

په دې څوارلس ټوکيزو کلياتو کې

لومړی ټوک (پنځونې او ژباړې): مټکور، په اورونو کې سندرې، د ټولنپوهنې له نظره په افغانستان کې د واک جوړښتونه، په افغانستان کې د جگړې جنايتکارانو محاکمه، د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه، فلسفه او فلسفي بهير (۱- ۹۶۹) مخونه.

دویم ټوک (راتلونکې): هيلې، نيمگړې ارمانونه، د لوونو فصل، سيندونه هم مري او د پښتو ادب لرغونې دوره (۹۷۰- ۲۱۱۳) مخونه.

درېیم ټوک (راتلونکې): د نازو انا ياد، د استاد الفت نثري کليات (۲۱۱۴- ۳۲۱۰) مخونه.

څلورم ټوک (يونليکني): د اماراتو سفر، که يون دی يون دی، د پتياگون تر خنډو، د کرملېن په زړه کې (۳۲۱۱- ۴۲۷۴) مخونه.

پنځم ټوک (يونليکونه): د ډيلي تخت هېرومه، درې ورځې د افسانو په وطن کې، د خدای تر گوره (۴۲۷۵- ۵۳۱۹) مخونه.

شپږم ټوک (کلتوري او څېړنيز اثار): استاد زيار د پښتني فرهنگ يو ځلاند ستوری، د ژبو او ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود، ساينسي پرمختياوې، هيله د خپلو سريزو په لمن کې، د کتابونو په وړمو کې (۵۳۲۰- ۶۱۳۳) مخونه.

اووم ټوک (کلتوري او څېړنيز اثار): فرهنگي فقر، له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل، د افغانستان فرهنگ ته اووښتي زياتونه، مرکه او مرکي، کلتوري يون، جنگ او فرهنگ په افغانستان کې (۶۱۳۴- ۷۱۱۹) مخونه.

اتم ټوک (سياسي او ټولنيز اثار): بېړۍ لويه جرگه: ولسواکي او زورواکي، افغانستان په سياسي کابلچ کې، د سمون په لټه (۷۱۲۰- ۸۱۱۱) مخونه.

نهم ټوک (سياسي او ټولنيز اثار): کوم وال به وروڼي ته تسليمې، ارمانې په کابلچ کې، ملي هويت او ملي عزت (۸۱۴۸- ۹۳۰۶) مخونه.

لسم ټوک (سياسي او ټولنيز اثار): ملي درسونه، د ارگ نا ويلې خبرې (۹۳۰۷- ۱۰۳۴۹) مخونه.

(پاتې د پښتې ۳ مخ)

مه پېری یون

دولسم ټوک

(تحصيلي اثار)

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۶ل

Ketabton.com

نیمہ پیری یون

دولسم ٲوک

(تحصیلی اثار / دوکتورا)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ لمریز کال

نیمه پېړۍ یون

دولسم ټوک

(تحصيلي اثار/دوکتورا)

لیکوال: محمد اسمعیل یون

خپرنډوی: د افغانستان ملي تحریک

دیزاین: فیاض حمید

چاپکال: ۱۳۹۶ لمريز

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

د خپرنډوی د خپرونو لړ: (۱۴۹)

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

د دې کتاب د چاپي او انلاين خبرولو ټول حقوق له خپرنډوی سره خوندي دي

ډالۍ:

د افغانيت، اسلاميت او انسانيت

رښتينو لارويانو ته!

نیولیک

مخ	سرلیک	گڼه
۱۰۸۲۹	د استاد یون پنځوس کلن یون	•
۱۰۸۴۵	زما د نیمې پېړۍ یون	•
کتاب الشعر او لس نورې لیکنې		
۱۰۸۵۵	د تحریک یادښت	۱
۱۰۸۵۶	دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله گټوره هڅه	۲
۱۰۸۵۹	د دوکتورا پروگرام او دا اثر	۳
۱۰۸۶۳	د لیک تاریخي بهیر	۴
۱۰۸۹۳	د ادم خان او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	۵
۱۰۹۱۶	داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	۶
۱۰۹۳۴	د روښان جنگونه	۷
۱۰۹۶۸	د ژبپوهنې د ښوونځیو لنډیز	۸
۱۰۹۸۷	د افغانستان فرهنګي میراثونه	۹
۱۱۰۲۷	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	۱۰
۱۱۰۴۶	کنایه او په کلام کې یې دریځ	۱۱
۱۱۰۶۴	د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا	۱۲
۱۱۰۸۶	د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه	۱۳
۱۱۱۱۹	د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود	۱۴
د خادم نړۍ لید		
۱۱۱۳۶	(د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو څانګې نظر	۱
۱۱۱۳۸	د لارښود گزارش	۲
۱۱۱۴۳	د خادم نړۍ لید او زما نظر	۳
۱۰۸۲۵		

۱۱۱۴۷	د خادم نړۍ لید	۴
۱۱۱۵۳	د ارزوونکي نظر	۵
۱۱۱۵۷	سریزه	۶

لومړۍ برخه خادم څوک و؟

۱۱۱۶۹	د خادم پېژندنه	۷
۱۱۱۷۳	۱- زوکړه	۸
۱۱۱۷۸	۲- زده کړه	۹
۱۱۱۸۲	۳- لیکوالي	۱۰
۱۱۱۸۴	۴- دندې	۱۱
۱۱۱۸۸	۵- اثار	۱۲
۱۱۱۹۰	۶- سیاسي فکر، ژوند او هڅې	۱۳
۱۱۱۹۷	۷- کورني او بهرني سفرونه	۱۴
۱۱۱۹۸	۸- کورنۍ او ټولنیز ژوند	۱۵
۱۱۱۹۹	۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه	۱۶
۱۱۲۰۲	۱۰- یادونه او نمانځنه	۱۷
۱۱۲۰۶	۱۱- د ژوند پېښو لنډیز	۱۸

دویمه برخه خادم څه کړي؟

۱۱۲۱۰	د خادم اثار	۱۹
۱۱۲۱۱	الف - د استاد خادم منظوم اثار	۲۰
۱۱۲۲۹	ب- د استاد خادم منشور اثار	۲۱
۱۱۳۱۲	د استاد خادم د اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۲
۱۱۳۱۳	الف- د منظومو اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۳
۱۱۳۵۶	ب- د منشورو اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۴
۱۱۳۶۹	په ویبستيايي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام	۲۵

۱۱۳۹۴	د ولس په ویستابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه	۲۶
۱۱۳۹۸	د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید	۲۷
۱۱۴۰۰	الف- خادم او خپله ټولنه	۲۸
۱۱۴۰۵	ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه	۲۹
۱۱۵۲۵	ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه	۳۰
	درېیمه برخه	
	د خادم نړۍ لید	
۱۱۵۷۳	ملتپالنه	۳۱
۱۱۵۷۷	الف- پښتانه او پښتونولي	۳۲
۱۱۶۰۶	ب- پښتانه او پښتونستان	۳۳
۱۱۶۲۷	ج- افغان او افغانیت	۳۴
۱۱۶۸۱	دینپالنه	۳۵
۱۱۶۸۳	الف- د دین اصلي ماهیت	۳۶
۱۱۶۹۰	ب- د دین اخلاقي ایدېالونه	۳۷
۱۱۷۰۸	ټولنپالنه	۳۸
۱۱۷۲۰	سمونپالنه	۳۹
۱۱۷۲۱	الف- فردي سمون	۴۰
۱۱۷۲۷	ب- ټولنیز سمون	۴۱
۱۱۷۳۱	ج- هېوادنی سمون	۴۲
۱۱۷۳۸	کره کتنه	۴۳
۱۱۷۳۹	الف- ژبپوهنیزه کره کتنه	۴۴
۱۱۷۴۳	ب- ادبي کره کتنه	۴۵
۱۱۷۴۷	ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه	۴۶
۱۱۷۵۹	ښارپالنه	۴۷
۱۱۷۷۵	د فلسفي افکارو روزنه	۴۸
۱۱۸۱۰	د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې	۴۹
۱۱۸۱۲	الف - په سیمه ییزه کچه انګېرنې	۵۰

۱۱۸۱۴	ب- په نړیواله کچه انګېرنې	۵۱
۱۱۸۲۴	ژبپالنه او نور افکار	۵۲
	خلورمه برخه	
۱۱۸۵۰	خادم د نورو لیکوالو له نظره	۵۳
۱۱۸۵۱	الف- کورني لیکوال	۵۴
۱۱۹۷۲	ب- بهرني لیکوال	۵۵
	پنځمه برخه	
۱۱۹۸۵	د خادم د خدمتونو ارزونه	۵۶
۱۱۹۸۷	فرهنگي برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۵۷
۱۱۹۸۸	الف- لیکنیز خدمتونه	۵۸
۱۱۹۹۳	ب- رسنیز خدمتونه	۵۹
۱۲۰۰۳	ج- دیني خدمتونه	۶۰
۱۲۰۰۷	ټولنیزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۶۱
۱۲۰۰۸	الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپېریال	۶۲
۱۲۰۰۹	ب- عامه ټولنه	۶۳
	شپږمه برخه	
۱۲۰۱۳	وروستۍ یادونې	۶۴
۱۲۰۱۵	وروستۍ بشپړونې	۶۵
۱۲۰۲۱	لنډیز او پایله	۶۶
۱۲۰۲۸	اخځونه	۶۷
۱۲۰۳۳	CERTIFICATE	۶۸
۱۲۰۳۴	وروستۍ نښلونې	۶۹

د استاد یون پنځوس کلن یون

ښاغلي پوهاند دوکتور محمد اسمعیل یون زموږ د زمانې په تېره بیا د سختو حالاتو یو مخکښ فکري مبارز دی. ده د افغانستان د کورنیو او بهرنیو مخالفینو، جنگسالارانو او فسادګرو پر وړاندې د مبارزې یوه ځانګړې لاره، چې د قلم، ژبې او جرئت لاره وه، غوره کړه. دا یې د خپل ولس او خلکو د اوږدو مبارزو تر ټولو غوره، بريالۍ او ژغورندویه لاره او مبارزه وبلله. دی که په کابل کې و او یا هم په نورو ولایتونو کې، خپلو ملي او فرهنګي هلو ځلو ته یې دوام ورکړی، همدا علت و چې افغانانو دده د مبارزې پر حقانیت، رښتینولۍ او زړورتیا باور پیدا کړ، ډېری افغانان په ځانګړې توګه ځوانان یې تر څنګ ودرېدل او دې مبارزې ته یې لا نور ځواک وروباښه. یون ددې ځوانانو په راټولېدو سره پر ځان لا باوري شو او خپلې دې مبارزې ته یې په سیستماتیک ډول دوام ورکړ.

که وویل شي چې یون د افغاني ټولنې، ملي تفکر او د مظلوم اکثریت د غږ پورته کولو یو بريالی وياند دی، نو مبالغه به مې نه وي کړي. ددې لپاره چې ښاغلی یون په بشپړه توګه وپېژنو، نو غواړم دلته یې د ژوند، اثارو او افکارو پر بېلابېلو برخو لنډه رڼا واچوم:

۱- **زوکړه:** محمد اسمعیل یون د حاجي محمد خان زوی او د

هدایت خان لمسی دی، پر (۱۳۴۶ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه د لغمان ولایت د الینگار ولسوالۍ د (الوخېلو) په یوې روښنفرې کورنۍ کې زېږېدلی دی. یون لا د شپږم ټولګي زده کوونکی و چې پلار یې وفات شو،

د کور سرپرستي او د ژوند نورې چارې خپله ده ته ورپرغاړه شوې. خو په دې سختو شرایطو کې یې هم خپل هوډ قوي وساته، هم یې د کورنۍ سرپرستي کوله او هم یې خپلو زده کړو ته دوام ورکړ.

۲- زده کړې: محمد اسمعیل یون پر (۱۳۵۳ل) کال د الینگار

ولسوالۍ د (سلینگار) په لومړني ښوونځي کې، چې د یون له کوره په پلي مزله یې نږدې یو نیم ساعت واټن درلود، په لومړي ټولګي کې شامل شو، یون یو کال د سويې ازموینه ورکړه او یو ټولګي یې ارتقا وکړه، پر (۱۳۵۷ل) کال دې ښوونځي ته نوې ودانۍ جوړه شوه او د یون کور ته نږدې ساحه کې اباد شو. پر (۱۳۵۸ل) کال دا ښوونځی د حکومت د مخالفینو له خوا وسوځول شو، یون د نورو زده کوونکو په شان له ښوونځي څخه بې برخې شو، یون له درس سره د خپلې مینې او د کورنۍ د موافقې پر اساس کابل ته راغی او دلته پر (۱۳۶۱ل) کال یې د کابل په (ده خدایداد) او بیا په (ده یحیی) لېسو کې خپلې زده کړې پسې تعقیب کړې. پر (۱۳۶۲ل) کال د کابل په خوشال خان لېسه کې شامل او پر (۱۳۶۶ل) کال ترې په دویمه نومره فارغ شو، (۱۳۶۷ل) کال د کابل پوهنتون په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې شامل او پر (۱۳۷۰ل) کال ترې اول نومره فارغ شو، پر (۱۳۷۰ل) کال یې د یاد پوهنځي پښتو څانګې کې د کدر ازموینه ورکړه، په یاده ازموینه کې بریالی او پر همدې کال د (نامزد پوهیالي) په رتبه د پښتو څانګې د کدر غړی شو. یون پر

(۱۳۸۵ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په ماسترۍ پروګرام کې شامل او پر (۱۳۸۷ل) کال کې ترې فارغ شو.

یون د (کابل پوهنتون) علمي مجلې موسس هم دی او درې کاله یې ددې مجلې مدیریت هم ورپرغاړه و.

محمد اسمعیل یون پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د دوکتورا (PhD) پروګرام کې شامل شو او د تحصیل دا پړاو یې هم پر (۱۳۹۶ل) کال په بریالیتوب سره بشپړ کړ.

یون پر پورتنیو زده کړو سربېره د لنډ مهاله کورسونو، ورکشاپونو او سیمینارونو لپاره په کور دننه او بهر په ځینو برخو کې زده کړې کړې دي او لنډ مهاله کورسونه یې هم تعقیب کړي دي.

یون له (۱۳۷۰ل) کال څخه چې د کابل پوهنتون په کدر کې شامل شوی، بیا تر (۱۳۹۶ل) کال پورې په منظم ډول تدریس کړی او په دې یاده موده کې یې له (نامزد پوهیالي) څخه نیولې بیا تر (پوهاندۍ) وروستی لوړې پوهنتوني رتبې پورې ټولې رتبې په ترتیب سره بشپړې کړي او د هرې رتبې لپاره یې له پوهنتوني مقرراتو سره سم ځانګړی اثر لیکلی دی.

۳- دندې: یون چې کله په ښوونځي کې د څلورم، پنځم او شپږم

ټولګي زده کوونکی و، نو د ښوونځي د ترانې د ټیم غړی و، سپورت سره یې هم مینه درلودله، په ښوونځي کې د خپل عمر په هلکانو کې د والیبال

تیم غړی و، یون چې کله له لښمان څخه کابل ته راغی، نو دلته په (خوشال خان) لېسه کې د ادبي انجمن مشر شو. یون د ثانوي زده کړو پر مهال (۹-۱۲) ټولګي پورې موده کې له یو شمېر اخبارونو او مجلو سره قلمي همکاري درلودله او د ځینو چاپي خپرونو له خوا ورته حق الزحمه هم ورکول کېدله. یون په کابل پوهنتون کې د تحصیل پر مهال هم د لیکوالو د ټولنې غړی، د ځوانو لیکوالو د ټولنې د مشرتابه غړی، د خوشال فرهنگي ټولنې د ځوانانو د برخې مسؤل او یو شمېر نورو فرهنگي ټولنو غړی پاتې شوی دی.

یون لا په (۱۲) ټولګي کې و چې د (هیلې) په نامه یې د لرو او برو افغانانو د ځوانو شاعرانو یوه شعري ټولګه راټوله او پر (۱۳۶۶ل) کال یې چاپ کړه.

د پوهنځي پر وروستي کال یې دوه اثار: د خپلو شعرونو ټولګه (مټکور) او د ولسي شاعر (محمد عالم حیران) د شعرونو ټولګه (نیمګړي ارمانونه) چاپ کړل.

یون د تنظیمي جګړو پر مهال کله په کابل او ځینې وختونه په پېښور کې اوسېده، هلته په پېښور کې یې (هیله) مجله چاپوله، د (معارف) مجلې همکار و، په جرمني کې د دوو افغاني کلتوري ټولنو؛ (د افغانستان کلتوري ودې ټولنه) او (د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولنې) استازی هم و.

محمد اسمعیل یون د طالبانو د نظام تر ړنگېدو وروسته پر (۱۳۸۱ل) کال لومړۍ په ختیزو ولایتونو کې د ملګرو ملتونو د مرستو د ځانګړي دفتر یوناما (UNAMA) مشاور او ډېر ژر په یادو ولایتونو کې د بېړنۍ لویې جرګې لپاره د انتخاباتو د دفتر مشر شو. یون دا دنده هم په ښه ډول ترسره کړه.

یون پر (۱۳۸۲ل) کال د بېړنۍ لویې جرګه چې نږدې (۱۶۰۰) تنو په کې له ټول افغانستان څخه ګډون درلود، غړی و، د جرګې د مشرتابه لپاره ټاکنې وشوې او یون د رایو په اکثریت سره د بېړنۍ لویې جرګې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو، د منشیتوب دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه او بیا یې د یادې جرګې په باب (بېړنۍ لویه جرګه- ولسواکي او زورواکي) تر نامه لاندې یو ځانګړی اثر هم ولیکه.

یون پر (۱۳۸۵ل) کال د افغانستان او پاکستان تر منځ د (امن ګډې جرګې) لپاره د افغانستان له لوري د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

یون پر (۱۳۸۵ل) کال د جمهور رییس حامد کرزي د یوه ځانګړي فرمان له لارې د امنیت شورا دفتر د فرهنګي چارو د رییس په توګه غوره شو، اوه کاله یې دا دنده پر مخ یوړه او جمهور رییس حامدکرزي ته یې په ډېرو ملي او فرهنګي مسایلو کې خپلې مشورې ورکړې.

نیمه پېړۍ یون / د استاد یون پنځوس کلن یون

یون پر (۱۳۹۲ل) کال په حکومت کې د ولسمشر له خوا جنگسالارانو او فسادگرو ته د زیاتو امتیازاتو له ورکړې سره د مخالفت له امله له خپلې دندې استعفی ورکړه او پر همدې کال یې (د افغانستان ملي تحریک) په نامه د یو ازاد، فرهنګي، مدني، ټولنیز، ملي او سیاسي حرکت بنسټ کېښود.

۴- کورنۍ ژوند:

استاد یون پر (۱۳۷۴ل) کال له (ارین مومند) سره واده وکړ، اوس څلور اولادونه لري (هیله، سمسور، سوله او ودان). (هیله) او (سمسور) دا مهال (۱۳۹۶ل کال) پر لوړو زده کړو بوخت دي، (سوله) او (ودان) د ښوونځي زده کوونکي دي او مېرمن یې (ارین یون) په ولسي جرګه کې د ننگرهار د خلکو منتخبه استازې ده.

۵- فعالیتونه:

الف- ټولنیزه برخه کې: یون له (۱۳۶۶ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۶ل) کال پورې په ټولنیزو چارو کې زیات کارونه ترسره کړي دي، په یاده موده کې یې په سلګونو زرو هېوادوالو سره لیدنې کتنې کړي دي، په سلګونو ټولنیزې غونډې یې جوړې کړي، د خلکو مشکلاتو ته یې ځان رسولی، د نورو ملګرو او ملي تحریک د ملګرو په مرسته یې مصیبت ځپلو خلکو ته مرستې وررسولي. په کابل، کندوز، بغلان، بدخشان، فاریاب، بلخ، هلمند، ننگرهار، پکتیا، خوست، لغمان، کونړ او د هېواد په نورو سیمو کې

يې زلزله ځپلو، سېلاب ځپلو، جنگ ځپلو او نورو مصيبت ځپلو هېوادوالو ته د ملي پانگوالو مرستې رسولې دي، د دولت او خیریه ټولنو پام يې هغو ته وراړولی او له دې لارې يې خلکو ته په مستقیم او نامستقیم ډول د میلیونونو ډالرو مرستو د ور رسولو زمینه برابره کړې ده. د مصيبت ځپلو خلکو لپاره يې لوی رسنیز کمپاینونه هم ترسره کړي او دا کار ددې سبب شوی چې هم دولت او هم خیریه ټولنې غمځپلو سیمو ته ځان ورسوي. د جگړې ټپیانو ته د وینې د ورکړې لپاره يې څو پروگرامونه جوړ کړي او همدارنگه يې د خلکو مدني او اعتراضیه غونډو ته لاره هواره کړې ده. د مسجدونو او کلینیکونو په جوړونه کې يې ونډه اخیستې، د صحي اوبو لپاره يې د ژورو څاگانو په کیندنه او د چاپېریال د پاک ساتلو لپاره يې هم د هېوادوالو مرستې اړمنو هېوادوالو ته رسولې دي. په مجموعي ډول د ټولو هغو خیریه او ټولنیزو کارونو شمېر چې یون په تېرو (۳۰) کلونو کې ترسره کړي تر (۱۰۰۰) گټورو او مرستندویه کارونو زیاتېږي.

ب- سیاسي برخه کې: محمد اسمعیل یون سره له دې چې له

کوم سیاسي گوند سره تړاو نه لري او نه يې غړیتوب لري، خو په خپله يې له نورو روښنفکرو افغانانو سره په گډه (د افغانستان ملي تحریک) په نامه د یو ملي، مدني، خدماتي، ټولنیز، ملي او سیاسي حرکت بنسټ ایښی دی. ددې تحریک له لارې يې په هېواد کې یو شمېر سیاسي فعالیتونه ترسره کړي دي.

یون له یو شمېر نورو افغانانو سره په ګډه په هېواد کې د ولسواکۍ د ټینګښت، د جنگسالارانو او فسادګرو د زور کمونې، له منځه وړنې او همدارنګه د عادلانه سیاسي نظام د ټینګښت لپاره ګڼ شمېر لاریونونه ترسره کړي او په ځینو نورو دا ډول مظاهرو کې یې ګډون کړی دی. دا مظاهري ټولې سولیزې او هدفمنې وې. د ټولو هغو غونډو، لاریونونو، جرګو، مرکو، سیاسي سیمینارونو او ورکشاپونو شمېر چې یون په مستقیم او نامستقیم ډول او د نورو هېوادوالو په مرسته جوړ کړي په تېرو (۳۰) کلونو کې تر (۸۰۰) بېلابېلو غونډو اوږي.

د ملي او اسلامي هویت د خونديتابه لپاره یې ټینګه او متواتره مبارزه د ملي او سیاسي مبارزو یوه بېلګه ده.

ج- فرهنګي برخه کې: یون د یو خپلواک لیکوال په توګه په تېرو دېرشو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي، علمي او اکاډمیک خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د و اقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي؛ د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنگ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي،

منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفيکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو یون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپلو فرهنگي، سياسي او ټولنيز کارونو ته دوام ورکړی دی.

د ټولو هغو ليکنو، مرکو او ويناوو شمېر چې استاد یون په تېرو (۳۰) کلونو کې د هېواد په داخل او بهر کې له چاپي، غږيزو، ليدنيو او برېښنايي رسنيو سره کړي تر (۱۲۰۰) عنوانو ليکنو، مرکو او ويناوو اوږي.

د استاد یون اوسنی فرهنگي کارونه، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، د تېرو دېرشو کلونو په بهير کې ترسره شوي دي. استاد یون په تېرو (۳۰) کلونو کې تر (۵۰) عنوانو زيات اثار ليکلي چې نږدې ټول يې چاپ شوي، دا اثار يې هم په برېښنايي ډول، هم په کتابي ډول او هم په (CD) کې لوستونکو ته وړاندې کړي دي. استاد یون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی دی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لsgونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې د سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو په جوړونه کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په سلگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

په رسنیزه برخه کې یې د (ژوندون) په نامه یو رسنیز مرکز جوړ کړی چې ژوندون راډیو ټلوېزیون په کې فعالیت لري، دا راډیو ټلوېزیون د ټول هېواد په کچه نشرات لري او د ستايليت او وېبسايت له لارې یې هم ټولې نړۍ ته نشرات رسېږي.

په اکاډمیکه برخه کې یون د (کونړ) او (لغمان) پوهنتونونو په تاسیس کې اساسي نقش لوبولی دی او اوس دا دواړه پوهنتونونه په زرگونو محصلین لري، دغه راز د یو شمېر خصوصي ښوونځیو او پوهنتونونو په جوړونه کې یې هم مرسته کړې ده. یون د (هیلې، شمشاد او کابل پوهنتون) په نامه د درېو مجلو د مسول مدیر په توګه هم خپله دنده اجرا کړې ده. پر خپلو کتابونو سربېره یې د بېلابېلو لیکوالو نږدې (۴۰۰) عنوانو بېلابېلو اثارو ته د چاپ زمینه برابره او د یو شمېر نورو د سمون چارې یې هم پر مخ وړي دي.

په سیمه ییزه او ملي کچه یې د (۳۰) کلونو په بهیر کې تر (۱۱۰۰) زیاتې ادبي، علمي او فرهنګي غونډې، سیمینارونه او ورکشاپونه جوړ کړي دي.

چاپ شوي اثار یې په دې ډول دي:

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنگوالی	چاپکال
• مټکور	(لومړۍ شعري ټولګه)	دویم چاپ ۱۳۸۲ ل کال.
• په اورونو کې سندرې	(دویمه شعري ټولګه)	دویم چاپ ۱۳۸۲ ل کال.

ب- راتولونې:

- هیلې (گډه شعري ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- نیمگړې ارمانونه (د حیران شعري ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د لوونو فصل (گډه شعري ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د نازو انا یاد (د سیمینار د لیکنو ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د الفت نثري کلیات (د الفت نثرونه) درېیم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- سیندونه هم مري (د اسحق ننگیال شعري منتخبات) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د پښتو ادب لرغونې دوره (لومړۍ ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه، د (پوهنوال روستار تره کي) اثر دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه (د نینسي دوپرې اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- په افغانستان کې د جگړې جنایتکارانو محاکمه (د پوهنوال روستار تره کي) اثر دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- فلسفه او فلسفي بهیر (د استاد افغانیار اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر (د اماراتو یونلیک) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- که یون دی یون دی (د اروپا یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د پښتاکون ترڅنډو (د امریکا یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د کرملین په زړه کې (د روسیې یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۹ ل کال.
- د ډیلي تخت هېرومه (د هند یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۹ ل کال.

- درې ورځې د افسانو په وطن کې (د هلمند یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- د خدای تر کوره (د حج یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- **هـ- څېړنې او شننې:**
- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- استاد زیار د پښتني فرهنگ یو ځلاند ستوری (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زیانونه (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د پښتو شعر هندسي جوړښت (علمي اثر) شپږم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- ساینسي پرمختیاوې (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- بېړنۍ لویه جرگه ولسواکي او زورواکي (سیاسي څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- اندیال خوشال (د څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- هیله د خپلو سربزو په لمن کې (د تحلیلي لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- کلتوري یون (د ادبي څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- فرهنگي فقر (د کلتوري څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.

- مرکه او مرکې (له بېلابېلو لیکوالو سره د مرکو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- خوشال په خپل ایډیال (د څېړنیزو لیکنو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د کتابونو په وړېدو کې (پر بېلابېلو اثارو د لیکل شویو سریزو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- پښتو لیکنې سمون (ژبنی څېړنیز اثر) لومړۍ چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- اوسنۍ رسنۍ (څېړنیز اثر) لومړۍ چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- که نړیوال ماته وخوري؟ (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- جنگ او فرهنگ په افغانستان کې (د کلتوري څېړنیزو لیکنو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- د سمون په لټه (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- کتاب الشعر (د علمي څېړنیزو لیکنو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- کره کتنه (علمي اثر) لومړۍ چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- ادب تاریخ (علمي اثر) لومړۍ چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- ملي درسونه (د سیاسي لیکنو ټولګه) لومړۍ چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- د نجات څلې (څېړنیز اثر) لومړۍ چاپ ۱۳۹۶ ل کال.
- د ارګ نا ویلې خبرې (سیاسي څېړنیز اثر) لومړۍ چاپ ۱۳۹۶ ل کال.
- د زمانې په کړلېچ کې (څېړنیز او تحلیلي اثر) لومړۍ چاپ ۱۳۹۶ ل کال.
- ملي هویت او ملي عزت (څېړنیز او تحلیلي اثر) ۱۳۹۶ ل کال.
- د خادم نړۍ لید (څېړنیز اثر) ناچاپ ۱۳۹۶ ل کال.

استاد یون د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه په تذکره کې د لیکل شوي عمر له مخې پوره پنځوس کلن شو، ژوند یې د نیمې پېړۍ وروستي حد ته ورساوه. خو دا نیمه پېړۍ له منډو، ترړو، ستونزو، کړاوونو، جنجالونو او همدارنگه له بریاوو سره مله وه. له لومړي ټولګي څخه مخکې دوران خو بېخي د ماشومتوب دوران وي، په هغه کې انسان له زیاترو مسوولیتونو څخه بې غمه وي. له لومړي ټولګي څخه بیا تر دولسم ټولګي پورې د زده کړې زمانه وي، یون سره له دې چې په دې دوران کې د پلرنۍ مینې له نعمته محروم شو، د کور د سرپرستۍ دروند مسوولیت ورپه غاړه شو، خو دې سره سره یې خپلو زده کړو ته یې دوام ورکړ، په همدې بهیر کې یې ادبي پنځونې وکړې او د (۱۲) ټولګي په بهیر کې یې د خپلو ادبي هڅو یا راټولونو لومړی ثمر (هیلې) ګډه شعري ټولګه چاپ کړه. د ژوند درېیم پړاو یې د تحصیل دوره ده چې د څلورو کلونو په ترڅ کې یې په ښه ډول ترسره کړه. په دې بهیر کې یې (میکور)، (د لوونو فصل)، (نیمګړي ارمانونه) او (د نازو انا یاد) اثار ټولنې ته وړاندې کړل. د ژوند بله مرحله یې د ګڼو خدمتونو مرحله ده چې له (۱۳۷۱ل) کال څخه پیل بیا تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې رارسېږي.

دا نو د ګڼو خدمتونو مرحله ده چې پوره شپږ ویشت کاله وخت یې ونيو او ده هم په کې ښې ډېرې هلې ځلې وکړې چې موږ یې دمخه یادونه وکړه.

که یوازې په فرهنگي برخه کې د تېرو دېرشو کلونو په بهیر کې موږ د استاد یون له خوا ټول لیکل شوي، ژباړل شوي او راټول شوي اثار محاسبه کړو، نو تر (۱۵۰۰۰) کتابي مخونو یې شمېر اوږي او دا بیا که دده د لیکوالۍ پر (۳۰) کلن عمر ووېشو نو د ورځې لږ تر لږه یو نیم مخ کار کېږي. یانې استاد په (۳۰) کلونو کې یوه ورځ هم بې له لیکوالۍ نه ده تېره کړې. دا په داسې حال کې ده چې په سلگونو بېلابېل لیکل شوي پیغامونه، ویناوې، مرکې، مباحثې، مناظرې او لکچرونه لا په دې کمیت کې شامل نه دي. ددې ترڅنګ هغه په سلگونو غونډې، مظاهرې، ټولنیز او سیاسي خدمتونه ترسره کړي، چې موږ یې دمخه یادونه وکړه، هغه لا له دې فرهنگي کار څخه جلا دي، که دا ټول کارونه سره محاسبه کړو، نو رښتیا هم سړی فکر کوي چې دا دومره کارونه د هر چا په وس پوره نه دي. هغه چا چې استاد یون سره له نږدې کارونه کړي وي، هغو ته د استاد د کار اوسېله، زغم، هوډ او اراده معلومېږي. هر سړی ورسره کار هم نه شي کولای، یو سترې، ستومانه او سرگردانه خو ګټور او مثمر ژوند لري، زه ورسره له (۱۳۸۳ل) کال راهیسې کار کوم، د کار او فشار کچه یې ماته تر هر چا زیاته معلومه ده. د همدغو کارونو برکت و چې افغانستان کې د ملتپالنې یوه نوې جذبه، روحیه او ولوله راپیدا شوه. داسې یو وخت هم دلته تېر شو چې د واکمنو جنگسالارانو پر وړاندې چا سون هم نه شو کولای، خو استاد یې په مقابل کې ودرېد، ځوانانو یې ملاتړ وکړ او بیا یې ولس هم ملاتړ ته راودانګل. د هېواد ملي او اعتقادي هویت په خطر کې و، د ملي هویت تذکرو کې د (دین) او (ملت) د سترو ارزښتونو د لیکلو

مخنیوی کېده، خو استاد یون او ملگرو یې د اسلامیت او افغانیت غږ اوچت کړ او ان د کرزي او غني حکومتونو هم د دې رسا غږ او داعیې مخه ونه شوه نیولې. په داسې حال کې چې افغانستان پرډیو ایډیالوژیو سخت زیانمن کړی و، د یوه ملي فکر رغول او ځلول اسانه کار نه و، خو د استاد یون او دده په شان د ځینو نورو شخصیتونو برکت و چې د ملي هویت، ملي فکر او ملي ویاړونو ولولې تر هرې بلې ایډیالوژۍ زیاتې ځلېږي. زه نه غواړم دا لیکنه تر دې زیاته اوږده کړم، ځکه د استاد مبارزه دده په فعالیتونو او همدارنگه د استاد په ټولو اثارو کې انځورېږي. خو ددې څو ټکو یادونه مې ځکه وکړه چې زموږ راتلونکی نسل د استاد د ملي او فرهنګي مبارزو او د هغه د زمانې له چاپېریال څخه خبر شي.

استاد یون ته د اوږد عمر او لا زیاتو بریاوو په هیله

ضیاء الرحمن ضیاء

کابل - ژوندون راډیو ټلوېزیون

(۱۳۹۶ ل) کال د کب، (۲۷)مه نېټه

زما د نیمې پېړۍ یون

ژوند یو سفر دی، پیل، منځ او پای لري. د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۱۸)مه نېټه زه د تذکرې د رسمي سن له مخې پوره پنځوس کلن شوم. په دې مانا چې په دې نړۍ کې مې پوره پنځوس کاله مزل وکړ. دا مزل به ګوډ و مات و، له ستونزو او کړاوونو به ډک و، هدفمن او بې هدفه به هم و، خو هر څه چې و، ژوند و نو. له کومې ورځې چې مې ښي او کین لاس پېژندلی، کوښښ مې کړی چې هدفمن ژوند ترسره کړم، خو ټول کارونه د انسان په وس پوره نه دي، چاپېریال کله پر سړي داسې کانې وکا چې د ژوند بهیر او د فکر مسیر یې وربدل کا. له کومې ورځې چې مې قلم ګوتو کې نیولی، نو بیا پر ځان پوه شوی یم چې نه هر څه چې وي، هر څومره ستونزې چې وي، وي دې، ملت ته باید یو څه وکړم. د شعر په لیکلو مې شعور نور هم وده وکړه، خوشال بابا وایي چې شعر مشتق دی له شعوره، نو کېدی شي شعور مې وده کړې وي او احساس مې ځورېدلی وي چې د ژوند دې بلې نړۍ ته یې هم متمایل کړم. د ښوونځي په لسم ټولګي کې وم چې د وخت په اخبارونو کې مې شعرونه چاپ شول، دا زما د زیاتې هڅونې سبب شول. پر همدې مهال په خوشال خان لېسه کې د ادبي انجمن مسول وم. دې سره مې د خپل وخت له ځینو اخبارونو سره قلمي

همکاري پیل شوه او په دې ډول مې په رسمي ډول ادبي سفر هم پیل شو. خو له شعر او شاعرۍ سره مې مینه ان له هغه وخته وه چې په ښوونځي کې شامل شوم.

په دولسم ټولګي کې وم چې د (هيلي) په نامه مې د لرو او برو پښتو افغانانو د ځوانو لیکوالو یوه تذکره یا غورچاڼ برابر کړ او پر (۱۳۶۶ل) کال چاپ شو، د پوهنځي پر وروستي کال مې د (نیمګړي ارمانونه)، (د لوونو فصل) په نامه دوه راټولونې او هم مې د خپل شعرونو ټولګه (متکور) چاپ کړې. په دې ډول نو له (۱۳۶۶ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۶ل) کال پورې چې پوره دېرش کاله کېږي، ما له فرهنګي دایرې بهر ژوند نه دی کړی او که د چا خبره ووايم چې یوه ورځ هم له فرهنګي کار او روزګاره بهر نه یم پاتې شوی، مبالغه به مې نه وي کړې. البته په دې تېر دېرش کلن بهیر کې ځینې سیاسي کارونه له ناچاری څخه راباندې تحمیل شوي او ځینې ټولنیز کارونه مې په خپله خوښه ترسره کړي، خو دا کارونه مې هم د خپل ولس د سوکالۍ، د ملي واکمنۍ د ټینګښت او د فرهنګي کارونو د ملاتړ لپاره ترسره کړي دي. په (۱۳۸۵ل) کال زه د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا دفتر د فرهنګي چارو رییس وم. دا مهال زما له منظم فرهنګي کار څخه څه باندې دوه لسیزې عمر تېر شوی و، په څنګ کې د نورو هغو ملي، سیاسي او ټولنیزو کارونو پر وړاندې چې ما یې د سرته رسولو هیله لرله، سخت خنډونه موجود وو، له خپلو ملګرو؛ ضیاء الرحمن ضیاء او وفالرحمن وفا سره مې مشوره وکړه چې راځئ فرهنګي کار ته اړم شو، دا کارونه جاني عوارض نه لري او که لري یې هم کم دي، تنګنظره سیاسي

اشخاص ورسره ژر حساسیت نه ښيي او که دوی حساسیت ښکاره هم کړي، نو موږ به خپل کار ترسره کړی وي. ددې فرهنګي کار لپاره مو یو پلان جوړ کړ، په څه باندې دوو کلونو کې مو د نږدې دوویشو کلونو په ترڅ کې شوي فرهنګي کارونه راټول او منظم کړل. زما له خوا ټول پخواني لیکل شوي کتابونه او راټولونې مې له سره منظم او تر سمون وروسته مو چاپ ته تیار کړل، دا کار که څه هم ډېر ستونزمن و، خو پخې ارادې موږ خپل هدف ته ورسولو. ټول (۳۳) عنوانه بېلابېل اثار مو پر یوه وخت چاپ کړل. (۱۳۸۷ل) کال زما لپاره د فرهنګي کارونو یو غوره کال و. د خوږې خاطرې په توګه مې په ذهن کې دی. هغه وخت مې هم په یادښتونو کې لیکلي او ملګرو ته مې هم ويلي وو چې هېواد کې حالات ترینګلي دي، پر ژوند یوه شېبه هم باور نه شته، نو هر چا چې هر څومره فرهنګي کارونه کړي یانې اثار یې لیکلي دي، باید په خپله یې راټول او چاپ کړي.

زما کار یوه نوې تجربه وه، ځینو نورو لیکوالو هم هڅه وکړه دا تجربه تکرار کړي، خو په لاره کې ټکنې شول، خپل کارونه یې بشپړ نه کړای شول. زما د خپلې تجربې له مخې ترڅو چې کار ته کار ونه وایې او خپله یې ترسره نه کړې، کارونه په خپل سر نه خلاصېږي. کله چې مې د عمر نیمه پېړۍ مزل وواهه، نو یو ځل بیا مې زړه کې راتېره شوه چې د خوشال بابا په وینا چې د عمر اساس پر باد ایښی دی، نو بیا خو پری اعتماد هم په کار نه دی، راځه دا ځل د خپل ټول فرهنګي ژوندانه کړي کارونه چې دا وخت پوره ډېرشو کلونو ته رسېږي، بیا له سره منظم او

کلیاتو په بڼه چاپ کړه. له دې کار څخه مې هدف دا و چې په ژوند کې مې نه دي غوښتي څوک راڅخه ازار شي او یا د چا د اوږو پېټې شم، هسې نه چې تر مرگ وروسته زما لیکنو او اثارو پسې، ښه دي، که خراب، کمزوري دي که قوي، هنري دي که ناهنري، څوک سرگردانه شي او پر راټولونې یې ځان ستړی کړي. له خدایه شکر کارم چې ژوند یې راته د نیمې پېړۍ وروستي حد پورې راوړسوه، دا د هغه لوی ذات پېرزوینه ده، که نور یې راته وغځوي، نو هم لویه مهرباني به یې وي او که نه برخلیک یې راته وخته لیکلي وي، نو ژوند خو د هغه لوی ذات ډالۍ ده، هر وخت یې اخیستلای شي. په دې خاطر مې یو ځل بیا پر ټولو پخوانیو چاپ او وروسته پر ځینو ناچاپو اثارو گوتې ووهلې او د محتوایي وېش له مخې مې سره منظم کړل، ټول پنځوس عنوانه شول چې راټولونې، پنځونې، ژباړنې او خپرنې ټولې په کې شاملې دي. دا ټول پنځوس عنوانه بیا د شکل او محتوایي وېش له مخې په (۱۴) بېلابېلو ټوکونو کې تنظیم شول او (نیمه پېړۍ یون) نوم ورته ورکړل شو.

دا پنځوس بېلابېل اثار چې بڼه مې پورته ورته یاده کړه زما د نیمې پېړۍ په تېره بیا (۳۰) کلونو فرهنګي سفر پایله او ثمره ده چې خپلو قدرمنو هېوادوالو ته یې وړاندې کړم. که چېرې په هېواد کې جگړه او ناوړین نه وای، نو کېدی شول تر دې زیات کار ترسره شوی وای، خو موږ بدمرغه نسل وو چې له ډېر تنګي زلمیتوبه مو جگړه پیل شوې او دادی تر نږدې سپینږیتوبه لا دوام لري. زه د ښوونځي په شپږم ټولګي کې وم چې جگړې د پلار له خواړه نعمته محروم کړم. له هغې ورځې بیا تر دې لیکنې پورې (۳۸) کاله تېرېږي، خو د پلار مرګ مې د پرونۍ ورځې د ترڅې

خاطري په شان په ذهن کې انځور دی. ما غوندې په ملیونونو افغانانو د جگړې تپونه او دردونه لیدلي دي.

نږدې دوه نسلونه په جگړه کې راگیر شول او لوی شول. د جنگ نسل د فرهنگ نسل نه دی. جگړه ډېره بدمرغه پدیده ده، د فرهنگ او تمدن د عمرونو مېوه او ثمره په یوه ساعت کې پوپناه کړي، نو په داسې یوه جگړه ییز چاپېریال کې چې هر څوک د ټوپک تر واکمنۍ لاندې د قلم د حاکمیت لپاره کار کوي، له اور سره د لوبو په مانا دي. له دې معترضه جملې څخه مې هدف دادی چې زموږ راتلونکی نسل باید پر دې پوه شي چې که ما او زما د عمر ټول پښت راتلونکي نسل ته څه ډېر بډایه فرهنگي سوغات نه دی ډالی کړی، نو په دې کې زیات قصور د زمانې دی. خدای (ج) دې وکړي چې زموږ راتلونکی پښت زموږ په شان د ډول ډول انقلابونو د ژرندو تر پلونو لاندې گیر نه شي، چې د غنم د دانې په شان یې ژوند محوه شي او یا یې هم اغزن چاپېریال د ژوند مېوه پخېدو ته پرې نه ږدي. الله تعالی دې وکړي زموږ راتلونکی پښت زموږ د زمانې له تاوچن چاپېریال څخه ښه پند او عبرت اخیستی وي او د یوه سوکاله ژوند او پرمختللي افغانستان لپاره ورته مناسب فرصتونه برابر شي.

ددې لیکنې په دې برخه کې غواړم د خپل ژوند په پنځوس کلن بهیر او په تېره بیا په (۳۰) کلن فرهنگي ژوند کې له ټولو هغو دوستانو څخه مننه وکړم چې په یو نه یو ډول یې زما د فرهنگي مبارزې لاسنیوی کړی دی. خپل مرحوم پلار ته د دعا لاسونه پورته کوم چې زما مزل یې تر شپږم ټولګي پورې راورساره او بیا یې د خپل ابدی سفر لمنه ونيوه، خو ما یې د جنازې بازو ته اوږه ور نه کړای شوه او نه مې د مرګ پر مهال د هغه مبارکه خبره ولیده، د پلار قبر مې معلوم نه دی. د ژوند یو ارمان مې دا و

چې کاشکې یې قبر معلوم وای چې لکه د مرغی د بجې په شان مې پرې وزرې غوړولای وای، خو شېبې ورسره ارام غځېدلای وای، د هغه د هغو مهربانیو قدر مې کړی وای چې زه یې پر اوږو گرځولای وم. بازار ته یې بیولی وم، مېلې ته یې بیولی وم، ډاکتر ته یې بیولی وم، پټې به یې جیب کې راته پیسې ایښودلې، له نورو پټې. اوس مې نو له خدایه لویه هیله همدا ده چې تر مرگ وروسته مې لومړۍ ملاقات له خپل پلار سره وشي، په پښو کې ورته ورغړم راوړغړم او خپله مینه پرې ماته کړم.

مور مې راسره ډېره په تکلیف شوې، د ژوند ټول ارمان یې خپل زوی ته و، زه یې د یوازیني زوی په توګه ډېر نازولی یم، ځان یې په تکلیف کړی، خو زه یې سختو ته یې نه یم پرې ایښی، ماته یې د تعلیم زمینه برابره کړې، د ټیکري په پیڅکې پورې تړلې پیسې یې راته رالېږلي، خو زه یې بې خرڅه کړی نه یم، بختور وم چې د مور جنازې ته مې په خپله اوږه ورکړه، د وفات پر وخت مې د هغې جنازې ته ځان ورساوه، لکه د مرغی بجې چې د خپلې مور پښو ته رغړي، داسې ترې تاو راتاو شوم، سترګې مې ورته ښکل کړې، سترګې یې رنې وې، لکه چې د خپل یوازیني زوی لیدو ته په طمع وې، مور مې ډېر وخت غېږ کې ونیوله، داسې چې زه به یې کلک غېږ کې نیولی وم، ایا څوک به وي چې د داسې یوې صحنې پوره انځور وکاري.

له جلال اباد تر لغمانه مې د مور د تابوت سر ته ناست وم، ډېر مې ورته وکتل، په لیدو یې نه مړېدم، له حج څخه مې ورته کفن راوړی و، د خدای په کور مې موبلې او د زمزم په اوبو مې مینځلی و.

له خپلو خوږو خویندو مې هم ډېره مننه کوم چې زما په روزنه او پالنه کې یې ډېر زیات زیار ګاللی، له مشرانو او کشرانو خویندو ټولو څخه

ډېره مننه، خو ما یې لا د خدمت حق نه دی ادا کړی، له خپلو ټولو استادانو څخه چې له لومړي ټولګي څخه بیا د دوکتورا او پوهاندۍ تر کچې یې ګام پر ګام زما معنوي ملاتړ کړی، له خپلو ټولو هغو دوستانو، ملګرو، لیکوالو، د مال او عزت له خاوندانو څخه هم ډېره مننه چې په دې نیمه پېړۍ کې یې له ماسره مادي مرسته او لاسنیوی کړی دی.

له خپلې مېرمنې او اولادونو څخه ډېره مننه کوم چې په تېرو (۲۲) کلونو کې یې راسره د ژوند ډېرې سړې او تودې وګاللې او زما فرهنګي چارو کې یې له ماسره تر وروستي بریده مرستې وکړې.

له قلموالو، لیکوالو او نورو هغو دوستانو چې زما د اثارو په کمپوز، سمون او چاپ کې یې په یو نه یو ډول مرسته کړې له ټولو منندوی یم، خدای (ج) دې ټولو ته اجر و نه او ثوابونه ورکړي، که ددغو ټولو دوستانو مالي او معنوي ملاتړ نه وای، نو خدای خبر چې زه د دغومره کارونو د سرته رسولې جوګه شوی وای او یا دغه اثار تر تاسو دررسېدلې وای او هم نور فرهنګي، ټولنیز او ملي کارونه ترسره شوي وای.

له ټولو یوه نړۍ مننه

ستاسو د ټولو یون

(۱۳۹۶ل) کال د کب (۱۹)مه

کابل - افغانستان

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

کتاب الشعر

او لس نورې لیکنې

محمد اسمعیل یون

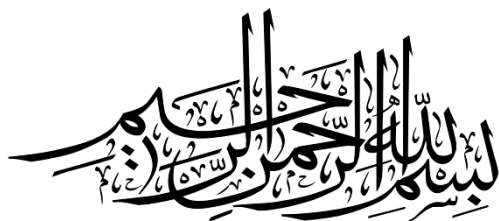
۱۳۹۴ لمريز کال

کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

(د دکتورا دورې د لیکنو ټولګه)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ ل کال

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم:	کتاب الشعر او لس نورې لیکنې
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپروندی:	د افغانستان ملي تحریک، فرهنګي خانګه
وېبپاڼه:	www.melitahrik.com
کمپوز:	ضیاء ساپی
پښتۍ ډیزاین:	فیاض حمید
چاپشمبر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م
د تحریک د خپرونو لړ:	(۹۵)
لیکوال د خپرونو لړ:	(۴۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینگ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې گټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملگرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازی په هیله

د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه

دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله گټوره هڅه

د (پښتو PHD پروگرام) په لومړیو دوو کلونو کې هر محصل مکلف دی چې په هر مضمون پورې د نورو اړوندو چارو تر څنګ کنفرانس هم ورکړي او کورنۍ دنده هم سرته ورسوي. په دې لړ کې ښاغلي محمد اسمعیل یون د څلورو سمسترونو په ترڅ کې (یوولس کنفرانسونه) په ترتیب سره په لاندې ډول ورکړي دي چې تر څنګ یې په تړاو سره د مضمون د استاد نوم هم وړاندې کېږي.

استاد:

کنفرانسونه:

- ۱- د لیک تاریخي بهیر ډاکټره زرغونه زېور رښتین
- ۲- د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه ډاکټر محمد اجان حقپال
- ۳- د اردي ژبې او هغو ته پېښې خطرونه پوهاند محمد صابر خوشکي
- ۴- د پير روښان جنگونه ډاکټر محمد اجان حقپال
- ۵- د ژبپوهنې ښوونځيو لنډيز ډاکټره زرغونه زېور رښتین
- ۶- د افغانستان فرهنگي ميراثونه (پرون، نن او سبا) سرمحقق زلمي هېوادل
- ۷- په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرکونه سرمحقق زلمي هېوادل

۸- کنایه او په کلام کې یې دریځ ډاکټر محمد ا جان حقپال

۹- د ارسطو د (کتاب الشعر) موخه، معنا او محتوا سرمحقق زلمی هېوادم

۱۰- د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي اېډيالنو پرتلنه ډاکټر محمد ا جان حقپال

۱۱- د پرتليزې او تاريخي ژبپوهنې حدود پوهاند محمد صابر خوېشکي

دا بايد وويل شي چې ښاغلي محمد اسمعيل يون يوازې د پورته يوولسو کنفرانسونو په ورکولو بسنه ونه کړه، بلکې تر دې لا زيات بل غوره کار ته يې يې ملا وتړله او دې کنفرانسونو ته يې د علمي مقالو بڼه ورکړه، تر څو د نورو محققينو او محصلينو لپاره د لارښود حيثيت ولري.

دا حقيقت له هېچا پټ نه دی چې تحقيق او څېړنه يو دروند کار دی، کېدای شي چې د يوه ورک تاريخ په لټون پسې ورځې ورځې او مياشتې تېرې شي، زيات کړاوون وغواړي او بيا هم ونه موندل شي، زه باور لرم چې له دغسې ستونزو سره به هم يو محقق مخامخېږي، خو د همت خاوند کولی شي چې دغه ډول سختې چارې پر مخ بوځي، له زغم او حوصلې څخه کار واخلي او خپل مطلب ته ځان ورسوي.

زما په خيال دغه يوولس علمي مقالې چې هره يوه يې ځانته د يو اثر حيثيت لري، د اوسنۍ نړۍ له نورمونو او مېتودونو سره برابري دي. په

دې مقالو کې: پیلیزه، لنډیز، سریزه، پایله، ماخذونه او نور په پام کې نیول شوي، څه کمې په کې نه محسوسېږي.

پر داسې یو اثر چې یو نه بلکې د اثارو ټولګه یې ګڼلې شو، په کار ده چې پر هر یوه یې اوږد بحث وشي خو زه نه غواړم چې اوږد بحث پرې وکړم، ځکه چې خپله ددې مقالو ټولګه ستاسو په مخ کې پرته ده. نو خپلې خبرې راټولوم، درنو لوستوالو ته بلنه ورکوم چې دوی یې په خپله وارزوي او خپله څېړنه پرې وکړي. زه د (PHD) دورې د استاد په توګه په پای کې د ښاغلي (یون) دغه هڅه او هاند ستایم او په دې برخه کې ورته له لوی خدای (ج) څخه تر دې د لا زیاتو بریاوو هیله لرم.

په مینه

ډاکټر محمدا جان حقپال

د دوکتورا پروگرام او دا اثر

د (۱۳۹۲ل کال) په نیمايي کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا پروگرام پیل شو، که څه هم ددې پروگرام له پیلولو سره په دولتي او نادولتي کچه مخالفتونه وو؛ یو شمېر اشخاصو بېلابېل دلایل، خنډونه او مشکلات پیدا کول، ځینو به ویل چې کابل پوهنتون ددې جوګه نه دی او ددې سويه نه لري چې د دوکتورا په کچه دې په کې تدریس پیل شي، زموږ دوکتورا باید له نړۍ سره په اندول کې وي، کابل پوهنتون کې لا هم همغه زوړ تدریسي سستم دود دی. دا سستم ددې ظرفیت نه لري چې د دوکتورا په کچه محصلین وروزي، چا چې له دې پروگرام سره لېوالتیا او مینه درلودله، هغوی به ویل: دې کې شک نه شته چې موږ په ساینس، ټکنالوژۍ او تجربه یي علومو کې له نورو هېوادونو څخه ډېر شاته پاتې یو، خو دا نو بیا بل شرم دی چې موږ دې (پښتو او دري) ژبو کې هم بل چاته لاس اوږد کړو چې راشي او موږ ته خپلې ژبې او خپل ادبیات راوښايي، د دلایلو دا خوا که څه هم درنه وه، خو بیا هم مشکلات او خنډونه وو، ښاغلي سر محقق زلمي هېوادممل او یو شمېر نور خواخوږي په پای کې پر دې بریالي شول چې په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا پروگرام پیل کړي، په پښتو څانګه کې د دې پروگرام د زده کوونکو له جملې څخه یو تن زه (یون) هم وم.

موږ څلور سمستره منظم درس تعقیب کړ، په لومړي سمستر کې د (ژبې تاریخي تحول) د استاد ډاکټر اورمر، (منظوم داستاني ادبیات) د ډاکټر محمدجان حقپال، (د افغانستان ژبې او توکمونه) د پوهاند محمد صابر خوېشکي او (فلسفه) مضامین د ښاغلي ډاکټر افغانیار له خوا تدریس شول.

په دویم سمستر کې (لیکدود پوهنه) ډاکټرې زرغونې زبور رښتین، (پښتو حماسه) سر محقق زلمي هېوادل، (روښان پېژندنه) ډاکټر محمدجان حقپال او بهرنۍ ژبه (انګلیسي) مضامین استاد خالد وزیري تدریس کړل. په درېیم سمستر کې بیا (پښتو، اوستا او سانسیکریت) د پوهاند محمد صابر خوېشکي، (د افغانستان د فرهنگ تاریخ) د سرمحقق زلمي هېوادل، (د ژبپوهنې ښوونځي) د ډاکټرې زرغونې زبور رښتین او (بلاغي علوم) د ډاکټر محمدجان حقپال له خوا تدریس شول. په ورپسې څلورم سمستر کې بیا (جغرافیایي ژبپوهنه) د پوهاند محمد صابر خویشکي، (پرتلیز ادبیات)، د ډاکټر محمدجان حقپال، (پرتلیزه او مقابلوي ژبپوهنه) د ډاکټر زرغونې زبور رښتین او (ادبي نظریات) د ښاغلي سر محقق زلمي هېوادل له خوا تدریس شول.

په مجموعي ډول (۱۶) بېلابېل مضامین د اوو (۷) تنو استادانو له خوا، چې د دوکتورا دورې د مضامینو د تدریس لپاره یې وړ علمي رتبې درلودلې، د دوو کلونو په بهیر کې تدریس شول.

د تدریس په بهیر کې د اړوندو مضامینو په برخه کې د اړوند استاد له خوا هر زده کوونکي ته یوه موضوع ټاکل کېدله او هغه پرې یو علمي کنفرانس برابراه، ما په دې ټول بهیر کې (۱۱) عنوانه کنفرانسونه برابر کړل او پر خپلو ټاکلو وختونو مې د استادانو حضور کې محصلینو ته وړاندې کړل.

دا کنفرانسونه پر هماغه وخت د استادانو له خوا مثبت او ښه وازرول شول. یو دوه موضوعگانې بیا په ځینې ډول وړاندې شوې؛ لیکنې ښې ته یې اړتیا پېښه نه شوه. په بهرنۍ ژبه کې د کنفرانس لیکلو ته اړتیا نه وه او په یوه دوو مضمونو کې د اړوند استاد له خوا د کنفرانس د ورکړې اړتیا احساس نه شوه.

کله چې دوه کلن تدریس بهیر بشپړ شو، نو ما خپل دا کنفرانسونه او یا په اصطلاح علمي لیکنې په ترتیب سره راټولې او منظمې کړې، اوس غواړم دلته یې د یوې ټولګې په توګه یې هم چاپ کړم چې ګټه یې عامو لوستونکیو ته هم رسېږي او که څوک په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته هم لیدلوري ورکړي او ګڼه ورته ورسوي. د یادونې وړ ده چې د دوکتورا نوره پاتې دوه کلنه موده کې یې یوه برخه بیا عمومي ازموینې او بله یې تېزس لیکنې ته ځانګړې شوې ده. زه هیله لرم چې خپل تېزس هم تر بشپړاوي او ارزونې وروسته چاپ او لوستونکو ته وړاندې کړم.

(کتاب الشعر) د نړۍ د نامتو عالم (ارسطو) اثر دی، ما ددې اثر د مانا او محتوا په باب یو تحلیلي کنفرانس ورکړی، چې په دې یوولسو

لیکنو کې شامل دی او ددې کنفرانسونو د ټولګې لپاره مې هم دا نوم غوره کړی دی.

زه فکر کوم ددې دورې د لیکنو د ټولګې چاپ به لوستونکو ته دا په ډاګه کړي چې موږ په دې دوره کې څه کړي او څه مو باید کړي وای، که په دې دوره کې شامل نور ګډونوال هم د خپلو لیکنو ټولګه او بیا خپل تېزس ورپسې چاپ کړي، نو هم به ژبې او کلتور ته په لسګونو عنوانه علمي، شننیز او څېړنیز اثار وړاندې شي او هم به نورو راتلونکو محصلینو ته ددې دورې په باب ښه لیدلوری ورکړي، د مخالفینو هغه دلیل او منطق به هم له منځه لاړ شي چې ددې پروګرام پر وړاندې یې تیرې ټولولې او راتلونکو محصلینو ته به هم لاره خلاصه شي. بل زموږ خپل ظرفیت به هم په ډاګه شي چې دا تحصیلي پورۍ مو په وړیا ډول تر لاسته کړې او که نه کار مو هم کړی دی. ما خو په همدغه نېټه دا لیکنې راټولې او د چاپ پر اوږو بار کړې، نور نو دا لیکنې او دا هم تاسو قدرمن لوستونکي!

په هېواد کې د علمي څانګو د غوړېدا او پراختیا په هیله

محمد اسمعیل یون

د لیک تاریخي بهیر

د لیک اهمیت:

د بشر له پیدایښته بیا تردې دمه د (ادم علیه السلام) زامنو د ژوند په هر ډگر کې ډېر نوښتونه کړي، ډېر څه یې اختراع کړي او د همدغو اختراعاتو پر بنسټ یې ډېر پرمختگونه کړي دي. د گڼو اختراعاتو په لړ کې ځینې اختراعات سړي ته ډېر مهم ښکاري، خو ځینې بیا که څه هم ډېر گټور، ضروري او ارزښتمن دي، خو خلکو ته یې اهمیت دومره زیات نه ښکاري. لیک، د لیک پیدایښت، جوړښت او بشپړتیا هم د همدغو اختراعاتو له جملې څخه دي، چې چاته لکه موټر، الوتکه، اورگاډۍ، کمپیوټر او نور ډېر مهم نه ښکاري، خو په حقیقت کې تر ټولو زیات مهم دي. همدا لیک دی چې له برکته یې نور اختراعات رامنځته شوي دي. لوی خان؛ خوشال خان خټک د لیک دې ارزښت ته خورا زیات متوجه شوی او په خپل نامتو اثر (دستارنامه) کې یې لیک د یوه هنر په توګه راوړی دی. خوشال بابا وايي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي، خط یې لکه کمند، چې وحشي دې پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو، که خط نه وای، په حساب، په کتاب، په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وای. د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قیمت یې تر

حساب تېر دی، که یې دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې دروېش زده کا د دروېش دولت دی، الحق څو چې څوک وايي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې پټ نه دی څرگند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه گوري، هر څوک یې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا یار دی:

درسته ښه یې ته دلداره یوه چار دې ده بېکاره
چې و تاو ته نږدې شي نوره یې د هغه یاره

کور دده وران شه، چې دده دمخه څه ورانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیاگر دی، سیس یې زر کار، بې کامه وي هزارکامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کا، په دا سبب دو زبان دی. د جهان سرگرداني په ده، هر زمان یې سر په تبغ واهه شي، چار پخپل سر کا، مراد و نامردانو ورکا، ځان گداز رفیق نواز دی، جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده، درېغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وای، په لاس د اهلو وای، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفله و په سهلو وای.)^۳

د لیک اهمیت خورا زیات دی خو زه د لیک د ارزښت او اهمیت په باب د خوشال بابا پر همدې خبرو بسنه کوم، خو اوس راځو د لیک څو بېلابېلو تعریفونو ته!

د لیک تعریف:

لیکپوهانو او ژبپوهانو تردې دمه د لیک بېلابېل تعریفونه کړي دي. دا تعریفونه که څه هم بېلابېل برېښي، خو ډېر زیات مشترک ټکي هم لري.

ځینو ژبپوهانو (لیک) د ژبې مادي استر ګڼلې، ځینو نورو بیا د ژبې انځوریزې بڼې ته لیک ویلي، ځینو بیا ((هر لیکل شوی شی چې د یوه مفهوم لرونکی وي لیک ګڼلې، ځکه نو ترافیکي اشارې او د هټیو لوحې، لیکل شوې ژبه یا لیک ګڼل کېږي.))^(۳)

ځینې نور بیا وایي ((لیک هغه قراردادي نښې دي چې د یوې ژبې وګړي یې د خپلو غږونو د افادې لپاره کاروي))

او ځینې نور د لیک، لیکدود او املا تعریف په دې ډول کوي: ((په ټاکلي الفبايي یا لیکنې سسټم کې د توپیر یا نه ګډون له آره سره سم د یوې ژبې لیکنې یا انځوریزه بڼه ده.))^(۴)

یو شمېر نورو ژبپوهانو بیا لیک د ژبې له تعریف سره تړلی، دوی وایي لکه څنګه چې: ((ژبه په واقعیت کې یوه ټولنیزه، اکتسابي او ثقافتی پدیده))^(۵) او همدا راز د پوهولو او راپوهولو وسیله او یوه قراردادي

ښکارنده ده، د غسې لیک هم چې د ژبې انځور ګري او ښکارندويي کوي، یوه قراردادي پدیده ده.

د لیک پیدایښت:

د لیک د پیدایښت او لومړي جوړښت په باب د لیکپوهانو تر منځ د نظر اختلاف موجود دی. مذهبي او تاریخي روایات هم یو له بل سره توپیر لري. ځینو مذهبي لیکوالو لیکلي: ((کله چې (ادم علیه السلام) پر ځمکه مېشت شو، نو لیک یې هم پیل کړ. تر ادم (ع) وروسته د هغه اولادې هم په خپلو منځو کې لیک کارولی دی او په پرله پسې ډول تر اوسه رارسېدلی دی، اسلامپوهان په دې نظر دي چې ادم (ع) په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي. تر هغه وروسته د شیش (ع) زوی ادريس (ع) چې د ادم (ع) لمسی کېږي، د قلم په وسیله په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي...))

تاریخپوهان وايي: ((شاوخوا دوه ویش زره کاله وړاندې انسانانو د (لاسکو) په غار کې پر دېوالونو تصویرونه وکابل او دا تقریباً د لیک لومړنۍ نښې نښانې ګڼل کېږي)) ((د لیک د همغو لومړنیو نښو نښانو او بیا د هغه له انتقال سره د وخت مذهبي مشرانو مخالفت وکړ او وېې ويل، دې سره د انسانانو اخلاق خرابېږي او ځینو خلکو ورته د کوډو او جادو په سترګه کتل. ځینې افسانوي روایات وايي، چې لیک لومړی

دېوانو زده کړ او بیا یې انسانانو ته وښود. تاریخي روایات وايي هغه وخت چې د انساني ژوند لومړۍ بڼه واوښته د ډلو ځای قبیلې ونيو، نو لیک د لرغونو انسانانو له انځوریز هنر سره په نږدې تړاو کې رامنځته شو، ځکه نو لرغوني انځوریز هنرونه د لیک سرچینه گڼل کېږي.

ځینې لیکپوهان بیا وايي د نوموړي هنر لرغوني اثار (دېرش) یا (څلوېښت) زرو کلونو پخوانۍ زمانې پورې اړه پیدا کوي.)) (۵)

بشر پرله پسې هڅه وکړه چې خپلو افکارو ته تصویري بڼه ورکړي. (دوه ویشت زره) کاله پخوا د تصویري لیک لومړنۍ نښې څرگندې شوې، تر هغه اولس زره کاله وروسته بشر پر دې بريالی شو د لیک هنر چې د بشر ستره لاسته راوړنه وه، رامنځته کړي. تر تصویري لیک وروسته مېخي خط تر میلاد (۳۰۰۰-۲۵۰۰) کاله وړاندې رامنځته شو.

د (ډاکټر ژاله) په نامه یو ایرانی عالم وايي: ((کله چې بشر غوښتل خپل فکر بیان او انتقال کړي، په لومړي گام کې یې واقعي تصویرونه د کتبي اړیکو لپاره ترسیم کړل، په دې ډول د تصویر یا انځوریز لیک کار پیل شو.

ورو ورو تصویرونه ساده او اسانه شول او د عاطفي مفاهیمو د انتقال لپاره قراردادي نښې وضع شوې. وروسته بیا په همدې بهیر کې په مصر کې ((هیرو گلیف)) لیک رامنځته شو. ددې لیک تاریخ تر میلاد

دمخه څلورمې زریزې ته رسېږي. دې لیک افقي بڼه درلودله او اکثره له ښي څخه کينې خواته لیکل کېده، کم له کينې څخه ښي خواته او کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده. دا لیک وروسته ساده شو، وده یې وکړه، بیا پر دوو ډولونو هیراتیک (دیني) او دموتیک (ولسي) لیک ووېشل شو.

تردې وروسته (مېخي) لیک رامنځته شو، لومړني خلک چې مېخي لیک یې په بین النهرین کې رامنځته کړ، (سومریان) وو، دې لیک، مصري لیک ته ورتوالی درلود او تصویري بڼه یې درلودله، دې لیک هم ورو ورو ساده بڼه خپله کړه. مېخي خط وروسته نه یوازې په بین النهرین، بلکې په کوچنۍ اسیا، د (هتیانو، هوتیانو اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو) په منځ کې یې پراختیا ومونده. د مېخي خط تر ودې وروسته د فنیقیانو په سیمه کې تر میلاد دمخه په (۲)مه زریزه کې (فنیقي) لیک رامنځته شو.))

وروسته بیا په نړۍ کې د وخت په تېرېدو سره ګڼ شمېر لیکونه رامنځته شول، چې په هر یوه کې بیا بېلا بېل بدلونونه راغلل چې اوس د نړۍ اکثره ژبې ترې ګټه پورته کوي، هغه لیکونه چې په نړۍ کې زیات کارول کېږي په دې ډول دي:

لاتین، سیرلیک، یوناني، ګرجي، ارامي، چيني، جاپاني، کانجي، کره ای، هانجا، عربي، عبري، هندي، ایتوپيايي، تانا، کانادايي او ځینې نور....

دلته غواړو لومړۍ په نړۍ کې د لیک د ودې پر څو پړاوونو، بیا د لیک د لیکلو پرتګلوري او بیا د لیک پر بېلابېلو ډولو لنډه رڼا واچوو:

د لیک د ودې څرنگوالی:

دا چې د لیک جوړښت څو پړاوونه وهلي؟ لومړنۍ او وروستۍ بڼې یې څه دي؟ غواړو په لنډیز سره ورته اشاره وکړو:

۱- انځوریز یا تصویری لیک:

دا د لیک دویمه او اساسي مرحله ده، البته تر دې وړاندې یو لړ داسې علایم وو چې د خاطرو او یو لړ هغو چارو له خوندیتابه سره یې مرسته کوله چې باید خوندي او ساتل شوي وای، لکه د لرګي واړه خطونه او یا هم غوټه شوې رسی او نور...

خو په تصویری مرحله کې د یوه فکر د څرګندتیا لپاره د هغه صورت انځورېږي، لکه د یوه څاروي د لیکلو لپاره دهغه شکل رسمېده، د خلکو او قومونو په منځ کې شاید دا د خاطرو د خوندي کولو لپاره لومړنۍ وسیله وي. ځکه چې لومړنیو انسانانو د هغو چارو د خوندیتابه لپاره چې غوښتل یې کلونه کلونه پاتې شي، په پیل کې یې د هغو د شکل او صورت پر انځورولو پیل وکړ اود لیکنې ارتباط لپاره یې دهغو واقعي بڼې ترسیم کړې. له دغې انځورنې څخه تصویری لیک رامنځته

شو. څرنگه چې تصویرونه زیات وو او عاطفي مسایل یې نه شو افاده کولای، نو ځکه خو دې ډول لیک ټول ضرورتونه نه شو پوره کولای.

۲- فکري لیک:

انځوریز لیک په پیل کې د شیانو تصویرونه کارېل، خو وروسته وروسته بیا تصویري لیک څرگنده او ساده بڼه خپله کړه او د عاطفي مسایلو لپاره یې هم قرار دادي نښې وضع کړې. په دې ډول نو بشر پر دې بریالی شو چې فکر ته د ورته څیزونو د تصویر کارولو له لارې، د فکر د څرگندولو لپاره هم ګام پورته کړي. لکه د دوو ګامونو ترسیم (تګ) او نمجنې سترګې د (غم) نښې ګڼل کېدې، د لیک په تاریخي بهیر کې د لیک دې ډول بڼې ته فکري لیک وایي چې په انگلیسي کې ورته (Ideogram) وایي.

۳- کلیمه یي لیک:

د فکري لیک نیمګړتیا ددې سبب شوه، چې په لیک کې نورې داسې طریقې او لارې رامنځته شي چې له ژبې سره زیات تړاو ولري، یانې داسې تړاو چې کله غوږونه غږونه واورې، د هغو مانا درک کړي. په دې طریقه کې کلیمې د نښو نښانو له لارې ښودل کېدې چې د کلیمو له اړوندو غږونو سره یې دومره اړیکې نه درلودل، خو په مقابل کې یې دا

ځانگړتیا درلودله چې کله هم دا نښې نښانې په سترگو لیدل کېدلې،
ژبه هغو ته په ورته الفاظو گرځېدله.

۴- خپیز لیک:

تر کلمه یي لیک وروسته خپیز یا هجايي لیک رامنځته شو، په دې پړاو
کې هره خپه، سېلاب یا هجا په ځانگړو نښو نښانو بنسټ کېدله.

۵- الفبایي لیک:

د خپیز لیک په پرمختگ سره ورو ورو الفبایي لیک رامنځته شو، په
دې مانا چې د هر غږ لپاره یو شکل رسم شو. دا نو د لیک ډېر
پرمختللی شکل دی، چې تر ننه کارول کېږي.

ځینو ژبپوهانو یا لیکپوهانو بیا د لیک دا ډولونه پر دې ډول هم وېشلي
دي:

۱. جمله یي یا فراز گراما لیک

۲. کلمه یي یا لوگو گراما لیک

۳. خپیز یا سېلاب گراما لیک

۴. غږیز یا فونو گراما لیک

جمله یي یې بیا پر دوو برخو: (انځوریز) او (شرطي) هم وېشلی دی.

د لیک تگلوری:

د تصویري، فکري، کلمه يي، خپيز او غريز لیک پرمختيايي بهير ته تر کتنې وروسته اوس راځو د لیک تگلوري ته چې په څو ډوله دی او له کومې خوا پیلېږي؟ تر اوسه پورې چې په نړۍ کې د لیک کوم ډولونه رامنځته شوي، نو په ټولیز ډول پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:

۱- له کینې څخه ښي خواته: لاتین، سیرلیک، یوناني، گرجي، ارمني، اتوپيايي او همدارنگه مصري، سانسکریت، سلاوي او ځینې نورې ژبې له کینې څخه ښي خواته لیکل کېږي.

۲- له ښي څخه کینې خواته:

عربي، عبري او همدارنگه کلداني، اسوري، پښتو، فارسي، ترکي، تاتاري او ځینې نورې ژبې له ښي څخه کینې خواته لیکل کېږي.

۳- له پورته څخه کښته خواته:

چيني او جاپاني ژبې له پورته څخه کښته خواته لیکل کېږي او توري يې له ښي څخه کینې خواته .

۴- له کښته څخه پورته خواته:

مکزیکي ژبې له کښته څخه پورته خواته لیکل کېږي.

د یادونې وړ ده چې تر ټولو لرغونې لیکنې معمولاً له ښي څخه کینې او وروسته بیا له کینې څخه ښي خواته لیکل شوي دي.

د لیک ډولونه:

په نړۍ کې اوس تر درې زرو (۳۰۰۰) داسې ژبې شته چې خلک پرې گڼېږي، خو هره ژبه ځانته ځانگړې الفبا یا لیک نه لري. اکثره داسې دي چې څو ژبې په یوه لیک کې راټاله شوي او یا یې هم په یوه واحد لیک کې د خپلو ځانگړو غږونو لپاره د ځانگړو تورو د جوړولو له لارې خپل مشکل حل کړی دی. ((د نړۍ د خلکو ژبې)) نومی اثر څخه چې د ژبو د وېش په برخه کې د (دایره المعارف) حیثیت لري، دا خبره جوتېږي چې نن سبا په نړۍ کې څه د پاسه (۳۰۰۰) ژبو باندې خبرې اترې او ویناوې کېږي چې له دې ډلې نږدې سل (۱۰۰) ژبې داسې دي چې لیک او لوست پرې کېږي او پاتې نورې د وینا ژبې دي چې لیک او لوست نه لري او د نړۍ له پنځه ویش (۲۵) ډوله خط څخه په یوه هم نه لیکلی کېږي)).^(۶) یو شمېر ژبپوهان په دې نظر دي چې، په نړۍ کې تر (۱۶-۲۰) په حدودو کې لیکونه شته چې زیات کارول کېږي او اکثره ژبې د همدغو لیکونو په جوړښت او چوکاټ کې خپل مشکل حلوي. دلته به په ترتیب سره ددې لیکونو یادونه وکړو، خو لومړی به د

نیمه پیری یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

څلورو هغو لیکونو یادونه وکړو چې د همدې مطرح لیکونو په جمله کې دي، خو په لرغونې زمانه کې د فکر د بیان لپاره په ښه ډول کارېدل.

۱- گرجي لیک:

دا د گرجي ژبې ځانګړی لیک دی، گرجي ژبه اوس د گرجستان رسمي ژبه ده. دا ژبه د نړۍ د هغو (۱۴) ژبو له جملې څخه ده چې الفبا لري.

گرجي لیک په نړۍ کې له ډېرو پخوانیو لیکونو څخه یو دی او په ورته وخت کې د گرجي ژبې اوسنۍ الفبا د نړۍ تر ټولو مدرنه الفبا ګڼل کېږي. د گرجي ژبې تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې کتیبه تر میلاد یوه

پېړۍ وړاندې زمانې پورې اړه لري، یانې (۲۰۰۰) کاله وړاندې وخت پورې اړه پیدا کوي.

۲- چيني ليک:

چينايانو په پيل کې د تصويرونو پر کارلو ليک پيل کړ، د نښو نښانو د نیمګړتياوو له امله اړ شول یو ډول ترکیبات رامنځته او خپل فکر بیان کړي. که څه هم دا ترکیبات د هغوی د افکارو ښکارندوی وو، خو نه یې شول کولای د هغوی ټول افکار په ښه ډول بیان کړي، وروسته دوی د غږونو لپاره نښې نښانې وضع کړې، یانې د غږیز ليک پر جوړولو بريالي شول. دې ليک که څه هم له ژبې سره تړاو درلود او تر پخواني هغه ښه و، خو څرنگه چې یو توری د څو غږونو د افادې لپاره کارېده، نو ځکه یې نیمګړتیا محسوسه وه، چينايانو له دې نیمګړتیا څخه د خلاصون لپاره یانې دا چې د هرې نښې د حقيقي مانا پر ځای یې د (کيلي) په نامه د فکري ليک له علایمو څخه ګټه پورته کړه او هرې (کيلي) د یوه فکر څرګندونه کوله. چينايي پوهان وروسته پر دې بريالي شول چې یو ډول چټک ليک رامنځته کړي چې د جاپاني ليک لپاره بېلګه شو.

د چيني ليک بېلګه دلته وګورئ:

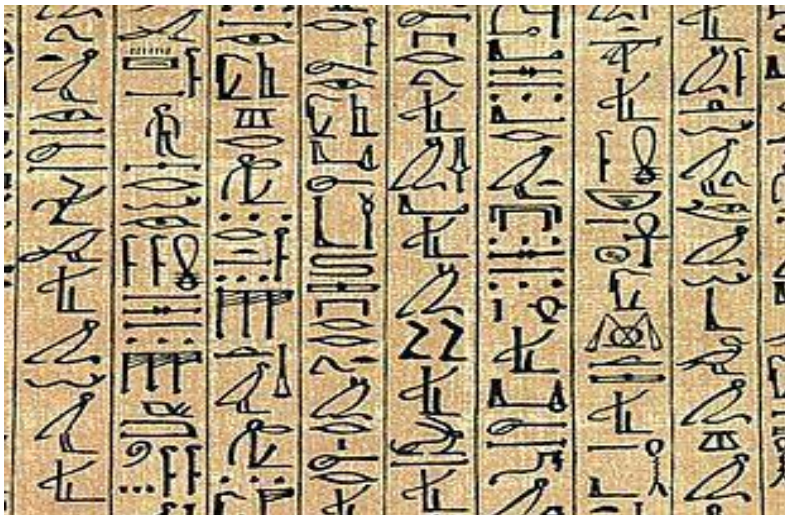

۳- مصري هیرو گلیف لیک:

مصري هیرو گلیف لیک د فکري لیک په بهیر کې رامنځته شو. د هغه پراختیا زیاتره په مصر کې وه او د کاهنانو په لاس کې وه. دا نوم ورته یونانیانو ځکه ورکړ چې په یوناني ژبه کې د (سپېڅلو لیکنو) په مانا و. هغو دا لیک د مصر د کاهنانو له پټو رازونو او عجایبو څخه ډک لیک ګاڼه. د دې لیک لرغونتیا تر میلاد وړاندې څلورمې زریزې ته رسېږي، هیروگلیف لیک یې د (پاپیروس) پر پاڼو باندې لیکه. دا لیک معمولاً افقي او له ښي خوا څخه کینې خواته او ډېر کم له کینې خوا څخه ښي او کله کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده.

هیرو گلیف بشپړ فکري لیک نه دی، په هغه کې زیاتره غږیز او الفبایي عناصر شته او همدارنګه په دې لیک کې د انسانانو او حیواناتو د انځورونو شتوالی په اټکلیز ډول ددې لیک د پیل پړاوونه ښيي.

د (پاپیروس) په رامنځته کېدو سره په مصر کې د (هیروگلیف) لیک

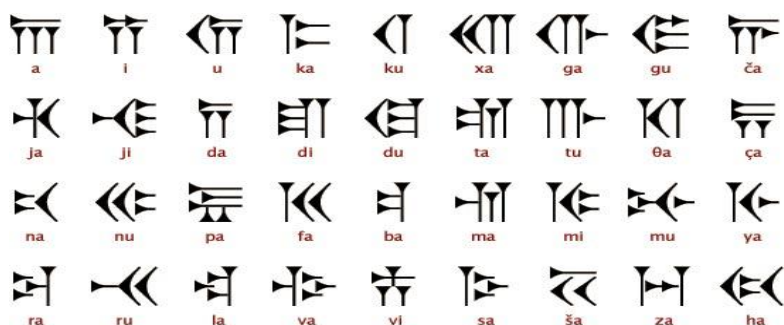
بدلون مومي، اسانه او ساده کېږي او هیراتیک (دیني) با صلابته لیک ورڅخه رامنځته کېږي، چې یو بل سره پیوستون او تړنست یې یو ډول چټک لیک، چې د (دموتیک) یا (ولسي) لیک په نامه یادېږي، رامنځته کېږي.

۴- مېخي لیک:

مېخي لیک اصلاً فکري لیک و، یانې د فکر د افادې لپاره کارېده او د لویدیځې اسیا په ټولو هېوادونو کې کارېده، لیکپوهان په دې نظر دي

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

چې د مېخي ليک د ټوکېدو اصلي ځای د (بين النهرين جنوب) يانې د (سومريانو) سيمه ده. همدا سومريان لومړني خلک وو چې مېخي ليک يې کارولی دی.

سومريانو د مېخي تصويري ليک په ايجادولو بشري ټولنه تر تاريخ وړاندې له تياره او مجهول دوره راوايستله او تاريخي مرحلې ته يې داخله کړه. ددې ليک پيدايښت تر ميلاد وړاندې د

څلورمې زريزې دويمې نيمايي ته رسېږي. مېخي ليک او هېروگليف ليک پر ظاهري توپير سربېره د ليکلو په بڼې او د ليکلو په وسايلو کې هم توپير درلود. هېروگليف د (کړکي) په واسطه د (پاپيروس) پر پاڼو ليکل کېده، خو مېخي ليک (نرمو خټينو تختو) ته اړتيا لرله او په (لرگينو قلمونو) ليکل کېده او بيا دا تختې پخېدلې. لومړنۍ لوحې چې پر همدې خټينو تختو ليکل شوي، د بين النهرين تمدن پورې اړه لري.

د کاغذ تر پیدایښت وړاندې له ډبرو او فلزاتو او همدارنگه د حیواناتو له پوټکو څخه گټه پورته کېدله، خو څرنگه چې ددې شیانو لگښت زیات و، نو وروسته هم په لیک کې لنډیز راغی او هم پوټکي ورته توپل کېدل او بیا کارېدل. وروسته بیا مېخي لیک پر دوو ډولونو ووېشل شو. یو (ایلامی مېخي لیک) چې له (سومري مېخي لیک) څخه راپېل شوی او د (ایلامی) ژبې لپاره کارېده. بل (اکدی مېخي لیک) و. اکدی مېخي (بابلي) لیک هم د سومري لیک یوه څانګه ده چې نه یوازې په بین النهرین کې باب شو، بلکې د کوچنۍ اسیا او د شمالي رودونو تر منځ، د هیتیانو، هوریانو، اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو تر منځ هم دود شو.

ددې تر څنګ بل (هخامنشي مېخي لیک) و چې له (بابلي مېخي) او (ایلامی مېخي) لیک څخه جوړ شوی اود هغو په انډول ساده دی او کمې نښې یا علایم لري. د لرغونې فارسي ژبې د هخامنشي دورې کتبي په همدې لیک لیکل شوي دي.

۵- فنیقي لیک:

تر میلاد وړاندې د دویمې زریزې په بهیر کې د مېخي لیک له تدریجي ودې سره سم د فنیقیانو په ټاټوبي کې یو بل لیک رامنځته شو دا لیک (هیتیتی فنیقي) لیک و چې د (فنیقي لیک) په نامه یادېږي. ددې لیک تر ټولو لرغونې بېلګه له (ګوبله) ښار څخه چې د فنیقیانو لرغونې

✕ 7 ⊕ H I Y ∃ Δ 1 9 ✕
 4 X W 4 φ 1 7 0 ≡ γ γ 1

دې ليک لويديځې اسيا ته پراختيا وکړه او د مېخي ليک ځای يې ونيوه. فنيقي ليک زياته وده وکړه او وروسته ترې (يوناني) او (رومي) الفبا هم وټوکېدله، څرنگه چې د يو زيات شمېر اروپايي ملتونو د الفبا بنسټ همدا فنيقي الفبا ده، وروسته بيا يونانيانو په دې الفبا کې نور بدلونونه هم راوستل، د ليکلو ډول يې هم ورته له کينې څخه ښي خواته پيل کړ، بيا يونانيانو دا ليک روم ته يووړ او پر همدې بنسټ يې د (لاتيني) الفبا بنسټ کېښود او بېلابېلې اروپايي ژبې په هغه وليکل شوې. وروسته په (۹)مه ميلادي پېړۍ کې د (سيريل) په نامه يو کشيش د يوناني او رومي ليک له ترکيب څخه يو ليک جوړ کړ او

سلاوي ژبې يې پرې وليکلې، وروسته بيا روسي او نورې ګاونډۍ ژبې هم په همدې ليک چې (سیرليک) يې باله، وليکل شوې.

فنيقي ليک بيا د هند نیمې وچې ته ورسېد، پوهان (برهمايي ليک) چې (سانسيکریت) او نورې هندي ژبې پرې ليکل کېدې، هم د همدې ليک زوی ګڼي.

۶- ارامي ليک:

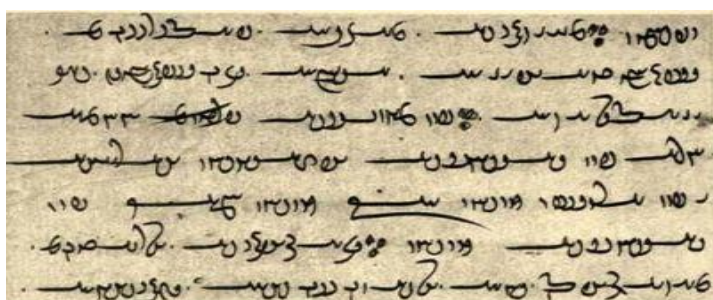
د فنيقي ليک له زامنو څخه يو هم ارامي ليک دی چې په منځني ختيځ کې په ډېرې چټکۍ سره دود شو. (اراميان) هغه قومونه وو چې د عربستان له شمالي سارا څخه د منځني ختيځ پر لوري وخوځېدل او په بين النهرين کې ځای پر ځای شول. ددې خلکو ژبه تر ډېره وخته په دې سيمه کې پاتې شوه او مهمه دا چې د فنيقي ليک پر بنسټ يې ارامي ليک رامنځته کړ چې په ډېر سرعت سره دود او د سيمې پر يوه نړيوال ليک بدل شو او ارامي ژبه هم چې له سامي ژبو څخه ډېره لرې نه وه، د منځني ختيځ د ارتباطي ژبې په توګه څرګنده شوه. هخامنشي دولت هم ددې ژبې په پراختيا کې ونډه واخيسته، مېخي ليک چې د کتيبو لپاره په کارېده، د ليک د لېږدولو او نورو اړتياوو لپاره نه کارېده، ځکه نو له ساده الفبايي (ارامي) ليک څخه زيات کار واخيستل شو. دا ليک او ژبه په هخامنشي دولت کې د دېوان او دفتر ژبه شوه.

1	𐤀	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉	𐤊	𐤋	𐤌	𐤍	𐤎	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	𐤔	𐤕	𐤖	𐤗	𐤘	𐤙	𐤚	𐤛	𐤜	𐤝	𐤞	𐤟	𐤠	𐤡	𐤢	𐤣	𐤤	𐤥	𐤦	𐤧	𐤨	𐤩	𐤪	𐤫	𐤬	𐤭	𐤮	𐤯	𐤰	𐤱	𐤲	𐤳	𐤴	𐤵	𐤶	𐤷	𐤸	𐤹	𐤺	𐤻	𐤼	𐤽	𐤾	𐤿	𐥀	𐥁	𐥂	𐥃	𐥄	𐥅	𐥆	𐥇	𐥈	𐥉	𐥊	𐥋	𐥌	𐥍	𐥎	𐥏	𐥐	𐥑	𐥒	𐥓	𐥔	𐥕	𐥖	𐥗	𐥘	𐥙	𐥚	𐥛	𐥜	𐥝	𐥞	𐥟	𐥠	𐥡	𐥢	𐥣	𐥤	𐥥	𐥦	𐥧	𐥨	𐥩	𐥪	𐥫	𐥬	𐥭	𐥮	𐥯	𐥰	𐥱	𐥲	𐥳	𐥴	𐥵	𐥶	𐥷	𐥸	𐥹	𐥺	𐥻	𐥼	𐥽	𐥾	𐥿	𐦀	𐦁	𐦂	𐦃	𐦄	𐦅	𐦆	𐦇	𐦈	𐦉	𐦊	𐦋	𐦌	𐦍	𐦎	𐦏	𐦐	𐦑	𐦒	𐦓	𐦔	𐦕	𐦖	𐦗	𐦘	𐦙	𐦚	𐦛	𐦜	𐦝	𐦞	𐦟	𐦠	𐦡	𐦢	𐦣	𐦤	𐦥	𐦦	𐦧	𐦨	𐦩	𐦪	𐦫	𐦬	𐦭	𐦮	𐦯	𐦰	𐦱	𐦲	𐦳	𐦴	𐦵	𐦶	𐦷	𐦸	𐦹	𐦺	𐦻	𐦼	𐦽	𐦾	𐦿	𐧀	𐧁	𐧂	𐧃	𐧄	𐧅	𐧆	𐧇	𐧈	𐧉	𐧊	𐧋	𐧌	𐧍	𐧎	𐧏	𐧐	𐧑	𐧒	𐧓	𐧔	𐧕	𐧖	𐧗	𐧘	𐧙	𐧚	𐧛	𐧜	𐧝	𐧞	𐧟	𐧠	𐧡	𐧢	𐧣	𐧤	𐧥	𐧦	𐧧	𐧨	𐧩	𐧪	𐧫	𐧬	𐧭	𐧮	𐧯	𐧰	𐧱	𐧲	𐧳	𐧴	𐧵	𐧶	𐧷	𐧸	𐧹	𐧺	𐧻	𐧼	𐧽	𐧾	𐧿	𐨀	𐨁	𐨂	𐨃	𐨄	𐨅	𐨆	𐨇	𐨈	𐨉	𐨊	𐨋	𐨌	𐨍	𐨎	𐨏	𐨐	𐨑	𐨒	𐨓	𐨔	𐨕	𐨖	𐨗	𐨘	𐨙	𐨚	𐨛	𐨜	𐨝	𐨞	𐨟	𐨠	𐨡	𐨢	𐨣	𐨤	𐨥	𐨦	𐨧	𐨨	𐨩	𐨪	𐨫	𐨬	𐨭	𐨮	𐨯	𐨰	𐨱	𐨲	𐨳	𐨴	𐨵	𐨶	𐨷	𐨸	𐨹	𐨺	𐨻	𐨼	𐨽	𐨾	𐨿	𐩀	𐩁	𐩂	𐩃	𐩄	𐩅	𐩆	𐩇	𐩈	𐩉	𐩊	𐩋	𐩌	𐩍	𐩎	𐩏	𐩐	𐩑	𐩒	𐩓	𐩔	𐩕	𐩖	𐩗	𐩘	𐩙	𐩚	𐩛	𐩜	𐩝	𐩞	𐩟	𐩠	𐩡	𐩢	𐩣	𐩤	𐩥	𐩦	𐩧	𐩨	𐩩	𐩪	𐩫	𐩬	𐩭	𐩮	𐩯	𐩰	𐩱	𐩲	𐩳	𐩴	𐩵	𐩶	𐩷	𐩸	𐩹	𐩺	𐩻	𐩼	𐩽	𐩾	𐩿	𐪀	𐪁	𐪂	𐪃	𐪄	𐪅	𐪆	𐪇	𐪈	𐪉	𐪊	𐪋	𐪌	𐪍	𐪎	𐪏	𐪐	𐪑	𐪒	𐪓	𐪔	𐪕	𐪖	𐪗	𐪘	𐪙	𐪚	𐪛	𐪜	𐪝	𐪞	𐪟	𐪠	𐪡	𐪢	𐪣	𐪤	𐪥	𐪦	𐪧	𐪨	𐪩	𐪪	𐪫	𐪬	𐪭	𐪮	𐪯	𐪰	𐪱	𐪲	𐪳	𐪴	𐪵	𐪶	𐪷	𐪸	𐪹	𐪺	𐪻	𐪼	𐪽	𐪾	𐪿	𐫀	𐫁	𐫂	𐫃	𐫄	𐫅	𐫆	𐫇	𐫈	𐫉	𐫊	𐫋	𐫌	𐫍	𐫎	𐫏	𐫐	𐫑	𐫒	𐫓	𐫔	𐫕	𐫖	𐫗	𐫘	𐫙	𐫚	𐫛	𐫜	𐫝	𐫞	𐫟	𐫠	𐫡	𐫢	𐫣	𐫤	𐫥	𐫦	𐫧	𐫨	𐫩	𐫪	𐫫	𐫬	𐫭	𐫮	𐫯	𐫰	𐫱	𐫲	𐫳	𐫴	𐫵	𐫶	𐫷	𐫸	𐫹	𐫺	𐫻	𐫼	𐫽	𐫾	𐫿	𐬀	𐬁	𐬂	𐬃	𐬄	𐬅	𐬆	𐬇	𐬈	𐬉	𐬊	𐬋	𐬌	𐬍	𐬎	𐬏	𐬐	𐬑	𐬒	𐬓	𐬔	𐬕	𐬖	𐬗	𐬘	𐬙	𐬚	𐬛	𐬜	𐬝	𐬞	𐬟	𐬠	𐬡	𐬢	𐬣	𐬤	𐬥	𐬦	𐬧	𐬨	𐬩	𐬪	𐬫	𐬬	𐬭	𐬮	𐬯	𐬰	𐬱	𐬲	𐬳	𐬴	𐬵	𐬶	𐬷	𐬸	𐬹	𐬺	𐬻	𐬼	𐬽	𐬾	𐬿	𐭀	𐭁	𐭂	𐭃	𐭄	𐭅	𐭆	𐭇	𐭈	𐭉	𐭊	𐭋	𐭌	𐭍	𐭎	𐭏	𐭐	𐭑	𐭒	𐭓	𐭔	𐭕	𐭖	𐭗	𐭘	𐭙	𐭚	𐭛	𐭜	𐭝	𐭞	𐭟	𐭠	𐭡	𐭢	𐭣	𐭤	𐭥	𐭦	𐭧	𐭨	𐭩	𐭪	𐭫	𐭬	𐭭	𐭮	𐭯	𐭰	𐭱	𐭲	𐭳	𐭴	𐭵	𐭶	𐭷	𐭸	𐭹	𐭺	𐭻	𐭼	𐭽	𐭾	𐭿	𐮀	𐮁	𐮂	𐮃	𐮄	𐮅	𐮆	𐮇	𐮈	𐮉	𐮊	𐮋	𐮌	𐮍	𐮎	𐮏	𐮐	𐮑	𐮒	𐮓	𐮔	𐮕	𐮖	𐮗	𐮘	𐮙	𐮚	𐮛	𐮜	𐮝	𐮞	𐮟	𐮠	𐮡	𐮢	𐮣	𐮤	𐮥	𐮦	𐮧	𐮨	𐮩	𐮪	𐮫	𐮬	𐮭	𐮮	𐮯	𐮰	𐮱	𐮲	𐮳	𐮴	𐮵	𐮶	𐮷	𐮸	𐮹	𐮺	𐮻	𐮼	𐮽	𐮾	𐮿	𐯀	𐯁	𐯂	𐯃	𐯄	𐯅	𐯆	𐯇	𐯈	𐯉	𐯊	𐯋	𐯌	𐯍	𐯎	𐯏	𐯐	𐯑	𐯒	𐯓	𐯔	𐯕	𐯖	𐯗	𐯘	𐯙	𐯚	𐯛	𐯜	𐯝	𐯞	𐯟	𐯠	𐯡	𐯢	𐯣	𐯤	𐯥	𐯦	𐯧	𐯨	𐯩	𐯪	𐯫	𐯬	𐯭	𐯮	𐯯	𐯰	𐯱	𐯲	𐯳	𐯴	𐯵	𐯶	𐯷	𐯸	𐯹	𐯺	𐯻	𐯼	𐯽	𐯾	𐯿	𐰀	𐰁	𐰂	𐰃	𐰄	𐰅	𐰆	𐰇	𐰈	𐰉	𐰊	𐰋	𐰌	𐰍	𐰎	𐰏	𐰐	𐰑	𐰒	𐰓	𐰔	𐰕	𐰖	𐰗	𐰘	𐰙	𐰚	𐰛	𐰜	𐰝	𐰞	𐰟	𐰠	𐰡	𐰢	𐰣	𐰤	𐰥	𐰦	𐰧	𐰨	𐰩	𐰪	𐰫	𐰬	𐰭	𐰮	𐰯	𐰰	𐰱	𐰲	𐰳	𐰴	𐰵	𐰶	𐰷	𐰸	𐰹	𐰺	𐰻	𐰼	𐰽	𐰾	𐰿	𐱀	𐱁	𐱂	𐱃	𐱄	𐱅	𐱆	𐱇	𐱈	𐱉	𐱊	𐱋	𐱌	𐱍	𐱎	𐱏	𐱐	𐱑	𐱒	𐱓	𐱔	𐱕	𐱖	𐱗	𐱘	𐱙	𐱚	𐱛	𐱜	𐱝	𐱞	𐱟	𐱠	𐱡	𐱢	𐱣	𐱤	𐱥	𐱦	𐱧	𐱨	𐱩	𐱪	𐱫	𐱬	𐱭	𐱮	𐱯	𐱰	𐱱	𐱲	𐱳	𐱴	𐱵	𐱶	𐱷	𐱸	𐱹	𐱺	𐱻	𐱼	𐱽	𐱾	𐱿	𐲀	𐲁	𐲂	𐲃	𐲄	𐲅	𐲆	𐲇	𐲈	𐲉	𐲊	𐲋	𐲌	𐲍	𐲎	𐲏	𐲐	𐲑	𐲒	𐲓	𐲔	𐲕	𐲖	𐲗	𐲘	𐲙	𐲚	𐲛	𐲜	𐲝	𐲞	𐲟	𐲠	𐲡	𐲢	𐲣	𐲤	𐲥	𐲦	𐲧	𐲨	𐲩	𐲪	𐲫	𐲬	𐲭	𐲮	𐲯	𐲰	𐲱	𐲲	𐲳	𐲴	𐲵	𐲶	𐲷	𐲸	𐲹	𐲺	𐲻	𐲼	𐲽	𐲾	𐲿	𐳀	𐳁	𐳂	𐳃	𐳄	𐳅	𐳆	𐳇	𐳈	𐳉	𐳊	𐳋	𐳌	𐳍	𐳎	𐳏	𐳐	𐳑	𐳒	𐳓	𐳔	𐳕	𐳖	𐳗	𐳘	𐳙	𐳚	𐳛	𐳜	𐳝	𐳞	𐳟	𐳠	𐳡	𐳢	𐳣	𐳤	𐳥	𐳦	𐳧	𐳨	𐳩	𐳪	𐳫	𐳬	𐳭	𐳮	𐳯	𐳰	𐳱	𐳲	𐳳	𐳴	𐳵	𐳶	𐳷	𐳸	𐳹	𐳺	𐳻	𐳼	𐳽	𐳾	𐳿	𐴀	𐴁	𐴂	𐴃	𐴄	𐴅	𐴆	𐴇	𐴈	𐴉	𐴊	𐴋	𐴌	𐴍	𐴎	𐴏	𐴐	𐴑	𐴒	𐴓	𐴔	𐴕	𐴖	𐴗	𐴘	𐴙	𐴚	𐴛	𐴜	𐴝	𐴞	𐴟	𐴠	𐴡	𐴢	𐴣	𐴤	𐴥	𐴦	𐴧	𐴨	𐴩	𐴪	𐴫	𐴬	𐴭	𐴮	𐴯	𐴰	𐴱	𐴲	𐴳	𐴴	𐴵	𐴶	𐴷	𐴸	𐴹	𐴺	𐴻	𐴼	𐴽	𐴾	𐴿	𐵀	𐵁	𐵂	𐵃	𐵄	𐵅	𐵆	𐵇	𐵈	𐵉	𐵊	𐵋	𐵌	𐵍	𐵎	𐵏	𐵐	𐵑	𐵒	𐵓	𐵔	𐵕	𐵖	𐵗	𐵘	𐵙	𐵚	𐵛	𐵜	𐵝	𐵞	𐵟	𐵠	𐵡	𐵢	𐵣	𐵤	𐵥	𐵦	𐵧	𐵨	𐵩	𐵪	𐵫	𐵬	𐵭	𐵮	𐵯	𐵰	𐵱	𐵲	𐵳	𐵴	𐵵	𐵶	𐵷	𐵸	𐵹	𐵺	𐵻	𐵼	𐵽	𐵾	𐵿	𐶀	𐶁	𐶂	𐶃	𐶄	𐶅	𐶆	𐶇	𐶈	𐶉	𐶊	𐶋	𐶌	𐶍	𐶎	𐶏	𐶐	𐶑	𐶒	𐶓	𐶔	𐶕	𐶖	𐶗	𐶘	𐶙	𐶚	𐶛	𐶜	𐶝	𐶞	𐶟	𐶠	𐶡	𐶢	𐶣	𐶤	𐶥	𐶦	𐶧	𐶨	𐶩	𐶪	𐶫	𐶬	𐶭	𐶮	𐶯	𐶰	𐶱	𐶲	𐶳	𐶴	𐶵	𐶶	𐶷	𐶸	𐶹	𐶺	𐶻	𐶼	𐶽	𐶾	𐶿	𐷀	𐷁	𐷂	𐷃	𐷄	𐷅	𐷆	𐷇	𐷈	𐷉	𐷊	𐷋	𐷌	𐷍	𐷎	𐷏	𐷐	𐷑	𐷒	𐷓	𐷔	𐷕	𐷖	𐷗	𐷘	𐷙	𐷚	𐷛	𐷜	𐷝	𐷞	𐷟	𐷠	𐷡	𐷢	𐷣	𐷤	𐷥	𐷦	𐷧	𐷨	𐷩	𐷪	𐷫	𐷬	𐷭	𐷮	𐷯	𐷰	𐷱	𐷲	𐷳	𐷴	𐷵	𐷶	𐷷	𐷸	𐷹	𐷺	𐷻	𐷼	𐷽	𐷾	𐷿	𐸀	𐸁	𐸂	𐸃	𐸄	𐸅	𐸆	𐸇	𐸈	𐸉	𐸊	𐸋	𐸌	𐸍	𐸎	𐸏	𐸐	𐸑	𐸒	𐸓	𐸔	𐸕	𐸖	𐸗	𐸘	𐸙	𐸚	𐸛	𐸜	𐸝	𐸞	𐸟	𐸠	𐸡	𐸢	𐸣	𐸤	𐸥	𐸦	𐸧	𐸨	𐸩	𐸪	𐸫	𐸬	𐸭	𐸮	𐸯	𐸰	𐸱	𐸲	𐸳	𐸴	𐸵	𐸶	𐸷	𐸸	𐸹	𐸺	𐸻	𐸼	𐸽	𐸾	𐸿	𐹀	𐹁	𐹂	𐹃	𐹄	𐹅	𐹆	𐹇	𐹈	𐹉	𐹊	𐹋	𐹌	𐹍	𐹎	𐹏	𐹐	𐹑

دي او همدا نیمگړتیا وه، چې د پهلوي ژبې لوستل مشکلوې. دا لیکونه له ښي څخه کینې خواته لیکل کېدل.

۸- اوستایي لیک:

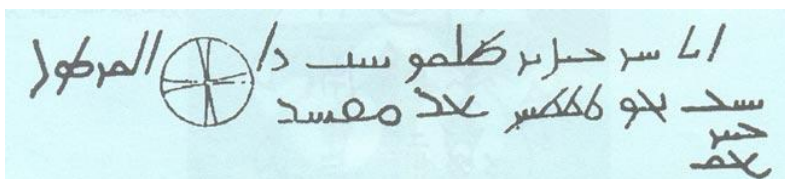
اوستایي لیک د زردتشیانو د دیني کتاب د لیکلو لپاره کارېده، د نړۍ د ډېرو بشپړو لیکونو له جملې څخه دی او د ساساني پهلوي لیک پر بنسټ رامنځته شوی دی. دا لیک غریز دی او د (۵۳) یا (۵۸) بېلابېلو علایمو په لرلو سره چوپ (کانسوننټ) او غریز (واول) د ټولو غږونو د افادې وړتیا لري. له ښي خوا څخه کینې خواته لیکل کېږي، په لومړیو اسلامي پېړیو کې څرنگه چې پهلوي ژبې اولیک خپل رسمي حالت له لاسه ورکړ او د هغو ستونزې هم په ډاگه شوې، نو د پهلوي متونو د اسانه لوستو په خاطر یې هغه اوستایي الفبا ته واړول او د لیکلو دا ډول یې ورته د (پازند) په نامه یاد کړ.

پورته بېلگه یې لیکنۍ ښه ده

۹- سریاني لیک:

سریاني ژبه د ارامي ژبې دختیز گروپ دژبو له جملې څخه ده چې پخوا د علم ژبه وه. د یوناني، پهلوي او عبري ژبو اکثره علمي اثار دې ژبې ته اړول شوي دي. سریاني لیک هم د (ارامي) لیک له زامنو څخه گڼل کېږي. عراق مېشتو سریانیانو خپل لیک په څو قلمونو لیکه چې له هغې جملې څخه د (سطر نجیلي) په نامه مشهور لیک په ځانگړې توگه د (تورات) او (انجیل) د لیکلو لپاره کارېده. عربو په لومړۍ اسلامي پېړۍ کې دا (سطر نجیلي) لیک له سریاني څخه اقتباس کړ او همدا لیک د هغوی د پرمختگونو یو مهم عامل شو. وروسته بیا (کوفي لیک) هم له همغه لیک څخه رامنځته شو. دا دواړه لیکونه یو له بل سره ورتوالی نه لري.

۱۰- سغدي لیک:

هغه لیکنې چې په سغدي ژبه لیکل شوي، په (مانوي سغدي)، (مسیحي سغدي) او (بودايي سغدي) لیکونو دي، وروستنی یې د

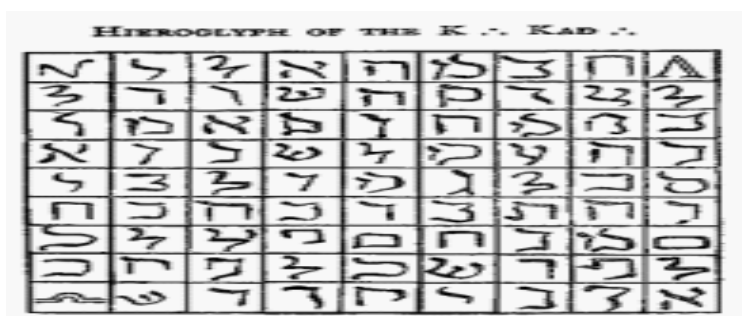
سغدي ليک څرگندونه کوي. دا ليک هم د ارامي ليک د زامنو يوه بله څانگه گنل کېږي.

۱۱- اورخون ليک:

دا هغه ليک دی چې تر اسلام وړاندې د (گوک ترکانو) د حکومت په دوره کې د پخوانۍ ترکي ژبې د ليکلو لپاره کارېده.

۱۲- عبري ليک:

عبري ليک چې ژبنۍ سابقه يې تر ميلاد وړاندې څلورمې پېړۍ ته رسېږي، هم له ارامي ليک څخه يې ريښه اخيستي، د نړۍ ټول يهوديان دخپلو اثارو دليکلو لپاره له عبري ليک څخه کار اخلي.

۱۳- نبطي ليک:

(نبطيان) د عربو د نژاد يو قوم و چې په (نبطيه) کې يې ژوند کاوه، تر ميلاد (۱۵۰) کاله وړاندې د ارامي ژبې او ليک يو ډول په دوی کې دود

و، له دې لیک څخه د (نوي سینايي) په نوم یو لیک رامنځته شو چې تر میلاد وړاندې له لومړۍ پېړۍ څخه بیا تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې په (سینا) جزیره کې دود و.

۱۴- کوفي لیک:

کوفي لیک له سریاني لیک څخه راټوکېدلی او د قران کریم د لیکلو د لومړني لیک په توګه یادېږي. دا شبه چې د وحې د لیکلو پر مهال، د (کوفي) په نامه لیک موجود نه و، ډېره بې دلیل نه ده، ځکه چې کوفي لیک په پیل کې په (حیری) مشهور و او کله چې مسلمانانو د دویم خلیفه حضرت عمر (رض) پر وخت (انبار) او (حیره) ته نږدې کوفه جوړه کړه، دې لیک هم د (کوفي لیک) نوم خپل کړ، هغو عربو چې

شام ته به یې سوداګریز سفرونه کول، (نبطي) لیک یې د (حوران) له خلکو او حیري (کوفي) لیک یې له عراقه راوړ او لکه څنګه چې (تورات) په (سپرنجیلي) لیک لیکل کېده، دوی هم، قران کریم په کوفي لیک ولیکه.

په (کوفي) او (سطنرجيلي) لیک کې دا دود و چې که چېرې (ممدود الف) د کلمې په منځ کې راشي، د لیکلو پر مهال له قلمه لوېده، لکه څنګه چې د اسلام په پیل په تېره بیا د قران کریم په لیکلو کې دا قاعده په بشپړ ډول مراعت شوې ده. نو د (کتاب) پر ځای (کتب) او یاد (ظالمین) پر ځای (ظلمین) لیکل کېده.

۱۵-عربي لیک:

ویل کېږي چې عربي لیک هم د (نبطي) لیک په واسطه له ارامي لیک څخه راټوکېدلی. د (جرجي زیدان) په وینا د عربي لیک د تاریخي بهیر لنډیز په دې ډول دی:

د حجاز د عربو د لیک او لوست په باب څه خاص ثبوت نه شته، خو د حجاز له شمال او لويديځ عربو څخه د کتابت ډېر اثار پاتې دي چې ډېر مشهور یې د یمن خلک دي. دوی په مسندو تورو لیکل کول او بل د شمال نبطیان وو چې لیک یې نبطي وو. د حجاز خلک چې اکثره پوونده وو د لیک او لوست له نعمته بې برخې وو. تر اسلامه لږ وړاندې به یې شام او عراق ته سفرونه کول او د عراقیانو او شامیانو له لیکونو به یې ګټه اخیستله او کله چې به حجاز ته راتلل، خپله عربي ژبه به یې په (نبطي، سریاني او عبراني) تورو لیکله. د اسلام تر فتوحاتو وروسته

بیا هم سریاني او نبطي لیک د عربو په منځ کې پاتې شو. په کوفه کې کوفي لیک او په مکه او مدینه کې سریاني حیره او نسخ خط له نبطي لیک څخه اقتباس شوي دي. مورخین دهغه ښار په اړه د نظر اختلاف لري چې حجاز ته ترې لیک ورغلی دی. خو دا خبره مشهوره ده چې د (انبار) له پخواني ښار څخه سریاني لیک حجاز ته ورغلی دی.

د عربي لیک یوه بېلگه:

والدهان والمخرج والتاجر والضابط والحي
والميت ويومئ البنا فوازه يدعوسم از بهي
صن فلرت عشر صريبات نم يومئ از تراور

((د اسلام تر راتګ وروسته د حجاز عرب له لیکلو سره اشنا وو. خو ډېرو کمو خلکو لیکل کولای شول. چې د دوی له ډلې بیا ځینې یې صحابه کرام شول. لکه علي بن ابي طالب، عمر بن خطاب او طلحه بن عبیدالله له دې ډلې څخه وو. تر اسلام وروسته عربي لیک په بشپړ ډول د قران په لیکلو پورې تړل کېږي، د خلفاوو او تر هغو وروسته (بني امه) پر وخت یې قران کریم په کوفي لیک لیکه او د بني امیه د وخت د قران لیکلو تر ټولو مشهور کاتب (قطبه) نومېده چې ډېر ښکلی خط

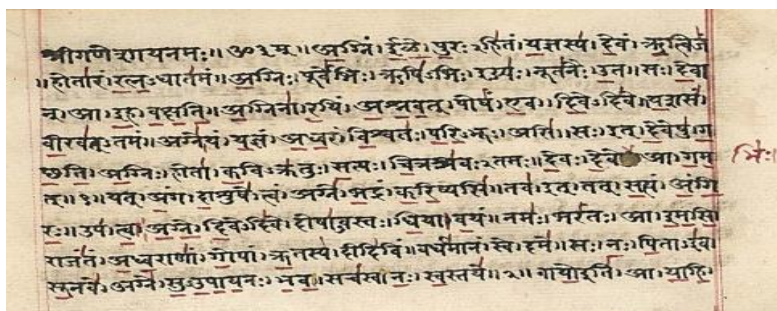
يې درلود، هغه کوفي ليک په څلورو قلمونو يا ډولونو ليکه، وروسته وروسته بيا کوفي ليک (دولس) او بيا (شلو) ډولونو يا قلمونو ته ورسېده.

خو نبطي يا نسخ ليک په خپل پخواني شکل او د نا رسمي ليکنو لپاره د خلکو تر منځ دود و. تر هغه پورې چې مشهور خطاط (ابن مقله) (۳۲۸هـ) کې په خپل نبوغ سره دې ليک ته ډېر کار وکړ، د دولت رسمي ليک يې کړ او تر نن ورځې پورې معمول دی. ده په کې شپږ ډولونه: (ثلث، نسخ، محقق، توقيع، رقايع او ريحان) شامل کړل، کوفي او نبطي ليکونه دواړه د اسلام په لومړيو کې معمول وو، کوفي يې د قران کريم د ليکلو او نبطي يې په رسمي ليکنو کې کاراوه. خو وروسته چې په نسخ کې (ابن مقله) کوم اصلاحات راوړل، د قران د ليکلو لپاره يې هم مناسب کړ. وروسته وروسته بيا نسخ نور ډولونه هم راخپل کړل.))^(۷)

۱۶- ديوانا گري ليک:

دا ليک په لرغوني هند کې په ملي کچه پېژندل شوی ليک و چې تر اوسه لا کارېږي، سرچينه يې هماغه د (براهمي گوپتا) ليک دی چې پر کليمو يې ډډه لگوله. له يوولسمې ميلادي پېړۍ څخه تر اوسه د هندوستان مهم ليک گڼل کېږي، د (دېو) ويې وروسته پرې ورزيات

شو. په افغانستان کې د دیوانا ګري لیک او د سانسکریت کتیبې د هېواد په سویل ختیځ کې موندل شوي دي.

د دیواناګري لیک بېلګه

۱۷- پښتو او فارسي لیکونه:

لکه څنګه چې ددې لیکنې په پیل کې مو وویل، ژبې ډېرې دي، خو لیکونه کم، نو ځکه خو څو ژبې په یوه واحد لیک کې راټولې شوي او په هغو کې یې د خپل غږیز سیستم له اړتیاوو سره سم بدلون راوستی دی، پښتو او فارسي ژبې تر اسلام دمخه د تاریخ په اوږدو کې په بېلابېلو لیکونو لیکل کېدلې، خو تر اسلام وروسته یې د ګڼو نورو اریاني ژبو په شان عربي لیک راخپل کړ. البته په عربي ژبه کې چې کوم غږونه نه شته، نو طبعاً ګرافیم هم ورته نه شته، پښتو او فارسي ژبو د عربي ژبې د لیک له قاعدې سره سم د خپلو ځانګړو غږونو لپاره مشخص توري یا ګرافیمونه وضع کړل. د عربي ژبې له الفبا څخه د

فارسي ژبې (خلور توري) او د پښتو ورڅخه نږدې (اتلس گرافیمه) زیات دي. د لیک د ډولونو له مخې هم اکثره هغه ډولونه چې په عربي کې کارول کېږي، تقریباً په پښتو او فارسي دواړو کې هم کارول کېږي.

ځینې ژبپوهان په دې نظر دي چې پښتو او فارسي د عربي ژبې د لیک تر راخپلولو دمخه نور لیکونه کارول، په دې ترڅ کې ((د مېخي، خروشتي، یوناني ارامي، براهمي، دېوانگري سانسکریت، سڅدي، پهلوي))^(۸) او نورو لیکونو یادونه هم کېږي، خو د پښتو او فارسي ژبو کوم ژوندي اثار چې راپاتې، هغه اکثره په همدې عربي لیکدود او اسلامي دورې پورې اړه لري.

د یادو لیکونو تر څنګ ځینې نور لیکونه هم شته لکه (خروشتي، یوناني، سامي، کوشاني، گوتیک، تدمري، ساکي او نور...) خو کوم لیکونه چې موږ یې په لنډیز سره یادونه وکړه، هماغه وو چې تر ټولو زیات کارول شوي او یا هم کارول کېږي.

اخځونه

(۱) دستارنامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، (۱۸-)

مخونه ۱۹

(۲) د لیک او ژبې پیدایښت، زاهدي احمدزی، ۱۳۷۷ل کال بېلابېل مخونه

(۳) لیکلارښود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، ۱۳۸۶ل کال، ۱۴ مخ

(۴) پښتو غږ پوهنه او ویبپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکي، د کلتوري

ودې ټولنه، ۱۳۸۸ل کال، ۱ مخ

(۵) لیکدود پوهنه، پوهندوی دوکتوره زرغونه زبور رښتین، د دوکتورا

کورس لکچرنوټ، بېلابېل مخونه.

(۶) د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي، علومو اکاډمۍ،

۱۳۸۶ل کال، ۱۸ مخ

(۷) دانشنامه (دایره المعارف) ازاد، تهران، بېلابېل مخونه

(۸) تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان، پوهاند عبدالحی حبیبی،

انجمن تاریخ و ادب افغانستان، اکاډیمي، ۱۳۵۰ل کال، بېلابېل مخونه

د ادم خان او درخانۍ

داستان لنډه شننه او تلنه

په پښتو داستاني اثارو کې ادم خان او درخانۍ خورا نامتو داستاني اثر دی، ددې داستان اساس د مینې پر یوې کیسې ایښودل شوی، چې مرکزي کرکټرونه یې (ادم خان او درخانۍ) دي، داستان په خوشالۍ پیل او په تراژیدۍ پای ته رسېږي، دا کیسه د خوشال خټک ادیب او شاعر زوی (صدر خان خټک) د نظم په یوه قالب کې پېیلې ده. زه غواړم دلته لومړۍ ددې داستان لنډیز بیان کړم، تر لنډیز وروسته غواړم ددې داستان پر شکل او بیا پر کلتوري، ټولنیزو او ځینو نورو خواوو لنډې خبرې وکړم.

د (ادم خان او درخانۍ) د منظوم داستان (ناظم صدر خان خټک) دی، طبیعي خبره ده، هر څوک چې غواړي یوه کیسه نظم کړي او د هغې پر واقعیت پوه شي، مجبور دی د کیسې راوي او یا راویان پیدا او د اثر د نظمولو دلایل بیان کړي، صدر خان خټک هم دا کار کړی دی. مخکې تر دې چې صدر خان خټک د کتاب اصلي کیسې ته راشي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د لیکلو او نظمولو عوامل او دلایل بیانوي، هغه

وايي چې زه يوه ورځ خپل پلار (خوشال خان خټک) سره ناست وم،
خوږې خبرې مو کولې او د پښتو د تېرو حکایتونو د لیکلو کیسه مې
ورته وکړه، پلار مې ډېر خوشاله شو، راته یې وویل چې که ماته ژوند
مجال راکړ، نو زه به دا کار وکړم، خو که ژوند او کارونو فرصت رانه کړ،
نو ته باید دا کار بشپړ کړې، داسې لیک د یو یادگار په توګه پاتې
کېږي، هر څه له منځه ځي، نظم او لیک پاتې کېږي، نو ځکه ما د پلار
تر مرګ وروسته ددې داستان لیکلو ته تکل وکړ:

په اولاد یې برکت شه
د اشعار په قیل و قال و
له رښتینو صادقانو
ما عرض وکړ له زبانه
کتابت شه بې حساب
د ماضيو عاشقانو
وروستو پاتې یو یادگار شي
یو کتاب په دا باب بویه
له کار بار فرصت زما وي
بویه ښې سخن دانۍ
یادگار پاتو په ستنه شي

زما پلار ځای یې جنت شه
یوه ورځ په اشتغال و
هغه دم له عاشقانو
مذکور پیش شه ناګهانه
ډېر اشعار له هره باب
د عشاقو افغانانو
کتاب بویه چې نگار شي
ده وې ښه دې ووي زویه
که د عمر څه وفا وي
له ادم له درځانۍ
چې منظوم یوه نسخه شي

او که پاتې شي له مانه	زه روان شم له جهانـه
ته منظومه کړه بالجزم	دا قيصه په ښکلي نظم
په جهان کې دا گفتار دی	ای فرزنده چې یادگار دی
چې پدر مې سفر وکړو	له دنیا یې گذر وکړو
په دا فکر پیوسته وم	که ولاړ که نشسته وم
پس د پلار له مرگه لاله	چې مرور شول هژده کاله
ما اغازه دا نامه کړه	خرامانه مې خامه کړه
اوس یاري صدر خوشاله	غواړه ته له ذوالجلاله
چې له سره تر انجامه	په ښه رنگ یې کا تمامه

صدر خان خټک د کیسې د حقیقي بیان لپاره ډېره خپږنه کړې، دی تر هر څه دمخه د کیسې راوي معلوموي، چې (تاتی) نومېده. ددې کیسې څو روایتونه دي، صدر خان وايي چې ماله (تاتي) څخه وپوښتل: کوم یو روایت سم دی؟ هغه وايي کوم چې زه درته وایم، همغه سم دی، (تاتی) وايي چې دا ټوله کیسه یې کټ مټ او په سم ډول له (میرو) قوال څخه اورېدلې ده. صدر خان خټک وايي چې تر ډېر دقت وروسته یې دا کیسه د (تاتي) له خولې رانقل کړې ده:

تاتي نام یو یوسفزی و حاجي خېل و ښه زلمی و
د میرو قوال له پوره ماته شوې وه مذبوره

صدر خان خټک د کتاب په پیل کې د سوات سیمه ، په هغې کې
مېشت قومونه او بېلا بېل خېلونه په تېره بیا یوسفزي معرفي کوي.
د (باز درې) یادونه کوي چې په سوات کې یو ښایسته سیمه ده او
(درخانۍ) په همدې سیمه کې زیږېدلې ده:

باز درې ځکه نومېږي	چې ترې بازې پیدا کېږي
بلکې حورې په کې جونه	باز درې دي جنتونه
به کښینی باز دره کې	درخانۍ وه ستاره کې
دستارې مېرمن پیدا وه	په ښایست کې بې همتا وه
پلار یې خان په نوم موسوم و	په پردي په خپل معلوم و
دُرڅو در وه پلار یې خان و	له ترکیب نام یې عیان و

ددې تر څنگ چې دا سیمه معرفي کوي، تر ډېره حده د درڅو د ښکلا
ستاینه کوي:

چا وې دا لکه قمر ده چا وې دا په حسن نمر ده

په دې اثر کې د درخانۍ د ښایست دومره توصیف کېږي چې له مشرقه
تر مغربه او له شماله تر جنوبه یې په ښایست کې ساری نه لیدل کېږي.

څرنگه چې پلار یې د خپلې سیمې خان و، نو د درخانۍ تربیت ته یې ملا وتړله:

پلار ددې و تربیت ته فضیلت و علمیت ته
یو ملا یې داو طلب کړ په خپل کور یې جوړ مکتب کړ
په اندک مدت ملا شوه په معقول منقول دانا شوه

کله چې درخانۍ مکتب لولي، نو خپله ترې ملا او عالمه جوړېږي، بیا نورو نجونو ته درس ورکوي، په همدې (باز دره) کې یوه بله ښایسته پېغله (بسی) پیدا کېږي، بسی هم خورا ښایسته ده او درخانۍ سره یو ځای ګرځي او د هغې خور لنډه جوړېږي. بسی او درخو یو بل سره ژمنه کوي، چې که د هر چا واده دمخه وي، نو بله به په کې ګډون کوي او تر هغه پورې به یې د وړبل غوټه نه خلاصېږي چې یو یې د بلې په واده کې ګډون نه وي کړی.

څرنگه چې بسی او درخانۍ یو بل سره ژمنه کړې وه چې د یوې بلې په واده کې به حتمي ګډون کوي، نو د بسی واده تر درخانۍ دمخه تیار شو:

د بسی واده تیاره شه جوړې خرڅ جوړې هر کار شه

په واده کې پیر صالح هم ګډون کړی و:

پیر صالح بابوزی پیر و د عشاقو دستگیر و

دی یې هم را و بالنه په واده کې حاضرشنه

وايي چې دا داسې یو واده و چې تر اوسه نه په غره او نه په سمه او نه
د پښتنو په نورو سیمو کې تېر شوی و.

کله چې یې (بسی) پر تخت کېنوله، نو هغې وویل: تر هغه چې درخانۍ
رانه شي زما غاړې او وربل ته څوک ګنده نه شي اچولی، دا زما له هغې
سره ژمنه ده. دا مهال د بسی مور د درخانۍ پلار ته ورځي، هغه ته عذر
کوي چې درخانۍ ته اجازه ورکړي، پلار یې وايي: د سر په سترگو، خو
دا کار د درخانۍ دی، د هغې زړه دی، خو زما له خوا ممانعت نه شته،
درخو ته چې ځي هغه ورته وايي: ما او بسی چې کله سندرې ویلي،
هغه د ماشومتوب وخت و، اوس هغه وخت نه دی چې زه لاړه شم،
اوس زما ورور، هغه ستر دی، هغه اجازه نه راکوي دا عیب ګڼي، ما
معاف کړه، خو د بسی مور ډېرې زارۍ وکړې، سوګندونه یې ورکړل، نو
درخانۍ له ناچارۍ ورسره لاړه، خو دوه شرطه یې پرې کېښودل، یو دا
چې سیالې او همیالې تر ما دمخه روانې کړه او بل دا چې د واده پر
ځای له نورو ښځو او نرو مستوره شم.

درخانۍ ځان سینګار کړ. ناظم دلته د درخانۍ د سینګار څرنگوالی
تشریح کوي:

شب برات یې چراغان کړ منور یې درست جهان کړ

درخانی په ښځو او نرو کې مستوره وه، پیر صالح ته خلکو شکایت وکړ
چې که درخانی په نرو کې مستوره ده، نو سمه خبره ده، دود دی ، دا
چې په ښځو کې مستوره ده دا نو بدعت دی:

له مردانو که حجاب کا دا له ښځو په کوم باب کا

دا نه دود نه روایت دی بلکې دا ستر بدعت دی

پیر صالح ته یې وویل: ته درخانی ته ووايه چې دا بدعت لرې کړي او که
ته دا کار نه شې کولی، نو موږ مجبور یو بل پیر ته لاړ شو، د بل پیر
مريدان شو.

کله چې شپه پخه شوه، پیر نفل پیل کړل، تر نفلو وروسته پیر ته یوازې
(ادم خان) په ذهن کې راغی چې که هغه ساز او د درد سندرې ووايي،
نو د درخو زړه به نرم شي، کله چې یې د عشق خپه په ننگ راشي، نو
مخ به راڅرگند کا، سهار وختي یې ادم خان ته ځواب ورولېږه، ادم
خان د حسن خان زوی په قوم پټه خېل و، ښایسته ځوان و، رباب یې
غږاوه:

په مخ گل نازک بدن و شکر لب شکر سخن و

چې په ده سخنراني کړه گویا نی به جوهرې کړه

ادم خان د شعر او موسیقۍ په هنر ډېر پوه و.

ادم خان د پیر صالح پیغام له خپلو ملگرو (میروگي) او نورو سره
شریک کړ؛ میروگي درخانۍ ته دا مسره وویل:

درخانۍ د حورو حورې ښاپېرۍ د تا مزدورې
په هر چا چې ستا نظر شه د هغه گوزار پر سر شه
هغه څوک دی ادم خان دی چې د تا د وصال ځوان دی
ادم خان د پیر صالح لاسونه ښکلوي، خلک ټول پاڅېږي، د ادم خان
په ستاینه چې پورته کوي، درخو پوښتنه کوي چې څه خبره ده؟ کله
چې یې دا ننداره وکتله نو متحیره شوه.

درخو د ادم خان ښایست ته حیرانه شوه، دې وخت کې ربابونه وغږول
شول.

یو شعر په کې دا وویل شو:

درخانۍ د باغ بلبلې چې رخسار د گل نشان دی
مخ ښکاره کړه نن راغلي ستا دیدن ته شنه طوطیان دي

دې وخت کې ادم خان درخو ته دا قطعه وویل:

درخانۍ د ټول مېرمنې نوراني یې لکه شمع
په مجلس توره تیاره ده ته رڼا کړه مجلس جمع
د دیدن بې رحمي مه کړه موږ راغلي په دا طمع
هغه مخ راته ښکاره کړه چې تر نمر دی رخشان لمع

کله چې درخو د ادم خان دا نارې واورېدې، نو زړه یې نرم شو.

دا نغمه ده که جنون دی دا سرود دی که افسون دی
دانیایي یې له ما یوړه پارسایي یې له ما یوړه

دې وخت کې یې یوه توره وینځه ادم خان ته ولېږله، چې پوښتنه ترې وکړي چې دا مغل دی که افغان؟

ادم خان یو غلام درلود (بلو) نومېده، د تره زوی یې (شمس خان) نومېده چې د ادم خان ډېر ملگری و.

دې وخت کې د خلکو له منځه شمس خان په درخانۍ غږ کوي:

درخانۍ د ټولو میرې چېرې نه وي وار خطا کړې
پلو ټینگ نيسه په مخ کې او که نه ځان به رسوا کړې

د شمس خان په دې نارې پسې بلوگي خپله ناره پورته کړه:

درخانۍ زموږ مېرمنې ادم خان د سورو میر دی
شمس خان لکه قارگه دی ادم خان ښکلی قجیر دی

په همدې ډول د شمس خان او بلو تر منځ څو قطعي يا نارې تبادله شوې.

د بلوگي او شمس خان تر منځ په مناظره کې ادم خان مداخله وکړه، ویل یې اصلي موضوع ته راشئ له بې اتفاقی څخه لاس واخلي:

یو ځپله اتفاق کړئ له میان لرې دا نفاق کړئ

چې په اصل افغانان یو خود معلوم د نفاق کان یو

دې پسې ادم خان، درخانۍ ته څو نارې وویلې او د پړوني د لرې کولو هیله یې وکړه.

درخانۍ تر ډېرو نارو او غېرونو وروسته پړونۍ له مخه لرې کړ، کله چې خلکو د درخانۍ ښایست ولید، نو هک حیران شول، ټولو په عمر کې داسې ښایست نه و لیدلی، ټول په ځمکه پرېوتل، یوازې ادم خان حیران ولاړ و، درخانۍ د کور پر لور روانه او ادم خان هم ورپسې روان شو:

ادم خان وویل:

د ټولې په مخکې درومي درخانۍ وه لکه بطه
نورې جونې په کې ستوري ته سپوږمۍ یې غبار خطه

ادم خان له (میرو) هیله وکړه یوازې (میرو) دې ورسره پاتې وي، چې د درخو پل تعقیب کړي، د شپې یې د درخو کور ته ځان ورسوه، درخو او ادم خان په تیاره کې یو بل سره ډېرې نارې تبادله کړې چې د مینې له راز او نیازه ډکې وې.

کله چې سهار وځي، ادم له درخانی رخصت اخلي، نو تر هغې وروسته
پر درخانی زیاته پربشاني راځي او دواړه په خپل کلام کې خپل درد
بیانوي.

کله چې د ادم او درخو په مینې د هغې پلار او وروڼه خبر شول، نو پر
هغې یې سخت بندیزونه ولگول او څار یې پرې سخت کړ، یوازې د مور
او یوې کنیزې ورتگ ورته ازاد و او بس.

درخانی د ادم خان په غم ډېره وکړېده:

گاه به دا په اور لنبه شوه	گاه به دا په خیال زنده شوه
نه یې مرگ نه یې صحت و	زړه خسته خوار یې صورت و

مور یې ورته زاري کوي چې لورې څه درباندي وشول، د مور او لور
مناظره خورا دردوونکې او د پښتني کلتور انځورونکې ده.

درخانی مور ته وایي چې له ادم خان سره زما مینه د رښتینې محبت
زېږنده ده، نه د شهوت :

زما عشق نه د شهوت دی	دا رښتینی محبت دی
لکه مینه د پتنگ ده	په چراغ د هغه رنگ ده
لکه مینه د بلبلو	په جمال وینې د گلو

کله یې چې مور د درخو حقیقي مینه درک کړه، نو د لور د مرستې په فکر کې شوه.

ادم خان یې د شپې له خوا دعوت کړ چې درخو ورسره لاړه شي، ادم خان راځي او درخو پر اس سوروي او دواړه له کوره وځي، د ادم او درخانۍ سوال قبلېږي.

یو وخت درخانۍ له ادم خان څخه د علم په باب غوښتنه کوي او ادم خان ورته ځواب ورکوي:

چې طلب د علم نه کا	په خپل ځان به پسات وکه
چې خاوند به سوال له ده کا	هغه ځای به ځواب څه کا

بیا د درخانۍ او ادم خان تر منځ مناظره کېږي، درخانۍ له ادم خان څخه پوښتي چې پر حیوان باندې د انسان فضیلت په څه کې دی؟

ادم خان ورته وايي: فضیلت یې په زرگونه دی، یو فضیلت یې دادی چې انسان ناطق دی، انسان اصلي دی، حیوان فرعي دی، اصل او فرع توپیر لري.

درخو وویل: حیوان خو هم خپله ژبه لري.

ادم خان وویل: د حیوان ژبه د حال او د انسان ژبه د قال ده.

د دوی مناظره همداسې دوام پیدا کوي.

ادم خان د درخانی د حفاظت او عزت په خاطر د (میربامي) په نامه یو شخص سره خبرې کوي، چې لښکرې تیارې کړي او دده کور ته د درخو په رسولو کې مرسته وکړي، (میربامي) ډېره درغلي وکړه، د رشوت په مقابل کې یې درخو بل چا کره کېنوله او دې کار درخو لکه د پانې په شان ژپړه کړه او ویې رږوله.

ادم خان د یوې بودۍ له خوا خبر شو چې (میر بامي) داسې جفا کړې، نو د ادم خان پر زړه د غم لښکرې خورې شوې او (میر بامي) ته یې ډېرې ښېراوې وکړې. ادم خان له ډېره غمه د نس خوړۍ پر رنځ اخته شو او څلوېښت ورځې د نس خوړۍ رنځ وکړاوه. د ادم خان د رنځ خبر درخانی ته ورسېد او هغې باندې هم د غم غرونه پرېوتل، د پسرلي موسم و، درخو ادم ته د گلو گېډۍ ولېږله، خپل سوز او فرياد یې ورسره ملگری کړ او و یې ویل چې ستا له غمه مړه کېږم. ادم خان ته چې د درخو د گلو گېډۍ ورسېده، هغه یې بوی کړه، د درخو د زلفو شمال پرې ولگېد، لږ یې نفس کې ساه وغوړېده، لږ آرام شو، بیا یې ریبار ته وویل چې درخو ته مې سلام کوه، زما او ستا یو ځل دیدن و، نور دا ټول غمونه، خو څو چې ژوندون وي، زه به ځان نیست خو یار به هست کړم، کله چې درخو ته د ادم پیغام راوړسېد، نو درخو نوره هم پرېشانه شوه، خو ادم ته به یې هره ورځ د گلو دسته ولېږله، ادم به د گلو په گیدۍ آرام کاوه، څلوېښت ورځې به یې هره ورځ یوه دسته ولېږله او ادم خان کې به د همدې دستې په زور ساه چلېدله، خو پر

خلوېښتمه ورځ د گلو دسته ورنغله، نو ادم خان وارخطا شوه، په
(میروگي) یې غږ کړ:

ادم غږ کړ میرو یاره	رانژدې شه غمگساره
میروگي وې زما خانه	زه نږدې یم زما خانه
راته وایه زه غلام یم	منتظر ستا د کلام یم
ادم ووې ای جلیسه	ای همدمه ای انیسه
صبا درومه شتاب ترشه	تر درخو په خپله ورشه
پرې اول زما دعا کړه	بیا پرې دا پیغام ادا کړه
چې مونږ لاړو که رښتیا کړې	ته به هم وړانه دنیا کړې
له دنیا شه مسافره	زرو ماته شه حاضره
هغه ځای چې تل وصال دی	زر را درومه څه مهال دی
که دې مینه په رښتیا وي	دا پیغام به مرگ د تا وي
مخ به ماته زر حضور کړې	تور لحد به په ما نور کړې
دا یې ووې نور یې ساه	په اسمان لاړه له آه
په دنیا چې تېر ادم شه	په همه جهان ماتم شه

کله چې (میرو) د (ادم خان) جنازه خاورو ته وسپارله، نو د درخو پر
لوري روان شو، هغه ځای ته ورغی چې درخانۍ به گلونه پرېکول او ادم

خان ته به یې رالېږل، هلته پټ کېناست، په دې ورځ گلونو د غمونو
بوی کاوه، ټول غم او ماتم و.

کله چې درخو باغ ته راغله، نو د گلو پر ماتم او حال پوه شوه:

چې درخو په باغ درون شوه	پوه د گلو په مضمون شوه
چې نن بوی د گلو نور دی	په هر گل کې پیدا اور دی
د باغ طور دیگر گون دی	هر گل وینم چې زبون دی

درخو لا گلو ته لاس نه و وروړی، چې (میروگي) پرې د غم زېری وکړ،
میروگي وویل:

پري ویلی یار سلام دی	بیا یې کړی دا پیغام دی
مونږه لاړو که رښتیا کړې	ته به هم وړانه دنیا کړې
په صبح بېگه به راشې	د کور شمع به زما شې
له بېلتونه به رها شو	همېشه به خوا په خوا شو
چې میرو پوره پیغام کړ	درخانۍ سمع تمام کړ
دې پرې غږ کړ میرو وروره	اوس زمانداره گوره
چې په یار پسې څوک تله کا	دا رنگ درومي تعطیل نه کا
دا یې وویل په غاړه	آه یې وکړ ساه یې لاړه

درخو له ادم سره خپله ژمنه ترسره کړه او په دې ډول یې له ژوند سره خدای پاماني وکړه.

د ادم خان د مرگ په باب بېلا بېل روایتونه دي، ځینې وايي ادم خان په زړه نټلی، په صورت ټکلی د یوسفزو له سیمې راووت، دا کوږې په مصري باندې کې وفات شو، کله چې درخانی د ادم خان له مرگه خبره شوه، نو هغې هم ساه ورکړه او د ادم خان په خوا کې خاورو ته وسبارل شوه او تر نن ورځې پورې دوه قبرونه په یو ځای یادېږي، درخانی په خپل وصیت او د هغې د کورنۍ په اجازه د ادم خان تر خوا خښه شوه. دا و د ادم خان او درخانی د تراژیک داستان لنډیز.

اوس راځو ددې داستان شکلي، ټولنیزو او کلتوري خواوو ته!

ددغه داستان شکل:

د اوږدو رومانټیکو او رزمي داستانونو د نظمولو لپاره اکثره له مثنوي فورم څخه کار اخیستل کېږي. صدر خان خټک هم د ادم خان او درخانی کیسې د نظمولو لپاره له مثنوي فورم څخه کار اخیستی دی، مثنوي هغه فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. ردیف په کې اختیاري دی، کېدی شي یو بیت یې ردیف ولري، بل یې ونه لري، خو قافیه په کې حتمي ده، د مثنوي بل خاصیت دادی چې د ټولو بیتونو د مسرو شمېر یې سره مساوي وي، څرنگه چې د مطلع د قافيې تعقیب ددې

فورم پر ټولو بیتونو حتمي نه دی، نو ځکه خو د زیاتو بیتونو او اوږدې کیسې د ټولو جزیاتو د بیان او ځایونې ظرفیت لري.

د ادم خان او درخانې د داستان فورم همدا د مثنوي فورم دی.

د بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې اته (۸) اته (۸) څپې دی او تر پایه پورې همدا قانون پر ټولو بیتونو تطبیقېږي.

دلته به یې څو بیتونو ته نغونه وکړو:

نتیجه چې د خرد ده	ښه خبره د سند ده
که غزل که مثنوي ده	په خبره معنوي ده

لومړۍ بیت یې اته څپې، دویم بیت هم اته څپې دی، د څپو وېش یې په دې ډول دی.

نه-تي-جه-چې-د-خ-رد-ده

ښه-خ-ب-ره-د-س-ند-ده

د دویم بیت وېش یې په دې ډول دی:

ک-غ-زل-که-م-ن-وي-ده

په-خ-ب-ره-مع-ن-وي-ده

نور بیتونه یې هم تر پایه همدې ډول دي:

یعنې مرگ چې د ادم شه د جهان عمر په غم شه

یعـنـېـ نـېـ مـرگـ چـېـ دـ اـ دـ مـ شـه

دـ جـ هـانـ عـ مـرـ پـهـ غـمـ شـه

۱ - ۲ - ۳ - ۴ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸

پرده وړانه درباب شوه نغمه پاتې له خواب شوه

پـرـ دـهـ وـراـ نـهـ دـ رـ بـابـ شـوه

نـغـ مـهـ پـاـ تـېـ لـهـ غـ وـابـ شـوه

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

بله عجیبه خبره داده: کوم فورمونه چې د قطعو د فورم په بڼه د ادم خان او درخانۍ په داستان کې راغلي، هغه هم د خپیز جوړښت له مخې له مثنوي سره یو شان دي، یانې دا چې هره مسره یې اته خپې ده.

خانه زېری مې درباندي نمایان د نمر شغلي دي

نمر به وځي له جهانہ چې یې پاتې درې پرې دي

خا-نه-زې-ری-مې-در-بان-دې

ن-ما-یان-د-نمر-شغ-لې-دي

نمر-به-و-و-خي-له-ج-ها-نه

چې-يې-پا-تې-درې-پر-دي-دي

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

د (ادم خان درخانی) په داستان کې راغلي قطعې که څه هم اکثره یې د قطعو بڼه لري، یانې دا چې د هرې قطعې دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، خو لومړۍ او دویمه مسره یې له قافيې څخه ازادې دي او تر دوو بیتونو وروسته بیا د مثنوي یو بیت ورلوېږي.

که څه هم دا قانون پر اکثرو قطعو تطبیقېږي، خو بیا هم په دې داستان کې ځینې داسې جوړښتونه یا فورمونه شته چې د قطعو په نامه راغلي، خو د قطعو معمول تعریف پرې نه تطبیقېږي، د بیتونو شمېر یې تر دوو اوږي که څه هم د هر بیت د دویمې مسرې قافیه د لومړي بیت د دویمې مسرې قافیه تعقیبوي لکه دا لاندې قطعه چې د ادم خان له خوا درخو ته ویل شوې او د بیتونو شمېر یې د قطعې تر معمول تعریفه اوږي.

د ټولي په مخکې درومي

درخانی-وه لکه بطه

نورې جوته لکه ستوري

ته سپوږمۍ یې غبار خطه

د بلو د پاره وکړه
پیرته پیر حجاب سقطه
چې دې وويني په عین
د تا عینې له نقطه

تر دې وروسته د مثنوي یو بیت ورلوېږي:

د درخو یوه دوه همسالي ورسره وې گل مشالي
که څه هم په دې داستان کې راغلي قطعي ټولې د بیتونو د شمېر له
مخې یو شان نه دي، خو د مسرو د څپو د شمېر له مخې ټولې یو شان
دي.

ژبنۍ اغېزې: د پښتو په کلاسیک ادب، روښاني پړاو او تر هغه
وروسته د بېلا بېلو شاعرانو په کلام کې د فارسي او عربي ژبې تاثیرات
څرگند وو، په تېره بیا د منظوم کلام په قافیه یې برخو کې. د ادم خان
او درخانۍ په مثنوي کې هم د فارسي ژبې اغېزې خورا جوتې دي، هم
په قافیه یې برخو او هم د مسرو په بېلا بېلو برخو کې. لکه (گفتار،
دیدار، بخشنده، جان ستان، نان ستان، شیران، ابر، بهار، گوهریز، اتش
بار، اتش انگېز، اوباش، ویراني، جویان، استوار، سخندان، سخن ران،
پیش، زبان، نگار، اب، گذر، نشست، مرده دل، صدگان، درمانده،
دستگیر، رویدار، بیرون، یکسو، یکرو، مانند، پري پیکر، دیگر) او داسې

نورې په سلگونو فارسي کلمې چې هم د قافيې په توګه راغلي او هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

د فارسي تر څنګ په سلگونو عربي کلمو څخه هم په دې منظوم متن کې کار اخیستل شوی، چې یا د قافيې په توګه کارول شوي او یا هم په متن کې راغلي دي.

(برکت، عظیم الشان، نافع الناس، عبارت، خط، الماس، رقم، کرم، شجاعت، ماضي حایضي، حکمت، صفت، عدل، حروف، موزون، معلوم، مضمون، تناسب، تمثيل، توصیع، بدیع، کامل، قایل، وفاق، اغراق، عشاق، نتیجه، قیامت، فکر، ترکیب، عیان، رضیع، ربیع، لطافت، نزاکت، جمال) او په سلگونو نورې عربي کلمې چې یا په قافیه کې کارول شوي او یا هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

کلتوري او ټولنیزې ځانګړنې:

د ادم خان او درخانۍ د داستان ټول چاپیریال رښتینۍ پښتني چاپیریال دی، مرکزي کرکټرونه (ادم خان او درخانۍ)، فرعي کرکټرونه، (بسوګی، میروګی، بلو، شمس خان، میربامي)، ټول هغه شخصیتونه دي چې په دې داستان کې بېلابېل کارونه ترسره کوي. دا داسې کارونه دي چې زموږ په ټولنه کې یې همدا ډول شخصیتونه ترسره کوي، د فرعي شخصیتونو لپاره د تصغیري نومونو کارونه لکه د (میرولي) لپاره، (میرو او میروګی)، د بسی لپاره (بسوګی) کارول زموږ

په ټولنه کې معمول دي او دا ډول کرکټرونه د دویمو او درېیمو شخصیتونو په توګه دود دي.

د داستان اصلي شخصیتونه لکه (ادم خان او درخانی) پر ټولنه باندې د خور او حاکم کلتوري چاپیریال له دایرې څخه نه شي وتلای، همدا ټینګ کلتوري ضوابط او روابط وو چې داستان یې تراژیک حالت ته ورساوه.

د داستان اتلان د ټولنې له کلتوري دایرې څخه ځان نه باسي او نه ټولنیزو او کلتوري ارزښتونو سره مخالفت کوي. درخو او ادم خان اصلاً د پښتني ټولنې د لوړو اخلاقي اصولو او پرنیسونو ممثلین دي. د (ادم خان او درخو) تر منځ منظره د لوړو علمي او اخلاقي ژورتیاوو تمثیل کوي، کله کله د داستان ځینې برخې افسانه یي بڼه خپلوي، خو د داستان اکثره برخې داسې نه دي چې د ټولنې له عیني واقعیتونو څخه لرې وي.

پر پښتني ټولنه واکمن عیني واقعیتونه په دې داستان کې په ترتیب سره راغلي، ځنې جغرافیایي نومونه چې تر دې دمه لا هم ژوندي دي او پښتني قبیلې په کې ژوند کوي، هم په همغه خپله بڼه تر دې دمه کارول کېږي.

د داستان د اتلانو تر منځ صداقت او رښتینولي د پښتني ټولنې د کلیوالي ژوند بله ځانګړنه ده، همدا صداقت دی چې د داستان اتلان یې نه یوازې په دې داستان کې د اخلاقو لوړو مدارجو ته رسولي، بلکې ددې اتلانو تر مرګ وروسته هم هغوی په پښتني افغاني ادب کې د

افسانوي اتلانو په توګه تمثیل شوي دي. په پښتنو شاعرانو کې به داسې شاعر ډېر کم پیدا شي چې هغه دې شعر یا نظم لیکلی وي او په یو نه یو ډول دې ادم خان او درخانۍ د مثبتو کرکټرونو او یا هم اتلانو په توګه په خپل کلام کې نه وي کارولي.

ادم خان او درخانۍ نه یوازې پښتني کلتوري او ټولنیز ارزښتونه تمثیل کړي، بلکې دوی ددې سبب شوي چې د دوی په وجود کې پښتني کلتور او لوړ ټولنیز اخلاق، پر نسیپونه او معیارونه سینه په سینه له پوه پښت څخه بل ته ولېږدول شي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د بېلابېلو خواوو د سپړنې او شننې په باب بېلا بېلې لیکنې لیکل کېدې شي، ښاغلي (پروفیسور محمد نواز طایر) د ادم خان او درخانۍ د داستان په باب یوه اوږده هر اړخیزه، تحلیلي او علمي لیکنه کړې او د صدرخان خټک له مثنوي سره یو ځای یې څو ځله چاپ کړې ده، درېیم ځل پر (۱۹۸۱)م کال په پېښور کې د پښتو اکاډمي له خوا چاپ شوې ده. نورو لیکوالو هم ددې داستان د بېلا بېلو خواوو د تحلیل او ارزونې په باب لیکنې کړي دي. زما هدف له دې لیکنې څخه دا و چې د ادم خان او درخانۍ د داستان یو لنډ جاج لوستونکو ته وړاندې کړم او یو ځل بیا د دې تراژیک داستان ایډیالو شخصیتونو ته په دې نېټ د نوي نسل پام راواړوم چې ددې اتلانو له اخلاقي روحيې څخه مثبتې ګټې پورته کړي.

داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه

مخکې تر دې چې د (داردي) ژبو څېړنې ته راشو، ښه به وي چې د (داردي) اصطلاح او مانا وڅېړو او بیا به د داردي ژبو د څومره والي، څرنگوالي او موقعیت څېړنې او په اوسني وخت کې هغو ته د ورپېښو خطرونو په باب رڼا واچوو.

د داردي اصطلاح:

((د (داردي) اصطلاح له (داراده) څخه اخیستل شوې چې په سانسکریت کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، هم په جغرافیایي اثارو او هم په حماسي نژادۍ قصایدو کې دهغه اولس یا ولسونو لپاره استعمال شوې چې هغه وخت د هند د نیمې قارې په شمال غرب سیمو کې اوسېدل. دغه اصطلاح لرغونو مورخانو او مولفینو هم استعمال کړې ده. (بطلیموس) د (دارادایي)، (سترابون) د (دیردایي)، (پلینوس) د (داردا) او داسې نورو په همدغه شان ورته کلمو ذکر کړې ده.

د داردي ژبو موقیت:

داردي ژبې د (هندو اریایي) ژبو هغه ګروپ دی چې دافغانستان د

شمال ختیځ په غرنیو سیمو او یو څه یې د پاکستان په شمال او د هند د شمال لویدیځ په څو سیمو کې موجودې دي. د دغو ژبو د ژوند ساحه د هندي او باختري ژبو تر منځ واقع ده. د داردي ژبو د پیدایښت او پراختیا په باب د اریایي ژبو محققین بېل بېل نظریات لري.

د (رابرت کلي شاو) په عقیده (داردي ژبې) د پامیري (چې د باختري ژبو په ګروپ کې شاملې دي، ژبو په شمول د شرقي اروپایي (هندي) او مرکزي او لویدیځ اریایي (باختري او ایرانی) ژبو تر منځ موقعیت لري. دده په عقیده له یوه ګروپ سره هم د خپلوی رابطه نه لري، یانې نه په هندي ګروپ او نه هم په باختري او ایراني ګروپ کې شاملې دي. نومیالي ژبپوه (امیل بن ونیست) د ژبو د وېش په لړ کې داردي ژبې ((د هندو اریایي ژبو په لړ کې دهغو سلو ژبو په جمله کې حساب کړي چې خبرې پرې کېږي او موقعیت یې ورته شمال لویدیځ ګروپ ښودلی چې په نورستان او له نورستان څخه بهر نورې ژبې په کې راځي.)) (۱)

په دې باره کې بله نظریه د (ستین اکاناو) ده. دده په عقیده ((داردي خصوصاً نورستاني ګروپ له اریایي ژبو (باختري او ایراني) ګروپ سره خپلوي لري. خو دلته دی هم داسې وایي چې له دغه باختري او ایراني سره د داردي ژبو ښاخ یو نه دی، بلکې له هغو څخه په دومره لرغونو زمانو کې بېل شوی دی، لکه چې څومره پخوا د هندي ژبو ښاخ له اریایي (باختري او ایراني) څخه بېل شوی و.

(گ، گریوسون) لومړی د (شاو) او (اکاناو) تر منځ یوه متوسطه نظریه ښکاره کړه، په دې مانا چې دنوموړي په عقیده د داردي ژبو ښاخ له پامیري ژبو سره څنګ په څنګ او په متوازي ډول د مرکزي (باختري) او (پیر سیک) ژبو له ونې جلا شوی او ځانګړی انکشاف یې کړی دی. خو دغه جلاتوب که څه هم ډېر لرغونی دی خو له اریایي ژبو څخه د هندي ژبو تر جلاتوبه وروسته دی، (ګرېرسون) بیا په خپلو وروستیو اثارو کې داسې نظریه ښکاره کړه چې داردي ژبې د ختیځ (هندي) او لوېدیځ (باختري او ایراني) ژبو تر منځه یوه بله ځانګړې څانګه ده.))

(۲)

د دغو ژبو په باب که څه هم د محققینو نظریات سره یو شان نه دي، خو په دغه باب سره ډېر نږدې دي چې وایي: داردي ژبې دیو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی چې مخصوص تاریخي فونتيک اومورفولوژیک ګډ خصوصیات لري.

اوس داسې ګڼل کېږي چې د داردي ژبو ګروپ د اریایي ژبو د یوه هغه ډیالکتيک پر اساس انکشاف کړی دی ویونکي یې لرغوني اریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

له ځینو روایاتو سره سم د داردي ژبو سیمه پخوا د موجوده سیمې په تناسب ډېره پراخه وه، دغه سیمه پخوا د معاصر افغانستان په شمال ختیځو غرنیو برخو او د هند د نیمې وچې په ټول شمال کې شامله وه

چې پاکستان، پنجاب، هند او حتی د تبت لویدیځه برخه ورکې شامله وه، د دغو سیمو پر ژبو د داردي ژبو څرگنده اغېزه د دغې موضوع د ثبوت یو ښه دلیل دی.

د داردي ژبو وېش:

د ژبو د وېش مسله خورا حساسه مسئله ده، هم له تاریخي پلوه، هم د ژبني جوړښت له پلوه او هم د جغرافیایي موقعیت له پلوه. د داردي ژبو د وېش په باب هم دا ستونزه موجوده ده. ځینې ژبپوهان په معاصر وخت کې داردي ژبې پر درېو څانگو وېشي، دا وېش تر ډېره د جغرافیایي موقعیت له مخې شوی، چې دلته ورته اشاره کوو:

الف: لویدیځې داردي (نورستاني) ژبې:

ب: مرکزي داردي ژبې.

ج: ختیځې داردي یا خاصې داردي ژبې.

الف – لوېدیځې داردي ژبې:

د داردي ژبو دغه څانګه (لویدیځې داردي) چې د (کافري ژبو) په نامه هم کله کله یادېږي د دوی د ژوند ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده، په دغه ګروپ کې شاملې مشهورې ژبې دادي:

کاتې: (کتابي) ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتابي دره د پېچ سیند ښي اړخ دی) د ټولو ډیالکتونو اصلي ټاټوبی او زانگو ده او د رامگیل او کولوم (د-الینگار معاونین) د سیندونو تر منځ سیمه ده.

د دغو سیمو ژبه د کاتي لویدیځ ډیالیکت دی. ختیځ یې د باشگل په دره کې دی چې د باشگل سیند په پاسني جریان (چترال کې) د کونړ د سیند مرستیال دی، دغه ژبه هم ددغې درې (باشگلي) په نامه یادېږي.

وايگلي: د(گریسون) په اصطلاح (وايي) یا (وايي، آيي): د دغې ژبې د موجودیت سیمه اساساً د وایگل دره (د پېچ د سیند د کین اړخ مرستیال سیند) دی. د پېچ د درې په نورو وړو سیمو کې هم د دغې ژبې او یا دهغې دخپلوانو ډیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

اشکوني: د دغې ژبې د موجودیت سیمه د الینگار او پېچ د سیندونو تر منځ ساحه ده. کاتي، وایگلي او اشکوني ژبې یو تر بله سره نږدې خپلوي لري.

پراسوني یا (پاروني) ژبه: د دغې ژبې د موجودیت ساحه د (پارون) دره ده د دې درې سیند د پېچ د سیند کین مرستیال دی. دغه ژبه له پورته یادو شویو درې ژبو څخه له دې کبله ډېره لرې ښکاري چې په

هغې کې د یوې نا هندو اریایي غالباً مغلوبې (سوبسترات) ژبې څرگند عناصر موجود دي.

دامیلی ژبې: دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو تر منځه د وصل د کړۍ حیثیت لري او کېدی شي چې د ځینو زیاتو ځانګړتیاوو له مخې په مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼل شي. د هغې د موجودیت ساحه د (دامیل) دره ده چې د چترال د سیند په ښي خوا کې پرته ده.

ب- داردي مرکزي ژبې:

په دغه ګروپ کې ډېرې او بېخي بېلې بېلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلو بېلو کورنیو څخه دي. هم په جغرافیایي لحاظ او هم د فونیتیکي او مورفولوژیکي ځانګړتیاوو پر بنسټ دغه ژبې پر دوو څانګو وېشل کېږي:

الف: شمالي څانګه

ب: جنوبي څانګه

شمالي څانګه له دوو ژبو یانې (کھووار) او (کلیشي) څخه عبارت ده چې تاریخي او ګمنټ (Augment) لري.

جنوبي څانګې بېخي بیل بیل ډولونه لري.

په هغې کې ګواري، شوماشتي، وټه پوري او د هغو خپلوان دیالیکتونه او ژبې (کلانګلي او ننګلامي) همدارنګه د پشه یي دیالیکتونه او تیرایي شامل دي.

ځینې فونیتیکي ځانګړتیاوې په ځانګړې توګه د ژبې یو اړخیز صامت (lateral consonant) اوازونو (د تیرایي په استثنا) موجودیت دغه ژبې سره نښلوي.

پشه یي: دا د یو لړ سره لرې وتلو د یالیکتونو (امکان لري د ژبو) یوه څانګه ده چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو، الیشنګ، الینګار د سیندونو په لاندنیو برخو، په دره نور، مزار درې په کین اړخ، د کونړ سیند په ځینو نورو غاړو، لکه د کاپیسا په اله سای، درناڼه، بولغین، ځینو نورو وړو وړو سیمو کې ورباندې خبرې کېږي.

شوماشتي ژبه: دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه د مزار درې په کین اړخ د کونړ سیند د ښي مرستیال سیند پر غاړه خپره ده. (شوماشت د درې په لاندینۍ برخه کې پشه یي مروج ده).

د ننګلامي دیالیکتونه: دغه دیالیکتونه چې اوس مړه دي (او شوماشتي سره یې نسبي خپلوي لرله) په هغو د ننګلام اوسېدونکو خبرې کولې او د پېچ او وایګل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې ژوندي وو.

داسې ښکاري چې له دغو دیالیکتونو سره ګلانګلي دیالیکتونو (ژبو) زیات خصوصیات لرل (ګلانګل) د پېچ د سیند په ښي اړخ کې چې له وایګل سره یو ځای کېږي، پروت دی.

وته پوري ژبه: په وته پور او ګتر (ګتر ګل) کې يانې د کونړ پر سیند د پېچ د سیند، د توبېدلو له ځای څخه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه: (ډېر محققین دغه ژبه د (ګوارباتي) په نامه یادوي خو خپله د ژبې د خلکو په اصطلاح (ګواري) ژبه ورته ویل کېږي. د (نرساتي) په نامه هم یادېږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې مروج ده. شوماستي، وته پوري، ګواري ژبې او د ننگلامي او ګلانګلي د پالیکتونه یو تر بله سره ډېر شریک خصوصیات لري او په مرکزي داردي ژبو کې یوه ځانګړې څانګه ده. ددغې څانګې یو شمېر دیالیکتونه د (دیګانو) په نامه یادېږي.

تیرایي ژبه: دغه ژبه د جلال اباد په جنوت ختیځ د (کوټ) په دره کې د پښتو ژبو وګړو تر منځه ژوندۍ وه، خو اوس مړه او یوازې منفرد لغات یې د خلکو په یاد دي. د تیرایي ژبې ویونکو د کونړ د درو د نورو دارديانو د اکثریت په شان په دوو ژبو خبرې کولې چې دویمه ژبه یې پښتو وه.

کلشي ژبه: دغه ژبه د چترال او باشگل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د چترال په جنوب لويديځ (زېوېوریت) (گلشگوم) او (بېرار) کې ژوندی ده.

خوواړي ژبه: دغه ژبه چې د (چتراری) (چترالی) همدارنگه (ارنیه) په نومونو یادېږي، د چترال د درې په پاسینی برخه کې ژوندی ده. د دغې ژبې یو لړ شمېر ویونکي د تاجکستان په بدخشان کې هم موجود دي.

ج-ختیځې داردي (یا خاصي داردي) ژبې:

دغه ژبې په خپل وار پر درېو څانگو وېشل کېږي:

لومړۍ څانګه – دغه څانګه له هغو داردي ژبو څخه عبارت ده چې د پنجګوړې، سوات او اباسین د سیندونو په غرنیو برخو کې چې په (کوهستان) سره شهرت لري، ژوندی ده، ددغې څانګې اساسي ژبې دا دي:

بشکاريک: دغه ژبه د یوه دیالیکت له مخې (دیرۍ) هم نومېږي، دغه ژبه د (دیر) په (کوهستان) د (پنجګوړې د سیند په پاسنی برخه کې) ژوندی ده.

کاروي ژبه: دغه ژبه د سوات د سیند په غرنیو برخو کې ژوندۍ او له باشکاریک ژبې سره ډېره نږدې ده دا نږدېوالی دومره زیات دی چې عملاً باشکاریک او کاروي د یوې ژبې دوه ښاخونه دي، ددې ژبې د ژوند ساحه د باشکاریک په لویديځ کې واقع ده.

توروالي ژبه: ددې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجکوړې د سیندونو په غرنیو برخو کې له کاروي څخه په لاندینۍ سیمه کې پرته ده.

مایاني ژبه: ددې ژبې ساحه د اباسین په غرنیو برخو کې او د اباسین او د سوات د سیند تر منځه له یوې خوا او له بلې خوا د اباسین او د جیلیم له بېلتون څخه تر یو ځای کېدلو پورې په دغو سیمو کې دغه ژبه ژوندۍ ده. (مایايي ژبه) د هغې ژبې ویونکو له خوا نومېږي او زیات شهرت په (کوهستانی) ژبه لري مایاني پر یو لړ دیالیکتونو وېشل کېږي چې د هغو په جمله کې یو مشهور یې (کانیاوال) نومېږي چې د (تانگیر) په (بانگاري) نومي کلي کې ژوندی دی. دغه دیالکت د (شیني ژبې) په چاپېریال کې پروت دی.

شیني ژبه: دا ژبه د یو لړ دیالیکتونو مجموعه ده چې یو له بله سره لرې شوي او د ژبې ساحه یې اساساً په کشمیر کې د گلگت، تانگیر، جیلاس، د راس او دا هاني ځایونه دي.

پهار لوری یا (یا لولي) ژبه: په دغه ژبه د چترال په ختیځ کې د څو وړو وړو (شریت، بېړي، باشي، گهوس، گومادانو) اوسیدونکي خبرې کوي. د ژبنيو خصوصیاتو له مخې دغه ژبه شیني ژبې ته ډېره نږدې ده. کشمیري ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه کشمیر دی چې د زیات شمېر وگړو ژبه ده.

د داردي ژبو د وگړو شمېر:

((د داردي ژبو د ویونکو شمېر په یقیني ډول نه دی څرگند، د اټکل له مخې یې شمېر درې میلیونو وگړو ته رسېږي چې یوازې تقریباً دوه میلیونه یې (د ۱۹۶۱م کال د احصایې له مخې) په کشمیرۍ خبرې کوي. د اټکل له مخې گهوارې (۱۲۱) زره، په پشه یي (۱۰۰) زره، په شیني (۷۰) زره، په کوهستانی (۶۷) زره، په وایگلي (۵) زره، په پراسویي (۲۸۰۰)، په پهلوري (۱۰۰۰) تنه خبرې کوي.

د نورو داردي ژبو ویونکو احصایه نه ده اټکل شوې، د مذهب له مخې د دارديانو اکثریت مسلمانان دي، د نورستان اوسېدونکو د شلمې پېړۍ په سر کې او د کشمیر خلکو په څوارلسمه پېړۍ کې اسلام منلی دی. په کشمیر کې په سلو کې (۷۷) خلک مسلمان، (۲۰) بودایان او د (۱،۵) سکان دي.)) (۳)

د یادونې وړ ده چې د نفوسو پورتنی ارقام کېدی شي د نفوسو له اوسني شمېر سره سمون ونه خوري، دا تقریباً د نیمې پېړۍ دمخه ارقام دي، خو کوم خطرونه چې یادو ژبو ته متوجه وو او متوجه دي، نه یوازې د یادو ژبو د ویونکو شمېر زیات شوی نه دی، بلکې کم شوی هم دی. تر دې پېژندنې وروسته غواړو داردي ژبو ته د ورپېښو خطرونو په باب لنډه رڼا واچوو:

داردي ژبو ته ورپېښ خطرونه:

ځینې ژبپوهان په دې نظر دي چې ((ژبه د کلتور د عرادي په حیث له ټولنیز اوښتون سره یوځای تحول کوي. لکه څنګه چې بشر وخت پر وخت ددې ناپایه جهان له ناپېژندل شویو سیمو سره اشنا کېږي او پر زمان او مکان باندې بری مومي، هماغسې په ژبه کې نوي مفهومونه او نا اشنا تعبیرونه زیاتېږي او د ډېرو پېچلو عندي تصویرونو او پرمختللو افایي مفکورو د افادې لپاره چمتو کېږي. سربېره پر دې د نړۍ د ولسونو ترمنځ د اجتماعي - اقتصادي او کلتوري مناسباتو په ترڅ کې، په مختلفو ښو، ژبني مناسبات هم ټینګېږي، د مثال په ډول، یوه ژبه نه یوازې د بلې ژبې کلمې راپوروي او خپلوي یې، بلکې تعبیرونه، مفکورې، سبکونه، اصطلاحات، د افادې ډول او حتی اوازونه هم ترېنه اخلي او ورو ورو یې خپلوي.)) (۴)

د همدغو تعاملاتو په بهیر کې ځینې ژبې خپل جوړښت له لاسه ورکوي، نورې ژبې پرې یرغل کوي، قوي ژبې د کمزورو ژبو ځای نیسي. دا یرغلونه له بېلابېلو لارو د بېلابېلو عواملو په نتیجه کې ترسره کېږي، دلته به هغو ته هم اشاره وکړو. خو تر هغو دمخه به ځینو نورو مسایلو ته چې داردي ژبې یې له گواښ سره مخ کړي او ځینې یې له منځه وړي دي، هغو ته هم اشاره وکړو:

۱- د داردي ژبو موقعیت:

داردي ژبو ته تر ټولو دمخه غټ خطر دهغوی خپل جغرافیایي موقعیت دی. د دې ژبو د موقعیت په باب مو یادونه وکړه چې اکثره یې د سیندونو، غرونو او درو ترمنځ محاصره دي. یوه ژبه د سیند پر یوې غاړه او بله یې پر بله غاړه شتوالی لري، ځینو یې په یوې درې او ځینو یې په بله دره کې موقعیت درلود، ځینې د غره پر یوې غاړه او ځینې یې په بله غاړه کې ویونکي درلودل. همدا محصور حالت ددې سبب شو چې دا ژبې د ودې امکانات پیدا نه کړي او د تمدن له نښگڼو بې برخې شي.

۲- د لیکدود نشتوالی:

تر ډېره وخته دې ژبو کوم لیکدود نه درلود. په گړنۍ ډول ویل کېدی، اوس یې هم اکثره لیکدود نه لري او ځینې مخکې تر دې چې لیکدود

تر لاسه کړي، له منځه لاړې. ځینو بیا ډېر وروسته د پښتو او دري په تقلید له عربي لیکدود څخه ګټه پورته کړه، خو هغه هم په نیمګړي ډول، د ځینو غږونو لپاره یې توري تر سیم نه شو کړای، یانې له کره لیکدود څخه یې برخې شوې.

((کره لیکدود هله رښتینوالی موندای شي چې په اړونده ابڅې (الفبا) کې د هر غږ او ويي لپاره ټاکلی سمبول (توری-حرف) ولري او بیا د هماغې ټاکلې کره ژبې تر وسې وسې څرګندويي وکړای شي.)) (۵)

څرنگه چې دې ژبو لیکدود او بیا کره لیکدود خپل نه کړ، نو ځکه یې ونه کړای شول خپله ماضي له حال سره وصل کړي، پخوانۍ پانګه وساتي او نوې پرې زیاته کړي.

((د نوې ژبپوهنې له مخې دا د لمر غوندې جوته کړای شوې ده چې د هرې ژبې ويي پانګه له څلور ګونو رګنده ټوکونو (اجزاوو) څخه رګېدنه مومي.

۱- دیاکټیزموه (ګرویزونه) ۲- ارګایزموه (زروېزونه) ۳- نیولوجیزموه (نوبزونه) ۴- فارنیزموه او اداپټېزموه یا پورویيونه (پردي ویيونه.)) (۶)

دا ژبې له پورتنیو ټولو معیارونو او بهیرونو څخه لرې پاتې شوې دي.

د محصور جغرافیایي موقعیت، د لیکدود نه درلودل او یا هم د نیمګړي لیکدود تر څنګ داسې نور عوامل هم شته چې دا ژبې یې د مرګ له ګواښ سره مخامخ کړي دي.

دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- دیني او مذهبي ملاتړ:

هره ژبه چې دیني یا مذهبي ارزښت ولري او په همغه ژبه مذهبي اثار لیکل شوي وي او بیا دا یې د دیني یا مذهبي نصاب اساس وي، تر هغه پورې چې خلک د هغه دین یا مذهب پلویان وي، هغه ژبه به هم ژوندۍ وي. تر دین او مذهب نور لوړ ارزښتونه په ټولنه کې نه وي، څرنگه چې خلک د خپلې وسې تر وروستي بریده دیني ارزښتونه پالي، نو په کومه ژبه چې دیني مفاهیم انتقالېږي، نو اتومات د ژبې د تبلیغ او خوندیتابه سبب ګرځي. د داردي ژبو ویونکو ساحې ته د اسلام مبارک دین وړانګې ډېرې وروسته ورسېدې، پخواني مذهبونه یې هم په داسې حالت کې له لاسه ورکړل چې له هغو څخه هم کوم لیکلی اثار ورته پاتې نه وو او نه یې لیک درلود، اسلامي اثار هم ورته په خپله ژبه ونه رسېدل، نو ځکه داردي ژبې په بشپړ ډول د دیني اثارو له لاسه شتوالي بې برخې شوې، دغه کار ددې ژبو دفاعي قوت ختم کړ، نو ځکه یې په اسانۍ سره د نورو ژبو اغېز ته لار خلاصه کړه.

۲- اقتصادي ملاتړ:

هره ژبه چې تر شا یې اقتصادي ملاتړ موجود وي، خلک یې د خپلو اقتصادي گټو لپاره هم ژوندۍ ساتي، هم پراختیا ورکوي، هم یې خپله زده کوي، هم یې نورو ته زده کوي او هم یې له نورو زده کوي. ښه مثال یې انګلیسي ژبه ده چې د نړۍ یو زیات شمېر وګړي یې د اقتصادي گټو او کار موندنې په خاطر زده کوي.

داردي ژبې د اقتصادي گټې له نعمت څخه بې برخې وې او کومې چې اوس هم ژوندۍ دي، لا هم له دې گټو بې برخې دي، نو ځکه یې د پراختیا او د زیات وخت لپاره د ژوند کولو چانس ډېر کم دی.

۳- علمي ملاتړ:

په هره برخه کې چې په یوه ژبه زیات علمي اثار ولیکل شي، هماغومره د ژبې د پراختیا، تداوم، مقاومت او زده کړې د اړتیا چانس زیاتوي. په نړۍ کې یو زیات شمېر مطرح ژبې د هغو د علمي ارزښت له مخې مطرح دي او پرته له دې چې پر چا کوم فشار راوړل شي، هغوی یې زده کوي. په داردي ژبو کې علمي اثار بېخي کم دي او ان په نشت حساب دي، نو په دې خاطر د نورو ژبو ویونکي ددې ژبو د زده کړې اړتیا نه احساسوي او خپله ددې ژبې ویونکي هم مجبور دي، د خپلو علمي اړتیاوو د پوره کولو لپاره نورو ژبو ته مخه کړي.

۴- سیاسي او دفتري ملاتړ:

د کومې ژبې ویونکي چې سیاسي برلاسی لري او ژبه یې د دفتر، دېوان او رسنیو ژبه وي، د ژبې د پراختیا لپاره یې ډېره زیاته لاره اوارېږي، د داردي ژبو له جملې څخه یوه ژبه هم نه د دفتر ژبه ده، نه د دېوان، نه د مسجد او نه د ښوونځي او پوهنځي، نو له دې کبله یې ځای همغو ژبو نیولی چې دا امتیازات او امکانات لري.

۵- د نورو ژبو اغېز:

کله چې ژبه یا ژبې پورتنی ملاتړونه له لاسه ورکړي، نو د ژوند چانس یې خورا کمېږي. انگلیسي ژبه چې پورتنی ټول ملاتړونه او ارزښتونه لري، د نړۍ په کچه زیاته مطرح ده او ان ((ژبخوره ژبه هم ورته وایي)) (۷)

ژبخوره ژبه ورته ځکه وایي چې د خپل علمي، سیاسي، اقتصادي او مذهبي ملاتړ او ارزښت له امله یې د نړۍ گڼې ژبې تر ستوني تېرې کړي دي. داردي ژبې چې د یوې ژبې د ساتنې، پالنې او پرمختګ له اساسي ارزښتونو او ملاتړونو څخه بې برخې دي، نو ځکه په اسانۍ سره د نورو ژبو تر اغېز لاندې راغلي او دا اغېز نور هم ورځ تر بلې زیاتېږي. پر داردي ژبو تر ټولو زیات اغېز د پښتو ژبې دی، چې ددې ژبو تر څنګ او یا هم شاوخوا موقعیت لري او دا یوه طبیعي خبره هم ده

ځکه چې د داردي ژبو د ویونکو دویمه ژبه پښتو ده، نو دوی چې کله خپله لومړۍ ژبه له لاسه ورکوي، اتومات یې ځای دویمه ژبه نیسي. د پښتو ترڅنګ، دري، اردو او انګلیسي ژبې هم په ځینو برخو کې د داردي ژبو پر ویونکو خپل خپل اغېز ښودلی دی.

اخځونه

- (۱) تاریخ تلفظ و صرف پښتو، امیل بن ونیست، لومړۍ ټوک، ۱۳۵۶ ل کال، ۲ مخ
- (۲) د افغانستان ژبې او توکومونه، څېړنوال دوست محمد دوست، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۵۶ ل کال، ۲۲۴ مخ.
- (۳) د پښتو ژبې او ادبیاتو د دوکتورا پروګرام، پوهاند محمد صابر خویشکي، ۱۳۹۳ ل کال، ۳۵۲-۳۵۹ مخونه.
- (۴) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ ل کال، ب مخ.
- (۵) لیکلارښود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۶ ل کال، ۱۵ مخ.
- (۶) پښتو سیندکۍ، پوهاند ډاکتر مجاور احمد زیار، د ساپی د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، ۱۳۷۸ ل کال، ۶-۸ مخونه.
- (۷) کلتوري یون، (د لیکنو ټولګه) محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون ۱۳۸۷ ل کال، ۲۱۱ مخ.

د روښان جنگونه

سریزه:

پیر روښان په پښتنو کې د لسمې هجري قمري پېړۍ یوه وتلې، مذهبي، سیاسي او فرهنګي څېره ده، د روښان بشپړه پېژندنه او د هغه د ژوند او فکر د هر اړخ څېړنه او شننه خورا زیاتو پلټنو، څېړنو، لیکنو او د ګڼو اثارو لیکلو ته اړتیا لري. موږ په خپله دې لیکنه کې غواړو یوازې د روښان جنگونو ته اشاره وکړو. دا جنگونه چې یوه زیاته برخه یې تحميلي ده، کېدې شي ټول په یوه لیکنه کې ځای نه شي، خو کوښښ کوو چې په لنډیز سره هغو ته اشاره وکړو. مخکې تردې چې دې باب ته داخل شو، ښه به وي چې د روښان ژوند او اثارو ته هم لږ تم شو. ځکه کله چې موږ د روښان ژوند او اثار، چې په واقعیت کې ددې جګړې لپاره فکري اساس ګڼل کېږي، له نظره تېر نه کړو، د روښان د جګړې ماهیت او ژورتیاوو ته نه شو داخلېدلای.

الف – د روښان ژوند:

پیر روښان پر (۹۲۸ هـ.ق، ۱۵۲۱ م) کال د پنجاب په جالند کې زېږېدلی دی (البته د زېږېدو د کال په باب د روښانپوهانو ترمنځ د نظر

اختلاف شته). پلار یې (عبدالله) نومېده او د مور نوم یې بي بي ایمنه (امنه) و، پلار یې د (شیخ محمد) زوی و او مور یې د (حاجي ابوبکر) لور وه.

د عبدالله او بي بي امنې نیکونه سره وروڼه وو، کله چې روښان وزېږېد، نو پلار یې پرې د خپل نیکه (بایزید) نوم کېښود.

بایزید (اوه کلن) و، چې د مور له لمنې جلا کړای شو، بایزید خپلې لومړنۍ زده کړې له (ملا پاینده) څخه وکړې او قران یې هم له همدغه ملا څخه زده او ختم کړ. دی له همدغه کوچنیو به ډېر ذهین انسان و، له مشرانو به یې پوښتنې کولې، مخلوقات به یې نه لیدل، خو د مخلوقاتو د خالق په باب به یې ډېرې پوښتنې کولې، د الله وېره یې په زړه کې وه او له گناهونو به یې ځان ژغوره. بایزید له علم سره ډېر شوق درلود، خو کورنیو ستونزو او خنډونو پرې نښود چې په پرله پسې ډول زده کړې پسې ووځي، له ناچاری یې سوداګرۍ ته مخه کړه.

بایزید چې د (شپاړسو کلونو) شو، د پلار په کور کې یې غلا وشوه، مېړنۍ مور یې ددې غلا تور پر بایزید پورې کړ، وروسته بایزید ته له خپلې میرې مور څخه د مرګ وېره پیدا شوه، نو ځکه یې له خپل پلاره ځان جلا کړ.

بایزید چې کله له خپل پلاره جلا شو، نو ډېر وپنځېد، په سوداګرۍ کې یې ترقي وکړه او کاروبار یې ډېر پراخ شو، تره یې (شیخ حسن) چې د عبدالله ورور و، خپله لور (بي بي شمسو) بایزید ته په نکاح کړه.

بایزید که څه هم په تنکۍ ځوانۍ کې د مسلسل زده کړو له نعمته بې برخې شو، خو خپلې شخصي مطالعې ته یې دوام ورکاوه، د ځوانۍ په پیل کې یې ځینې فقهي کتابونه لکه (عمدت الاسلام، منیر) او نورلوستي وو، خو د معاملاتو او قضاوت چارو ته یې ډېر ځکه زړه نه ښه کاوه چې مبادا چاته ناسمه فتوه ورکړي.

وروسته یې بیا پر یو مقوله سترګې ولگېدې: ((لادین لمن لاشیخ له)) (څوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لري) دی حیران شو، ده وویل، ما خو ځان د شریعت پیرو بللو، خو له دې مقولې څخه ښکاري چې څوک پیر نه لري، نو هغه بې دینه وي. بیا یې له یوه بل عالم څخه تپوس وکړ: هغه ورته وویل: پیر هغه دی چې مرید ته مجاهدې او ریاضتونه وروښيي، د خدای (ج) لوري ته یې لارښوونه وکړي. تر هغه وروسته بایزید د یو پیر په لټه کې شو، غوښتل یې د (خواجه اسمعیل) مرید شي، خو پلار یې مخالفت وکړ. بیا یې قران کې دا ایت شریف وموند چې (اولیک الذین هدی الله فبهدهم اقتده) (د هغه چا پیروي وکړه چاته چې خدای سمه لار ورښودلې ده) بیا بایزید د یو پیر په لټه کې شو، بیا یې خضر علیه السلام په خوب ولید او له هغه څخه یې دعا

وغوښته، د بایزید په زړه کې چې د خدای (ج) د مینې کوم اورونه بل وو، د خدای په لاره کې یې خپلو هڅو ته دوام ورکړ، (۲۱) کاله یې ریاضت وکاله او تر دغه ریاضت وروسته د پیرۍ درجې اود خلکو د روحاني لارښوونې مرتبې ته ورسېد. ((استاد علامه عبدالحی حبیبی له (۹۵۵-۹۷۵هـ ق) پورې کلونه هغه مهال گڼي چې پیر روښان په کې د کامل پیر درجې ته رسېدلی دی.))^(۱) ((بایزید یوه شپه خوب ولید چې یونیک سړی خلکو ته وایي: بایزید د هغه په خپل نوم سره مه بولئ؛ په ډېر ادب سره یې ميا بولئ، بله شپه یې بیا خوب ولید چې په یوه ځای کې خلک سره ناست دي، زه هم ورغلم ټولو خلکو زما درناوی وکړ او ویې ویل چې پیر راغی، خو پیر بایزید په دې خبرو عمل نه کاوه، تر څو چې د الله تعالی (ج) څخه ورته اواز ونه شي، هغه و چې څو ورځې وروسته یې دوو تنو مریدانو اواز واورېد چې ای ملگرو! تر دې وروسته بایزید د هغه په خپل نوم سره مه بولئ، میاروښان او یا پیر روښان یې بولئ! د پیر بایزید دغو مریدانو چې دا اواز یې اورېدلی و، پیر بایزید ته راغلل او هغه یې له دغې پېښې څخه خبر کړ او نور ملگري هم له دې الهام څخه اگاه شول او تر دې وروسته ټولو ملگرو او یارانو پیر بایزید ميا روښان او پیر روښان وبللو.))^(۲)

د پیرۍ، ښه سړیتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې یې تر ملکونو خورې شوې، له هرې خوا څخه به خلک ورته راتلل او دده لاسنیوی به

يې کاوه.

((بایزید روښان یوه روحاني او تصوفي لاره درلوده، چې زموږ په فرهنگي څېړنو کې د روښاني تصوفي لارې په نامه هم یادېږي، دده تصوفي لاره د اسلامي عرفان د وحدت الشهود د عرفاني لارې په پیروي جوړه شوې چې کله کله د وحدت الوجود خواته هم تمایل ښيي.))^(۳)

بایزید لکه د اسلامي فرهنگ پخواني عارفان د خپلې عرفاني لارې لپاره (اته) مقامونه ټاکلي وو: شریعت، طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت. او خپلو پلویانو ته یې، (اوه صفتونه) ټاکلي وو. دا (اته) مقامونه او (اوه) صفتونه د بایزید د صوفیانه لارې د شمزۍ حیثیت لري.

کله چې بایزید د پیرۍ مقام ته ورسېد، نود خپلې تصوفي لارې د تبلیغ او ترویج لپاره یې خپل مبلغان او استازي بېلابېلو ځایونو او ټولنو ته ولېږل. د وخت په تېرېدو سره ډېرې ښځې او ډېر نرینه د بایزید مریدان شول.

دې حالت د واکمنو مغلو په بېلابېلو کړيو کې د روښان په باب بېلابېل حساسیتونه راوپارول، خبره له روښان سره فزیکي جگړې ته ووتله.

روښان تر اوږدو مبارزو، ستړیاوو، کړاوونو او هڅو وروسته د (۹۸۵هـ) —
ق کال په بهیر کې وفات شو.

ب – د روښان اثار:

بایزید روښان د مذهبي او سیاسي مبارزې تر څنګ د قوي قلم خاوند
و، د خپلو خلکو د پوهولو، د خپلې عرفاني لارې د تبلیغ او عامو خلکو
ته د دیني او شرعي احکامو د ښوولو په منظور ده په پښتو، پارسي،
عربي او هندي ژبو اثار ولیکل، دی په پارسي او پښتو ژبو منظوم او
منثور اثار لري، چې له دغو اثارو څخه یې ځینې موږ ته پاتې دي:

۱ – صراط التوحید:

((بایزید دا کتاب په پارسي او عربي ژبو لیکلی ، یانې نیمایي مسایل
یې په پارسي او نیمایي یې په عربي ژبه بیان کړي دي، بایزید روښان دا
کتاب پر (۹۷۸هـ ق) کال) تالیف کړی دی، په دې کتاب کې بایزید د
خپل کوچنیوالي احوال، بیا د خپل دعوت خبرې راوړي او ورپسې
باچاهانو ته درې نصیحتې لیکي، بیا د توبې اصول او د کامل پیر صفات
بیانوي او د کتاب په یوه باب کې د خپلې تصوفی لارې مقامونه تشریح
کوي، دا کتاب پر ۱۹۵۲ع کال په پېښور کې چاپ شوی دی.

۲- مقصود المومنین:

دا کتاب بایزید روښان د خپل مشر زوی (شیخ عمر) په غوښتنه په عربي ژبه لیکلی دی، ټول (۲۱) فصله دی، مقصود المومنین هم د روښان پیر د روحاني او تصوفي اصولو بیان ته وقف شوی دی او په وروستیو بابونو کې یې د روښاني عرفان د مقاماتو تشریح او بیان راغلی دی. مقصود المومنین د (دوکتور میر ولي خان) له یوې خپرنیزې سريزې سره پر (۱۹۷۵م) کال په اسلام اباد کې چاپ شوی دی.

۳- فخر الطالبین:

ددغه کتاب نوم په (حالنامه) کې راغلی دی، خو تر اوسه نه دی پیدا شوی، حالنامه وایي چې بایزید دغه کتاب د بدخشان میرزا سلیمان ته استولی و.

۴- حالنامه:

په دې کتاب کې بایزید خپل احوال لیکلي وو، د بایزید روښان حالنامه دده یوه مرید (علي محمد مخلص شینواري) بشپړه کړې او له سره یې لیکلې ده، دده د کورنۍ، اولاد، لمسیانو او مریدانو احوال یې هم پکې راوړي دي. د حالنامې ځینې برخې د روښان د عقایدو او افکارو بیانونه هم لري.

۵- د رسم الخط رساله:

دا رساله د خیرالبیان په پیل کې راغلې ده. په دې رساله کې بایزید د پښتو خاصو اوازونو، لکه: (ښ، ږ، څ، ځ، ډ، ږ) او نورو لپاره ځینې ځانګړې اشکال وضع کړي، چې دده دا وضع کړی لیکدود په پښتو څېړنو کې د (روښاني لیکدود) په نامه یادېږي، دلته باید دا خبره واضح کړو، چې پښتو لیکدود (رسم الخط) د سلطان محمود غزنوي په زمانه کې جوړ شوی، خو بایزید روښان په پښتو لیکدود کې اصلاحات راوستي دي.

۶- خیرالبیان:

د بایزید روښان ډېر مهم اثر خیرالبیان دی، چې په څلورو ژبو: (عربي، فارسي، هندي او پښتو) یې تالیف کړی دی. دا کتاب (څلوېښت بیانونه) لري، په خیرالبیان کې عقاید، شرعي احکام، عرفاني او اخلاقي مباحث راغلي دي، د حلالو او حرامو بیانونه، نور فقهي حکمونه او د عباداتو برخې په دې کتاب کې په تفصیل سره څېړل شوي دي.

د خیرالبیان د پښتو برخې د شکلي جوړښت په باب له پخوا څخه دا خبره معموله وه، چې بایزید خیرالبیان په مسجع نثر کښلی دی، خو (استاد رشاد) د خپلو عروضي څېړنو (خیرالبیان نظم دی که نثر؟) په

نتیجه کې ویلي دي، چې که ټول نه وي، نو ددې کتاب یوه برخه خو هرو مرو نظم ده.

د خیرالبیان یوه ټوټه داده:

((مرگ به ورشي و سړي وته نگهان، نشته د سړي په دنیا کې تل د تله مقام او چار دې کا د ښېکړې په واړه اندامو هله کښېوځي زما په راحت کې ادمیان.))

د خیرالبیان یوه نا مکمله نسخه په المان کې او یوه بشپړه نسخه یې د (حیدر آباد د کن) د (سالار جنگ) په میوزیم کې خوندي ده. د هند په نسخه کې ټول مضامین په څلورو ژبو راغلي او د المان په نسخه کې له لومړیو څو مخونو پرته د خیرالبیان په نور متن کې د څلورو ژبو خیال نه دی ساتل شوی.

د المان د نسخې له مخې پر (۱۹۶۷م) کال په پېښور کې او پر (۱۳۵۳ل) کال په کابل کې خیرالبیان چاپ شوی دی. د خیرالبیان یو متن ښاغلي قلندر مومند هم په پېښور کې چاپ کړی دی.

۷- تذکره:

د بایزید روښان دا رساله پر (۱۳۵۵ل) کال (د روښاني رساله) په نامه او پر (۱۳۶۴ل) کال (د علم رساله) په نامه چاپ شوې ده. د رسالې نوم

(تذکره) ده، لکه خپله بايزيد چې ويلي دي:

((دا تذکره د علم رساله نومینه))

په حالنامه کې هم دا رساله د (تذکره) په نامه ياده شوېده، په دې رساله کې ديني احکام او ځينې فقهي او عرفاني مسايل په نظم بيان شوي دي، د بايزيد روښان دا رساله د اوږدو قصيده ډوله نظمونو په قالب کې اوډل شوې ده، پيل يې په دې بيت شوی دی:

ميا روښان ويلي دينه دا سړي دې يې نغوړينه

او په پای کې يې دا لاندې بيتونه راغلي دي:

دا تصنيف د ميا روښان دی سړی دې يې نغوړينه
خدای دپاره دې يې ساز کا چې غلطي پکې مومينه

۸- فرحت المجتبي:

دا د بايزيد روښان يوه بله منظومه پښتو رساله ده، چې د پښتو د اولسي شعر په اهنگونو کې يې نظم کړې ده.

ددې منظومې رسالې پيل داسې شوی دی:

ميا روښان ويلي دي په عنايت د الهي
زه به در بيان کړم يو څو رباعي

ددې رسالې په پای کې یې ویلي دي:

میا روښان ویلي دا رساله مې فرحت المجتبی

دا رساله تر اوسه نه ده چاپ شوې، مضامین یې د عرفاني مسایلو بیان ته وقف شوي دي. د بایزید روښان د اثارو له کتنې څرگندېږي، چې ده په عربي، هندي، پارسي او پښتو ژبو د لیکلو توان درلود او خپل عرفاني افکار او په دیني او شرعي تبلیغ پورې مربوط مسایل یې په دغو څلورو ژبو بیان کړي دي.

ده په پارسي نثر او نظم او په پښتو د مسجع نثر ټوټې او منظوم اثار لیکلي دي.))^(۴)

د روښان جنگونه:

د روښان تر دې لنډې پېژندنې وروسته اوس راځو د روښان جنگونو ته. د روښان جنگونه موږ په لومړي پړاو کې پر دوو برخو وېشلاي شو: لومړی د روښان فکري جنگونه چې زیاتره دده پر فکري اثارو او بحثونو راڅرخي او دویم د روښان فزیکي یا انګېزه یي جنگونه دي، په دویمه کټه گورۍ کې بیا د روښان جنگونه پر دوو برخو وېشلاي شو، لومړی د روښان تر پیرۍ دمخه ناسیاسي جنگونه او تر پیرۍ وروسته بیا سیاسي، مذهبي او نور جنگونه، خو اوس راځو لومړی د روښان فکري جنگونو ته.

الف: د روښان فکري جنگونه:

له هغې ورځې چې روښان قلم ته ګوتې وروړې او پر څه لیکلو یې پیل وکړ، نو د خدای (ج) لاره یې خلکو ته وښودله، شهرت یې عام شو، پر خلکو ګران شو او مريدان یې له شماره تېر شول، نو مخالفتونه هم ورسره تر حده تېر شول.

کله چې د روښان د اثارو اواز خپره شوه، تاثیر یې پر ولس عام شو، منښت او ګرانښت یې هر ځای ته ورسېد، نو مخالفتونه هم ورسره په همغه کچه زیات شول، که چېرې پیر روښان، (خیرالبیان) نه وای لیکلی، نو کېدی شي هېڅکله د هغه پر وړاندې (مخزن الاسلام) نه وای لیکل شوی.

د روښان پر ضد فکري حملې لومړۍ د همغو کسانو له خوا پیل شوې چې د مغلو له درباره خړوبېدل، (سید علي ترمذي) او (اخوند دروېزه ننگرهارۍ) په دې ډله کې تر ټولو زیات مطرح شخصیتونه وو.

له روښانیانو سره د (سید علي ترمذي)، (اخوند دروېزه)، (اخوند پنجو) او ځینو نورو د مخالفت د علتونو په باب دوه ډوله نظریې شته، لومړۍ نظریه داده چې له روښانیانو سره د نوموړو اخوندانو مخالفت یوازې مذهبي جنبه لري، باید هېڅ ډول سیاسي رنګ ور نه کړ شي، دویمه نظریه وایي چې روښاني نهضت یو سیاسي جنبش و او د دغه نهضت

مخالفان په یوه یا بله بڼه د کورگاني امپراتورۍ پلویان او استازي وو. دلته غواړو د روښانيانو د مخالفو مذهبي لیکوالو له جملې څخه د ځینو مهمو هغو یادونه وکړو:

۱- سید علي ترمذي او له روښان سره د هغه مخالفتونه:

((سید علي ترمذي یا پیربابا پر (۹۰۸ هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۹۹۱ هـ ق) کال وفات شوی دی. سیدعلي ترمذي په اصل کې د (ترکستان) و، پلار یې د (همایون پاچا) په پوځ کې صاحب منصب و، کوم وخت چې (شېرشاه سوري) همایون ته ماتې ورکړه او همایون در په در ګرځېده، نو د سیدعلي پلار هم ورسره ملګری و. ده له اشرفو ډکه همیانی خپل زوی (سیدعلي شاه) ته ورکړه او په خپله له همایون سره ولاړ، د شېرشاه سپاهیانو دغه همیانی له سیدعلي څخه واخیسته، بیا کوم وخت چې د همایون زوی (اکبر) پاچاهی ته ورسېد، سیدعلي له پیر روښان سره مقابله شروع کړه.)) د اخوند دروېزه په (تذکره الابرار والاشرار) کې په وضاحت سره لیکل شوي دي، څرنگه چې پیر بابا د شېرشاه له لښکر سره په پښتو خبرې ونه کړې، نو هغوی فکر وکړ چې دی به د گورگانيانو استازی وي او د څه هدف لپاره به د پښتنو سیمې ته راغلی وي، نو ځکه یې له ده څخه هاغه دوه همیانی چې پلار یې ورکړې وې او یوه یې د سرو او بله یې د سپینو زرو وه،

واخیستې سیدعلي ترمذي دا هم وایي چې د شېرشاه سپاهیانو غوښتل چې هغه د همایون پلویانو په نامه ووژني، خو د خدای پاک په فضل له مرګه وژغورل شو. دی د پیر روښان په باب وایي: ((قوي بلا برین مردم افانغن نازل شده معلوم نیست که نابود گردد چی در این حدود پادشاه اسلام نیست زیرا که توضیح دین از علما است و تقویت دین از امرا است.)) دې کې هېڅ شک نه شته چې د روښان تحریک که په هر فکري لوبښي کې و، د روښانیانو بریالیتوب د مغلو د واک د ړنگېدو په مانا و. سیدعلي ترمذي چې پلار یې هم د مغولو په دربار کې لوبېدلی و، یانې پلار یې د اکبر پاچا له پلار (همایون) سره ملګرتیا لرله، او زوی یې د همایون له زوی (اکبر) پاچا سره ملګری و. نو د همدغه رانه واقعیت له مخې سپړی ویلای شي چې له روښان سره د سیدعلي ترمذي فکري جګړه که څه هم د مذهب په جامه کې وه، خو اساسي علت او انگېزه یې سیاسي سرچینه وه. سیدعلي ترمذي د خپلو اهدافو لپاره یو بل شاګرد وروژه چې اخوند دروېزه نومېده، اوس راځو همدغه اخوند دروېزه ته!

۲- اخوند دروېزه او له روښان سره فکري جګړه:

((اخواندروېزه د گدای زوی، د سعدي لمسی، د درغان کړوسی، د احمد کوسی، د متي کودی او د جیون پردی دی. جیون په لغمان کې اوسېده او درغان له له لغمان څخه د ننگرهار پاڼین ته راغی او دده

زوی سعدي د سوات او بونیر سیمو ته ولاړ. د اخوند دروېزه پلار گدای د بونیر په سیمو کې استوگنه درلوده او په همدغه ځای کې د (۹۴۰هـ ق) شاوخوا اخوند دروېزه دنیا ته سترگې پرانیستې.

اخواند دروېزه له (ملا منزر، ملا مصر احمد او ملازنگي) څخه زده کړې وکړې او د خپلې علمي سويې د لوړولو لپاره هندوستان ته لاړ او هلته يې درس ووايه، کله چې له هندوستانه بېرته راوگرځېد، نو د (سيدعلي ترمذي) (۹۰۸-۹۹۱ هـ ق) چې په پيربابا مشهور دی، مريد شو، دده له خوا د خلافت اجازه ورکړل شوه او دده خليفه شو.)^(۱)

دروېزه پر (۱۰۲۸هـ ق) کال وفات او د پېښور په هزارخاني هديره کې خاورو ته وسپارل شو. د اخوند دروېزه تر ټولو مشهور اثر (مخزن الاسلام) دی، چې له روښانيانو سره د مخالفت تر اغېز لاندې يې د هغوی د مقابلي لپاره ليکلې دی. دروېزه د مخزن ترڅنگ (ارشاد الطالبين، ارشاد المريدین او تذکره الابرار و الاشرار) اثار هم ليکلي چې دا درې واړه په پاړسي ژبه دي، خو تر ټولو مشهور اثر يې همدا مخزن الاسلام دی چې دده د بېلابېلو ليکلو او ترجمه کړو رسالو مجموعه ده. (د قصيده امالي، قصيده برده، د بيان عقايد نسفيه، خلاصه کيدانی او د لسو فرقو د عقايد بيان) رسالو ژباړې په مخزن کې شاملې دي. (د تجويد رساله) او د دروېزه (الفنامه) هم په دې مخزن کې خوندي دي.

څېړونکو له روښان سره د دروېزه د مخالفتونو او فکري جگړو په باب ډېر څه ویلي دي، اکثره په دې نظر دي چې د دروېزه له خوا دا فکري جگړې او د مخزن لیکل اساساً سیاسي انگېزه لري او د مغلو له درباره الهام اخلي، سره له دې چې ځینې لیکوال او څېړونکي فکر کوي چې هغه وخت په پښتنو کې بېلابېلې مذهبي فرقې وې، نو له روښان سره مخالفت هم د همدې مذهبي او فرقه یي انگېزو پر اساس و، خو ځینې نور بیا دا نظریه ردوي او وایي: ((دا څرگنده خبره ده چې د بایزید روښان په زمانه کې ډېرې زیاتې مذهبي فرقې موجودې وې او ان خپله اکبر بادشاه هم د (دین الهی) په نامه یو نوی دین را ایستلی و، نو چېرته و اخوند دروېزه چې د اکبرخان په مقابل کې د مذهبي جهاد جنډه پورته کړي؟ برعکس ده د اکبر پر مخالف او سیاسي رقیب باندې د کفر فتوا ولگوله. اخوند دروېزه پر دې ښه پوهېده چې روښان د هندوستان د پاچاهۍ خیال په سر کې لري، لکه چې وایي: ((دی ها له له ځانه خوښ شو چې مهدي شوم د مهدي چارې به کړمه لښکرې به کړم بنیادې هندوستان به ونیسمه. اوازې یې کولې گدې: هر چې آس لري راځي آس به ما پورې باسي. د اکبر بادشاه ټنگې واپړه زما دي.))^(۶)

اخذ د دروېزه د پښتنو اتن ته گمراهي وایي، خو د گورگانیانو د دربارونو پر تنخواوو سترگې پټوي. همدارنگه دی د روښان پیروانو ته

له دې امله بد وایي چې هغوی سندرې ویلي، خو د اکبر دربار چې له سندرغاړو ډک و هغو ته څه نه وایي.

د پښتو یو وتلی لیکوال عبدالاکبر خان اکبر وایي: ((تر څو پورې چې بایزید د کورګانیانو د امپراتورۍ په مخالفت بیرغ نه و پورته کړی اخوند دروېزه دده په هکله داسې لیکلي وو چې هغه پابند د شریعت و، طاعت او عبادت کې به مشغول و، ډېر هوښیار، ځیرک او دانا سپری و او په حکمت هم پوهېده، خو وروسته اخوند دروېزه پر هغه فتوا ولگوله چې بایزید ملحد دی، پیر تاریک دی او خلک به یې لارې کوي)).

که څه هم اخوند دروېزه پخپله دا خبره تصریح کړې ده چې له بایزید سره دده مخالفت فقط پر دیني اصولو بنا دی او د اهل سنت او جماعت له عقایدو څخه مدافعه کوي، خو احتمال لري چې دروېزه به ځینې کترې او کنایې اورېدلې وي او یا به په خپله دې ټکي ته ملتفت شوی وي چې د روښانیانو پر ضد دده د تبلیغاتو انگېزه په بل ډول هم توجیه کېدی شي. دروېزه د خپل ځان د تبریه کولو لپاره کوښښ کړی دی او خپله غایه او انگېزه یې د روښانیانو په مخالفت کې داسې بیان کړې ده: ((دروېزه چې څه بیان کا واره دین د پاک نبي بیانونه، پښتانه په بله ژبه نه پوهېږي، ځکه دی یې په پښتو وروښیینه. واره دین د پاک نبي بیانومه وپوهېږي مومنانو، ددې پاک نبي له دینه په دا خپله ژبه پوه شئ افغانانو بل غرض مې په کې نه شته مگر دا چې شفقت کړم پر

عامیانو هر چې دا باور یې نه وي څه تهمت راباندې وایي هغه کس دې
ودرېږي له بې دینو له بې ایمانو.)^(۷)

اخوند دروېزه د روښان په باب خپله فکري جگړه جاري ساتي او وایي:
(پیر تاریک قایم اللیل و صایم الدهر دی. لیکن دننه په زړه کې کافر
دی.) حمزه بابا په دې باب وایي: ((اوس نو دا فیصله خو به انصاف
پسند لوستونکي کوي چې کوم انسان ټول عمر روژه او ټوله شپه په
لمانځه ولاړ وي، هغه کافر کېدی څنگه شي او له زړه یې څوک خبر
وو؟))

ځینې څېړونکي په دې نظر دي چې له روښانیانو سره د اخوند دروېزه
د دښمنۍ انګېزه فرقه یې ده، خو علت یې سیاسي دی.

په مجموعي ډول د روښانیانو د غورځنګ په باب پوهان وایي چې: ((د
روښانیانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او دمحتوی له مخې نشنل
عوامي حرکت و، هغه مورخان چې شکلیاتو او ظواهرو ته ارزښت
ورکوي، طبعاً روښاني نهضت په سطحي بڼه مطالعه کوي. یو شمېر
مورخان د ظاهري پېښو پر لیکنه بسنه نه کوي، بلکې غواړي چې د
ټولنیز انکشاف د عمومي قوانینو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په
گوته کړي.))^(۸)

په ټولیز ډول گڼ پوهان همدا خبره راتولوي چې که د اخوند دروېزه او روښان ترمنځ د اختلاف انگېزه ظاهراً هر څومره مذهبي او فرقه یي بڼه ولري، خو ددې ټولو انگېزو تر شا سیاسي علت او قوت پروت دی.

(د یوسف زی پتهان) کتاب کې چې په اردو ژبه لیکل شوی دی، روښاني نهضت ته د ازادۍ غوښتنې تحریک ویل شوی دی. د کتاب مولف (الله بخش یوسفی د محمد عبدالشکور په حواله وایي چې بایزید انصاري یو صحیح مبلغ، رهنما، سیاست دان او اديب و، خو حضرت اخون دروېزه د مذهبي تعصب، ذاتي عناد او سیاسي اختلافاتو په وجه ده ته ملحد او زندیق وویل، مولف د اخوند دروېزه په باب لیکي چې د هغه اصلي نوم هم چاته نه دی معلوم، خو دی په خپله شجره کې وایي چې د مور له خوا تاتاری مغل او د پلار له طرفه یونانی یم. دی لیکي چې اخون دروېزه پښتو ژبې ته د پیر روښان د مخالفت په برکت ډېر خدمت کړی دی.

استاد پوهاند حبیبی د خپلې څېړنې د نتیجې په توگه وایي: ((روښانیانو پر پښتو باندې د گورگاني دولت د استبداد په مقابل کې قیام وکړ او د ازادۍ غوښتنې بیرغ یې پورته کړ، خو بابري دولت ددغه نهضت د مخنیوي لپاره کوښښ وکړ چې پښتانه په خپل مینځ کې سره وجنگېږي، نو سیدعلي ترمذی او اخوند دروېزه چې له قدیمه یې له گورگانیانو سره خپلوي درلودله، ددې کار لپاره وگومارل شول.))

۳- له روښان او روښانيانو سره د اخوند پنجو فکري جنگونه:
د اخوند دروبزه په معاصرینو او مریدانو کې یو بل ډېر مشهور سړی
(اخواند پنجو) دی. دده اصلي نوم (عبدالوهاب) و، خو په خلکو کې د
(اخواند پنجو) په نامه مشهور و. ځینې وایي چې (سرمست روښاني) د
ملنډو په ډول پر ده باندې د (پنجو) نوم ایښی و.

سرمست روښاني به ویل چې عبدالوهاب د توحید او عرفان له مسایلو
څخه نه دی خبر او تر پنچ بنا زیات پر بل څه نه پوهېږي، نو ځکه یې
هغه (اخواند پنجو) باله، خو اخواند پنجو چې دا خبرې واورېدې، ویې
ویل: ((ازین چه بهتر خواهد بود که لقب من معلم پنچ بنای اسلام
باشد و دعا کرد که حق تعالی این لقب برای من تا قیامت قایم بدارد.))
اخواند دروبزه په خپل اثر (تذکره الابرار و الاشرار) کې هغه ستایلی او د
هغه په باب وایي ((ملا عبدالوهاب (مانکراوی) دانشمند مدقق و فقیه
محقق است..))

((اخواند پنجو له گورگاني پاچاهانو سره کلکه رابطه درلوده،
(عبدالحمید اثر) لیکي چې اخواند پنجو له گورگاني واکمنانو سره ددې
لپاره دوستانه تعلقات ساتل چې د هغوی په مرسته روښانيان او نور د
باطلو عقیدو خاوندان (دده په نظر) ورک او نابود کړي. اخواند پنجو به
د گورگانيانو مخالفان باغیان بلل او هغوی به یې تشویقول چې د اسلام
پاچاهانو ته غاړه کېږدي. د سیدعلي ترمذي، اخواند دروبزه او اخواند

پنجو له ویناوو څخه دا ټکي څرگندېږي چې دوی د پښتنو ازادو سیمو ته د یاغیانو په سترګه کتل او په دې یې ډېره خواشینیږي ښودله چې د غرو خلک د امپراتورانو او حاکمانو تر نفوذ لاندې نه دي.)

دروېزه په مخزن الاسلام کې د پیر روښان په باب وايي چې هغه هرې خواته پیغامونه ولېږل، نو زه او پیر دستگیر سیدعلي ترمذي په بايزيد پسې ورغلو. ((پس این فقیر هم همراه برفتم و او را چنان در دعوی خجل و شرمسار ساختم که سخن و دم زدن در حضور نتوانست تا لقب او را پیر تاریک کردیم و هکذا به کرامت و مرات گاهی با حضرت پیر و گاهی به تنهایی می شدم و این ملحد را خوار و خجل میساختم اما ازین جا که دین و ملت بی حکومت حکام اسلام تقویت نمی یابد فایده نکرد زیرا که بادشاهی اسلام نبوده تا سر او را ببرند.))

لکه څنګه چې دمخه مو وویل اخوند پنجو د اخوند دروېزه پلوی او دوست دی او دروېزه هم د سیدعلي ترمذي مريد او خليفه دی. سربېره پر دې اخوند پنجو د بابر او همایون له خوا پالل شوی او سیدعلي د ګورګانیانو خوری دی، دوی ټول د پښتنو ازادي خوښوونې او استقلال غوښتنې ته بغاوت او فساد وایي او د روښانیانو پر ضد سخت پروپاګند کوي، اخون پنجو جلال الدین اکبر ته چې د (دین الهی) خپرونکی دی او ماینه یې بت پرسته ده، دعا کوي چې پر یوسفزیو مسلمانانو، عبدالله خان ازبک او روښانیانو باندې بری ومومي،

دا هم څرگنده ده چې جلال الدین اکبر د ټولو مذهبي فرقو په نسبت له چشتیانو سره زیاته علاقه لري او سیدعلي، دروېزه او پنجو درې واړه د همدې طریقې پلویان وو.

لنډه دا چې د پنجو، دروېزه او سیدعلي چې هر څه له لاسه او فکره پوره وو، هغه یې د روښان او روښانیانو پر وړاندې تر سره کړل، تر پنجو وروسته د دروېزه نورو مریدانو هم د روښان او روښانیانو پر ضد ډېرې فکري جگړې او هڅې کړي، خو دلته د هغو ټولو له یادولو څخه تېرېږو.

۴- له روښان سره د ځینو نورو ملایانو مناظره:

روښان سره نه یوازې سید علي ترمذي، اخوند دروېزه او د هغو مریدان مخالف وو او وخت پر وخت یې د یو بل نظریات رد کړي، بلکې نور ملایان، اخوندان، ملکان، شیخان، دروېشان او نور خلک چې د ترمذي او دروېزه په فرقه یي گروپونو پورې تړلي نه وو، هغوی هم د پیر روښان له نظریاتو سره مخالف وو، د پیر روښان نظریات دا مهال تر نورو نوي وو، طبیعي خبره ده چې هرې نوې پدیدې سره په طبیعي ډول حساسیت ښودل کېږي، ددې ډول اشخاصو له جملې څخه چې د روښان له نظریاتو سره مخالف وو، (ملک لودي، مولانا ذکریا) او د هغه زوی (احمد) شامل وو، دوی له بایزید سره مناظرې ته کېناستل، مولانا ذکریا ورته وویل چې ای بایزیده له خدای (ج) نه ولې نه وېرېږې، هغه څه وایي چې د ویلو نه دي او هغه څه کوې چې د کولو نه دي؟ یو دا

چې ځان ته پیر وایې، دویم وایې چې ماته الهام کېږي، درېیم دا چې خلک منافق بولې او هغه چې د کولو نه دي هغه دادي چې یو خو په درواغو پیري کوي، دوهم د پلار او ورور په خبرو عمل نه کوي، درېیم دا چې کبرجن شوی یې، د مسلمانانو دین کې دې درز اچولی دی او دې نورې پوښتنې یې وکړې. بایزید هرې پوښتنې ته په خورا تفصیل او دقت او د ایتونو او حدیثونو په رڼا کې ځوابونه ورکړل، له هغې جملې څخه یې د خپل پلار او ورور د خبرو د نه منلو په باب وویل: ای مولانا ذکرېا! زه چې د پلار او ورور خبره نه منم، هغه په دې خاطر ده چې له دین څخه مې دنیا ته مخ اړوي او هر څوک چې بل څوک د حق له لارې څخه دنیا ته اړوي نو داسې خلک خدای پاک جاهلان بللي دي، لکه کله چې نبي علیه السلام د نبوت اعلان وکړ، نو ابو طالب، ابو جهل، ابو لهب او نورو ورته وویل چې دغه لار پرېږده هغې لارې ته اوږه ورکړه چې زموږ او نورو خلکو د دود او دستور لار ده. همداسې نورې پوښتنې یې ورته ځواب کړې. بیا پیر روښان له ملا ذکرېا څخه پوښتنه وکړه: ای ذکرېا زه درڅخه د (الف) او (ب) د تورو د معنی او حقیقت تپوس کوم، که ځواب دې راکړ نو منم چې ته د توحید پر علم پوهېږې، ذکرېا ورته وویل: ښه ده تپوس وکړه. پیر روښان ورته وویل چې ټول څو توري دي؟ ذکرېا ځواب ورکړ چې نه ویشته دي، پیر روښان ور څخه بیا پوښتنه وکړه چې ووايه کوم توري په خدای تعالی پورې تعلق لري، کوم یې په پیغمبرانو پورې او کوم کوم یې په جنت اودوزخ پورې؟

ملا ذکر یا ځواب ورنکړای شو، پیر روښان ورته وویل چې د نه ویشته
تورو ځواب نه درځي نو د توحید پر علم به څنگه پوی شي؟! ^(۹)

ب - د روښان انگېزه یي او فزیکي جنگونه:

مخکې تر دې چې روښان سیاسي، فکري او مذهبي بلوغ ته ورسېږي
په کورنۍ کچه له یو لړ داسې ستونزو او مشکلاتو سره مخ شو چې که
فزیکي جگړه ورته ونه وایو، نو داسې ذهني جگړه خو ورته ویلای شو
چې روښان یې تر فزیکي هغې هم زیات ځورولی او کړولی دی، دې
ډول تاوتریخوالی که څه هم سیاسي انگېزه او علتونه نه درلودل، خو
روښان ته یې ډېر زیات علمي او اقتصادي زیانونه اړولي دي، دلته
غواړو دې ډول ټکرونو ته هم نغوته وکړو.

۱ - له زده کړو بې برخې کېدل:

کله چې بایزید قران کریم ختم کړ، نو غوښتل یې چې خپلې زده کړې
پسې وغځوي، علم سره یې ډېره علاقه وه، خو د میرې مور (فاطمې) د
پټ او ښکاره مخالفت او همدارنګه د پلار د سستیا او څه نا څه
مخالفت له امله یې د نورو زده کړو مخه ونیول شوه، روښان دې کار
خواشینۍ کړ، خو هېڅ چاره یې نه درلوده، ان تر دې چې روښان له
(ملا پاینده) څخه قران ختم کړ، د هغه وخت رواج و چې ملا ته به یې
اس، غوا او یا پسه په ډالۍ کې ورکول، خو د روښان پلار (عبدالله)، د

روښان لپاره دا ډالۍ ورنه کړه او روښان د خپلو همصنفیانو له خوا له پېغور سره مخ شو، دې کار پر روښان سخت بد اغېز وکړ، دا عمل ددې سبب شو چې روښان نور درسونه پرېږدي او تجارت ته مخه کړي، ان تر دې چې له خپله پلاره یې د (قدوري) او (لباب الاخبار) کتابونه لوستل، هغه یې هم پرېښودل او تجارت ته یې مخه کړه.

۲- له میرې سره خواږدي او ټکر: روښان لا ډېر کوچنی (۷) کلن و چې د مور یې بي (امنې) له نعمته یې برخې شو، (د روښان پلار) قاضي عبدالله دده پالنه خپلې بلې مېرمنې (فاطمې) ته وسپارله او روښان یې پر دې پوه کړ، د میرې عزت کوه چې رخه او کینه درسره ونه کړي، د روښان له ډېر ښه چلند سره بیا هم داسې وخت راغی چې میرې یې پرې د غلا تور پورې کړ. دا وخت بايزيد د شپاړسو کلونو و، د عبدالله له کور څخه د گانو او پیسو غلا وشوه، د عبدالله ښځې (فاطمې) پر بايزيد گومان وکړ، عبدالله بايزيد ته وویل چې که دا غلا تا کړې وي نو ښه به وي، چې اقرار پرې وکړې، خو بايزيد انکار وکړ، فاطمې ورته وویل، چې سوگند دې وخورې، بايزيد ځواب ورکړ چې دا مال زموږ د ټولو شریک دی، که ټول سوگند وخورې، نو زه به یې هم وخورم، په دې خبره فاطمه ډېره په غوسه شوه، درې کاله یې له بايزيد سره خبرې ونه کړې، بايزيد ته چا وویل چې دعوه پر تا ده، سوگند درباندي لازم دی، بايزيد سوگند ته تیار شو، خو فاطمې ورته وویل،

چې د سوگند پر ځای هسې ووايه چې که دا غلاما کړې وي، نو د خپلو
نېکیو ثواب مې دې ستا شي، بایزید همداسې وویل، خو فاطمه
خوشاله نه شوه.))^(۱۰)

۳- له پلار سره تاوتریخوالی:

د روښان دویم کورنی تاو تریخوالی یا نسبي جگړه له خپل پلار
(عبدالله) سره د مال د وېش پر سر وه، روښان د خپلې میرې او پلار
سلوک دېته اړ کړ چې له خپل پلاره د بېلتون غوښتنه وکړي او د
کورنۍ په شریک مال کې د خپلې برخې د اخیستو غوښتونکی شي.
دې کار دده او پلار تر منځ اوږدې ناندري رامنځته کړې، جرگې او مرکې
په کې وشوې، خو بیا یې هم پلار حاضر نه شو چې ده ته خپله برخه
ورکړي. یو وخت یې د پلار پر کور اور ولگېد، روښان بیا هم خپل پلار
سره مرسته وکړه، تر اوږده ځنډ او بېلا بېلو پلمو وروسته یې روښان ته
یو څه مال او یو غلام په برخه کې ورکړل. غلام یې د خپل پلار په
تینگار د موقت وخت لپاره بېرته هغه ته ورکړ، خو هغه غلام سره
شخړه وکړه، په پای کې د روښان او پلار تر منځ یې بیا د غلام پر سر
شخړه رامنځته شوه، لنډه دا چې د مال د وېش پر سر د روښان او پلار
تر منځ اوږده خوا بدې رامنځته شوه، خو کله چې روښان له خپل پلاره
جلا شو، اقتصاد یې ډېره وده وکړه.

ددې ترڅنګ روښان په کوچنیوالي کې له نورو ګڼو ستونزو او ټکرونو سره مخ شوی چې د هغو ټولو له تفصیل څخه تېرېږو.

۴- د پیر روښان د تړلو هڅه:

کله چې پیر روښان فکري بلوع ته ورسېد، د پیرۍ پړاوونه یې ووهل او پنځه کلنه ځله یې تېره کړه، نو بیا یې په جارد خدای تعالی د توحید چغه پورته کړه، نو ډېر خلک یې د پیغام اورېدو ته راټول شول، دا مهال ده پر یو شمېر خلکو د شرک تور پورې کړ چې لا یې هم خدای (ج) په اساسي مانا او د وحدانیت په مفهوم نه دی پېژندلی، ده دا خلک مشرکان او منافقان وبلل، دې کار ځینې پیران، عالمان او دروېشان د روښان دښمنۍ ته وهڅول، (عبدالله) او (يعقوب) د ښار ځینې غافل عالمان او جاهل پیران او ملکان سره راټول کړل او هغو ته یې وویل چې بايزيد لېونی شوی دی، راځئ چې هغه وتړو، په دې کسانو کې دغه کسان شامل وو: ((عبدالله او يعقوب) د پیر روښان پلار او ورور) (ملا ذکرېا) له اتو واړو زامنو او یوه لمسي سره، (ملک خواجه ویس) له شلو تنو سره، (ملک خواجه بن میرو او عثمان) له نهو تنو سره، (عثمان بن ممه او علي خان) له پنځو زامنو سره او دغه راز نور ګڼ خلک، کله چې د روښان مريدان او ملګري خبر شول نو هغوی هم د روښان ملاتړ ته راودانګل، د دواړو خواو تر منځ مناظره پیل شوه، له روښانه ډېرې پوښتنې وشوې، هغه مستدل ځوابونه ورکړل، د پیر

روښان منطق او دلیل پر مخالفینو ښه ونه لگېد، خبره تاوتریخوالي ته ووته، د مخالفینو له جملې څخه د روښان پلار (عبدالله) او ورور یې (یعقوب) وویل چې روښان لېونی شوی دی، د روښان ورور یعقوب وویل چې روښان زما ورور دی خو لېونی شوی دی، باید ویې تړم، چې کله په خود شو بیا به یې بېرته خوشې کړم، خو روښان ورته وویل چې ته د خدای له احکامو او د پیغمبر (ص) له حدیثو ناخبره یې اول باید زه تا و تړم، د دواړو خواو تر منځ تاوتریخوالی تورې ایستلو ته ورسېد، خو په پای کې څو ملکان او مشران د دواړو تر منځ شول او د جگړې مخنیوي وشو.

۵- د اغاز پور جنگ:

بایزید د خپلې لارې د تلقین لپاره یو وخت خپل ټاټوبی پرېښود، (تیراه) ته ولاړ او د تیراه د استوګنې په موده کې ډېر اړیدي، ورکزي، بنگښ او تیراهي دده تابع شول او دده لاره یې غوره کړه.

له تیراه نه پېښور ته لاړ، پدې سیمه کې یې هم ډېر خلک مريدان شول، د پیرۍ اواز یې هرې خواته خوره شوه او شهرت یې ډېر شو.

دغه وخت (ملک حبیب الله) ورسره مخالف شو او د پېښور مغلي حاکم (جانس خان) ته یې دده شکایت وکړ، جانس خان څو تنه پوه کسان د بایزید د احوالو د معلومولو لپاره ده ته ولېږل، هغو خلکو چې له بایزید

سره خبرې وکړې، بېرته جانس خان ته راغلل او ورته یې وویل چې بايزيد يو کامل دروېش دی، بیا نو جانس خان ملک حبیب الله راوغوښت او ویې راته. دده بیا هم د زړه سوډه ونه شوه، کابل ته ولاړ چې د (میرزا حکیم) وزیرانو ته د پیسو د ورکولو په وسیله د بايزيد د مرګ حکم ترلاسه کړي، خو میرزا حکیم بايزيد کابل ته وغوښت او په کابل کې میرزا حکیم، (قاضي خان) ورولېږه، تر خبرو، مباحثې او پوښتنو ځوابونو وروسته قاضي خان، میرزا حکیم ته وویل چې بايزيد کامل پیر دی.

د کابل په همدې سفر کې میرزا حکیم بايزيد ته وویل چې: پښتانه ستا په قدر څه پوهېږي ته په دوی کې څه کوې؟ بايزيد ځواب ورکړ: زه په دوی کې پیدا شوی يم او د دوی يم، نو باید دی چې دوی ته لار وښییم.

بايزيد له کابل نه بېرته پېښور ته راغی او له پېښور نه هشنغر ته ولاړ، په هشنغر کې یې ډېر مامنزي مريدان شول.

دغه مهال یوه واقعه داسې پېښه شوه، چې له هندوستانه راغلی یو کاروان دلته لوټ شو، ددې لوټ په مقابل کې مغلي واکمنو پر هغه کلي او خلکو ناتار جوړ کړ، پر تالانګرو سربېره یې د ښځو او ماشومانو پر وژلو هم لاس پورې کړ او پاتې ښځې، نر او ماشومان یې بندیان کړل، له دې ناتار څخه چې بايزيد روښان خبر شو، نو یې میرزا حکیم ته ولیکل

چې د کاروان لوتوونکي خو تنه مجذوبان وو، دوی خپله سزا ولیدله،
 ښځې او ماشومان یې څه گناه لري هغه باید خوشې کړای شي؟

کله چې دا خط د میرزا حکیم د وزیرانو لاس ته ورغی، نو میرزا یې دده
 پر ضد ولمساوه او میرزا حکیم د پېښور صوبه دار (معصوم خان) ته
 ولیکل، چې بایزید روښان ونیسي، بایزید چې له دې حکمه خبر شو، نو
 له (هشنغر) څخه (توتې) ته ولاړ، مغلي لښکر هغه ځای ته پسې ورغی،
 بایزید او دده پلویان مړیدان یې محاصره کړل، نو بایزید دې ته اړ شو
 چې په نره د مغلي لښکر مقابله وکړي، د بایزید روښان لومړنی جنگ
 په دې ځای کې واقع شو، نو یې په بیا پردې ځای د (اغازپور) نوم
 کېښود او کومو روښانیانو چې په دې جنگ کې گډون درلود هغه یې
 (اغاز پوریان) وبلل.

روښان له خپلو پیروانو سره له دې جنگه بريالی راووت بیا تیرا ته ولاړ،
 څه موده پس د یوسفزو ملک ته ورغی. د اغاز پور جنگ ترڅنګ پر
 روښان باندې د هغه د سفرونو او همدارنګه د استوګنې پرمهال نور
 جنگونه هم تحمیل شوي چې دلته د هغو ټولو له خپرلو تېرېږو.

بایزید روښان د حالنامې د روایت مطابق د اغازپور له جنگ نه دوه نیم
 کاله وروسته وفات شو، د اغاز پور د جنگ تاریخ د خیرالبیان د حیدر
 اباد دکن د سالار جنگ د میوزیم له نسخې (۹۸۳هـ ق) کال راوړي، نو

په دې حساب به بايزيد روښان د (۹۸۵هـ ق) کال په جريان کې وفات شوی وي.

ج - د روښانيانو جنگونه:

کله چې روښان وفات شو، نو دا په دې مانا نه وه چې روښاني غورځنگ ختم شو. ((د بايزيد تر مړينې وروسته دده بله کړې ډيوه مړه نه شوه، بلکې دده اولادې او پيروانو دده پر پرانيستلې لار يون وکړ او دده عرفاني او حربي سنگر يې تر کلونو کلونو پورې تود وساته، بايزيد روښان په ځوانۍ کې د خپل تره له لور يې بي شمسو سره واده کړی و، چې له دې ماينې نه يې پنځه زامن او يوه لور درلوده، د زامنو نومونه يې دا دي: (شيخ عمر، خيرالدين، نورالدين، کمال الدين او جلال الدين)، بايزيد روښان بله ماينه هم درلوده او له هغې څخه يې يو زوی درلود، چې (دولت) نومېده. د بايزيد ټول زامن د خپل پلار د لارې پيروان او ددې لارې سر سخت پلويان وو، ډېرو يې ددې لارې د تبليغ او د روښان په لاس د بلې کړې ډيوې د روښانه ساتلو په لاره کې خپل سرونه هم بايلل. د بايزيد تر مړينې وروسته د روښانيانو خلافت د بايزيد مشر زوی شېخ عمر ته ورسېد، چې دده د خلافت زمانه د (۹۸۵-۹۹۹) هـ ق کلونو تر منځ ټاکل کېدی شي، تر (شيخ عمر) وروسته (جلال الدين) ددې ډلې مشر شو، چې د (ډاکټر ميرولي خان مسود) د تحقيق له مخې دده د خلافت دوره (۹۹۹ نه تر ۱۰۱۲ هـ ق)

پورې اټکل شوې ده، تر جلال الدین وروسته د (شیخ عمر) زوی (احداد) د روښانیانو خلیفه شو، چې د خلافت دوره یې له (۱۰۱۲ نه تر ۱۰۳۲ هـ ق) کال پورې وه او تر احداد وروسته دده زوی عبدالقادر خلیفه شو، چې تر (۱۰۴۴ هـ ق) کال پورې یې د دې ډلې مشري کوله.

په حالنامه کې راغلي، چې د بایزید روښان کورنۍ څلور پښته د افغانانو پر قبیلو حکومت وکړ، (اویا) کاله د هند د مغلي باچې له لښکرو سره وجنگېدل، چې کله به غالب او کله به مغلوب وو، خو هېڅکله یې پرې کامل بری نه و موندلی. د بېلګې په توګه د جلال الدین او (راجه مان سنگه) لومړۍ، دویمه او درېیمه جګړه، د پېښور له صوبه دار سره د جلال الدین جنگ، له (عبدالمطلب خان) سره د جلال الدین جګړه، له جلال الدین څخه د اپریدو او اورکزیو اوښتل، د مغولو له خوا (د وحدت، ولیداد او بي بي کمال خاتون) او ورسره ملګرو بنديانېدل، د مغولو له قیده د احداد خلاصېدل، د جلال الدین حضور ته د کندهاریانو راتګ، د غزني د کلانیول او د جلال الدین شهادت، د احداد خلافت او جګړې، د لښکرخان بخشي او احداد جنگ، له جلال خان ګګر سره د عبدالقادر خان جنگ او نورې هغه مهمې پېښې دي چې د روښانیانو په تاریخ کې خاص ځای لري او د ټولو څېړل یې ددې لیکنې په وس کې نه دي. د وخت په تېرېدو سره روښانیان د خپل منځي اختلافونو له امله یو له بل نه جلا شول او په پای کې د باچا تابع

شول، (۱۰۲۸هـ ق یا ۱۰۲۹هـ ق) کال شاوخوا رشید خان (الهداد) د جلال الدین زوی د خپلې خور له مېړه او تره زوی (احداد) سره مخالف شو، د روښان پیر ډله دوه ځایه شوه، یو ځای له (احداد) سره په تیرا اود روه په غرو کې له مغلو سره جنگ ته پاتې شوه او بله ډله د (الهداد) په مشرۍ هند ته ولاړه او د جهانگیر بادشاه په ملازمت کې شامله شوه، منصبونه او جاگیرونه یې ترلاسه کړل او د مغلي باچا د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې د هند په ځمکو کې تورې ووهلې.

د عبدالقادر تر مړینې وروسته د عبدالقادر مور دده له لښکرو سره د خپل ورور (رشید خان) او د مغلي باچا (شاه جهان) په بلنه هند ته ولاړه او دا نهضت هم ورسره پای ته ورسېد.) د (اویاو کلونو) په ترڅ کې د روښانیانو او مغلو تر منځ ناشمېره جنگونه وشول چې د ټولو څېړنه د بېلابېلو اوږدو لیکنو او ځانګړو اثارو د لیکلو ایجاب کوي.

اخځونه

- (۱) د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره، محمد اکبر گر گر، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۹ ل کال، ۳۳ مخ
- (۲) پیر روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۴۱ مخ.
- (۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ، (لرغوني او منځنۍ دورې)، سرمحقق زلمی هېوادم، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۸۸ مخ
- (۴) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سر محقق زلمی هېوادم، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ ل کال، ۹۳، ۹۵ مخونه
- (۵) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادم، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۱۰۹-۱۱۰ مخونه
- (۶) مخزن الاسلام، اخوند دروېزه، پښتو اکاډمي، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹ م کال، ۱۲۳ مخ.
- (۷) مخزن الاسلام، اخوند دروېزه، پښتو اکاډمي، یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹ م کال، ۱۲۶ مخ.
- (۸) ادبي څېړنې، څېړندوی محمد صديق روحي، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال، ۱۴۸ مخ.
- ۹- پیر روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۶۲-۷۵ مخونه.
- (۱۰) پیر روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۵ مخ.

دا د (محمد تقوي گلیان) لیکنه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د ژبپوهنې د ښوونځیو لنډیز

عرب ژبپوهنه:

د عربو تر منځ د ژبې د ګرامر لیکنې پیل د څلورم خلیفه حضرت علي کرم الله وجهه د خلافت زمانه ګڼل کېږي، داسې ښکاري چې عربو تر دې وړاندې د ژبې د جوړښت په باب څه ضروري فکر نه و کړی، دا په داسې حال کې و چې عربو د هنر په بېلابېلو برخو، لکه: شعر ویلو، داستان ویلو، ستاینو او په تولید ډول په ګرځېدو یا فوکلوريکو ادبیاتو کې لوی لاس درلود.

د قران کریم تر نزول پنځوس کاله وروسته، د عربستان پر مرکزي ګرځود باندې مسلط او واکمن کسان ډېر کم شوي وو او نور نو چا د پیغمبر (ص) د زمانې په عربي لهجه خبرې نه کولې. ښکاره خبره ده چې حضرت علي کرم الله وجهه د مطرحو شخصیتونو داسې یوه ډله وګومارله چې قران په همغه لومړنۍ بڼه ولولي.

عربي ژبه د سپېڅلي قران ژبه (کلام العرب) وبلل شوه. کلام العرب په کتبي یا لیکنۍ بڼه موجود نه و، ځکه نو د علومو یوه لړۍ رامنځته شوه

چې (علوم العربیه) گڼل کېدله، په دې کې بیا دوه برخې یا څانگې شاملېدلې:

علم الايام: د مهمو تاریخي پېښو او حوادثو علم چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته لېږدېده.

علم الانساب: هغه علم چې په هغه کې د کلام ویناوال په پام کې نیول کېده؛ که چېرې د هغه نسبت د پیغمبر (ص) د زمانې پېژندل شویو او معتبرو څېرو ته رسېده، نو بیا د هغه کلام دلیل او حجت گڼل کېده.

د اسلامي ژبپوهنې د اوج نقطه اتمه میلادي پېړۍ وه، چې له دویمې لېږدیزې (هجري) پېړۍ سره سمون خوري.

د عربي ژبپوهنې په ښوونځي کې بیا دوه ښوونځي وو یا دوه لارې وې: یوه (بصره) او بله (کوفه) یا د بصرې ښوونځی او د کوفې ښوونځی. (خلیل) او د هغه شاگرد (سیبویه) د بصرې ښوونځي له ډېرو نامتو څېړندویانو څخه وو. سیبویه د (الکتاب) په نامه د عربي ژبې د گرامر په باب یو دقیق او مفصل اثر لیکلی دی. ده په اتمه میلادي پېړۍ کې ژوند کاوه.

سیبویه د لومړي ځل لپاره د عربي ژبې گرامر ته د یوه سستم په توگه وکتل. د نړۍ له لومړیو او ډېرو نامتو گرامر لیکونکو څخه بیا د هند

(پاني ني) و چې تر ميلاد وړاندې په درېيمه يا څلورمه پېړۍ کې يې د
(سانسکريت) ژبې گرامر په ډېرې ځيرتيا سره تدوين کړ.

طبيعتوال او تړونوال:

په يونان کې د طبيعتوالو او تړونوالو په نامه دوه مهمې ډلې وې. طبيعتوال په دې نظر وو چې ژبه طبيعي ماهيت لري، نو له همدې کبله د لغتونو مانا او منشا د هغو په صورت کې پيدا کولای شو. د طبيعتوالو د نظر پر خلاف د تړونوالو يا قرارداديانو نظر دا و چې د لغتونو او د هغو د مانا تر منځ د رابطې پيدا کول، له هغه تړون يا قرار داد څخه سرچينه اخلي چې د انسانانو تر منځ شوی وي.

د يونان نامتو فيلسوف (اپلاتون) طبيعتوال او د هغه شاگرد (ارستو) بيا د هغه پر خلاف تړونوال و يانې د قراردادي نظريې پلوی و.

نوي گرامر پوهان:

د نولسمې پېړۍ په وروستيو دوو لسيزو کې نويو گرامر پوهانو د غريزو بدلونونو د نظم په باب نوی نظر وړاندې کړ. هغوی په دې نظر وو چې غريز بدلونونه يو ناڅاپي، اتفاقي يا خپلسري نه دي، بلکې د هر بدلون لپاره کېدی شي يو علت او وضاحت پيدا شي. دې ډلې په عمومي ډول له فلسفي مباحثو څخه ډډه وکړه او د ژبې د منشا په شان مسائل يې

د ژبپوهنې له محاسباتو څخه وایستل. د ژبپوهانو دا ډله د هغو د ځوانۍ (متوسط عمر) له امله د نویو ګرامر پوهانو په نامه مشهوره شوه. د نویو ګرامر پوهانو له مهمو دریځونو څخه یو هم ژبې ته له تاریخي پلوه د هغو کتنه وه. نن ورځ د دوی دا نظریه چې په مشخص زمان او مکان کې ژبني بدلونونه اساساً د یوه نظم او قاعدې تابع دي، منل شوې ده. د دغه ښوونځي زیاتره پلویان المانیان وو. په انگلستان کې (رایت)، په فرانسه کې (انتوان میه)، په امریکا کې (بواس)، (سایپر) او (بلو مفیلد) په دې ښوونځي کې روزل شوي کسان وو.

جوړښتپالې:

د (۱۸۷۵-۱۹۱۳م) کلونو په بهیر کې (فردینان دو سوسور) چې یو سویسي ژبپوه و، د ژبې علمي ارزونه پیل کړه. سوسور د نوې ژبپوهنې پلار دی. ده په ژنیو کې د ژبپوهنې د تدریس چارې پر مخ وړلې، سوسور په خپله، هېڅکله د ژبپوهنې نوي مفاهیم او اصول تدوین نه کړل، خو پر (۱۹۱۶م) کال یانې دده تر مرګ درې کاله وروسته دده شاګردانو د (عمومي ژبپوهنې درسونه) په نامه دده یو کتاب خپور کړ.

سوسور د نوې ژبپوهنې د یوه بنسټګر په توګه پېژندل کېږي. ده د ژبې د علمي ارزونې او توصیف لپاره څو بنسټیز توپیرونه او مفهومونه راوپېژندل او هغه یې د یوې عمومي نظریې د چوکاټ په بڼه وړاندې کړل.

د ژبې او وینا تر منځ توپيرونه:

ژبه د ضروري او ټولنیزو تړونونو یا قراردادونو ټولګه ده، چې د وینا په بڼه څرګندېږي. وینا مادي، فیزیولوژیکه او اروا پوهنیزه پدیده ده. ژبه د هغې ټولنې زېږنده ده چې ویناوال وګړي یې په کې اوسي او په طبیعي ډول یې زده کوي، په داسې حال کې چې وینا د فرد هغه عمل دی چې د ویناوال وګړي په غوښتنه رامنځته کېږي.

سوسور د غږ د بڼې او مانا تر منځ اړیکې د خپل زړه یا خپلې خوښې یو قرارداد بولي، بل مفهوم چې سوسور پرې ټینګار وکړ، هغه د غږ د لیکنې بڼې وړاندې کول دي. غږیزه بڼه اورېدونکې څپې دي چې پر خپل وخت جاري کېږي.

لیکنې ځانګړتیا، د ژبې د نښې په توګه، د لیکلو پر مهال په ښه ډول څرګندېږي. سوسور له دوو بېلابېلو لیدلورو د یوې ژبې پر څېړنې ټینګار وکړ:

الف – په خاص وخت کې د یوې ژبې د موجود نظام څېړنه چې دېته هممهاله ژبپوهنه وايي.

ب – د زمانې په بهیر کې د یوې ژبې د تاریخ او د هغې د بدلونونو څېړنه چې دېته مهالیزه ژبپوهنه وايي.

د سوسور دوه ګوني لیدلوري په دې ډول دي:

د وینا غږونه هم د غږیز اغېزو ځانګړتیاوې لري، چې د غوږو په وسیله درک کېږي او هم ویناوال غږي را ټوکوي. په بله وینا د وینا ژبه د اورېدو ژبه ده.

د ژبې پدیده له یوې خوا له غږونو او له بلې خوا له مفاهیمو سره اړیکې لري.

له دې کبله نو د ژبې پدیده مادي – ارواپوهیزه پدیده ده.

د ژبې پدیده هم فردي او هم ټولنیزه ده.

د جوړښت او شبکې مفهوم:

سوسور په دې نظرو چې ژبه د اړیکو یو جال یا شبکه ده، دی د دې شبکې لپاره د ښې یا (صورت) اصطلاح کاروي.

زنځیره یي جوړښت:

سوسور ژبه یوه زنځیره جوړښت ته ورته جوړښت باله، چې کلمې یې تر یوې بلې وړاندې وروسته ادا کېږي. سوسور هغه کړنه چې دی ورته د ژبې د شبکې په توګه قایل دی (دالیت) په نامه یادوي. د ژبنيو (شبکو) واحدونه له اختیاري ښو نښانو څخه جوړېږي. د (دال او مدلول) له ښو څخه راپیدا کېږي.

(دال) ژبني ښه یا صورت دی او (مدلول) یې مانيز.

تر سوسور وروسته جوړښتپالې ښوونځۍ له یو لړو بدلونونو سره مخ شو او له هغه څخه درې نور جوړښت پالې ښوونځي راوټوکېدل چې په دې ډول دي.

۱- امریکایي جوړښتپالې ښوونځۍ:

په امریکا کې جوړښتپالې ښوونځۍ په (۱۹۳۰م) کلونو کې راوټوکېدل امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنه د سوسور د نظریاتو پر بنسټ رامنځته شوه.

په امریکایي جوړښتپالنه کې د پوهانو او ژبپوهانو زیاتره پاملرنه هغو سره پوټکو ژبو ته وه چې په ډېرې چټکۍ سره د له منځه تلو په حال کې وې. امریکایي ژبپوهنه د خلکو د پېژندنې په فکر کې وه. په امریکایي جوړښتپالنه کې د ژبې اسکېټ اوچوکاټ مهم دی. یانې دا چې خلک څه وایي، نه د ژبې جوړښت یا دا چې موږ څه فکر کوو همغه خبره سمه ده.

ددې ښوونځي له نامتو پوهانو څخه یو هم (فرانس بواس) (۱۸۵۸-۱۹۴۲م کلونه) دی. بواس یو ولس پوه او ټبر پوه و چې د سره پوټکو د ژبو څېړنې ته یې ملا وتړله او ددې د ژبو د گرامر مقولې، له هغې جملې څخه نوم، ضمیر او فعل یې د هندو اروپایي ژبو له مقولو سره پرتله کړل.

المانی الاصله امریکایي ژبپوه او ولس پوه (اډوارډساییر) په ولس پېژندنه کې خپله دوکتورا، د سره پوټکو مطالعې ته په لېوالتیا سره ترلاسه کړه. ده د سرو پوټکو د ژبو پر څېړنې سربېره د ژبې عمومي څېړنه هم وکړه. (ژبه) دده د کتاب نوم و چې پر (۱۹۲۱م) کال خپور شو.

ساییر د خپلژبیزې نظریې له سر لارو څخه دی. دی په دې نظر و چې هره ژبه له دې نړۍ څخه زموږ د اندونو څرگندویه ده.

ساییر فکر او اندیشه د وینا بالقوه منځپانګه ګڼله، پر همدې بنسټ ساییر ژبه په خپل زړه د وینا د هغو نښو نښانو مجموعه ګڼله چې د یوه فکر یا مانا د ذهني صورت څرګندونه کوي.

(بنیامین لی ورف) د (ساییر) د شاگردانو له جملې څخه و، چې د امریکا په (ماسا چوست) ایالت کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې دی اصلاً کیمیاپوه و، خو د سره پوټکو د ژبو له څېړنو سره یې لېوالتیا لرله. (ورف) په دې نظر و چې د هرې ټولنې ټول وګړي د یوې ژبنۍ دایرې له مخې خپل ځان ته نه ګوري، بلکې د خپل ځانګړي فکر له مخې ځان سره چلند کوي. ورف د سره پوټکو د ژبو تر څېړنې او مطالعې وروسته اعلان وکړ چې بېلابېلې ټولنې او قومونه په خپل چاپېریال کې د پېښېدونکو واقعیتونو په اړه بېلابېل ژبنی درک لري.

دا ډول موندنې ددې سبب شوې چې د ژبې په باب یوه فرضیه وړاندې شي. دا فرضیه په حقیقت کې د (ساییر) او (ورف) د نظر زېږنده وه. د ساییر او ورف فرضیه چې پر (۱۹۶۰م) کال خپل اوج ته ورسېدله، د ژبې او تفکر تر منځ رابطه په ډاگه کوي. د ژبې د نسبت دې اصل ته په کتو، ژبه د نړۍ شموله کلمو څرگندویه نه ده. د هر انسان تفکر د هغه له مورنۍ ژبې څخه اغېز اخلي. هر شخص اړ دی چې نړۍ د خپلې ژبې له دریځې څخه وگوري. انسانان یوازې هغه تجربې راخپلوي چې هغو ته په خپله ژبه کې مفاهیم ولري او ژبې بیا د خپلو بېلابېلو ظاهري جوړښتونو له مخې د بهرنۍ نړۍ بېلابېل تصویرونه منعکسوي.

د ساري په توگه د انگلیسي ژبې په اندول په (اسکیمويي) ژبه کې د (واورې) د مفهوم لپاره بېلابېلې کلمې شته، په داسې حال کې چې په عربي ژبه کې د (شگې یاربگ) لپاره بېلابېلې کلمې موجودې دي، له دې څخه دا نتیجه تر لاسه کېږي چې اسکیمويي او عربي ژبې خپلو ویونکو ته د (واورې) او (شگې) د پېژندنې لپاره بېلابېل امکانات ورکوي، په داسې حال کې چې انگلیسي ژبې له دې څخه بې برخې دي.

تر (ساییر) وروسته (لیو نارد بلومفیلد) د امریکا د ژبپوهنې له مخکښانو څخه و. بلو مفیلد پر (۱۸۸۷م) کال په امریکا کې وزېږېد. دی پر (۱۹۶۵م) کال د (ییل) پوهنتون استاد و.

بلو مفیلد باید د امریکا د جوړښتپالنې ښوونځي بنسټگر وگڼل شي. دی په دې نظر و چې د کلمو پر مانا باندې پوهېدل ددې غوښتنه کوي چې سړی باید پر هغه څه پوه شي چې دا کلمې پرې دلالت کوي.

څرنگه چې د انتزاعي کلمو لپاره دقیقه مانا نه شو وړاندې کولای، نو ځکه خو ښه ده چې مانا پوهنه له ژبپوهنې جلا کړو.

بلو مفیلد د ژبې علمي څېړنه یوازې د عینیت پر بنسټ او د شخصي سلیقې له دخالت پرته، ممکنه گڼله، له همدې کبله بلو مفیلد په دې نظر و چې د ژبې او د هغې د اړوندو پدیدو د علمي څېړنې لپاره دقیقې پوهې ته اړتیا ده. څرنگه چې زموږ اوسنۍ پوهه د ژبې د ځینو برخو په باب ډېره ابتدایي ده، ځکه نو د ژبې د ځینو پدیدو په باب د دقیقې او پوره پوهې ترلاسه کولو پورې باید د هغې د ځینو برخو څېړنه، له هغې جملې څخه مانا پوهنه یوې خوا ته پرېږدو.

بلو مفیلد تر ډېره د ژبې له توصیف او سپړنې سره لېوالتیا درلودله. هغه همدارنگه د ژبې او تفکر تر منځ اړیکې نه منل او د ژبې پر نړۍ شموله قواعدو یې باور نه درلود. بلو مفیلد د تجربه پالنې نظریې پلوی و او د عملي کار نظریه یې ژبنيو څېړنو ته داخله کړه. پر همدې بنسټ یې ژبه یو ډول ویناوال چلند وگاڼه. دده موندنو او لارو د شملې پېړۍ د دویمې نیمايي په وروستیو کې پر امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنې پراخ اغېز پرېښود. هغه ژبپوهنه د ژبې د منظمې څېړنې او علمي میتودونو

د وړاندې کولو له لارې د یوې ځانگړې، دقیقې او خپلواکې پوهې په توگه پراخه کړه. بلو مفیلد علمي چلند د ژبپوهنې د توصیف او تعریف اساسي ستن وگڼله او پر همدې بنسټ یې د انگېزې او پوښتنو په لړ کې وینا د انگېزې او پوښتنو ځایناستې کړه.

(کنت لي پایک)، (زلیگ هریس) او (چارلز ماکت) نور هغه نامتو امریکایي ژبپوهان وو چې د بلو مفیلد د لارې لارویان وو او د ژبې د توصیف په باب یې جوړښتپاله تگلاره وغځوله.

۲- کپنهاگ ښوونځی:

کپنهاگ ښوونځي مانیزو ځانگړنو ته زیاته پاملرنه کوله. ددې ښوونځي نامتو عالم او ژبپوه (لویی یلمزلف) دی، ده د ژبې د دقیق توصیف لپاره د قیاس یانې له (ټول یا کل) څخه (جز) ته دورتگ تگلاره غوره کړه. یلمزلف د ژبې هر ظاهري جوړښت یوه کړۍ او د هرې کړۍ اجزاء بیا یوه برخه یا جوړښت گڼي. د ژبې داخلي طبقې یوه مقوله او د مقولې هره برخه د هغې غړی گڼي. یلمزلف ژبني پوهه په داسې ډول وړاندې کړه چې د هغې پر بنسټ ژبه د جبري ارتباطي او حساسې پدیدې په توگه، چې له واقعیتونو او انتزاعي عناصرو سره سرو کار لري، توصیف او تعریفوي. دی دا ډول ژبپوهنه چې د بنسټیزو ځانگړنو د توصیف پر ستن ولاړه وي. د بنسټیزو ځانگړتیاوو ژبپوهنه گڼي.

یلمزلف د تطبیقي جوړښتپالنې د ښوونځي نوښتگر دی. ده پر (۱۹۳۱م) کال د کپنهاګ ژبپوهنې د یوې غونډې یا ټولنې بنسټ کېښود.

دا نامتو ژبپوه چې د مانا پوهنې د نظریې د پلار په نامه یادېږي، پر (۱۹۹۳م) کال د ((گلو سماتیک)) په نامه د ژبې او پر هغې د واکمنو اړیکو په باب خپله پېچلې نظریه څرګنده کړه. له همدې کبله دی په ژبپوهنه کې د گلو سماتیک ښوونځي د بنسټګر په توګه یادوي. د ژبپوهنې پر خپلواکۍ دده ټینګار ددې سبب شو چې دی د ژبپوهنې پر وړاندې له (گلو سما تیک) یوناني اصطلاح څخه ګټه واخلي. Glosseme یوناني کلمه ده چې د (ژبې) اندول ګڼل کېږي. یلمزلف د (چامسکي) په شان داسې یو (اندیال مفکر) و چې پر عقل یې ډېر ټینګار کاوه، ژبه یې د یوې شبکې په توګه ګڼله او څېړنې یې (له کل څخه جز ته) د قیاس پر بنسټ ودرولې. د یلمزلف نظریې د هغو د پېچلتیا له امله شنې پاتې شوې، خو پر ژبپوهنې یې خپلې ژورې اغېزې پرېښودې.

د گلو سماتیک نظریې چې د بنسټیزو ځانګړنو د څېړنو په نامه یادېږي، د سوسور د نظریو پر دوو اصلونو ولاړې دي او د یلمزلف د ټینګار نچور دی، دا دوه اصله دادي: لومړی دا چې ژبه د ارزښتونو یوه شبکه ده او دویم دا چې ژبه یو شکل دی نه ماده.

(انوسپېرسن) یو نامتو ډنمارکی ژبپوه دی او د غږ پوهنې د علم له بنسټګرو څخه دی. ده د ژبپوهنې د تاریخ له نړۍ شموله قواعدو څخه د ګرامر له اسانه کولو سره لېوالتیا لرله او په دې نظر و چې د ژبې تحول د هغې په پرمختګ او اسانه کولو کې رامنځته کېږي. (سپېرسن) یو بشپړتیایي لیدلوری درلود. دی د (داروین) د نظریاتو تر اغېزې لاندې و او د ژبې له تدریجي پرمختګ سره یې لېوالتیا لرله، دی په دې نظر و چې دا کار د قاعدې جوړونې او د ګرامر د اسانه کولو له لارې ممکن دی.

۳- پراګ ښوونځی:

پر (۱۹۲۸م) کال په (لاسه) کې د ژبپوهنې لومړنۍ کنگره جوړه شوه. پراګ ښوونځی د ژبپوهنې له فعالو خوځښتونو څخه و، چې د (سوسور) له نظریاتو څخه یې الهام اخیستی و.

ددې ښوونځي نورې مهمې خبرې په دې ډول دي:

(ترویتسکوی)، (یاکوېسون) او (ماتسیوس). د دوی زیاتره پاملرنه غږ پوهنې ته وه.

(رومان یاکوېسون) هغه روسي فیلسوف او ژبپوه و چې د ژبپوهنې په لویې څانګې کې یې زده کړې پیل کړې.

روسي ژبپوه او ټبر پوه (ترویتسکوی) د غږ پوهنې بنسټګر و. د پراګ ښوونځي د غږ پوهنې مفاهیم د (غږ پوهنې بنسټونه) تر عنوان لاندې د ترویتسکوی په اثر کې تدوین او تشریح شوي دي. نوموړي د غږونو د تقابل پر رول سربېره د غږونو د توپيرونکو ځانګړتیاوو مفهوم هم بیان کړی دی.

ده د غږونو تر منځ د تقابل نظریه وړاندې کړه او د غږونو تر منځ د تقابل د بیان لپاره معیار یوازې مانا وګڼل شوه. په دې ډول نو که چېرې غږیز توپیر د مانیز توپیر سبب شي، توپيرونکی عنصر ګڼل کېږي. بل مفهوم چې د ترویتسکوی په واسطه په پراګ ښوونځي کې بیان شو، نښاني او بې نښانه یا څرګند او نا څرګند غږونه وو. سربېره پر دې ترویتسکوی د غږونو د شبکې بریدونو او عاطفي نقشونو ته هم پاملرنه وکړه.

د پراګ ښوونځي د ژبې له شبکې څخه خپل لومړنی توصیف د غږ د شننې، تجزیې او یو بل څخه د جلا کولو په نظریې څرګند کړ.

۴- د نقش پالنې ښوونځی:

د نقش پالنې ښوونځی، تر جوړښتپالې ښوونځي وروسته رامنځته شو او د پراګ ښوونځي د ژبپوهانو په څېړنو سره چې پر (۱۹۲۶ م) کال پیل شوې او تر دویمې نړیوالې جګړې وړاندې مهاله پورې یې دوام وکړ، پیل شو. (اندره مارتینه) او (هالیډي) ددې ښوونځي له غړو څخه دي.

اندره مارتینه پر (۱۹۰۸) کال د فرانسې په سویل کې دې نړۍ ته سترگې وغړولې. دی د پراگ ښوونځي تر اغېزو لاندې راغی، په پیل کې یې ژبې ته له توصیفي لیدلوري کتل، خو ورو ورو یې هڅه وکړه چې پاریس ښوونځی له جوړښتپالې او توصیفي خصلته جلا کړي او ژبې ته د نقش پالنې له لیدلوري وگوري. ده خپله نظریه د نقش پالنې په چوکاټ کې تعریف کړه او په پای کې یې نوم د نقش پالنې ښوونځي د بنسټگر په توګه یاد شو.

له دې لیدلوري نو ژبه یو بشري ټولنیز بنسټ دی.

ځکه نو د ژبې اصلي دنده دا ده چې د وگړو تر منځ پیغام ورسوي، مفاهیم وراانتقال کړي او د همدې موخې لپاره ورسره اړیکي ټینګ کړي.

۵- د لندن ښوونځی:

په بریتانیا کې ژبپوهنه له غږ پوهنې او غږ شننې سره هممهاله پیل شوه، (فرت) او (هالیډي) د لندن ښوونځي له سترو بنسټګرو څخه دي، دوی دواړو لندن ښوونځي ته ډېره ځلا وروښله. لندن ښوونځي په دېرشمو او پنځوسمو کلونو کې ډېر پلویان درلودل. هالیډي په لندن ښوونځي کې پر (۱۹۶۸ م) کال د (مقولي) او (میزان) په نامه یوه نظریه مطرح کړه. تر یوې مودې وروسته دا نظریه رد شوه. (هالیډي) د دریو

سطحو، څلورو مقولو او دریو میزانو تر منځ لاندې توپیرونه په ګوته کړل:

درې سطحې په دې ډول دي:

- شکل په ګرامر او کلمو کې شامل دی
- لومړۍ ماده په غږ او لیک کې شامله ده
- د موقعیت سکېټ د شکل او سکېټ له اړیکو څخه راپیدا کېږي.

څلور مقولې په دې ډول دي:

- یوون (واحد) په جمله ، ترکیب، کلمه او څپه کې
- جوړښت یا نظم او څنګ په څنګ د یوونونو یا واحدونو ځای پر ځای کول
- طبقه چې په نومیزو، فعلی، حرفي او نورو ډلو کې شاملېږي.
- د نظم او ترتیب شبکه د تړلو طبقو د واحدونو تر منځ ځای ناستې ګڼل کېږي، لکه: شمېره، وجه، مهال، شخص او نور...

درې میزانه په دې ډول دي:

- د پرله پسې مراتبو میزان، د ژبنيو واحدونو د ترتیب ښکارندوی دی.
- د ژبنيو راکړو ورکړو او مقولو ترمنځ د اړیکو څرګندولو میزان، د تحلیل میزان چې د سطحو تر منځ د توپیرونو څرګندونه کوي.

د غږ پوهنې په حوزه کې (فرت) د غږیزې غږ پوهنې چوکاټ مطرح کړ. په غږیز تحلیل کې د مقصد ټکی دادی چې کلمې، جملې، درې ژبني عناصر دي چې موږ د هغو د څییز جوړښت په لټه کې یو، دې څییز جوړښت ته غږیز جوړښت وایي. تر (فرت) وړاندې ټولو ژبپوهانو غږونه یوه خطي شبکه گڼله، خو (فرت) څپه د یوې کلمې، ترکیب او جملې جوړوونکي عنصر وباله.

لېږدونکي نظریه او د چامسکي انقلاب:

(نوام چامسکي) ژبپوه، ریاضي پوه، فیلسوف او په نړیوال سیاست کې د نظر خاوند سړی و چې نن ورځ نړیوال شهرت لري، پر (۱۹۲۸ میلادي) کال یې په (فیلادلفیا) ښار کې نړۍ ته سترگې وغړولې. چامسکي معتقد و چې ژبه یوه زېږنده یا خلاقه پدیده ده او د ماشوم ذهن د یوې سپینې لوحې په شان نه دی، بلکې مخکې تر مخکې په کې پلان موجود وي او د ژبې لومړنی جوړښت یې په ذهن کې مېشت وي چې جینټیکي او ذاتي بڼه لري. چامسکي تقلید ردوي او په دې نظر دی چې د اصلي ژبې زده کړه ذاتي بڼه لري. هغه په دې باور دی کله چې ماشوم د ژبې پر زده کړه پیل کوي، د ژبې د جوړښت د همغو ټولنیزو اصولو له مخې چې ذاتي بڼه لري، په ذهن کې د ځانگړو او محدودو قواعدو مجموعه تولیدوي. دا قواعد د ماشوم په ذهن کې دویمه فطري بڼه راخپلوي او د ټولو جملو کشف او پلټنه کوي.

چامسکي پر (۱۹۵۷ م) کال د (نحوي جوړښتونه) په نامه د یو کتاب په خپرولو سره د ژبپوهنې په علم کې یو بدلون راوست. د نحوي جوړښتونو د کتاب خپرول په ژبپوهنه کې یو تازه انقلاب و. دې کتاب (د مولودي لېږد گرامر) نړیوالو ته معرفي کړ. دا نظریه لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، له دوو متفاوتو، خو مرتبطو اړخونو څخه جوړه ده. یوانتقالي اړخ او بل ذاتي اړخ دی.

د مولودي لېږد گرامر نظریه:

چامسکي ورځ پر ورځ د ژبپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد، دی ادعا کوي چې په دې ژبني نظریه کې یې د پاملرنې وړ موضوع د ژبني ځواک څېړنه ده. په دې ژبني نظریه کې یې هدف دادی چې په ټوله کې هغې ټولنیزې ژبې ته پاملرنه وکړي چې په هغې کې ژبه د ځینو عواملو، لکه د حافظې محدودیت او عکسلفملي تېروتنې تر اغېز لاندې نه وي راغلې.

چامسکي په دې نظر و چې د مولودي لېږد د گرامر نظریه اساساً د ژبني ځواک د رمزونو او اسرارو په لټه کې د ژبې له عیني یا څرګندو او ملموسو اړخونو سره سروکار نه لري او یوازې د ژبې انتزاعي اړخ تر څېړنې لاندې نیسي. د ژبې دا نظریه په حقیقت کې د ریاضي په شان ده چې په محدودو قواعد او عناصر کولای شي ناشمېره جملې جوړې کړي. د ژبې گرامر یانې د ژبني ځواک توصیف یا تثبیت او د سمو جملو

درک، جوړونه او له ناسمو جملو څخه د هغو د بېلونې او توپيرونې مانا لري.

چامسکي د هرې جملې لپاره دوه جوړښتونه مني: یو ژور جوړښت چې په واقعیت کې د جملې د اجزاو و منطقي او مانيز اړیکې ټاکي او بل ظاهري جوړښت دی چې د جملې بهرنۍ او عیني بڼه څرگندوي او حتمي نه ده چې د جملې له ژور یا بنسټیز جوړښت سره سمون ولري. د جملې ژور جوړښت د لېږدیزو قواعدو په نامه د محدودو قواعدو له لارې په ظاهري جوړښت بدلېږي. لېږدیز قواعد د حذف، تعویض، زیاتونې او د ژور جوړښت اړیکو د ځای پر ځای کولو له لارې، د ظاهري جوړښت پر اړیکو تبدیلیږي.

د افغانستان فرهنګي میراثونه

(پرون، نن او سبا)

زموږ په اکثرو سیاسي، فرهنګي او تاریخي غونډو کې دا خبره ډېره اورېدل کېږي، چې افغانستان یو لرغونی هېواد دی؛ پنځه زره کلن تاریخ لري او د بډایه فرهنګ او معنویت خښتن دی. لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي افغانستان تر تاریخ وړاندې او بیا تر هغه راوروسته د بېلابېلو کلتورونو او تمدنونو زانګو بللې ده. استاد حبیبي دا سیمه ((تر تاریخ وړاندې فرهنګ، ویدي فرهنګ، اوستایي فرهنګ، بودایي + یوناني فرهنګ، کوشاني فرهنګ، ساساني فرهنګ، هفتلي فرهنګ، اسلامي فرهنګ، خراساني فرهنګ)) (۱) پر بېلابېلو برخو وېشلې ده. طبیعي خبره ده چې دې ټولو فرهنګونو بډایه فرهنګي میراثونه درلودل، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي، خو امتداد یې په یوه نه یو ډول زموږ په اوسني افغاني فرهنګ کې خلا مومي. څرنگه چې هره پدیده ژوندۍ وي که ناروحو، طبیعي خبره چې د ژوند درې پړاوونه لري، یوه پدیده څنګه پيدا شوه؟ یانې پرون

يې څنگه و؟ اوس يا نن په کوم حالت کې ده؟ او د سبا اټکل به يې څه وي؟

د افغانستان فرهنگي ميراثونه هم د ژوند او تاريخي پړاوونو په همدغسې بهير او مسير کې خپرل کېدې شي او يا لږ تر لږه زه غواړم، خپل فرهنگي ميراثونه، د (پرون) او (نن) به هنداره کې مطالعه کړم د (سبا) ورځې د خوندیتابه لپاره يې خپل ذهني لیدلوری او وړاندیزونه له نورو سره شریک کړم. خو مخکې تر دې چې د زماني واټن له مخې د خپل هېواد د فرهنگي ميراثونو پر څومره والي او څرنگوالي څرگنده رڼا واچوم، ښه به وي چې لومړی (فرهنگ) او بیا (میراث) تعریف کړو او بیا په مجموعي ډول د (فرهنگي میراث) ترکیب ته لږ تم شو.

فرهنگ څه ته وايي؟:

د ټولنیزو علومو د خصلت له مخې (فرهنگ) يا (کلتور) هم په هغو مفاهیمو کې راځي چې تعریف يې گران دی يا په بله مانا گڼ شمېر تعریفونه لري، له همدې کبله د نړۍ گڼو پوهانو د فرهنگ بېلابېل تعریفونه وړاندې کړي دي، الفريد کرويبر کلايد کلونکسون (Alfred Kroeber Clyde Kluckhohn) په خپل اثر (فرهنگ) کې د هغه (۱۲۴) تعریفونه وړاندې کړي او د هغو له منځه يې بیا يې ځينو غټو ټکو ته نغوته کړې ده:

• ((په ښکلو هنرونو او انساني چارو کې لوړ فضیلت ته،

چې (عالي فرهنگ) یې هم بولي، فرهنگ ویل کېږي.

• د بشر چلند، ټولنیز ژوند، عقایدو، د پوهنې مجموعې

او هغه حالت ته چې بشري فکر او یادونه په کې راټول شي،

هم فرهنگ وایي.

• هغو تمایلاتو، ارزښتونو، هدفونو او گډو چلندونو ته

هم فرهنگ ویل کېږي، چې یوه ټولنه، بنسټ، ډله او سازمان

له یو بل څخه بېلوي.

یو فرهنگپوه (رالف لېنتون) بیا ((فرهنگ د چلندونو هغه ترکیب

گڼي چې د یوې ټاکلې ټولنې د غړو په وسیله له یوه پښت څخه بل ته

انتقالېږي او د هغو ترمنځ مشترک دي)). (۲)

ځینو نورو پوهان د یوې ټولنې ټولې مادي او معنوي شتمنۍ ته

فرهنگ وایي.

ځینې: ((د یو ملت ژبې، ادبیاتو، علومو، ښوونې او روزنې، لوړو زده

کړو، رسنیو او د هنرونو مجموعې ته فرهنگ وایي)).

یو شمېر نور وایي: ((کلتور د انسانانو د ټولو عقایدو پانگه ده)).

ځینې نور بیا په دې اند دي چې: ((فرهنگ د بشري ټولنې ټولو

هغو مادي او معنوي پانگې، بریاوو او ارزښتونو ته ویل کېږي چې د

تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوي وي، لکه ټولنیز اړیکې، هنر، فلسفه، اخلاق، علم، تکنیک او نور...))

میراث څه ته وایي؟

په مجموعي ډول هر هغه څه چې له پخوانیو څخه راتلونکو ته رسېږي، هغو ته میراث ویل کېږي.

میراث په واقعیت کې د یو شي پاتې شوني ته وایي، که هغه په فرهنګي ډګر کې وي، که په مادي یا معنوي برخه کې. فرهنګي میراثونه هم له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او په لږو ډېر بدلون دا لږۍ دوام پیدا کوي.

فرهنګي میراث څه ته وایي؟

له پخوانیو زمانو څخه راپاتې ټولو هغو اثارو ته ویل کېږي، چې فرهنګي ارزښتونه ولري، هر تاریخي اثر فرهنګي میراث ګڼل کېږي، خو هر فرهنګي میراث د لرغونو اثارو برخه نه ګڼل کېږي. د فرهنګي میراثونو د سازمان د جوړښت په تګلاره کې فرهنګي میراثونه په دې ډول تعریف شوي دي:

((له پخوا څخه ټول راپاتې اثار چې د انساني ژوند د خط و سیر ښکارندويي کوي او د انسان د عبرت سبب ګرځي، فرهنګي میراثونه ګڼل کېږي.))

فرهنگي میراثونه پر دوو برخو وېشل کېږي:

مادي فرهنگي میراثونه او معنوي فرهنگي میراثونه یا ملموس او ناملموس فرهنگي میراثونه.

مادي یا ملموس فرهنگي میراثونه:

هغو فرهنگي میراثونو ته ویل کېږي، چې څرګند فزیکي او ملموس شتوالی ولري، لکه: څلي، منارونه، تاریخي ودانۍ، لرغوني اثار، مجسمې، کتابونه، سندونه، هنري اثار، ماشینونه او نور جوړښتونه چې فکر کېږي، راتلونکي پښت ته ارزښت لري. دا مادي میراثونه بیا په خپل وار سره پر منقولو او نامنقولو فرهنگي میراثونو وېشل کېږي، منقول همغه دي چې له یوه ځایه بل ځای ته د لېږد وړ وي او نامنقول یې همغه دي چې له یوه ځایه بل ته نه انتقالېږي.

معنوي یا ناملموس فرهنگي میراثونه:

دا د یوه فرهنگ نافزیکي اړخونو ته ویل کېږي او تر ډېره بریده پورې د یوې زمانې په بهیر کې د یوې ټولنې اداب او دودونه په خپله غېږ کې رانغاړي. یا په بله وینا معنوي میراثونه د فرهنگ هغه برخه ګڼل کېږي، چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته رارسېدلې وي. په دې کې ټولنیز ارزښتونه، دودونه، اداب، رواجونه، چلندونه، معنوي او ښکلا پوهنیز باورونه، هنري بیان، ژبه او نورې انساني کړنې او

چلندونه شاملېږي. په ټولیز ډول د مادي ارزښتونو په انډول د معنوي ارزښتونو ساتنه گرانه ده. معنوي میراثونه یا په بله وینا ناملموس میراثونه د یوې ټولنې د فرهنګ اساسي برخه جوړوي.

له ټولو فرهنګونو څخه راپاتې اثار، پر همغو ټولنو د واکمن معنوي فرهنګ او فکر ښکارندويي کوي. په حقیقت کې د بشر معنویات، د مادي، فرهنګي او تاریخي اثارو په بڼه ځلېږي او د ناملموس میراث بېلابېل اړخونه جوړوي. فرهنګي میراث د یوې ټولنې فرهنګي حقیقت گڼل کېږي، معنوي میراثونو ته پاملرنه ځکه مهمه ده چې د نړۍ د فرهنګي یورنګۍ پر وړاندې ودرېږي، د بېلابېلو فرهنګونو د ملاتړ له لارې کولای شو د نړۍ د یورنگوالي پر وړاندې مقاومت وکړو او فرهنګي هویت یې خوندي کړو.

د معنوي یا ناملموسو فرهنګي میراثونو د خونديتابه بېلابېل اړخونه په دې ډول دي:

فولکلور، گړنۍ تاریخ، ژبساتنه او ځینې نور

د پورتنیو دوو ډولونو فرهنګي میراثونو ترڅنګ د (طبیعي میراثونو) یادونه هم کېږي، چې دا هم خورا ارزښتمن دي. دا هم د هرې ټولنې د ملموسو میراثونو برخه گڼل کېږي، لکه د ښار څنډې، د ژوندانه طبیعي چاپېریال، له هغې جملې څخه بوټي او ځناور چې د ژوندانه بېلابېل ډولونه شمېرل کېږي، په دې ډله کې راځي، د ونو او

بوټو له مخې هم، ځمکه بېلابېل رنگونه راخپلوي چې دا کار د کورنیو او بهرنیو لیدونکو یا سیلانیانو د لیدو سبب ګرځي او د یوه هېواد یا ټولنې لپاره غوره اقتصادي سرچینه ګڼل کېږي. نه یوازې د ځمکې پر سر طبیعي میراثونه د ساتنې وړ دي، بلکې تر اوبو لاندې میراثونو خوندیتابه ته هم ډېر پام په کار دی. په همدې خاطر په ملګرو ملتونو کې د فرهنګي میراثونو د ساتنې ادارې (یونسکو) د (۱۹۷۲م) کال د پرېکړې له مخې ټول هغه فرهنګي میراثونه چې نړیوال ارزښت لري، باید د خوندیتابه لپاره یې هڅې وشي، چې په هغو کې د ځمکې پرمخ او تر اوبو لاندې ټول اثار شاملېږي. د ملګرو ملتونو دې او نورو ادارو په بېلابېلو وختونو کې د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره په بېلابېلو وختونو کې نړیوالې پرېکړې او وړاندیزونه کړي دي، د بېلګې په توګه، پر (۱۹۳۱م) کال د (اتن منشور)، پر (۱۹۳۵م) کال د (زوریخ تړون) پر (۱۹۵۴م) کال د جګړې پر مهال د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره د (لاهی کنوانسیون)، پر (۱۹۶۴م) کال د (ونیز منشور)، پر (۲۰۰۲م) کال د (بارسولانا منشور) او داسې نورې پرېکړې، قوانین او کنوانسونه چې ټول د تاریخي او فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره په نړیواله کچه ترسره شوي دي.

اوس راځم د خپلو فرهنګي میراثونو، ماضي، حال او راتلونکي او یا د خپلو فرهنګي میراثونو پرون، نن او سبا ته!

د افغانستان د فرهنګي میراثونو پرون

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه، افغانستان د نړۍ په هغو هېوادونو کې شمېرل کېږي چې بډایه او غني فرهنګ لري. په فرهنګي اثارو کې تاریخي اثار، فرهنګي میراثونه چې ملموس او ناملموس دواړه په کې شامل دي، ټول په دې شمېر کې راځي. دې ټولو اثارو ته د تاریخ په بهیر کې ډېر زیات زیانونه اوښتي دي. له (پرون) څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰) ل کال وړاندې زماني واټن دی. دا زماني واټن له یادې نېټې نیولې بیا تر لسیزو لسیزو زماني واټن په غېږ کې رانغاړي. په دې ټول بهیر کې چې د بېلابېلو عواملو او پېښو له امله زموږ فرهنګي میراثونو ته کوم زیانونه رسېدلي، غواړم په دې لیکنه کې هغو ته نغوته وکړم. طبیعي خبره ده چې په لیکنه کې نه ټول فرهنګي میراثونه او نه هم د هغو جزئیات څېړل کېدی شي، خو هڅه کوو چې پر مهمو فرهنګي میراثونو او هغو ته پر ور اوښتو زیانونو لنډه رڼا واچوم:

موزیمونه:

د جګړو په کلونو کې د افغانستان موزیم ډېر زیان لیدلی چې دلته ورته نغوته کوو:

د کابل موزیم: د کابل موزیم چې وروسته بیا د ملي موزیم په نامه یاد شو، پر (۱۲۹۷ل) کال یې بنسټ ایښودل شوی، لومړی په باغ بالا ماني او وروسته بیا دارالامان ته انتقال شوی دی. تر هغه وروسته د هېواد په بېلابېلو سیمو کې د تاریخي اثارو کیندنې وشوې او ترلاسه

شوي اثار يې ملي موزیم ته راوړل شول. ملي موزیم په کابل کې تر تنظیمي جگړو دمخه د نږدې (سل زرو) تاریخي اثارو خاوند شو. دلته به یوازې په یوه جدول کې د ملي موزیم د ځینو مهمو تاریخي اثارو لنډه یادونه وکړم:

د فرهنګي دورې نوم	د خپرونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لویس دوپرې	دادل دره
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	اق کپرک
د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	کور دره
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	منډیګګ
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	ناد علي
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپرې	د موراسي غونډۍ
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپرې	شمشېر غار

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

له ۳ زره څخه تر یو زرق م زمانه د اوسپنې عصر	لویس دوپړې	اق کپرک
له ۲-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره	تصادفي	حضورې چمن
له ۳-۴ ق م پېړۍ پورې باختري دوره	D.A.F.A	آی خانم
له ۲-۱ ق م پېړۍ پورې هندو یوناني دوره	تصادفي	میرزکه گردېز
له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان-کوشاني دوره	D.A.F.A	بگرام
له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان-کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له ۱-۳ میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	تصادفي	شترک او پایتاوه
له ۱-۳ میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه
له ۱-۳ میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	شترک او پایتاوه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	قول نادر

		یفتلي دوره
مرنجان تپه	تصادفی	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
سرای خواجه	تصادفی	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
خم ازگر	دلرغونپوهنې انستیتوت	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
درمان تپه	جایاني لرغونپوهان	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
کم داقا	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
کهنه مسجد	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
تپه کلان	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
فندوستان	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
گردېز	تصادفي	له ۸-۹ م پېړۍ پورې
تگاب	تصادفي	د هندو شاهي دوره
غزني	ISMEO	له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه
لښکرگاه	D.A.F.A	د اسلامي دورې اثار
غلغلې ښار (۳)	D.A.F.A	د اسلامي دورې اثار

کله چې په کابل کې پر (۱۳۷۱ل) کال تنظیمي جنگونه پیل شول، نو ملي موزیم ته سخت زیانونه واوښتل. موزیم ته د ورپېښې غميزې ټول بیان ددې لیکنې په ججوري که نه ځایېږي. په مجموعي ډول د موزیم نږدې په سلو کې (۷۰) برخې اثار لوټ، تالان او یا له منځه یوړل شول.

یو شمېر اثار یې په بهرنیو قاچاق وړونکو وپلورل شول.

د هډې نامنقول موزیم:

((د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو مټرۍ کې یو ستر کلی د کوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وایي.

د اعلیحضرت محمدظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو (۱۵۰) تنو پر دې ځای د دې غونډې گردچاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه گردچاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې گردچاپېره ورڅخه څو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي ښځه د کیندونکو

د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې (۴۲) کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.))

((تر (۱۳۵۹ل) کال پورې هېڅ د پخوا په څېر جوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نښې یې د کابل په موزیم او نالېږدېدونکي یې همدغله په هډې موزیم کې ایښي وو. د پردیو یرغل په پایله کې د سیمې استوګن جګړې ته اړ شول، پر (۱۳۵۹لمریز) کال څو راکټه پر موزیم راوغورځېدل او د موزیم شاوخوا ونو او بوټو اور واخیست، چې دولت خبر شو دا ورمه کولو لپاره یې د اور وژنې څو موټره راولېږل او اور چې دننه په موزیم کې لګېدلی و د اوبو ټانکې یې ورته مخامخ کړې او د موزیم یوه برخه پرې خټه شوه. په اور یوازې یو شمېر لرګي، دروازې او کړکۍ سوې وې او د کچو او چونې نالېږد و بوتانو ته یې تاوان نه و وراړولي وو، خو چې اوبه ورورسېدې، هر څه خټه شول او راولوېدل، په دې توګه د بې پروایۍ له امله د موزیم یوه برخه خاورې شوه. د (۱۳۷۱ل) کال تر غويي وروسته سیاسي کړکېچ وغځېد، نو وسلوالو ډلو ته د لاسوهنې مهال ګوتو ته ورغی او پر پاتو نښو یې له سره په خپلسرۍ کار پیل کړ او د ګاونډي هېواد سوداګرو له کورنیو

ډلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هر څه یې
یوړل.)) (۴)

ددې دوو مهمو منقولو او نامنقولو موزیمونو ترڅنګ، د هرات
ولایتي موزیم چې پر (۱۳۰۴ ل) کال، د میمنې موزیم چې پر (۱۳۳۶ ل)
کال تاسیس شوی وو. د غزني موزیم چې پر (۱۳۴۵ ل) کال جوړ شوی،
د مزارشریف موزیم چې لرغونی تاریخ لري او نور ولایتي موزیمونه چې
په هر یو کې په لسګونو او سلګونو تاریخي میراثونه موجود وو، اکثره
برخې یې د تنظیمي جګړو او ګډوډیو او همدارنګه د تاریخي اثارو د
قاچاق وړونکو له خوا زیانمنې شوې او یا لوټ شوي دي. د هرات موزیم:
پر (۱۹۹۴) کال د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه
اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه وو.

د ملي موزیم او ولایتي موزیمونو ترڅنګ یو شمېر نورو موزیمونو
ته هم ډېر زیانونه رسېدلي، د اردو موزیم چې تر ملي موزیم وروسته
خورا غني موزیم ګڼل کېدل، په بشپړ ډول لوټ شوی او له منځه وړل
شوی دی.

ملي ګالری:

د (۱۳۶۲ ل) کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه. په پیل کې ورته
(۲۰۰) بېلابېل اثار راوړل شول. وروسته پرې (۵۹۶) اثار هم زیات شول.
د تنظیمي جګړو پرمهال د ملي ګالری ودانۍ ته چې په اسمایي واټ
کې واقع وه او هم د ملي ګالری بېلابېلو اثارو ته ډېر زیانونه واوښتل.

نندارتونونه:

د کابل ښار حضوري چمن ته ورڅېرمه (د کابل نندارې) په سیمه کې د هېواد د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو، غالیو، ټولنیزې پراختیا، برېښنا بندونو، مهمو ودانیو (پنځه لس) نندارتونونه جوړ شوي وو. هر نندارتون ځانته یوه ځانګړې ودانۍ درلودله، په سلګونه ډول ډول اثار چې تاریخي ارزښت یې درلود، د تنظیمي جګړو پرمهال ټول لوټ، تالان او وسوزول شول.

ارګ:

((د افغانستان په تاریخي او فرهنګي میراثونو کې د ارګ ماڼۍ هم راځي. د ارګ د ماڼۍ کار د امیر عبدالرحمن له خوا پر (۱۲۹۹هـ) کال چې له (۱۸۸۲م) کال سره سمون لري، پیل شو. حرمسرای، دلکشا ماڼۍ، (۱۲۹۰ هـ ش) د دلکشا ماڼۍ د ساعت منار، ګلخانې ماڼۍ، سلامخانې ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، د ارګ جومات، د ارګ برجونه او ځینې نورې ودانۍ چې تاریخي او فرهنګ میراثونه ګڼل کېږي. په بېلابېلو وختونو کې جوړې شوي دي.

ددې ودانیو ځینې یې د (۱۳۵۷ل) کال په پېښو کې زیانمنې شوې، خو ژر بېرته ترمیم شوې، د تنظیمي جګړو پر مهال دې ودانیو ته پوره زیان واوښت، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال که څه هم د زیانونو

کچه زیاته نه شوه، خو د ودانیو په داخل کې ځینې میناتوري شوي او هنري برخې یې له یو لړ زیانونو سره مخ شوې.)) (۵)

د افغانستان مرکزي سیمه:

د هېواد په مرکزي برخو او مرکزي ولایتونو کې زیات شمېر تاریخي اثار موجود وو، ځینې له منځه تللي او ځینې زیانمن شوي او ځینې اوس هم شته، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له درېیمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودايي مجتمع په همدې سیمه کې جوړې شوي، چې لویې مجسمې یې د طالبانو د حاکمیت پر مهال والوزول شوې او نورو وړو مجسمو ته هم سخت زیان واوښت.

غزني:

له درېیمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودايي مجتمع، چې د ایتالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، زیات زیانونه زغملي دي.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) مقبرې ته کوم زیان نه دی رسېدلی.

په (۱۲مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د درېیم مسعود مانۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر مینارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د بېلابېلو پېښو د اغېز له کبله، زیانمن شوي دي.

د (۱۲) میلادي پېړۍ په وروستیو کې په غور ولایت کې د غوریانو د عصر مینار جام، د طبیعي عوارضو او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله له گواښ سره مخ دی.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، د تنظیمي جنگونو پرمهال ډېره زیانمن شوې وه، د ولسمشر کرزي د حاکمیت پر مهال بیا ورغول شوه.

بابر بن:

په (۱۷مه) میلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بن زیانمن شوی: د جگړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۶م) زیانمن شوي، حرم سرای او نورې برخې چې د بمبارۍ په وجه وړانې شوې وې. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شوی، د حامدکرزي د حاکمیت په دوره کې دا بڼ یو ځل بیا ورغول شو.

زور ښار:

د (۱۸-۱۹م) پېړۍ یو لږ ودانۍ له ګچي او حکاګي ښکلاوو سره د خاورو پر ډبرۍ بدلې شوې دي.

ملي ارشيف ودانۍ:

پر (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) کال د ملي ارشيف لپاره ترميم شوه، د جگړو له کبله يې زيانونه وزغمل، خو بيا يې هم حالت ښه دی.

بوستان سراى:

پر (۱۸۹۲ م) کال ودان شوى، د بوستان سراى لازمه څارنه نه ده شوې. يو وخت د ترانسپورت د ډيپو په توگه ترې گټه پورته کېدله. پر (۱۹۹۶م) کال د تاريخي ابداتو د ساتنې د رياست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترميم شوى دى. د گچو د کارونې او د لرگيو د باندې برخې ښکلا يې په ښه حالت کې ده، خو ځينې داخلي برخې يې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا مانۍ:

د (۱۸۹۳م) کال اړوند مانۍ ده، چې پر (۱۹۶۶م) کال بيا ترميم شوه، د جگړې له کبله رسېدلى زيان يې ناڅيز و، ترميم شوې وه، خو يوې تنظيمي ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ، طالبانو هم د خپلې يوې قومندانۍ مرکز کړ. له همدې کبله ورته زيات زيان ور واوښت.

ستوري مانۍ:

د بهرنيو چارو وزارت اړوند پر (۱۹۰۱م) کال جوړه شوه، په (۱۹۱۲- ۱۹۱۵ م) کلونو کې نورې زياتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې

وتړل شوې. پر (۱۹۹۵م) کال یې په سالون کې نوی زیاتون راوستل شو. د تنظیمي جگړو پرمهال ور اوښتي زیانونه یې یو ځل بیا ورغول شول.

د شاه دوشمشره جومات:

د (۱۶مې م) پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر (۱۹۲۰م) کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي. تراوسه ورته کوم څرگند زیانونه نه دي اوښتي.

د کابل څنډې:

د کابل ښار او شاوخوا سیمو کې هم زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې ځینو ته یې سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته غواړو په لنډیز سره دا تاریخي ابدات معرفي کړو.

د چکریو مینار:

د لومړنیو میلادي پېړیو بودايي مینار د توغندیو د لگېدو له امله زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تراوسه څرگند شوي نه دي، د (۱۹۹۸م) کال په اپریل کې ونړېده.

ګلدره:

(۴مې میلادي) پېړۍ پورې اړوند د بودايي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون مانی:

د (۱۸۸۸م) کال یوه ودانۍ وه چې پر (۱۹۰۵) او ۱۹۵۰م کال په کې نور بدلون راوستل شو. د تنظیمي جگړو له امله د خاورو پر ډېری بدله شوې ده.

د دارالامان مانی:

پر (۱۹۲۳م) کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه، بېلابېلو جگړو هغې ته دروند زیان اړولی دی.

د تاج بېګ مانی:

پر (۱۹۲۴م) کال پورې دې اړوند مانی هم زیات زیان لیدلی دی.

پغمان مانی:

دا د اعلیحضرت امان الله خان د وینې استوګنځی و، چې پر (۱۹۲۰م) کال جوړ شوی، د ښکلو مانیو، تیاترونو او هوټل په ګډون، دا استوګنځی د تنظیمي جگړو پرمهال په قصدي ډول پر خاورو بدل شو.

د افغانستان لويديځ:

د هېواد لويديزه سيمه هم د ګڼو تاريخي اثارو خاونده وه، دلته په لنډيز سره ورته نغوته کوو:

هرات:

جامع جومات:

پر (۱۲۰۰م) کال د غوریانو پر وخت جوړ شوی او په (۱۵مه) میلادي پېړۍ کې د تیموریانو په واسطه ترمیم او له (۱۹۴۳م) کال راپه دېخوا یې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جگړې څخه رسېدلي زیانونه یې ترمیم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

مالان پل:

له (۱۵۰۶م) کال څخه شتوالی لري. جگړو ورته زیان رسولی او د (۱۹۹۴-۱۹۹۶م) کلونو ترمنځ په ناسم ډول ترمیم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

د (۱۳ مې م) پېړۍ اړوند، جگړو هغه ویجاړ کړی او د پانگوالو خلکو له خوا یې د بیا رغونې هڅه وشوه، خو په سم ډول یې جوړ نه کړای شو.

د مصلی مینارونو مجتمع او د گوهر شاد مقبره:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموریانو د وخت اړوند د گوهر شاد مقبره چې د جگړو له کبله د هغې د گنبدې د کاشۍ زیاتې برخې له منځه تللي دي. هغه ونې چې پر (۱۹۴۰م) کال د ساتونکي دېوال په توګه د جون - سپتمبر د میاشتې د (۱۲۰) ورځني باد په مقابل کې ایښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو

مینارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي له مستقیم لگېدو سره سره ولاړ پاتې دي.

گازرگاه:

د تیموریانو په واسطه په ۱۵مې میلادي پېړۍ کې په کاشیو ښکلی شوی زیارت د ۱۱مې میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانگړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودړول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض:

د هرات ښار د لویدیځ په (غلوار) کلي کې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې میلادي) پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د (۹مې م) پېړۍ د پوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و، د جگړې له کبله ورته زیات زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د گنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا شوی دی.

د ظفر تخت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې) پېړۍ د تفریح بڼې و، تر (۱۹۶۶م) کال پورې د کارېدو وړ و. پر (۱۹۹۴م) کال له یوې مخې له کاره ووت.

د چهارسوق حوض:

د (۱۷مې م) پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د افغانستان په شمال کې هم ګڼ شمېر تاریخي اثار موجود وو چې د بېلابېلو حوادثو له امله ورته سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

ای خانم:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه د ۲—۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. په بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو له امله هلته په منظم ډول لوټ شو.

طلا تپه:

شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا (شل زره)

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر (۱۹۸۰م) کال پیل شو.

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک:

ده په دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمري ته نږدې یو سلطنتي معبد، د (۱۹۴۳م) کال تصادفي کشف، د جنگونو پرمهال د سیمه ییزو زورواکو په لاس کې و.

د رستم تخت:

د سمنگانو ولایت (ایبکو) ته نږدې په (۴مې او ۵مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستوپه ده چې غلا شوې نه ده، خو زیانونه ورته اوښتي دي.

بلخ:

د هېواد یو تاریخي ولایت دی، تاریخي ابداتو ته یې زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

زور ښار:

د ۱۹۹۵ کال له پټو پلټنو څخه د ای خانم یوناني ستونو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخیستل شوی دی. ناتایید شوي راپورونه د زیاتو کشفونو خبرې کوي.

د نهو گنبدو جومات:

ساساني دوره ۹مه میلادي پېړۍ: د ساتنې دېوال یې د نړېدو او د گچو برخه یې د اوبو د خڅېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله یې یوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. نور زیانونه هم ورته متوجه دي.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت:

د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند، د هغه د گنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لگېدو له امله بې ځایه شوې دي. د (۱۹۷۴م) کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ دي. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډیزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه:

د (۱۷مې م) پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند مدرسه ده، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو ټکلاوو سره له (۱۹۹۴م) کال راپه دېخوا یې ځینې برخې په نا فني ډول رغول شوي دي

د مزار په لويديځ کې تخته پل:

د (۱۹ م) پېړۍ اړوند جومات، باندینۍ برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې داخلي برخې ته زیان اوښتی دی.

د آقیني حوض:

د (اندخوی) په شمال کې د (۱۶مې م) پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې (۱۶ متره) زېرمې پر سر (۱۶ متري) ګنبد، له بېلابېلو پېښو سره سره له زیاتو زیانونو سره مخ نه ده.

د سرپل –امام خورد:

د سلجوقيانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی، تراوسه ورته کوم زیان نه دی اوښتی.

د افغانستان ختیځ:

د هېواد په ختیز کې هم ګڼ شمېر تاریخي ابدات موجود وو، زیانونه یې زغملي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

غوچک:

جلال اباد په لويديځ کې د (۱۶۱۰م) کال اړوند د مغولو د وخت ښار او د شلمې پېړۍ یوه مانۍ پر (۱۹۹۴ م) کال د معروف په نوم د یو

افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته
ترمیم شوه. له زیانونو سره مخ شوي دي.

سراج الامارت مانی او بنی:

دې مانی ته د غازي امان الله خان پر ضد د شورش پر مهال درانه
زیانونه واورول شول، مانی وسوزول شوه. تر (۱۳۸۵ ل) کال وروسته یې
بیا رغونه پیل شوه، نږدې (۸۰) په سلو کې یې کار بشپړ شو. بنی ته ډېر
زیانونه نه دي ور اوښتي.

د افغانستان جنوب:

د هېواد به جنوب کې زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې
جگړو ورته زیانونه اړولي دي. دلته به له دې تاریخي اثارو د ځینو
یادونه وکړو:

د هلمند ناوه:

په بست او لښکري بازار کې د (۱۲مې م) پېړۍ د غزنویانو د وخت
ژمنۍ مانی او بالاحصار، تر جگړې دمخه د بست تشریفاتې لیندۍ
ترمیم شوې ده، خو لا هم گواښونه پوره له منځه نه دي تللي.

کندهار، د اشبوکان بنی:

د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبی یو ډبرلیک
چې (۳ ق م) پېړۍ پورې مربوط دی، په خپل اصلي حالت موجود و. د
هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

چهل (خلوېښت) زینه:

د (۱۶ مې) میلادي پېړۍ اړوند له ډېرې څخه د څلوېښتو پوړیو جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لارښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرلیک له محوطې سره نښلې، ډېر زیانونه ورته نه دي رسېدلي.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر (۱۹۳۰ م) کال د احمدشاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا یې د کوکران د ښې په واسطه احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه یې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده او تراوسه ورته کوم زیان نه دی رسېدلی. (۶)

خرقه شریفه:

په کندهار کې د ډېرو پخوانیو ودانیو له جملې څخه ده، چې د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد(ص) مبارکه خرقه په کې ساتل کېږي. کوم زیان ورته نه دی اوښتی، خو د ۱۳۹۲ل کال په بهیر کې هڅه وشوه چې ددې ودانۍ دروازه د ترمیم په پلمه له دې ځایه وباسي، خو د سیمه ییزو خلکو له خوا یې مخه ونیول شوه.

د پورتنیو فرهنګي میراثونو ترڅنګ په هېواد کې نورو فرهنګي میراثونو او تاریخي اثارو ته هم زیات زیانونه اوښتي چې د ټولو څېړل دلته په دې لیکنه کې ممکن نه دي، خو دلته یوازې ډېر مهمو او غټو فرهنګي میراثونو ته اشاره وشوه.

د فرهنګي میراثونو نن

نن هم زموږ فرهنګي میراثونو ته زیات ګواښونه او زیانونه مخامخ دي، خو په ځینو سیمو کې ددې ګواښونو کچه زیاته او په ځینو کې کمه ده. تر (۱۳۵۷ل) کال وړاندې زموږ د هېواد فرهنګي میراثونو ته ډېر زیات زیانونه متوجه نه وو او که کوم زیانونه وو، نو اکثره یې طبیعي بڼه لرله. البته د پېړیو په بهیر کې جنگونو او ناتارونو زموږ یو زیات شمېر فرهنګي میراثونه او اثار له ستوني تېر کړي، خو د خپلسرو کیندنو او د تاریخي اثارو د لوټ او تالان لړۍ ډېره ګرمه نه وه، تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته بیا تر (۱۳۸۰ل) کال پورې لوټ او تالان، ړنګونې او وړانونې بېلابېلې بڼې خپلې کړې او په دې بهیر کې د افغانستان، تاریخي اثارو، ابداتو او فرهنګي میراثونو نه جبرانېدونکي زیانونه واوښتل چې د (پرون) په بحث کې ورته نغوته وشوه. د (نن) له زمانې واټن څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰ل) کال وروسته بیا تر دې دمه (۱۳۹۳ل) کال پورې مهال یا زمانې واټن دی. په دې بهیر کې که څه هم زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې جګړه روانه وه او لا هم روانه ده، خو د جګړې څپې هغومره ګرمې نه وې، چې تر دې دمخه دوو لسیزو کې ښکارېدلې. په دې وروستیو دیارلسو کلونو کې د نړیوالې ټولنې د مالي مرستو په برکت، د حکومت بېلابېل بنسټونه له سره ورغول شول

او دا کار ددې سبب شو، چې زموږ یو شمېر فرهنګي میراثونه هم له سره ترمیم او د ویجاړېدو مخه یې ونیول شي. که څه هم په دې تېرو (۱۳) کلونو کې لا هم د ویجاړۍ لړۍ او د تاریخي اثارو د پټونې او قاچاق پروسه ودرېدلې نه ده، خو د تېرو نورو دوو لسیزو په شان هم نه ده. یانې دا چې د شپېتمو او اويايمو کلونو په انډول د هېواد فرهنګي میراثونه په خوندي حالت کې دي. په همدې تېرو څو کلونو کې هېواد ته په فرهنګي ډګر کې د ګڼو فعالیتونو تر څنګه، زیات شمېر تاریخي اثار له بهرنیو هېوادونو بېرته هېواد ته راوړل شول او د هېواد یو شمېر مهم تاریخي اثار بهرنیو هېوادونو ته د نندارې لپاره یوړل شول. په لسګونو تاریخي ودانۍ چې افغانستان ته یې د فرهنګي میراثونو په توګه ارزښت درلود، بیا ورغول شوې او د ړنګېدو مخه یې ونیول شوه، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

((د هېواد ملي موزیم بیا احیا او بیا ورغول شو، ځینې تاریخي اثار یې چې مات او په تېرو وختونو کې له منځه تللي وو، بېرته ترمیم شول. د هېواد یو زیات شمېر لرغوني اثار چې (۴۳۸۲) ټوټې کېږي، له ډنمارک هېواد څخه او (۲۱۴) له اسلام اباد څخه راوړل شول، نږدې (۱۴۲۳۰) ټوټې اثار ترلاسه شول.))

د غور ولایت د (جام منار) او د بدخشان د (شهیدانو منار) ترمیم شول. د هرات ولایت د څلورو تاریخي څلیو ترمیم، د بلخ ولایت د څلورو تاریخي څلیو رغونه، د سلطان محمود غزنوي د تاریخي څلي ترمیم، د تخار ولایت د حضرت واقف د تاریخي څلي ترمیم، د خواجه ګیان د تاریخي څلي ترمیم، د شېخ سعدالدین انصاري د تاریخي څلي

ترمیم او په ځینو نورو ولایتونو کې د تاریخي ودانیو بیا رغونه د تاریخي میراثونو د بیا رغونې ښې بېلگې دي.

سربېره پر دې ملي موزیم ته د بېلابېلو مراجعو له لارې (۴۵) قلمه نور اثار راوړل شول چې ټول (۵۶۰) اثار کېږي.

ددې ترڅنګ (۹۰۱) تاریخي اثار پاک او صفا شول.

همدارنګه له بېلابېلو سیمو څخه (۳۸۱) اثار ترمیم او ملي موزیم ته وسپارل شول.

په غزني ولایت کې اووه تاریخي ابدې ترمیم شوې.

د هرات د اختیارالدین د کلا ترمیم چارې بشپړې شوې.

د اسلامي ثقافت د مرکز په توګه د غزني د اعلانولو په مناسبت ګڼ شمېر تاریخي ابدات بیا ترمیم شول.

د امیر شېرعلي خان تاریخي ابدې، د وزیرمحمد اکبر خان مقبره او د هرات جامع جومات ترمیم شول.

سربېره پر دې په کابل کې د شېخ سعدالدین انصاري د تاریخي ابدې، د سیدجمال الدین افغان د تاریخي ابدې، د امیر عبدالرحمن خان د مقبرې، په کابل کې د سردارمحمد جان خان د مسجد، د غزني په ښار کې د باباعلي د جومات، د غزني ښار د شریف خان د مقبرې، په غزني کې علي لالا د مقبرې، په غزني ښار کې د پیر شاطرها د مقبرې، په غزني کې د سیدحسین اغا د مقبرې، په غزني کې د شامیرصاحب پالیزوان د مقبرې، په غزني کې د سلطان سبکتګین د مقبرې، د

خواجه محمد لایخوار د مقبرې، په غزني کې د تاج اولیا د مقبرې، د حضرت ترک د مقبرې، د سید احمد مکي د زیارت، د سید جلال زیارت، د شېخ احل د مقبرې، د خواجه بقال د مقبرې، په کابل کې د خواجه گیان د تاریخي ابدې، په غزني کې د سید عثمان هجویری د مقبرې، په غزني کې د بهلول صاحب د زیارت، په غزني کې د حضرت خواجه ملکيار د زیارت، د شاه سکندرولي زیارت، په کندوز کې د امام صاحب د روضې، د غزني د زاړه ښار د جومات، د غزني ښار د حنبري جومات، په غزني ښار کې د سید شا اغا د مقبرې، د سلطان ابراهیم د مقبرې او مسعود د قصر، ابو ریحان البیروني د قبر، په غزني کې د سلطان محمود غزنوي د ټولګې یا مجمع ترمیم، د کابل تیاتر بیا احیا، د ملي ارشیف د الحاقیه ودانۍ ترمیم، هلمند ولایت د شهزاده بابا د زیارت بیا رغول)) (۷) او نور ګڼ شمېر رغاونیز کارونه، هغه مثبت فعالیتونه وو چې د حامد کرزي د واکمنۍ پر تېرو (۱۳) کلونو کې ترسره شول.

د فرهنګي میراثونو سبا

څرنگه چې زموږ فرهنګي میراثونه پرون هم له ګڼو خطرونو سره مخ وو، نن هم دي، نو سبا هم ددې اټکل شته چې په لږو ډېره کچه به دا خطرونه امتداد پیدا کوي. د قصدي او ناڅاپي خطرونو ترڅنګ د طبیعي پېښو خطرونه او ګواښونه هم طبیعي دي. نو ځکه خو موږ باید مخکې تر مخکې هر ډول خطرونو، اندېښنو او ګواښونو ته متوجه

اوسو. دا ډول خطرونه هم زموږ معنوي میراثونو ته متوجه دي او هم مادي فرهنګي میراثونو ته!

د (سبا) په بحث کې زه غواړم همدغو احتمالي خطرونو او د هغو د مخنیوي پر لارو چارو لنډ بحث ولرم او په دې برخه کې خپل وړاندیزونه وړاندې کړم:

مادي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې په تېرو وختونو کې زموږ مادي فرهنګي میراثونو ته زیات زیانونه واوښتل، په ګانده کې هم د نورو زیانونو د وړ اوښتو اټکل شته، غواړو دلته په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغو د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړم:

جګړه او د جګړې مخنیوی:

د (نن) او (پرون) جګړو نه یوازې زموږ زیات شمېر فرهنګي میراثونه له منځه وړي، بلکې د افغاني ټولنې هره برخه یې خپلې او د پرمختګ مخه یې نیولې ده. که په هېواد کې له هرې ممکنې لارې د جګړې د تداوم مخنیوی وشي، نو طبیعي خبره ده چې هم فرهنګي میراثونو ته احتمالي خطرونه له منځه ځي او هم د ټولنې نورې برخې ښېرازه کېږي، خو دا چې د جګړې بندول یو لوی سیاسي او پوځي ځواک او تدبیر ته اړتیا لري او که ټوله جګړه ودرول شي، نو دا خو

رنځورې او جگړه ځپلې افغاني ټولنې ته د نوش دارو حیثیت لري او که چېرې دا ممکنه نه وي، نو د جگړې د دوام په حالت کې د نړیوالو قوانینو له مخې د ملګرو ملتو هغه اړوند ارګانونه چې د جگړې په حالت کې د فرهنګي میراثونو ساتنه کوي، د هغوی مرسته او ملګرتیا باید را جلب شي، چې د جگړې د بندېدو تر وخته د افغانستان د فرهنګي میراثونو ساتنه وکړي.

د قاچاق مخنیوی:

د هېواد یو زیات شمېر تاریخي اثار او فرهنګي میراثونه د شخصي ګټې لپاره قاچاقېږي، ګاونډیو او نورو هېوادونو ته وړل کېږي. حکومت او اړوند ارګانونه باید له ټولو ممکنه لارو چارو څخه کار واخلي، چې د تاریخي اثارو د قاچاق مخنیوی وکړي، د تاریخي اثارو بازار، لنډ، تنګ، بند او بې ارزښته کړي. کله چې دې ډول اثارو ته په کورنۍ او بهرنۍ کچه مارکېټ نه وي، څوک یې قاچاق ته زړه نه ښه کوي.

دوه اړخیز پروتوکول:

له ګاونډیو هېوادونو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره دې داسې دوه اړخیز پروتوکول وشي، چې د هغو له مخې د هر هېواد قاچاق شوي فرهنګي میراثونه بېرته مسترد شي او هم قاچاقوړونکي یوبل ته وسپارل شي، دا کار به ددې سبب شي، چې هم د فرهنګي او تاریخي

اثارو د قاچاق مارکېټ له منځه لاړ شي او هم قاچاق وړونکي د خپل ژوند د خطر او له قانون څخه د وېرې له امله قاچاق ته زړه ښه نه کړي.

د جزايي قانون سختوالی:

سر له دې چې د هېواد په جزايي قانون کې د هر ډول قاچاق لپاره سزاګانې په ګوته شوي، خو که د فرهنګي میراثونو د قاچاق وړونکو لپاره سزاوې نورې هم سختې شي او بیا دا سزاګانې عملي ښه خپله کړي، نو دا کار هم ددې سبب ګرځي چې د فرهنګي میراثونو له خوندیتابه سره مرسته وکړي.

عامه پوهاوی:

موږ سره له دې چې بډایه فرهنګي میراثونه لرو، خو ددې میراثونو د ارزښت، پایښت او د هغو د پیغامونو په باب ولس ته پوره پوره معلومات نه دي وړاندې شوي، یو شمېر کسان خو د فرهنګي میراثونو قاچاق هم عادي سوداګري ګڼي، نو ځکه خو یې د مشروع تجارت په شان د خپل روزګار یوه برخه ګرځولې ده. که رسنۍ: دولتي او نادولتي ټولې د فرهنګي میراثونو، ارزښت، ماهیت او اهمیت ولس ته په ډاګه کړي او همدارنګه سوداګر یا قاچاق جوړونکي د هغو له قانوني عواقبو خبر کړي، کېدی شي ولس او قانوني سرچینې یو بل سره ملګرتیا وکړي او په ګډه د فرهنګي میراثونو د قاچاق مخه ونیسي.

خپلسرې کیندنې:

خپلسرې او نافني کیندنې، څېړنې او سپړنې بل عامل دی چې زموږ فرهنګي میراثونو ته یې سخت زیان رسولی او رسوي یې، حکومت باید له ټولو لارو او همدارنګه ولس د خپل ملي احساس له امله په هېڅ تاریخي ساحه کې هېڅ ډول ناقانونه او نافني کیندنو ته اجازه ور نه کړي. خپلسرې او نافني کیندنې نه یوازې د غلا او قاچاق کار دی، بلکې د تاریخي اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره نور ګڼ شمېر اثار هم د دا ډول کیندنو په بهیر کې له منځه ځي.

معنوي فرهنګي میراثونو ته پېښې ګواښونه

لکه څنګه چې و په پیل کې یادونه وکړه، معنوي یا ناملموس فرهنګي میراثونه د مادي هغو په انډول تر زیات تهدید، ګواښ او خطر لاندې دي. دا خطرونه او ګواښونه په څرګند او ناڅرګند ډول رامنځ ته کېږي او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. دلته به په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغوی د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړو:

د کلتوري یرغل مخنیوی:

دمخه مو هم یادونه وکړه چې معنوي میراثونه د یوې ټولنې ټول ارزښتونه، دودونه، عنعنات، اداب، اروایي جوړښتونه، ژبه او نور ناملموس ارزښتونه رانغاړي. طبیعي خبره ده چې دا ارزښتونه په زور،

جبر، پوځي يرغل او د نورو فزيکي فشاري وسيلو په واسطه په يوځايي ډول له منځه نه ځي. کلتوري او معنوي ارزښتونه د پرديو د کلتوري يرغل له امله ورو ورو له منځه ځي او دا ډول يرغلونه تر شا خپل وسايل او خپل عوامل لري.

اوس چې زموږ هېواد له بېلابېلو خواوو د نورو د ځواکمن او وسيله ييز کلتور تر يرغل لاندې دی. زموږ معنوي ميراثونو ته يې سخت زيان اړولی او لا يې هم اړوي.

دا يرغل د هغو د رسنيو، اموالو، مادي او معنوي ملاتړ په مرسته ترسره کېږي.

د دفاعي کلتوري ستراتيژۍ جوړول:

افغانستان د خپل کلتور د ساتنې، پالنې او د بهرنيو د کلتوري يرغل د مخنيوي او د خپلو فرهنگي ميراثونو د خونديتابه لپاره هر اړخيزې کلتوري ستراتيژۍ ته اړتيا لري، په خواشينۍ سره چې په تېرو دوه درې لسيزو کې موږ د داسې يوې پراخې ستراتيژۍ له نشتوالي سره مخ يو. ان خبره تر دې حده هم رسېدلې چې موږ د گاونډيو د کلتوري يرغل د تعريف په باب هم د هغوی د پلويانو له خوا له ستونزو سره مخامخ يو. د يو مشخص مفهوم لپاره بېلابېل تعريفونه او مفاهيم وړاندې کېږي، خو په واقعيت کې يرغل روان دی او زموږ معنوي ميراثونه گواښي. فرهنگي ستراتيژي بايد پردی يرغل، د نورو

فرهنگونو گډ ټکي او د خپل کلتور اصيله او د ساتنې وړ برخه تعريف کړي او بيا يې د ساتنې او پالنې لپاره وسايل او لارې چارې په گوته کړي.

رسنيز فعاليتونه:

د نورو د کلتوري يرغل او د خپلو معنوي ارزښتونو د ساتنې او پالنې لپاره، د دولتي وسايلو، امکاناتو او مشخصو قوانينو ترڅنگ رسنيزو فعاليتونو ته هم ډېره اړتيا ده، موږ تر هغه پورې د نورو رسنيو له لارې د هغوی د کلتوري يرغل مخه نه شو نيولای، چې خپلې رسنۍ ته ورته فعالې او تر هغوی غښتلې نه کړو. رسنۍ نه يوازې د پردي کلتور مخه نيولای شي، بلکې خپل معنوي ارزښتونه هم په ښه توگه څلولای او نورو ته ورپېژندلای شي.

د فرهنگي ميراثونو تصويري کول او ډيجيټل کول:

اوس چې تخنيکي وسايل زيات او عصري شوي او هم ارزانه شوي، په کار ده چې د هېواد د ټولو فرهنگي ميراثونو د تصويري کولو لپاره هڅه وشي. د ويډيويي او جامدو تصويرونو په بڼه د فرهنگي ميراثونو خوندي کول به موږ سره مرسته وکړي چې د خپلو فرهنگي ميراثونو اوسنۍ بڼه لږ تر لږه په تصويري توگه خوندي کړو. د همدې مستندو تصويرونو له لارې کولای شو، د هغو د بيا رغونې لپاره کار

وګړو. دا تصویرونه د ناوړه اوطیعی پېښو له امله د دې اثارو د له منځه تلو په حالت کې هم د هغو د بیا جوړولو لپاره ښه لاسوندونه کېدلای شي. د فرهنګي اثارو د قاچاق په حالت کې هم له خپلو دې لاسوندونو څخه د ګټې اخیستنې له لارې کولای شو، هغه له قانوني لارو بېرته ترلاسه کړو. د تصویري او ویدیويي نندارو له لارې کولای شو، نه یوازې خپل فرهنګي میراثونه نورو ته معرفي کړو، بلکې د ګټې یوه ښه وسیله هم ترې جوړېدای شي او په لاسته راغلو پیسو یې خپل فرهنګي میراثونه رغولای شو.

د فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره د مرستې

صندوق:

که د بسپنې یو صندوق رامنځته شي او هر افغان یا لږ تر لږه د فرهنګ هر مینوال په کال کې له دې صندوق سره ډېره کمه مرسته هم وکړي، نو زموږ د فرهنګي میراثونو د ساتنې او پالنې، رغونې او ځلونې لپاره به ډېره اغېزمنه وسیله وي.

د پورتنیو لارو چارو ترڅنګ نورې اغېزمنې لارې چارې هم شته، خو اوس پر همدغو څو مهمو ټکو بسنه کوم.

اخځونه

- (۱) پرورشگاه فرهنگ باستانی، پوهاند عبدالحی حبیبی، د افغانستان فرهنگ تاریخ، ۱۳۹۳ ل کال ۶۰-۶۶ مخونه.
- (۲) د افغانستان د فرهنگ تاریخ، سرمحقق زلمی هېوادمل، د دکتورا دورې درسي مفردات، ۱۳۹۳ ل کال، ۲۳-۲۴ مخونه.
- (۳) د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زیانونه، محمد اسمعیل یون، ۱۳۸۷ ل کال، ۵۶-۵۹ مخونه.
- (۴) د ننگرهار فرهنگي بهیر ته یوه کتنه، محمد داود وفا، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۱۳۷۷ ل کال، ۴ مخ.
- (۵) د ارگ، نن او پرون، علم گل سحر، ۱۳۹۱ ل کال، کابل چاپ، بېلابېل مخونه.
- (۶) د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یوه کتنه، نینسي دوپري، ۱۳۸۷ ل کال، ۴۰-۵۷ مخونه.
- (۷) د جمهور رئیس کرزي کارنامې، علিশاه مظلومیار، ۱۳۹۳ ل کال، ۱۳۳-۱۳۵ مخونه.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه

پښتو لرغوني ادبیات، چې له (۱۳۹هـ ق) څخه پیل او تر نږدې (۱۰۰۰هـ ق) پورې رسېږي، اکثره ادیبوهان دغه دوره لومړۍ یا لرغونې دوره ګڼي او ددې دورې ادبیاتو ته هم لرغوني ادبیات وايي. له لرغوني دورې څخه موږ ډېر لیکلي ادبیات نه دي ترلاسه کړي، خو دا په دې مانا نه ده چې دلته د ادبیاتو بېلابېل او ډېر ډولونه نه دي رامنځته شوي، د زمانې ناخوالو، د لرغوني دورې ادبیاتو یوه بډایه پانګه زموږ له لاسه تروړلې ده. خو بیا هم کوم ادبیات او د هغو بېلابېل ډولونه چې تر اوسه پورې تر لاسه او خوندي شوي، د کمیت په انډول یې کیفیت د خورا زیات ارزښت وړ دی. له شکلي پلوه په لرغونې دوره کې، غزل، قطعه، ډوله نارې رباعي، مثنوي، قصیده او د ولسي ادبیاتو ځینې فورمونه لیدل کېږي. ځینې کسان منظوم داستان هم یو فورم ګڼي، خو حقیقت دادي چې دا داستان کوم فورم نه دی. منظوم داستان هغو اثارو ته ویل کېږي چې د بیان له مخې حکایتي، روایتي یا کیسه ییزه

ښه ولري، دا چې دې کیسه ییز بیان کې کومه محتوا بیانېږي او په کوم قالب کې بیا دا محتوا ځایېږي دا نو بیا د لیکوال یا شاعر په ظرفیت پورې اړه لري چې خپل کیسه ییز پیغام په کوم چوکاټ کې بیانولای شي. داستان ته په عام ډول په پښتو کې کیسه هم وایي چې موخه یې اکثره همغه منثور داستان دی، داستان کېدی شي، منظوم وي او یا هم کېدی شي منثور وي. منثور داستان یا کیسه، معمولاً پر لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه یا اوږده کیسه وېشل کېږي، چې هره یوه بیا خپله خپله ځانګړتیا لري، خو منظوم داستانونه بیا په ډېرو فورمونو کې نه ویل کېږي.

قصیده، غزل او ځینې ولسي فورمونه هم په ډېره کمه کچه د ځینو پیغامونو او مفاهیمو د داستاني بیان لپاره کار کوي، خو تر ټولو چې معمول او دود دی، هغه مثنوي فورم دی چې هم په کې لنډ حکایتونه بیانېږي او هم د اوږدو کیسو او پیغامونو د بیان وس لري. د پښتو منظومو داستانونو لپاره هم تر ډېره حده د مثنوي له فورم څخه ګټه پورته شوې ده. مخکې تر دې چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان او بیا د منظوم داستان څرکونه ولگوو، ښه به وي چې مثنوي فورم په لنډیز سره تشریح وکړو.

دوه بییز یا مثنوي:

((هغه ډول شعري یا نظمې فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی) وي، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی، په ټولو قافیه والو شعري یا نظمې چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر یا ناظم کولای شي په دې فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعگانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه (ابو القاسم فردوسي) چې د (شاهنامې) د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه، په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي، په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن یې مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي، مانا دا چې مثنوي مقفۍ، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی. لکه دمخه چې مو یادونه وکړه، په مثنوي کې کېدی شي ځینې بیتونه ردیف لرونکي وي او ځینې په قافیه ختم شوي وي.))^(۱)

په پښتو ادبیاتو کې هم اکثره داستانونه یا حکایتونه په همدې فورم کې راغلي دي، هم په لرغونې دوره کې، هم د پښتو ادب په منځني یا کلاسیکه دوره کې او یا هم په معاصره دوره کې، لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه په دې فورم کې د اوږدو او پر له پسې مفاهیمو،

کرکټرونو، موادو او راویانو د ځایونې ظرفیت زیات دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د حکایت یا داستان څرکونه او بېلگې شته او هغه هم په همدغې مثنوي فورم کې راغلي دي.

حکایت:

د حکایت په باب ویل کېږي چې ((د (محاکات) له کلیمې څخه را اخیستل شوی چې دا بیا له یو شي څخه د یو چا د ورته کولو یا مشابه کولو مانا بښدي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې حکایت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي. دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستی برخه کې لوستونکي ته په ډاگه کېږي، د حکایت کرکټرونه یا شخصیتونه سړي، څاروي، یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توگه څرگندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات څرگندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وایي.

د حکایت ځینې ځانگړنې په دې ډول دي:

د پېښو ځای او وخت یې زیات مشخص نه وي.

اغراق او تر حده داسې پورته پېښې په کې پېښېږي چې د انسان په وس پوره نه وي.

د داسې شیانو ستاینه په کې کېږي چې په عملي ژوند کې واقع شوي نه وي، عقل یې نه مني چې داسې به واقع کېږي.

ځینې یې داسې سست داستان بولي چې وحدت او انسجام نه لري.

معمولاً د پند، عبرت او نورو اخلاقي مسایلو د بیان لپاره کارېږي.

د ټولو کرکټرونو ژبه یې تقریباً یو شان وي او د ټولنیزې ډلبندۍ له مخې یې ژبه توپیر نه کوي.

اتل او اتل ضد کرکټرونه یې سپینې او تورې خبرې لري. یانې یا ډېر ښه دي یا ډېر بد.))^(۲)

حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه گړني حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو، چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلې دي، خو دې ډول داستانونو ته، منظوم دي که منثور د تاریخي نېټې ټاکل اسانه کار نه دی. کیسې یا داستان په پښتو ادبیاتو کې معمولاً د نثر په چوکاټ کې افاده کېږي،

ځینې ادیبوهان بیا وایي داستان یا کیسه همغه اثر ته ویل کېږي چې پنځول شوې وي او خیال ولري.

کیسه، اتل یا اتلان، پېښه یا پېښې، زمان او مکان، پیل او پای یا نتیجه لري.

کیسه:

((کیسه که لنډه وي، لنډه کیسه ورته وایي، که منځنۍ وي، منځنۍ کیسه او که اوږده وي، اوږده کیسه یا داستان ورته وایي))^(۳) خو دا په دې مانا نه ده چې منظوم داستانونه نه شته، په پښتو ادبیاتو کې د منظمو او منثورو داستانو دواړه بېلګې شته، خو موږ دلته ددې داستانونو بېلګې یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لټوو، نه په پښتو ګړنیو ادبیاتو کې او نه هم د پښتو تر لرغونو ادبیاتو وروسته د ادبیاتو په نورو دورو کې. د څېړنې موخه مو یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرک یا شتوالی دی.

په ټولیز ډول کله چې موږ پښتو لرغونو ادبیاتو ته ګورو، نو د کمیت په انډول یې کیفیت د زیاتې پاملرنې وړ دی. د پښتو لرغونو ادبیاتو پوخ کیفیت دا واقعیت په ډاګه کوي چې په دې نږدې نږه سوه کلن بهیر کې به ډېر ادبیات او هنري پنځونې رامنځته شوې وي، خو د زمانې ناخوالو د هغو یوه زیاته برخه له موږه تروړلې ده. کله چې پښتو لرغونو

ادبیاتو کې د داستان څرک لگوو، نو دلته هم له همدې واقعیت سره مخامخېږو چې کمیت لږ، خو کیفیت یې ډېر او د پام وړ دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ لږ تر لږه دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او دحکایتي یا کیسه ییز بیان لرونکي دي. مخکې تر دې چې موږ په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان یا حکایت دوو لومړنیو بېلگو ته راشو، د (سلیمان ماکو) نثر ته به نغوته وکړو چې نه پوره حکایت دی، نه منظوم داستان، خو ځینې جملې او ترکیبونه یې داستاني یا کیسه ییزې ځانګړنې لري یا په بله وینا جمله یي جوړښت یې داسې دی چې کیسه ییز رنگ لري: ((زه غریب خاورې سلیمان زوی د بارک خان ماکو سابعې چې په ویا له د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پایېږم، په سنه دولس شپږ سوه د هجري تللی وم او دپښتنخوا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پتلل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ...))

((نقل هسې کاندې یارانو چې په روزگار د شېخ بیتني کې د ده ورور چې سړین نومېد او پر شېخ هم خورا ګران و، سړین نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

((نقل کاوه سي چې په روزگار د غازي شهاب الدين چې پر کفر يرغل و، شېخ ملکيار چې غرشين ستانه و هم ملګری و د شهاب الدين چې په ډيلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی وربښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختيار ستر ستانه و، له ده نه څرگند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وويل...))^(۴)

په تذکره الاوليا کې چې د سليمان ماکو کوم نثر راغلی، که څه هم ډېر زيات نه دی، يانې د کتاب کمې برخې تر لاسه شوي، خو له دې څخه هم د سليمان ماکو د نثر قوت ښکاري، ماکو چې کوم شاعر معرفي کوي، نو په کيسه ييز بيان يې معرفي کوي، سپړی ځان سره يو زمان او مکان ته بيايي اود حقيقي تصويرونو يو منظره په کې ښکاره کېږي، د تذکره الاوليا د شاعرانو په کلام کې داسې بېلگې نه ښکاري چې داستاني يا حکايي بڼه دې ولري، او نه هم د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې نورې داسې بېلگې شته چې داستاني خصوصيات دې ولري. يوازې دوه بېلگې چې نسبتاً څرگندې دي، يو د زرغونې کاکړې او بل هم د دوست محمد کاکړ د غرښتنامې حکايت دی.

دلته غواړو دا دواړه حکايتونه يا داستانونه او د هغو ناظران په لنډيز سره معرفي کړو:

زرغونه کاکړ او د هغې د بوستان يو حکايت:

د زرغونې کاکړ د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه اثر د محمد هوتک (پټه خزانه) ده، محمد هوتک په پټه خزانه کې کاري: ((زرغونه د ملا دين

محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره یې وکا تحصیل د علومو او د فصاحت احکام یې زده کړل او د فصحاو اشعار یې ولوستل.

زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توريالي زامن یې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو. ماته هسې نقل وکا زما پلار: چې زرغونې د شېخ مصلح الدین سعدي رحمة الله عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم یې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب یې په سنه (۹۰۳) هجري قدسي پای ته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصایح حکیمانه یې په پښتو کړل.

علاوه پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وویل او په زمره د فصحاېې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزگار به یې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان یې سیر کا او گلونه د پند او نصیحت به یې ټولول. هسې وایي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط یې خوار ښه و او کاتبانو به یې له حسن خط اقسام د خط زده کول، زما پلار هسې وویل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د زرغونې په خط ((بوستان د پښتو)) ولید، چې خپل اشعار یې پخپل ښه خط هسې کښلي وو، چې ملغلرې یې خط ته عاجزي کا او دغه حکایت له هغه کتابه زما د پلار رحمة الله عليه په یاد و، چې زه یې په خزانه کې کارم:

((اورېدلې مې قصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار بايزيد چې و، رویدار

له حمامه راوتلی
ایری خاورې چا له بامه
مخ او سړيې سو ککړ
بایزید په شکر کښو سو
چې زه وړیم د بل اور
له ایرو به څه بد وړمه
هو: پوهانو ځان ایرې کړ
څوک چې ځان ته گوري تل
لویی تل په گفتار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا

په کوڅه کې تېرېدلی
راچپه کړلې ناپامه
په ایرو په خاورو خړ
د خپل مخ په پاکېدو سو
چې په اور کې سم نسکور
یا به لږ شکوه کومه
له لویني یې ځان پرې کړ
خدای ته نسي کړای کتل
لو خبره په کار نه ده
تکبر به دې تل څوړ کا^(۵)

مخکې تر دې چې د زرغونې کاکړ یې پر دې حکایت خبرې وکړو، ښه
به وي چې د محمد هوتک پر پورتنی نثر چې د زرغونې کاکړې پېژندنه
رانغاړي، لنډ بحث وکړو، دا نثر که څه هم د یوې شاعرې پېژندنه
رانغاړي، خو د نثر په جامه کې د حکایتي اثارو ځینې عناصر هم په کې
تر سترگو کېږي، په حکایت کې کله ځای معلوم وي او کله نه وي، دلته
د زرغونې کاکړې په پېژندنه کې د هغې استوګنځي (پنجوايي) ته اشاره
کوي، د لومړنیو زده کړو تسلسل یې ښيي چې کیسه ییز رنگ لري، بیا
یې د ژوند بل پړاو ته داخلېږي. لیکوال تر هغه وروسته د زرغونې کاکړ

د اثر د تثبیت او بیان لپاره راوي ته گوته نیسي، راوي هم په حکایت او داستان کې یو مهم عنصر ګڼل کېږي، په دې نثر کې راوي خپله د لیکوال پلار دی چې پر روایت یې زیات باور کېدلی شي، په دې لیکنه کې د زرغونې کاکړې پر بوستان سربېره د هغې نور محاسن هم په ډېر ښه ډول په کیسه ییز کیفیت بیانېږي، کله چې سړی دا نثر لولي، نو د یوې لنډې لنډې کیسې یا داستاني مینه پرې ماتېږي، چې مرکزي کرکتر یې خپله زرغونه کاکړ، وروسته بیا شېخ سعدي رحمه الله علیه او راوي یې د محمد هوتک پلار دی، یوه مشخصه زمانه او مشخص مکان په غېږ کې نیسي، دا په دې مانا نه ده چې دا لنډه یا هم لنډه لنډه کیسه ده، خو دا ویلای شو چې کیسه ییز عناصر لري او د نثر بیان یې کیسه ییز دی، د یادونې وړ ده چې په پټه خزانه کې محمد هوتک کوم شاعران یا لیکوالان معرفي کوي، د هغو د اکثر و ډېرېدني لپاره له کیسه ییز بیان څخه کار اخلي. په خپله د پټې خزاني د لیکلو انګېزه هم په کیسه ییز ډول بیان شوې، د اثر د لیکلو علت، چاپېریال په داسې ډول تشریح کوي چې سړی لاس تړلی هغه چاپېریال، دربار او حالاتو ته بیایي، محمد هوتک وایي، د پښتو پاچا شاه حسین هوتک زه وغوښتل خپل دربار ته او ماته یې تشویش وکا، او الطاف یې ښکاره کړ چې دا خپله اراده پوره کاندې او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندې ځکه چې زموږ پادشاه او د ښالم خېلو د زړه سر، شاه حسین خلد الله ملکه وسلطه، پخپله هم د ښي وینا خاوند او د پښتو شعر

شوقمن دی، نو ما وغوښته چې ژر تر ژره دا کتاب وکښلی شي او د پښتو د شاعرانو احوال ټول کړسي)).^(۶)

محمد هوتک، د بابا هوتک، شېخ ملکيار، شېخ خرنسبون، شېخ متي، جهان پهلوان امير کروړ سوري، شېخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، ابو هاشم ابن زيد السرواني، شېخ تیمن، شېخ بوستان بريخ، شېخ رضي لودي او نصر لودي، شېخ عیسی مشوانی او نور چې راپېژني، نو هم له پخوانیو اثارو گټه پورته کوي او هم له راویانو نقل کوي، خو د پېژندنې ټول تسلسل یې یو کیسه ییز بیان لري چې سپری فکر کوي یوه کیسه یا حکایت لولي.

اوس راځو د زرغونې کاکړې حکایت ته!

د پښتو ادب څېړونکی؛ سر محقق زلمی هېواد مل په دې نظر دی چې دوه حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې د حکایتي اثارو لومړنۍ بېلگې ګڼل کېږي، دی وایي: ((په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی. خو دغه اثر له پارسي څخه پښتو ته ترجمه شوی دی)) سر محقق زلمی هېواد مل زیاتوي: ((په پښتو نظم شوی حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، چې پر ۹۲۹ هـ ق) کال یې په روب کې نظم کړې ده))^(۵)

ددې داستان یا حکایت موضوع هم د نورو حکایتونو په شان اخلاقي او نصیحتي مسایل دي چې انسان باید ترې د خپلو اخلاقو د لوړوای لپاره پند او عبرت واخلي. د داستان یا حکایت راوي درېیم شخص نه دی، بلکې په خپله ناظم دی چې د نورو منظومو او نثري حکایتونو په شان په خپله کیسه کوي، ((اورېدلې مې قصه ده - چې له شاتو هم خوږه ده)) دا ډول پیل په اکثره نورو حکایتونو، نکلونو او داستانونو کې هم معمول دی. د حکایت یا داستان موضوع د لویۍ او تکبر پر ضد راڅرخي، لوی انسانان د تکبر مخالف دي او تواضع اصلاً د انسان د شخصیت د لویۍ معیار ګڼي، په دې حکایت کې اصلي موضوع، همدا د انسان عجز، تواضع او پرهېزګاري ده. حکایتونه یا منظوم داستانونه چې معمولاً د مثنوي فورم ورته کارول کېږي، دلته هم د مثنوي فورم کارول شوی، دا مثنوي ټول (۱۲) بیتونه لري او په خورا خوږه ژبه پیل شوې او په ښه پیغام پای ته رسېدلې ده.

تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل خوړ کا

د مسرو د څپو شمېر سره یې مساوي دی، یانې هره مسره یې (۸) څپې لري.

دوست محمد کاکړ او د هغه غرښت نامه:

په پښتنو لیکوالوکې بل شخص چې منظوم حکایت یا داستانونه ورڅخه پاتې او تر موږه رارسېدلې، هغه دوست محمد کاکړ دی. د پټې خزانې مولف محمد هوتک د دوست محمد کاکړ په باب وایي:

((د بابړ خان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت د پاره په کال (۹۱۲) سنه هجري هرات ته ولاړ او بیا چې راغی ږوب ته، په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی ((غرښت نامه)) دا کتاب چې ما ولید، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرښت بابا قدس الله سره الکريم حکایات دي او له رښتینو خلکو یې روایات راجمع کړي دي، دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژنیو ته په کې سبق لوست.

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کښلي دي: چې زما پلار بابړ خان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غرښت)) هغه وخت چې بابړ خان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی و او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن نسوم، لکه چې کتاب ورک و. ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې وې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکړ او هغه قصې او روایات مې بیا په شعر

وویل، خدای تعالی دې زما د پلار سعي مشکوره کا، هسې وایي:
کښونکي ددې کتاب عفی الله عنه، چې ما له ((غرغښت نامې څخه
دغه حکایت رانقل کړی دی.

له نېکانو روایت دی	هسې توگه حکایت دی
نور محمد کاکړ راوي دی	چې یې فیض ل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي	چې منښت یې راته ښايي
چې کاکړ نیکه زاهد و	لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل بی عبادت کا	پردې ليار یې ریاضت کا
شپې یې روڼې په لمانځو وې	په ژړاو په نارو وې
نه یې خوب، نه یې خوراک و	عبادت یې ژوند و زواک و
چې به کښوست په لمانځنه	یا به کپوت په ستاینه
ورځ یې ټوله په قعدو وه	شپه یې هم یوه سجده وه
تل یې سیر د لاهوت کا	په یوه گوله یې قوت کا
غرق به تل په ذکر الله و	هر سبا او هر بېگه و
یوه شپه یې عبادت کا	پر گناه یې ندامت کا
سترگې پټې سوې له خوبه	په شپو شپو یې و وینستوبه
هسې خوب یې ولید گرانه	چې غرغښت ښيي ښهانه
وايي ای کاکړه زویه	له تا خوښ یمه نېکخویه
ستا قدم زما پر لار دی	ما سوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه	د څښتن عبادت کړنه

ولې پاته له تا نور دي
 څه جهاد کړه پر تا فرض دی
 یوه ورځ جهاد افضل
 څوک چې تل لمنځ وروژه کا
 لمړی شرط د دین همدا دی
 له تا پاته دواړه دي نه
 توره واخله مجاهد شه
 د خدای نور پر جهان خپور کړه
 چې دې بشپړ عبادت سي
 چې له خوبه وېښ کاکړ سو
 زغره خول یې اراسته کړل
 هرات خواته په تلو تلو سو
 وېکړه هورې جهادونه
 څو هورې تر دنیا تېر سو
 چې یې هلته هم وفات سو
 مېړه هسې ژوندون کاندې

شپې او ورځې دې په کور دي
 دا هم ستا د غاړې قرض دی
 تر کلو کلو لمانځل
 په جهاد به یې پوره کا
 بیا خدمت د خلق الله دی
 ځان خبر کړه ښه له دینه
 د لوی خدای د دین قاصد شه
 دا خدمت یې په ځان پور کړه
 ځان دې خلاص له مصیبت سي
 د غزا پر خوا نومړ سو
 د غزا غشي تېره کړل
 د سلطان غیاث له ملو سو
 د سلطان مل شو په ملونه
 د غازیانو په ټول شمېر سو
 ښځ په خاورو د هرات سو
 مړي د خدای په رضا باندې))^(۷)

د دوست محمد کاکړ په پېژندنه کې هم د محمد هوتک د بیان طرز
 کیسه ییز دی، کله چې څوک دا نثر لولي لکه چې یوه کیسه لولي،
 دلته بیا هم راوي معلوم دی، دلته بیا هم د کیسي راوي د محمد
 هوتک پلار دی، دلته بیا په کیسه کې بله کیسه ده، بل راوي په خپله

دوست محمد کاکړ دی چې له خپل پلاره حکایت کوي او د هغه ځینې
نصایح یې په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې راوړي دي.

د غرغښت نامې حکایت هم په مثنوي فورم کې نظم شوی، ټول (۳۳)
بیتونه لري او هره مسره یې (۸) څپې لري ددې حکایت محتوا هم
دیني او اخلاقي موضوع ده، د (نور محمد کاکړ) چې دلته یو راوي گڼل
کېږي او د خپل پلار د (کاکړ نیکه) د خوب کیسه کوي، چې هغه هم
لوی عابد او ذاهد شخصیت و، هغه یوه شپه خوب ولید او زوی ته یې
نصیحت وکړ چې جهاد فرض دی، یوه ورځ افضل جهاد تر کلونو کلونو
لمونځونو لوړه مرتبه لري.

کله چې کاکړ له خوبه بیدار شو، نو د جهاد پر لوري لاړ، د سلطان
غیاث الدین له ملگرو سره یو ځای شو، جهاد یې پیل کړ ډېر جهاد یې
وکړ، په غازیانو کې حساب شو او په هرات کې تر دنیا تېر او هملته په
هرات کې دفن شو.

حکایت په دې نتیجه پای ته رسي چې:

مېړه هسې ژوندون کاندې

مري دخدای په رضا باندې

دا دوه حکایتونه چې موږ گورو په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د منظومو
داستانونو بېلگې په لاس راکوي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونو

ادبیاتو کې به نور منظوم داستانونه نه وي لیکل شوي، خو موږ چې دلته غږېږو، یوازې پر همغو اثارو بحث کوو چې تر موږ رارسېدلي دي، د دې حکایتونو، خوږوالي، ساده والي، رواني او سلاست ته چې گورو، نو ددې د دوو لیکوالو په گډون به نورو هم دې ته ورته اثار لیکلي وي. نکل، حکایت او داستان که څه هم بېلابېل کیسه ییز اصطلاحات گڼل کېږي، خو یو بل سره ډېر زیات مشترکات هم لري، موږ چې کله په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان د څرک خبره کوو، نو هدف مو دادی چې د دغو درېواړو نومونو یا جوړښتونو گډ خصوصیات په کې تر سترگو کېږي، هېڅ داسې بېلگه نه لرو چې یادې په بشپړ ډول یو نکل وي، یا دې حکایت او یا دې هم په ټول پوره داستان وي، خو ددې دریواړو ځانگړتیاوې په کې په ډاگه لیدلای شو.

اخځونه

(۱) د پښتو شعر هنري جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري

یون، ۱۳۸۷ ل کال، ۶۰ مخ

(۲) دانشنامه (دایره المعارف) ازاد، ایران، بېلابېل مخونه.

(۳) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک د ګرځنده کتابونو

اداره، پېښور ۱۳۸۱ ل کال، بېلابېل مخونه.

(۴) تذکره الاولیا، سلیمان ماکو، د پوهاند حبیبی شرحه او تعلیقات،

۱۳۶۱ ل کال بېلابېل مخونه.

(۵) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال، ۱۹۲-

۱۹۴ مخونه.

(۶) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال ۶ مخ.

(۷) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال،

۸۸-۹۲ مخونه.

کنايه او په کلام کې يې دريځ

د مینې ذکر چې محفل کې د رقیب جرم شو

په اشارو په کنايو باندې بس وخت تېروو

کنايه هغه تعبير دی چې حقيقي مانا ترې مقصد نه وي، خو حقيقي مانا ته نږدې او ملازمه مانا ترې اخیستل کېږي. يا ((کنايه دا ده چې متکلم يوه مانا په داسې الفاظو کې راوړي چې د مطلوبې مانا د دليل حيثيت ولري))^(۱) کنايه زموږ په ورځنيو خبرو اترو او ادبي کلام دواړو کې کارول کېږي او ښه ډېره کارول کېږي. په واقعيت کې زموږ د ژوند د کلام يوه پاموړ برخه له کنايو څخه ډکه ده، کله چې غواړو خپل پيغام په ډېر مستقيم، سپوره او ډېر څرگند ډول انتقال نه کړو، نو له کنايې او ډېرو کنايو څخه کار اخلو. يا دا چې کله هم د پيغام او پوهاوي مستقيم لېږد ستونزه لري او يا ستونزه پېښوي، نو له کنايو څخه کار اخیستل کېږي، کله چې هم مقابل لوری د مفهوم او پيغام په اخیستلو کې له ستونزو سره مخ شي او يا هم غواړي له مقابل لوري سپينه او ډانگ پېيلې خبره واورې، نو پرې غږ کوي: څه راته په کنايو کې غږېږې؟

سپینه خبره راته وکړه؛ چې پر مقصد پوه شو! یانې په دې مانا چې کنايې تر ډېره بریده د پیغام د نامستقیم بیان لپاره کارېږي. ددې لپاره چې موضوع له ابهام او کنایو څخه رڼاوي او سپیناوي ته راوځي، ښه به وي چې کنايه له لغوي او اصطلاحي پلوه وڅېړو، د هغې پر ډولونو وغږېږو، له استعارې او د کلام د نامستقیم بیان له نورو توکو سره یې توپیر وکړو او هم خپل مطلب په څرگندو بېلگو کې واضح کړو:

کنايه له لغوي پلوه:

له (کنۍ) څخه رغېدلې چې له گرامري پلوه یو (مصدر) دی، په لغت کې د ((پوښلي او پټ)) مانا ورکوي. (کنیت) یا (کنوت) په ډاگه د یو مطلب نه بیانول دي. په بله مانا ((کنايه په لغت کې پټه خبره کول یا په داسې اندازه خبره کول دي چې د مدعا څرگندتیا په کې نه وي.))^(۲) ځینې نور بیا وايي: ((کنايه په لغت کې د تصریح ضد ده او پټو خبرو ته وايي.))^(۳) له لغوي پلوه (کنايه) په عربي، پښتو، دري او ځینو نورو ختیزو ژبو کې په یوه مانا او نږدې یوه ښه کارول کېږي. په انګلیسي کې ورته (Quibble) وايي. قاموسونو دا کلمه له لغوي پلوه د همدې ناڅرګندو خبرو په مانا رااخیستې ده. یانې له لغوي پلوه د خبرو پوښل، د خبرو پټول یا په پرده کې خبرو کولو ته وايي.

کنایه له اصطلاحې پلوه:

د خبرو کولو هغه ډول دی چې اورېدونکي مستقیماً له مانا سره مخامخ نه شي، بلکې لومړی یوه مانا او ورپسې د هماغه کلام دویمه او هغه مقصوده مانا ورڅخه ترلاسه شي چې د ویناوال اصلي هدف وي.

یا کنایه هماغه خبره ده چې دوه ماناوې؛ یوه لرې او بله نږدې چې نږدې مانا یې مقصوده نه ده، خو ویناوال جمله داسې سره ګنډي چې د اورېدونکي ذهن له نږدې څخه لرې مانا ته وړي.

په بله وینا: کنایه داسې یو ترکیب او یا جمله ده، چې د ویناوال مقصد د هغې ظاهري مانا نه وي، خو هغه قرینه چې موږ له ظاهري مانا (مکنی به) څخه باطني (مکنی عنه) ته متوجه کوي، هغه هم په کې نه وي، یانې دا چې د یوه مطلب یادول او د بل پیدا کول دي؛ د مکنه او مکنه عنه ترمنځ عمل کنایه ده. ځینې نور ادیبپوهان بیا وايي: ((کنایه داده چې متکلم یوه مانا په داسې لفظونو کې راوړي چې د مطلوبې مانا لپاره یې وضعي مانا د دلیل حیثیت ولري)).^(۴)

د بېلګې په توګه: ((احمد ډېر پاک انسان دی))، ظاهراً هم کېدی شي چې پاک او ښایسته وي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا انسان د اخلاقي، ټولنیزو، دیني او نورو مهمو ارزښتونو لرونکی دی او په فساد ککړ انسان نه دی. ((دا جلی پاک لمنې ده.)) ظاهري مانا یې

داده چې پاک لباس یې اغوستی، جامې یې پاکې او سوتره دي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا جلی د ښو اخلاقو څښتنه ده؛ په دیني او ټولنیزو اخلاقو سمبال ده. ((په سر یې خاورې بادولې.)) ظاهري مانا یې هم کېدی شي همدا وي، خو اصلي مانا یې داده چې غم پرې زور کړی و، فریاد یې کاوه، چغې یې وهلې، یانې پر سر یې خاورې بادولې دا مانا یې د غم او ظلم په مقابل کې د غبرگون ښودل دي. ((تراوسه یې له خولې نه د شیدو بوی ځي.)) مانا دا چې تراوسه لا کوچنی دی او د (شیدو بوی) یې څرگند ټکی دی.

((پرځمکه یې خوله لگوله.)) ظاهراً هم دا کار ممکن دی، خو اصلي هدف ترې دادی چې یو څوک ډېر سخت وي او یا سخت کارونه کوي، نو دا اصطلاح یا کنایه ورته کارېږي، یانې هغه دومره سخت سړی دی چې پرځمکه خوله لگوي.

((ژړنده که د پلار ده هم په وار ده))

((چې نه دې وي له موره ورته مه وایه چې وروره))

دلته مخاطب پوهېږي چې د متکلم مفهوم او مطلب څه دی، خو کېدی شي چې درېیم سړی وپوهېږي او یا نه.

یا: ((لاس چې مات شي غاړې ته لوېږي))

دلته لاس ماتېدل او بیا په څه ذریعه غاړې ته اچول مطلب نه دی،
بلکې مقصد دا دی کوم دوست یا اشنا چې له پښو ولوېږي، بل دوست
یا اشنا په ښه ورځي او مرسته ورسره کوي.

یا: ((له یوه لاسه ټک نه خپري))

له دې متل څخه ظاهري مانا چې ټک ختل دي، نه را اخلو، بلکې له
لاس څخه د ټک ختلو مطلب د دواړو لوریو یا دواړو دوستانو یوځای
کېدل دي.))^(۵)

د کنایې ډولونه

الف – د جوړښت یا ترکیب له مخې:

د جوړښت یا ترکیب له مخې کنایه پر لاندې برخو وېشل کېږي:

۱- مفرده کنایه: هغه ده چې له یوې کلمې یا ترکیب څخه
رغېدلې وي لکه: ((دنگ)) یا ((اوږد)) چې د عوامو ترمنځ د ساده، کم
عقل او احمق په نامه یادېږي، یا یې ذهن ته همداسان مانا ورسوي.

۲- مرکبه کنایه: هغه ده چې تر یوې زیاتو کلمو یا له یوې جملې
څخه رغېدلې وي او ددې جملې یوه کلمه په مستقل ډول کنایه نه
وي، بلکې ټولې چې سره یوځای شي، کنایه جوړه کړي، لکه: ((تشه
لاسه ته مې دښمن یي.)) هدف ورڅخه ناچاري، غربت او بېوسي ده.

ب - د مانا لېږد له مخې:

۱- نږدې یا قریبه کنایه: هغه ده چې سړی د لازم او ملزوم ترمنځ پر اړیکې باندې په اسانۍ سره پوه شي. یا له لازم څخه ملزوم ته انتقال یې بې واسطې یا په لږو واسطو وشي. ((تاته مې سترگې وې)): مانا دا چې تاته مې امید او هیله ده، چې غم به مې وخوړي.

چې جلو دې د اختیار ښکلو ته ورکړ
پسې گرځه او ښ په نته نه یې خلاص
(اوبښه په نته) لازم او (اطاعت) یې ملزوم دی.

ټوله شپه د یو بې لوزه انتظار کې
د لیمو په سرمې اوبښکو بلېدلې

په پورته بیت کې (اوبښکې)، شمع ګڼل شوې دي، چې د محبوب لپاره یې (لوز) کنایه راوړل شوې ده، دا چې سړی ژر پرې پوهېږي، نو قریبه کنایه ده.)) (۶)

۲- لرې یا بعیده کنایه: هغه ده چې د (لازم) او (ملزوم) ترمنځ رابطه په اسانۍ سره معلومه نه شي او ددې دواړو ترمنځ څو رابطې یا واسطې وي.

لکه لاندې متل:

ښځه له اجاغه غواړه، لور و لندبل ته ورکوه

(اجاغ) په درېیمه او څلورمه واسطه، (درنې کورنۍ) ته وايي، (لندبل) په درېیمه واسطه د (مړې کورنۍ) لپاره کنایه ده. اجاغ لازم ۱- اور، ۲- پخول، ۳- مېلمانه لرل، ۴- مړه کورنۍ، ملزوم دي.

د هوسۍ په ښکر برات زما مطلب شو

هوسۍ نه شمه نیوی د پښو په دو

د هوسۍ په ښکر برات لیدل، ناممکن کار ته د ګومارنۍ کنایه ده، څرنگه چې مانا یې لرې ده، نو ځکه بعیده کنایه ګڼل کېږي.

چې له سترګو یې غږېږي غنم رنگه

جدایي یې لکه قحط د غلې دی

قحط یو لوی غم دی او په دغه بیت کې د غنم رنگو جدایي لکه قحط ګڼل شوې ده. دا چې سړی پرې په اسانۍ نه پوهېږي، ځکه یې بعیده کنایه بولي.))^(۷)

ج - د مانيز څرنگوالي له پلوه د کنایې ډولونه:

۱- د نوم یا موصوف له پلوه: چې د یوه شي یا څیز څو صفتونه راوړل شي او هدف ورڅخه په خپله موصوف وي. یا دا چې دا په هغه کې یو نوم راوړل شي او هغه داسې صفت وي چې هغه په بل نوم یا ذات کې کټ مټ موندل کېږي یا دا چې یو صفت یا صفتونه راوړل شي، چې په خپله موصوف ترې مراد وي لکه:

سرو مال به شکرانه کړه کامگار دواړه

که روزي یې شي د یار آبدار عقیق

له (ابدار عقیق) څخه مراد د یار شونډې دي، دا چې عقیق تک سره وي او د یار شونډې هم سرې وي، چې په کنایې ډول د صفت د شریکوالي پر بنسټ له آبدار عقیق څخه د یار شونډې مراد دي.)^(۸)

۲- د صفت له پلوه: په متن کې چې کومه کلمه د کنایې په توګه راغلې وي، له هغې څخه هدف صفت وي، نه موصوف یا نوم، لکه حمید بابا چې وایي:

دروېزه له دروېزه ګره ناکسي ده

د فلک کچکول ته مه نیسه کچکول

په پورتنې بیت کې له کچکول نیولو څخه مطلب گدایي ده او گدایي خپله یو صفت دی، چې د کنایې موخه هم ورڅخه همدا صفت دی.

۳- د نسبت له پلوه: د نسبت کنایه داده چې یو یا څو صفتونه یاد شي او نسبت یې یو سړي ته وشي او هدف ورڅخه د هغه سړي لپاره امر، نفې یا اثبات وي.

ته چې ماته وایې وایه څوک دې وژني
ته له خپلو سترگو غواړه دا ځواب

په پورتنې بیت کې د معشوقې سترگو ته د وژلو نسبت شوی دی، سترگې معشوقې پورې اړه لري، چې د کنایې په توګه یې مراد ورڅخه خپله معشوقه ده.

د- د څرګندتیا او ناڅرګندتیا له مخې د کنایې ډولونه:

د څرګندتیا او ناڅرګندتیا له مخې کنایه په دوه ډوله ده:

۱- واضح یا څرګنده کنایه: چې مطلب ترې په اسانۍ سره څرګند شي. لکه:

خو و هم د صبر لاپې ستا په مخ کې

خو غرمه بېهوده د شگو پېړي

یا:

چې حمید له عشقه اړوې ناصحه

بېهوده د شگو پېړي سره غړې

له شگو څخه پېړي غښتل مکنې عنه. بېهوده، بې حاصله او بې
نتیجې کار، مکنې دی.

نن د تېر ساعت ارمان فایده نه کا

که هزار ځله غاښ کېږم په ورغوي

غاښ په ورغوي ایښودل له افسوس څخه کنایه ده، یانې غاښ په
ورغوي ایښودل مکنې عنه او افسوس مکنې ده.

۲- پټه، خفي یا ناڅرگنده کنایه: چې کنایه په څرگند ډول نه

وي افاده شوې، لکه:

نه پټېږي عشق د صبر په پرده کې

د عشاقو طشت لوېدلی دی له بامه

طشت له بامه لوېدل د رسوایي لپاره کنایه ده.

هـ- د اړیکو یا واسطو له پلوه:

۱- ایماء او اشاره: هغه ډول کنایه ده چې د لومړۍ او دویمې مانا

ترمنځ یې رابطه څرګنده وي او ډېرې لږې واسطې ته اړتیا وي. یا ((دا هغې کنایې ته وایي چې واسطې هم په کې لږې وي او پتوالی هم په کې نه وي، طبعاً سړی په اسانۍ پرې پوهېدی شي. لکه:

د نظر په خوی شوې بورې هغه سترګې

چې برېښنا ته ستا د سترګو یې کاته کړه

په پورته بیت کې د (نظر په خوی بورېدل) د رندو لپاره کنایه ده.))^(۹)

۲- تلویح: له لغوي پلوه له لږې څخه نورو ته د اشارې مانا لري او

له اصطلاحی پلوه هغه ډول کنایې ته ویل کېږي چې واسطې یې لږې او بعیدې وي. یا دا هغه کنایه ده چې د هغې په حقیقي او مجازي ماناوو کې ګڼ شمېر واسطې په کارېږي، یانې له صفتو تر موصوفو د رسېدو لپاره، لکه:

په مانې یې مرده شویو کره عید وي

په خندا یې جوهری کره ژړا شي

خوشالخان وایي چې زما د محبوب په مانې خلک مړه کېږي، ځکه نو د هغه په مانې مړه شویو کره اختر وي، چې ډېر مړي به کېږي او هغوی به یې لمبوي او په خندا یې جوهریانو کره ځکه ژړا وي چې په خندا کې مرغلرې تویوي او په نتیجه کې د مرغلرو نرخ رالوېږي.

۳- تعریض: له لغوي پلوه د څرگندتیا یا صراحت مخالفه مانا ورکوي، خو په اصطلاح کې همغه کلام دی چې له قید پرته او پر مطلق ډول وویل شي او د هغه په واسطه بلې مانا ته اشاره وشي. یو څوک په غوږ وهل یانې اشاره یوې خواته کوي، خو اراده دې بلې خواته وي، یا ((په یوه کلام کې ځینې وختونه موصوف بېخي نه ذکر کېږي او خبره د خاص پرځای عامه بڼه غوره کوي، په داسې حال کې چې مراد ترې هماغه خاص وي، لکه چې یو څوک خپل دوست ته په طنز کې ووايي: ((نن سبا دوستان چېرته دي.)) چې ذکر یې عام او مراد ترې خاص دی، یا دا چې رسول الله(ص) به د خپلو اصحابو یو داسې کار او حرکت ولید چې هغه به ښه نه وو، نبغ په نبغه به یې هغه نه مخاطب کاوه، بلکې داسې به یې وفرمایل: ((په خلکو څه شوي چې داسې کوي)) ظاهري بېلگه یې د خوشال خان په دې بیت کې ده:

هر چېرته چې گرځي لکه سروې سمه گرځي

هر چېرته چې کېني هغه ځای لکه گلشن کا.)) ((۱۰)

۴- رمز: له لغوي پلوه یو نږدې شخص ته د سترگو او بڼو په واسطه پټه اشاره ده او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایه ده چې په هغې کې واسطې ډېرې کمې او د کنایې مانا هم ډېره څرګنده نه وي. یا په بله مانا له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره واسطې په کې لږې وي یا څرګندې نه وي، خو داسې خبر په کې وي چې ذهن هغه لوري ته ورشي، لکه:

ږیره سپینه شوه ملا غبرګه خوله کنډاس

نه وباسې د دنیا له چارو لاس

(حمید مومند)

ږیره سپینېدل، ملا غبرګېدل، خوله کنډاسېدل د بوډاتوب لپاره د کنایې په توګه راوړل شوي دي.

څرنگه چې پورته مو یادونه وکړه، کنایه خبرې ته پوښ ورکول یا په پرده کې خبرې کولو ته وایي یانې د پیغام مستقیم بیان نه دی، بلکې نامستقیم دی، دغسې په عامه ګړنۍ او ادبي ژبه کې نور عناصر هم شته چې د کلام د پیغام د نامستقیم لېږد سبب ګرځي او کله کله یې له کنایې سره توپیر ګرانېږي، لکه مجاز او استعاره. په دې خاطر چې له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر وشي، نو ښه به وي چې دلته یې ځینو ټکو ته اشاره وکړو:

له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر:

((مجاز له لغوي پلوه د تجاوز په مانا دی په اصطلاح کې مجاز هغه دی چې د کلمې له حقیقي مانا څخه تېر شي او کلمه په بله مانا وکاروي. یا دا چې یوه کلمه د څه مناسبت او اړیکې له مخې په دویمه مانا کې چې دا کلمه ورته جوړه شوې او ټاکل شوې نه ده، وکارول شي. استعاره (استعار مجاز) که چېرې د کلمو د حقیقي او مجازي ماناوو ترمنځ اړیکې یا مناسبت د تشبه له مخې وي، استعاره (مستعار مجاز) ورته وایي.

استعاره (مستعار مجاز) په ژبه کې د استعمال له مصدر څخه ده چې په ژبه کې یوه کلمه د بلې کلمې پرځای پور غوښتلو ته وایي. د بیان په اصطلاح کې که یوه کلمه د څه مشابېت له مخې د خپلې حقیقي مانا پرځای په بله مجازي مانا وکارول شي، استعاره ورته وایي.

د مجاز په ټولو ډولونو کې استعاره غوره ډول دی، چې همدا ډول مجاز په ادبي ژبه کې ډېر دود لري. که له تشبه څخه د تشبه وییکی، وجه شبه او مشبه لرې کړل شي، نو تشبه په استعاره بدلېږي، نو د هرې استعارې بنسټ پر تشبه ولاړ دی او له همدې څخه راوتلې ده. تشبه او استعاره د جوړښت له مخې یو شی دی. د لویدیځوالو په اصطلاح استعاره د تشبه نچوړ دی. یانې تشبه تر دې کچې نچوړ او خلاصه شي، چې یوازې (مشبه به) پاتې شي، خو په تشبه کې د

مشابهت او په استعاره کې د یوشانوالي ادعا ده، شاعر دا نه وایي چې د محبوب زلفې د سنبل غوندې دي، بلکې وایي چې سنبل دي.))^(۱۱)

په مجاز، استعاره او کنایه درې واړو برخو کې ظاهري مانا مقصوده نه ده، خو په مجاز او استعاره کې د قرینې د شتوالي له امله د کلمې یا عبارت د ظاهري مانا کارول جایز نه دي، خو په کنایه کې سره له دې چې د شاعر غوښتنه د عبارت باطني مانا ده، خو ظاهري مانا هم د منلو وړ ده.

لکه: ((بیا یې گلانو ته اوبه ورکړې))، مانا بیا یې اشتباه کړې ده، دا چې په ظاهري مانا یې گلانو ته اوبه ورکړي که نه، خو دلته اصلي مانا همغه ده چې له شخص څخه اشتباه شوې ده.

په پای کې غواړم یادونه وکړم چې پورتنی بحث د کنایې په باب د یو بشپړ تحلیل، شننې او ارزونې مانا نه ورکوي، خو د کنایې څېړنې ته لاره اوارولای شي. کنایه د بلاغي علومو د یو مهم عنصر په توګه په کلام، په تېره بیا په ادبي کلام کې خورا پیاوړی دریځ لري، کلام ته ډېره خوړلني او ښکلی رنگ ورکوي، له هغې پرته کلام بېلابېل ادبي رنګونه نه اخلي، کنایه د ذهني قوت سبب هم ګرځي او د ټولنیزو شخړو د حل او د مانا د نامستقیم خو خواره بیان لامل هم کېږي، نو په دې خاطر په کلام کې د کنایې دریځ خورا مهم ګڼل کېږي.

((په مجاز کې قرینه فکر له حقیقي مانا څخه د مجازي مانا خواته راگرځوي او میلان ورکوي، مګر په کنایه کې د لفظونو حقیقي مانا اخیستل کېږي او بیا فکر له لازم څخه ملزوم ته انتقال مومي. د بېلګې په توګه:

د قبول ګوتې به پوه په لیمه کېږدي

که هجري په دا هنر وایي اعجاز کړم

(ګوتې په لیمه ایښودل) د تسلیم علامه ده. یانې که هجري دې خبرې ته حاضر شي چې زه په شعر کې معجزه ښکاره کوم، پوهان به دا خبره قبوله کړي؟ د تسلیم ګوتې پر لیمه ایښودل مکنه عنه یا لازم، تسلیم یا قبلېدل یې مکنه (ملزوم) دي.

مثال:

عاقبت به خپل ورغوی په غاښ پري کا

هر چې کار کا د ښمنو په ورمونه

ورغوی په غاښ پري کول، مکنه عنه، تاثر او تاسف مکنه، د ښمنو په پند کار کول قرینه ده.

مثال:

دا یې زړه له تا موندلې نه دی څه دی

رقيبان چې دې وماته اوږې مري

اوږې مېنل مکنه عنه او د مسابقي دعوت يا چلنج ورکول مکنه دي.) (۱۲)

اخځونه

(۱) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۶ مخ.

(۲) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، اریک د گرځندو کتابتونونو اداره، پېښور ۱۲۸۱ ل کال، ۷۴ مخ.

(۳) ادبي فنون (بدیع-بیان)، پوهنمل محمد اقا شېرزاد، ۱۳۸۴ ل کال، ۱۲۱ مخ.

(۴) ادبي فنون (بدیع، بیان) پوهنمل محمد اقا شېرزاد، ۱۳۸۴ ل کال، ۱۶۱ مخ.

(۵) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۶ مخ.

(۶) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.

(۷) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.

- (۸) د ادیبو هنې څانګې، سرمحقق سید محی الدین هاشمي، علومو اکاډمي، ۱۳۹۳ ل کال، ۲۲۶-۲۲۷ مخونه.
- (۹) بیان پوهنه، ډاکتر محمد ا جان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۹ مخ.
- (۱۰) بیان پوهنه، ډاکتر محمد ا جان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۴۰ مخ.
- (۱۱) په پښتو منظوم هندي سبک کې د مجاز ډولونه، پوهندوی محمد ابراهیم همکار، ۱۳۹۲ ل کال، ۳۶ مخ.
- (۱۲) ادبي فنون، (بدیع او بیان)، پوهنمل محمد اقا شېرزاد، ۱۳۸۴ ل کال، ۱۶۱-۱۶۲ مخونه.

د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا

د شعر او شاعرۍ د څرنگوالي په باب د یونان نامتو عالم ارسطو خورا مهم اثر لیکلی دی، ((ارسطو چې تر میلاد وړاندې پر (۳۸۴) کال زېږېدلی او تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال مړ شوی^(۱) د ژوند زیاته برخه یې پر مطالعې او لیکلو تېره شوې ده. ارسطو ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د هغو په جمله کې یو هم (بوطیقا) دی. دا اثر په حقیقت کې د ادبپوهنې، په تېره بیا د ادب تیوري اساس ګڼل کېږي، د ادبپوهنې یا ادبپېژندنې په باب په لیکلې بڼه بل دومره سستماتیک اثر چې تر دې وړاندې قدامت دې ولري، نه دی ترلاسه شوی. البته دا په دې مانا نه ده چې تر ارسطو دمخه د ادبیاتو په باب بحثونه او لیکنې نه دي شوي، شوي به وي خو په دومره منظمه، هدفمنه او سستماتیکه بڼه لا بل اثر تر اوسه څرګند شوی نه دی. تر دې وړاندې د داسې یو تیوریک اثر د نشتوالي یو علت شاید دا وي چې تر دې دمخه په زیاته کچه لیکلي اثار هم موجود نه وو او نه بیا کوم نقاد د هغو د ټولو راټولولو او ارزونې لپاره مجال پیدا کاوه. ارسطو د خپل وخت او تر هغه دمخه اکثره اثار مطالعه کړل او بیا یې د شتو اثارو په مټ د ادب تیورۍ یا ادبپوهنې اساسات

کېښودل او (بوطیقا) په نامه یې ځانگړی اثر ولیکه. د ارسطو ددې اثر د ځینو برخو په باب هم لږ و ډېر شکونه شته چې یا به دده خپلې وي او یا به هم دده د کوم بل هوښیار شاگرد زیاتونه.

ددې پورته شکونو او انگېرنو یو علت دادی چې تر اوسه پورې ددې اثر داسې یو بشپړه لومړنۍ نسخه چې هغه دې په اصلي یوناني ژبه وي، چاته نه ده رسېدلې، دا اثر له یوناني ژبې څخه سریاني، له سریاني څخه عربي ته ژباړل شوی، انګلیسي، اردو او نورو ژبو ته هم اوسمهال د نړۍ هېڅ داسې معتبره ژبه نه شته چې دا اثر دې په کې نه وي ژباړل شوی.

دا چې دا اثر ولې د نړۍ گڼو ژبو ته وژباړل شو، د پوهانو په نظر ددې علت دا و چې ((د ارسطو ذهن د هرې مسلې زړې ته رسېده، ده نه صرف زړې مسلې د خپل ذهن په قالب کې نوې کړي دي، بلکې ډېرې نوې مسلې او نظریې یې هم په خپله وضع کړي او ایجاد کړي دي.

د ارسطو لیک لا تر ننه هم هغه خوند او زور لري، چې د ارسطو له زمانې نه واخله د دنیا د تنقید په تاریخ کې، په مختلفو دورونو کې تېر شوي او تر موږه رارسېدلي دي))^(۲)

د نړۍ نامتو عالمانو دا اثر په خپله ژبه ژباړلی او له هغه یې معنوي پانگه اخیستې ده. په اسلامي نړۍ کې د ارسطو نورو اثارو ډېر شهرت درلود،

خو څرنګه چې عربو په شعر کې لوی لاس درلود او څوک یې په دې برخه کې د ځان سیال او جوګه نه ګڼل، نو ځکه یې د شعر په باب د ارسطو نظریاتو ته ډېره اړتیا نه احساسوله، خو د ارسطو نور کتابونه کله چې هم عربي ژبې ته ژباړل شوي، نو په ټوله اسلامي نړۍ کې خواره شوي دي.

په اسلامي نړۍ کې لومړنۍ سړۍ چې د ارسطو د علومو قدر یې کړی، (ابو نصر فارابي) دی، چې د دویم معلم په نامه هم یادېږي او دویم شخص (بو علي سینا) دی چې شیخ الرییس او درېیم معلم ورته ویل کېږي، دغه راز په اندلس کې (ابن طفیل)، (ابن ماجه)، (ابن مسکویه) او (قاضي ابن رشد) او نور هغه کسان وو چې د ارسطو د کتابونو مطالعه یې کړې او ښه ګټه یې ځنې پورته کړې ده.

حکیم فارابي د ارسطو د اثارو او لیکنې طرز په باب یو مستقل اثر لیکلی: (ما ینبغی ان یتقدم الفلسفه): یانې (د فلسفې د زده کړې لپاره تر هغې وړاندې څه زده کول په کار دي).

فارابي چې خپله یو حکیم و، د ارسطو د اثارو د ژورتیا په باب وایي: ((ما د ارسطو (کتاب النفس) سل ځله او (کتاب سماع الطبیعی) څلوېښت ځله مطالعه کړ، نو هله یې په څه رو ګودر پوه شوم.))

حکیم فارابی تر ډېرې څېړنې، سپړنې او څېړنې وروسته د ارسطو اثار ډلبندي کړي دي. هغه وایي: ((د ارسطو اثار ځینې جزیه دي، ځینې یې کلیه دي او ځینې د جزیه او کلیه تر منځ منځویانه دي.)) یا وایي: ځینې کتابونه یې خاص دي او ځینې عام، له ځینو د فلسفې علم زده کېږي او له ځینو د فلسفې اعمال، له ځینو نه الهیه امور زده کېږي او له ځینو طبیعه امور، له ځینو تعلیمیه، ځینې داسې کتابونه دي چې د عامو طبایعو د معیار مطابق دي، ځینې یې د خاصو لپاره خاص دي.)) د لیکنې طرز په باب یې وایي: ((لیکنې طرز یې په درې ډوله دی، په خاصو کتابونو کې کلام ډېر لنډ او جامع استعمالوي، په کلیه کتابونو یا په تفاسیرو کې مغلق او غامض او په رسایلو کې مختصر او واضح.))^(۳)

څرنگه چې موږ دلته د ارسطو پر ټولو اثارو بحث نه کوو او نه دا لیکنه ددې وس لري، یوازې غواړو دده د شعر د هنر یا (کتاب الشعر) په باب بحث وکړو.

لکه څنګه چې دمخه مو وویل د ارسطو اکثره اثار د نړۍ پر بېلابېلو ژبو ژباړل شوي، له هغې جملې څخه د شعر په باب د هغه مشهور اثر (بوطیقا) دی، دې اثر ته د (شعر هنر) نوم هم ورکړل شوی او د پښتو او عربي ژبو په ګډون په ځینو ژبو کې (کتاب الشعر) ګڼل شوی دی. د نورو ژبو پر ژباړو دلته بحث نه کوو، یوازې پښتو ژباړې ته یې راځو، خو د ژباړې او د یوه اثر د محتوا د انتقال په باب د یو څو ټکو یادول

ضروري دي: یو دا چې ژباړه په طبیعي ډول سل په سلو کې د اصلي متن د ټولې محتوا بشکارندويي نه شي کولای، ضرور به په کې د محتوا یوه برخه سمه او ډېره کره نه را انتقالېږي او یا به یې هم مانا لږ په مغیره بڼه لېږدي، په تېره بیا دا چې یو اثر له یوې ژبې څخه بلې، بیا له هغې څخه بلې ژبې او بیا لا ان له هغې څخه بلې ژبې ته واړول شي. د ارسطو یاد اثر هم له لومړنۍ او اصلي ژبې څخه نه دی ژباړل شوی. اوس چې د پښتو په گډون په ځینو نورو ژبو کې ددې اثر ژباړه موجوده ده، اکثره له دویمې، درېیمې یا څلورمې ژبې څخه ژباړل شوې، نو طبیعي خبره ده چې په دې کې اصطلاحات او مفاهیم داسې راغلي چې د محتوا ژورتیاوې په کې ټولې نه شي څرگندېدلای او لږ تر لږه محتوا ته یې هم څه نا څه زیان رسېدلی دی.

اوس راځو د بوطیقا پښتو ژباړې ته!

په پښتو کې د بوطیقا د ژباړو بېلا بېلو روایتونه نه شته، یوازې د دوو ژباړو او شرحو یادونه شوې ده، د سرمحقق زلمي هېوادمېل په وینا: ((بوطیقا مولوي محمد اسراييل د (کتاب الشعر) په نامه او قلندر مومند د (نظمیات) په نامه شرحه او ترجمه کړی دی.))^(۴)

کتاب الشعر مولوي محمد اسراييل د پېښور د پښتو اکاډمۍ د مشر (مولانا عبدالقادر) په غوښتنه او سپارښتنه ژباړلی دی. ده خپل کار تر

(۱۹۵۸م) کال وړاندې بشپړ کړی او بیا د اثر پر یاد کال چاپ شوی دی. د سريزو، شرحو او اصلي متن په گډون ټول (۹۶) مخه لري.

مولوي محمد اسرئیل د ارسطو (بوطیقا) اثر په ژباړه کې له خورا دقت څخه کار اخیستی دی. په دې ژباړه کې یې ډېر زیار گاللی او د مولانا عبدالقادر په وینا د اوسپنې نینې یې چيچلې دي. دی وايي: ((مولوي محمد اسرئیل به ددې اثر ترجمه کوله او ما به له عربي، فارسي، انگرېزي او اردو سره پرتله کوله.)) مولانا عبدالقادر زیاتوي: ((ډاکټر مظهر علي خان د پېښور یونېورسټي د انگرېزي شعبي صدر دی، موصوف نه صرف د انگرېزي ادب یو ماهر عالم دی، بلکه هغه په فارسي، اردو او ځینو نورو یوريایي ژبو کې ډېر لوی دسترس لري، ډاکټر صاحب خو تر دې حده موږ سره لاس او کړلو چې په خپله یې د کتاب الشعر د ځینې حصو ترجمه په اردو کې زموږ لپاره وکړه، موږ بیا له دې نه پس عربي او انگرېزي ترجمو څخه هم استفاده وکړه او په اردو ژبه کې د عزیز احمد صاحب د ترجمې او ځینې نورو د اردو ادبیاتو د مضامینو نه مو مدد واخیست، ددې مهم سرته رسولو کې موږ ته د مشهور ایراني عالم پروفیسور صورتگر کتاب هم د ډاکټر میرزا نذیر برلاس په واسطه په لاس راغی او له هغه نه موږه ډېره فایده واخیسته.)) (۵)

سره له دې چې دا اثر له څلورو ژبو: انګلیسي، عربي، فارسي او اردو څخه په پرتلیز ډول ژباړل شوی او د دې ټولو ژبو له ژباړو سره یې ژباړه کتل شوې او پرتله شوې، خو بیا هم د (کتاب الشعر) پښتو ژباړه چې د مولوي محمد اسرائیل له خوا شوې، له (اردو) ژبې څخه پښتو ته شوې ده.

مولوي محمد اسرائیل هم د مولانا عبدالقادر په شان ددې کتاب د پښتو ژباړې اړتیا او د هغې اهمیت ته اشاره کړې او د خپلې ژباړې پر معیارونو او کړاوونو یې رڼا اچولې ده. تر کومه حده چې دده کتاب د ژباړې له متن څخه ښکاري، رښتیا هم مولوي محمد اسرائیل د خپلې وسې تر وروستي بریده کړاو او زیار ګاللی او مولانا عبدالقادر چې د پښتو ژبې یو اوچت لیکوال، خدمتګار او د پښتو اکاډمۍ مشر پاتې شوی، پر دې ژباړې دهغه بیا کتنه او د نورو ژبو له ژباړې سره یې پرتلنه، ددې ژباړې قوت، کیفیت او اهمیت لا پسې زیات کړی دی.

دې زیار ته په کتو سره ویلای شو چې دا ژباړه د پښتو تر هغې بلې ژباړې او شرحې چې (منظومیات) نومېږي، مفصله، خوږه، کره او د زیات اعتبار څښتنه ده. ان سړی ویلای شي چې تراصلي متن وروسته تر بلې هرې دویمې او درېیمې ژباړې هم غښتلې ځکه ښه برېښي چې په نورو ژباړو کې له څو متنونو او د هغو له پرتلنې څخه ګټه نه ده پورته

شوې او یا لږ تر لږه له څلورو مطرحو متنونو څخه گټه نه ده اخیستل شوې.

دا ژباړه که څه هم له نن (۱۳۹۴ ل کال) څخه نږدې (۵۷) کاله وړاندې ترسره شوې او په پښتو کې کېدې شي دا د (بوطیقا) لومړنۍ ژباړه وي. د ژبني جوړښت او سکښت له مخې ددې ژباړې ژبه ډېره خوږه، پسته، نرمه، روانه او ساده ده او د هغه وخت تر ځینو نورو ژباړو او نا ژباړو متنونو هم ښه روانه ده. نه یوازې ژباړه ډېره خوږه ده، بلکې د ژباړې تر شا چې کوم نیت او ارمان پروت و او ددې ژباړې د ترسره کېدو سبب شو، هغه هم ډېر لوړ، علمي، ملي او عالي و.

البته په ژباړه کې ځای نیم زموږ د ملایي ژباړو، سیمه ییزې لهجې او د گاونډیو ژبو ځینې اغېزې تر سترگو کېږي، لکه څنگه چې زموږ ځینې اوسنۍ ژباړې هم ځینې دا ډول ستونزې لري، خو په ټولیز ډول د مولوي محمد اسرئیل ژباړه د خپلې زمانې لوړه معیاري ژباړه ګڼل کېدې شي.

نن دواړه مولوي صاحبان په ابدې نړۍ دي، خو څوک چې دا ژباړه لولي، نو هم مولوي محمد اسرئیل او هم مولانا عبدالقادر ته د زړه له تله دعاگانې کوي چې لوستونکي یې په مستقیم ډول د ارسطو له فکري او علمي میراث سره وصل کړي او په تېره بیا ادبپوهانو او ادب

مینوالو ته یې ددې لاره اواره کړې چې د ادبپوهنې د لومړنیو اساساتو په باب معلومات ترلاسه کړي.

مولانا محمد اسرائیل نه یوازې یوه پخه ژباړه کړې، بلکې د ارسطو د شعر فن او یا (کتاب الشعر) یې په دقیق ډول شرح او تحلیل کړی هم دی. د مولانا تحلیل او ارزونه دلته ځکه د ارزښت وړ ده چې ده د ارسطو دا اثر څو څو ځله لوستی دی. کله چې یو څوک پر کوم کتاب بحث کوي، نو کېدی شي یو خل یا دوه ځله یې ولولي او بیا خپله ارزونه پرې پیل کړي، خو کله چې یو څوک یو اثر ژباړي، نو یوه یوه کلمه یې څو څو ځله له ذهنه تېرېږي او تر هغې چې د مانا تل او انطباق ته یې ورداخل نه شي، ژباړه یې هم شونې نه برېښي، نو مولانا محمد اسرائیل چې دا اثر ژباړلی، هره کلمه یې څو څو ځله لوستلې، په ذهن کې یې تحلیل کړې، د هغې مانا ته یې ځان رسولی او بیا یې خپلې ژبې ته را اړولې ده. په خپله ژبه کې یې هم بیا څو څو ځله له نظره تېره کړې، په دې مانا چې له ژباړونکو پرته به هېچا هم د ارسطو دا اثر دومره زیات نه وي مطالعه کړی، په خپله مولانا وايي: ((د حکیم فارابي او شېخ الرییس دې دومره تاکیدونو په ما دومره اثر وشه چې ما د کتاب الشعر کم نه کم پنځوس ځله مطالعه وکړه...))^(۶) نو ځکه خو د ده تحلیل خورا ژور برېښي. مولانا محمد اسرائیل د ژباړې له همدې

وخت او دقت څخه گټه پورته کړې، لومړۍ یې ددې اثر د ژباړې اړتیا په گوته کړې او بیا یې ددې اثر پر ماهیت او اهمیت رڼا اچولې ده.

مولانا وایي: ((سره له دې چې د ادب په فن کې د ارسطو نظریات او هغه هم د یوناني ادب په باره کې او بیا خاص د یوناني ادب د یوې مخصوصې نوع متعلق دي، خو بیا هم د هغه د نظریاتو لویه حصه څنګه چې د هغه له شانه سره ښایي، په ادبیاتو باندې په مجموعي حیثیت صحیح ثابتېږي او دا ویلی کېدی شي چې د هغه د زمانې نه یې واخله تر نننۍ زمانې پورې د شعري تنقید مسله اصولو کې هېڅ قسم اهمه اضافه نه ده شوې او راتلونکي وخت کې هم څه امید نشته چې اوشي، دغه وجه ده، چې د دنیا د هر ملک شاعران ښه او بد شعرونه هم د ارسطو په تله تلي.))^(۷)

مولانا اسرائیل د ارسطو له نظره د شعر زېږوونکو سرچینو ته اشاره کوي او وایي: ((د ارسطو دا عقیده ده، چې د بنیادم هغه فطري ذوق، چې کوم د شعر موجد او باعث دی، له دوو چینو نه خړوبېږي، یو د تفاخر او لویۍ خیال دی، چې کوم د پلار نیکه د لویۍ او د عظمت د تاثر نتیجه ده، دا د فخریه او رزمیه اشعارو محرک دی، دویم د بل عیب لټولو او نکته چینی کولو ته د بنیادم هغه طبعي میلان دی، چې ترې نه هجو پیدا کېږي، رزمیه اشعارو نه غم لرلي منظومات (تراژیدي) وجود

ته راځي او د هجویه اشعارو نه خندوونکي اشعار (کامیډي) پیدا کړي، چې د رزمیه نه هغه جدا کوي.

د ارسطو عقیده ده، چې د زمانې په حیثیت غمجنوونکي منظومات، په فخریه او هجویه اشعارو فوقیت لري، په دې وجه په کار دي، چې د هغې په هکله پوره تحقیق سره اوږد بحث وشي، لکه چې هغه په خپل دې کتاب کې هم دغسې کړي دي.))^(۸)

مولانا اسرائیل د شعر په باب د افلاطون او ارسطو د نظریاتو اختلاف او توپیر ته هم اشاره کوي.

افلاطون وايي: ((دا دنیا د عالم مثال او نقل دی او شاعري د انسانانو د اعمالو او افعالو نقل کوي، ګویا که شاعري د نقل نقل شه. د هغه په نظر دا د سیوري سیوری دی او له اصل نه ډېر لرې دی.))

ارسطو وايي: شاعري د فطرت نقل نه کوي او نه د فطرت د نقل کولو څه ضرورت شته، ارسطو دا مني چې شاعري نقل یا تقلید خو ضروري دی، ولې پر ځای ددې چې دې ته له مصورې سره مشابهت ورکړای شي، هغه وايي چې شاعري له موسیقۍ او رقص سره مشابهت لري.

ارسطو هم شاعري ته نقل وايي، ولې د افلاطون د نقل موازي، هغه نقل خو ورته وايي ولې د نقل نقل نه.))

په خپله ارسطو د خپل دې کتاب په باب وايي: ((زما مقصد دادی چې د شاعرۍ پر فن بحث وکړو او د هغې مختلف انواع معلوم کړو او په دې انواعو کې د هر یو کار او مقصد وټاکو، د شعر صحیح تجزیه او د اشعارو تعداد، د قطعاتو کیفیات او د هغې د اجزاوو په باره کې خیال اظهار کړو.))

ارسطو د شاعرۍ بحث له درېو پوښتنو پیلوي: ((شاعري څنگه نقل یا تقلید کوي؟ شاعري د څه څیز نقل کوي؟ او ددې نقل طریقې کومې دي؟))

ارسطو شاعري په لومړي ګام کې پر دوو برخو (داستاني او ډراماتیکه) وېشي، د تراژیکو داستانو او تراژیکو ډرامو تر منځ هم توپیرونه په ګوته کوي. داستانونه اوږده او ډرامې لنډې وي. ده د ډرامې لپاره د زمان، عمل او مکان وحدت ضروري وباله، چې وروسته بیا د (درې ګوني وحدت) په نامه یاد شو.

ارسطو د تراژیدۍ په باب وايي چې ((دا باید داسې یو علمي تقلید وي چې په دقت سره تر سره شوی وي او په خپل ذات کې باید کامل او اکمل وي.))

ارسطو د شاعر د تېروتنو او غلطیو په باب هم ځانګړی انتقادي نظر لري: ((هغه وایي، شاعر په دوه ډوله غلطې کوي، دا غلطې یوه خو

اصلي غلطی ده او هغه دا چې یو سپری د شاعرۍ صلاحیت نه لري او بیا هم شاعري کوي، دا غلطی د بېنسلو وړ نه ده، دویم ډول اتفاقي غلطی ده، د هغې صورت دادی چې شاعر صلاحیت لري، خو د شاعرۍ د هغې برخې د جزئیاتو په بیان کې کله کله غلطی هم کوي، چې له نورو فنونو سره تعلق لري، دا ډول غلطی د بېنسلو وړ ده.))

د ارسطو بوطیقا؛ د شعر هنر یا کتاب الشعر پر یوه سريزه پیل شوی او د همدې سريزې په لومړۍ جمله کې ارسطو د خپل اثر هدف بیانوي، دی وايي: ((زما د بحث موضوع شاعري او د هغې مختلف قسمونه دي)).^(۹) ارسطو خپل دا اثر په پنځو برخو کې رالنډوي: په لومړۍ برخه کې یې همدا سريزه ده چې پر خپل هدف سربېره د رزمیه یا جنګي شاعرۍ (Epic) یادونه کوي، بیا د غم او درد شاعري (Tragedy) بیانوي او بیا د خوشالۍ شاعرۍ (Comedy) ته اشاره کوي، همدا په حقیقت کې د ارسطو له نظره د شاعرۍ وېش دی او په پای کې د نقادانو اعتراضونو ته د ځواب ورکولو اصول تشریح کوي.

ارسطو په شاعرۍ کې د یو کرکتر یا شخصیت د بیان لپاره درې اصول ټاکلي دي: لکه څنګه چې هغوی دي، تر هغو غوره وښودل شي یا تر هغو ډېر ټیټ او یا هم لکه څنګه چې دي همغه شان. ارسطو په دې اثر کې د رزميې شاعرۍ او تراژیدي، رزميې او هجوې تر منځ توپیرونه هم په ګوته کړي، د شاعرۍ د بېلابېلو ډولونو لپاره یې د وزن، بحر او اهنگ

څرنگوالی هم په گوته کړی او د خپلې زمانې او تر هغه وړاندې زمانې
نظمونه یې له فني پلوه ارزولي دي.

په کوتلې، سپېڅلې او په تول برابرې شاعرۍ کې ارسطو یوازې (هومر)
د شاعر د لقب مستحق ګڼي، ځکه چې د ارسطو په نظر دده په نقلونو
(پېښو) کې د ډرامې (حقیقي روح) موجود دی. ارسطو د کومیدي په
باب وايي چې دا د بدو خصلتونو نقل یا (پېښې) دي.

ارسطو د خپل اثر په درېیمه برخه کې تراژیدي څېرې، ارسطو وايي:
(تراژیدي د یو داسې عمل (کردار) نقل او پېښې دي چې هغه اهم او
مکمل وي، یو مناسب عظمت او اوږدوالی ولري او په داسې ښکلې ژبه
لیکل شوې وي، چې خوند کوي، دا ځکه چې د دې په مختلفو برخو
کې په مختلفو ذریعو سره د وېرې، وحشت او دهشت د بیان له امله
اغېز پیدا کېږي او له همدې وجې د پیدا شویو جذباتو او هیجاناتو
صحت او اصلاح هم کوي.

دی د تراژیدۍ لپاره شپږ عناصر مهم ګڼي: پېښې، څېرې، ژبه، تاثرات،
ارایش یا سینګار او موسیقي.

ارسطو تراژیدي پر څلورو ډولونو: پېچلې، دردونکې، اخلاقي او ساده
وېشي.

د کتاب الشعر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانگړې شوې ده.

په دې بحث کې په (شپږو) جلا جلا برخو کې د نقادانو اعتراضونو ته ځواب ویل شوی او د نقد پر اصولو بحث شوی دی. ایا شاعر یوه پېښه لکه څنګه چې وه یا ده همغه شان تصویر کړې، یا څنګه چې گڼل کېدی یا بیانېدی شي او یا دا چې څنګه د هغو بیانېدل په کار دي، همغه شان انځور کړي که نه؟

ژبه یې څنګه کارولې؟ او بله دا چې د شاعرۍ د سمون معیار څه دی؟ له نورو برخو سره څه توپیر لري؟

ارسطو په خپل اثر کې د مورخ او شاعر توپیر ته هم صریحه اشاره کړې. وایي د (هیروډت) تصنیف منظوم کېدی شي، خو بیا به هم همغه تاریخ وي، که په نظم وي او که نه وي. د دواړو: (مورخ او شاعر) تر منځ غټ توپیر دادی چې یو (مورخ) دا بیانوي چې څه پېښ شول او شاعر دا بیانوي چې څه پېښېدی شي. په دې وجه شاعري د تاریخ په پرتله ډېره فلسفیه او زیات غوره څیز دی. شاعري له عام څخه خبرېدل دي او تاریخ له خاص حقیقت څخه.

ارسطو پېښې هم پر دوه ډولونو وېشي: ساده او پېچلې.

ارسطو د خپل اثر په همدې درېیمه برخه کې تراژیدي پر هر اړخیز ډول خپرلې او په (۲۶) بېلابېلو برخو کې یې پرې رڼا اچولې ده.

ددې ترڅنګ پر رزمیه یا جنګي شاعری هم ځانګړې بحث شوی. دی د جنګي شاعری جوړښت یا شکل هم د غموونکې ډرامې شکل ته ورته بولي، د بحر او د بیان د ښې له مخې یې هم یو شان بولي. په دې کې پیل، منځ او پای په کار دی.

ارسطو جنګي شاعري هم د تراژیدۍ په شان پر څلورو برخو وېشي: ساده، پېچلې، اخلاقي او غموونکې یا دردوونکې، له موسیقي او سینګار یا ارایش پرته د هغې هغه برخې هم هغومره کېدی شي چې د تراژیدۍ دي. خو توپیر یې دا ګڼي چې رزمیه شاعری کې ډېری پېښې بیانېدی شي، د نظم ضخامت زیاتېږي، خو تراژیدي ددې وس نه لري، ټولې هغه پېښې بیان کړي چې په یوه وخت کې تېرې شوې دي، هغه پر یوه وخت یوازې هغې پېښې بیانولای شي چې د ستیج پر سر ښودل کېدلای شي.

ارسطو په خپل دې اثر کې د شاعرانه ژبې پر استعمال هم ټینګار کوي، د غږ، نوم، فعل او جملې پر تعریف سربېره شاعر ته لارښوونه کوي، چې د ژبې په استعمال کې باید ډېر دقت وکړي او د عروضو پر علم باید یوه وي.

ارسطو د خپل اثر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانگړې کړې، په دې برخه کې ارسطو پر شاعرانو یا شاعرۍ د نیوکو علتونه پر پنځو بنسټونو وېشلي دي: هغوی یوه پېښه یا واقعه ناشونې گڼي، یا د هغې خلاف قیاس کوي، یا یې د اخلاقو خرابوونکې گڼي، یا متضاده او یا هم د هنر له پلوه غلطه.

د ارسطو په نظر که شاعر دده وړاندیزونه او هغه لارښوونې، چې ده په دې اثر کې ورته اشاره کړې، هغه عملي کړي، د نقادانو له نیوکو به وژغورل شي.

د کتاب الشعر پنځمه او وروستۍ برخه د تراژیدۍ او رزمیه شاعرۍ پرتلنې ته ځانگړې شوې ده، ارسطو تر خپل تحلیل، اروزنې او پرتلنې وروسته دې نتیجې ته رسېدلې، چې تراژیدي تر رزمیې شاعرۍ غوره ده.

دی د لومړي قضاوت، محک او فرضیې په توگه وایي، که چېرې دا ومنل شي چې کوم فن زیات سپېڅلی وي، هغه به تر مقابل لوري غوره وي. سپېڅلی فن بیا همغه دی چې د هوښیارو کتونکو خوښ شي.

ارسطو تراژیدي تر رزمیه شاعرۍ ځکه غوره بولي چې د رزمیه شاعرۍ ټول عناصر په تراژیدۍ کې خوندي دي، خو تراژیدۍ د موسیقۍ او سینگار په گډون نورې زیاتونې هم لري چې د تخیل د لوړتیا سبب

گرځي او دا چې پر ستيځ ښودل کېږي نو اثر يې نور هم څرگند او صفا کېږي. تراژیدۍ د لوستلو او کتلو پر وخت هم وخت کم نیسي، ځکه چې که یو اثر ډېر وخت واخلي، نو ډېر څه ترې نه حاصلېږي.

په جنگي نقل کې وحدت یا یووالی ډېر کم دی، د یوه رزمیه نظم له موادو څخه ډېرې تراژیدۍ لیکل کېدې شي، لنډه دا چې ارسطو د خپلو گڼو دلایلو له مخې تراژیدۍ تر رزمیه شاعرۍ غوره بولي، خو دا په دې مانا نه ده چې هغه دې حکم وکړي، رزمیه شاعري دې هېڅ نه وي او یا ورته هېڅ اړتیا نه شته، بلکې د شاعرۍ د دوو ډولونو د پرتلنې په حالت کې تراژیدي تر رزمیه شاعرۍ غوره بولي.

د ارسطو د شعر هنر یا کتاب الشعر د پښتو ژباړې په وروستۍ برخه کې د ژباړونکي له خوا د هغو اشخاصو او د هغوی د اثارو یادونه شوې، چې د ارسطو د کتاب په متن کې د هغو نومونه راغلي او یا یې هم د کتابونو بحثونه او ارسطو هم د خپل منطق او استدلال په توگه راوړي دي، دې ته (مختصر حالات) عنوان ورکړل شوی او د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي دي. که څه هم ددې اشخاصو یادونه د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلې، خو که څوک یې د کتاب تر اصلي متن دمخه ولولي، نو د ارسطو د کلام د مفاهیمو په درک کې به ورسره ډېره ښه مرسته وکړي.

د ارسطو د دې اثر تردې لنډې ارزونې، پېژندنې او شننې وروسته سړی په ټولیز ډول ویلای شي چې د ارسطو دا اثر (کتاب الشعر) د ادبپوهنې په تېره بیا د ادب تیورۍ اساسي، مهم او خورا ګټور کتاب ګڼل کېږي، په حقیقت کې همدا اثر دی چې په عملي او نظري ډول یې د ادب تیوري اساسات ایښي دي، د ادب تیورۍ یو لنډ تعریف دادی چې ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.))^(۱۰) د ادب تیوري د معاصرو او جامع تعریفونو له جملې څخه یو هم دادی چې: ((ادب تیوري د هنري ادبیاتو ټولنیز رول او ماهیت، ځانګړتیاوې، څرنگوالی او د ودې قانونمندی څېړي او د ادبي موادو او مسایلو د څېړلو او ارزونې لپاره مختلف معیارونه او پرنسپيونه ټاکي، ادب تیوري، ادبي عام مفاهیم او اصطلاحات طرح او تنظیموي او هغو ته د یوه سنجول شوي منظم سیستم بڼه ورکوي، همدا د ادبي تیوري مفاهیم او بنسټونه دي چې د هغو په رڼا کې ادبي افکار له ابهام څخه راوځي.))^(۱۱)

د پورتنی تعریف له مخې د ارسطو (کتاب الشعر) نه یوازې د ادب تیوري په برخه کې د خپل وخت یو نسبتاً بشپړ اثر ګڼل کېږي، بلکې تر دې دمه پورې دا داسې یو اثر دی چې د ادب تیورۍ په برخه کې د عملي او نظري لارښود اثر په توګه کار کوي.

ارسطو داسې یو عالم و چې د خپل وخت او تر هغه دمخه زمانې اکثره ادبي اثار یې له نظره تېر کړي، ارزولي او شنلي وو او بیا یې د همغو اثارو د لیکنې ډول او محتوا له مخې تیوریک اصول ټاکلي او هغه اثار یې د همغو اصولو په رڼا کې ارزولي وو.

د ارسطو تر بوطیقا یا کتاب الشعر وروسته چې د ادبیاتو په باب ادیبوهانو کوم اثار لیکلي، نو یو ځل یې ضرور خپله ریښه د ارسطو همدې اثر ته رسولې او هغه یې د خپل ځان د الهام اساسي سرچینه ګرځولې ده. ارسطو په ډېر دقت سره ادبي اثار ارزولي او ډلبندي کړي دي. د ارسطو لپاره د ادبي اثارو د ارزونې چاپېریال او بستر هم ښه برابر و، دده په زمانه کې او تر ده وړاندې هم یونان د زیاتې ادبي پانګې خاوند و، همدا پانګه وه چې ارسطو وارزوله او بیا یې ورته اصول او میتودونه په ګوته کړل. طبیعي خبره ده چې که پر هغه وخت یونان دومره ادبي پانګه نه لرلای، نو ارسطو به څه شی ارزولي وای او د څه شي له مخې به یې ورته اصول ټاکلي وای؟ د ارسطو خپله پوهه او د یونان ادبي پانګه ددې سبب شوه چې ارسطو د بوطیقا مهم اثر ولیکي چې تر ننه پورې د ادیبوهنې په برخه کې کار وړ او ګټې وړ اثر ګڼل کېږي. اوس یوه پوښتنه داده چې د ارسطو د بوطیقا تیوریک اثر د ادب تیورۍ د اوسنیو معیارونو له مخې وارزول شي، ښه ده او که نه

اوسنی ادبي تیوري د ارسطو د ادبي تیوري (بوطیقا) له معیارونو سره پرتله شي؟

دا خبره خو هېڅ د بحث وړ نه ده، له منطقه لرې او ناممکنات دي چې څوک ووايي د ارسطو بوطیقا دې تر هغه وروسته اثارو څخه متاثر وي!!؟ خو دې بل اړخ کې دا خبره واضح ده چې اوسنی ادبي تیوري بیا د ارسطو له دې اثر څخه الهام اخلي او که یو ادبپوه خپله ادبي تیوري او د هغې میتودونه وضح کوي، نو ضرور به یو ځل د ارسطو معیارونه او میتودونه له نظره تېروي. د ادب تیورۍ په برخه کې د ارسطو یاد اثر دومره جامع دی چې د اوسنی ادبي تیوري اکثره معیارونه په کې خوندي دي، لکه پورته مو چې یو دوه تعریفونه یاد کړل.

په پای کې د یوې ټولیزې نتیجې په توګه ویلای شو چې د ارسطو (بوطیقا) د ادب پوهنې په برخه کې داسې یو تیوریک اثر دی چې تر دوه زریزو زیاتې مودې راهیسې په ادبي مطالعاتو کې مطرح دی او تر څو پورې چې ادب او د ادب په باب بحثونه او تحلیلونه روان وي، دا اثر به په کې مطرح وي او خپل خپل اغېز به لري.

اخځونه

- (۱) ادب او ادبي کره کتنه، عبدالمالک همت، صحاف نشراتي موسسه، ۱۳۸۵ل کال، ۲۹۹مخ.
- (۲) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، د مولانا عبدالقادر سريزه، ۴ مخ.
- (۳) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، (۱۹۵۸م) کال، ۱ مخ.
- (۴) ادبي نظريات (د پښتو دکتورا پروگرام) سرمحقق زلمی هېوادم، ۱۳۹۴ل کال، ۸ مخ.
- (۵) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، د مولانا عبدالقادر سريزه، پېښور، پښتو اکيډمي، ۱۹۵۸م کال، ۵ مخ.
- (۶) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۳۰ مخ.
- (۷) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۱۴ مخ.
- (۸) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۱۶-۱۷ مخونه.
- (۹) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، د اصل متن لومړۍ مخ.
- (۱۰) د ادبپوهنې خانګې، سرمحقق محی الدین هاشمي، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۹۲ل کال، ۱۶۹مخ.
- (۱۱) ادبي نظريات، (دوکتورا پروگرام)، سرمحقق زلمی هېوادم، ۱۳۹۴ل کال، ۲ مخ.

د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ايډيالونو پرتلنه

ابومحمد مصلح الدين د عبدالله زوی چې په (شيخ سعدي) مشهور دی او رحمان بابا په دوو يادو ختيزو ژبو (دري) او (پښتو) کې داسې ياد او نامتو شاعران او عارفان تېر شوي چې دواړه په عوامو او خواصو کې زيات منښت، گرانښت، مقبوليت او محبوبيت لري. ددې عام محبوبيت علتونه کېدی شي ډېر وي، خو لوی اخلاقي، انساني او ديني ارزښتونه، د بيان مستقيم طرز، نېغ په نېغه د پيغام رسونه او ساده ژبه ددې منښت او گرانښت د اساسي عواملو په توگه يادولای شو.

دلته نه غواړو د دغو دواړو محبوبو شاعرانو پر شاعرۍ پراخ بحث وکړو، ځکه يوه ليکنه، څو ليکنې او ان څو ځانگړي اثار ددې وس نه لري چې دداسې سترو شاعرانو د پراخې شاعرۍ او د هغو پر ټولو اړخونو رڼا خوره کړي، خو دلته غواړو يوازې او يوازې ددې دوو سترو شاعرانو او صوفيانو د غټو اخلاقي ايډيالونو پر ورتوالي او د هغو پر پرتلنې لنډه رڼا واچوو، خو مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته لاړ شو، غواړو يو څو نورو ضروري ټکو ته هم نغوته وکړو:

زمانې واټن:

د شېخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ زيات زمانې واټن موجود دی، ((شيخ سعدي پر (۶۰۶) هجري کال د اوسني ايران په (شيراز) کې زېږېدلی او پر (۶۹۱) هجري کال يې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړي دي.))^(۱) رحمان بابا بيا د پټې خزانې په حواله (پر (۱۰۴۲هـ ق) کال د پېښور سيمې په بهادر کلي زېږېدلی))^(۲) او ((پر (۱۱۲۸هـ ق) کال يې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړي او د پېښور په هزارخاني هديره کې خاورو ته سپارل شوی دی.))^(۳) په دې ډول نو د شېخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ (۴۳۶) کاله او د مرگ ترمنځ يې (۴۳۷) کلونه زمانې واټن موجود دی.

گډ ټکي:

د شېخ سعدي او رحمان بابا د کلام ترمنځ زيات مشترک ټکي شته، محتوا يا منځپانگه ددې مشترکاتو مرکزي ټکي دي. دواړه لويو عارفانو تر هر څه وړاندې خپل فکر د دين (اسلام) پر دايره متمرکز کړی دی. اسلام کې بيا دواړو د عرفان او تصوف لاره خپله کړې، نفسي تذکيه، ځان پېژندنه، انسان پېژندنه او خدای پېژندنه، د انساني چلند سمون، د نفسي غوښتنو کنترول او مهارول، د دين پر اصولو پوهېدل او ودرېدل د دواړو شاعرانو د کلام گډ محتوايي ټکي دي. دواړو شاعرانو

په شعر کې له ساده او عام فهمې ژبې څخه کار اخیستی، داسې ژبه چې عوام او خواص ټول پرې په اسانۍ سره پوهېدی شي.

توارد:

سره له دې چې د شبخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ نږدې (څلورنیمې) پېړۍ زمانې واټن دی، خو دا هغه مهال دی چې درې ژبه پر ټولې سیمې خوره وه او ددې ژبې د ادیبانو شهرت عام و. دا خبره له حقیقته لرې نه ده چې رحمان بابا او د هغه هممهالي شاعران به له درې ادب څخه پوره خبر وو او د هغو له مطالعې به یې فیض هم موندلی وي، خو دې کې هم شک نه شته چې توارد او تصادف به هم د دواړو شاعرانو په شعرونو کې د گډو ټکو د رامنځته کېدو سبب شوی وي. توارد له مخکیني شاعر سره د وروستي شاعر د کلام هغه محتوایي او شکلي ورتوالی دی چې وروستني شاعر له مخني هغه څخه په شعوري او قصدي ډول څه نه وي را اخیستی، خو په ناشعوري، نالیدلي او نالوستي ډول د دواړو د کلام یو څه برخه سره ورته والی ولري. په بله وینا توارد ((په ژبه کې یو په بل پسې وارېدېدلو ته یا پر یوه وخت داخلېدلو ته وايي. په ادبي اصطلاح کې که یو شاعر پر یوه وخت یو مضمون په یوه شعري قالب کې ویلای وي. پر بل وخت بل شاعر بیا همغه مضمون په همغو کلمو کې بې له دې چې د هغه بل شاعر پر شعر خبر وي، ووايي، توارد ورته وایي. کله داسې وي چې په مضمون کې

توارد پېښ شي او کله په کلمو کې. ځینې وخت یو څوک له چا ډېر متاثره وي، د هغه د کلام په بیا بیا لوستلو ځینې کلمې، اصطلاحگانې ترکیبونه او مضمونونه د هغه په ذهن کې پربوزي. کله چې بیا خپله سنجونه کوي د هغو څیزونو اثرات په کې لیدل کېږي.))^(۱) له شېخ سعدي څخه د رحمان بابا محتوایي الهام ردېدلای نه شي، خو څرنگه چې هغه وخت د اثارو چاپ او تکثیر د نن په شان عام نه و، نو ځکه خو ویلای شو چې ددې الهام تاثیرات به ډېر مستقیم نه وي، څرنگه چې دواړه عارفان، صوفیان او شاعران د یوې واحدې فکري دایرې په حدودو کې فعال وو، نو ځکه خو یې د اخلاقي اډیالونو او فضایلو په بیان کې د محتوایي توارد او تصادف خبره هم ردېدلای نه شي.

شیخ سعدي په (اوومه) هجري پېړۍ کې د اسلامي نړۍ په تېره بیا د دري ادب یو ستر عرفاني، روحاني او ادبي شخصیت تېر شوی دی، د دین د اساساتو تل ته ورکښته شوی و او د اسلام پراکثرو ارکانو او رموزو پوه و، خدای پالنه، انسان پالنه، ذهني او نفسي تذکيه، د انسان د اخلاقي نظام جوړښت، عرفان، ځان پېژندنه او خدای پېژندنه د شېخ سعدي رحمه الله عليه د کلام فکري اساسات جوړوي، بوستان، گلستان او په مجموعي ډول د هغه ټول کلیات د همدغو ارزښتونو د ځلوني انځورګري کوي. رحمان بابا د یولسمې هجري پېړۍ په وروستۍ نیمایي او د دولسمې هجري پېړۍ په لومړیو کې د پښتو ستر شاعر او

لوی عارف تېر شوی، رحمان بابا بیا د خدای په مینه او د هغه د مخلوق په محبت کې غرق انسان دی، هغه وایي چې: دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې، تصوف، عرفان، د نفس پاکوالی، اخلاقي فضایل، انسانیت او د هغو پالنه د رحمان بابا د کلام محتوایي خواوې دي.

دلته غواړو ددغو دوو سترو عارفانو انساني لارښوونو، اخلاقي ایدېالونو او د دیني نصایحو سپړنې او پرتلنې ته لږ تم شو.

عدالت:

سعدی د عدالت تامین او پالنه د هر انسان او په تېره بیا د عادل انسان لپاره د تلپاتې یادگار وسیله ګڼي، وایي ظالم او عادل دواړه له نړۍ تلونکي دي، خو له یوه څخه د ظلم قاعده پاتې کېږي او له بل څخه نېک نوم.

ظالم برفت و قاعده زشت ازو بماند

عادل برفت و نام نیکو یادگار کرد

د رحمان بابا په کلام کې هم عدالت او د عدالت تامین یو مهم عنصر دی، هغه هم د شېخ سعدی په شان پر عدالت ټینګار کوي او له هر انسانه د انصاف او عدالت غوښتونکی دی:

په انصاف په عدالت به نو شپروان شي
هر عمل به د خپل ځان په ترازو کړي
د سکندر په څېر جهان به در څرگند شي
که سر کوز په ایینه د خپل زانو کړي

هنر:

سعدی هنر، پوهه او کمال د انسان لپاره ستر ثمر گڼي، دده په نظر د
انسان هنر همغه دی چې هغه خپله ظاهر شي او په خپله د هنرمند
شخصیت تثبیت کړي، نه دا چې هنرمند د هغه یادونه وکړي:

اگر هست مرد از هنر بهره ور

هنر خود بگوید نه صاحب هنر

رحمان بابا هم د سړي جوهر د هغه هنر گڼي، هنر د سړیتوب معیار
گڼي، نه زر او زور:

دنیا دار که مستغنی په سیم و زردی
هنرمند و خخه گنج د خپل هنر دی
بپهوده به زورور و ځان ته وایي
د دنیا سړی که هر څو زورور دی

شتمني:

شيخ سعدي مال، متاع او دنيایي شتمني داسې يوه اړخيزه لاره گڼي
چې له هغو سره زياته مينه او لېوالتيا ددې سبب گرځي چې څوک
ترې بېرته نه شي راوتلای.

کسی ره سوی گنج قارون نبرد

و گربرد ره باز بیرون نبرد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې تخت و تاج او د دنیا مال چاته نه
پاتې کېږي، که یو څوک پاچا او ستر واکمن هم وي، نو یوه ورځ به یې دا
تاج و تخت له خاورو سره برابر شي، نو ښه خبره داده چې انسان نېکي
وکړي او د نېکۍ له امله خپل نوم پرمخ بېږدي.

اورنگ زېب چې ارایش د تخت و تاج کا

تخت و تاج به یې مرگ تاخت و تاراج کا

په جهان کې به یې پاتې ښه بد نوم شي

دی که چارې د کسری که د حجاج کا

رحمان بابا پر دې بیا ټینګار کوي چې د هېچا شتمني او واک تلپاتې نه
دي او اخر له منځه ځي:

خان سلطان ددې جهان

اخر درومي خوار حیران

نه یې مل نه یې حامی وي
درد یې داسې په خپل ځان
بادشاهي یې پاتې کېږي
زړه یې چوي په ارمان

مینه او مینان:

سعدی هغه کسان چې له چا سره د زړه له تله مینه او محبت ولري او د هغو په مینه کې غرق وي، عیناً لکه مړي گني چې اواز ترې نه خپري، ددې شعر یو تعبیر دادی چې څوک د خدای په مینه کې ډوب وي، هغه نه د بل چا خبره اوري او نه چاته غوږ نیسي، هغه یوازې په خپله مینه کې ډوب وي.

عاشقان کشتگان معشوقند
بر نیاید زکشتگان اواز

رحمان بابا هم عشق داسې یو سېلاب گني چې هر څه له مخې پسې وړي او هېڅ بند ورته د ټینګې نه دی:

هر چې ژغوري سرو مال په عاشقۍ کې
هغه کړی کور په مخ کې د سېلاب دی
ته چې خوب غواړې په عشق کې راته وایه
کوم چا کړی د زمري په خوله کې خواب دی

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

رحمان بابا، ناز، نخرې، ازار او درد د عشق او معشوقې خصلت گڼي، خو
دی په دې نظر دی چې څوک د عشق په لاره ځي، نو دا نخرې به
زغمي.

معشوقې همېشه ناز په عاشق کاندې
رحمان هېڅ له خپله یاره ازار نه دی
یا هم:

چې د ستاد عاشقۍ په تبغ شهید شي
د رحمان غاړه به هاله شي ادا
رحمان بابا دا دنیا د عشق او مینې زېږنده او عشق بیا د ټولو مخلوقاتو
پلار گڼي:

دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې
د جمله وو مخلوقاتو پلار دی دا
رحمان بابا د عشق په لاره کې د خطرونو د مخنیوي لپاره سپارښتنه
کوي چې مین باید ځان ته یو لارښود وټاکي:

بې رهبره یون د عشق په لاره گران دی
دلته بویه چې پیدا کاندې رهبر څوک

نېک کارونه:

سعدی تر هر څه زیات پر ښو اخلاقو، نېک چلند او په یوه لنډه مانا پر سړیتوب ټینګار کوي، هغه وایي، نه دا نړۍ پاتې کېږي، نه د انسان خوښي او خوشالی، خو کوم څه چې انسان ته تلپاتې ژوند ورکوي، هغه د انسان هغه نېکي ده چې تر ده وروسته نور دی په همغه نامه یادوي:

جهان نماند و خرم روان آدمی
که باز ماند از او در جهان به نیکی یاد
رحمان بابا هم دا دنیا او د هغې خوشالی یوه ننداره بولي چې ډېر ژر تېرېدونکې ده، خو سړی باید د سبا غم وخورې.

د دنیا په تماشا چې څوک نازېږي
خو هم نن یې تماشا ده سبا نه ده
دی نېک کارونه د نېکو خلکو او بد کارونه د بدو خلکو زېږنده ګڼي:

نېکو کاره نېک افعال شي
بد کردار او بد افعال شي
سرنوشت د سړي ګوره
یو عیسی وي بل د جال شي
چې نېک بخت وي نیکو یي کا
چې بد بخت وي بد سګال شي

فال به څه گوري رحمانه خپل افعال د سړي فال شي

مقصود:

سعدی د نورو صوفیانو او عارفانو په شان زړه د خپل محبوب اصلي
خونه او ځای گڼي او په دې نظر دی چې هر څه (خپل مقصود او مرام)
باید په خپل ځان او زړه کې وگورو، که ځان ته متوجه نه شو خپل
مقصود په دښتو او بیابان کې نه شو پیدا کولای.

عمرها در پی مقصود به جان گردیدم
دوست درخانه و ماگرد جهان گردیدم
خود سراپرده قدرش زمکان بیرون بود
انکه ما در طلبش کون و مکان گردیدم

رحمان بابا هم زړه د عبادت او دعا د قبلېدو اساسي ځای گڼي او هر
انسان ته وایي، که غواړې خپل مقصود حاصل کړې، د بل انسان زړه مه
ازاروه او د هغه د ابادۍ هڅه وکړه.

د خلیل تر کعبې دا کعبه ده لویه
که اباد کا څوک ویران حرم د زړه

او یا هم:

که دې نیت وي د کعبې د جوړولو
د بېوسه انسان زړه جوړ کړه کعبه ده

زړه:

لوی عارف او صوفي شېخ سعدي د انسان زړه داسې یو شی ګڼي چې هر ځل چاته نه ورکول کېږي او دا داسې متاع نه ده چې بار بار دې د معاملاتو په بازار کې خرڅه شي:

دل به بازار من آورده و بفروخته ای
دل بفروخته مفروش به بازار دګر
په دې بیت کې ژمنه، وفا او نوره محتوا شامله ده.

رحمان بابا بیا د عرش او کرسی تر مرتبې هم د زړه مرتبه لوړه ګڼي،
وايي:

چې یې عرش او کرسی لاندې تر قدم وي
بالا تردې هسې شان قدم د زړه

غوړه مالي:

غوړه مالي، د پاچاهانو د خوشالۍ لپاره په درباري چلند کې ناقانونه افراط او تفریط یوه داسې ناروغي ده چې ټولنه له سختو ستونزو سره مخامخولای شي، خو ځینې وخت بیا داسې هم وي چې ځینې شاهان د مشاورینو ښه نظر هم اوري او هم یې عملي کوي. شېخ سعدي دغسې یو حالت ته متوجه دی او وایي افسوس د هغه شخص په حال

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

چې حاکم یې ښه خبره اوري، خو دی یې ورته نه کوي، دا حالت د ډېر
افسوس خبره ده:

هر که شاه آن کند که او گوید
حیف باشد که جز نکو گوید
رحمان بابا بیا غوره مالي د نوکرانو یوه مجبوري گني او وایي:

هر چې کاندې نوکري د بادشاهانو
خواه ناخواه به د دربانو منت بار وي

چوپتیا:

حضرت علي کرم الله وجهه ته یوه خبره منسوبه ده چې وایي: ((د هر
چا شخصیت د هغه د ژبې تر شا پټ دی.)) رښتیا خبره هم همدا ده تر
هغه پورې چې یو څوک خبرې ونه کړي، نو د هغه د پوهې او شخصیت
جاج ورڅخه نه شي اخیستل کېدلای او د پوهې کچه یې نه معلومېږي.
شېخ سعدي رحمه الله علیه هم همدا پخه خبره د خپل کلام په یوه
بیت کې ځای کړې، وایي:

تا مرد سخن نگفته باشد
عیب و هنرش نهفته باشد

حضرت رحمان بابا بیا خاموشي يوه لوړه مرتبه گڼي، خو دی دا مرتبه په هغه شرط ماتوي چې له خپل یار سره پر خبرو لگیا وي، له دغسې یو حالت پرته رحمان بابا هم خاموشي يوه لوړه مرتبه او مقام گڼي:

خاموشي که هر څو لویه مرتبه ده

زه مې یار سره په سوال او ځواب خوښ یم

ټولنیز اخلاق:

د شېخ سعدي په کلام کې پر ټولنیزو اخلاقو هم ډېر ټینګار شوی، خو د ټولنیزو اخلاقو ترڅنګ سیاسي اخلاقو ته هم ډېر پام شوی، د پاچاهانو غرایز او نفسي خواهشات هم تشریح شوي او د دروېشانو هم. هغه په یوه حکایت کې وایي، لس دروېشان پر یوه تېغر راټولېدی شي او خپله ډوډۍ له یو بل سره نیمولای شي، خو په یوه اقلیم او یوه جغرافیه کې دوه پایاهان نه شي ځایېدلای. د سعدي دا مثال همدا اوس زموږ په ټولنه کې په ښه ډول د تطبیق وړ دی. سعدي دا د پاچاهانو یوه غریزه گڼي چې یو ځای لاندې کړي، نو بیا د بل د نیولو هوس لري:

ده درویش درگلمی بخشند

دو پادشاه در اقلیمی نگجند

او یا هم:

نیم نانی ګر خورد مرد خدا

بذل درویشان کند نیمی دگر

ملک اقلیمی بگيرد بادشاه

همچنان در بند اقلیمی دگر(۵)

رحمان بابا بیا په دې نظر دی چې د خانانو او ملنگانو سره کلي نه
کېږي، دی دواړه یو د بل مقابل لوري گڼي:

نه شي د خانانو ملنگانو سره کلي

چېرته عزیزخان چېرته ملنگ عبدالرحمن

رحمان بابا بیا دروېشان تر شاهانو لوړ ځکه گڼي چې د خپل روحاني
قوت په برکت تر عرشه هم مزل کولای شي او شاهان له دې سفره
عاجز دي:

په یوه ساعت تر عرشه پورې رسي

مالیدلی دی رفتار د دروېشانو

اصلیت:

شیخ سعدي رحمه الله علیه په دې نظر دی چې د یو شي فطرت او
طبیعي خواص په اسانۍ سره نه بدلېږي، که هر څومره یې روزنه او
پالنه هم وشي. ددې اخلاقي نظر نتیجه داده چې موږ باید د هر شي
اصل ته مراجعه وکړو او د هغه د اصل په مقیاس هغه په ټولنیزو
معاملاتو کې شامل کړو، د لېوه له بچي څخه د انسان د بچي د چلند
هیله هسې خواري ده که څه هم هغه له انسان سره رالوی شي، خو
وروستی نتیجه یې خپل اصل ته رسېږي.

عاقبت گرگ زاده گرد شود
گرچه با آدمی بزرگ شود
رحمان بابا بیا دې ډول پیغام ته په ښه ډول اشاره کړې، هغه وایي:

نه لېوه په آدمیت موخته کېږي
نه امید د مروت شي له افلاکا
له فلکه د وفا امید باطل دی
کله دیو له آدم زاد سره وفا کا
شیخ سعدي وایي، پاچا باید ظلم خپله دنده ونه گڼي او نه باید د پسه
د ساتلو دنده لېوه ته وسپارل شي. د پاچا د ظلم کارونه د خپل ملک د
دېوالو د نړولو مانا لري.

نکند جور پیشه سلطان
که نباید زگرگ چوپان
پادشاهی که طرح ظلم افکند
پای دیوار ملک خویش بکند
رحمان بابا بیا وایي چې کم ذات ته باید واک ونه سپارل شي، ځکه چې
له هغه څخه د ښکې هیله نه شي کېدی.

له کم ذات بې دیانتته بې غمازه
طمع مه کړه د ښکې د بوقیراط

خواخوږي:

سعدی که څه هم خپل اخلاقي ایډیالونه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال کړي، خو دا اخلاقي ایډیالونه نه یوازې په یاده دایره کې د مطالعې وړ دي، بلکې د ټولو ادیانو او افکارو په هنداره کې هم د مطالعې او تائید وړ دي. د سعدی یو شعر چې ډېر مشهور دی او دی په کې د ادم زامن د یوه بدن بېلابېل غړي ګڼي، د نړۍ د ټولو ملتونو عمومي روحیه تشکیلوي، ځکه خو یې د ملګرو ملتونو د ودانۍ پر دروازه هم لیکلې دی، سعدی رحمه الله علیه وایي:

بنی ادم اعضای یکدیگرند
که در افرینش زیک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوی هار اماند قرار
توکز محنت دیگران بی غمی
شاید که نامت نهند آدمی

له پورته کلام څخه د سعدی فکري نړۍ لید خورا ښه څرګندېږي چې سعدی پر ټول بشر د لوړو اخلاقي پرنسیپونو د تطبیق غوښتونکی دی.

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې انسان یا د ادم زامن ټول د یوه وجود یا یوه صورت مانا لري. په کار ده چې یو بل سره په غم او درد کې

شریک وي، ښه کارونه وکړي او له بدو ډډه وکړي.

کرد گلو وکړه چې سیمه دې گلزار شي
اغزي مه کره په پښو کې به دې خار شي
ادم ذاد په معنی واړه یو صورت دی
هر چې بل ازاري هغه ازار شي
که ته نه کوې نظر د چا و عیب ته
هر سړی به ستا د عیبو پرده دار شي
که بل بد کاندې ته ښه ورسره وکړه
هر یو نخل چې مېوه لري سنگسار شي
هغه زړه به له توپانه په امان وي
چې کښتی غوندې د خلکو بار بردار شي

عدل او نېکنامي:

سعدی سخاوت، بخشش، ځوان طبیعي، لورینه او د بېکسو لاسنیوی
د حاکم یوه ځانگړنه گڼي او وایي چې خزانه چاته نه پاتې کېږي، خو
نېک نوم پاتې کېږي. سعدی د (قارون) او (نوشین روان) او د هغوی
عملونه ښه مثال گڼي.

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت
نوشین روان نمرود که نام نکو گذاشت

رحمان بابا وایي:

که په گنج د شاهي فخر شهريار کا
عاشقان يې د د دلبرو په رخسار کا
خرقه پوشو په خرفه کې دی موندلی
هغه حظ چې په دنيا يې دنيا دار کا

رحمان بابا بيا سخاوت او بخشش د مال د زياتوالي وسيله گڼي او وایي:

خزانې په سخاوت سره زیاتېږي
د کوهي اوبه چې وکارې بسيار شي

مړول د وږې گېډې مشکل نه دی
مړول د وړيو سترگو مشکل کار دی

نظم:

په ټولنه کې د عدالت او نظم د تامین به خاطر سعدي په دې نظر دی
چې حاکم باید په خپله د عدالت نمونه شي، پر خیانت لاس پورې نه
کړي، که چېرې په خپله واکمن په ټولنه کې د خیانت مرتکب شي، نو
دا کار ددې سبب گرځي چې لښکریانو ته پلمه او روحیه ورکړي او هغو

زر ځله جنایت وکړي. سعدي په ټولنه کې د نېک واکمن د حاکمیت
غوښتونکی دی او بیا له هغه څخه د نېکو او ښو خلکو د گومارنې هیله
لري.

اگر زباغ رعیت ملک خور د سببي
پراورند غلامان او درخت از بیخ
به پنج بیضه که سلطان ستم روادارد
زنند لشکریانش هزار مرغ به بیخ

رحمان بابا هم په ټولنه کې د ناکره او بدو خلکو له گومارنې سره سخت
حساسیت ښيي او هغوی له لېوني سپي سره تشبه کوي او وایي چې
دا داسې ناروغي رامنځته کوي چې د ټولنې نظم له منځه وړي او
درملنه یې ناشونې ده:

رحمان بابا وایي:

ورک شه ورک شه بدکردار او بد سپری
که دې ورور دی که عزیز وي که پردی
تر هغه لاندېکو کار بېگانه ښه دی
چې بدکار شي د چا زوی او یا نمسی
هغه خلک همه واړه لېوني کا
چې په کلي کې یو سپی شي لېونی

مړنې ويلي بويه و هغه ته
چې بې وجې ازار نه کاندې يو شی.

د حاکم په باب بیا رحمان بابا وايي:

که په قطع د تمام جهان ملک يې
چې له ځانه خبر نه يې لا هلک يې
که د لمر په څېر څرگند شي په جهان کې
خو په زړونو پسندیده نه شي لا ورک يې

پوهه او شتمني:

ځينې خلک په دې نظر دي چې پانگه، دولت او خزانه دا په ډېر علم،
پوهې او ذکاوت نه ترلاسه کېږي، ځينې يې د بخت کار گڼي او ځينې
يې خدايي ورکړه. سعدي هم شتمني او پانگه د علم کار نه گڼي. هغه
وايي:

بخت و دولت به کار دانی نیست
جز به تائيد اسمانی نیست
افتاده است در جهان بسـیـار
بی تمیز ارجمند و عاقل خوـار
کیمیاگر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه یافته گنج

رحمان بابا هم د ژوند یو شمېر کارونه او پرمختیاوې، شتمن کېدل او نور یوازې په عقل پورې نه تړي، طالع، بخت او نور چانسونه هم په کې دخپل ګڼي، نو ځکه خو وايي:

عقل مه غواړه طالع غواړه رحمانه

عقل من د طالعمنو غلامان دي

دا هم وايي چې:

دا دنیا په احمقانو ده ودانه

دانا نه کا په دنیا باندې غرض

عيب:

غيبت، د يوه بل عيب لټول او بل ته يې رسول يوه ناروغي ده چې هم اسلام مردوده کړې او هم انساني ارزښتونو، شېخ سعدي هغه کسان غندي چې د بل انسان عيب لټوي او بيا يې نورو ته انتقالوي:

هر که عيب ديگران پيش تو اورد وشمرد

بی ګمان عيب ترا پيش ديگران خواهد برد

رحمان بابا هم غیبت او د بل عیب لټول یوه ستره ناروغي گڼي او پر هغه انسان غوسه څرگندوي چې د بل عیبونه لټوي او خپل عیبونه او نیمگړتیاوې پټوي. رحمان بابا دې ډول اشخاصو ته په خطاب کې وايي:

چې مدام د بل و عیب و ته نظر کړې
خدای له خپله عیبه ولې ناخبر کړې
که دې خپله گناه لویه لکه غروي
په حیلې حیلې به غر د مچ وزر کړې
دا سپارښتنه هم کوي چې:

که ته نه کړې په بل چا باندې غرض
بل به هم نه کا په تا باندې غرض

روزنه:

سعدی په ښوونه، روزنه او بدلون کې د یو چا یا یو شي اصل ډېر مهم گڼي، هغه وایي ځینې شيان د بدلون وړ دي، خو ځینې چې د خپل طبیعت تابع وي، پر هغو باندې خواري کول د وخت ضایع کول دي.

چون بود اصل گوهری قابل
تربیت را در او اثر باشد
هیچ صیقل نکو نداند کرد
اهنی را که بد گهر باشد

رحمان بابا وايي:

هر چې کر کا د ورېشو غنم غواړي
له خاطره دې بېرون کا دغه خیال څوک
سړیه بویه چې په نېک عمل یادېږي
نه چې ناز کا د دنیا په ملک و مال څوک

شیخ سعدي وايي:

سگ به دریای هفت گانه بشوی
که چو تر شد پلید تر باشد
خر عیسی گرش به مکه برند
چون بیاید هنوز خر باشد

رحمان بابا هم د یو شي اصل مهم گڼي، هغه پیغام چې شېخ سعدي په
خپل کلام کې ځای کړی. رحمان بابا هم تقریباً هغه ته ورته پیغام لري،
رحمان بابا د اصلیت پیغام په یو بل ډول ځای کړی دی.

شاه جهان او اورنگ زبب غوندي اشراف
صدقه شه تر منصور غوندي نداد
دا څلور مذهب ه واره سره یو دي
ما او تا په کې پیدا کړ اختلاف

د مکې په بزرګۍ کې هېڅ شک نه شته
ولې خبر به حاجي نه شي په طواف

تدبیر:

شیخ سعدي په دې نظر دی چې د یو ملک د ابادۍ لپاره دا ضروري ده چې هلته باید هغه کسان په کار وګومارل شي چې له خدایه وېره احساسوي، خطر مخکې تر هغه چې واقع شي، باید رفع شي، که یو ځل زیان او خطر پېښ شو، نو زیان رسوونکي ته که بیا سزا هم ورکړل شي، ګټه نه رسوي، نو ښه داده چې خطر تر پېښېدو وړاندې رفع شي.

خدا ترس را بر رعیت ګمار
که معمار مملکت ست پرهیزکار
ریاست بدست کسانۍ خطاست
که از دستشان دست ها برخداست
سرګرک باید هم اول برید
نه چون ګوسفندان مردم درید

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې هر کار مخکې تر دې چې واقع شي، هغه ته باید تدبیر ونيول شي.

هغه وايي:

چې په وخت د ځنګدن وکارې ږیره
تر نن ولې هسې ناست یې بې تدبیره
هر سړی چې ګانده غم په مخ کې ویني
له هغه غمه لا نن ګرځي دلگیره
چې سبا ارمانونې پند د پیرانو
ولې نن د پیر طلب نه کړې بې پیره

سریتوب:

سعدی خاکساري او تواضع د انسان د لوړتیا عامل ګڼي او پر هغو
تینګار کوي، وايي:

زخاک آفریدن خداوند پاک
پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهانسوز و سرکش مباحش
زخاک افريدندت آتش مباحش
چون گردن کشید آتش هوفناک
به بیچاره گی تن بنداخت خاک
چوان سرفرازی نمود این کمی
از آن دیو کردند ازین آدمی

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

رحمان بابا هم په ژوند کې تواضع، خاکساري په حقیقت کې د لویي
نښه ګڼي، هغه سرپیتوب په مال و دولت، شتمنۍ او نورو مالي امکاناتو
پورې نه تړي هغه په دې نظر دی چې:

ادمیت په مال دولت نه دی رحمانه
بت که جوړ کړې د سرو زرو انسان نه دی

بل ځای وايي:

له سرپه غرض واړه سرپیتوب دی
نه چې پټ وي د سرو زرو په لباس

قناعت:

سعدی قناعت او ښه چلند د انسان د نېکمرغۍ بل عامل ګڼي او
وايي، څوک چې غواړي د انسانیت لاره خپله کړي هغه باید لومړی د
نفس له سپي سره مقابله کوي.

خدا را ندانست و طاعت نکړد
که بر بخت و روزی قناعت نکړد
قناعت توانگر کړد مرد را
خبر کن حریص جهانگرد را
سکوتی بدست آوری بی ثبات
که برسنگ گردان نروید نبات

کسی سیرت آدمی گوش کرد
که اول سگ نفس خاموش کرد

رحمان بابا هم قناعت د انسان د نېکمرغۍ لوی عامل ګڼي، ان تر
پاچاهیه یې هم پورته ګڼي:

په ښه خوی له بد خواهانو بې پروا یم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا یم
قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی
پټ د درست جهان پادشاه ظاهر ګدا یم

رحمان بابا قناعت د سعادت سبب ګڼي وايي:

هغو بیا مونده سعادت په دا دنیا
چې یې وکړ قناعت په دا دنیا
هر ژوندی چې د مړده په قبر ورشي
بس دی دومره نصیحت په دا دنیا

بل ځای وايي:

د قانع تر قناعته صدقه شه
هم دنیا او هم دینار ددې دنیا

بل ځای وایي:

چې کیمیا د قناعت یې په لاس کېږزي

که گدا وي د قارون په څېر توانگر شي

رحمان بابا دا هم وایي تر څو چې انسان په خپله پر یو شي قناعت ونه کړي، هغه هېڅکله په سیم وړ نه مېږي.

موږ به نه شي هېڅ سړی بې فناسته

که یې خونه وي په سیم و په زر ډکه^(۶)

وقایه:

په طبابت کې یوه مقوله ده چې وقایه تر معالجه ښه ده، سعدي هم په دې نظر دی، مخکې تر دې چې پېښه واقع شي، باید علاج یې وشي، تر پېښې وروسته تدبیر نیول، کومه گټه نه لري:

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو است کار از دست
به روزگار سلامت سلاح جنگ بساز
وگر نه سیل چو بگرفت سد شاید بست

رحمان بابا هم دې ته ورته پیغام په خپل کلام کې ځای کړی، هغه په دې نظر دی، مخکې تر دې چې یو عمل ترسره شي، باید فکر پرې وشي، که چېرې یو ځل وخت ضایع شو هغه تېر ساعت بېرته نه راگرځي، نو ځکه خو باید هر کار ته ډېر دقت وشي.

تر ورځ تېرې اوبه بېرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بېرته بیا
تېر ساعت په مثال مړی د لحد دی
مړچانه دی ژوندی کړی په ژړا

دوستي او دښمني:

سعدی د دوستۍ او دښمنۍ لپاره هم پاڅه معیارونه ټاکلي، ددې معیارونو له جملې څخه (اصلیت) یو اساسي معیار دی. سعدی په دې نظر دی چې د لباس په تغیر ماهیت نه بدلېږي او انسان باید د دښمن په پېژندنه کې د هغه اصل ته ډېر متوجه وي:

دشمن اگر دوست شود چند بار
صاحب عقلش نشمارد به دوست
مار همان است به سیرت که هست
ور چه به صورت بدر آید ز پوست

رحمان بابا وايي:

له نا اهلو د وفا طمع ومه کړه

گنده نل به نیشکر نه شي هرگز

بل ځای وايي:

د بې دردو همدمي به دې بې درد کا

د نامردو همدمي به دې نامرد کا

رحمان بابا دغه راز د دوست پر انتخاب ټينگار کوي او وايي:

له اغيار سره خندا څه په کار نه ده

له اغيار سره سودا څه په کار نه ده

بد له بدو سره بويه نېک له نېکو

د جفا په ځای وفا څه په کار نه ده.

د سعدي(رح) ټولو کلیاتو، گلستان، بوستان، غزلو، قصایدو، قطعو، خلوریزو او نور ټولو کې دومره اخلاقي فضایل بیان شوي چې یوازې د موضوعگانو تشه یادونه یې د یوې لیکنې له حدودو څخه وځي، پاتې لا د ټولو خپرنه. د سعدي په کلام کې د شاهانو سیرت ته اشاره شوې، د درویشانو اخلاق بیان شوي، د قناعت په باب د کاني کرښې راغلي، د مجلس نزاکت او چوپ پاتې کېدل او د هغو فضایل بیان شوي، د ځوانۍ

پرمهال د انسان کرکتر تشریح شوی، د سپین رپرتوب په حالت کې انساني کرکتر ته اشاره شوې، د ښې روزنې او پالنې تدبیر، عشق، مستی او شور، تواضع، پر کم خیز قناعت، توبې، عافیت او نورو مسایلو په باب ګڼ شمېر نصیحتونه او حکایتونه راغلي او هغه په کیسه ییز او داستاني ډول په مثالونو کې توضیح شوي دي. موږ د سعدي د علم، نصیحت او اخلاقي لارښوونو له دریاب څخه یوازې یو څو مرغلرو ته نغوته وکړه او همغه مو د اخلاقي ایډیالونو د یو بل ستر لاروي حضرت عبدالرحمن بابا له اخلاقي مرغلرو سره پرتله کړې. د رحمان بابا په کلام کې هم ستر اخلاقي او انساني ایډیالونه بیان شوي دي او د ټولو یادول دلته شوني نه دي، دا یو اوږد بحث دی او زیاتو لیکنو او ځانګړو اثارو ته اړتیا لري چې د اسلامي نړۍ د دغو دوو سترو ادبي او عرفاني خېرو د کلام مرغلرې لاپسې وڅېړل شي او لاپسې وځلول شي. خو موږ یې دلته د بېلګې په توګه یوازې څو برخو ته په لنډیز سره اشاره وکړه.

اخځونه

- (۱) اريانا دايره المعارف (پښتو)، څلورم ټوک، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۹۰ ل کال، ۴۲۸ مخ.
- (۲) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهاند عبدالحی حبيبي سريزه او تعليقات، د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹ ل کال، ۹۴ مخ.
- (۳) د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق زلمی هېوادم، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۱۷۵ مخ.
- (۴) د بديع فن او پښتو شاعري، پوهنيار محمد ابراهيم همکار، د ميدان وردگ ولايت مقام، ۱۳۸۸ ل کال، ۲۲ مخ.
- (۵) کليات سعدي، محمدعلي فروغی، تهران، ۱۳۹۰ ل کال، بېلابېل مخونه.
- (۶) د رحمان بابا دېوان، د څېړنيار محمد عارف غروال سريزه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ ل کال، بېلابېل مخونه.

د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود

دا لیکنه د (انتوني ارلاتو) د اثر یوه برخه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

ژبپوهنه د علومو یوه څانګه ده، یوازې د انساني ژبې د بېلابېلو خواوو څېړنه رانغاړي او تر یوه بریده د بشري چلند او فرهنګ له نورو خواوو سره د هغې متقابل عمل څېړي. ژبپوهنه په ځانګړې توګه (د ژبې لرلو) ته ویل کېږي ځکه دا پوهه هڅه کوي هغه وسیلې یا ډاټا چې د ارتباطاتو پدیدې یو بل سره نښلوي، راټولې کړي او هغه بېلګې چې دا پدیدې یې لري، وګوري او د ټاکلو قاعدو له مخې لیدل شوی نظام راوسپړي.

د طبیعي یادښتونو د بېلګو د راوړلو لپاره د (بایل) د قانون له فورمولو څخه کار اخلو او هغه عملي کوو. (رابرت بایل (Robart) (۱۶۲۷-۱۶۹۱م) د انګستان نامتو کیمیاپوه او فزیکپوه و چې د (بایل) د نامتو قانون د رامنځته کېدو سبب شو. بایل د ګازو د ځانګړتیا له مخې یو ساده فورمول رامنځته کړ په دې مانا چې په حجم کې د قوې فشار له ثابت څیز سره مساوي دی، ده همدا فورمول رامنځته کړ او د ریاضي د عادي ارقامو له مخې یې دا پدیده په دې ډول بیان کړه:

$$P \times V = C$$

خو ژبپوهنه د کنترول شویو تجربو د ترسره کولو له مخې له طبیعي علومو سره څرگند توپیر لري. موږ نه شو کولای یو وگړی په یوازې توگه په یوه ازموځي (لابراتوار) کې وازمو، ان که دا کار د یوه لنډ مهال لپاره هم ترسره کړو، ترلاسه شوې پایله به د منلو وړ باور خپل نه کړي، له ژبنيو عواملو پرته نور عوامل لکه پخواني اړیکي، ټولنیزې نظریې او د تجربې ساحه دا ټول د کار پر نتیجې خپل خپل اغېز لري. یوازینی طریقه چې د هغې له لارې کولای شو د ازموینې پر ستونزې بریالي شو دا ده چې یو ډله نوي تولد شوي ماشومان تجربه کړو، د بېلابېلو پراخو ژبنيو اړیکو له لارې د هغوی هر یو تر دقیقې څارنې لاندې ونیسو، خو دا هم باید له یاده ونه باسو چې دا ډول تجربه له اخلاقي اصولو او طریقو څخه لرې ده.

د علمي ستونزو له جملې څخه چې ژبپوهان هر وخت ورسره مخ وي، ځینې یې د هغو ایکالوجستانو په شان دي چې هغوی ورسره د طبیعي نظامونو د څېړنې په لړ کې مخامخېږي او له کنترول شویو لارو څخه خپل ټول ځوابونه نه شي ترلاسه کولای. (ایکالوژي Ecology) د موجوداتو د ژوندود، عاداتو او له چاپېریال سره د هغو د اړیکو په باب پوهې ته ویل کېږي، څوک چې دا پوهه لري او هغه څېړي، هغه ته ایکالوجست (Ecologist) وایي. ایکالوجستان د ژبپوهانو په شان له خپلو ازموځایونو څخه بهر ته ځي، تر خپلې څېړنې لاندې مواد په

طبیعي چاپېریال کې خبرې، د خپلو فرضیو بنسټ ږدي، که څه هم دا کار هر څومره د لارپېژندنې (میتودولوژۍ) له نظره نیمگړی وي، خو بیا هم گټور دی، امتحانوي یې.

ژبپوهنه هم د علومو د نورو څانگو په شان پر څو څنګزنو یا فرعي څانگو وېشل کېږي. ددې څانگو تر ټولو لومړۍ یې ((نظري ژبپوهنه)) ده چې له ((تطبيقي ریاضي)) او ((تطبيقي منطق)) سره ګډه پوله لري. نظري ژبپوهنه، په انساني ژبه کې د موجودو نظامونو د بیان لپاره ځانګړې بېلګې (Models) او د لارښوونې ډلبندي مطالعه کوي؛ نظري ژبپوهنه همدارنګه له هغو توکو او قاعدو سره چې په ټولو ژبو کې یو شان دي او نړیواله ژبه (Linguisticuniversals) ګڼل کېږي، هم لېوالتیا لري.

په عمومي توګه د ژبپوهنې دویمه مهمه څانګه د تشریحي ژبپوهنې (descriptive linguistic) څانګه ده. لکه څنګه چې ددې ډول ژبپوهنې له نامه څخه څرګندېږي، څېړونکي یې هغه څوک دی چې ځانګړې ژبې تشریح کوي او توصیفوي یې، که په څرګند ډول ووايو هغه اړ دی چې د ژبې غږونه، د وینا توکي (parts of speech) او د کلمو نظام چې د جملې د رغښت سبب ګرځي، په پام کې ونیسي، تشریحي ژبپوه باید د خپلې ژبې لپاره ګرامر ولیکي، د ژبې د تشریح او توصیف دې بشپړ ډول ته ګرامر ویل کېږي، دا کار هم شونې دی چې په خپله کاري

ساحه کې له بومي وگړو څخه هم گټه پورته کړې، دی (ژبپوه) کلمې او جملې سره راټولوي او د ژبې په باب د معلوماتو له ورکوونکي څخه په مستقیم ډول پوښتنې کوي، په دې مانا چې دا عبارت طبیعي برېښي که نه؟

په پای کې باید ووايو چې ډېری پوهان خپل ځان اړ باسي د ځانگیزو اړیکو کار چې ژبپوهنه او یا هم لږ تر لږه د هغې یوه څانگه رانغاړي، ترسره کړي. موږ په وروستیو کلونو کې په زیاته کچه ددې (ارتباطي څیزونو) شاهدان یو. د ساري په توگه که چېرې یو څوک وغواړي د ژبې او رواني ښکارندو، لکه د زده کړې او فکر د درک په باب پراخ او زیات وخت کار وکړي (اروایي ژبپوهنه) گڼل کېږي. په همدې لړ کې د ټولنیزې ژبپوهنې ولسي ژبپوهنې او (حسابي ژبپوهنې) یادونه هم کېږي.

کله چې د یوې ژبې یو تشریحي څېړونکی د تاریخ په یوه مشخصه زمانه کې یوه ژبه لکه څنگه چې ده هغه شان څېړي د هغه کار (همهاله څېړنه) گڼل کېږي. خو په مقابل کې د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې د ژبې څېړنه (پر خپل وخت څېړنه) گڼل کېږي. دا همغه ساحه ده چې موږ په دې کتاب کې ورسره سرو کار لرو. ددې څېړنې د پیل نقطه ددې ښکارندويي کوي چې ژبې د زمانې په بهیر کې له ادلون بدلون سره مخ وې. د وینا ژبه له یوه پښت څخه بل ته په تېره بیا د پلرنو او زامنو

ترمنځ هېڅکله هم یو ډول نه وي، بې شکه چې په وینا کې به دا بدلون
ډېر زیات نه وي او په ډېرو برخو کې به محسوس نه وي، خو دې سره
سره د ډېرې اوږدې زمانې او پېړیو په تېرېدو سره واړه او کوچني
بدلونونه هم ډېر لوی ټولیز اغېز ښکاري او تر زیاته حده تر نظر لاندې
ژبه خپل ځان ته نوې بڼه خپلوي. په دې ځای کې بیا د پلټنو او څېړنو
په لړ کې یوازې د نوي شکل بدلونونه د هغو له پخواني پړاو سره د
پرتلنې له مخې راڅرگندېږي.

د ساري په توګه لاندې ټوټه له انجیل (متا) Mathew ۹: ۲- څخه د
زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې انګلیسي ته ژباړل شوې ده.

د لسمې پېړۍ زړه انګلیسي

Da astah he on scyp, and oferseglode, and com on his ceastre.

Da brohton hig hym Xnne laman, on bedde liegende.

منځنۍ انګلیسي (نیندل ۱۵۲۶ x ۱)

And he entered into the shippe: and passed over and cam into his
awne cite. And lo they brought unto him a man sicke off the palsey
lying in his bed.

معاصره انګلیسي، انجیل ۱۹۷۰

So he got into boat and crossed over, and came to his own town.

And now some men brought a paralyzed man lying on a bed.

څرنگه چې وروستی گزارش په نننۍ انگرېزي ليکل شوی، نو ځکه يې لوستل موږ ته گران نه دي، کېدای شي منځنۍ انگليسي راته څه ناڅه نا اشنا ښکاره شي، خو د شلمې پېړۍ يو لوستونکی کولای شي، هغه ولولي. په مقابل کې بيا له لومړنيو ليکنو څخه دومره لرې او پردي يو، لکه څوک چې يوه نوې ژبه زده کوي، دا هم بايد په هماغه ډول زده کړو، خو دې سره سره بيا هم دا درې واړه برخې د يوې واحدې ژبې استازيتوب کوي، له لومړۍ برخې يا ټوټې څخه نيولې تر وروستۍ پورې ټولې انگليسي ژبه گڼل کېږي چې خلکو په ورکتوب کې هغه په عملي ډول زده کړې او بيا يې له يوه پښت څخه بل ته انتقال کړې ده.

که چېرې موږ هغې يوې ټوټې ته چې په زړه انگليسي ليکل شوې، يوه سرسري کتنه وکړو، د هغې او اوسنۍ انگليسي ترمنځ زيات اختلافات ليدلای شو، دا اختلافات د هغو بدلونونو ښکارندويي کوي چې انگليسي ژبې د څو زرو کلونو په بهير کې ليدلي دي.

د (D) توري لومړۍ حالت موږ ته پردی دی، ځکه چې له ډېرې زمانې راپدېخوا هغه په خپل ليکني نظام کې نه کاروو. دا توری د زړې انگليسي ژبې په (Thin) کې د (Th) غږ لپاره ساده بڼه ده. لومړنۍ کلمه ارتباطي بڼه لري، بعدي او تر دې وروسته مانا ورکوي. دويمه کلمه چې

د (astigan) فعل ترې جوړ شوی او د پورته تګ مانا ښندي، په بشپړ ډول د ژبې له جوړښت څخه غورځېدلې ده. دا بل عبارت ځکه د پېژندنې وړ دی چې د (on ship) مانا ورکوي، د (scyp) کلمې لیکدود ته په کتو سره به فرض کړو چې یو وخت به د (skip) په ښه تلفظ کېده. د ژبې د بدلون بهیر موږ ته دا په ډاګه کوي چې د زمانې په یو پړاو کې انګلیسي ژبو د (SK) کارونه غورځولې او پرځای یې د (Sh) غږ کارولی دی. د دویمې ټوټې له لیکدود څخه په ډاګه کېږي چې دا بدلون په منځنۍ انګلیسي کې رامنځته شوی دی. د زړې او نوې انګلیسي د ټوټو ترمنځ د اختلافاتو څرګند ټکي دادي، چې په زړې انګلیسي کې شخصي نومخړي یا ضمیرونه لکه (He) او (She) تر زیاتې کچې د فعل تابع دي یانې دا چې ضمائر فعل تعقیبوي. په نوې انګلیسي کې شخصي فاعلي ضمیرونه تر فعل وړاندې راځي د (on bedde licgenda on lying) ټوټې په وروستي عبارت کې د کلمو له نظم څخه دا په ډاګه کېږي چې مفعولي صفت مخینه یې عبارت پسې ځي. له دې څخه دا ښکاري چې د نوې انګلیسي نظم د زړې انګلیسي د نظم مخالف لوری تعقیبوي.

هغه موارد مو چې د انګلیسي ژبې د مثالونو په توګه یاد کړل، د ژبې د بدلون بېلګې ګڼل کېږي، په راتلونکو برخو کې به د ژبې د بدلون بېلابېل ډولونه وازمو، و به ګورو چې تر نظر لاندې ژبه کې کومې

بېلگې لیدل کېدې شي. هڅه به وکړو چې هغه د ژبنيو شکلي لارښوونو په ترڅ کې څرگندې کړو.

هغه بدلونونه چې ژبې یې د زمانې په بهیر کې زغمي، د تاریخي ژبپوهنې لپاره مواد برابروي. تاریخي ژبپوهنه انساني ژبه یوه پرله پسې او متحوله پدیده ګڼي، خو بیا هم دا پدیده تر نظر لاندې یوه زمانه او یا هم هغې ته نږدې وخت کې د یوې ژبې د ویونکو ترمنځ ګرني ارتباط ته اجازه ورکوي. بدلون د ګرني ژبې د اوښتو راوښتو مانا ورکوي، دا بدلون له داخلي او بهرنیو لاملونو سره مخامخ دی، خو د ژبني ټولنې له اوسني حالت سره اړخ لګوي.

تاریخي ژبپوهنه د خپل کار په لومړي پړاو کې چې کومه ژبه په پام کې لري د هغې دوه پړاوونه په پام کې نیسي، چې دواړه یې د ژورو ګرامري څېړنو له لارې څېړل کېږي. تر دې وروسته بیا هغه بدلونونه چې یوه ژبه یې له یوه پړاو بل ته زغمي، د یوې ژبې د شکلي لارښود له مخې بیانوي. هغه کېدې شي د خپلو کاري موادو په توګه د انګلیسي ژبې د زاړه او نوي پړاو جوړښت یا ګرامر او یا هم د فرانسوي ژبې د زاړه او نوي پړاو ګرامر یا جوړښت سره وڅېړي. اوس کولای شو د بېلګې په توګه دې موادو ته نغوته وکړو:

زړه انګلیسي

نوي انګلیسي

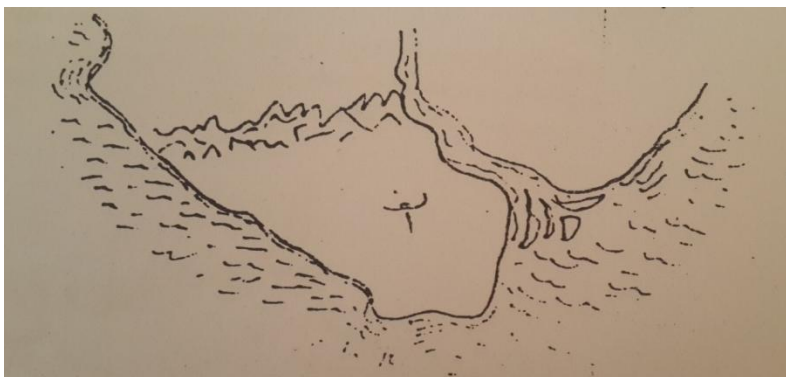
د یوې ژبې هر پړاو د یوه تړلي نظام په شان تر یوه نسبي بریده پورې د ژبې د رغوونکي توکي د ګرامري جوړښت له مخې توصیف او تعریفېږي. په دې ځای کې بیا د جملې د رغښت لپاره ددې عناصرو د پیوستون قوانین موجود دي. له ډېرې زمانې څخه ډېرې زمانې ته د تېرېدو پرمهال ددې عناصرو ځینې برخې له منځه ځي او ځینې یې پاتې کېږي او نورې برخې ورسره یوځای کېږي. ځینې جوړښتونه یا لارښوونې هم له کاره لوېږي، په داسې حال کې چې ځینې نوې لارښوونې او برخې پر ژبې زیاتېږي. ځکه نو د ژبې ټول عناصر او لارښوونې له بېلابېلو بدلونونو سره مخامخېږي.

په بله وینا تاریخي ژبپوهنه دا په ډاګه کوي چې د زمانې په بهیر کې یو ګرامري جوړښت بل ګرامري جوړښت ته خپل ځای پرېږدي.

په واقعیت کې تاریخي ژبپوهنه د څرګندو ازمېښتونو د پایلو له امله دا په ډاګه کوي چې د ژبې بدلون څه ناڅاپي یا تصادفي خبره نه ده. یانې دا چې ژبني بدلونونه د څرګندو بېلګو په ترڅ کې رامنځته کېږي چې دا حالت بیا د ښکاره علایمو له مخې بیانېدلای شي. د ټولو ژبپوهنیزو علومو پیدایښت ددې حقیقت څرګندونه کوي چې انساني ژبه د پوهې له پلوه د څېړنې او څیړنې وړ ده، دا حقیقت د ژبنيو بدلونونو په باب د لومړي ځل لپاره د راټولو شویو معلوماتو پر بنسټ سنجول شوی او منل شوی دی. اوس چې مو د تاریخي ژبپوهنې په باب لنډ شانتې

معلومات ترلاسه کړل، گورو چې زموږ د څېړنې پرتلیزه برخه چېرته رسي؟ د خپلو تېرو کتنو له مخې ویلای شو چې ژبه د زمانې په یوه اوږده بهیر کې پوره بدلون مومي اوس نو باید دا پوښتنه مطرح کړو چې ایا ټولې ژبې په یو ډول بدلون مومي که نه؟ په داسې حال کې چې د جوړښت له پلوه په بېلابېلو او مختلفو ژبو کې یو ډول سره ورته تمایلات او بهیرونه تر سترگو شوي دي، خو بیا هم ښه خبره داده چې هره ژبه باید د زمانې په اوږدو کې په جلا او ځانگړې توگه وڅېړل شي او د هغې ژبې له داخلي ودې سره سم تشریح او تفسیر شي. دا خبره په دې مانا ده هغه ژبه چې په یوه پراخه سیمه کې پرې خبرې اترې کېږي، ناچاره ده چې له بدلونونو سره مخ شي. دې سره سره کوم بدلونونه چې په کوم ځای کې راڅرگندېږي، نظر هغو بدلونونو ته چې بیا په بل ځای کې رامنځته کېږي، توپیر کوي. له دې کبله نو د شواهدو له مخې ویلای شو چې یوه یوازینی زړه ژبه په یوه وروستي پړاو کې په څو ښو راڅرگندېږي.

د خپل مطلب د بیان لپاره باید د یوې فرضيې بنسټ کېږدو. فرض کړو د یوې جغرافیې په یوه ځانگړې ساحه کې د (الف) ژبې ویونکي تر بحث لاندې نيسو، هغه سیمه چې دا خلک په کې ژوند کوي، دوو خواوو ته یې سیندونه دي، یوې خواته یې غرونه او څلورمې خواته یې یو لوی سیند موقعیت لري.

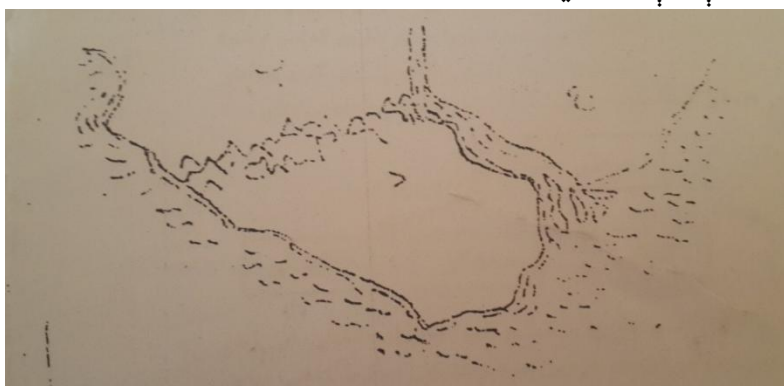
د بېلابېلو پېښو، لکه وچکالي، سیاسي بېلتون او ان د یو بل زورواکي دولت د یرغل له امله ددې سیمې د دوو مهمو برخو اوسېدونکي له خپل اصلي استوګنځیو څخه وتلو ته اړ کېږي، د دوی یوه برخه د غرونو شاته پناه وروړي او یوه بله برخه یې له لوی سیند څخه په سختۍ سره تېرېږي او د هغه په پورې غاړه کې استوګنه غوره کوي. اوس نو درې جغرافیایي سیمې یا ساحې لرو چې (الف) ژبه په کې ویل کېږي.

فرض به کړو چې د وخت په تېرېدو سره ددې سیمو ترمنځ ژبني اړیکي

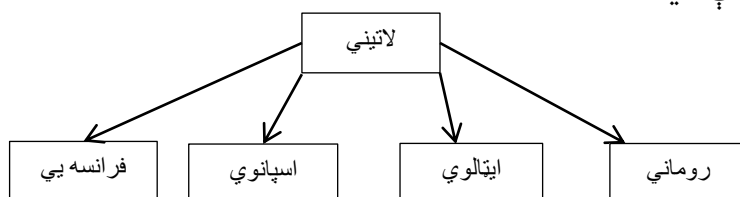

کم شول، کېدی شي یو ځانګړی کاروان یا هم د نړۍ لیدونکو یوه ډله د

یادې جغرافیې له یوې برخې څخه بلې برخې ته سفر وکړي، کله چې یو بل سره مخامخېږي، نو په خپل منځ کې د یوه پراخ ارتباط د ټینګښت توان نه لري، ښه نو بیا په دې وخت کې څه پېښېږي؟ (الف) ژبه په خپل اصلي وطن کې پر یوې لارې او د غرونو شاته پر بلې لارې ځي او د لوی سیند پورې غاړې ته درېمه لار خپلوي. تر زرو کلونو وروسته هغه خلک چې په دې دریو سیمو کې ژوند کوي، درې بېلابېلې ژبې به ولري.

کېدې شي درې واړه ژبې به اوس په خپل منځ کې ځینې مشترکات ولري، خو دا مشترکات یو بل ته د پوهېدو وړ نه دي، د ژبني بدلون د پدیدې یوه څرګنده بېلګه (لاتیني) ژبه او له هغې راوتې نوې (رومي) ژبې دي.

دا د یوازیني ژبې څرگند تاریخي موارد دي چې په مختلفو جغرافیایي سیمو کې له بېلابېلو بدلونونو سره مخ شوي دي. څرنگه چې په ژبه کې پوره بدلونونه راغلي دي، داسې یو حالت رامنځته شوی چې په وروستیو پړاوونو کې د ځانگړو ژبو بڼه غوره کړي.

دا د خوشالۍ خبره ده چې لاتیني ژبه لیکنۍ بڼه لري، د ډېرو مهمو او ارزښتمنو تاریخي اسنادو څښتنه ده، د (رومي ژبو) د (نیا) په توګه یې پېژندنه څرګنده ده. داسې هم کېږي هغه ژبې چې خپل منځ کې خپلولي لري او یا هم یوه له بلې سره ډېرې نږدې دي، د کومې ځانګړې (نیا) له تشخیص پرته وڅېړو. د ساري په توګه، (انګلیسي)، (المانی)، (ډنمارکي)، (سکندوني) او څو نورې داسې ژبې دي چې یوه له بلې سره نږدېوالی لري، خو نه په هغه کچه چې رومي ژبې یې په خپل منځ کې لري.

موږ ته تراوسه پورې داسې کومه ژبه معلومه نه ده چې د یادو ژبو سرچینه دې وګڼل شي، خو بیا هم دا کار د تاریخي ژبپوهنې د څېړنې پر وړاندې کوم خنډ نه شي ګرځېدلای. ژبپوه د ژبې د شتوالي فرضیې ته رایه ورکوي او له دې لارې دا نږدېوالی توضیح کوي. په معمولي ډول دا ژبه (عمومي ژبه) ګڼي. په دې باب ژبپوه وايي: یوه زمانه کې د (عمومي جرمني) په نامه یوه ژبه وه چې د جرمني ژبو (مور) ګڼل کېږي، خو په خواشینۍ سره چې له هغې څخه کوم لیکلي اسناد نه دي پاتې.

د اوسنیو ژبو د پرتلنې له مخې تاریخي ژبپوه هڅه کوي دا معلومه کړي چې کوم عناصر په ټولو ژبو کې یو شان دي. هغه په دې کار کې له هغو علومو ګټه پورته کوي چې د یوې ژبې د بدلون د څرنگوالي د اساساتو په باب یې زده کړي دي. تر کومه ځایه چې ورته شونې ده د (عمومي ژبې) د جوړښت د تشریح هڅه کوي، تر دې وروسته بیا هغه بدلونونه

تشریح کوي چې په موجودو ژبو کې رامنځته شوي او د هغوی د تحول
ښکارندويي کوي. د ((طرحې شوې عمومي ژبې)) د عناصرو او
لارښوونو د پلټنې او توضیح بهیر ته (بیارغونه) ویل کېږي. هغه طریقه
چې له هغې لارې دا کار ترسره کېږي، په ټولو حالتونو کې ورته (پرتلیزه
طریقه) وایي. په داسې حال کې چې د پرتلنې دا طریقه د یوې ژبې ټول
جوړښت او سکښت رانغاړي. ځکه نو دا داسې یوه پراخه طرحه ده چې
تاریخي او پرتلیزه ژبپوهنه د هغې په باب بحث کوي. په وروستیو برخو
کې د ژبې د تحول د بېلابېلو بدلونونو بهیر، د بیارغونې ستونزې او د
یوې (نیا) له مخې پر کورنیو باندې د ژبو ډلبندې تر څېړنې لاندې
نیسي.

د خادم نړۍ لید

(د دوکتورا دورې پایلیک)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ لمريز

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

کابل پوهنتون
ژبو او ادبیاتو پوهنځی
پښتو څانګه

د خادم نړۍ لید
(د دوکتورا دورې پایلیک)

خپرونکی
پوهاند محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ ل کال

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم:	د خادم نړۍ لید
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپروندۍ:	د افغانستان ملي تحریک، فرهنګي خانګه
وېبپاڼه:	www.melitahrik.com
کمپوز:	فیاض حمید
پښتۍ ډیزاین:	فیاض حمید
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۹۶ ل کال / ۲۰۱۸ م
د تحریک د خپرونو لړ:	(۱۳۸)
لیکوال د خپرونو لړ:	(۷۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو خانګې نظر

(د خادم نړۍ لید) د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا (Ph.D) دورې ډیزرتیشن یا پایلیک دی چې په خورا زحمت لیکل شوی دی. مولینا قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو د پنځو ځلانده ستورو له جملې څخه دی، پښتو ژبې، ادب او ټول افغان ولس ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

تر شپېتو زیات علمي، تاریخي، ژبپوهنیز او ادبي اثار لري. څه باندې پنځه لسیزې یې افغان ولس ته فرهنګي خدمت کړی دی. د ده پر ژوند، اثارو ځینې متفرقه لیکنې شوي او یوه رساله هم چاپ شوې، خو تر دې دمه پرې کوم لیکوال لوی او هر اړخیز اثر نه دی لیکلی. په تېره بیا د هغه پر افکارو یا (نړۍ لید) باندې. د پښتو خانګې استاد ښاغلي محمد اسمعیل یون چې د ډاکټرۍ ډیزرتیشن یې (د خادم نړۍ لید) څېړلی، نو په ده کې هغه ضرورت تر ډېر حده رفع شوی، چې د خادم د افکارو لپاره د یوې پراخې او هر اړخیزې څېړنې د نشتوالي له امله احساسېده. استاد یون له معتبرو اخځونو او د استاد خادم له خپلو اثارو څخه، چې په حقیقت کې د خادم د فکر په باب اصلي سرچینه ده. ګټه اخیستې، نه یوازې د خادم اثار یې په ترتیب سره پېژندلي، ډلبندي کړي او شنلي دي، بلکې افکار (نړۍ لید) یې هم په نهو جلا جلا برخو کې چې ځینې

برخې یې پر نورو څنگزنو برخو هم وېشل شوي، په تفصیل سره څېړلي او تحلیل کړي دي. پښتو څانگې چې دا اثر له سره تر پایه وکوت، نو موږ ته دا څېړنه او شننه ځکه نوې ښکاره شوه چې تر دې دمخه هېڅ چا هم د داسې لوړې علمي پوړۍ لپاره دا ډول اثر نه دی لیکلی، دا په خپل ذات کې د افغانستان او سیمې په کچه د خادم د نړۍ لید په باب لومړی او جامع اثر دی. نه د چا له اثر سره ټکر خوري او نه تر دې وړاندې کوم دا ډول اثر و چې له هغه سره محتوایي ټکر وځوري او یا هم تکراري بڼه ولري. د استاد خادم له خپلو اثارو او همدارنگه د استاد خادم په باب د نورو لیکوالو له لیکنو او نظرونو څخه چې کومه اړتیا وړ گټه اخیستل شوې، هغو ته هم د کتاب په متن کې د اخځ په ښودلو سره نغوته شوې ده. د نورو لیکوالو نظرونه هم په یوه ځانگړي څپرکي کې تشریح شوي دي.

لنډه دا چې دا اثر د (Ph.D) د ډیزرتیشن له ټاکلو مفرداتو سره سم، لیکل شوی، بشپړ شوی دی او په افغانستان او نوره نړۍ کې د استاد خادم په باب د دوکتورا د دورې لومړنی اثر دی. د کوم ارتحال، سرقت او بېځایه تکراري مسایلو څرک په کې نه شته، پښتو څانگه د اثر نویوالی، اړتیا، نوښت او هر اړخیزوالی تائیدوي او استاد یون ته د لازياتو بریاوو هیله کوي.

په درناوي

د پښتو څانگې امر

پوهندوی بخت میر وزیر

د لارښود گزارش

د اثر پېژندنه:

- د اثر نوم: د خادم نړۍ لید
- بشپړوونکی: پوهاند محمد اسمعیل یون
- د بشپړولو هدف: د دوکتورا د تحصیلي دورې د ډیزرتیشن (Dissertation) لپاره
- د بشپړولو کال: ۱۳۹۶ هـ ش
- مخونه: ۶۳۰ (شاوخوا)
- لارښود: سرمحقق زلمی هېوادمل

د اثر جوړښت:

د خادم نړۍ لید یوه سریزه او شپږ اساسي مرکزي برخې لري. سریزه یې د دغسې علمي اثارو له شرایطو سره برابره لیکل شوې او ټول هغه مسائل په کې خپرل شوي چې د خپرنې د معاصرو روشونو مطابق باید د علمي-تحقيقي اثارو په سریزو کې وڅېړل شي.

د اثر اساسي برخې هره یوه خپل مطرح کړي موضوعات تر بېلابېلو اصلي او فرعي عناوینو لاندې مفصل څېړي. د ډیزرتیشن په وروستیو برخو کې یې له خپرل شویو موضوعاتو منطقي او د خپرنې له اصولو او

اقتضا سره سم نتایج را ایستلي دي او په پای کې یې د هغو ماخذو فهرست راوړی دی چې د اثر په بشپړتابه کې ترې استفاده شوې ده.

د اثر موضوع او د موضوع مبرمیت:

زموږ د معاصرو ادبي څېړنو د بهیر له مطالعې څرگندېږي چې زموږ زیاترو څېړونکیو په دغه راز څېړنو کې د شاعر او لیکوال پر شرح حال او د اثارو پر هر اړخیزه معرفۍ ډېره تکیه کوله او د شاعر د اثارو فکري او تنویري اړخونو ته ډېر لږ تم کېدل. خو که چېرې موږ په خپل فرهنګي بهیر کې د فکر د تولید او د بېلابېلو فکري لیدلوریو د پیدایښت او پایښت مسیر څېړو، نو اړ کېږو چې د څېړنو نویو تمایلاتو ته په پاملرنه او د اوسني دوران له غوښتنو سره سم، د ټولو هغو پخوانیو او اوسنیو لیکوالو او شاعرانو چې یې له لیکنو او پنځونو د یو فکري مسیر د تبارز څرک لگي-اثر له دې جهته وڅېړو. د ځان او چاپېره جهان په باب یې پر مفکورو، نظریو او تصوراتو پوه شو.

په ادبیاتو کې نړۍ لید یا جهان بینی د ادبي تیورۍ په مباحثو کې مطالعه کېږي او د دې څانګې پوهان عقیده لري چې جهان بینی ادبي اثارو ته لوری ورکوي. د لیکوال او شاعر په نړۍ لید کې د هغه فلسفي، اجتماعي، سیاسي، اخلاقي، ایستیتیک، مذهبي، علمي او نور عقاید شاملېږي او د دغو عقایدو او تصوراتو مجموعه د شاعر او لیکوال جهان بینی جوړوي.

د خادم نړۍ لید چې د لوړو مفکورو، مفاهیمو، تصوراتو او نظریاتو پر بنسټونو د ده د اثارو له تحلیل او تجزیې بشپړ شوی دی، د دې ساحې د څېړنو یوه بشپړونکې کړۍ ګڼل کېدای شي او پخوا تر دې په دې برخه کې د دغو مشخصاتو درلودونکي اثر په پښتو نه دی لیکل شوی، په

خپله برخه کې یې د یو نوي اثر په توګه لیکل ضرور و او پوهاند یون دا ضرورت رفع کړ.

د څېړنې میتود:

ما چې دا ډیزرتیشن له پيله تر پایه لوستی او د لوست پر مهال مې ښاغلي څېړونکي ته خپلې مشورې هم ورکړې دي. د څېړنې ډول یې کتابخانه یي دی، خو کله د ساحې له موادو هم استفاده کوي او د څېړنې روش یې تشریحي چې د انتقاد مالګه هم لري. البته دا میتود داسې تشریحي هم نه دی چې د خالص تحقیق له عنعنې دود سره سم د موادو د ټولولو له ليارې د ادبي پدیدو تشریح وکاندي، بلکې د عملي تحقیق د یو محقق په توګه یې تشریحات پر یوه نتیجه مبني کېږي او اثر یې په معاصرو علمي تحقیقاتو کې خپل ځای تثبیتوي.

مآخذ:

د دې ډیزرتیشن په څېړنو کې چې له کومو مأخذونو استفاده شوې ده، زیاتره د منبع پوهنې د معیارونو پر بنا په لومړي لاس منابعو کې حسابېږي، مانا د مرحوم استاد قیام الدین خادم خپل اثار. ښاغلي څېړونکي خپل تحلیلونه او تفسیرونه او د خادم فکري مسیرونه د ده د خپلو اثارو پر بنسټ تهیه او تعیین کړي دي، خو کله کله یې د څېړنې د بشپړتابه په مراتبو کې له دویم لاس موادو او د نورو پوهانو له څېړنو هم جایزه استفاده کړې ده.

د لیکنې روش:

پوهاند محمد اسمعیل یون په لسگونو منظوم او منثور آثار لري چې پر بېلابېلو موضوعاتو لیکل شوي دي، تحقیقي او تدریسي آثار هم په کې شامل دي. د ده د لیکنې سبک څرگند، روښانه او روان دی او د هرې موضوع او هر صنف آثار یې د هماغې موضوع او صنف د بیان ژبنيو خاصیتو ته په پاملرنه لیکلي دي.

د علمي څېړنو د بیان شیوه او د تحقیقي اثر لیکنې ژبه ځانته خپل خصوصیات، قواعد او ضوابط لري چې میتود پوهان یې د علمي اثارو په لیکلو کې پر تطبیق تاکید کوي. د خادم نړۍ لید ژبه او د لیکنې روش هغه ځانگړنې لري چې میتود پوهانو د دغسې اثارو د بیان لپاره وضع کړي دي.

د اثر د استفادې موارد:

د خادم نړۍ لید، نومي اثر له مطالعې ما ته څرگندېږي چې له دې اثره د پښتو د معاصرو ادبیاتو مطالعین او په اوسني دوران کې د فکري جریانونو پلټونکي ښه استفاده کولای شي. زموږ د فرهنګي او ادبي تاریخ د مورخانو، د دې څانگو د استادانو، محصلانو، عامو لوستونکیو او د خادم د شعر، نثر، هنر او فکر د هواخواهانو د استفادې او مطالعې لپاره کافي موارد په کې موندلای شو او زما په پوهه له دې اثره د استفادې موارد په کافي اندازه محسوس دي.

نتیجه او پېشنهاد:

د دې لنډې ارزښاتي په نتیجه کې ویلای شم چې:

پوهاند محمد اسمعیل یون د دې تحصیلي دورې درسونه، کنفرانسونه، جامع ازموینه او نور وجایب په بشپړ ډول له اکاډمیکو معیارونو سره برابر سر ته رسولې دي او د دې تحصیلي دورې په پای کې یې (د خادم نړۍ لید) غونډې مفصل او جامع اثر هم لیکلی دی چې څېړنه یې د اوس لپاره په کمې او کیفي لحاظ بشپړه ده او د (Ph.D) د تحصیلي دورې د یو تمام عیار ډیزرتیشن (Dissertation) ټول شرایط یې پوره کړي او د دې تحصیلي درجې (دوکتوري) د حاصلولو لپاره زما په پوهه کافي دی.

د دغو ټولو عملي او تحقیقي کارونو د موفقانه انجام په پای کې زه اوس په ډاډه زړه پېشنهاد کولای شم چې د کابل پوهنتون مربوطې څانګې دې دا اثر د علمي دفاع مجالسو ته وړاندې کړي.

په درناوي

سرمحقق زلمی هېوادم

د خادم نړۍ لید او زما نظر

ښاغلي پوهاند محمد اسماعیل یون د خپل (Ph.D) تېزس د (قیام الدین خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې په شپږو برخو کې اوډلی او تنظیم کړی دی، دا باید و ویل شي چې نړیوال معیار یې په پام کې نیولی دی، نیولیک، پبلیزه، لنډیز او ورپسې د تېزس اصلي برخه یې په یوه مبسوطه سریزه پیل کړې ده چې د مسألې طرحه، د څېړنې موخه، د څېړنې میتود، د څېړنې مراحل، د څېړنې مخینه، د څېړنې ارزښت، د څېړنې لاس ته راوړنې، د څېړنې پوښتنې... دا ټول یې پکې رانغاړلي دي. په همدې ترتیب یې د تېزس لومړۍ برخه د خادم پېژندنې ته وقف کړې او ژور بحث یې پرې کړی دی: زوکړه، زدکړه، لیکوالي، دندې، اثار، سیاسي فکر او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورنۍ او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه، یادونه او نمانځنه او د ژوند پېښو لنډیز دا ټول یې په فرعي سرلیکونو بېل کړي او یو له بل سره یې د زنځیر د کړیو په څېر نښلولي دي چې څېړونکي د استاد خادم د ژوند په اړه په اسانۍ سره بشپړ معلومات تر لاسه کولی شي، د تېزس په دویمه برخه کې یې د استاد خادم منظوم او منثور اثار څېړلي دي او پر نوښتونو او ارزښتونو یې هم په زړه پورې بحث کړی دی، د معاصر ادب تاریخ په لومړي پړاو کې یې د استاد خادم د اثارو مقام ټاکلی او په دویم پړاو کې یې د استاد خادم پر افکارو باندې د اغېزو، تقلید او تولید په برخه کې

چې له کومو کورنیو او بهرنیو شخصیتونو څخه متاثر شوی ، تفصیلي بحث کړی دی.

ښاغلي یون د خپل تېز په درېیمه برخه کې (د خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې چې دا یې د تېز اصلي برخه ده پر لاندې فرعي سرلیکونو وېشلی:

ملتان، دین پالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښار پالنه، د فلسفي افکارو پالنه، د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې، ژبپالنه او نور افکار یې لکه څنګه چې په کار وو، هغسې یې سپړلي او تشریح کړي دي.

د تېز په څلورمه برخه کې یې (خادم د نورو لیکوالو له نظره) تر سرلیک لاندې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره چې هغوی خادم څنګه ارزولی دی، د هغوی لیکنې او یا هم د ځینو لیکنو اړوندې برخې یې راوړې دي.

د دې تېز په پینځمه برخه کې (د خادم د خدمتونوارزونه) تر سرلیک لاندې فرهنګي فعالیتونه او ټولنیز فعالیتونه یې په فرعي سرلیکونو وېشلي او بحث یې پرې کړی دی او د استاد خادم هڅه او هاند یې په دې برخه کې ستایلی دی، ددې لپاره چې د استاد خادم حق یې وړ ادا کړی وي.

د تېز په وروستۍ (شپږمه) برخه کې یې د وروستۍ یادونې تر سرلیک لاندې پایله، پایلیزه، مناقشه، او ماخذونه له نړیوال معیار سره سم کارولي او تنظیم کړي دي چې هېڅوک ترې سترګې نه شي پټولی.

د پورته ټکیو په پام کې نیولو سره خپل نظر په لاندې ډول وړاندې کوم:

۱. د پوهاند محمد اسماعیل یون ټاپیک ډېر ښه او مناسب دی، علمي او څېړنیز اهمیت او ارزښت یې په زړه پورې او غوره دی.

۲. د تېزس د جوړښت په اړه یې باید و ویل شي چې سرلیکونه یې ډېر ښه ټاکلي او سر تر پایه یې تسلسل په پام کې نیولی چې تېزس ته یې خوند، رنگ او ښکلا وربښلې ده.

۳. د تېزس مواد یې ارزښتمن او د اهمیت وړ دي، ښه ترتیب، تنظیم او اوډون لري، نو څنگه چې دا یوه ډېره پراخه موضوع ده، ښاغلي لیکوال کولی شول د استاد قیام الدین خادم د ادبي او سیاسي ژوند پر یوه برخه باندې یې خپل (PhD) اثر بشپړ کړی وای، خو د ده ځوان همت په دې بسنه و نه کړه او دغه درانه پېټي ته یې اوږې ورکړې چې دا دی اوس یې بشپړ کړی او ستاسې مخې ته پروت دی، دا هم باید وویل شي چې پر دې موضوع باندې تر دې لازیات کار هم کېدی شي. خو په فعلي شرایطو کې دغه څېړنه په بشپړ ډول د دوکتورا لپاره کفایت کوي.

۴. درانه لیکوال پر خپله راټوله شوې ډېټا خورا ډېر زیار او زحمت وېستلی، تعبیر او تفسیر یې ډېر ښه او په زړه پورې دی.

۵. ښاغلي یون د خپل تېزس په بشپړولو کې له نویو او پخوانیو معتبرو او مستندو مدارکو او منابعو څخه کار اخیستی چې دغه تېزس ته یې لوړه درجه وربښلې، دا د دې لپاره چې په راتلونکي کې د معتبر او مستند ماخذ او سرچینې حیثیت ولري

۶. تر کومه پورې چې د ژبې مساله ده، په دې اړه باید ووايم چې ژبه یې پسته، خوږه، سلیسه او روانه ده، غوټې او الهام نه لري، ځکه چې په لوستلو یې لوستونکی خپل مطلب په ډېرې اسانۍ سره تر لاسه کولای

شي او بيا لوستلو ته يې اړتيا نه پېښېږي او دا هنر په لږو خلکو کې ليدل
کېږي او دا ددې تېزس له غوره ځانگړنو څخه ده.

د پورته شپږو مادو پر بنسټ باور لرم چې دا به د لوړې درجې له
تېزسونو څخه وي، نو ځکه زه ورته د قدر په سترگه گورم او د ليکوال
زيار او زحمت ستايم دا ځکه چې دومره هڅه او هاند يې کړی دی چې
هېڅوک ترې سترگې نه شي پټولی، نو پر دې اساس د پوهنتون له
چارواکو او د خپرونو له آمریت څخه هيله من يم چې دغه تېزس د
چاپ په زيرور متحلي کړي ترڅو گټه يې عامه شي او د پښتو ادب مينه
وال د ادب په گلبن کې يو بل خوشبويه گل هم وويني او خپله تنده
پرې ماته کړي، په پای کې له لوی خدای څخه نو موږي ليکوال ته د
زړه له کومې مبارکي واييم، او په راتلونکي کې له لوی خدای څخه ورته
تر دې د لازياتو برياوو هيله لرم.

په درناوي

پوهنوال ډاکټر محمد ا جان حقپال

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي استاد

د خادم نړۍ لید

(تقریظ)

لومړۍ - د موضوع نوښت :

د خادم نړۍ لید (khadim's Idea or worldview) اثر د ښاغلي یون هغه علمي څېړنه (Research) ده چې دیوې تنظیم شوي علمي میتود (scientific method) پر بنسټ ترتیب او په سپړو لویو برخو کې په تحلیلي توګه تشریح او څېړل شوې ده . په لومړۍ برخه کې څېړونکي (د خادم پیژندنه) چې په هغې کې لس واړه سرلیکونه راغلي، ټول په یوه علماً تنظیم شوي لړ کې راوړل شوي دي، لکه (زوکړه ، زده کړه، لیکوالي، دندې، آثار، سیاسي فکر، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، یادونه او نمانځنې) . په دویمه برخه کې هم ښاغلي یون هڅه کړې چې دنومیالی لیکوال قیام الدین خادم پر آثارو ، دهغو پر ارزښت او پر مفکوروي بهیر باندې رڼا واچوي ، هغه چې ددغه نومیالي افغان تحلیلګراو نوښتګر لیکوال په آثارو کې انعکاس شوي او د ده د اند و ژوند فکري او علمي تومنه جوړوي . په درېیمه برخه کې د تیزس آرډ موخه یا موضوع (د خادم نړۍ لید) تحلیل شوی چې دهغې په ترڅ کې تر یو شمیر اصلي سرلیکونو لکه (ملتپالنه، دین پالنه، ټولنپالنه، سمون پالنه، کره کتنه، ښارپالنه ژبپالنه) وروسته په وړو څنگځنو سرلیکونو کې یې خپل تحلیل ته دوام ورکړی دی. په څلورمه برخه کې خادم د

نورو لیکوالو له نظره چې په هغو کې کورني او بهرني لیکوال راځي، په گوته شوي دي. په پنځمه برخه کې د خادم د خدمتونو ارزونه هم په وړو ځانګړو سرلیکونو کې په تشریحي او تحلیلي توګه وړاندې شوې ده. په شپږمه برخه کې وروستی یادونې راغلې چې دهغو په ترڅ کې بیا هم د قیام الدین خادم پر آثارو، افکارو او د هغو پر ډولونو باندې تبصرې شوي او پر همدغه سرلیک سره یې خپل ریسرچ پر یوه لنډیز، پایله او اخځونو باندې پای ته رسولی دی.

دغه ترتیب په خپل ذات کې لوستونکي او کره کتونکي ته دا علمي ټکي ورپه گوته کوي چې یون د خپل علمي ریسرچ لپاره پریوه نوې، ناسپړلې او تراوسه د یوه علمي تحلیل او میتودولوژۍ په رڼاکې ناخپل شوې موضوع ته مټې رانغښتي او هغه یې په پښتو معاصر ادب کې د یوې علمي اړتیا او نوبت په توګه بشپړه کړې ده.

دویم د تیښس علمي ارزښت (Scientific Importance):

پښتو ادب څېړنه او ادبي مطالعات د هرې ورځې په تېرېدو او د نویو عصري شونتیاوو (امکاناتو) د ودې په رامنځ ته کېدو سره پر نویو تګلورو او ابعادو وړ مخه کوي، دا خبره په علمي لحاظ دوه اړخه لري، یو دا چې علمي څېړنې له ذهني بندیزونو ځان د عیني قضاوتونو ډګر ته ورباسي، په دې مانا چې د ادبي پدیدو پر وړاندې له علمي چلند او منطقي تحلیل څخه کاراخیستل کېږي، د علمي څېړنو د ساحې کارپوهان د علمي وړتیاوو او اړتیاوو تر څنګ له نویو نوښتونو څخه په پراخ نظری سره د ننګې او څارنې دومداره بهیر څاري چې په ترڅ کې یې ایجادیات او کشفیات د ټولنیز ژوند په عملي بساینه کې درېږي. همدا ده چې د ادب او ادبي څېړنو په برخه کې هم څېړونکي یوازې د زېرمه کولو او

ایجاد پر پوله باندې ځان نه دروي ، بلکې د دغه ادب پر پېژندنه ، تحلیل او حقانیت باندې نورهم باوري کوي او هغه نظریه عملي بڼه ورکوي لکه چې نومیالی خوشال خټک پر باوري و او سوونه کاله دمخه یې ویلي وو چې: (د خوشال قدر که اوس په هېچا نشته-پس له مرگه به یې یاد کا ډیرعالم). خو اوس د خوشال هغه عصر نه دی او نه به په نږدې راتلونکې کې هغه حالت وگورو ځکه چې اوسني پښتون کول، پوهه ترلاسه کوي، تجربې کوي او تر ټولو مهمه دا چې د ځان او نورو هغو د پېژندنې شعور ورسره دی، ځکه خو په خپلو ادبیاتو کې په ارزښتونو پسې څېړنې او هڅې کوي ، هغه راسپړي، پر هغو ځان پوهوي او په پای کې یې نورو ته ورپېژني. له همدغه لیده ویلای شو چې یون پر یوه نوې هڅه پسې خوځېدلی، هغه یې د پښتوژبې د معاصر لیکوال او شاعر قیام الدین خادم په افکارو او آثارو کې موندلې، د هغې ارزښت یې موندلی او بیا یې د خپل دغه تیسس په ترڅ کې له یوې خوا تشریح او تحلیل کړی او له بلې خوا یې په علمي او انتقادي توگه ارزولی هم دی.

درېیم: د دغه تیسس د لیکنې علمي میتود (Scientific Method) :

یوه علمي موضوع ، تر هغه وخته چې د یوه علمي میتود په واسطه یې لارښوونه او ارزونه و نه شي ، په یوه مثبت پایله باندې کله هم پای ته نه شي رسېدای ، علمي تحقیق مانا دحقیقت پېژندل اومعرفت دی ، دغه معرفت او وروستي حل ته د رسېدو وسیله په څېړنیز بهیرکې علمي میتود دی. په یوه انگریزي ډکشنري کې د علمي میتود په اړه راغلي چې :

“ A method of research in which a problem is identified, relevant data are gathered, a hypothesis

formulated from these data, and the hypothesis is empirically tested"

<http://www.dictionary.com/browse/scientific-method>

په دغه پورتنۍ لنډه څرگندونه کې لومړۍ خبره د ستونزې او موضوع پېژندنه ده ، تر هغه وروسته د اړوندو دیتاگانو او معلوماتو راټولول دي ، تر هغه وروسته د دغو معلوماتو پر اساس فرضيې او د هغو چوکاټ بندي رامنځ ته کېږي خوچې ديوې دقيقې مشاهدې او کتنې په ترڅ کې پړيوه پایله باندې پای ته رسېږي . د يون تيسس په خپل ذات کې يوعلمي ريسرچ دی ، يوه علمي هڅه ده چې د يوه منظم علمي ميتود او تگلارې په ترڅ کې يې لارښوونه او غځېدلې ده ، داسې چې ارزيايي يې پر يوه مثبتې پایله باندې پای ته رسېدلې ، د بېلگې په توگه يون دخادم د نړلید د سمې تشریح لپاره داسې معلوماتو ته ورمخه کړې چې هغه کومه تياره نمړۍ نه ده ، بلکې پر هغو پسې يې بېلابېلو سرچينو ، آثارو او اسنادو ته رجوع کړې ، هغه يې ليدلي ، هغه يې لوستي او د هغو پر بنسټ يې د خپل تحليل پايه اعلام کړې چې وايي خادم ، دیوه مترقي (intellectual) (Reformist) او يوه دقيق ملت پالي (Nationalist) په توگه د يوه خپلواک نظر او لید په رڼا کې په عملي او نظري توگه له ټولنيزو هلو ځلو سره ايجادياتو ته هم ورمخه شوی او په دغه ترڅ کې د يو فعال او پېژندل شوي او ژمن ليکوال رسالت په خپل عصري په عقلايي او شعوري توگه له يوې خوا درک کړی او له بلې خوا يې تر سره کړی دی . مانا داچې يون هڅه کړې چې د خپل تيسس د بشپړتيا پر لامل د علمي ميتودولوژۍ ، هغه چې ږ داکترۍ د يوه تحقيقي تيسس لپاره په علمي او اکاديميکو موسسو کې اړين دي له پرنسيپونو څخه کار واخلي .

څلورم- ددغه تیسس اړتیا:

زموږ په ادبي بهیر کې د ژوندلیکونو لیکل یو لرغونی دود دی ، چې د اوږدې مودې لپاره یې په شرقي ادبپوهنه کې دپیاوړو لیکوالو او پوهانو پاملرنه پر خپله خوا ور اړولې ده او په دغه ادبي برخه کې یې ځانونه آزمویلي او یو شمیر آثار یې چې نن سبا ان تر نړیوال شهرت پورې رسېدلي لیکلي دي، خو دا باید ووايو چې د هغو دغه هڅه په خپل وخت کې د ستاینې او یادونې وړ ده ، خو نن سبا چې لیکوالو دغه ټکي ته مخه وراړولې له هغوسره یې لوی توپیر دا دی چې ننني پوهان او څېړونکي په اوسني عصر کې ددغه ادبي ډول څېړنیزو او انتقادي ابعادو ته د علمي لید او زوایې له دریځه گوري ، دوی په دغه برخه کې په دې نظر هم دي چې ادبي ژوند لیکنه اوس د پخوا په انډول پېچلې شوې، په دې مانا چې پخوانیو پوهانو دغه ژانر ته یوازې له ادبي (یوازې له املایي او انشایي) پلوه پاملرنه کوله، خو اوسني ژوند لیک لیکنه دیوې ځانگړې علمي څېړنې او میتودلوژی د لارښونې او څارنې علمي میتود وړاندې کوي دا ځکه چې ددغې ډلې یو شمېر پوهان په دغه څېړنیزه برخه کې پر دي باوري دي چې : « از آنجاکه خاطره نویسی و سفرنامه نویسی وزندگی نویسی ادبی و با بیان احساسات و عواطف همراه است می توان آنها را جزو ادب غنایی محسوب داشت » (سیروس شمیسا ، انواع ادبی ص ۲۶۰) یون د خادم نړۍ لید کې د یاد شوي تیوریکي ټکي پراهمیت باندې پوه شوی ځکه یې په خپل تیسس کې د دغه دوه بعدي شخصیت پر (هنري او علمي) اړخونو باندې تکیه کړې او هغه یې د هغو ټکو له مخې چې پر دغه شخصیت یې تحقیق کړی ، د یوې علمي اړتیا په توگه په خپل تحقیق کې پرته له دې چې کوم ځاني منفي غرض د موقتي گټو

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

پربنسټ په کې مطرح وي دده په نظر د یوې ملي او ادبي اړتیا په توګه بشپړکړی دی .

ددغو یادو شویو ټکو په پام کې نیولو سره ښاغلي یون په خپله څېړنه کې د لیکنې ټولې املابي او انشایی ځانګړتیاوې ، لکه د څپرکو تنظیم او ترتیب ، په سمه توګه د اخځونو لیکنه او نور توکونه په ښه توګه ترتیب او تنظیم کړي دي ، دلیکنې ژبه یې روښانه او د تقلید څرک په کې نه لیدل کېږي . له موضوعي پلوه یې هم تحقیق پریوه منظم سستماتیک تګلوري باندې لارښوونه شوې ، همدا ده چې د انتقاد لپاره څه په کې نه ترسترګو کېږي .

زما په نظر په پښتو معاصر ادب کې د یون دغه تحقیقي هڅه یوه نوې هڅه ده ، داسې چې په دغه کیفیت سره بل چا تر اوسه پورې په دغه برخه کې په دومره تفصیل سره څه نه وو لیکلي ، له همدې امله زه د ده دغه علمي تحقیق مثبت ارزوم او د دوکتورا درجې لپاره یې مستحق او وړ بولم .

په درناوي

پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید

د نهرو پوهنتون د پښتو څانګې استاد

د ۲۰۱۸م کال د فبروري دویمه

د ارزوونکي نظر

د کابل پوهنتون د دوکتورا پروگرام علمي بورډ مشرتابه ته!

په درنښت لیکم:

د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د پښتو ژبې او ادب څانګې د (Ph.D) سکالر ښاغلي محمد اسمعیل یون د دوکتورا لوړې زده کړې دورې پایلیک (تېز) چې (د خادم نړۍ لید) سرلیک لاندې یې لیکلی او د (۲۹/۹/۱۳۹۶) نېټې (۶۱۴) ګڼه رسمي لیک په ملتیا مو د اروزني لپاره رااستولی و، تر هر اړخیزې کتنې وروسته یې په اړه خپل ارزوونکی نظر په لاندې ټکو کې وړاندې کوم:

۱) موضوع د څېړنې لپاره ښه مناسبه، علمي او تحقیقي ارزښت یې په هر لحاظ جوت او هغه دا چې: ارواښاد استاد قیام الدین خادم (۱۳۲۵هـ ق - ۱۳۵۸ل) چې زموږ د معاصر پېر نومیالی علمي - فرهنګي، ملي، سیاسي او ټولنیز مفکر شخصیت، چې نږدې شپږ لسيزې یې د پوهې، فرهنګ، ملي او ټولنیزو چوپړونو په ډګر کې ارزښتناکې ادبي او علمي هڅې او هلې ځلې کړې دي.

د پیاوړي عالم او معلم په توګه په مدرسو، ښوونځیو او د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي استاد، نومانند شاعر، لیکوال، څېړونکی او کره کتونکی و، د نظم او نثر پر لسګونو ځانګړو چاپ او ناچاپ اثارو سربېره یې په چاپي خپرونو کې په سلګونو علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنیزې او معلوماتي تحلیلي لیکنې او کره کتنې دا

خبره ښه زباتوي. تکره ژورنالست و، د زېري اونيزې، طلوع افغان، اصلاح، افغان ولس او کابل مجلې مسوول مدير او چلوونکي په توگه يې کلونه کلونه خپرنيز او مطبوعاتي خدمتونه او نورې علمي فرهنگي چارې د دې لامل شوي چې زموږ د معاصر ادب او فرهنگ په ځلاندو ستورو کې شمېر او پر هسک وځلېږي. د دغسې علمي، ملي او ټولنيز مفکر شخصيت پر ژوند، اثارو څېړنه او سپړنه مهمه څه چې يوه ستره علمي، فرهنگي اړتيا وه، چې بايد د يوې اکاډميکې څېړنې له لارې ترسره شوې وای. د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ دا کړنه، چې دغه موضوع يې ښاغلي يون صاحب ته سپارلې ده، د ستاينې وړ بولم، هغوی د موضوع څېړنيز حق ډېر ښه ترسره کړی او دا دی دغه چار يې په برياليتوب سره د دفاع تر پورته رارسولې ده.

۲) د څېړنې اوډنه، ترتيب او تنظيم يې سم دی، داسې چې اړونده موضوع يې په شپږو لويو برخو (خپرکو) کې څېړلې او سپړلې ده: په لومۍ برخه کې د (خادم څوک و؟) تر سرليک لاندې د هغه پر قوم، قبيله، زوکړه، زده کړو، ليکوالۍ، دندې، اثار، سياسي، فکر، ژوند او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنيز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينې لنډه، خو هر اړخيزه رڼا اچوي او دغسې د استاد خادم د شخصي او علمي، فرهنگي ژوند نقشه د لوستونکو مخې ته ږدي.

دويمه برخه (خادم څه کړي؟) تر سرليک لاندې د استاد منظوم او منشور اثار بېل بېل راپېژني، پر غوره نوښتونو او معنوي ارزښتونو يې هر اړخيزې شنې کوي. درېيمه برخه د استاد خادم نړۍ لید ته ځانگړې شوې چې په کې د هغه دينپالنې، ملتپالنې، ټولنپالنې او سمونپالنې په اړه د استاد علمي، ديني، ملي، سياسي، ټولنيزو، فلسفي اثارو او افکارو شنې او تحليل شوی او په پای کې يې پر ادبي نظريو او کره کتنو هم تحليلي

بحثونه شوي دي. په څلورمه برخه کې څېړونکي د نورو هممهالو کورنیو او بهرنیو لیکوالو نظریات راڅیستي چې ورڅخه د استاد خادم علمي-فرهنگي شخصیت او زموږ د هېواد په معاصره علمي - فرهنگي وده او پرمختیا کې د هغوی ونډه او دریځ جوتېږي. په پنځمه برخه کې د یوې هر اړخیزې کره کتنې په ترڅ کې د استاد د ټولو فرهنگي، ملي او ټولنیزو خدمتونو ارزونه شوې او په وروستۍ برخه کې د وروستیو یادونو او بشپړونو تر سرلیکونو لاندې د ټولې څېړنې پایلې په ډېر لنډیز خو هر اړخیز ډول وړاندې شوي دي، چې دغسې د څېړنې هره برخه له اکاډمیک ارزښت او اهمیت څخه برخمنه او پر معیار برابره ده.

۳) څېړونکي خپله څېړنه له علمي میتودونو او معیارونو سره سمه بشپړه کړې، په لیکنه کې لفظي او معنوي پېچلتیا نه لیدل کېږي، ژبه یې خوږه او روانه او په لیک کې د لیکنیو بشپړ رعایت شوی، چې له دې اړخه یې څېړنه معیاري ارزوم.

۴) په څېړنه کې له زیاتو باوري اخځلیکونو او سرچینو څخه ګټه اخیستل شوې، څېړونکي منابع په متن کې د مخ ګڼو او اثر په شمېرنه په نښه کړي او بیا یې هغه د ټولې څېړنې په پای کې د مآخذ ښوونې له علمي او اکاډمیکو معیارونو سره سم په ترتیب سره راوړي دي. دا برخه یې هم پوره ده.

۵) د موضوع د څېړنې ضرورت او اړتیا یې څرګنده ده، د موضوع اړوند مطالب او مفاهیم یې په سمه توګه ټول کړي، څېړنې او سپړنې او په منطقي ډول یې داسې اوډلې چې لوستونکي د لوستو پر مهال هر څه په اسانه ترلاسه کولی شي. زه یې له دې اړخه پوره او کره ارزوم او د موضوع څېړنیز حق ترسره شوی ګڼم.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

دې پورته یادونو ته په پاملرنه زه دا څېړنیز اثر مثبت ارزوم، ښاغلي پوهاند محمد اسمعیل یون د دې څېړنې په ترسره کولو د دوکتورا (Ph.D) لوړ علمي سند د ترلاسه کولو وړ ګڼم، څېړونکي ته د نورو بریالیتوبونو هیله او د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ نه په دې ارزوونکي نظر کې سپارښتنه کوم چې د دې څېړنیز اثر د خپراوي لپاره لازم امکانات برابر کړي، چې ګټه یې عامه شي.

په درنښت

سرمحقق دوکتور سید محی الدین هاشمي

د علومو اکاډمي- د ژبو او ادبیاتو مرکز

سریزه

استاد قیام الدین خادم د هېواد ستر او ځیرمن لیکوال، شاعر او څېړونکی و. ده د خپل ژوند څه باندې (۵۰) کلونه د هېواد، ژبې، ادب او فرهنگ د خدمت لپاره وقف کړل، په دې بهیر کې استاد قیام الدین خادم تر (۶۰) عنوانو پورې بېلابېل ځانگړي او مستقل اثار ولیکل. په دې اثارو کې علمي، څېړنیز، ادبي او تاریخي اثار شامل دي. استاد خادم له نورو ژبو هم ژباړې کړي او د شعرونو بېلابېلې ټولگې یې هم چاپ شوي دي. استاد خادم د یوه ځانگړي فلسفي لید او فکر خاوند و، په ملي، سیاسي او ادبي مسایلو کې یې هم ځانگړی لید او ژور نظر درلود. د خادم نظر یو مستقیم لید لوری درلود او له ډېرو پیغامونو ډک و، د استاد خادم هره لیکنه په مثبتو پیغامونو سینگار وه، دده د کلام بېلابېلې بېلگې زموږ د نن او سبا لپاره ډېر نور پیغامونه لري، خو لکه څنګه چې پکار ده زموږ تېر او اوسني پښت د خپل خادم د پیغامونو ژورو تلو ته لاره نه ده موندلې. ما په دې خاطر چې د هېواد اوسني او راتلونکي نسل ته د خپل یو لوی مفکر او خادم پیغامونه ورسوم، وپتېيله چې د استاد خادم د فکر، نظر او نړۍ لید په هکله یو ځانگړی اثر ولیکم او همدا موضوع د ډوکټورا د (ډیزرتیشن) لپاره وټاکم، ما دې موضوع ته د (خادم نړۍ لید) نوم ورکړ، دا موضوع په شپږو برخو کې بیان شوې ده، په لومړۍ برخه کې سریزه ده او ددغه اثر د لیکلو انگېزه او اړتیا او د استاد خادم پېژندنه ده، په دویمه برخه کې خادم څه کړي؟ دده منظوم او منثور اثار معرفي شوي او پر هغو بحث شوی دی. په درېیمه برخه کې د خادم نړۍ لید او فکري خوا خپرل

شوې، چې په هغې کې ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه او ژبپالنه د خادم له نظره خپرل شوي او هغه کارونه چې ده په دې برخه کې کړي دي، دا ټول په کې ارزول شوي دي. په څلورمه برخه کې خادم د هېواد د نورو نامتو لیکوالو، لکه: پوهاند علامه عبدالحی حبیبی، استاد عبدالروف بېنوا، کانديد اکادميسين محمد صديق روهي، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله رفیع او نورو له نظره د استاد قیام الدین خادم فکر او نظر شنل شوی دی.

په پنځمه برخه کې د استاد قیام الدین خادم د خدمتونو ارزونه شوې؛ په فرهنګي برخه، ټولنیزه برخه، دیني برخه او نورو کې چې استاد قیام الدین خادم کوم خدمتونه کړي، د هغو یادونه او ارزونه شوې او په شپږمه یا وروستۍ برخه کې د دې اثر نتیجه یا پایله راغلې او د اخځونو یادونه شوې ده.

۱- ددغه اثر د لیکلو انگېزه او اړتیا:

ځینو سره کېدی شي دا پوښتنه راپیدا شي چې د استاد خادم په باب خو ځینو نورو لیکوالو او خپرونکو هم لیکنې کړي، نو د دې ځانګړي اثر د لیکو اړتیا او انگېزه څه وه؟ په دې برخه کې باید ووايو: د دغه اثر د لیکلو ضرورت دا دی چې استاد خادم د افغانستان یو لوی لیکوال او خدمتګار تېر شوی، پر هر افغان لیکوال د استاد دا یو حق دی چې دده اثار، شخصیت او فکري لید نوي نسل ته وروپېژني او هغوی ورسره اشنا کړي. د استاد خادم ژوند نوي نسل ته دا پیغام ورکوي، چې څنګه خپل فکري ژوند د صفر له نقطې څخه پیل او د بریالیتوب لوړو پړاوونو ته یې ورسوي. د استاد خادم د ژوند په تشریح کې ډېر پیغامونه پراته دي، ولس ته دده د هر پیغام رسول په کار دي.

استاد خادم که څه هم د هېواد او سیمې یو لوی لیکوال تېر شوی، خو لا هم دده د اثارو یوه ډېره درنه برخه ناڅپړل شوې پاتې او نورو ډول ډول څېړنو ته اړتیا لري. ددغه اثر یو هدف همدا دی چې د استاد د فکر بېلابېلې خواوې وڅېړل شي او ډېره خوږه او پیغامیزه برخه یې اوسني او راتلونکي نسل ته انتقال شي.

زموږ په نظر استاد خادم زموږ د ټولنې ذهني معمار دی، ده په نظم او نثر دواړو کې داسې افکار وړاندې کړي، چې د هغو په لوستنې او بیا بیا کتنې ددې ټولنې له هر وگړي څخه د خپلې ټولنې یو معمار او خدمتگار جوړېدی شي. د خادم نړۍ لید په حقیقت کې د ټولنې د خدمت وسیله ده، هر څوک چې د خپل هېواد او ټولنې د خدمت نیت لري، د خادم د نړۍ لید مطالعه ورته ضروري ده.

په ماته کښتۍ ناست یم، توپانونه مې په مخکې
پر دې لاره یې بیا یم که وم وم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینسومه
خادم باد د سبا یم که وم وم که نه وم نه وم.

دا د خادم نړۍ لید دی؛ دا پورتنی بیتونه د خادم د شاعرۍ او فکر د دریاب یو څاڅکی دی. په همدې دوو بیتونو کې هم موږ ته د استاد خادم فکري نړۍ لید او په ټولنه کې له ناوړه حالت څخه د راوتلو لپاره د ده د پخې ارادې څرک لگي. خادم په دې نظر دی چې که امکانات کم هم وي، کښتۍ ماته هم وي، خو چې اراده او عزم قوي وي، هدف ته رسېدل ممکنوي.

د سختو لارو لنډول، سربښندنې ته اړتیا لري، سربښندنه، قرباني، عزم او اراده ددې شعر پیغام دی، ویدې غونچې یا د ویده نسل راوینسول، هغه

هم په ډېر مهارت او ځیرتیا سره، لکه د سهار باد چې گلونه غوړوي، له تشدد او افراط پرته د مبارزې لاره چاره او پیغام راکوي، موږ په دې اثر کې د خادم د نړۍ لید دغسې پیغامونه راسپړو، نو ځکه مو دې اثر ته (دخادم نړۍ لید) نوم ورکړی دی.

۲- د خادم په باب د څېړنو شالید:

د استاد قیام الدین خادم په باب، هم دده د ژوند پر مهال او هم دده تر ژوند وروسته گڼ شمېر لیکنې او ځینې مستقل اثار چاپ شوي دي. دې ډول لیکنو او نظرونو ته مو (خادم د کورنیو او بهرنیو پوهانو له نظره) په بحث کې نسبتاً په تفصیل سره نغوته کړې او یا مو هم د هغو پوهانو نظرونه راوړي، چې د استاد خادم د فکر او د هغه د اثارو په باب یې په بېلابېلو وختونو کې لیکلي، خو پر یادو نظرونو او متفرقه لیکنو سربېره د خادم پر ژوند، اثارو او افکارو یو شمېر مستقل اثار هم لیکل شوي، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو. په دې اثارو کې د لېسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او یو شمېر مستقل اثار هم شامل دي:

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو څانگې او همدارنگه د هېواد د یو شمېر نورو پوهنځیو د پښتو څانگې فارغانو د استاد خادم د ژوند، افکارو او یا هم مستقلو اثارو په باب خپل یو شمېر مونوگرافونه لیکلي دي، دا مونوگرافونه اکثره د استاد د ژوند او اثارو پر پېژندنې راڅرخي، ځینې یې د استاد د اثارو پر فکري او هنري برخې لیکل شوي او ځینې یې یو یا څو اثارو ته ځانگړي شوي دي. دا پایلیکونه د څېړنې او ارزونې ابتدایي او ساده بڼې دي، څومره چې د استاد حق دی، هغه ټولې خواوې په ژوره توګه نه افاده کوي. پر مونوگرافونو سربېره پر (۱۳۸۷ل) کال (مېرمن هوسا نوري یوسفزی) د استاد خادم پر اثارو او

ادبي خدمتونو د خپلې ماسترۍ دورې تېزس لیکلې دی. دې اثر ته یې (د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه) نوم ورکړی دی. د ماسترۍ دورې بل تېزس ښاغلي (مطیع الله روھیال) لیکلې دی. روھیال (د پښتنو ننني لیکوال) پر اثر باندې د خپلې ماسترۍ دورې تېزس لیکلې دی. (د پښتو ننني لیکوال) لومړۍ او دویمه برخه د استاد خادم له خوا لیکل شوې او پر (۱۳۱۷-۱۳۱۸ ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. د همدې دویمې برخې په پای کې د استاد خادم پېژندنه راغلې چې د (سید قام رښتیا) له خوا لیکل شوې ده.

(د پښتو ننني لیکوال) درېیمه برخه بیا استاد رښتین لیکلې، چې پر (۱۳۱۹ ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. روھیال د خپلې ماسترۍ دورې تېزس کې (د پښتو ننني لیکوال) اثر څېړلی او پر (۱۳۹۶ ل) کال یې د خپل تېزس دفاع کړې ده. دغه راز د کونړ پوهنتون استاد (پوهنیار احمد الله عزیز) د (پوهنملۍ) علمي رتبې لپاره خپل تېزس د استاد خادم ژوند او اثارو ته وقف کړی دی. (د پښتو معاصرو ادبیاتو په پرمختګ کې د استاد خادم ونډه) په نوم یې خپله موضوع ثبت کړې ده.

د لېسانس او ماسترۍ دورې د پایلېکونو ترڅنګ د استاد خادم پر افکارو، اثارو او ژوند مستقل اثار هم لیکل شوي او ځینې داسې اوږدې تحلیلي لیکنې هم شوي. چې هغه هم د مستقلو اثارو بڼه خپلوي او هماغه معیار، کمیت او کیفیت ته رسي، چې یو مستقل اثر یې لري. دلته یې د ځینو یادونه کوم: د پښتو ادبیاتو نامتو څېړونکي ښاغلي (سرمحقق زلمي هېوادمل) د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوي اثر (مکارم الاخلاق) یو تفصیلي لیکنه کړې ده. دا لیکنه هم (مکارم الاخلاق) نومېږي. دا لیکنه پر (۱۳۶۰ ل) کال چاپ شوې ده. په دې لیکنه کې نه یوازې (مکارم الاخلاق)

معرفي شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو هم اوږد بحث شوی، د ښاغلي سرمحقق هېوادمېل دا لیکنه د عادي لیکنو تر کمیت او کیفیته پورته ده او د یوه مستقل کتابگوټي بڼه لري. دا لیکنه د کمپیوټر د اوسني کمپوز له مخې په کتابي کچه نږدې څلوېښت مخه راښاري او د استاد خادم په باب د لومړنیو هر اړخیزه لیکنو له جملې څخه ده.

استاد سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار هم د استاد خادم په باب (د ملي ادب او ژورنالیزم خادم) په نامه یو هر اړخیز ځانگړی اثر لیکلی دی. دا اثر درې ځله چاپ شوی دی. لومړی ځل پر (۱۳۶۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې، دویم ځل پر (۱۳۸۶ل) کال د افغانستان د قلم ټولنې او گوټي انستیتیوت او درېیم ځل پر (۱۳۸۷ل) کال د خادم صیب د کورنۍ له خوا په کابل کې د زر زر ټوکونو په شمېر په (۱۵۴) مخونو کې خپور شوی و. د استاد بختاني دا اثر ځکه خورا مهم دی چې دی له استاد خادم سره تقریباً هممهاله لیکوال و، ډېر وخت له هغه سره له نږدې پاتې شوی او د هغه له اثارو او افکارو خورا ښه خبر و.

ددې ترڅنګ ښاغلي (لال پاچا ازموڼ) د استاد خادم منظوم کلیات راټول کړي او د (خادم باد سبا یم) په نامه یې په یوه ټوک کې چاپ کړي دي. په دې کلیاتو کې د استاد خادم اکثره هغه منظوم اثار، چې زیاتره یې ترې دې دمخه چاپ شوي وو او د کتاب د چاپ تر وخته د راټولونکي لاس ته ورغلي دي، خوندي شوي دي. دا اثر پر (۱۳۹۱ل) کال په کابل کې د دانش خپرندويې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

له دې اثر سره په (۴۴) مخونو کې د راټولونکي یوه تحلیلي او معلوماتي سریزه هم مل ده چې د استاد خادم پر ژوند او اثارو رڼا اچوي او ددې ترڅنګ د استاد خادم د اثارو او فکر په باب د یو شمېر نورو

لیکوالو لیکنې هم په کې خوندي شوي دي. تر تحلیلي لیکنو وروسته د منظمو کلیاتو اساسي برخه پیلېږي. ۱۵ اثر ټول (۶۳۳) مخونه لري.

ددې ترڅنګ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم هغه منشور اثار هم راټول کړي، چې تر (۱۳۹۴ل) کال پورې یې ده ته راټولونه ممکنه وه. په دې اثر کې چې (رڼه چینه) نومېږي او د استاد خادم د نثري لیکنو ټولګه ده، د استاد هغه نثري لیکنې خوندي شوي، چې یا د مستقلو اثارو په توګه چاپ شوي او یا هم په متفرقه ډول تر دې وړاندې چاپ شوې وې، دا اثر په دوو ټوکو کې پر (۱۳۹۶ل) کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. دواړه ټوکه ټول (۱۲۸۸) مخونه لري. ددغه اثر په پیل کې د استاد خادم د نثر په باب د ښاغلي (ازمون) یوه تحلیلي سریزه هم راغلې ده. دا دواړه راټولونې که څه هم د استاد خادم اثار دي، خو پر دې دواړو کلیاتو راغلې سريزې په خپله د خاص ارزښت وړ دي او د استاد خادم په اړه لوستونکو ته ښه معلوماتي مواد وړاندې کوي، نو که له کلیاتو پرته په ځانګړي ډول هم چاپ شي، د مستقلو څېړنیزو کتابګوتو بڼه خپلولای شي.

پر یادو اثارو سربېره د استاد عبدالروف بېنوا په (اوسني لیکوال)، د استاد پوهاند عبدالحی حبیبي (پښتانه شعراء لومړي ټوک) او (د پښتو ادب تاریخ)، د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار (پښتانه شعراء پنځم ټوک)، د کانديد اکاډميسين سرمحقق محمد صديق روهي (د پښتو ادبياتو تاريخ معاصره دوره)، (پښتو هنري نثر) او يو شمېر نورو اثارو کې هم د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو بحث شوی او ګټور مالومات وړاندې شوي دي.

د بهرنیو پوهانو له جملې څخه شوروي ادبپوه (گ.ف گیرس) د استاد خادم د لیکوالۍ (هنري نثر) په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې ده او همدارنگه ځینو نورو بهرنیو لیکوالو.

ددې ترڅنګ د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو شمېر سیمینارونه او علمي پروګرامونه هم جوړ شوي، ځینې یادغونډې یې شوي، ځینې ځایونه او روزنیز مرکزونه هم د هغه په نامه نومول شوي، چې د استاد خادم (یادونه او نمانځنه) بحث کې به ورته نغوته وشي.

لکه څنګه چې دمخه مې یادونه وکړه، د استاد خادم په باب ګڼ شمېر متفرقه لیکنې شوي او دا لړۍ اوس هم روانه ده، د هغو ټولو یادول دلته ضرور نه بولم، خو اټکلیز شمېر یې تر (۱۰۰) متفرقه لیکنو اوږي، ددغه اثر د لیکنې او بشپړاوي لپاره د استاد پر چاپي او ناچاپو اثارو سربېره له یادو پورتنیو اثارو او متفرقه لیکنو څخه هم ګټه پورته شوې ده. د دې اثارو تر کتنې، ارزونې، شننې او سپړنې وروسته موږ ته د استاد خادم نړۍ لید په ښه ډول څرګندېږي.

۳- ددغه اثر ارزښتونه او ترجیحات:

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه؛ د خادم صیب د فکر او ژوند په باب هم متفرقه لیکنې شوي، هم پرې لعمي غونډې او سیمینارونه جوړ شوي، هم پرې د لیسانس، ماسټرۍ دورې تېزسونه لیکل شوي او هم پرې مستقل اثار، نو کېدی شي پوښتنه پیدا شي چې بیا ددغه اثر لیکلو ته څه اړتیا وه او ترجیحات یې څه وو؟ دې پوښتنې ته مې د سريزې په پیل کې هم نغوته وکړه؛ خادم صیب د افغانستان یو داسې لوی لیکوال او عالم دی چې د ژوند په بېلابېلو برخو کې یې ژوره معنوي پانګه او زېرمه موږ ته پرې ایښې، ددې افکارو څېړنه، شننه، ارزونه او نورو ته یې روښانونه د لا زیاتو

لیکنو او مستقلو اثارو د ټوکېدو غوښتنه کوي. ان دا چې د خادم صیب ځانگړي اثار، یو شمېر ځانگړې لیکنې او د هغه له خوا د ژوند د بېلابېلو مسایلو ارزونه او تحلیل، هر یو یې د یوه ځانگړي اثر د لیکلو ایجاب کوي، نو د ټولې لیکوالۍ لپاره یې خو د یوه ځانگړې اثر او اثارو لیکل خورا ضروري دي. په دې برخه کې بله خبره دا هم وه چې د خادم صیب پر ژوند او فکر د لیسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او تېزسونه لیکل شوي، خو د دوکتورا (PhD) دورې دا لومړی تېزس دی چې د خادم صیب ژوند او په تېره بیا د افکارو تحلیل او ارزونې ته ځانگړی کېږي. د خادم صیب د افکارو سپړنې او شننې، نه یوازې ددغه اثر د ایجاب غوښتنه کوله، بلکې که موږ غواړو خپل یو رښتینی خدمتگار او د هغه د فکر ژورتیاوې خپلو خلکو ته په ښه ډول وروپېژنو، د نورو دا ډول اثارو د لیکلو اړتیا هم احساسېږي. په دې اثر کې اصلي موخه داده چې (د خادم نړۍ لید) خلکو ته وروپېژندل شي او له همدې تفکره په گټې اخیستنې، موږ خپل ځوان قشر، د هېواد فرهنګي او ټولنیزې غوږونې ته وهڅوو. زه د لوی خدای (ج) له درباره هیله لرم، ما ته ددې توفیق راکړي چې هم د استاد خادم د خدمتونو حق ادا کړم او هم دده د افکارو د ځلونې له لارې خپل هېواد ته د استاد خادم په شان د خدمت جوگه شم.

۴- ددغه اثر لیکنۍ میتودولوژي او د اخځونو ارزونه:

د هر ادبي، تحلیلي او څېړنیز اثر لیکنه خپله خپله میتودولوژي لري. (د خادم نړۍ لید) اثر په لیکنه او بشپړاوي کې هم له ځانگړې میتودولوژۍ څخه کار اخیستل شوی دی. په دې میتودولوژۍ کې له کتابي، لیکنې یا کتابتوني څېړنې او پلټنې څخه هم کار اخیستل شوی؛ نږدې ټول هغه اثار پلټل شوي او مطالعه شوي چې د استاد خادم په باب تر دې دمه لیکل شوي او د چاپي بڼې پیدا کېدل یې شوي وو. له

ساحوي څېړنیز میتود څخه هم کار اخیستل شوی؛ د خادم د زېږېدنې د ځای او محل لیدنه کتنه شوې او له بېلابېلو مخورو اشخاصو سره د استاد خادم پر ژوند، فکر او نړۍ لید خبرې شوې دي. د کورنۍ له غړو سره یې هم اړیکې نیول شوي. د ناچاپو اثارو په باب یې له هغوی څخه ځینې معلومات او نور اړوند مواد ترلاسه شوي او د دې ترڅنګ له یو شمېر هغو لیکوالو سره هم اړیکې نیول شوي چې د خادم صیب د فکر په باب یې معلومات درلودل. د هغو له جملې څخه ځینو یې په لیکلې بڼه خپل نظرونه وړاندې کړي دي. یانې د څېړنې او شنې لپاره له څلورو بېلابېلو برخو، لکه: د خادم صیب خپل او د هغه په باب د نورو لیکوالو له خوا لیکل شوي چاپي اثارو، ساحوي څېړنې، د کور له غړو سره د تماس او له هغو څخه د ناچاپه اثارو او نورو اړوندو لیکنیو موادو په باب د معلوماتو د ترلاسه کولو له دغو څلورو سرچینو څخه ګټه پورته شوې ده. د چاپي اځونو په برخه کې باید وویل شي چې په دې کې دوه ډوله اثار موجود دي: یو د خادم صیب خپل اثار دي چې د ده د فکر او نظر د څرګندونې اصلي سرچینه ده او دویم د خادم صیب د فکر او اثارو په باب د نورو لیکوالو له خوا لیکل شوي اثار دي. دا دویمه کتګوری اثار چې ما وکتل، اکثره یې د خادم صیب پر ژوندلیک، د اثارو پر لنډې دودیزې پېژندنې او ژوند پېښو راڅرخي، یا هم له شکلي پلوه د خادم صیب د اثارو پېژندنه رانغاړي، ډېر کم داسې اثار وو چې د خادم صیب فکر او پیغام یې له هر پلوه په ښه ډول توضیح کړی او شنلی وي، یا یې د هغه د پیغامونو پر بنسټ نور پیغامونه پنځولي وي، په دې مانا چې په خپله د استاد خادم پېژندنه شوې، خو د افکارو، پیغامونو او نظریاتو برخه یې تر ډېره حده ناسپړلې پاتې ده. په دې خاطر د داسې یو اثر د لیکلو ضرورت محسوسېده چې هغه تر ډېره بریده د خادم پر فکري نړۍ لید راوڅرخي،

د هغه فکر او پیغام خلکو ته وروپېژني. لکه څنگه چې خادم صیب په خپله یو ژور عالم و، فلسفي، اصلاحي، او سمونپالۍ فکر یې درلود او د هر شي د مانا او مفهوم د پلټنې په فکر کې و، نو دغسې یو کار په کار و چې د ده د فکر د شننې لپاره هم باید فکر وشي؛ خادم چې د ژوند د کومو رازونو او رمزونو د سپړلو په لټه کې و، نو موږ هم باید د همنغو رمزونو پر راز پوه شو. په دې اثر کې هڅه شوې چې همدغه رازونه وپلټل شي او همدغه پیغامونه ولس ته څرگند شي. خدای (ج) دې وکړي چې زه په خپله دې څېړنه کې دې هدف ته رسېدلی یم.

ددغه اثر د لیکنې متن په برخه کې یوه یادونه ضروري بولم او هغه دا چې په دې اثر کې له کومو اخځونو ګټه پورته شوې، کونښن شوی چې متن کټ مټ راولېږدول شي، خو په ځینو برخو کې چې چاپی، املایي او انشایي تېروتنې وې، هلته په ډېر احتیاط سره هغه تېروتنې اصلاح شوي او بیا متن راانتقال شوی دی. په خپله د استاد خادم منظوم او منثور متون چې انتقال شوي، که له اوسنۍ املا او انشا سره د هغو ځینې برخې سمې هم نه دي، نو د متن تاریخي اصالت ته په پام سره هغه په همنغه بڼه راوړل شوي، چې د ده په خپلو اثارو کې وې، هیله ده درانه لوستونکي دې ټکي ته هم پر خپل ځای پاملرنه وکړي.

دلته غواړم له خپل لارښود استاد (سرمحقق زلمي هېوادم) څخه هم ډېره ډېره مننه وکړم چې هم یې ما سره ددې موضوع (د خادم نړۍ لید) په انتخاب کې مرسته وکړه؛ هم یې دا موضوع تائید کړه، هم یې د هغې د څېړنې لپاره مفردات ترتیب کړل او هم یې د اثارو په نښه کولو او پیدا کولو کې راسره مرسته وکړه. له بل لارښود استاد ښاغلي پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې د دې اثر په بشپړاوي او بیا کتنه کې خپله مرسته ونه سپموله، دغه راز له ښاغلي

استاد دوکتور عبدالخالق رشید او دوکتور سرمحقق سید محی الدین هاشمی او نورو قدرمنو استادانو څخه چې هر یو په خپل وار سره په دې برخه کې خپلې لارښوونې او مشورې له ما څخه ونه سپمولې او په دې کار کې ما سره مرستندویان شول، له ټولو څخه مننه کوم. ددې ترڅنګ له ښاغلو (ضیاء الرحمن، فیاض حمید، ایمل افغان او...) څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې ددغه اثر په کمپوز، ډیزاین او د اثارو په راټولونه کې مرسته او ملګرتیا وکړه.

په درنښت

محمد اسمعیل یون

لومړۍ برخه

خادم څوک و؟

(د خادم پېژندنه)

د شلمې پېړۍ د پیل په تېره بیا (۱۹۱۹ - ۱۹۷۸م) کلونه د پښتو ادبیاتو د ودې طلايي کلونه دي، د شلمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې افغانستان خپله خپلواکي بېرته ترلاسه کړه او دا کار ددې سبب شو چې افغانستان کې ملي حکومتونه رامنځته شي. له (سقاوي اړودوړ) پرته بیا د شورویانو تر یرغل پورې اکثر واکمنو تر ډېره بریده ملي روحیه پالنه. د اعلیحضرت محمد ظاهرشاه ارامې واکمنۍ د ادبیاتو د ودې لپاره ارامه فضا برابره کړه. له پښتو ادبیاتو او ادیبانو څخه د حکومت ملاتړ د هغو په هڅونه او د ادبي اثارو په پنځونه کې مهم نقش درلود. دا مهال گڼ شمېر ادبي-علمي مرکزونه رامنځته شول او د لیکوالو د سیستماتیکې ودې لپاره زمینه برابره شوه. چاپي صنعت وده وکړه او د چاپي رسنیو د ودې لپاره ښه زمینه برابره شوه. په مشرقي کې (اتحاد مشرقي)، په خوست کې (افغان) جریده، په کندهار کې (طلوع افغان) جریده او (کندهار ادبي انجمن)، وروسته بیا په کابل کې (ادبي انجمن) او (کابل مجله) او تر دې وروسته بیا (پښتو ټولنه) او نور گڼ شمېر علمي او څېړنیز مرکزونه رامنځته شول. دې بهیر نه یوازې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو پر ودې مثبت اغېز وکړ، بلکې په کوزه پښتونخوا کې یې هم د لیکوالو پر کار او هڅونې مثبت تاثیر وکړ، د همدغو علمي او ادبي غورځنگونو په برکت په

افغانستان او نورو ټولو پښتون مېشتو سیمو کې ګڼ شمېر لیکوال راوتوکېدل او د پښتو ادبیاتو د پرمختګ او ځلا لپاره ښه زمینه برابره شوه. د همدې پېړۍ تر پیل لږ دمخه او د همدې پېړۍ په بهیر کې په سلګونو لوی او کارنده لیکوال راوتوکېدل، د هغوی اثار چاپ شول او د پښتو ژبې او ادب په غوړېدا کې یې مهم نقش ولوباوه. په همدې زمانې واټن کې په پښتو کې د ((عبدالباري اشنا، اجمل خټک، نظر محمد اخک، عبدالخالق اخلاص، محمد شاه ارشاد، عبدالله جان اسیر، ابو سعید فضل احمد افغان، محمد ظاهر افق، شوکت الله اکبر، عبدالاکبر اکبر، گل پاچا الفت، محمد رحیم الهام، حفیظ الله امین، غلام سخي انتظار، انوار الدین انوار، ایاز داودزی، محمد اعظم ایازی، محمد نادر ایوبي، محمد علم بخرکی، عبدالله بختانی، عبدالغفار بریال، نادر خان بزمي، سیده بشري بېګم، محمد عمر خان بلبل افغان، عبدالغفران بېکس، محمد اکبر بېنوم، سید محمد ظاهر بینا، سید محمد بیدار، عبدالرازق پالوال، محمد اکبر پامیر، عبدالقدوس پرهېز، عبدالرحمن پژواک، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، جان محمد پکتا، نور محمد تره کی، حبیب الله تړی، محمد ابراهیم ثابت، غلام رحمن الله جرار، غلام جېلاني جلالی، عبدالطیف جلالی، جمعه گل، شهزاد خان جوهر، رحیم خان جوهر، نور محمد ځیګر، عبدالحی حبیبی، محمد رفیق حبیبی، مولانا محمد شریف حبیبی، حداد، پروانه حریق، سید حسن خان حسن، عبدالرازق حکمت، ضابط خان حلیم، امیر حمزه شینواری، مېرمن حمیده، ملا عبدالمنان حیرت، قیام الدین خادم، محمد اکبر خادم، مصري خان خاطر، عبدالاحد خالېز، عبدالغفور خروټی، خسرو، عبدالخالق خلیق، محمد ابراهیم خواخوږی، محمد امین خان خوګیانی، عبدالجلیل خوښمن، محمد شاه خیال، سید عظیم شاه خیال بخاري، غلام غوث خیبري،

عبدالهادي داوي، عبدالمنان دردمند، دوست شینواری، رشید علي دهقان، راحت الله راحت، قمر الزمان راهي، محمد صديق رازقي نړيوال، محمد طاهر رحيمي، سيد رسول رسا، عبدالشکور رشاد، صديق الله رښتين، محمد خالد روښان، محمد رضا رضا، ميرزا حسن رضا، حبيب الله رفيع، تکریم الحق روغ لبونی، محمد صديق روهي، عصمت الله روحاني، غلام حضرت روغمن، محمد عارف رهين، محمد حسن ريدي، سيد جعفر حسين شاه رښتونۍ، عبدالهادي ريشا، محمد اسماعيل زاهل، غلام محي الدين زرمالوال، محمد ولي زلمی، امين الله زمريالی، پاينده محمد زهير، خواجه محمد زهير، عبدالرزاق زهير، تاج محمد زېب، زيتون بانو، مجاور احمد زيار، غلام دستگیر ږنگ، محمد دين ژواک، سميع الله ژوند، غلام حسن ساپی، محمد حسن ساپی، امير محمد ساغر، فضل الرحيم ساقی، مېرمن سايره، محمد صفدر سالارزی، سراج الدين سعيد، سيف الرحمن سليم، محمد سلام سليم، محمد ارسلان سليمي، سيد فاروق شاه سمايلزی، سمندر خان سمندر، حکيم محمد اسلم سنجري، حسن خان سوز، سهارگل سهار، عمل خان سياح، محمد غازي سيال، ميراجان سيال، سيد حسين سيد، امان الله سپلاب، محمد عمر خان سيماب، عزيز الرحمن سيفي، زيارت شاه شاکر، محمد نبي شاکر، ميا احمد شاه، عبدالرحمن شباب، سعد الدين شپون، محمد اسلم خان شرر، محمد شريف شريف، محمد موسی شفيق، مبارک سلطانه شميم، فضل الحق شيدا، عبدالحکيم شيدا، شېر محمد خان، محمد ايوب صابر، مولوي صالح محمد، هاشم خان صيدر، صوفي عبدالحميد خان، محمد علي طالب لوگری، محمد حسين طالب، غلام سرور طاهر، ولي محمد طوفان، محمد احسان زهير، عبدالعلي اخونزاده، مولانا عبدالقادر، عبدالله نورزی، محمد گل عتيقي، سيد عبدالقيوم عسکر، عطاء الله عطاء، محمد ابراهيم عطايي، عمر دين عمر،

امان الله عندلیب، فضل احمد غازي، میر رحمان غازي، لعل محمد غریب، میا غلام صدیق، عبدالله غمخور، خان عبدالغني خان، عبدالملک فدا، عبدالرزاق فراهي، غلام حضرت فقید، محمد جان فناء، عبدالاحد اخوند، عطاء الله خان، محمد رفیق قانع، محمد طاهر قانت، عبدالروف قتیل، قلندر مومند، سید محمود کارگر، محمد حسن کاکړ، اغا محمد کرزی، برهان الدین کشکي، برکت الله کمین، سید احمد گلزار، سلېمان لایق، محمد گل للمه، داود خان لېوال، ماسټر عبدالکریم، محمد اغا متین، سید شمس الدین مجروح، محمد موسی محتاج، عبدالکریم محب، محمد ایوب خان اخکزی، ولي محمد مخلص، عبدالروف مخلص، عبدالعلي مستغني، مېرمن مستوره شال، محمد رسول مسلم، محمد اکبر معتمد شینواری، عبدالله مسیزی، عزیز الرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری، عبدالطیف منتبار، محمد گل خان مومند، سید مراد مین، سید یوسف مېړنی، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید حنیف، احمد جان نشتر، نصر الله نصر، محمد نعیم جان، فاتح الملک ننگ یوسفزی، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحیم ننگیالی، محمد گل نوري، محمد نسیم نوري، محمد انور نومیالی، عبدالخالق واسعي، محمد شفیق وجدان، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، عبدالصمد ویسا، عبدالرحیم هاتف، ظهور الله همدرد، نبی هوتک، سید احسان هېر، زلمی هېوادمل، عبدالباري جهاني، محمد صدیق پسرلی)) (۲: نیولیک) او گڼ شمېر نور لوی لیکوال راوټوکېدل. د پښتو ادب اسمان له ادبي ستورو ډک شو، همدا مهال و چې د پنځو لویو ادبي ستورو اصطلاح هم راوټوکېدله؛ استاد حبیبی، استاد رښتین، استاد بېنوا، استاد الفت او استاد خادم پنځه لوی ادبي ستوري وگڼل شول. دا هغه لوی ادبي لیکوال وو چې په رښتیا یې هم په معاصره ادبي دوره کې پښتو ادب ته ډېر زیات

خدمتونه وکړل، د نویو ادبیاتو اساسات یې کېښودل او بیا په سلگونو نورو لیکوالو د دوی لاره تعقیب او پښتو ادبیاتو ته یې د پرمختګ لاره اواره کړه. دلته غواړم د پښتو ادبیاتو د همدغو لویو ادبي سترو له جملې څخه خپلې موضوع ته راوګرځم او د (استاد قیام الدین خادم) پېژندنې ته تم شم.

د خادم صیب د ژوند په باب بېلابېلو لیکوالو لیکنې کړي او د استاد خادم پېژندنه یې کړې ده، سرمحقق زلمي هېوادملي یې پر ژوند او اثارو یوه اوږده او هر اړخیزه څېړنه کړې، استاد عبدالله بختاني خدمتګار پرې یو مستقل اثر لیکلی، ښاغلي لال پاچا ازمون هم پرې په (خادم باد سبا یم) کې یوه اوږده معلوماتي لیکنه کړې، استاد بېنوا بیا تر دې ټولو دمخه په اوسني لیکوال کې د استاد خادم په خپل قلم د هغه د ژوند په باب هر اړخیزه معلوماتي لیکنه چاپ کړې او خپله خادم صیب هم په نظم او نثر دواړو کې خپل ژوند تشریح کړی دی، نو ځکه خو د اکثر لیکوالو د پېژندنې اساسي مواد همدا دي چې خادم صیب په خپل قلم او خپله ژبه په نثر او نظم کې بیان کړي دي. پر دې اساس نو موږ دده د لومړنۍ پېژندنې لپاره همدا مواد تر ټولو کره او اساسي ګڼو او پر همدې بسنه کوو. دغه راز به د نورو بېلابېلو لیکوالو له هغو نظرونو څخه هم ګټه پورته کړو چې نظرونه یې یو بل سره توپیر لري او یا هم د (استاد قیام الدین خادم) ژوند او پېژندنې ته یې له بېلابېلو لوریو کتنه کړې او ځینې تیاره ګوتونه یې روښانه کړي دي.

۱- زوکړه:

د استاد قیام الدین خادم د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه او لومړی لاس اخځ د هغه خپلې لیکنې دي او خپل کلام دی، هغه د ځان پېژندنې په

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

باب وايي: ((زه تخمیناً پر (۱۳۲۵هـ ق) کال په کامه کې زېږېدلې یم، زما د پلار نوم (ملا حسام الدین) او د نیکه نوم مې (ملا علي گل اخونزاده) دی چې د خپل وخت جید عالم و، زما د پلار پلار او دا رنگه زموږ وړاندې سلسله ټول د خپل وخت د مروجه تعلیم پر اساس تعلیم یافته او عالمان وو. زموږ په سلسله کې ناخوانه سړی نه دی تېر شوی. موږ د پلار له خوا د کوز کونډ (شگې) له اخونزاده گانو څخه یو. د شگې خلک په قام زاخېل دي، چې د مومندو د پښتنو یو قام دی. مگر ما له خپل پلار څخه مکرر دا اورېدلي دي، چې زموږ وړاندې نیکه د (څوکنو میا عمر صاحب) دی، دغه وجه ده چې زما له نامه سره په اخبارونو کې کله د (کاموي) او کله (زاخېلي) او کله (میاعمرزي) لیکلی شوی دی. ولې زما خپل تخلص

(د خادم صیب لومړنۍ استوگنځۍ، د کامې زرشوی کلي یوه څنډه)

(خادم) دی. کله کله مې له خپل نامه سره (سیلانی) هم لیکلی دی ځکه چې زما مورنۍ نیکه (سیدعبدالرحمن سیلانی) نومېده چې فقیر صاحب یې بولي.)) (۲: ۳۹۲).

د لمریز کال په حساب استاد خادم پر (۱۲۸۶ل) کال زېږېدلی دی چې له (۱۹۰۷م) کال سره سمون خوري. استاد خادم خپله لنډه پېژندنه د یو لنډ نظم په بڼه هم بیان کړې ده. دا نظم (تعارف) نومېږي.

استاد خادم په دې نظم کې یو ځل بیا یادونه کړې چې د پلار د پلار له خوا د (میاعمر) لمسی او د پلار د مور له خوا بیا د (اخوند بابا) زوی دی. د پلار له طرفه یې د مور نصب (فقیر صاحب) ته رسي او د مور له موره (نیا) څخه یې رینه (خواجه احرار) سره پیوندېږي.

ددې ترڅنګ دی بیا په دې نظم کې د خپلو نیکونو مراقد هم نښي او وایي چې؛ (میا عمر صاحب) بیا په ځمکنیو کې څښ دی او (فقیر صاحب) بیا د کامې ولسوالۍ په (څښو) کې، ددې ترڅنګ د (اخوند بابا) او (خواجه احرار) یادونه هم کوي چې یو په کونډ او بل په هرات کې تدفین شوي دي. د (فقیر صاحب) یادونه کوي چې د (عبدالرحمن سېلاني) په نامه یادېږي او دده یو زوی (صاحب زاده مراد علي) نومېږي. استاد خادم یو ځل بیا د میا عمر یادونه کوي چې په ټولو پښتنو کې منلی و او زوی یا ځایناستی (خلیفه) یې (محمدي صاحب زاده) نومېده چې لوی شاعر و. خادم صیب یادونه کوي چې پښتو پالنه له مور و پلاره ورته په میراث پاتې ده او پلار و نیکه یې د پښتو پالنې د ډګر مخکښان و، نو ځکه دی هم له پښتو څخه هېڅ منکر نه شي منلای. خادم صیب د (خادم) پر تخلص سربېره ددې یادونه هم کوي چې په لیکنو کې یې کله کله ځان په (سیلاني)، کله (احراري) او کله هم په (میاعمرزي) نومولی دی. څرنګه چې پلار یې د ښېوې په شګه کې (خاړپوڅي) کړي او هلته (زاخېل) تېر اوسېده، نو ځکه خو ده کله کله ځان د (زاخېلي) په نامه هم یاد کړی دی. څرنګه چې د خادم صیب کورنۍ یوه علمي او مذهبي کورنۍ وه او دی هم د علم په همدې زانګو کې زنگېدلی، نو ځکه خو له

پيله بيا تر دې دمه، دی هم پر همدې علمي لاره تللی دی. په دې ډول خادم صیب د (تعارف) په نامه شعر کې خپل ځان په ترتیب سره په ډېر ښه ډول معرفي کړی دی. ښه به وي چې د لا وضاحت په خاطر د خادم صیب دا نظم هم لوستونکو ته وړاندې کړو:

تعارف

(۱)

د پلار د پلار لخوا لمسی د میا عمریمه زه
د پلار د مور نه د آخوند بابا پسریمه زه
مور مې له پلاره د فقیر صاحب نصب ته رسي
د مور له مور د خواجه احرار ځیگریمه زه

(۲)

د میا عمر صاحب زیارت په څمکنیو کې دی
فقیر صاحب د کامې بره خوا خښیو کې دی
آخوند بابا دی په کونې، خواجه احرار په هرات
خادم د دغه صاحبانو په لمسیو کې دی

(۳)

فقیر صاحب، عبدالرحمان سېلاني یاد پېري
د ده فرزند صاحبزاده مُراد علي نوم پېري
په پښتنو کې میا عمر دی په رښتیا منلی
د ده فرزند او خلیفه محمدي یاد پېري

(۴)

محمدي صاحبزاده ولوی شاعر د پښتو
 مُراد علي صاحبزاده و مفسر د پښتو
 د پلار و موره میراثه را له پښتو پاتې ده
 خادم به ونه مني هېڅکله منکر د پښتو

(۵)

یمه خادم کله مې ځانته سپلاني ویللی
 کله مې ځان په احراري، میا عمرزي ښوولی
 پلار مې د شگې په زاخېلو کې خاپوڅې کړي
 پدې لحاظ مې کله ځان په زاخېلي بللی
 د علم و فقر په ځانگو کې زېږېدلی یمه
 له ابتداء نه پدې لاره باندې تللی یمه

(۲۹: ۳-۴)

د استاد خادم دا نظم که څه هم په ساده الفاظو کې اوډل شوی او
 له شعري تلازماتو څخه یې په کې ډېر کار نه دی اخیستی، خو ده په کې
 خپل ځان په ښه ډول معرفي کړی دی. په دې ډول نظمونو کې د
 استعارو، کنایو او ډول ډول تشبیهاتو راوړل ځکه اسانه نه دي چې موضوع
 سپینه ده او باید په مستقیم ډول بیان شي. د (تعارف) په نامه د استاد دا
 نظم ډېر لنډ، ساده، بې تکلفه او ټولو ته د پوهېدلو وړ دی او د ده د
 پېژندنې ښه انځورګري کوي. که څوک د خادم صیب د ژوند تفصیلي
 اړخونو ته داخل هم نه شي، نو دا یو نظم هم ددې جوګه دی چې د
 لوستونکي ذهن ته د استاد خادم د پېژندنې لومړنی انځور وړاندې کړي.

۲- زده کړه:

څرنگه چې قیام الدین خادم په یوه دیني او علمي کورنۍ کې زېږېدلی دی، نو طبیعي خبره ده چې د زده کړې لومړنۍ چاپېریال یې هم د ده خپله کورنۍ گڼل کېږي. خادم خپلې لومړنۍ دیني زده کړې له خپل پلاره پیل کړې، لومړۍ یې (بغدادی قاعده) او بیا یې ورپسې د (قران کریم) زده کړه له خپل پلاره پیل کړه او بیا یې ورپسې په ترتیب سره د خپل وخت نور دودیز، په تېره بیا دیني علوم تعقیب او په هغو پسې سفرونه پیل کړل. خپله استاد خادم په دې باب وايي: ((د ورکوټوالي څخه زما والد زما او زما د نورو وروڼو په خوانندگۍ کې کوښښ کاوه. د قران شریف او ځینې د نظم کتابونه ما د خپل والد څخه ولوستل، زما د خط سره ډېر شوق و. ما د خپل ځانه سره قلمونه، کاغذونه او قسم قسم رنگونه گرزول او تمامه ورځ به اخته وم.

کوم وخت به چې راسره قلم او کاغذ نه و، نو په ډکو باندې به مې په دېوالونو خط کاوه او پښتو، فارسي یا عربي عبارتونه به مې لیکل، دا و چې په لږه زمانه کې زما پوره املا او خوشخطي زده شوه.

زما پلار چې زما خط ته ملتفت شو، نو زه د ډېر تحسین او افرین مورد وگرځېدم. زما پلار به د خوش طبعۍ په ډول کله کله د اشنایانو په مخکې ویل: ((د افلاطون زوی دی. هر څه یې له ځانه یاد دي.))

د خط په زده کړه همدغسې یې استاده په خپل شوق لگيا وم. کوم وخت چې مې په گلستان او بوستان او نورو پارسي کتابو شروع وکړه، نو څو میاشتې مې له استاذ څخه هم خط وکړ. زما د خط د استاد نوم ملا خلیل و، ما دده فقط یوه سرنامه پخه کړې ده، چې هغه تراوسه ما ساتلې ده. ټولټال به دا سرنامه پنځه کرښې وي.

دې مهربان استاد به تل زما د طبیعت ستاینه کوله او ویل به یې دده په وچولي کې منطق ځلېږي.

تر دې وروسته ما د فقې متون د (کنزه) پورې وویل. ما د خپل پلار د خولې نه اورېدلي وو، چې موږ ته به یې ویل چې ((زه په تاسو صرف او نحو اول وایم، بیا د علومو اصلاحات درېښم، تاسو نور په خپله ملایان کېږئ.))

زما د والدې مقوله ده، دې به ویل: ((ستاسو تنسته او بوده ورېښم دي، تاسو ته لږ اشارت کافي دی.)) (۲: ۲۹۱)

استاد خادم تر دې وروسته هڅه کړې چې نورو زده کړو پسې له کوره بهر ووځي. دی لیکي: ((زه د خپل پلار په تېره وینا چې اوس دده د مرحمت سیوری زموږ د سر نه پورته شوی و، د خپل یو بل استاد په معرفت د کونړ (بودیالی) ته د (صرف میر) د یادولو لپاره لاړم. ما په اول سبق کې د (نصري گردان صغیر) ټول واخیست او دغه استاد مې اریان پاتې شو. نورو شاگردانو ته یې وویل او یوه هنگامه پورته شوه پس له څو ورځو څخه ټول همدې ښان د ما نه مخالفه شول. زما به دې خبرې ته چندان پام نه و، ځکه چې زما مطالعه او ملاحظه لا تر دې حده نه وه

رسېدلې چې د نفس مقابله او موازنه د خارج او نورو اشخاصو سره وکړم. په اخره کې د ملگرو رقابت د حسد درجې ته ورسېد. ځکه چې زه خبر نه وم او د خپلو ډېرو همدرسانو څخه تېر شوی وم. دلته ما په یوه میاشت کې (۱۸) بابه صرف میر یاد کړو او بیا کاله ته راغلم.

په کور کې مې د صرف او نحوې کتابونه وویل، بل هغه وخت چې ما (صرف میر) شروع کړی و، (کافيې) ته رسېدلی وم او د (منېې) پورې (هدایت النحو) او څه (شرح ماته عامل) سره د نظم مې په یاد کړي وو. په څه موده کې ما ((کافیه)) وویل او یاده مې کړه. وروسته مې ((شرح ملا)) شروع کړو. د (مرفوعاتو) پورې ((شرح جامي)) په عبارت سره زما یاد شو. اوس نو زه کامې نه علاوه د (لړه مورې، کنډې باغ، اګام، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور) او داسې نورو ځایونو په درسونو گرزېدلی وم او د صرف او نحوې د کافي معلوماتو په واسطه مې په درسونو کې ښایسته شهرت حاصل کړی و او په دې اورېدو سره چې ((فلانی ښه پوهېږي)) په ما کې یو مخصوص د بې پروايي حس هم پیداشوی و... ددې مرحلې نه وروسته ما د منطق په رسالو لاس پورې کړو:

(ایساغوجي) مې یاده کړه او د (حصارک) او (سرشاهي) په درسونو د گرځېدلو نه پس لارم (پېښور) ته او متعاقباً ورپسې د (مکهد) مدرسې ته او بیا (ډيلي) او (لودهيانې) ته لارم. څو چې د خپل صحت په خرابۍ پوه شوم، نو بیا راغلم کابل ته. ددې وخته پورې ما صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظر، اصول فقه، طب او نور مروجہ علوم لوستي وو. کافیه، ایساغوجي او هداية الحکمت د ډېرو کالو پورې زما د الحمد په شان یاد وو...) ((۲: ۲۹۳))

استاد خادم تر سپین ږیرتوبه له زده کړې او لوسته لاس وانخیست. د زده کړې، شعور او تفکر پایلو دی د استادۍ درجې ته ورساوه. ده نه یوازې د نورو کتابونه ولوستل، بلکې نورو ته یې خپل کتابونه هم وړاندې کړل.

استاد خادم ته د اوسني وخت د عصري علومو لړۍ او پورې برابرې نه وې او نه هم هغه وخت له روزنځي، ښوونځي څخه تر پوهنځي او پوهنتونه د زده کړو منظمې او سستماتیکې لړۍ او پورې موجودې وې، خو کوم دودیز علوم، په تېره بیا دیني زده کړې او نور علوم چې هغه وخت یې د زده کړې چانس او امکان و، استاد خادم اکثره هغو ته ځان ورسولي دی. هغه که لرې وو که نږدې، سخت وو که اسانه، خو ده شپه او ورځ پرځان یوه کړې او د خپل وخت اکثره علوم یې په ښه ډول زده کړي وو، نه یوازې چې خپله یې زده کړي وو، بلکې نورو ته یې هم ورزده کړي دي.

په دې ډول د استاد خادم د ژوند ډېره برخه پر زده کړه، ښوونه او نورو ته پر تعلیم تېره شوې ده؛ د متعلم او معلم (زده کوونکي او ښوونکي) دواړه مرحلې یې تېرې کړي دي. خادم یو وخت په خپل کور کې زده کوونکی و، بیا تر کوره بهر په مسجد او مدرسه کې او بیا له خپلې پلرنۍ سیمې لرې سیمو ته یې په علم پسې سفر کړی او کله چې یې د علمي سفر توبښه او ثمر ترلاسه کړي، هغه یې بیا بېرته په خپل کلي ولس او سیمه کې پر نورو خلکو وېشلي دي. د استاد خادم په شان ډېر کم اشخاص پیدا کېږي چې له ماشومتوبه تر بوداوتوبه ټول عمر یې په روزنیز، ښوونیز، علمي او تدریسي بهیر کې تېر شوی وي.

۳- لیکوالي:

لکه څنګه چې مو د هغه په پېژندنه کې مو ولوستل؛ خادم له کوچنیتوبه یو ځیرک، هوښیار، متشبت، متجسس، هڅاند او ژورلیدی انسان و، نو طبیعي خبره ده چې له داسې انسان څخه به پای کې د یوه لوی عظیم انسان، لیکوال او پوهاند د جوړېدو هیله کېدی شي، خادم له کوچنیتوبه له قلم، لیک او لیکوالۍ سره روږدی و، دا چې ده لومړی لیکوالي څه وخت؟ څنګه؟ او چېرته پیل کړه؟ دی په خپله وایي:

((اول- وار- زه په ۱۳۰۴ هـ ش کې په کامه کې د ابتدایي مکتب معلم مقرر شوم او بیا لږ وروسته لارم هندوستان ته، بیا په جلال اباد کې معلم مقرر شوم، په دې موده کې زه سخت پرېشان وم او د پرېشاني اسباب مې ناجوړتیا، د تحصیل پرېښودل او د حیات په کارزار کې داخلېدل وو. په دې وخت کې زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. راغلم د لواړګي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلکان خواننده او په شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم. زه تقریباً دوه نیم کاله په لواړګي کې وم. همدلته زما د شاعرۍ، نویسنده ګۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لارم. د تعلیم په ضمن کې ما اردو ژبه زده کړې وه. لیک مې هم په کې کولای شو، تعلیم مې عربي کې و او په عربي مې ښه څه لیکلی شول.

پښتو مې خپله ژبه وه او له اوله څخه یې د چا د ښودنې ځنې ما د پښتو په لیک شروع کړې وه. څه ناڅه په انګرېزي هم پوهېدم، نو گویا ما ته د نویسنده ګۍ زمینه تیاره وه. د شاعرۍ ذوق په ما کې له وړوکیڼي څخه

و. د ورکووالي څخه په ما کې د یو نامعلوم تحریر، تجسس او لیون ماده پرته وه.

زما یاد دي چې زه وړوکی وم او چېرته لرې د خپلوانو په یو کور کې اوسېدم، هلته یوه ښځه وه چې به تل زه په دې خبره رټلم چې: ((ته - څومره ډېرې پوښتنې کوي؟)) زه اوس پوهېږم چې دا زما د فطرت تقاضا وه، بروز کول یې غوښتل.

حاصل دا چې په تمام عمر کې زما دا خاصیت و چې هر شي ته به مې په یوه بېله نگاه کتل، تخمونه به مې کرل او زر زر به مې راسپړل چې وگورم دا څنگه جوړ شوي دي؟ ټوپک سپړلو او لیدلو ته به لېواله وم چې وگورم ډز څنگه کېږي؟ کارتوس څنگه لوېږي؟ کوټکه څنگه ښکته پورته کېږي؟ او داسې نور... د گاډي تېسن ته به چې لارم خلکو به نور څه کول. ما نه به ملګري لارل، مګر زه به د انجن په تماشه نه مېږدم، ولاړ به وم، کتل به مې چې یوه پرزه په بلې څه تعلق لري؟ څنگه حرکت کوي؟ او څه رنگ دا دروند بار کش کوي؟ دغسې به زه کایناتو او د هنې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخره کې د انسانیت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحریر چې په ما کې طبیعي پروت و، اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو. (دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قادر نه وم، خو هغه وخت چې ما د (اقبال) اثار ولوستل، زما د زړه د مبهم درد ترجماني یې راته څه وکړه. زما لومړنۍ نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې نشر شوی دی، (شه بیدار پښتونه!) نومېږي، زما پرمې نثر چې هغه هم په اتحاد مشرقي کې نشر شوی دی، له اردو څخه یوه ترجمه ده چې د کار او صحت په متعلق ده...))

(۲: ۲۹۴)

دا و د خادم صیب د لیکوالۍ د پیل سریزه. خادم صیب د خپلې لیکوالۍ له پیله بیا د خپل ژوند تر پایه له دې مسلک سره ملگری پاتې شو او د خپل عمر تر وروستني بریده یې دا مسلک وپاله. خادم صیب نږدې پنځوس کاله په منظم او متواتر ډول لیکوالي وکړه او په دې بهیر کې یې په لسگونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړل چې دده د اثارو په بحث کې به پرې تفصیلي بحث وشي.

۴- دندې:

د استاد خادم د رسمي او نارسمي دندو په باب خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو پوره څرگندونې کړې دي. ښاغلي لال پاچا ازمون چې د استاد خادم منظوم کلیات یې راټول او چاپ کړي دي، په دې اثر کې یې د استاد خادم پر نورې پېژندګلۍ سربېره د هغه دندې هم معرفي کړي دي. د هغه په وینا:

((استاد خادم د خپل ژوند په بهیر کې هیله لرله چې د دودیزو علومو یو کتاب هم ترې نالوستی پاتې نه شي. زده کړه وکړي، خو د ژوند تنګلاسیو او بې وسیو دده د ارمانونو مخه ونیوله او دی یې د خپلو هیلو بریا ته پرې نښود. دی په خپله وایي: ((ما پنځلس کاله سفر وکړ. زیات د طبیعت د ناسازی او لږ د دې جهته چې زما تحصیل تر یوه حده ورسېد، نو زه لا تراوسه یې ږیرې او هلک وم چې د تدریس مقام ماته په لاس نه شو راتللی، نو ناعلاجې مې په نوکری شروع وکړه او په جلال آباد کې د ابتدایي مکتب معلم شوم. خو موده پس ورپسې د رشديې تعلیمونه هم راکړی شو، مګر په دې وختو کې زه ناسازه وم.))

خو په یو بل ځای کې لیکي چې: ((اول وار زه په ۱۳۰۴ش کې په کامه کې د ابتدایي مکتب معلم مقرر شوم.))

خیر د ده د دندې لومړنۍ بنسټ همدا د ښوونې سپېڅلې دنده وه او له څرگندونو یې داسې ښکاري چې لومړی ځل په خپل پلرني ټاټوبي (کامه) کې پر ښوونه بوختېږي. یو څه مهال یې رنځ د هندوستان پر طبیبانو گرځوي. له هغه ځایه چې راستنېږي، نو بیا په جلال اباد کې ښوونکي ټاکل کېږي.

داسې پوه شخصیتونه غواړي چې د ژوند تر پایه زده کړه وکړي. خو د مهال د تنګلاسي او بې وسي له لاسه یې د زړه هیله نه خړوبېږي. خادم صاحب چې هم د زمانې تنګلاسي او بې وسي زده کړې ته نه پرېږدي، نو لاس کاروبار ته اچوي. پرېشاني او د زمانې د ناخوالو رنځورتیا دی دې فکر ته هم نه پرېږدي چې په کاروبار کې کومه لاره ونيسي: ((... زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. ما د ځان لپاره کوم مسلک نه و خوښ کړی چې په هغې مشغول شوی وای. د تعلیم له دایرې راوتلی وم یا په بل عبارت د خپلې یوې خوږې او د زړه پورې معشوقې نه په ناچارۍ بېل شوی وم، په تیاره شپه کې روان وم. لاره رانه ورکه وه او نه پوهېدم چې چېرته لاړ شم؟

خیر کوم وخت چې اعليحضرت نادرشاه شهید په خپل جلوس د پښتنو تاج ته زینت ورکړ، نو زه د معالجې په نیت پېښور ته لاړم. په هغه حوزه کې د کوهاټه پورې وگرځېدم او بیا راغلم د لواړگي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک و لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلک خواننده او شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم... زه تقریباً دوه نیم کاله په لواړگي کې وم. همدلته زما د شاعرۍ، نویسندهګۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لاړم.))

خادم صاحب د خپل هڅاند ذهن، پوهې او فکر له برکته د لواړگي تر جوماته پاتې نه شو. پر (۲۴/۱۱/۱۳۱۱) نېټه کندهار ته ځي او هلته پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار په ادبي انجمن کې مقررېږي. کله چې دغه انجمن پر (۲۵/۵/۱۳۱۴) نېټه کابل ته راکډه کېږي، تر یو مهاله د پوهنې په وزارت پورې تړل کېږي او تر هغه وروسته پر (۱۳۱۵ل) کال، کابل انجمن د پښتو پر انجمن گډېږي او بیا وروسته پر (۱۳۱۶ل) کال (پښتو ټولنه) رامنځته کېږي، ددې ټولنې خپرونه (زېږی) د درې میاشتو لپاره ده ته سپارله کېږي. پر (۱۳۱۸ل) کال په همدې ټولنه کې د تالیف او ژباړې څانگې مشر ټاکل کېږي. د خادم وړتیا ورو ورو دی خپل مقام ته رسوي. د (۱۳۲۰ل) کال د زمري پر لومړۍ نېټه د پښتو ټولنې عمومي مرستیال ټاکل کېږي. پر (۱۳۲۱ل) د اتحاد مشرقي مدیر او پر (۱۳۲۴ل) د دایرة المعارف د ژباړې مدیر په توگه دنده پرمخ بیايي. خو پر (۱۳۲۵ل) له مطبوعاتي بهیره د تعاوني ډیپو د پلټنو مدیریت ته کډه وړي او هلته د یادې څانگې د لوی مدیر په توگه گومارل کېږي. له دغه ځایه یې بیا سر په هرات لگي. خو پر (۱۳۲۹ل) کال بېرته خپل مسلک ته راځي او د کندهار د (طلوع افغان) د مدیر په توگه گومارل کېږي. شاوخوا یو کال دغلته دنده ترسره کوي. پر (۱۳۳۰ل) کال د (کابل) مجلې چلوونکي ټاکل کېږي. یو کال دغه دنده پرمخ بیايي، خو بیا پر (۱۳۳۱ل) کال له مطبوعاتي بهیره د سروبي برېښنا فابریکې کوپراتیف مدیریت ته کډه وړي او د مدیر په توگه گومارل کېږي. تر یو کلن مدیریته وروسته پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح) ورځپاڼې د مدیر په توگه راځي. تر دغې دندې وروسته څو کاله د کورسونو مدیر (د پښتو تدریساتو مدیریت) او د (زېږی) چلوونکي پاتې کېږي. پر (۱۳۳۵ل) کال چې پښتو ټولنه له مدیریته ریاست ته لوړېږي، استاد الفت یې د مشر په توگه گومارل کېږي. د پښتو

تدريساتو لوی مدیریت د زېري له جريدې سره پښتو ټولنې پورې تړل کېږي. دا مهال د پښتو ټولنې غړيو ته د علمي درجو لايحه منظورېږي، نو کره او پاخه ليکوال ورته رامنځه کوي. دا مهال استاد خادم د پښتو ټولنې غړی ټاکل کېږي، د علمي درجو پر بنسټ دی او استاد الفت د (څېړنوال) په علمي درجو ومنل شول. پر (۱۳۴۱ل) کال چې په پښتو ټولنه کې ادلون بدلون راغی، نو استاد خادم ته دندې خوند نه ورکاوه. کرار پر کور کېناست. یو کال یې په کور کې له ماموریته وزگار وخت پر لیکنو تېر کړ. خو د (۱۳۴۲ل) کال په لومړیو میاشتو کې د رییس په بست کې د (هېواد) ورځپاڼې د مسوول مدیر په توګه وټاکل شو. تر (۱۳۴۴ل) کاله پورې ددې ورځپاڼې مشر و. پر (۱۳۴۴ل) کال د مشرانو جرګې لپاره د انتصابي سناتور په توګه د ملت خدمت ته ټاکل کېږي، چې ددې دورې تر پای ته رسېدو وروسته یې بیا بله رسمي دنده وانه خيسته. استاد بختانی خدمتګار لیکي چې: ((استاد سره له پخوا نه دا شوق و چې د ملي شورا غړی (وکیل) دې شي. د ولسي جرګې د وکالت د اتمې دورې لپاره یې ځان په کامه کې کاندید کړی و. مګر د بې علمۍ د عمومیت، د حاکمه طبقاتو د زیاتو مداخلو او په انتخاباتو کې د زیاتو پیسو د لګولو په وجه، خلکو ونه شوای کولای چې خپل خادمان انتخاب کړي. استاد خپله ناکامي ولیده (د زړه درد) یې داسې څرګند کړ:

د پښتون په غلامۍ مې زړه خوږېږي
د خپل قام په بدنامۍ مې زړه خوږېږي
غیرتي پښتون غلام د بل غلام دی
د فلک په بې راسۍ مې زړه خوږېږي
یار د یار جېبو ته ګوري دی سلګۍ کا
ددې مینې په خامۍ مې زړه خوږېږي

نه د ځان او نه د قام شولې خامه
ستا په داسې ناکامۍ مې زړه خوږېږي.

یو بل ځل یې بیا وغوښتل چې ځان کانديد کړي. مگر د برياليتوب
لپاره یې روگودر ونه لید او پاته شو... [۱۲: ۱۲-۱۶]

پر یادو دندو سربېره استاد خادم د کابل پوهنتون د ادبیاتو
پوهنځي د استاد په توگه دنده هم ترسره کړې ده او هلته یې د هېواد
سلگونه اولادونه په ښه ډول روزلي دي. دغه راز لکه څنگه چې یادونه
وشوه استاد خادم د مشرانو جرگې د انتصابي سناتور په توگه هم خپله
ملي دنده، مسولیت او رسالت په ښه ډول ترسره کړی دی.

۵- اثار:

استاد خادم دوه اويا (۲۲) کاله په دې دنیا کې تېر کړل، ژوند یې
که له یوې خوا له سترپاوو او کړاوونو ډک و، نو لاسته راوړنې او بریاوې
یې هم کمې نه وې، په تېره بیا په ادبي او علمي ډگر کې. استاد خادم
نږدې (۵۰) کاله په متواتر او منظم ډول لیکوالي وکړه او ټولنې ته یې
تلیپاتي اثار وړاندې کړل.

استاد خادم په دې نیمه پېړۍ کې په لسگونو، علمي، ادبي او
تاریخي اثار ولیکل، چې مجموعي شمېر یې د خادم صیب د لور
(ډاکټرې ثریا خادم) په وینا تر (۷۰) بېلابېلو عنوانونو اوږي. (نبوغ او
عبقريت، د ډاکټرې ثریا خادم یادونه او مننه). دی د همدې اثارو له کبله
په ټولنه کې د یوه څېړونکي، شاعر، کره کتونکي، ژورنالېست، عالم او
استاد په توگه مطرح شو. د استاد د اثارو یوه برخه دده د ژوند پرمهال او

ځینې یې تر ژوندون وروسته چاپ شول، ځینې یې لا اوس هم ناچاپ پاتې او یو شمېر یې ان له منځه تللي دي.

د استاد په اثارو کې منظوم او منثور دواړه شامل دي چې د هرې برخې څېړنه یې جلا بحث ته اړتیا لري.

موږ به ددې اثر په درېیمه برخه کې هغه په تفصیلي ډول وڅېړو، خو دلته یې یوازې نومونه اخلو:

((معلم د پښتو، پښتو کلی: ۱-۴ ټوکونه، د کوچنیانو اخلاقي پالنه، نوی ژوندون، پښتونولي، بایزید روشن، د شریف سرگذشت، د مرغلرو امېل، څاروان، خیالي دنیا، نبوغ او عبقریت، نوې رڼا، د پښتو ننني لیکوال، د پښتو د تاریخ یوه زړه پانه، د خوشال او رحمان موازنه، مکارم الاخلاق، پښتانه شعرا، پارسیان څوک وو؟ په تذکره الاولیا تبصره، کوشانیان څوک وو؟، د بابا نصیحت، سید کمال او بیوجانه، د پښتو پټۍ، لوی اصحابان، نښلیزم او انتر نښلیزم، افغاني حکومت، د پښتو نثر تاریخي تطورات او دنثر لیکونکو تذکره، معیاري پښتو، لرغوني پښتانه قومونه، پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره، د پښتونخوا قیصې، مکالمات، غریزه حب خیر، سورگل، کانفرانسونه، کره پښتو، پښتو زده کړه، نصوص الحکم، د پښتو شاعري، پښتو په عربي لیکدود، پښتني پور، پېړۍ او پښتانه، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، اینده پښتنو ته، د تنقید حق، ساتلې خزانې، د پښتو ولسي ادب، د ادبي نثرونو مجموعه، د داستانونو مجموعه، مجلسي شاعران)) (محمد اسمعیل یون، د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود، یون کلتوري یون، ۱۳۸۸ل کال، ۴۰-۴۲ مخونه)، د خوشال داستارنامې ته یوه کتنه، د پټې خزانې په باب توضیحات، شعر و ادب، د پښتون سټه او څانګې، اسماني غږ، د سیاسي

لیکنو ټولګه، د علمي لیکنو ټولګه، د ژورنالېستیکو لیکنو ټولګه، د دري لیکنو ټولګه، پښتو موسیقي، ((او نور ...

پر یادو کتابونو سربېره دانش کتابتون، د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) او علومو اکاډمۍ منشور کلیات (رڼه چینه) چې د یادو منظومو او منشور اثارو یوه درنه برخه په کې خوندي شوې، هم چاپ کړي. په دې ډول هغه کمۍ چې د استاد خادم د چاپي اثارو د کموالي له امله احساسېده، تر یوه حده رفع شوی دی.

څرنگه چې د استاد د اثارو پېژندنې ته مو په بله برخه کې ځانګړی ځای ورکړی، نو ځکه د تکرار د مخنیوي په خاطر دلته د هغو له سپړنې او یادونې تېرېږو او اوس یې پر سیاسي فکر او هڅو هم لنډه رڼا اچوو:

۶- سیاسي فکر، ژوند او هڅې:

ځینې کسان انسان یو سیاسي موجود ګڼي، وایي سیاست له ټولنیز چاپېریال څخه الهام اخلي، هر څه چې په ټولنه کې وي، په سیاست کې څرګندېږي، ټولنیز ژوند او سیاست دواړه بیا پر هنر هم مستقیم تاثیر لري. پښتانه لیکوال چې اکثره په جبري سیاست کې راګیر شوي، همدا ټولنیز تصویر یې په کلام کې څرګندېږي. استاد خادم هم د ټولنې د یوه حساس لیکوال په توګه په جبري او اختیاري ډول سیاست ته داخل شوی. خادم پر ټولنیزو ناخوالو نیوکه کوي او دا د سمون یوه لاره ګڼي، استاد که له یوې خوا پر نورو نیوکه خپل حق ګڼي. پر ځان هم د نورو نیوکه د هغوی حق ګڼي. هغه په دې باب وایي: ((په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص، هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادي:

وايي: ((نه منونکی سړی دی)) دا انتقاد به په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه مګر زما جواب به دا و چې: ((که زه منونکی وای خو زه

به هم د نورو خلکو غوندې وای. په ورکوټوالي کې به مې د مور سره تل په دې جنگ و. دې به ویل: ((خلک داسې کوي او ته داسې)) ما به ویل چې ((خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي.)) استاد محمد صدیق روحي هم په خپله یوه لیکنه کې د ټولنې د سمون او همدارنگه د استاد خادم دیوه ټولنیز اندود په توګه پورتنیو انتقادونو ته اشاره کړې ده. دغه راز د استاد عبدالروف بېنوا هم دې ډول نیوکو ته نغوته کړې ده.

ښاغلی لال پاچا ازمون چې د استاد خادم د سیاسي ژوند په باب یې یوه تحلیلي لیکنه کړې او په (خادم باد سبا یم) اثر کې یې چاپ کړې ده، د خلکو د نیوکو په باب د استاد خادم د پورتنی ځواب په باب وایي:

[د استاد خادم ځواب په دې برخه کې یو منطق لري او هغه دا چې دی په خپله د یو فکر څښتن دی، د فکر څښتنان هڅه کوي چې خپله خبره وکړي، خپل منطق ووايي، د نورو خبرې که هم کوي، نو هغه لومړی له ځانه سره تحلیلوي، هضموي یې، د یو فکر په پایله کې یې له منطقي تسلسل او خپل نظر سره د وړاندې کولو هڅه کوي. یوازې حوالې نه ورکوي. داسې انسانان غواړي چې له خپله ځانه ورتیا ونیسي.

استاد خادم یو بل ځای کې بیا خپل اصولي او منطقي دریځ، چې په هغه کې د ده علمي او عملي شخصیت څرګندېږي، داسې په ګوته کوي: ((وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي. مګر ما مخکې ویلي دي چې په ورکوټوالي کې به هم زه خپلو خپلوانو په دې ترتیم چې: (څومره ډېرې پوښتنې کوې.) دا خبره زه نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟

استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو. زه په خپله هم پر دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مګر په اساسي او اصولي خبرو، نه مطلق

بحث. دغه وجه ده چې په عادي مجالسو کې زه اکثره غلی پاتې کېږم او خلک وايي ډېر ښه او ساکت سړی دی. زه د خلکو نه په دې شاکي یم چې ماته هېڅکله د پوره بحث موقع نه ده راکړی شوې چې ما في الضمير ښه واضح ووايم او هغه چې وروسته يې صداقت ښکاره کېږي، دوی پرې پوه کېږم.))

هوښيار او د منطق خاوندان هڅه کوي چې پر يو څه ځان ښه پوه کړي. په پټو سترگو او کېنو غوږونو يو څه ژر نه مني. ځان پرې قانع کوي او بيا يې منل هم له خپل تحليل او نظر سره وړاندې کوي. استاد خادم چې د فلسفي او منطقي نظرونو څښتن دی، نو د منطق پر خاوندانو د خپلې کمزورې او نامنطقه خبرې منل ناشونې خبره ده. استاد غواړي چې په بار بار پوښتنو يوه موضوع ځانته ښه څرگنده کړي. دغه څرگندتيا او په بار بار پوښتنې په ورته وخت کې دده د نظر او فکر څرگندونه هم کوي. دی په هغو مجلسونو کې چې هلته د فکر او نظر څرگندونه نه کېږي، غلی پاتې کېږي، خو په هغو مجلسونو کې چې پر منطق او فکر ولاړ دي، په هغوی کې دی د خپل نظر او فکر څرگندونه غواړي.

لکه څنګه چې استاد خادم په غونډو او مجلسونو کې د منطقي خبرو، فکر او نظر څرګندولو پلوی دی، همداسې دی غواړي چې هر انسان بايد خپل نظر او فکر پرته له کوم خنډوځنډه څرګند کړي. دا د هر انسان يو طبيعي حق بولي. ((وايي سرشوخه دی)) مګر دوستان مې وايي، ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ويل چې: ((کلان کاری دی.)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قايل یم او دا ځکه چې (د طمعي بار زما په ورمېر نه شته.)

لوی خلک هېڅکله هم پر خپلو اورمېرونو دطمعې بار نه وړي. د داسې فکر څښتنانو ژوند پر واقعیت او حقیقت ولاړ وي. دوی د جرئت، پر خپل نفس د حاکمیت او مېړانې څښتنان وي او د ژوند ګاڼه هم اخلاقي جرئت ګڼي. د استاد خادم جرئت له استغنی زېږېدلی. پر لېمو کوزګوري ټاټوبه او مړاوې وریځې نه مني. دی پر خپلې استغنی لېمو ته د غرور درس ورکوي او ټاټوبه لکه پښتانه ګرځوي. د وېرې او ډار ساړه یې هم په زړه نه ننه وځي. نېغه خبره کوي: که وم که نه وم که نه وم. د داسې نظریې انسان چې هغه د ژوند شمله د تمې پښو ته ټیټه نه کړي، د هغوی ژوند له حقیقت سره وي او همداسې زېږې او نړې خبرې کوي.

داسې شخصیتونه چې د ژوند او شخصیت بنسټ یې پر استغنی، اخلاقي جرئت، منطق، فکر او نظر ولاړ وي، طبیعي خبره ده چې هغوی د یوې سیاسي ایډیالوژۍ او ټولنیزو اخلاقو خاوندان وي. د هغوی فکر د ځان د راڅرګندولو لپاره یو لوری نیسي. استاد خادم پر همدې بنسټ د خپل نظر څرګندولو لپاره څو نور ملګري پیدا کوي، له هغوی سره په ګډه د (افغان ملت) بنسټ ږدي. قلمي مبارزه پیلوي. د افغان ملت په جریده کې لیکنې خپروي، خو ((کله چې په دې ډله کې انشعاب راغی، یو شمېر کسان ترې بېل شول او د (ملت) په نامه یې بله جریده وایستله، استاد خادم هم خواشینی شو، ډله یې پرې ښودله او د خپلو افکارو، نظریاتو او اثارو د خپرولو لپاره یې پر (۱۳۴۸ل) کال د (افغان ولس) په نامه خپله جریده راوايستله. ددې جريدې د امتياز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و. هغه غوښتل چې ددې جريدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شو.))

استاد دغه جریده هم د مالي کمزورۍ او د حکومت د فشار له امله تر (یوولسو) ګڼو زیاته خپره نه شوه کړای.

استاد د وینې زلمیانو په ټولنیز حرکت کې چې زیاتره په کې فرهنگیان وو، د یو موسس او ولایتي مسوول په توګه پاتې شوی دی.]

(۱۲: ۳۲-۳۷)

د وینې زلمیانو د غورځنګ په باب ښاغلي محمد عالم بڅرګي یو کتاب لیکلی ، د دې کتاب نوم دی: (وینې ځلمیان د افغانستان یو سیاسي تحریک). په دې اثر کې راغلي دي:

[د(۱۳۲۷ل) کال د جوزا میاشتې پر اوومه نېټه د وینو ځلمیانو د تدارک کمېسیون د لارښوونې له مخې د کندهار، ننگرهار او کابل یو شمېر ادبي او عرفاني ملګرو، لکه: عبدالرؤف بېنوا، فیض محمد انگار، نورمحمد تره ګي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، گل پاچا الفت، نیک محمد پکتیاني، محمد ارسلان سلیمي، عبدالقدوس پرهېز، ابو الحسن هزاره، پاینده محمد روهيلي، محمد ولي ځلمي، عطا محمد شېرزي، محمد ظاهر تائب او ځینو نورو لیکوالانو او روښنفرانو د موسسې کنگرې غړو ته، چې شمېر یې (دوه ویشو) تنو ته رسېده، د دارالامان په افشارو کې د عبدالمجید زابلي د نوي تعمیر په یوه سالون کې د ماسپښین پر دوو بجو د وینو ځلمیانو د ګوند جوړولو لپاره د بېلابېلو ولایتونو د استازو طرحې وړاندې شوې، چې یوه یې د عبدالروف بېنوا او نور محمد تره ګي، بله یې د قیام الدین خادم او درېیمه یې د صدیق الله رښتین وه. لومړۍ یې مترقي او عصري، دویمې یې ملي او وطني، درېیمې یې مذهبي او کلتوري رنګ درلود. تر زیات بحث وروسته د ټولو طرحو د مهمو مادو په ګډون پر دغو لاندې ټکو دټولو موافقه راغله : د اسلام، مشروطه شاهي نظام او د پاچا د مقام درناوی، د دولت د دروګونو قواوو، لکه: اجرائيې، مقننې، قضايې تر منځ تفکیک او بېلوالی ، د هغوی د

حقوقو او صلاحیتونو ټاکل، د ازادو انتخاباتو پر اساس د رابلل شوې لویې جرگې له لارې د وخت له غوښتنو سره سم په اساسي قانون کې تعدیلات او تیغیرات راوستل، داساسي قانون پلي کول، د علم او معارف خپرېدل او پراختیا، د مطبوعاتو، د فکر او بیان د آزادۍ تضمینول، د هر ډول نژادي، ژبني او سیمه ییز تعصب او لوړتیا غوښتنومخه نیول، د قانون په واسطه د افرادو د طبیعي او ټولنیزو حقوقو تامینول، د ظلم، رشوت، پټې سوداګرۍ (قاچاق) او بې عدالتیو پر وړاندې مبارزه کول، په ټولنیز ژوند کې له افراط او تفريط څخه ډډه کول، د تخنیک اوصنعت رواجول، په هېواد کې د هر چا لپاره د کار او تعلیم د زمینې برابرول، د کارګرو او بزګرو حقوق، اقتصادي او زراعتي اصلاحاتو ته پاملرنه، له موهوماتو او مزخرفاتو سره مجادله کول، د ملي ژبې (پښتو) او پښتونستان د ملي خپلواکۍ پر ننگه درېدل، د بشر د حقوقو د اعلامیې او نړیوالې سولې او سلم غوښتل او په عملي ډول یې تطبیقول او ځینې نور مهم مسایل د ددې غورځنګ اساسي هدفونه وو. بڅرکي صاحب په پورته یادشوي کتاب کې لیکلي چي دوینځ ځلمیانو د غورځنګ لومړۍ مرام پر (۱۳۲۷) او دویم یې پر (۱۳۲۸ل) کال دزمري میاشتي پر (۲۷) نېټه تصویب شوی دی . ((وینځ ځلمیان دافغانستان یو سیاسي تحریک)) د محمد عالم بڅرکي له دې اثر څخه دخادم صاحب او د پښتو ادب د نورو ستورو د سیاسي فعالیت په باب نور معلومات هم تر لاسه کېدلای شي . ارواښاد خادم دحقیقت له څرګندولو سره مینه لرله، تل یې هر څه په ډاګه ویل. خادم صاحب په زیات شمیر ادبي او علمي محافلو کې برخه اخیستې ده او کله کله د دولت د اړونده ارګانونو له خوا په ستاینلیکونو او ډالیو سره هم نازول شوی او ستاینه یې هم شوې ده. مرحوم خادم د فلسفي اند او علمي شخصیت څښتن و، هغه په رښتیني له خپل ولس سره مینه درلوده او

په ډېره خوښۍ یې د هغه خدمت کاوه. هغه د هر ډول مشکلاتو او سختیو په مقابل کېني د مقاومت، صبر او حوصلې لارښوونه کوله. استاد خادم نه یوازې د پښتو معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستوروڅخه و، چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولی، بلکې دی داسې یو وینښ ځلمی هم و چې په ډېر جرئت او احساس یې د پښتو ادب او هېواد چوپړ کړی دی.

د استاد سیاسي مبارزې له ادبي مبارزې رنگ اخیستی و. د ادب له لارې یې سیاست ته مخه کړه. سیاست یې د ملي یووالي، خپلواکۍ، د پوهې دودولو، د ولس د ذهني او فکري کچې د لوړاوي، پرمختګ او قوم ته د رښتیني خدمت کولو لپاره د یوې وسیلې په توګه کاراوه. سیاست یې چل او فرېب، نه ګاڼه او نه یې هم د مادیاتو د ترلاسه کولو وسیله ګڼله. دده په فکر سیاستوال باید د ټولنې د پرمختګ، سرلوړۍ او سوکالۍ په فکر کې وي.

کله چې موږ د (استاد خادم) ژوند ته په ټولیز ډول کتنه کوو، نو په لومړي ګام کې دی تر هر څه وړاندې موږ ته د یوه لیکوال او شاعر په توګه انځورېږي، په داسې حال کې که په ځیرتیا سره ورته وګورو، نو د خادم صیب په ژوند، عمل او فکر کې چې کوم څه تر ټولو زیات مطرح دي، هغه دده سیاسي فکر او عمل دی. دده سیاسي فکر تر هر څه لومړی دده په کورني او ټولنیز چاپېریال کې څرګند شو، د روزګار سرگردانیو او تنګلاسیو د هغه سیاسي فکر لا پسې پوخ کړ، کله چې یې پر شعر او شاعرۍ پیل وکړ، نو لومړی شعر یې هم د سیاسي انګېزې له مخې وپنځوه.

(شه بیدار پښتونه!) دده لومړنی نظم دی چې په (اتحاد شرقي) کې خپور شوی. دا د استاد خادم د سیاسي او فکري بلوغ لومړي پړاوونه دي.

دده د فکر لومړۍ پرمختیایي پړاو هم له سیاسي فکره پیل شو، خو له یو ملي سیاسي فکر څخه، د ولسي جرگې ټاکنو ته د ځان نوماندول یې یوه بله عملي سیاسي پروسه وه. د مشرانو جرگې انتصابي غړیتوب هم د دې لړۍ یوه بله کړۍ وه، د ژوند په وروستیو کې د سیاسيونو له خوا قصداً او یا سهواً دده بندي کول بل سیاسي عمل و. د وخت چارواکو د ده د سیاسي افکارو او سیاسي حرکتونو له امله له ده څخه وېره لرله، نو ځکه خو یې دی د زندان تورو تیارو ته وردننه کړ. لنډه دا چې استاد خادم له کوچنیتوبه د یوه متحرک سیاسي انسان په توګه، سیاسي هڅې پیل کړي او دا هڅې یې بیا د ژوند تر پایه په فکر او عمل دواړو کې پاللې دي.

۷- کورني او بهرني سفرونه:

انسان یو ګرځنده موجود دی، د ژوند په اوږدو کې په جبري او اختیاري ډول سفرونو ته اړ کېږي. استاد خادم هم د خپل ژوند په اوږدو کې له دې ډول سفرونو سره مخ شوی دی.

خادم په کوچنیتوب او د ژوند په نورو پړاوونو کې د زده کړو لپاره له کوره لږ لرې (بودیالی) او له هغه ځایه یې د ننگرهار ځینو نورو سیمو؛ (لږه موړې، کنډي باغ، اګام، حصارک، سر شاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، لواړګي، پېښور، مکېډ، ډیلي، او لودیاني) ته سفرونه کړي دي.

د رسمي او نا رسمي دندو لپاره هم سفرونو ته اړ شوی دی، له (کامې) څخه د ننگرهار بېلابېلو سیمو، لواړګي، کندهار، کابل، هرات او ځینو نورو سیمو ته یې د رسمي دندې د سرته رسولو لپاره سفرونه کړي او وروسته یې بیا د ژوند زیاته برخه ان تر مړینې پورې د خپل ژوند ټول سفر په کابل کې بشپړ کړی دی. کابل کې د استوګنې پر مهال یې، پاکستان، هند، د پخواني شوروي جمهوریتونو؛ ترکمنستان، ازبکستان او

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

روسيې ته هم سفرونه کړي دي. چين هېواد ته يې هم رسمي سفر کړی او دغه راز ځينو نورو هېوادونو ته. له هېواده بهر د استاد خادم سفرونه په رسمي بڼه وو او يو لړ کلتوري او علمي سفرونه گڼل کېدل. ده په دې سفرونو کې په ښه ډول د خپل هېواد استازولي کړې او د خپل هېواد يو رښتینی او واقعي تصوير يې د هغو هېوادونو علمي او کلتوري ټولنو او

(استاد خادم په عشق اباد کې د ترکمنستان له نامتو لیکوال کربابایوف سره، ۱۳۴۴ ل کال، لړم)

موثرو شخصیتونو ته وړاندې کړی دی. د خادم صیب علمي استدلال او د منطق د جاذبې قوه د کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پام وړ گرځېدلې او له هغې څخه اغېزمن شوي دي.

۸- کورنۍ او ټولنیز ژوند:

سره له دې چې استاد قیام الدین خادم اساساً په یوه دیني او مذهبي کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی و او د دې ترڅنګ یې د

افغاني ټولنې د کلیوالي چاپېریال په سختو کلتوري چوکاټونو او بندېزونو کې ژوند کړی و، خو دې سره سره بیا هم ده، د فردي خپلواکۍ، فکري ازادۍ او په ټولنه کې د نجونو پر تعلیم ټینګار کاوه. خادم صیب (ننه) اولادونه درلودل: (روشان خادم، یما خادم، همایون خادم او بشیر خادم یې زامن وو، تورپېکۍ خادم، ثریا خادم، زهرا خادم، مکۍ خادم او زیبا خادم یې لورې دي).

ده پر خپلو ټولو اولادونو د خپل وخت مروجو علوم زده کړل، په تېره بیا پر خپلو لورنو. پر ټولنه باندې د حاکم اغزن چاپېریال خیال یې ونه ساته. کله چې په راډیو افغانستان کې د پښتو ویندویۍ لپاره ویندویانې نه وې او چا نطاقۍ ته زړه نه ښه کاوه، نو ده یې خپلې لورې وهڅولې چې د ویاندویۍ چارو ته زړه ښه کړي او دا کار هغه مهال د ټولنې له عام اغزن چاپېریال سره په ټکر کې و. خو خادم صیب دا لاره خلاصه کړه. خادم لکه څنګه چې د یوه پلار له شان سره مناسب ښکاري، خپل اولادونه یې په مینه وروزل، په ټولنیز ژوندانه کې د هغه د ژبې د صراحت او مستقیم بیان له امله یو شمېر اشخاص له هغه څخه ډېر خوښ نه وو او ځینو یې نبوغ او لیاقت سره هم خپل حسد درلود، خو خادم صیب هم کورني او هم خپل ټولنیز ملي مسولیتونه په ښه ډول ترسره کړل.

۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه:

[استاد خادم وروستي کلونه له فکر، خیال او لیک سره په بوختیا تېر کړل. له هغه مهاله چې ده رسمي دنده پرېښې، نو بیا یې هم وخت وزگار نه دی پرېښی. د وخت پر اوږو یې د ژوند داسې بارونه وږي چې نن یې موږ له معنوي فیضه برخمن یو. ده په تېر عمر دومره ثمر راپرېښی

چې نن زموږ د مانا مانۍ پرې رنگینه او شتمنه ده. لوی خلک تر هغه مهاله چې سترگې یې د ژوند په خولۍ کې غړولې وي. د قام او ملت د سرلوړۍ لپاره کار کوي. د ژوند هره شېبه یو ښه فرصت گڼي. په هر سهار کې د سترگو په پرانیسته نوی زېږي، نوی ژوند مومي او نوی فکر کوي. استاد خادم پر همدې بنسټ ځان بوخت کړی. د ژوند د نهیلیو وره ته یې په نوي فکر ځواب ویلی، بېرته ماشوم شوی، له خیال سره یې ځان بوخت کړی او پر پستو وږمو یې د ناز په خوب ویدې غونچې راوینې کړي. ځکه خو دا بیت یې د ژوند پر وره ولیکه:

د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینسومه

خادم باد د سبا یم که وم که نه وم نه وم

استاد بختانی د ده د ژوند وروستیو کلونو یو انځور کاږي، چې په هغه کې ددغه لوی انسان او د ملت خادم څېره له ورايه ځلېږي: ((پر استاد خادم باندې وږې تې راتلې او شلېدلې، مگر لویه تبه یې د ژوند تریایه پورې ونه شلېدله. هغه د پښتنو د یووالي، ترقۍ او انکشاف غم و، چې دده په زړه کې یې ځای نیولی و.

هغه د ژوند وروستي کلونه بې کاره او ظاهراً آرام تېرول، مگر چا چې ورسره ناسته ولاړه درلوده او زړه ته یې غوږ نږدې کړی و، په هر نفس کې یې د پښتون پښتون اواز، د پښتو پښتو ښکالو، د پښتونولۍ فریاد او د افغان افغان آه و فغان اورېده. په دې کلونو کې به هغه د پښتنو د اصل نسب، تاریخ، روایاتو او عنعنو په باره کې فکر، مطالعه او لیکنه کوله. له ورځنیو سیاسیاتو نه گوښی د ملي فرهنګي سیاست پر بنیادونو یې فکر او کار کاوه. په ځینو ادبي تحقیقي سیمینارونو کې یې برخه اخیستله. مقالې به یې لیکلې او اورولې. د خپل فکر او طرز اړم و. ده د بايزيد روښان په

بین المللي سیمینار کې د روښانیانو مبارزې شرح کړې. د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د تاسیس په بین المللي سیمینار کې یې د پښتو د چاپ شویو اثارو په سیمینار کې د متلونو په رڼا کې د پښتنو حیاتي فلسفه څرگنده کړه او داسې نور.

دی به کله روغ او کله ناروغ و، کله به په کور و کله په صحرا، کله به په کابل یا ننگرهار کې و او کله به یې پېښور ته هم سر ښکاره کاوه. مگر په هر حال کې به د افغاني ثقافت غم ورسره و او له دې خدمته نه وزگارېده. (۲۹: ۸۲-۸۳)

(د کامې په زرشوی کلي کې د خادم صیب مزار)

استاد د خپل ژوند په بهیر کې د زندان تورې تمبې هم لیدلي دي. د (۱۳۵۷ل) کال په لومړۍ نیمایي کې دی هم د زندان تورو خونو ته ننوېستل شو او ډېرې سختې پرې تحمل شوي، خو استاد د خپل منطق او پوهې پر بنسټ داسې څوک نه لیده چې له ده څخه دې تحقیق

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

وکړي. سخته یې پرځان منلې وه، خو د هغو کسانو چې تر ده یې علمي سويه ټیټه وه، پوښتنو ته لیکلې او شفاهي ځواب نه وایه. دده په خوله دغه یوه نره خبره وه: ((زه ددې وطن لیکوال او د خلکو خادم یم. زه هر چاته تحقیق نه شم ورکولی. بالاخره دا خبرې پاس ورسېدې. تر شل پنځه ویشت ورځو بند نه وروسته خوشې شو.))

خو د بند په موده کې استاد ته د زیاتو شکنجو له امله د هغه لاسونه او پښې فلج شوي وو.

د مانا دغه غر، پر پښتنو باندې د الله (ج) دغه لویه لورینه تر (۷۲) کلن ژوندانه وروسته د (۱۳۵۸ ل) کال د وږي پر پنځمه نېټه د دوشنبې پر ورځ چې د (۱۳۹۹ هـ ق) د شوال المکرم له پنځمې او د (۱۹۷۹ م) د اگست له (۲۱) مې سره سمون خوري، راوړېد او په علي اباد روغتون کې یې د ابدې ژوند جام پر سر راواړاوه.

دغه لویه هستي د همغې ورځې پر سبا په خپلې پلرنۍ هدیره (زرشوی- کامه) کې خاورو ته وسپارل شوه. پر گور یې قلموال او د سیمې ولسي خلک راټول شول. مړینه یې د یو فقیر انسان په شان وه. [

(۴۱-۱۲:۳۸)

۱۰- یادونه او نمانځنه:

استاد قیام الدین خادم د افغانستان یو لوی عالم، لیکوال، شاعر او د فلسفي فکر خاوند شخصیت و، دده د خپل لیاقت او استحقاق په انډول نه د ژوند او نه د ده تر ژوند وروسته چا د ده یادونه او نمانځنه کړې ده، البته څه یادونې او نمانځنې شوي، خو نه هغومره چې د ده له شان سره مناسبې وای. ده د خپل ژوند پر مهال د خپل لیاقت په زور څو ځله

جایزې اخیستي، د وزیر محمد گل خان مومند له خوا ورته په یوه مسابقه کې یوه جایزه ورکړل شوه، پر (۱۳۴۶ل) کال استاد خادم د استقلال جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته (د شریف سرگذشت) دا اثر د ژباړې له امله ورکړی شوې ده.

دغه راز څو نورې جایزې چې د ده آثارو په بېلابېلو وختونو کې گټلې دي. خو دا ټولې ویاړنې او ستاینې د ده د لیاقت او کفایت په انډول کمې وې، کله چې خادم صیب له دې نړۍ څخه وکوچېد، بیا هم د هغه له شان او استحقاق سره سم د هغه یادونه و نمانځنه، نه ده شوې. استاد بختاني خدمتگار چې د خادم صیب له ډېرو نږدې مینوالو او لېوالو څخه دی، په دې باب په یوه ځانگړې لیکنه کې خپله خواشینی څرگنده کړې ده: ((خومره چې یې حق دی او خومره چې ښايي، هومره د استاد خادم یادونه او نمانځنه چا نه ده کړې. په ډېره محدوده توگه یې دا لاندې یادونې او نمانځنې شوې دي:

۱- پر (۱۳۶۰ل) کال د (امیر علي شیر نوایي) د ژوندانه او اثارو د څېړلو لسیزه پیل شوه. په دې مناسبت د علومو اکاډمۍ له خوا د اوو پښتو مقالو یوه مجموعه هم خپره شوه. د یوې مقالې عنوان (مکارم الاخلاق) دی. ددې مقالې په لومړي سر کې د (خواند میر، مکارم الاخلاق) معرفي شوی دی چې هغه د (میر علي شیرنوایي) د اخلاقو په باره کې یو کتاب دی. بیا د (مکارم الاخلاق) له نوم څخه په استفادې سره پښتو (مکارم الاخلاق) چې د استاد خادم ترجمه ده، ښودل شوی او بیا په خپله د استاد خادم لنډه بیوگرافي او بېلیو گرافي ښودل شوې ده. په دې مقاله کې د استاد خادم د ژوندانه په باره کې ګټور معلومات وړاندې شوي دي. دې مقالې سره د هغه لیکوال (ښاغلي زلمي هېوادمل)، خپل نوم نه دی چاپ کړی.

۲- په همدې کال کې زه د ((هېواد)) ورځپاڼې چلوونکې وم، د استاد خادم د دویم تلین پر ورځ، د (۱۳۶۰ل) کال د سنبلې پر پنځمه په (هېواد) ورځپاڼه کې مې ددې ورځپاڼې د یو پخواني حقدار مسول مدیر (استاد خادم) په باره کې یو لړ مطالب خپاره کړل. په دې کې د (یاد استاد گرامي) او (د استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د سرمحقق معتمد شینواري څېړنه، (زموږ خادم) د نصرالله حافظ شعر، د استاد خادم شپږ پارچې شعرونه او نثرونه او داستان، د نوموړي استاد (افغاني ترانه) د هغه په خپل خط او عکسونه چاپ شول. زه په دې کار اوس ویاړم او ورسره د هغو ملگرو په درک تاسف کوم چې په تعصب او تنگ نظری یې زه په دې کار ورتلیم.

۳- پر (۱۳۶۵ل) کال د قومونو او قبايلو وزارت د نشراتو او فرهنګي چارو د ریاست له خوا د استاد خادم نمانځنې لپاره یو ادبي محفل جوړ شو، په هغه کې ما وینا وکړه، مشاعره وشوه او د استاد خادم شعرونه هم واورول شول. زما وینا بیا د (استاد قیام الدین خادم) تر عنوان لاندې د نوموړي وزارت د (ملیت های برادر) په مجله کې، د استاد خادم له پورتیت سره چاپ شوه.

۴- زه د ژورنالېستانو له اتحادیې څخه مننه کوم چې د ژورنالېستانو د معرفۍ په لړ کې یې د استاد خادم د پېژندنې کار ماته سپارلی دی. ما د وخت او وسایلو له محدودیت سره دا لیکنه وکړه. زه اعتراف کوم چې زما دا کار ډېر مختصر، محدود او نیمګړی دی. د استاد خادم حق تر دې زیات او کارونه یې ډېر دي چې پراخې اکاډمیکې څېړنې غواړي. د هغه چاپي نایاب او ناچاپ اثار هم باید ولټول شي، وټاکل شي او وڅېړل شي او د چاپ او نشر ډګر ته راووځي. ((۲۹: ۹۰-۹۱))

استاد خدمتگار خپله پورتني گيله او انډېشنه تر (۱۳۶۸ل) کال وړاندې کړې وه. تر هغه وروسته بيا پر (۱۳۶۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې د استاد خادم د لسم تلين په درناوي د سرمحقق عبدالله بختاني له خوا د استاد خادم په باب ليکل شوی اثر (د ملي ادب او ژورنالېزم خادم) اثر هم چاپ کړ او دا اثر بيا پر (۱۳۶۸) او (۱۳۸۷ل) کال دويم او درېيم ځل هم چاپ شو.

په اويایمو کلونو کې په کابل کې سخت جنگونه پيل شول، د ټول هېواد حالات کړکېچن شول، دا مهال په کابل کې د فرهنگي غونډو او سيمينارونو جوړول ناشوني شول، خو پر (۱۳۷۳ل) کال په جلال اباد ښار کې د (ننگرهار فرهنگي ټولنې) له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو يو ورځنی علمي سيمينار جوړ شو، چې د سيمې بېلابېلو ليکوالو په کې د استاد خادم پر ژوند او اثارو خبرې وکړې او خپلې ليکلې مقالې يې واورولې. دغه راز بيا هم، په همدې جلال اباد ښار کې پر (۱۳۸۸ل) کال (د ننگرهار ولايت د مقام په مرسته د ختيزې سيمې د ليکوالو او ژورنالېستانو د خپلواکې ټولنې) له خوا د استاد خادم د (۳۰م) تلين په مناسبت يو علمي سيمينار جوړ شو، چې په هغه کې د ختيزې سيمې پر ليکوالو سربېره له کابل او د هېواد له نورو سيمو څخه گڼو ليکوالو گډون کړی و او د استاد خادم پر ژوند او اثارو يې خپلې ليکنې او ويناوې واورولې. تر هغه وروسته بيا پر (۲۰۱۴م) کال په اکتوبر کې د (خبي- کلتوري ټولنې) له خوا د کابل په (ميتودیک) دفتر کې د استاد خادم د (۳۴) تلين په ياد علمي غونډه جوړه شوه. په غونډه کې زيات شمېر ليکوالو گډون کړی و. په دې غونډه کې د عبدالوکيل اټک، غني هاشمي، استاد حبيب الله رفيع، محمد حسن ولسمل، ډاکټر فيض محمد ځلاند او محمد حليم فدايي له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو مقالې

ولوستل شوې او همدارنگه د استاد دوه اثار (خيالي دنيا) او (نبوغ او عبقریت) چې نوي چاپ شوي وو. د غونډې پر برخوالو ووبشل شو. دغه راز تر دې وروسته د (خادم بابا) په نوم په کامه کې يو کتابتون هم پرانیستل شو او د زاخېلو يو اړوند کلی هم د قیام الدین خادم په نامه ونومول شول. تر دې وروسته د کابل ښار په احمد شاه بابا مېنه کې يوه لېسه هم د استاد قیام الدین خادم په نامه ونومول شوه. د دې ترڅنگ په کابل ښار کې د کابل مېشتو کاموالو ځوانو لیکوالو له خوا د (خادم) په نامه يوه مجله هم څو گڼې چاپ شوه، خو وروسته دا مجله هم بنده شوه. تر دې یادونو وروسته پر (۲۰۱۷م) کال کې د اطرېش د ویانا په ښار کې د مېشتو افغانانو له خوا د خادم صیب په یاد یو علمي سیمینار جوړ شوی و، په سیمینار کې افغان لیکوالو د خادم د ژوند او اثارو په باب رڼا واچوله. د دې سیمینار هدف دا و چې بهر مېشتي افغان ځوانان د استاد خادم له افکارو او اثارو سره اشنا شي. په سیمینار کې د استاد خادم ځینې نوي چاپ شوي اثار هم ځوانانو ته ورکړل شول. د (۱۳۹۶ل) کال په (لیندۍ) کې د ننگرهار د بحرabad ځمخو له پاسه غونډیو کې د ښوونکو لپاره د یو ځانگړي ښارگوټي د بنسټ ډبره کېښودل شوه، په دې مراسمو کې د ښار جوړونې وزیر (سید سعادت منصور نادري) او د مشرانو جرگې رییس (فضل هادي مسلمیار) هم گډون کړی و، دا ښارگوټی د (مولانا قیام الدین خادم) په نامه ونومول شو.

۱-۱ د ژوند پېښو لنډيز:

د خادم صیب د ژوند پر بېلابېلو اړخونو مو پورته په نسبتاً تفصیلي ډول رڼا واچوله، څرنگه چې دا پېژندنه کروډولوژیکه نه وه او لوستونکي ته به سخته وي چې گام پر گام د استاد ژوند تعقیب کړي، نو ځکه خو

دلته لازمه بولو چې همدا پېژندنه څه نا څه په مسلسل یا کروډولوژیکه بڼه بیان کړو، په دې ډول به لوستونکي وکولای شي، د استاد خادم ژوند گام پر گام تعقیب کړي. سرمحقق زلمي هېوادم ل د خادم صیب ژوند ته یوه کتنه کړې او هغه یې تقریباً په مسلسل او کروډولوژیک ډول په لنډیز سره بیان کړې ده. استاد هېوادم ل پر (۱۳۶۰ل) کال په یوه لیکنه کې لیکلي:

((له نن نه شپږ اویا کاله دمخه (۱۳۲۵هـ.ق) کال د ننگرهار د کامې د پښتنو په یوه علمي کورنۍ کې یوه ماشوم دنیا ته سترگې پرانیستې، دغه ماشوم خو اول د ملا حسام الدین کور رڼا کړ، مگر چې لوی شو، ځوان شو، علوم یې زده کړل او خپلې مورنۍ ژبې ته متوجه شو او د خدمت لېجې یې ورته راوغښتې، نو یې په دغو لیارو کې دومره مثبت گامونه اوچت کړل، چې د هاند و هڅو شغلو یې د پښتني تاریخ، ادب او کلتور ډېرې ناروڼې خواوې روښانه کړې، ملي او فکري هڅې یې هم د افغانانو په بیدارۍ کې یې برخې نه وې، وطني او ملي ترانو یې ډېرو پښتنو او افغانانو ته د وطنپالنې درسونه ورکړل.

د دغه نوي زوکړي ماشوم نوم پلار، قیام الدین کېښود، قیام الدین لا کوچنی ماشوم و، چې د ده کورنۍ او د کلي مالت خلکو په ده کې یو فطري استعداد لیده او دا به یې ویل چې له ده څخه به یو شخصیت جوړېږي.

پلار (ملا حسام الدین) دی، په کوچنیوالي کې د قران عظیم الشان لوستو ته کېناوه، دیني ابتدایي علوم یې پرې زده کړل، د پارسي او پښتو د نظم کتابونه او د عربي د صرف و نحو ځینې مسایل یې په کامه کې ولوستل، د لوړو متداولو زده کړو لپاره یې پر کامې سربېره بودیالی، لږه موړې، کنډې باغ، اگام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور،

مکهې، ډهلي، اولودهیاني ته سفرونه وکړل. د دغو ځایونو په جوماتونو، مدرسو او درس ځایونو کې یې صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول فقه، طب او نور مروجہ علوم ولوستل، پنځلس کاله یې د اوږدو او لنډو سفرونو پرديسی او مزلونو ستړیاوې وگاللې، د وخت په مروجو علومو کې یې مطالعه وکړه. عربي، اردو او فارسي ژبې یې زده کړې او پر خپلې مورنۍ ژبې سربېره په دغو دروسو ژبو کې د مطالعې، تکلم او تدریس جوگه شو، کله چې بېرته وطن ته راستون شو، په جلال اباد کې یې د ابتدایي ښوونځي د معلمۍ وظیفه غوره کړه.

دی لومړی ځل پر (۱۳۰۴ل) کال په کامه کې د ابتدایي ښوونځي د ښوونکي په توگه مقرر شو، خو دغه وظیفه یې پرېښوده، د علومو د زده کړې لپاره هندوستان ولاړ او د هندوستان تر سفره تر بېرته راستنېدو وروسته د جلال اباد د یوه لومړني ښوونځي ښوونکی شو.

پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار د ادبي انجمن غړی شو، په کندهار کې یې استوگنه غوره کړه، د استوگنې په دغه موده کې یې د کندهار له پښتنو وروڼو څخه ډېره ښه خاطره درلوده، کابل ته د کندهار د ادبي انجمن له لېږد سره دی هم کابل ته راغی او په کابل کې د دغه انجمن غړی و.

کله چې د کندهار ادبي انجمن په پښتو ټولنه بدل شو، نو دی هم هماغې موسسې ته ولاړ او درې میاشتې یې د زېري جریده هم وچلوله. پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې مدیر شو. پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې مرستیال شو. پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) د اخبار مدیر شو. او پر (۱۳۲۴ل) کال د دایرة المعارف د ترجمې مدیر و.

پر (۱۳۲۵ل) کال د تعاوني ډیپو د پلټنې لوی مدیر و، پر (۱۳۲۹ل) کال د کندهار د طلوع افغان مدیر و. پر (۱۳۳۰ل) کال بېرته پښتو ټولنې ته راغی او د کابل مجلې د چلولو چارې هم وروسپارل شوې. پر (۱۳۳۱ل) کال په سروبي کې د کوپراتیف مدیر و او پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې مسول چلوونکی و، بیا د پښتو تدریساتو مدیر و، ورپسې د پښتو ټولنې غړی شو. د (۱۳۴۲-۱۳۴۳ل) کلونو په حدود و کې د هېواد د ورځپاڼې چلوونکی و، ورپسې د مشرانو جرگې غړی شو، د ژوند وروستي کلونه یې په کور کې تېر کړل او د (۱۳۵۸ل) کال د سنبلې پر پنځمه نېټه وفات شو.

د ژوند او رسمي کارونو په دغه ټوله موده کې ده د مختلفو علومو مطالعه کړې، لیکنې یې کړې، کتابونه یې لیکلي، تدریس یې کړی، د خلکو د وینولو لپاره یې ترانې ويلي او په افغانانو کې یې د وطنپالنې د حس د روزلو لپاره د قلم او خپرونو له ليارې او هم په عملي توګه مبارزه کړې ده. د دغو ټولو هڅو په نتیجه کې ده په لسګونو کتابونه او په سلګونو مقالې لیکلې دي، په سلګونو ادبي پارچې یې ایجاد کړې، شعرونه یې ويلي او ډېر شاګردان یې روزلي دي، او الحق چې موږ باید دی استاد وبولو او دده د علمي او ادبي مقام نمانځنه وکړو.)) (۳۹: ۴۰-۴۴)

دا و د استاد خادم ژوند ته یوه کتنه چې هره برخه یې په ډېر لنډیز سره بیان شوه، البته کېدی شي، د استاد د ژوند پر دې هرې برخې یو ځانګړی اثر ولیکل شي او هغه له هر پلوه تحلیل او وشنل شي، خو موږ هرې برخې ته په لنډیز سره نغوته وکړه.

دویمه برخه

خادم څه کړي ؟

(د خادم اثار)

کله چې موږ دا پوښتنه مطرح کوو: (خادم څه کړي؟) نو تر ټولو اسانه ځواب یې د هغه په اثارو کې پیدا کولای شو. کله چې موږ د استاد خادم ټول لیکل شوي اثار له نظره تېر کړو، نو هلته موږ ته پته لگي چې استاد مولانا قیام الدین خادم څومره ستر کارونه کړي دي. خپله د استاد خادم اثار د (څه کړي؟) پوښتنې ته ښه ځواب ویلای شي. موږ د دې اثر په نورو برخو کې غواړو د استاد خادم اثار د فکري، هنري او نورو محتوایي اړخونو له پلوه وڅېړو، خو مخکې تر هغې ددې اثر په دویمه برخه کې غواړو د استاد خادم ټول اثار له شکلي پلوه یانې دا چې (منظوم) دي که (منثور)، په هغو کې پر کومو برخو وېشل کېږي؟ او تر هغه وروسته به یې د اثارو پر نوښتګرو خواوو، اغېزو او نورو اړخونو بحث وکړو. یانې په لاندې ډول غواړو د استاد اثار دروپېژنو او بحث پرې وکړو:

الف - د استاد خادم منظوم اثار

ب - د استاد خادم منثور اثار

ج - د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه

الف - د استاد خادم منظوم اثار:

د استاد خادم لومړنی نظم (شه بيدار پښتونه!) نومېږي چې د ده په خپله وينا په (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. البته دا په دې مانا نه ده چې دا د استاد خادم لومړنی نظم دی، بلکې دا لومړنی چاپي نظم دی. دا نظم پر (۱۳۱۵ل) کال چاپ شوی، خادم لا تر دې څو کاله دمخه شاعري کړې ده، خو دا يې لومړنی چاپي نظم گڼل کېدی شي. خو داسې فکر هم کېږي چې د خادم صيب لومړني شعرونه يا نظمونه تر دې دمخه چاپ شوي وي. ددې فکر علت دا دی چې خادم تر يادې نېټې دمخه په کندهار کې د ادبي انجمن د غړي په توگه مقرر شوی و، غالباً چې د پښتو انجمن مجلې (پښتو) او همدارنگه په (طلوع افغان) کې به يې شعرونه خپاره شوي وي، خو په اکثرو اخځونو کې ياد نظم د استاد خادم د لومړني چاپي نظم په توگه ياد شوی دی. ښه به وي چې د استاد خادم دا نظم د ده د لومړيو نظمونو د بېلگې په توگه راوړو. ده دا نظم د (۱۳۱۵ل) کال د روژې مياشتې پر (۱۶) مه نېټه په (لواړگي) کې ليکلې دی.

شه بيدار پښتونه!

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بيدار پښتونه
د ترقۍ په لار روان شه مه کړه وار پښتونه
ملا دې بسته کړه په عمل او په تقوی مضبوطه
علم وسله درسره واخله په تلوار پښتونه
په هغه سم سرک د شرع د نبي (ص) چلېږه
ته چې روان يې دغه نه ده د دين لار پښتونه

مه جامد کېږه چې دا نه ده فرموده د اسلام
 مه عادي کېږه چې داخل نه شي په نار پښتونه
 پرېږده نفاق توبه د ظلم د نارو وباسه
 د مسلمان په مخ کې مه اچوه انگار پښتونه
 د خپل راحت له پاره وړې په بل غریب بارونه
 د نورو غم دې ولې نه کړ په ځان بار پښتونه
 زړه او روح دواړه کړه قربان د سرو مال سره
 په محبت د جامعه کې په سل وار پښتونه
 که ته خالي یې د دې ټولو جذباتو ځنې
 مسلم دې نه بولي هغه نبي (ص) رویدار پښتونه
 چین و جاپان، یورپ، امریکه و افریقه تمام
 واره عالم در پورې خاندې په بار بار پښتونه.

پر (اتحاد مشرقی) سربېره د هېواد په یو شمېر نورو خپرونو: (طلوع
 افغان، زېري، انیس، هېواد، اصلاح، ننگرهار مجله، کابل مجله، کابل
 کالنی) او نورو کې هم د استاد نظموڼه خپرېدل. دده دغه نظموڼه په
 ځانگړو ټولگو کې هم خپاره شوي دي او په متفرق ډول هم. دلته غواړو
 لومړی د استاد خادم مستقل منظوم اثار دروپېژنو.

۱- د مرغلوړو امېل: د استاد خادم لومړۍ شعري ټولگه ده
 چې پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې له خوا بشپړه خپره شوه. تر دې
 وړاندې دغه ټولگه تر شپېتو مخونو پورې په (طلوع افغان) چاپخونه کې
 خپره شوې وه. استاد بختاني خدمتگار ددې شعري ټولگې په باب وايي:
 [د استاد خادم د شعرونو لومړۍ مجموعه ده چې نیمه یې (تر ۶۰ مخ

پورې) د کندهار د طلوع افغان په مطبعه کې چاپ شوې وه او نیمه یې

پاتې وه. په دې کې استاد خادم په خپله هورې دورې شو. مگر کله چې استاد د اصلاح ورځپاڼې مدیر شو، بیا یې نو غم وخوړ. چاپ شوې پاڼې یې له کندهاره وغوښتلې او پاتې برخه یې د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ کړه. په دې مجموعه کې د استاد خادم (سل پارچې) شعرونه راغلي دي. استاد په مقدمه کې لیکي: ((د مرغلو امېل رومبۍ نظم پر (۱۳۰۹ هـ ش) کال

لیکل شوی او دې سلسلې تر (۱۳۳۱ هـ) کال پورې دوام کړی دی، نو په دغه شان سره په شلو کالو کې دا کتاب لیکل شوی او ترتیب شوی دی. هر نظم په یو خاص وخت کې د مخصوصو احساساتو او ماحول تر تاثیر لاندې تسوید شوی دی او شاید چې د دغو عواملو اغېزه په کې معلومه وي. دا نظمونه اکثره په خپلو وختونو کې د لرې او برې پښتونخواه په جرایدو کې خپاره شوي دي. بیا په زحمت سره مسودې یې راټولې شوي او ساتل شوي دي چې څو چاپ ته یې نوبت رسېدلی دی، په دې لار کې به ډېر نظمونه داسې هم وي چې زما هېر شوي او پاته شوي دي.

دا شل کاله چې د مرغلو امېل په کې لیکل شوی دی، د پښتونخوا (افغان او افغانستان) د تحول، بلکې د ایشیا د انقلاب ورځې دي. په دې ورځو کې افغان قوم د تاریخ یو مهم پله څخه تېرېږي او په یو سخت اندروني اضطراب اخته معلومېږي. په شل میلیونه افغانانو کې د طوفاني سمندر په شان تموجات شته، مگر د سېلاب غوندې یې مخه نه ده کړې.

خادم د یو پرېشانه شاعر په شان له ننگرهاره پاڅېږي، د غم جان، غم افغان او غم جهان د کیفیاتو سره د عشق د مرموزو متروکو لاندې د ښکته او پورته پښتیا (پښتونخوا) په سیمو گرځي او قدرت په دغه شان سره د مرغلرو امېل پوره کوي. سره ددې چې په دې حالاتو کې څه لیکل، څه ویل، څه نشرول او څه تالیفول دومره مشکل کار و چې تصور یې د همدغه وخت سړي کولی شي (...))

له پورته لیکنو نه د استاد خادم د شعر هدف او غایه، د هغه محتوا او مضمون او په عین حال کې هم یې شخصي اندروني احساس او هم یې له محیط او چاپېریال او له سیمې او جهان سره ارتباط څرگندېږي. هو! ددې شعري مجموعې اهدا هم په لنډو الفاظو کې دا خبره رابرسېره کوي او هغه داسې ده:

هغه زلمي ته یې اهدا کوم

چې (د ادب د حیات لپاره) مبدا باندې عقیده او باور لري.

چې (شاعر د بیتونو سازوونکی نه د قومونو جوړوونکی دی)

خادم

د استاد خادم د شعر هم، دغه پیغام دی او شاعرانو ته د هغه د زړه اواز هم. لکه څنګه چې دمخه مو وویل، دې شعري ټولګې د چاپ یو کړلېږن بهیر تېر کړی، نو استاد خادم د مجموعې د چاپ په سريزه کې لیکي:

((د مرغلرو امېل یو کال په پښتو ټولنه کې تېر کړی او چاپ ته ونه رسېد او دوه کاله په کندهار کې پروت و، ځکه هغه وخت چې زه له

طلوع افغانه موقوف شوم، نو دا کتاب هلته د اعانو په پیسو نیم چاپ شوی
پاتې و. [۲۹: ۵۱-۵۳]

په دې ټولګه کې د استاد خادم د (شلو کلونو) نظمونه ځای شوي دي. دغه ټولګه (۱۱۹) مخونه لري. څرنگه چې دغه کتاب ډېر پخوا چاپ شوی و، نو لوستونکو ته یې پیدا کول اسانه کار نه و، خو پر (۱۳۹۱ل) کال، ښاغلي لال پاچا ازموڼ په (خادم باد سبا یم) منظومو کلیاتو کې یو ځل بیا چاپ کړ.

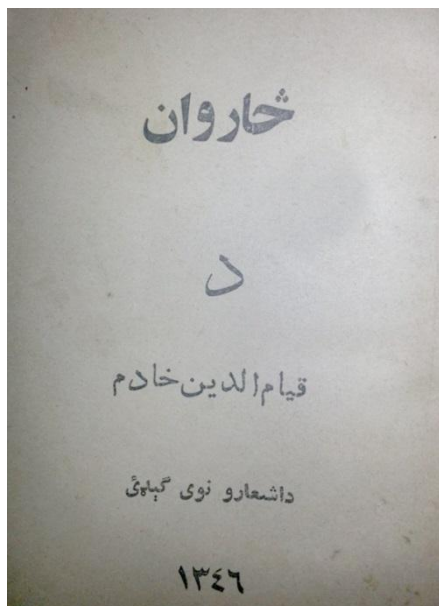
د مرغلرو امېل رښتیا هم له مرغلرو ډک دی، ټولنیز، اخلاقي، ملي، دیني او ډول ډول مفاهیم په کې بیان شوي دي. د نن او سبا دواړو فکر په کې دی. استاد خادم په دې نظر دی چې انسان باید د ژوندون له هرې شېبې څخه ګټه پورته کړي، فرصت له لاسه ورنه کړي او د سبا فکر هم وکړي. دی وایي:

((ښه توبښه درسره واخله نن دې واردی
هر انسان ته د سبا فکر په کاردی
نه فرصت وي نه مهلت وي صبح شام
نه ښکاري موندلی هره ورځې ښکاردی.))
(۱۹:۱۳)

((د مرغلرو امېل)) د شاعر په دې مقطع پای ته رسېږي.

د ابدارو مرغلرو ښه امېل شولو تیار
دا خدمت د خیر په لار کې که افغان ته شي په کار.

۲- څاروان: د استاد خادم د شعرونو یا نظمونو دویمه ټولګه ده

چې پر (۱۳۴۶ل) کال خپره شوه. په دې ټولګه کې یو شمېر داسې نظمونه هم ځای شوي دي چې هغه د مرغلرو امېل کې هم خپاره شوي دي استاد بختانی خدمتګار ددې اثر د پېژندنې په برخه کې وایي: [په (۱۳۴۶ل) کال کې د استاد خادم د شعرونو نوې ګېډۍ یا دوهمه مجموعه له چاپه ووتله. ددې مجموعه لږ شمېر شعرونه (د مرغلرو امېل) کې هم چاپ

شوي وو او زیات تعداد یې هغه وو چې د لومړۍ مجموعه تر چاپ وروسته ویل شوي یا لیکل شوي وو. د استاد خادم د شعرونو دغه نوې مجموعه (څاروان) نومېږي. ما ددې مجموعه د شعرونو په استناد له نن نه پوره شل کاله دمخه د استاد خادم په شاعرۍ یو څه لیکلي دي. زما لیکنه د څاروان په سر کې چاپ شوې ده. زه اوس هم په خپلو خبرو ولاړ یم او ځینې برخې به یې د طباعتي غلطیو تر سمون وروسته دلته بیا ولیکم او داسې: که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د هغه د تحول او ترقۍ عوامل او د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او

وختونو په اشعارو کې دا خبره څرگندېږي چې هره پارچه یې د خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صیب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوشنن یې کړی دی چې کله کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه به یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو ترمتضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی. که مونږ دغه انتقاد ونه منو او یا یې ومنو او دمحیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وبولو او ترې تېر شوو، بیا نو د ده په شعر کې د افغان ولس د یووالي او پرمختګ او بیدارۍ یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده چې کله په یو رنگ او کله په بل رنگ ځان نښي. سربېره پر ملي اشعارو د ده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو راز درد موجود دی چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت ادا کوي. تر دې حده چې کله کله یې کنایې لا د صراحت نه زیات بلاغت پیدا کوي.

د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي.

خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې هم د پښتو د لرغونو تحریري او هم د عنعنوي شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسائل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړيدي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو.

شک نشته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه یې د شعر معنوي خوا بډایه ده. دی وايي:

چې روان تر اوبو نه وي او ژور هم له دریابه
نه پوهېږم څله وایې دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خوشې خبرو خوشې خبرې نه دي
لیکلي، بلکې د قوم د وینولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلې
دي...))

هو! یوه بله تخنیکي معلوماتي خبره دلته زیاتوم، هغه دا چې د
مرغلرو اېمېل په ځینو شعرونو کې چې چېرته د (وین زلمیانو) عبارت
راغلی له هغه څخه د وخت مجبوریت له مخه (وین) کلمه غورځېدلې او
بیا په (څاروان) کې بېرته په ځای شوې ده، ځکه چې په دغه وخت کې
سیاسي فضاء بدله شوې غوندې وه. [۲۹: ۷۳-۷۷]

د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) کې د
چاپ پر مهال هڅه شوې چې په دې ټولګه کې راغلي تکراري شعرونه
ترې وایستل شي او نا تکراري یې په کلیاتو کې چاپ شي.

څاروان شعري ټولګه (لویې پښتونخوا ادې ته!) ډالۍ شوې ده.
په دې شعري ټولګه کې د مانا او محتوا له پلوه هر ډول شعرونه یا
نظمونه راغلي دي. اخلاقي، ټولنیز، ملي او دیني بېلابېلې محتواوې په
کې رانغاړل شوي دي.

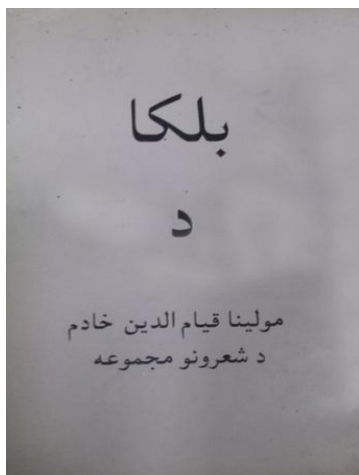
دلته به یې یو څو بیتونه د بېلګې په توګه راوړو: د ژوند د قافلې یو
لار ورکي ته په خطاب کې وایي:

سترگې مېنې او او تر گوري هر چاته
لاره داده مه خه بلې خوا ته
ولې د غسې ترور او وار خطايې
اوبه شته دي ته تيمم کړې بې ثباته
خپل ياران دې کړه خبر بې غمه درومه
مه وېرېره دا هنر نوله سباته.

دی خپل فکر، ثمر او کار د خلکو د سوکالۍ لپاره کاروي، وايي:

څانگې نه راماتوم چې مېوه وخورم
چې مېوه نشاروي هغه شاخساريم
مانو نه يم چې د بل په اوږو سپور ځي
د کښتۍ غونډې د خلکو باربرداريم.
(۱۱:۲۸)

او همدارنگه د گڼو ټولنيزو او اخلاقي مسايلو په باب نور نظمونه.

۳- بلکا: ۱۵ د استاد خادم د

نظمونو بله ټولگه ده چې پر
(۱۳۸۰ل) کال د (خادم ډاينستي) له
خوا په لومړي ځل خپره شوې ده.
په دې ټولگه کې زياتره غزلې، ملي
سندرې، څلوريزې او قطعې ځای
شوي دي. دغه ټولگه (۲۲۱) مخونه
لري. ټول شعرونه او نظمونه يې
(۱۶۵) ټوټو ته رسېږي. د کتاب اهدا

په خپله استاد خادم داسې کړې ده:

هغه پښتون زلمی ته چې
د افغان ولس د نجات لار لټوي!

زړه پرې روښانه کړه بلکا واخله
تورې تیارې لره رڼا واخله
(خادم)

د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز مسؤل قتیل خوږیاني (د ارواښاد استاد خادم بلکا) تر سرلیک لاندې خپلې خبرې داسې پیل کړي:
(...د ملغلرو اېمېل او څاروان د استاد د کلاسیکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي، چې دده په ژوند چاپ شوي او دا بلکا دده د اشعارو درېیمه مجموعه ده چې دده د نیکو فرزندانو له خوا (صدقه جاریه) حکم لري، چاپېږي.

ارواښاد خادم (د قام سره مینه) تر سرلیک لاندې شعر کې وایي:

بې تاثیرې چې ترې څوک خلاصېدای نه شي
یوه ژبه بل مکتب، بل سینما ده
که پردي وي په پردي رنگ کې راغلي
دا څیزونه د یوه قوم په سربلادو
خپل لباس او خپل اساس درته پکار دی
که دې مینه د خپل قام سره رښتیا ده.

(ماشیني سپړی) تر سرلیک لاندې په یو شعر کې وایي:

له حجرې جماته لرې له دېرې نه خبر نه دی
بڼه زلمی دی، خو افسوس دی چې زموږ له تېر نه دی
مغربي فېشن کې طاق دی، عجیبه شانه گڼېرې
د خبرو سره خوځي ته به وایي چې گڼېرې
دی زموږ د اکا زوی دی، خو پر دیو سره لوی دی
چې د چا سره لوی شوی، د هغو په خوی او بوی دی
چې د قام وطن خبرې ورته وکړې خفه کېږي
خلک دده او دی د خلکو په خبرو نه پوهېږي
ماشیني غونډې سپړی دی د دفتر د چلېدو دی
نور امېد ترې نه ونه کړې چې د غرونو د ختو دی.

په خپل یو بل شعر کې د پښتنو د مشر په اړه داسې وایي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زموږ چې مشر شي دولت غواړي
ای چې سودا ده د مشرۍ درسره
قام دې له تا ځنې خدمت غواړي.

ددې کتاب په سریزه کې استاد خادم د شعر په ټولو ډولونو، په ځانگړي ډول د پښتو پر خاصو فورمونو رڼا اچولې ده.

ارواښاد استاد خادم ددې کتاب په اړه لیکي:

((په بلکا کې که څه هم د پخوانیو دوه مجموعو ځینې نظمونه راغلي دي، خو ډېر یې نوي دي)) بل ځای بیا لیکي:

((رښتیا دا ده دا کار ښه و که بد، ما کړی نه دی، په ما شوی دی،
بلکا نوی جهان دی، ډېر تازه او د پسرلي په گلانو مالامال، ددې خوب نه
د وښتیا تعبیر کېدای شي او ددې خیال نه د یوه حقیقت تصویر لاس ته
راتلی شي، دلته ښکلا او ظرافت د بداعت او قوت او تاریخ د حال او
دواړو د مستقبل سره د شعر په طلسمي رسی تړل شوي دي.

زه پوه شوی یم چې ما دا څلوېښت کاله مزل خوشې نه دی کړی، قدرت
خپل کار کوي، د چا ژبه د چا قلم، د چا لاس او د چا توره ورته بهانه.

تر دې وروسته به گورو چې د خپل (نوي ادب) په تکل کې تر څه
حده، بریالیتوب زموږ په نصیب کېدای شي.)) (۲۰: ۱۹)

۴- **نصوص الحكم:** دغه اثر د ارواښاد استاد قیام الدین خادم
د رباعیاتو او قطعاتو یوه ټولگه ده، ځینې نیمگړې غزلې او بیتونه هم په
کې شته. دغه اثر لومړی ځل پر (۱۳۷۹ل) کال د (خادم ډاینستي) له خوا
په (۲۶۶) مخونو کې چاپ شوی دی، پر دې کتاب ښاغلي حبیب الله
رفیع یوه علمي او هر اړخیزه سریزه کښلې ده، د کتاب اخر مخ د استاد
خادم په لنډه پېژندنه او یو ښکلي انځور سره ښکلی شوی دی، په دې اثر
کې د استاد خادم (۵۳۲) قطعات او څلوریزې راغلي دي.

استاد حبیب الله رفیع ددې کتاب په رڼا کې د استاد خادم د فکر
ځینې اړخونه داسې بیانوي:

[استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور څیزونه ضروري گڼي:

زور او قوت دی په څلور څیزه
درته یې وایم زماعزیزه

صحت دولت او علم شهرت دی
بڼه یې په یاد کړه اهل تمیزه

یو بل ځای د ټولنپالنې په اړه لیکي او پښتون د ژوند نوې لار ته
سیده کوي:

خادم ایستلې ده نوې لار
نوي ژوندون ته سمه هواره
ټولنپالنه نوې رڼا ده
پاخه روان شه بې خوف وډاره

یو بل ځای د ملي فکر تلقین کوي، خلک وحدت ته رابولي او
تشت غندي:

تل یې د قوم بیرغ او چت کړ
دا یو افغان و، چې یې همت کړ
نن دا څه ټکه شوله رابښکته
چې هریو کلي خپل ځان ملت کړ

استاد د ملي وحدت د ټینګښت لپاره په واحد ملي کلتور او واحده
ملي ژبه ټینګار کوي او دا د یو ملت په وحدت کې د بنسټ ډبرې ګڼې او
ورانکاري غندي:

هریو لګیادۍ په وړانولو
د لوی افغان په راپرزولو

دود دستور او دین پاتې نه شو
کاری یې مشکل شو د جوړولو.

خادم صاحب په خپلو نظریاتو کې پښتو ژبې ته خاص ارزښت
ورکوي او پښتنو ته د هغې د پاللو او ساتلو توصیه کوي:

پښتو مو ژبه پښتو مو سادې
افغانه پوه شه دا مدعا ده
چې چانه لاره هغوی خومره شول
اوس مو، دې پاتې قام ته سودا ده.

بل ځای بیا داسې وایي:

ملت په ژبه باندې جوړېږي
دا کار بهې ژبې بېخي نه کېږي
ټولنه دنیاده په دې خبره
پښتون لا اوس هم پرې نه پوهېږي
(۳۲:۱۷)

۵- د بابا نصیحت: د خادم صیب په ناچاپو اثارو کې (د بابا

نصیحت) په نامه د یوه ځانګړي اثر یادونه شوې ده، دا یادونه استاد
بختاني په (پښتانه شعراء پنځم ټوک) کې کړې ده.

په (اوسني لیکوال) کې بیا د استاد خادم په پېژندنه کې چې زیاتره
برخه یې د هغه په خپل قلم لیکل شوې، د دې منظومې یادونه نه ده

شوې، خو د (اوسني لیکوال) په یو ځایي چاپ کې چې د (مطیع الله روښال) له خوا درې واړه ټوکونه سره په یوه ټوک کې اوډل شوي او تدوین شوي، په لمن کې د مدون له خوا د دې منظومې یادونه شوې او اخځ یې هم د پښتانه شعراء همغه پنځم ټوک ښودل شوی دی. (د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود) کې هم همدا یادونه شوې ده. یانې اکثر و تډکرو دا د خادم صیب په ناچاپه منظومو اثارو کې یو خپلواک اثر گڼلی دی، خو په (خادم باد سبا یم) منظومو کلیاتو کې د (بابا نصیحت) په نامه یو نظم خوندي شوی دی. دا نظم ټول شپږ نوي (۹۶) مسرې یا اته څلوېښت (۴۸) بیتونه لري. دا نظم په مثنوي فورم کې لیکل شوی او په دې نظم کې د (لمسي او بابا) د زړه خواله انځور شوې ده. نظم داسې پیلېږي:

بابا ته ورغلم سحر کې په ژړا و مه زه
له اند پښنواو له غمونو په سودا و مه زه
مال په ژوندو کې چېرته یو ځای د گیلې نه شته
سپېڅلی زړه لټوم هلې او دلې نه شته.

او په دې بیتونو سر ته رسېږي:

زړونه یو کېږي د پښتو په تکلیفونو سره
شیطانان تنبتي د قران په ایاتونو سره
له بلهیکا نه لوی پښتون لره پیغام مې دی
بابا ویل په پښتونخوا باندې سلام مې دی.
(۵۸۲:۱۲-۵۹۰)

دا نظم د (۱۳۳۵ ل) کال د غبرگولي پر (۲۸) مه نېټه لیکل شوی دی.

زه فکر کوم کومو تذکرو کې چې د دې نظم یا منظومې یادونه شوې، غالباً چې د (بابا نصیحت) په نامه به همدا مثنوي (منظومه) وي. استاد هېوادمېل بیا ددې نظم په باب وايي: ((د ده یو اوږد نظم د بابا نصیحت په نامه (۶مخه) د پښتو ټولنې د زېري جريدې پر (۱۳۳۵ل) کال په مستقل ډول خپور کړی دی.)) ښاغلی حبیب الله رفیع د دغه نظم په باب وايي: ((د پښتونولۍ په باب د استاد خادم یو اوږد نظم دی چې د موضوع د اهمیت له کبله په کابل مجله او زېري سربېره په ځانگړې توگه خپور شوی دی.)) (۳۱: ۵۶۵)

۶- د شعرونو درېیمه مجموعه: به پښتانه شعرا پنځم ټوک کې استاد بختاني (د شعرونو درېیمه مجموعه) په نامه یو اثر د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې شمېرلی دی. څرنگه چې یاد اثر پر (۱۳۶۷ل) کال چاپ شوی، نو تر هغه وروسته خو د خادم نور اثار هم چاپ شوي دي، غالباً چې د شعرونو دا ټولگه به غالباً همدا (بلکا) وي، چې مخکې ورته اشاره وشوه، ځکه چې د (مرغلرو امېل) او یا (څاروان)، دواړو ټولگو یادونه یې کړې، خو د (بلکا) یادونه نه ده راغلې او (نصوص الحکم) هم هغه وخت به ناچاپو اثارو کې یاد شوی دی.

۷- اینده پښتنو ته!: (اینده پښتنو ته!) ته هم به ځینو تذکرو کې د استاد خادم یو مستقل ناچاپ اثر معرفي شوی دی، خو وروستی ځل چې بختاني صیب د استاد خادم پر ژوند او اثارو کوم اثر لیکلی، د خادم صیب د یوه مستقل اثر په توگه د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو د خادم صیب په منظومو کلیاتو (خادم باد سبا یم) کې (اینده پښتنو ته پیغام) تر نامه لاندې یوه مثنوي یا منظومه موجوده ده، دا مثنوي (۱۷۰) مصرې یا (۸۵) بیتونه لري. ددې مثنوي د سر څو بیتونه دا دي:

ای اینده پښتنو - ای فهمیده پښتنو
تا سو بم وپېژنئ - که به مو نه پېژنئ
چې مونږه څه کړي دي - بد که مو ښه کړي دي

او د پای بیتونه یې په دې ډول دي:

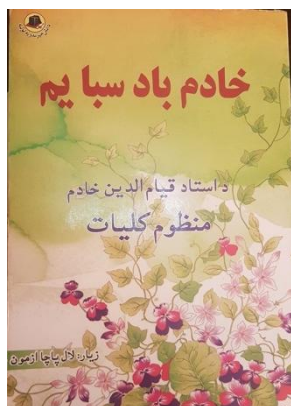
د استعمار علاج - د استعمار علاج
فقط د اکاردی بس - د امې اظهار دی بس
نور دی سلام زما - د ادی پیغام زما.
(۲۱۳:۲۰۰-۱۲)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۴۴ل) کال د لېنډۍ پر (۱۹)مه نېټه په (کونخوا) روغتون کې لیکلی دی. (پښتانه شعراء) پنځم ټوک او ځینو نورو اثارو کې چې (اینده پښتنو ته) نظم د یو مستقل اثر په توګه معرفي شوی، په زیات ګومان یې هدف همدغه منظومه یا مثنوي ده چې ما یې پورته یادونه وکړه.

۸- نوې پوهېتابه: د (نوې پوهېتابه) په نامه هم د استاد خادم په کلام کې څو ځایه د یوې شعري ټولګې یادونه شوې او پر هماغه بنسټ یو شمېر نورو لیکوالو هم د دې اثر یادونه کړې ده، خو په دې نامه تر دې دمه کوم مستقل اثر چاپ شوی نه دی. غالباً چې د دې ټولګې شعرونه تر دې وروسته په نورو شعري ټولګو کې خوندي شوي وي.

۹- خادم باد سبا یم: دا د استاد خادم منظوم کلیات دي چې ښاغلي لال پاچا ازمون راټول کړي او پر (۱۳۹۱ل) کال د دانش خپرندويې ټولنې له خوا چاپ شوی دی. په دې کلیاتو کې پورتنۍ څلور واړه ټولګې یو ځل بیا چاپ شوي دي او هغه اړتیا چې لوستونکو ددې

اثارو مطالعې ته لږله، کېدی شي ددې کلیاتو په ترلاسه کولو سره تر یوه

حده پوره شي. دغه راز په دې کلیاتو کې د استاد خادم پر ځانگړو شعري ټولگو سربېره د هغه یو شمېر نور متفرقه شعرونه یا نظمونه هم خوندي شوي دي. دا کلیات د سريزو او یادښتونو په ګډون ټول (۶۳۳) مخونه لري. دلته به له دې اثر څخه د خادم صیب یو غزل چې (ستایمه) نومېږي، د بېلګې په توګه راوړو. دا غزل

استاد خادم د (۱۳۵۳ ل) کال د لیندۍ پر (۲۸) مه نېټه لیکلی دی:

ستا یمه

یو ځل راته ووايه چې ستایمه
زه دې په دې تمه باندې پایمه
دا دنیا له مینې جوړه شوې ده
دا خویو زه نه یم چې دا وایمه
مینۀ خو ګناه نه ده چې پته شي
وايم چې مین یم او په تایمه
زړه کې مې یو عشق د وطن ځای شولو
تا هم د وطن په مینه ستایمه
ته د پښتونخوا د جنت حوره یې
زه یو فدا کار د پښتونخوا یمه

ای خادمه ستا دا پاکه مینه مې
خوښه شوه دا ستا نیمه او ستا نیمه.
(۲۰۱:۱۲)

که چېرې دا منظوم کلیات له نظره تېر کړو، نو د استاد خادم اکثره
نظمونه دلته موندلای شو.

ب- د استاد خادم منثور اثار:

استاد خادم پر نظم لیکنې سربېره، زموږ په ټولنه کې د (استاد نثر
لیکونکي) په توګه هم پېژندل شوی دی. که څه هم نظم یې تر نثره یو
څه مشر ښکاري، خو نثر یې هم له نظم سره پر یو مهال په یوه اخبار
(اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. دده لومړنۍ نثر له اردو ژبې څخه
یوه ژباړه ده، چې په همدې (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. ده د
هنري او ادبي ټوټو په چوکاټ کې هم نثرونه لیکلي چې دا دده او دده د
زمانې یوه ځانګړې لاسته راوړنه ده. پر دې سربېره یې څېړنیزې، فلسفي،
ټولنیزې، تاریخي، سیاسي او تحلیلي لیکنې او کره کتنې هم کړې دي
چې هغه هم په نثر کې یو ځانګړی مقام لري. د تذکره لیکنې، تاریخي
پېښو او متن پېژندنې په برخه کې هم د ستاینې وړ اثار لري. دلته یې په
ترتیب او لنډیز سره درې پېژنو:

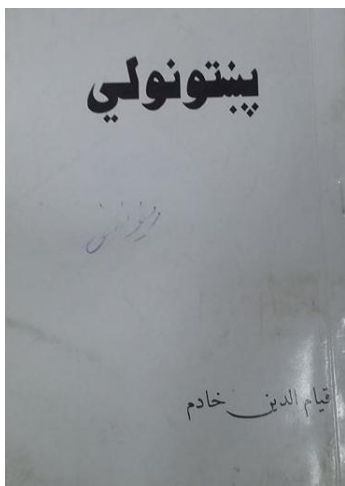
الف- ټولنیزې، تاریخي او فلسفي لیکنې:

د استاد خادم د نثري اثارو یوه زیاته برخه د ټولنیزو، تاریخي،
فلسفي او سیاسي مسایلو او د هغو تحلیل ته وقف شوې ده، په دې اثارو
کې د ژوند بېلابېلو خواوو ته نغوته شوې، انتقادي، اصلاحي، تعميري او

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

نورې ډېرې برخې په کې رانغاړل شوې او خپرل شوې دي، دلته غواړو دې ډول بېلابېلو اثارو ته په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- پښتونولي: دا د استاد خادم هغه څېړنیزه رساله ده چې لومړۍ ځل پر (۱۳۱۶ل) کال په (کابل کالنۍ) کې خپره شوه. وروسته په جېبې کچه د پښتو ټولنې له خوا پر (۱۳۳۱ل) کال په ځانگړي ډول خپره شوه. په دې رساله کې استاد خادم د پښتنو پر اخلاقو، کرکټر، عادتونو، دودونو، نرخونو او همدا راز پر حقوقي او جزایي تعاملاتو باندې رڼا اچولې ده. دا د پښتنو د فرهنگ مهمه موضوع ده چې هم د کلتور پوهنې او هم د ټولنپوهنې له نظره زیات ارزښت لري.

پوهاند صدیق الله رښتین پر دې اثر یوه سریزه کښلې ده، چې په یوه برخه کې یې راغلي دي: ((پښتو او پښتونولي د دوی د دردونو، عادتونو او رواجونو لویه نامه ده، نو په دې لحاظ

د پښتونولۍ په رڼه هنداره کې ددې قوم د روحياتو سپېڅلي مخونه په ښه شان ځلېږي او د دوی د روحياتو ښکلي اړخونه په کې برېښي.))

(۱۰: ۱)

بیا د ښاغلي مؤلف له خوا د پښتونولۍ تر سرلیک لاندې (مخکینۍ خبرې) راغلي چې د دې موضوع د لیکلو موخه او هدف داسې بیانوي: ((ددې موضوع لیکل... د قومي روح د استحکام او ټینګوالي لپاره فایده لري او دا د شکه وتلې خبره ده چې قومي روح چې هر څومره زیات

پوخوالی، اشاعت او نفوذ ومومي هماغومره قومي اتحاد او اتفاق قوت مومي او نزاع او جگړه کمېږي.)) (۹:۱۰).

دا اثر په ټولیز ډول (۲۰۴) مخونه، (۵۵) سرلیکونه او دوه بابونه لري، چې لومړی باب یې د اخلاقو او عادتونو او دویم باب یې د پښتنو د حقوقي او جزایي تعاملاتو په باب بحث کوي.

په دې ارزښتمن اثر کې ټول هغه موضوعات شامل دي، چې د پښتنو د قومي روح، تاریخي عظمت او ملي روایاتو بنسټ ګڼل کېږي او استاد غواړي دا څرګنده کړي چې (لارښوونکی یا نمونه پښتون) باید څنګه وي.؟

نو ځکه خو د پښتونولۍ حدود او مقررات ټاکي.

اوس به له دې اثر څخه د بېلګې په ډول هغه، لنډې لیکنې راواخلو، چې د پښتنو د روحياتو او نفسياتو د ځینو اړخونو انځورنه کوي:

ارواښاد خادم د (توره) تر سرلیک لاندې مضمون کې د تورې لفظ د وسلې په معنا نه کاروي، بلکې مراد یې ددې لفظ له اطلاق څخه زړورتیا، شجاعت او بهادري ده، د تورې د اهمیت په اړه داسې اشاره کوي: ((پښتانه عموماً تورې ته ډېر اهمیت ورکوي او دا په دوی کې یوه منلې عنعنه ده، چې پښتون باید ضرور توریالی، شمېر زن او بهادر اوسي، د میدان نه به هېڅکله مخ نه اړوي او نه به شا ګرځوي او ضرور به میدان ګټي یا به مري.)) (۱۰:۱۴)

پښتانه په خپل عهد او قول باندې تر مرګه ټینګ ولاړ وي، پښتون ځان وژني، خو له خپل قول څخه نه تېرېږي، مؤلف د خپلې ادعا د تائید لپاره د څو نوميالیو شاعرانو شعرونه د بېلګې په ډول راوړي:

خوشال وایي:

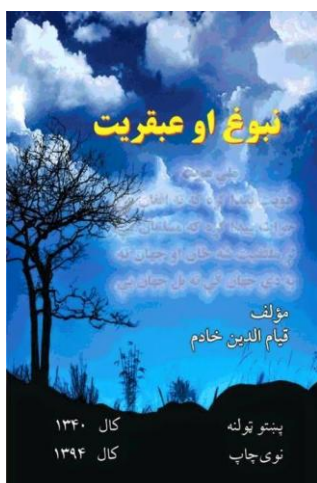
که یې سر له تنه درومي نور به نه شي
د خوشال چې د خپل یار سره میثاق دی.

حمید وایي:

قول بول په ژوندون نه شي بدلولی
ځکه ځان په قول وژني پښتانه.

یا دا چې:

ځان به مړ د عشق په ځپل کړمه ناصحه
وابه نه وړم زه حمید هسې پښتون یم.
(۵۸: ۱۰)

۲- نبوغ او عبقریت: دا د
استاد خادم یو تحلیلي فلسفي اثر دی
چې پر (۱۳۴۰ ل) کال د پښتو ټولنې له
خوا خپور شوی دی.

دا کتاب (د استاد خادم د اثارو د
چاپ علمي بورډ) له خوا پر (۱۳۹۴ ل)
کال پر سريزو او یادونو سربېره په
(۱۲۰) مخونو کې د (یو زر) ټوکونو په
شمېر یو ځل بیا چاپ شوی دی.

کله چې د استاد خادم د نبوغ او عبقریت کتاب له چاپه راووت، دمحترم استاد عبدالله بختاني په قول: ((استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) د هغه وخت د لیکوالو تر منځ (معركة الاراء) و، ډېرو لیکوالو ورباندې مثبت تقریظونه لیکلي او چاپ کړي دي او ځینو ورباندې اعتراضونه هم کړي دي.)) (۲:۲۸)

د بېلگې په ډول مرحوم استاد جلالی داسې لیکلي وو: ((نبوغ او عبقریت د یوه ښکلي کتاب نوم دی، دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو، ما په خپل نیمگړي ژوند کې دې موضوع ته راجع ډېر مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي، سربېره پردې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې مقالې ترجمه کړي دي، مگر تر اوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی، چې یوازې په دې موضوع مشتمل وي.

رښتیا خبره دا ده چې ښاغلي مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کړاړې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې گاللی دی، زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی، چې تر اوسه د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی او د لوست ډگر ته راوتلی دی، ځکه دا کتاب د علمي اسلوب په بنسټ سم لیکلی شوی دی...)) (۱۵: هـ)

ښاغلی عبدالحکیم هاللي بیا د استاد خادم هغه نظر ردوي چې وايي: ((استعدادونه په فطري ډول اختلاف سره لري، سل نفره طالبان په یوه صنف کې درس وایي استاد، کتاب، د هستوگنې ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق نه شته، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب

او څوک اعلی درجه اخلي، نو که د استعدادونو فرق نه دی، نور څه شی دی؟)) (۱۵: ۱۵)

ددې نظر په باب ښاغلی هلالی داسې نظر لري: ((مگر دا خبره حقیقت نه لري، ځکه استعدادونه په فطري ډول مساوي دي او شرایط مختلف دي، چې موږ نه شو کولای حتی د دوو تنو لپاره عین شرایط برابر کړو... حتی په یوه صنف کې چې استاد شاگردانو ته درس ورکوي د ټولو علمي سويه، د کورني ژوند او ماحول پخوانۍ تجربې، د فکر تمرکز، ذوق، خارجي منبهات، د تاثراتو اندازه، غم او خوشالي او نور شرایط یو تر بله فرق لري.)) (۴۱: ۵۰)

وروسته بیا کره کتونکی د نابغه او عادي شخص د دماغ د حجراتو د یووالي په اړه د ځینو سرچینو په استناد لیکي: ((د فزیولوجۍ له مخې دا خبره ثابته شوې ده، چې ټول بشري دماغ له ځینو مخصوصو حجراتو څخه ترکیب شوي دي، هغو ته (نورون) وايي. دغه حجرات د کیمیاوي جوړښت او ترکیب له حیثه یو له بله توپیر نه لري، د یوه نابغه دماغ او د یوه عادي شخص دماغ د ساختمان له مخې یو شان دی او دا دواړه دماغه کولای شي چې خارجي منبهات په یو شان ثبت کړي (البته مرضي حالات مستثنی دي) مگر د یوه عادي شخص او د یوه نابغه ترمنځ چې کوم توپیر شته هغه په شرایطو پورې اړه لري.)) (۴۱: ۴۹)

کله چې سړی د استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) ولولي، نو ورته څرگندېږي چې استاد دا کتاب په دې منظور لیکلی چې که چېرې د یوې ټولنې په افرادو کې د نبوغ الهي عطیه څرگنده شوه، باید ضایع نه شي، خپل کمال ته ورسېږي او که کومه ټولنه د (خدای) په دې

ډول بښنو، ناشکري کوي، نو په پای کې به په قحط الرجال اخته شي، پایله یې بیا ذلت، حقارت، مړیې توب، انحطاط او سپکاوی دی. (۴۸:۴۶)

د استاد قیام الدین خادم نوموړی کتاب یو معتنم فلسفي اثر دی، چې دده په وینا: ((د منلو نه منلو او تردید په درې واړو صورتونو کې د گټې وړ دی.))

د ځینو لیکوالو په نظر: په رښتیا هم دې اثر ډېر درانه لیکوالان دې ته وهڅول، چې موضوع ته یو څه پاملرنه وکړي، د خپل فکر نیلي وخغلولي او لږ تر لږه یو څو کرښې د چاپ ډگر ته راوباسي، باید یادونه وکړو، چې استاد خادم د لومړي ځل لپاره دغسې هڅې وتخنولې او په حرکت یې راوستلې، دا چې دا کار به تر کومه ځایه بریالی وي، دا موضوع په بېلو بېلو استعدادونو پورې اړه لري او کنه نو د یوې خبرې سپیناوی او هغه هم په فلسفي ډگر کې یوه کړکېچنه موضوع ده او هېڅکله د یوه مشخص فورمول په چوکاټ کې نه راځي.

له دې مهم فلسفي کتاب سره د زیاتې اشنایۍ په خاطر به ښه وي چې یو نثر (نبوغ څه شی دی؟) یې د بېلگې په توګه راوړو:

((نبوغ یوه عربي کلمه ده، د عربو په ادبیاتو کې نابغه، عبقي او داهي تقریباً د یوې معنا لپاره استعمالېږي. کوم وخت چې سړی عربي قاموسونو ته مراجعه وکړي، نو دغسې لغوي شرحې په کې میندی شي: **په المنجد کې لیکي (نبغ، ینبغ، نبوغاً) الشئ: خرج و ظهر الماء: نبغ الرجل: قال الشعر و آجاده فی العلم و غیره: آجاد. نبغه القوم: خیارهم (النابغه) - ج. نوابغ: المجید الفصیح: (الرجل العظیم الشان)، دا خو د نبوغ په باب لیکنه وه. د عبقي په باب لیکي: (عبقره، عبقره) السراب: تلاً لأ (عبقر): موضع كانت العرب تزعم أنه كثير الجن. (العبقري) نسبة الى**

العبر. السيد. (الذی لیس فوقه شی. کل ما یتعجب من کماله و قوته و حذقه). د دهاء په باب وایي: الدهاء: جودة الراى والحذق. الدهاء: العاقل. ج- (ادهاء)، نو په دې ټولو لغوي شرحو او بیانونو کې د نابغه، عبقری او داهي په معنی کې یو شی مشترک دی چې هغه لویی، د شان عظمت، د عقل کمال او فوق العاده ګي ده، نو که موږ وغواړو چې په پښتو لغت سره د نبوغ څخه تعبیر کړو، نو وبه وایو: (وتلی او اتل سړی دی)، نابغه یعنې وتلی، اتل او عظیم الشان شخص. دا خو لغوي څېړنه ده، په متعارفو ادبي اطلاقاتو کې د نبوغ داسې تعریف شوی دی: (هو تملک القوة لادراک النتيجة السامیه) په المنجد کې یې لیکلي دي چې (سما- یسمو-سموا) علاو ارتفع. (السامی والسامیه: اسم فاعل) نو د نبوغ تعریف داسې شو چې نبوغ د یوې لوړې او عالي نتیجې د حصول لپاره د قوت لرل دي. یعنې نوابغ هغه کسان دي چې د لویو کارونو د کولو لپاره د لوی قوت خاوندان وي او د خارق العاده کارو لپاره صلاحیت لري.

نو د پورته څېړنیو څخه چې کوم شی زموږ لاس ته راتلای شي هغه دا دی چې انساني شخصیتونه او د اشخاصو قوتونه او صلاحیتونه قدرتاً او خلقتاً متفاوت دي. دا تفاوتونه په کم او کیف دواړو کې دي. مثلاً عسکریت او شجاعت بېل صلاحیت دی. شعر، نویسنده ګي او د لیکلو طاقت بېل شی دی. د بیان، ناطقې او خطابت قوه علیحده ده. عقل، سنجش او قرار ورکول ځان ته صلاحیت دی. حافظه بېل شی دی. ادراکه قوه بېله ده. نو په دغه شان سره که موږ د انسان د پېژنگلوی مقام ته راشو، نو راته معلومېږي چې دلته د خوردي او من نه هم ډېر تفاوت وجود لري. موږ وینو چې د یوې مدرسې په یو صنف کې سل نفره طالبان درس وایي، استاد، کتاب، د هستوګنې په ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق

نه وي، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب او څوک اعلي درجه. به نو که دا د استعدادونو او صلاحیتونو فرق نه وي، نور نو څه دي؟)

(۱۵: ۵-۶)

۳- لرغوني پښتانه قومونه: دا د استاد خادم یو څېړنیز کتاب دی، چې د پښتنو د نسب سلسله یې د خپل تحلیل او مطالعې پر بنسټ وړاندې کړې ده. دغه کتاب پر (۱۳۵۲ل) کال لیکلی شوی او پر (۱۳۵۶ل) کال په پېښور کې خپور شوی دی.

دغه اثر دویم ځل پر (۲۰۰۸م) کال په ننگرهار کې هم چاپ شوی دی.

استاد خادم دغه اثر (شېخ کټه) ته ډالۍ کړی دی د دې ډالۍ یو علت شاید دا وي چې شېخ کټه رحمه علیه هم د (لرغوني پښتانه) په نامه یو تاریخي اثر لیکلی دی او په هغه کې یې پخواني نوميالي پښتانه معرفي کړي دي. ((شېخ کټه متیزي، د شېخ یوسف زوی اود شېخ ملي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزاني ترې زیات اقتباسات کړي دي.))

(۴۹: ۶۲۰-۶۲۱).

یادکتاب د مضامینو تر نیولیک وروسته په حمدیه کلام داسې

پیلېږي:

نمانځنه دهغه چاده
چې په لاس کې یې دنیا ده
هغه چې د هر چا رب دی
او د ژوندون سبب دی

بیا د استاد له خوا د سر په خبرو کې د پښتنو په اړه داسې راغلي دي: ((پښتانه لومړۍ مغروړه وو او اوس مجبور دي، په دغه وجه له ځانه بېځانه او له خپل خیر و شره پاتې شوي دي، له دوی ځان ورک دی، نو ځکه ټول په تشخصي عزم او قدام خاوند په ازادۍ مین او زړور دي، نن سبا ډېر ستومانه او خاورې په سر دي، دومره راتیټ شوي دي، چې ناهیلۍ په سر اخیستي او په ځان کې یې شک پیدا شوی دی، علاج یې زموږ په فکر د خپل تاریخ او جهان پېژندنه او د ملي شعور په طریقه د خطراتو مخنیوی او د ځان ژغورنه ده، دا کار په بې علمه سیاست او بې پوهې ضدیت او نورو ته د تسلیم په مطلق صورت نه کېږي.)) (۱۴: ۷)

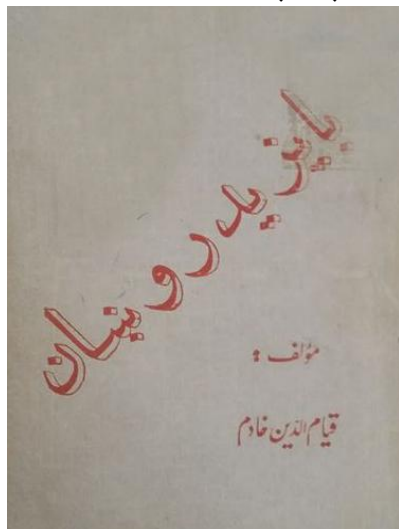
استاد په خپل پورتنی نظر پښتانه دې ته هڅولي، چې د خپل تاریخ په اړه معلومات ترلاسه کړي او د ملي شعور په وسیله د خطرونو مخنیوی وکړي، ځکه د خپل تاریخي هویت په درک سره هره ټولنه کولای شي خپل تېر تاریخي برم بېرته راژوندي کړي، استاد ددې تاریخي اثر زیاته برخه د پښتنو لوی قام ته چې دوه زره کاله تاریخي قدامت لري او سهاک یې بولي، وقف کړې ده.

دغه کتاب پر دوو برخو وېشل شوی، د کتاب په وروستۍ برخه کې د (حاصل او نتیجه) تر سرلیک لاندې استاد له خپلو څېړنو او پلټنو څخه داسې پایله لاسته راوړې ده: ((د غور لوړه سطحه د پامیر هندوکش او د سلېمان غره علاقه د دغو غرونو درې لمنې، شمال او جنوب، شرق او غرب، له امو څخه تر جېلمه د پښتنو تاریخي ځمکه ده په دې سیمه کې د (پخت، پکت، کاسي، سهاک، سیتی، اسکامي، پارتی، یوچي، تخار، کوشاني، یفتلي، پهلویان، برمکیان، غوریان، سوریان، لودیان، غلجیان، ابدالیان، هوتکیان، بارکزیان، سدوزیان، محمدزیان) او نور... او هغه څوک چې د پښتون، افغان او پټان په نامه یادېږي، دوی د ټولو قومونو،

قبیلو او عشیرو سره د یو اصل، یو قوم او ټبر ښاخونه او څانګې دي، چې خپلې ژبې، لهجې، مذاهب، ادیان، قوانین، عادات، کلچر، تهذیب او تمدن لري (...)) (۱۴: ۱۰۲)

دا کتاب د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د روښانولو لپاره یو مهم اثر دی او د ځوانو څېړونکو لپاره ښه لارښود ګڼل کېږي.

۴- **بایزید روښان:** دا د بایزید روښان په باب یو مهم اثر دی چې د هغه ژوند او کارنامې راسپړي. تر دې لیکنې وړاندې موږ په پښتو ادبیاتو کې داسې کومه تذکره نه ده لیدلې چې هغه دې د یو شخص د

ژوند او کارنامو په باب خپره شوې وي. دغه رساله پر (۱۳۳۲ل) کال شاوخوا خپره شوې ده، خو استاد پر (۱۳۲۳ل) کال لیکلې ده. دا نو داسې زمانه ده چې بایزید په داسې بشپړه توګه چې د هغه ژوند او کارنامې خلکو ته وړاندې شوي وي، نه دی پېژندل شوی. تر دې وړاندې بایزید په سیمه کې د (پیر تاریک) په نوم شهرت لاره. استاد بختانی خدمتګار ددې

کتاب په باب وایي: ((مولوي محمد امین خوګیاني به ویل چې ما تر خادم صاحب دمخه پر بایزید روښان باندې کار کړی دی او یوه رساله مې لیکلې ده، دا د هغه د خولې خبره ده، خو دغه رساله په خطي یا چاپي بڼه ما (خدمتګار) نه ده لیدلې، په دې موضوع کې د استاد خادم بایزید روښان، لومړنی کتاب دی چې پر (۱۳۳۲ل) کال د پښتو ټولنې له خوا

چاپ شوی دی. پر کتاب د چاپ تاریخ نشته، مگر (د شریف سرگذشت) د چاپ نېټه (۱۳۳۲ل) کال د (جوزا) میاشت ښودل شوې ده او بیا د همدې کتاب په وروستۍ پښتۍ کې د استاد خادم د چاپ شوو کتابونو فهرست چاپ شوی دی. هلته دا کتاب داسې ښودل شوی دی:

((بایزید روښان (نږدې دی چې طبع شي) سوانح او مشاهیره)) نو ضرور همدغه کال (۱۳۳۲ل) کال کې چاپ شوی دی.

د استاد خادم د بایزید روښان د چاپي کتاب وروستۍ کرښه داسې ده:
((کابل-۱۶ د لوه ۱۳۲۳ قیام الدین خادم)).

له دې کرښې څخه دا جوتېږي چې ددې کتاب د لیکلو کار استاد خادم د هغه تر چاپ یوولس کاله دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال پای ته رسولی دی. هغه مهال لا د روښان او روښانیانو پر حالاتو څوک نه پوهېدل. د (حالنمې) حال نه و معلوم، (خیرالبیان) د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی او ختیځپوهانو لا پوره او سم نه و لوستی، (د علم رساله) لا د جهل په دوړو کې پټه وه، د روښان او روښاني شاعرانو اثار نه وو چاپ شوي او پیر روښان لا په (پیر تاریک) یا (تاریک پیر) مشهور و.

استاد خادم د روښان پیر د مخالف اخوند دروېزه د منفي لیکنو، د ځینو ختیځپوهانو د لنډو او مبهمو معلوماتو، د تاریخ د ځینو محدودو کتابونو د محدودو لیکنو او د ځینو روښاني شاعرانو د خطي نسخو له شعرونو څخه په خپل استخراج، پرتله او استناد دا کتاب ترتیب کړی دی، چې ضرور به له تاریخي تېروتنو څخه خالي نه وي او اوس بشپړونې ته اړتیا لري، خو تر ډېره حده پورې خصوصاً د کتاب د چاپ پر وخت گټوره، نوې او نوښتگره هڅه وه.

په هغه وخت کې چې روښان (تاریک) بلل کېده او د څلورو پېړیو د پرله پسې تبلیغاتو په نتیجه کې د چاپېریال عام ذهنیت په پوره ډول د هغه په مخالف سمت کې و، د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهامت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.))

د استاد خادم دا اثر ټولټال (۴۳) سرلیکونه او (۱۶۴) مخونه لري .

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه د کتاب د چاپ کال نه دی ښودل شوی، د لومړۍ پښتۍ په دننه خوا لیکل شوي: ((دې کتاب په (۱۳۲۳ل) (۱۹۴۴م) کال کې د اقتصاد جایزه اخیستې ده)) د اثر په څلورو لومړیو مخونو کې نیولیک راغلی دی، وروسته د ښاغلي مولف عکس، بیا د پښتو ټولنې د خپرونو په لړ کې (۱۰۵) نمبر ښودل شوی، وروسته د پوهاند صدیق الله رښتین له خوا یو لنډ تقریظ کښل شوی، چې د بایزید روښان مقام او شخصیت یې په ډېر لنډ ډول ستایلی او لوستونکي یې ددې ارزښتمن اثر لوستلو ته هڅولي دي.

بیا د ښاغلي مولف له خوا (لومړنۍ خبرې) شوي، په دې لومړنیو خبرو کې د دې اثر د تحقیق علت داسې ښودل شوی: ((یوه له دغو مسئلو څخه چې تحقیق یې غوښت د (بایزید روښان) او د ده د عصر او محیط د واقعاتو او حوادثو پلټنه او د دغو اصل او منشاء پیدا کول وو، چې په دې باب کې مختلف افکار او رنګارنګ نظریې په روایتي او کم و بېش ادبي ډول موجودې او د خلکو په منځ کې متداولې وې، اما په دې باب کې څومره چې د موضوع، وخت او مراجع په لاس راتلل او زما ناڅیزه قلم د جولان تقاضا وه، د پښتنو وروڼو او د علم او تحقیق د شایقینو څخه مې خپل زیار درېځ نه کړ...)) (۱۹: ۳)

د کتاب د په ځینو برخو کې د دولت لوانی او میرزاخان انصاري له دېوانونو څخه د روښان په اړه ځینې بیتونه او اشعار راغلي دي، دا کار په دې خاطر شوی چې د (روښان) په اړه د نوموړو شاعرانو نظریات څرګند شي. د دې اشعارو په لوستلو سره د دولت لوانی او میرزاخان انصاري علمي، ادبي، اخلاقي او مسلکي مقام ښه څرګندېږي او په دیني او مذهبي حیثیت هم دا دواړه شاعران پاڅه مسلمانان او پاک سنیان ثابتېږي. د دوی په اقوالو کې له دین، قران، مذهب او اخلاقو څخه پرته بل څه نشته. څرنگه چې د دوی مقام څرګند شو، د نوموړو په دېوانونو کې چې په زرګونو ابیات موجود دي، د روښان او د ده د کورنۍ په باب کوم بد لفظ یا له ادبه وتلې خبره سړی کتلی نه شي، د کفر او الحاد حکمونه خو لا څه کوي، بلکې غوره شوو ادبیاتو کې (روښان) ته د نوموړو شاعرانو اخلاص او ارادت له ورایه معلومېږي.))

د یادونې وړ برېښي چې استاد خادم د بایزید روښان تحقیقي اثر په داسې وخت کې لیکلی و، چې د استاد بختاني په قول: ((په هغه وخت کې لا د روښان او روښانیانو حالات دومره نه وو روښانه شوي، د حال نامې حال نه و معلوم، خیر البیان لا د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی. په هغه وخت کې د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهادت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.)) (۲۸: ۴۲)

هر لیکوال ته په کار دي چې علمي شهادت او اخلاقي شهادت ولري، له نېکه مرغه دا بارز خصوصیات د استاد خادم په خټه کې اخیښل شوي دي، نو ځکه خو هره موضوع د علم په معیار او بنسټ خپري، نه پر ټولنه د واکمن چاپېریال په ګټه او غوښتنه.

مؤلف په پایله کې په لنډ ډول د روښان د تحریک بنیاد په (۱۱۰) مادو کې خپرې او بیا د روښان په باب لیکي:

((د ده په سر کې د پښتنو د لاسه تللي برم او د هغه د بېرته اعاده کولو، د مغولو د تخت اړولو او د پښتنو د ملي حکومت د جوړولو نقشه پرته وه، ده غوښتل دغه قوم چې پرته د وینې له رنگ نه بل هېڅ رنگ نه قبلوي، متحد کاندې او کار ترې واخلي، د مغولو حکومت چې کوم وخت دده په پلان پوه شو، نو په خپل ټول زور او قوت سره یې د پښتنو دغه لوی سیاسي مشر په خپل هدف کې ناکام کړ او د ده اولاده یې هم په ارامه پرېښوده.))

د پایلې په وروستی برخه کې ښاغلی مؤلف خپل تأسف داسې څرگندوي:

((په دې ناکامۍ کې پښتنو هم برخه واخیسته او خپله پښه یې په خپله په تسکوره ووېله، اه! که ویشتلې یم، خو بیا په خپل ټوپک یم.))

(۱۹: ۱۶۴)

۵- نوې رڼا: نوې رڼا د استاد خادم د (سلو) خورو ورو خېرنیزو او تحلیلي لیکنو ټولګه ده چې پر (۱۳۴۳ ل) کال د هېواد ورځپاڼې له خوا خپره شوه. دغه لیکنې لومړۍ د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خورې وړې خپرې شوې دي. وروسته استاد راټولې کړې او بیا یې کتابي بڼه ورکړه. په دې ټولګه کې په لوړ ادبي ذوق او هنري ګاڼه پېژندل شوې یو شمېر داسې لیکنې هم ځای شوې دي چې هغه منشور شعر ګڼل کېدی شي. استاد بختانی بیا ددې کتاب په باب لږ شان تفصیلي معلومات ورکوي، هغه وایي: ((د استاد خادم د اجتماعي، سیاسي، ادبي، سلو مقالو یوه مجموعه ده، چې دا مقالې د کتاب د چاپ له وخته په تېرو څلورپښتو کلونو کې په خپل

وخت د هېواد په خپرونو، زیاتره په اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري، کابل، اصلاح او هېواد) کې خپرې شوي او ژورنالېستیک ارزښت یې زیات دی. په دې کتاب کې خو د لیکوال یو هدف دا هم و چې د پښتو د عادي نثر نمونه وړاندې کړي او رښتیا هم چې ډېره ښه او غوره نمونه یې وړاندې کړې ده، چې د هېواد ژورنالېستانو لپاره د مشق او تقلید وړ ده. د ټولنیزې مفاهمې د وسایلو ژبه باید دغسې ساده، روانه، خوږه او ښکلې وي چې که موضوع مبهمه او مغلقه هم وي د سواد د متوسطې سويې خاوند ورباندې ژر پوه شي.

د کتاب په سر کې مقالې سل ښودل شوې دي، خو په فهرست کې (۱۰۵) عنوانه درج دي. دا دواړه صحیح دي.

په دې ډول:

په اجتماع کې خپلچاري، په اجتماع کې ساده وگړي، په ټولنه کې سوداگران، ښکان او محسان تر څلورو عنوانونو لاندې لیکنې په حقیقت کې د یوې مقالې څلور برخې دي. (د کتاب له ۲۲۶ څخه تر ۲۴۲ مخه پورې).

- (پښتون د ملت نوم دی، د قام نوم نه دی)، تر عنوان لاندې مقاله د استاد الفت لیکنه ده، داسې ښکاري چې دا مقاله د مولف خوښه شوې ده او هغه یې راخیستې ده، په اخره کې یې تخلص (الفت) هم راوړی دی. (له ۳۸۹ څخه تر ۳۹۳ مخه پورې)

- ایا د وطن مینه غریزي ده؟ تر عنوان لاندې مقاله چې د مکالمې یا څو کسيز ډيالوگ شکل لري، ما (بختاني) لیکلې ده او د زېري په جریده کې مې خپره کړې ده. دا لیکنه هم د استاد خوښه شوې ده، هغه

یې په خپل کتاب کې راخیستې ده او په پای کې یې ورته لیکلي دي: (زېږی)، (۳۹۴ څخه ۴۰۴ مخه پورې).

په دې صورت په خپله د استاد په قلم (سل مقالې) پاتې کېږي او د کتاب د سر دا عبارت: (د قیام الدین خادم سل مقالې) سم دی.

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه دا کتاب د هېواد ورځپاڼې له خوا پر (۱۳۴۳ ل) کال په (۵۲۴) مخونو کې خپور شوی دی او وروسته بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا پر (۱۳۸۴ م) کال یو ځل بیا په (۶۳۰) مخونو کې خپور شوی دی.

ددې کتاب په اړه ښاغلي (اسد الله غضنفر) یوه اوږده تحلیلي لیکنه کړې چې د استاد خادم په باب دکورنیو لیکوالو په نظرونو کې په بشپړ ډول راغلي ده.

۶- افغاني موسیقي: استاد خادم د افغاني موسیقي په باب یو

ځانګړی اثر هم لیکلی و، د دې اثر څرک د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادم له هغې لیکنې څخه لګي چې د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوی علمي اثر (مکارم الاخلاق) یې لیکلې ده، استاد هېوادم په دې لیکنه کې یادونه کوي چې: ((استاد خادم د افغاني موسیقي په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی. په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقي په باب خبرې کړي او په افغاني موسیقي کې یې د ځینو سیمو د موسیقي د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.)) سرمحقق زلمي هېوادم زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې.)) (۴۴: ۵۰)

که څه هم د (افغاني موسيقي) ځانگړی کتاب تر اوسه زموږ لاس ته نه دی راغلی، خو د (ملي موسيقي) او (زموږ کومه موسيقي ملي رنگ لري؟) تر سرليکونو دوه ځانگړې ليکنې په (رڼه چينه) کې خوندي شوي دي، چې دا دواړه ليکنې زموږ د ملي موسيقي څرنگوالی په گوته کوي.

(۲۴: ۱۱۵۲-۱۱۵۴)

۷- شلمه پېړۍ او پښتانه: په دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپو اثارو کې د يوه اثر يادونه راغلې ده. دا يادونه هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک کې شوې ده او ځينو نورو اثارو کې هم د هماغه بنسټ له مخې يو ځل بيا تکرار شوې ده. د دې کتاب د محتواياتو په باب تر دې دمه نور معلومات په لاس کې نه شته، چې څو مخه و او تر کومو سرليکونو لاندې په کې ليکنې راغلې دي. دا چې د دې اثر خطي نسخه به اوس چېرته وي، په دې باب هم کره معلومات په لاس کې نه شته.

۸- پښتني پور: پښتني پور هم د پښتانه شعراء په پنځم ټوک کې د يوه ناچاپ مستقل اثر په توگه ياد شوی، خو د ياد کتاب مولف بيا د دې اثر په باب بيا نور معلومات نه ورکوي. تر هغه وروسته چې استاد بختاني خدمتگار (د ملی ادب او ژورنالېزم خدمتگار) په نامه د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب بل ځانگړی اثر وليکه او لومړی ځل يې پر (۱۳۶۸ ل) کال د استاد خادم د لسم تلين په مناسبت چاپ کړ، بيا هم د دې اثر شرح نه ده راغلې، نو ځکه خو دا معلومه نه شوه چې دا يو مستقل اثر دی او يا هم کومه لنډه يا اوږده ليکنه چې د خپل وخت په کومه خپرونه کې چاپ شوې ده. د ليکنې له عنوان څخه ښکاري چې د پښتني کلتور د يوه دود (غچ) په باب به ليکل شوې وي.

۹- د پښتنو قامولي: په دې نامه هم د استاد خادم په ناچاپه

اثارو کې د یوه ځانگړي اثر نوم راغلی دی، دا یادونه په پښتانه شعرا پنځم ټوک کې هم شوې او بیا چې ښاغلي مطیع الله روھیل د استاد بېنوا د (اوسني لیکوال) درې واړه ټوکونه سره یو ځای چاپ کړل، هلته هم د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې په لمن کې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په توگه ددې اثر نوم راغلی دی، خو نوره زیاته شرح یې نه ده ورکړې. په (رڼه چین) دواړو ټوکو کې چې د استاد خادم د اکثر و نثرونو ټولگه ده، په هغه کې هم د (پښتنو قامولي) په نامه نه د کوم ځانگړي اثر او نه هم د کومې لیکنې متن راغلی دی. البته دې ته ورته نورې ډېرې زیاتې لیکنې په کې خوندي شوې دي.

۱۰- غوره سندرې: غوره سندرې هم په بېلابېلو تذکرو او د

خادم صیب په پېژندنه کې د یوه ځانگړي ناچاپ اثر په توگه یاد شوی دی، خو په دې اړه نور معلومات نه دي ورکړل شوي. (رڼه چین) او (خادم باد سبا یم) کې په دې نامه د کوم ځانگړي اثر یادونه نه ده شوې. تر دې دمه موږ غوڅ حکم نه شو کولای چې (افغاني موسیقي) او (غوره سندرې) به یو اثر وي، یا بېلابېل او یو بل سره به څومره ارتباط لري؟ کېدی شي (غوره سندرې) د یو شمېر غوره سندرو ځانگړې ټولگه وي. (افغاني موسیقي) یو جلا اثر دی چې مخکې مو ورته یادونه وکړه. خو په ادبي تذکرو کې دا دواړه بېلابېل اثار گڼل شوي چې تر دې دمه لا چاپ شوي نه دي.

۱۱- د پښتو مشاعرې: په (پښتانه شعرا) پنځم ټوک کې په دې

نامه د یوه ناچاپ اثر یادونه شوې ده او تر هغه وروسته نورو چاپ شویو

تذکرو کې یې هم یوازې یادونه راغلې ده، نه دا چې دا اثر یې تشریح کړی وي.

په (رڼه چینه) او (خادم باد سبا یم) کې هم په دې باب په مشخص ډول څه یادونه نه ده راغلې، خو په (رڼه چینه) کې د شعر او شاعرۍ په باب نور گڼ مسایل راغلي دي، لکه: (د شعر او شاعرۍ په باب سوال او ځواب، د پښتو شاعرۍ معیار، د رحمان بابا مشاعره) او ځینې نورې لیکنې راغلي، خو تر پورته عنوان لاندې د یوه مستقل اثر یادونه نه ده شوې او نه کوم متن راوړل شوی دی.

البته په (خادم باد سبا یم) کې د خادم صیب او ځینو نورو شاعرانو تر منځ د یو درېو مشاعرو یادونه راغلې او د هغو اړوند شعرونه یا نظمونه هم ورسره چاپ شوي دي. ددې احتمال هم شته چې (د پښتو مشاعرې) تر عنوان لاندې اثر کې استاد خادم د یو شمېر ترسره شویو مشاعرو شعرونه خوندي کړي وي.

۱۲- د تنقید حق: د تنقید حق هم د استاد خادم په ناچاپه مستقلو اثارو کې گڼل شوی، لومړی ځل چې دا اثر پر (۱۳۶۷ل) کال په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) کې د ناچاپ اثر په توگه یاد شوی، تر هغه وروسته چې نورو تذکره لیکونکو یا څېړونکو له دې اخځ څخه گټه اخیستې، هغوی ټولو دا په همغه شان راوړی چې په لومړي اخځ کې ښودل شوی دی، خو په یوه څېړنیز اثر کې هم ددې اثر په باب معلومات نه دي راغلي چې د دې اثر کمیت او څرنگوالی تشریح کړي.

۱۳- ساتلې خزانې: ساتلې خزانې هم د پورتنیو یادو اثارو په توگه یو بل ځانگړی اثر ښودل شوی دی. دا یې هم د استاد ناچاپ ځانگړی اثر گڼلی دی، خو هېڅ تذکرې تشریح نه ده ورکړې، چې دا

کومه ادبي تذکره ده، د پخوانیو شاعرانو د شعرونو غورچاڼ دی او که د پښتنو د تاریخ په باب ځانگړی اثر دی او یا هم کومه لیکنه ده. ادبي تذکرو یوازې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په نوملړ کې راوړې ده.

۱۴- د پښتو ولسي ادب: د پښتو ولسي ادب هم د استاد خادم په ځانگړو ناچاپه اثارو کې شمېر شوی اثر گڼل شوی، البته دې کې هېڅ شک نه شته چې خادم صیب د ولسي ادب په باب گڼ شمېر متفرقه لیکنې پر خپل وخت په رسنیو کې خپرې کړې دي، کېدای شي دا د همغو لیکنو یوه ټولگه وي، خو تر دې وخته د کوم ځانگړي اثر په توگه چاپ شوې نه ده او یوازې د ناچاپه اثارو په نوملړ کې یې یادونه راغلې ده.

۱۵- افغاني حکومت: د (افغاني حکومت) تر نامه لاندې د (پښتانه شعرا) په پنځم ټوک کې د دې اثر یادونه راغلې او دا یې د خادم صیب یو ځانگړی چاپي اثر گڼلی دی. د خادم صیب د اثارو د پلټنې په بهیر کې یاد اثر ما ته تر گوتو نه شو او نه هم د هغه په منثورو کلیاتو (رڼه چینه) کې په دې نامه د کوم ځانگړي اثر یا لیکنې متن موجود دی. په (رڼه چینه) دواړو ټوکونو کې د خادم صیب اکثره چاپي لیکنې په تېره بیا مستقل چاپي اثار خوندي شوي دي، خو تر پورته عنوان لاندې د کوم ځانگړي اثر یادونه په کې نه ده راغلې.

۱۶- ملیت او بین الملیت: د (پښتانه شعراء) پنځم ټوک کې نیشنلیزم او انټر نیشنلیزم (ملیت او بین الملیت) په نامه د یوه ځانگړي چاپي اثر یادونه راغلې او پورته عنوان یو چاپي اثر گڼل شوی دی، ما ته خو تر دې دمه د یو خپلواک اثر په توگه د دې اثر چاپي نسخه تر سترگو نه شوه، البته په دې نامه د استاد یوه ځانگړې لیکنه شته چې په (رڼه چینه) دویم ټوک کې په (۹۰۳-۹۰۵) مخونو کې چاپ شوې ده، دا لیکنه

په دري ژبه ده او تر دې دمخه په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې وه. څرنگه چې خادم صیب پر ملت، ملت، قومیت او نورو ملي مسایلو ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي، نو د دې احتمال شته چې دا لیکنې یې تر پورته عنوان لاندې سره اوډلې وي، خو مخکې تر دې چې د یوه ځانگړي اثر په توگه چاپ شي، په متفرق ډول خپرې شوې دي.

۱۷- کوشانيان څوک وو؟: استاد بختاني (کوشانيان څوک

وو؟) اثر د استاد خادم د چاپي اثارو په لړ کې (۲۱) شمېره اثر گڼلې، چې چاپ شوی دی، خو نور تفصیل یې نه دی ورکړی. البته په همدې نامه یوه ځانگړې لیکنه په (رڼه چینه) دویم ټوک کې چاپ شوې ده. (۲۳: ۴۶۳ - ۴۶۹)، خو د یوه مستقل کتاب په بڼه ما ته تر اوسه په لاس نه دی راغلی، په (رڼه چینه) کې هم دا لیکنه (د لرغوني پښتانه قومونه) څخه رااخیستل شوې ده.

۱۸ - پارتیان څوک وو؟: دا هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک

کې د استاد خادم یو ځانگړی اثر گڼل شوی دی او د چاپي اثارو د لېست په لړ کې (۲۰) مه شمېره ورکړل شوې ده، خو په دې برخه کې نور توضیحات نه دي ورکړل شوي، کېدی شي دا هم د استاد خادم کومه ځانگړې لیکنه وي، چې استاد بختاني هغه د چاپي اثارو په لړ کې د یوه ځانگړي اثر په توگه گڼلې ده.

۱۹- د خوشال او رحمان موازنه: په دې نامه د استاد

خادم د یوه ځانگړي اثر یادونه شوې ده، خو تر اوسه پورې لا د ځانگړي اثر په توگه چاپ شوی نه دی. ځینې نور څېړونکي بیا په دې نظر دي چې استاد خادم د خوشال خان خټک او رحمان بابا د افکارو په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې، په دې لیکنه کې یې د پښتو ادب دا دوه ستر

شخصیتونه او د هغو افکار پرتله کړي دي. خادم صیب په دې نظر دی چې ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري)) نو کومو تذکرو چې ((د خوشال او رحمان موازنه)) یو مستقل اثر بللی، غالباً موخه به یې د خادم صیب هغه تفصیلي لیکنه وي، چې استاد په همدې نامه لیکلې وه او یوه علمي سیمینار کې یې اورولې هم وه.

سرمحقق زلمی هېوادمیل بیا د دغه اثر په باب وایي: ((دا د هغې رسالې نوم دی چې ده د خوشحال خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ.ق) د مړینې د (۲۸۶) تلین په بین المللي سیمینار کې اورولې ده او د لیکلو تاریخ یې بنایي پخوانی وي، ځکه د استاد د اثارو کوم لېست چې په اوسني لیکوال کې چاپ شوی دی، هورې هم د دې رسالې یادونه شته)) (۴۵:۴۲)

۲۰ - د پښتو د تاریخ یوه زړهپاڼه: (د پښتو د تاریخ یوه زړه پاڼه) په نامه د استاد خادم د یوه ځانگړي ناچاپ اثر یادونه شوې، دا هم په همغو چاپي تذکرو کې راغلې چې دمخه مو یادونه وکړه. د دې ځانگړي اثر یا لیکنې د څرنگوالي په باب نور زیات څه نه دي ویل شوي.

۲۱ - نوې لار: استاد سر محقق زلمی هېوادمیل په خپله هغه لیکنه کې چې د استاد خادم (مکارم الاخلاق) پر ژباړل شوي اثر یې کړې او په هغې کې یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو هم تفصیلي رڼا اچولې ده، د همدې لیکنې په پای کې د (نوې لار) اثر یادونه کوي، خو نور توضیحات یې نه دي ورکړي چې دا (نوې لار) کوم بېل ځانگړی اثر دی او که همغه (نوې رڼا) ده، چې د خادم صیب د هنري، نیمه هنري، څېړنیزو او تحلیلي لیکنو یوه ټولگه ده.

۲۲ - نوی ادب، شعر و ادب: په ځینو تذکرو کې (نوی

ادب) هم د خادم صیب یو ځانګړی اثر بلل شوی، خو په دې باب یې نور توضیحات نه دي ورکړي چې دا څه ډول اثر دی. البته د نوي ادب، شعر او شاعرۍ او په ټوله کې د ادبیاتو په باب استاد خادم بېلابېلې لیکنې کړي چې ځینې یې په ځانګړو اثارو او ځینې یې هم په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. په (رڼه چینه) منثورو کلیاتو کې هم دا ډول لیکنې راغلې دي، کېدی شي د همغو لیکنو ټولګې ته یې (نوی ادب) نوم غوره کړی وي، خو لا تر دې دمه د ځانګړي او مستقل اثر په توګه چاپ شوی نه دی. دغه راز د ((شعر و ادب)) په نامه د لیکنو یوه بله ځانګړې مجموعه چاپ شوې ده، سرمحقق زلمی هېوادم لږ دغې مجموعې سره د استاد خادم د لیکنو د ارتباط په باب وایي: ((په (شعر و ادب) نومې مجموعه کې د استاد خادم دغه لاندې لیکنې: (د شعر غرض او غایه، ادب او حیات، د شعر او شاعرۍ په باب) او د ادبیاتو او شعر په باب په عمومياتو خبرې لري.)) (شعر او ادب) مجموعه عبدالله بختاني راټوله کړې او پر (۱۳۳۳ل) کال پښتو ټولنې چاپ کړې ده.

۲۳ - علمي پښتونولي: علمي پښتونولي هم د خادم صیب یو

اثر ګڼل شوی او هېوادم صیب یې په پر (مکارم الاخلاق) باندې په خپله لیکنه کې یادونه کړې، د دې اثر په باب په نورو ځایونو کې مشخص معلومات نه شته چې د اثر څرنگوالی او څومره والی په ګوته کړي.

۲۴ - غریزه حب خیر: په دې نامه د استاد خادم په ناچاپه اثارو

کې د یوه اثر نوم راغلی دی. تر (پښتانه شعراء) پنځم ټوک وروسته په نورو ادبي تذکرو کې هم د دې اثر یادونه شوې، خو یوازې نوم یې یاد شوی دی، نور یې هېچا پر څرنگوالي او څومره والي بحث نه دی کړی.

۲۵- اسماني غږ: د استاد قدرمنې لور (ډاکټرې ثريا خادم)د

(اسماني غږ) په نامه د استاد د يوه ځانگړي اثر يادونه کړې ده. دې د (نبوغ او عبقریت) اثر د دویم چاپ په پیل کې په (يادونه او مننه) کې ويلي دي: ((په نږدې راتلونکي کې به (اسماني غږ) او (د مرغلرو امېل) کتابونه چې د چاپ چارې يې روانې دي، ستاسو مطالعې ته وړاندې شي.)) (نبوغ او عبقریت، يادونه او مننه مخ). په (رڼه چينه) لومړي ټوک کې هم د (اسماني غږ) په نامه يو نثر شته چې د ياد کتاب په (۱۵۴-۱۵۵) مخونو کې چاپ شوی دی. (۲۳: ۱۵۴-۱۵۵) استاد خادم دا ليکنه په (کهي) کلي کې د (۱۳۳۷ل) کال د غبرگولي مياشتې پر (۲۳) مه نېټه کړې ده.

۲۶- د پښتون د ستې ځانگې: پر (۱۳۶۷ل) کال چې

(پښتانه شعرا پنځم ټوک) چاپ شو او د استاد خادم د اکثرو چاپي او ناچاپه اثارو نوملړ يې خپور کړ، نو د (پښتون د ستې ځانگې) په نامه په چاپي او ناچاپه اثارو کې د کوم اثر يادونه نه ده شوې، خو پر (۱۳۹۴ل) کال د (نبوغ او عبقریت) بيا چاپ پر مهال د ډاکټرې ثريا خادم د يادونې له مخې (د پښتون د ستې ځانگې) اثر چاپ شوی دی، خو زما له هڅو سره سره د دې ليکنې تر مهاله ما د دې اثر چاپي بڼه ترلاسه نه کړای شوه.

۲۷- لرغوني افغانان: که څه هم په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د

(لرغوني افغانان) په نامه د استاد خادم د کوم ځانگړي اثر يادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطيف ياد د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب په يوه ځانگړې ليکنه کې دا (لرغوني افغانان) د استاد خادم يو ځانگړی ناچاپه اثر گڼلی دی. (لرغوني پښتانه قومونه) په نوم چې مو د مخه د کوم اثر

یادونه وکړه، کېدی شي (لرغوني افغان) او لرغوني پښتانه قومونه) یو اثر وي.

۲۸ - د پښتونولۍ ادب: (د پښتونولۍ ادب) په نامه په نورو

ادبي تذکرو کې د کوم ځانگړي اثر یادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطیف یاد ورته په خپله یوه ځانگړې لیکنه کې نغوته کړې ده. څرنگه چې استاد خادم د پښتو او پښتونولۍ او دېته نورو موضوعاگانو په باب گڼ شمېر لیکنې کړي دي، د (پښتونولۍ روح) په نامه هم استاد خادم یوه ځانگړې لیکنه لري چې په (رڼه چینه) کې هم خپره شوې ده، خو د (پښتونولۍ ادب) په نامه لیکنې متن او یا هم د هغې د څرنگوالي په باب معلومات مې ترې دې دمه ترلاسه نه کړای شول.

۲۹- لوی سهاک: ښاغلي لطیف یاد د یوه ځانگړي اثر په توگه د

(لوی سهاک) په نامه د یوه ناچاپه ځانگړي اثر یادونه کړې، خو نورو ځایونو کې د یوه ځانگړي اثر په توگه د دې اثر یادونه نه ده شوې.

۳۰ - ټولنپال افغان مونوفیسټ: ښاغلي لطیف یاد د ټولنپال

افغان مونوفیسټ په نامه د استاد خادم په اثارو کې د یوه چاپي اثر یادونه کړې ده. په نورو تذکرو کې د دې ځانگړي او یا هم چاپي اثر یادونه نه ده راغلې، خو خادم صیب همدې ته په ورته مفهوم ډېرې لیکنې کړي دي. له هغې جملې څخه یې یوه په (رڼه چینه، دویم ټوک) کې چاپ شوې ده. که د خادم صیب دا ډول لیکنې سره راټولې شي، نو حجم یې تر یوه ځانگړي اثر هم پورته کېږي.

د یادونې وړ ده چې د (ټولنپال افغان مونوفیسټ) په نامه د (افغان ملت) جريدې په لومړۍ گڼه کې هم ځینې مطالب خپاره شوي دي. سرمحقق

زلمی هېوادم مل هم د استاد خادم له خولې د دې اثر د شتوالي تائید کوي.

۳۱ - کنفرانسونه: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې (کنفرانسونه) د استاد خادم یو ناچاپ اثر ګڼل شوی دی، په دې اثر کې د خادم صیب هغه ویناوې او لیکنې شاملې دي چې ده د ملي شورا مشرانو جرګې ته کړي او یا هم په نورو علمي، ټولنیزو او سیاسي غونډو کې یې اورولې دي. د دې ډلبندۍ ځینې لیکنې په متفرق ډول د هېواد په چاپي خپرونو کې خپرې شوې دي، خو د ځانګړي اثر په توګه لا تر دې دمه چاپ شوې نه دي.

ب- ادبي تذکري او تاریخ لیکنه:

پر پورتنیو یادو نثري اثارو سربېره چې زیاتره ټولنیز مسائل په کې بیان شوي دي، استاد خادم په تذکره لیکنې کې هم لوی لاس درلود.

خادم صیب یو له هغو لومړنیو لیکوالو څخه دی، چې په پښتو کې یې د تذکره لیکنې لپاره اساسي هلې ځلې کړي دي. دده او له ده سره د نورو ملګرو لیکوالو د زیار او کار له برکته د پښتنو لیکوالو د پېژندنې په باب د (تذکرۃ الشعرا) او (پښتانه شعرا) لړۍ توده شوه. ده نه یوازې دا چې په دې برخه کې پښتانه نثر لیکونکي او ناظران راپېژندلي، بلکې د تذکره لیکوال لپاره یې د تذکره لیکنې یوه تیوري او عملي بېلګه هم وړاندې کړې ده. دده په قلم لیکل شوې تذکري دادي:

۱- د پښتو ننني لیکوال: دا د هغې زمانې د شاوخوا لیکوالو

یوه تذکره ده، چې خادم صیب په کې ژوند کاوه، په دې تذکره کې د هر شاعر او لیکوال لنډه پېژندنه راغلې ده.

دغه تذکره د کابل کالنی د (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال گڼو کې خپره شوې ده. په دې تذکره کې استاد په خپل خواږه قلم د لیکوالو پېژندنه او د هغوی د اثارو بېلگې وړاندې کړې دي. استاد بختانی په دې باب وایي: ((هو! خادم صیب د هغه وخت د نورو لیکوالو بیوگرافي لیکلې وې، خو د کابل کالنی مسول مدیر (سید قاسم رښتیا) بیا د نوموړي لیکوال (قیام الدین خادم) بیوگرافي لیکلې ده او د هغه د کار په پای کې یې خپره کړې ده. زه فکر کوم چې دا د استاد خادم په شمول د پښتو د معاصرو لیکوالو لومړنۍ تذکره ده چې ابتکار یې استاد خادم ته راجع کېږي.))

(۲۹: ۳۲)

(د پښتو نښي لیکوال) د تذکرې د چاپي قدامت له مخې د پښتو د لومړنیو چاپي تذکرو له جملې څخه ده. دلته د دې خبرې یادول هم په کار دي، کوم لیکوال چې په دې تذکره کې له استاد خادم څخه پاتې شوي و، وروسته ورپسې استاد رښتین معرفي کړل او په همدې نامه یې پر (۱۳۱۹ل) کال په (کابل کالنی) کې چاپ کړل.

۲- د پښتو نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره:

((د) د پښتو نثر یوه تاریخي پلټنه ده چې په هغې کې د پښتو د پخوانو نثر لیکونو پېژندنه هم شوې ده، د استاد خادم دغه رساله د کابل کالنی د (۱۳۱۹ل) او (۱۳۲۰ل) کال په گڼو کې خپره شوې ده.

په همدې زمانه کې د پښتو ټولنې له خوا، د پښتو شاعرانو د تذکرې لیکلو کار هم روان و، (تذکرۃ الشعراء) او د (پښتانه شعرا) لړۍ د هماغه کار نتیجه او ادامه ده. ځېنې څېړونکي وایي: ((داسې معلومېږي هغه وخت داسې فکر و چې د شاعرانو او ناظرانو د تذکرو بېله لړۍ وي او د نثر لیکونکو بېله، ځکه نو دغه د نثر برخه استاد خادم ته رسېدلې وه. کاشکې

له هماغه پیل نه د نظم او نثر د لیکوالو د تذکرې لیکلو گډه سلسله پیل شوې وای، ځکه چې د پښتو ادب او لیکوالۍ په دواړو خواوو کې زیات کار شوی دی او زموږ د پوهانو، شاعرانو، لیکوالو د فکر او هنر مرغړې په دواړو لړیو کې پېیل شوې دي. که ددې دواړو خواوو تذکرې سره یو ځای وای، نو د ادب تاریخ د لیکوالو لپاره به کار اسان شوی وای.) د استاد خادم له خوا لیکل شوې تذکره هم د لومړنیو چاپي تذکرو له جملې څخه گڼل کېږي.

۳- پښتانه شعراً: که څه هم دغه لړۍ تر پنځم ټوکه پورې خپره شوې، شپږم او اووم ټوک یې هم د استاد بختاني په زیار ترتیب شوی دی. استاد خادم د دغې لړۍ په لومړۍ کړۍ کې چې د استاد حبیبی په زیار او دویمه کړۍ کې چې د استاد رښتین په زیار په ترتیب سره پر (۱۳۲۰ل) او (۱۳۲۱ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې، خپله ونډه اخیستې ده. په لومړي ټوک کې مدون لیکلي چې: ((ښاغلی قیام الدین خادم، چې تر ټولو لومړی حق لري او د کتاب ډېرې برخې یې لیکلي او په پلټنو کې یې زیار کښلی دی.)) د دویم ټوک مدون بیا استاد خادم په مرستندویانو کې راوستی دی. د پښتانه شعرا په دویم ټوک کې (میانیم، عبدالنبي، مراد علي، نورالدین، نعمت الله، ملا مقصود، نوروز، غلام محمد او میر احمد شاه) د استاد خادم په قلم معرفي شوي دي.

۴- مجلسي شاعران: دا کتاب هم یوه تذکره گڼل شوې ده، دا اثر د استاد خادم د ژوند پر مهال هغه په خپلو ناچاپو اثارو کې گڼلی او تر دې دمخه (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی نه دی، په غالب گومان په دې کې به پښتو ولسي شاعران معرفي شوي وي، خو څرنگه چې اوس ددې اثر کومه نسخه زموږ په واک کې نه شته، نو ځکه ډېر بحث پرې نه شو کولای،

چې څومره او د کومو سیمو شاعران به په کې معرفي شوي وي. د یادونې وړ ده چې په همدې نامه (دردمند) صیب هم یو اثر لیکلی او په متفرق ډول یې کابل مجله کې چاپ کړی دی.

۵- **روهې گلونه:** روهې گلونه که څه هم بشپړه تذکره نه ده، خو د تذکره لیکنې یو څه تومنه لري او هغه دا چې په دې ټولګه کې استاد په خپل عالي ذوق له (بېټ نیکه) رانیولې ان د للمې تر (ملا احمد ګله) د (پنځوسو شاعرانو) د شعرونو بېلګې غوره کړي او راټولې کړې دي. دغه اثر پر (۱۳۲۶ل) کال خپور شوی دی.

دا اثر د پښتو د پنځوسو تنو شاعرانو د شعرونو انتخابي مجموعه ده چې خادم صاحب د پښتو شعر له دومره پراخې او بډایې ذخیرې څخه ضرور د ډېرې مودې په ترڅ کې انتخاب او د موضوع له مخه په شپږو بابونو کې ترتیب او تدوین کړې ده. هر باب یې څو فصلونه او هر څپرکی یې ځانله ځانله عنوانونه لري. د استاد خادم خبره: ((څومره چې دا مجموعه یوه ادبي مجموعه ده او د ادب او شعر د نزاکتونو او شکاریو څخه ډکه ده، هغومره د ژوند او زندگی د اسرارو خزانه هم ده.)) استاد ددې ارزښتمن اثر متن پر (۱۳۲۵ل) کال بشپړ کړی او پر (۱۳۲۶ل) کال چاپ او خپور شوی دی.

استاد عبدالروف بېنوا ددې کتاب په باب وایي:

((دا ښکلي گلونه چې د ښاغلي خادم په زیار راغونډ شوي دي او د پښتو ادب مینانو ته د سوغات په توګه وړاندې کېږي، دا هغه گلونه دي چې د پښتو د پخوانیو شاعرانو د زړه په وینو روزلي شوي دي.

څنګه چې تر اوسه پورې د پښتو ژبې په ادبیاتو کې داسې یو جامع منتخبات نه وو او ښاغلی خادم چې د پښتو یو پیاوړی اديب دی په دې

کار گوتې پورې کړي او بريالی شوی دی، نو پښتو ټولنه دا خپله وظیفه گڼي چې ددې فاضل د ستایلو وړ خدمت وستانی او په دې انتخاب ده ته تبریک ووايي او هم په دې گلونو سره د هغو پردیسانو روح ښاد او یاد کړي چې دوی به د خواږه وطن په بېلتون کې ویل:

قاصدان له روهه نه راځي مدت شو

سلام باد رارسوي منت یې تم دی

او له خدایه غواړي چې داسې ډېر اثار پښتو ته وړاندې کړي.))

(۲۹: ۳۹-۴۱)

۶- په تذکرة الاولیا تبصره: استاد بختاني د استاد خادم د

اثارو د پېژندنې په لړ کې (په تذکرة اولیا تبصره) د هغه په چاپي اثارو کې یو اثر گڼلی، خو نور تفصیلات یې نه دي ورکړي.

ج- ژباړه:

استاد خادم په پښتو ادبي نثر لیکوالو کې یو له هغو معاصرو او لومړنیو لیکوالو څخه گڼلی شو چې منثوره ژباړه یې کړې ده. استاد پر پښتو او دري سربېره په اردو او عربي ژبو دومره برلاسی و چې کره ژباړه یې ترې کوله. اردو یې په هندوستان کې د پاتې کېدو پر مهال او عربي یې د دیني کتابونو له لیک لوست څخه زده کړې وه. انگلیسي ژبه یې هم تر هغه حده زده وه چې علمي گټه یې ورڅخه پورته کولای شوه. استاد خادم د ژباړې په برخه کې یو لړ اثار راپېښي چې څه یې په کتابي بڼه خپاره شوي، ځینې په متفرقه ډول د خپل وخت په چاپي رسنیو کې او څه یې هم خواره واره دي او تر اوسه لا چاپ شوي هم نه دي.

۱- د کوچنیانو اخلاقي پالنه: استاد خادم دغه رساله چې اصلاً

هر برت سپنسر) په انگرېزي ژبه ليكلي وه، له اردو څخه پښتو ته راژباړلې ده. د کتاب په باب يې خپل تحليل او څرگندونې هم ځای پر ځای ليکلي. دغه ژباړه پر (۱۳۱۶ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې ده. دا هم د پښتو ټولنې د چاپ په لړۍ کې لومړنۍ اثر دی او هم د استاد خادم د چاپ شويو کتابونو لومړۍ نمبر اثر دی. تر دې وروسته بيا هم پښتو ټولنې او هم خپله خادم صيب گڼ شمېر اثار ټولنې ته وړاندې کړل.

۲- اصحاب کرام: دغه ژباړه پر (۱۳۱۴ل) کال بشپړه شوې او بيا پر (۱۳۵۰ل) کال پېښور کې د (لوی اصحابان) په نوم خپره شوه. ددې کتاب خطي نسخه د استاد بختاني په وينا په دوو ټوکونو کې د افغانستان په ملي ارشيف کې تر (۶۲) او (۶۵) نومرو لاندې خوندي ده. دا د اسلام د ستر پيغمبر حضرت محمد (ص) د لويو اصحابانو سيرت او تاريخ دی استاد خادم په ډېر دقت او علمي صلاحيت په خوږه او روانه پښتو ترجمه کړې دی. دا کتاب دومره مهم دی چې زموږ ځينو عالمانو يې د اسلامي تحقيقاتو د مرکز له خوا د هغه د اکاډميک متن د بيا بيا چاپ غوښتنه کړې ده.

۳- د شريف سرگذشت: د شريف سرگذشت هغه ناول دی چې (نياز فتحپوري) په اردو ژبه ليکلی. استاد خادم دغه ناول په روان او سليس نثر پښتو ته راژباړلی، چې د ژباړې رنگ پرې نه ښکاري. دغه ناول پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح ورځپاڼې) له خوا خپور شوی دی. ددې اثر په باب ويل کېږي چې پر (۱۹۴۶م) کال يې د (استقلال) جايزه واخيسته، دغه راز دغه ژباړه پر (۱۹۴۷-۱۹۴۸م) کلونو کې د کندهار په (طلوع افغان) کې خپره شوه، تر دې وروسته په اصلاح کې او بيا پر (۱۹۵۳م) کال د يوه مستقل اثر په توگه خپره شوه.

۴- د افغانستان پخوانی تاریخ: د سرمحقق زلمي هېوادممل په وینا: ((د افغانستان د پخواني تاريخ د لومړي ټوک يوه برخه هم استاد خادم ژباړلې ده. دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده او بيا د نورو برخو له ژباړې سره يو ځای پر (۱۳۳۴ل) کال د تاريخ انجمن له خوا چاپ شوې ده.)) (۵۵:۴۴)

۵- اريانا دايرة المعارف: استاد خادم د اريانا دايرة المعارف ځينې برخې هم پښتو ته ژباړلې دي، دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده، د دايرة المعارف دا برخه پر (۱۳۵۵ل) کال (د اريانا دايرة المعارف ټولنې) له خوا چاپ شوې ده.

۶- مکارم الاخلاق: دغه کتاب په عربي ژبه د (الشيخ عبدالقادر المغربي) له خوا د (الاخلاق والواجبات) په نوم ليکل شوی دی. استاد دغه کتاب په ډېره روانه ژبه په پښتو نثر د (مکارم الاخلاق) په نوم راژباړلی دی. استاد د دغه کتاب ژباړه پر (۱۳۱۸ل) کال د ميزان پر (۱۳)مه بشپړه کړې ده. خو ياد اثر پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې ادارې له خوا خپور شوی دی. دغه کتاب په دويم ځل په پېښور کې يونيورسټي بک ايجنسۍ هم خپور کړی دی. د (مکارم الاخلاق) د ژباړې د څرنگوالي او د اثر د محتواوو په باب ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادممل يوه بشپړه تحليلي او څېړنيزه ليکنه کړې او د (اميرعليشېر نوایي) په ياد د چاپ شويو مقالو په ټولگه کې چاپ شوې ده. په دې ليکنه کې نه يوازې د (مکارم الاخلاق) پر محتواوو او ژباړې بحث شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او په تېره بيا د هغه د اثارو پر محتواوي وېش هم تفصيلي بحث شوی دی. د دې لپاره چې د مکارم الاخلاق پر ټوله محتوا ښه خبر شو، نو ښه به وي چې ددې مقالې ځينې برخې دلته رالانتقال کړو:

سرمحقق زلمی هېوادم د خپلې لیکنې په دوام هغې پوښتنې ته ځواب وایي او په دې باب رڼا اچوي چې موږ به خپله ژبه (پښتو) کې هم په دې باب کوم کتاب لرو که نه؟ سرمحقق زلمی هېوادم په دې باب وایي:

[له نېکه مرغه په دې نامه په پښتو کې هم یو کتاب شته، چې د خواندمیر د مکارم الاخلاق ترجمه نه، بلکې محتویات یې هم د خواندمیر له مکارم الاخلاقه توپیر لري!]

پښتو مکارم الاخلاق د الشيخ عبدالقادر مغربي د ((الاخلاق والواجبات)) پښتو ترجمه ده، چې مترجم دغې موضوع ته په خپله سريزه کې داسې اشاره کړې ده: ((دغه کتاب چې پورته مو ورته اشارت وکړ، په عربي ژبه د (اخلاق و الواجبات)) په نامه لیکل شوی دی، چې زه یې دې پښتو ترجمې ته مکارم الاخلاق وایم، مترجم به خپله څلور مخیزه سريزه کې چې د مکارم الاخلاق د ترجمې په پیل کې یې چاپ کړې، د دې ترجمې اصلي هدف داسې بیانوي: ((له ډېرې مودې څخه زما په زړه کې دا خبره گرځېده، چې د پښتنو د استفادې د پاره په پښتو ژبه څه داسې کتابونه ولیکل شي، چې د قران او حدیث په رڼا کې د اخلاقو فردي، عایلو، اجتماعي او مدني موضوعگانې په کې د زمانې د تغیراتو او د مدنیت د تطوراتو سره سم، د نن ورځې په اصطلاح او اسانه ژبه ښودل شوي وي او د حکمت ښکلا په کې هم موجوده وي.))

په پښتو مکارم الاخلاق کې دغه لاندې موضوعات راغلي دي:

د ((مکارم الاخلاق)) تر لوی سرلیک لاندې: پر عمومیاتو سربېره، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او

واجب، تر کوچنیو عناوینو لاندې پر همدغو لوړو موضوعاتو بحث شوی دی.

پر دغو مقدماتي خبرو پسې د کتاب لومړی باب د ((شخصي واجبات)) تر سرلیک لاندې پیل کېږي او په دې باب کې دغه لاندې موضوعات خپرل شوي دي: جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، حیا او د سترگونو، امید او نامیندګي، سعيه او عمل، کرڼه او رغونه، کسب او تجارت، اقتصاد او اسراف.

په دوهم باب کې د ((کورني واجبات)) تر سرلیک لاندې پر دغه لاندې موضوعاتو خبرې کېږي:

کور او کهول، د ښځې کرڼه او پرېښونه، نمسي او کړوسي، مور و پلار، ښځې او پلار مري.

لوړ یاد شوي موضوعات د کتاب په لومړي جلد کې راغلي، په دوهم جلد کې د اجتماعي واجبات تر لوی سرلیک لاندې پر دغو لاندې موضوعاتو بحث شوی دی:

ګډوالی او بېلوالی، مرسته او محبت، زړه سوی او مهرباني، په حیواناتو باندې رحم، خیرات او زکوٰه، امانت او عهد، حق ویل، عدل او ظلم، کینه او حسد، غیبت او چغلي، نفاق یا ریا، مدني واجبات، حکومت او وطن، اطاعت او منښت، حرب او دفاع، دوهم جلد همدلته پای ته رسي او بیا د کتاب ((خاتمه)) ده، چې د (قران بحثونه) تر لوی سرلیک لاندې یې پر دغو موضوعاتو مطالب بیان کړي دي:

د ایتونو او سورتونو ترتیب، د قران یادول او لیکل، د قران تعلیم او ښودنه، د قران اول وارغونډول، د قران دویم ځل غونډول، قران ته په

ابتداء کې د مسلمانانو توجه، په ابتداء کې د قران په لوستلو کې اختلافات، بسوالی، د عثمان په یوه لهجه، قران د څه د پاره راغلی دی؟ د قران اساسي تعلیمونه، د قران اعجاز، د قران محکمت او متشابهات، د قران تفسیر او تاویل، د موول او متشابه لېوالی او ډېروالی، ناسخ او منسوخ په قران کې، د قران علوم، په قران باندې تفسیر لیکل، رومبني سړی چې تفسیر یې ولیکلو او په دې کې د سلفو طریقه، په منځنیو پېړیو کې د تفسیر حالت، په وروستیو پېړیو کې د تفسیر حال، د حدیثو بحث، د حدیثو علمونه، د حدیثو لیکل او غونډول، د حدیثو غونډولو او تصیح ته اهتمام، د حدیثو مشهور علماء او کتابونه، په لومړي عصر کې د خپل پیغمبر د حدیثو یادولو ته د مسلمانانو د توجه نمونه، په منځنیو پېړیو کې د حدیثو علم، د حدیثو علم، په وروستیو پېړیو کې، د حدیثو پربښودنه ډېره زمانه کېدی شي.

د مکارم الاخلاق پښتو ترجمه د (۱۳۱۸ل) کال د میزان پر (۱۳مه) نېټه بشپړه شوې او مترجم پرې سریزه د همدغه کال د همدې میاشتې پر (۲۷مه) نېټه کښلې ده.

دغه ترجمه شوی متن لومړی ځل په کابل کې په (۱۳۴۳ل) کال (۳۱۶مخه) د هېواد د نشراتي موسسې له خوا چاپ شوی دی او دویم ځل (۳۰۳مخه) د یونیورسټي بک ایجنسي له خوا په پېښور کې چاپ شوی دی، چې وروستی چاپ یې د چاپ کال نه لري. د مکارم الاخلاق د پښتو ترجمې د معرفۍ په ترڅ کې دا ښکاره نه شوه، چې دغه ترجمه چا کړې ده؟

د مکارم الاخلاق مترجم د پښتو لوی خدمتگار او په پښتو او پښتونولي مین لیکوال او شاعر ارواښاد استاد قیام الدین خادم دی. [۴۲: ۳۵-۳۹]

۷- یو مسلمان او ټوله اروپا: دا اثر هم د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی ډرام گڼل شوی دی، خو زموږ لیکوالو ددې ډرام په باب ډېر معلومات نه دي وړاندې کړي، چې لومړی ځل چېرته او څه وخت چاپ شوی دی.

۸- د مور مینه: دا د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی اثر دی، په دې اثر کې چې (د مور زړه، روسیې سجه، دا عصر د ملتونو دی، د دنیا ټول انقلابونه کلتوري دي) موضوعگانې هم راغلې دي. (۲۳: ۱۵۹)

په خپله استاد خادم هم په دې هکله نظر ورکړی، هغه وایي: ((دا قصه (م.گورکي) لیکلې ده، گورکي دروسي ادبیاتو د اسمان ځلاند ستوری دی، چې شرق او غرب یې پېژني، د ډېر تعریف محتاج نه دی، د گورکي اثار هم بنکلي دي، دا کیسه هم شعر دی او هم حقیقت او هم خورا لوړ پند او عبرت.

د دې قصې د ترجمې په وخت کې ما د قضیې په ترتیب کې لږ شاني تغیر کړی دی؛ مگر د گورکي د نوم او ضمیر احترام هېڅوک دېته نه پرېږدي چې د هغه په اسلوب کې گوټې ووېلې شي.)) (۲۳: ۱۶۱)

(د مور مینه) له ځینو نورو لیکنو سره یو ځل پخوا چاپ شوې وه او دویم ځل د خادم صیب دمنثورو کلیاتو (رڼه چین، لومړي ټوک) کې د (ژباړې) تر ډلبندۍ لاندې له (۱۶۲) څخه تر (۱۶۸) مخونو پورې یو ځل بیا چاپ شوې ده.

۹- د ریگویدا سرودونه: (د ریگویدا سرودونه) هم د استاد خادم یو ځانگړی اثر گڼل شوی. که څه هم په زیاترو ادبي تذکرو کې د استاد خادم د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو بناغلي لطیف یاد چې

د استاد خادم پر ژوند او اثارو کومه لیکنه کړې او هغه یې د انټرنېټ په خپو خپره کړې، د استادناچاپه اثارو په لړ کې یې ددې اثر یادونه هم کړې، خو نور تفصیلات یې نه دي ورکړي. په (رڼه چینه) کې بیا د یو ویدي سرود ژباړه خوندي شوې، دا ژباړه (ای ځمکې) نومېږي او په (۱۸۲) مخ کې چاپ شوې ده.

هـ - هنري نثر لیکنه:

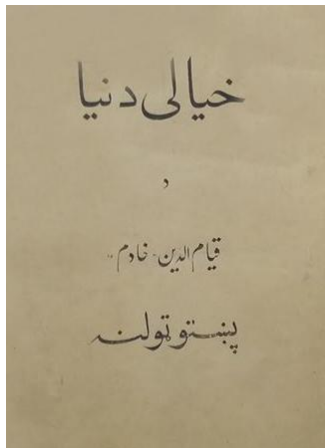
د استاد او دده د هممهالو لیکوالو یو لوی نوښت دا دی چې دوی په پښتو کې د یو ډول داسې هنري نثري ټوټو ور پرانیست چې ژور فکر یې په عالي ذوق او لوړ خیال وړاندې کاوه. ځینې لیکوال وايي: ((د دوی دغه نثري ټوټې چې د شعر په کچه هنري قوت لري، شعر گڼلی شو. له دغو نثرونو څخه د نثر لیکنې هنر زده کېږي. دغه نثرونه د تلپاتې خوند ځواک لري. په هر ځل لوستو او اورېدو نوی کېږي، لامل یې دادی چې د دغو نثرونو الفاظ پر یو داسې اهنګین مزي اوډل شوي دي چې یو ډول ځانګړې موسیقي لري. ژبه پرې ښه چلېږي. د ویلو پر مهال کوم ژبنی درونوالی نه لري، چې لوستونکی سترې کړي. مانا یې په داسې کلمو او جملو کې رانغاړلې چې سندریز شور یې د زړه رگونه په ترنګولو راولي او سړی یې په خوند نه مېږي.)) (۱۲: ۳۱-۳۲) دلته غواړو د استاد خادم دې ډول اثارو ته هم نغوته وکړو:

۱- نوی ژوندون: دا د استاد خادم د لنډو ادبي نثرونو مجموعه

ده چې د استاد پوهاند حبیبی له لیکنې سره سم ((مضامین یې ډېر عصري او حیاتي او افکار یې د جدیدې تربیې له اساس سره سم دي.)) ددې مجموعه پر ځینو نثرونو باندې د (رابندرانات ټاګور) او (علامه اقبال) د

هنر او فکر اغېز لیدل کېږي. د استاد خادم دغه مجموعه پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ او خپره شوه چې هغه وخت او اوس هم د پښتو ادب مینانو ته ښه تحفه وه او ده. په خپله استاد خادم ددې ټولګې په باب وايي: ((نوی ژوندون زما د ډېرو مودو د فکري او قلمي زیار نتیجه او د منشورو اشعارو، ادبي نثرونو او عصري مضامینو مجموعه ده، د خپل ننگیالي قام حضور ته یې وړاندې کوم. له څښتنه غواړم چې زما دا زحمت زما د قام د حساسو افرادو او ادبي ذوق والاوو په مینه د ملیت (پښتو او پښتونوالي) ته مفید زیار ولبل شي.)) (قیام الدین خادم، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال). د نوي ژوندون ټول نثرونه په (رڼه چینه ۱ ټوک) کې یو ځل بیا هم چاپ شوي دي

۲- خیالي دنیا: دا د استاد خادم د هنري نثر یا ادبي ټوټو یوه مجموعه ده چې ده ((منشور اشعار)) بللي دي. که سړی ورته ښه ځیر شي

په دې ټوټو کې له زیات شعريت سره مخ کېږي. د الفاظو ښکلا، د معنا ژوروالی، ښکلي تصویرونه، د ژبې خوږوالی او فصاحت د دغو ټوټو هغه خصوصیتونه دي چې هغه د ښو شعرونو په قطار کې دروي. دا د استاد خادم د دغسې شعرونو دویمه چاپي مجموعه ده، د ځینو لیکوالو په نظر: تر منظوم شعره ددې لیکنو یو شی کم

دی چې هغه ریتم او اهنگ دی، هغه عروض دي. په نورو ژبو کې د (نوي شعر) یا (ازاد نظم) استازو لا عروضي قیدونه نه دي مات کړي، خو دلته دا قید هم مات شوی دی.

د استاد خادم په (خیالي دنیا)، د استاد الفت په (غوره نثرونو) او د خدمتگار په (مرغلرو) کې داسې ټوټې شته چې تر ډېرو منظومو شعرونو زیات شعریت لري. بېځایه نه ده چې خیالي دنیا، منثور اشعار بلل شوي دي.

خیالي دنیا د استاد خادم د (۵۶) ادبي پارچو یا منثورو شعرونو مجموعه ده چې پر (۱۳۳۹ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوې ده او پر (۱۳۹۴) له کال، یو ځل بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا خپره شوې ده.

و- کیسه لیکنه:

استاد په خپل ادبي ژوند کې یو شمېر ولسي کیسې، ټوکې او ډرامې هم لیکلي چې د هېواد په خپرونو کې خورې ورې چاپ شوي، ځینې یې په کتابونو کې هم راغلي دي او ځینې یې لا ناچاپه پاتې دي، دلته یې یادونه کوو:

۱- سورگل: دا د استاد خادم له خوا لیکل شوی یو ډرام دی، چې دده د ژوند تر وروستیو کلونو پورې چاپ نه شو، استاد هم په خپلو ناچاپو اثارو کې یاد کړی دی. دا چې ددې ډرام خطي نسخه به اوس چېرته او چا سره وي، په دې باب معلومات نه شته او تر (۱۳۹۶ ل) کال پورې لا ورته د چاپ زمینه نه ده برابره شوې.

۲- ادبي قصې: دا هم د استاد د کیسو یوه ټولګه ګڼل شوې، چې په مستقل ډول لا خپره شوې نه ده. د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې یې یادونه شوې ده. د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې (د داستانو مجموعه) په نامه هم د یوه ځانګړي اثر یادونه شوې ده، غالباً چې دا دواړه

به یوه واحده ټولګه وي. د استاد ځینې کیسې خورې ورې خپرې شوې هم دي.

۳- سید کمال او بابو جانه: (سید کمال او بابو جانه) د استاد خادم په منثورو ناچاپه اثارو کې یو مستقل اثر ګڼل شوی دی. خو حقیقت دا دی چې دایوه لنډې کیسې ته ورته یو اثر دی چې پخوا چاپ شوی او په (رنه چینه) لومړي ټوک کې یو ځل بیا چاپ شوی دی. د سید کمال او ببوجانې کیسه د دوو ولسي مینانو په کرکټرونو کې راغلې، د کیسې انجام تراړیک دی او د دواړو په مرګ تمامېږي. کیسه د یوې رښتینې ولسي کیسې پر اساس لیکل شوی، خو ځینې برخې یې مبالغه ییز او افسانوي رنگ لري.

۴- د داستانونو مجموعه: (د داستانونو مجموعه) هم د استاد په ناچاپه اثارو کې یو ځانګړی اثر ګڼل شوی، پښتانه شعرا پنځم ټوک او ځینې نورې تذکرې یې یادونه کوي، خو لکه څنګه چې مو ورته دمخه اشاره وکړه، کېدی شي دا او (ادبي قيصې) یو اثر وي.

۵- د پښتونخوا کیسې: (د پښتونخوا کیسې) هم په بېلابېلو تذکرو کې چې پورته مو ورته نغوته وکړه، د استاد خادم یو مستقل ناچاپه اثر ګڼل شوی دی، د دې اثر دڅرنگوالي په باب څېړونکو څه نه دي ويلي او تر (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی هم نه دی.

۶- علمي سفرونه او یونلیک: (په رنه چینه لومړي ټوک) کې د استاد خادم د یونلیک او علمي یادښتونو یادونه هم شوې ده. ((د استاد علمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه)) تر عنوان لاندې راغلي دي: ((په دې ټولګه کې د هېواد جنوبي برخو ته د استاد یو علمي سفر او د

سفر پایله کې جغرافیوي او ژبني بحثونه د لوستو دي، همدارنگه یې یو سفري گزارش هم زیات شوی دی او هغه موږ ته د هندوستان د روغتون او ډاکټرانو وضعیت رانیسي، استاد دلته دیوه ناروغ، ډاکټر او روغتون حالات په رښتیني ژبه وړاندې کوي، خپلو خبرو ته سپړونې نه ورکوي، چې څه یې لیدلي، پرې تېر شوي او خوږلي یا خښلي، هغه یې کټ مټ رانقل کړي دي.) (غ:۲۳).

په داستاني یا کیسه ییزه برخه کې کېدی شي استاد خادم یو شمېر نورې کیسې هم لیکلې وي او یادو اثارو کې هم کېدی شي، ځینې اثار یې یو بل سره ننوتې وي، خو موږ یې د وضاحت لپاره دټولو یادونه ضروري وبلله.

ز - درسي کتاب لیکنه:

استاد خادم پر هنري او تحلیلي نثر سربېره یو لړ ژبني څېړنې او تحلیلي لیکنې هم کړې دي. دی په لومړي ځل هم پر یوې ژبني موضوع د ښې لیکنې له امله وپارل شوی او نمانځل شوی هم دی. پخپله وایي: ((زه، زما او څوک، چا)) مساله د محمد گل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه چې ددې کلمو تفریق د گرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځایونه یې وښيي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادبا شامل شوه. مگر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو اومېگا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ما ته په نمانځنه کې راکړی شول.))

استاد خادم په ژبني برخه کې هم ډېرې څېړنې او لیکنې کړې دي، ځینې لیکنې یې په متفرق ډول خپرې شوې دي او د لیکدود په باب یې یو اثر په خپلواک ډول هم خپور شوی دی.

استاد خادم کلونه کلونه د یوه استاد په توګه پاتې شوی او یو مهال د پښتو کورسونو مدیر هم و او د کابل پوهنتون د استاد په توګه یې هم دنده ترسره کړې ده، نو د استادۍ او ښوونې په بهیر کې یې هم په مستقل ډول او هم یې له نورو سره د یو شمېر ښوونیزو اثارو په رامنځته کېدو کې ونډه اخیستې ده، چې دلته یې دې ډول اثارو ته نغوته کوو:

۱: پښتو پتی: دغه کتاب د لیکل دود په باب د استاد خپل تحلیل دی چې په پېښور کې خپور شوی دی. استاد خادم د پښتو لیکدود په باب ځانګړی نظر درلود او اوسنی پښتو لیکدود یې د پښتو غړونو د پوره افادې لپاره کافي نه ګاڼه، نو ځکه یې دغه اثر ولیکه.

۲- پښتو په عربي لیکدود: به دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپ اثارو کې یو اثر موجود دی، چې تر اوسه لا چاپ شوی نه دی، لکه څنګه چې په (پښتو پتی) اثر کې مو یادونه وکړه چې استاد خادم عربي لیکدود د پښتو ژبې د غریز جوړښت دافادې لپاره سم نه ګاڼه، نو ځکه یې په (پښتو پتی) اثر کې د هغې د نیمګړتیا یادونه کړې، دغه اثر چې (پښتو په عربي لیکدود)، نومېږي، په غالب ګومان به دا دواړه یو اثر وي، ځکه چې دواړه یوه موضوع تعقیبوي.

۳- پښتو نحوه: دا هم یو ژبنی اثر دی چې د پښتو ګرامر نحوي برخه رانغاړي، دا اثر هم د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې ګڼل شوی او د استاد بختاني په وینا دغه کتاب ده لیدلې و، خو تر دا مهاله لا خپور شوی نه دی.

۴: معلم پښتو: دا کتاب په کندهار کې خپور شوی دی، چې د پښتو زده کوونکو لپاره یو تدریسي اثر دی. پر هغه وخت چې دا کتاب

چاپېده، پښتو تدریسي کتابونه د گوتو په شمار وو، په تېره بیا د پښتو د زده کړو په باب تدریسي اثار، نو پر دې مهال چې هر چا هر څه لیکلي، د خپل وخت د اړتیا له مخې د زیات ارزښت وړ گڼل کېږي. په دې اثر کې له استاد خادم سره د پښتو انجمن ځینو نورو غړو هم برخه اخیستې ده.

۵- پښتو کلي اول جز: دا هم د پښتو زده کوونکو لپاره یو درسي اثر دی. دا کتاب او نورې پاتې برخې یې د هغو زده کوونکو لپاره لیکل کېدې چې نوې یې پښتو زده کوله، یانې یو ابتدایي تدریسي اثر گڼل کېدی شي.

۶- پښتو کلي دویم جز: دا هم د همدې لړۍ یوه بله کړۍ ده. یانې د ژبې لومړنۍ تدریسي کتاب دی.

۷- پښتو کلي درېیم جز: درېیم جز یې د همدې لړۍ یوه بله برخه ده. دا لړۍ په ترتیب سره لیکل شوې ده.

۸- پښتو کلي څلورم جز: (استاد خادم وایي په دې کتاب کې یې له خپلو ملگرو سره پوره برخه اخیستې ده). د پورته لړۍ بله کړۍ ده.

د پښتو کلي د دې ټولو برخو په باب باید وویل شي چې دا اثار ټول تدریسي او تعلیمي بڼه لري. د خپل وخت د اړتیا پر بنسټ لیکل شوي وو. البته یو شمېر لیکوال او کره کتونکي د دې اثارو په باب وایي چې دا اثار په پوره او کره ډول له تدریسي اصولو سره سم نه دي لیکل شوي او یو لړ نیمگړتیاوې په کې احساسېږي، دا خبره به تر یوه حده سمه وي، خو که د هغه وخت امکانات او اړتیاوې په پام کې ونیول شي، نو بیا

هم دا یو خورا غنیمت کار دی. خو که موږ یې د اوسمهال له تدریسي اصولو سره ارزوو، طبیعي خبره ده چې په دې ټول پوره نه خبرې.

۹- کره پښتو: کره پښتو لکه څنگه چې له نامه څخه یې ښکاري، د پښتو ژبې د معیاري کولو په برخه کې لیکل شوی اثر دی، بېلابېلو تذکره لیکوالو دغه اثر د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د دغه اثر نوم هم یاد کړی دی. دا اثر هم تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی نه دی. البته د کره پښتو او پښتو لیکنې سمون په برخه کې د استاد بېلابېلې لیکنې د خپل وخت په چاپي رسنیو کې خپرې شوې دي، چې د هغو ځینې برخې یې په (رڼه چینه) کې یو ځل بیا خوندي او چاپ شوې دي.

۱۰- پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره: دا یو تدریسي اثر دی چې د وخت د پوهنې وزارت په تعلیمي نصاب کې شامل و او څو ځله د یاد وزارت له خوا چاپ شوی دی.

۱۱- پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره: پښتو قرايت د درېیم ټولګي لپاره هم یو تدریسي اثر دی او د همدې لړۍ یوه بله کړۍ ده چې پورته مو یادونه وکړه.

۱۲- پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره: دا اثر هم یو تدریسي اثر دی او د ښوونځیو څلورمو ټولګیو لپاره لیکل شوی دی، د یادونې وړ بولم هغه وخت چې زه (یون) د سردار محمد داودخان په جمهوریت کې د لومړني ښوونځي زده کوونکی وم، دا کتابونه مې لوستي وو، له هغه وخته دا دی څه باندې څلوېښت کاله تېر شوي، خو تر اوسه پورې د هغو کتابونو ځینې خوږې کیسې او پندونه زما په حافظه کې پاتې دي.

۱۳- پښتو زده کړه : (پښتو زده کړه) هم د هغو اثارو په ډله کې شامل دی چې د استاد خادم ناچاپ اثار گڼل شوي دي. په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) او نورو تذکرو کې دا اثر په ناچاپو اثارو کې شمېرل شوی دی، د اثر له عنوان څخه ښکاري چې دا هم د پښتو ژبې د زده کړې په باب لیکل شوی او تدریسي بڼه لري.

۱۴- معیاري پښتو:د (معیاري پښتو) په نامه اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر گڼل شوی دی او تر (۱۳۶۷ل) کال وروسته په یو شمېر نورو چاپ شویو تذکرو کې د (پښتانه شعرا پنځم ټوک) په استناد دا اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر گڼل شوی دی. که څه هم تر (۱۳۹۶ل) کال پورې په دې نامه کوم ځانگړی اثر نه دی چاپ شوی، خو په (رڼه چینه) اثر کې د استاد خادم گڼ شمېر داسې لیکنې شته چې همدې موضوع ته ځانگړې شوې او که ټولې سره راټولې شي نو د یوه ځانگړي اثر بڼه خپلولای شي.

۱۵- مکالمات: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (مکالمات) په نامه د استاد خادم د یوه ناچاپ اثر یادونه شوې ده، د دې اثر په باب زموږ څېړونکو نور معلومات نه دي ورکړي. څرنگه چې مکالمات یا خبرې اترې یو ژبنی بحث دی، نو ځکه ما دلته د استاد د ژبنيو اثارو په ډلبندي کې شامل کړ.

ح- متفرقه اثار:

د استاد خادم یو شمېر نور اثار یا متفرقه لیکنې هم شته چې به مستقلو چاپي او ناچاپي اثارو کې یې ځانگړې یادونه نه ده راغلې، په تېره بیا د ده نثري لیکنې. دا لیکنې اکثره سیاسي، ټولنیزه، ژورنالېستیکه او دیني محتوا لري چې پر بېلابېلو وختونو یانې هغو وختونو کې چې استاد

خادم د (هېواد، اصلاح، طلوع افغان او اتحاد مشرقي) خپرونو مسول مدیر و، خپرې شوې دي. استاد بختانی دې ډول لیکنو ته تقریباً هماغه نومونه ورکړې دي چې دا لیکنې په کې خپرې شوې دي. د ساري په توګه په (طلوع افغان، افغان ولس، اتحاد مشرقي) او نورو خپرونو کې خپرې شوې لیکنې یې د همدغو خپرونو په نومونو یادې کړي دي. ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل بیا د استاد خادم اثار او لیکنې له محتوايي پلوه ډلبندي کړي دي. ښاغلي لال پاچا ازمون بیا په همدې خپرونو کې چاپ شوې لیکنې له محتوايي پلوه سره وېشلي او په (رڼه چینه) کې یې خوندي کړي دي. زما په نظر د خادم صیب د نورو اثارو محتوايي وېش ته په پام سره تر ډېره حده دا دویم محتوايي وېش منطقي برېښي، که څه هم ددې هرې برخې لیکنې د یوه ځانګړي اثر د کمیت تر حدودو وځي، خو ښه به وي چې هره برخه یې لږ تر لږه د یوه مشخص اثر په چوکاټ کې راشي او د یوه ځانګړي اثر بڼه ورکړای شي. دلته غواړو دا ډله اثار هم په لنډیز سره دروپېژنو:

۱- سیاستپوهنه او ټولنپوهنه:

دا لیکنې د استاد خادم د ژوندانه په اوږدو کې په بېلابېلو وختونو کې، د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوي دي. د لاسته راغلو لیکنو شمېر یې تر (۵۰) عنوانو رسېږي، کېدی شي واقعي شمېر یې تر دې هم زیات وي. د دې لیکنو یوه برخه د خادم صیب په بېلابېلو مستقلو اثارو کې هم چاپ شوې ده او نورې یې په بېلابېلو مهالنیو خپرونو کې خپرې شوې دي او تر هغه وروسته بیا په (رڼه چینه) کې یو ځل بیا چاپ شوې دي: په دې ډلبندي کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

• د ټولې نړۍ حکومت

- ایا د جنگ مخنیوی ممکن دی؟
- د کمال اتاتورک یو تقریر
- دیموکراسي څه شی دی؟
- د ملیت حس
- د ملیت علمي تشرېح
- افغان ملیت او پښتنې ښځې
- ملت او حکومت
- زموږ استقلال
- دا عصر د ملیتونو دی
- حزبي حکومت که بې طرفه
- په ولسي جرگه کې وینا
- په نولسمه پېړۍ کې د استعمار رول په منځني شرق کې
- د مهاتما گاندي د لویۍ سببونه
- د افغان ولس لنډ مرام
- وطن ونمانځو که خارج؟
- ملک حقيقي نهضت غواړي
- ملي منافقان
- نشنلېزم او فاشېزم

- افغان ملت او آینده دنیا
 - خپلې عقیدې پټې وساتو که ښکاره یې کړو؟
 - ناسیونال دیموکرات سوسیالېزم
 - حزب او جمعیت
 - حزب د څه لپاره جوړېږي؟
 - صالح ملي حکومت څه دی دی؟
 - ملت، دولت او حکومت
 - وران ویجاړ حال به څنگه سم شي؟
 - د لیډر حکومت
 - حزب حکومت جوړوي که حکومت حزب؟
 - مهم سوالونه او لنډ ځوابونه
 - نور خلک زموږ په مملکت کې څه کارونه کوي؟
- ددې لپاره چې ددې ډول لیکنو له څرنگوالي سره اشنا شو نو یوه لیکنه به یې د بېلگې په توګه راوړو:

نشنلېزم او فاشېزم او په دې باب د اشتباهاتو رفعه

((نشنلېزم یعنې ملیت او ملت پرستي، دا هغه مسلک دی چې نن په ټوله دنیا حاوي دی، د ملیت معنا د فردي سوداګانو، عایلوې ګټو، خانداني امتیازاتو، قبیلوي تعصباتو څخه تېرېدل او کوم خلک چې تاریخ سره یوکړي وي، د هغوی د مشترکې ګټې، ترقۍ، خوشالۍ، اتحاد او

هماهنگۍ لپاره سچې او کوشش کول او د هغوی کلچر او عنعناتو په اصولو حکومت جوړول دي. یعنې فرد په دیموکراتیک ډول په جامعه کې مزج کول او د جامعې د رجحان تابع کول او بیا د ملي حکومت په ذریعه د ملت ټول عناصر تقویه کول، منکشف کول او په پښو درول او په دغه شان سره د نورو قومونو په مقابل کې خپل ملي، اجتماعي، سیاسي، کلتوري، اقتصادي، هنري استقلال او جامعې ته د پرمختګ وسایل تهیه کول، ظلم زور، جهالت، انفرادیت، چټي تعصبات او خارج پرستی مخه نیول، ملت پرستي یعنې نښلېزم:

د خپل قام او ملت، د خپل وطن او خاورې، د خپل تاریخ او عنعناتو، د خپلې جامعې د فرهنگ او ګټو، د خپل مملکت او د ټولنې سعادت، نېکبختي او خوشالي غوښتل دي. یو نښلست غواړي چې خپل ځان د خپل ملت عالي نمونه وښيي، دی غواړي چې دده وطن دې موږ، پټ، په عزت، بډای او د سیالانو سره سم وي، دی غواړي چې دده ملت دې معنا او ماداً هغسې اندازې ته ورسېږي چې دده لپاره د فخر وړ وي، ابرو، عزت، شهادت او کرامت، د یوه نښلېست په نظر کې وي، دده ارزو دا وي چې قوم او وطن دې یې سر لوړی وي، نښلېست اول خپل ځان او خپلې جامعې ته ګوري، بیا نور جهان ته، د نورو د خوشالۍ لپاره خپل ملت ځملول، تباہ کول کفر ګڼي، دی د قوم او وطن خدمت کوي، نه چې ورته ګټه کوي.

تاسو کولای شئ چې د دنیا ټول ننني دولتونه وګورئ، غور په کې وکړئ؛ نو درملومه به شي چې ټول د نښلېستۍ صغه لري، جنگ کوي، که صلح، مرسته ورکوي، که هڅاتونه لېږي، متعلمین قبلوي او که مېلمان، کتابونه لېږي، که اخبارونه، رقاصان لېږي، سندرغاړي، مدعا یې خپل ملي شان او خپل ملي نفوذ قایمول وي.

یعنې د خپل وطن ګټه یې د خپل ملت ګټه یې د بل د فایده نه
مقدمه په نظر کې وي. تاسو به هېڅ داسې ملت ونه گورئ چې د خپلې
ژبې نه یې پردی خوښه وي، هېڅ قوم نه شی پیدا کولای چې د خپل
ځان مادي یا معنوي تاوان ددې لپاره ومني چې بل ملت خوشاله شي؛ نو
معلومه شوه چې دنیا ټوله د نښلېزم دنیا ده، په ځان اتکا کول، په ځان
اعتماد کول، ځان ته په درنه سترګه کتل او خپله مستقلة لاره او مستقل
ملي هویت او ملي منافع ساتل ددې عصر له واجباتو څخه دي.

هو دا انټرنېشنل ایزم یعنې بین المللیت نوم په دنیا کې شته، خو
عمر یې ډېر لږ دی، لکه د خوب دنیا.

هو له ځان سره د جهان فکر ساتل بله مسئله ده، چې په نښلېزم اړه
لري، که ملي تمرکز ددې لپاره وي چې زه ابرومند، ساهو او د سیالانو په
شان ژوند وکړم، د چا غلام، محکوم او د استثمار لاندې نه اوسم، د خلکو
او قومونو سره مساوي او په سیالیانو کې سیال اوسم دا معقوله نظریه ده او
که مدعا دا وي چې زه متمزکر، قوي او زورور شم؛ نو کمزوري به خورم،
حکمراني به پرې کوم او د بادار په حیثیت به ژوند کوم، نو دلته نښلېزم
فاشېزم ته رانږدې کېږي، دلته مسایل باید داسې تشخیص شي چې قوت د
څه لپاره؟ قوت ددې لپاره چې یو قوم، یوه جامعه او یوه ټولنه ابرومنده
وي، له ذلت، حقارت او غلامۍ څخه خلاصه وي، که ددې لپاره چې د
تجاوز، تېري، تعدي او استثمار لاس نورو ته اوږد کړي، که مدعا اوله وي،
نو نښلېزم او که دویمه وي، نو امپریالېزم او فاشېزم دی، خو د امپریالېزم
او فاشېزم فرق دومره دی چې که څه امپریالېزم دواړه د ځان تفوق او د
نورو استبداد او استثمار غواړي، خو امپریالېزم د قوت په ټولو وسایلو
تشبث کوي، مګر په ملیتارېزم او عسکري زور زیاته اتکا کوي، نورو قوتونو
ته په دویمه درجه قایلېږي. البته د یوه ملت د ژبې، عنعناتو، ملي قدرت او

په خپلو پښو درېدل غوښتل او دا چې دا ملت دې وپېژني او ځان ته دې په درانه نظر وگوري، د خاورې او ملیت د دښمنانو له دسایسو دې ځان خلاص کړي، که څوک دې ته فاشېزم وایي؛ نو دا یا جهل دی، یا د امپریالیستانو د دسایسو پر مخ بیول. هېڅ د غرض خاوند نه غواړي چې دده نښه کړی ښکار دې، هوښیار یا دومره د قوت خاوند شي چې دده څخه دې والوځي، یا دې پر ده حمله وکړي. امپریالېزم او استعمار ځانته منطق او فلسفه لري چې اکثره په مغالطه بنا وي، دوی همېشه خلک خطا باسي او په غلطفهمۍ کې یې اچوي، که د کوم مخ پر انکشاف ملیت مقومات تقویه کول وغواړي، پنځه سره انجرې ورته راپه مخه کوي، مثلاً وایي، د ملت ژبه عامول تبعیض دی، ملي بڼه غوره کول نه مني او وایي، کومه بڼه؟ که د عنعناتو بحث دایر شي، دی وایي، دا قهقرايیټ دي.

که د ډیموکراسۍ موضوع راشي، وایي دا خو وخت راشي، که د حزب مسله دایره شي، وایي خلک یې سره کېږي، که د انتخاباتو مسله راشي، وایي چې په کمپاین کې پیسې ورکول جواز لري، که د رشوت صحبت دایر شي، وایي رشوت خو هر څوک خوري، که دې ویل چې مملکت په خپلو پښو درېدل ضرور دي، وایي واړه مملکتونه په خپلو پښو نه شي درېدای، مدعا داده چې ملیت یو جایز دنیایي حق دی، ملیت د فاشېزم سره ملتبث کول، استعماري چال دی، موسولیني د فاشېزم موسس په خپل یو تقریر کې وایي، د ټولو نه مهمه خبره دا ده چې که د وخت د سیاسي مصلحتونو څخه نظر واړوو، نو فاشېزم چې څومره د انسانیت مستقبل او دهغه پرمختګ په نظر کې نیسي، نو دغومره نه د عام ایمن فایده په فکر کې لري او نه په هغه باندې یقین، نو خبره داده چې فاشېزم دامن پرستی. مذهب سبب رد کوي، ځکه دا د سعي د ترک کولو مسلک دی او د قربانۍ او ایثار په مقابله کې د ډار مظاهره، دا خو جنگ دی

چې انساني قوت لوړو مدارجو ته رسولای شي، نو په قومونو کې چې دا صلاحیت وي، نو په دغو د شرافت مهر لگوي، پاتې نور ټول تجارب بدل او قایم مقام دي، چې د دغو په واسطه انسان هېڅکله دې ځای ته نه رسېږي چې عظیم الشانه فیصله وکړي چې هغه د مرګ او ژوند فیصله ده، نو ځکه کوم مسلک چې د امن په دې مضره نظریه بنا وي، نو هغه د فاشېزم مخالف دی.

مسولیني وایي: (تاریخ ښيي چې کوم وخت د یوه محرک په واسطه قومي جذبه وینه شي، محرک جذباتي وي، که خیالي وي او که عملي؛ نو بیا په مقابل کې ټول موانع لېرې کېږي او الوځي). مسولیني وایي: (فاشېست ژوند په نظر کې نیسي او له ژوند سره مینه لري، دا د ځان وژلو نوم نه دی، ژوند یوه فریضه ده، یو کشمکش دی او یوه فتح، د ځان لپاره هم ژوند کول په کار دی، خو ډېر د نورو لپاره، هغه نور چې وروسته راځي). (مجله جامعه ملیه دهلي) دا وو د مسولیني خپل عبارت، اوس نو زه د خپلو منورینو او ځوانانو څخه خواهش کوم چې د هر چا د خولې پروپاګند دې نه خپروي، خپلې پښې دې نه وهي، ملیت یوه ډېره شریفه پاکه نظریه او مسلک دی، په ملیت کې نجات دی، په ملیت کې ترقي ده او په ملیت کې شرافت، د ملیت په برکت موږ د ټولو بلاوو خولې بندولای شو، دا بلاوي رشوت خواره دي، که معرضین، پول پرستان، مستعمره چیان او استثمار کوونکي خارجي وي که داخلي. تاریخ ثابتې کړې ده چې شریف پښتانه تل د نورو ورونو خدمتګاران وو او د نورو له اوږو یې پېټي اخیستي دي، خلک د افغان د تاریخي عظمت څخه ډارېږي، انې بهانې راته جوړېږي او نه مو پرېږدي، خو دا زنجیرونه ماتول غواړي)).

(۲۴: ۶۶۵-۶۶۷)

په دې لیکنو کې دې ته ورته نورې مهمې لیکنې هم راغلي دي، چې هره یوه یې خپل خپل ارزښت لري.

۲- علمي څېړنه او شننه :

په دې برخه کې هم د استاد خادم یو زیات شمېر داسې متفرقه لیکنې شته چې په مستقلو اثارو کې نه دي راغلي او یا یې یوه برخه راغلې ده، دا لیکنې که ټولې محاسبه کړو، د یوه ځانګړي اثر تر کمینه هم پورته کېږي، هغه لیکنې چې په (رڼه چینه) کې راټولې شوي او د (بېلابېلو لیکنو) تر سرلیک لاندې ډلبندي شوي، ما ورته (علمي، څېړنه او شننه) نوم غوره وباله، په دې برخه کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

- د ارتقا حس
- د انسان ضرورت او ترتیب یې
- د ازدواج د عمر په باب د علم ځواب
- حیات او مهات
- د نوو اکتشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت
- د نبوغ اساسي لارې
- اتفاق او اختلاف
- دیانت او روحانیت
- انسانیت او حیوانیت
- انسان او فاضل ملکات

• د هندوستان د ملیت بنیاد

• علما او نوابخ

• وطن مور

• ژوند څه شی دی؟

• اختراعات څنگه وشول؟

• علم او عقل

• زموږ د تگ لار

• ذهینیت او علمیت

• سعادت په څه کې دی؟

• استعداد

• د زړښت او ځوانۍ په باب

ددې لیکنو له جملې څخه به د (علما او نوابخ) په نامه یوه لنډه لیکنه چې په (زېږي) جریده کې خپره شوې ده، د بېلگې په توګه راوړو:

علمیا او نوابخ

((شوپنهاور مشهور فیلسوف د مطالعې او تفکر په باب وایي:

څنگه چې ډېره مطالعه، فکر وسعت او ودې ته نه پرېږدي، ډېر لیکل او ډېر لوستل هم د حقایقو د معرفت مخه نیسي. د دنیا ډېره لویه کتابخانه چې بې نظمه او بې ترتیبه وي هغه ارزښت نه لري، لکه چې یوه کوچنۍ منظمه کتابخانه یې لري.

همدغه راز ډېره زیاته پوهه چې په ذهن او دماغ کې ښه هضم شوې نه وي، له هغو لږو معلوماتو څخه لږ قیمت لري چې په جزیاتو کې یې ډېر غور او دقت شوی وي.

په حقایقو باندې سپړی هغه وخت پوهېدلی شي چې د علیت په قانون پوه شي او په جزیاتو کې یې مطالعه ولري.

څنگه چې انسان مطالعې ته ضرورت لري، تفکر ته یې هم لري، مطالعه او تفکر د انسان په ذهن کې دوه متضاد تاثیرونه لري چې که یو زیات شي، هغه بل کمېږي.

مطالعه د سپړي ذهن د هغو افکارو او عقایدو تر تاثیر لاندې راولي چې ممکنه ده د انسان له ذاتي احتیاجاتو سره مخالفت ولري. ازاد تفکر یعنې د هغه طبیعي سیر او حرکت تعقیب چې محتط او ضروري مسایل یې د انسان په ذهن کې پیدا کوي، د مطالعې په شان څه خاص شی ذهن ته نه سپاري، بلکې د فکر کولو تومنه ذهن ته سپاري، همدغه سبب دی چې ډېره زیاته مطالعه د شخصي فکر د پرورش مخه نیسي او سپړی څه قدر سطحي او ناپوه کوي.

علما او پوهان هماغه کسان دي چې ډېر کتابونه یې لوستي وي، مگر نوابغ او د فکر خاوندان چې د انساني مدنیت لارښودونکي دي او د بشریت قافله د ترقۍ خوا ته بیايي، هغه کسان دي چې د جهان په کتاب کې یې غور کړی دی او د نورو په خبرو کې یې خپل فکر نه دی بایللی. ((۲۴: ۷۱۱))

۳- ژورنالیستيکي لیکنې:

په دې لیکنو کې د استاد خادم هغه لیکنې شاملې دي چې د هېواد

په بېلابېلو خپرونو کې، لکه: (هېواد، اصلاح، زېږي، افغان ولس، افغان ملت) او نورو کې د سرلیکنو، خبري لیکنو او ځینو ژورنالیستيکي تحلیلې لیکنو په بڼه پر خپل وخت خپرې شوې دي. په دې لیکنو کې دا لاندې لیکنې شاملې دي:

- افغان ملت جریده، مسلکي جریده ده
- د افغان ملت د لارې په باب یو څه توضیحات
- د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار
- د قره قولیو ټیکس معاف کېږي
- د ژورنالېستانو سره مرسته په کار ده
- کلیو او دیهاتو ته د ډاگ انتظام
- د مشاعرې افتتاحیه وینا په کابل کې د پسرلنۍ پښتو مشاعره
- د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې
- د هېواد په شمال کې د قره قولیو د درېو نورو کوپراتیفونو تاسیس
- شوروي اتحاد ته د همایوني اعلیحضرت او علیا حضرتې معظمې ملکې سفر
- لېنیا او کابل
- هېڅ ډول زور او فشار د پښتونستان خلک د خپل ملي مرام څخه اړولی نه شي

- د ولایاتو د پوهنې مدیرانو ته د ښاغلي صدراعظم لارښوونې
- د خلکو د روغتیا او تندرستۍ او د ښار تنظیم د روغتیا د
مقدیانو او د ښاروالۍ جدي څارنه غواړي
- په شوروي اتحاد کې د افغانستان د گران پاچا اعلیحضرت او
ملکې تاوده هرکلي
- د مطبوعاتو د نوي قانون په رڼا کې، د راډیو، اصلاح، او انیس په
خپرونو کې نوی تحول
- په مملکت کې د یو قوي پارلمان د منځ ته راتلو د پاره د وکیلانو
په انتخاب کې د زیات قدر څخه کار واخلي!
- د ټول افغانستان د صحیه چارو موظفینو لوی کانفرنس
- د دنیا امیدونه
- د لوی خدای په نامه
- د نومونو ایښودلو جرگه
- د بشر په حقوقو، قانون او عدالت پورې استهزا
- زموږ جامعه
- د مېرمنې او خاوند گډ گوزران
- مطبوعات څه خدمت کوي؟
- زموږ آینده نسل
- د مطبوعاتو ځان ځاني

- خیر او نیکي
- ناحق دعوې او خلک ازارول
- د کراچي د دومینیون کابینه ماته شوه
- د خپلواکۍ حق
- اجمل خټک ولې بندي شو؟
- حکومت او ملت
- د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟
- وېره، شرم او علاج یې
- د کراچۍ پروپاګندي لهجه
- میلریا یا موسمي تېې
- د میلریا اهمیت او علاج یې
- د اخلاقو موقعیت
- د اختر په ورځ د افغانستان د گران پاچا وینا
- د کامیابۍ لپاره
- اخلاق او ایمان
- پښتونستان
- د غازي والا حضرت شفقت امېزه سلوک
- د خدای بنده المتوکل علی الله خلد الله ملکه

- د عمومي پور د ترویج لایحه
- د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه
- مونږ څوک یو؟
- ریشخور یاغازي اباد؟
- د مصر وضعیت وخیم دی
- د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو
- د خلکو نمانځه
- د چا غیبت مه کوی
- د پونده وو د تعلیم انتظام
- د کوریا جگړه درې کاله وروسته خاتمه وموندله - د کوریا متارکه لاس لیکه شوه
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال په مناسبت
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال
- تنظیم او اطاعت
- تلافي کول او عفو غوښتل
- د پښتونستان لوی زعيمان د پاکستان په جېل کې د (بلوچستان) د زعيم، خان عبدالصمد حالت
- د نادر پښتون د جادې د دويمې برخې کار

- د لوی اختر ورځ
- حریت او ازادي
- افغانستان او پښتونستان
- زړه سوی او مهرباني
- رحم او عاطفه
- په محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم
- په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک
- د سردار محمد داود خان صدراعظم سیاست
- عهد او امانت
- د افغاني سرې میاشتې د مراسمو ورځې
- مسټر عبدالقیوم د خان عبدالغفار خان په خلاصون کې ځان ته ضرر ویني
- غنډینه او بده ستاینه
- چغلي او خبرې وړل
- دوه تاریخي ورځې سر په سر د میزان ۲۲م او ۲۳م
- زموږ د اخلاقو سلسله
- بین المللي منشور دې باید ترمیم شي
- د پاکستان د دومینیو یو بل ظالمانه اقدام
- د یهودو عسکري تعرض په عربي کلیو تصدیق شو

- د پاکستان د حکومت قادیانت پروري
- ولسي جامې
- د پښتونستان مجاهد
- تیاره دنیا
- افغاني ثقافت
- له عاشق شاه پاچا سره د یو اخباري نماینده مصاحبه
- په هېواد کې د ملکي هوايي سرویس پرانیستل
- د بریتانوي گیانا زعیم ډاکتر جګن
- د تنګي غارو د سرک په باب نوی تصمیم
- د هندوستان د جمهوریت جشن
- د افغانستان د مالیې د وزیر او د اتحاد شوروي د لوی سفیر په
منځ کې یوه موافقه
- ښاغلی صدراعظم د خپل حکومت اقتصادي سیاست توضیح کړ
- د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳) کال پروګرام
- په تېر کال کې موږ څه وکړه؟
- نوی کال او نوي پلانونه
- ونې او نیالګي
- د شرقي بنگال انتخاباتو کې د مسلم لیګ ناکامي
- فساد مه کوئ

- صحت او تندرستي
- د ښاغلي صدر اعظم گرمه پذیرايي په جنوبي کې
- زموږ قلمي همکارانو ته
- له طلوع افغانه څه غواړئ؟
- د پاکستان واکداران وارخطا دي
- دنيا څنگه ترقي کړې ده؟
- د قندهار د ښاروالۍ انتخابات
- د بلديې انتخابات شروع کېږي
- پروگرام او دستور العمل
- د ډېموکراسۍ تحکیم او ټينګول
- د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نایب الحکومه بیانیه د ۵۰ ورځو د کار راپور
- په محکوم پښتونستان کې اغتشاش
- طلوع افغان د چا دی؟
- د ملي ورورگلوۍ ټينګار
- د اجتماعي سمون لپاره
- ډېموکراسي څه شی دی؟
- د پښتونستان گرانو لیډرانو ستاسو وظیفه خورا درنه ده
- د پښتونستان د هیئت پذیرايي په قندهار کې

- د قومي ترقي اساس د فکر و بيان ازادي ده
- ازادي څه معنا؟
- اجتماعي حقوق
- ملت او ملي يووالی
- د ننگرهار ادبي کلوب
- ځوانانو! تاسو ته وايم
- انگار راووت
- تېر مطبوعاتي کال
- په مملکت کې اصلاحي فعاليت
- محترمين او متقلمين
- نوی کال او نوی کار
- د پاکستان د ازادۍ ورځ
- په ۲۹ ولایتونو د مملکت وېش
- شاگردانو ته د پوهنې د ښاغلي وزیر ګټور پیغام او غټ ټکي يې
- بلاکونه او بې طرفه هېوادونه
- د یوې ډلگۍ داړه مارو نیول
- ددې وخت مهم مرضونه او علاج يې
- معاشونه په کافي اندازه زیات شول

• د نجونو د تعلیماتو په لړ کې د کامې خلک د نجونو ښوونځۍ
غواړي

- د هېواد شپاړسم نشراتي کال
- د کامې د ولسوالۍ په باب نظریه
- د بلوچستان په یو کلي د پاکستان د الوتکو بمباري
- ملي موسیقي
- زموږ کومه موسیقي ملي رنگ لري
- زموږ تر ټولو غټ احتیاج د خوراکي موادو زیاتول دي
- په ډېموکراسۍ کې د عقیدې ازادي
- ډېموکراسي او د عقایدو ازادي
- د جلال اباد ښار بې اصوله دی
- د مامورینو لپاره د شپې لېسه
- د امام ابو حنیفه مدرسه پرانستل شوه
- د وږو او غوړو نرخ پاملرنه غواړي
- د ښاغلي خروسچف د زېږېدنې ۷۰م کال او په دغه مناسبت

مراسم

- د هېواد لوی ښارونه به علمي مرکزونه شي
- یو تشویشناک خبر:
- د زراعتي کانګرس نتیجې چې تر اوسه لاس ته راغلې دي

- د زراعتي کانګرس بحثونه او نتایج
- خارجي پورونه او قراردادونه باید څنګه وي؟
- د جلال اباد د ښاروالۍ انتخابات
- په کابل کې د اقبال د یادگیرنې وینا:
- د اقبال د شاعرۍ محرکات
- د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین
- د اقبالی د خودۍ د فلسفې مبدا
- د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري په نوره هم ټینګه شي
- د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟
- پوهنه او کړنه
- ډیموکراسي او د خلکو روزنه
- د ډېموکراسۍ معیار
- د ښار په احاطه کې خشت مالي
- هغه خبرې چې لا حل شوې نه دي
- د دې وخت لوی قوت ملت دی
- د وطن د پاره لوی خدمت
- فرانسې ناجي او مجدد صدر دوګول د اعليحضرتينو کوربه
- د ښه وکیل افکار

- په ډېموکراسۍ کې گوزاره او اغماض
 - په انتخاباتو کې د رایو برخه
 - په انتخاباتو کې د اخبارونو برخه
 - په سیاسي مبارزو کې تقوا
 - د یوه والي نېکه اراده: د اخلاقي جرأت غټه نمونه
 - د جلال اباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې دده تعهد
 - د خلکو اراء افکار او جرايد
 - له انتخاباتو سره د خلکو دلچسپي
 - موږ ښه خلک څنگه پېژندی شو؟
 - فرانسه به له افغانستان سره په بېلو بېلو ساحو کې مرسته وکړي
 - د شورا لپاره څرنگه وکیل انتخاب کړو؟
 - معظم ټولواک د فرانسې کونښنونه د مخ په انکشاف روانو هېوادو
- ترقۍ کې وستایل
- د مختصرو پروژو له جملې څخه
 - چاته رایې ورکړو؟
 - له ژورنالیستانو سره مرسته په کار ده
 - بلوخ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي؟
 - د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې
 - د انتخاباتو فلم جوړېږي

- د ملګرو ملتونو موسسه
- د بندیانو د حال پوښتنه او وارسې
- د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي
- عصري ښارونه او ارزانه کورونه
- ښځې په انتخاباتو کې
- د پلان د وزیر ښاغلي عبدالله یفتلي بیانات، په مملکت کې د پلانېنگ وضعه
- امریکا د ازادۍ ورځ
- سیمه ییز انکشافی پلانونه
- کابل د څلورو بین المللي لارو په منځ کې
- د ننگرهار د کانال یوه برخه ځمکه به مستحقینو ته ورکړل شي
- د اقتصادي بحران د حل په باب د ښاغلي زابلي مفکوره
- د اسلام پیغمبر او قران
- صحت او نظافت
- د عراق او فرانسې ملي ورځ
- د افغانستان انکشافی پلانونه او د دوستو مملکتونو مرسته
- زموږ د ملک طبیعي امکانات
- د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو دیارلسم تلین

- په مملکت کې د معارف پوره تعمیم له لارې، ناپوهۍ، لوړې او ناروغۍ پر ضد مجادله کېدې شي
- د انتخاباتو قانون نشر شو
- د مشاعرې افتتاحیه وینا: په کابل کې پسرلنۍ پښتو مشاعره
- په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع
- د مملکت په کارونو کې په ځان اعتماد په کار دی تعصب د ملي وحدت دښمن دی
- موټرونه او ورکشاپونه
- کابل د خوشبویۍ په دریا کې لامبو وهي
- له ښاریانو نه ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظیفه ده
- قانوني انتخابات
- د استقلال د استرداد یادگیرنه
- آیا جنگ د دنیا فیصله کولی شي؟
- د فرانسې ناجي د ډیموکراسۍ بله مرحله
- یوه خوږه خاطره میر نصیر خان او احمد شاه بابا
- د هنري نندارې موسسه پرانیستل شوه
- د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال
- تورې به لالا وهي مړۍ به عبدالله وهي
- ښځې او سیاست

- په سیاسي میدان کې دروغ ویل
- د دارالبیضا کانفرانس
- محترکین او متقلبین
- د ازادۍ د لاس ته راوړو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده
- گډه اعلامیه
- په سوات کې موڅه ولیدل
- د ټول افغانستان د صحیه چارو موظفینو لوی کانفرانس
- په انتخاباتو کې گډون وکړئ
- فداکاری او امانت داري
- پښتونستان ملي ورځ
- امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت
- سور صلیب او سره میاشت
- استقلال او ملي ارتقاء
- د ملاریا سره د مجادلې اهمیت
- اساسي قانون ته انتظار
- د واشنگټن په سیمه کې دهمایونی اعلیحضرت د مسافرت خاتمه
- د ملي شورا دتاسیس تقریب
- د سرې میاشتې هفته

- د افکارو تنویر
- متقابل احترام
- اصلاحي تحولات
- افغانۍ شهادت
- د کلیو دانکشاف نهضت
- د کابل د ښار تنظیمات
- د مامورینو حاضري ((۲۴: نیولیک)

دا لیکنې که څه هم د ژورنالېستیکو لیکنو په ډلبندۍ کې راغلي دي، خو په دې کې یو شمېر داسې لیکنې هم شته چې فرهنگي، تحلیلي، ټولنیز، ادبي او سیاسي وزن او کیفیت یې تر ژورنالېستیکو لیکنو زیات دی، خو څرنگه چې دا لیکنې د مناسبې ورځو پر وخت په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوي، نو ځکه په دې ډلبندۍ کې راوړل شوي دي. که دا لیکنې بیا هم د محتوایي څرنگوالي له خوا ډلبندي کړو، نو بیا به هم پر ټولنیزو، سیاسي، علمي، ادبي او نورو ډول ډول لیکنو ووبشل شي.

دلته به ددې لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلگې په توګه راوړو. دا لیکنه د نادر پښتون واټ په باب لیکل شوې او د خپل وخت د ژورنالېزم او خبر جوړونې څرنگوالی ورڅخه په ښه ډول څرګندېږي:

د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار

((د جادې د پاره مونږ د (واټ) کلمه منلې او ایښې ده، نو گویا د (نادر پښتون واټ) دویمه برخه کار، دا څلورمه ورځ ده چې د ښاروالۍ له خوا شروع شوی دی.

د نادر پښتون واک د دویمه برخه د پخواني (پل خشتي) څخه چې اوس یې (د نادر پښتون پل) پورې شروع کېږي او د پخواني نغاره خانې حد ته چې اوس یې (د پښتونستان واک) بولي، ور وځي.

د نادر پښتون (رح) د واک د دویمې برخې د کار مسئله له څه مودې څخه د ښاروالۍ د ریاست په نظر کې وه، ترتیبات یې ورته نیول، نقشه یې جوړوله، ځمکې یې پیمایش کولې، قیمتونه یې تعقیبول، خلک یې راضي کړل، د نوي فوري ودانۍ فکر یې سنجاوه. د اپارتمانو د جوړولو او د خرڅولو زمینه یې تهیه کوله چې دا ټول ترتیبات یې ونیول، د کورونو خاوندانو ته یې اعلان وکړ چې که خپله تعمیري مساله څوک په معینو ورځو کې وړی شي، یو دې سي، که نه نو په ټاکلې نېټه تخریب شروع کېږي.

هماغه و چې په ټاکلي تاریخ کار شروع شو، په دې څلورو ورځو کې دومره کار شوی دی چې سړی اوس د سیند په غاړه ودرېږي، د بانک مانۍ او د پښتونستان واک په نظر راځي، یعنې د نقشي په منځ کې کورونه ونړول شوه، دلته د ورځې یو عالم هجوم، فعالیت کار او غلغله لیدل کېږي. ښاغلي رییس او د ښاروالۍ نور غټ مامورین د ورځې له ابتداء تر نمر پرېوته پورې ولاړ وي، کار کوي، د ډول او سورنو غږونه راځي او دوږې او گردونه پورته کېږي.

مولانای بلخي ښه ویلي دي ((هره زړه بنا چې نوې ودانۍ، نو ورومې یې د بېخ او بنسټ څخه وړانۍ)) په دغه شان سره د هر زوړ عمارت نوی تعمیر څه لږ و ډېر تخریب په ضمن کې لري. لېکن نتیجې ته کتل او اساسي فکر په کار دی چې فایده څومره ده او ضرر څومره؟ یو بدن چې مرض شي او خرابي پیدا کاندې، اکثره اړېشن غواړي، مگر دا

هم یو همت او یو عزم غواړي چې سړی اړېشن ته تن کېږدي، نو خدای یې صحت په نصیب کاندې.

زموږ وطن ډېرو اصلاحاتو ته اړ دی، دا اصلاحات عزم، اراده او فداکاري او قیمت غواړي، گورۍ دغه کارونه چې وشول او کېږي، له ډېر پخوا څخه د حکومت خوښ وو، غوښتل یې چې وشي، مگر سړی په کار و د کابل په اینده تاریخ کې به د ((فرهاد)) نوم یادوي.

ده د خلکو خبرو ته ونه کتل او اصل کار یې په نظر کې ونیوه، هغه کار چې افغانستان ته په کې فایده ده او ابرو یې په ځای کېږي. دی پوهېږي چې ددې وخت خبرې له وخت سره تېرېږي، مگر کار او اثار پاته کېږي. یوه ورځ ده په یو صحبت کې وویل:

((په جرمني کې یو متل دی چې لوی کارونه کوې نو وړو خبرو پسې مه گرځه)). یعنې لویه غایه او لوی هدف باید په نظر کې ونیول شي. هو، بد او وران کاري خلک چې یوازې په ځان یې نظر وي او کوم عالي نصب العین نه لري، په هره جامعه، هره ټولنه او هره طبقه کې وي.

دا بدبختان ځان هم شرموي او لوی خلک هم، د دوی علامې دا دي چې نهایت نرم، خوښ گفتاره، خنده رویه، بلې صاحب گویان وي او خورا مطیع ځان ښکاره کوي. د لوی سړي په مخ کې په ناحقه ترورې ترورې منډې وهي، د خبرو سره فوراً پاڅېږي او په ملاقاتونو کې د لویو خلکو لاسونه ښکلوي. د یو او بل خبرې ورته راوړي، د لویانو په کورونو طواف کوي، په زېږدستانو همېشه (برو او بز) کوي چې لوی سړی ووايي خورا فعال سړی دی. مگر په حقیقت کې هغه کارونه کوي (چې له شرمه یې هېڅ غل او کاسیر نه کا) لویه علامه یې داده چې د وطن او مال مقابله راشي، مال اخلي او د وجدان په ځای ورباندې د وجدان زیات

حاکمیت لري او د حضرت پیغامبر (ص) د وینا له قراره چې (د دنیا محبت د ټولو گناهونو سر دی).

د دوی د دنیا د شدید محبت له کله په هېڅ گناه او رزالت ډیل نه وي، ای خدایه! زموږ فداکار او نیکو کار مشران د دغو شیاطینو له افسونه خلاص کړه.

مونږ ټینگ یقین لرو چې زموږ په وطن کې اوس ډېر ښه خلک او دښو نیتونو خاوندان شته، مگر د استفاده جویانو او شخصي سیاستمدارانو چالونه دومره عمیق او د دوی دامونه دومره همرنگه زمین دي چې هر قسم زیرکه مرغه هم ورته ځان نه شي بچ کولی. دا خلک که په نرمۍ ونه شي، نو د گرمۍ چل هم ورځي. فوراً اسباب جوړوي، پروپاگند کوي، غال مغال سازوي او د یو نېک سړي پلان ناکام کوي. دا خلک د وطن لافې ډېرې وهي، مگر همېشه ((د سپرې د پاره پوستین اور ته اچوي))، مونږ پوهېږو چې لوی خلک هم د دوی څخه جگر خون دي، خو څه ویلی نه شي چې په هر وطن کې دا خلک ډېر وي، په هغه وطن کې کار کوي، خورا مشکل دي.

ای پروردگاره! زموږ د وطن نېکو کسانو مل شي چې ستا د پرېوتو او ضعیفو بندگانو خدمت وکړي.)) (۲۴: ۹۳۲-۹۳۳)

۴- دري لیکنې:

استاد قیام الدین خادم نه یوازې د پښتو نومیالی لیکوال و، بلکې په دري ژبه یې هم ښې لیکنې کولې او گڼ شمېر دري لیکنې یې هم د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. استاد په دري ژبه نظم او نثر دواړه لیکلي دي. که د ټولو دري نثرونو یا لیکنو ټولگه یې په یوه

ځانگړې اثر کې چاپ شي، یو لوی اثر ترې جوړېږي. د ده دري لیکنې چې له بېلابېلو خپرونو راټولې شوي او په (رڼه چینه) کې خپرې شوې دي، دا دي:

- ایا افلاس سبب ارتشا است؟
- فرانسه و هند چین
- هدف اصلاحات اداری ما
- در اطراف بیانات خواجه شهاب الدین
- لذت توفیق در وظیفه
- تاسیس موسسه خدمات سیاسي؛ اقدام نیک حکومت
- وضعیت ارتزاقی مملکت
- وزارت مالیه بکار های اساسی دست زده است
- مطالبه پشتونستان بر روی حقایق روشن اتکاء دارد
- مجموعه چار کتاب نایاب
- نقاط مهم سیاست اقتصادی
- مبینات شرح منبهات
- انتقاد و نصیحت
- قابل توجه وزارت مالیه
- ایا تفتیش هم تفتیش دارد؟
- افغانستان امروز و سیاحین ما

- سرک گلپهار و سروبی
- توجه بداد خواهی مردم
- حقوق بشر و دنیای کنونی
- حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند
- اهمیت موضوع پښتونستان توجه ښاغلی نکسن راجلب نمود
- سالگرهٔ جلوس اعلیحضرت شاه
- آیا محصولات گمرکي بر اموال وارداتی اضافه گردیده است؟
- فوت شخصیت بزرگ افغانستان بعد از محمد نادر شاه کبیر
- در اطراف مقاله مصونیت و کلاء
- روز عاشورا
- علت کشیدگی اوضاع در مراکش
- سالگره تاسیس شورای ملی
- شخصیت والا حضرت سپه سالار غازي شاه محمود خان و خدمات شان
- استفسارات هیئت مطبوعات
- گزارشات مراسم شاندار
- پروپاگند ناحق پاکستان
- پادشاه ادب پرور ما

- نطق شاغلی مالنکوف و تبصره های دنیا بران
- پلانهای اصلاحی در افغانستان و پیشرفت ان
- مرستون یعنی چه؟
- طومار محبت
- مصر جهت تمامیت خاک خود می کوشد
- برادری و برابری
- هدایت تعمیر ((نوی بنار)) در لغمان
- به جرائد معاصر وطن
- سعادت نسل آینده بشر یا تربیه صحیح اطفال
- مصؤنیت و کلا
- اختتام جنگ کوریا
- مسئله هند چین
- مصر و کانال سویز
- راه ها، معابر و سرک ها
- زندگانی به اسایش مولود کار است
- حس قدردانی
- حق ازادی
- طبع مجدد قران کریم

- ایا وضعیت مصر راجع به کانالسویز جدی تر شده است؟
- ملت پاکستان در آتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با مسلمین پاکستان
- پنجاه، سال بعد
- مادر وطن
- ملیت و بین المللیت
- تفقد حکومت مهربان ما بر حال رعیت
- جلسات شورای ملی آغاز خواهد شد
- مفکوره اقتصادی علیحضرت معظم همایونی
- قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان
- درام یتیم بی حامی
- انکشاف زراعتی در مملکت ما
- اعلیحضرت معظم همایونی ورود مسعود پادشاه محبوب ما به مرکز
- انصاف در وزن و ترازو
- بزرگترین نعمت های خداوندی
- فتنه قادیانیزم
- روشنی امید در افق سیاسی جهان
- به نویسندگان محترم این روزنامه

او یو شمېر نورې لیکنې...

دلته به یې د دري لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلگې په توګه راوړو، دا لیکنه (مصونیت وکلا) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې چاپ شوې ده:

مصونیت وکلا

((چندی میښود ګپ عجیب و غریبی اتفاقاً به میدان آمد ((مصونیت وکلا)) هیچکس گفته نمیتواند که این ګپ چطور آمد، کی اورد و چگونه نشر شد؟ هر کس میگوید: ((وکلاء مصونند))، بتصویب رسیده است؟ و اگر بگویند که از مسلمات دنیا است حاجت ندارد که نوشته و تصویب شود.

پس ایا از تمام مسلمات دنیا فقط ((مصونیت وکلاء)) رابصورت عنعنه قبول میکنند. حقیقت این است که یک قانون تا وقتی مورد استناد شده نمیتواند که مراحل خود را طی نکند و صورت عبارت صریحی بخود نگیرد. تعاملاًئیکه بعضیها نام آنرا میگیرد مخصوص قطعی شده نمیتواند.

میگویند شخصی تیمم رایاد گرفته بود، او در هر جا و هر وقت از ان کار میگرفت و فرقی بین با محل و بی محل بودن ان نمیگذاشت، اخیراً شخص مذکور گفت: ((تیمم نبود گنج خدا بود، اموخته شدم اسوده شدم)).

ایا ((مصونیت وکلاء)) راه هم میخواهند باینصورت استعمال کنند؟

این مصونیتکه بګوش مردم در حق وکلاء رسیده است، این مصونیت چه معنی دارد؟

ایا این مصؤنیت باین اندازه مطلق است که وکیل شوری هر چه بکند و یا هیچ نکند؟ اگر چنین مطلق باشد ایا این اطلاق در مرحله اول قابل صلاح و ترمیم نیست؟

بس کسانیکه چراغ را گرفته تمام روز به شوق اینکه در مملکت اصلاح کنند بالای هر کس و هر مقام گپ و سخن میزنند چرا در رفع و اصلاح این نقیصه بزرگ نمی کوشند؟ اگر وکیل شوری بطوری مصؤن باشد که هیچ مسؤلیتی از هیچ جا باو راجع نباشد، پس وکالت صورت یک تجارت رابخود قبول نخواهد کرد؟ درین حالت مضیقه اقتصادی ایا کسی خواهد بود که این حساب رانداوند که از جمله سه ساله معاش و امتیازات شوری ده یا پانزده هزار انرا بصورت پیشکی صرف کند و خود را وکیل مصؤن شورای ملی بتراشد که تابستان از هوای صاف کابل واب پغمان استفاده کند و زمستان ۶ ماه بدون دغدغه درخانه بامور شخصی و احیاناً ملاقتها مصروف شود؟ خوب، وقتی وکالت شورای ملی این صورت رابخود اتخاذ نماید، عاقبت افغان و افغانستان درین دنیای پرشر و شور که ما محتاج کار و بصیرت اضافه ترهستیم چه خواهد شد؟

آیا زمان و وقت در حیات وممات ملل و اقوام قیمتی ندارد؟

در همین بازیها و ساعت تیربها فرصت بصورتی از دست ما نخواهد رفت که باز پشیمانی هیچ سودی نخواهد داشت؟

ایا نمیتوانند تحدید مصؤنیت وکلاء راجراید توضیح دهند؟ و ایا کسانیکه عمداً نمیخواهند در شوری کاری شود بس ایا مصؤنیت انها مانع است که نامهای شان به جراید نشر شود؟ و ایا یک وکیل مصؤن نمیتواند نام یک وکیل مصؤن دیگری را که کشتی یک ملت را به طوفان می کشاند، در اخبار نشر کند؟ و اگر وکلاء با هم متفق باشند و هیچ یک پرده را از

اعمال دیگری بالا نمیکنند پس این وکلا حق اعتراض و انتقاد را هم بالای اراکین حکومت که تا یک اندازه کار می کنند، خواهند داشت؟

ایا وکلاء به حضور ملت مسؤولیت ندارند؟ و جرائد که نماینده احساسات حکومت و ملت اند نمیتواند از وکلاء بحث کند؟ وکلاء چرا باید این ملت را بی زبان تصور کنند کسانی که می تواند بالای انهاییکه حقیقتاً مورد فعالیت و کار در مملکت شده و حق خود را بااثبات رسانیده اند انتقاد کنند. پس چگونه خوف مصونیت وکلاء از جرات انتقاد شان بالای شوری خواهد کاست؟ متیقن است که در مملکت کسانی موجود اند که حق احترام مقام بادشاه و مملکت و قوم را از حقوق اشخاص بلند تر میدانند و برخورد واجب میداند که ازین حقوق در مقابل هر گونه مشکلات دفاع کنند. ما ایمان داریم که در دنیا هیچ کار و عمل بدون پاداش موجود نیست وکالت شوری که یکی از وظایف مهم و کار های بس ضروری است چگونه بی مسؤولیت خواهد بود؟ وکلای منور شوری و مخصوصاً اصحاب قلم اولتر با صلاح شوری ملتفت شوند و برسوخ مصونیت خویش مصونیت دیگران را اصلاح کنند محبت حق و حقیقت باید در نزد اهل علم و قلم از همه چیز ها مقدم باشد چون وطن ناموس مشترکی است و زندگی بذات خود مسؤولیت است بنا بران از مسؤولیت این نوشته خویش شانه را خالی نه کرده نام خود را مخفف و با مرموز نوشته کرده نمی گذاریم و واضح ام خویش باید نوشته کنیم.)) (۲۴: ۸۸۱-۸۸۲)

پر منثورو دري ليکنو سربېره استاد خادم يو شمېر دري شعرونه يا نظمونه هم ليکلي دي. هغه دري نظمونه دي چې د ده په منظومو کلياتو کې راغلي دي، دا نظمونه تر دې پخوا په متفرق ډول او ځينې يې له نورو پښتو شعرونو سره يو ځای چاپ شوي دي. دلته يې يو دري شعر يا نظم د بېلگې په توگه راوړو:

بهر ما روح و روان

ملتۍ دیدۍ که جای ما بمن پیچیده اند
 بی خبر از حزر جان اندر بدن پیچیده اند
 یوسف گم گشته را در طلب کس نیست نیست
 مصریان اندر هوای پیراهن پیچیده اند
 رمز عمق زندگی چیز و فقیه و محتسب
 من نمیدانم چرا اندر سخن پیچیده اند
 قصه شیرین فرهاد نوین آغاز شد
 بی جهت مردم چرا در کوهکن پیچیده اند
 کشور ما پر زاهو نافه و مشک و غزال
 شاعران بیهوده بر مشک ختن پیچیده اند
 شاه ما سرو روان بهر ما روح و روان
 خلق بر دورش چو شاخ نسترن پیچیده اند.
 (۲۳۳:۱۲)

کله چې موږ د استاد خادم داسې متون (نثر او نظم) مطالعه کوو، نو هغه راته په دري کې هم د ښه قلم خاوند ښکاري، دري لیکوالي یې هم د خپل وخت له نورو هغو لیکوالو سره چې دا مهال یې لیکوالي کوله، د انډول وړ برېښي، په تېره بیا د دري ژبې د منځنۍ کچې له لیکوالو سره. دا و د استاد خادم د منظمو او منثورو اثارو لنډه پېژندنه. پر تېرو یادو اثارو سربېره ځینو لیکوالو د استاد خادم په پېژندنه کې دهغه ځینو نورو چاپي اثارو ته هم نغوته کړې ده. خو د استاد خادم اثارو ته په کتنې سره دایادونه دقیقه نه وه، دا ډول پېژندنې له یو بل څخه په مسلسل ډول کاپي شوي او د بیا بیا خپراوي پر مهال ځینو کې تېروتنې هم شوي، ان د ثابو

چاپي اثارو د پېژندنې په برخه کې هم ورڅخه تېروتنې شوې دي. ځينو يې ځانگړې ليکنې هم د مستقلو اثارو په توگه پېژندلي، ځينو بيا چاپي اثار په ناچاپي اثارو کې شمېرلي، ما دا ټول سره پرتله کړل او له هغو څخه مې په خپل نظر سمه نتيجه راوويستله چې تاسو مخکې ولوستله. دا د استاد خادم د اثارو شکلي ډلبندي او پېژندنه وه. البته پر محتوايي برخو به يې په نورو بحثونو کې هم رڼا واچول شي.

د استاد خادم د اثارو تر دې پېژندنې وروسته اوس راځو د استاد خادم د نظم او نثر نوښتگرو خواوو ته، دلته غواړو لومړۍ پر نظم او بيا پر نثر باندې بحث وکړو:

د استاد خادم د اثارو نوبستونه او ارزښتونه

په پښتو ادبیاتو کې تر (روښانتیایي) پړاو وروسته (وېښتیایي) پړاو پیلېږي. په (روښانتیایي) پړاو کې د کلاسیکې دورې د ادبیاتو تاثیرات څه نا څه محسوس وو، خو په (وېښتیایي) پړاو کې بیا دا تاثیرات بېخي کم شول او ځای یې نویو مفاهیمو ونيو. استاد خادم د پښتو ادبیاتو په (وېښتیایي) پړاو کې یوه مطرحه څېره ده. ده سره له دې چې د کلاسیکو ادبیاتو پوره مطالعه لرله، خو ددې پړاو شاعرانو او لیکوالو پوره هڅه وکړه چې د نظم او نثر په دواړو برخو کې نوې پنځونې وکړي، په تېره بیا دا چې د مانا او محتوا له پلوه نوښت رامنځته کړي. دوی پر دې بريالي شول چې د خپلې زمانې او خپل چاپېریال غوښتنې، انګېرنې، اړتیاوې او د خپل ژوند تصویر په ښه ډول په ادبیاتو کې انځور کړي. له مانیز پلوه د استاد خادم کلام د ژوند بېلابېل اړخونه رانغاړي؛ فلسفي، سیاسي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي، ملي، کلتوري، ژبني او نور ډول ډول مفاهیم یې په خپل کلام کې افاده کړي او تشریح کړي دي.

دا مسایل تر دې دمخه په (روښانتیایي) پړاو کې دومره مطرح نه وو او که وو هم کم وو. که هغه پړاو بیا له (وېښتیایي) پړاو سره د څومره والي او څرنگوالي دواړو اړخونو له پلوه، پرتله کړو، نو د وېښتیایي پړاو تله پرې ډېره درنه څېږي. دلته غواړم په دې برخه کې لومړی د استاد خادم دمنظوم کلام پر ځانګړنو، نوبستونو او ارزښتونو تبصره ولرم او بیا تر هغه

وروسته منثور کلام ته راحم، خو په دې دواړو برخو کې غواړم د محتوا په انډول پر شکل زیاته تبصره ولرم او دا حکه چې پر محتوا باندې یې موږ په نورو ځایونو کې هم بحث لرلی او په نورو برخو کې به هم پرې بحث ولرو.

الف- د منظومو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم اثار ځینې داسې مشخصات لري چې د پښتو معاصرې ادبي دورې د نورو پړاوونو له اثارو او همدارنګه د خپلې زمانې د ادبي اثارو له ځانګړنو سره توپیر لري، همدا ځانګړنې په حقیقت کې د لیکوال فردي تشخص څرګندوي او دی له نورو لیکوالو توپیروي. دا ځانګړنې په شکلي او محتوایي دواړو برخو کې محسوسې دي. دلته غواړم لومړی په نظم کې دې ډول ځانګړنو ته نغوته وکړم.

۱- د ملي نظم فورمونه: کوم شعري یا نظمې فورمونه چې د خادم صیب د زمانې تر مهاله دود وو او اکثره پښتنو شاعرانو هغه کارول، خادم صیب هم د خپل منظوم کلام لپاره له همدغو فورمونو څخه ګټه پورته کوله، خو د خادم صیب د ژوند او زمانې ضرورتونه دومره زیات او ډول ډول وو، چې فکر او خیال یې نورو منظومو فورمونو ته هم اړتیا لرله. د ښاغلي (عبدالهادي هدایت) په نظر، استاد خادم دا اړتیا محسوس کړه، نو حکه خو یې خپلې شعري ټولګې (بلکا) په سريزه کې ولیکل: ((د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، د ښکارندوی، میرزا خان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی. مګر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راګډ شوی دی. د

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنگ، گنډلی او محدود دی.

تر دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات، لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي. دا شکل د حضرت بابزید روښان خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل ته وروگرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. د دې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د مرغلرو امېل څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسعې پیدا کولو لاره پیدا شوې ده. په (څاروان) کې دغه رنگ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله بڼه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر د پاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی، لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوې مجموعه کې د (نوې پوهېتانه) په نامه راټولېږي.)) هدايت صیب په خپله لیکنه کې دې مسلې ته اشاره کړې او د خادم صیب د نظم یو څو نمونې یې هم وړاندې کړي، چې دلته یې ډېر لنډیز ته نفوته کوو. (دا ځکه چې پښتون یم) د نظم یو بند به دلته د بېلګې په توګه وړاندې کړو)) (۱۲: ۶۰-۶۱)

دا ځکه چې پښتون یم

ما له توره دې وسپاره

چوکۍ مېز دې د بل وي

دا ځکه چې پښتون یم

توتې توتې مې تن دی تیار راله کفن دی
هېڅوک پر ما نه ژاړي پردی رانه وطن دی
زگېروي هم نه وباسم نه خبر یم له اسراره

دا ځکه چې پښتون یم

وگورئ! د خادم صیب دا نظم چې ده پر (۱۳۱۸ل) کال ویلی دی.
په دې نظم کې استاد خادم د پښتو پر کلتوري شاته پاتې والي،
تنگنظریو او ټولنیزو ستونزو سخت انتقاد کوي.

(د شاعر زړه) د استاد خادم بل نظم دی چې دا هم د ولسي یا ملي
نظم په وزن ویل شوی دی، ده دا نظم د (۱۳۴۶ل) کال د زمري پر (۸مه
نېټه لیکلی دی. خادم صیب د (شاعر زړه) په باب وایي:

ډک له ارانونو دی نه پوهېږم څه غواړي
راز د اسمانونو دی نه پوهېږم څه غواړي
سود یې په پیسو نه شي کاري یې په تنګو نه شي
تېر له دې غمونو دی نه پوهېږم څه غواړي

دا نظم همداسې امتداد پیدا کوي، هدایت صیب د خادم صیب په
حواله دا په ولسي نظمونو کې حساب کړی دی او هدف یې دا دی چې دا
یې له کلاسیکو فورمونو څخه جلا په نوې ولسي بڼه یې ویلی دی.

سره له دې چې (خادم باد سبا یم) کلیاتو کې دا پورتنی نظم د
(غزل) په برخه کې ډلبندي شوی، یانې د فورم له مخې غزل ګڼل شوی،
خو پر دې (نظم) نه د فورم او نه هم د محتوا له پلوه د (غزل) فورم د
تطبیق وړ دی.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

دا نظم د شاعر د فکر او زړه د ارمانونو انځور کاري او ټولنې ته د شاعر ایډيال وړاندې کوي.

(ای د دې جهان خاونده) نظم یې هم په همدې ولسي نظمونو کې گڼلې دی.

لوی عذاب و دې نړۍ ته
استعمار دی استعمار دی
چې نړۍ نن په کې سوزي
دغه اوردی دغه ناردی
له تېري د استعمار
زور زیاتی دی په جهان کې
استعمار شکېدلی کتې دی
ترمیمېري انگلستان کې

دا د اوږده نظم یوه برخه ده، نورې برخې هم همداسې امتداد پیدا کوي. خادم صیب په دې نظم کې د ښکېلاک انځور کاري او هغه ټولنې ته یو اور او غضب گڼي. دی انگستان د دې مفکورې روزنځای او پالنځی گڼي او له هغه څخه سر ټکوي.

دغه راز (افغان ولس) نظم هم همنه ډول نظم گڼل شوی چې د خادم صیب او هدایت صیب په نظر له کلاسیکو دودیزو فورمونو څخه یې لاره جلا ده.

افغان ولس

مونږ افغانان او مسلمان یو په خپله سمه لار روان یو

نه تمه لرو نه ډار عقیده لرو په کار او په زیار

له حرص او بېکاری یو بېزار

تر شا مو لوی تاریخ او تر مخ مو لوی جهان دی

دا مو له نعمتونو ډک کوهستان دی

لرغونی مو دی ثقافت او ټینگ مو دی اقتصاد

نشته داسې بنیاد

دا جهان به کړو اباد په خپل کوشش او جهاد.

(نوې پوهېتانه)

دا نظم هم همداسې پسې غځېږي او نورې برخې هم لري. پر دې نظم کې پر خپل ملت او تاریخ ویاړي. شاعر په دې نظم کې له دیني او اخلاقي جرئت څخه کار اخیستی، پر ټولنه باندې د واکمن مذهبي جریان د مدعیانو ناخبري یې انځور کړې، پر هغو یې پر ظریفانه او کنایي ډول نیوکه کړې چې (واوا) په دې مسلماني چې له اسلامه خبر نه دي، خو د اسلام پر منصب او مسند ناست دي.

دا نظم پر خپل وخت یو محتوایي نوښت او اخلاقي جرئت گڼل کېږي، ځکه چې هغه وخت د داسې مسایلو مطرح کول او د سمون لپاره یې هڅه اسان کار نه و.

د هدایت صیب په نظر: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو د شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب گڼل کېږي.)) (۱۲: ۶۱-۶۶)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د خادم صیب لومړنۍ هڅې بریالۍ شوې او دا بېلگې نورې هم
پسې زیاتې او تر پخوانیو هغو یو څه پخې شوې. په ولسي فورم کې د دې
ډول نظمونو یوه دوه درې نورې بېلگې به هم راوړو، دا یوه بېلگه یې
(واوا مسلماني) نومېږي، چې پر (۱۳۲۰ل) کال لیکل شوی دی:

واوا مسلماني!

بلبل د گل د پاسه کړله داسې خوشخواني

واوا مسلماني!

د ږیرې د وېشتو په دام کې نیسي برالا

طایر د بیت الله!

دانې ورته تسبیح کاندې ځان نه گڼي جاني

واوا مسلماني!

په سر د مظلومانو به پښې ږدي چې اوچت شي

خاوند د منزلت شي

په دې منبر به کېني، کړي به وعظ قراني

واوا مسلماني!

ځي تل به یې د ږیرې د تیرې لاندې کاروان

کچرې او اوبښان!

غریب چې په لاس ورشي پې ښکاره کا ښه ځواني

واوا مسلمانې!

مړام د حکومت به وي یو څه دی به بل څه کا

مقصد به د خپل زړه کا

په سل قسمه نیرنگه به ساتي خپله خاني

واوا مسلمانې

قانون او عدالت او وظیفې پورې به خاندې

عمل دغسې کاندې

مقصد یې وي په ژوند کې خپل هوس او کامراني

واوا مسلمانې

تعبیر به دملت او حکومت منځ کې غلط کا

پاشانه جمعیت کا

دوستان سره دښمن کا چې وي دا ترجماني

واوا مسلمانې

شیشه به د آمالو د مسلم وهي په ځمکه

نه دار لري نه کرکه

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

راضي به په فساد وي، خوند به اخلي په وړاني

واوا مسلمانې

د شل کالو خرمن به دې په یو تيلي ايره کا

ستا مېنه به سپېره کا

مغور به وي لا دی چې ومې کړه مهرباني

واوا مسلمانې

وجدان يې د جودان په نغوته درومي په هر لوري

ژورې لوړې گوري

قرآن چې په کې بود شي، وي هماغه قرآني

واوا مسلمانې

له وينو د مظلوم څخه به جوړه کا غازه

خپل مخ لره تازه

په دې باندې به ځان کاندې عالم ته نوراني

واوا مسلمانې

دښمن دنوي علم او رڼا وي په يقين

خپل وهم گني دين

گمان کوي چې دا ده هغه وحې اسماني
واوا مسلماني

لا دا زارې ماغزه به دعوه کاندې چې عالم یم
د قوم زه ((خادم)) یم

ولاړ وي په نمانځنه کا د غویو پاده واني
واوا مسلماني

نغمې د بېلانو به نه اوري په سبا
له مکر و له ریا
ضرر به مسلمان ته گنې چاره ایماني
واوا مسلماني

په دې باغچې کې گرځي هسې شان زاغ و زغن
چې وران کاندې چمن
د دوی له ډاره نه شي کړای بلبل نغمه خواني
واوا مسلماني

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خادم صیب په دې نظم کې پر ټولنې باندې د ناسم ذهنیت پر حاکمیت او له مذهب څخه پر ناسمو تعبیرونو انتقاد کوي او د هغوی د سمون غوښتونکی دی.

هغه وخت په دې ټولنه کې د داسې فکر، تبلیغ او ترویج او په ټوله کې د ټولنې دسمون لپاره هر ډول فکري هڅه له سختو غبرگونونو سره مخامخېدله، خو خادم صیب دا نوښت او جرئت وکړ چې پښتو نظم یې د ملتپالنې او سمونپالنې لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه وکاروه. په دې برخه کې یې بیا ولسي فورمونه هم په ښه ډول وکارول، د پورتنۍ نظم د محتوا لپاره هم ولسي فورم په کار و، په نورو فورمونو کې د دې ډول محتوا ځایول هم اسانه کار نه و، دې بل نظم ته به هم تم شو.

د تربګنۍ لعنت

تا ورکړمه د خدای او د رسول په دښمنۍ

ارمان دی تربګنۍ

اخته دې په بلا کړم له خپلو دې جلا کړم

د کوره وتی نه شم بې کارتوس او جرمنۍ

ارمان دی تربګنۍ

چندپال شومه له مال دا گوره بد مې حال

عالم راپورې کاندې مسخرې او خندنۍ

ارمان دی تربګنۍ

جهان راله تورتم دی خوراک راباندې غم دی

دا وکړلې په ما د شیطانونو شیطانی

ارمان دی تربگنی

د ورور سره دښمن یم دښمن ته لکه زن یم

هندو او نصاری ته وایم جار و قربانی

ارمان دی تربگنی

قاتل شومه خونکار شوم له ملک نه هم فرار شوم

له دین دنیا یې خلاص کړم حماقت او نادانی

ارمان دی تربگنی

ما ویلې چې غیرت دی غیرت نه و لعنت دی

په تېر عمر افسوس کومه ډېرې غمگینۍ

ارمان دی تربگنی

(۱۲: ۴۶۵-۴۶۶)

پورتنی نظم په ولسي فورم کې ویل شوی، د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولنې یو لوی ټولنیز رنځ ته یې په انتقادي نظر کتلي او هغه یې په رانه ډول انځور کړی دی. څرنگه چې (تربگنۍ) د پښتني ټولنې یوه خاصه اړوند موضوع ده او یو ټولنیز رنځ گڼل کېږي، نو ددې رنځ د بیان او افادې لپاره رښتیا هم له ولسي نظمونو پرته بل فورم دغسې جوت او پوره کار نه شي ورکولی.

خادم صیب چې د کلاسیکو فورمونو ترڅنگ پر خاصو پښتو ولسي فورمونو ټینګار کاوه، یو اساسي علت یې دا و چې دلته د پیغام د افادې لپاره ساحه پراخه ده.

نو ځکه خو یې د پښتو کلاسیکې شاعرۍ پر نظامي فورمونو سربېره د پښتو په ځانګړو ملي اوازونو یا ملي نظامي فورمونو کې هم شعرونه وویل، په دې فورمونو کې د چاربيتې فورم هم شامل دی، چاربيته بیا د پښتو له خاصو شعري فورمونو څخه یو ځانګړی فورم.

((چاربيته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربيتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربيتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا له څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه بېخي کم نه دي. په چاربيته کې همېشه یوه اوږده موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصیدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربيته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لویو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربيته

۲- زنځيري چاربيته

دغه دوه ډوله چاربيتې بیا په خپل وار سره د مسرو د شمېر د برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پینځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي، لنډو یا اوږدو مسرو زنځيري چاربيته.

له مانيز پلوه چاربيته پر عشقي، تاریخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربيتې یوه بېلګه، دا چاربيته د نوښار د محمد دین ده.

مطلع:

څوک به پیدا نه شي د فرهاد او شیرینۍ په شان
یوځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

یوځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد
تل به یې کولو په اشنا پسې فریاد
وه یې کړه خواري ځکه حاصل یې شه مراد
کړې به یې خبرې د طوطا د ښارونۍ په شان

او همداسې نور بندونه...

(۳۳:۳۰)

په دې ډول ساده چاربیته کې له ځینې استثنایي حالت پرته، د
ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستی مسره په قافیه
کې د مطلعې له مسرو سره یو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرگندونه کېږي، چې په
دې فورمونو کې ویل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا
خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې له پخوا دیوان لرونکو شاعرانو او
په اوسني دوران کې د هېواد ځینو نومیالیو لوستو شاعرانو هم شاعري
کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربیته په فورم کې په ساده
چاربیته کې له پورتنی ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د
جرار صیب د ساده چاربیته د یو بل ډول د یوې بېلګې یوه برخه راوړو:

د سترگو منځ مې وسو یاره ستا د منځ په نور
تک تور لکه ماغوت
تاو کړی په ماغوت کې خپل اشنا ته وړم ضرور
د سرو او ښکو یا قوت
که وایم ستا په منځ مې دا جوړه کسي ورپته دي
تاثیر به د لمبې وي
وېنسته د منځ له تاوه تار په تار سره پراته دي
دا تاو به د شغلې وي
حبشو ته حیران یم په فرنگ یې ورخاته دي
دا زور به د حملې وي
سپین منځ دې معرکه شو امتحان به کړي ضرور
معلوم به شي مزبوت

(۲۷: ۵۹-۶۱)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېیمه مسره د خپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابري دي او یو شان قافیه تعقیبوي. دویمه او څلورمه مسره بیا په خپل منځ کې د یو شان قافې لرونکې او د خپو د شمېر له مخې سره برابري وي، د هر بند لویې مسرې په خپل منځ کې د خپو د شمېر له مخې سره برابري او په خپل منځ کې یو شان قافیه تعقیبوي او وړې مسرې یې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لویه او

وړه مسره بیا د مطلعې د لوبې او وړې مسرې د قافیې او شکلي جوړښت تابع ده. په ټولیز ډول ټولې لوبې مسرې له لوبو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

زنځیري چاربیته: زنځیري چاربیته ته اته مسریزه چاربیته هم وایي، په دې باب یو لیکوال وایي:

((هغه چاربیته چې اته مسرې لري هغې ته عوامي چاربیته ویلی شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربیته وایي همدې ته چې څلور بیته او اته مسرې وي، په دې ډول چاربیته کې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه نه وي، بلکې اوله یې په یوه قافیه وي او دویمه یې په بله. او بیا د هر بند په پای کې چې کوم بیت راځي د هغه بیت د دواړو مسرو قافیه د مطلعې د دواړو مسرو له قافیې سره یوشان وي. عبدالحلیم اثر هم همدا راز د ۸ مسرو چاربیته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- یو قسم هغه ده، چې د هر بند اول درې بیتونه یانې شپږ مسرې یې په خپل کور کې سره په یوه قافیه وي او وروستی بیت د چاربیته له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلگه داده:

مطلع:

شاگردۀ اول نص د الهی پروردگار دی
استادۀ بل حدیث د محمد نبی حضرت دی

بند:

شاگردۀ په جهان کې جبرائیل نومی ملک دی
استادۀ خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی

شاگرده ټول وجود یې د زنځیر حدیده کلک دی
 استاده سر تر پایه په وزرو باندې چک دی
 شاگرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک دی
 استاده ما په دې خبره هم ویستلی شک دی
 بې حده بنایسته د نور په شان شعله انگار دی
 د باد په شان ته گرځي په هوا باندې اوچت دی))
 (۸۱:۴۲)

په پورتنی فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړۍ بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قافیې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړۍ او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاربیټې دویم ډول:

په دې ډول چاربیټه کې د سر یو بیت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړۍ مسره یې ځانته قافیه لري، د دویمې مسرې په منځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستی قافیه ځانته جلا او د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون نه لري. د هر بند لومړۍ، درېیمه، پینځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافیې هم د نوموړو مسرو د قافیو بڼه تعقیبوي، خو د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافیې راځي، چې دا بیا د نوموړو مسرو خپلمنځي قافیې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بیت د مطلعې د شکلي سکېت تابع وي.

۳- د اته مسریزې زنجیرې چاربيتې بل ډول دادی، چې ټوله مقفی وي او هر بیت او هره مسره یې په خپل منځ کې قافیې لري.

په دې ډول چاربيته کې له ځینو مسرو پرته د نورو اکثره مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دویم بیت د لومړیو مسرو قافیې سره یوشان وي او د دویمو مسرو قافیې په خپل منځ کې یو شان وي. د هر بند د درېو بیتونو د درېو لومړیو مسرو قافیه یو شان او درېو نورو مسرو قافیه بل شان وي، خو د څلورم بیت رغبت او بڼه د مطلع د بیت تابع وي.

په دې ډول چاربيتې کې د سر لومړی بیت یا مطلع په لومړۍ مسره کې یو شان دوه قافیې موجودې وي. د دویمې مسرې تر نیمایي پورې بیا یو شان دوه قافیې چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره یوشان وي، راځي او د مسرې په پای کې اهنګینه کلمه راځي چې له دې قافیو سره په جوړښت کې توپیر لري.

د هر بند لومړۍ مسره ځانته یو شان دوه قافیه لري او د دویمې مسرې په پای کې یوه ځانګړې قافیه؛ درېیمه مسره له لومړۍ مسرې سره په قافیه کې یو شان وي څلورمه د دویمې په شان وي، پینځمه د لومړۍ او شپږمه د دویمې په شان وي او هم د څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافیې د بند د لومړۍ مسرې د قافیې تابع وي، اوومه مسره د لومړي بیت یا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافیې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافیو تابع وي او پاتې برخه یې د مطلعې د دویمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دویمې مسرې تکرار وي.

د خادم صیب په منظوم کلام کې (د ملک محمد عمر خان شهادت) په نامه یو نظم موجود دی. دا نظم استاد خادم د (۱۳۱۲ ل) کال د (تلي)

میاشتي پر (۱۱) مه نېټه لیکلی دی.

زموږ ځينو ادبپوهانو دا نظم پښتو چاربيته گڼلې ده. که څه هم موږ په پښتو کې د ځينو معمولو چاربيتو هغه ځانگړنې چې موږ پورته ورته اشاره وکړه سل په سلو کې د چاربيتې په توگه پر دې نظم نه تطبیقېږي خو بیا هم د نورو فورمونو په انډول چاربيتې ته ډېره نږدې ده. د محتوا او تاريخي پېښو د بيان له پلوه د چاربيتې فورم خپلوي؛ که چېرې له مطلع پرته هر بند يې څلور څلور مسرې درلودې، نو بیا يې په پوره ډول د هغې چاربيتې بڼه خپلولای شوه، چې موږ د چاربيتې په پیل کې معرفي کړه، خو دلته ددې نظم هر بند د څلورو مسرو پر ځای درې مسرې لري، خو دې سره سره د بل هر فورم په انډول چاربيتې ته نږدې ده.

د ملک محمد عمر خان شهادت

د ډېره غمه مې د خولې آه و ارمان درومي
چې عمر خان غازي په کوچ له دې جهان درومي

زړه مې خفه و بې سببه چې خبر ولگېد
نن سخي ځوان له دې جهان په سفر ولگېد
په استقبال يې د جنت حوري غلمان درومي

په دې فاني دنيا کې هېڅ بشر بقانه لري
بې د الله (ج) نه چې باقي دی او فنا نه لري
ذايق الموت دی په زمين که په اسمان درومي

په سترگو نم، په زړه مې غم په خوله خندان یمه زه
د فراقته د اشنا په شور فغان یمه زه
شومه خورسند چې یار په لوري د جانان درومي

تاد اسلام په گټه توره رااوچته کړله
د ځوانمردۍ لویه قوه دې هزیمته کړله
د تورې غږ دې مشهور په ټول افغان درومي

دنیا کې خان وې، اخرت کې شوې سردار صاحبه
د شهیدانو په ټولگي کې شوې نامدار صاحبه
د داسې حال مومنان واړه په ارمان درومي

په فاتحه کې دې تبریک او تهنیت وایمه
په ټول مومندو عزیزانو دې رحمت وایمه
ستاسو غیرت وو چې ناکامه انگرېزان درومي

څوک په غیرت د خپل مذهب په ډېر اخلاص وتلي
د خپله سرو مال ته تېر دي بې وسواس وتلي
(خادمه)) گوره زورنډ سر منافقان درومي.

خو د (مومندو غزا) په نامه د خادم صیب یو نظم هم شته چې هغه
د چاربيتې له هغو ځانگړنو سره چې موږ ورته پورته نغوته وکړه، تر ډېره
حده سمون خوري. دې چاربيتې ته به هم تم شو:

د مومندو غزا

پرنگۍ راغۍ په کنډو کوي جنگونه
مخې ته یې درومي د سرحد واړه فوجونه
نن د اسلام ختلی نمر، قریب دې لوېږي
د زړونو شمع په سلگیو ده مړه کېږي
د بنمان شاوخوا زموږ نه خوشحالېږي
طمع یې کېږي د اسلام په وطنونه

مومنه وینښ شه ته اعلی یې په جهان کې
سیاست وگوره په حدیث وقران کې
بیرغ د فتح دې ښکارېږي په اسمان کې
روگردان مه شه د قران له ایتونه

دا ټولې وریځې چې ژپېږي مسلمان دی
که وزیرۍ که اړیدی دی، ټول افغان دی
په ملبزو او سلارزو کې نن سوران دی
چې ورته گورم زړه مې سوځي په اورونه

هغه حشر دی چې جوړ شوی په افغان
پرنگۍ راغۍ په کنډو شور اعیان

غزاته درومي چې هر څوک وي مسلمان
گوره خاپښ باندې ښکار پرې بیرغونه

حاجي صاحب په دې ضعیف صورت بهر شو
ماشین یې واخیستو په سر کې د لښکر شو
د ماسل خان (ماصل خان) او د بازو وان تېر خبر شو
صد افرین شه د غازیانو په صبرونه

د کوډا خېلو (کوډي) نه راځي یم
په خپل ځان شورا ولاړ په یوه چغه په یوه ان
خوازي په سرو مال اړ نه دي په هېڅ شان
د خپلو وروڼو سره یې وکړه کومکونه

مجاهدین مهاجرین په ډېر اخلاص
شولو حاضر په ډېره مینه په وسواس
غیرت یې کړی دی، په دین د خیرالناس
د پاک الله (ج) نه دې، په دوی وي رحمتونه

بیاد لالپورې غازیان راغله په حشمت
په وسله پوره قریب دوه سوه وولا زیات
ډېر په اخلاص په دلسوزۍ کوي خدمت
هېڅ نه وېر پرې، د کافر له جهازونه

د حلیمزو ځوانان د شپې وژني کافر
دوی په دوستۍ کې د بښمنۍ کره ورظاهر
هره ډاکه کې سل دوه سوه وي حاضر
کافران مري په هره شپه باندې زرگونه

له هر طرف ځنې را جمع شوه غازیان
ورته راځي له خپله لاسه پتنگان
د چاریار نارې اوچتې په اسمان
اوري کافر، شوه ورنه پاتې تدبیرونه

افسوس دی څه شوې بهادره پهلوانه
د چکنور ملا صاحبه ماسل خانه
نن د مردۍ ورځ ده حاضر شه په مېړانه
ستاسو د قبر نه مو کېږي امیدونه

ظالم ته گوره توپ، ټانک لري بې شان
فوج یې په ځمکه، جهاز یې درومي په اسمان
که خدای (ج) کوي قوت هم ډېر دی د افغان
په خپل وطن باندې تېرېږي له سرونه

په ټول اسلام کې نن عجیبه غلغله ده
هر چا اخیستې د کافر پسې وسله ده

که کافر لار شي دغه چاره ورته ښه ده
گوندې راځي د پښتنو واړه قومونه

په داسې شان جنگونه وشوه په ډېرو
کافر په هره ورځ مړه کېږي بې شمار
د شهادت جامونه څکل شي په هر وار
ځوانان داخل شوه د جنت په محلونه

په سفر لار د کودا خېلو (کودې خېلو) عمر خان
ورسره نور هسې زلمي او ښه ځوانان
زه به دعا ورته کومه په هر آن
واړه مغفـور دي هسې وايي کتابونه

په شهیدانو مې تبریک د شهادت دی
په ټول غازیانو مبارک فتح نصرت دی
نن کافر واړه په خپل کار کې خجالت دی
بیاد پښتون نامه به نه اخلي په کلونه

د (خادم) ښه دی دا بیان چې اوس اظهار شي
په اشتهاړد مجاهد کې انتشار شي
امید مې دا دی چې پښتون ته به په کار شي
چې مسلمان وي پرې به وباسي شکرونه.

(۱۲: ۴۷۹-۴۸۳)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خادم صیب دا چاربیته (د مومندو غزا) د (۱۳۱۲ل) کال د تلې پر (۱۵)مه نېټه لیکلې ده.

د چاربيتې ترڅنگ د خادم صیب په منظوم کلام کې گڼ شمېر نور دا ډول نظمونه هم شته چې د پښتو په نورو ملي اوازونو کې ويلي شوي او له عربي څخه پښتو ته له راغلو مروجو نظامي چوکاټونو څخه لرې دي.

لکه: (واړه افغانان یو) نظم

واړه افغانان یو

واړه افغانان یو - ټول مسلمانان یو

گران هېواد زموږ لکه، گل افغانستان دی

جگ له کل جهان دی

څه ښایسته فضا لري - د جنت هوا لري

ډک له نعمتونو دی - حسن او ښکلا لري

څومره چې وطن ښایسته، هومره یې انسان دی

جگ له کل جهان دی.

دا بل نظم به هم وگورو چې خادم صیب د (۱۳۴۳ل) کال د

سلواغې پر (۱۴)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی:

دا یوه ارزو لرو

واړه پښتانه یو، یو مرام د پښتنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

ښکلي پښتونخوا ته زړه کې مینه د پښتو لرو

دا یوه ارزو لرو!

څوک چې دلته اوسي واړه وروڼه دي یو قام دی

یو شان یې مرام دی

څو د خپل هدف پر لوري تل هڅه د تلو لرو

دا یوه ارزو لرو!

یون د اباسین او د امو څوک ځنډولی شي؟

دا کله کېدلې شي؟

ټینګه اراده لکه د تېرو مېړنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

دا د هر ملت ده وظیفه او دا یې کار دی

څه په دې کې ډار دی

مونږ ویني شوی قام یو مرامونه د ژوندو لرو

دا یوه ارزو لرو!

لوړ دې وي بیرغ او ډېر دي عمر د باچا وي

مخکې دې رڼا وي

کلک د پښتونخوا سره پیمان د ویني زلمو لرو

دا یوه ارزو لرو!

دغه راز د (پښتania ادې، جام د نوي ژوند، سپين غر، ښاغلی لېونتوب، اعلیحضرت محمد نادر شاه، انگرېزه توبه، د استعمار زمزمه، د جرار جواب، ننگرهار، د کابل واوره، استقلال، د تورې برېښ، سيد جمال الدين افغان ته، د ښکلاوو جهان، سینما ده سینما ده، مستقل افغان ته، ای ددې جهان خاونده) او گڼ شمېر نور داسې نظمونه شته چې هغه هم په ملي اوازونو کې ویل شوي دي، پر ځینو یې د چاربيتو قانون هم تطبیقېږي، خو اکثره یې داسې دي چې د وزن له پلوه ملي اوازونو کې ویل شوي، خو د پښتو د ولسي ادب مشخص فورمونه پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دي، یوه برخه یې د یوه فورم یوه برخه رانغاړي، بیا بله برخه یې له هغه څخه وځي، خو د ولسي اوازونو له چوکاټ څخه نه وځي.

خادم صیب په پښتو معاصره شاعری په تېره بیا په وینستيايي پړاو کې هغه شاعر دی چې په لیکنۍ او گړنۍ شاعرۍ یا ولسي نظمي فورمونو او همدارنگه له عربي ژبې څخه په راغلیو نظمي فورمونو دواړو کې یې شعرونه یا نظمونه ویلي دي. د دې پړاو او نورو شاعرانو په کلام کې بیا ولسي فورمونه د هغو نورو په انډول کم دي او ځینو لا بېخي په هغو فورمونو کې شعرونه نه دي ویلي، ان د پښتو ادب په پنځو ستورو کې څلورو نورو هم د خادم صیب په انډول کمه ولسي شاعري کړې ده. د هغوی اکثره نظمونه په غزل، څلوریزو او نورو هغو فورمونو کې ویل شوي چې اکثره یې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي. نو په دې ډول ویلای شو؛ که د (پښتو ادب روښانتيايي) پړاو د کلاسیکې او معاصرې دورې تر منځ د وصل یوه کړۍ گڼل کېدی شي، نو خادم صیب هم د گړنۍ او لیکنۍ یا ولسي او لیکنۍ شاعرۍ د وصل کړۍ گڼلای شو.

گډ شعري فورمونه: پښتو ادبیاتو ته له عربي ژبې څخه گڼ

شمېر نظمې فورمونه راغلي دي، لکه غزل، قصیده، رباعي، مخمس، مسدس، ترکیب بند، ترجیع بند، معشر، مسبع او نور. له دې جملې څخه بیا (غزل، قصیده، قطعه، مثنوي، رباعي) او ځینې نور له پښتني چاپېریال سره داسې اوبدل شوي چې فکر نه کېږي، له بلې ژبې دې راغلي وي، په تېره بیا غزل، قطعه او رباعي، په دې کې بیا هم غزل. خادم صیب په دې فورمونو کې هم زیاته شاعري کړې ده.

لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه د خادم صیب د شاعرۍ یوه برخه په ولسي فورمونو کې ځای شوې ده، نوره ډېره برخه یې بیا همغه نظمې فورمونه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي، دلته غواړو، دې ډول فورمونو ته هم په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- قطعه: ((قطعه په هغو فورمونو کې راځي چې له عربي ژبې څخه راغلي او په پښتو شاعرۍ کې باب شوي دي. قطعه لکه د څلوریزې (رباعي) په شان څلور مسرې لري، خو له رباعي څخه یې توپیر دا دی چې په رباعي کې لومړۍ بیت مقفي وي، یانې دواړه مسرې یې سره قافیه لري، یانې یو شان قافیه تعقیبوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره همقافیه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ او د دویم بیت لومړۍ مسرې له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یو شان قافیه جوړوي. قطعه هم د ظاهري شکل له پلوه په دوه ډوله ده، یو هغه ډول قطعه ده چې تر قافيې وروسته ردیف لري او بله یې هغه ډول ده چې تر قافيې وروسته ردیف نه لري. په قطعه کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. (۵۰: ۴۳)

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

د استاد خادم په منظوم کلام کې یو شمېر قطعي شته او په قطعو کې هم د هغه دواړه بېلګې موجودې دي. دلته به یې یو څو قطعي د بېلګې په توګه راوړو.

د نړۍ دود او دستور

په خوله د قدام اکثریت یادوي
خود خپل قام ژبه کلتور نه مني
زموږ لیدلې ټولې نړۍ ته ګوري
خود نړۍ دود و دستور نه مني.

د خلکو مینه

چې د بل د غم په اوښکو تازه نه وي
داسې سترګې دې بینامه وای ږنډې وای
نا خبر چې د تودو اوښکو له خوند وي
ددې خلکو خولې د مرګ په سوک کږې وای.

صنعت او تجارت

په صنعتي دنیا کې زیاته نه ده
که تصنع په کې څه زیاته شي هم
تاجر له ښایي چې دی ګټه وکړي
که د رښتیا خونه میراته شي هم.

ټولنیز اعلان

چې وطن ژبه، ملت درڅخه لار شي
 نوبه څه شي درته پاتې شي افغانه
 خلک په ژبه راټولېږي په وطن کې
 بیا په دوی شي د ملت خونه ودانه.

تور دېو

د تور دېو په لاس يې ورکړه پښتو ژبه
 ورته وگورئ په څه د باب کې ښوري
 د پښتو په ټالونه يې ځان غټ کړ
 بې غیرته قام لاوس هم ورته گوري.

د خادم صیب په منظوم کلام کې د ردیفوالو قطعو په انډول
 نارديفوالې هغه کمې دي او په ټولیز ډول بیا د څلوریزو په انډول د قطعو
 شمېر کم دی. خو د څلوریزو شمېر يې سوونو ته رسېږي. خادم صیب د
 قطعو په جوړونه کې هڅه کړې د څلوریزو له وزن څخه ګټه پورته کړي،
 دا په داسې حال کې ده چې د څلوریزو لپاره وزن او د څپو شمېر تقریباً
 قید دی، نو ځکه خو کله چې د استاد خادم قطعې لولو، نو له یو لړ وزني
 ځنډ و ځنډ سره مخامخېږو. مجبور یو هره قطعه څو څو ځله ولولو چې
 اصلي وزن يې پیدا کړو. یو زیات شمېر شاعرانو او ناظمانو سره داسې یو
 تصور دی چې ګڼې دا دواړه فورمونه سره نږدې جوړښت لري او د مسرو
 د شمېر له مخې هم سره مساوي دي، نو ځپیز خجیز جوړښت به يې هم

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

یو شان وي، په داسې حال کې چې د خپیز خجیز او اهنګیز جوړښت له مخې دا دواړه شعري فورمونه سره توپیر لري. خادم صیب هم هڅه کړې چې یو شمېر قطعي د څلوریزو له وزن سره برابرې کړي، نو ځکه خو دی هم له مشکل سره مخ شوی او لوستونکي ته یې قطعي هغه شان خوند نه ورکوي، لکه د ده څلوریزې چې روانې، خوږې او په خپل اصلي وزن کې دي.

د استاد خادم هغه قطعي چې سپری په کې د وزني ستړیا احساس کوي، لکه (دود او دستور) چې مخکې مو د بېلګې په توګه راوړه او دغه راز دغه لاندې یو څو نورې قطعي:

فرعون ته خطاب

عدالت ورته ښکارېږي، ستا ظلمونو ته چې ځیر شي
ای فرعون نه ناموره! دا مخلوق درپسې ژاړي
تا خدایي په خلکو کړله، خود دوی روزي رسان وې
دا خدایان هم خدایي کاندې هم روزي له نورو غواړي.

د غیرت چغه

زه دې مین شوم د غیرت په چغه
نه وم خبرد حقیقت نه ځنې
چې څوک پښتو او پښتانه نه مني
نو څه یې هیله کړې له ملته ځنې.

او یا دا هم بله قطعه:

که پښتو پښتون مو پرېښودو خو ځاده
په قیامت به زما لاس ستاسو گرېوان وي
مونږ ته پاتې له نیکونو نه جهاد دی
تل قومونه په جهاد باندې ودان وي.

د خادم صیب په (قطعو) کې بېلابېل، ټولنیز، ملي، دیني، اخلاقي، انتقادي، اصلاحی، علمي، فلسفي، سیاسي او د ژوندانه د ډگر گڼ شمېر نور مسائل بیان شوي دي. چې وروسته به یې په محتوایي برخه کې پرې بیا هم بحث وشي. په دې فورم کې د شکل له مخې کوم نوښت ممکن نه و، ځکه چې فورم ثابت او مقید دی، خو د محتوا له پلوه استاد خادم په دې بریالی شوی چې دا فورم د بېلابېلو مسایلو د بیان او انځورونې جوگه کړي.

۲- څلوریزه یا رباعي: ((رباعي هم هغه ډول شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي، د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي، په ټولیز ډول د ټولو څلور وارو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د رباعي لومړۍ بیت مقفي وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. د غزل په شان په څلوریزه کې هم ردیف اختیاري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې ردیف راوړل شو، څلورمه مسره کې به ضرور بیا هماغه ردیف تکرارېږي.

په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي. دا رباعي اکثره په تول تللې دي.

هغه رباعي چې لس خپيزې دي، هره مسره يې د اهنګ له مخې تقريباً پر دوو برخو وېش کېږي، پنځه خپې يې يوه خوا او پنځه يې بله خوا په ټول تللي وي.

د لوی خان (خوشال بابا) هغه رباعیات چې د یوه ځانګړي کتاب په بڼه د (خوشال رباعیات) په نوم د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوي او شمېر يې تقريباً (۱۵۰۰) رباعیاتو ته رسېږي، تقريباً په سلو کې (۸۵) څلوريزې يې لس خپيزې دي. پر اوس وخت د څلوريزو بل پشپړ کتاب چې زموږ په لاس کې دی، هغه د (پسته اور) په نوم د هېواد د نوميالي شاعر محمد صديق پسرلي د څلوريزو مجموعه ده. به دې اثر کې څه کم (يو زر) څلوريزې راغلي چې ټولې يې لس خپيزې دي. د استاد قيام‌الدين خادم اکثره څلوريزې هم لس خپيزې دي. يوه بله خبره چې د رباعي يا څلوريزو په باب د يادولو وړ ده، هغه دا ده چې عام ولس او په ځانګړې ډول ځينې سندرغاړي رباعي هغه ډول شعر يا نظم ته وايي چې معمولاً د پند، نصيحت او اخلاقي مسايلو په باب ويل شوي وي او په موسيقۍ کې يې سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندري دمخه وايي او په همدې موقع کې د اورېدونکو د ذهن پاملرنه ځانته راجلبوي. دلته يوه تېروتنه رامنځته کېږي: هغه دا چې اکثره سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندري دمخه کوم شعر لولي، هغه اکثره د مانا د انتخاب له مخې وي، نه د فورم له مخې. څرنگه چې په رباعي کې هم ډېر زيات اخلاقي، ديني او نور مسايل راځي، نو دوی اکثره هغو شعرونو ته چې دا موضوعات په کې بيان شوي وي، رباعي وايي. سره له دې چې که د فورم له مخې هغه غزل هم وي. (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۴۰ مخ)

څلوريزه دوه بڼې لري، رديفواله او بې رديفه، د خادم صيب په څلوريزو کې دواړه ډوله څلوريزې ليدل کېږي. د اهنګ له پلوه هم اکثره

همدا لس څپیزې څلوریزې دي. د خادم صیب د منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) په ډلبندی کې ځینې څلوریزې له قطعو او ځینې قطعې له څلوریزو سره ډلبندي شوي دي.

دلته به د خادم صیب یو څو څلوریزې د بېلگې په توګه راوړو:

ګډوډ ملت

ملت یو کېږي، چې یو کلتور شي
په ګډوډۍ کې خلک مجبور شي
که ملت واړه یو وجود نه شي
لمسه د نورو په کې ضرور شي.

د خدای غضب

د خلکو قهر، د خدای غضب دی
ځمکه د خدای ده، مخلوق د رب دی
څوک چې د خلکو د بښمنې اخلي
د پرزېدلو، همدا سبب دی

شیطاني تمدن

پناه په خدای ده، له شیطانونو
له ابلیسیانو، له مکارانو
لا چې واکداره، د تمدن شي
تبېسته او ډاردی، له مفسدانو.

سپېڅلی قوم

له سپین تمانه، تر نن زمانه
په منع د ځمکې، تیت له اسمانه
محمدي او، احدي نه شته
سپېڅلی قوم، بې له افغانه

او همداسې نورې ډېرې څلوریزې چې له بېلابېلو مفاهیمو ډکې دي. یانې په دې مانا چې د خادم صیب په څلوریزو کې اخلاقي مسایل بیان شوي دي، فلسفي مسایل په کې راغلي دي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي او د ژوند د اکثرو برخو مسایل په کې افاده او انځور شوي دي.

۳- غزل: ((په پښتو شاعرۍ کې غزل هم یو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبولیت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو په غزل فورم کې زیات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځینو نورو شعري فورمونو په انډول زیات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل ښکلا او ظرافت په دې نور هم زیات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېریال زیاتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازموینه کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافيې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به په غزل فورم کې هغه مسایل راټلل، چې په ټولیز ډول یې غنايي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنکارنگ کلونو ډکه شوه

او اوس غزل تر دې بریده رسېدلی چې په یوه مسره کې یې ناخوالې او په بله کې یې د ژوند د خوږو رنګارنګي بیانېدی شي.

په پښتو کې لومړنی شاعر چې دې شعري فورم ته یې پښتني شال ور په سر کړ، هغه لوی خان (خوشال بابا) و، چې د غزل په یوه مسره کې یې (توره) او بله کې (زلفې) وځلولې:

توره چې تېرېږي خو ګوزار لره که نه
زلفې چې ول ول شي خو خپل یار لره کنه

د غزل د دومره عام مقبولیت او زیات استعمال یوه وجه شاید همدا وي، چې د یو مانیز پیوستون او تسلسل ترڅنګ د غزل هر بیت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړي او خپلواک ډول ډېر دروند مانیز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه یې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه پښتو ته دا فورم راغلی دی. له مانیز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزلیز، عشقي یا غنایي مانیز بار لېږدوي، هم غزل ویل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بیا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وايي، چې مطلع ولري، یانې د سربیت یې اکثراً مقفی وي او د بل هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، د بیتونو شمېر یې له (۵-۱۵) بیتونو پورې وي. د څپو شمېر یې معمولاً سره برابر وي. په ځینو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافیه نه لري، یوه څپه تر قافیه والو مسرو څخه زیاتې شي. په پښتو کې له (۷) څپیز څخه نیولې بیا تر (۱۵) څپیزو پورې غزلونه شته. قافیه په غزل کې اساسي توک دی، خو ردیف اختیاري دی.

(۲۰۰۴۹:۱۹)

د خادم صیب په منظوم کلام کې د غزل فورم برخه خورا درنه ده، لکه د بل هر پښتون شاعر په شان خادم صیب هم په همدې فورم کې زیاته شاعري کړې ده. اکثره پښتانه شاعران په همدې فورم کې خپل وزن، فکر او استعداد وازمويي بیا د شاعرۍ نورو ډولونو ته مخه کړي. په همدې خاطر خو خادم صیب ته یوه خبره منسوبه هم ده او هغه دا چې خادم صیب وایي: ((پښتانه شاعري په غزل شروع کوي)) دده یو لومړنی شعر یا نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې خپور شو (شه بيدار پښتونه!) هغه هم د غزل فورم کې دی، خو پیغام او محتوا یې ملي رنگ لري. خادم صیب د غزل فورم د غزل له محتوا سره په همغږي او مساویانه ډول نه دی کارولی. یانې په دودیزه مانا عشقي او غنایي مسایل یې په کې نه دي بیان کړي او که بیان کړي یې هم دي، نو ډېر کم دي. ده د غزل فورم، د ملي، ټولنیزو، دیني او اخلاقي پیغامونو د انتقال د یوې وسیلې په توګه کارولی، یانې دا چوکاټ یې د خپلې غایې لپاره کارولی دی. ډېرې کمې داسې غزلې به پیدا کړو چې د فورم او محتوا دواړو له نظره د غزل اطلاق پرې وشي. خادم صیب کې ملي ولوله او جذبه ډېره پیاوړې وه، نو ځکه خو یې دا فورم هم د خپل ملي هدف لپاره کارولی دی. دلته به یې یو غزل د بېلګې په توګه راوړو چې د ده د نورو غزلو په انډول یې د محتوا له مخې هم غزلیزه برخه یو څه جوته ده:

استاد دا غزل د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۷)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی.

خوله مې ترخه ده زه په نورو خوږو څه پوهېږم
په غم کې ډوب یم، د ساحل په مزو څه پوهېږم
چې رقیبانو سره وځاندي په مینه هوس
بیا راته وګوري په داسې کتو څه پوهېږم

که راته سر په سپینه خوله د غمازانو کړي فاش
 سردر کولی شم په نورو قصو څه پوهېږم
 خوراته ووايه چې ياريم نولاړد څه دی
 د شونډو لاندې دې په (نه) او په (هو) څه پوهېږم
 له دغه سم پښتونه څه شي په غمزو غواړې ته
 چې سم نه وایې په وینا د پڼو څه پوهېږم
 لکه د غشي سم په نښه لگېدلی شمه
 په مدعا دی پټ د وروځو کړو څه پوهېږم
 لکه بلبیل سوری په خار د گل په مینه کې يم
 په زخمي زړه خامه، بې له گلو څه پوهېږم

۴- بولله (قصیده): ((قصیدې ته په پښتو کې (بولله) وایي.

خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر (۱۶) یا (۱۷) کم نه و او دا نوم د قصد له مصدره جوړ شو، چې معنا یې استقامت او اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب وو. (۶: ۱).

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (پنځو څخه تر پنځه لسو) پورې وي او د قصیدې بیا له (شپاړسو څخه تر دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانيز پلوه هره یوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وایي چې په هغې کې

شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې دویمه برخه د هنې اصلي موضوع ده. دا برخه تر تغزل یا تشبیب وروسته پیلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاینه کوي. د قصیدې درېیمه برخه دعائیه بولي چې په هنې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خدای (ج) له دربار نه د بښنې او هوساینې غوښتنه کوي.

په اوسنیو قصیدو کې پورتنی نورمونه چندان په پام کې نه نیول کېږي. د غزل او ځینو نورو شعري فورمونو په شان، په قصیده کې هم ردیف اختیاري دی، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دویمو مسرو کې یې راوړل حتمي کېږي. قصیدې دوه شکونه لري، یو هغه ډول دی، چې ردیف نه لري او بل هغه ډول دی، چې ردیف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصیده په همغه شکل کې راځي چې ردیف نه لري. د خادم صیب په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظمونه شته چې هغه د (قصیدې) په نامه د هغه په اثارو کې چاپ شوي دي. سره له دې چې د قصیدې له معمول تعریف سره سم د هنې ټول خصوصیات نه پوره کوي. (د خلکو خدمتگار) په نامه د خادم صیب یو نظم هم د (قصیدې) په ډلبندۍ کې راغلی، ده دا نظم (۱۳۴۰ ل) کال د جدي پر (۲۶مه) نېټه د کابل ښار په (خادم مېنه) کې لیکلی دی. که څه هم یاد نظم د قصیدې د معمول تعریف ټولې ځانګړنې نه رانغاړي، خو د غزل فورم له قید شویو حدودو څخه هم وځي، یانې د بیتونو شمېر یې تر (۱۵) پورته کېږي، نو په دې ډول د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې فورم ته ور داخلېږي.

دا نظم که څه هم د محتوا له مخې ځواکمن نظم ګڼل کېږي، هنري ښکلا یې هم د ده د نورو نظمونو په انډول قوي ده، خو د قصیدې ټول خصوصیات په کې پوره نه ښکاري او یوازې د بیتونو د کمیت له مخې ورته قصیده ویلای شو.

د خلکو خدمتگار

زه څه ووايم چې څه او د څه کاريم
 خود تللي قافلې د پښو غباريم
 د فطرت باغوان کرلی يم په خپله
 په دامان کې غوړېدلی لاله زاريم
 خانګې نه راماتوم چې خپله مېوه وخورم
 چې مېوې نثاروي هغه شاخساريم
 ګلان اخلمه د ګلو په بدل کې
 سوداګر نه يم د ګلو خريداريم
 ماڼۍ نه يم چې د بل په اوږو سپور ځي
 د کښتۍ غونډې د خلکو بارېداريم
 زهیر نه يم چې څوک رانه ازار شي
 څه که خپله زه له خپلۍ نه ازاريم
 عشق او مينې په يو هسې ځای قايم کړم
 خوښ پتنګ او سمندر غونډې په ناريم
 د سرو شونډو او سور مخ له ډېرې مينې
 منت باره د ګلشن او د انگاريم
 چې له ښکلو ځنې طمعه د وفا کا
 ساده لوحه روھيلي د تنګرهاريم
 بې له عشقه مې څه عيب او څه ګناه ده
 معترف په دغه تور د توره داريم

که په لار د عشق کې وژاړم و چا ته
 په رښتیا به دروغجن په دې اقرار یم
 د خودی او خود داری له برکته
 په گومان د ډېرو خلکو دنیا دار یم
 توپانونو او جنگونو ته د هر چا
 چې سر نه ښکته کوي، هغه کهسار یم
 مخ مینځی د گلو کرم په شان د پرځې
 ساتندویه د خپل بوتي لکه خار یم
 ازاده یم له همه وارو قیدونو
 بې له دې چې یم سړی او سړی چار یم
 که څوک مینه مرض بولي، نو بېشکه
 زه د مینې په مرض باندې بیمار یم
 زړه مې پټه خزانه ده د لعلونو
 پروت په خپله خزانه، لکه ښامار یم
 یا مهتاب یم یا افتاب تندر نیولی
 یا چې ځان ته سوزي شمع د مزار یم
 کاروانونه قافلې لارې په مخکې
 په ایرو کې ترېنه پاتې سورانگار یم
 چې د تللي کاروان پل گوري په شپه کې
 و هغو ته لکه سترگه د سهار یم
 چې معراج د سریتوب ته ځان زینه کا
 زه خادم د هغو خلکو خدمتگار یم

پورتنی نظم د ښکلا او محتوا له مخې په اوچتو نظمونو کې راځي، د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې چوکاټ ته ور داخلېږي، خو د قصیدې د پخوانیو معمولو تعریفونو ټولې ځانګړنې نه رانغاړي. د خادم صیب په منظوم کلام کې دا ډول نور نظمونه هم شته چې د کمیت له پلوه د قصیدې بڼه خپلوي.

۵- دوه یزه (مثنوي): ((دوه یزه (مثنوي) هغه ډول شعري فورم دی، چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی وي)، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی. په ټولو قافیه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعګانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامې د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفۍ، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.)) (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۵۹-۶۰ مخونه)

د خادم صیب په منظوم کلام کې په مثنوي فورم کې هم یو شمېر نظمونه ویل شوي، چې دلته یې یوه مثنوي د بېلګې په توګه راوړو. دا مثنوي (بې اتفاقي) نومېږي، لوړ اخلاقي او ملي پیغام لري او استاد خادم (۱۳۱۴ل) کال د لړم پر (۱۱) مه نېټه لیکلې ده.

بې اتفاقي

یوه ورځ چېرته په لاره تېرېدم زه
 ناڅاپي د ونې لاندې ودرېدم زه
 دوه مرغۍ شوې پاس په ونه کې په جنگ
 دواړه غوندې کلوله شوې په دا درنگ
 د غوندې سکې غوندې لاندې ولوېدلې
 پېشو توپ کرو دواړه یې غبرگې ونيولې
 چغ و پغ شور و فرياد یې وکړه پر
 مگرڅه کېده چې وخت وځنې تېر
 نفاق دواړه د بلا په خوله کې ورکړې
 غلیم دواړه رېز رېز زېر و زېر کړې
 د خلاف ونه گل نه نیسي سرداره
 نه به وڅکې مېوه ترې مزه داره
 اغزی نیسي چې پرې نه وي ترنجبین
 نېش لري هغه چې نه لري گبین
 ده قران په مذمت سره ستایلي
 لوی څښتن ورته خېشه ده ویلي
 راشه مه کوه د چا سره جفا
 دوباره دې راتله نه شته په دنیا
 ((کرد گلو کره چې سیمه دې گلزار شي
 اغزي مه کره چې پښو کې به دې خار شي))

که څوک کاندې اختلاف له خپله وروره
 له ترېوره به پامال شي له ضروره
 که ترېور چا سره نه وي ملا تړلی
 له پردې به وي سرماتی غاښ وتلی
 قام تېر که سره نه وي زړه ودان
 نو فرصت گنهي هغه وخت دښمنان
 که اخته شي سره خپلو کې ملت
 نو ضرور به ځنې درومي حریت
 که څوک غواړي چې د ورور مړۍ په خوله کا
 نو دښمن ته به بېشکه گټه وکا
 فرض کړه دا چې همېشه دښمن تیار دی
 د فرصت و د موقع په انتظار دی.

دې نظم ته چې گورو د شکل او محتوا له پلوه د مثنوي ټولې
 ځانگړنې پوره کوي. دا نظم د ښوونځو له تعلیمي نصاب سره سم د (پښتو
 قرائت) په مضمون کې ځای شوی و. زده کوونکو له دې مثنوي څخه
 خورا اخلاقي پند اخیستی او د هغو د معنوي او اخلاقي روزنې سبب شوې
 ده.

د خادم صیب د منظوم کلام په مثنوي فورم کې نور داسې نظمونه
 هم ویل شوي دي.

ددې بحث په پای کې د نتیجې په توگه ویلای شو چې خادم
 صیب د پښتو شاعرۍ په دواړو فورمونو گړني او لیکنې، ولسي او دېواني یا
 هم په ملي فورمونو او له عربي څخه په راغلو نظمې فورمونو دواړو کې
 شاعري کړې ده. که څه هم د شکل له پلوه په فورمونو کې څه نوښت نه

دی راغلی، یانې کوم نوی نظامي فورم نه دی رامنځته شوی، خو د محتوا له پلوه دا فورمونه له بېلابېلو په تېره بیا د ملتپالنې او ژبپالنې له پیغامونو ډک دي. شاعر تر خپل وروستي بریده فورم د محتوا د خدمت لپاره کارولی دی. د مانا بار یې ډېر دروند دی. د مانا او فورم دواړو تله برابره نه ده. محتوایي نوښتونه په کې ډېر دي، خو فورمونه پر خپل ځای پاتې دي. پر ملي پیغامونو سربېره په دې نظامي فورمونو کې زیات شمېر، ټولنیز، سیاسي، اخلاقي، دیني، فلسفي او نور ډول ډول پیغامونه هم ځای شوي دي.

ب- د منثورو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم د منظومو اثارو ځینو ځانگړنو او معنوي ارزښتونو ته مو نغوته وکړه، ده تر خپله وسه دهغې زمانې دشرایطو په حدودو کې په نظم کې خپل خپل مانیز نوښتونه لرل. ده په پښتو کې د نظم مروج فورمونه د ملي افکارو د ځلونې لپاره په ښه ډول کارولي. د ده د خپلې زمانې د لیکوالو او شاعرانو په ډله کې دهېچا په اثارو کې هم د ملي فکر دومره تودوخه په دومره کچه او ولوله نه لیدل کېږي، لکه دخادم صیب په اثارو کې چې دا جذبه، ولوله او تودوخه محسوس ده. د استاد خادم د نثر په برخه کې هم گڼو پوهانو خپل نظرونه څرگند کړي دي. دی یې د پښتو د معاصرو نثر لیکونکو له مطرحو څېرو او مخکښانو څخه گڼلی دی. د روښانیانو او اخوند دروېزه او د دوی د کورنیو د غړو لیکوالو نظمونه او نثرونه زیاتره د مذهبي افکارو انځورونکي وو، دواړو مشرانو او د هغو پلویانو مسجع نثر هم په پراخه کچه دود کړ، د روښاني غورځنگ په پیل کې پر مسجع نثر تمرکز زیات و، وروسته وروسته یې روان نثرونه هم ولیکل او تر هغو وروسته بیا خوشال او د هغه د کورنۍ غړو یو ځل بیا

پښتو نثر د ژبې له عام گرامري جوړښت سره برابر کړ. (دستار نامه) او نور پښتو منثور اثار ولیکل شول. د پښتو معاصرې ادبي دورې په لومړي پړاو کې بیا هم پښتو نثر خپل اصلي مسیر ته و نه لوېد، خو د همدې دورې دویم پړاو کې پښتو (پنځو ادبي ستورو) او نورو لیکوالو تر یوه اوږد زماني واټن وروسته یو ځل بیا پښتو ژبه د هغې له گړني جوړښت سره سمه د نثر لیکنې کالبد ته ورداخله کړه. خادم صیب په دې مسیر او بهیر کې خپل رول ولوباوه. ده گڼ شمېر منثور اثار ولیکل چې موږ په خپل ځای کې ورته اشاره کړې ده.

په دې اثارو کې، ژورنالېستیک، ساده، هنري او یو څه مسجع نثرونه شامل دي، خو ډېر کار، ساده او هنري نثرونو ته شوی دی. پښتو ادبپوهانو د خادم صیب نثرونه له لفظي ښکلا، کلتوري ارزښتونو، ژور تحلیل، گټورو پیغامونو، ملي افکارو او نورو ښکلاوو ډک گڼلي دي. له شکلي پلوه دا نثرونه اکثره په روانه گړنۍ ژبه لیکل شوي دي، خو یو څو نثرونه په کې داسې هم شته چې ځینو برخو کې یې له سجعي څخه هم کار اخیستی دی. دلته به یې یو څو داسې نثرونه د بېلگې په توگه راوړو، دغه لنډ نثر یې د (۱۳۵۰ل) کال د تلې پر (۱۲)مه نېټه لیکلی دی، په دې نثر کې یې د سجعي له کارونې کار اخیستی دی:

هغه چې تر ټولو لوی دی!

هغه زموږ خلوی دی!

دلته دی په کایناتو کې یو وړوکی جهان!

دا دی کور د انسان!

هر څوک یادېږي په خپل توکم او تون!

موږ ته وايي پښتون!
زموږ ژبه ده پښتو يا افغاني!
دا يوه واقعه ده اسماني!
د پښتو روزل په موږ دی فرض د ژوندون!
بله په کې نه کا چې څوک وي پښتون! (۳۶:۲۳)
دا نثر د روښانيانو دورې په تېره بيا د پير روښان د خيرالبيان نثر ته
د سجعي د کارونې له پلوه يو څه ورته دی. دا بل نثر يې هم وگورئ!
نمانځنه د هغه چا ده!
چې په لاس کې يې دنيا ده!
هغه چې د هر چا رب دی او د ژوندون سبب!
موږ ته يې رالېږلی نور او هدايت!
ياد يې کړو په افغان ملت!
بخدي يې وستايه په سپين تمان!
او پښتيانا يې رڼا کړه په سراج الدين روښان!
په اوستا يې وروزله اريانا!
او په خير البيان يې راټوله کړه پښتونخوا!
ملي ته يې ورکړ دفتر!
چې غرب ترې زده کړ د ژوند هنر!
راوېې ښوده و موږ ته دپښتون مسلمان لار!
رازده يې کړ د پښتو او خدمت شعار!
چې و ترټو هر ډول ظلم او استعمار!
او بيا بل کړو د مينې نور او نار! ((۴۱:۲۳)

خښې نور نثرونه یې بیا داسې دي چې مسجع نه دي، خو لیکنې
 بڼه یې د ازاد شعر لیکلۍ شکل غوره کوي، یو ډول مخصوص وزن او
 اهنګ هم لري، خو نه هغه وزن او اهنګ چې په ازاد شعر کې کارېږي.
 پښتو ازاد شعر که څه هم د قافیې، ردیف او مقیدو څپو له قید څخه ازاد
 دی، خو دڅپیز خجیز جوړښت له مخې پرې هماغه قانون د تطبیق وړ
 دی چې پر نورو ټولو مقیدو فورمونو باندې د تطبیق وړ دی. په دې مانا
 چې پښتو ازاد نظم کې هم د فشار قاعده هماغه ده چې پر نورو ټولو
 نظمونو تطبیقېږي، یانې د نظم هره درېیمه څپه بایدخجنه راشي. د خادم
 صیب دا ډول نثرونه نیمه وزن او اهنګ لري او لیکنې بڼه یې د ازاد نظم
 شکل غوره کوي، خو له ازاد نظم سره یې توپیر دا دی چې دلته پر څپو
 باندې د خج مسئله مطرح نه ده. یانې کوم مقید منظم یا تللی وزن نه
 تقیېوي، لکه:

ما کره مه راحه!

ما د خواره ژوند ورځې او شپې دده په یاد تېرولې!

د حیات ستغ او سپور مې دده په تصور زغمل!

ټولې ناوړه او ناخوالې مې په سر اخیستې!

ما ویل داسې یوه ورځ به راشي، زه به دې وگورم.

لیدلې، اورېدلې، لوستلې او درک کړي به ټول ورته ووايم!

ما ویل ده به ماته غوړ نیولی وي او زه به ورته د زړه ټولې غوټې وسپرم!

راز و نیاز به ورسره وکړم

هو، دغه ورځ راغله، خو ده ما ته وویل:

((ما کره مه راحه))

ما سره ارزوگانې وې،

ما سره ارمانونه وو،

ما سره د کلونو کلونو سودا وه!

زما په ژبه ترانې او زما په رباب کې نغمې وې!

ما ویل دا به د ده په حضور عرض کړم!

زما په خولۍ کې گلان وو، زما په لاسونو کې هار و، دا ما د ده په یاد جوړ کړي وو.

خو چې زه ورغلم ده ویل:

((ما کره مه راحه))

زما خبرې، زما ارزوگانې، زما ارمانونه ټول پاته شوه!

اسرار، ونه ویل شول!

رازونه پټ پاته شول!

زما د امالو بشپښه په تېزه ولگېده!

زما زړه د پاچ ټيکړۍ و چې دگل په بوتې غوړېدلې و، کوم وخت مې

چې راغونډاوه، په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی!

زما په سترگو کې اوبښکې وچې شوې!

کوم وخت چې ده وویل:

((ما کره مه راحه))

ده ما ته د پوښتنې فرصت رانه کړ!

ده زه ملامته کړم!

یو تر بله پوه نشو!

نه پوهېږم چا لمسولی و!

چا بد پوه کړی و!

یا زه په ادا بو پوه نه شوم!

لاسونه مې یې ښکل نه کړل!

ما ویل زړه په زړه اینه ده!

ما ویل ما سره اخلاص دی، تصنع څه په کار؟!

خو زما ستونۍ بند شو،

هنه وخت چې ده ویل:

((ما کره مه راځه)).

(۲۳: ۵۵-۵۴)

دا نثر نه یوازې د لیکنۍ بڼې له مخې نوی شکل لري او تر دې
دمخه په پښتو ادب کې په دې بڼه څه خاص او ډېر نثرونه ننه دي لیدل
شوي، بلکې د ښکلا او محتوا له نظره هم دا نثر خپل ځانگړی نوښت لري،
د نثر خوږه ژبه، خیال او کیسه ییز بیان لوستونکي تر پایه ځان سره بیايي.

یا هم د (هونبیار ماشوم) نثر چې دا هم د ازاد شعر لیکنۍ بڼه
خپلوي:

هونښیار ماشوم

ادې جانې ولې ژاړې؟

هان، ادې جانې ولې ژاړې؟

بابا مې درسره جنگ کړی دی؟

وې وهلې و هان؟

نو ولې یې وهلې؟

هان، ادې جانې، په څه شي یې ووهلې؟

ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنگ کوي؟

هان، ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنگ کوي؟

هان، ادې جانې بیا دې، بیا دې په سبو کې مالګه ډېره اچولې وه؟

خیر دی، ښه ادې جانې!

ته مه خپه کېږه!

ودرېږه چې بابا مې راشي، زه به یې هم ووهم!

ښه، ادې جانې مه خپه کېږه!

ته نوره مه ژاړه کنه!

ته مه خپه کېږه! چې بابا مې راشي، ښه، زه به ورته قار وکم، ښه!

پرون یې وهلې وې؟

دا پېره مې چې بابا جنگ کوي، زه به هم ورسره جنگ وکم ښه

ادې جانې!

ما چې رشید وهي، نو زه یې هم وهم!

چې بابا مې وهلې، ته یې هم وهه!

ادې جانې بابا مې زورور دی هان؟

ته یې نه شې وهلې؟

ته ښځه یې؟

هغه زورور دی؟

څنگه زورور دی هان؟

بل څوک نو ولې نه وهي؟

ادې جانې زورور خو حاکم دی کنه!

هغه څه و؟

هغه څه و، هغه حاکم چې راغلی و، هغه سړی یې چې ووهلو!

ودرېږه ښه!

زه به ورته ووايم چې بابا مې هره ورځ تا وهي!

ادې جانې مه ژاړه زه خپه کېږم!!!)) (۲۳: ۶۳-۶۴)

دا نثر خورا ښکلي تصویرونه او هنري ښکلا لري، د افغاني ټولنې د منفي کلتور یو رښتینی، یو ژوندی او دردوونکی انځور کاري، هر څوک چې یې په ژور نظر ولولي، نو د خپل کورني چاپېریال یو تصویر به یې ذهن کې تداعي شي. د مور تصویر په دې نثر کې په داسې هنري ژبه بیان شوی چې د سړي سترگو ته اوبښکې راولي، د شاعر او هنرمند قوت،

نوبت او هنري جوهر همدلته معلومېږي، چې د لوستونکي عواطف راپاروي.

د هنري نثرونو په لړ کې د خادم صیب په نثرونو کې نوی والی، خوږلني او فکري نوښتونه خورا زیات دي. دا نثرونه د خپل وخت معیاري نثرونه گڼل کېدل، چې د ده د زمانې په لیکوالو کې له استاد الفت، استاد رښتین او استاد بېنوا پرته د نورو لیکوالو په اثارو کې دومره ښکلا، فکري پانگه او پیغامیزه برخه په دومره قوت سره نه لیدل کېږي. دا په خپله زمانه کې د لیکوال یو ډېر غټ قوت او نوښت و چې فکر او هنر یې دواړه سره موازي روان کړي دي. فکر یې هم یو مسیر او پیغام لري، له لوستونکي څخه لاره نه ورکوي، لاره ورنښي. ده چې هره موضوع ټاکلې، هغه یې په ډېر لنډیز سره په منسجمو کلمو کې افاده کړې ده. دی (د ژوندانه درې خوا) نثر کې د (علم، شعر او سیاست) تعریف کوي، د درېواړو پولې او برید ټاکي او عملاً چې له هغو څخه کوم کار اخیستل کېږي، هغه مشخصوي. که څه هم د دې درېواړو موضوعگانو په باب نورو پوهانو هم خپل خپل نظرونه څرگند کړي، خو اکثره یې په جلا جلا تعریفونو کې راغلي دي، ډېرو کمو یې یو بل سره ګډه رابطه شنلې او پر یو بل یې اغېز تشریح کړی دی. خادم صیب په خپل موجز کلام کې د دې نوبت کړی دی او دا درې موضوعگانې یې یوه له بلې سره په رابطه کې څېړلي دي:

د ژوندانه درې خوا

(علم، شعر، سیاست)

((علم: اکتشاف! شعر: احساس! او سیاست: کول دي!))

عالم فکر کوي. شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي!

عالم گوري، شاعر خاندی او ژاري او سیاستدان لوبې کوي!
علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د گېډې او غړیو پورې تعلق لري!
عالم قوانین، شاعر ملل (ملتونه) او سیاست دان ډلې جوړوي!
عالم تخم پیدا کوي، شاعر یې کړي او خړوبوي او سیاست دان یې
رېبې او حاصل یې اخلي!
زنده گي یو سرسبز او ښېرازه ونه ده. علم یې بېخ، شعر یې تنه او
سیاست یې مېوه ده!) (۲۳: ۷۴)

((د ژوندانه طلسم)) نثر یې هم له قوي محتوا ډک دی. د ژوندانه
بېلابېل فصلونه تشریح کوي، د نسلونو تر منځ د طبیعي تضاد او توپیر
ماهیت بیانوي.

د ژوندانه طلسم

((بس! همدا و ژوندون؟))

زور سپرې د ژوندانه په غاړه ناست د خپلو ارزوگانو بېړۍ یې
تلونکې لیده، سوړ اسویلی یې وایست او دا خبره د ده د زړه له عمق نه
داسې راووته، لکه په اوبو کې چې یو شی ډوب شي او د اوبو په سر یې
خو برېړۍ څرگندې شي! د ماښام وخت دی او دلته د ژوندانه ماښام دی!

په اسمان باندې د لږو ورځو سپوږمۍ، خپله ښایستوکې رڼا خپره
کړېده، مرغۍ، په هله هله خپلو جالو او د شپې ځایونو ته ځان رسوي؛
لمر لوېدلی دی! دغه دی دا تنکۍ سپوږمۍ چې د تیارو په لورنیو

غورسکو باندې لږه شانې پازه غورځولو لپاره دنیا ته راغلې ده، پرې به ووځي او په هر شي به تورتم شي!

د زاړه په زړه کې هم د یو لطیف احساس خلک تر څه وخته وځلېد، د ده د بشکلي زلمیتوب ورځې تېرې دي، اوس به دا زوروالی او د هغه احساس هم تېر شي او د ده روح به د خپلې وروستۍ استوگنې د ځای و خوا ته وزرونه خپاره کړي، وا به لوزي! له ځان سره یې وویل: ای ژوندونه! ته همدا وې؟ ((ده بیا سر وخوزاوه ویې ویل ته ټوکه یې او که نه! لېکن ځواني خو اړو مرو ټوکه ده!))

دا یې وویل زوړ سپری غلی شو، نور یې د خولې نه وانورېده شول، دی هغه اوبو ته په ځیر شو چې د بېړۍ په ډډو لگېدې؛ د ده رباب، د ده هغه خوشالي، ملګري چې درست عمر، هر ماښام به د ده د ارمانو سره په یو غږ غږېدو د ده له لاسه ولوېد!

بېړۍ، په تلو کې ده، زوړ خوار خفه! او غمجن دی، لیکن بېړۍ والا خوشال او په خدا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زوړ ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د جلاکېدو په خیال غږند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي، زر تر زره د ده د سترگو نه پټ شي او د دوی یاد هم د ده د پاتې ژوندانه څخه د غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت د ده د زړه نه چاپېره وو؛ د ده په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا گومان کاوه چې زما سترګې د حقیقت تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنگونو کې خپل زړه رنگ کړو او له دغه رنگ ورکولو څخه یې د ژوند په بنایست سره تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د

بنايست سبا خپل جعلی نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وریځ په فضا کې خپله چتری، وغوړوله، ورېځ ورکه شوه، بیا نو د مستۍ رنگ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو، چې ویې لیده ماښام نږدې دی، نو ورځرگنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شیونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستني وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنگ ورونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت خودي، ازادي، ترقي، بنايست، مینه، علم او باور د دې ټولو پټ ښکاره شول!

حیات زړه څه فرض کړی و او څه یې ومیند؛ لیکن یو قوي روح ته د حقیقت په لیدو کله ضعف پیدا کېږي؟

ژوندون بې شکه یو طلسم دی چې ماتېږي، خو د یو زړور انسان لپاره څنگه ښکلی دی، دا طلسم او څنگه خوندور دي دا ماتېده؟!
خبرېده د هوښیار زړه لپاره لوی تسل دی او حقيقي ژوند لپاره مرگ هډو څه مرگ نه دی!!!)) (۲۳: ۷۶-۷۷)

د استاد هنري نثرونه اکثره همدومره ښکلا او ځلا لري. د (نوی ژوندون) او (خیالي دنیا) اکثره نثرونه همدا قوت لري. (نوی رڼا) کې هم یو شمېر هنري نثرونه خوندي دي او همدا راز په یو شمېر نورو ټولگو او متفرقه لیکنو کې د هنر قوي جوهر جوت دی.

په مجموعي ډول که موږ د استاد خادم په نظم او نثر کې د نوښتونو او ارزښتونو خبره کوو، نو د نظم په برخه کې ویلای شو چې ده تر خپلې زمانې وړاندې ان تر روښانیانو پورې پر دودیزو نظامي فورمونو سربېره یو شمېر ولسي نظامي فورمونه هم وکارول، دا کار د ده د پراخو افکارو د بیان لپاره یو ضرورت و، ده په ولسي کالونو کې هم ډېر نظمونه

ولیکل او هم ځینې شعرونه، د دې نظمونو پیغامیزه برخه بیا ډېره بډایه او له رنگارنگ مفاهیمو ډکه ده، زیات فکر یې پر ملتپالنې، ژبپالنې او پرمختګ، د خلکو پر سوکالۍ او هوساینې راڅرخي. په نثري برخه کې هم استاد خادم هم له شکلي پلوه او هم له هنري او محتوایي پلوه ځینې نوښتونه وکړل، هم یې مسجع نثر، چې تر روښانیانو او د خوشال خان تر کورنۍ راوروسته ډېر نه کارېده، یو ځل بیا وکاروه، نیمه اهنگین نثر یې هم رامنځته کړ چې له شکلي پلوه یې د ازاد شعر لیکنۍ بڼه خپلوله او د هنري جوهر له پلوه داسې نثرونه رامنځته شول چې ځینو یې له شعر سره سیالي کوله؛ خیال، فکر، عاطفه او ژبنی بیان یې دومره قوي و چې چا هم لوستل، نو د شعر تنده او مینه یې پرې ماتېدله، په همدې خاطر د استاد خادم دې ډول نثرونو ته ځینو ادیبپوهانو د (منثور شعر) اصطلاح هم کارولې ده. یانې یوازې په مقید وزن، قافیه او ردیف کې تر منظوم کلامه کم وو، نوره هنري او تخیلي ښکلا یې د شعر کچې ته رسېدله، نو ځکه خو په وروستۍ جمله کې د یو ټولیز نظر په توګه ویلای شو چې استاد خادم په نثر کې د شکل او محتوا دواړو له پلوه نوښتونه کړي او نثرونه، په تېره بیا هنري نثرونه یې له زیاتې ښکلا ډک دي.

په ویښتیايي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام

د پښتو معاصرو ادبیاتو د پیل او د هغو د بېلابېلو پړاوونو په باب د پښتو ادبپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته. ځینو دا دوره د امیر شېرعلي خان د دویم ځل پاچاهۍ او په افغانستان کې د چاپي خپرونو له پیل سره تړلې، ځینو نورو بیا د امیر حبیب الله خا د پاچاهۍ تر نیمايي وروسته د (سراج الاخبار) له دویم ځل چاپ یا بیا خپرېدو سره تړلې ده. همدا مهال و چې پښتو شاعری او په ټوله کې په ادبیاتو کې فکري، محتوایي او شکلي تحولات محسوس شول. لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی د پښتو نوي شعر پیل له همدې زمانې او لږ نور هم په مشخصه توګه د استقلال تر ګټلو وروسته زمانې پورې تړلې بولي او په دې باب وایي:

((په افغانستان کې د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه لیدل کېږي، ددې نوي حرکت تاداو تقریباً یو قرن پخوا د مرحوم امیر شېرعلي خان له زمانې څخه د ستر سیاسي مفکر سیدجمال الدین افغان په ظهور او په بالاحصار کې د نوي مکتب په تاسیس او د شمس النهار د تنکیو پلوشو په خپرېدنگ ایښودل شوی و، خو دویم جنگ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت له فکري خوا څخه پرځای ودراره او زموږ ملت له استعمار سره په خونینه مبارزه لاس پورې کړ او تقریباً نیم قرن وروسته چې کامل سیاسي استقلال بیا موندل شو، نو هغه فکري تجلاوې بیا زموږ د وطن پر کوډغلو چې له استعمار سره په اول او

دویم جنگ کې بالکل وړانې شوې وې، بیا وځلېدې. موږ استقلال وگاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پېشرفته څخه تر شا پاتې شو. په اول او دویم جنگ کې زموږ ملت دا ثابتې کړه چې موږ دا وطن ساتلای شو او د خپل ملي موجودیت لپاره د دنیا له قویترین او غښتلي سازمانه سره هم ډغرې وهلاي شو او په هر حال کې خپل مرکزیت خوندي کوو.

مگر یو قوم چې د خپلې خاورې او خپل ملي موجودیت په دفاع کې یو قرن توره په لاس پر ډگر ولاړ وي او په سرو وینو کې رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهنې، روزنې ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کې د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتویات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړۍ پلا په سراج الاخبار کې وینو، چې (عبدعلي مستغني او غلام محی الدین افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نویس) ځینې اشعار نشر کړي دي، په دغو ادبي ټوټو کې د وطن خواهي نوي احساس، د افغانیت او ملیت نوي فکر او د عصري تجدد نوي حرکت ښکاري او دغه افکار وو چې د استقلال د نهضت لپاره یې ډېره ښه زمینه برابره کړه.)) استاد حبیبی په خپله لیکنه کې تر استقلال وروسته پړاو څېړي، تر هغه وروسته بیا د غازي محمد نادر خان د دورې په باب وایي: ((د اعلیحضرت محمد نادر شاه غازي تر دورې وروسته چې د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دی، دا تنکی نهال یې ښه روزلی دی. پخوانی انجمن ادبي او اوسنی پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون شو او په هغه دوره کې موږ، لکه: (امین الله زمریالی، غلام جیلاني جلالی، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا، گل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان

سليمي) غوندې شاعران لرو، چې په فكري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.))

(۲۵۶-۲۵۴:۷)

استاد حبيبي په خپل دې علمي او ادبي تحليل کې د پښتو د معاصر شعر د لومړي پړاو او همدارنگه د ويښتيايي پړاو يو عمومي تصوير او وېش وړاندې کوي. د ده په تعقيب بيا د هېواد يو بل ادبپوه (کانديد اکاډمېسن محمد صديق روهي) د پښتو معاصره ادبي دوره له هر پلوه څېړلې او لوستونکو ته يې د دې دورې د بېلابېلو پړاوونو په باب يو نسبتاً پراخ نظر وړاندې کړی دی. استاد روهي هم د دې دورې د پيل په باب تقريباً له استاد حبيبي سره ورته نظر لري، خو د دې دورې د همدې پړاوونو د وېش په باب يې نظر يو څه شرح دی.

استاد روهي بيا د پښتو ادب تاريخ معاصره دوره پر دريو پړاوونو (روښانتيا پړاو، ويښتيا پړاو او د اوښتون پړاو) وېشلې ده. استاد روهي د روښانتيا پړاو او د هغې د تاريخي پس منظر په باب وايي:

[د شلمې پېړۍ په رابړېدلو سره په افغانستان کې د معاصر ادب د پيلېدو لپاره عيني او ذهني شرايط برابر شوي وو. په همدې وخت کې د کلتور مادي توکونه، لکه فابريکې (د وړيو او بدللو، بوټ جوړولو او د برېښنا د توليد چار ځايونه)؛ مطبعه، روغتون، عصري لوازم (لکه موټر، تېلفون، فوټوگرافي او نور)، د کار وسيلې (لکه سړکونه، د فابريکو ودانۍ، پلونه، ويالې، د اوبو رسولو نلونه او نور) د عصري ژوند د ښکارندوی (مظهر) په توگه تر سترگو کېږي. په عنعوي ژوند کې د بدلون په راتللو سره نوې مفکورې هم پيدا کېږي او د معنوي فرهنگ په بڼ کې نوي گلبوتې تېغونه وهي.

د افغانستان د فرهنګي ژوند په لوړتیا کې یو بل عمده عامل د امیر حبیب الله په دوره کې د هغو فراریانو راستنېدل وو چې د امیر عبدالرحمن له خوا تبعید شوي وو. هغوی هېواد ته له راستنېدو وروسته د اذهانو په روښانولو کې ستره ونډه واخیسته او د معاصرو ادبیاتو په بنسټ ایښودلو کې یې مهم نقش درلود. د دغو کسانو په ډله کې د محمود طرزي او غلام محی الدین افغان نومونه په خاصه توګه د یادونې وړ دي. همدارنګه د عصري پوهنو د تدریس لپاره له هند څخه ځینې استادان راغونډل شوي وو چې د نویو مفکورو په ترویج کې یې ډېر خدمت کړی دی.

د فرهنگ په ساحه کې دوه مهم کارونه ترسره شول. لومړی دا چې په کابل کې د حبیبیې ښوونځی او د حربیې ښوونځی او د سراج الاخبار د جریدې اداره د سیاسي فعالیتونو په مرکزونو بدل شول.

په همدې وخت کې د میر غلام محمد غبار په قول: ((په کابل کې د بهرنیو هېوادونو جریدې لاس په لاس ګرځېدې او د روښانفکرانو قشر چې په لومړي سر کې یې د ملي بورژوازي او لیبرال ملاکانو نماینده ګي کوله وروسته یې د پاچا د بې سرحدو واک د محدودولو او د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره په مبارزه لاس پورې کړ.)) (۳۷: ۷۱۶)

د تجدد او روښانتیا دوران ادبیات د ملي ارمانونو د عرادي په توګه د فرهنگ پرمخ بیولو ته وقف شوي وو. په دې کې شک نه شته چې د معاصر ادب ترڅنګ، کلاسیک ادب او فوکلوري ادب دواړه په خپل قوت پاتې وو، خو معاصر ادب د محتوا او پیغام درلودلو له کبله نور ادبي جریانونه له خپل عنعنې یې اهمیت څخه وغورځول. معاصر ادب د یوه

متعهد او رسالتمن ادب په توګه د ټولنې په خدمت کې په کار واچول شو. په هېواد کې د مزمن فقر، بېسوادی، اداري فساد، اختناق او ټولنیزې بېعدالتۍ عمومیت ټول هېواد پالونکي، ازادي خوښوونکي روښانفکران دې ته وهڅول چې د منځنیو پېړیو د عطالت او رکود د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه پیل کړي. ادبیات د یوه معنوي مثال په توګه د خلکو د ذهنونو د روښانولو لپاره استخدام کړي او ولس د غفلت، بې خبرۍ، پانده تقلید او بې تفاوتۍ له درانه خوږه راوین کړي. ددغه وخت یو شمېر نامتو شاعرانو او لیکوالو د ادبي تخلیقاتو له لارې د خان خانۍ، استعمار، ځانځانۍ او استبداد پر ضد ګړندی مبارزه کوله او ځینو یې د خپلو لوړو ارمانونو د پوره کولو په لاره کې د قربانۍ میدان ته هم ورودانګل او د شهادت جامونه یې وخښل.

د سراج الاخبار د جریدې په خپرېدلو سره پښتو ژبې او ادبیاتو ته هم د انکشاف زمینه برابرېږي. په همدې وخت کې ((په لره او بره پښتونخوا کې ډېر داسې ځوانان موجود وو چې د نویو علمونو او اروپايي ادب مطالعه یې کړې وه، نوي ادبي ژانرونه او فورمونه یې پېژندلي وو، د خپل خیال د اظهار لپاره یې نوې لارې په نښه کړې وې او د پښتو د لرغوني ادب پر پاڅه بنسټ یې د پښتو د ننني ادب ماني پیل کړه.)) (۴۳:۵۷).

که څه هم انګرېزي استعمار پر (۱۸۹۳م) کال د ډیورنډ په تحميلي کرښې سره د افغانستان د خاورې یوه برخه له اصلي پیکر څخه بېله کړه، خو ویې نه شو کولای چې د پښتنو د ګډو ارمانونو، ګډو ارزښتونو او ګډو ویاړونو ترمنځ د بېلتانه کرښه راوباسي. د هنري فرهنگ په ډګر کې دلته او هلته په یوه وخت کې حرکت پیل شو. ددغه حرکت مخکښان د ټولنې روښانګفران وو.

په افغانستان کې د (سراج الاخبار افغانستان) جریده د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د (۱۹۰۶م کال د جنورۍ په یوولسمه نېټه) له چاپ څخه راووتله، خو د همدغې لومړۍ گڼې له خپرېدلو وروسته جریده بنده شوه او دویم ځل لپاره د (سراج الاخبار افغانیه) په نامه پر (۱۹۱۱م) کال د محمود طرزي په مدیریت او مشرۍ خپره شوه. په همدې وختونو کې په لره پښتونخوا کې هم د پښتو د معاصر ادب د پراختیا په لاره کې گامونه پورته شوي وو. پر (۱۹۱۰م) کال د (افغان) جریدې په خپرېدلو سره په پښتو ادب کې نوي ژانونه باب شول او د (راحت زاخېلي، فضل محمود مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، عبدالملک فدا) غوندې نامتو شاعران او لیکوال ددغه نهضت سرلاري وو.

محمود طرزي او عبدالرحمن لودین په (سراج الاخبار افغانیه) کې د پښتو نظمونو او مقالو خپرولو ته په اگاهانه توگه پاملرنه اړولې وه. د پښتو لومړۍ شعر چې په نوموړې جریده کې خپور شو د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څه عجب دوران دی
چې راغلی پر افغان دی
رنگارنگه ترقي ده
څه عجب محبوب عنوان دی

داله کومه شو په موږ کې
چې ظاهراً و نمایان دی
دا څو عرصه سراج دی
چې افغان ټول پرې روښان دی

ته سراج الاخبار ته گوره
چې د ملک په تن کې ځان دی
اوس بیا نور علي نور شو
په پښتو چې دی گویان دی.

په دغه شعر کې د نوي دوران د پیلېدو زېری ورکړ شوی دی. له روښانتیا سره سراج او د ((نورعلي نور)) ارتباط مضمون ته ادبي رنگ هم ورکړی دی. که په دغه شعر کې د سراج عصر ستایل شوی دی، وجه یې داده چې د هېواد ترقۍ ته یې پاملرنه کړې ده.

د روښانتیا پړاو کې د پښتو د معاصر ادب سرلاري دغه کسان دي: مولوي صالح محمد کندهاري، غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالواسع کندهاري، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي. د سراج الاخبار د نورو قلمي همکارانو په ډله کې چې په پښتو یې شعرونه ويلي دي. د سید محسن کندهاري، عبدالسلام کامه یي، ملا عبدالباقي کندهاري، عبدالرسول محمدزايي، میرزا عبدالرحیم رحيمي او ملا محمد خان عرض بیګي (افغانی نویس) نومونه د یادونې وړ دي. محمود طرزي په دې دوران کې د پښتو د عامېدلو او ودې لپاره کار کړی، خو دا کار یې په دري ژبه دی. عبدالرحمن لودین که څه هم پښتو ژبې ته ډېر خدمت کړی دی، خو د پښتو شعر یا داستان کومه نمونه یې لاس ته نه ده راغلې. [(۳۲: ۵۱-۵۶)

استاد روهي بیا د پښتو د معاصرو ادبیاتو دا پړاو چې دی یې (روښانتیا) پړاو بولي، ځانګړنې پر دې ډول په ګوته کوي.

[د شلمې پېړۍ په پیل کې د افغانستان په ادبیاتو کې موډرنیزیشن په پراخه اندازه منعکس شوی دی. د هغه وخت ادبي نوښتګرو په شعوري توګه هڅه کوله چې له ادبیاتو څخه د ملي او دموکراتیکو هدفونو د تحقق لپاره د یوې اغېزناکې وسیلې په توګه کار واخلي. ددې وخت د ادبیاتو سوژه، هېوادپالنه، خپلواکي غوښتنه، د اختناق او فساد رینه، د فاناتیزم (تعصب) او ارتجاع غندنه، د مثبتو علومو او ټکنالوژۍ او نوي فرهنگ خپرول، د ملي وحدت ټینګونه، د عصري ژوند له غوښتنو سره د دودونو او انګېرنو سمونه، د مطلقیت او ستاټسکو (اوسني حالت ساتنې) پر ضد د خلکو پارونه، د انګرېزي استعمار په مقابل کې د ختیځ په تېره د مسلمانو ملتونو پاڅونه او داسې نور ملي، اسلامي او بشري ارزښتونه او ارمانونه دي. پر دې اساس ددغه پړاو په ادبیاتو کې د پیغام او تعهد برخه ډېره پیاوړې ده او پر مضمون باندې د زیات ټینګار له امله ادبي فورم ته لازمه پاملرنه نه ده شوې. له ځینو لیکنو څخه څرګندېږي چې د روښانتیا پړاو د ادب مخکېنيانو په قصدي او عمدي توګه د کلاسیک ادب د بدیعي صنایعو د عنعنې له پیروۍ څخه ډډه کړې ده.

د مثال په توګه محمود طرزي په خپله مقاله (حسب حال مابین شعر طرز جدید و شعر طرز عتیق) کې د کلاسیک ادب پر تشبیهاتو باندې داسې ملنډې وهلې دي: ((در این عصر قد دراز سر و عرعر مانندی راکه ده پانزده برابر قامت طبیعی بشر باشد و ان سرود و لیمو یا دو انار بار آورده باشد و مار های سیاه بر زهر از دو طرف ان اوخته باشد... هیچ کس نمی پسندد.)) (۳۶: ۹۷۴). د پښتو د معاصر ادب د لومړي پړاو اکثر شعرونه هېواد پالنې ته وقف شوي دي او په اصطلاح ((وطنیه)) شعرونه دي، خو د فورم او بدیعي ځانګړتیاوو له پلوه په هغو کې نیمګړتیاوې لیدل کېږي. داسې ښکاري چې د مضمون په نوي کېدو سره د نوي هنري شکل د

ایجادولو لپاره هلې ځلې روانې وې. د ځینو ادیبپوهانو په عقیده، ددې پړاو مخکښانو له عنعنې یې ادب څخه په لرې کېدو سره هڅه کوله چې د نوي ادب د بنسټ تېره په خالي فضا کې کېږدي چې په نتیجه کې یې د محتوا او شکل یووالی او تناسب زیانمن شو.

په امانې عصر کې د پښتو معاصر ادب، د انتظار پر خلاف، مخ په ځوړه روان شو. ددغې دورې ډېر شعرونه په لاس کې نه شته او یوه دوې بېلگې یې چې لاس ته راغلې دي د عادي نظم سطحې ته هم نه رسېږي. د تعجب خبره ده چې ځینو ادیبپوهانو دغو شعرونو(!) ته د نوي او ابتکاري شعر په نظر کتلي دي. داده لومړۍ بېلگه:

امیر امان الله خان

چې غازي دی بې مثال

و ملت د افغان

وېنل استقلال

قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین

لپاره د مسلمان

د نوي او ابتکاري شعر لپاره تر هر څه دمخه د ژبې سموالی حتمي دی؛ که ژبه له گرامري قواعدو سره سمون ونه لري، لکه ((و ملت د افغان وېنل استقلال)) یا ((قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین)) نو دغسې شعر(؟) اصلاً شعر نه گڼل کېږي. ابتکاري خو یې لا پرځای پرېږده.

په پورتني شعر(!) کې له وزن څخه بې خبري او سکتې په ((نوي شعر)) تعبیر شوي دي، د شاعر احساس د قدر وړ دی، خو له بده مرغه نه

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

یې د نظم ژبه سمه ده، نه وزن لري، نه تصویر لري، نه تشبیهات یا نور شعري تلازمات او نه کومه نوې مفکوره.

اوس د همدغه وخت د شعر (!) یوه بله نمونه چې لاس ته راغلې ده، وگورئ:

شاه غازي امير امان الله خان

عادل، عاقل، عامل، کامل

ملک محکم او قوي دی افغانستان

متین، رصین، حصین، سنگین

دغه بېلگه چې له پورتنۍ بېلگې څخه کوم امتیاز لري هغه دادی چې ژبه یې څه سمه ښکاري.

ددغې پورتنۍ یادونې لومړی مقصد دادی چې په امانی عصر کې د معاصر ادب د پیلامې لپاره، لکه ځینو چې ادعا کړې ده، قناعت ښونکي دلیل نه شته او دغه عصر له سراجي عصر څخه په ادبي لحاظ وروسته پاتې کېږي. دویم مقصد دادی چې د شعر او ادب وده او ترقي په میخانیکي ډول ټولنیزې ترقي سره اړه نه لري. کېدی شي چې د هوسا او بسیا ټولنې د شرایطو پرځای په بحراني حالاتو کې ښه شاعران او لیکوال پیداشي. [۳۲: ۵۶-۵۹].

استاد روهي وايي: ((مولوي صالح محمد هوتک، غلام محی الدین افغان، عبدالعلي مستغني، عبدالهادي داوي، عبدالواسع کندهاری او ملا عبدالباقي کاکړ) ددې پړاو نامتو لیکوال او شاعران دي.

استاد روهي بیا د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د دویم پړاو چې دی یې د ((ویښتیا)) یا ویښتیایي پړاو بولي، په باب وايي:

[د امیر امان الله خان ټولنیز، اقتصادي او فرهنګي اصلاحات چې د ترقۍ غوښتونکو روشنفکرانو ارمانونه یې تمثیلول د روحانیونو، ملایانو، خانانو او محافظه کاره سردارانو له مخالفت سره مخامخ شول. که څه هم په وروستیو وختو کې امیر امان الله خان څو ګامه په شا ولاړ او پر خپلو ریډیوونو یې نوې کتنه وکړه، خو پاچا په عامه ذهنیت کې وهل شوی و او د ده پرضد فعالیتونه پیل شول. د (۱۹۲۹م) کال د جنوري (۱۳۰۷ ل ډي) په میاشت کې حبیب الله نومی (چې د سقاو زوی په نامه شهرت لري) پاچهي ته ورسېد. د اکثرو تاریخپوهانو په نظر د امیر امان الله خان د ناکامۍ او زوال یو عمده علت د انګرېزانو تبلیغات او تخریبي فعالیتونه وو چې نه یې غوښتل په هند کې د ازادۍ غوښتونکو لپاره پیاوړې پښتوانه او تکیه ګاه جوړه شي. انګرېزانو له شوروي اتحاد سره د امانی دولت د ښو مناسباتو ټینګول هم په خپله ګټه نه بلل. سره له دې د امانی رژیم د زوال اساسي علت دا و، چې په افغاني ټولنه کې د نفوذ خاوندان د ریډیوونو مخالف وو او افغاني ټولنه د سایکالوجۍ له مخې د اصلاحاتو منلو ته چا نه وه آماده کړې.

د سقاو زوی یو بې سواده لار وهونکی و. د سیاست او ادارې له پلوه د پاچهي د کارونو لپاره جوړ نه و. د غبار په قول، د مملکت اداره خو پرېږده د یوه کلي له ادارې څخه هم عاجز و. (۳۷: ۸۲۶) ده د خپلې پاچهي په لومړۍ ورځ اعلان وکړ چې زه به په راتلونکې کې د بیت المال پیسې په تعمیرونو او مدرسو باندې ضایع نه کړم او هماغه و چې د معارف (ښوونې او روزنې) وزارت یې لغوه کړ او د ښوونځیو دروازې یې وتړلې. ده د څو اویا تنو ملایانو په لاسلیک سره د امان الله خان د تکفیر فتوا صادره کړه. د تکفیر ځینې دلایل یې دا وو چې امان الله خان د پګړۍ پرځای خولۍ رواج کړه؛ د ږیرې خریلو او دریشي اغوستلو رواج یې

وهڅاوه؛ د ښځو ښوونځي یې پرانیستل، قمري سنه یې په شمسي واړوله او داسې نور.

د (۱۹۲۹م) کال د اکتوبر پر (۱۰)مه (د ۱۳۰۸ش کال د میزان ۲۳مه) نېټه د کورني اړودوړ په پای کې محمد نادرشاه پاچهۍ ته ورسېد. محمد نادرشاه د تدریجي اصلاحاتو پلوی و او کونښن یې وکړ چې له تېرو تجربو څخه په استفادې سره داسې زمینه برابره کړي چې په آرامۍ سره حکومت وکړي. دده لومړی کار دا و چې رادیکال مخالفان له صحنې څخه لرې کړي او د طبقاتي یا صنفی اتحاد له لارې د سوداگرانو، متنفذو روحانیونو، دیني علماوو او اعتدال خوښوونکو روشنفرانو ملاتړ ترلاسه کړي. د همدغه داخلي سیاست په ادامه کې یې خارجي سیاست هم داسې عیار کړ چې د پردیو د لاسوهنې لپاره بهانه برابره نه کړي، د بېطرفۍ او له ټولو هېوادو سره د برابری، د مناسباتو د ټینګولو تګلارې ته یې د (۱۹۳۱م) کال په اساسي قانون کې قانوني جنبه ورکړه.

محمد نادرشاه ددغه فارمول پر اساس چې ((سره ټول یې کړه، کنټرول یې کړه)) خپل احتمالي پلویان په بېلابېلو گروپونو کې تنظیم کړل. سوداگران یې دې ته وهڅول چې شرکتونه جوړ کړي او د فابریکو په جوړولو کې ونډه واخلي. د شلمې پېړۍ په دېرشمو کلونو کې پنځلس لوی شرکتونه تاسیس شول. پر (۱۹۳۲م) (بانک ملي افغان) پرانیستل شو چې په هغه کې په سلو کې (۹۴) پانګې په ملي سوداګرو پورې اړه درلوده. د روحانیونو او دیني علماوو د رضایت د جلبولو لپاره یې یو لړ اقدامات ترسره کړل. د ازادو دیني مدرسو جوړولو ته یې اجازه ورکړه، شرعي محکمو ته یې په کافي اندازه ازادي ورکړه، پر خپلو دولتي قوانینو باندې یې د شرعي مهر لګولو لپاره (جمعیت العلماء) تاسیس کړ؛ یو شمېر دیني عالمان په ښوونځیو کې په تدریس لګيا شول. د رسوخ خاوندان،

لکه روحاني شخصیتونه، ستر ملاکان او د سوداګرو د طبقې نماینده ګان یې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښوونکي روښانفکران او د (جوانان افغان) د ډلې پاتې کسان یې په ادبي او فرهنګي موسسو کې مقرر کړل؛ په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړل شو. پر (۱۳۱۱ هـ. ش) (په کندهار کې) د پښتو انجمن په جوړېدو سره د (پښتو) مجلې په خپرېدو پیل وکړ.

پر (۱۹۳۳م) کال (د ۱۳۱۲ش د عقرب ۱۶) چې محمد ظاهر شاه د پاچهي پر تخت کېناست په عمده توګه یې د خپل پلار تګلاره تعقیب کړه. د ظاهرشاه د سلطنت په دوره کې ځینو نړیوالو پېښو پر افغاني فرهنگ په تېره پښتو ادبیاتو باندې خپل سیوری واچاوه چې هغه عبارت دی: د المان له نیشنلیزم، د هند د نیمې وچې وېش او د ګاونډي هېواد؛ شوروي اتحاد د کمونیستي ایډیالوژۍ له تبلیغ څخه. د جرمني فاشیستي افکارو په ټولو هېوادونو کې د افراطي یا معتدل نیشنلیزم د رامنځته کېدو امکانات برابر کړل. په افغانستان کې یو معتدل نیشنلیزم منځته راغی، چې عمده مضمون یې ملت پالنه، د تاریخي مواریثو او عنعنو درناوی، حماسي ادب، پرځان وېسا او ملي غرور و.

د هند د نیمې وچې د وېش په وخت کې داسې مفکوره پیاوړې شوه، چې د ډیورنډ د تحميلي کرښې په واسطه له افغانستان نه بېله شوې برخه دې بېرته له خپل پلرني هېواد سره یوځای شي. هغه ریفرنډم چې د هند په نیمه وچه کې د انګریزانو له خوا ترسره شو د افغانانو لپاره د منلو وړ نه و.

د ظاهرشاه د سلطنت په دویمه لسیزه کې پښتو ادب له یوې خوا د پښتو ژبې د تعمیم او پیاوړتیا له جریان سره او له بلې خوا په هېواد کې د

دموکراسۍ او ریډفورم غوښتنې له نهضت سره په ملګرتیا کې ډېر ژر نوي پړاو ته داخل شو، چې موږ یې د (وینستیا پړاو) بولو.

د وینستیا پړاو تر زیاتې اندازې د وینس ځلمیانو له سیاسي غورځنګ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د وینس ځلمیانو له سیاسي غورځنګ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د وینس ځلمیانو په سیاسي سازمان کې شامل وو او له همدې لامله د وینستیا د دورې اکثر شعرونه او لیکنې اجتماعي-سیاسي رنگ لري. د وینس ځلمیانو په مرامنامه کې د (پښتو ژبې له ترقي ورکول) فقره هم شامله ده. که څه هم د وینس ځلمیانو له ګوند نه وروسته ځینې نور سیاسي سازمانونه هم جوړ شول چې د (وطن) او (ندای خلق) په نامه نشراتي ارګانونه یې درلودل او سربېره پر دې ځینې نورې جریدې هم د ځینو سیاسي سازمانونو له خوا خپرېدې، خو په عامه ذهنیت کې د وینس ځلمیانو نوم نقش شوی و او هر تحول غوښتونکی شخص به یې وینس ځلمی باله. په واقعیت کې د سیاسي سازمانونو مرامنامې یو بل ته ورته وې، یوازې د تاکید ټکی د هغوی د تشخیص نښه ده. د مثال په توګه، د (وطن) ګوند پر اقتصادي اصلاحاتو ټینګار کاوه، وینس ځلمیانو ملي مفکورو او د (ندای خلق) چلوونکو سیاسي تحول ته زیاته پاملرنه درلوده.))

ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادم ل هم د وینستیا پړاو په باب همدې ته ورته نظر لري. هغه وايي: ((د ادبپوهانو د دوره بندۍ له مخې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو ورشو او ودې له مخې دویم پړاو یې د ادبي اثارو خصوصیاتو ته په پاملرنه د وینستیا پړاو نومولی او د پیل تړښت یې ورته د وینس زلمیانو له ملي او مترقي غورځنګ سره کړی دی.)) سرمحقق زلمی هېوادم زیاتوي: ((د پښتو نثر د پرمختیایي مسیر په مطالعو کې دا

پړاو د ارواښاد محمد هاشم خان له استعفی (د ۱۳۲۵هـ ش کال د جوزا ۲۵مه) او د ارواښاد سپه سالار شاه محمود خان غازي د صدارت له پيله شروع کېږي.) (۴۵: ۷۸۳-۷۸۴)

استاد روحي ددې پړاو د محتوايي څرنگوالي په باب وايي: ((د ويښتيا د پړاو ادبي ميتود انتقادي رياليزم و چې په عمده توگه د اداري فساد، بيروکراتيزم، اختناق، اتوکراسي، ارتجاع، ظلم او استعمار (په تېره د خانانو او ملاکانو له خوا د بزگرانو د استعمار) پر ضد مبارزه په کې منعکسه شوې ده. همدارنگه ددغې دورې په ادبياتو کې د پښتنو او بلوڅو دملي ازادۍ ښونکي نهضت، د ښځو د دموکراتيکو حقوقو، ټولنيزو سياسي ريفورمونو، د اقتصادي حالت د ښه والي لپاره مبارزه د يادونې وړ ده. د ويښتيا دورې په ادبياتو کې کله کله د سوسيالستي رياليزم بېلگې هم ليدل کېږي، خو دغه وخت مسلط ادبي ميتود انتقادي رياليزم دی چې د شعر، لنډې کيسې، ادبي ټوټو، ډرامې، طنز او ادبي مقالو په بېلابېلو ژانرونو کې يې ځان ښودلی دی.

د ويښتيا په ادبياتو کې د فورم له پلوه د روښانتيا د دورې په نسبت ډېر ښه والی راغلی دی. خو سره له دې پيغام او ايډيا ته د بديعې مختصاتو په نسبت زياته پاملرنه شوې ده، مفکورې زياتره ښځه په ښځه بيانېږي او له ادب څخه د تبليغاتو د وسيلې په توگه کار اخيستل کېږي.

په دغه وخت کې فورماليزم او (هنر د هنر لپاره) مفکوره وغندل شوه. دا ټکی په اسانۍ سره د پوهېدو وړ دی ځکه چې افغاني ټولنه په اقتصادي او فرهنگي لحاظ دومره بېرته پاتې شوې وه، چې نږه هنر، فورماليزم او فيشنې ادب د زغملو وړ نه و. په عمومي توگه ويلای شو چې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د پښتو معاصر ادب له ریالیزم پېچلې تکنیک نه لري، ساده دی او له بلې خوا د خپل ماهیت له مخې د تبلیغاتو لپاره ښه کار ورکوي.))

(۸۸-۸۲:۳۲)

استاد روحي د خپلې لیکنې په بهیر کې د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د ویښتیايي پړاو د نامتو لیکوالو او شاعرانو په باب وایي:

((د ویښتیا دورې په ادبیاتو کې عام تمایل داسې دی چې ادبي څېړونکي هم د لیکوالو په ډله کې حسابېږي او له همدې امله، کله چې ادبي څېړنې معرفي کېږي، نو د هغو پر نومونو باندې سترگې پټول یو ډول بې انصافي ښکاري. ددغه تمایل د رامنځته کېدو یو علت دادی چې د ځینو روښانفکرانو په نظر کیسه لیکل یا شعر جوړول د څېړنې په نسبت ساده او ارزانه ښکاري، په تېره بیا چې د پښتو یو زیات شمېر شعرونه او کیسې د ابتذال په سطح کې واقع شوي دي. له بلې خوا په عنعنه یي لحاظ (ادبیات) د بدیعي ادب او همدارنگه د ادبپوهنې په مفهوم استعمالېږي، نو ځکه د بدیعي اثر هستوونکي او ادبي څېړونکي په هماغه یوه ساحه کې په کار بوخت دي.

پخوا له دې چې د ویښتیا دورې نامتو لیکوال او شاعران معرفي کړو، ښايي یادونه وکړو، چې د ویښتیا د پړاو ځینې لیکوال او شاعران د اوبستون په پړاو کې لا زیات فعال شول او زیات اثار یې په وروستني پړاو کې چاپ شول. له دې کبله باید په یاد ولرو چې د شاعر ژوند کله کله له پړاوونو سره سر نه خوري.

۱- شاعران: الف) ددغه پړاو نامتو شاعران دادي: گل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، سلیمان لایق، عبدالباري جهاني، بهاءالدین مجروح،

محمد صدیق پسرلی، سعدالدین شپون، قیام الدین خادم، برکت الله کمین، نصرالله حافظ، عبدالله بختانی، مجاور احمد زیار، عبدالروف قتیل، کبرا مظهري، حبیب الله زړه سواند، عبدالله غمخور او سېلاب ساپی.

ب) هغه شاعران چې د اشعارو کمیت یې لږ او کیفیت یې زیات دی: عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صدیق الله ربښتین، محمد موسی شفیق، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله تړی، محمد جان فنا او طالب کندهاری.

ج) له متوسط نه پورته شاعران: ولي محمد مخلص، عبدالخالق اخلاص، سید حسن حسن، شمس الدین مجروح، دوست شینواری، محمد عثمان نژند، مستوره شال، عبدالقدوس پرهېز، غلام رحمن جرار، عبدالمنان دردمند، حبیب الله رفیع، محمد عارف غروال، محمد ارسلان سلیمي، غلام جیلاني جاللي، محمدشاه ارشاد، محمد صدیق رازقي نړیوال، محمد دین ژواک، عبدالرزاق فراهي، غلام دستگیر ږنگ، محمد ابراهیم عطایي، محمد رحیم الهام، عبدالکریم محب، محمد ظاهر بینا، عزیزالرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری او امین الله زمريالی.

د) نور شاعران: محمد عمر بلبل افغان، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، محمد رفیق حبیبی، مېرمن حمیده، محمد ابراهیم خواخوږی، خالد روښان، غلام محی الدین زرمټی، سمسور ساپی، غلام حضرت روغمن، محمد اکبر پامیر، پاینده محمد زهیر، خواجه محمد زهیر، محمد حسن ضمیر ساپی، محمد سلام سلیم، سید حسین سید، محمد گل عتیقي، عطاالله خان عطا، عبدالله نورزی، لعل محمد غریب، غلام حضرت فقید، قاضي عبدالصمد اخوند، محمد رفیق قانع، سید

محمود کارگر، برهان الدین کشکی، سیداحمد گلزار، محمد گل للمه، داودشاه لېوال، محمد صفدر سالارزی، نورالله ولسپال، محمد ظاهر رحيمي، محمد ظاهر بېنا، محمد عارف رهین، عبدالروف مخلص، سید مراد مین، محمد رسول مسلم، عبدالله مسیزی، محمد اکبر معتمد، عبداللطیف منت بار، یوسف مېړنی، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید نحیف، نعیم جان، نظر محمد اخک، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحیم ننگیالی، محمد گل نوري، محمد گل مومند، محمد نسیم نوري، عبدالخالق واسعي، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، ظهورالله همدرد، غلام نبي هوتک، احسان الله هېر، حاجي الهداد، غلام سخي انتظار، انوارالدین انوار، عبدالغفار بریالی، عبدالرزاق پالوال، جان محمد پکتا، عبدالقادر ټبر، جمعه گل، رحیم جان جوهر، پروانه حریق، ملا عبدالمنان حیرت، عبدالاحد خالېز، عبدالجلیل خوښمن، سلیمي کندهاری، سهارگل سهار، محمد نبي شاکر، عبدالحکیم شیدا، سید عبدالقیوم عسکر، محمد ظاهر قانت او په لسگونو نور شاعران چې په اوسني لیکوال (درې ټوکه)؛ (اوسني شاعران) نومي کتاب او د (دا لیکوال او دا خبرې) کتاب کې معرفي شوي دي.

۱۵ باید وویل شي چې د پورتنیو شاعرانو ټول اثار نه دي، کتل شوي کېدی شي چې ځینې یې په لومړۍ یا دویمه کټګورۍ کې شامل شي.

۲- اوپرا جوړوونکي: په پښتو ژبه کې عبدالرحمن پژواک او محمد اکبر پامیر اوپرایي شعرونه ويلي دي.

۳- کیسه لیکونکي: سعدالدین شپون، موسی شفیق، نورمحمد تره کی، استاد حبیبی، غوث خیبری، احسان الله هېر، کبرا مظهري، قتیل

خوږیانی، یوسف ساپی، سلیمان لایق، عبدالله بختانی، گل محمد نورزی، محمد دین ژواک، حبیب الله تېری او نور.

۴- ناول لیکونکي: محمد رفیق قانع، برهان الدین کشکي، غوث خیبری، کبرا مظهري او ابراهیم عطایي.

پوهاند رښتین د محمد رفیق قانع (دوه سره مین وروڼه) او د برهان الدین کشکي (پټه مینه) ډرامې گڼلې دي اما د حبیب الله رفیع په قول دغه اثار د ناول په کتار کې درېږي. د برهان الدین کشکي یو اثر (په پټه د پټو پلټنې) چې ما کتلی دی هغه یو پوليسي ناول دی. همدارنگه د استاد حبیبی د (تورپېکي) کیسه ځینو لیکوالو ډرامه بللې ده، په داسې حال کې چې نوموړې کیسه ډرامې ته ورته ده، کیدی شي چې ډرامه وزمه کیسه یې وبولو.

۵- ادبي څېړونکي: عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صديق الله رښتین، غلام جیلاني جلاي، گل پاچا الفت، سعدالدین شپون، حبیب الله تېری (نیازی)، عبدالروف بېنوا، محمد رحیم الهام، قیام الدین خادم، دوست شینواری، ابراهیم عطایي، امین الله زمريالی، عبدالله بختانی، حبیب الله رفیع، مجاور احمد زیار، معصومه عصمتي، معتمد شینواری، زلمی هېوادمل، مفتاح الدین ساپی، جاج پښتونزوی، زبورالدین زبور او نور.

۶- ژبپوهان: محمد گل مومند، محمد اعظم ایازي، عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صديق الله رښتین، قیام الدین خادم او محمد شېرگل.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

دغو ژبپوهانو عصري ژبپوهنه په بهرنیو هېوادو کې لوستې او اثار یې لیکلي دي.

حبیب الله تړی (نیازی)، محمد رحیم الهام، مجاور احمد زیار، عبدالحکیم هلالی، دولت محمد لودین او سیدالشاه پولاد.

۷- هنري نثري او ادبي ټوټې: الفت، بېنوا، محمد جان فنا، ژواک، بختانی، زیار او نور.

۸- د ادبي طنز لیکونکي: الفت، شپون، بېنوا، عبدالاحد وحید او نور.

۹- فوکلوريستان: محمد گل نوري، ابراهیم عطایي، حبیب الله رفیع، علي محمد منگل، محمد عارف غروال، عبدالکریم پتنگ، حبیب الله جاج اونور. [۳۲: ۸۸-۹۳]

د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د لومړي (روښانتیايي) پړاو او دویم (وېښتیايي) پړاو له دومره تفصیلي بیان څخه مو هدف دا و چې د دې پړاوونو څرنگوالی او څومره والی تشریح او توضیح شي او په دې کې بیا د استاد قیام الدین خادم دریځ او مقام هم څرگند شي.

استاد روحي بیا ددې پړاو د یوه استازي لیکوال په توګه د استاد قیام الدین خادم یادونه کوي، هغه د دې پړاو او د ادبیاتو په ټولو ډولونو او په هغو پورې په اړوندو علومو کې شریک ګڼي او د دې برخې یو ښه استازی. استاد روحي، استاد قیام الدین خادم، ددې پړاو د یوه لیکوال، شاعر، څېړونکي او ژبپوه په توګه معرفي کوي او د هغه دریځ پیاوړی ګڼي، ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادم هم په وېښتیايي پړاو کې د استاد خادم یادونه کوي او هغه هم په ژباړه او په هنري نثر لیکنه کې د دې پړاو

یو مخکښ لیکوال گڼي. استاد روحي بیا د هغه په باب په ځانگړي بحث کې وایي:

((کله چې د وینې ځلمیانو د وخت په ادبیاتو باندې بحث کېږي، نو د لومړي ځل لپاره د حبیبی، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې دوی د پښتو د معیاري ژبې او لیکدود (املاء) او د ادبي سبک په پالنه کې ډېر ستر خدمتونه ترسره کړي او زیات شاگردان یې روزلي دي. لوی استاد حبیبی او فاضل استاد رشاد دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله ساحه کې د تبحر په لحاظ یې ساري دي. محترم استاد پوهاند رښتین هم په گرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي دي، خو هغوی زیاتره د ویستیا د دورې د نامتو شاعرانو په توگه شهرت لري.

که موږ په ادبي تاریخ کې د پوهاند رښتین او پوهاند رشاد نه مخکې د جهاني یادونه کوو، دلیل یې دادی چې په ادبیاتو کې هنر او بداعت له علم او تحقیق نه مخکې راځي. که څوک د ادبي څېړنو تاریخ لیکي هلته ښايي د ځینو نامتو شاعرانو او کیسه لیکونکو هېڅ یادونه ونه شي.))

استاد روحي تر دغې لنډې یادونې وروسته د استاد قیام الدین خادم پر ژوند لیک رڼا اچوي او وایي:

[قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی او د ملا علي گل اخونزاده لسمی دی. د (اوسني لیکوال) مولف لیکي چې: ((ښاغلی قیام الدین خادم په اوسنیو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.))

خادم صاحب د پښتو، پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، د ښو احساساتو خاوند و او د لهجې صراحت یې درلود.

استاد خادم په (اوسني لیکوال) کې خپل ژوند لیک خپور کړی دی، په یوه برخه کې یې د (زما په حیات انتقادات) ترسریک لاندې داسې لیکلي دي: په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادی:

۱- وایي نه منونکی سړی دی. دا انتقاد په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه، مگر زما جواب به دا و چې (که زه منونکی وای خو زه به هم د نورو خلکو غوندې وای). په ورکوټوالي به مې د مور سره تل په دې جنگ و، دې به ویل: (خلک داسې کوي او ته داسې). ما به ویل چې: (خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي!!!)

۲- وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي.... دا خبره نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟ استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو، زه په خپله هم په دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مگر په اساسي او اصولي خبرو. نه مطلق بحث...

۳- وایي ((سر شوخه دی)) مگر دوستان مې وایي ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ویل چې ((کلان کار دی)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قایل یم او دا ځکه چې د طمعې بار زما په ورمېږ نه شته.

۴- هو، په دې یو گناه زه په خپله هم قانع یم چې هغه حقیقت مینه باید وبولم.

خلک په امورو کې د نورو نورو ملاحظاتو مراعات کوي، مگر زه په حقیقت او واقعیت پېښې نه شم اېښودلای، ما خپل دغه عادت په هغه نظم کې چې (د شاعر مسلک) یې نوم دی تصویر کړی دی.

زه دا ټولې خبرې اورم مگر د خان سره وایم: ((ډېرې خولې ډېرې خبرې)).

دا پورته لیکنه د خادم صیب د نثر نمونه هم کېدای شي. دده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي.))

استاد روحي بیا په خپله لیکنه کې د استاد خادم د اثارو یادونه هم کوي او (د شاعر مسلک) په نامه د هغه یو شعر دهغه د شاعرۍ د بېلګې په توګه راوړي. په دې شعر کې د خادم صیب د عمومي تفکر یو ټولیز جاج لیدل کېږي، شاعر په دې شعر کې د حقیقت د بیان لپاره پر خپل عزم ټینګار کوي، د حق له پاللو بل څه نه غواړي. دازادې مفکورې خاوند دی، د انسان بندګي نه مني، چاپلوسي او که څوک یې دمقام سپکه وکړي، نو دی یې دښمنۍ ته تیار دی. همداسې د دې شعر پیغامونه په بل پسې امتداد پیدا کوي. ښه به وي چې دلته دې شعر ته لږ تم شو.

د شاعر مسلک

صحيح لاره به ښاييم که وم وم که نه وم نه وم
رښتيا رښتيا به وایم که وم وم که نه وم نه وم
د حق د پیروۍ نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وم وم که نه وم نه وم

آزاد یم زېږېدلې بندگي کولی نشم
 بنده د خپل مولا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
 په بلو خوشامندو مې څوک خوښ نه دی چې غټ شم
 که غټ یم خوهمدایم که وم که نه وم که نه وم نه وم
 چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام د څه جهته
 د بنمن د هغه چایم که وم که نه وم که نه وم نه وم
 په ماته کښتۍ ناست یم طوفانونه مې په مخ کې
 په دغه لاریې بیایم که وم که نه وم که نه وم نه وم
 خدمت د خپلې خاورې، قام، وطن زما مسلک دی
 په دې مینه به پایم که وم که نه وم که نه وم نه وم
 په ټینگ عهد و پیمان چې مې بیعت ورسره کړی
 دده په ټولا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
 لرم ښکلي تخمونه چې گلزار شي پښتو ته
 په دغه تمنا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
 د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو وینبومه
 خادم باد د سبا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم

استاد خادم که څه هم د روښانتيايي پړاو د وروستۍ وروستۍ
 برخې او د وینتيايي پړاو په اساسي لیکوالو او شاعرانو کې حسابېږي، خو
 ددې دورې تاثیرات بل پړاو ته هم انتقالېږي. د استاد خادم افکار او اثار
 د دې بل پړاو پر لیکوالو او اثارو خپل خپل اغېز بندي او دا تاثیرات ان
 تر ننه محسوس دي. زه چې دا اثر لیکم، دا په خپله د پښتو ادب پر اوسني
 بهیر د استاد خادم د فکر، هنر او کار اغېز څرگندوي.

استاد روحي د معاصرو ادبیاتو درېیم پړاو د (اوبستون پړاو) بولي
 ځینې نور لیکوال بیا دې ته (اوبستیایي) پړاو هم وایي. استاد روحي په
 خپله لیکنه کې ددې پړاو نامتو لیکوال هم معرفي کړي دي.

(۱۵۹-۱۵۴:۳۲)

ددې تفصیلي لیکنې په سر کې موږ د یو شمېر لیکوالو او شاعرانو
 نومونه واخیستل، چې هغوی په روښانتیایي پړاو پورې اړه درلوده، خو پر
 ویستیایي پړاو یې خپل خپل تاثیرات درلودل. دغه راز د ویستیایي پړاو د
 لیکوالو تاثیرات بیا اوبستیایي پړاو ته راورسېدل، له هغې جملې څخه د
 دې پړاو د یوه استازي لیکوال استاد قیام الدین خادم افکار پسې
 وغځېدل.

استاد خادم نه یوازې د ویستیایي پړاو د یوه مهم لیکوال او شاعر په
 توګه مطرح و، بلکې تاثیرات یې د اوبستیایي پړاو پر لیکوالو او شاعرانو هم
 څرګند وو. دده یو زیات شمېر اثار همدې اوبستیایي پړاو کې چاپ شوي
 او تر ننه پورې یې تاثیرات روان دي. په تېره بیا دا چې په همدې اوبستیا
 یي پړاو کې له ملي ارزښتونو، ملتپالنې افغانیت او پښتو ژبې سره ډېر زیات
 ناوړه چلندونه ترسره شول، نو دا مهال د خادم صیب د اثارو د محتوا
 ارزښت، لرلید او اهمیت لاپسې په ډاګه شو.

د ولس په ویستابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه

شاعر یا لیکوال خپله یو وینې موجود دی، په ټولنه کې تر ټولو زیات حساس او دراک انسان دی، خپله هم تر ټولو لومړی وېشېږي او هڅه کوي چې نور هم له درانه خوه راوینس کړي. د خادم صیب د (شاعر مسلک شعر) زموږ ددې ادعا ښه ثبوت دی:

د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو وینسومه
خادم باد د سبا یم، که وم وم، که نه وم، نه وم

لکه څنگه چې مو د خادم صیب په پېژندنه او همدارنگه په یو بل ځانگړي بحث کې یادونه کړې چې خادم صیب د ویستایي پړاو یو شاعر او لیکوال دی، دی هم د یو چا له خوا راوینس شوی او پالل شوی، نو ده هم نور څوک راوینس کړي او خوځولي دي.

خادم صیب لا هغه وخت د نوي نسل پر ویستابه لاس پورې کړ چې په لواړگي کې یې په یوه دیني مدرسه کې پر تدریس لاس پورې کړ، دی خپله لیکي چې ما په درېو میاشتو کې زده کوونکي خواننده او په شپږو میاشتو کې ((خواننده او نویسنده)) کړل. د ښوونې او تدریس په بهیر کې یې فکر د ولس د نوي نسل په روزنه کې اغېزناک رول ولوباوه، پر ټولنه باندې د ده د فکر تاثیرات هغه وخت لا پسې زیات شول چې دی رسنیز ډگر ته داخل شو. په (طلوع افغان، زېږي، هېواد، اصلاح، اتحاد مشرقي)

او نورو خپرنیزو، خپرنیزو او علمي مرکزونو کې د استاد خادم دندو او مسولیتونو هغه د دې جوگه کړ چې خپل افکار او نظریات خلکو ته ورسوي. هغه وخت د چاپي رسنیو لپاره د موثریت ښه زمینه برابره وه. غږیزې رسنۍ کمې وې او لیدنۍ رسنۍ (ټلوېزیونه) بېخي رامنځته شوي نه وو، نو ځکه خو چاپي رسنیو د خلکو پر ذهنیت ډېر زیات تاثیر درلود، په ټول هېواد کې امن او سولې هم د رسنیو له لارې خلکو ته د لیکوالو د پیغامونو رسول اسانه کړي وو. یوې آرامې ذهني فضاء په خلکو کې د مطالعې شوق زیات کړی و. خادم صیب د خپل وخت تر ټولو معتبرو رسنیو کې د مسول چلوونکي په توگه کار کړی دی.

دا رسنۍ د هېواد گوټ گوټ ته رسېدلې او د خلکو د ذهنیت په روښانتیا کې یې خپله اغېزه بښدله، خادم صیب په مهالنيو خپرونو کې نه یوازې د خپلو شعرونو او متفرقه لیکنو له لارې د خلکو د اذهانو په روښانتیا کې خپله ونډه لرله، بلکې د خپلو مستقلو، علمي، ادبي او ټولنیزو اثارو له لارې یې هم د خلکو پر فکر او ذهن خپل اغېز درلود. هغه په ټولنه کې د سالمو اخلاقو د تبلیغ او ترویج په خاطر د (مکارم الاخلاق) مهم اثر وژباړه، دا اثر د دیني او اخلاقي روزنې لپاره مهم اثر دی.

په دې کې د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او واجب، جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، سنجیه او عمل، کرڼه او رغونه، اقتصاد او اسراف او گڼ شمېر نور مسایل خپرل شوي دي.

ده د پښتو د ادبي تاریخ په باب اثار ولیکل او دې اثارو د پښتو ژبې له ادبیاتو او تاریخ سره د هېواد ځوان نسل اشنا کړ، تر دې دمه د ادب تاریخ په باب ډېر کم اثار لیکل شوي وو، څرنگه چې دا اثر د لومړنیو اثارو

له جملې څخه وو، نو ځکه خو یې پر لوستونکو او ځوانو لیکوالو خپل خپل تاثیرات درلودل. نه یوازې د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب یې گټور اثار ولیکل، بلکې د دې ترڅنګ یې د ادب او په تېره بیا د پښتو ادب په باب هم تفصیلي او تحلیلي لیکنې او اثارو رامنځته کړل چې دې اثارو هم د ادبیاتو د بېلابېلو خواوو په پېژندنه او اروزنه کې خپل خپل نقش درلود او ځوان نسل یې د خپلو ادبیاتو له بېلابېلو خواوو سره اشنا کړ.

استاد خادم دینپوهنه او اسلامپوهنه کې هم ګڼ شمېر اثار ولیکل او په دې ډول یې د دین له اصلي ماهیت سره خلک اشنا کړل، روزنیز یا تدریسي اثار یې هم ولیکل، د پښتو ژبې تدریسي اثار یې په ښوونځیو کې د نصاب یوه برخه شول او له دې لارې د میلیونونو زده کوونکو ذهن ته ورسېدل.

ما خپله شخصاً (۴۰) کاله دمخه د استاد خادم تعلیلي تدریسي اثار (د پښتو قرائت) په دویم، درېیم او څلورمو ټولګیو کې لوستی و او څلوېښت کاله وروسته یې هم زما پر ذهن خپل مثبت، ملي او روزنیز اغېز پاتې دی. ان تر دې چې اوس یې زه د استاد خادم پر ژوند او بیا د افکارو پر نړۍ لید باندې د دوکتورا (PhD) دې اثر لیکلو ته وهڅولم.

اصلاحي او فلسفي اثارو یې د خلکو د ذهني کچې په اوچتیا کې خپل رول ولوباوه ژورنالیستيکي لیکنو یې وخت پر وخت خلکو ته مثبت پیغامونه او الهامونه ورسول، هېوادوال یې د هېواد له ورځنیو حالاتو باخبره وساتل، د ځوانو لیکوالو روزنې او پالنې ته یې لاره اواره کړه، د وینې زلمیانو د غورځنګ په جوړښت کې د ده له خوا لیکل شوې طرحې محوري رول ادا کړ، د دې علت دا و چې د ده طرحه پر ملي احساساتو او اساساتو ولاړه وه. د ولس او حکومت ترمنځ یې د ارتباطي پله حیثیت

هم غوره کړی و. انتقادي افکارو او اثارو یې د ولس پر ذهنیت مثبت تاثیر وکړ، په خلکو کې یې ملي مفکوره تزریق کړه، هېڅ لیکوال به د ملي تفکر او ملي ایډيالوژۍ تبلیغ ته دومره وخت نه وي ورکړی، لکه استاد خادم چې ورته څومره پاملرنه کړې وه.

د پښتونستان داعیه د ده د ملي تفکر یوه اساسي برخه وه، پر پښتون ولس حاکم اغزن چاپېریال او تنگظري، له علم څخه لرېوالی یې په کلکو ټکو وغانده، ده د پیغام د مستقیم بیان لپاره اخلاقي جرئت درلود او د روحي صیب په وینا یې انتقادي ریا لېزم په اثارو کې څرگند و، ژبه یې له تکلف او تصنع څخه پاکه وه، نو ځکه خو یې عوامو او خواصو دواړو د ده له افکارو او اثارو ګټه پورته کولای شوه، لنډه دا چې د استاد خادم څه په وس کې وو، هغه یې له خپل ولسه ونه سپمول او د هغو د ذهنونو په روښانتیا کې یې اساسي نقش ولوبوه.

د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید

کله چې موږ دیوه لیکوال اثار مطالعه کوو؛ د هغه فکري او محتوایي تولید خپرو، نو هېڅکله هم دا حکم نه شو کولای چې ووايو، د دې لیکوال ټول فکري یا هنري تولید خپل دی او یا یې هم ټول په مطلق ډول له نورو رااخیستی دی. څرنگه چې په طبیعت کې هېڅ شی په مطلق ډول خالص نه دی او هر شی د یوه بل شي له امتزاجه رغېدلی، دغسې انسان هم دیوه ټولنیز موجود په توګه په خپله هم له ټولنې تاثر اخلي او هم پر نورو خپل اغېز مني. په انسانانو کې بیا لیکوال او شاعران د ټولنې یو داسې ځانګړی قشر دی چې پوټکی یې ډېر نازک دی، دا قشر ډېر حساس دی او د یو شي پر وړاندې ډېر ژر حساسیت ښيي، دوی دا غبرګون د خپلو اثارو په وسیله څرګندوي. کله کله دا غبرګون داسې وي چې د شاعر او یا لیکوال د خپل فکر زېږدنده وي او کله کله یې د بل چا له فکر څخه د اغېزمنۍ له کبله د مستقیم او نا مستقیم اغېز په وسیله ترسره کوي. که چا د خپل فکر ترڅنګ له بل څخه هم اغېز اخیستی وي، د هغه فکر او خپل خیال یې هم ورسره ملګری کړی وي او په ډېر لطیف او راڼه ډول د خپل پیغام په وسیله دا غبرګون څرګندوي، نو دا د قوي لیکوالو یوه ځانګړنه ده. په دې خاطر مشهور انګرېز لیکوال (فرانیس بېکن) شاعران پر درېو ګټوریو وېشلي دي: ((ځینې د مېړانو په شان ټول

وخت دانې راتولوي، ځینې د غڼو(عنکبوت) په څېر هر څه له گېډې را وباسي او ځینې نور د مچيو په شان د گلانو شیره راغونډوي او په شاتو یې بدلوي)).

(۱۳:۴۲)

د استاد قیام الدین خادم په باب هم د (فرانیس بیکن) د وروستی خبره تر ډېره حده د تطبیق وړ ده. خادم صیب له کوچنیتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر له قلم، کتاب او مطالعې سره تېر کړ، هغه د خپل وخت اکثره مروجہ علوم زده کړل، د سیمې درې غټې علمي ژبې: عربي، اردو او دري یې زده کړې او پښتو خو یې خپله مورنۍ ژبه وه، نو ده ته د مطالعې یوه پراخه ساحه او د اخځ مهمې سرچینې ممکنې شوې، دی لکه د شاتو د مچيو په شان پر رنگارنگ بڼو وگرځېد، خپل فکر او خیال یې ښه پوخ کړ او د خپل فکر ثمر یې ټولنې ته وړاندې کړ. که خادم صیب تر لیکوالۍ دمخه پر یادو ژبو نه پوهېدلای او له انگلیسي څخه یې هم تر یوه حده گټه نه شوای پورته کولای، نو پوره باور دی چې داسې اثار یې نه شو پنځولای او نه یې د فکر او مطالعې ساحه دومره پراخېدلای شوه. دده په اثارو کې یوه پاموړ برخه د ژباړې هم ده، چې ده له عربي، فارسي او اردو څخه پښتو ته ترسره کړې ده. دا چې د خپلو تخلیقي اثارو په پنځونه کې یې د نورو ژبو له محتوایي پانگې څخه څومره گټه پورته کړې، د ده د اثارو له قوت او ظرفیت څخه په ښه ډول څرگندېږي. د خادم صیب له اثارو څخه په ډاگه جوتېږي، چې د سیمې او نړۍ د یو شمېر مطرحو لیکوالو، مفکرینو او مبارزینو له افکارو او اثارو څخه متاثر شوی دی. دی خپله وایي چې ما د علامه اقبال له اثارو څخه اغېز منلی دی. استاد بېنوا هم دې ټکي ته اشاره کوي، هغه وایي: ((د استاد خادم فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنگ اخیستی دی او کله هم د رابندرناټ ټاگور، معنوي فلسفې ته ورته والی لري)).

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

په مجموعي ډول چې استاد خادم له کوم فکري او معنوي چاپیریال او د موثرو اشخاصو له افکارو څخه تاثر اخیستی هغه پر درېو کټگوریو وېشلی شو:

الف- خادم او خپله ټولنه

ب- کورني لیکوال او موثر شخصیتونه

ج- نړیوال لیکوال او مهم شخصیتونه

لومړۍ خپله ټولنه او پر هغې حاکم چاپیریال دی چې د ده د اثارو او افکارو د پنځونې اصلي سرچینه ده، دویم کورني شاعران، لیکوال او موثر شخصیتونه دي چې په یو نه یو ډول یې د ده پر افکارو او اثارو تاثیر کړی. درېیم نړیوال لیکوال او مهم سیاسي او ټولنیز شخصیتونه دي چې استاد خادم د هغوی له افکارو، اثارو په مستقیم او نا مستقیم ډول الهام اخیستی او د ده د اثارو د پنځونې او یا هم هغو ته د لیدلورو او تگلورو د ورکولو سبب شوي دي.

دلته غواړو دغه درې واړه برخې په ترتیب سره وڅېړو؟ کومو برخو دده د اثارو له فکري تولید سره مرسته کړې، کومو پر ده اغېز کړی، د نورو له افکارو څخه خپله خادم څه ډول گټه پورته کړې ده او ولې یې هغو ته په خپلو اثارو کې نغوته کړې او یا یې ورته خپل څېړنیز اثار وقف کړي دي.

الف- خادم او خپله ټولنه:

د بل هر لیکوال په شان د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړۍ او مهمه سرچینه خپله ټولنه ده. شاعر هم داسې دی، لکه کب. کب چې له اوبو لرې شي، نو ژوند یې ناممکن شي. شاعر

او لیکوال هم چې کله له خپلې ټولنې لرې شي، نو نه یې شخصیت جوړېدی شي او نه هم لیکوالي کولای شي.

شاعر باید خپل مخاطب ولري، شاعر له ټولنې یو څه اخلي، څه ترې زده کوي او څه بېرته ورته زده کوي. شاعر د ټولنې ناخوالې، تجربې، اندونه او پندونه ټول سره راټولوي، هغه له خپل خیال او فکر سره وصلوي، له ذهني فلتره یې تېروي او بیا یو صیقل شوی نتیجه او یوه ثمره خپل ولس ته وړاندې کوي، نو د خادم صیب تر ټولو لومړۍ روزنیزه مدرسه د هغه خپله ټولنه ده. د دغه فکري تولید او روزنیزې مدرسې لومړني پړاوونه او درسونه د ده له خپلې کورنۍ څخه پیلېږي. که خادم صیب په یوه علمي او دینپاله کورنۍ کې نه وای زېږېدلی، نو طبیعي خبره ده چې قیام الدین خادم به اوسنی خادم نه و. پلار یې په کوچنیتوب کې د قران کریم زده کړو ته کېناوه، دیني علوم او لومړنۍ زده کړې یې پرې وکړې، همدا هڅې د ده د روښانه راتلونکي، فکري بلوغ او فکر تولید لپاره لومړني اساسات شول، تر دې زده کړو وروسته یې چې د پښتو او دري ژبو د نظم کتابونه ولوستل، نو ذهن یې نور هم پسې وغوړېد، کله چې له خپلې کورنۍ او خپل کلي لرې (بودیالی، لږه مورې، کنډي باغ، اګام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کلیغو، کابل، پېښور، مکهد، ډهلي، لودیاني) او نورو سیمو ته یې په علم او نورو زده کړو پسې سفرونه وکړل، نو د ذهن او فکر ساحه یې نوره هم پراخه شوه، د خادم په ذهن کې پټ استعداد ورو ورو په راڅرګندېدو شو. په دې سیمو کې ده د وخت اکثره مروج علوم لکه صرف، نحو، منطق، حکمت، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول، طب او نور علوم ولوستل، نو فکري پانګه یې نوره هم پسې زیاته شوه، دې سفرونو کې ده ډېرې ستریاوې او د روزگار ډېرې ناخوالې ولیدلې، د روزگار نوې تجربې او نوي عبرتونه یې ترلاسه کړل، د ژوند

کړلېچن مسیر ورته څرگند شو. دا سفرونه که له یوې خوا ده ته سترې کوونکې وو، نو له بلې خوا یې دی د دې جوگه کړ چې پارسي، اردو او عربي ژبې زده کړي او وروسته د خپل فکري تولید لپاره له دې سرچینو څخه د اساسي وسیلو په توگه کار واخلي، کله چې د علم له سفره راستنېږي، نو بیا په خپل کلي ولس کې ورته د عملي ژوندانه عملي دنده ورپه غاړه کېږي.

د معلمۍ یا ښوونکي دنده اخلي، دا نو هغه مرحله ده چې ده تر دې دمه څه په خپل ذهن کې راټول کړي وو، باید چې بل ته یې انتقال کړي، د فکري تولید او فکري وېش لړۍ پیلېږي، د روزگار ستونزو دی یو ځل بیا سفر ته اړ باسي، بیا د علم په لټې پسې هندوستان ته ځي، تر دې زده کړو وروسته بیا ښوونکی شو، تر دې دمه یې زده کړې او نورو ته د زده کړې څو تجربې پسې غبرگې کړې، تر ښوونې او نورو ته تر زده کړې وروسته بیا ورته په کندهار کې د دندې زمینه برابرېږي، د کندهار د ادبي انجمن په غړیتوب سره یې منظم ادبي کاروان پیلېږي، البته تر دې دمخه یې د تدریس او لیکوالۍ تجربه په لواړگي او نورو سیمو کې هم ترسره کړې وه، هم یې خپله لیکوالي او شاعري پیل کړې وه او هم یې نورو ته ور زده کړې وه. تر هغه وروسته د یوه بل ادبي خدمت لپاره وگومارل شو؛ د زېږي جريدې مسول شو، دا نو داسې یو مهال و چې خادم صیب مجبور و، هم خپله لیکنې وکړي او هم یې له نورو لیکوالو راټولې کړي، ایدېت یې او جريدو کې یې چاپ کړي. د عملي او نظري لیکوالۍ او د هغې د پخولو لپاره ډېره ښه زمینه او تجربه ورته مساعده شوې وه. یو گام نور هم اوچت شو، د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې د مدیر په توگه یې مسولیت او کار نور هم زیات شو، استاد خادم دلته لا پسې مجبور شو چې پر خپل ذوق سربېره د رسمي مکلفیت له مخې هم د اثارو په پنځونه او

ژباړه لاس پورې کړي، خادم صیب ته دا ځای د فکري تولید لپاره مناسب چاپېریال شو او یو شمېر مهم اثار یې همدلته ولیکل او ځینې یې وروسته بیا خپاره کړل.

د پښتو ټولنې د مرستیال په توګه یې دندې، کاري مسولیت نور هم پسې لوړ کړ او فرهنګي کار ته یې ورته لا پسې زمینه برابره کړه، پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) مدیر شو، نو نه یوازې خپل اشعار او نثرونه یې په دې جریده کې خپاره کړل، بلکې د نورو لیکوالو او ځوانو شاعرانو د اثارو خپراوي ته یې هم لاره اواره کړه، دا هماغه جریده وه چې د ده لومړنۍ نظم یې خپور کړی و، طبیعي خبره ده چې په یوه خپرونه کې د کوم شاعر لومړۍ شعر خپور شوی وي، هغه یې د تلپاتې خاطرې په توګه په ذهن کې پاتې کېږي، د خادم صیب لومړۍ نظم په همدې جریده کې خپور شوی او بیا داسې وخت راورسېد چې دی خپله د همدې جریدې مسول مدیر شو او د نورو لیکوالو د اثارو خپرولو مسولیت ورپه غاړه شو. تر هغه وروسته په (دایرة المعارف) کې پر دنده وګومارل شو. دلته د ده علمي مسولیت او صلاحیت نور هم پسې زیات شو، دلته یې هم مهم فرهنګي کارونه ترسره کړل، د دایرة المعارف ځینې برخې یې هم پښتو ته وژباړلې، تر دې وروسته یو لړ نور اداري مسولیتونه ورپه غاړه شول، چې هغو هم د ده د فکري او ټولنیز بلوغ په لوړتیا کې خپل نقش ولوباوه. کله چې تر دې وروسته پر (۱۳۲۵ل) کال یو ځل بیا کندهار ته لاړ او هلته د (طلوع افغان) جریدې مسول مدیر شو، نو دا مهال یې هلته د موجوده چاپي وسایلو له لارې یو شمېر اثارو ته د چاپ زمینه برابره کړه. تر دې وروسته چې د کابل مجلې مسول مدیر شو، نو دې مجله کې یې هم خپلې ګڼ شمېر لیکنې چاپ کړې او د نورو لیکوالو اثارو د چاپ لپاره یې هم کارنده هڅه، هاند او کوشنونه وکړل. یو ځل بیا یې په نورو سیمو

کې له اداري مسولیت څخه نوې تجربې ترلاسه کړې. په (اصلاح) ورځپاڼه کې یې د مدیر په توګه لیکنې او تجربې لاسې پخې شوې او هغه تجربې یې چې په (اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري جريدې، کابل مجلې) او (پښتو ټولنه) کې ترلاسه کړې وې، یو ځل بیا یې د پخو تولیدي وسایلو په توګه وکارولې. اصلاح ورځپاڼه کې یې په سلګونو لیکنې خپرې کړې چې هم یې ژورنالیستیکه ښه درلوده او د ځینو یې هنري جوهر هم ډېر پیاوړی و، د پښتو تدریساتو د غړي په توګه دده هغه تدریسي تجربه چې د ځوانۍ په پیل کې یې ترلاسه کړې وه، لاسې پخه کړه. د پښتو ټولنې غړیتوب او بیا وروسته هلته د علمي رتبې ترلاسه کولو د استاد خادم فکري بلوغ نور هم پسې زیات کړ، تر دې وروسته یې د هېواد د ورځپاڼې د مدیر په توګه یو ځل بیا له ژورنالېستیکو کارونو سره مخ شو. د دې فرهنګي تجربو او کارونو ترڅنګ استاد خادم سیاسي فعالیتونو سره هم خاصه مینه لرله، یو ځل د ولسي جرګې لپاره په ټاکنو کې د هغه وخت د ناسمو سیاسي او ټولنیزو شرایطو له امله بریالیتوب ته پرېښودل شو، خو وروسته بیا د مشرانو جرګې انتصابي سناتور په توګه ورته زمینه برابره شوه. استاد پردې مهال ګڼ شمېر سیاسي او ټولنیزې لیکنې ټولنې ته وړاندې کړې، دا هم د ده د فکري تولید یوه خاصه دوره ګڼل کېدای شي. تر هغه وروسته کله چې پر کور کېناست بیا یې هم له لیک، فکر او تولید لاس وانخیست، هر وخت به پر لیکنو مصروف و، ان کله چې په زندان کې و، هم یې خپلې لیکوالۍ ته دوام ورکړ، تر هغه پورې چې د بلې نړۍ سفر یې پیلوه، استاد له قلم او کتاب سره ملګری پاتې شو. ډېر کم لیکوالان داسې پاتې کېږي چې د ټولنې او روزګار له ناخوالو سره سره یې په دومره منظم او سستمتیک ډول له علمي، کلتوري، روزنیزو، ښوونیزو او څېړنیزو موسسو سره کار کړی وي او په منظمه توګه یې خپل اثار لیکلي وي. د

دې لیکنې د دې تفصیلي اړخ له بیان څخه زموږ هدف دا و، له هغې ورځې چې استاد خادم قلم په گوتو کې نیولی، بیا تر هغې ورځې پورې چې گوتو یې کار کاوه، ده قلم له گوتو نه دی لرې کړی او په دې ټول عمر کې یې گڼ شمېر اثار پنځولي چې شمېر یې تر (۶۰) عنوانو بېلابېلو اوري.

د دې برخې د نتیجې په توگه ویلای شو چې د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړۍ، مهمه، هر اړخیزه او بډایه سرچینه خپله همغه ټولنه وه چې خادم صیب په کې خاپوړې کړې وې او بیا یې تر وروستۍ سلگۍ پورې همدلته په کې ژوند وکړ، له کوره تر گوره په خپله ټولنه کې پاتې شو او د ژوند (۷۲) کلونه یې په کې سترې خو هدفمن سفر ترسره کړ. څرنگه چې انسان یو ټولنیز موجود دی، نو طبیعي خبره ده چې دی خپله هم له نورو تاثر اخلي او پر نورو هم خپل اغېز بندي، خادم صیب هم له دې حالته مستثنی نه دی، له نورو یې هم فکري تاثر زغملی او نورو ته یې هم خپل فکر، هنر او پیغام انتقال کړی دی. پر خپله ټولنه سربېره، سیمه او نړۍ کې نور حالات، موثر اشخاص او داسې جریانونه او فکري بهیرونه هم شته چې د ټولنې پر بل هر مطرح شخص په تېره بیا پر لیکوال او شاعر خپل متقابل اغېز کوي.

ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه:

استاد قیام الدین خادم سره په ټولنیز، سیاسي، اداري او کاري چاپېریال کې داسې موثر او فکري اشخاص، لیکوال، شاعران او مهم شخصیتونه وو چې د ټولنیزې راشې درشې له امله یې پر استاد خادم خپلې فکري او ادبي اغېزې پرې اېښې وې او یا هم استاد خادم پر هغو خپل تاثیر بندي دی.

دا ډول تاثیرات خپله د همغو لیکوالو په هغو اثارو او لیکنو کې هم څرگندېږي چې هغوی د استاد خادم د فکر او هنر په باب لیکلي دي او خپله د استاد خادم په اثارو کې هم د دې څرک شته چې ده د نورو کورنیو لیکوالو او مهمو اشخاصو په باب لیکلي دي. له دې اشخاصو څخه استاد خادم له فکري پلوه په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېزمن شوی، نو ځکه یې په خپل نظم او نثر کې د هغوی یادونه کړې ده. که هغوی پر ده خپل خپل اغېز نه لرلی، نو طبیعي خبره ده چې د ده اثارو ته یې لاره نه کوله او خادم صیب ته یې د یادونې اړتیا نه پیدا کېدله په ځینو برخو کې استاد خادم ددې لیکوالو د اثارو له شکلي او په ځینو برخو کې له معنوي بڼې څخه اغېزمن شوی دی. د ساري په توګه که پیر روښان خیرالبیان په مسجع نثر نه وای لیکلی، نو کېدی شي خادم صیب مسجع نثر نه وای لیکلی، نو ځکه ویلای شو چې خادم صیب له مهمو کورنیو لیکوالو او شخصیتونو څخه تاثیر اخیستی، ان په ځینو برخو کې د یو څه تقلید او څرګند پلویتوب څرګونه هم په کې لیدل کېږي. هغو لیکوالو چې د خادم صیب په باب خپل نظر څرګند کړی، هغو ته موږ په بله برخه کې ځای ورکړی، خو دلته غواړو د هغو لیکوالو، شاعرانو او مهمو شخصیتونو یادونه وکړو چې د خادم صیب پر فکر یې تاثیر پرې اېښی او دغه تاثیر خادم صیب په خپل کلام کې یاد کړی دی.

استاد قیام الدین خادم ددغه راز خپلمنځي تاثیراتو په باب وایي:

((د اسد په ۲۸-۱۳۴۵ل کال د خوشحال خان د سیمینار په جریان کې ما د ساعت تېرې د پاره یوه رباعي ولیکله او په پټه خوله مې نږدې ناستو ملګرو ته وړاندې کړه، هر یوه پرې یوه یوه رباعي زیاته کړه او مختصره مشاعره ترې جوړه شوه.

(۱)

په کوم یو مقام کې چې بې قدرې شي
اکثره خلک یې چور لېوني شي
د چالاکانو بڼه قدر کېږي
ځان ته حیران یې هوښیار سړي شي.
(خادم)

(۲)

په کوم یو مقام کې چې بې قدرې وي
عزیز لږه خپلو ورتنه پردې وي
هغه ځان هېڅ وخت نشي ساتلای
چې ځان سره یې تل د بڼې وي.
(الفت)

(۳)

نوای خادمه مه هوښیار بڼه
چې هوښیاري دې دلته خواري ده
چې ته هر څو نې نادان بڼکاره شي
هو مره په برخه ستا باداري ده.
(حبیبی)

(۴)

په کوم یو مقام کې چې ځان ځاني شي!
د جمعیت یې پرېشاني شي

تړون یې لار شي، ژوندون یې شل شي
نه وړاندې تگ شي، نه رواني شي.
(حمزه شینواری)

(۵)

چې په ولس کې بې هنري وي
د هنرمنندو بڼه بېقـدرې وي
د هنر پوهه په هنر کېرې
د درو قدر په جوهرې وي.
(حمزه شینواری)

(۶)

چې را په یاد مې خوشحال خاني شي
ټول ارمانونه مې لېوني شي
د تش خبرو بڼه پښتو وي
کاشکې خویونه مو پښتني شي.
(سېلاب ساپی)

(۷)

راشه مه گرځه خادمه په ويجاړه
چې څه شته په دنیا هغه ورنه غواړه
که خندا کړې ټوله ورځ درسره خاند م
که نه ژاړې، گوټ کې کپنه ژاړه ژاړه.
(میا سید رسول رسا)

پورتنۍ ګډه مشاعره که څه هم فی البدیحه وه، خو زموږ د نومياليو شاعرانو او لیکوال شعري قریحه او قوت ورڅخه له ورايه څرګندېږي، په تېره بیا مانيز قوت چې په ډېر لنډ او تنګ وخت کې يې خپل فطري او خدایي استعداد په څه ډول الفاظو کې څرګند کړی دی.

خادم صیب دغه راز د (طبع ازمايي) په نامه د یوې بلې مشاعرې یادونه هم کوي، هغه وايي: ((يو وخت زه د سیال ورور نه لږ مانیجن وم، ما ورته دا لاندې رباعي ولیکله، سیال صاحب په جواب کې راته ورپسې رباعي راولېږله، په دې باندې نورو ملګرو مشاعره جوړه کړه او د طبع ازمايي رنگینه پاڼه جوړه شوه.))

سیال ته

دوستان هغه وي چې لار پرانيزي دوستانو لره
د خوشبینۍ فضا پیدا کاندې یارانو لره
د خادمانو کار خدمت دی په رښتیا او صدق
د حقیقت پتول نه ښایي سیالانو لره.
کامه: ۴ د دلوې، ۱۳۲۸ کال، (خادم)

خادم ته

دوستان هغه وي چې باور لري دوستانو باندې
تل ښه ګمان کړي ازموده خپلو یارانو باندې
سیالان خو هغه کړي چې ښایي له سیالانو سره
د ښو نظریې وي د قام په خادمانو باندې
جلال اباد، د لوه، ۱۰، ۱۳۲۸ کال، (سیال)

سیال، خادم ته

د سیالی ټینګ امید کاوه شي له سیالانو ځنې
خلک خدمت غواړي له خپلو خادمانو ځنې
چې دوستۍ عهد و پیمان باندې وفا کوي څوک
دغسې سیال غواړم خادمه له زلمیانو ځنې.
۱۳ د دلوې، ۱۳۲۸ کال، (بختانی)

دردمند وايي:

راشه ملګری په رښتیا شه له دوستانو سره
شخصي اغراض مناسب نه دي له سیالانو سره
زلمو میندلي ترقي ده د وطن په مینه
طواف د شمعې چې کوي له پتنگانو سره
قام او وطن ته چې خدمت د زړه په وینو کوي
وکړئ ګډون درومۍ په لار له خادمانو سره.

وحدت وايي:

د زړه آرزو مې کړه اعلام له شاعرانو سره
ټینګ په وفا یم همېشه له صادقانو سره
نارې و همه د وحدت قامې لوړتیا لټوم
زه یم ملګری له دردمنو خادمانو سره.

اخځ وايي:

مینې ملگری کړم له پاکو مینانو سره
طواف د شمعې ته ورځم له پتنگانو سره
چې نیم بسمل یې په ټوپونو سلامۍ ته درومي
روح د اخځ درومي مجلس ته له یارانو سره.

باور وایي:

اصلاحي فکر چې پیدا شي له زلمیانو سره
دوستي اعلان کړي په محفل کې له پوهانو سره
لوی او واپه د حق ملگری وي ذکر ونه کوي
باور طواف ته وي روان له اشنایانو سره.

طاهر ساپی وایي:

نه یم شاعر چې وکم بحث له ادیبانو سره
خو وایم دا پوهه لازم ده له ځوانانو سره
پښتونستان د هر پښتون د پښتو نښه بولم
دازه ساپی یمه ملگری له زلمیانو سره.

دې مشاعرې ته چې لږ ځیر شو، نو موضوع په ښه ډول تعقیب
شوې، د موضوع وحدت د شاعرانو تر منځ صمیمیت او یو بل ته درناوی
له ورايه په کې ځلېږي. موضوع له یوې شخصي خوا بډۍ څخه پیل شوې

او بیا تر پایله ملي رنگ خپلوي او پر ملي ارمان پای ته رسېږي. د شاعرانو خپلمنځي مشاعرې او تاثیراتو ته وروسته راځم، خو خپلې اصلي موضوع ته راگرځم؛ هغه شخصیتونه، لیکوال او شاعران درېېزونو چې د خادم ذهن یې ترې په یو نه یو ډول اغېزمن شوی او د همدغې اغېزمنۍ له کبله یې ده په خپل منظوم او منثور کلام کې یادونه کړې ده. د لا وضاحت په خاطر یادونه او ټینګار کوم چې دا لاندې یادېدونکي شخصیتونه ځکه راوړم، چې د همدې شخصیتونو افکارو د استاد خادم پر افکارو اغېز کړی او هغه یې د دوی پر شخصیت او افکارو منثورو او منظومو لیکنو ته اړ کړی او هڅولی دی:

۱- سلطان شهاب الدین غوري: سلطان شهاب الدین غوري

د غوريانو د سلسلې یو وتلی او نامتو واکمن تېر شوی. ده د هند په نیمه وچه کې د اسلام مبین دین وځلاوه و او څو واره یې هند ته لښکر کشي وکړه. شهاب الدین غوري، د مېړانې، غیرت او شجاعت سمبول و، ده (۳۲) کاله حکومت وکړ او تر ده وروسته نسلونه دده پر کارنامو وویارېدل. د دې عظیم الشان

پاچا د اتلولۍ او سیرت په باب استاد خادم یوه لیکنه کړې چې د تاریخ یو باب دی او هم له دې شخصیته د استاد خادم تاثر څرګندوي، دا لیکنه په دې ډول ده:

د شهاب الدین غوري سیرت

وايي چې سلطان شهاب الدین غوري ۳۲ کاله حکومت کړی دی او دا ټول عمر يې په غزا، جهاد او د اسلام د نشر او اشاعت په لاره کې تېر شوی دی. یو ځل په ۵۸۷ هـ کې سلطان دهند لور ته د غزا په نیت لاړ.

د لاهور نه کوز بټهنډه نومي کلا يې په څو ورځو کې فتح کړه، د هغه ځای نایب الحکومه يې خپل یو افسر چې ضیاء الدین نومېده، مقرر کړ او خپله بېرته د غزني په خوا راستون شو. په دې وخت کې ورته خبر راغی چې د ډیلي راجاري پتورا او داجمیر راجا کهانډي رای د دوه لکه فوځ سره جنگ ته راغلل، سلطان د وطن د تگ عزم فسخ کړ او بېرته وروگرځېد. د تانیس په ځمکه د سر سوتي سیند په غاړه دواړه فوځونه مخامخ شول. د وطن د خلکو تعداد زیات و، دسلطان دواړه خواوې فوځ چې پښتانه او ترک تاجک په کې وو، په جنگ کې وارخطا شول او ماتې يې وکړه. سلطان ته چا وویل چې اعلیحضرت لښکر وتښتېد، په سلطان دا خبره ډېره بده ولگېده او په خپله دجنگ میدان ته ورگډ شو. په سلطان له هرې خوا حملې شروع شوې. د ډیلي راجا کهانډي رای چې د متقابل ټولو متحده لښکرو سپه سالار هم و، کوم وخت يې چې نظر په سلطان ولگېد، هاتي يې ورپسې وروځغلاوه. د دواړو بادشاهانو په منځ کې لاس په لاس جنگ ونښت. د سلطان سره نېزه او د راجا سره توره وه، مخامخ يې یو پر بل گذارونه وکړل. دسلطان د نېزې په وار د راجا مخامخ دوه غاښونه ووتل او نېزه يې تالو ته ورسېده، همدارنگه د راجا دتورې په جوايي گذار د سلطان مټ زخمي او بې کاره شو. نیردې و چې له اسه ولوېږي، په دې وخت کې یو غلجي زلمي ورتوپ کړل او سلطان پسې په اس سپور شو، سلطان يې ټینگ کړ او اس له يې داسې پونده ورکړه چې تا به ویل سیلی ده او په تېزۍ يې شل میله لرې تښتیدلي فوځ ته زخمي بادشاه ور

ورسولو، دلته دوی غزني ته په ماتې راغلل او هلته دسلطان نایب الحکومه چې د مقاومت تاب یې نه درلود تسلیم شو.

دې واقعي د سلطان د غیرت اور داسې تازه کړو چې دا و چې جنگ نه تېښتېدلي منصبداران، جرنیلان او سپه سالار یې راغونډ کړل، مخونه یې ورباندې تور کړل، د هېوکو امېلونه یې ور په غاړه کړل او په خړو یې چپه سپاره کړل. د اورېشو توېرې یې ور په غاړه کړې او په بازار کې یې وگرځول. دا حکم یې هم کړی و چې که هر افسر د خره غوندې په توېره کې خوله دننه نه کړي او ورېشې ونه خوري، سر یې غوڅ کړي، په دغه شان سلطان عملاً وروښوده چې دپښتونولۍ نه څوک انحراف وکړي، سزايې څه ده؟

د دېنه پس په دویم کال کې ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجک لښکر ور سره و، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو، هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي، اخر یو زړور سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی ویل یې اعلیحضرت ستاسو اراده ده؟ او د دې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل: ((ستا یاد دي چې په تېره غزا کې زما قوم اوملگرو زه یوازې په میدان پرېښودم او زموږ جنډه نسکوره او دښمن غالب شو. زموږ شان ډېر ټیټ شو او موږ د خلکو په نظر کې سپک ښکاره شوو. ده ویل زما د وجود زخم جوړ شوی دی، د زړه زخم مې نه دی جوړ شوی. بیا یې وویل، رانېرېدې شه، گوره، دا هماغه کمیس دی چې په تېر جنگ کې مې اغوستی و، تر اوسه مې نه دی بدل کړی. ده ویل ما له هغه وخته راهیسې ښه خوراک نه دی خوړلی. په بستر نه یم ویده شوی، ما به تاسو سره په خندا خبرې کړې وي، خو په زړه کې مې تل ژړلي دي)). وایي چې سلطان په دغه موده کې د هر قسم عیش او خوشحالی

نه لاس اخیستی و، تر دې چې کور تېر ته هم نه تللو، ده قسم خوړلی و چې خو د دین او ملت ناموس په ځای نه کړم عیش او آرام به ونه کړم.

چې د سلطان خبرې خلاصې شوې، سپین ږیری سپاهي ور وړاندې شو او په لمدو سترگو یې د ده لاسونه ښکل کړل، ویل یې بېشکه چې تاسو د دین او قوم د غیرت حق په ځای کړی دی او عرض یې وکړو چې دا جرنیلان اوسپه سالاران ډېر سپک شوو، ډېر وشرمېدل، نور یې وښی او موقع ورکړی چې د بدنایي داغ په خپله وویځي! بادشاه دا مشوره قبوله کړه چې ملتان ته ورسېد، نو ټول جرنیلان او سپه سالار یې دربار ته حاضر کړل او دا یې ورته وفرمایل: ((مسلمانانو وروڼو! تاسو د جنگ له میدانېه وتښتېدئ او زه مو یوازې پرېښودم، ستاسو تېښتې د اسلام په لمن او د پښتون په جامه تور داغ ولگاوه. زه، قوم او دین مو وشرمولو، اوس زه تاسو ښم، تاسو له خدایه ښښه وغواړئ. خدای به هلته تاسو وښی چې د ایثار او فداکارۍ له مخې په غیرت اوایماندارۍ سره خپل ناموس په ځای او خپله وظیفه اجرا کړئ!)) سلطان د لښکر سره لاهور ته ورسېد، رای پتور ته یې ولیکل: ((اسلام ته اطاعت وکړه!!)). هغه سخت او مغرورانه ځواب ورکړ او بیا په هماغه ځای د سرسوتي سیند په غاړه د جنگ صفونه جوړ شول. سلطان خپل لښکر ته امر وکړ چې بې زما له حکمه قدم وانخلي او خپل لښکر یې په څلورو برخو ووېشلو، شپه په ناکراري تېره شوه، سبا چې لمر پلوشو د نیاز غفراني کړه، نو یو نیم لک پښتون د درې لکه مقابل خلکو سره نېزه په نېزه او توره په توره مخامخ شول. وایي چې په دې جنگ کې اوه نیم شلې راجگان، سپه سالار گهاندې راو، چواندارای او نور ډېر بېشماره خلک څه مړه شول اونور وتښتېدل. په اخره کې سلطان اجمیر فتح کړ، هانسیو سامانه، کهرام، بنارس، قنوج، وار په وار فتح شو. بهار او بنگال ته لار بېرته شوه. سلطان د هندوستان د انتظام لپاره خپل غلام قطب الدین ایبک پرېښود او په خپله غزني ته ولاړ، سلطان په اخري ځل پر ۶۰۲ هـ کال چې (۱۲۷۵ع) سره برابر دی، بیا هندوستان ته ولاړ، له جنگونو وروسته چې وطن ته تلو، په هسیاک نومي ځای کې د کهکړ نومي

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

قبیلې هندوانو د شپې په فوځ حمله وکړه او سلطان شهید شو. دا واقعه د برات د میاشتې په درېیمه (۶۰۴هـ) کال کې وشوه، د حکومت موده یې (۳۲) کاله ده. د ده وزیر اعظم خواجه موید الملک د ده پور له خلکو واخیست او جنازه یې غزني ته راوړه. ((۲۳: ۴۷۴-۴۷۵)

د استاد خادم له پورته لیکنې څخه موږ ته دا خبره جوتېږي چې د سلطان شهاب الدین غوري شخصیت، غیرت او استقامت پر استاد خادم تاثیر کړی او هغه بیا تر همدغه تاثیر لاندې دغه لیکنه کړې ده.

۲- بیت نیکه: بیت نیکه د پښتنو له سترو نیکونو څخه دی چې د کسي غرو په لمنو کې به اوسېده. بیت نیکه د لوی خدای (ج) له درباره د خپل کور کهول او پښتنو د زیاتون هیله وکړه او خدای پاک یې دا هیله پوره کړه. بیت نیکه وویل:

لویه خدایه لویه خدایه - ستا په مینه په هر ځایه
غرو لار دی درناوي کې - ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې - زموږ کېږدی دي په کې پلنې
دا وگړي ډېر کړې خدایه - لویه خدایه لویه خدایه

دلته لږ زموږ او بل - وور کورگی دی وور بورجل دی
مېنه کې ستا موږ مېشته یو - بل د چا په مله تله نه یو
هسک او محکه نغېسته ستا ده - د موږ وده له تاده
دا پالنه ستا ده خدایه - لویه خدایه لویه خدایه
(۲۴: ۳۹)

د بېټ نیکه دا منظوم کلام د هر پښتون شاعر په ژبه خور دی او خپل نیکه لپاره د دعا لاسونه لپه کوي. خادم صیب د یوه ژور او مفکر څېړونکي په توګه د خپل نیکه د ژوندوني او دایمي استوګنځي په لټه کې

دی او په خپله یوه لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. دا لیکنه (د بیت نیکه مزار) نومېږي چې دا دی دلته یې وړاندې کوو:

د بیت نیکه مزار

((بیت بابا د پښتنو مخکنی نیکه دی، چې تقریباً زر کاله دمخه یې زوند کاوه او د ځینو کتابونو او روایتونو څخه هم رامنځته کېږي چې د کسې

یعنې د سلېمان په غره کې به اوسېده. لکه چې د پښتانه شعرا په لومړي جلد کې د ده په باب معلومات شته: اغلباً دا گومان کاوه شي چې د بیت بابا قبر به هم هلته د کسې یا قیس په غره کې چرته وي،

لېکن اوس یوه خبره واضحه لاسته راغله چې د بیت نیکه قبر په (تور غر) کې دی.

تورغر هغه غر دی چې چیشنکي او جگدلي د حدودو څخه راجلا شوی دی او ښکته یې پر درونته سر لگېدلی دی او په دغه شان سره یې لغمان د حصارک، خوگیاڼو او سره رود څخه بېل کړی دی. دا غر ښایسته لوړ غر دی او ځای په ځای په کې ابادۍ دي چې اکثره پښتانه او کوچي قبایل په کې اوسي او خورا خوش هوا او معمور غر یادېږي.

دلته په دغه غره کې تقریباً سرخ پل ته مخامخ یو زیارت دی چې د بیت بابا زیارت یې بولي. وايي چې دا ډېر پخوانی زیارت دی، د دې خبرې دلیل چې دا بیت هماغه بیت دی، دا دی چې شاوخوا خلک

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

مجاوران یې پښتانه دي او میاگان یې بولي. دا خلک یې زیارت ته په ډېر احترام گوري.

نو دا بیت په اصل کې هماغه بیت دی چې د (سړبن او غرغښت) ورور دی او په پښتو کې چې (بېټنی) یادېږي، دا خلک ده ته منسوبوي او دا هم ثابت شوه چې زر کاله دمخه لا دلته هم پښتانه اباد وو. ((۳۴۲:۲۳)

۳- شېرشاه سوري: شېر شاه

سوري د پښتنو د تاریخ او اسلامي نړۍ یو نومیالی اتل دی. ده پنځه کاله پر هندوستان حکومت وکړ، خو څلور سوه کاله یې پر هند خپل تاثیرات پرېښودل. دی یو عادل، مدبر، پرمخیال، باعفته او باعزته مشر و. د پښتنو یووالی یې ټینګ کړ او په هند کې یې د پښتنو تېر برم یو ځل بیا راتازه کړ. د شېر شاه سوري اخلاقي کیسې دومره زیاتې او خوږې دي

چې ان د افسانوي اخلاقي کیسو حد ته رسېدلي دي. استاد خادم چې په خپله هم د شېرشاه سوري له اخلاقي ایډیاله متاثر دی، په یوه لیکنه کې یې (د شېر شاه سوري اخلاق) خپرلي دي. دا دی دلته یې همدا لیکنه وړاندې کوو:

د شېرشاه سوري اخلاق

((د شېر شاه اصل نوم فرید خان و، ده په ۱۴۵۰ع کال د خپل پلار نیکه په جاگیر سهرام کې سترگې وغړولې، د پلار نوم یې حسن خان و.

حسن خان ډېرې اصیلې او وینځې ښځې لرلې، خو فرید او نظام د یوې پښتنې مور څخه زېږېدلي وو.

د شېر شاه نیکه ابراهیم خان سوري نومېده، سوري او غوري کورنۍ تقریباً سره یو شی دي. د غوریانو د عروج په وخت کې د غور د پښتني کهول ډېر مشهور خلک د افغانستان له غرنۍ ځمکې څخه راغلي، د اباسیند نه پورې راوړي، آن تر بنگاله مېشت وو. ابراهیم خان په پېښور کې اوسېدو، خو چې د غوریانو د بخت لمر پرېوت، نو ابراهیم خان سوري له پېښور نه هند ته لاړ او هلته د سلطان بهلول لودي سره نوکر شو. په لږه موده کې یې د بادشاه باور د ځان په باب پیدا کړو، نو بادشاه د ده د ښو خدمتونو په صله کې ده ته سهرام، بانډه، حاجي پور او خاص پور، پرگنې په جاگیر کې ورکړې.

دا هغه وخت و چې د هندوستان د سیاست د سطرېنچ په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاوالدین، چونپور کې سلطان ابراهیم، د سلطنت لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و، خو له بده مرغه په دغه پښتنو بادشاهانو کې اختلاف و او بالاخره دا اختلاف په نفاق بدل شو او کورنۍ دښمنۍ دې حد ته ورسېده چې له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې ولاړ او مغول بابر بادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې ور وښودې او ترغیب یې ورکړ، چې څو د دغه کورنۍ د نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمری او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه د مغلو سره په جنگ کې په شهادت ورسېد.

اوس به بېرته د فرید خان یعنې شېرشاه د کوچنیتوب حال ته وروگرځو. شېرشاه کې له کوچنیوالي څخه د لویۍ نښې څرگندې وې، نو ځکه د میرې بدې راتلو. په دغه سبب له پلاره مرور شو او د جونپور حاکم جلال خان ته ورغی. هلته یې د نوکرۍ سره له قاضي شهاب الدین څخه کافیه، د فقې کتابونه، تاریخ او فلسفه ولوستل، څه موده پس د ده پلار جونپور ته راغی او جلال خان دغه پلار او زوی سره پخلا کړل او فرید خپل جاگیر ته راغی او د ځمکو ډېر ښه انتظام یې وکړ. خلکو به د ده صفتونه کول او په میرې یې بد لگېدل چې څو بیا د ده اوقات ترخه شول او د خپل سکه ورور نظام سره د سلطان سکندر لودي یو حاکم دولت خان له بهار ته ورغی.

د حسن خان د مرګ نه وروسته د همدغه دولت خان په واسطه د فرید خان دپلار جایداد د ده په نامه شو. کوم وخت چې سلطان ابراهیم لودي د بابر له پلوه په پاني پت کې ووژل شو او هر ځای مغولي حاکمان مقرر شول، نو فرید خان کله د بهار د حاکم سلطان محمد او کله د مانکور د حاکم سلطان جنید برلاس سره نوکر و. یو وخت چې د ښکار په موقع یو زمري په سلطان محمد حمله وکړه او ده هغه په توره دوه نیمه کړ، نو سلطان محمد ورته شیرخان لقب ورکړ او بیا وروسته د برلاس په ذریعه د بابر شاه ملاقات ته ورسېد او بابر دی په شاهي فوځ کې داخل کړ. بابر سره یې ښه خدمت کاوه خو اخر په منځ کې بدګوماني پیدا شوه. وایي چې شېر خان کوم وخت ویلي وو: ((ای پښتنو که بخت ما سره یاري وکړي، نو لږه موده کې به مغول له هنده وشړم، ځکه چې په توره کې پښتانه له مغولو ډېر مېړني دي. پښتانه بې اتفاقي برباد کړي دي. ما مغول لیدلي دي چې په جنگ کې د ټینګېدو نه دي، دوی په مزو او چرچو کې ډوب

دي، ټول کارونه وزیران او امیران کوي، وزیران د امیرانو نه او امیران د سپایانو نه او سپایان د عام ولس نه رشوت اخلي.))

شېر شاه ویلي وو ژر به واورئ چې ((ما پښتانه راغونډ او په اتفاق کړي دي او سلطنت مې له مغولو اخیستی دی.))

شېر خان ولاړ او څه موده پس د بهار حاکم سلطان محمد سره نوکر شو چې سلطان محمد وفات شو، نو زوی یې چې جلال خان نومېده او پلار یې د شېرخان په تربیت کې ورکړی و او دی لا وړوکی و چې د پلار پر ځای کېناست، نو د حکومت کاروبار به ټول شېر خان کاوه.

د بنگال د بادشاه سلطان محمود یو حاکم چې په جیپور کې و او مخدوم عالم یې باله، د ده سره د شېر خان اشنایي پیدا شوه، په دې باندې سلطان محمود د بنگال بادشاه ته قهر ورغی او خپل بل یو حاکم دمونگیر حکمران قطب خان ته یې امر وکړ چې شېر خان او مخدوم عالم دواړه لاس تړلي ما ته راوړه، شېر خان ډېره سعيه او زاري وکړه چې جنگ واقع نه شي او پښتانه او بنگالیان تباہ نه شي، خو ونه شوه اخر جنگ وشو قطب خان په کې مړ شو او د شېر خان په لاس د غنیمت ډېر مال ورغی. د دېنه وروسته سلطان محمود د بنگال بادشاه خپل زوی جنگ ته راوېږه چې هغه هم په کې مړ شو.

د چنارگر بادشاهي د سلطان سکندر لودي دکورنۍ دیو شاهزاده سره وه، چې نوم یې تاج خان و. تاج خان د کورنۍ په یوه اله گوله کې مړ شو. د تاج خان د بنځې لاډو یې بي ورور امیر احمد خان شېر خان ته وویل چې چنارگر واخله او دا کار وشو. له دې نه پس د چتور بادشاه سلطان محمود لودي د لوانیانو په لمسونه په شېر خان پسې د لښکر تیاری وکړ، خو چې د بهار پښتانه د شېر خان سره ملگري شول، نو شېر خان د

پښتنو په سلا د سلطان محمود لودي اطاعت ته غاړه کېښوده. په دغه وخت کې د سلطان محمود لودي او همایون په منځ کې جنگ وشو. سلطان محمود ماتې ورکړه، بیا همایون په شېرخان پسې خپل سپه سالار هندویيگ ته ولېږه چې چنارگر جنگ ته ولاړ او دغه ځمکه یې له شېرخانه ونیوه. اوس نو د شیرخان او همایون په منځ کې مخامخ زور ازمایي شروع شوه.

لومړی خو د شېر خان مطلب دا و چې د پښتنو او مغولو لاسونه یو د بل په وینو سره نه شي، خو چې دا کار نه کېدو، نو شېر خان پښتانه میدان ته راوايستل، شېر خان ۱۴۲۵ع کې د بنارس ښار واخیست، همایون د ډېرې پرېشانی په حال کې اګرې ته ولاړ، په دغه وخت کې د همایون له خوا د منگیر په ښار ملي خاین یوسف خېل خان خانان چې بابر پسې کابل ته تللی و، گورنر مقرر و. د شېر خان جرنیل خواص خان یوسف خېل خاین لاس تړلی، د شېر خان حضور ته حاضر کړ. شېر خان په هره خوا پښتانه جرنیلان مقرر کړل. مثلاً هيب خان نیازی او ده ته، جلال خان لکهنو ته، قطب خان چونپور ته، نصیب خان مانگهور او حاجي خان قنوج ته ولاړل. دغه ټول جرنیلان د فتحې د نغاړو سره شېر خان ته راستانه شول، د رهناس په جگړه کې د همایون او شېر خان سخته مقابله وشوه، همایون فاحش شکست وخوړ، مغول داسې وتښتېدل لکه ماشې د باد نه. اسونه، پیلان د جنگ سامان هر څه یې په ځای پرېښودل. تر دې چې د همایون ښځې هم په میدان پاتې شوې. د شېر شاه چې په شاهي حرم سترگې ولگېدې، فوراً له اسه راکوز شو، هغوی ته یې ډاډ ورکړ، بیا یې دوه رکعته نفل وکړل او په حمد او ثنا کې یې سر په سجده کېښود او ویې ویل: ((ای خدایا! قوت او لویي تا لره ښايي. ته بې زواله بادشاه یې، تا زما عاجز سر جگ کړو. فتح دې زما په نصیب کړه، د همایون بادشاه لښکر،

مال او عیال دې ما ته په لاس راکړل. خیر ستا په لاس کې دی او ته په هر څه قادر یې)) بیا یې حکم وکړو چې د مغولو کوچنیان او ښځې په احترام بېرته ور ورسوئ، نو همدغسې یې وکړه او خپل زوړ جرنیل: حسین نامي په معرفت یې حرمسرای په ښه صورت همایون ته ورسولو. تر دغه وخته شېر خان ځان بادشاه نه گڼلو دغه فتحې نه وروسته یوه ورځ مسند عالي عیسی خان ټول جرنیلان راغونډ کړل او د شېر خان په حضور یې داسې عرض وکړ: ((ای زموږ مشره، موږ پوهېږو چې ستاسو نیت د بادشاهۍ نه دی، خو بادشاهي د خدای لوی نعمت دی او ستاسو په شخصیت کې د بادشاهۍ ټول صفتونه موجود دي، بې اتفاقه او تار په تار پښتانه ستاسو په برکت یوه لړۍ شوي دي.

دښمني او تربگني لرې شوې ده، اوس ټول پښتانه یو شوي دي په اتفاق کې لوی برکت دی، د سلطان ابراهیم د وخت د اختلاف او نفاق پېغورونه چې هر چا به پښتانه بد گڼل او هر ځای ته به چې پښتانه ورتلل، خلکو به ورته ویل تاسو هغه خلک یې چې خپل حکومت مو برباد کړی، اوس موږ بربادوئ، دا خبره له منځه ولاړه، اوس خلک پښتنو ته په درنه سترگه گوري او دا ټول ستاسو په سعې او کونښن وشول، اوس بسم الله کړئ او د بادشاهۍ بار په خپلو اوږو واخلي! کوم قام چې بادشاه نه لري، نوم ښان نه لري، دا پښتانه چې تاسو بیداره کړي دي، په ټینگه به ستاسو ملاتړ وکړي!)) د دې تقریر نه وروسته عظیم خان شروانی پورته شو او دا یې وویل: ((زموږ مشره! مغولو خپل ځان ډېر اوچت گڼلو، پښتانه یې هډو سړي نه گڼل، د دوی سترگې له پښتنو څخه نه سوې، تاسو د مغولو د سر نه دغه نشه کوزه کړه. په هر جنگ کې مغولو ماتې وکړه اوس دوی د جنگ توفیق نه لري. ملک د خدای دی، چې هر چا ته یې چې خوښه شي، ورکوي یې، پښتانه به ستاسو د تخت نه ځانونه قربان کړي! د

سردارانو په ډېر اصرار شېر خان بادشاهي قبوله کړه او د شیر شاه لقب یې ځان ته غوره کړو، د عاشوری په لسم تاریخ د هجرت په (۹۴۷) کال د شېر شاه او همایون اخري لویه نښته وشوه. قنوج په ځمکه د گنگا په غاړه شېر شاه خپل لښکر داسې برابر کړو چې د لښکر په مخکې په خپله شیر شاه ولاړ و چې هیبت خان نیازی، عیسی خان شرواني، قطب خان لودي، حاجي خان جلواني، بلند خان، بجان خان او سرمست خان ورسره وو، ښی خوا ته یې شهزاده جلال خان، تاج خان، سلېمان خان، قطب خان، حسین خان او نور سرداران د امر منتظر وو، په دې وخت کې شېر شاه د فوځ په مخکې داسې وینا وکړه: ((زما وروڼو! ما په ډېر کوشش تاسو راغونډ کړي یی او ستاسو سرلوړی مې مطلب دی. نن ورځ ستاسو دازمېښت ده، نن ورځ که هر څوک په میدان کې بر شو، د هغه مرتبه به لوړه شي. داسې کوشش وکړئ چې د جنگ په میدان کې ټول پښتانه یو ځای او یو اواز اوسي. د پښتنو په لښکر کې که اتفاق وي، نو په توره کې هېڅوک د دوی مخه نه شي نیولای. زه تاسو عزیزانو ته دا خواست کوم چې کینه، حسد او اختلاف پرېږدئ. د سلطان ابراهیم په وخت کې هم د کور دښمنۍ او اختلاف پښتانه تباہ کړل. تاسو ښه سزا ومونده.

عزیزانو! ما اراده کړې ده چې یا به د دې جنگ له میدان د فتحې او نصرت بیرغ په لاس وځم او یا به زما سر د دښمن د اسونو د پښو لاندې شي. مرگ یو ځل دی، نو په کار دي چې په مېړانه او نېک نوم مړه شوو!

ای عزیزانو! وېره ونه کړئ، د جنگ میدان ته داسې لاړ شئ، لکه زمري، دیو سپاهي د پاره د دېنه بل لوی شرم نشته چې د هغه سالار مړ شي او سپاهي ژوندي راشي.

که په دې جنگ کې قدم کلک کړئ، نو هندوستان ستاسو دی. زه زوړ یم او په ډېر کوشش ما پښتانه راغونډ کړي دي، خدای مه کړه که په دې جنگ کې تاسو شکست وکړ، لښکر تار په تار شو، نو بیا راغونډېدل ناممکن دي.

هغه پانې چې له ځانګې پرېوزي، هغه بیا ځانګې سره یو ځای کېدای نه شي، جنگ و نښت او داسې سخت و چې اسمان او ځمکه ولړزېدل او د همایون فوځ د پښتنو له لاسه د مېړو او ملخو په شان بدل شو. پښتنو مغول په مخه کړل او همایون ساه نیولې اګرې ته ورسېد. همایون ځان په مرګ ونيو او څومره قوت یې چې لرلو پر له پسې یې میدان ته راوست او پرله پسې یې شکستونه وکړل. د جوسه میدان کې همایون مات شو او سیند ته پرېوت. که سکه نظام راویستلی نه وای، نو ګنګا به وړی و.

شیر شاه پنځلس کاله په امیرۍ کې او پنځه کاله یې د هند په بادشاهۍ کې تېر کړل او دنیا ته یې ونښوده چې پښتانه څنګه حکومت کوي!

په اخره کې چې په یوه کلا جنگ و، د اور پیاوړتیا به یې کلا ته غورځول، یو پیپ بېرته راغی او لاندې نورو پیاوړتیاو او واخیست او په دې منځ کې اعلیحضرت شېرشاه، شېخ جلیل، شېخ نظام او دریاخان سروانی په اور کې جلیل شول. په دغه حال کې چې سوی سکور و، نو هم اخري وصیت یې دا و چې گورۍ کلا پاتې نه شي، فتحه یې کړئ، هماغه و چې د ماښام نه مخکې ورته دفتحې زېږی راغی او شېر شاه د ربع الاول په ۱۲ تاریخ ۹۵۲ هـ کال د یکشنبې پر ورځ وفات شو. شېر شاه پنځه کاله حکومت وکړ، خو داسې حکومت چې نظیر یې د هند په تاریخ کې نشته.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د ده موضوعه قوانین او اصول د مغولو، انگرېزانو او نورو لپاره دلارې مثال وو او دي.

د ده عمراني او مدني اصلاحات په تواریخو کې کتل په کار دي. ((
(۲۳: ۴۷۰-۴۷۳)

استاد خادم د شېر شاه سوري له دغسې سترو اخلاقي ايډيالونو تر اغېز لاندې راغلی و، نو ځکه يې پورتنۍ لیکنه پرې کړې ده.

۴- شېخ ملي: شېخ ملي د پښتنو يو بل مشهور نيکه د پوهې او تدبير خاوند شخص تېر شوی دی. ده د لومړي ځل لپاره د زمانې او جغرافيايې د حالاتو په پام کې نيولو سره د پښتنو د خپلمنځي شخړو د حل لپاره د پښتنو تر منځ پر سړي سر د ځمکو وېش مسله مطرح کړه، ددې کار لپاره يې قوانين وضع کړل، هر دولس کاله وروسته به د ولس پر هر تېر ځمکه وېشل کېدله. ده دا قوانين په خپل يو کتاب کې چې د (شېخ ملي دفتر) په نامه مشهور شو، ځای پر ځای کړل، نږدې اووه پښته د ده دا قوانين وچلېدل. د شېخ ملي په باب په پښتو تاريخونو کې ډېر زيات معلومات نه دي راغلي، استاد خادم دې نيمگړتيا ته متوجه شوی او د شېخ ملي د نظر او فکر د روښانولو په خاطر يې پر هغه يوه ښه څېړنيزه او تحليلي لیکنه کړې. دا لیکنه په افغانستان کې د شېخ ملي په باب له لومړنيو تاريخي او تحليلي لیکنو څخه ده، نو ځکه خو غواړو د هغې متن دلته کټ مټ راننقل کړو:

شېخ ملي

((شېخ ملي د پښتنو په تاريخ کې يو مشهور سړی دی، د پښتو د ادبياتو تاريخ، د پښتنو د مهاجرتونو تاريخ، د مشاهيرو او نوابو تاريخ او

بالاخره اجتماعي او د دنیا د اقتصادي سیستمونو فلسفه، د پښتون قام دغه لوی مفکر او د لوړ عقل خاوند روحاني شخص نه شي هېرولای. شېخ ملي د پښتانه قام د نوي نهضت او نوي حرکت د لارښوونکو لپاره د غور او دقت ټکی دی. د دې وخت په څېړنو او تالیفاتو کې د ډېرو خواوو څخه شېخ ملي یادگیرنې او نوم اخیستلو ته اړتیا پېښېږي او ډېر هم یاد شوی دی. مگر تر اوسه لا د دغه مشهور او نامتو سړي، په باب کافي او پوره معلومات لاس ته نه دي راغلي، خو د امید خبره دا ده چې د شېخ ملي په باب هره ورځ زموږ د معلوماتو دایره ارتېږي.

پخوا موږ سره د شېخ ملي په باب د خوشحال خان د دېوان د یو بیت او د زړو تاریخونو د کوم مختصر ذکر او د قومي روایاتو څخه پرته چې هغه هم خورا مجمل وو، نور څه په لاس کې نه وو، خو اوس چې پښتانه لیکوال د خپل پښتني ثقافت د تازه کولو او رابرسېره کولو خوا ته متوجه شوي دي، نو په هره خوا کې گوتې وهي او د کار خبرې پیدا کوي. لس، شل کاله مخکې د پښتانه قام په ځینو ولسونو او سیمو کې څه عجیب او غریب رواجونه او قوانین موجود وو، دغه عجایب خو څه د نوي تمدن او تهذیب د راتگ او رواج او څه د پښتنو په ایالاتو د پردو او اجنبي وگړو د سلطې په واسطه له مینځه تللي او څه لا اوس هم په ځینو ځایونو کې موجود دي. یو له دغو ځانته او علیحده رواجونو څخه د ځمکو د وېش دود و چې په سوات، بونیر، باجوړ او د پښتنو په ځینو نورو ایالاتو کې یې رسوخ درلود. د دې قانون په مطابق به هر دولس کاله پس د یو اولس ټولې ځمکې د خلکو له لاسه ایستل کېدې او مشترکې به شوې او بیا به د نوي وېش او تقسیم په اساس په تپو، کورونو او افرادو توزیع کېدلې. د یوې حوزې او ساحې د ځمکې مالک فقط هماغه قوم و چې دغلته به اوسېده.

دا فرادو او کورنیو او تېو مالکیت او د استفادې حق موقتي او د خه وخت لپاره و، مدعا دا چې فرد د ځمکې مطلق مالک نه و، بلکې موقتي او مشروط مالک و، البته قوم او ولس د خپلې سیمې مطلق مالک گڼل کېده. دا قسم وېش به دولس، دولس کاله پس یو ځل کېده. په دې اساس نه څوک بې ځمکې پاتې کېدی شو او نه د ډېرې ځمکې خاوند کېدی شو. د ځمکې د خرڅانه او پیروډلو حق هم هېڅا ته حاصل نه و او لکه چې ځمکه په وراثت هم نقل کېدی شوه، نو هېڅ ضرورت هم نه و چې یو سړی بل یو په ځمکه او پوله پتي ووژني. یوه له عجایبو څخه دا هم ده چې دغو ولسونو له هغه وخته څخه چې په افغانستان او هند کې د پښتنو حکومتونه کمزوري شول او سقوط یې وکړ، خپل مرکزي حکومت نه درلود.

مگر له بلې خوا یې عجیبه قسم لا مرکزي حکومت درلود. چې ډېر قوي او نافذ الکلمه و. یعنې ((د موقتي شوری حکومت)) دا داسې و چې د وړو وړو حوزو خبرې او داخلي حوادث، خو به د هماغه ځای د محلي جرگو مشرانو فیصله کولې، خو چې غټه اولسي قضیه به پېښه شوه، د ټول قوم مشران به راغونډېدل او په جرگه به یې فیصله کوله، بیا نو د تصویب اجرا هر فرد خپله لومړنۍ فریضه گڼله.

جزاگانو او تعذیراتو هم عجیب شکل درلود. مثلاً: په غټو گناگانو کې چې قتل او مېړوشيې ښځې تښتول او یا بې ناموسي او داسې نور وو. که به مجرم په لاس راغی او د قوم جزا ته به یې غاړه کېښوده، نو د قوم په روایاتو او د جرگې د فیصلې په اساس به سزا ورکول کېده او که وبه تښتېد، نو د هغه جزا دا وه چې د قام د جملې څخه به ووت. له وېشه به یې پچه وغورځول شوه او که تښتېدونکی به داسې مجرم و چې باید وژل شوی وای، نو جرگې به پرې د (کشنده) حکم کاوه، یعنې دا که چا مړ کړ

پوښتنه یې نشته. خلاصه دا ده چې د دنیا ددې عجیب او ساوو قوم په منځ کې د دقت او ملاحظې ډېر څه وو او ډېر څه لا شته.

دا به ډېر لوی ظلم وي، که د دغسې تاریخي او قوي ثقافتونو خاوندانو قومونو پسې د شار، وحشي، قاتل او غارتگر يا بد اخلاقه په عبارتونو پروباځند وشي، مگر افسوس چې د دغه قوم پسې د دوی قوي دښمنانو په ټوله دنیا کې دغسې پروباځند کړی دی او دنیا یې خطا ایستې ده.

زما څېړنه په شېخ ملي بابا ده. شېخ ملي د خپل وخت لیدر، مفکر او لیکوال و. د ځمکو دغه قسم روایتی وېش چې تر اوسه هم لا د باجوړ په سیمه کې شته، د شېخ ملي د فکر نتیجه ده. شېخ ملي په دې باب یو کتاب هم لیکلی دی چې دغه قسم وېش ته یې قانوني شکل ورکړی دی، دا کتاب د شېخ ملي دفتر نومېږي، د کتاب د نامه په اساس اکثره پښتانه اوس هم ((پتي)) او د کروندې ځمکې ته ((دوتر)) وايي لکه طلا ته چې اوس هم ټول پښتانه ((اشرفی)) وايي او دا د شاه اشرف هوتک پاچا نامه ته منسوبه ده

یو وخت چې ما د دغو قومونو د ځمکو د دغسې وېش قصه واورېده، سخت په حیرت او تفکر کې ولوبېدم، ما ویل په دې صورت خو به د ځمکې سره هېڅوک علاقه نه ساتي، وداني به نه کوي. کورونه به نه جوړوي او په عایداتو او محصولاتو کې به ډېر تاوان او نقص پېښېږي! مگر پنځه شپږ کاله مخکې چې ما ته د باجوړ د سفر موقع په لاس راغله او په چمرکنډ، ناوگی، چارمنگ، کوټگی، خلوزو او مروړه باندې تېر شوم، ما ته معلومه شوه چې دغه خلک د پښتنو د ډېرو قومونو څخه ودان، ماړه، روغ رمټ، خوشحاله، ازاده او مست وو. ما هغه ښځې ولیدې چې نارینه و سره

به يې يو ځای کارونه کول، دوی به د غاړې نه د لمنو پورې په سپینو روپیو کې پټې وې او د هر سړي په غاړه به اصیل ټوپک او تمانچه وه، نو حیرت مې لا پسې زیات شو.

ما واورېدل چې دا خلک د تقسیم په وخت کې خپلې ودانې ځمکې کورونه، باغونه او جايدادونه په ډېر خوشحالی پرېږدي او یو تر بله یې تبدیلي.

او راشی د حضرت شېخ ملي (رح) په باب لږ زیات معلومات چې په دوران مجله کې د ښاغلي نصرالله خان نصر په قلم خپاره شوي دي ولولئ، د شېخ ملي اصل نوم ((ادم)) دی. د پلار نوم یې یوسف او په قام یوسفزی دی، د پښتنو د ملاتړ له برکته چې سلطان محمود غزنوي ((کال ۴۱۵هـ څخه تر ۴۹۰هـ)) له هندوستان نه څومره ځمکې ونيولې، په دغو ځمکو کې دلازاګ قوم ودان شو. کوم وخت چې د ترکو او پښتنو خپلو کې زړونه بد شول او گذاره سخته شوه، د پښتنو یو څو قومونو له افغانستان نه د سرحد د صوبې لور ته هجرت وکړ، د ارغستان د سیمې د غوړې مرغې یوسفزي چې د ننگرهار په لار د سرحد صوبې ته په کډه راتله د شېخ ملي نیکونه هم ورسره وو، پېښور ته چې راورسېدل، دلازاګو یې درناوی وکړ او په پېښور کې یې ځای ورکړ، خو کوم وخت چې د پښتنو او ترکانو ((مغولو)) اختلاف ډېر زیات شو او یو د بل غوښو ته کېناستل، دلازاګو د مغولو پره وکړه، مګر هغه وخت چې د یوسفزو کومک ته نور پښتانه قومونه راورسېدل.

نو اول یې د لازاکو سره د حساب سپیناوی وغوښت، دغه وخت دلازاګو او نورو قومونو په منځ کې ډېر خونړي جنگونه واقع شول چې همدغه د دښمنانو مدعا وه، په اخر کې د لازاکو میدان بایلود او بری د

یوسفزو په برخه شو. ملک یوسفزو واخیست او د سوات پورې ځمکه د یوسفزو لاس ته ورغله، څو موده وروسته بیا دوی هم یو بل ته بدنیه شول او په ځمکو یې جنگونه راواخیستل، په دغه وخت کې د شېخ ملي او شېخ احمد به برکت چې د پښتنو سیاسي او روحاني مشران وو او په پوهه، هوښیاری او د تورې او قلم په لرلو یې شهرت درلود، په پښتنو کې بیا اتفاق پیدا شو، شېخ ملي د پېښور نه د سوات پورې ملک په منډرو، لغمانو، ننگرهارو، اکوزو، عیسی زیو، خلیلو، مومندو، گگیانو، محمدزو او یوسفزو باندې د سر د شمېر په لحاظ ووېشه. دغه وېش د شېخ ملي وېش په نامه شهرت وموند. د وېش په وخت کې د خټکو قام په وزیرستان کې ودان و. د پېښور نه اټک (اباسیند) پورې علاقه د خلیلو برخه شوه. د وېش نه وروسته شېخ ملي په یوه لویه جرگه کې وویل چې: ((دا ځمکه د خدای تعالی ده، موږه د هغه مخلوق یو، موږ ته په کار دي چې د خاوند د رضا سره سم په دې ځمکه واوسېږو. د دې ځمکې مثال داسې دی، لکه یوسرای چې یو ترې ځي او بل ورته راځي))

شېخ ملي د ځمکې د وېش لپاره قوانین کېښودل او لارې یې و ایستې، دا قوانین یې د کتاب په صورت وکښل چې د شېخ ملي دفتر یې بولي، لکه چې خوشحال خان وایي:

په سوات کې دي دوه څیزه یو جلي دی بل خفي
یو مخزن د دروېزه دی بل دفتر د شېخ ملي

اخون دروېزه د شېخ ملي د وېش په باب داسې لیکلي دي:

یوسفزو چې سوات مملکت ونيو، شېخ ملي دا مصلحت ولید چې د ټول ولس واړه، لوی، نر، ښځې حساب کاندې او سوات ورباندې تقسیم کړي. اکوزي د یوسفزو سره شپږ زره شول، منډر دولس زره شول، مگر

ننگرهارې، نغماني او کابلي چې دوی سره وو، ورسره یې حساب کړل، د شېخ ملي د دفتر د قوانینو یو څو مثالونه دا دي:

۱- ټول قومونه به دولس کاله پس خپلو کې د پچې په ذریعه ځمکې وېشي، یعنې د کوم قوم پچه چې د کومې ځمکې راووته، هغه قوم به په گډه هغه ځمکې ته د دولس کالو لپاره ځي.

۲- که چېرې د دوه قومونو مینځ کې غر وي، دهغه غر باراني اوبه چې کوم قوم پلو بهېږي، هغه ځمکه به هم د هغه قوم تصور کېږي.

تبصره: د ځمکو د گروپونو د جوړولو لپاره به خیال کېږي چې ودانې، شاپې، آوي، باراني، سمې او غریزې منطقي په عدالت سره برابرې کړي شي او بیا به وروسته د قومونو د سر شمېر په حساب ورباندې پچه اچول شي.

شیخ ملي هم په هماغه وخت کې دا خیال ساتلی و. دغه وېش هغه وخت پښتنو ډېر خوښ کړ، نوې روح یې په کې پیدا کړ، د وېش قوانینو ته به یې په درانه نظر کتل. د وېش د قوانینو خلاف کار به یې لویه گناه گڼله.

کوم وخت چې د پښتنو ملک ته دانگریزانو حکومت راغی، د شېخ ملي د ځمکو د وېش څه مواد په خپله د انگریزانو حقوقونو او قانون پوهانو منل او حتی په بین المللي مسایلو کې ورته په اهمیت قایل شول، خپله ډیورنډ د غرونو په وېش کې د شېخ ملي د (ابریزۍ) ماده قانون وگاڼه او دغه شان یې چې څنگه خوښه وه، خپل منحوس خط یې د پښتونخوا په منځ کې کش کړ. د شېخ ملي وېش په پښتنو کې ډېره موده دوام وکړ، په ۱۸۳۹ع کال کې چې انگریزان د سرحد صوبې ته راغلل د سرحد په صوبه کې لا هماغسې ډېرو پښتنو د شېخ ملي د دفتر په اساس د

ځمکې فیصلې کولې، د ۱۸۷۰ع په سرشته کې د قبایلي ایجنسیو څخه علاوه نورې څومره ځمکې چې چا سره وې، حکومت د هماغو په نامه ثبتې کړې. په ۱۹۲۶ع کې چې پرنگیانو علیجاه عبدالودود، گل شهزاده د سوات والي ومنلو، د ده د حکومت په دره کې د شېخ ملي د وېش رواج دوام درلود چې څو ده د وېش قانون منسوخ کړ. هغه وخت کې چې چا کومه ځمکه خوړله، هماغه پسې یې ولیکله، د ملاکنډ ایجنسی د ((تانی)) علاقې اوسېدونکي د ځمکو په باب د پخوا زمانې د وېش په ډېرو قوانینو عمل کوي.

دغه رنگ د هزارې ضلعي د وېشان (دېکري علاقې) سواتیانو د خپلو پخوانو مشرانو یاد تر اوسه پورې تازه ساتلی دی. دوی هم هغسې د شېخ ملي د زمانې په شان د ځمکو وېش کوي. نن سبا د دوی د وېش لار په لاندې ډول ده.

دولس کاله پس د(وېشان) علاقې اوسېدونکي په مقرر ورځ باندې ټول راغونډېږي، د ټولو ټبرونو د مشرانو نومونه په بېله بېله پاڼه وليکي، بيا دا ټولې پاڼې ديو ماشوم (کوچني) په ځولۍ کې واچوي، د يوې ونې لاندې يې کېږي.

مشران ورته گرد چاپېره کېږي، اول يو کس د ځمکې ديوې برخې نوم واخلي، ورپسې ماشوم د ځولۍ نه يوه د کاغذ پاڼه راوباسي، په پاڼه کې چې د چا نوم راوخېژي، هغه ځمکه د دولس کالو لپاره د دغه قوم شي. مشي د هغه قوم نوم په کتاب کې وليکي، ځمکه ښه وي او که بده په خوشحالي يې قبلوي. دغه ځمکه بيا د قوم د مشر له خوا د کورنيو د افرادو په سر وېشل کېږي. ښځې او نر مساوي برخه اخلي کومه ښځه چې د قام نه د باندې واده شوې وي، د هغې برخه وسوزي د کورنيو له برخو

څخه علاوه د معنوي خدماتو په عوض کې هم وگړو ته برخې ورکول کېږي. په پېښور کې اوس هم ټول مساجد برخې لري. دغو برخو ته (سیرۍ) وايي. د (وېشان) وگړي د وېش ورځو ته که د دنیا په هر گوټ کې وي ځان رارسوي.

د وېش نه پس هر چا ته چې هره برخه ورسې، په خدا خوشحالی جرگه خپره شي. خلک د خوشحالی هوايي ډزې وکړي او هر څوک خپلو خپلو ځایونو ته لاړ شي.

د سرحد د صوبې په ځمکه چې د پرنگیانو قبضه ټینګه شوه، نو د هرې ژبې د علمي او ادبي اثارو قلمي نسخې یې راغونډې کړې، په دې اثارو کې د شېخ ملي دفتر د پښتو ژبې مشهور مستشرق میجر راورتي ته په لاس ورغی. ډېر زیات پرې خوشاله او کتاب یې د بریتش موزیم کتابخاني ته وسپاره، چې هلته اوس هم خوندي دي.

په ۱۴۵۵ع کال کې چې راورتي د پښتو گرامر ولیکه، د دغه کتاب په مقدمه کې یې د شېخ د دفتر تاریخ (۱۴۱۷ع) لیکلی دی، ښايي چې دغه تاریخ دا ستنساخ نېټه وي، نه د تصنیف. اخون دروېزه وايي کوم وخت چې ښاغلي شېخ ملي د مرګ په دروازه پښه کېښوده، نو عقیدتمندان یې ورته راغلل، ده هغو ته وویل: ((ما په خپل عمر کې دولس خدمته خاص د خدای لپاره کړي دي. په ټول عمر کې مې یو درهم یاد دی چې لاسته راغلی و. لېکن هغه مې په څه تمه او لالچ نه و اخیستی. که چېرې زه رښتینی یم، نو زه له خدایه هیله کوم چې زما د وېش په دود باندې به زما ولس تر اوو پښتو پورې عمل کوي. اوس معلومه شوه چې شېخ ملي رښتینی و، تاریخ ثابته کړه چې د اوو پښتو څخه زیات د ده په قانون عمل وشو.

د پېښور په تاریخ کې د شېخ ملي د اولاد شجرې چاپ شوې دي، لیکن ماخذ نه لري. ځینې تاریخ پوهان وایي چې ملیزي قوم د ده اولاد دی، خو د تیرا شېخ ملخیل قوم دعوی لري چې شېخ ملي د دوی نیکه دی. په تیرا کې د شېخ ملي په نامه زیارت هم شته چې متولیان یې همدغه خلک دي. دتیرا اپریدي چې د شېخ ملي په نامه منښته وکړي، نو دغو خلکو ته یې ورکوي، نن په دغه کې ملک نیاز محمد مشر او سپین ږیری دی، له بلې خوا د پېښور خلک وایي چې د شېخ ملي بابا زیارت په هشنغر کې د بولي بابا د ځنگله هدیره کې دی، د یوسفزو خلک دا عقیده لري چې د شېخ ملي بابا قبر په مردان کې دی او په ملي بابا مشهور دی، دغه شان په نورو علاقه کې هم د شېخ ملي د ناستې ځایونه دي چې وروسته پرې قبرونه جوړ شوي دي. نصر ملگری په اخره کې وایي ((د تیرا زیارت یې راته اصلي ښکاري!!)) [(۲۳: ۳۶۲-۳۶۶)

د شېخ ملي د ژوند او فکر دا داستان خورا خوندور دی، هر څوک یې چې ولولي، جذبي یې. پر خادم صیب هم د شېخ ملي افکارو خپل تاثیر کړی و، نو ځکه یې پورتنۍ لیکنه له هغه سره د خپلې لېوالتیا له مخې کړې ده.

۵- خوشال خان خټک: لوی

خان؛ خوشال خان خټک د پښتو ادب پلار گڼل کېږي، خوشال خان چې پر (۱۰۱۲هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۱۱۰۰هـ ق) کال وفات شوی، ټول ژوند یې له مبارزو او کارنامو ډک دی. خوشال د خپل ژوند په اوږدو کې تر (۲۵۰) زیات بېلابېل اثار لیکلي، خو اکثره

یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي او یا هم تر دې دمه تر موږ نه دي رارسېدلي، خوشال خان شاعر و، لیکوال و، فلسفي و، فقهي و، جنرال و، مشر و، طبیب و، صوفي و، ښکاري و، سیاستوال و، سیاستپوه و، لنډه دا چې هر څه و، تر خوشال وروسته اکثره پښتانه شاعران په مستقیم او نا مستقیم ډول د بابا له پراخو افکارو الهام اخیستی دی. خادم صیب هم په دې ډلې لیکوالو کې دی، دا چې دی خپله وایي: ما له خوشال خان څه زده کړي، نو ښه به وي چې همدا لیکنه یې ولولو:

ما له خوشحال خان څه زده کړه؟

((د ښاغلي عارف عثمانوف ځواب:

د زېري د جريدې په پرلپسې (۹۴۷مه) گڼه کې زما دوست او ملگري ښاغلي عثمانوف د (د محترمو افغاني منورينو ته يو سوال) د عنوان لاندې د شلو کسو افغاني لیکوالو په نامه يوه اقتراح خپره کړې او ځواب يې غوښتی دی، پوښتنه دا ده: (د لوی شاعر، اديب او عالم خوشحال خټک د افکارو له کومې خوا څخه تاسو متاثر شوي یی، یا په بل عبارت، د خوشال د افکارو کومې خواوې ستاسو ډېرې خوښې دي؟)

يو خلف چې د صلف د افکارو د کومې ډډې څخه ډېر متاثر شوی وي او دغه ډډه يې تر نورو زياته خوښه وي؛ نو معنا يې دا ده چې د دغې ډډې تعقيب به يې کړی وي او پر دغه لاره به تللی وي؛ نو ځکه د ښاغلي عارف عثمانوف پوښتنه مې په خپل باب کې داسې واپړوله: (ما له خوشحال خان څه زده کړه؟) او دغه سوال مې بې ځواب نه شو پرېښودای، ځکه عارف عثمانوف پر ما دوه حقه لري، په دغو کې يو شخص دی او بل ملي شخص، حق يې پر ما دا دی چې کوم وخت ده د کابل د پوهنتون د ادبياتو په فاکولته کې پښتو زده کوله؛ نو هغه وخت يې زما سره

لږه پېژندگلوي لرله، خو چې کوم وخت زه د مسکو په سنترالي ناروغتون کې پنځوس ورځې کټ لوزوی وم، دی او د ده استاد نیکوالی دورینکوف چې هغه هم زما خوږ دوست دی، دوی ما سره خورا ډېر کمک او مرسته کړې ده، چې زه یې نه شم هېرولای. دویم حق چې ملي دی او زه ورته په هېڅ شان سترگې نه شم پټولای، هغه د دوی د پښتو ژبې له لارې افغاني ثقافت ته خدمت دی. درېیم سبب چې ما ځواب ته لمسوي هغه دا دی چې لیکوالي زما مسلک دی او هر څوک چې د اخبار په خوله له ما کومه پوښتنه کوي؛ نو گویا ما خپل په زړه پورې مسلک ته ترغیوي او خوشالوي مې، مخکې تر دې چې زه د دې سوال ځواب ولیکم چې ما له خوشحال خانه څه زده کړي دي، بده به نه وي که زه دلته په لنډ ډول دا یادگیرنه وکړم چې زه د پښتو د لیکوالۍ پر خوا څنگه وگرځېدم او زما لارښوونکی څوک و؟ نیمه پېړۍ مخکې چې ما سترگې غړولې وې او په ښه او بد پوهېدم: نو مې لیدل چې د پښتنو په دې لویه دنیا یعنې لویه پښتونخوا کې چې موږ یې اوس پښتیا نا هم بللی شو، د پښتونولۍ یو خوږ ژوند او ژوک موجود و، یعنې هر څه په پښتو وو خو خپله پښتو نه وه، د دې خبرې معنا دا ده چې دلته د هرې خوا یعنې رسمونه، رواجونه، پرېکړې، او فیصلې؛ جرگې او مرکې؛ قیصې او افسانې؛ ادب او موسیقۍ؛ گډا او نڅا؛ دیانت او نمائځنه؛ کالي او استوگنه؛ خبرې او شاعري؛ حجرې او ډبرې؛ صنعت او رغونه ... لنډه دا چې ټول ژوند د پښتو د کلچر د تاثیر لاندې و، یو ډېر ښاغلی او ښکلی قومیت او ملیت موجود و، خو شعوري نه و، یعنې دا چې پښتو د پښتنو لپاره د زده کړې، ژبه وه، خو په شفاهي ډول، نه د لیک په صورت. په پښتنو کې علم او لیک و، خو په پښتو نه و، په نورو ژبو و، دا کمی یوازې زموږ په عصر کې نه و. سوریان، غوریان، لودیان او ابدالیان هم د دې کمی په پوره کولو نه

وو بريالي شوي، دوی به په کورونو او ولس کې پښتو ویله، خو چې د دفتر او کتاب خبره به راغله، نو دا ځای به نورو ژبو نیولای و، ښه نو زما پښتو ته څنگه پام شو؟

څوک یې مني او که نه، خو ما پښتو لیکنه له ځانه زده کړې، زما د لیک، لوست او علم سره ډېر شوق و، ما به مور و پلار، ماماگانو او نورو استادانو څخه سبق وایه او هغه به مې لیکه، په ډکو به مې په ښویو دېوالونو او په رنگونو به مې د پلار د کتابونو په وقایو مشقونه کول.

یوه ورځ زما پلار ولیدل ما ته یې وویل: تا خو زما ټول کتابونه خراب کړل، دا ته څه کوي؟ بیا یې راته یو څه پتی ولیکلې او تخته یې په لاس راکړه، چې لږ الف و ب مې زده کړه، نو خپلې جملې به مې لیکلې، یوه ورځ مې یو ماما زما پلار ته راغی او هغه زما خط ولید او ما ته یې وویل: ((هلکه دا تا کړی دی؟)) ما ویل: هو. ده وویل: او هو دا خو ډېر ښه خط دی. تر دې وروسته به زما صفتونه کېدل، په ۱۳۱۰ هـ ش کې ما د خیبر په مرکز لواړگي کې یو ازاد مکتب جوړ کړ چې څلوېښت کسه هلکان او نجونې شاگردان په کې داخل وو، دغو ته مې پښتو اردو او فارسي لیک او لوست ښوده، تر ده وخته ما پښتو لیکله، خو چې څه به مې ویل هغه به مې لیکل، معیار راسره نه و، په ۱۳۱۲ هـ ش کې زه د قندهار پښتو ادبي انجمن کې مقرر شوم، دغلته ما ولیدل چې هر څوک بېله بېله پښتو لیکي، نو زه د معیار پیدا کولو فکر کې ولوېدم، زما زړه کې به راټلل چې په پښتو باید پښتانه راغونډ شي، نو ما د احمد شاه بابا، پیر محمد کاکړ، رحمان بابا او خوشحال خان قلمي دېوانونه وکتل چې ټول په یو ډول لیکدود او یو قسم پښتو لیکل شوي وو، بس نو دغه وخت ما معیار پیدا کړو، تر دې وروسته به زما او زما د قندهاریانو ملگرو تر منځ د پښتو په ادبي او خطي معیار باندې تل تاوده بحثونه کېدل، په ۱۳۱۴ ل چې موږ کابل ته راغلو او

دلته مو پښتو ټولنه تاسیس کړه، نو د پښتو د لیکدود او ادب په باب مو جرگې شروع کړې او د پښتو ادبي معیار تر یوه حده ټینګ شو، په دغه وخت کې د ښاغلي محمد گل خان مومند د پښتو مبارزه هم په ننگرهار، قندهار، فراه او کابل کې جاري وه، خو غریب په یو سر لگیا و، د پښتو ټولنې تاسیس نه وروسته موږ ته لږ شانې د پښتو په باب د کوم اثر د مطالعه کولو فرصت په لاس راغی، تر دې دمخه مو د رحمان بابا، خوشحال خان دېوانونه، رشید البیان، د امیر حمزه او گل اندامې قصې او نور کتابونه لیدلي او اورېدلي وو، خو پښتو چا څه کوله، د دېرشو کلو وړاندې خبره ده، په کابل کې یو ځل د مرحوم سید حسین خان په کور کې، زه، حبیبی، مجروح، الفت، عبدالله افغاني نویس، خوگیانی، منشي میرغلام او دغسې نور ډېر کسان راغونډ وو. سید حسین خان او سراج الدین سعید هم حاضر وو، په دې موضوع منظره شروع شوه چې رحمان بابا لوی شاعر و، که خوشال، د خوشال طرفداران ډېر وو، خو زه او څو کسه نور د رحمان طرفداران وو، موږ په خالص شعري لحاظ رحمان پورته ګڼه، د دغې مناظرې په ملاحظه لږ وروسته (د خوشحال او رحمان موازنه) ما کابل راډیو ته یو مضمون هم ولیکه چې نتیجه یې دا وه: (خوشال په ټوله معنا شاعر دی، خو رحمان د شاعر نه پورته مقام لري). همدغه موضوع د خوشحال په سیمینار کې بیا ما وڅېړله او تر یوه حده تکمیل شوه، موږ لا په همدغو کلونو کې په پښتو او پښتونولۍ ادبي او ثقافتي بحثونه کول چې د پښتونستان مسله منځ ته راوړلېده، دلته زموږ توجه دې خوا ته شوه چې افغان ملت باید په کومو اساساتو ودرول شي، دلته د خوشال خان دېوان لوی قیمت پیدا کړ، د پښتنو د کلچر مناظرې خو لا اوس هم تمامې نه دي، چې د پښتنو دنیا دا خبره مني چې د پښتون ملت لپاره د خوشحال خان شاعري داسې مثال لري، لکه، شیکسپیر، ګوټي، پوشکین،

ډینټي او فردوسي، د خپلو ملتونو لپاره، نو ما د خوشحال نه دا زده کړي دي:

۱- ټول افغان ته د واحد ملت په نظر کتل.

۲- پښتو ته د ټول ملت د ژبې په نظر کتل.

۳- لیکوال باید یوازې د خبرو نه، بلکې د عمل مرد هم وي.

۴- پښتون باید پښتونولي د یوه مسلک په حیث وپېژني.

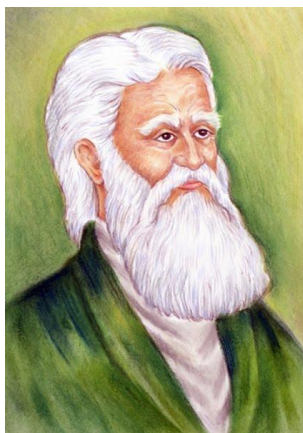
۵- د پښتو ادب باید د پښتون پېژندلو او جهان بینۍ په اساس ودرېږي.

۶- د پښتو ادب باید د پښتنو معایب اصلاح کړي او محاسن یې ټینگ کاندې.

۷- پښتون شاعر باید باز، زمري او عقاب زیات وستایي، نه بلبل او قمري (لکه چې ما د خوشحال او رحمان موازنه) کې دا خبره خپرلې ده چې خوشحال یو زبردست قوي شاعر دی، د ده شاعري د یوه واحد ملت د جوړولو د هدف لپاره جدوجهد دی، څومره چې خوشحال پښتون قوم پېژني، بل یې هېڅوک دومره نه پېژني، د ده په شاعرۍ کې د پښتونولۍ یوه ښکلې دنیا تیاره موجوده ده، مبصرین وايي، د خوشحال دغه کوشش نتیجه هم ورکړه داسې چې زموږ بهادر نیکه میرویس خان د خوشحال خان په ایډیال حکومت تاسیس کړ او وروسته بیا په همدغه اساس احمدشاه بابا د افغان نیشنلېزم یو تعمیر ودراره، مگر تاسف دی چې د دنیا د حوادثو په مقابلو کې موږ دغه ملي اساسات ونه شو ساتلی. عمر له موږه د تاریخ تکرار غواړي، خوشال د پښتو په باب لوی ابتکار کړی دی، ده معیاري ژبه جوړه کړې ده، لغات یې د هر ځای استعمال کړي دي، د

پښتو د نظم او نثر، لیکدود او لیکنې تهداونه یې پاڅه کړي دي، د ده ژبه یوازې د خټکو ژبه نه ده، بلکې د پښتون قوم ژبه ده، د خوشحال خان خټک موږ دغه دستورونه زده کړي دي، چې پورته ورته په اجمال اشاره وشوه.)) (۲۳: ۳۲۸-۳۳۰)

۶- رحمان بابا: رحمان بابا د پښتو ژبې او سیمې یو ستر شاعر تېر

شوی، هېڅ پښتون شاعر به د پښتنو د عوامو او خواصو پر ذهنیت دومره تاثیر ونه لري، لکه رحمان بابا یې چې لري. د ده خوږ کلام د هر پښتون ذهن ته ورداخل شوی دی. دی خپله هم وايي: ((زه رحمان په پښتو ژبه عالمگیر یم)) هر پښتون شاعر له رحمان بابا سره مینه لري او د هغه له شاعرۍ څخه یې په یو نه یو ډول الهام اخیستی دی. استاد خادم هم د

رحمان بابا له مینوالو څخه دی. نه یوازې دا چې رحمان بابا ته یې ځانگړي نظمونه لیکلي، بلکې پر هغه یې څېړنیزې لیکنې هم کړي. ((د رحمان او خوشال موازنه)) د استاد خادم د مشهورو تحلیلي لیکنو له جملې څخه ده. دلته به یې دې نظم ته تم شو چې ده د رحمان بابا په یاد لیکي دی.

((یو نظریه په احوال د جهان وکړه
بیاد قام د ناجوړیو درمان وکړه
هله په پاڅه چې فرصت درنه تېرېږي
تجسس په لارد تللي کاروان وکړه

که ختل غواړې معراج د ترقۍ ته
په ملت کې دې تعمیم د عرفان وکړه
که فلک دې گلشن ډاگ به په پیری کې
په دې ډاگ د خپلو اوښکو باران وکړه
قلم واخلمه توره کېږدئ له لاسه
تگ په لاره د مېړه خوشحال خان وکړه
که ملنگ یې نور دې نه کېږي له وسې
د پښتو خدمت په شان د رحمان وکړه
ملنگ نه دی عالمگیر د خپل ادب دی
په دوه لاسه یې تعظیم د داستان وکړه
باغ وېښ د ملي ژبې نن غوړېږي
د خدمت نظر په دې گلستان وکړه
به میدان د حب د قوم کې ظاهر شه
په سر لوبې لکه فخر افغان وکړه
د ملي ادب ژوندون د قام ژوندون دی
ای (خادمه!) دا په زوره اعلان وکړه.))

(۱۲: ۱۱۸)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال د سلواغې میاشت کې لیکلی
دی. په نظم کې یې د رحمان بابا تر څنگ د نورو شاعرانو او د پښتنو د
سیخو ستو یادونه هم کړې ده. له دې نظم څخه د خادم نړۍ لید یو ځل
بیا په ډاگه کېږي چې دی دغه ډول فکر لري او پښتون قام کومې لارې
ته سیخوي.

استاد خادم، رحمان بابا ته د ځانگړي عقیدت ترڅنګ چې په منظوم کلام کې وړاندې شوی، پر رحمان بابا نورې لیکنې هم کړې، هغه د خوشال او رحمان موازنه هم کړې ده، خادم صیب وايي: ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی او رحمان بابا د شاعر نه پورته مقام لري.)) خادم صیب د رحمان بابا په یاد په یوه مشاعره کې یوه لیکنه هم کړې، لیکنه لنډه خو ډېره ارزښتمنه ده. دا مشاعره د پښتو ټولنې له خوا په کابل کې جوړه شوې وه او خادم صیب د مشاعرې تر پیل دمخه دا لیکنه اورولې وه. دا لیکنه د (رحمان بابا مشاعره) نومېږي. خادم صیب په دې لیکنه کې د رحمان بابا پر ادبي شخصیت او د مشاعرې پر ضرورت رڼا اچولې ده:

د رحمان بابا مشاعره

((د نړۍ ټول ملتونه منلي شخصیتونه لري او هم دغسې پښتونخوا هم لوړ او منل شوي سړي خپلې غېږ کې پاللي او لوی کړي دي. په دغو سړو او اشخاصو کې رحمان بابا یو داسې ادبي او عرفاني ځای نیولی دی چې ډېر اوچت دی او د هر افغان سر ورته په درناوي ښکته کېږي.

رحمان بابا د خپل جګ استعداد، مشتعل طبیعت، قلبي مراقبو او افافي مشاهدو لحاظ د انساني حیات هغه رموز او اسرار پېژندلي وو چې له ده څخه یې کوږ دستار تړلی قلندر جوړ کړی و. دی عارف و، دی عاشق و، دی انسان و او د انسان په درد دردمن و، د ده کلام دومره خوږ کړی دی، لکه انګبین، دومره یې مستانه کړی دی، چې په شعر یې د پښتونخوا د باگرام ترکې هم نغمې وایي، هم رقص کا او هم خاندی او د هر بیت مصره یې دومره خوشبویه ده، لکه د خوبانو زلفې.

د رحمان بابا د شعر زور دومره دی چې یوه مصرع یې پوره ملت پاڅوي. خارجي استعمار له ملکه باسي او شاهان په تخت کېنوي، دغه

دلیل دی چې لویې پښتونخوا د خپل شعور او ویښتوب په جال کې د یو موکد سنت په حیث دا خبره په ځان گڼلې ده چې په هر پسرلي کې به ځای په ځای د رحمان بابا په نامه مشاعرې کوي.

د رحمان بابا د مشاعرې دا معنی نه ده چې ټول شعرونه به د رحمان بابا فضایلو ته راجع وي، مگر مدعا یې دا ده چې دغه اشعار باید تېرکړا د ده لوی نامه ته انتساب ومومي او په ادبي، ملي، انتباهي او عالي مضامینو مشتمل وي، چې څو د رحمان بابا د لوړ روحانیت په برکت د پښتو ژبه خپل ملي مرام او هدف ته ورسېږي.

په تېرو کالونو کې د هر حمل په میاشت په پښتونخوا کې درنې درنې مشاعرې شوې دي، چې د پښتنو زړونه یې د گلانو په شان تازه کړي دي. دغه اشعار په اکثره ځایونو کې د مشاعرې په وخت کې په لاوډ سپیکرونو کې خپاره شوي او په کتابي صورتونو چاپ شوي دي چې ذوقمندانو ترې ډېره استفاده کړې او دپښتو په ادب کې لویه اضافه گڼل شوې ده.

رښتیا چې د یوه قام د ژبې او ادب د روزلو او وده ورکولو دپاره دغسې لویې او قومي مشاعرې خورا سمه لار او لویه وسیله ده.

په عربو کې د اسلام نه مخکې همدغسې مشاعرې وې چې معلقې یې منځ ته راوستلې او عربي ژبه او ادب یې هغه مقام ته ورساوه چې داسماني وحې د نازلېدو استعداد په کې پیدا شو، په تېرو پنځه ویشو کالو کې چې ډېر لږ عمر او د یوې پېړۍ څلورمه برخه ده، د پښتو ادب له هغه گړنگونو څخه تېر شوی دی چې ولوېږي یا وغورځول شي، اوس دا د پښتنو د همت او غیرت ذمه واري ده چې په ټول قوت سره د پښتو بیرغ

هسک کړي، نو په پښتو کې بیا دومره صلاحیت شته چې د پښتونخوا خاوره د اسمان د ستورو مقام ته ورسوي.)) (۲۳: ۱۵۸-۱۵۹)

۷- احمد شاه بابا: لوی احمد شاه بابا د معاصر افغانستان بنسټگر

او د نړۍ له لویو امپراتورانو څخه دی. ده نه یوازې متفرق افغانستان سره راټول کړ، د یو قومي مرکزي حکومت بنسټ یې کېښود، بلکې د افغانستان حدود یې خپلو طبیعي پولو ته هم ورسول، ددې تر څنګ یې د افغانستان امپراتوري تر ډیلي، سمرقند او اصفهان پورې هم ورسوله. احمد شاه بابا د لوړو اسلامي او افغاني اخلاقو خاوند و، یو

ډېر حیاناګ او عزتمن سړی و. احمد شاه بابا نه یوازې یو ملي مشر او سر لښکر و، بلکې د پښتو ژبې ښه شاعر هم و. په پښتو ژبه ترې د شعرونو دېوان هم پاتې دی. د احمد شاه بابا نظریات، افکار او فتوحات نه یوازې د کورنیو لیکوالو د پاملرنې وړ ګرځېدلي دي، بلکې پر بهرنیو لیکوالو یې هم خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي. (ډاکټر ګنډا سَنګه) یو سک هندي دی چې پر احمد شاه بابا یې د خپلې (PhD) تېزس لیکلې او د هغه د اخلاقو او ټولنیز شخصیت ستاینه یې کړې ده. استاد خادم هم د احمد شاه بابا له افکارو او اخلاقو متاثر دی او پر هغه یې یو شمېر لیکنې کړي دي. ده د احمد شاه بابا پښتونولي ستایلې او په دې باب یې یوه لیکنه کړې ده. دا دی دلته دا لیکنه د احمد شاه بابا په باب د خادم صیب د ذهنیت د یوه تصویر په توګه وړاندې کوو:

د احمد شاه بابا پښتونولي

((کوم وخت چې نادر شاه افشار په مشهد کې په خپله د ایرانیانو له لاسه په قتل ورسېد، نو احمد شاه بابا په فوځ کې لوی جرنیل و. د نادرشاه د وژلو په وخت کې پرته له احمدخانه نور نهه تنه پښتانه سرداران هم د نادر شاه په عسکرو کې په ایران کې موجود وو.

یو له دغو نهو تنو څخه حاجي جمال خان د پاینده خان پلار او د وزیر فتح خان او د امیر دوست محمد خان نیکه او د مشهور مجاهد او وطن پرست غازي اکبر خان ورینکه و، فیریر فرانسوي د پښتنو د تاریخ په (٦٨) مخ کې لیکي چې دغو سردارانو ته تجربې ثابته کړې وه چې د پښتنو د محکومیت او غلامۍ اصلي سبب د دوی بې اتفاقي، اغراض او کورنۍ جگړې دي، نه د رقیب قومونو زور او قوت!

په دې وجه دغو سردارانو د نادرشاه له مرگه پس یوه جرگه وکړه او په هغې کې یې په قران قسم وکړ، موږ به پس له دېنه په مینه محبت او اتفاق یو تر بله ژوند کوو.

دوی دغه جرگه د یوې میاشتې لپاره خپره کړه او ویې ویل چې په دغه موده کې باید موږ په فکر سره د پښتنو د رواجونو او روایاتو سره سم څه اصول پیدا کړو چې د پښتني حکومت بنیاد او اساس وي. د پښتنو سردارانو د دې جرگې یو محرک هغه حمله هم بلل کېده چې ایرانیانو د نادر شاه له مرگه پس په دغو پښتنو باندې کړې وه او په دغه حمله کې ډېر پښتانه د ایرانیانو له لاسه مړه شوي وو، څه موده پس بیا پښتنو سردارانو یوه بله جرگه وکړه په دې جرگه کې په قطعي طور پرېکړه وشوه چې پښتانه باید نور د هېچا غلامۍ ته غاړه کېښې نږدي. دوی تصمیم ونيو چې باید د پښتنو په منځ کې د ورورولۍ، اتفاق او تنظیم اساسونه تقویه کاندې په

دغه وخت کې د دغو پښتنو په مغزو کې د پښتانه قوم تاریخي عظمت او د خپلواکۍ جذباتو چپې وهلې او د پښتون قوم د جاه و جلال او شان و شوکت خوبونه به یې لیدل.

تر دې وروسته دغه سرداران او نور پښتانه کندهار ته راغلل، په کندهار کې بیا دغو مشرانو یوه جرگه وکړه او په دې جرگه کې یې په اتفاق نور محمد خان علي زی د فوځ له سپه سالاری موقوف کړ، ځکه چې دی د نادر افشار له لاسه ناست و. ددې نه پس دغو مشرانو د کندهار د ټولې علاقې یوه لویه جرگه راغونډه کړه چې په هغې کې د ابدالیانو، غلجیو، بلوڅو، هزاره و مشران شامل وو.

دوی په اتفاق سره دا خبره فیصله کړه چې د ایران سره تعلق پرېکول په کار دي چې ایرانیان او پښتانه بېل بېل خواص لري او یو پر بل حکومت نه شي کولای او دا یې لازمه وبلله چې دا جرگه دې خپل بادشاه غوره کړي چې هغه د خپل ملک او ملت د انتظام واگی په لاس کې واخلي. وایي چې پرله پسې اته جرگې وشوې، مگر هر کله چې له هرې خوا قوي سړی کانديد شوی و او ډېر طرفداران یې لرل فیصله کول ډېر گران کار و. په دغو کانديدانو کې ذکر شوی حاجي جمال الدین خان د محمد زو سردار او مشر موجود و.

وايي چې په دغو جرگو کې یو پښتون ملنگ چې ((صابر شاه)) نومېده هم شامل و، په اخره کې صابر شاه را پاڅېد ویي ويل: ((پښتنو! د خدای لپاره دا جرگې خپرې کړئ، دا څه شور او غوغا مو جوړه کړې ده؟ خدای تعالی په تاسو کې احمد خان یو لوی او دروند سړی پیدا کړی دی، هغه په ټولو پښتنو کې په هر څه ښه دی او قابل دی.

نو که تاسو خدایي کار نه منئ، نو د خدای تعالی قهر به درباندي نازل شي!) دا يې وويل او د اوربشو يوه كوده يې راوشوكوله او د احمدخان په پگړۍ كې يې وتومبله.

ويل يې خدای دې دا ستا تاج كړي، تر دې وروسته حاجي جمال خان او نورو ټولو سردارانو تقيرونه وكړل او د احمد خان په لاس يې بيعت وكړ. احمد خان د ټولو قومونو په مخكې په بېغرضۍ د حكومت كولو او د ټول قوم مشترك مفاد لټولو لپاره عهد او لوړه وكړه، په ۱۲۴۷ع كال په يو مسجد كې د احمد خان باقاعده تاجپوشي وشوه او د بادشاه لقب ورکړ شو. په دغه وخت كې د احمد شاه بابا عمر ۲۳ كاله و، مگر په رښتيا، ايماندارۍ، تقوى، نېكۍ په قومي جرگو كې په درنه وضعه، په مشوره كې د رايې په پخوالۍ، د قوم د اخلاقو څخه په واقعيت هر چا پېژندلى و، نو ځكه يې په ټولو پښتنو مخصوصاً په ابداليانو كې ډېر رسوخ درلود.

احمد شاه بابا پنځه ويشت كاله حكومت وكړ، هغه حكومت چې له نشته، ده شته كړى و، دده د وفات پر وخت يې د شمالي له خوا سرحد د امو درياب و، د كافرستان د غرونو پورې رسېدلى و او د لمر خانه پلو ته يې تبت كوهستان، ستلج او اباسيند حد و، جنوب ته يې د عمان خليج و او غرب يې خراسان، ايران او كرمان ته لگېدلى و. دده د حكومت دوره د پښتنو او نورو خلكو لپاره د سعادت، خوښۍ، ودانۍ، امن او عدالت زمانه وه. په احمد شاه بابا باندې د ځينو خلكو اعتراض دا دى چې ده ملكونه ونيول او ويې نه شو ساتلاى. مگر اصل خبره دا ده چې احمد شاه د خپل پښتني خوى پر بنا د جهانگيرۍ وړى نه و. په حكومت كې د هغه مقصد استعمار نه و، بلكه د امن او عدالت، مساوات او د خدمت په اراده ده دا

کړاوونه په سر اخیستي وو او شک نشته چې دی د پښتون ملت باني او سم خادم و! او دا کار د ده د عشق درجې ته رسېدلی و.

په دې ځای کې موږ نه غواړو چې د احمد شاه بابا په جنگونو، فتوحاتو او مبارزو څخه بحث وکړو، بلکې زموږ په مخکې یو سوال پروت دی د هغه جواب لټوو.

هغه سوال دا دی چې د احمد شاه بابا د دې ټولو حیرانوونکو کامیابیو علت العلل څه شی و؟ دې کې شک نشته چې احمد شاه فوق العاده شخصیت، نبوغ او لیاقت درلود.

مگر همدومره خبره د سوال جواب نه شي کېدای!

د سایل په زړه کې دا خدښه پاتې کېږي چې اخر دغه لوی انسان کومه لپاره غوره کړه چې دغې کامیابۍ ته ور باندې ورسېد؟ ځکه چې د لویو خلکو اصول او مقررات د ډېرو زمانو پورې د استفادې وړ وي. بله دا ده چې تاریخ یو تکرر خیز دی. که هغسې اسباب، علل، شرایط، اصول او مقررات بیا تکرار شي، ممکنه ده چې نتیجه ورکړي.

مخصوصاً د پښتنو د موجوده مشکلاتو په وخت کې د احمد شاه بابا د کامیابو اصولو په فلسفه غور کول، د هر مفکر پښتون او افغان وظیفه ده. اوس د تاریخ له پاڼو دغه جواب غواړو! پښتون لیډر قاضي عطاء الله خان مرحوم په خپل کتاب د پښتنو په تاریخ کې لیکي چې کوم وخت احمدشاه درانی په تخت کېناست، نو د ده په مخ کې دوه لوی کارونه پراته وو. یو د پښتنو خپرې او تیت و پرک ځانگې، د یو ملیت او قامولۍ په دایره کې راغونډول او بل هغو کې د مشترک قومیت جذبات تازه کول او ټینګول، بل د یو قوي او کلک حکومت ته دواړو ایښودل. هر کله چې احمد شاه بابا د پښتنو د خوی خصلت او د هغوی د رواجونو او عاداتو

څخه ښه واقف و او خدای تعالی ورته روڼ دماغ او صاف ضمیر ورکړی و، نو هغه د خپل حکومت لپاره یوه داسې طریقه غوره کړه چې هم فطري وه او هم د پښتنو په زرگونو کالو روایاتو برابره. داسې چې ده د ټولو پښتنو قومونو سرداران او مشران ځان سره د حکومت په ټولو معاملو کې شریک او شامل کړل. هغه ته دا معلومه وه چې څو پورې د پښتنو هر قام او هره قبيله د ازادۍ او خپل حکومت خوند وانه خلي او څو پورې چې زه دوی ته د حکومت په هره شعبه کې برخه ور نه کړم، تر هغې په دوی کې د قامولۍ جذبه او د قومي ژوندون احساس ټینګول مشکل کار دی، نو احمد شاه بابا د پښتنو د قومونو کورنۍ چارې لکه د مشرانو مقرول، داخلي امن، فیصلې کول، ماتې ګوډې د خپلو پښتني اصولو د شرایطو لاندې په جرګو سمول او داسې نور کارونه خپله قومونو ته ورپرېښودل او په لویو لویو خبرو کې لکه د نورو قومونو سره جنگ یا صلحه کول یا په ټول ملک کې د یو خاص نظام یا قانون جاري کول، یا په خلکو باندې غیر معمولي محصول یا مالیه لګول او په دغسې خبرو کې به یې د قومونو د مشرانو او سردارانو سره مشوره کوله او صلا به یې ور نه اخیسته. بیا به یې اقدام کاوه. احمد شاه بابا د پښتنو هر قوم ته په قومي اصولو د شاهي فوځ لپاره د لښکرو ورکولو تعداد معلوم کړی و، د احمد شاه بابا لوی قابلیت دا و چې هغه خپل هر کار ته قومي رنگ ورکاوه.

هغه ځان ته ((پښتون بادشاه)) وایه. ده به ویل زه پښتني قومیت او حکومت ټینګوم او د پښتنو د خیالاتو او د پښتو او پښتونولۍ د تهذیب او روایاتو په بنیاد حکومت غواړم. احمد شاه بابا به چې له پښتنو څخه هره غوښتنه او تقاضا کوله، نو د پښتو او پښتونولۍ له مخې به وه ((هغه به ویل: پښتنو وروڼو! د پښتو په روی ما سره دا کومک وکړئ!)) یا به یې ویل: ((پښتنو عزیزانو د پښتو د سرلوړۍ لپاره راولاړ شئ دا کار وکړئ!))

احمدشاه بابا به هېڅکله کوم داسې کار ته لاس نه اچولو چې د ټول قام مشترکه فایده او ګټه به په کې منظور نه وه.

د پورته اصولو په بنا هغه د پښتنو د لویو قومونو څخه نهو تنو مشرانو ته وزارت جوړ کړ او په ټولو معاملو کې به یې د دغه جرګې په فیصله عمل کاوه. د ټول قوم او سردارانو ژبه په جرګو کې او بهر له جرګو څخه پښتو وه.

فیصلې به د پښتو په رواج او قانون کېدې. هېڅ کار به د قام د مشرانو د منظوري نه بغیر نه کېده. رښتیا خبره دا ده چې لوی احمدشاه د لوی افغانستان لوی بادشاه نه، بلکې مهربان پلار و، ځکه نو خلکو ورته (بابا) لقب ورکړو، په پښتني تهذيب کې د دېنه بل لوی او معنی دار لقب نشته. دا نه وه چې ګوندې احمد شاه بابا یوازې د پښتو مشر، محبوب، بادشاه او پلار و، بلکې د افغانستان نورو قومونو هم ده ته د همدغه احترام په نظر کتل، ځکه چې احمد شاه بابا د حکومت کولو لپاره یو څه اصول لرل، دا اصول اگر چې پښتني وو، لېکن د حکومت فواید او ښېګڼې د کوم خاص قوم او خاص ټبر له پاره مخصوص نه وې، بلکه ټول مملکت په کې مساوي و.

پښتني اصول د نظم او انتظام، د حکومت د تحکیم، د خلکو د خوشالۍ، ازادۍ او مساواتو ساتلو او په یوه نقطه راغونډولو لپاره منل شوي وو. د دغو لوړو او عالي اصولو په بنا خلکو احمد شاه بابا یو بادشاه نه، بلکې یو ولي او د برخې خاوند ګڼلو، کوم وخت چې احمد شاه بابا په تخت کېناست، نو دسټي یې د قامونو ((لویه جرګه)) راوبلله. دې جرګې ته یې په خپل سلطنت کې د هغو ټولو علاکو د شاملولو تجویز وړاندې کړو چې هلته پښتانه اوسېدل. په دغو علاکو کې غزني، کابل، پېښور، هرات او

د پښتنو ځینې نور غربي ولایات شامل وو، چې د ایران په لاس کې وو. جرگې فیصله وکړه چې دا علاقې دې ازادې کړي شي. ولې عجالتاً د کابل، غزني او پېښور د ازادۍ لپاره اقدام لازم وبلل شو.

د کابل گورنر یو سړی و چې ناصر خان نومېدو، دی د مغولو له خوا مقرر شوی و، خو کوم وخت چې نادر شاه دی مات کړو، نو بېرته یې له خپلې خوا په همدغو علاقه مقرر کړو، احمد شاه بابا، ناصر خان ته ولیکل چې دغه علاقې د پښتنو دي. دا خوشې کړه، ناصر خان انکار وکړ. دا وخت د کابل په بالاحصار کې ۱۲زره قزلباش پراته وو، چې نادر شاه د ځان سره راوستي وو. دا خلک ناصر خان د جنگ لپاره تیار کړل. له بلې خوا یې کوشش شروع کړ چې هزاره او اوزبک په فوځ کې ونیسي، مگر ((هزاره او اوزبک د احمد شاه سره د جنگ کولو نه انکار وکړ)) او ناصر خان ته یې چور پرېکړی جواب ورکړ. تر دې وروسته ناصر خان د یوې معمولي مقابلې نه وروسته میدان پرېښود او وتښتېد. په دغه شان سره د قومي او ملي قوت او اتفاق په مقابل کې هېچا د مقاومت تاب نه درلود. ناصر خان له اټکه پورېوت او ټول پښتني هېواد د احمد شاه د بیرغ لاندې د عزیزولۍ په رنگ کې متحد او متفق شو.

د احمد شاه بابا په لاس دراني، غلجي، یوسفزي، د اشغر محمدزي او مومندو نه راواخله تر سیستان او کاکړو پورې ټول پښتانه یو قام او یو ملت شو. ایلغنستین وایي چې د احمد شاه د پښتنو سره دومره مینه او محبت و چې که چېرې به کومې قبیلې د ده نه بغاوت وکړ، نو هم ده به ورسره د جنگ کولو نه ډډه کوله. د ده دا نه پېرزو کېده چې د ده په لاس دې پښتنو ته د ځان یا مال نقصان ورسېږي، احمد شاه بابا په یوسفزو، ترکاڼو، گیگیانو، تخانخېلو، بر مومندو، د هشنگر شنگر محمدزو، خلیلو،

مومندو، اپریدو، شینوارو، ورکزو، داودزو، خټکو او بنگښو ته (بر دراني) ویل او خپل نږدې قام یې گڼلو.

د جنوري په ۱۱-۱۲۴۸ع کال کې چې حیات الله خان د پنجاب مغلي گورنر په لاهور کې د احمد شاه بابا په مقابل کې ماتې وکړه او ډیلي ته وتښتېد، نو احمد شاه بابا د لږ توقف نه وروسته د ډیلي په خوا روان شو. د ډیلي شهشاه دوه لکه، لښکر د ده مقابلې ته را وایست او قمرالدین صدراعظم یې ورباندې سپه سالار مقرر کړ. په ۲۵ د فبرورۍ د مغلو فوځ سره هند ته راوړسېد. دوی لیدل چې علی محمد خان د سر هند گورنر چې یو پښتون سړی و، قلعه یې پرېښې ده او په خپله تللی دی. اوس نو دوی ته څرگنده شوه چې پښتون د پښتون ورور سره جنگ کول نه غواړي. د پاني پت په مشهور جنگ کې د احمدشاه سره پنځوس زره فوځ و. په دې پنځوس زرو کې لس زره هغه کسان وو چې نواب شجاع الدوله د حافظ رحمت خان د کورنۍ مشر، د ځان سره د احمد شاه بابا د کومک لپاره د روهلکیندې نه راوستي وو او علاوه دېرش زره نور روھيلي هم د ايله ناچارۍ په طور د احمد شاه بابا تر څنگ حاضر وو. پښتانه چې هر ځای وو احمد شاه بابا ته یې د بادشاه په سترگه نه، بلکې د خپل مشر او لیدر په سترگه کتل او د ده امر یې بې دلیلې منلو. په دغو دلایلو دی، په هر ځای کې کامیابېدو. د احمد شاه بابا شخصي اعمال بېخي پاک او صاف وو کومې وړانۍ چې د مشرق په سلاطینو کې دغه وخت موندل کېدې په ده کې نه وې. په معاملو کې بالکل سم، په لوظ قول کې ډېر پوخ و. پنځه وخته لمونځ به یې کولو، هېڅ نشه یې نه کوله. د هر قسم حرص، منافقت، لالچ او ظلم څخه پاک و. په قومي معاملو کې هغه په خپل قوم بلکل مین او شیدا و. فیرید وایي چې احمدشاه په خپل سلوک او محاوره کې

ایماق، تایمني، بلوچ او نور چې د چا ژبه پښتو او نژاد پښتون نه و، پښتانه نه بلل.

احمد شاه بابا خپل ولیعهد ته نصیحت کې ويلي وو چې هېڅکله باید د چا غور، پوزه غوڅ نه کړی شي. د ښځو طلاق هغه ډېر بد گڼلو او د بادار نه یې د خپل مریي د وژلو اختیار سلب کړلو. بادشاه ته په دربار کې تیتېدل او ځمکه ښکلول هغه شرک گڼلو، حکم یې کړی و چې د بادشاه د احترام په وخت کې دې سړی لاس په تندي ږدي او سلام دې کوي. د علماو مجلس یې ډېر خوښ و او له هغوی څخه یې د دین او دنیا معلومات حاصلول او استفاده به یې کوله. د حکومت د انتظام لپاره هغه باقاعده قوانین منظم کړي وو او لوی واړه ټولو د دغو قوانینو یوه پیسه نه اخستله. حتی الوسع به هغه خپل لوی مخالفین هم نه وژل، د پښتنو د قومونو په منځ کې به هغه د یو پښتون په حیث جرگې او روغې کولې. د پښتو په ادبیاتو کې هغه ډېر اوچت معلومات او علم لرلو او په خپله د پښتو شاعر هم و، د علماوو فضالوو د رایې د ازادۍ احترام به یې ساتلو. هغه په هېڅ مصیبت او تکلیف کې له خپلې رایې څخه نه اووښتو. فیریر فرانسوي مورخ وایي د احمد شاه عهد د خلکو لپاره د ښېگڼو او خوشحالیو عهد و. احمد شاه په خپله ډېره ساده وضعه او سلوک د خلکو په زړونو کې ځای نیولی و. خلک ورته په ډېره اسانۍ سره رسېدی شول. خلکو سره یې سختې خبرې نه کولې. خلک به یې رضا ساتل او هېچا د هغه د فیصلو نه شکایت نه و کړی. میلن هم د دغو ټولو خبرو تصدیق کړی دی، نو مورخین وایي: چې احمد شاه طبعاً نرمی او رحم ته مایل و. اگر چې په حکومت کې سړی سختی کولو ته اړ کېږي. د احمد شاه طبیعت بشاش او خوش خوښه و. په دربار کې خو به یې خپل وقار ساتلو. مگر عموماً د هغه

طبیعت او سلوک د خلکو سره په سادګۍ او اخلاص بنا و. ده به کوشش کاوه چې ځان کې د بزرګانو خوی خصلت پیدا کړي.

د احمد شاه بابا په باب د ټولو مورخینو د اړاو خلاصه ده: ((احمد شاه په اصلي معناوو کې پښتون او د پښتنو د قومیت باني و. د هغه زمانه کې غیرت او عزیزولۍ ته پښتو ویل کېده. دینداري، مېلمه پالنه او بهادري پښتو بلل کېده. هر یو نېک او ښه صفت د پښتو په تعریف کې داخل و او د ده د دربار ژبه پښتو وه او د ده د سردارانو ټول خصلتونه په پښتو بنا وو. د عزیزولۍ ټکی د ده د زمانې نه شروع شوی دی. د دغې عزیزولۍ په نوم ده ټول قام د خپل ځان نه راچاپېر کړی.))

(۲۳: ۴۸۸-۴۹۲)

پر پورتنیو شاعرانو او مطرحو شخصیتونو سربېره یو شمېر نور داسې شخصیتونه او لیکوال هم شته چې خادم صیب یې له اثارو او افکارو سره خواخوږي ښودلې، د هغوی اثار او افکار یې مطالعه کړي، پر هغوی یې لیکنې کړي، لکه خپله اعلیحضرت محمد ظاهر شاه، خان شهید عبدالصمد خان اڅکزی، فقیر صاحب، سپه سالار شاه محمود خان، سردار محمد هاشم خان، عبید زابلی او ګڼ شمېر نور چې دلته یې له تفصیلي بیان څخه تېرېږم، ددې ترڅنګ استاد خادم په خپلو ژورنالیستیکو لیکنو کې هغه مهال ګڼ شمېر نور داسې شخصیتونه، لیکوال او مهم افراد یاد کړي چې ده د بېلابېلو خپرونو د مسؤل په توګه دنده ترسره کوله.

د استاد خادم په دې ډول لیکنو کې د سیمې او نړۍ له مطرحو لیکوالو او شخصیتونو سره د ده روحي او فکري پیوند څرګندېږي. پر هر چا چې هر ډول لیکنه شوې، یا ورته نظم ځانګړی شوی، نو په هغه کې بیا نور ډول ډول مثبت پیغامونه پراته دي، چې کله څوک دا لیکنې او

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

نظمونه لولي، نو د اصلي شخصیت د ځانگړنو او ښېگڼو د بیان ترڅنگ له گڼ شمېر نورو داسې مرتبطو، نویو او ښکلو موضوعاتو سره مخامخېږي چې د اصلي موضوع ترڅنگ دا نوې موضوعگانې لا پسې خوندورې دي. که د خادم صیب د فکر پر همدې برخه هم تفصیلي کار وشي، نو د (PHD) د یو بل تېزس لیکنې ایجاب کوي.

۸- سید جمال الدین افغان: سید جمال الدین افغان د

افغانستان د معاصر تاریخ یوه ځلانده څېره ده. د ده له لیکنو او افکارو نه یوازې افغان لیکوال او پوهان متاثر شوي دي، بلکې ټول ختیځ او په مجموعه کې ټوله اسلامي نړۍ د ده له اسلامي افکارو و الهام اخلي. اسلامي ورورگلوې او اتحاد د سید جمال الدین افغان د ایډیالوژۍ محور جوړوي. د خادم صیب له

خوا سید جمال الدین افغان ته په دې ویل شوي نظم کې د هغه ټوله مفکوره او کړه وړه په ډېر دقت سره بیان شوي دي. ښه به وي چې خپله دې نظم ته تم شو.

سید جمال الدین افغان ته

ستا منتظره افغانستان دی
سیده راشه دا موارمان دی
سوری ځیگر دې لبرابنکاره کړه
سوی ټټر دې لبرابنکاره کړه

بنګلی بشر دې لېږانېکاره کړه
عشق مضمردې لېږانېکاره کړه
محفل جوړ شوی ستا د بیان دی
سید هراشه دا مو اړمان دی

په سفر لارې ولې له مونږه
مروړ لارې ولې له مونږه
بې خبر لارې ولې له مونږه
لاس په سر لارې ولې له مونږه
واړه ملت دې نن قدر دان دی
سید هراشه دا مو اړمان دی

لکه نسیم وې تل ناقراره
گلشن ویده ووتنه وې بیداره
ژوندون دې صرف کړو ملت د پاره
شرق دې خبر کړو له خپله کاره
غږد (درا) کړه تیار کاروان دی
سید هراشه دا مو اړمان دی

مړ اوړ دې بل کړ مصر و ایران ته
جګ په منبر شوې هند و افغان ته
بې ځانه ترک دې راجع کړه ځان ته
مسلم دې وویست بیا و میدان ته

ستا په نغمو کې تاود باران دی
سید ه راشه دامو ارمان دی

بوټي د لاس ستا نن د ثمر شو
اگاه له حاله مصر و ازهر شو
جگ د اقبال لمر ستا په اثر شو
نن په توحید بیا اسلام خبر شو
شام کې د زړه غږ ستا ارسلان دی
سید ه راشه دامو ارمان دی

په ډېره مینه ستا د دیدن کې
بلبلې وایي اوس په چمن کې
قدم مو کېږده بیا په گلشن کې
هغه حال شته نن په وطن کې
چې زړه خوږ من ستا ورته ستومان دی
سید ه راشه دامو ارمان دی

تیاره ظلمت کې اعلام دې راوړ
لانسټ نارا، پیغام دې راوړ
بې خوده قام ته انعام دې راوړ
د حریت بڼه ډک جام دې راوړ

څه گوټ د خوند و یاد مو هر آن دی
سید ه راشه د اموار مان دی

بانگ د تعالو الی دې ووې
په بنار و د بنسټ و صحرا دې ووې
سردژوندون او عقبه دې ووې
څه بڼه په خوند او رسا دې ووې
قام دې هر غر غر روح روان دی
سید ه راشه د اموار مان دی

غافلان جگ شو ستاله اذانه
مړی ژوندی شو ستاله بیانه
غږ د لیک شول هره ځوانه
جومات جوړ شو چول و بیديانه
دا غمو په زړه ستا لوست د قران دی
سید ه راشه، دا اموار مان دی.

(۱۲: ۴۹۶-۴۹۸)

په پورتنۍ نظم کې هم د افغان سید جمال الدین، فکر، هیلې او
فکري نړۍ لید انځور شوی او هم سید جمال الدین افغان ته د خادم
صیب د عقیدت، درناوي او اخلاص انځور ښکاره کېږي.

۹- ټوکل بابا: په پښتو ولسي شاعرۍ کې ټوکل بابا یو نامتو او
وتلی نوم دی. دی اصلاً د پخواني کوز کونړ او اوسني ننگرهار د ښېوې

ولسوالۍ اوسېدونکي و، د ده نوم د عوامو پر ژبه خور دی. خو څومره چې د ده نوم یادېږي، شعرونه یې هغومره عوامو ته نه دي رسېدلي. د دې علت دا دی چې موږ د خپلې ولسي شاعرۍ پر څېړنې زیات کار نه دی کړی. په ننگرهار کې یو متل دی: ((نن وي که سبا وي، توکل له ښېوې تلۍ)) توکل بابا مشهور و، خو شعرونه یې له ولسي سندرغاړو پرته د ډېرو خلکو لاسته نه وو ورغلي، تر هغه وخته چې خادم صیب دا لیکنه کړې، د توکل بابا په باب ډېر کم لیکلي معلومات موجود وو.

څرنگه چې خادم صیب هم په همدې سیمه کې لومړني ديني تعليمات کړي وو، نو دې سیمې سره ډېر اشنا و، نو ځکه یې پر توکل بابا دا لیکنه وکړه. اوس په ښېوې ولسوالۍ کې د (توکل بابا) په نامه یوه لېسه هم شته، د خلکو په منځ کې دتوکل بابا خاص احترام موجود دی. ښه به وي چې دزیاتو معلوماتو لپاره د خادم صیب لیکنې ته تم شو:

توکل د ښېوې

((ښېوه په کوز کونړ کې د شگې څخه څلور کړوه بره یو لوی کلی دی، د دې کلي څخه دسپین غره خوا ته د ((نور)) دره ده چې کوز سر ته یې بودیالی وایي، توکل په بودیالی کې د ملک سیدال د کلي دی، داسې برېښي چې په قام ساپی دی، اورېدلي مو دي چې توکل په اوله کې یو شوقي ځوان و او د ساز و سرود شوق یې درلود، اکثره به یې غزل سرايي کوله او د ساز و سرود په مجلسو کې به شریکېده، په اخره کې د ده وضعیت بېخي وگرځېد او یو بل کیفیت پر طاري شو، دا کیفیت د استغراق او محوه کېدو کیفیت و، په دې حالت کې د ده شعر هم جاري شو، دا جریان څنگه جریان و؟ دا یو بند دریاب و چې ناڅاپه یې بندونه یوړل او راخلاص شو، په داسې شان چې هېڅ شي یې مخه نه وه نیولې!

توکل سوونه او زرگونه بدلې جوړې کړې دي، د ده شعر هر څه چې دی ټول غزل دی، رباعي او چاربيته او نور اقسام نه لري.

او غزل یې هم ټول یو مخصوص اهنګ او وزن لري چې ډېر دلکش او خوندور دی، دی د نورو شعراوو غوندې په مختلفو زمینو او بحرو کې نه دی ګډ شوی، د ده شعر ټول د عمیق او ژور عشق او محبت او سوز و ګداز د یوې بلې دنیا څخه حکایت کوي.

د توکل ډېر ډېر غزل اوس هم د ننگرهار او پېښور د سازنده ګانو په خولو جاري دي، سازندگان عادت لري او د توکل د غزلو لپاره د دوی په منځ کې یو مخصوص وخت ټاکل شوی دی چې هغه کراره شومه او د نیمې شپې پس وخت دی، په بل وخت کې د توکل غزل نه وايي.

په دغه وخت کې چې کاینات د شپې د سکوت په ژوره کې پراته وي.

او د ډېر لرې لرې نه هم بې چرګانو د وار په وار اذانونو او کبرو د خوړو ساندو څخه بل اواز نه اورېدل کېږي او عالم د خوب په شرابو مخمور وي، په دې وخت کې د توکل غزل د ساز او سرود سره دومره کیف پیدا کوي چې سړی د دې عالمه اوچتوي او یوې داسې دنیا ته چې د ستورو د دنیا څخه هم پورته ده، هلته یې بیایي او له خونده سړي ته ټالۍ ورکوي!

د توکل په غزلو کې چې کومه د عشق او محبت جذبه لیدل کېږي، هغه د نورو له هغو څخه سوا او بل رقم ده، له دې څخه د یو عالي او بې زواله مینې بوی راځي، په دغه معنوي خواصو کې د توکل غزل د رحمان بابا رباعي ګانو ته ورته او تر نورو ټولو شاعرانو پورته دی.

که څه هم توکل ناخوانه سړی دی، مگر د شعر موهبه یوه لاهوتی موهبه ده، څومره چې په فطري استعداد او تناسب باندې اړه لري، هغومره تعلیم او زده کړه په کې دخل نه لري، همدا خبره ده چې د سړي دا رقم شعر محل د ډېرو تعجب او حیرت دی!

توکل د یوه ځانته اسلوب موجد دی، تر توکل وروسته نورو ډېرو شاعرانو د ده پیروي کړې ده، مگر په دې لاره کې د ده حد ته څوک نه دي رسېدلي، په تېرو شاعرانو کې یوازې (میرا) د ده په رنگ غزل ویلی شي، گومان کاوه شي چې دوی دواړه سره معاصر دي او تر (۱۲۵۰هـ) وروسته اوسېدل، دلته یوه خبره بله هم د یاد وړ ده، هغه دا ده چې دا میرا هغه میرا نه دی چې زموږ په تذکره (د پښتو شاعرانو تذکره چې موږ اوس لیکلي ده) کې د قلندر سره یو ځای ذکر شوی دی، د قلندر میرا شاعر نه دی، بلکې د قلندر شاعر معشوق دی.

قلندر یې د خپل نامه سره یادوي او دا میرا پیاوړی شاعر دی.

د توکل د سبک خواص دا دي:

۱- مخترع د یو مخصوص سر او اهنګ دی.

۲- د مجازي محبت د نړۍ پردې لاندې یوه بله دنیا او بې زواله محبت ښيي.

۳- د ژبې استعمال په داسې طور سره کوي چې هېڅ رقم تکلیف په کې نه وي او سړی گومان کوي چې روان نثر دی، دی په کلام کې د تخیل د لوړوالي او د ژبې د محاورو او متلو په استعمال خوږوالی او جذبات پیدا کوي، په تخیل، تمثیل او استعاراتو کې د پښتانه له محیطه نه وځي.

په دې لحاظ چې د توکل غزلیات د کتاب په صورت نه دی ټول شوي چې موږ په کې انتخاب وکړی شو او د ادبي تبصرې لاندې یې راولو، نو هغه چې په لاس راځي، دلته یې د نمونې په ډول لیکو، که څه هم زموږ د پورته ادعاگانو اثبات ونه کړی شي.

غزل

(۱)

په گلشن کې د بلبلو شور ما شوردی
غمازان چې غمازي کا مخ یې توردی
د هغو چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی په عاشقو ظلم زوردی
ما به دم کړې د وصال په منرونو
سور پېزوان دی او د دار په شونډو شوردی
درسته شپه انوار وړې تر سهاره
د سهار د وخت رحمت گوره لا نوردی
د دنیا له عیشه وتی سراسردی
چې بل شوی د هغو د مینې اوردی
سردې نه پورته کوي د غم له تاله
توکل! نن دې څه کانی په کوردی.

(۲)

پرېږده چې مې مړ کي شاه لیلیا په تېره توره
ستا ظلم و جفا ده یاره ما و ته منظوره

زه که بېگناه د ستال له لاسه شاد ت موم
ته که رانه لاړې رب به را که جنت حوره
ډېر دا ستا په شان زېر زمین شو بې شانه
پرېږده کبر پرېږده نوره مه گرځه مغروره
راغی په توکل پسې چپاود غمازانو
اوس به یې سرغوخ کا په چاره او یا په توره.

(۳)

شال لیل په تور وړبل ایښي گلونه
اوس روانه ده په سیل کوي سیلونه
بال و پرمې د هجران په لمبو و سو
چاته نه وایم د سوي زړه حالونه
توکل دې تل صفت د خال و خط کا
سپین دندان دې مروارید شونډې لالونه. ((
(۲۳: ۱۵۱-۱۵۳)

د توکل په باب معلومات که له یوې خوا له نومړي ولسي شاعر سره د
خادم صیب مینه او لېوالتیا څرگندوي، نو له بلې خوا د هغه شعرونه
خوندي کوي. د توکل پر کلام د استاد خادم دغه تبصره او تحلیل موږ ته
هغه مهال د پښتو ولسي ادب د پېژندنې لپاره ښه وسیله کېدی شي. له بلې
خوا ادب تاریخ ته د دې موادو خوندي کول ډېر زیات گټور دي. پر
ولسي ادب باندې د استاد خادم د پوهې احاطه بل هغه ارزښت دی چې
موږ ته د دې ډول شاعرۍ تحلیل او څېړنې ته ښه زمینه برابروي.

۱۰ - باچا خان (فخر افغان): په شلمه پېړۍ کې د پښتنو او

سیمې یو ستر ملي او مبارز شخصیت دی. نږدې اويا کاله یې ملي مبارزه وکړه او نږدې (۳۰) کاله یې د انگرېزانو له خوا په زندانونو کې تېر کړل. ده د هند په ازادۍ کې فعاله ونډه واخیسته، خو د پښتونستان د ازادولو په لاره کې خپل ملي ارمان ته ونه رسېد، ده په سیاست کې د سپړتوب لاره ونيوه، (عدم تشدد) یې اختیار کړ، جنگ جگړې ته یې لاس وانه

چاوه، د خدایي خدمتگارو تحریک یې جوړ کړ او د پښتنو د پرمختیا لپاره یې تعلیم او سواد یوه اساسي لاره وگڼله. د باچا خان نظریات د سیمې پر ډېرو لیکوالو خپل تاثیر کړی دی. خادم صیب هم په دې ډله کې شامل لیکوال دی. ده فخر افغان ته گڼ شمېر شعرونه او لیکنې لیکلي دي، چې دلته یې ځینې د بېلگو په توگه راوړو:

((راتگ دې پسرلی دی پې چمن فخر کوي
د ناز په تش کتلو دې گلشن فخر کوي
کولی شي په بڼه ژبه تعریف ستا د کمال
په ټول چمن کې نن ځکه سوسن فخر کوي
چې بڼکل یې شي نصیب د قدمونو داشنا
هغه خاوره په مشکو د ختن فخر کوي

د میندو سرلورې دی د زامنو په نبوغ
 د نبو زلمو په سرباندې وطن فخر کوي
 په خیر راغلي وطن لره زمونږ فخر افغانه
 په یاد ستاد نامه شعرو سخن فخر کوي
 (خادم) چې په اخلاص شي خوګ د ملک و د ملت
 وطن یې پس له مرګه په مدفن فخر کوي. ((
 (۱۲: ۱۲۱)

استاد خادم دا نظم فخر افغان ته د (۱۳۱۷ل) کال د کب پر (۱۳مه)
 نېټه لیکلی دی، دا هغه مهال و چې پاچا خان له محکوم افغانستان څخه
 ازاد افغانستان ته سفر وکړ، دلته یې د هېواد بېلابېلې سیمې وکتلې او له
 گڼو ولسونو سره یې ملاقاتونه وکړل.

خادم صیب چې د خپل وخت یو مفکر شاعر او د ملتپالنې د
 ښوونځي لېوال او مینوال وو، د پاچا خان افکارو پرې ډېر تاثیر کړی و، نه
 یوازې پورتنی نظم یې ورته ویلی، بلکې ډېر نور نظمونه یې هم ورته ویلي
 دي، د بېلګې په توګه به یې دا بل نظم هم وگورو. دا نظم یې بیا تر هغه
 پخواني نظم، شپږویش (۲۶) کاله وروسته ویلی دی. دا ددې مانا ورکوي
 چې د (۲۶) کلونو په بهیر کې له پاچا خان سره د خادم صیب مینه
 هماغسې توده پاتې شوې ده. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۳ل) کال د
 جدي پر (۱۰مه) نېټه په کابل کې لیکلی دی.

((د پښتو او پښتنو به لاسه حال و
 که ته نه وای ای بابا فخر افغانه
 د پښتون شان دې بیا ونښودو دنیا ته
 تکلیفونه دې ډېر وګالل بې شانه

دا د چاپه نوم ویده پښتون راوینښ شو
 مارگلی نه ترهرات او بدخشانه
 د تکل په لاره ډار له هېچا نشوې
 اولوالعزمه و بهادره، پهلوانه
 د همت تخم دې وکاره په ملک کې
 پښتونخوا دې په بل رنگ کړله و دانه
 په افغان کې دې د مینې مشال بل کړ
 پلوشې یې پورته کېږي تر اسمانه
 د پښتون توره د ورور په وینو رنگ وه
 د خپل قام په تباهی یې وه مېړانه
 کتاری یې وه تر ملا ټوپک په ولي
 د تربور د مرگ له پاره سرگردانه
 تا یې توره، ټوپک واخیستل له لاسه
 د تربور کور ته دې بوتللو پښېمانه
 د ښمې دې په ورورۍ کړله بدلې
 لارښوونکيه و راهنمایه مهربانه
 د خدایي خدمتگاری پیغام دې راوړ
 هدایت دې پښتنو ته له اسمانه
 ته د ښمن د استعمار او استبداد یې
 رحمتونه دې په تاوي له رحمانه
 ته به مړ شې، مړ به مړه شو، ټول به مړه شي
 د پښتون نوم به ورک نه شي له جهانې
 اباسین به په مستی مستی بهېږي

غورځوي به سپين ځگونه له دهانه
 سپينې واورې به په لوړو غرو ورېږي
 له پاميره، تر خيبره او کاغانه
 کاروانونه به چلېږي تل تر تله
 له امون نه په خيبر تر هندوستانه
 په بل شان به تاريخونه ليکل کېږي
 وي هېر شوي به وختونه له هر چانه
 خوستا نوم به د پښتون په خوله يادېږي
 خو چې وي د پښتنو خونه ودانه
 کاشکې نه وای کړه شوې دغه لاره
 ای د ټولو پښتنو قومونو پلاره
 په جامه د پښتانه کې لوی انسان يې !
 ته افغان يې، خو خير خواه د کل جهان يې !!
 (۱۲: ۴۰۲-۴۰۳)

پورتني نظم کې د باچا خان د مبارزو يو ډېر ښه تصوير وړاندې
 شوی دی، دا نظم په حقيقت کې کې د باچا خان د مبارزو يو مانيفسټ
 دی. د هغه ارمانونه تصويروي، د دې ترڅنگ له باچا خان سره د خادم
 صيب روحي پيوستون څرگندوي. د دې نظم له محتوا څخه دا خبره په
 ښه ډول څرگندېږي چې د خادم صيب پر روح و روان، فکر او نظر د باچا
 خان مبارزو او فکر څومره ژر تاثير پرې اېښی دی. خادم صيب نه يوازې
 په نظم کې د باچا خان د مبارزو تصوير کاږلی، بلکې په نثر کې يې هم د
 هغه په باب گڼ شمېر ليکنې کړي دي. که د باچا خان په باب د استاد
 خادم منظوم او منثور کلام ټول سره راټول کړو، نو يو ځانگړی اثر به ترې

جوړ شي. دلته به یې د نثر یوه بېلگه هم وړاندې کړو:

د پښتونستان لوی زعيمان

((خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان به په جېلخانو کې تر

کومه مريضان پراته وي؟

پنځه کاله او شپږ کاله بامشخته قید د یو داسې شخص د پاره چې عمر یې د (۶۰) او (۷۰) کالو څخه تېر وي، څه اسانه کار نه دی او بیا د یو داسې شخص د پاره چې په عمر کې یې تحقیر، سپکوالی، خرابه غذا، بنده هوا او بدني مشقت نه وي لیدلی، انسان خو له غوښو جوړ دی، له تیرو خو جوړ نه دی.

خان عبدالغفار خان د محکوم پښتونستان د سرحد د صوبې لوی زعيم، د خدايي خدمتگارو د حزب موسس او رييس او خان عبدالصمد خان د بلوچستان لوی زعيم او د وطن د حزب موسس او رييس چې دواړه په اوه ملیونه پښتنو کې نافذ الکلمه او منلي لیدران دي. د پاکستان د تشکیل نه وروسته په دې گناه چې دوی پښتونستان او د خپل وطن او قام ازادي غواړي، بې محاکمې او بې گفتگو په کوم وخت چې د فرنگ له قیده خلاص شوه، د پاکستان په جېل کې ولوېدل.

ډېر کلونه تېر شول، ډېرې وعدې راغلې او پوره شوې، خو هر وار پاکستان د دوی د قید ميعاد افزود کړ او پرې یې نه ښودل، اوس هېڅوک نه شي ویلی چې دا لوی زعيمان او دا اوه ملیونه پښتنو ازادي غوښتونکي به تر څه وخته بندیان وي؟ د دوی صحتونه خراب دي، د دوی زندگي تبا ده. ځینې پښتانه لیدران لکه قاضي عطاء الله په بندونو کې مړه شول. ایا پاکستان دا اراده کړې ده چې د دوی مړي دې له جېلخانو ووځي؟

که د وطن ازادي غوښتل دومره لویه گناه وای چې سزا یې مرگ وای، نو پرنګیان خو تر هر چا زیات د قوت خاوندان وو، نو خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی یې ولې په بندونو کې نه وژل چې هره دفعه به یې د غذا په نه خوړلو او د صحت په خرابېدو له بنده ایله کول.

قوي خبره دا ده چې که د سیاسي ازادۍ غوښتلو سزا مرگ وای، خو مسټر جناح، لیاقت علي خان او دا نور ټول به په بندونو کې مړه وو. بڼه، هر کله چې دا کار پرنګیانو نه کاوه، نو د اسلام مدعیان یې په کوم سند کوي؟

مخکې جرایدو ویلي وو چې د نهرو، محمد علي له خبرو او مفاهمې نه وپرومې به خان عبدالغفار خان ایله کړې شي. په لندن کې بناغلی محمد علي د جرایدو نمایندگانو ته ویلي وو چې زه پاکستان ته ورشم، نو د خان عبدالغفار خان په بند به غور وکړم. مبصرینو ویل چې د نهرو او محمد علي د ملاقات نه به وپرومې (خان) خلاص شي، مگر مونږ پوهېدو چې د پاکستان صدر اعظم دا کار نه کوي او دغه دی ویې نه کړ.

په دې ورځو کې محلي جرایدو د خان عبدالغفار خان یو دردناک تصویر نشر کړی دی. دا معزز سړی په یو ابتر حالت او مریضه قواره سره د بندیخانې د فولادي سیخونو هغه خوا ته ځادر اغوستی ښکاري، ناشر د فوټو په سر لیکلي دي:

((باچا خان د فرنگ له قیده وروسته د پاکستان په بند کې)) زه پوهېږم چې د دې تصویر په لیدو به هر پښتون وژاري، دا دی هغه تصویر موږ هم کاپي او نشر کړ.

پاچا خان خو هر چا ته معلوم دی چې دا څلورم، پنځم ځل دی چې شفاخانه په شفاخانه یې گرځوي او پاکستانی ډاکټران یې اېرېشن کوي او خپل مشقونه ورباندې کوي او اوس په لاهور کې پروت دی، یوه بله د زړه خبره د خان عبدالصمد خان اڅکزي هغه لیک دی چې ده د خپل یو دوست په ځواب کې د روژې نه مخکې لیکلی او دا خط مونږ ته د دهلي د تیج اخبار په ذریعه راغلی دی.

تیج وایي چې دا خط د لاهور د (اټار) نومې اخبار نشر کړی دی او مونږ ته د ډاک په ذریعه رارسېدلی دی. دا خط د هند او پاکستان نورو جرایدو هم نشر کړی دی. ((۲۳: ۹۲۴-۹۲۵)

۱۱- کامل مومند: دوست محمد خان کامل مومند د پښتو ژبې

یو لوی لیکوال تېر شوی، پښتو ادب ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي، په تېره بیا په څېړنیزه برخه او خوشال پېژندنه کې، دوست محمد خان مومند تر شلو زیات علمي اثار لیکلي، چې اکثره یې چاپ شوي دي. د کامل مومند شخصیت، اثارو او افکارو پر خادم صیب خپل خاص تاثیر لرلی دی او هغه ته یې د (۱۳۴۸ل) د غبرگولي، پر (۲۸)مه نېټه

یو نظم لیکلی دی، ددې نظم له محتوا څه ښکاري چې انگرېزانو د کامل مومند د تعلیم او کار مخه نیولې او دې کار د خادم صیب پر افکارو تاثیر کړی دی:

کامل خان مومند

((د انگرېزانو مراد تعلیمه !
پوه پښتون چې دې عاطل کړ
په غربي تعلیم لگیا شو
خو پښتو ادې فاضل کړ
له نړۍ رنځه ممنون یېم
غټ مومند یې چې کامل کړ
لوی کرم و له اسمانه
چې پښتون ته یې مایل کړ.))
(۱۲: ۱۹۴)

د پورتنی نظم محتوا ته په کتو سره خادم صیب د کامل مومند له
سیاسي ملي او پښتني افکارو سره خواخوږي څرگندوي او دا د خدای
لوی کرم گڼي چې د کامل په شان یو لوی انسان یې د پښتو او پښتنو
خدمت ته وهڅاوه.

۱۲- جهان زېب: جهان زېب د پښتنو یو بل ادبي او ټولنیز
شخصیت تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره هممهاله و، د هغه
افکارو د خادم پر فکر خپل تاثیر کړی او خادم صیب دې ته هڅېدلی
چې د هغه کار، فکر او مبارزه وستایي او هغه ته د غزل په فورم کې یو
ځانگړی نظم ولیکي، نظم ته یې هم د (جهان زېب په مینه) نوم ورکړی
دی. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۸)مه نېټه لیکلی
دی.

د جهان زېب په مینه

((زېبا گلونه جهان زېب په پښتونخوا کرلي
 تازه بڼونه یې په مینه د بابا کرلي
 ښکلی وطن، ښکلی پښتون، ښکلی پښتو ده په کې
 یا په وربل ښکلي گلونه دي لیلیا کرلي
 د عشق او مینې په هېواد او د مکېز په سیمه
 گل خندانې دا گلونه په خندا کرلي
 قربان دهغه پاکې خاورې د آدم نه شمه
 چې درخانی په کې باغونه د وفا کرلي
 توتیان به پورته د زېب سر د هغې ځمکې نه شي
 چې یې تخمونه د نغمو په کې پخوا کرلي
 د افغان زېبه، ته نواب وې چې گلشن دې که جوړ
 (خادم) ته گوره چې گلان یې په بېدیا کرلي.))
 (۱۲: ۱۳۰)

پورتني نظم کې خادم صیب د جهان زېب، پښتو او پښتونولي
 ستایي او په دې برخه کې د جهان زېب خدمت، د ستاینې وړ بولي، هغه
 ته د افغان زېب خطا کوي، څرنگه چې جهان زېب هغه مهال یو ټولنیز
 شخصیت و او خدمتونو یې څرگند وو، نو خادم ورته په خطاب کې وایي
 چې تا په نوایي کې گلشن جوړ کړی، خو خادم په بېدیا کې همدا فکر
 پاللی او گلان یې په کې کرلي دي. ددې نظم محتوا دا ده چې جهان
 زېب او خادم یوه لاره تعقیبوي او هغه پښتو او پښتنو ته خدمت کول دي.

۱۳- اجمل خټک: د پښتو په معاصرو ادبیاتو کې اجمل خټک

یوه ځلانده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې لوی لاس لري. د اجمل خټک افکار او شاعري د خپل وخت پر ځوان ادبي قشر خپل تاثیرات پرې ایښي دي. استاد خادم چې د اجمل خټک د زمانې هممهاله ادبي شخصیت دی، هم د اجمل خټک له نظریاتو سره یې نظریات ډېر نږدې دي او په ځینو برخو کې یې د هغه د افکارو رنگ هم اخیستی دی. د (غیرت

چغه) د اجمل خټک یو مشهور کتاب دی. د دې شعري ټولګې شعرونه دومره عام شوي وو چې خلکو به په مظاهرو او لوبو غونډو کې د شعارونو په توګه کارول، ان اوس هم د هغه له شاعرۍ څخه همدا ډول ګټه پورته کېږي. (د غیرت چغه) کتاب څخه یو غزل یو وخت د مشاعرې لپاره انتخاب شوی و، ګڼو مطرحو پښتنو شاعرانو ددې شعر په اقتفا شعرونه وویل او بیا دا مشاعره د یوه ځانګړي کتاب په بڼه هم چاپ شوه، استاد قیام الدین خادم هم د اجمل خټک د دې غزل په اقتفا یو شعر لیکلی دی. سربېره پر دې استاد خادم د اجمل خټک د زنداني کېدو او د هغه د مبارزو په باب نورې لیکنې هم کړي، دلته به یې لومړی دغه منظوم کلام ته نفوټه کوو:

د اجمل په شعر

خبرد زمانې له انقلاب لرې که نه؟
سبا ته به دغه ښکلی حباب لرې که نه؟

له سرو سترگو خمارو نه دې ځار شمه ساقي
 د خم د ځنځولو هم څه تاب لرې که نه؟
 راواچوه نامردې دا وخت نه به وي سبا له
 لږ نور هم چېرې وگوره شراب لرې که نه؟
 بهار د تازگۍ او رنگینۍ په تېرېدو دی
 مطربه په تخرگ کې دې رباب لرې که نه؟
 قومونه درنه والوته د برق په وزرونو
 افغانه ته هم فکر د شتاب لرې که نه؟
 بادشاه د قام په مینه جام د نوي ژوند اوچت کړ
 خادمه کوم غزل دې انتخاب لرې که نه؟ ((
 (۱۲: ۱۴۲)

استاد خادم دا پورته غزل د (۱۳۴۲ل) کال د ثور پر (۳۰) مه نېټه په کابل کې لیکلی دی. دا شعر چې د اجمل خټک د شعر په اقتفا لیکلی شوی، د خادم صیب د فکري قوت او هنري جوهر څرگندونه کوي. په هغه زمانه کې چې چا هم د اجمل خټک د غزل په اقتفا شعرونه لیکلي، اکثره یې تقریباً یوه مشترکه موضوع تعقیبوي، یانې همغه موضوع چې اجمل خټک پنځولې وه، پر همدې اقتفا د نورو شاعرانو ټول لیکل شوي شعرونه بیا د همغې موضوع پر محور راڅرخي.

د اجمل خټک فکر او د مبارزو تاثیر خادم صیب له ذهني مسیر سره برابر دی او پر هغه خوږ لگي، په یوه بل ځانگړي نظم کې اجمل خټک ته وایي:

اجمل ته

ما پېژندلی په پښتو باندې
اجمله وروره په نغمو باندې
مسحور په چغه د غیرت دې شومه
په افغاني ننگ و همت دې شومه
دا دې لا بله څه نعره وکړله
له پښتونوالي دې توبه وکړله.

د اجمل خټک په باب یې نور نظموڼه او نثرونه هم لیکلي دي، دا
یو نثر یې د هغه د زنداني کېدو په اړه دی چې ادبي رنگ هم لري.

اجمل خټک ولې بندي شو؟

((د یو متجسس شاګر پوښتنې

استاذ! هغه بله ورځ ما ویل چې زه یوه پوښتنه کوم، تاسو ویل چې
اوس د پوښتنو وخت نشته، نو اوس غواړم چې همغه پوښتنه وکړم:

استاذ: ښه وایه کنه هغه پوښتنه څه ده؟

شاګرد: ما دا پوښتنه کوله چې اجمل خټک ولې بندي شو؟

استاذ: کوم اجمل خان؟

شاګرد: ولې اجمل خټک د پېښور مشهور شاعر او اديب؟

استاذ: هو، پوه شوم اجمل خان د کومې ژبې شاعر او اديب دی؟

شاګرد: خو د پښتو ژبې شاعر او اديب دی کنه.

استاذ: په پېښور کې گوندې د پاکستان د حکومت له لاسه یوازې
اجمل خان خټک بندي شوی دی، بل څوک نه دي بنديان شوي؟

شاگرد: هسې خو معلومه ده چې ۱۲ زره پښتانه بنديان دی، خو د
اجمل خان بندي کېدل یوه تازه پېښه ده.

استاذ: ولې د صنوبر حسین بندي کېدل گوندې تازه پېښه نه ده؟

شاگرد: صنوبر حسین غریب خو پخوا هم ډېر وخت بندي و، هغه
خو خبره جوړه ده وایي چې خدایي خدمتگار او د فخری افغان د گوند
سړی دی. پخوا یې هم سیاسي کارونه کړي دي او اوس هم د پښتونولۍ
په ننگ ولاړ دی. صنوبر حسین خو معلوم سړی دی او اوس خو یې ډېر
احتیاط کاوه، خو د اسلام په مجله کې چې په پښتو یې چلوله، له یوې خوا
یې پښتو ته خدمت کاوه او له بله پلوه یې د پښتنو په تذلیل او غلامۍ
ژړل. ما اورېدلي دي چې صنوبر حسین خان د اسلام د مجلې د یوې گڼې
په سبب چې په هغه کې یې د (رحمان بابا) د سالگرۍ په باب مشاعره
شوې وه او په هغه کې د پښتنو حال ژړا وه، په هغه بندي شوی دی.

استاذ: ښه نو دغه مجله تا کتلې ده؟

شاگرد: نه، نه مې ده کتلې.

استاذ: دغه مجله پیدا کړه، ویې گوره، د اجمل خټک گناه به هم
درته معلومه شي!

شاگرد: ښه، استاد! تاسو به کتلې وي، هلته نو اجمل څه ویلي
دي؟

استاذ: هلته اجمل خان خټک یو ډېر دردناک شعر ویلی دی. په
هغه شعر کې نور څه نشته، یوازې د پښتنو عظمت، وقار، ددېبه، اخلاقي

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

سجا په دغسې بلاغت بیان شوي دي، چې په لوستو یې پښتون اوبښکې نه شي ټینګولای، ما یو ځل دغه منظومه د خپل یو دوست په کور کې واورېدله، چې ده راته لوسته. دومره مې پرې وژړل چې د پلار پر مرګ مې دومره نه دي ژړلي.

شاگرد: اهو درېغه ما هم یو ځل دغه شهکار لیدلی وای.

استاذ: هیله ده چې زه به یې دروښیم.

شاگرد: ښه، نو اجمل خان یوازې په هغه یو شعر چې هغه هم د پښتونولۍ په باب لیکل شوی بندي دی؟

استاذ: نور نو څه؟

شاگرد: ښوونکيه! په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنایې یادول هم ګناه ده او سړی به د خپل عظمت په یاد ژړلی هم نه شي؟

استاذ: ولې به ژاړي، د شاعر اوبښکې خو عروق تازه کوي او د قوم لپاره اوبه او ژوند دي. پاته شوه دا خبره چې ته وایې په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنایې یادول هم ګناه ده؟ دا خبره باید تا ته معلومه شي چې د پاکستان حکومت چې یو بې تاریخه حکومت دی، د پښتو او پښتونولۍ له اصطلاحاتو څخه دومره وېرېږي چې د توپ له ګولې نه دومره نه وېرېږي. دوی تل کوښښ کړی دی چې د پښتو او پښتونولۍ سرچینې په محکوم پښتونستان کې وچې کړي.

شاگرد: ښه، نو سیاست د خلکو له تهذیب سره څه کار لري؟ ژبه او تهذیب خو د هر قوم ازاد دی او هر قوم که څه هم د بل محکوم وي، د خپل تهذیب په ساتلو کې ازاد دی، لکه دین چې ازاد دی.

استاذ: ته د کوم ځای خبرې کوي؟ ته چې لگیا یې دا خو دنيایي قوانین او نړیوال اصول بیانوي. د پاکستان واکمن دا یو هم نه پېژني، په پاکستان کې نه دین ازاد دی، نه تهذیب او بل دا چې د دوی د ځانګړي سیاست نقشه غرب طرحه کړې ده.

شاګرد: نو دا خو ډېره بد اخلاقي ده چې د پاکستان سیاسيون یې کوي.

استاذ: په (خندا شو) د سیاستوالو په اند اخلاق او سیاست بېل بېل څیزونه دي، په ځانګړي ډول هغه سیاستوال چې د دین غړوندي یې شلوي دي، هغوی هېڅکله نه متجسس کېږي او نه د قوانینو او مقرراتو پابندي کوي.

شاګرد: دا نو څه خبره ده چې سیاست له اخلاقو بېل شی دی؟

استاذ: زه دا خبره اوس نه شم بیانولی، خو د (ماکیاولي) دغه نظریه ده او په دغه نظریه سره دین او سیاست سره بېل شوي دي او همدا لامل دی چې نن یې دنیا د بد اخلاقي په سیند کې لاهو کړې ده. مسلمانان باید دغه نظریه ونه مني، خو له بده مرغه د پاکستان حکومت د اسلام له دعوو سره بیا هم په بېله لاره روان دی.

شاګرد: دا په زړه پورې بیان به کله واورو؟

استاذ: که خدای کول په یو فرصت کې به یې واورو، خو اوس به پوه شوي یاست چې اجمل خان خټک او صنوبر حسین خان ولې بندیان شول او ۱۲ زره خدایي خدمتګاران ولې بندیان دي او پښتانه او پاکستان ولې له یو بل سره په ټکر کې دي؟ د پاکستان حکومت یوازې پښتانه نه دي، تنګ کړي، خپله د پاکستان مظلوم مسلمانان هم په بندونو کې

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

خوږېږي. الله دې رحم وکړي، نن ټول شرق وسطي خوځېږي او یوه قوه یې خوځوي. د پښتونستان مساله په دغو مسایلو کې یوه مساله ده.

دېره مهرباني، السلام علیکم ((۲۳: ۸۴۶-۸۴۷))

۱۴- خان عبدالولي خان: خان عبدالولي خان د پښتنو له

سترو سیاسي مشرانو څخه و، ده په سیاست کې د خپل پلار باچا خان لاره تعقیب کړه او د ژوند تر پایه یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړ. خان عبدالولي خان پر سیاسي فعالیتونو سربېره لیکوالي هم کړې او یو شمېر کتابونه یې هم چاپ شوي دي. (رښتیا رښتیا دي) دده د نامتو اثارو له جملې څخه دی. د ده فکر او مبارزې د استاد خادم پر

فکر او مبارزې تاثیر بنډلی او د همدې اغېز له امله یې هغه ته یو نظم ډالۍ کړی دی. په دې نظم کې یې هغه یو مشر او لیدر معرفي کړی دی:

عبدالولي خان ته

عبدالولي خان، مشر او لیږدې
پښتون چې څه دی، ټول یو ټبر دی
سل مودې ومري، یو مودې نه مري
ځینو ته لاس او زموږه سردی

زمونږه خانه، په مونږه گرانه
صاحب د عزم او لوی انسانه
که هر پښتون دې، د ملک ولي کړ
مشکلات واړه، به شي اسانه

قام خو مریض دی، مرض یې څه دی
مرض د سردی، د گېلې نه دی
سریې د بل دی، نور به یې څه کړو
که سریې ښه شو، بدن یې ښه دی

کولتور و هر قام ته لکه ساه ده
هو اقتصاد یې د ژوند بقا ده
قام دې ژوندی کړه، سیاست دانه
له عمرو پاتې، دغه خلا ده

هر استعمار چې قومونه گېر کړي
ټول خپل دودونه ورځنې هېر کړي
ذهن یې غلام کړي، که وي ازاد هم
هېریې په هېر او تېریې په تېر کړي

حسوده پرېرېده، خوشې سودا ده
دا ډلې نه دي، دا پښتونخوا ده

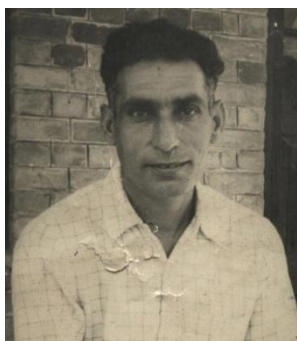
نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

بدې یې ماڅلې، دوستي یې ښه ده
دا نسځه تاته، د مسیحا ده

گولۍ باران شوې، درباندي ډیر کي
تاثیر یې پرېښود، زموږ ضمیر کي
د عشق د لارې، ترڅه خواږه وي
انسان ته رسي، چې وي تقدیر کي

دا نظم چې د اوو څلوریزو له جوړښته رغېدلی، د ولي خان
سیاسي او ملي شخصیت ته د استاد خادم د درناوي څرگندونه کوي. په
دې څلوریزو کې نه یوازې د ولي خان شخصیت ارزول شوی، بلکې ډېر
غټ حکمت هم په کې پروت دی. هغه په دې څلوریزو کې د خپل قام
ناروغي په گوته کوي.

۱۵- ماسټر عبدالکریم: ماسټر عبدالکریم د پښتو معاصرو ادبیاتو

یوه ځلانده خبره وه. دی د لنډو کیسو یو
خورا پوخ لیکوال و. ده په لسگونو لنډې
کیسې لیکلې دي او نثر یې خورا خوږ،
سلیس او روان و. د ده د نثر اغېزې نورو
ځوانو لیکوالو ته هم وررسېدلې او ځینو
یې د ده د نثري لیک پسې تعقیب کړی.
استاد خادم له ماسټر عبدالکریم سره له

نږدې لیدلي او کتلي وو، د هغه لیکوالي یې خوښېدله، کله چې ماسټر
عبدالکریم وفات شو، نو استاد خادم (د ماسټر کریم ادبي شخصیت) تر

نامه لاندې یو مضمون ولیکه او د ماسټر کریم د شخصیت په باب یې رڼا واچوله. دا دی دا لیکنه دلته وړاندې کوو:

د ماسټر کریم ادبي شخصیت

((د پېښور د اتمانزو ماسټر عبدالکریم چې ملگرو او همزولو به (ماسټر کریم) باله، په تېرو ورځو کې له دې دنیا څخه سترگې پټې کړې. د ده مرگ د پښتونخوا په لر او برو سیمو کې یوه خواشینې او ژړوونکې حادثه وگڼل شوه.

هر څوک پوهېږي چې مرگ یوه طبیعي حادثه او په هر ژوندي هرو مرو راتلونکې ده. دا ترخه د هر چا له ستوني تېرېدونکې او په دې تورتم کې هر څوک ورننوتونکی دی او چې خوږېږي او رڼا کېږي، نو په خپل عمل او بس.

ماسټر د عمر په لحاظ د مرگ نه و، خو مشکلاتو وواژه، موږ سره نور هېڅ نشته، یوازې تاوده اهوڼه د ده سره ملگري کوو. ماسټر خو به مړ کېده، ځکه چې بې له دې بله چاره نشته، خو د ده په تللو د پښتو او پښتونستانیانو په ډله کې یو داسې درز پیدا شو چې په مشکل سره به ډکېږي او د ارمان خبره دا ده چې ارمني گور ته ولاړ.

ماسټر کریم له یوې غریبې کورنۍ سر رااوچت کړ او د باچا خان په سیوري کې لوی شو، دومره لوی شو چې خپله کورنۍ، د ملگرو ډله او پښتنه دنیا یې درنه کړه. د خدایي خدمتگارانو په ملي ښوونځیو کې عالم او بیا هملته استاد شو. د قوم په تربیه، پوهولو، راپورته کولو کې یې تکالیف وگالل. بندونه یې تېر کړل، ستغې سپورې یې وزغملې، خو نه یې شکایت وکړ او نه یې چاته سر تیت کړ.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

د خدای رحمت شه د ده په زېږېدنه، دده په ځوانۍ... د ده مړینه او د ده په عزم او پښتونولۍ.

ماسټر کریم په درې ډېر جگ او ډېر ټیټ سړی نه و، منځنۍ ونه یې درلوده، نه نروچکی و او نه ډېر چاغ، غنمي رنگ، ښکلې قواره او جذابه بشره یې لرله، خبرې یې لږې په ورو ورو او خوږې وې، په زوره یې نه خندل، خو په شونډو یې تل یوه نړۍ مسکا لوبېده.

ارام، متین او مؤقر سړی و، څوک یې په ناسته او جرگه نه مېږدل، د ده له څهرې څخه راستي، صمیمیت او مینه پرېښېده.

د سړي یا خړې خامتا کالي به یې اغوستل، د کالو په سکښتاو کې یې پښتني اسلوب نه پرېښود، یو خړ څادر به یې به ځان راتاواوه. خپلۍ به یې په پښو کولې، خو د مشر او خپلې ډلې په پل به لوڅ سر گرځېده. ماسټر کریم د پښتو زورور لیکوال و. ده په نثر کې یوه ځانته لاره ایستلې وه. هغه وخت چې (پښتون) مجله چاپېده، نو په روانو سیاسياتو باندې به تبصرې په کې د ده په قلم وې.

د ده نثر روان، خوږ او سیلس و. پښتو به یې په خاص پښتني اسلوب لیکله. د نورو ژبو تاثیر لاندې به نه راته.

دی په انگرېزي او نورو ژبو ښه پوهېده، ولې پښتو به یې نه گډوله، لغات پښتو، ترکیبونه پښتو، جمله تړل پښتو او تعبیرونه پښتو، چې د پښتو په محاورو، کنایو، امثالو او استعارو به ډک وو، دا د ده د اسلوب خصوصیات وو.

دی زیات یو عملي سړی و، خو د عمل نه پس یې د قلم په ډگر کې هم ځان سترې کړی و، ولې لکه په عمل یې چې قیود لگېدلي وو، د قلم نتیجه یې هم لکه چې د قام په نصیب نه شوه. د ده په مرگ د پښتنو

لیکوالو له ډلې د پښتو د میدان یو مزی پهلوان کم شو. د (۱۳۲۷هـ ق) کال په ژمي کې چې بېنوا او زه د پېښور موزیم ته د مشاعرې د گډون د پاره پېښور ته تللي وو، نو هلته د ښاغلي عبدالولي خان په مرسته په اتمانزو کې د باچا خان په لیدلو بختور شو، دغلته د پښتو ډېر لیکوال او شاعران رابلل شوي وو او له دې محفل څخه مو ډېر خوند واخیست، څو ورځې پس مو ماسټر کریم په پېښور کې ولید: بېنوا ورته وویل: ((ماسټره! ته چېرته وې چې دا څو ورځې مو هېڅ ونه لیدې؟)) ماسټر ورته په مسکا وویل: ((زه خو د حکومت نوکر یم او د حاضری په قید کې یم)). ما ورته په ټوکه کې وویل: ((نو خدای دې موقوف کړه چې موږ دې ډېر وویڼو!)).

بله ورځ چې ماسټر راغی له ورايه یې خندل. موږ وویل: ((وايه څه چل دی؟)) ده ویل: ((زه خو یې رښتیا موقوف کړم)). موږ وویل: ((ولې اخر په څه؟)) ده په خندا کې موږ دومره پوه کړو چې: ((موږ په خپل وطن کې د (ولې) حق نه لرو)).

ماسټر سره موږ په څو مجلسونو کې مخ شوي وو، خو ماسټر یې له سترگو او تبسم نه په بله ژبه ډېرې خبرې له مصلحته د باندې گڼلې!.

ماسټر کریم مړ شو، خو کوم وخت چې د پښتو او پښتون د هیلو غوټۍ گلونه وسپړي، نو د پښتونخوا ځوانان او پېغلې به د پښتو دلارې د نورو شهیدانو په لړ کې هر کال د ده په مزار هم د گلونو گډۍ ږدي او د پښتونخوا د مالیار په حیث به ورته دعا کوي، د کابل پښتو اکاډیمۍ دغه مړینه لویه ادبي ضایعه گڼي او د ده کورنۍ او ملگرو ته نېک اجر غواړي.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۰)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

لاندې د مرحوم ماسټر عبدالکریم له ادبي اثارو څخه د نثر یوه نمونه رانقلوو:

پاکه پاڼه

((پانې په څو قسمه دي، د ونې پانې، د گل پانې، د قران پانې، د ژوند د کتاب پانې او د تماکو پانې، سره د دې چې هره پاڼه په خپل ځای ډېره درنه ده، خو په ټولو کې د قران پاڼه ډېره پاکه او مبارکه ده، مگر زیات کار نن سبا د تماکو له پانې څخه اخیستی شي....

یوازې کور، کوڅه، حجره، ډېره، پوله، پټی نه دی چې گنې د تماکو د پانې پیریان پرې ناست دي.

که سگرېټ په جامه کې سکول، کالج، دکان، دفتر او ښکلو مایو ته ورسېد؛ نو هغه ده د نسوارو په ډبلي کې د جماعت محراب کې ناسته ده او ان د ملا صاحب نه سرسایه اخلي، ولې ډېره موده کېږي چې د چین ماچین ښاپېرو زموږ دې وطن ته یوه نوې پاڼه راوړي ده او دا وطن د دې پانې دومره خوښ شو چې خپل ټول قام قبيله یې ورپسې په کډه راوستلې او نوې پاڼه یې شا ته کړه، دا پاڼه د رنگه توره او د خوی نه ترخه ده؛ خو بیا هم د خلقو تن وجود دی او هر سړی ورته دومره ممتاز دی چې یې د دې د اجازې نه د کوره بهر ته نه شي وتی، بس د هر چا د کور مېرمن ده، دې ته د چایو پاڼه ویلی شي، پخوا به خلقو سحر سبا په جملات کې د قران په پاڼه سترگې غړولې، ولې اوس خو چې یې د چایو پاڼه ښکل کړې نه وي، د قران پانې ته کتلی قدرې نه شي.

که چای د خوی نه ترخه ده، نو خواږه یې هم شته، که ډپټي ته دې وړاندې کړه، نو مقدمه به وگتي، که په وکیل دې ووهله، نو رښتیا به

درله دروغ کړي او دروغ به درله رښتیا کړي چې د تانې تحصیل د واکدارو د چایو غم کوې، نو بیا سپین باز گرځه، خیر دی که بې لېسې تپوک ساتې او که غلا غلطې او جوارۍ کوې، که دعوه گتې قاضي صاحب باندې یې نوش کړه. که مړی بښې، نو ملا صاحب ته یې هبه کړه. ((۲۳: ۲۶۹-۲۷۱))

خادم صیب پر ماسټر عبدالکریم باندې په تحلیلي نثر کې د ماسټر عبدالکریم د نثر ځانگړنې، کمال او هنر هر څه په گوته کړي. دا کار له مرحوم ماسټر عبدالکریم سره د استاد خادم مینه او خلوص هم څرگند وي او له هغه یې تاثر هم.

۱۶- وزیر محمد گل خان مومند: وزیر محمد گل خان

مومند په شلمه پېړۍ کې د پښتنو د ستر ادبي، سیاسي، ټولنیز، ملي او حکومتي شخصیت دی. محمد گل خان مومند په دې پېړۍ کې د افغاني نښلېزم او ملتپالنې له مخکښو خبرو څخه دی. ده د پښتنو د سیاسي، ټولنیز، اقتصادي او فرهنګي ودې لپاره نه هېرېدونکي کارونه ترسره کړل. دی نه یوازې یو پوخ سیاستوال او پوځي جنرال و، بلکې ښه لیکوال او شاعر هم و.

(پښتو لپاره، پښتو سیند، لنډۍ پښتو) یې مشهور اثار دي. ده په وینستيايي پړاو کې د پښتو پنځه ستوري وهڅول چې خپلې ژبې ته یې درېغه خدمت وکړي. که د ده سیاسي، اقتصادي او حکومتي ملاتړ نه وای، نو نه به په کندهار کې (طلوع افغان) پښتو شوی وای، نه به کابل

مجله، نه به (پښتو ټولنه) جوړه شوې وای، نه به پښتو د پرمختګ جوګه شوې وای. نه به د پښتو پنځه ادبي ستورو په زغرده کار کړی وای، نه به اساسي قانون کې پښتو ته خپل حق ورکړل شوی وای او نه به هم دا نور پرله پسې ادبي خدمتونه په دې ډول رامنځته شوي وای. د پښتو پر نورو ګڼو خدمتګارانو او لیکوالو سربېره استاد خادم هم د مومند بابا له افکارو څخه سخت متاثر و. خادم صیب خو لومړی ځل په کندهار کې د همدې وزیر محمد گل خان مومند بابا له خوا په ډالۍ یا جایزې ونازول شو او خادم هم وروسته د بابا لاره تعقیب کړه. وزیر صیب یو وخت په مشاعره کې دغه لاندې شعر ووايه:

((پښتو مین په تاييم که وم که نه وم که نه وم نه وم
هر کله به دې ستاييم که وم که نه وم که نه وم نه وم
پښتو د بني چوڼی يم شور به کومه پښتنو ته
تل دوی ته په وينا يم، که وم که نه وم نه وم
د رب مخ مې دروړی پښتنو پښتو کړئ ټينګه
زه تا ته په ژړا يم، که وم که نه وم نه وم
د روغ مې هېڅ زده نه دي، هم ټګي نه شم کولای
پښتون يم په رښتيا يم که وم که نه وم نه وم
خبره د زلموده چې پښتو ته ځان تکره کړي
زه زوړ يم او بوډا يم که وم که نه وم نه وم
غليمه ورځ به راشي چې له تا سره کتل شي
څرګنده درته وايم، که وم که نه وم نه وم
ليلا د مجنون نه کړم ژبه وينځه ستا په مخ کې
مجنون د ستا لیلی يم که وم که نه وم نه وم

نړۍ ټولې بنايستي به له پښتو خپلې نه څار کړم
 تر مړینې به همدا یم، که وم وم که نه وم نه وم
 پښتو کوکیانه ښه ده په همدې درست گلستان کې
 د دغه بڼې بورا یم، که وم وم که نه وم نه وم
 که نه وه پښتونواله او اعمال اسلامي راکې
 پیرنگ د اروپا یم، که وم وم که نه وم نه وم
 که خوشې کړم پښتو بې پښتوگي کړم زه نن غوره
 نن خوشې به بېرا یم، که وم وم که نه وم نه وم
 که خوږ ژوندون مې پلورم او ځان وژن بل لپاره
 نو پوهې کې سندا یم که وم وم که نه وم نه وم
 په خټه سپین پښتون یم محمد گل د قام خادم یم
 له سټې نه اریا یم که وم وم که نه وم نه وم))
 (۴: ۵۳-۵۴)

دا شعر وروسته نورو شاعرانو هم پسې تعقیب کړ، د خادم صیب
 مشهور شعر (شاعر مسلک) هم د همدې شعر په پلوی لیکل شوی:

صحيح لاره به بنايم که وم وم که نه وم نه وم
 رښتيا رښتيا به وایم که وم وم که نه وم نه وم
 د حق د پیروۍ نه مې بل څه په زړه کې نشته
 چې څه یمه همدا یم که وم وم که نه وم نه وم
 ازاد یم زېږیدلی بندگي کولی نشم
 بنده د خپل مولا یم که وم وم که نه وم نه وم

په بله و خوشامند و مې ځان خوښ نه دی چې غټ شم
 که غټ یم خو همدایم که وم وم که نه وم نه وم
 چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام له څه جهت
 د بنمن د هغه چایم که وم وم که نه وم نه وم
 په ماته کشتۍ سپوریم طوفانونه دي په مخ کې
 په دې لاره یې بیایم که وم وم که نه وم نه وم
 خدمت د خپلې ژبې قام وطن زما مسلک دی
 په دې مینه به پایم که وم وم که نه وم نه وم
 د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینسومه
 خادم باد د سبا یم که وم وم، که نه وم نه وم

وروسته بیا خادم صیب په نورو برخو کې هم د وزیر صیب لاره
 تعقیب کړه او د هغه په یاد یوه مشاعره کې یې دا نظم ووايه.

د محمد گل خان مومند په یاد د مشاعرې شعر

((عمر دې تېر کړلو په نره د پښتوله پاره
 اروا دې لار له په بره د پښتوله پاره
 خلکو په دې نیمگړې جوړې کړې مانۍ او چټې
 تاد مېړونو لار کړه غوره د پښتوله پاره
 په ملیونو سرونه خلکو ځان له پاره کړه ټیټ
 ته په همت تېر شوي، له سره د پښتوله پاره
 ارزو دې دا وه چې په قام کې شي سرونه پیدا
 هوډ دی پخپله کړو تر سره د پښتوله پاره

کله ورگډ شولې میدان ته چې پښتو وگتې
 کله ورتېر شوې تر سنگره د پښتو له پاره
 د پښتونخوا د باغ مالپاره! شه اوچت له خوبه
 بابا راغلی له خيبره د پښتو له پاره
 چې د پامیر څوکه یې غواړي ابا سیند ورسره
 ورځ ده راغلي مقرر د پښتو له پاره
 ځوانان راغونډ دي په مزار دې محمد گل مومنده!
 مشاعره ده زوروره د پښتو له پاره
 واړه پښتون ده ملاتړلې چې پښتو لوړه شي
 بڼه تقاضا ده زوروره د پښتو له پاره
 ټینگه وعده راسره کړې ده بڼا غلي صدر
 کاشکې رایاده یې شي غوره د پښتو له پاره
 خادمه کله به جرگه د پښتونخوا جوړه شي
 د پښتنو د زړه پرهار له به دوا جوړه شي))
 (۱۲: ۴۱۰-۴۱۱)

په یوه بله څلوریزه کې د محمد گل خان مومند په باب وايي:

پښتو مینان

داسې څوک دی چې هر څه له پښتو څار کړي
 محمد گل یا باچا خان یا صمد خان دی
 بل یو کس که لټوئ په پښتنو کې
 یو خادم دی چې ولاړ په دې میدان دی

۱۷- غازي محمد نادرخان: غازي محمد نادر خان د

افغانستان د خپلواکۍ د گټونکو له جملې څخه دی. د ده په مشري افغاني

لښکرو د جنوبي جبهې په (تل) چاوڼۍ کې انگرېزانو ته سخته ماتې ورکړه او همدا ماتې بیا د هغوی د نورو ماتو سبب شوه. غازي نادر خان نه یوازې د ازادۍ د بېرته گټلو یو سرلښکر و، بلکې کله چې پر افغانستان باندې د غازي امان الله خان د نظام تر سقوط وروسته، د انگرېزانو تر ښکېلاک یو بل بدتر

حالت (سقاوي اړو دوړ) حاکم او هېواد له یوه بحران سره مخامخ شو، نو نادر خان یو ځل بیا له همدې جنوبي څخه د هېواد او ولس د نجات لپاره مبارزه پیل کړه، سقاوي اړو دوړ یې ختم کړ او ملک بېرته نورمال حالت ته راوگرځېد. د نادر خان فکر او مبارزې د خادم پر فکر او خیال تاثیر کړی او ده ورته په ولسي فورم کې یو نظم لیکلی دی.

اعلیحضرت محمد نادر شاه ته

((پښتون دې خلاص کړو له زندانه - غازي شاه افغانه

اصیل ازاد وې، ته له فطرته خاص یو وجود وې، جوړ له غیرته

دریاب د الطاف بې پایانه

بیرغ د افغان چې لوړ رپېړي په کارنامو ستا باندې نازېږي

عالي همته عالي شانه

اول دې خلاص کړو له کافرانو بیا دې د لاسه د نابوهانو

وطن شو ستا په مخ روښانه
چا کړي داسې مشکل کارونه درته حیران دې ټول عالمونه
الله په تا شو مهربانه
حلقه به گوش وې د مصطفی ته مخلص بنده وې د پاک الله ته
شوه مشکلات درته اسانه
واړه دې کړلو غاړه په غاړه بدې د منځ زمونږه لاړه
خبر دې کړو له هرې خوانه
تهداو د ټولو کار و موسم شو له هرې خوا مو زړگی راجم شو
په ترقۍ کې شو کوشانه
(خادم) دعا درته د مغفرت کا سوال د ښېګڼې د ټول امت کا
خالي له تمې (طمع) له ریا نه)).

(۱۲: ۴۶۶)

خادم صیب دا ولسي نظم د (۱۳۱۳ ل) کال د تلې پر (۷)مه نېټه
لیکلی دی. ده د اعلیحضرت نادر خان په باب په نثر کې هم یو شمېر
لیکنې کړې دي، د هغه کارنامې یې ستایلي چې د دې بحث د اوږدوالي
له امله یې له راوړلو څخه ډډه کوم.

۱۸- سردار محمد داود خان:

سردار محمد داود خان د افغانستان په
معاصر تاریخ کې یوه ځلانده څېره ده، دی
دوه ځله د صدراعظم او یو ځل د جمهور
رییس په توګه دنده ترسره کړې ده. ده د
خپل حاکمیت پر مهال افغانستان کې د
ابادۍ ډېر زیات کارونه ترسره کړي دي. په

افغانستان کې دی د یوه ستر معمار حیثیت لري. د ده لنډ مهالي او

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

اوږدمهالي پلانونه د افغانستان لپاره خورا ګټور وو او ان درې څلور لسيزې وروسته هم د ده له پلانونو څخه ګټه پورته کېږي. داود خان پر (۱۳۵۲ل) کال د چنګاښ پر (۲۶)مه نېټه شاهي نظام ختم او پر ځای يې جمهوريت اعلان کړ. هغه وخت تر يوې اوږدې سلطني واکمنۍ وروسته د جمهوريت اعلانول د خلکو له هر کلي سره مخ شول. خادم صيب هم د جمهوريت هر کلي وکړ او دا يې د خلکو هيله وبلله. خادم صيب وايي:

داود خاني جمهوريت

جمهوريت و ارزود خلکو
دا لوی نعمت و ارزود خلکو
افغان به اوس شي، سيال د قومونو
ملکي نهضت و، ارزود خلکو.

خادم صيب په يوه بله څلوريزه کې بيا د جمهوريت ځانګړنې بيانوي او وايي:

جمهوري حکومت

جمهوريت دی، اختيار د خلکو
چې په کې نه وي، ازار د خلکو
چې خلک يې غواړي هماغه کېږي
حکومت نه وي، بډا د خلکو.

د جمهوریت وظیفه

وطن خراب دی، جوړول غواړي
ملت وران شوی، رغول غواړي
دغه کاني کا، پردې لاسونه
پردې لاسونه، لنډول غواړي.

وروسته وروسته چې جمهوریت څخه هم خلک ناهيلي شول، نو
خادم صیب بیا یوه بله څلوریزه ولیکله:

د جمهوریت ابتکار

دایو ملت و، پردو ټوک ټوک کړ
یو لوی کاروان و، غلو شوک په شوک کړ
همدا یو کار دی، چې کول غواړي
مرد به هغه وي، که چایو سوک کړ.

خادم صیب که څه هم د داود خان له افکارو او رغاونیزو ارمانونو
څخه متاثر و، خو وروسته یې بیا په جمهوریت کې د دیکتاتورۍ او په
دربار کې د غوړه مالۍ له حالته خوښ نه و، خو پر خپل وخت یې د داود
خان د جمهوریت تائید کړی دی.

۱۹ - نور محمد تره کی: نور محمد تره کی د افغانستان په
معاصرو ادبیاتو کې یوه مطرحه څېره ده، به تېره بیا په نثر لیکنه یا ناول
لیکنه کې. تره کی په څلوبېستمو لمریزو کلونو کې (د افغانستان د خلکو
دیموکراتیک گوند) تاسیس کړ، تر هغه وړاندې یې پر (۱۳۲۶ل) کال د

وینسو زلمیانو غورځنگ به جوړونه کې خپل نقش درلود. ددې غورځنگ

په جوړونه کې د تره کي، خادم او رښتین له طرحو ګټه پورته شوه. د خلکو دیموکراتیک ګوند پر (۱۳۵۷ل) کال د سردار محمد داود خان جمهوري نظام ړنگ کړ او پر ځای یې په خپله اصطلاح د افغانستان دیموکراتیک جمهوریت جوړ کړ. دا مهال یو ډول ایډیالوژیک حکومت رامنځته

شو چې د خپل مخالف زغمل ورته اسانه کار نه و، خادم صیب چې له نور محمد تره کي او حفیظ الله امین سره یې له کلونو کلونلو راهیسې پېژندل، هغه یې هم د زندان تورو خونو ته وردننه کړ. اختناق تر دې حده زیات شو چې د خادم صیب په شان لوی لیکوال هم د مرګ له ګواښ سره مخامخ شو. خادم صیب د تره کي د واکمنۍ پر مهال هغه ته یو نظم لیکلی، دا نظم (د افغانستان د خلق رهبر په حضور) نومېږي. د دې نظم له متن او رواني حالته ښکاري چې خادم صیب تر سخت فشار لاندې دی، نو ځکه یې دا نظم لیکلی دی. دا نظم موږ ته دا پیغام راکوي چې ژوند لوړې ژورې لري، نه په کې واکمن په یو حال کې پاتې کېږي او نه په کې ولس، نه سیاستوال او نه هم لیکوال، نو خادم صیب هم د یوه لیکوال په توګه د زمانې ناخوالو ځپلی او دې ډول نظم ته یې مجبور کړی دی. دا نظم په خپل ذات کې د یوې مشخصې دورې د واکمنۍ د زور انځورنه هم کوي.

د افغانستان د خلق د رهبر په حضور

((رهبره وروره زه خادم یمه بادار خونه یم
 که گناگار یمه نو دومره گناگار خونه یم
 که ستا خادم نه یم، نو ووايه د چا یمه زه
 د مرتجع، سرمایه دار او استعمار خونه یم
 شاعرتنه تش د کړو سترگو سزا هم ډېره ده
 د عتابونو او ناخوالو سزاوار خونه یم
 زه عندلیب یمه پر گل و می نغمې ويلي
 بدخواد گل او د باغوان او د گلزار خونه یم
 پر دغه سمه لار به درو مو چې ویستلې ده تا
 په زحمتونو کامیابی ته رسولې ده تا
 دموکراتیکه لاره غوره ده منلې ده موږ
 د ده پر ضد هر یو شعار زموږ شعار خونه دی
 چې جوړولی هېڅ یو کار نه شي وړانی کوي تل
 داسې سپی زمونږه خپل او زمونږ یار خونه دی
 چې د وطن په غم کې نه وي بد امنی جوړوي
 د وطن دوست او غمشریک او خدمتگار خونه دی
 وخت دی چې ودرېږو په نره په رهبر پسې ټول
 د بېلتانه او تشتت هم روزگار خونه دی
 خلکو ځانونه په زحمت اسمان ته ورسول
 چې ورنه پاتې وو هغه کاروان ته ورسول
 (۱۲: ۴۰۶)

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

اوس نه تره کی شته او نه هم خادم، خو دا نظم د زمانې د یوه ترخه انځور په توګه زموږ سترګو ته پروت دی.

۲۰ - موسی شفیق: موسی شفیق د هېواد د نوميالي علمي شخصیت او د پښتو معاصرو ادبیاتو د وینستیايي بهیر له وتلو څېرو څخه

دی. موسی شفیق یو ژور لیکوال، شاعر او سیاستوال و. ده د هېواد د ابادولو لپاره ژور لرلید، لیدلوری او تګلوری درلود. دا تګلوری له ملي او اسلامي فکره رغېدلی و او پر اقتصادي اساساتو یې ډډه لګوله. موسی شفیق د خپل کفایت او درایت له مخې د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه له خوا د خپل لومړي وزیر په توګه غوره شو.

هغه د پښتونستان د ازادۍ لپاره یو ښه دقیق او منظم پلان درلود چې د هېواد اقتصادي ودې ددې پلان زړی جوړاوه. موسی شفیق او خادم صیب دواړه د یوې لسوالۍ (کامې) اوسېدونکي هم وو. د یوه بل له نظره او فکره ښه خبر و او یو پر بل یې فکري اغېزې هم لرلې. استاد خادم د موسی شفیق په نظر حکومت او د هغه وخت حالات په څو څلوریزو کې په ښه ډول ارزولي دي:

د شفیق نظریه

توحيـد بهتـردی، لـه افتراقـه
تولـنه ښـه ده لـه انفلاقـه

پارلمان، حزب، دولت دې یو شي
کار به کاوه شي، بې له نفاقه

د شفیق حکومت

مدعا کار، که دیمو کراسي ده؟
مطلب ژوندون دی، که ازادي ده؟
دا گنګوسې وې، نن کابینه کې
څه کې فایده ده، څه کې بنادي ده؟

د شفیق پر حکومت تبصره

یو ویل دا خو کمونیستي ده
بل ویل نه دا، بورو کراسي ده
حکومت هر رنگ، هر شان کېدای شي
خولي ماتې شوې، دي ازادي ده.
(۱۲: ۲۵۸-۲۵۹)

استاد خادم په یوه څلوریزه کې د موسی شفیق نظریه په ښه ډول
انځور کړې، هغه وایي چې موسی شفیق تر انفلاق او چاودنې د یووالي او
پیوستون حالت ډېر ښه گڼي، مخکې تر دې چې خبره انفلاق ته ورسي،
نو تر هغه مخکې حالت څو ځله ښه دی. شفیق په دې نظر دی که چېرې
په یوه دولت یا ټولنه کې گوندونه، دولت او پارلمان ټول سره لاسونه
ورکړي او له نفاقه لاس واخلي، نو د ټولنې د پرمختګ لپاره به لاره اواره

شي. موسی شفیق پر داسې یو مهال دا نظریه وړاندې کړې وه چې اکثره سیاسي ډلې ډېرې گرمې وې، افتراق او انقلاق ته یې لمن وهله، خو نږدې پنځه لسیزې وروسته او نن موږ عملاً گورو چې د موسی شفیق نظریه ډېره گټوره وه. څرنگه چې شفیق پر یوې ولس خوښې اسلامي ولسواکۍ باور درلود، نو ځکه خو د هر چا له خوا یې پر حکومت ډول ډول تورونه پورې کېدل.

۲۱- غلام رحمن جرار: ښاغلی غلام رحمن جرار د پښتو د

معاصرو ادبیاتو له مطرحو شاعرانو څخه دی، ده د دېواني شاعرۍ په انډول ولسي شاعري زیاته کړې ده. په ولسي شاعرۍ کې یې هم د (چاربیتې) فورم زیات کارولی دی. د جرار صیب چاربیتي خورا مشهورې دي، پر هر چا اغېز ښکاري. خادم صیب د جرار صیب همعصره

شاعر و، د ده چاربیتو پرې تاثیر کړی دی، نو ځکه یې د جرار صیب د یوې چاربیتې ځواب ویلی دی. خادم صیب په دې باب وايي:

د جرار جواب

((ښاغلی غلام رحمن (جرار) د کسبه وو په باب یو فکاځی نظم په اتحاد مشرقي کې نشر کړی و دا نظم د ده په جواب کې لیکلی شوی دی.)):

((جراره زما یاره!

شاعره نامداره!

بیان دی د کسبه و په قانون د شعر سم دی

د خوږ زړونو ملهم دی

لیکن چې ورته گورم، لوستو باندې یې ښورم

په حقه درته لورم

پوهېږم چې تا کړۍ په دې شعر کې څه چل دی

زما زړه په تا غل دی

کسبه بې شانه ډېر دی له حدو شماره تېر دی

څه یاد او څه مې هېر دی

په دوی کې زورور عاجز غریب او معتبر شته

بينا او بې بصر شته

نیولی دې غریب دی هېر شوی دی رقیب دی

دا کار د ستا عجیب دی

د حق ځینې خبرې دې پرې ایښې دي له ډاره

شاعره نامداره

شاعر چې شاعري کا زرگر دې زرگري کا

ساحر دې ساحري کا

ورکړی رب قوت دی، د خوږو خوږو خبرو

د لعلو جواهرو

تاثیر کوي په زړونو د ښکلو ښکلو نجونو

مغورو کبرجنو

دا نور عالم خو څه کوي پرې لويې شاعران کا

هر څوک پسې ارمان کا

حکمت چې په کې نه وي دقت چې به کې نه وي

رقت چې په کې نه وي

دا شعر نه دی یاره هسې خوشې کوتې لال دی

بې فیضه قیل و قال دی

طامع اوریا کار حاسد او جفا کار

مداح او بې وقار

لایق د دروند لقب د شاعرۍ نه د ادب دی

مغضوب په دې سبب دی

د حق رښتیا بیان ښکاره ویل عیان

سموالی د جهان

دا کار د شاعرانو ادیبانو د عالم دی

د خوږ زړونو ملهم دی

چې څوک لیکي اخبار ادیب راځي په شمار

نور مه کوه گفتار

که نیت یې په دې کار کې وینول وي د ملت

د خدای دې وي رحمت

که تش گټه د ځان کا ناحقه پوچ بیان کا
نو خپل ایمان به زیان کا
په خپل ټیټ وضعیت باندې به ځان کاندې بېکه
رذیل به وي بیشکه

قاضي صاحب ته گوره په خوا خوا کې یې ښوره
خبره نه کړې سپوره
بېځایه به په تول کې د املو کو چېرې دل شي
مصره به د غزل شي

هو، څه وکړې قاضي ترې زه یمه راضي
قضیه ده...
حاکم یې تحقیقات په دروغه کړي دا یې رایه
لیکلي ده څو ځایه

حاکم وایي زه څه کړم چې دغه بندي نه کړم
نو کار به څنگه وکړم
اصلی جانی خو نشته یا ترې زه یمه بیزاره
شاعره نامداره

که ونیوې ما سل په حق وي که باطل
زه یې ښیم درته چل
چې ونه کړې خبرې د قانون دا یې قانون دی
لیکلی په مضمون دی

چې لاړ شي سرما مور ته يا قوماندان حضور ته
چې ونه گورې پورته
معقول ځان ښکاره نه کړې چې بيا ونه کړې ارمان
په منځ کې د زندان

ته ورمه شې دښمنه! زندان و ته دننه
چې بيا نشته پوښتنه
اميد نشته چې دلته به څوک رحم په تا وکړي
شايد زړگي به ښه کړي

رښتيا رښتيا به وايو ښه، بد، به په کې ستايو
هر چا و ته يې نمايو
چې نن لا ښه دوره ده په وطن له هره حاله
خبر شه له احواله

چې څوک کوي خدمت په صاف ښکلي نيت
د قام و او د ملت

سلام په داسې وينې زلمو (خادمه) مقدم دی
د خوږ زړونو ملهم دی)) (۱۲: ۴۷۲-۴۷۶)

څرنگه چې د خادم صيب دا چاربيت ته د جرار صيب د چاربيتې په
ځواب کې ويل شوې، نو ځکه خو له شکلي پلوه د جرار صيب چاربيتو ته
ډېره ورته ده او د هغه شکلي اغېزې پرې محسوسې دي.

۲۲- نصیر خان بلوڅ: نصیر بلوڅ د بلوڅو یو ملتپال شاعر دی، د پاکستان تر جوړېدو دمخه یې د انگرېزانو او تر هغه وروسته یې د پاکستان د واکمنو پر وړاندې مبارزه کړې ده. استاد خادم د ده ادبي او سیاسي مبارزه تعقیب کړې او کله چې نصیر بلوڅ د پاکستانی چارواکو له خوا بندي شو، نو استاد خادم پرې خپل تاثر څرگند کړی او دغه لاندې لیکنه یې پرې کړې وه.

بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي

((په دې ورځو کې جرایدو او راډیو گانو یو خبر خپور کړی چې د هېواد په ادبي محافلو کې یې اضطراب پېښ کړی دی. خبر وايي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر د کوتې اوسېدونکی د پاکستان د حکومت له خوا نیول شوی او بندي شوی دی. د ده د بندي کېدو سبب دا ښودل شوی دی چې د ده په شعرونو کې دازادی غوښتلو سپړت موجود دی او هم دا چې بلوڅ او پښتانه یووالي او اتفاق ته رابولي. خبر وايي چې د دغې حادثې په نسبت د پېښور د مشهور شاعر اجمل خټک تر مشرۍ لاندې د پېښور د ادبي ټولنې (ساهو مرکې) له خوا یوه غونډه شوې وه چې د دغې سیمې ادیبانو، شاعرانو او نورو خلکو په کې گډون کړی و، غونډې د بلوڅ شاعر نصیر خان په نیول کېدو سخته خواشینی څرگنده کړېده.

خبر دا هم وايي دغه ټولنه چې په یوه درنه مشاعره او د ښاغلي سلیم راز، ښاغلي ایوب صابر، ښاغلي منتظر، ښاغلي قلندر مومند، ښاغلي اجمل خټک، د ټولو شاملینو په نمایندګۍ له حکومت څخه وغوښتل چې ښاغلی نصیر خان دې سمدستي پرېښودل شي.

زموږ د هېواد ادبي ټولنه د (ساهو مرکې) د غوښتنې په تائید هیله کوي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر دې فوراً ایله کړی شي. ځکه شاعران په قومونو کې داسې دي، لکه په مرغانو کې بلبلې، بلبلې خلک نه بندوي او نه یې په پنځرو کې اچوي، بلبله یوه وږه او کمزورې مرغۍ ده، خو په لویو لویو او غټو غټو مرغانو غوټې کوي او په ټونگو یې وهي. ایا دغه غټ او قوي مرغان نه شي کولی چې په یو گوزار د بلبلې کار تمام کړي؟ وگورئ! توتکۍ ته هېڅ غوښه خوړونکۍ مرغه څه نه وایي، ښه نو چې په وړو وړو مرغیو کې دغومره شرافت او ساهو توب شته نو انساني ټولنې دې ولې ورڅخه خالي وي.

په بلبلو او توتکیو کې نور څه شی دي؟ بې له دې چې سحر خېزې دي او د سباوون په روح پروره هوا کې د کایناتو غوږو ته خپلې خوږې او شیرینې نغمې اهدا کوي، د ښکلا، ظرافت او جمال پرستی شعور د ژوند په ذره ذره کې رابنګل شوی دی، نو ایا حیف به نه وي چې د سیاست د زور سره او نا پایدازه لوبو لپاره روح نواز شاعر چې د کایناتو د زړه اواز منعکس کوي، بندي، محبوس او ازاد کړی شي. شاعر د حیات په ډګر کې خپله مستقلة او جلا وظیفه لري، دی د ښکلا، حسن او ظرافت پسې گرځي. د ژوند ښایست او استحکام د خلکو خوشالي او نېکمرغي د جامعې سعادت او بهبود د شاعر هدف دی، نو ځکه کېږي که کله د شاعر نغمه د سیاست له ډول سره تصادم وکړي، ایا د رباب اواز ډول ماتولی شي؟ او یا د تنبور ټنگهار د ډول په درزهار غلبه موندلی شي؟ چې نه یې شي موندلی، نو وېره له څه ده؟ د دې نړۍ ټول قومونه او ملتونه د شاعر او ادیب احترام کوي او ناز یې اخلي. تاسو وگورئ اقبال، ټاګور او برنارد شا څه نه دي ویلي، د گورګي او تولستوی اقوال د گوندۍ په سیاست برابر وو څه؟ ادب هېڅکله په سیاست نه شي برابرېدی او چې برابر شي، هغه ادب نه دی، بې

ادبي ده کوم شعر او ادب چې د حقیقت لاره پرېږدي او د سیاست په لاره روان شي، نو گمراه شي، شاعر پرېږدئ او ایله یې کړئ، دی ستاسو د ټولو دی، په ده ظلم مه کوئ، ځکه:

د هغوی چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی پر عاشقو ظلم زور دی))

(۱۲۱۶:۲۴)

۲۳- سید حسن خان: سید حسن خان د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره وه. نه یوازې د شاعر او لیکوال په توګه مطرح و، بلکې، سیاسي او قومي شخصیت هم و، د دې شخصیت فکر او عمل د استاد خادم پر فکر او احساس تاثیر کړی او د هغه پر قبر یې یو نظم لیکلی دی. دا نظم په ټولیز ډول د سید حسن خان د کرکتر انځورګري کوي.

د سید حسن خان د قبر ډبره

په ادب باندې تېرېږه ای زلمیه درته وایم
د حرمت او شرف ځای دی، زه یې په ګوته درته ښایم
دا د خاورو ډبرې ګوره په کې لعل د بدخشان دی
مرور ورته راغلي په کې پروت سید حسن خان دی
د وطن په هوډ کې مړ دی، لوی پښتون دی لوی سړی دی
لوی عالم دی، لوی شاعر دی، لوی پښتون دی، لوی سړی دی
خوله یې ډکه له خندا ده، خو په زړه یې دي غمونه
د وطن په غم غمجن دی چاته نه وایي حالونه
په محفل کې د یارانو د ډیوې غوندې بلېږي
په هېڅ وخت یوازې نه دی، پتنگان پرې راټولېږي

په خندا خندا په ټوکود علم درسونه وایي
 د ادب، د سیاست او د تاریخ بابونه ستایي
 لوی جنرال دی لوی قاید دی، نیشنلېست دی وطنپال دی
 نه یې کور شته نه یې اور شته مسافر دی دایې حال دی
 د وطن په مینه مست دی له هر څه نه بې پروا دی
 په دې مینه له سر تېر دی، دغه کار له پیدا دی
 د خوږې ژبې خاوند دی، ښه ملگری ښه اشنادی
 ټوله مینه محبت دی، مهربانه په هر چا دی

نه سید دی نه پاچا دی نه د کوم بابا اولاد دی
 کلک پښتون دی، مېړنی دی، نر فرزند د پښتونخوا دی
 نه منت مني نه عذر، نه یې څوک شي اړولی
 دا ولس یو فدایي دی څوک یې نه شي اړولی
 اشنایانو دی ټگلای خپلو وروڼو تېراېستلی
 بې ارزی خوابدی کړی څوک یې شي پخلا کولی
 په زندان کې یې ساه ورکړه نه یې عذر نه فریاد کړ
 د همت هېر شوی درس یې دوباره مونږ ته رایاد کړ
 وایي څښ مې په ډېران کړی چې میدان کې شهید نه شوم
 څه پروا کېده له مرگه خو افسوس چې سعید نه شوم
 ځی چې غوندې یې شو په قبر ورته ښکته کړو سرونه
 لاس یې ښکل کړو پښې یې ښکل کړو ورته وکاندو عذرونه ((
 (۱۲: ۲۲۳-۲۲۴)

استاد خادم دا پورته نظم د (۱۳۴۷ ل کال د کب پر (۳) مه نېټه لیکلی دی. په دې مثنوي نظم کې یې سید حسن خان ته د خپل عقیدت ترڅنګ د هغه د شخصیت څرنگوالي ته هم نغوته کړې ده.

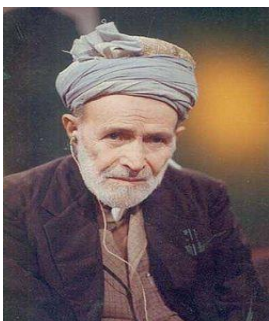

۲۴- استاد عبدالروف بېنوا:

استاد عبدالروف بېنوا هم د پښتو معاصرو ادبیاتو یو مخکښ لیکوال دی. د پښتو پنځو ادبي ستورو له جملې څخه یوه ځلنده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې یې پښتو ادب ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي. د ادب تاریخ په برخه کې یې هم خورا غنیمت کارونه ترسره کړي دي او په لسګونو عنوانه اثار یې لیکلي دي. (اوسني لیکوال) درې ټوکه یې خوار مهم اثر دی. د استاد بېنوا نظم او نثر دواړه دومره خواږه دي چې څوک یې په لوستلو نه مړېږي. استاد خادم ته هم د استاد بېنوا لیکنو خوند ورکړی، دی د هغه لیکنې د سپرلي سره ګلونه ګڼي او د هغه د پښتو په باب وايي:

د بېنوا پښتو

چې رایاده مې پښتو د بېنوا شي
سره ګلونه د بهار سترګو له راشي
د ادب په بې قدرۍ داسې خفه شم
خوړین زړګۍ مې په سلګو کې په ژړا شي

۲۵ - حمزه شینواری: امیر حمزه

شینواری د پښتو معاصرو ادبیاتو له سترو لیکوالو او شاعرانو څخه دی، په نظم او نثر دواړو کې یې په لسگونو اثار لیکلي دي. په تېره بیا په نظم کې د نظم په برخه کې یې هم دغزل فورم کې زیاته شاعري کړې ده. ده غزل ته بېخي پښتني رنگ ورکړ او زیات نوښتونه یې په کې راوستل، نو ځکه خو پښتنو لیکوالو ده ته (د غزل بابا) لقب ورکړی دی، ده خپله هم دې ټکي ته اشاره کړې ده:

ستا په اننگو کې د حمزه د وینو سره دي
ته شوې د پښتو غزله ځوان زه دې بابا کړم

خادم صیب د حمزه بابا کار او هنر ستایلی او دی یې په خپل وخت کې د خیر د ادب پلار گڼلی دی. خادم صیب وایي:

امیر حمزه شینواری

چې مین په پښتو ژبه او مسلک دی
چې رښتیا په پښتنواله باندې کلک دی
د خیبرد ادب پلار امیر حمزه دی
چې یې هر تالیف ددې لارې محک دی

حمزه شینواري هم په خپل وار د استاد خادم، پښتو او پښتونواله ستایلي چې پر خپل ځای ورته اشاره شوې. پښتو، پښتونولي، افغانیت، ملتپالنه او هېوادپالنه د دواړو سترو لیکوالو او شاعرانو د افکارو مشترک ټکي دي.

۲۶- استاد گل پاچا الفت: استاد

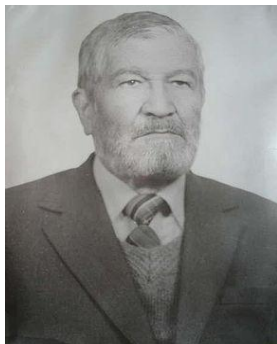
گل پاچا الفت د پښتو ادب په پنځو ستورو کې یو بل ځلنده ستوری دی. په نثر او نظم دواړو کې یې تر (۵۰) عنوانو بېلابېل مهم او مغنتم اثار لیکلي دي. د الفت شاعري او نثر په معاصره ادبي دوره کې د هر چا ذهن ته ورسېدلي، د ده د اثارو او افکارو په نتیجه

کې یو ملایم فکري خوځون رامنځته شوی دی. استاد خادم هم د استاد الفت رول ستایي، خو د دې ترڅنګ خواشینی هم څرګندوي چې الفت ولې پر سیاست اخته شوی دی. استاد خادم وايي:

د الفت شاعري

چې پیدا مو پښتو ژبه کې الفت شو
د پښتو د بڼکلا خوب مو حقیقت شو
چا نا مراد کړو د خپل قوم په خدمت کې؟
چې شاعر رانه اخته په سیاست شو.

۲۷- پوهاند عبدالحی حبیبی: پوهاند عبدالحی حبیبی د

پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره او د پښتو ادب له پنځو ځلنده ستورو څخه یو ځلاند ستوری دی. ده په نظم او نثر دواړو کې ګڼ شمېر اثار لیکلي دي.

په تېره بیا په تاریخ لیکنه، ژبپوهنه او ادبپوهنه کې د ده اثار د زیاتې یادونې وړ

دي. استاد حبیبی تر (۱۳۵) عنوانو زیات، علمي، څېړنیز او تاریخي اثار لیکلي دي. د پښتو ادب د لرغونې پانګې یوه برخه د همدې استاد د زیار او پلټنې په نتیجه کې ترلاسه شوې ده. (پټه خزانه) او (تذکره اولیا) او ځینې نور ادبي او تاریخي اثار دده د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې رابرسېره شوي دي. استاد حبیبی پر پښتون ولس او پښتو ژبې ډېر حق لري، خو پښتون داسې یو قام دی، هر څومره خدمت یې چې کوي، له ستونزو سره به مخامخېږي. استاد حبیبی هم یو وخت له ډول ډول ستونزو سره مخامخ شوی. استاد خادم دې ډول ستونزو ته متوجه شوی، نو ځکه یې د استاد حبیبی په باب لیکلي دي:

حبیبی او پښتو

حبیبی په پښتو ژبه نامور شو
خو اخیرله خپله کاره لاس په سر شو
خدای زده کوم ظالم ستومانه په خپل کار کې
د پښتو قلم یې کېښود مروړ شو.

خو استاد خادم د استاد حبیبی خدمتونه نه هېروي او وایي چې
همدی و چې د پښتو ژبې تاریخ یې عیان کړ.

حبیبی او د پښتو تاریخ

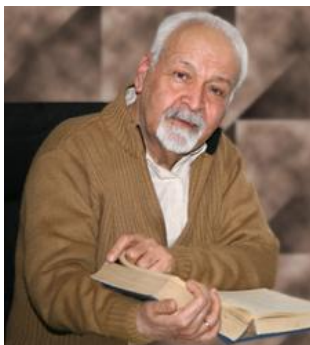
ورک تاریخ د پښتو ژبې یې عیان کړ
حبیبی په پښتو ژبه لوی احسان کړ
په دې کار تر هغه وخته ځورېدلو
چې په کړو خدمتونو یې پښېمان کړ

او ورپسې ددې کار په مقابل کې د جهاني د خبرو په باب وایي:

جهاني وايي

راته وایي دا جهان دې ولې جوړ کړ؟
د پښتو ژبې کاروان دې ولې جوړ کړ؟
چې ویل مو هم هغه به دې کولای
دې کاروان لره څاروان دې ولې جوړ کړ؟

۲۸- سلېمان لایق: ښاغلی سلېمان لایق هم د پښتو معاصرو

ادبیاتو کې یوه مخکښه او سرکښه څېره ده. ده د پښتو معاصر شعر محتوا ته نوی رنگ ورکړ، هم د فورم او هم یې د مانا له مخې د شعر رنگونه بدل کړل. لایق ګڼ شمېر اثار ولیکل، په تېره بیا په نظم کې د ده اثارو پر ټولنې ژور اغېز وکړ، د لایق انقلابي شاعرۍ له ټکر او پرمختګ سره ګام پر ګام حرکت وکړ او نویو شاعرانو ته یې ذهني فضا خلاصه کړه. استاد خادم، سلېمان لایق هغه وخت د پښتو خدمت یو لایق زلمی ګڼي او د هغه په باب وايي:

سلیمان لایق

لاندې ځمکه پاس اسمان دی
منځ کې پروت د پښت جهان دی
د پښتو لایق انسان د پښتو زلمی
ښه زلمی یې سلېمان دی.

د افسوس ده دا خبره
په پښتو ناستا مهربان دی

تر لایق وروسته خادم د خپل ځان په باب هم قضاوت کوي او وایي:

خادم څه دی؟

څه پوښتنه د خادم کوئ چې څه دی
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی
د پښتو په کبیره گناه کې گیر شو
څوک خبر نه شو چې څنگه دی او څه دی؟

تر دې وروسته بیا د پښتو او پښتنو په باب نظر څرگندوي او د هغو
پښتنو یادونه کوي چې له پښتو سره مخالفت ښيي، په دې باب وایي:

پښتانه او د پښتو مخالفت

څوک ناپوه شو څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاته و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو د غسې تعین شو

استاد خادم د پښتو د خدمتگارانو وروستی نتیجه هم په گوته کوي
او وایي چې څوک پښتو ته کار کوي، نو نتیجه به یې څه وي؟

د پښتو نتیجه

نه پوهاند، نه به رییس، نه به وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا

هو! دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې څرگنده د پښتو نه بېزاري کا.

استاد خادم که څه هم ۱۵ قطعه له نن (۱۳۹۶ل) کال څخه نږدې
پنځوس- شپېته کاله دمخه ویلي، خو که اوس یې هم د خپلې ټولنې پر
عیني واقعیتونو تطبیق کړو، نو سل په سلو کې پرې د تطبیق وړ ده.

۲۹- سید رسول رسا : سید رسول رسا هم په لسگونو اثار پښتو ژبې

ته پرې ایښي دي. (ارمغان خوشال) یې
د اثارو یوه بېلگه ده چې د خوشال بابا
د ژوند، فن او اثارو په باب په کې هر اړخیز
معلومات وړاندې شوي دي. استاد خادم
سید رسول او همېش خلیل دواړه په یوه
قطعه کې یاد کړي چې وروسته به ورته
اشاره وشي.

۳۰- همېش خلیل: همېش خلیل د پښتو ژبې د دې معاصرې

دورې اوچت شاعر، لیکوال او څېړونکی
دی. ده په لسگونو علمي، څېړنیز او ادبي
اثر لیکلي او د شعرونو څو ټولگې یې هم
چاپ شوې دي. په تذکره لیکنه او د
تاریخي متونو په راټولونه کې ده ډېر زیات
زیار گاللی دی. دده د چاپ شویو اثارو
شمېر لسگونو ته رسېږي. (ورکه خزانه) د ده
د نامتو تذکرو له جملې څخه و.

موتی خاوره د وطن به پرې ورنه کړم
که په سرد ځمکې هر وطن ختن شي
که غلیم له مابری یووړ محبوبې
ستا پرونۍ دې زما د تن کفن شي

دا او دې ته ورته نور شعرونه د همېش خلیل د هغو شعرونو له
جملې څخه دي چې د عوامو او خواصو پر ژبه خواره دي.

خادم صیب د دې دواړو لیکوالو او شاعرانو (رسا او همېش) شاعري
او لیکوالي په یوه قطعه کې ارزولې ده:

رسا او همېش

د رسا په شاعری او لیکوالۍ کې
چې مې وکتل هم ډار هم ابتکار شته
خو همېش د پښتو ژبې فداکار دی
که رښتیا چېرته پښتو ته فداکار شته.

۳۱- محمد عمر سیماب: محمد عمر سیماب هم په پښتو
معاصره ادبي دوره کې یو مطرح شاعر تېر شوی دی. د ده کلام پر استاد
خادم خاص تاثیر کړی دی. کله چې هغه د ناروغۍ پر بستر پروت و، نو
خادم صیب ورته ډېر خوږېدلې او دغه څلوریزه یې ورته لیکلې ده:

محمد عمر سیماب

په سیماب محمد عمر مې زړه زهیر دي
د خوږې ژبې شاعر مرض کې گیر دی

قومیت عالي احساس د پښتونوالي
دا شعري نغمه او ازیيې د ضمیر دی.

۳۲- مراد شینواری: مراد شینواری بیا د پښتو ژبې د معاصرې

دورې بل مطرح شاعر دی، چې شاعري یې نه یوازې پر خیر ادبي حوزې خپله اثر بندلې و، بلکې ټولې پښتونخوا ته یې اغېز رسېدلی و. د مراد شینواري شاعري پر خادم صیب هم خپل خاص تاثیر کړی و، خادم صیب هغه ان له (دقيقي بلخي) سره چې د غزنویانو په عصر کې د فارسي ژبې یو نوميالی شاعر تېر شوی و، پرتله کړی او وایي، که دقيقي بیا راژوندی شي، نو هم د مراد شعر به وستایي. خادم د مراد شینواري په باب دا څلوریزه پر (۱۳۴۱ل) کال لیکلي ده.

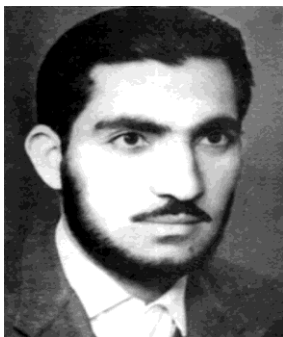
مراد شینواری

بنايسته گلونه و اشول په خيبر کې
کاشکې داسې گلان شنه شوای په شېپر کې
د مراد د تاترې شعر به ستايي
دقيقي که بیا ژوندی شي په باختر کې.

۳۳- سېلاب ساپی: سېلاب ساپی بیا د پښتو معاصره شاعرۍ کې

یو بل نامتو شاعر تېر شوی، د خادم صیب سیموال هم دی او خوږه

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

شاعري يې هم کړې ده. د سېلاب کوم شعرونه
چې د هنرمندانو له خولې ويل شوي، هغه د
ټولو افغانانو د خوښې وړ گرځېدلي دي:

لېونی مینې دې اشنا کړم له بیابانه سره
پرېږده چې گرځم لېونی په غرونو

د سېلاب شعرونه د زړه تل ته لاره پیدا کوي، د ده شاعري د خادم
صیب هم خوښه شوې، نو ځکه خو هغه د ښې قریحې خاوند گڼي:

سېلاب او پښتو

خومره ښه قریحه خدای ورکړه سېلاب ته
خو قدمه یې هم واخیستل په لار کې
رډې سترگې دښمنان د پښتو ژبې
چې یې ولیدل سرگومه شو په چار کې.

۳۴- قاضي عطاء الله: قاضي عطا الله خان د مرحوم نصرالله
خان دویم زوی و، د عطا الله خان پلار د پېښور د (تاکال) په کلي کې
اوسېده او (قاضي) یې کورنی لقب و.

قاضي عطا الله خان شرعي متداول علوم له خپل پلار څخه لوستي
وو او ورسره ورسره یې په ښوونځیو کې زده کړه کړې وه، د (۱۹۱۸ع) کال
په شاوخوا کې یې د علیگر له پوهنتون څخه د وکالت (حقوقو) په څانگه
کې بری لیک واخیست او تر دې وروسته یې په مردان سیمه کې پر

وکالت لاس پورې کړ، خو د وکالت یې لایونیم کال تیر شوی نه و، چې په مغزو کې یې سیاست افکارو وده وموندله.

قاضي عطاءالله خان د پښتنو دازادی د حق دغوښتلو او گټلو په لاره کې خورا زیات رېږونه، تکلیفونه، زیانونه او جېلونه وگالل، خو دانگرېزانو ځای ناستو ته یې د تسلیم سر د یو نرېستون په شان ښکته نه کړ، د (۱۹۴۸ ع) کال پر جون میاشت دووروستی ځل له پاره بیا دحیدر آباد سنده سنټرل جېل ته بوتلل شو او ترڅلور کاله بند وروسته په داسې حال کې له جېله دلاهور یو روغتون ته یو وړل شو، چې په ژوند کې یې څه پاتې نه و او دوې درې ورځې وروسته د (۱۹۵۱ ع) کال د فبروري پر (۱۹) مه د (۱۳۳۰ هجري شمسي) کال دسلواغې میاشتې په پای کې دنامرادی په حال کې وفات شو او دحق غېږې ته ولاړ.

قاضي عطاء الله (د پښتنو تاریخ) مهم اثر هم لیکلی، په جېل کې یې ډېر کتابونه ولیکل، دا کتاب څو ځله چاپ شوی دی. استاد خادم د دغه نومیالي پښتانه له افکارو متاثر شوی او (د شهید قاضي عطاء الله په یاد) په نامه یې دغه لاندې لیکنه پرې کړې ده:

د شهید قاضي عطاء الله په یاد

((د خلقت او پیدایښت په سلسله کې ډېر خلک پیدا کېږي، مگر د خلکو حقيقي خدمتگاران کله کله پیدا کېږي!))

په دریاب کې زرگونه او کروړونه څاڅکي لوېږي، مگر کوم یوه په کې شهواره مرغلره شي.

ډېرې مېنډې کېني او زامن راوړي، مگر داسې کله کله پېښېږي چې مور نابغه زوی وزېږوي.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

مکتبونو ته ډېر هلکان ځي او علم زده کوي، مگر د علم سره
سړیتوب د هر چا نه په برخه کېږي!

دا صحیح ده چې ټول سرونه ماغزه لري، مگر په مغزو کې کامل
استعداد د هر چا نه روزي کېږي.

سیندونه او غرونه له کانو ډک دي، مگر لعل په بدخشان کې او هغه
هم د ځینو کانو په سینه کې وي!

هر قوم او هر ملت ډېر سړي لري، مگر د سړو سړو یا دوه کسه
وي، په کاروان او قافله کې لکونه عالم روان وي، ځي، مگر د قافلې سالار
هر کس نه شي کېدای!

د سړیتوب دعوې هر سړی کوي، مگر هغه سړی چې خلک یې په
سړیتوب قانع او قایل شي، هر څوک نه وي!

قاضي عطاء الله مرحوم خو یو سړی و، مگر څنگه سړی؟

یقیناً قاضي صاحب مرحوم د پښتون ملت صحیح رهنما او خدمتگار و.

دې کې شک نه شته چې د افغان د لوی ټبر او لویې جامعې په منځ
کې یې داسې حیثیت درلود، لکه شهواره مرغله یوه امېل کې!

رښتیا ده چې شهید قاضي د پښتو بابا او پښتني انا رشید او ننگیالی
زوی و.

د قاضي صاحب سره علم او عمل، همت او مردانګي، عزم او اراده،
قوم پروري او قوم پرستي د کمال په درجه کې موجود وو.

دا لوی شخص، لوی پښتون، د کره مغزو خاوند، د پښتنو سر او د
حریت خواهانو د قافلې مشر و.

دده سره پولادي اراده او نه ماتېدونکي عزم او د پښتونولي په شرافت کامل ايمان موجود و.

د پښتونستان او خدايي خدمتگارانو په لیدپرانو کې د خان بابا مټ بازو او دده د ښه اعتماد ځای و.

افسوس دی چې دښمنانو د ده شخصیت ونه شو زغملای. ((۲۳: ۱۴۴))

۳۵ - نصر الله حافظ: نصر الله حافظ د پښتو ادبیاتو د وینتیایي

او اوسنیايي دواړو پړاوونو شاعر دی او خوږه شاعري لري. تر (۱۲) زیاتې

شعري ټولگې لري، چې اکثره یې چاپ شوي دي او همدارنگه نور گڼ ادبي او څېړنیز اثار. د (شمشاد له هسکې څوکې) د نصر الله حافظ د شعرونو هغه ټولگه ده چې خورا مشهوره ده. نصر الله حافظ او خادم د نږدې یوې زمانې شاعران وو، یو بل سره یې له نږدې پېژندل، پر یو بل

یې شاعري خپله خپله اغېزه هم کړې ده. خادم صیب د حافظ شعر ((په غره کې یوه رڼه چینه)) گڼي او شاعري یې یوه ((ازاده تونکی)) چې پر څانگه ناسته وي او ترانې وايي:

د حافظ نصر الله پښتو

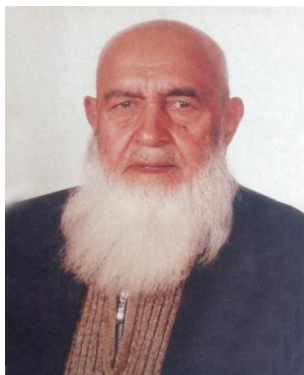
د حافظ نصر الله خان شعر مې خوښ دی
لکه پاکه چې چینه غره کې بهېږي
توټکۍ ده بې ازاره ښایستو کې
چې په څانگه باندې ناسته ده ویېږي

۳۶- ولي محمد مخلص: ښاغلی مخلص هم د پښتو معاصرو ادبیاتو د وېښتیا یې پېر شاعر تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره یې ژوند هممهاله و، پر (۱۳۵۲ل) کال د زمري پر (۱۴)مه نېټه، استاد خادم د هغه په یاد یوه مرثیه ویلې. په دې مرثیه کې په ښه ډول د ولي محمد خان مخلص د شخصیت انځورونه شوې ده. دا مرثیه په مثنوي فورم کې ویل شوې ده:

د ولي محمد خان مخلص په یاد

((شاعره ستا ښکلی صورت مې شوياد
 ستاد مزي ښایسته صحبت مې شوياد
 د کندهار د سیمې ستوری وې ته
 په خوارو خلکو باندې سیوری وې ته
 رښتیا زه یروې په ملت باندې
 مین د خلکو په خدمت باندې
 خومره ازاد و ستا فطرت شاعره
 مولا درکړې و قدرت شاعره
 طمع او ډار دې طبیعت کې نه و
 سازشي کار دې په فطرت کې نه و
 وې آینه د پښتنې ټولنې
 تل به دې کړې د ارتقا خپرني
 کله ولاړ به محافلو کې وې
 مصروف د خلکو په روزلو کې وې
 کله به گیر په کار او بار کې شوې
 کله ورگډ به په دربار کې شوې

حرص دې وژلۍ وازاد شاعره
 ځکه د خلکو یې په یاد شاعره
 هر څه دې کړل، خود ملت په مینه
 نه د پیسې نه د دولت په مینه
 په زړه مې ګرځي ستا خوږې خبرې
 له مینې ډکې د مزي خبرې
 ځان به دې ووړ که د کوچنیانو سره
 دروند لکه غروې د لویانو سره
 ډیوه د جمعې د یارانو وې ته
 تندر په سرد مغرضانو وې ته
 ستا په ښکونځاو کې حکمت پوښلی
 و ټولو خلکو ته عبرت پوښلی
 وې د مومند او د داود ملګری
 د قام د ګټې او د سود ملګری
 راته یادې ستا روان شعرونه
 د محافلو قهرمان شعرونه
 بالفعل شعر په محفل کې ویل
 لوړ مطالب نظم و غزل کې ویل
 و ستا د طبیعي لوړ مثال شاعره
 چې پکې زور و هم جمال شاعره
 د خدای رحمت ستا په مدفن دې وي
 ستا په اروا لا په کفن دې وي
 واخله سلام دې د خادم مخلصه
 نوم دې ژوندی اوسه دا یم مخلصه))
 (۱۲: ۲۳۰-۲۳۳)

۳۷- سرمحقق عبدالله بختانی

خدمتگار: استاد سرمحقق عبدالله بختانی خدمتگار د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه ځلانده او مخکښه څېره ده. ده په نظم او نثر دواړو کې په لسگونو عنوانه مستقل اثار لیکلي دي. د استاد بختاني د ټولو لیکلو اثارو شمېر تر (۷۰) اثارو پورې رسېږي. شاعري یې هم کړې، خو ډېر کار

یې په څېړنه او ادب تاریخ لیکنه یا تذکره لیکنه کې ترسره کړی دی. د پښتو ژبې یو رښتینی خدمتگار دی. د استاد خادم په باب یې هم (د ملي ادب او ژورنالېزم خدمتگار) په نامه یو اثر لیکلی دی. استاد خادم د استاد بختاني کار او زحمت او له پښتو ژبې سره د هغه مینه تشخیص کړې او د هغه په باب وایي:

بختانی او پښتو

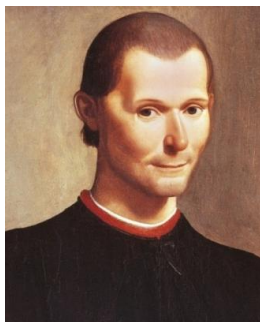
بختانی په کار د ژبې ښه پوهېږي
چې دا بد حال د پښتو گوري خورېږي
زړه یې غواړي چې راگډ شي په میدان کې
د اسلافو حال چې وگوري ډارېږي

پښتو ته د خدمت په برخه کې د هر لیکوال په باب د استاد خادم نظر ځکه دقیق دی چې استاد خادم خپله هم د روزگار دا تجربې تېرې کړي، نو ځکه د استاد حبیبی، استاد بختاني او یا هم کوم بل لیکوال په باب چې څه وایي، له حقیقت او واقعیت سره بشپړ سمون خوري. له استاد

بختاني سره د استاد خادم یو شمېر ادبي لیكونه هم تبادله شوي، هم استاد خادم او هم استاد بختاني په ډېرو ځایونو کې د یوه بل یادونه کړې او هغه لیكونه یې هم په خپلو اثارو کې خپاره کړي چې دوی یو بل ته لیکلي دي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو د استاد خادم په باب به د بختاني نظریات په خپله برخه کې راوړم.

ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه:

ددې لیکنې په مخکنۍ برخه کې مو د هغو کورنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو، ټولنیزو، سیاسي او ملي شخصیتونو یادونه وکړه چې خپله افغانان وو او په یو نه یو ډول یې استاد خادم له اثارو، افکارو، ټولنیزو او سیاسي کړو څخه متاثر شوی و او هغو ته یې د همدغه تاثر له مخې شعرونه او نظمنه لیکلي او یا یې دهغو پر فکر، شخصیت، اثارو او کړنو لیکنې کړي دي. د دې لیکنې په دې برخه کې غواړو هغه نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه دروپېژنو چې استاد خادم یې اثار او افکار لوستي او پر ده یې خپل تاثیر پرې ایښی، ان یو نیم پرې منفي اغېز هم کړی دی. همدغو اغېزو ته وشعر، نظم او لیکنې په غبرگون ښودلې چې دا دی دلته یې په ترتیب سره وړاندې کوو:

۱- ماکیاولي: (نیکولو ډي برناردو)

ماکیاولي) د ایتالیا ډېر نامتو فیلسوف، سیاسي شخصیت، شاعر او لیکوال و، د (۱۴۴۹م) کال د می پر (۳)مه نېټه په فلورانس کې وزېږېد او د (۱۵۲۷م) کال په جون کې ومړ. ماکیاولي، د سیاست، فلسفې او ادبیاتو په برخه کې ډېر

کتابونه لیکلي دي. سلطان یا (تولواک) په نامه یې یو نامتو اثر دی چې د واک د نیونې او ساتنې لارې چارې په ګوته کوي. دا اثر د نړۍ په اکثره ژبو ژباړل شوی، پښتو ته هم (محمد داود حبیبزي) ژباړلی او چاپ شوی دی. د ماکیاولي نظریات په ټوله نړۍ کې خپل پلویان او مخالفان لري. خادم صیب هم د ماکیاولي له نظریاتو خبر دی، خو دی یې نړۍ ته په ګټه نه بولي، نو ځکه یې د هغو پر وړاندې غبرګون ښودلی دی. خادم صیب وايي:

ماکیاولیزم

د وخت وباد ده، ماکیاولیزم
توره بلا ده، ماکیاولیزم
مشري و قام ته پیغمبري ده
لویه اغوا ده، ماکیاولیزم

ماکیاولیست

چې وایې یو څه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندې، هم تله نه کا
پرې خطا نوځې ماکیاولیست دی
په دروغو درېو، خطا ایسته کا.

۲- ماکسیم ګورکي: ماکسیم ګورکي د شلمې پېړۍ په پیل کې د روسيې ستر شاعر و. نه یوازې د روسيې، بلکې د ټولې نړۍ په کچه یو ستر شاعر او لیکوال و. د هغه اثار د نړۍ تر (۵۰) زیاتو ژبو ته ترجمه

شوي او د نړۍ په گوټ گوټ کې لیکوال او
عام خلک ترې متاثر شوي دي. (مور) د
ماکسیم گورکي هغه ناول دی چې نړیوال
شهکار گڼل کېږي او په نړۍ کې خورا مشهور
دی. گورکي د لوړ اخلاقي ایډیال په لټه کې
و او ستر انساني ارزښتونه یې پالل. استاد
خادم د گورکي له اثارو الهام اخیستی، د هغه
شخصیت پرې تاثیر کړی او هغه یې په یو لوړ او خواږه نظم کې ترسیم
کړی دی:

ماکسیم گورکي

ای د نوي ادب پلاره، ای ازاده قلندره!
ای د روس د خاورې زوی، ای انسانه منوره
هغه خاوره وه لا جگه چې یې تا غوندې پیدا کړ
تا بیرغ د قام اوچت کړ، له دې خاورې نه تر نمره
فکر جگ له اقتصاد شي، حکیمان وو ويلي
تا وطن ثروتمن کړ د خپل فکر له ثمره
د دې ځمکې په ټیټوالي د رحمت باران په کارو
د انسان له انحطاطه ژړېدلې به شیبړه
د هوس په دام کې گيړو، د ادب مارغه اسیرو
تا پنجره کړه ورته بېرته چې ترې والوزي په بره
د ساقی لاس کې شراب وو د مظلوم د زړه د وینو
دا پیالې به هر چا خښلی بې له خوف او له خطر

غریب ډوب و په خولو کې هېڅ خبر نه و له ځانه
 نه خبر و له جهان نه، نه له خیر او نه له شره
 د شرف قبایې گرو و په دکان د سوداگرو
 د یوې مړۍ د پاره تېرېدلو به له سره
 د حسد په ویرانه کې لاره وره که و له عشقه
 لکه وره کې چې چینه شي په ترخه ځمکه بنجره
 په صهبا د زندگۍ کې سره شراب د دښمنۍ وو
 په صحنه د دې جهان کې نیکي نه و بهې له شره
 فلسفه و نه امید له نېکۍ او سعادت نه
 په نهاد د دې بشر کې یې بدې لیده مضمهره
 دا خوته وې چې انسان دې د معشوق په صورت ولید
 د دوستۍ د طفل پلاره په لیکوالو کې بهتره
 زه څه و وایم چې څه وې خودا وایم چې انسان وې
 په انسان باندې مین شوي، دغه مینه دې کره غوره
 ته د مینې راهنما وې، ته د دې تیارې رڼا وې
 ای د روس د خاورې زویه ای د نوي ژوند رهبره
 د گورکي خاورې ته یوسه د خادم سلام د مینې
 ای سبا سبک خرامه ای د مینې پیغامبره.

(۱۲: ۱۳۲-۱۳۷)

استاد خادم پورتنی نظم د (۱۳۵۵ ل) کال، د کب پر (۲۲) مه نېټه
 لیکلی دی. خادم صیب پر پورتنی نظم سربېره د گورکي ځینې منشور اثار
 هم ژباړلي او د دې ترڅنګ یې د هغه په باب ځینې لیکنې هم کړې دي،
 چې د لیکنې د زیات غځېدو له کبله ورڅخه تېرېږو.

۳- مصطفی کمال اتاترک: مصطفی کمال پاشا د (۱۸۸۱م) د

می پر (۱۸)مه نېټه زېږېدلی او د (۱۹۳۸م) کال د نومبر پر (۱۰)مه نېټه وفات شوی دی. ده د ترکیې د استقلال لپاره مبارزه وکړه او د ترکیې

جمهوریت اساس یې کېښود، ترکانو د ده خدمتونه، مبارزې او هلې ځلې وستایلي او ده ته یې اتاتورک (د ترکانو پلار) لقب ورکړ. مصطفی کمال اتا ترک پر ترکیې باندې د (۱۵) کلنې واکمنۍ په بهیر کې ترکیې ته ډېر خدمتونه وکړل، د هغه مبارزې، فکر او د حکومتولۍ طرز د یو زیات شمېر نړیوالو پر اذهانو تاثیر وکړ او

هغه د یو نړیوال مبارز په توګه مطرح شو. مصطفی کمال له افغانستان سره ځانګړې مینه درلودله او غازي امان الله خان ته یې د ملګرتیا او دوستۍ لاس ورکړی و. دواړو مشرانو له انګرېزي ښکېلاکه د خپلو هېوادونو د ژغورنې بریمنه تجربه لرله. د اتا تورک افکارو او نظریاتو د استاد خادم پر فکر هم خپل تاثیر پرې ایښی و. استاد خادم د اتا تورک د افکارو له جملې څخه د هغه یو تقریر ته اشاره کوي. ده دې وینا ته ده (د کمال اتا تورک یو تقریر) نوم ورکړی او دا یې په خپلو اثارو کې خوندي کړې ده.

د کمال اتاتورک یو تقریر

((کمال اتا تورک په خپله یوه وینا کې وویل: یوه زمانه وه چې ما به ډېر کتابونه لوستل، غرض مې دا و چې د دنیا لوی لوی مفکرین او فلسفیان د ژوند متعلق څه وایي؟

بعضې فلسفيان چې په ژوند کې په هر لور تیاره ویني وايي چې زموږ هستي نیست ده، زموږ له پاره د دنیا په عارض ژوند کې هېڅ قسمه خوشحالی نشته، خو ځینې نورو هوښیارانو خلکو د ژوند متعلق په بل شان اظهار کړی دی.

هنوی وايي، که د ژوند انجام نشته دی، نو دا د نا امله خبره نه ده، څومره پورې چې موږ ژوندي یو خپل ژوند په خوشحالی او په خندا تېرول په کار دي.

زه په خپله د ژوند دا وروستی مفهوم خوښوم، البته د ژوند د تېرولو طریقه زما خپله ده.

زما خیال دی چې هغه سړی ډېر بد قسمت دی، څوک چې خیال کوي چې د انسان د ټول ژوند دارومدار په ما موقوف دی یعنې نور خلق دې ما د پاره ژوند وکړي.

دا ظاهره ده چې د دې سړي انفرادي ژوند به ډېر ژر تباه شي، خپل ځان هېرول او د موجوده او د راتلونکي نسل د پاره تعميري کار کول په اصلي معنی کې د خوشالۍ د حصول لومړی راز دی.

د عقل او هوش خاوند په مدعا پوهېدی شي چې په ژوند کې د پوره پوره خوشالۍ د حاصلولو بېشک او بېشک چې بس یوه طریقه ده او هغه دا چې سړی د راتلونکي نسل د عزت او خوشالۍ حاصلولو د پاره ژوند تېر کړي.

کوم سړی چې په ژوند کې له دې قسمه رویه اختیار کړي، نو هغه دې هېچرې د ځان نه دا نه پوښتي چې آیا هغه راتلونکي نسلونه چې د چا د بېگنې د پاره ما په ځان شپه او ورځ یوه کړې ده، زما په ښو به قایل وي او که نه زما د کار قدر به ونه کړي؟ زما خیال دی چې ټولو کې خوش

قسمته خلق هغه دي چې خپله زرینه کارنامه او ښه اعمال د راتلونکي نسل د نظر نه پټ ساتي، ځکه چې د خپل نوم ناموس لپاره د قوم او د وطن خدمت کول د خوشحالی سبب نه شي جوړېدای. البته هر سړي ته د څه کار په کولو کې خوشالي حاصلېږي، ځينې خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځينې نورو ته مالياري او گلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځينې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لويول د خوشحالی باعث وي. کوم سړی چې د شوق او خوشحالی لپاره گلونه کري او پالي يې، هغه ته گلونه نور څه ورکوي؟ خو صرف گلونه کرل او پالل او هغو ته کتل د هغه د خوشالی سبب وي. دغه شان چې کوم خلک د خلکو د پاللو مالياري په سر اخلي، نو هغو ته په کار دي چې د گلونو د ماليار د ذهنيت په مطابق خپل کار وکړي، صرف دغه قسم خلک د خپل وطن او قوم په اصلي معنی کې خدمت کولی شي، د نامه او شهرت او د مالي مفاد او د ذاتي عهدو خواشمنند خود غرضه دي. د قوم خادم نه دی، څوک چې خپلې خوشالی او خپل مفاد ته د قوم او د وطن په خوشالی ترجیح ورکوي او خپله خوشالي ورله د قوم د خوشالی نه زیاته مرغوبه ښکاري، نو داسې خلک که هېو د قوم خانان هم شي، نو هېڅ د کار خلک نه وي.

او داسې خلک هم څوک چې ځان ته ډېر قیمت ورکوي او د هغو خیال وي چې د وطن او د قوم د مفاد او د خوشالی مکان د هغوی په سر ټینگ دی، په حقیقي معنی کې د قوم او وطن د مفاد سبب نه شي جوړېدای، صرف هغه خلک څوک چې خپل ژوند د راتلونکو نسلونو، مفاد او خوشالی لپاره وقف کړي او ځان په لیس بشی شمار کړي په اصلي معنی کې د خپل نسل خدمت کولی شي.

دا یوه لویه غلطی ده، که یو قومي کارکن خیال کوي چې د قوم د ترقۍ او مفاد بوتې چې د هغه په لاس زرغون شوي دي، د هغه د ژوند نه پسته به یې خصمانې پاتې شي او وچ به شي، د روغ نيتي سړي د لاسه لگېدلي بوتې د زمانې د حوادثو باد بارانونه او طوفانونه نه شي بادولې، هغه همېش او همېش شنه ولاړ وي.

تر اوسه پورې ما په یو نسل کې د یو فرد د اوسېدو په طریقه بحث کولو، خو نن ورځ د دنیا د ترقۍ او د اتحاد رخ نه معلومېږي چې د ځمکې د مختلفو تپو اوسېدونکي ټول کونښن کوي چې یو بل سره د ورورولۍ او د اتحاد خپلوي وساتي، په دې سبب سړي ته په کار دي چې د خپل قوم د ترقۍ او د مفاد د خیال سره د نورې دنیا د ترقۍ او د امن خیال هم ولري، نن ورځ د دنیا د ټولو هوښیارو خلکو دا خیال دی چې د دنیا د ټولو اقوامو د امن او خوشحالی ساتل یو مبارک خیال دی او په حقیقت کې دا د خپل وطن د خلکو د خدمت یوه بله طریقه ده. که د دنیا د مختلفو قومونو تر منځ د امن، اتحاد او ښه سلوک رشته او خپلوي قایمه نه وي، نو یو قوم ځان ته امن او خوشحالي نه شي حاصلولی، د دې لپاره د خپل قوم د محبت په خاطر زه د دنیا د نورو قومونو سره هم د اتحاد او اتفاق رشته ساتم.

د یو قوم رښتینۍ مشر همېشه هيله لري چې د خپل قوم د تعمیر په خیال کې یوه نمایانه حصه واخلي، خو هغه هېچرې دا نه غواړي چې د نورو قومونو په تعمیری کار کې خلل انداز شي، د دنیا د واقعانو نه ظاھر ده چې یو افت یا بلا چې په یو قوم نازل شي، اکثره نور قومونه هم په مصیبت کې واچوي. د انسان ژوند لکه د یو جسم غوندې دی، د دنیا قومونه د یو جسم اندامونه دي چې د جسم یو اندام نقصاني شي، نو ټول جسم نقصاني شي.

(ترک) او د هغوی دوستان نن د خدای (ج) په فضل سره په طاقت کې دي او په خپلو پښو درېدای شي، موږ له هېچا نه هېڅ قسمه طمع نه لرو، په دې وجه موږ ته موقع ده چې د دنیا په واقعاتو سره سینه غور وکړو. موږ په هغه خلکو کې نه یو چې په ډکه خوله وایي چې د دنیا په هغې حصې کې یا دغې حصه کې به یې قراري ده، یا جنگ دی، یا جگړه ده، نو زموږ پرې څه؟

د دنیا په هره حصه کې چې بد امنی پيدا شي، نو هغې ته دومره توجه کول په کار دي، لکه څنگه چې د سړي په خپل وطن کې گږېږ وي، دا یو داسې اصول دي چې د دنیا قومونه او د دنیا حکومتونه د خود غرضۍ نه خلاصولی شي.

د سړي اول فرض خپل کور جوړول دي، چې خپل کور جوړ شي، نو بیا د ټولې نړۍ د کور جوړولو فکر په کار دی. ((۲۴: ۶۳۱-۶۳۲))
د کمال انا تورک افکارو او کرکتر د استاد خادم پر افکارو دومره تاثیر کړی و چې کله هم مصطفی کمال وفات شو، نو استاد خادم یې پر مرگ مرثیه وویل، دا مرثیه دا ده:

د مصطفی کمال مرثیه

خدای په مشرق باندې بېشکه امتحان کړلو
داسې صورت یې د بلا ورته عیان کړلو
نمر پرېواته له خوا یې وازه خوله مشرق ته کړله
لکۍ یې تاوه په کې گیر یې ټول جهان کړلو
یوه په محکه بله شونډه یې وه تر غرونو جگه
یوه مړۍ به یې مملکت په یوه آن کړلو

دوزخ د نس یې و له تیږو او قومونو نه ډک
 له مصیبتو به هر یو شور فغان کړلو
 شپاړس مړیو باندې، کله تسلي کېدله
 په اشتها یې نیت د ستورو د اسمان کړلو
 د نمر خاته لور ته راتلله په بندرد سوز
 و چې لندې به طاعت یې په ښه شان کړلو
 مشرق له ځانه بېخبره و د مړي په شان
 غم یې د دین او د دنیا او نه د ځان کړلو
 ټوټې ټوټې د جهالت او د نفاق په توره
 نه یې زگېروي نه د جوړوالي یې ارمان کړلو
 د شخصیاتو، خرافاتو، په زنځیر تړلې
 نه یې د ژوند وینې رگونو کې دوران کړلو
 مریض پر کاله و توره شپه بلا یې راغله په سر
 نجات هر گوره له قدرته و د عقل بهر

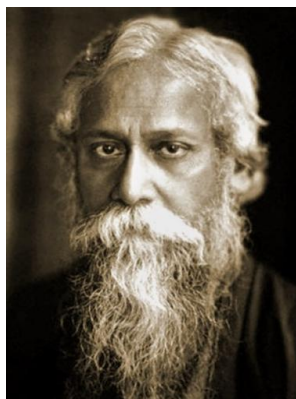
په پورته غاړه ناڅاپي سپینه رڼا شوله
 ورسره سمه د محشر غونډې غوغا شوله
 دوږې، گردونه، برېښناگانې ډزه رګې
 یوه یوه په کې رمباره د بلا شوله
 ښکاره په دې منځ کې یو ځوان شو ملا تړلی ولاړ
 چې په لیدو یې په حیرت واړه دنیا شوله
 وېستلې توره په ښي لاس کې یې بلکونه کوي
 گس کې یې ښکلې سیاسي رنګې همسا شوله

په دې همسا باندې عجب ډول کارونه کوي
 گويا دغه يې هرې خوا سره وينا شوله
 کله به، يې مخ کړلو بلا ته په څه ډول سره
 چې ترېنه پورته به زوږونه واويلا شوله
 ده به ځواب په خپله توره د حملې کولو
 بيا به يې زر مخه مشرق ته په خدا شوله
 وى به يې پورته شه چې دېود استعمار راغى
 چاره کوه زندگي سخته نن سبا شوله
 لمن يې لويه ترېنه لاندې د زمريانو بچي
 په دوى يې ډېره خواخوږي مينه رښتيا شوله
 د شرق کمال د تورکو پلار و مصطفى دا ځوان
 په کاميابۍ ځي نن په لوري د عقبى دا ځوان

ښه عمارت د شرق و غرب منځ کې ودان که تا
 په بل رقم دې نوى دور د اسمان که تا
 تالا والا مشرق مثال د قربانى غوښتلو
 په ښه مېړانه سره پاس دا امتحان که تا
 د مليت اساس دې وښودو مشرق ته خپله
 نورو ته تگ د دغه لارې ښه اسان که تا
 د لوى عفريت په سره مخ شوې په لرگي او توره
 په څه حکمت سره ترلاس ترېنه ميدان که تا
 خدمت دې وکړلو د قوم په مېړانه سره
 ملت د ترکو گروېده د خپل احسان که تا

څاروي یو یو و و ترهېدلي له لېوانو څخه
په کوښښونو سره جوړ ترېنه کاروان که تا
سم دې ملت کېد سیالانو له عالمه سره
ترسره په توره د زخمی زړګي ارمان که تا
تیاره د جهل دې بهر کې له وطنه څخه
وطن په علم و معرفت سره روښان که تا
فدا کاري دا هسې ښايي له مردانو سره
خپل خاصیت په ملیت باندې قربان که تا
د ترکو پلاره ستا په غم مو سترګې سرې دي نن
په بېلتانه دې د مشرق نارې سورې دي نن))
(۱۲: ۵۰۳-۵۰۵)

استاد خادم دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال په لیندۍ میاشت کې لیکلی
دی. پر همدې کال اتاتورک له نړۍ سترګې پټې کړې. استاد خادم په
پورتني نظم کې د مصطفی کمال اتاتورک، فکر، مبارزه او پر نورې نړۍ،
په تېره بیا پر اسلامي ټولنې د هغه تاثیرات په ښه ډول انځور کړي دي.

۴- رابندرناث ټاګور: د هند د
نیمې وچې لوی لیکوال او شاعر دی. نه
یوازې د لوی هند لوی شاعر ګڼل کېږي،
بلکې د ختیځې نړۍ د شاعرۍ یو لوی
استازی هم دی.

ټاګور ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د
نړۍ په ډېرو معتبرو ژبو ژباړل شوي دي. په

پښتو کې هم د ټاگور اثار ژباړل شوي. (تاج) او (گیتانجلي) د ټاگور دوه مهم اثار دي چې پښتو ته ژباړل شوي. د (تاج) اثر مهم کرکټرونه پښتانه افغانان دي، چې ټاگور د خپلو اثارو لپاره غوره کړي دي. د ټاگور اثار نه یوازې د شرقي ټولنې غوره اثار دي، بلکې نړیوال ادبي میراث هم ګڼل کېږي. (گیتانجلي) د ټاگور مشهور اثر د نوبل نړیواله ادبي جایزه اخیستې ده. د ټاگور له اشعارو او اثارو څخه اکثره افغان لیکوال اشنا دي او ځینې ترې په مستقیم او نا مستقیم ډول متاثره هم دي. استاد خادم هم یو له هغو لیکوالو څخه و چې د خپلې لیکوالۍ او مطالعې له پیله یې د ټاگور او علامه اقبال له اثارو تاثر اخیستی دی استاد بېنوا، خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو هم دې تاثر ته اشاره کړې ده. استاد خادم د ټاگور ځینې لنډې لیکنې راژباړلي چې د ټاگور افکار د یوه عمومي تصویر په توګه یې یو څو بېلګې دلته وړاندې کوو:

زما نغمې!

((ما په ټول ژوند کې ستا د موندلو کوښښ په نغمو سره وکړ، دغه نغمې وې چې زه یې در په در وګرځولم او دغه نغمې وې چې د دوی په مدد ما د خپلې دنیا په تلاش او احساس کې ته، خپل څلور واړه خوا موندلې!

هغه څه چې کله ما زده کړل هغه دغه نغمې وې چې دوی ما ته دا راوښودل! دوی پټې لیارې راته بېرته کړې، دوی د زړه په افق کې راته ډېر ستوري راوخېژول، دوی ټوله ورځ ما ته د مسرت او غم د رازونو په طرف لارښودنه کوله او ماښام یې د سفر د ختم په وخت کې زه دا د کوم محل درشايي ته راوستم؟

د سفر تیاری

ما ته رخصت راکړی شوی دی ای وروڼو! ما ته په مخه ښه ووايي،
زه تاسو ټولو ته سلام کوم او روانېږم! دغه دی د دروازو ټولې کنجیګانې
درکوم او د خپل مکان، د ټولو اینده دعوو نه ابرا کوم، اوس زه له تاسې
خڅه تش د مهربانۍ د وروستیو الفاظو د اورېدو په امید یم!

مونږ او تاسې ډېره موده همسایه وو، لېکن ما ته همېشه د هغې نه
زیات عوض راوړسېد څومره چې ما ورکړل. اوس ورځ تمامه شوه او هغه
ډیوه چې زما تیاره گوټ به یې رڼا کاوه مړه شوه، د طلب پیغام راغلی دی
او اوس زه سفر ته تیار یم.

یوه پوښتنه

د دنیا په دې لوی جشن کې ما ته هم زېږی رارسېدلی دی، ځکه
زه خوشاله یم، زما سترگو ولیدل، زما غوږونو واورېدل.

په دې جشن کې ساز غږول ما ته سپارل شوي دي، هغه څه چې ما
کولی شوه، ومې کړل!

زه اوس دا پوښتنه کوم چې تر اوسه ګوندې هغه وخت په دې
راغلی چې زه دننه درشم، ستا صورت وګورم او خپل غلی سلام ستا په
حضور کې تقدیم کړم!!!

وروستۍ ورځې

زه پوهېږم ورځ به راشي چې د دې دنیا نظاره ما لپاره تمامه شي او
ژوند به زما په سترگو وروستنۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

لېکن ستوری به هماغسې د شپې ځلېږي، سبا به هغه شان لمر
راڅېږي او ساعتونه به د دریاب د چپو غوندې د غم او ښادۍ حساب
کوي او موجونه به وهي!

زه چې کوم وخت د خپلو لمحو د دغه انجام فکر کوم، نو د دغه
لمحو پرده وشلېږي او زه د مرگ په رڼا کې ستا دنیا او د هغسې بې انتها
خزانو ته گورم، د هغې یو ډېر حقیر څیز هم بېمثله او د هغې ډېر ذلیل
ژوند هم بې بها دی!

هغه شپونه چې د هغو بېکاره ارزو ما کوله او هغه شپونه چې ما ته
ورسېدل هغه ټول پرېږده! ما ته یوازې په هغه حقیقي څیزونو قبضه راکړه
چې هغه ما تل پرېښي او غورځولي مې دي!

د ژوندون مبارزه

هر کله چې محاربین رومي ځل د خپل څښتن له ځایه راغلل، نو
هغوی خپل قوت چېرې پټ کړی و؟ د هغوی زغرې چېرته وې؟ د هغوی
وسلې کوم ځای وې؟

هغوی غریب او بېکسه ښکارېدل، کوم وخت چې د خپل بادار له
ځایه راوواته، نو د غشو باران پرې وشو! هر کله چې د خپل بادار کور ته
بیا لاړل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړ؟ هغوی تورې وغورځولې،
غشي او لیندۍ یې کېښودل، صلح د هغو په وچولو کې ځلېده، هغوی د
خپل ژوندانه نحوې تر شا پرېښودې، څه وخت چې د خپل بادار ځای ته
بېرته لاړل!

زما دعا

ای زما خاونده، زه له تا څخه دا غواړم چې زما له زړه څخه د افلاس
بنیاد وباسه! ما ته دا قوت راکړه چې د ژوند د ترخو او خوږو برداشت
اسانۍ سره وکړی شم!

ما ته دا قوت راکړه چې بې وزلي له زړه ونه باسم او خپل سر د کوم
گستاخ قوت په مخکې ټیټ نه کړم!

ما ته دا قوت راکړه چې خپل ځان له روزمره رذایلو څخه پورته
وساتم! او ما ته دا قوت راکړه چې خپل قوت له مینې سره ستا رضا ته
وسپارم!

زه شرمېږم

د ملاقات ټاکلي ځای ته د تلو لپاره ما ټوله لپاره یوازې قطع کړه،
لېکن دا څوک دی چې په دې چوپه تیاره کې ما سره روان دی؟

زه ورته د بچ کېدو لپاره لاره پرېږدم، خو نه یې شم پرېښودای!

هغه په خپل متکبرانه رفتار کې خاورې الوزوي، ځي. هغه خپل
جگ اواز زما د هر یو لفظ سره یو ځای کوي! ای باداره! دا زما خپل
مختصر وجود دی، دی خو نه شرمېږي، لېکن له ده سره ستا دربار ته په
رسېدلو زه شرمېږم!

شاه جهان

ای د تاج و تخت خاوند شاه جهان!

تا ته معلومه ده چې د زمانې تېز توپان جاري دی، حسن، زنده
گي، عزت، شهرت او دولت هر څه له ځانه سره وړي!

لېکن ستا د زړه درد؟

آه، شهنشاه! ستا دا ارمان و چې ستا د زړه درد تل باقي پاتې شي!
ستا سلطنت چې په خپل استحکام کې د فولادو نه هم زیات محکم
و، که چېرې دغه سلطنت د لمر د لوېدو د منظرې غوندې د فراموشۍ د
دروند خوب د تیاري سره یو ځای ولاړ شي، نو لاړ دې شي کنه.
مگر ای شهنشاه! ستا دا ارزو وه چې ستا د زړه درد همېشه د یوې
لوړې نور افشاني شغلې په شان اسمان د خپل درد په لمبه روښانه او
دردمن کړي!

ستا دا ارمان و!

ستا جاد جلال، ستا عظیم الشان سلطنت، ستا د لویې د پادشاهۍ،
دېدې چې ددې دنیا په اسمان په لعل، زمرد، عقیق او الماسو باندې دجړاو
شوي محیر العقولې قوس فرح غوندې خپره شوې وه، که هغه شان او
شوکت د عدم په ویرانه کې ورک او فناء شي، نو شي دې کنه!
آه! پاتې دې شي.

د زمانې په مخ ستا له سترگو لوېدلې
د اوبسکې مرغلره مجلا او روښانه تاج محل.

های د انسان بې واکه زړه!

په وارو وارو د ورمېر اړولو کتلو فرصت چېرته دی؟
وخت یو رنگ د ژوندانه په تېز سپلاډ کې بهېږي!
ددې دنیا له ډېرو دمه ځایونو څخه ته تېرېږي!

له یوه ځایه ته پېټۍ اخلې، په بل ځای کې یې ږدې!
له بنکته چې کوم وخت د پسرلي باد په شرنگهار رادرومي، ستا د باغ
پر هر کونج گرځي، ناڅي او نغمې وايي!
پسرلی چې هر کله ستا باغ ته د گلانو د یو سېلاب په شان راشي، بیا
کوم وخت چې په ماښام کې شپون خپلې رمې کلي ته راولي، نو د مال له
پښو نه پورته شوی گرد د ماښام له تیارې سره یو ځای کېږي، نو گوره!
د پسرلي ټوله حسن افريني هم ورو ورو له خنورو سره گډېږي!
گلان مړاوي شي، ورژېږي!
د وخت او زمانې ډیل نه شته؟
بیا پرځي ته د ډکو شپو وخت راځي
نو ستا په باغ کې پسرلی خپل کمال ته رسېدلی دی او بیا هر کله
چې د ورېځو ټوکړۍ د سپینو سپینو پاغوندو په شان په اسمان کې
سرگردانه گرځي، نو ښايي چې د دغه وخت دا د اوبسکو ډکې ډکې لمنې د
چا په مزار د نذر د مرغلرو په شان نثار کړې وي!
های! د انسان بېواکه زړه!
های! ستا انتخاب!
دا هر څه به د ورځې په تمامېدو، دلته د لارې په غاړه پاتې شي!
وخت نشته، فرصت نه شته، د زمانې مهلت نه شته،
ای د بادشاهۍ د تاج خاونده!
کوم وخت چې تا په خپل ناقاره زړه کې فکر کړی و او تا دا ارزو
کړی وه چې له زمانې زړه ته د حسن نذرانه ورکړم او خپل یې کړم!

واه تا دغه نذر او دغه تحفه خومره ښکلې تیاره کړه، مرگ چې د
شکل او صورت نه مبرا دی، تا هغه ته بې زواله مجسم ښایست ور وښه.

واه! تا دا خومره دلفرېب وگرځاوه

لېکن آه! د اوبښکو تویولو لپاره زما فرست ورکوې، د ژړا لپاره مهلت
نه شته!

نو ځکه تا خپلې نه ټینگېدونکې اوبښکې د مرمین سکوت په جال
کې بندې کړې، کېدې ښودلې!

د دې اسمان نه لاندې، د سپوږمۍ په غلې عبادت گاه کې،

چې تا خپله محبوبا په کوم نامه ورو ورو په خپل زړه کې یادوله

هغه نوم او د هغې انگازه نن د هر چا په غوږو کې انعکاس کوي!

ای لویه بادشاه، ای شاعره، هغه ستا د زړه د ارزو تصویر د چا د
دلربا حسن یادوي؟

په دې عظیم الشان، تمام اطمینان

مرمینه مجسمې باقي پاتې دی

دا ستا استازی،

دا بې مثله شعر

دا بې نظیره وزن او لا جوابه ترنم د اسمان په لورې تل پرواز کوي،

هلته چې ستا د معشوقې د آرام ځای دی!

هغه د سبا د رنگین منظر په انعکاس کې دی!

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د ماښام په سترې ستومان ژور تنفس چې د مغرب پر غاړه خپور
دی!

د څوارلسمې سپوږمۍ په رڼا کې د شپو گلانو په بې انتهای
خوشبويي او ملاحټ کې دی!

هغه په هغه نا لیدونکي د بیان نه یا هر فردوس کې دی!
چې له هغه ځایه د دیدار وړې سترگې په وارو وارو په ناکامۍ بېرته
راگرځي.

ستا دا بې زبانه استازی د بنایست غمې تاج محل په هره زمانه کې
چې د پهره دار سترگې څاري، ستا پیغام رسوي، هېر مې نه یې، زما د
روح له یاده وتلی نه یې!

ای شهنشاه! ته نن په دې دنیا کې نه یې
ستا سلطنت د خواږه خوب په شان والوت
ستا تخت نن وجود نه لري!

ستا لښکرې چې د هغوی د قدمونو له هیبته دنیا رپېږده
نن د دغه ټول جاه و جلال یاد، د ډیلي د سرکونو په دوږو او
گردونو کې الوزي!
ستا درباریان، مصاحبان او ستا د حضور شاعران نن ستا د مدحې
قصیدې نه وایي!

د جمنا د چپو اواز ستا د مانۍ د نوبت د ساز سره نه گډېږي.
ستا د مانۍ د پیمخې ډمپې د پایزېبونو شرنګهار د وړانو مانیو په
گوټونو کې غلی پروت دی او نن هلته د کیرپو سخت اواز اورېدل کېږي.

تیارې شپې، تیاره اسمان په خپل قسمت په سرو سترگو ژاړي
ستا قاصد هغه چې ستوماني یې هېڅکله له خپل خدمت نه زړه
بدی کوي

د پادشاهانو د سلطنتونو د جوړېدو او وړاندو سره کار نه لري
هغه چې د زمانې د تعمیر او تخریب تصویر خیال ته نه راولي.
هغه چې د ژوند او مرګ له لاس وهلو څخه ازاد دی، په خپله دل
ګدازه نغمه یې عالم په غم کې محو کړی دی.

ستا د دې قاصد پیغام د تاج محل فریاد!
د ابدې فراق وهلی شهنشاه پیغام دی:
هېر مې نه یې، زما د روح نه هېر نه یې!
غلطه ده، څوک وایي چې هېر شوی نه یې!
دا څوک وایي چې د محبوبې د یاد کفس دې بېرته کړ او د یاد
مرغه دې پرېښود چې والوزي

تا د محبوبې د یاد مرغه پرېښود چې والوزي!
د تېرې زمانې د مغرب غاړه چې همېشه یو تیاره عالم دی، ستا زړه
اوس هم د هغې د تورو زلفو په ول کې نښتی دی.
د فراموشۍ په همېشه خلاصه لاره هغه نه دی...

مزار مزار، خو تل په یو ځای ولاړ دی
د قبر په غلیظو تیارو کې پټ دی
او قبر مرګ د خپل کفن په پرده کې پټ ساتي

لېکن ژوند؟ څوک یې منع کولی شي؟ څوک یې درولی شي؟

د اسمان هر ستوری هغه خپلې خوا ته رابولي، راشه په ټول عالم د زنده گۍ بلنه ده، د ژوندانه د هر سبا په طلوع کې د هغې بلنه ده، د یاد غوټه پرانیستل کېږي او له لاسه وځي، د فراموشۍ په خلاصه لاره کې ورکېږي.

ای شهنشاه! ته د دنیا تاج و تخت په خپلې غېږ کې ټینگ ونه شوې ساتلی،

دریابونو لره په غېږ کې پالونکې دا زمکه، ای باد شاه! ستا د ژوندانه لپاره ناکافي ثابته شوه، نو ځکه تا د ژوندانه له دې رنگین محفل څخه پښې سپکې کړې، پاڅېدې. ته د خپلو اعمالو له لویې څخه خورا لوی وې، نو ځکه ستا د ژوندانه تېز گامه اس هر وارې ستا اعمال او د هغې نتایج وروسته پریښي، مخکې درومي. له دې سببه ستا نښې دلته باقي پاتې دي او ته په خپله دلته نه یې، هغه دلبستګي چې نه پاتې کېده، پاتې نه شوه، هغه عشق چې خپل تخت یې د لیارې په سر ایښی وي، هغه عشق چې په کوم لطف او عشرت سره یې ستا استقبال وکړ، هغه د لیارې د دوږو غوندې ستا په پښو پورې نښتی و، تا هغه د خپلو پښو د گرد غوندې وڅنډه او لیارې ته وسپاره، مگر دا نه وروسته د لیارې په گرد کې ستا د ژوند یوه ټوټه خدای خبر څه وخت لوېدلې وه، هغه گوره د ژوندانه د هار یوه دانه وه چې بېله شوې لوېدلې وه!

ته ډېر وړاندې تللی یې، لېکن هغه دانه د یو همېشه گل په صورت غوړېدلې د اسمان په خوړا یې مخ کړی ولاړه ده.

د دې نغمې راګ په زوره وايي: هر څومره چې لرې گورم، هغه مسافر هېچرې نه شته،

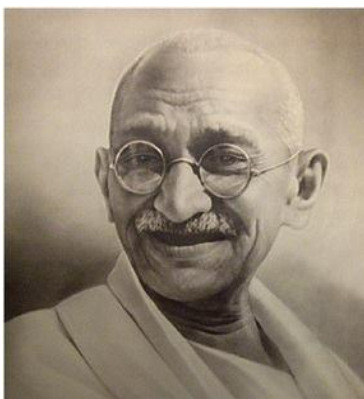
د هغه معشوق دې راستون نه کړای شو، تخت و تاج د هغه لپاره
بنده نه کړه او مانع یې نه شوه، غرونه او دریا بونه له مخې لرې شول

نن د هغه د سپرلۍ اس د تیارې شپې له غلې انگازې نه د ستورو په
نغمه الوزي، د سبا د ختو خوا ته یې مخ کړی درومي، ځکه زه اوس دلته
د محبوبې دیاد د باد لاندې پروت یم

او هغه چې له باره ازاد دی، دلته نه شته. ((۲۳: ۱۸۰-۱۸۶))

استاد خادم د ټاگور نورې نثري ټوټې، لکه (د سحر باد، ورورکی،
نارکو، ای ژوندونه، د زړه درد، خوب او حقیقت، زما پېشکش، یوه ارزو،
بدبخت خوب، د ودې چم، خوشحالي، له مرگ سره محبت، د خپل لاس
زولانه، د ازادۍ جنت، عبادت) او نور هم ژباړلي چې خورا هنري قوت په
کې پروت دی. په دې اثارو کې نه یوازې د ټاگور روح ځلېږي، بلکې د
ژباړن هنري قوت، له ټاگور سره اخلاص او د هغه ټول تاثیر هم په کې له
ورایه ځلېږي.

۵- مهاتما گاندي: موهنداس کرم چند گاندي پر (۱۸۴۹م) کال

په یوه منځنۍ سوداگریزه کورنۍ
کې زېږېدلی دی، گاندي خپلې
لومړنۍ زده کړې په خپل
استوګنځي کې ترسره کړې او بیا د
نورو زده کړو لپاره (راجکوت) ته لاړ
، وروسته بیا د نورو زده کړو لپاره
لندن ته لاړ. لندن کې له نوي ژوند
او همدارنګه له بېلابېلو افکارو سره

اشنا شو، بېلابېل ادیان یې مطالعه کړل، وروسته بیا جنوبي افریقا ته لاړ او

هلمته خو ځله زنداني شو، تر هغه وروسته هند ته راغی او پر لویې سیاسي مبارزې یې لاس پورې کړ. (۲۹) کاله یې مبارزه وکړه، ده د هند د ازادۍ لپاره سوله ییزه مبارزه پیل کړه او په پای کې دا مبارزه د هند د ازادۍ سبب شوه. گاندي که خپله د (عدم تشدد) د نظریې له مخکښانو څخه و، خو خپله د یوه تشدد ښکار او پر (۱۹۴۸م) کال د (ناتورام گودسه) په نوم د یو شخص له خوا وویشتل شو او ووژل شو. د گاندي فکر، نظر او مبارزه د نړۍ گوټ گوټ ته خپره شوه او په نړۍ کې یې له تشدد پرته د یوې سوله ییزې مبارزې له لارې د سیاست وړ پرانیست. په همدې خاطر د نړۍ ستر شاعر رابندرناټ ټاگور او وروسته بیا هندي ملت هغه ته د مهاتما (لویې ارواح) لقب ورکړ. د گاندي نظریات رښتیا هم انساني او له نفرت څخه لرې وو، نو ځکه خويې نظریقه پر ټولې نړۍ خوره شوه.. استاد خادم هم له دې نظریې څخه متاثر شوی او د هغه نظریاتو ته یې یوه کتنه کړې ده.

د مهاتما گاندي افکار

((...د رښتیاوو په عمل کې رښتینی تسکین دی، صداقت پخپله د صداقت انعام دی، له قیمتو څخه قیمت ته خیز خرڅوونکي لپاره لکه څنګه چې د هغې نه بل قیمت ته خیز لاس ته نه راځي، دغه شان، رښتیا ویونکی به د رښتیا نه زیات نور څه شی وغواړي؟ ... رښتیا چې کوم ځای ته د لمر غونډې گرمي ورکوي، هلته ژوندون هم ختم کوي...))

((... هغه انسان چې خپله ژبه په واک کې نه شي ساتلی، هغه د حق مدعي نه شي کېدی))

((د رښتیاوو نه وروسته په اصل کې عدم تشدد په دنیا کې تر ټولو لوی طاقت دی. هغه هېڅکله عبث نه ځي، تشدد تش د پاسه کامیاب ښکاري.))

په توره او په خدای باندې اعتقاد لرل، دوه متضاد شپونه دي.

که چېرې عدم تشدد یا د محبت مذهب زموږ د ژوندانه نه وای، نو په دې فاني دنیا کې زموږ ژوند مشکل کېدو، ژوند خو په مرگ باندې د ظاهري او پخواني فتح علامه ده.

... که چېرې د انسان او د حیوان په منځ کې کوم اساسي او لوی فرق شته، نو هغه دا دی چې انسان خپل فرض پېژندلی شي. د تېرې او اوس زمانې ښه خلک دخپل توفیق او طاقت په اندازه د ژوند دغه ډېر ضروري قرض روښانه مثالونه وو. په دې کې شک نه شته چې په مونږ کې حیوانیت کله کله حاضرېږي. مگر د ډېنه دا نه ثابتېږي چې دا فريضة غلطه ده. له ډېنه تش دا ثابتېږي چې په دې باندې عمل مشکل کار دی.

د تورې په ذریعه چې کوم شی حاصلېږي هغه په توره بېرته هم اخیستل کېږي.)) (۲۳: ۸۵)

خادم صیب د دغه لوی انسان د لویۍ سببونه په یوه لیکنه کې په گوته کړي دي، دا لیکنه د گاندي د لسم تلین په مناسبت شوې وه. استاد خادم دې لیکنې ته د ((مهاتما گاندي د لویۍ سببونه)) نوم ورکړی دی:

د مهاتما گاندي د لویۍ سببونه

((دی فطرتاً د تفکر او تجسس خاوند و، تفکر یې د علم پوهې، هندوستان او جهان پېژندنې لپاره په کار واچاوه. د نفس په ضبط او په

نفس باندې د حاکمیت لپاره یې جهاد شروع کړ، په هوا و هوس، حظوظو او لذایذو خود خواهي او نورو کامیاب شو.

دی وایي غذا باید د دوا په صورت و خوړل شي، په جنسیاتو کې پام په کار دی، دا مسخره او لوبه نه ده، د ملت د زړونو په لاسته راوړلو لگیا شو، دا کار یې په خدمت، ایسار، قربانی، ادب او احترام چې مشرانو او کشرانو ته یې لاره وکړه او لوی اعتماد یې وگاټه، د ملت د خدمت د مینې سره یې بله مینه ګډه نه کړه. ده د مخالفت عنوان ترک کړ، د صبر استقامت او زغم روحیه یې ټینګه کړه، ده ویل زه د هېچا مخالف نه یم، حتی د انګرېز هم، ده ویل زه فقد ازادي غواړم!

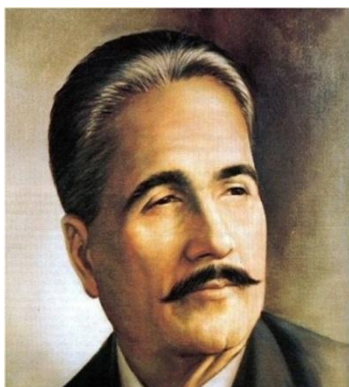
ده ویل زه هندو یم، خو د هېڅ مذهب او مسلک مخالف نه یم، په خدای ایمان لرم، خدای د هر چا دی، خو هندي کلچر د هندوستان لپاره له بل هر تهذیب نه بهتر دی. ده ویل له نفرت نه نفرت او له تشدد نه تشدد پیدا کېږي. موږ باید د هر انسان څه چې د هرې زرې روح سره مینه وکړو. ده ویل زه نوی مذهب، نوی حزب او نوې ډله نه جوړوم، هندیت مې مذهب او ډله مې د هند خلک دي. په دغه شان د خلوص، صمیمیت، کار او عمل فکر او ذکر مجسمه شوه.

دی په خپلو مجاهدو کې په وېره، تمه، غمونو، دردونو او مرګ غالب او بیا فاتح شو. سره د دې چې مهاتما ګاندي په یقیني تور خدای نمانځونکی و، خو حکومت یې لا مذهبي جوړ کړ، چې مذهبي اختلافات له منځه لاړ شي، د ټول هند د وفاق او اقتصادي مساوات د پاره یې د سوشل ډیموکرات جمهوریت ومانه.

یقیناً مهاتما ګاندي د ډېرې ستاینې وړ انسان و، خو دلته د انګرېز ډیموکراسۍ هم بې ستاینې نه پاتې کېږي، چې په دغه حکومت کې د

ګاندي، نېهرو، پټیل، را ډا کرشنن، راجا ګوپال، ابوالکلام غونډې خلکو د
نشو نما امکانات موجود وو.)) (۲۴: ۶۵۵)

۶- علامه اقبال: علامه اقبال د اسلامي نړۍ یو ستر مفکر و، دی

پر (۱۲۵۶ل) کال د سیالکوټ په ښار کې چې هغه وخت د هندوستان اړوند یو ښار و، وزېږېد، هغه لومړی دیني علوم ولوستل، بیا یې شاعری ته مخه کړه، دري ژبه یې هم زده کړه او په دې ژبه یې زیات شعرونه ولیکل. له (کیمیرج) پوهنتون څخه یې د حقوقو په څانګه کې د دوکتورا سند

ترلاسه کړ. علامه اقبال، په اردو، دري، انګلیسي، الماني او عربي ژبو پوهېده، د اسلامي معارفو ژوره مطالعه یې وکړه او په پای کې ترې یو لوی عارف، شاعر او فیلسوف جوړ شو، چې پر ټوله اسلامي نړۍ یې افکارو تاثیر وکړ. علامه اقبال بیا په خپله له افغان ملت او په تېره د هغه له ستر حکیم (خوشحال خټک) څخه زیات متاثر و، د خوشال شعرونه یې لوستي وو او پر هغه یې ژوره اغېزه کړې وه.

استاد خادم بیا پر خپل وار د علامه اقبال د شاعری او فکر تر اغېز لاندې راغلی و، پر ده یې زور تاثیر بندلی و، ځکه نو څومره چې استاد خادم د فکري او ادبي بلوغ لوړو مدارجو ته رسېده، له علامه اقبال سره یې نوره مینه هم زیاتېدله. د ژوند تر پایه یې له علامه اقبال سره خپله مینه وپالنه، د هغه پر ژوند، فکر او اثارو یې ګڼ شمېر لیکنې وکړې. (خوډي در نظر اقبال، د اقبال د شاعری محرکات) او ځینې نورې لیکنې یې غوره

مثالونه دي. دلته یې یوه لیکنه (د اقبال د شاعرۍ محرکات) د بېلگې په توګه راوړو:

د اقبال د شاعرۍ محرکات

((مخکې تر دې چې مونږ د علامه اقبال د شاعرۍ اساس او بنیاد ته ځان ورورسوو، باید د ده د شاعرۍ محرکات او ماحول وپېژنو. اقبال څنګه د شاعرۍ دې معیار ته ورسېد او څنګه یې دغه قسم شاعري غوره کړه؟ د دې سوال د ځواب د پاره باید اتیا کاله شاته وګرځو او وګورو چې دغه وخت د هند و پاکستان د قارې څه حال و؟ ایشیایي ملتونو کوم مراحل طی کول؟ د غرب او شرق مناسبات په څه ډول وو؟

اقبال د شپېتو کالو په عمر مړ دی. (۲۷) کاله یې د مرګ نه تېر دي، مونږ به د ده د زېږېدنې شاوخوا محیط په نظر کې ونیسو او اتیا کاله به تر شا ولاړ شو. په دې وخت کې د هند الې ګولې لږې کرارې دي، د هند د قارې د استیلاء رقیبان غلي دي. د هند د حکومت واګې د انګلستان د سلطنت په لاس کې دي، د انګلستان مدبرین فکر کوي چې هېڅ قوم هېڅکله تر ډېره پورې د بل قوم واګې کاملاً په خپل لاس کې ساتلی نه شي او که ساتي یې فایده نه لري، نو څه به کار دي؟ په کار دا دي چې ورو ورو هندیانو ته د نوي تعلیم او تربیت سره د ادب او سیاست دروازه بېرته کړی شي چې څو په څه وخت کې د خپل ځان د ادارې په خپله توان پیدا کړي، نو د کانګرس د بنیادونو د ایښودلو د پاره یې په زمینه برابرولو غور شروع کړ.

هند چې د دنیا د تهذيبنو او کلچرونو د موزیم حیثیت لري، بیا هم دوه ثقافته په کې د نورو نه غټ او اوچت سترګو ته راتلل. یو هندو

تهذيب و چې له ډېرو مودو څخه په دغه قاره کې پیدا شوی، روزل شوی او پاتې و.

بل د اسلام تهذيب و چې له لس سوو کالو څخه دغلته راغلی او مستحکم شوی وو. د هندو تهذيب حامله د سنسکريت ژبه وه او د اسلامي تهذيب خزانه عربي او فارسي ژبه وه. د سنسکريت ژبه همدغلته پیدا شوه، لويه او بېرته ورکه شوه چې نورې ژبې يې وزېږولې، د فارسي او هندي له اختلاطه اردو پیدا شوه.

هنديان چې د هند بومي خلک وو په خپل کلچر ډېر ټينگ ولاړ وو او سخته پافشاري پرې لرله. انگرېزي ژبې، عربي تعليم او تربيت او عربي ادارې هند ته نوي رجحانات راوړل. کانگرس په خلکو کې سياسي شعور او فعاليت پيدا کړ. هندوانو د عربي تعليم سره په خپله ژبه، دين او ثقافت اصرار لاره. په مسلمانانو کې هم د عربي رنگ د منلو سره په اسلاميزم او عربي شاعريو د رد العمل په ډول ټينگار پيدا شو. د دې حرکت او رقابت ته په دواړو خواوو کې لوی علماء، سياستدان، ادبا او شعرا منځ ته راغلل چې د شعراوو په ډله کې ټېگور او اقبال داسې ادب او شاعري وړاندې کړه چې د حيرت او استعجاب وړ ده. ټېگور سل په سلو کې هندو او اقبال سل په سلو کې مسلمان و، خو دا دواړه د انسانيت د پاره مهم او مفيد غړي وو.

په دغسې ماحول کې اقبال او د ده شاعري وزېږېده، نو ځکه د ده په شاعرۍ کې عربي جهان بيني، اسلامي تصوف او د هندي تفکر ګډ ليدل کېږي. په سياسي لحاظ اقبال مجبور و چې د هندي نېشنليزم په مقابل کې چې په ډېرو پخو تهداوونو ولاړ و، د اتکاء او تمرکز کوم بل ټکی پيدا کړي. دا ټکی يې له مذهبه د هندي مسلمان د پاره بل هېڅ شی نه

شو کېدای. ځکه هلته نژاد، تاریخ، ژبه او د ملیت نور مقومات نه وو، نو ځکه په هندوستان کې مسلمانانو زیات په مذهب او ورپسې په اردو ژبه د خپلې سیاسي مانۍ تهډاو کېښود، خو اردو ژبه هم د ښاغلي نهرو په قول هغه ژبه ده چې په هند کې زېږېدلې ده او د هندي کلچر جز دی. همدا وجه ده چې هندي مسلمان د پاره بې له اسلامي روایاتو د انکاء او تمرکز ثابته نقطه بله نه وه، نو د شاه ولي الله صاحب د تحریک پسې د سر سید او شبلي شاگردان او په اخره کې د اقبال شاعري راپیدا شوه چې په هند کې یې اسلامي حرکت د فلسفې او تصوف په عالمگیرۍ کې نغښتی د فارسي شاعرۍ په اب و تاب کې مصور کړ. دا و په هندوستان کې د مسلم لیگ او پاکستان د تاسیس محرکات.

د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین

د اقبال شخصیت له تېز ذکاوت، وسیعې مطالعې، سوزان عشق، فلسفي تفکر او شاعرانه بیان څخه جوړ شوی و، ده غوښتل چې په ژوند کې نوې مفکوره او لپاره پیدا کړي. د ده کوشش دا و چې د عقل او دین علم او عقیدې، فلسفې او شعر نه یو ګډ جوهر وباسي او مخلوط معجون ترې جوړ کړي. د اقبال په شاعرۍ کې د متداولې او غلطې پیړۍ، ملایۍ، پیر پرستۍ او هوا و هوس سخت مذمت موجود دی. په مقابل کې یې مومن، فقیر، بې نیاز، مسلمان او رند ډېر یادوي.

دی په مخلصانه جدوجهد، بې لوټه خدمت او انساني کرامت معتقد دی. د ده په شاعرۍ کې د سوشلیزم ډېر مواد پیدا کېږي. د شخصیت پرستۍ او استعمار سخت مخالف دی، د غرب د استعمار اسرار او رموز په ډېر ښه شان ښکاره کوي. یو روغ مسلمان او سم انسان د تربیت د پاره د ده شعر ډېره ښه لاره ښيي، نو ځکه یې د ځوانانو د پاره مطالعه ډېره

ضروري ده. سره د دې چې خپله مفکوره او نوې لپاره په خپلې شاعرۍ کې نه پرېږدي او تعقیبوي یې. په شاعرۍ کې هم نوي ابتکارات کوي، نوې کلمې، نوي تراکیب او نوي مصطلحات او تعبیرات په خوندور ډول پیدا کوي. په منظرنگارۍ او تصویر ایستلو کې دومره ماهر دی چې په یو څو جملو او تعبیرونو کې یوه وسیعه، ښکلې تابلو د انسان مخې ته ږدي. د اسلامي عباداتو او روایاتو د پاره نوي استدلالونه پیدا کوي. د غرب او شرق د افکارو خلص او ماحصل په شاعرانه تعبیراتو کې مجسم کوي. په اسلامي دنیا کې د ده ډېره توقع له افغانانو او عربو څخه کېږي. د اروپا او غرب څخه مایوس دی، نوې روسیې ته هیله من دی، نو ځکه ورته پېشنهادونه کوي. د ایشیا په حال ژاړي او د هندوستان په غربت اوبښکې تویوي. دی غواړي چې خلک اسلام ومني او په نوي او حقیقي شان داسې اسلامي دولت جوړ شي چې د مادي او معنوي حریت او مساوات په بنیادونو ولاړ وي.

د دې د پاره چې دی خپلو اهدافو ته په ښه شان ځان ورسوي او نوی نسل په یوه مبدا معتقد او تربیه کړي، نو د ((خودی)) په مبدا ډېر ټینګار کوي، خودي په پخوانۍ اصطلاح د غرور او تکبر په معنا راغلې ده، خو دی یې په نوې معنا استعمالوي او نوې اصطلاح ورڅخه جوړوي، خودي د ده په نزد ځان شعور، ځان پېژندنه او له ځان څخه یو صالح عنصر جوړول دي. خودي د ځان د تربیت، د نفس تکمیل او د اخلاقي مراتبو او مراحلو طی کول دي. دی داسې فکر کوي چې د مسلمانانو د انحطاط لوی سبب د تصوف هغه تلقینات دي چې انسان نفس وژلو، بېځایه تواضع، انکسار، له ځانه تېرېدلو او فنا ته سوق کوي. دی فکر کوي چې په دې شان په انسان کې په ځان اعتماد، د حیات د پاره مجادله او د

حق د پاره د جهاد روحیه کمزورې کېږي او مري. بیا نو انسان هر څه قضا و قدر گڼي او په یو غیر اسلامي جبر عقیده پیدا کوي.

نو ځکه علامه اقبال د خودۍ په تعلیم او تشریح زور لگوي او په خپلو ټولو کتابونو کې له مختلفو خواو د (خودۍ) شرحه او تفسیر وړاندې کوي. که څه هم د ده په ټولو اشعارو کې د خودۍ ذکر شته، خو یو مستقل مثنوي یې هم ورباندې د ((اسراسر خودۍ او رموز بېخودۍ)) په نامه لیکلی دی. په (اسرار خودۍ) کې د شخص د تکامل مراتب ښيي او په (رموز بېخودۍ) کې شخص ته په جامع او ملت کې د انضمام او محو کېدو لارې چارې ښيي. د خودۍ دغسې تعبیر او تبلیغ د علامه اقبال ذهن ته د افغاني اخلاقو د مطالعې او د افغان ملت د سایکالوجي د شرحې او معرفت نه راغلی دی. دا هغه شی دی چې په خپله افغانان ورته په افغانیت او پښتونولي تعبیر کوي او افغاني روح یې گڼي.))

(۲۴: ۱۱۷۹-۱۱۸۱)

له علامه اقبال او د هغه له اشارو او افکارو سره استاد خادم دومره مینه لرله او دومره ترې متاثر و چې کله علامه اقبال د ابدی نړۍ د سفر لمنه ونیوه، نو استاد خادم پرې زیات متاثر شو او دغه نظم یې ورته ولیکه.

د اقبال په مرگ

((څنگه په مشرق نن د رڼا او تیرې جنگ دی؟
ولې د فلک گرېوان په وینو باندې رنګ دی؟
غلی په طلسم د تیري دی هر بلبل د باغ
زړه د هر انسان لکه غوټۍ له غمه تنګ دی

نشته دی نغمې د زرکو چېرته په راغونو کې
 نه د چا په غوږ کې د نسیم د رباب شرنګ دی
 لکه بې اسرې چې هر یو ژاړي پت له ځان سره
 ستورو د مشرق هریو پرېښې د بل څنګ دی
 ډوب په آه و او په کې نمر خاته دی سر تر پایه اوس
 هر زړه باندې پروت د بدبختۍ د تیري زنګ دی
 ځکه چې لوېدیځ د مشرق نمر د اقبال دی
 خپل اسمان د علم او د ادب او د کمال دی
 ای اقباله ستا په غم کې ژاړي مسلمان ټول
 چین تر شام و رومه، ترکیه، هندو افغان ټول
 ته تمایي عمر ژرېدلی د ملت په غم
 ځکه دي قومونه ستا په تلو باندې ګریان ټول
 مړاوی لاله زار دی د خلیل تازه په اوبښکو کړو
 مه وچوه سترګې چېرې وچ نه شي ګلان ټول
 بیا دې هېر سبق مسلم ته یاد په زېرو زور کړلو
 ودې ښوده دوی ته محکمت د ښه قران ټول
 پېټې و و درانه او منزلګاه لرې بېحده وه
 ستا سوو نغمو ښه دمه لودی که کاروان ټول
 پاتې چې سید، شبلي حالي نه وو په لار کې
 تا هغه بارونه کړل او چت په یوه ځان ټول

مخکې لږ مزل دی چې یې پرې نه ږدې په لار کې
 داسې لار بلدي هېڅوک نه شته په قطار کې

تا چې مخ کړو پټ او په خندا لاړې مولا لره
 اوس به نور هېر د خودۍ څوک شي ایشیا لره
 پورته د کوشش په تمه ستړي د تقدیر کړه
 دا قدرت در کړی دی خاوند یوازې تالره
 نن د بغاوت له عقله وېره چې حرم کې ده
 جگ د ولایت له عشقه فوج که دې بلا لره
 شعر و فلسفه تاریخ دې گډ کړه په حکمت سره
 جوړه دې نسخه کړه ترېنه ملت بیضا لره
 ای د ژوند حکیمه زړه دې ډک و د بشر په غم
 تا پیام راوړی همگي واړه دنیا لره
 شرق و غرب دې مخکې د یوې منډې میدان و
 ځکه دې نظر تل په حصار د کهکشان و (!)
 (۱۲): (۴۰۷-۴۰۸)

استاد خادم له علامه اقبال سره ډېره مینه لرله، د اقبال افکارو، اثارو
 او شخصیت د استاد خادم پر ذهن ژور اغېز کړی و، نو ځکه یې به خپله
 منظوم او منشور کلام کې د علامه اقبال زبانه یادونه کړې ده، هم یې
 نظمونه پرې لیکلي او هم گڼې لیکنې. که دا ټول منظوم او منشور کلام
 سره راټول شي، نو د علامه اقبال په باب یو غټ او ځانگړی اثر ترې
 جوړېدی شي. موږ یې دلته په لنډیز سره یادونه وکړه.

په پای کې غواړم د یوې ټولیزې نتیجې په توگه یادونه وکړم چې
 خادم صیب د یو متحرک انسان او لیکوال په توگه مجبور و چې له خپلې

ټولنې، چاپیریال او د خپل مسلک له نور مطرحو خبرو سره تماس او اړیکې ولري، له هغو څخه اغېز ومني او پر هغو هم خپلې متقابلې اغېزې وښندي. دا اغېزې داسې وي چې له تېرې زمانې څخه اوسمهالې شخص متاثر کوي او له اوسمهالې شخص څخه د خپلې زمانې او راتلونکې زمانې اشخاص متاثر کېږي. خادم صیب هم همدغسې اغېز زغملی او نورو ته یې هم خپل تاثیرات ورسولي دي. پر خادم صیب چې کومو پخوانیو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، مطرح خبرو او هم د ده د خپلې زمانې مطرح ادبي او ټولنیزو شخصیتونو کوم اغېز پرې ایښی، د هغو شمېر زیات وو، خو موږ پورته یاد کړي اشخاص د ډېرو مطرحو خبرو په توګه یاد کړل. دا لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شوه، خو موږ د دې بحث د نور زیات اوږدوالي له امله پر همدغو اشخاصو بسنه وکړه.

درېیمه برخه

د خادم نړۍ لید

د استاد خادم د نړۍ لید د پېژندنې لپاره تر ټولو غوره سرچینه د هغه خپل اثار دي. کله چې موږ غواړو د استاد خادم فکري نړۍ لید وپېژنو، نو په کار ده چې دده ټول اثار په ژور ډول له نظره تېر کړو. خادم صیب د ژوند ډېرو لوړو ژورو ته په ژور ډول متوجه شوی، په هره برخه کې یې خپل فکر خغلولی او موږ ته یې گڼ شمېر اثار پرې ایښي دي. دلته غواړو د استاد اثار لومړی له فکري پلوه ډلبندي کړو او تر هغه وروسته به د ملتپالنې، دینپالنې، سمونپالنې، کره کتنې، ټولنپالنې او نورو مسایلو په باب د استاد خادم نړۍ لید راوڅېړو:

ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادم ل د استاد خادم د ژوند او فن په باب یوه مفصله لیکنه کړې، دا لیکنه یې پر (۱۳۶۰ل) کال د (امیر علي شېر نوایي) په نامه په یوه ځانگړي اثر کې خپره کړې ده. د استاد نړۍ لید یې د هغه د اثارو د محتوایي وېش له مخې پر بېلابېلو برخو وېشلی دی. په دې لیکنه کې یې د استاد خادم اثار د فکري څرنگوالي له پلوه په ډېر ښه ډول ډلبندي کړي دي. همدا لیکنه په حقیقت کې د استاد د فکري جغرافۍ بېلابېلې برخې څرگندوي.

زه غواړم د همدې لیکنې د ډلبندي زیاته برخه د موضوع د څرگندتیا لپاره دلته راننقل کړم او ددې ترڅنګ د ضرورت تر کچې په هغې کې څه زیاتونې او کمونې هم وکړم. هېوادم صیب په خپله لیکنه

کې د خادم صیب کتابونه هم په لنډیز سره معرفي کړي، خو څرنگه چې موږ د کتابونو پر پېژندنې په بله برخه کې بحث کړی، نو ځکه یې دلته د کتابونو د پېژندنې له برخې څخه تېرېږم. استاد سرمحقق زلمی هېوادم ل په خپله لیکنه کې وايي:

[استاد عبدالروف بېنوا په اوسني لیکوال کې کښلي دي: ((ښاغلی قیام الدین خادم، په اوسنیو پښتو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.

ښاغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی. دده د ژوند زیاته برخه په لوستلو او لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لوستلو او لیکلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قوم راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ایستلی دی او اوس هم لگیا دی زیار باسي.

دده فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنگ اخیستی دی او کله د رابندرناث ټاگور معنوي فلسفې ته ورته وي. خوپه دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

د استاد بېنوا پورته نظر چې د استاد خادم فلسفي افکار کله د (علامه اقبال او کله د (رابندرناث ټاگور) له معنوي فلسفې رنگ اخیستی دی، دې موضوع ته مو په یو بل ځانگړي بحث کې هم نغوته کړې او د بېلگې په توگه مو د خادم صیب د منظوم او منثور کلام ځینې داسې بېلگې راوړي چې دې لویو شاعرانو ته یې لیکلي دي. دا په دې مانا ده چې: که خادم صیب دې لویو نړیوالو لیکوالو سره فکري لېوالتیا نه درلودله، نو دا لیکنې نه رامنځته کېدلې.

د هېوادم صیب په نظر د استاد خادم په اثارو کې د نورو فکري خواوو ترڅنګ د فلسفې رنګارنګي هم څرګنده او جوته ده، استاد هېوادم دې ټکي ته اشاره کوي چې:

[په خپله استاد خادم هم د خپل ژوند په قصه کې په دې باب یو ځای لیکلي دي: ((... دغسې به زه کائناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخر کې د انسانیت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو، دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قارډ نه وم. خو هغه وخت چې ما د اقبال اثار ولوستل زما د مبهم زړه ترجماني یې راته څه څه وکړه.))

استاد هېوادم زیاتوي: ((دده د فکر په باب تاسې د پښتو د یوه نومیالي لیکوال او په خپله د استاد خادم نظر ولوست. دغه لوړې خبرې پر خپل ځای د مننې وړ دي. مګر که چېرې سړی د استاد خادم د خپرو شویو اثارو مطالعه وکړي او له پيله یې تر پایه پسې وڅېړي په کلي ډول دغه لاندې ټکي ترې راوځي:

۱- د استاد لومړنۍ لیکنې او کتابونه او حتی ځینې ادبي اثار دیني رنګ لري. دین ته زیات تمایل ښيي او د اسلام د مبارک دین اساساتو ته په پاملرنه د جامعي او خلکو د رفاه او آرامۍ لار لټوي او د اسلامي نصوصو د مقدسو ارشاداتو په رڼا کې د خلکو د اخلاقي او اجتماعي روزنې لپاره اثار لیکي او د اسلام په ننگه شعرونه وايي. د اسلامي علومو د علماوو، مشاهيرو او رجالو او سیالانو په باب مقالې کاري.))

د هېوادم صیب نظر دا دی چې د نورو افکارو تر څنګ د استاد خادم د لومړنیو اثارو د فکر یوه درنه او پام وړ برخه دیني مسایلو ته وقف شوې ده. څرنګه چې خادم صیب په خپله یو لوی دیني عالم و، نو طبیعي خبره ده چې دا ډول افکار یې په کلام کې جوت او ثابت دي. د هېوادم صیب په نظر د دیني افکارو تر څنګ پښتني افکار هم دده د کلام یوه اساسي برخه ده. سرمحقق زلمی هېوادم په دویمه برخه کې دې افکارو ته اشاه کوي، او وایي:

[۲- ورپسې استاد پښتو، پښتنو، د پښتنو تاریخ او پښتني کولتور ته متوجه کېږي او دا ورته ښه ایسي چې د خپل نوميالي قوم د ملي کولتور او ملي تاریخ د ځلولو هڅه وکړي. د پښتو ژبې او پښتو اثارو په باب تحقیقات وکړي او د شعرونو او نورو ادبي ایجاداتو مخه یې هم په دغه وخت کې د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د څرګندولو خاونه اړولې ده.

۳- په یوه بله مرحله کې د استاد په اثارو کې د یوه ملي فکر پلوشې ځلېږي. دغه مهال دده هڅه داده چې خپلې دغه فکري اندېښنې د وطن د ابادۍ، د اجتماعي اصلاح او د یوه پیاوړي او متحد ملت د جوړولو په لپاره کې استخدام کړي

ده په دې لاره کې ډېرې هڅې کړي او ددغو هڅو ازانګې یې په اثارو کې هم ښکاري. د استاد فکر وطني او ملي فکر دی، د استاد فکر اجتماعي عدالت غواړي، خو په افغانستان کې د ټولو اوسېدونکو وروڼو قومونو د ملي دیني او نورو سنتي دودونو ته په کلکه پاملرنه. د استاد فکر ظالم غندي او د مظلوم پر خوا دی. د استاد فکر د هر ډول ملي او اجتماعي ستم پر ضد دی. دده په فکر د نړۍ له ټولو ولسونو سره دوستي او په سوله او آرامۍ کې ژوند کول، د خپل هېواد د ابادۍ لپاره د نورو له

تجربو او مرستو څخه استفاده کول. د وطن او خلکو په ګټه کار دی. مګر تر هغه حده چې د وطن ملي مصالح یې غوښتنه وکړي. دده فکر هر ډول استعمار، استثمار، تېري او تجاوز غندي. د انګرېزي متجاوزینو پر ضد د استاد چاربيتې زموږ د ملي ادب ښه باب جوړوي. دده فکر پر خپلو خلکو او وطن د نورو بلوسېدل نه مني او په خپله هم په چا نه بلوسېږي، خو خپل حق چاته نه پرېږدي.

دا وه د استاد فکر لنډيز چې ما یې د اثارو له مطالعې څخه څرګر ایستلی دی. دده زیاتره مقالې، لیکنې او اشعار او ادبي پارچې ددغه فکر مولود دي.

۴- په وروستیو مرحلو کې استاد د پښتو او پښتني تاریخ اساسي ستونزو ته متوجه شوی دی. د پښتو د لیک او د پښتنو د تاریخ ځینې مهم مسائل یې څېړلي دي.))

استاد سرمحقق زلمی هېوادم بیا د همدغه فکر د څرنگوالي له مخې د هغه اثار هم ډلبندي کړي دي. د عمومي ډلبندي ترڅنګ یې اثار هم په لنډيز سره معرفي کړي دي. خو زه یې دلته د اثارو د معرفۍ له برخې تېرېږم او یوازې فکري ډلبندي ته یې په لنډيز نغوته کوم:

استاد هېوادم بیا د موضوعي یا فکري وېش له مخې د استاد خادم اثار په دې ډول ډلبندي کوي:

د پښتو د ادبي تاریخ په باب لیکي:

استاد هېوادم وايي: ((که څه هم استاد د ادبي تاریخ او یا د ادبي تاریخ په څانګو پورې مربوط کوم مستقل کتاب نه دی کښلی. خو دده ځینې متفرق کارونه زموږ د ادبي تاریخ د ځینو برخو په روښانو کې یې

ونډې نه دي، نو ځکه زه دلې هغه کارونه یادوم چې استاد په دې خصوص کې ترسره کړي دي.) په دې برخه کې بیا (۱- د پښتو د قدیمو شاعرانو شرح حال، ۲- بایزید روښان، ۳- د پښتو د نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره، ۴- د پښتو نښي لیکوال) اثارو یادونه کوي او په لنډیز سره یې معرفي کوي چې استاد خادم په دې برخه کې لیکلي دي.

د ادب او پښتو ادب په باب تحلیلي څېړنې:

استاد هېوادم د استاد خادم د اثارو د موضوعي وېش په لړ کې وايي: ((د استاد قیام الدین خادم په اثارو کې ځینې داسې لیکنې هم موندل کېږي چې هغه د ادب په باب عمومي بحثونه کوي او ځینې وختونه د پښتو ادب د ځینو برخو په باب تحلیلي څېړنې هم وړاندې کوي. په دې خصوص کې د دوی له ډېرو زیاتو لیکنو څخه څو مقالې او څېړنې د یادونې وړ دي: ۱- د خوشال او رحمان موازنه، ۲- د خوشال دستار نامې ته یوه کتنه، ۳- د پټې خزانې په باب توضیحات، ۴- شعر و ادب.))

د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي قدامت په باب لیکنې:

د استاد هېوادم په وینا: ((د استاد خادم په کښلو اثارو کې ځینې داسې کښنې هم شته چې په هغو کې د پښتو ژبې او پښتون قوم د تاریخي قدامت په باب خبرې او بحثونه شوي دي. د دوی دغه ډول لیکنې دده د هغې مینې ښکارندويي کوي، چې ده له خپلې مورنۍ ژبې او خپل قوم سره درلوده. دلته دغه یادونه هم ضروري ده چې د استاد دغه ډول لیکنې تر یوه حده پر احساساتو ولاړې دي.)) د ښاغلي زلمي هېوادم په نظر ((د استاد دا ډول لیکنې تر زیاته حده د احساساتو تر اغېز لاندې راځي. دده په نظر دا سمه ده چې پښتانه او پښتو ژبه لرغونې تاریخ لري،

خو دا ډول تاریخي واقعیتونه باید له احساساتو لرې، د علمي پرنسپونو پر اصولو برابر وڅېړل شي.))

له لرغونو متونو سره مینه:

د هېوادمیل صیب په نظر: ((استاد خادم د پښتو پر کوم لرغوني متن مستقل کار نه دی کړی، خو د (روهې گلونه) په نامه د لرغونو متونو یو منتخب یې ترتیب کړی دی.))

د پښتني کلتور او فولکلور په باب لیکنې:

استاد خادم د پښتني کلتور او فولکلور د څلولو په لاره کې هم د قدر وړ کار کړی دی، ده چې د (۱۳۱۶ل) کال په کالني کې د (پښتونولي) (۲۵: ۵۶۸-۶۴۷) په نامه کومه رساله خپره کړه. داسې وخت و چې په پښتنو لیکوالو کې له لوی استاد پوهاند حبیبې پرته بل پښتون په دې خصوص کې په پښتو ژبه څه نه وو کښلي. استاد خادم په دې رساله کې د پښتني کلتور پر یوه ډېر مهم ټوک (پښتونواله) رڼا اچولې او د کلتور دغه برخه یې معرفي کړې وه. وروسته یې خپلې دغه څېړنې لږ څه بشپړې کړې. د پښتنو قبیلوي حقوقي او جزایي لیارې، د احمدزو جرگې او د دغو لارو او جرگو ځینې خاص اصطلاحات یې هم په کې شرح کړل او د پښتونولي د رسالې له نشر څخه پنځلس کال وروسته یې بیا دغه بشپړ متن چاپ ته وړاندې کړ.

پر (۱۳۵۴ل) کال د پښتنو ټولنې له خوا د پښتو څېړنو د نړیوال مرکز د پرانیستلو بین المللي سیمینار په کابل کې جوړ شو، په دغه سیمینار کې استاد خادم ته د پښتونولي موضوع د تحقیق او څېړنې لپاره ټاکل شوې وه. استاد خادم په دغه مقاله کې د پښتونولي په باب عمومي څېړنه

کړې، خو پر ځینې داسې موضوعاتو یې هم خبرې په کې کړې دي، چې هغه باید په ډېره دقیقه توګه د فالوژۍ د اساساتو له مخې وڅېړل شي، مګر زموږ استاد د خپل فکر په زور څېړلي دي، خو بیا هم د مقالې محتویات، د پښتونولۍ په باب عمومي معلومات د لوستونکو زړه ترلاسه کوي او له موضوع سره د استاد مینه ترې څرګندېږي.)) (۲۲: ۹۹-۱۱۶)

استاد هېوادم د خپلې لیکنې په ترڅ کې وایي: ((د پښتني کلتور د ځینو مهمو خواوو د څرګندولو په ترڅ کې استاد د پښتني فولکلور په باب هم کله ناکله څېړنې او لیکنې کړي دي، چې زه یې له دغه ډول خدمتونو څخه درې بېلګې لوستونکو ته واندې کوم:

۱- استاد خادم د سید کمال او بېوجانې نکل لومړۍ ځل له ولس څخه ثبت او بیا یې لومړۍ ځل په (وږمه) (۹: ۵۶-۶۲) او بیا په نوې رڼا کې خپور کړ.

۲- د پښتو حیاتي فلسفه د متلونو په ملاحظه، په دې برخه کې د دوی له تحلیلي څېړنو څخه یوه څېړنه ده، چې په وروستیو کې د پښتو د چاپي اثارو د بین المللي سیمینار په مناسبت کښل شوې، په یاد سیمینار کې اورول شوې او بیا په (پښتو چاپي اثار) نومي مجموعه کې چاپ شوې ده. (۲۱: ۲۳۶-۲۴۴)

۳- استاد خادم د افغاني موسیقۍ په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی.)) هېوادم صیب زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې)) په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقۍ په باب خبرې کړې دي او افغاني موسیقۍ کې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

يې د ځينو سيمو د موسيقۍ د اصالت په باب په زړه پورې نظريې وړاندې کړې دي)).

د پښتو د تاريخ په باب ليکنې:

((د استاد خادم په متفرقه ليکنو کې د پښتني تاريخ پر ځينو خواوو کښې موندلۍ کېږي، د پښتني تاريخ د ځينو قهرمانانو په باب يې هم خاص څه کښلي دي، خو په دې خصوص کې يې مرتب ليکونه لاندې نښم:

۱- بايزيد روښان، ۲- لرغوني پښتانه قومونه، ۳- د روښانيانو مبارزې

پورتني ليکونه يې له دې ډول اثارو او ليکنو څخه دي)).

د ديني ليکنې:

استاد هېوادم ل وايي: ((دمخه مې دا يادونه کړې وه، چې د استاد خادم لومړني اثار ديني رنگ لري، ددې موضوع د روښانولو لپاره غواړم، چې د استاد له ډېرو ديني ليکنو او اثارو څخه چې زياتره يې په (هېواد، اصلاح، طلوع او ننگرهار، اتحاد مشرقي) کې خپاره شوي، د څو ليکنو او کتابونو يادونه وکړم:

۱- استاد چې د کندهار د پښتو ادبي انجمن غړی شو، نو د انجمن د نشراتي ارگان لپاره يې ځينې تربيتي او اخلاقي مضامين له داسې منابعو څخه ترجمه کول او يا ليکل چې ديني جنبه به يې درلوده او کله يې د اسلامي نړۍ د مشرانو شرح حال هم کښه، لکه د پښتو مجلې د (څلورم) کال په (۶-۷) گڼه کې د ((حضرت سعد ابن وقاص)) مقاله، د څلورم کال په (اتمه) گڼه کې د ((د اولاد پالنې اسلامي طريقه)) مقاله او نور...

۲- استاد خادم د (اصحاب کرام) پښتو ترجمه په (۱۳۱۴ ل) کال کې بشپړه کړه او پښتو متن یې په دوو جلدونو کې ترتیب کړ، چې خطي نسخې یې په ملي ارشیف کې د اصحاب کرام (پښتو) په نامه ضبط دي.))

اخلاقي لیکنې:

((لکه چې د مقالې په پیل کې تاسې ولوستل د اخلاقو په باب استاد د (مکارم الاخلاق) په نامه یو غنیمت کتاب پښتو ته ترجمه کړی دی، خو ددې ترڅنګ ده د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره هم کار کړی او د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نامه یوه کوچنۍ رساله یې د (هربرټ سپنسر) د یوې رسالې له اردو ترجمې څخه پښتو کړې او ځای پر ځای یې خپلې خبرې او لارښوونې هم ورزیاتې کړې دي، پر دې سربېره د اخلاقو په باب یې متفرقې مقالې هم لیکلې دي، چې د هېواد موقوتو نشراتو، په بېلابېلو کلونو کې خپرې کړې دي.))

فلسفي لیکنې:

((استاد قیام الدین خادم، د (نبوغ او عبقریت) په موضوع کې په همدې نامه یو کتاب لیکلی دی.))

درسي لیکنې:

((استاد خادم د خپلو اثارو په فهرست کې راوړي دي، چې : د پښتو کلي لومړي، دویم، درېیم او څلورم جزونه ده کښلي دي، خو د پښتو کلي گانو د دویم جلد پر لومړي او دویم جز دواړو له ښاغلي زمربالي سره یو ځای د قیام الدین خادم نوم هم راغلی دی. (وگورئ! پښتو کتابونه، د ښاغلي وینس، ۵-۶ مخونه، د ۱۳۳۷ ل کال چاپ، کابل، پښتو ټولنه) چې د

دویم ټوک دغه دوې جزوې دوی دواړو په ګډه تالیف کړې دي او پر (۱۳۱۹ل) کال د پښتو ټولنې له خوا نشر شوي دي.))

اجتماعي او اصلاحي لیکنې:

((که چا د استاد لیکنې لوستې وي، د دوی اجتماعي او اصلاحي لیکنې تر (۱۳۲۶ل) کال پخوا د اخلاقي پرنسپونو تابع او د (ښه کوئ، بد مه کوئ)، پر اصولو برابرې دي. تر دغې نېټې وروسته دده اجتماعي او اصلاحي لیکنې دوه مشخصې لارې تعقیبوي.

الف: هغه لیکنې چې د یوې مشخصې ملي او مترقي مفکورې په رڼا کې لیکل شوې دي.

ب: هغه لیکنې چې د وخت د دولتونو د پالیسیو په رڼا کې یې کښلې دي، استاد له (۱۳۲۶ل) کال راپدېخوا د (طلوع افغان، اصلاح او هېواد) ورځپاڼو د چلوونکي په توګه کار کړی دی. دغه ورځپاڼې دولتي ورځپاڼې وې او خپرونې یې د دولت له پالیسۍ سره سمې عیارېدلې، نو ده هم د وخت د دولت له نشراتي پالیسیو سره سمې اجتماعي، اصلاحي او سیاسي مقالې او سرمقالې په کې کښلې دي.))

له نورو ژبو څخه ترجمې:

((د مخه مو وښودل چې استاد خادم (مکارم الاخلاق)، (لوی اصحابان) او د (کوچنیانو اخلاقي پالنه) زیاته برخه له نورو ژبو څخه ترجمه کړې دي، د دغو اثارو تر څنګ د دوی دا لاندې ترجمې هم د یادونې وړ دي:

۱- د شریف سرگذشت: استاد دغه داستان له اردو څخه پښتو کړی او پر (۱۳۳۲ل) کال په (۱۰۸) مخونو کې د اصلاح ورځپاڼې له خوا خپور شوی دی.

۲- د افغانستان د پخواني تاریخ د لومړي ټوک د یوې برخې ترجمه؛ (۸: ۴۹۰-۵۳۵) دوی دغه ترجمه له پارسي څخه کړې ده.

۳- د اريانا دايرة المعارف د ځينو برخو ترجمه: (۱:سريزه) دغه ترجمه هم له پارسي ژبې څخه شوې ده. سربېره پر دې استاد ډېرې مقالې له عربي، اردو او پارسي ژبو څخه پښتو ته ژباړلې دي او د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. د استاد د ترجمو مهمه خاصه داده چې مطالب د پښتو ژبې په چوکاټ کې ترجمه کوي او د بلې ژبې تر تاثیر لاندې نه وي، نو ځکه يې په ترجمو کې رواني او سلاست ليدل کېږي.))

پښتو رسم الخط او خادم:

((استاد خادم د پښتو له موجوده رسم الخط سره پوره موافقت نه بنود او په دې برخه کې د فونيمیکي الفبا تابع هم نه و، ده غوښتل چې د کوشاني دورې له رسم الخط سره سم پښتو رسم الخط جوړ شي او زموږ د ژبې رسم الخط خپل ملي او تاریخي حیثیت ولري، پر همدې اساس استاد د خپل ژوند وروستي کلونه د کوشاني رسم الخط په رڼا کې پښتو ته دیوه خاص رسم الخط پر جوړولو تېر کړي او د خپل زیار او هڅو نتیجه یې د یوه کتاب په بڼه پښتنو ته وړاندې کړه.

د استاد دغه کتاب (پښتو پټۍ) نومېږي او په دې وروستیو کلونو کې له پېښور چاپ او خپور شوی دی.)) (۴۴: ۴۱-۵۵)

که څه هم د سرمحقق زلمي هېوادم لږ خوا په دې فکري وېش کې د استاد خادم د فکر بېلابېلو خواوو ته په لنډیز سره نغوته شوې، خو بیا هم د استاد خادم د اثارو فکري خواوې د ژوند نور ډېر زیات ډگرونه هم رانغاړي چې هغو ته هم اشاره په کار ده. د هېوادم صیب د لیکنې محتوایي لنډیز دا دی چې استاد خادم په فلسفي، تاریخي، ژبنيو، سیاسي، ټولنیزې، اصلاحي، ديني، اخلاقي او ځینې نورو برخو کې لیکنې کړي او فکري محتوا یې پر همدې محور راڅرخي. دلته غواړو د همدې مسایلو ځینې برخې او همدارنگه یو لړ نور اساسي مسایل چې د استاد خادم د فکر محور جوړوي او هغه ورته خپل پنځوس کلن فرهنګي ژوند وقف کړی و، د ده د خپلو اثارو په رڼا کې څه نا څه په تفصیل سره وڅېړو.

ملتپالنه

ملتپالنه د استاد خادم د اثارو د فکري محتوا محور جوړوي، د ده په اثارو کې هېڅ بله برخه دومره زیاته محوري نه ده، لکه ملتپالنه، ملي فکر او ملي ایديالوژي. د استاد خادم په مستقلو چاپي او ناچاپه اثارو کې، (پښتونولي، نښلېزم او انټر نښلېزم، افغاني حکومت، لرغوني پښتانه قومونه، آینده پښتنو ته، پښتني پور، د پښتنو د تاریخ زړه پاڼه) هغه اثار دي چې په مستقیم ډول له ملتپالنې سره تړاو لري او د ملت د مفاهیمو توضیح او تشریح ته ځانګړي شوي دي. د دې ترڅنګ (نوي ژوندون، مرغلرو امل، نوې رڼا، د پښتو شاعري، د پښتو ولسي ادب) او ځینې نور هغه اثار دي چې په مستقیم، نامستقیم او په یو نه یو ډول له ملتپالنې سره اړیکي لري. د مستقلو اثارو ترڅنګ استاد خادم د پنځوسو کلونو په بهیر کې ګڼ شمېر داسې لیکنې کړې دي چې هغه هم په مستقیمه او نا مستقیمه توګه ملتپالنې ته وقف شوي؛ د ملت مفهوم تشریح کوي او د هغه پر پالنه ټینګار کوي.

په مجموعي ډول د استاد خادم په ټولو منظمو او منشورو اثارو کې ډېر داسې نظمونه او لیکنې شته چې د ملت، ملتپالنې او ملت ځلونې پر محور راڅرخي. په دې کې دغه لاندې لیکنې او نظمونه شامل دي:

((په محشر کې، د پښتونولۍ روح، افغان ولس، افغاني ثقافت، پښتو او پښتونولي، پښتانه په قران کې، کالي، د پښتنو مقابله له سکندر سره، پښتانه څوک دي؟، د افغانستان ملي ثقافت، مور څوک یو؟، د پښتو په تاریخ کې یوه رڼا، د ملیت حس، د ملیت علمي تشریح، افغان ملیت او پښتني بنځې، ملت او حکومت، زموږ استقلال، دا عصر د ملیتونو دی، نښلېزم او فاشېزم، افغان ملت او آینده دنیا، ناسیونال دیموکراتیک

سوسیالست، ملت، دولت او حکومت، د هندوستان د ملت بنیاد، د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې، مادر وطن، د خپلواکۍ حق، حکومت او ملت، د کراچۍ عمالو پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟، پښتونستان، د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه، د بلوچستان د وطن حزب مشر خان عبدالصمد خان، ملت و بین الملیت، د پښتونستان لوی زعیمان، د پاکستان په جبل کې د بلوچستان زعیم عبدالصمد خان، حریت او ازادي، افغانستان او پښتونستان، په محکوم پښتونستان کې په پښتنو مشرانو ظلم، افغان در مرض امتحان، اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان، د پښتونستان مجاهد، ولسي جامې، افغاني ثقافت، حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند، اهمیت موضوع پښتونستان توجه بناغلی نکسن راجلب کرد، مطالعه پښتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د ملي ورورگلوی ټینګار، د پښتونستان د لیدرانو وظیفه خورا درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایی په قندهار کې، د قومي ترقۍ اساس د فکر و بیان ازادي ده، ازادي څه مانا؟، ملت او ملي یووالی، ملي موسیقي، زموږ کومه موسیقي ملي رنگ لري؟، ددې وخت لوی قوت ملت دی، تعصب د ملي وحدت دښمن دی، د استقلال د استرداد یادگیرنه، د ازادی د لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ، استقلال او ملي ارتقاء)) دا هغه لیکنې دي چې استاد خادم په بېلابېلو وختونو کې لیکلي دي، ځینې یې د هغه په ځانګړو اثارو او ځینې نورې یې په بېلابېلو چاپي خپرونو کې پر خپل وخت چاپ شوي دي. د دې ترڅنګ په منظومو اثارو کې استاد خادم په بېلابېلو نظمې فورمونو کې داسې نظمونه لیکلي چې ملي فکر او ملي روحیه لري. لکه:

((دعا، شه بیدار پښتونه، د ملي شهید حضور ته، د استقلال جشن، نارینتوب، قومي ژوندون، فخر افغان ته، د وطن بهبود، قام ته خطاب، د جهان زېب په مینه، د شاعر مسلک، وطن غواړي خدمت، حجره، فخر افغان ته، څه شوه یارانه، ځوانان راټولوم، افسوس مې په ځان، خوږ جهان، ملي ارشاد، سیاسي مشاعر، روښان به شم، ستا یمه، ته یې وینې که نه؟، د قهر تاثیر، ذلت، افغانیت، ملي انتقام، په ملت شبخون، ملي حاسد ته، ملي کاروان، د وحدت فکر، ملي هسته، د توحید شعار، وطن او خلک، د استعمار نسخه، وړانګاري، ملت او حکومت، د پښتونخوا مجادله، معمور افغان، د انګرېز ماته، د پښتو دښمني، افغانیزم، ملي هویت، د ملیت شرطونه، ملي افکار، ملي کلتور او اقتصاد، افغان ملت، ملت او قومونه، ابدالي، افغان او پښتون، قومي تفرقه، د استعمار فساد، د هند پښتانه، د ایران پښتانه، امتحان، د افغان تاریخ، وړان ملت، ملي وحدت، د انحطاط سبب، بې لارې مشر، بې سري، ملت بې سره کول، مړ ملت، سپی او سړی، مغرض مشر، افغان عیب، قام او قبیله. پښتون لیدر، انګرېز او پښتون، وطن ته، د قام تباهي، بلا وهلي پښتانه، د افغانستان بدلون، خوار افغان، خادم وایي، مذهب او قام، استعمار او پښتون، د پښتون تاریخ، افغانیزم، وړ شوم، د افغان ګمراهي، د پښتون مال، ملي هویت، ملتونه، ناسیونالیزم، د ملت دنیا، د فرد قوت، د افغان نوم، قومي مرګ، وینس مرګ دی، ګډ وډ ملت، سم انسان، سپېڅلي قومونه، د حق اول غېر، د ظلم منکر، سړی قام، ملت سازول، پښتون او استعمار، د انګرېز ماته، پښتون دښمني، پس له انګرېزه، افغان او ازادي، د دښمنۍ ثبوت، ساک او پښتون، پښتانه قومونه، پښتون په اسلامیزم کې، شپږ سوه کاله، له انګرېز سره جنگ، د ناکامۍ علت، د ناکامۍ علاج، ملي حکومت، افغاني محک په کار دی، دا افغاني محک دی، پر محک سم، طفلانه کارونه، ملت ساتنه،

د وروسته والي علت، افغان مشر غواړي، منلی حق، افغاني شعار، قوي افغاني حکومتونه، پردي لاسونه، دین او ملت، بې مارکه افغان، مسلطه بلا، بې دستوره افغان، د افغان مړۍ، چې افغان یاد کړم، مکتب او د فساد پلان، ملي تخریب، بېکسه افغان، ځان خوري، بدبخته افغان، ایزمونه ټینګ شول، بد استعمار، د پښتون قیمت، د قتل حکم، ملي تخریب، د ملت قاتلان، پلان، دوه نیم زره کاله مبارزه، مشوره، ټیټ شو پښتون. د شلم قرن پښتون، شاعر او قوم، مات قلم، افغان وطن، غوره لاره، له پښتونه گيله، پښتون ته خط، لارې قافلې، نوي نسل ته پیغام، واړه افغانان یو، دا یوه ارزو لرو، پښتania ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، لوی جهان، ځوان ته بلنه، مستقل افغان ته، سپین سترگي، یو نظر کړه، اینده پښتنو ته پیغام.) او ځینې نور نظمونه ټول ملي ایډیالوژي او ملتپالنه تبلیغوي او پر هغو ټینګار کوي. په دې نظمونو کې د فورم له مخې قصیدې، غزلې، قطعې، څلوریزې، ولسي فورمونه او نور شامل دي. په دې مانا چې دا نظمونه په یادو فورمونو کې ویل شوي دي.

دلته غواړو د همدې نثري لیکنو او نظمونو د ځینو برخو څېړنې او شننې ته تم شو. دا ټولې لیکنې چې تحلیل او تجزیه کړو، نو په ټوله کې د ملتپالنې پر محور راڅرخي، په ملتپالنه کې بیا هم درې غټ محوړونه لري: پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان او افغان او افغانیت، چې دا درې واړه بیا په خپل وار سره د افغاني نښلیزم یا افغان ملتپالنې زړی جوړوي، دلته غواړو پر همدغو درېو محوړونو لږ په تفصیل سره رڼا واچوو:

الف- پښتانه او پښتونولي:

د افغان ملت او افغانیت د لویې بدنې د یو اساسي او رغوونکي رکن په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم په اثارو کې ډېر زیات مطرح دي، لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه، دا برخه په کې محوري نقش لري، دی په خپلو اثارو کې پښتانه هم خپلې ټولنې او هم نورې نړۍ ته ورپېژني، د هغوی ځانګړې پېژندنه کوي، اتلولۍ یې څرګندوي او له نورو سره یې مقابله او مبارزه تشریح کوي. استاد خادم په یوه ځانګړې لیکنه کې چې ((پښتانه څوک دي؟)) د هغوی تاریخ تشریح کوي، د هغوی جغرافیایي موقعیت په ګوته کوي، له دې ډول لیکنو څخه د استاد یو هدف دا دی چې پښتانه له خپل تاریخ څخه خبر کړي او بل یو شمېر پردیپالو عناصرو ته دا په ډاګه کړي چې پښتانه د دې ځای اصلي اوسېدونکي دي او له بل ځایه راغلي نه دي. استاد په دې لیکنه کې دې ټکي ته هم اشاره کوي چې د پښتنو په باب اکثره تاریخونه د پردیو له خوا لیکل شوي او هر کله چې د یو چا تاریخ د بل چا له خوا ولیکل شي، نو طبعاً به له غرضه او مرضه خالي نه وي. استاد خادم په دې لیکنه کې د یو شمېر لیکوالو له خوا د پښتنو د بني اسرائیليت خبره هم ردوي او دا د پردیو یوه توطیه ګڼي. هغه په دې لیکنه کې وایي:

((پښتون په قومي لحاظ د یو توکم او نسل نوم دی، په پښتو ژبه خبرې کوي. دا قوم د زرګونو کالو څخه د امو او اباسیند، پامیر او بحر هند د منځ په غرنیو علاکو کې اوسېدلی او اوسېږي.

د زر دولس سوو کالو څخه مخکې د دې قوم تاریخ څه ډېر روڼ او روښان نه دی، د اسلام د دورې نه رادې پلو دا قوم په زیات تعداد د بلخ، غزني، غور، ملتان، پکتیا، کابل او ننگرهار په سیمو کې د مالدار او زمیندار

په حیث لیدل کېږي. د شل دېرش کالو مخکې پورې ددې قوم تاریخ نورو خلکو لیکلی دی. پخپله د پښتنو په لاس نه دی لیکل شوی، د اسلام نه مخکې اثار اوس یو یو له ځمکې د لیکل شویو ډبرو په شکل راوځي، مگر هغه هم لا په ښه شان تر اوسه نه دي لوستل شوي او څه زمانه غواړي چې دغه تاریخي خبرې سپینې شي. د اسلام نه وروسته زمانه هم په دغه قوم باندې اکثره د داخلي او خارجي جگړو او جنگونو په صورت تېره شوې ده، نو په دغه لحاظونو موږ سره خپله د دغه قوم په لاس لیکل شوي، تاریخي وثایق ډېر لږ دي، چې هغه هم بل چا لیکلي دي او د سهو، غلطیو سیاسي او استعماري اغراضو څخه خالي نه دي.

د اسیا او اروپا غیر پښتون لیکوالو پښتنو ته هر څه ویلي دي، خو هغه چې تر اوسه یې د یو لوی روایت شکل غوره کړی و، هغه دا خبره ده چې پښتانه بني اسرائيل دي. د دې خبرې سر پوره نه معلومېږي چې لومړی ځل دا خبره چا او د څه مدعا لپاره لیکلې ده، مگر دا خبره ډېر ځله ډېرو خلکو یو تر بله نقل کړې ده، داسې معلومېږي چې دا خبره هغو خلکو عمداً جعل کړې ده چې هغوی غوښتل چې پښتانه یو مهاجر، منفور او مغضوب قوم معرفي کړي. او په دغه شان سره د دغه غیور او بهادر قوم رسوخ او قیمت هم د دنیا او هم د دوی په خپلو نظرونو کې ټیټ کړي، څو دوی په خپله نفساني ضعف اخته شي او د دوی په ښکېلې ځمکه به دغه مغرضین تسلط وکړي، دې کې هېڅ شک نه شته چې خلک د پښتنو د رندانه جرأت، بېباک اقدام او ملي حمایت څخه سخت په ډار کې وو او دي.

له دغه کبله خلکو او مخصوصاً اروپایي استعمارچیانو چې په مشرق کې هر ځای د قوت مبدا لیدلې ده، علم، سیاست، توپ او توره یې هغه ټکي ته متوجه کړي دي، چې څو یې منحلې کړې ده، نو په پښتنو باندې

د اسراییلیت اطلاق خالص د غرض کار دی چې د پښتنو ژبه، ادبیات، عتیقه اثار او ملي عنعنات ټول یې په وضاحت سره تردید کوي.

دلته یوه بله خبره هم شته چې د اولې نه کمه نامعقوله نه ده او هغه دا ده چې پښتانه عرب او د خالد بن ولید اولاد دی. د پکت او پښت مبدا چې د پښتون د کلمې اصل حسابېږي او د دغه قوم نوم دی او دغه شان د پښتو ژبې د لغاتو او کلماتو څرک دومره مخکې لگي چې هغه وخت لا تقریباً حضرت اسماعیل او حضرت یعقوب هم نه وو پیدا شوي، نو معلومېږي چې پښتانه او پښتو ژبه د عربو او یهودو، عربي او سریاني ژبو څخه مخکې موجود وو.

دلته یوه غټه خبره د پښتو ژبې ده. پښتو ژبه خو د موثوقو دلایلو له مخې یوه لرغونې او پخوانۍ ژبه ده چې سنسکرت او ژوند او اوستا سره خوا په خوا او یا د دغو دوو ژبو نه مخکې هم موجوده وه، نو هر کله چې پښتو ژبه څو زره کاله مخکې ژوندۍ وه، نو د پښت او پکته د ریشې او همدارنگه د بلخ د کلمې د شهادت په اساس چې په اصل کې بخدي و او د بخد، بخت، پخت او پکت کلمې ته راجع کېږي، نو دا هم دلالت کوي چې پښتو ژبه او پښتو ویونکي زرگونه کاله مخکې موجود وو، نو دغه پښتو ویونکي زرگونه کاله مخکې هم دمخه پښتون قوم دی چې د یو ملت په حیث د امو او اباسیند په منځ کې اوس هم اوسېږي.

همدارنگه د فردوس کلمه چې په قران شریف کې راغلې ده او په اروپایي لهجو کې په پیرا ډایز گرځېدلې ده، په اصل کې (برادیس) یعنې اوچته هېواد او د استوګنې جگ ځای په معنی ده.

فردوس جنت هم په اسمان کې دي، داسې برېښي چې دا تخیل د پښتون له تخیل څخه معرب شوی دی، قران کریم چې د خلکو په

اصطلاح نازل شوی دی، دغه کلمه یې اخیستې ده او دغه فکر یې تصحیح کړی دی. د اعلیحضرت نادر شاه د عصر نه دې پلو چې په وطن کې رسماً ادبي او تاریخي تحقیقات او انجمنونه جاري شول، اوس په ډېرو دلایلو او شواهدو دا خبره ثابته شوه چې پښتانه اړین او پښتو ژبه د اریایي ژبو له جملې څخه یوه ډېره پخوانۍ او متینه ژبه ده، چې د زمانې د حوادثو له لاسه تر اوسه د پښتیا نا یعنې پښتونخوا د غرونو په منځ کې د پښتو په وینا او لهجه باندې د نن ورځې پورې پاته ده او څوک چې دغه ژبه وایي طبعاً هغوی پښتانه او د دې خاورې بومي او لرغوني خلک دي.

په افغانستان کې یهود ځای پر ځای، تر اوسه موجود وو چې هغوی په خپلو کې په سریاني ژبو گړېدل، هر کله چې پښتو ژبه او پښتون قوم بل هېڅ ټاټوبی یې له افغانستانه نه لري، نو په یقین سره د پښتنو له خټ څخه داسرائیلیت شرمناک اتهام چور لري کېږي!! (۲۳: ۴۸۶-۴۸۷) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه ځکه ضروري وه چې یو شمېر کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پښتنو د اسرائیلیت موضوع ته ډېره لمن وهلې، ولف کایرو انگرېز چې د پټانز (پښتانه) په نامه یې غټ اثر لیکلی دی، هغه هم دې موضوع ته اشاره کړې ده. د خادم صیب په شان یو شمېر نورو لیکوالو هم دې ډول پوښتنو او گومانونو ته منطقي او ژبنی ځواب ویلی دی او هغه دا چې ټول ژبپوهان په دې متفق دي چې پښتو یوه مطرح اریایي ژبه ده، نو دا ژبه دلته چا ویلې چې له اسرائیلو څخه یوه قبيله راغله، دلته یې دا ژبه زده کړه، په دې کې حل شوه، نو ځکه د دوی په اصطلاح دا ورکه قبيله پښتانه دي، مخکې تر دې چې کوم یهود زموږ هېواد ته راشي او دا ژبه زده کړي، نو دا ژبه (پښتو) دلته چا ویله، ویونکي یې څوک وو؟ دا خو باید دلته یو لوی قوم او مدنیت موجود وای چې د وړو او نورو مهاجرو

قبیلو د جذب او حذف ظرفیت یې درلودلای. خادم صیب هم دې موضوع ته په خپله لیکنه کې منطقي ځواب ویلای دی.

استاد خادم د پښتو ژبې او پښتنو له تاریخ سره د زیاتې مینې او پر هغوی باندې د گڼو لیکنو ترڅنگ، د پښتونولۍ پر فلسفې هم خورا سخت مین دی. دی د پښتونولۍ پر ماهیت پوه دی او غواړي نورو ته هم دا ماهیت ورسوي. دی (د پښتونولۍ روح) په ادبي طرز او نوي ډول تشریح کوي او په همدې نامه یوه لیکنه کې وایي:

((انسان یو عجیب مخلوق دی، د عالم اسرار خو تر یوې اندازې پورې معلوم شوه، مگر دا پټه خزانه لا همغسې سرمهره پرته ده.

دده د حالاتو څخه بیداري، خوب، مرگ دی، د بیدارۍ او خوب په منځ کې یو بل حال هم شته چې له ما سره تر اوسه د هغه لپاره نوم نه شته.

په داسې حال کې ناست، د حس مشترک په مینمایي پرده رنګارنګ صورتونه متحرک وینم، ناڅاپه پرده لوېږي، یو داسې ښکلی او بې عیبه روغ، صورت گورم چې په ښایسته مخ کې یې رعب، وقار، شجاعت، دیانت، توره، نارینتوب... بلقېږي، زه د ده مفتون شوم، نو د پېژندګلوی خواش وکړم، نو زما او د ده دا گفتګوی شروع شي:

دی ووايي: ته ما نه پېژنې...؟ شک نه شته چې ته به ما نه پېژنې! په دې سبب چې ته خو که ویده نه یې، نو وینې هم نه یې!

زه البته همداسې به وي، مگر زه ستاسې د تعارف ارزو لرم!

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

زه ورته وایم، خو په دې شرط چې زما وینا لکه د گنبدې غږ
همدلته ورکه نه شي، بلکې لکه د سبا د شمال غوندې د وطن په فضا کې
نشر شي، چې زما متعلقین پوه شي، چې زه څه وایم!

-په دواړو سترگو! دا خو بېخي اسانه فرمایش دی، مهرباني وکړئ.

-زه هغه څوک یم چې په تاسې، ستاسې په پلرونو، نیکونو، د افغان
په تاریخ، تر دې چې د آرین په نسل زه حقونه لرم.

-منم صحیح ده، مهرباني!... معاف مو کړې، که په خوب کې مو څه
هېر شوي وي، نو تاسې!...

د پښتونخوا ښاغلي ما ډېر ښه پېژني!!!...

-په دې کې هېڅ شک نه شته! مگر ستاسې املا؟...

-((د پښتون ژوندون!))

-اوه! اوس پوه شوم!

د پښتو د نهضت څخه خبر یې؟...

-په خدا، خو همدې زموږ احساسات راوخوځول!

-زه تاسې خپلو ملگرو ته په خپل نامه ښودلی شم؟

-ارو مرو! اوس خو دې وپېژندم، زه یم ((د پښتونولۍ روح))! چې

لکه د لاله د تخم غوندې د وطن د خاورو د لاندې پوره جلوي ته د

رحمت د باران انتظار باسم!)) (۲۳: ۱۲۸)

خادم صیب پښتو او پښتونولي داسې یو عنصر گڼي چې د پښتنو

روح او روان ته داخلېږي، هر پښتون چې دا عنصر ونه لري، هغه په پښتنو

کې نه حسابېږي. شاعران بیا په دې برخه کې ډېر حساس دي او تر هر چا

زیات په کې دا عنصر ښکاره کېږي. استاد خادم (په محشر کې) په نامه یو نثر لري، په دې نثر کې استاد خادم د یو شاعر روحي حالت انځور وي چې پښتو او پښتونولۍ یې روح و روان ته لاره پیدا کړې ده او په خوب کې هم د پښتو، پښتنو او پښتونولۍ غم ورسره دی، هغه وایي:

((را حاضر کړئ، دغه سړی چې په دنیا کې یې ډېر ژړلي او اوښکې یې توبې کړي دي، ما د دغو اوښکو له برکته دی وبابنه، څه، زما جنت ابدی نعمتونو، حورو قصورو ته!

پښتون شاعر: ای زما خاونده! ای د کایناتو خالقه! ما په ډېر عجز او نیاز ستا رحم او مهربانۍ، ستا داد او نعمتونه غوښتي دي، مگر نه یوازې د ځان لپاره ای زما مهربانه باداره! زما ناپوه، خوار اومظلوم قام ستا د رحم وړ دي!

لوی څښتن: څه، قام دې هم درسره بوزه!

پښتون شاعر: ای زما ربه! زما قام یوازې همدا نه دي، زما قام د خیر نه کښته پورته، د سلیمان غره نه لر و بر پروت دی. ظالمانو دوه نیمه کړی دی. که اذان وي چې غونډ او متحد یې ووينم، دغه دی زما سوال ای زما اقا.

لوی څښتن (په مسېدو) څه، همدغسې زما خوښه ده - ای زما د غریب مخلوق محب او خدمتگاره!

پښتون شاعر: (د قام د وحدت ترانه وایي) روان شو!

د شاعر مېرمن: پاڅه، پاڅه، ای سړیه په خوب کې هم ستا سندري دي، پاڅه سبا دی! لمونځ قضا کېږي!... پاڅه!) (۲۶: ۵)

خادم صیب د ځینو تاریخي اثارو له مخې د یوه ژبني او تاریخي تحلیل په ترڅ کې (پښتو او پښتونولي) تشریح کوي او هغه څوک چې له دې محتوا څخه زیات معلومات نه لري، هغو ته ګټور معلومات وړاندې کوي، پښتو او پښتونولي، د پښتون د پېژندګلۍ نښه ګڼي او د پښتنو د ژوند لار. استاد په دې لیکنه کې د ژبپوهنې او فلاوژۍ د علم له مخې د پښتو، پښت او پکت تاریخي ریښه هم څېړي او هغه مورخان چې دا کلمه یې په خپلو اثارو کې کارولې، د هغو یادونه هم کوي او تر هغه وروسته پښتونولي معرفي کوي. هغه په دې باب وايي:

((د پښتو او پښتونولي کلمه اوسنۍ نه ده، له زرګونو کلو څخه چې پښتون ځان د پښتون په حیث پېژندلی دی، نو پښتو او پښتونولي ورسره ده. هر شی علامه لري او د هر شي د شناخت او پېژندګلۍ لپاره نښې ښانې پیدا شوې دي او د پښتون د پېژندګلۍ نښه او مارک پښتو او پښتونولي ده.

پښتونولي د پښتو د ګرامر او د ژبې د ليارې په اصطلاح فعلي مصدر يعنې د معنی اسم دی، پښتونولي د پښتون د کلمې نه جوړ شوی لفظ دی. پښتونولي یعنې افغانیت یا د فارسي په تعبیر افغان بودن! پښتون په ګرامري اساس سره صفتي اسم دی.

دا اسم د پښتو له کلمې څخه ساز شوی دی، نو د پښتون معنی شوه (هغه شخص چې پښتو لري او د پښتو خاوند وي) پښتو خو که یو پلو پښتو د ملي ژبې نوم دی، خو له بلې خوا یو جامع لفظ دی او ډېرې معناوې لري چې د غیرت (همت) شرافت او اصالت د عناوینو لاندې راغونډېدای شي. پښتو د ګرامر اصولو په قرار منسوب اسم دی، نو اصل کلمه (پښت) پاته شوه (پښت) د شاه، توکم، نژاد، اصل او قوم په معنی دی.

په قدیمو تاریخي روایاتو کې چې د هیون تانگ چيني زوار او یوناني مورخینو څخه منقول دی، پښت: پکت هم قید شوی دی چې د یو قوم نوم و. همدارنگه پکتین او پښتین هم پخوانو مورخینو د دغه قوم نوم یاد کړی دی. زموږ د اوسنۍ پښتو په لهجو کې هم چې ځینې و او په (يې) بدلوي، پښتون ته پښتن وایي او همدغه شان د پکتون تلفظ باید پکتین وکړي، خو داسې معلومېږي چې اصل کلمه (پښت) ده.

پکت د یوناني لهجې په اساس د (پښت) د کلمې متحرف تلفظ یا تحریر ته راجع دی.

د پښت او پکت څخه (پکتیا، پکتیانه او پښتیانا) ظرفي کلمې جوړېږي، نو د پکتیا او پښتیانا معنی شوه، د پښت او پکت قوم د اوسېدو ځای یا وطن او هېواد. د پکت څخه پکتیا کټ مټ په هغه شان جوړېدای شي، لکه د (ار) څخه چې اریانا جوړ شوی. پښت نه هم پښتي پښتیه، پښتیا، پښتیانه او پښتیانا اصولاً او اساساً جوړېدای شي، وگورئ له لودي څخه لودیان د ظرف اسم جوړ شوی دی او همدارنگه خوگیانی چې خوگیانه ته منسوب دی، یعنې د خوگیانی اوسېدونکی.

اوس مو چې د پښتو او پښتونولۍ په اشتقاق د گرامر او فلاولوجي خواوو څخه مجمل بحث وکړ، نو رابه شو دې ته چې پښتونولي په موجوده اصطلاح څه شي ته وایي: لکه د پښتنو ټول کولتور او ثقافت چې تر اوسه پټ او د خاورو لاندې پاته دی.

نو په پښتونولۍ باندې هم تر اوسه په کتابي صورت چا بحث نه و کړی، لومړی کتاب چې په دې باب ولیکل شو، هغه د پښتونولۍ په نامه د دې کتاب د لیکونکي لخوا په (۱۳۱۱هـ ش) کال کې چاپ شوی دی.

ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزي د ورور پښتون رییس د پښتو میاشتنۍ مجلې په ۹-۱۰ گڼه کې چې د مارچ اپریل (۱۹۵۴ع) کال له بابته له گلستان څخه نشر شوې ده، د پښتونولۍ له کتابه اقتباسات کړي دي او خپله اڅکزي خان د پښتونولۍ په باب خورا مدلل او قوي بیان په دغه مجله کې نشر کړی دی. راحی! چې د ده له خولې د پښتونولۍ شرحه او معنی واورو: (پښتو یا پښتونواله د یو بېل ژواک او ژوند لپاره ده د الیار سړیتوب، روغې، امن، نېکۍ، ازادۍ او مسلماني ته تر اوسنۍ انگرېزي یا یوروپي ژواک یا ژوند تر لار او دود چې خپله دغه خلک یې قانون بولي، زیاته ورته او نژدې ده. پښتو هر کله د خپل دین په شان په خپل دغه ژوند او ژواک او دغه دود او قانون سرونه ورکړي دي. همدغه شی د اوسني افغانستان د خپلواکۍ سبب دی. د کابل دویم جنگ چې د غازي اکبر خان، غازي عبدالله خان او غازي محمد جانخان په مشرۍ شوی دی، په همدغه پښتونولۍ شوی دی. ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزی وایي: د پښتنو جرگه په رښتیا د خلکو له خوا او د خلکو لپاره وه او ده. پښتانه یې له جرگې چې د پښتونولۍ پر اساسونو جوړه شوې وي، نه چلیدلي دي او نه به وچلېږي.

خان وایي:

لنډه دا چې پښتانه او بلوڅ له نورو خلکو څخه جلا او بېل خلک دي، ځکه دوی ځانته ژوند او د ژوند علیحده دود او قانون لري چې نور یې نه لري، ځکه خو پخوانی هند چې پاکستان او بلوڅو ونه مانه، تر دې وروسته هم پښتانه یې پښتو او پښتونولۍ په بل څیز نه شي چلېدلای او نه ورته غاړه ږدي او دا ځکه چې پښتونولي که نور هېڅ هم نه وي د پښتون لپاره تر بل هر دود او قانون ښه ده.

د ښاغلي عبدالصمد خان د وینا خلاصه دا ده چې په پښتونولي کې د پښتنو د ژوند ټولې خواوې لکه اخلاق، عادات، اجتماعات، جزایي اصول، د جنگ قوانین، عدلي مسایل، حتی اقتصادیات هم ښودل شوي او فیصله شوي دي.

د پښتنو ولس د پښتونولي د قوانینو د تطبیق لپاره ځانته متخصصین او جرگې لري، د پښتونولي عمومیات هر پښتون نر او ښځې ته معلوم دي. نو پښتونولي د پښتنو لپاره د ژوند ضابطه او قانون دی. البته دا قانون تر اوسه د پښتنو په منځ کې په روایتی او تعاملي صورت موجود دی او په کتابي رنگ کې یې بابونه او فصول نه دي پیدا کړي، خو د پښتنو د روح سره اغېز شوي دي.)) (۲۳: ۲۲۴-۲۲۵)

ددې ډول لیکنو لیکل خورا ضروري دي، دا لیکنې که له یوې خوا یو ټولنیز قانون تشریح کوي، نو له بلې خوا یو شېر هغو شکاکانو ته ځواب دی چې پښتو او پښتونولي یوه ((شیونیستي)) پدیده گڼي. په داسې حال کې چې پښتونولي یو ټولنیز قانون دی، چې اساس یې پر جرگې، معرکې او مشورې ولاړ دی او پرېکړې یې د اکثریت په خوښه کېږي، د استاد خادم له خوا د داسې مقالو لیکل نه یوازې د خپل وخت یوه اړتیا وه، بلکې د نن او سبا اړتیا هم ده، ځکه زموږ نننۍ او راتلونکې نسل هم باید د خپل تېر او اوسني ټولنیز قانون له څرنگوالي ښه خبر شي.

خادم صیب تر دې وروسته یو گام نور هم پورته اخلي او (پښتانه په قران) کې په نوم یوه ځانگړې لیکنه کوي، سره له دې چې دا ټولې لیکنې زیاتې څېړنې او دقت ته اړتیا لري، خو په دې برخه کې د استاد احساس او ملي روحیه د ستاینې وړ ده. هغه په دې لیکنه کې وایي:

((مولانا ابوالکلام آزاد په خپل یو مشهور تحقیق کې دا خبره په ښه شان سره ثابته کړې ده چې ذوالقرنین هغه چې په قران کې یاد شوی دی (کوروش) دی چې په (۵۱۹-۵۵۹ق م) کې تېر شوی دی. وایي چې د یاجوج او ماجوج (سد) چې په قفقاز کې دی او یاجوج او ماجوج همنه قوم دی چې د قفقاز د تنګي نه هغه پلو ته پراته وو او هر کله یې چې هېڅ مدنیته نه درلود، قران په (لایکادون یقفهون حدیثا) سره یاد کړی دی. دی وایي: ماجوج، ماگوګ منګول او مغول سره نژدې لغات دی چې په دوه نیم زره کالو کې لاندې باندې شوي دي. (کوروش) هخامنشي شاهنشاه دی چې په تورات کې د (دوه ښکري قوچ) په نامه یاد شوی دی.

یشعیا پیغمبر، دی د مشرق د عقاب په صورت ښودلی دی، مولانا وایي: په همدغه دوه لحاظونو سره د کوروش کومه مجسمه چې په پاسارګاد یعنې (مشهد مرغاب) کې پیدا شوې ده، دوه ښکرونه او د عقاب وزرونه لري.

مولانا په دغه تحقیق کې لیکي: د ذوالقرنین دوهم قدم په مشرق الشمس یعنې په هغه ځای کې و چې لمر راخېږي.

هیروډوت اکتزیزاس وایي: کوروش د (لیدی) او (بابل) د فتح نه مخکې دغه ځمکې ته مخه وکړه. ځکه دغه ځای کې اغتشاش موجود و. وایي: چې دا خبره د قران سره مطابقت لري (حتی اذ بلغ مطلع الشمس و جدھا تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها سترا) یعنې کوم وخت چې د مشرق انتها ته ورسېد وې لیدل چې لمر په یو داسې قوم خېږي چې د خپلو ځانونو د ساتلو لپاره د لمر د گرمۍ څخه وسایل نه لري. وایي چې

دا قوم کوچي قبایل وو چې په ښارونو کې نه اوسېدل او طبعاً کورونه او ځایونه یې نه درلودل.

مولانا ليکي: چې ښه! دا قبایل څوک او دا ځمکه کومه ده؟ دی وايي: د یونان د مورخینو له لیکنو څخه معلومېږي چې ښايي دا هماغه د (باکتریا) یا د بلخ قبایل وي.

کوم وخت چې موږ نقشي ته گورو، وینو چې بلخ نسبت ایران ته لرې شرق دی، ځکه چې له دغه ځایه غرونه یو وار ارتفاع مومي او لاره بندوي، وایي چې کوروش شرق ته مخه کړه او تر بلخه ورسېد.

ښاغلی کهزاد په خپل تاریخ کې ليکي چې پخوا پخوا په بلخ کې د آرین د نورو اقوامو څخه یو قوي او لوی قوم د پښت او پکتین په نامه هم په بلخ کې اوسېدل او دا هماغه پښتانه دي چې د وطن د حمایت او حفاظت لپاره یې دوه نیم زره کاله مخکې د ذوالقرنین سره مقابله کړې دي چې د قران کریم د نص په اساس هغه وخت هم کوچیان او مالدار وو او د هغو اولاده اوس هم هماغسې وطن دوسته او حیرت پسند پوونده دي.

تاریخ دا هم ثابتوي چې عقاب د لوی کوروش ښه او د هغه د سترې واکمنۍ د برم علامه ده. وایي چې: کوروش خورا ښک خصاله ستر واکمن و. ((۲۳: ۴۲۶-۴۲۷))

د استاد خادم او نورو لیکوالو دا ډول لیکنې که څه هم د تامل وړ دي، خو دنورو تاریخي پلټنو لپاره زمینه برابروي. استاد خادم کوروش یو خورا ښک خصاله ستر واکمن معرفي کړی دی. خو زموږ ځینې نور لیکوال له هغې جملې څخه پوهاند رشاد بیا د ځینو تاریخي اسنادو له مخې (کوروش) یو ظالم او وینې څښونکی واکمن معرفي کوي او وایي

چې مرگ یې هم د یوې پښتنې مېرمنې په لاس ترسره شوی دی. استاد رشاد د (کوروش خوناښام) په نامه یوه وړوکی منظومه هم لري چې د او یایمو لمړیزو کلونو پر مهال په پېښور کې چاپ شوې ده.

پورتنۍ منظومه لیکنه که څه هم د یو لږ تاریخي روایاتو پر بنسټ لیکل شوې او یو څه تخیلي رنگ هم لري، خو بیا هم په دې برخه کې نورو تاریخي لیکنو ته د پلټنو او څېړنو انگېزه ورکوي.

استاد خادم په خپلو گڼو لیکنو کې د تاریخ په بهیر کې د پښتنو اتلولي څېړلې او د تاریخي اسنادو له مخې یې د هغو مبارزې ثبت کړي دي، په یوه لیکنه کې یې له سکندر سره د پښتنو مبارزه هم یاده کړې ده. دا لیکنه د تاریخ یوه پاڼه ده چې موږ ته تر میلاد وړاندې په سیمه کې د پښتنو د ثابت موجودیت او د سکندر په شان له یو ستر زورواکي سره د پښتنو مقاومت په گوته کوي. د پردیو پر وړاندې د پښتنو مقاومت یو تاریخي تسلسل لري او دا تسلسل تر ننه رارسېدلی دی. په دې لیکنه کې دا پیغام په ښه ډول افاده شوی دی. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((د حضرت مسیح علیه السلام تر میلاد تخمیناً (۳۲۷) کاله پخوا د هخامنشیانو تر زوال وروسته یوناني سکندر د هندوستان د نیولو په غرض د پښتنو په ځمکه حمله وکړه، خو دمخه تر دې چې هندوستان ته ورشي، افغانستان او پښتونستان کې د داسې سختو مقاومتو سره مخامخ شو چې څو کاله د ده ټول لښکر د پښتنو په غرو او رغو کې حصار و او دی پخپله دوه واره د پښتنو له لاسه تپي شو.

د (۳۲۷ قبل المیلاد) په پسرلي؛ هغه وخت چې سکندر د هندوکش د شمال له خوا د هندوکش جنوبي خوا ته حرکت کاوه د ده عکسریو سل او شل زره پلي او پنځلس زره سپاره وو.

د خاواک د کوتل له لارې په لسو ورځو کې د پروان هغې نظامي کلا ته راورسېد چې دوه کاله یې دمخه جوړه کړې وه. د هغه ځای حاکم یې معزول کړ او له خپلې خوا یې حاکم وټاکه او هم یې خپل څه سترې عسکر هلته پرېښودل او پخپله د ((نیکایا)) د ښار خوا ته روان شو. د نیکایا د ښار اصلي موقعیت ښه معلوم نه دی، خو پروفیسر (ولسن) هغه د بگرام په شاوخوا کې بولي او (ونسټ سمت) یې د جلال اباد د لمر لوېدو خوا ته د کابل او هند په لاره کې ګڼي. کوم وخت چې سکندر د نیکایا ښار ته ورسېد، هلته یې واورېدل چې ځینې آریایي قبایل د کونړ، اسمار، باجوړ سوات او نورو غرونو په غرنیو کلاګانو کې اوسېږي.

سکندر ته دا هم وویل شول چې دا خلک تر اوسه د هېچا او هېڅ قوت تابع شوي نه دي او ازاد ژوندون کوي، ځکه نو سکندر دا عزم وکړ چې دا غرونه فتح کړي.

خپل لښکر یې په دوه برخو ووېشه، یوه برخه لښکر یې د ځان سره وساته او بله برخه لښکر یې د دوه لویو او مشهورو یوناني مشرانو (هفستیون) او (پردیګاس) تر قوماندانۍ لاندې وټاکل چې د (تکسیلا) د شهزاده په لارښوونه د (پوکي لاوتیس) د منطقي خوا ته لاړ شي چې هلته پر اباسین باندې د لښکرو د تېرېدو د پاره پل جوړ کړي.

دی په خپله د خپل لښکر سره د لغمان او کونړونو د نیولو په غرض هغې خوا ته وخوځېد، خو څومره چې دی پر مخ تلو په هماغه اندازه د پښتنو له مقاومت سره مخ کېده.

د کونړ د سیند پر غاړه یې ډېر تلفات ورکړل او سره د دې چې له سکندر سره د ټول یونان او نورو مفتوحه ملکونو مجهز لښکر بېخي ډېر و، خو بیا هم د هغه ځای ننگیالیو پښتنو ډېر وځنډاوه او ډېر مشکلات یې ورته

پیدا کړل، حتی چې د یوې کلا د محاصرې په وخت کې پخپله سکندر په اوږه باندې ټپي شو چې دا د سکندر بطليموس د لاکوس زوی، اولو ناتوس د سکندر دوه لوی منصبداران هم ټپيان شول، سکندر د سخت سرو پښتنو له دې مقاومت څخه سخت عصبي او په غضب شو، امر یې وکړ چې د پښتنو ټول بنديان چې د یونانیانو په لاس کېوتې دي، هغه دې ټول تر تبغ تېر کړي چې په دې امر یې د پښتنو ټول بېگناه بنديان په ډېر وحشت سره ووژل، خو بیا یې هم ونشو کولای چې د پښتنو جنگي کلا ونیسي خو په پای کې سکندر خپل ټول قوت سره یو ځای کړ او کلا یې محاصره کړه او ډېر سخت خونړی جنگ یې شروع کړ. هر کله چې د پښتنو جنگیالو شمېر بېخي لږ و او هم محاصره ورباندې ډېره تنگه شوې وه، دوی مجبور شول هغه کلا یې تخلیه کړه خو بیا یې هم ځانونه متجاوزینو ته تسلیم نه کړل او د غرو سرونو ته وختل، مگر سکندر دومره په غضب شوی و چې د هغې کلا یوه تیره یې هم پر ځای پرې نه ښودله، له بېخه یې ونړوله او لوټې لوټې یې کړه او هم هر څوک چې یې پښتون لیده که بوډا و که ماشوم که نر او که ښځه، ټول یې په ډېر بې رحمۍ او ظالمانه ډول وژل. له دې نه وروسته سکندر خپل څه لښکر د (کراسروس) په قوماندانۍ د کونړ په دره کې پرېښود او پخپله د (سوات) د سیند په غاړه رهي شو، د هغه ځای پښتنو چې د سکندر د راتګ واورېدل خپل ښار ته یې اور واچاوه او پخپله په دې غرض چې د دښمن په لاس ورته شي غرونو ته وختل. تر هغه وروسته سکندر د اسمار له لارې د باجوړ او جندول د پښتنو سره لاس او گرېوان شو.

سره د دې چې د سکندر عسکري قوت ډېر زیات وو، خو بیا هم پښتنو د خپلې ازادۍ ساتلو لپاره لاس په لاس خورا سخت جنگونه ورسره وکړل چې په دې جنگوو کې د پښتنو یو ننگیالی مشر هم مړ شو.

مؤرخین لیکي چې سکندر په دې جنگونو کې څلوېښت زره سړي بنديان کړل او دوه لکه او دېرش زره غوايي یې په غنیمت ونيول او څنگه چې هغه وخت پښتونستان ډېر ښه څاروي درلودل، خصوصاً غواوې، نو سکندر امر وکړ چې څو غواوې دې د نسلگیری لپاره یونان ته واستولې شي.

سکندر تر ډېرو جنگونو وروسته باجوړ قبضه کړ او د پسرلي په وخت د (کورپوس) تر رودخانې چې اوس یې (پنجکوړه) بولي پوریوت او د کوز سوات په دره کې بیا د هغه ځای د غښتلو او ننگیالیو اوسېدونکو د سختو مقاومتو سره مخامخ شو.

(آرین) مورخ لیکي چې د هغه ځای اوسېدونکو دوه زره سپاره او تر دېرشو زرو زیات پلي جنگیالي مېړونه او دېرش پیلان د جگړې ډگر ته حاضر کړي وو.)) (۲۳: ۴۷۸-۴۷۹)

پورتنۍ لیکنه له تاریخي شواهدو، اسنادو، روایاتو، حکایاتو او ملي احساساتو جوړه یوه لیکنه ده، خو په دې کې گڼ شمېر پیغامونه پراته دي. په سیمه کې د پښتنو دایمي شتوالی، له سکندر سره د جگړو رښتینوالی او د پښتنو سایکالوجیک جوړښت چې تر ننه پورې په کې د پردیو پر وړاندې کوم تغیر نه دی راغلی. دا لیکنه پر دې سیمه د پښتنو تاریخي وراثت او حاکمیت ثابتوي او هغو کسانو ته چې پر پښتنو ډول ډول تورونه پورې کوي، هغو ته هم یو تاریخي او منطقي ځواب گڼل کېدی شي.

(د پښتو د لرغوني تاریخ یو فصل) په نامه په یوه بله لیکنه کې هم د پښتنو پر لرغوني تاریخ، د هغوی پر سیاسي جغرافیا او اتلولیو رڼا اچوي. دا لیکنه هم دکورنیو او بهرنیو سرچینو پر بنسټ لیکل شوې ده.

خادم صیب په یوه بله تحلیلي او تاریخي لیکنه کې پښتانه او د هغوی تاریخي ټاټوبی معرفي کوي، خادم صیب په (موږ څوک یو؟!) لیکنه کې هم دا ډول مسایل تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه د پښتنو د استوګنې پر جغرافیایي موقعیتونو، تاریخي نومونو او بېلابېلو دودونو رڼا اچوي.

هغه په دې لیکنه کې وايي:

((موږ هغه قوم او نژاد یو چې د ایشیا په منځ کې ژوند کوو، زموږ وطن له امو تر اباسینده او له چتراله تر بلوچستانه او د عربو د دریا ګوتي پورې وسعت لري، په دې وطن کې زموږ پلرونه او اسلاف زرګونه کلونه کېږي چې تولد شوي، لوی شوي او خاورې شوي دي.

دا ځمکه چې بهرینه هوا او رنګارنګ مېوې، نعمتونه او هر قسم پیدا وار او معادن لري؛ دلته چې خروشان سیندونه، قوي اېشارونه، لوړ غرونه، شپې جلګې او مزارع موجود دي او د قدرت په شاهکار یو ښایسته ده، (لویه پښتونخوا)، (اریانا، پښتانه) یا (طبیعي افغانستان) بولي.

د زرګونو کلو څخه دا وطن زموږ دی او په دې ځمکه کې زموږ تاریخ، زموږ روایات او مفاخر او زموږ ابدات چې زموږ د قومي حیات اسناد او زموږ د اجتماعي ژوند د بناء ستنې بلل کېږي؛ پراته دي، د دې ځمکې موږ وارثان یو؛ دا ځمکه موږ ته خدای (ج) راکړې ده او موږ په کې د استوګنې او واک حق لرو، زموږ تربیه او مورثي اخلاق موږ ته دا وایي چې دا ځمکه اباده کړو، په خپله خوښه مو څنګه چې رضا وي؛ هغسې ادارې او قوانین په کې قایم او جاري کړو، دا زموږ وظیفه ده چې دا ځمکه د هر متعرض له یرغله او د هر ډاږه مار له چپاوه وساتو، موږ په دې ځمکه کې مختلفې دورې تېرې کړي دي، مختلف تهذیبونه مو پاللي

او زاړه کړي دي، ډېر خلک راغلي او موږ سره یې کور-کلی شروع کړی او ورورگلو یې راسره منلې او په موږ کې پاتې شوي او له موږ سره یو شوي دي، موږ په پښتو او فارسي خبرې کوو او د پښتونولۍ او افغانیت وینه مو په رگونو کې زغلي، موږ د دنیا ټولو قومونو مخصوصاً د همسایه گانو سره خاص بیا په دې مدني عصر کې په صلح او ارامۍ ژوند کول غواړو، زموږ د بابا ادم له اولاد سره ورانه نه شته.

ټول راباندې گران دي؛ خو خپل قوم او عزیزان راباندې تر هر چا دمخه حق لري چې په مینه او محبت ورسره ژوند وکړو او د حق د راگرځولو او اثباتولو لپاره ورسره د هر ظالم او متجاوز په مقابل کې د دوی په خوا ودرېږو او د حیات په قیمت یې وگټو او خاص بیا په هغه وخت کې چې زموږ قوم او عزیزان د ظالمانو له ظلمه څخه چغې او سورې وهي او له مونږه کومک غواړي؛ ځکه که دا ونه کړو؛ نو ژوندی قوم نه حسابېږو.

نو موږ څوک یو؟! حقیقت دا دی چې موږ (پښتانه) یو، که څه هم اوس موږ ځان ته (افغانان) وایو او خلکو په موږ د (پټان) یا نورو نومونو اطلاق کړی دی او زموږ طبیعي ملک او خاوره دغه ده چې پورته وښودل شوه، پښتانه د خپل طبیعي وطن په یوه څنډه کې د ازاد پښتونستان جوړول غواړي، د دنیا هېڅ قوت به ونه کړای شي چې پښتانه د پښتونستان له جوړولو منصرف کاندې؛ ځکه دا هېڅ امکان نه لري چې پښتانه د خپل وطن خاوره بل چا ته پرېږدئ؛ یا په خپله خاوره یې له پښتونستان نه بل نوم ومنې.

پښتانه که په خپلو دننه معاملو کې هر قسم ژوند او اداره خوښوي؛ دا د دوی خپل کار دی؛ مگر د دنیا په سیاسياتو کې دا ټول شل میلیونه

یو (پښتون) دی، د دغه (لوی پښتون) د ازادۍ، استقلال حریت او حق لپاره مجادله د هر فرد وظیفه ده.

د دغې ارزو لپاره د هر پښتون زړه ناګراره دی، که څه هم په امریکا، هند، روسیه، اروپا او جاپان کې اوسېږي دا هغه کېدونکي کار دي چې د دنیا لوی لوی سیاست دانان ور نه غافل پاتې شوي دي او دې غفلت د دوی په سیاست کې لویه خامي پیدا کړې ده او کېدونکي کار اخر کېږي.)) (۲۳: ۴۹۹ - ۵۰۰)

پر تاریخي ویاړونو او دودونو د ویاړ ترڅنګ د دې لیکنې بل اصلي پیغام پر اینده باندې پوره باور دی. لیکوال دا په ډاګه کوي چې که اوس هر څومره ستونزې شته، خو پښتانه د خپل لوی ارمان (لوی پښتونستان) له جوړېدو څخه تېرېدونکي نه دي او اخر به دې ارمان ته رسېږي.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم پر پورتنيو لیکنو سربېره نورې لیکنې هم شته چې پر همدې موضوع راڅرخي، چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو پر نثري لیکنو سربېره د استاد خادم په نظمي کلام کې هم ګڼ شمېر داسې نظمونه شته چې پر یادې موضوع راڅرخي دی د (دعا) په نظم کې د خدای (ج) له درباره هیله کوي چې خدایه پښتانه د نظام خاوندان او ښه نظام ورته په برخه کړي.

خدایه پښتنو لره ورکړې، ښه نظام
دغه دعا زما - کرم یې صبح و شام
یا حق د پښتون نه شته یا نه شته پښتون چېرې
دی په ازادۍ کې اوس ځله دی غلام.

په (اتحاد مشرقي) کې د استاد خادم صیب لومړۍ چاپ شوی نظم
هم پښتنو ته وقف شوی، دا نظم (شه بيدار پښتونه!) نومېږي، د سر بیت
يې دا دی:

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بيدار پښتونه
د ترقۍ په لار روان شه مه کړه وار پښتونه

د (نارينتوب) په نامه نظم کې هم خادم صیب د پښتنو ځانگړنو ته
نغوته کوي، د هغوی غیرت او ممیزات ستايي، پر هغو ویاړ کوي. دا نظم د
خادم صیب د ډېرو نامتو او مطرحو نظمونو له جملې څخه دی چې د
تعليمي نصاب په پښتو قرائت کتاب کې هم خپور شوی و. خادم صیب په
دې نظم کې وايي:

((زه پښتون یم، زما کار دی نارينتوب
رانبودلی موړ و پلار دی نارينتوب
توره، سپر، توپ و ټوپک زما گانه ده
بس زما ډول سينگار دی نارينتوب
نریم زه نرمې بابا نرمې دا دا وو
نارینه لره په کار دی نارينتوب
چې د ظلم زغري وړي له یو گذاره
هغه تبغ جوهر دardi نارينتوب
پرې تېر شوی یم، همېش له مال و سره
میراثه زما د پلار دی نارينتوب
په فېشن و په خبروڅه کار نه شي
چې د چاشي ورنه دardi نارينتوب

قلم ښه دی هنر ښه دی علم ښه دی
 خو په ټولو کې سردار دی نارینتوب
 چې اسانه ورتنه فتحه د خيبر ده
 خدا یرو هغه ذوالفقار دی نارینتوب
 قلم هله کړي خبرې چې خبر شي
 چې تر شایې مددگار دی نارینتوب
 د وطن گل چې ساتي له هر خزانه
 خدایه څه ښایسته بهار دی نارینتوب
 اخسته واره حقوق په نارینتوب شي
 دغه شانې پر اسرار دی نارینتوب
 پرې ښایسته باغ د شرف و د ایمان دی
 د دښمن د سترگو خار دی نارینتوب
 هېڅ سر سرد استبداد پرې اثر نه کا
 همېشه تازه گلزار دی نارینتوب
 ور به یې نه کړمه له لاسه چې ژوندی یم
 ما گټلی ډېر په زیار دی نارینتوب
 د (خادم) دغه سبق د نارینتوب دی
 ښه یې زده کړه مزه دار دی نارینتوب. ((
 (۱۲: ۱۰۶)

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې د انگرېزانو ماتې ته اشاره
 کوي، سره له دې چې پر ماتې خوښ برېښي خو وايي چې دا ماته هم
 پښتنو ته په یو فساد او غټ زیان بدله شوه.

انگرېز غمجن شو، چې دلته مات شو - دافتحه نه وه، مونږ ته پسات شو
په مغولواله کې قام ژوندۍ و - چې انگرېز لارو پښتون میرات شو.

بیا د انگرېز چل ول ته نغوته کوي، وایي چې کله انگرېزانو پر پښتو
باندې یرغل کاوه، نو دا مهال د پښتنو پر ژبه، کلتور او کمزوریو نه و خبر،
نو ځکه یې ماته هم وخوړه، خو کله چې د پښتنو پر ژبه او کلتور پوه
شول، نو بیا یې پښتنو ته چلوته جوړه کړه:

پرنگي چې په پښتون باندې یرغل کړ
خپل عسکريي د پښتون په سیمه دل کړ
دی هغه وخت په پښتو ژبه نادان و
خو چې پوه شو، نو پښتون ته یې ساز چل کړ.

په یوه بله څلوریزه کې بیا له انگرېزانو سره د پښتنو د دښمنۍ په
باب وایي، چې دا د څو کسو دښمني نه ده، د ټول قوم او ټولې پښتونخوا
دښمني ده.

له انگرېز پاتې، د پښتنو دښمني
د لوی تېر د پرگنو دښمني
اوس یو څو کسو، په ذمه اخیستې
د پښتونخوا د مېړنیو دښمني.

خادم د نورو پښتنو شاعرانو په شان د پښتنو یوې دایمي ناروغۍ
(قومي تفرقې) ته هم نغوته کړې، دا هغه ناروغي ده چې د نړۍ رنځ
حيثیت لري او پښتانه یې ټول کړولي او شا ته پرې ایښي دي. هغه وایي:

پښتون چې بېل شو، افغان چې بېل شو
جوړ په وطن کې یو تېل ماتېل شو
امریکالیزم، همدا غوښتنه
ازاد افغان په اسانه ښکېل شو

استاد خادم نه یوازې هېواد مېشتو پښتنو ته غمجن دی، د هغوی
پر حال ژاړي، د هند د پښتنو غم هم خورولې او کړولې دی، استاد خادم
یو قوم په ژوندۍ گڼي او چې ژبه یې ختمه شوه، قوم خپله ختمېږي.
هغه د هند پښتنو په باب وايي:

په هندوستان کې پنځوس میلیونه
پښتانه محوه شول پس له یوه
نومونه یې شته دي، پښتانه نه شته
پښتو چې لاړه، ورک شوه قومونه.

چېرته چې پښتون پروت دی او د محوه کېدو له خطر سره مخامخ
دی، نو استاد خادم ورته خورېدلې او هغه حالت یې په نظم کې انځور
کړی دی، هغه په خپله یوه څلوریزه کې (د ایران پښتانه) هم یادوي،
وايي:

کورد او بلوڅ او پارتیان څه شول؟
چې هضم نه شول هوتکیان څه شول؟
لږ څه خو فکر، د خراسان کره
سوچه قومونه، افغانان څه شول؟

بیا له پښتنو مشر څخه هم گيله کوي چې په پښتنو سوداگري کوي،
دلته یې د کوزې پښتونخوا کوم پښتون مشر ته نغوته ده، هغه دې ډول
(پښتون لیدر ته!) په خطاب کوي او ورته وایي:

اول دې ومانه، قانون لیږه
بیادې ورته پل واهه پښتون لیږه
پښتو دې پرېښوده، بوتو د پاره
اوس راشه څه کوي لمسون لیږه.

استاد خادم د انگریزانو او پښتنو د تاریخي دښمنۍ پر بنسټ یو ځل
بیا (انگریز او پښتون) سره پرتله کوي او تر دې عنوان لاندې په یوه
څلوریزه کې وایي:

چې انگریز په جهان وي پښتون به نه وي
تښتېدلی دا بنده دی له سرکاره
پرې یې بندې ټولې لارې د ژوندون کړې
په هر خوا چې غغلي نشته چېرې لاره.

خادم صیب د (بلا وهلي پښتانه) په نامه یوه څلوریزه کې له پښتنو
څخه هم گيله کوي چې څه بلا وهلي یاست چې ځای پر ځای ناست
یاست، نورې نړۍ پرمختګ وکړ، تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ، نورې
نړۍ ځان او ورپسې جهان وپېژندل، خو تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ.

هر څوک په ځان پسې جهان پېژني
په ژوندانه کې سود او زیان پېژني

دا څه بلا شوه په پښتون نازله
چې نه خپل ځان او نه جهان پېژني.

بیا (د پښتون تاریخ) ته نهیلی دی، پر هغه ځورېږي، د دښمنانو له
چل ول څخه خفه دی او د پښتنو راتلونکي ته فکر وړی دی:

اوس ښه پوه شوم د پښتون تاریخ ورکېږي
ای پښتونه ستا په حال مې زړه ځورېږي
دښمنانو راته خپل هم دښمنان کړل
لا به څنگه په دې کار څوک نه پوهېږي.

استاد خادم د پښتنو سرو مال ته هم فکر وړی او وایي چې کله یې
مشران (ماکیاولي) ځانگړنې ولري، نو د دوی سر او مال ته خطر دی، له
لویه خدایه هیله کوي چې په داسې یو حالت کې د (پښتون مال) ته خیر
پېښ کړي.

ماکیاولیست چې لیدلر، واکوال شي
ژوند و ملت ته واړه و بال شي
الهي خیر کړې قام د پښتون ته
پرې نه پوهېږو څه به یې مال شي.

استاد خادم د (پلان) په نامه یوه څلوریزه کې هغه رنځ ته اشاره
کوي، چې پښتون هم کله کابل ته راشي، نو د کابل په چاپېریال کې خپله
ژبه پرېږدي، ژبه یې هېره او تېره شي او په ژبني لحاظ محوه شي، خادم
دا یو پلان گڼي او په دې خبره ډېر ځورېږي.

که څه هم څو لسیزې پخوا کابل په همداسې یو حالت کې و، خو اوس کابل نه یوازې د پښتنو د قبرستان حیثیت نه لري، بلکې کابل د پښتو ژبې او ادبیاتو د ودې یوه حوزه هم ګڼل کېدی شي.

رښتیا چې مړ شو، پښتون کابل کې دا جوړه شوې وه په اول کې یو بدل نوم هم چا ورپرې نه ښود پلان تکمیل شو، اوس سل په سل کې.

خادم د (ټیټ شو پښتون) په نامه یوه څلوریزه کې، د پښتنو یو بل رنځ ته نغوته کوي او هغه رنځ دا دی چې پښتون مشر نه مني، د پښتنو دا مرض د خادم صیب تر زمانې پخوا هم و، د هغه په زمانه کې هم، اوس هم دی او ګانده کې هم د دې اټکل شته.

ټیټ شو پښتون او لا ټیټېږي به نور ښکته لوېدلی دی او لوېږي به نور نه مشر پېژني، نه ځي ورپسې چې داسې وي، نو داسې کېږي به نور.

خادم صیب که له یوې خوا له پښتنو څخه ماښجن دی چې مشري نه مني، نو له بلې خوا (د پښتنو مشر) څخه هم خپلې ګیلې لري او وایي چې زموږ مشران د عزت پر ځای دولت غواړي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زموږ چې مشر شي دولت غواړي

ای چې سودا ده د مشري در سره
قام دې له تا ځنې خدمت غواړي.

د پښتون د گڼو نیمگړتیاوو تر څنگ خادم صیب د (شلم قرن پښتون)
ته یو ځانگړی او مثبت پیغام لري چې په هغه کې د وطن سوکالي او
ښېرازي نغښتي ده، هغه (د شلم قرن پښتون) له لیدلوري غږېږي او وایي:

((که زه پښتون ومه، وطن به کرم بیدار یو ځلې
قام به مې پوه کړمه، د خیر و شر په چار یو ځلې
رهبر د اوبکو چې کوم راز په نیمه شپه را وښود
د عشق له فیضه به یې، اخر کړمه اظهار یو ځلې
نه به دا توره شپه ظلمت وي، نه ژړا د شمعې
مات به دا سحر کاندې، سترگه د سهار یو ځلې
خلاص به له جاله کړمه، دا طوطیان د لوړو څوکو
شورد بلبلو به شی جوړ، په دې گلزار یو ځلې
پښتون به یو په ورور ولی، او محبت سره شي
په پښتونخوا باندې به، بیا راشي بهار یو ځلې
نفاق به نه وي، زور به نه وي، ناداني ورسره
لکه د ناوې به وطن کړمه، سینگار یو ځلې
آمو به بیا شي معترف، له اباسینده سره
په (لوی پښتون) باندې به، وکاندي اقرار یو ځلې
د طمعې طوق به د زلمو، له غاړې وشلومه
بېړۍ به ماتې، د زلمو نه کرم د ډار یو ځلې

آزاد یخواه یم زه، د بد رسمونو جیل نه یم
له غلامۍ ځنې مې، کړې دی انکار یو ځلې
پخته کار شوی، د شلم قرن پښتون یمه زه
ښه رسېدلی په رازونو، د ژوندون یمه زه))
(۱۲: ۳۹۹)

خادم صیب (د پښتنو تاریخ) پر حال افسوس کوي او وايي
چې سیاست او سیاستوالو مسخه کړې دی:

چې مې وکتو تاریخ واړه غلط و
خپل پردي ورباندې کړې تجارت و
د پښتون د معاصرو لوی تاریخ ټول
اړولی مسخ کړې سیاست و
د پرافسوس چې په خپل ځان او قلم راغی
چې د علم په نوم شوی پرې غارت و.

بیا له پښتنو څخه گيله کوي:

ای پښتو نه خدا یرو چې گيله مې شي له تانه
دا گيله مې څه ده چې گيله مې ده له ځانه
لاړې قافلي پرله پسې او لا ویده یې ته
نه اورې نغمې نه د جرس نه له څاروانه
خوب دی، که غفلت دی که دا مرگ دی نه پوهېر مه
هېڅ هم خبر نه یې نه له ځانه له جهان.

او دې سره یو ځل بیا پښتون ته خطاب کوي او هغه ته بلنه ورکوي
چې د غفلت له خوبه راویښ شه او دغه راز (اینده پښتنو ته) په پیغام کې
وايي:

د اســــــــــــــتعمار عــــــــــــــلاج
د اســــــــــــــتثمار عــــــــــــــلاج
فقط د ا کاردی بس
دا مې اظهاردی بس
نوردی سلام زما
دادی پیغام زما.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم په نثر او نظم کې ډېر
زیات مطالب بیان شوي، چې موږ ددې بحث په پیل کې ددې ډول
نثرونو او نظمونو نومونه یاد کړل. دلته د هغو ټولو لیکل او شنل ددې
لیکنې د زیات اوږدوالي سبب گرځي، نو ځکه مو دلته پر همدې یو څو
بېلگو بسنه غوره وبلله.

ب- پښتانه او پښتونستان:

لکه څنګه چې مې دمخه په خپل بحث کې وویل؛ د افغان
ملتپالنې د یوې اساسي برخې په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم د
افکارو یو مهم عنصر ګڼل کېږي او په دې برخه کې محوري نقش لري،
دغسې پښتانه او پښتونستان، هم د افغان ملت د لویې داعیې او د ملتپالنې
د یوې اساسي برخې په توګه مطرح دي. خادم صیب د خپلو اثارو او
افکارو یوه درنه برخه، پښتو، پښتونولۍ، پښتنو او پښتونستان ته وقف کړې

ده. زموږ ځینې مطرح لیکوال هم د خادم صیب د فکر او اثارو په باب همدا نظر لري. پوهاند صدیق الله رښتین د استاد خادم په باب وایي: ((خادم د پښتو ژبې یو نومیالی لیکوال او په زړه دردمن شاعر دی، دده ټول درد د پښتو او پښتون له غمه و. په ده کې یې نږدې (اویا) کاله ډېرې چنې او سورې ووهلې. د خادم په اشعارو کې د بیدارۍ، د پښتو او پښتونولۍ، چنې، قومي ترانې، دژوند پیغامونه، انتقادي سکونډاري، د عشق بلبلې او داسې نور مطالب په ښه شان بیان شوي دي.)) (۴۰: ۱۵۱)

رښتیا هم خادم د خپلې لیکوالۍ یوه درنه برخه همدې ارزښتونو ته وقف کړې وه. په پښتو معاصره شاعرۍ کې مرحوم ملنگ جان او بیا استاد قیام الدین خادم هغه شاعران دي چې پښتانه او پښتونستان یې په شاعرۍ کې ډېر زیات ځلیدلي دي. استاد خادم د پښتونستان د خپلواکۍ لپاره گڼ شمېر لیکنې کړي دي، د پښتنو د حقه حقوقو ملاتړ یې کړی او د پښتنو پر خاوره یې وخت پر وخت د پاکستان مظالم غندلي دي. ده ((د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې پر ضد د ملي جرگې فیصلې)) په نامه په یوه ژورنالیستیکه او تحلیلي لیکنه کړې، استاد په دې لیکنه کې د بهرنیو مداخلو په باب د پښتنو د جرگو درول په باب رڼا اچولې او د پاکستان د مظالمو په باب یې د پښتنو دیووالي څرنگوالی تشریح کړی دی، هغه په دې لیکنه کې وایي:

((له دې ښکاره او څرگند حقیقت څخه هېڅوک حتی هېڅ ولس او قام انکار نه شي کولی چې یو ځل په یوه ملت کې د خپلواکۍ او ازادۍ غوښتلو روحیه او جذبه راژوندۍ شوه او احساسات یې راوپارېدل، هرو مرو د خطر په مقابل کې لکه د زمري په شان مقاومت کوي، تر څو چې په خپلو ارزوگانو بریالي شي. خو دغه بریالیتوب او موفقیت په ملي یووالي او وحدت سره لاس ته راتلی شي او په نړۍ کې چې څومره محکوم

ولسونه تر اوسه پورې ازادۍ ته رسېدلي او د خودارادیت د حق په اخیستلو موفق شوي دي، د ملي یووالي، اتحاد او اتفاق په رڼا کې دغه مقصد ته رسېدلي دي. د پښتونستان توریالی ولس تقریباً د اتلسو کالو راهه دې خوا د خپلې ازادۍ او د خودارادیت حق د لاس ته راوړلو د پاره په مجاهده او مبارزه لگيا دی. که څه هم په دې لار کې یې ډېر فشارونه او کړاوونه، زحمتونه او تکلیفونه قیدوبند، مرگ او ژوبله او داسې نور ډول ډول جبرونه لیدلي دي او لاویني یې، خو د خپل دغه مشروع حق او د خاورې د تمامیت د دفاع د پاره یې خپله ملي مجاهده او مبارزه جاري ساتلې ده. په تېره بیا کوم وخت چې د دښمن له خوا د دوی په حقوقو تېری او چارو کې د هغه له خوا مداخله شوې ده، د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو عالمان، مشران او نور خلک سره راغونډ شوي او د دښمن د دغې مداخلاتي رویې په مقابل کې یې د قومي او ولسي جرگو او مرکو جوړولو ته اقدام کړی او د رایو په اتفاق یې مفید او ګټور تصمیمونه نیولي دي او دښمن یې دېته نه دی پرې ایښی چې خپل متجاوزانه پلانونه او نقشې د پښتونستان په خاوره کې عملي کاندې. د دغو جرگو په سلسله کې لا د شمالي ازاد پښتونستان نه په رارسېدلو خبرونو کې ویل شوي دي چې په دې وختو کې یوه ستره ملي جرګه د عیسی خېلو، برهانخېلو او ترکزو د قبیلو له خوا په (ماین) نومي ځای کې او بله جرګه د شینوارو او صافیو د عالمانو او مشرانو له خوا د ګوردامي ورسک به سیمه کې جوړې شوې وې چې په هغو کې د نوموړو قامونو د عالمانو مشرانو او قومي نمایندګانو له خوا د پښتونستان ازادۍ څخه د دفاع په باب ډېرې مهمې او جذابې ویناوې وشوې او په دې ترڅ کې د ګټورو تصمیمونو په نیولو علاوه د رایو په اتفاق د پښتونستان د خلکو په مقابل کې د پاکستان د حکومت تېری کوونکي سیاست وغندل شو او دغه حکومت ته اخطار ورکړی شو چې له

خپلې دغې رویې څخه لاس واخلي او که نه د هغې د ناوړو نتیجو مسولیت به د پاکستان د حکومت په غاړه وي. د پښتونستان خلک چې کوم وخت له خطر سره مخامخ شي او دوی د خپلې خاورې په کومې سیموې باندې د تېري او تجاوز احساس وکړي د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو ولسونه، قامونه او قبیلې سره راغونډېږي او ټول سره یو لاس کېږي، جرگه او مرکې جوړوي او د تېري کوونکي او دښمن په مقابل کې ملي او قومي فیصلې صادروي او د دغو فیصلو په رڼا کې مفید او ګټور تجویزونه نیسي. دغه جرگې د پېړیو پېړیو نه راپه دې د پښتونستان په خلکو کې چې د پښتونستان خلک او خاوره دښمنانو له خوا د تېري او تجاوز مورد ګرځېدلې د دغو ملي جرگو او مرکو په رڼا کې یې د غلیمانو شومې نقشې او پلانونه شنې کړي دي او هېڅوک یې نه دي پرې ایښي چې د دوی په خاوره او کورنیو چارو کې لاس ووهي.

نو اوس چې د ازادۍ او خپلواکۍ، د عدالت او مساوات عصر دی او د دنیا اکثر ولسونه او قامونه د خودارادیت مشروع حق ته رسېدلي، باید چې د پښتونستان خلک هم دغه حق ته ورسېږي. ښه به دا وي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان د خلکو د خود ارادیت په حق اعتراف وکړي او هغه ګړي او هغه ګړې ته خاتمه وکړي چې له دغې ناحیې څخه موجود دي. ((۲۴: ۷۶۰-۷۶۱))

دا لیکنه که څه هم هغه وخت د یوه ژورنالېستیکې خبرې لیکنې په توګه نشر شوې، خو اوس یې تر ژورنالېستیک اړخه تاریخي ارزښت زیات مطرح دی. اوس چې کله هم څوک دلته د پښتونستان یا د لوی افغانستان د جوړېدو خبره او داعیه مطرح کوي، نو یو شمېر کسان وایي چې لرو پښتنو د پاکستان پر وړاندې نه پخوا مقاومت کړی او نه یې اوس کوي، خو د خادم صیب دا لیکنه موږ ته د خپل وخت یو تاریخي تصویر رانداعي

کوي. لکه څنگه چې دمخه مو اشاره وکړه دا لیکنه که څه هم یوه ژورنالېستیکه خبرې لیکنه ده، خو د خپل وخت حقایق او د پښتونستان د خلکو مبارزه ترې په ښه ډول څرگندېدلای شي. خادم صیب که په بېلابېلو چاپي رسنیو کې د مسول چلوونکي په توګه دنده تر سره کړې، نو خپل ملي مسولیت یې هم له یا ده نه دی ایستلای. له پښتنو، پښتونستان او نورو ملي مسایلو سره د ده ځانګړې لېوالتیا دی، دېته هڅولی چې له دا ډول ملي او وطني افکارو ډکې لیکنې وکړي او د خپل وخت په چاپي رسنیو کې یې خبرې کړي.

استاد خادم خپلو دې ډول لیکنو ته دوام ورکوي، د پاکستان تر جوړېدو وروسته چې کله هم پاکستان له (کراچۍ) څخه اداره کېده او په اصطلاح هغه یې اداري مرکز و، نو د دې سیاسي مرکز له خوا چې په پښتونستان کې څومره ناوړه مداخلې کېدلې او پښتانه په کې څومره کړېدل، خادم صیب د هغه وخت د حالاتو تصویر کارلی دی. ((د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې کوي؟)) په نامه یوه لیکنه کې هم دی پر پښتنو باندې د پاکستان د حکومت د مظلومو تصویر کاري، دی په دې لیکنه کې وایي:

((پښتنو چې کوم وخت په محکوم پښتونستان کې خپل پښتني او افغاني حکومت له لاسه ورکړ، په قسم قسم عذابونو مبتلا شول. دوی عاجزانو په خپل وطن او سیمه کې دکرارۍ ژوند ونه کړ. زموږ په یاد دي چې په لکونو پښتانه د پردو اجانبو د حکومت له لاسه تنګ شول او په یو مخ یې کپې وکړې او خپل کور افغانستان ته راغلل چې له هغوی څخه اوس هم په افغانستان کې اباد فامیلونه پراته دي. په قصه خانه کې پر ګولڼو وویشتل شول، مارشالاګانې ورباندې جوړې شوې او مغربي قوانین ورباندې اجباري کړي شول. دا قیصه ډېره زړه او خورا تیرایجیډي ډرام

لري. پردو دا کارونه دخه لپاره کول؟ د دې لپاره چې پښتانه دوی ته اورمېر ټیټ کاندې. مگر پښتون دا کار نه شوای کولای او تر ابدې یې هم نه شي کولی، مگر په زور هر څه کېږي.

کراچیوال چې وایي پښتنو پښتونستان پخوا ولې نه غوښت، چې اوس یې غواړي، نو دوی دې پخپله ووايي چې دغه جدوجهد د څه لپاره و؟ د دې لپاره چې د مغرب د سیاست شاگردانو ته څوکۍ پیدا شي. د پاکستان له تشکیل نه وروسته پر پښتونستان همداسې ځمکه توده ده، لکه پخوا چې وه، اوس هم هماغه لویه کېږي، لکه پخوا چې کولی شوه، پخوا هم د پښتنو پر ځمکه پردو خلکو اجباري حکومت کاوه او اوس هم هماغه د مغرب توپ او ټوپک په زور حکومت کوي. پښتانه د پښتون اسلامي حکومت غواړي او خپلې جرگې، دودونه، خپله ژبه او خپلې حجرې د مغرب له دروغجنې ډیموکراسۍ نه بڼې گڼي، سره د دې چې کراچیوال بیا هغه دروغجنه ډیموکراسي هم نه لري.

د پرنگیانو په وخت کې سرحد چې نن پښتونستان بلل کېږي، په دوو برخو وېشل شوی و، لومړۍ یې تصفیه شوی او دویم یې نا تصفیه شوی و. کومې برخې چې د پرنگیانو په لاس کې وې او خپل قانون یې ورباندې چلولی و، دا یې تصفیه شوی بللې، مگر کوم چې د دوی په لاس کې نه وې، هغه یې نا تصفیه بللې، اوس کراچیوال غواړي چې نا تصفیه شوې برخې تصفیه کاندې او رسماً یې ډومینيو کې داخلې کاندې، د دې مطلب لپاره بلا پیسې لگېږي چې حساب یې خدای ته معلوم دی. سیاست دانان چې وایي د سرحد صوبه خپل مصارف نه پوره کوي، خو وجه یې همدا ده.

کوم خلک چې له حوادثو سره دلچسپي لري، هغوی پوهېږي چې پاکستان پر پښتونستان څه لوبې کوي او د څه لپاره؟ هر ځای د مکتبونو او شفاخانو اعلانونه کوي، وایي چې په جم کې مکتب جوړ شو، مصارف یې د حکومت پر غاړه دي. ډېر خلک پوښتنه کوي چې گوندې په پاکستان کې د افغانستان په څېر تعلیم وړیا او مجاني دی، مونږ وایو نه، نو بیا څنگه په پښتونستان کې دمجاني تعلیماتو اعلان کېږي.

مگر خلک په دې خبر وو، اوس خلک پوه شوي دي چې دا همنه دام دی چې دا نه یې بېله ده، د پاکستان مدعا همدا ده چې ناتصفیه شوي مناطق د مکتبونو او شفاخانو په زور تصفیه کاندې. یعنې څه؟ مدعا دا چې له پښتونولۍ یې وباسي او د اغیار په حکومت راضي شي. په دې کې کراچیوالو سهوه کړې ده، دوی نه دي پوه شوي، همنه خدای چې عبدالغفار خان، ډاکټر خان صاحب، عبدالصمد خان، مرحوم گاندي او اقبال لاهوري یې پیدا کړي چې د استعمار طنابونه یې وشلول. سره له دې چې دوی ټولو انگرېزي مکتبونه لوستي وو، همنه خدای او همنه د پښتونولۍ روح او د ازادۍ خواش اوس هم په انسانانو او پښتنو کې نه دی مړ.

په دې مکتبونو کې به نور کسان هم پیدا شي چې د استعمار جرړې وباسي، نو دغه وخت کې به د پښتنو ځمکې خالص پښتنو ته پاته شي. کراچیوال نه شي کولای چې د قوم روح ووژني، بلکې دوی به په خپله مړه شي او پښتونستان به ازاد شي. که غربي استعمار اوس په جامعه کې لوبه کوي، نو پښتانه هم په بله لوبه پوه شوي دي او د ازادۍ بله ترانه وایي. ۲۰ میلیونه پښتانه پښتونستان غواړي، نو دا به څنگه قوه وي چې دا ارزو ما ته کړي. نن ۲۰ میلیونه پښتانه او افغانان دا ترانه وایي:

چې مانع نن بیرغ د لوړولو د افغان وي مونږ ته یو شان دی، خارجي که پاکستان وي

کراچيوال نن مغروانه لگيا دي او پښتونستان تصفيه کوي. يعنې څه؟ د غلامۍ په زنځيرونو کې به يې راگيروي. لږ پخوا يې هم د درېند رياست په پاکستان کې دا خل کړي و او اوس يې اعلان وکړ چې د امب نواب غټ گورنر صاحب ته عريضه کړې وه او د هغه په امر دامب رياست په پاکستان کې وتړل شو. اوس نو په اصطلاح تصفيه شو، خو د پاکستان حکومت په دې اړه هېڅ اظهارات نه کوي چې دا څنگه داسې وشول چې د درېند او امب نوابانو خپله ځمکه پاکستان ته ورکړه او د خبر پر غونډۍ کېناستل، دروغو ته خو لږ پرتوگ په کار وي، خو اوس د دوی خبرې پرتوگ څه شی دی؟

مونږ پوهېږو هغه لوبه چې له درېند او امب سره يې وکړه، د سوات، دیر، چترال او نورو سره يې هم په زړه کې ده. مگر نه پوهېږي چې: ((بنده وتړل بارونه، خدای وکړل خپل کارونه)). دا د کراچۍ عمال دي او د پښتنو زړونه وگورئ چې په زړونو کې يې څه شی دی؟ دوی ته هغه بادار او دا بادار هېڅ فرق نه کوي، دوی له سره بادار نه غواړي. د هغې ازادۍ باد غواړي چې په ايران، مصر او بنکته یشيا کې لگېدلی دی. حتماً به پښتانه هم خپل وطن کامل ازاد کاندې، مگر دوی د پښتنو ځمکه بل چا ته ورکوي، نو دغه ضعیف عنصر دغه قوي لقمه نه شي تېرولی، ازاد دې وي (۲۰ میلیونه افغانان) ((۲۴: ۸۵۰-۸۵۱))

دا لیکنه که څه هم دخپل وخت یوه خبري او ژورنالیستیکه لیکنه گڼل کېږي، خو لیکوال ورسره خپل سیاسي تحلیل او تبصره هم ملگري

کړي. اوس دې لیکنې د یو تاریخي سند بڼه خپله کړې، که څوک غواړي د پاکستان له خوا په چل او فریب او د یوه سستماتیک پلان له لارې د پښتنو سیمو د لاندې کولو مسیر مطالعه کړي، نو دا او دېته ورته لیکنې ورته د یو تاریخي تصویر او سند په توګه کار ورکولای شي. استاد خادم د یوه ژورنالېست په توګه په دې بریالی شوی چې د خپل وخت حساسې ملي موضوعګانې ثبت کړي او راتلونکي نسل ته یې ولېږدوي.

استاد خادم د پاکستان د حکومت له خوا د پښتنو د ځمکو د غصب تر څنګ د پښتنو شخصیتونو د حذف او ځورولو لړۍ هم له یاده نه ده ایستلې، د پښتونستان د خپلواکۍ د مبارزینو په لړ کې د یوې مطرح څېرې (اجمل خټک) د بندي کېدو یادونه کوي، دی د اجمل خټک پر بندي کېدو خواشینی څرګندوي، (اجمل خټک ولې بندي شو؟! په نامه یوه لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د پوښتنې او ځواب په بڼه، چې د یوه زده کوونکي او ښوونکي تر منځ تبادله کېږي، د هغه شخصیت، تفکر او د پاکستان د حکومت مظالم انځورېږي. دې لیکنې ته موږ د اجمل خټک په باب د استاد خادم د نظریاتو په برخه کې اشاره کړې ده، نه غواړو بیا تکرار شي. استاد خادم د (پښتونستان) په نامه یوه بله ځانګړې لیکنه هم لري چې دا لیکنه یې هم پر خپل وخت په (اصلاح) ورځپاڼه کې خپره شوې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتونستان موضوع، د پښتونستان مشران او نور مسایل په ښه ډول تشریح کړي دي.

د لیکنې په پیل کې د افغانستان تاریخي موقعیت تشریح کوي او دلته قومي او تاریخي واقعیتونو ته اشاره کوي، بیا د خپلو نیکونو مبارزو ته نفوټه کوي، وروسته دمحکوم پښتونستان دمبارزینو حالات څرګندوي، د خان عبدالغفار خان او اجمل خټک د زندانونو داستان بیانوي او د پاکستان دحکومت توطیې برېښوي، استاد په دې لیکنه کې وایي:

((ځکه خو مونږ نن د دنیا د لویو لویو قوتونو د حسد، غېټې او انتقام هدف واقع شوي یو، نو توکل په خدای: د پښتنو د لویو لویو امپراطوریو او د افغانانو د لویو لویو شهنشاهيو د دوران له تېرېدلو نه وروسته چې غوریان، سوریایان، خلجیان، لودیان، له تختونو پرېوتل او سرونه یې په کفانه کړل، د پښتون پر خاوره د مغولو یرغلونه، د سکانو پټنه او د غریبانو حملې راغلې او د اوبو او پسرلي د تنا په شان تېر شول. په دې عصر کې چې انسان د خپل دماغ د انکشاف او د علم د توسیع په واسطه د امن خوا ته مایل لیدل کېږي، نو انسانان په خپلو هغو حقونو چې په پېړیو پېړیو سلب شوي او خوړل شوي وو، نایل کېږي او د حق او ازادۍ نارې په شرق او مغرب کې ډنگول کېږي، د پاکستان ځینې مشران په دې سودا کې دي چې د پښتون بابا د زامنو هغه میراث چې روښان، رحمان بابا، خوشحال خان، جلال الدین، شیخ عمر، عبدالقادر، اعلیحضرت محمد ظاهر شاه، شاه محمود خان غازي او سردار محمد داود خان او داسې نور په دغه ننگ باندې ولاړ وو او خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او زرگونه پښتانه ورباندې بندونه او محرومیتونه تېروي او جناب میرزا علي خان د تیرا اړیدي، د خیبر ځوانان، د مهمندو او باجوړ زلمیان، د دیر، سوات او چترال ننگیالي ورباندې جنگېږي، غواړي چې دا ځمکه تر خپلې خټې لاندې کړي او د پښتنو د خانانو پر ځای د دوی خانان پرې باندې واکمن پاتې شي.

ایا دا ممکنه ده؟ فرض کړو چې د غرب سیاست هم د خپلو اغراضو لپاره د دوی پخوا ورغړي او د دوی ملا ټینګه کړي؟ فرض کړو چې کشمیر مساله حل شي او د کوریا جگړه په سوله بدله شي، هندوچین هم خپلې ستونزې حل کړي، د سویز د کانال په شاوخوا کې هم ډاډ حاصل شي، له ایرانه غربي طنابونه وشلېږي او د پښتونستان ادعا همدغسې د بلې

راتلونکې ورځې د وړاندوینې لپاره وساتله شي او فرض کړو چې د پښتنو ډېر سپین ږيري په بندونو کې مړه شي او ځینې نور دلته او هلته مسافر او در په در پاتې شي او فرض کړو چې پښتانه په لویو لویو مظاهرو، غال مغالونو او په هر ځای او هر محل کې په نطقونو او د دنیا د سیاحینو په راوستلو او د حقیقت په بنودلو موفق نشي؛ نو ایا بیا به هم د پښتنو ځمکه د پاکستان شي؟

نه دا کار کېدونکی نه دی، دا خبره رښتیا ده چې غریبانو ډېره موده پر اسیا حکومت کړی دی او ښايي چې یو څه موده نور هم په مشکله سره دلته پاتې شي، اسیا د اسیاوالو ده، پښتانه به ضرور خپله ځمکه په خپله ولکه کې راوړي، دا یوه د افسوس خبره ده چې غریبان په اسیا د حکومت کولو په اسلوب کې له هر چا سره یو قسم گوزاره وکړي، مگر تر هر چا یې له پښتون سره ډېره سختي غوره کړه. شاید چې دا زمونږ د سختۍ د ردالعمل په نتیجه کې وه، خو بیا هم له پښتنو سره د غریبانو دومره سختي ښه نه وه، لکه د پاکستان حکومت چې خپل لاسونه له گرېوانونو ایستلي دي.

حبس، تعرضونه، بمبارۍ، په ژبه مذهب، تهذیب، ادیبانو قیود ایښودل، دا ټول کارونه د پاکستان د واکوالانو له لاسه پر پښتنو وشول، مگر د ۲۰ میلیونو پښتنو همدا ناره ده چې دا ازاد پښتونستان دی.

له پاکستانه مخکې چې په پښتنو دغو کسانو د زور حکومت کاوه، ځانونو ته یې مسلمانان هم ویل، په دغه وخت هم دپښتنو مشران بندیان وو، خو هېڅکله داسې نه دي شوي چې پنځه یا شپږ کاله دې بندیان شوي وي. اوس دا شپږم کال دی چې دپښتنو لوی مشر خان عبدالغفار خان په پاکستان کې بندي دی. د دنیا د ټولو حکومتونو لویو کسانو د خان

عبدالغفار خان خلاصون وغوښت او د ده بې گناه او بې محاکمې بند یې یو ظلم وباله، مگر تر اوسه د پاکستان د واکوالانو په زړونو کې په دې اړه د رحم اوبه نه دي توبې شوي. اوس خان عبدالغفار خان د لاهور په شفاخانه کې مریض پروت دی.

مستړ سهروردي چې د پاکستان د عوامي لیک موسس دی، خو خلې یې د خان عبدالغفار خان د خلاصون تقاضا وکړه او ویې ویل چې ژر تر ژره دې نوموړی خوشې شي. دی وايي چې زه هېڅ نه یم خبر چې خان ولې بندي شوی دی، ده دا هم وویل: هغه کسان چې مدني ازادي محترمه گڼي، د خان بې محاکمې بند ته په ډېر نفرت گوري. ښاغلي سهروردي اضافه کړه: د پاکستان دولت باید پوه شي چې که چېرې بد اتفاق خان عبدالغفار خان ته پېښ شي، نو ممکنه ده چې د پاکستان د حکومت پر علیه عمومي قهر او خواشینی خطرناک صورت غوره کاندې.

همدارنگه د ډهلي د راډیو د وینا له مخې د جناح عوامي لیګ حزب د سرحد د سیاسي کارکوونکو په توقیف او د هغو پر بندي کېدو نیوکه کړې ده. د دغه حزب عامه کومېټې تصویب کړې ده او ویلي یې دي چې د سرحد حکومت له بنديانو سره بد سلوک کوي او غوښتنه یې کړې ده چې د دغه حزب ټول سیاسي بندیان دې خوشې کړي.

همدارنگه دې کومېټې ویلي دي چې د دغو کسانو د باز خواست په اړه عریضې او حکمونه نه دي لېږل شوي یا د دې عریضو لېږل تر نامعلومې نېټې پورې ځنډېدلي دي. له پېښوره رارسېدلو اطلاعاتو وویل چې د ارباب عبدالغفور خان د خلف هغه عریضې چې دوی غوښتي وې چې له دوی نه دې په محکمه کې بازخواست وشي، رد شوې دي او وویل شول چې دوی د امنیت عامه قانون په اساس توقیف دي. پاکستان ټایمز

چې په لاهور کې چاپېږي، فوراً یې د عبدالغفور خان خلاصون وغوښت او ویې ویل: ((خان عبدالغفار خان هند د نیمې قارې د ازادۍ له پېش روانو څخه دی چې اوس په بند کې دی. دغه ورځپاڼې وویل: د خان له لاسه کوم بد کار نه دی شوی چې دی پرې بندي شي، خو د نوموړي کړنو د پاکستان حکومت ته شکونه پیدا کړي وو)).

د جوزا پر (۲۷) مه مسټر غلام محمد خان (اف لوند خور) د سرحد د ایالت د عوامي لیګ زعيم وویل چې خان اوس د خپل بند په شپږم کال کې دننه شو او ویې ویل چې دا لومړۍ سړی دی چې له محاکمې پرته په بند کې ساتل کېږي او بندي کېږي. د دې ترڅنګ یې دا خواهش وکړ چې خان عبدالغفار خان دې ژر تر ژره خوشې شي او دا به هند او پاکستان په ډېرو شخړو کې دحل لاره پیدا شي چې له هغو څخه یوه هم د کشمیر مساله ده.

نوموړي وویل چې ما له خان عبدالغفار خان سره ډېرې شپې او ورځې تېرې کړې دي، خان یو وطنپرسته شخص دی او د غدار په حیث د ده بند یو مضحک کار دی. ترجمان د سرحد جریدې د سرحد د ټولو سیاسي بندیانو خلاصون، چې خان هم په کې دی غوښتی دی. دې ورځپاڼې ویلي دي: ((د حیرانتیا ځای دی چې هغه کسان چې ټول عمر یې د ازادۍ په لاره کې تېر کړی، نن بندیان دي. د جون د دویمې نېټې اطلاع ده چې په سرحد کې د خان د خلاصون لپاره کار پیل شوی دی.))

د پېښور په عمرزو کې ډېرو خلکو عریضې تیارې کړې چې د پاکستان مشر محمد علي له سفره بېرته راشي، نو دوی به دا عریضې ورته وړاندې کوي. په دې عریضو کې د خان عبدالغفار خان د خلاصون غوښتنه شوې ده. همدارنګه د مصر، عراق، ترکیې، ایران او هند او د نړۍ

له نورو هېوادونو څخه د خان د خلاصون لپاره اوازونه پورته شوي دي، خو د پاکستان مشران یې نه مني. خیر دی، هغه وخت چې د مومندو پښتنو د ځینو منصبدارانو برمه شروع کړې وه، بیا یې په بدل کې ۱۲ تنه بندیان ازاد کړل، اوس هم لرې نه ده چې دا کار بیا پیل کړي چې پښتانه له بندونو څخه پرې را ازاد کړي. پښتنو د پرنګیانو په وخت کې پر دې لوبه ډېر کار کړی دی او اوس هم ورباندې ډېر کار کېږي.

لنډه دا چې کوم لاس چې د پښتونستان مسالې ته نورې غوټې هم ور اچوي، هغه لاس پټ نه دی، بلکې ټول یې ویني. مغرب به د پښتونستان په مساله کې کوم سیاست په نظر کې نیولی وي، خو دا یې هېره شوې ده چې د پښتنو دوستي د منځني شرق په مسایلو کې ډېر دخل لري او د پښتنو یاس به د شرق وسطي پر سیاسیاتو یو داسې تاثیر وکاندي چې بیا به یې تلافی ډېرو خلکو ته ناممکنه وي!! (۲۴: ۸۸۳-۸۸۵)

پورته لیکنه چې څوک یو ځل په دقت سره له نظره تېره کړي، د پښتنو د داعیې یو غمجن داستان تداعي کوي. د دې لویې داعیې لپاره خلکو ډېرې قربانې ورکړي، خو اوس چې حالت د پاکستان د نظامیانو په ګټه انګېرل کېږي، دا به بې انصافي وي چې د پښتونستان د مبارزینو اتلولي هېره شي.

ددې لیکنې د پوره متن له راوړلو څخه زما هدف دا و چې لوستونکي د پښتونستان د هغه وخت د حالاتو پر څرنگوالي ښه خبر شي او هم د خادم صیب له ملي افکارو څخه چې څنګه دې ملي موضوع ته متوجه و. که خادم صیب په خپل قلم د هغه وخت حالات نه وای ثبت کړي، نو اوس به موږ ته هم دهغو حالاتو څرنگوالی څرګند نه و.

استاد په یوه بله لیکنه کې چې (د پښتونستان نوي زعيمان) نومېږي، د پښتنو دوه ستر مشران (خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی) معرفي کوي، په زندان کې د هغوی پر حالاتو خواشيني څرگندوي او د پاکستان له حکومت څخه غواړي چې هغوی بايد ژر تر ژره له زندان څخه راخلاص شي، دې لیکنې ته مو په یو بل بحث کې هم اشاره کړې ده. دغه راز استاد خادم په یوه بله ځانگړې لیکنه کې یو ځل بیا د خان عبدالصمد خان یادونه کوي چې دا مهال د پاکستان په جېل کې شپې تېروي. د دې لیکنې نوم دی: (د پاکستان په جېل کې د بلوچستان د زعيم، خان عبدالصمد خان حالت). په دې لیکنه کې د عبدالصمد خان اڅکزي دهغه لیک متن هم راغلی چې ده له زندانه رسنیو ته لېږلی و او هغه وخت په (اثار) اخبار کې خپور شوی و، لیک کې عبدالصمد خان د خپلې ناروغۍ په باب لیکلي، خو د پاکستان حکومت د هغه له ناروغۍ سره سره هغه په زندان کې ساتلی و. استاد قیام‌الدین خادم نه یوازې د پښتونستان د لویو مشرانو زنداني کېدل غندلي، بلکې د پاچا خان د نورو ملگرو او د لارې د لارویانو او نورو دیني او ملي شخصیتونو بندي کېدل یې هم غندلي دي. ده (د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل پادشاه)) په نامه یوه لیکنه کړې ده او د دغه عالم نیول کېدل یې محکوم کړي دي. استاد خادم لیکلي:

((مولانا سید گل پاچا د محکوم پښتونستان د پېښور دضلعې مشهور او فاضل عالم دی او د هغه ځای د جمعیت العلماء د ډلې مشر دی. دا لوی او فاضل شخصیت د خان عبدالغفار له بندي کېدو سره سم په بندیخانه کې اچول شوی دی. د خان عبدالغفار خان د بند د شپږم کال پوره شو او د پاکستان او هند ټولو سیاسي حزبونو دا خبره په تاسف سره یاده کړه او وې ویل: ((خان)) کله چې له پېښور څخه د کوهاټ خوا ته

روان و، په لاره کې ونیول شو او په بندیخانه کې واچول شو، پلمه یې دا وه چې له فقیر صاحب سره یې لیدل، نوځکه ونیول شو.

د هند او پاکستان ملي او سیاسي کسانو دا وویل چې د خان عبدالغفار خان یې محاکمې بند او پر ده باندې د خاین تور د خدا وړ خبره ده. خان عبدالغفار لومړی سړی دی چې د هند او پاکستان د ازادۍ لپاره یې ډېره فداکاری وړ کړه او دا ډېره د افسوز خبره ده چې نور خلک ازادۍ ته ورسېدل او دی دې په بندیخانه کې پاتې شي، باید ژر تر ژره خوشې شي او له ده سره نور سیاسي بندیان هم باید ايله کړای شي. ځینې منابع وايي چې خان به تر محمد علي کتنگ نه وړاندې خوشې شي، خو ځینو مطبوعاتو دا وویل چې عبدالقیوم د ده له ايله کېدو سره ډېر مخالف دی.

دی وایي چې خان له فقیر صاحب سره جوړ دی، نو کوم وخت به نوموړي ته ضرر ورسوي، خو بناغلي عبدالقیوم دا خبره نه ده کړې چې خان دې شکمن سړی وي، بلکې د دې لپاره چې که دا خلک له بنده خلاص شي؛ نو د ده ته به ضرر ورسوي. دا ځکه چې عبدالقیوم د پښتونستان له پښتنو سره ډېر بد سلوک کړی دی او دی له خپلو بدو عملونو څخه وېرېږي. دا چې د خان عبدالغفار خان بندي کېدل د عبدالقیوم له وېرې نه دي، خو دا نور علماء چې د هغوی ایډيال او مقصد د اسلام له حمایته نه بل هېڅ نه دي، دوی ولې بندیان دي؟ دا پوښتنه خو د سړي فکر ته راځي، خو چې لږ فکر په کې وشي، نو په اصلي خبره پوهېدل څه مشکل کار نه دی.

اصلي خبره دا ده چې پښتانه، سیاسيون او عوام ټول ديني او ټولنيزه ازادي غواړي او دا د پاکستان د واکوالانو لپاره لويه گناه ده. مولانا

سید شاه د پېښور یو مشهور عالم دی، نوموړی له یوې خوا د پښتونولۍ پر اساسونو ټینګه عقیده لري او له بلې د پاکستان د ځمکوالو پر هغو چلونو ښه پوه شوی دی چې باید پاکستان او محکوم پښتونستان یوازې د پاکستان دواکمنانو له اسلامي چغو سره ډېره موده نور هم د غلامۍ او اسارت دوره تېره کړي. نو پر همدې اساس د پښتنو خوشې کېدل د الله تعالی په کړو پورې تعلق لري او په اسانه یې پاکستان نه خوشې کوي او دا ډېر لوی ظلم دی.)) (۲۴: ۹۰۲)

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه عبدالصمد خان اڅکزی د پاکستان د حکومت په جېل کې و او سخت ناروغه و، نو کله چې د پاکستان پر حکومت زیات فشار راغی، نو حکومت مجبور شو هغه له زندان څخه روغتون ته انتقال کړي، استاد خادم په یوه بله لیکنه کې دا حالات هم ثبت کړي دي، د دې لیکنې نوم دی: ((د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو)). خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((په پښتنو کې خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او حاجي میرزا علی خان لومړني او لوی مشران دي. د دغو مشرانو پروګرام د پښتنو او پښتونخوا ازادي او د اسلامي شریعت نظام قایمول دي. د دغه مقصد د ترلاسه کولو لپاره دې لویو مشرانو جهاد او کوبښونه کړي دي او دوی له پرنګیانو څخه د مذهب، قوم او خپل وطن ازادي غوښتله او مشکلات یې ګالل. کله چې پاکستان جوړ شو، دا مشران یې په بنديخانو او قیدونو کې واچول، هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا وطنپال انسانان د بشریت دوستۍ په جرم بنديان دي، نو دوی به خلاص شي او که به د قاضي عطاءالله په څېر د قوم او وطن د ازادۍ په مینه کې خپل سرونه ورکړي.

دا درې مشران غیر معروف کسان نه دي، هر څوک یې پېژني. د نړۍ سیاسي خلک به چې راتلل، نو له دوی سره به یې لیدل او هم د دنیا له لرې لرې ځایو څخه وزیرستان ته د فقیر صاحب لیدو ته راځي. فقیر صاحب او خان عبدالصمد خان دواړه باچا خان ته عقیده لري او د وطن د ازادۍ په جهاد کې د دوی پروگرام پلان یو دی او ډېره موده دا لویان په همدې مفاهمه روان وو. خان عبدالغفار خان پر همدې پلمه نیول شوی چې له فقیر صاحب سره یې د ملاقات اراده درلوده. په همدې کال چې خان عبدالغفار خان ونيول شو، نو په کوپټه کې خان عبدالصمد خان او د ده ملګري هم ونيول شول.

دا شپږم کال دی چې خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان په بند کې پراته دي او د دوی پر جایدادونو او اولادونو د ظالمانو له خوا ظلم کېږي او له دغو مذهبي مشرانو سره بې انصافي او بد سلوک کېږي. په ټوله دنیا کې به له خلکو سره دومره ظلم نه وي شوی، لکه دوی چې له دې مشرانو سره وکړ. د دغو درې لویو مشرانو رسوخ له چتراله تر بلوچستانه په پښتونستان پورې غوړېدلی دی. د دوی فیصله د پښتنو په نزد د قطعیت حکم لري. د دنیا هېڅ قانون او هېڅ خوا کې به چا داسې نه وي کړي چې دومره لوی او دومره ډېر کسان بې حرمته کړي. خان عبدالغفار خان خو څو څو ځلې شفاخانو ته یوړل شو او تر عملیاتو پورې ورسېد. اطلاعات وايي چې خان عبدالصمد خان د ډېر بند له امله ناروغ شوی او روغتون ته وړل شوی دی. دې درې ملګرو یو ځای د وطن حزب بنیاد کېښود. له دغو درې کسانو څخه یو هم محمد ایوب خان دی چې نن د پښتونستان د ازادۍ په هیله په افغانستان کې ژوند کوي. پر پښتنو د دغو مشرانو ډېر احترام حق دی چې دوی باید دې کسانو ته ډېر مرحمت ولري.

د دنیا په یو ډېر رذیل قوم باندې به هم د دنیا یو ډېر زورور او جابر قوم هم داسې لوبې ونه کړي، لکه نن یې چې پاکستاني مشران په شریفو پښتنو کوي او له ټولو څخه خندا او استهزا دا ده چې د پاکستان پروپاگنده منابع بیا لا هم د پښتنو دوستۍ او محبت ته تمه لري. تل نارې وهي چې پښتانه او پاکستانیان سره وروڼه دي او د دوی تهذیب، مذهب او ثقافت سره شریک دي، که وروري د دوی په قول صحیح وي، نو په وروڼو خلک داسې کوي چې د کافرو زړه هم ورباندې خوږ شي او ورباندې وژاړي؟ مگر اصله خبره دا ده چې پښتو مذهب سوچه مسلماني ده او د پاکستان واکوالان په ژبه ټینگ ولاړ نه دي؛ ژبه او مذهب خو یې سره دومره لرې دي چې هر څوک پرې پوهېدای شي او پاکستان د نن پښتنو ژبه او تهذیب محوه کول هم غواړي او دغه کوښښ کوي چې ښه نو څنگه به شي (د دوستي؟) ((۲۴: ۹۰۲)

پورتنۍ لیکنه کې موږ ته د پښتنو د سترو مشرانو اوږده مبارزه انځورېږي. موږ گورو چې په دې ملي مبارزه کې د ټولنې بېلابېل اقشار، سیاستوال، مذهبي مشران او لیکوال ټول سره همغږي دي او د خپل ملي ارمان لپاره په گډه مبارزه کوي. دا لیکنه په پښتونستان کې د تاریخي پېښو یو ښه تابلو ده چې تاریخ لیکونکو ته پاڅه مواد په لاس ورکوي او هر څوک چې د پښتونستان منظم او تفصیلي تاریخ لیکي او د پښتونستان د پېښو کروڼولوژي جوړوي، نو دا ډول لیکنې ورته ځکه ډېرې ضروري دي چې دا لیکنې پر خپل وخت لیکل شوي او هره هغه لیکنه چې پر خپل وخت ولیکل شي، دقیقې ځکه وي چې حوادثو ته نږدې لیکل شوې وي.

پر پورتنیو لیکنو سربېره استاد خادم د (افغانستان او پښتونستان) په نامه په یوه لیکنه کې د پښتون ولس ځانگړنې تشریح کوي او دا دواړه د یوه وجود دوه غړي گڼي. د دې ترڅنګ د (گذارشات مراسم شاندار) په

نامه په یو بل خبري راپور کې په ارگ کې د پښتونستان د ورځې د نمائندې جريان بيانوي. په دې مراسمو کې د وخت د حکومت پر افغان چارواکو سربېره د پښتونستان مشران هم حاضر وو، وروسته په پښتونستان واک کې دا ورځ په شاندارو مراسمو سره ونمانځل شوه. استاد خادم دغه راز د پاکستان د بېلابېلو اخبارونو په استناد پر پښتنو مشرانو له شوي ظلم څخه پرده پورته کوي. په دې لړ کې د یوې لیکنې نوم دی ((محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم)). دا لیکنه هم په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې ده. په دې لیکنه هغه مظالم بیان شوي چې د پاکستان د حکومتي چارواکو له خوا پر پښتنو مشرانو ترسره شوي دي.

استاد خادم د پښتونستان داعیه په خپلو لیکنو کې تر دې حده تعقیب کړې چې ان پاکستانی نشرات هم ورڅخه پاتې شوي نه دي، هغه یې هم گام پر گام تعقیب کړي، له هغې جملې څخه یې یوه لیکنه ده: ((اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان)) په دې لیکنه کې چې په دري ژبه ده، په پاکستان کې دکراچۍ رادیو او نورو رسنیو په استناد ویل شوي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان او همدارنگه بنگالي ژبې له داعیې څخه په وېره کې دی. دوی دا داسې داعیې گڼي چې دوی به یې یو وخت په کنترول کې پاتې راشي.

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې چې هغه هم په اصلاح ورځپاڼه کې خپره شوې ده، (حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند) نومېږي. استاد خادم په دې لیکنه د پښتونستان د داعیې پر حقانیت رڼا اچولې، هغه یې تشریح کړې ده او هدف یې دا دی چې دنیا باید دې برحقه داعیې ته پاملرنه وکړي.

په یوه بله لیکنه کې بیا وايي: (اهمیت موضع پښتونستان توجه

شاغلی نکسن را جلب نموده)). د امریکا متحده ایالتونو نوموړي لوړپوړي چارواکي افغانستان ته سفر درلود، د وخت صدر اعظم (سردار محمد داود خان) سره تر ملاقات وروسته چې هغه ورته د پښتونستان موضوع تشریح کړه، نو د هغه پاملرنه یې ځان ته راجلب کړه. په دې لیکنه کې هم دې موضوع ته اشاره شوې ده. د پورته لیکنو ترڅنګ، استاد خادم د (مطالعه پښتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د پښتونستان د لیډرانو وظیفه درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایی په کندهار کې، د ازادی لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ) او ځینې نورې لیکنې هم لري، په دې ټولو لیکنو کې استاد خادم د پښتونستان داعیه شنلې او واضح کړې ده.

د دغو یادو منشورو لیکنو ترڅنګ استاد خادم د خپل منظوم کلام یوه درنه برخه هم د پښتونستان او پښتنو موضوع ته وقف کړې ده. (فخر افغان ته، د جهان زېب په مینه، ولي خان ته، اجمل خټک ته، حمزه شینواري ته) نظمونه یې هم دې موضوع ته وقف شوي چې موږ ورته په خپل ځای اشاره کړې ده. پر دې یادو نظمونو سربېره استاد خادم دې موضوع ته ځینې څلوریزې او قطعې هم ځانګړې کړې دي:

(د پښتونخوا مجادله) په نامه یوه څلوریزه کې د پښتونخوا د خلکو مبارزې او راتلونکې هیله منتیا ته نغوته کوي:

په پښتونخوا کې مجادله ده
 د هریو ظلم او تېري سره ده
 فتح په خوا به د لوی افغان وي
 سبا راتلونکې دی، نن توره شپه ده.

په یوه بله څلوریزه (پښتون په اسلامیزم او نشنلیم کې) د پښتنو دریځ ته اشاره کوي او وایي:

په اسلامیزم کې پښتون برو
په اشیا کې لکه رهبرو
چې نشنلیم بیرغ او چت کر
دی له جهاننه، نه ناخبرو.

استاد خادم د پښتنو د ناکامۍ بېلابېلې علتونه څېړل دي، په یوه بله څلوریزه کې بیا هم یو علت ته اشاره کوي:

انگړېز جوړکړی قوي ملت و
مظبوط په نظم، د خپل دولت و
پښتون غافل و، له نوي عصره
د ناکامۍ مو دغه علت و.

او همدارنګه ګڼ شمېر نورې څلوریزې او نظمونه چې همدې موضوع ته وقف شوي او ددې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږو او یوازې پر همغو نومونو یې بسنه کوو چې د دې لیکنې په پیل کې مو ورته نغوته کړې ده.

ج- افغان او افغانیت:

افغان او افغانیت د استاد خادم د فکر اساسي او تر ټولو مرکزي محتوا جوړوي. د دې موضوع دوه برخې مو دمخه یادې کړې. پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان، د پښتون نشنلیم او په ټوله کې د افغان

نشنلیزم یا ملتپالنې دوه اساسي برخې جوړوي. پښتو او پښتونپاله یا ژبپالنه چې د اکثر وټولنپوهانو په نظر د دې ملتپالنې بله برخه ده، موږ به په خپل ځای کې پرې بحث وکړو، خو اوس راځو، د همدې ملتپالنې دې بلې اساسي برخې ته:

افغاني ملتپالنه که څه هم د پېړیو په اوږدو کې یانې د افغانستان د څو زره کلن تاریخ په بهیر کې په طبیعي ډول زموږ د ولس په ذهن او شعور کې موجوده وه او د همدې عنصر په وسیله یې بهرني خطرونه رفع کول، د افغانستان تېر تاریخ د دې پیښو شاهد دی. له سکندر مقدوني، مغولو، عربو، صفویانو او نورو سره د افغانانو جگړې د دې ادعاوو ثبوت دی. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د پښتنو په اکثرو سیاسي مشرانو او فرهنګیانو کې تر بل هر عنصر زیاته د نشنلیزم او ملتپالنې روحیه زیاته مطرح وه. د امیر کروړ ویاړنه د ملتپالنې او ټبرپالنې رنگ لري. د شېخ اسعد سوري په ویرنه کې له محمد سوري سره د خواخوږۍ تر ټولو غټ عنصر، ملتپالنه ده. د ښکارندوی غوري قصیده هم پر هند باندې د یوه افغان شاهنشاه (سلطان شهاب الدین غوري) د برید او فتوحاتو په ترڅ کې د دینپالنې او ملتپالنې تصویر کاري. د خلیل خان نیازی رباعي هم له خپل مشر سره د ملتپالنې د روحیې رنگ لري. د مغلو پر وړاندې د بابا هوتک سندره پر ملي احساساتو ولاړه ده، د شېرشاه سوري د مبارزې نیت د خپلو نیکونو د تاریخ بیا راژوندی کول، پښتونولي او افغانیت و. د روښانیانو غورځنګ که څه هم مذهبي رنگ پرې ډېر غالب و، خو د پردیو پر وړاندې د هغو پرله پسې مبارزه، پر پښتو ژبه د ګڼو اثارو لیکل د ملتپالنې روحیه څرګندوي. خوشال بابا خو بیا په منظم او سسټماتیک ډول د افغاني نشنلیزم بډلې وکاره. د افغان په ننگ یې توره وټپله، له کندهاره تر اټکه یې د ټولو پښتنو د یووالي غږ پورته کړ او د پښتنو یووالی

يې داسې يو ارمان وگاڼه چې دی پرې بيا ځوانېدلای شو، خوشال د پښتنو د تېر شان و شوکت د بيا احيا هيله څرگنده کړه او تر پايه پورې د پښتونولۍ او افغانيت پر اساساتو ټينگ ودرېده. خوشال په حقيقت کې په منظم او ستراتيژيک ډول د افغاني نښليزم اساسات ورغول او ادبيات يې ددې مفکورې د تبليغ لپاره د يوې کارنده وسيلې په توگه وکارول، د خوشال د هيلو زړي د ميرويس نيکه او د هوتکيانو د ملي دولت په جوړېدو سره زرغون شول او ميرويس نيکه پر دې بريالی شو چې د افغانستان په يوه برخه کې د ملي حکومت اساسات ټينگ کړي. احمد شاه بابا دې اساساتو ته لا پراختيا ورکړه او د معاصر افغانستان په جوړېدو سره يې د افغانانو له خوا په سيمه کې د يوې لويې امپراتورۍ زړی زرغون کړ. دې سره نو په ولس کې د ملت او ملتپالنې روحيه پياوړې شوه او تر هغه وروسته نورو اکثرو افغان شاهانو هم تر خپله وښه دا روحيه وپالله. خو نښليزم يا د ملتپالنې مفکوره په نړيواله کچه د يوه منظم او سيستماتيک ښوونځي په توگه د نولسمې پېړۍ په بهير او د شلمې پېړۍ په پيل کې زياته مطرح شوه. زموږ په هېواد کې هم انگرېزي ښکېلاک ته په دريو پوځي جبهو کې تر ماتې او د خپلواکۍ تر گټلو وروسته دا روحيه ډېره پياوړې شوه. غازي امان الله خان د يو ملي او مترقي دولت بنسټونه جوړ کړل او په لسو کلونو کې په دې برخه کې د پاموړ پرمختگ وشو، که څه هم د حبيب الله کلکاني (سقاو زوی) له خوا په نهه مياشتني اړو دوږو سره دا پرمختگ او ثبات متزلزل شو، خو غازي اعليحضرت محمد نادر خان او د هغه ملگرو، هېواد بېرته نورمال حالت ته ستون کړ. د اعليحضرت ظاهر شاه او سردار داود خان په حاکميت کې ملي افکار په ښه ډول وځلېدل او وروسته بيا هېواد له يو نوي بحران سره مخ شو، چې تر دې دمخه لا دوام لري. په دې دومره بهير کې د ملتپالنې روحيې سره

سره مذهبانو هم په قوت کې روانه وه، ان تر ملتپالنې هم په ډېر قوت کې وه. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي چې افغان ولس د بهرنیو خطرونو د دفعې لپاره دوه ایډیالوژیک بېزونه لري: یو اسلامیت دی او بل ملتپالنه. د اسلامیت اساس پر عقیدې (دین) ولاړ دی او د ملتپالنې اساس پر (افغانیت) او ملي احساس. هر کله چې دا دواړه بنسټونه یا عناصر په هم‌هنگ ډول کارول شوي، نو افغانانو په ښه ډول افغانستان ساتلی دی. خو کله که له دغو دوو اساسي وسیلو څخه یوه کارېدلې، افغانانو جنگ گټلی، خو په ډېر قیمت ورته تمام شوی دی. ځینې نور بیا په دې نظر دي چې اسلامیت یا د خادم صیب په اصطلاح (اسلامیزم) زیاتو افغانانو ته تر افغانیت زیات د یوې اساسي دفاعي وسیلې په توگه کار ورکړی دی. دوی د یوې محاسبې له مخې وايي، افغانانو ټول هغه جنگونه چې د اسلام تر راتگ وروسته یې له نامسلمو یرغلگرو سره کړي، تقریباً ټول یې گټلي او نږدې اکثره هغه جنگونه یې بایللي چې دوی له مسلمانانو سره کړي دي. د انگرېز او روس جگړې یې له نامسلمو سره غوره مثالونه دي او له مغولو سره جگړې یې له مسلمانانو سره د جگړې څرگند مثالونه. خادم صیب که څه هم د یوه دیني عالم په توگه تر یوه حده پر اسلامیت ټینگار کړی، خو څومره تودوخه چې د افغانیت په باب د ده په افکارو کې موجوده ده، د بلې هېڅ موضوع په باب دا تودوخه هغه حالت ته نه رسېږي. د اسلامیت په باب د خادم صیب نظریه به په بل عنوان (خادم او دینپالنه) کې وڅېړو، خو اوس راځو خپلې اصلي موضوع؛ خادم او ملتپالنې ته او په هغې کې هم افغانیت ته!

د ملیت، افغان، افغانیت او ملي کلتور په باب خادم صیب په لسگونو لیکنې کړي او هم یې په منظوم کلام کې په دې باب ډېر څه ويلي دي، دلته غواړم په ترتیب سره د ده د ځینو مهمو لیکنو پر بنسټ د خادم د ملي

افکارو یادونه وکړم، خو مخکې تر هغه غواړم دې ټکي ته اشاره وکړم چې (ملیت) د خادم صیب په اثارو او افکارو کې، په هغه مفهوم نه دی کارول شوی چې پر افغانستان باندې د روسانو تر یرغل وروسته هغوی او د هغو کورنیو پلویانو دلته استعمال کړ. دلته دوی (ملیت) د یوه قومي تشکل په توګه وکاروه، یانې د (قوم) او (ملت) تر منځ یو بل جوړښت. په داسې حال کې چې (ملیت) د (ملت) تشریح ده، لکه (انسانیت) چې د (انسان) تشریح ده. یا هم په انګلیسي کې چې (Nationalism) د (Nation) څرنگوالی تشریح کوي، خو روسانو د خپلو کورنیو لاسپوڅو د خوشالۍ لپاره د هغو اړوندو قومونو ته د (ملیت) اصطلاح وکاروه، خو استاد خادم (ملت) او (ملیت) دواړه پر خپلې اصلي مانا کارولي دي.

استاد خادم د ملي مسایلو د تشریح په ترڅ کې تر ټولو لومړی ملي احساسات تشریح کوي، ملي ولوله او احساس څه ته وایي او څه وخت رامنځته کېږي. هغه (د ملیت حس) په نامه په یوه لیکنه کې دا موضوع ډېره ښه تشریح کوي، خادم ملتپالنه یو طبیعي احساس ګڼي چې په طبیعي او خدایي ډول په انسان کې موجود وي. هغه په دې باب وایي:

((د شلم قرن په اوایلو کې دانسان فکر د یوې داسې دنیا په جوړولو کې بوخت شو چې په هغې کې د جنگ او نا ارامۍ اثار او علایم ونه لیدل شي. یعنې بشر په داسې ډول سره متحد او یګانه شی چې د دوی اتحاد او یووالی د نړۍ دصلحې او امنیت ضمانت وکړي او دنزاع او اختلاف مخه بنده شي.

د همدې مفکورې په اساس د امریکایي (ویلسن) او افریقایي (سمتس) د نظریو له مخې دملتونو جامعه منځ ته راغله، دې جامعي د دې د پاره چې له یوې خوا په نړۍ کې صلح او امن ټینګ شي او له بې خوا

خلک وکولی شي چې په سرعت او اسانۍ سره د لویو قوتونو د علمي پانگو او پرمختګ څخه ګټه واخلي، نو د دولتونو د اتحاد طرفداري یې په کلکه سره کوله.

مګر دا جهاني موسسه د داسې مشکلاتو او موانعو سره مخامخ او مواجهه شوه چې له هغو ټولو پیشرفتونو او ښو نظریو څخه چې په نظر کې وو پس پاتې شوه. حتی داسې حوادث او واقعات چې د دولتو د اتحاد او د صلحې د استقرار سره یې مخالفت و، د دې موسسې درنګېدو او بېخي شکست اسباب وګرځېدل.

د دویم لوی جنګ نه وروسته ځینو عواملو د نشنلېزم (ملیت) مفکوره په ډېر شدت او مختلفو ډولونو سره منځ ته راوړه.

د دوهم لوی جنګ دننایجو او د ملیت د مفکورې د موثراتو څخه یو د برتانیې د لویې امپراطورۍ شکست او د ډېرو داسې ملتونو او جوامعو ازادي وه چې څو قرنه یې په اسارت کې تېر کړي وو او دازادی مخ یې نه و لیدلی چې د دغسې ممالکو یومثال هندوستان دی، هندوستان د ازادی ګټلو نه وروسته د ملیت د نظریې په اساس په درې برخو هندوستان او پاکستان او کشمیر ووېشل شو چې کشمیر په همدې اساس سره د هندوستان او پاکستان تر منځ د نزاع او جګړې مورد وګرځېد.

پاکستان هم دنشنلېزم (ملیت) نظریې په درې حصو تقسیم کړ چې عبادت له شرقي پاکستان اومغربي پاکستان او (پښتونستان) څخه دي چې ددغې وروسته منطقي په سر اوس هم مناقشه موجوده ده!

په شمالي افریقا کې د ملیت خواهي نهضت ورځ په ورځ زیاتېدونکی او مخ په انکشاف دی چې دهمدې انکشاف له امله د فرانسې تسلط او اقتدار په دغه منطقه کې مخ په ضعف او انحطاط روان دی. بلکې

د اروپا مدنیت هم په دغه ځای کې دملیت او نشنلیزم د تقویت دپاره خدمت کوي.

ملیت په امریکا کې:

د ملیت مفکوره په امریکا کې نه یوازې دهسپانوي زبانو سره شته، بلکې په ټوله امریکا کې دغه مفکوره په ډېر شدت سره د نشوو نما په حال کې لیدل کېږي. د کانادا ملیت چې اوس د ملي رشد مرحلې ته رسېدلی دی. غواړي چې کانادا د لویې برتانیې له پنځو څخه وباسي او همدارنگه په خیال کې لري چې د امریکې هغه اقتصادي سطره چې د خپلو اقتصادي چارو د ازادۍ مخالفه یې گڼي، ختمه کاندې. په هر حال دا کار په لاتیني امریکا او کانادا کې یوه مهمه واقعه او تاریخي حادثه ده.

که څه هم ځینې مؤرخان او فلاسفه د ملیت او نشنلیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي. خو سره د دې دیو نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنگه چې خلک دخپل موروثي هېواد (مقط الرأس) سره بې دلیلې محبت او علاقه لري. همدارنگه یې دخپل ملیت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې د دې مفکورې په ضد هر رنگ مقابله کوم تاثیر نه شي کولی.

دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه گڼي او هغه وخت ځان مسعود او نېکبخت ویني چې خپل ملي افتخارات او قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده خبره سره ظهور کوي.))

(۲۴: ۶۳۵-۶۳۶)

خادم صیب (د ملیت حس) تر توضیح وروسته د (ملیت علمي تشریح) ته راځي او تر دې عنوان لاندې په تفصیل سره ملت، ملیت او نور اړوند مفاهیم تشریح کوي، د استاد دا ډول لیکنې ځکه ډېرې ګټورې دي چې ځینې خلک د (ملیت) یا (ملت) له اصطلاحاتو سره ډېر حساس دي، له هغو څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په توکم پالنه یا نژاد پالنې تفسیروي او تعبیروي، نو ځکه یې (د ملیت علمي تشریح) ته پام وکړ، دې ډول لیکنو سره دا ډول ناسم تعبیرونه له منځه ځي. خادم همدغه ډول ناوړه تعبیرونو ته د سم ځواب او رڼاوي لپاره په (اصلاح) ورځپاڼه کې د همدې موضوع اقتراح خپره کړه او څو پرله پسې یادښتونه یې ورپسې خپاره کړل، په دې اقتراح کې یې (ملیت) او (بین الملیت) تشریح کړل، د شکاکانو او د ملتپالنې مخالفینو ته یې منطقي ځواب ووايه. په دې ترڅ کې یې په پښتني او په ټوله کې په افغاني ټولنې کې د ملتپالنې د مخالفینو دریځ هم څرګند کړ، خادم دا موضوع واضح کړه چې په نوي عصر کې حکومتونه د همدې ملتپالنې په احساس راجور شوي، افغانانو چې په نولسمه او شلمه پېړۍ کې انګرېزانو ته ماتې ورکړه، دی یې یو اساسي علت د ملتپالنې د شعور ویښتیا بولي. له دې ډول لیکنو څخه د خادم صیب هدف دا و، لکه چې اوس د (افغاني نیشنلزم) پر وړاندې بېلابېل خطرونه موجود دي، شپږ اوه لسیزې دمخه هم دا ډول ګواښونه او خطرونه وو، خو خادم صیب د خپلو علمي او تحلیلي لیکنو له لارې دې ډول ګواښونو ته خپل غبرګون ښودلی دی. هغه په ولس کې د ملي شعور غوړېدا ته هیله من او خوشاله دی، په دې باب وايي:

((که په غور خپل ولس ته ځیر شو، نو دا به راته څرګنده شي چې په دې څو وروستیو کلوکې یو لوی فکري تحول پکې پېښ شوی دی، هر چېرې چې څو کسه سره پېښ شي، معلم وي، که متعلم، مامور وي که

دوکاندار، سم د لاسه خپل یا د جهان اجتماعي اوضاع د بحث میدان ته راغورځوي. خپل او پردی حال سره څېړي، د جهان په لویو اشخاصو، رهبرانو او لیکوالو تبصرې کوي. یو یې ښه یادوي بل یې بد وایي. یو یې د حق د لارې پیرو بولي، بل یې د نفس خواهشاتو مرید. یو یې اجتماعي خدمات شمېري بل یې خبط او خطاوي، یو بل په دلایلو او براهینو سره قانع کوي او له خپله بحثه نتیجه سره اخلي. مقصد دا دی چې نن ورځ لکه پخوا سره او توده هوا، یا د فلاڼي اس او گاډۍ د بسمندان سپی او پیښۍ یا د هابل لنگر اوډوډۍ د بحث موضوع نه ده. بلکې د انسان بشري صفات د اجتماعي او ملي خدماتو په مقیاس د مباحثې ډگر ته راوتلي دي، هېڅ یو مطلع سړی د یو ملت د مادي ترقۍ له مزایاو څخه انکار نه شي کولی، هېڅ یو د عقل او شعور خاوند به پیدا نه شي چې د ښکلو ښارو، د لویو فابریکو د منظمو هوسا لارو او سړکو، د لوړې ملي حیاتي او اقتصادي سويې ارزو نه لري. مگر زه فکر کوم چې تر دې ټولو نه لومړی هغه فکري تحول او هغه اجتماعي حالت ډېر د خوشالۍ وړ دی چې سړی وویني ولس یې د جامعې سره علاقه او مینه لري. د ملت په خیر او شر په هسکه او ټیټه کې ځان شریک بولي او د ولسي او ملي رهبرانو او لیکوالو کره وړه څېړي، نه غواړم چې د دې اوضاع د نتایجو او اجتماعي مفادو په وینا مو سر وخوروم، مگر صرف د خپلې ادعا د اثبات لپاره دومره وایم چې ډېرو جوامعو ته د مادي ترقۍ وسایل میسر شو. د اوسپنې خطوط په کې ځنځېدل، لوړې مانی، ښایسته ښارونه په کې جوړ شول، فابریکې پرانیستلې شوې، خو چې ولس کې یې اجتماعي حس نه و، ملي مفاد یې نه شواي پېژاندی، د هر چا نظر فقط په خپله گېډه او خپل کور کهول و، نو نتیجه یې هغه شوه چې د وسپنې له پټلیو او د فابریکو له

فولادو څخه یې بېلونه او سپارونه او یا د تشاب نلونه جوړ شول، شته او هستي یې تالا شوه او ملي جواهر یې په شخصي هوسو ولاړل.

څو ورځې پخوا په یوه مجلس کې د اصلاح اقتراح (ملیت او بین المللیت) دا د بحث موضوع وه، له یوې خوا دا اقتراح یوه ډېره د ستایش وړ او هغه بل د یوه غټ سړي، د وینا په استناد یې موجب بلله. یوه ویل چې رښتیا دا لومړۍ پلا ده چې په (اصلاح) کې داسې یو مضمون د بحث او اقتراح میدان ته راوړي، بل ویل دې موضوع کې علماوو ډېر کتابونه لیکلي....

موږ فطرتاً ملت پرست یو...، نو د دې مضمون لیکل یې مورده دي. دا بل ورته راسم شو، ویې ویل رښتیا چې علماوو په دې موضوع کې او ډېرو نورو موضوعاتو کې کتابونه لیکلي دي، که موږ د جهان کتابونه پسې را وپلټو داسې یوه معمولي خبره به هم پیدا نه شي چې په امریکا یا اروپا او یا د جهان په بل گوټ کې په هغې څه نه وي لیکل شوي، په دې اساس موږ باید هېڅ ونه لیکو چې مبادا د نړۍ دکوم مولف پر حق تجاوز ونه شي.

همدارنگه دا یقیني خبره ده چې د ملت او بین المللیت موضوع په درستو وینو ممالکو کې خپل شوې. کتابونه پرې لیکل شوي او یا لږ تر لږه ترجمه شوي دي او جامعه په دې مهمو موضوعاتو پوهول شوې ده، مگر زموږ په مملکت کې چې تر اوسه په دې خبره تالیف لا څه چې کومه وړه رساله هم نه ده ترجمه شوې، په سلو کې مو یو سړی هم په دې موضوع ښه نه پوهېږي، نو څنگه اجازه ورکوي چې یو خادم راپیدا شي او کومه کوچنۍ مقاله د اولس تر غوږو ورسوي دا چې وایي موږ فطرتاً ملت

پرست یو نو بین المللي موضوع کې گړېدل خدای مکه زموږ دې حس ته ضرر پېښوي، ډېره د تعجب خبره ده!

اول خو بین المللیت (اینټر ناسیو نالستی) او ضد ملیت (اینټی ناسیو نالستی) دوه بېل موضوعات دي یعنې بین المللیت د ملیت د ضد معنی نه لري.

بله دا چې له بلا څخه ژغور لاره دا نه ده چې د خپل خواخوږي لاس اوپنې سترگې او غوږونه وروټړی.

بلکې د گمراهۍ نه یگانه ناجي علم او پوهه، تحقیق او مطالعه ده او بس. د جهان په بیدیا کې هغه څوک جل وهي او تباه کېږي چې د سراب له خواصو خبر نه وي، په هر تقدیر دا مباحثه او ایراد که د شخصي نقاضت په اساس و او که بې له کومه غرضه و، د فکر وړ و ځکه چې د ایراد او انتقاد اسرار امیزه خاصه دا ده چې یوې ډېرې کوچنۍ او بې اهمیتته موضوع ته هم دخلکو وړپام کوي او بې له انتقاده ډېرې لویې او مهمې خبرې ته سړی نه متوجه کېږي!

نو دا مسلمه کلمه ده چې انتقاد که پر ځای وي، یا بېځایه په دواړو صورتونو د جامعې په خیر تمامېږي. په اول مورد کې انتقاد د سهوې او خطا د خبط او خیانت مقتدر راگرځوونکی دی او په دوهم مورد کې لومړی د یوه فرد خیر خواهي ته یو څه صدمه رسوي، مگر له بلې خوا چې د خلکو توجه موضوع ته جلب شوه، حقیقت ښکاره کېږي او ډلې ته د هغه فرد قدر او احترام لا زیاتوي.

همدا خبره ده چې د جهان یوه پیاوړې شخص ویلي دي چې که په فرض د محال څوک د اجتماعي خدمت په ډگر کې مخالفه ډله ونه لري، نو ښایي چې دا جنبه له تېرې او لرگي څخه جوړه کړي.

په اوله کې چې د ملت او بین المللیت موضوع اقتراح ته راووته زما قصد دا نه و چې زه دې همدا بحث وڅېړم، مگر دې پورته مباحثې اړ کړم چې یو څو کرښې ولیکم.

ملت او بین المللیت:

ملت په هغه مفهوم چې نن ورځ یې دنیا پېژني، کومه زړه خبره نه ده او خصوصاً د دې کلماتو شیوع زموږ په وطن کې ډېره تازه گي لري. مقصد دا نه دی چې منظم اجتماعي ټولگې چې په معیني خاورې کې زېست کوي تر یوه بیرغ لاندې راټولېږي، دولتي منظم تشکیلات لري دا کوم نوي شیان دي، د پښتون قوم څو زره کاله پخوا (د استرابون او هرودت په قول سره چې په خپل عصر کې د جهان پیاوړي علمي شخصیتونه وو) په همدې خاوره کې ژوند کاوه، د خپلې زمانې سره سم یې منظم تشکیلات لرل منته د افغانستان نوم آریانا و، سیاسي حدود یې دومره نه وو رانغښتل شوي، یوې خوا ته اباسین بلې خوا ته یې پارس پاپرزیس و. شمال ته یې جیحون (آمو) او جنوب کې یې بحر پروت و. د افغان اوسنۍ جامعې وجود درلود، خو اساس د تشکل یې ملت نه و، یعنې د ملت پرستی په محور نه و راټول شوي، بلکې په هغه زمانو کې اوس بیا حتی تر څو کلو راپه دې خوا د دې خاورې بشري کتله د یوې کورنۍ او یا د یوه مطلق شهنشاه تر قیادت لاندې راټوله وه او یا د یوه جهانگشا تر بیرغ لاندې درېدلې وه دا اجتماعي سره وضعه یوازې زموږ د جامعې په برخه شوې نه وه، بلکې د جهان د درستو اوسنیو مللو خاصه هغه ورځ همدا وه. د بلخ امپراطورۍ او د بگرام تر ټولواکي د کابل شاهیانو، غزنویانو او غوریانو، هرې یوې کورنۍ تر هغه د خوند شهنشاهي چلوله چې اهل او لایق کسان یې درلودل. په مجرد د دې چې به یو بې کفایه

ټولواک په تخت کېناست یو د لاس لاندې حکمدار یا همسایه پادشاه به پرې یرغل راوړ هغه به یې ورک کړ او اول به په رضا او رغبت د دې نوي د قدرت خاوند فرمان بردار و.

فداکاري اکثرأ د شخصي اغراضو یا د یوه فرد لپاره وه نه د یوې سپېڅلې مفکورې (ملیت) په خاطر!

بابر له فرغانې راغی پښتنو په کابل کې د هند د امپراطورۍ اساس ورته کېښود، لرې به نه څو په ۱۸ او ۱۹ع پېړۍ کې ورور د ورور، پلار د زوی، زوی د پلار، تره دوراره او وراره د تره په مخ کې تورې راوايستې، د کابل، کندهار، فراه، هرات، بلخ او مزار میدانونه یې د یو بل په وینو گلگون کړل دا ځکه چې زموږ د اجتماع محور فردیت او قدرت پرستي وه، نه وطن دوستي او ملت پرستي.

د ملوک الطوفاي، یا ځان پرستي لمن د ۱۹ پېړۍ په اخرو کلو کې په ډېر شدت سره ورټوله شوه، درست قوتونه قلعه او قمع شول او مرکزي قوت په ټول مملکت کې سلطه ټینګه کړه.

د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستي پلوشې وطن ته راولوېدې دملت پرستي رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول، د قوم پرستي بنا د ملت پرستي خوا ته توسعه ومیندله، تر څو چې لومړی ځل د ملت پرورۍ عالي او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ، د دې خاورې زمريو ږومبۍ د لوی تاریخ په ادوارو کې ډېرې مجاهدې کړې دي، ډېرې وینې یې توبې کړې او د ډېرو وینې توبې شوې دي، پردۍ خاورې یې په خپلو وینو گلګونې کړې او خپله خاوره یې د دښمنو په وینه رنګینه کړې. مګر د استقلال مقدسه مجاهده د معنی په لحاظ له

هېڅ یوې بلې جگړې سره مقایسه کېدای نه شي. ځکه چې دا هغه وخت و چې دښمن ظاهراً د پښتنو په خاوره تېری نه و کړی، د پښتنو پادشاه، امر او مامور درست پښتانه وو، له پښتنو کوم پردي باج او خراج نه غوښت، دوی آرام او اسوده په خپلو کورو کې له خپل کلي کور سره ژوند کاوه، مگر یو ناڅاپه هیجان او شور ورته پېښ شو، توره او ټوپک، تبر او چاره یې سره راواخیستل دوطن په جنوبي او شرقي سرحدو کې ددښمن د ټوپو او طیارو ماشینګیو او بمو په مقابل کې ودرېدل. دوی څه غوښتل؟ ایا د غوریانو او غزنویانو برم او جلال یې په زړه شوي وو؟ ایا د احمدشاه او زمان شاه هوا یې په خاطر کې گرځېدلې وه، نه نه، د دوی غایه له دې واړو څخه ډېره لوړه وه، د دوی مقصد ډېر مقدس او سپېڅلی و، دوی د ملي حریت او سیاسي ازادۍ په معنی پوهېدلې وو، دوی استقلال او خپلواکي غوښته، له نر او بنځې، له قلم او کاغذ، له تورې او ټوپکه د حریت او ازادۍ نارې خټې، هغه څوک چې ملت پرستي زموږ فطري خاصه بولي، گومان کوم چې یا سهوه کوي او یا د خلکو خوشحالول غواړي، یو لیکوال چې دجامعې د طبابت سمت لري، نو د یو پوه اوصادق طبیب غوندې اول د ناروغ رنځ کشفوي او بیا یې علاج ته ملا تړي، ترڅه دوا ورکوي او کله، کله یې پیچ کاري او اېرېشن کوي هم، له دې هېڅوک انکار نه شي کولی چې پښتانه که څه هم اساسي تعلیم او تربیه نه لري افق نظر یې هم نه دی وسیع شوی، خو بیا هم قومي حس پکې دومره قوي دی چې کله کله هر یو فرد د خپل قوم په مخ کې له سر او مال نه تېر شي او بیا همدا حس دخارجي خطر په مقابل کې په یوه ملي حس بدل شي چې د تاریخ پانې یې له مثالو ډکې دي.

په پښتنو کې یو مثل دی چې: ترېور ته دې خدای بې وروره مه کړه، ورور ته بې زویه، مگر هغه پښتانه چې یو وار پوه شول یو ځل یې

افق نظر وسیع شو او د جهان په حال او په خپله ورځ خبر شول، یو پلا د ملیت حس ورته پیدا شو، د حق په مقابل کې پر هغوی د تربره او ورور، د ورور او زوی فرق نه کېږي، هغوی ته ټول وطن خپل کور او درست وطنداران وروڼه او زامن ښکاري، قومي، نژادي، طبقاتي او نور درست غټ واړه اختلافات د ملیت تر نامه قربانوي. په کراره کې خو د وطن د شپږو خواوو خلک یو د بل له اجتماعي حال څخه خبر وي، یو د بل په ښادۍ ښاد او په غم یې غمجن وي، اساس یې د ټولنې او اجتماع یې محور د بحث او څېړنې وي، مگر کله چې یې د ملي احساساتو سیند په خپو شي، زړه یې له شوق او محبته جوش وکړي، د وطن او ملیت له پاکو کلماتو خبر اخلي، نو یو روحي عالم یې احاطه کړي، په خپلې اجتماع کې فقط یو شی ویني، یو شی اوري او هغه یو شی څه وي؟ (ملت) د لویو ملي اشخاصو او باعظمته سلسلو دکارنامو په یادونه یې زړه باغ شي، د وطن د بدبختیو د عاملینو، د خارجي او داخلي غاصبانو او ظالمانو په یاد یې د خپرې رنگ بدل شي، وینې یې په جوش راشي او د نفرت طوفان یې خپې ووهي، له ښو دورو سر مشق او له تیاره او غمجنو شپو ورځو د عبرت درس اخلي او د ملت پخوا پورې لا نږدې کېږي.

ملت پرور د ملي سعادت او لوړتیا په مخه کې دوطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې یوې بلې گټې نه ترجیح ورکوي.

دا حس چا کې نه شي پیدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې یې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي، ملت پرستان په نړۍ کې بې معارضې نه دي پاتې، یوه ډله مخالفین لري چې هغوی ته انټي ناسیونالستان وایي او د دوی د نظریاتو په اساس دولتونه هم جوړ شوي دي، دوی ملت پرستي، خودخواهي گڼي او وایي چې له ملي

احساساتو تفوق ملي او له تفوق ملي څخه لوی مخالفتونه د مللو تر منځ پيدا کېږي او په نتیجه کې دا حس بشري جامعه د خونړيو جگړو خوا ته راکاږي، نو ښايي چې د جهان ملل له دې تنگ نظری څخه صرف نظر وکړي او یو کوچني ټولګي په ځای چې ملت یې بولي د درست بشریت لمنې ته ځان ورواچوي.

مګر ناسیونالستان وایي: په دې کې شک نشته چې بشر یو دی د انسانیت په لحاظ د بشر تر منځ زښت ډېر اختلافات موجود دي چې له دې څوک منکرېدای نه شي.

مثلاً په ظاهري شکل او د ژوند په سویه کې د اروپا متمدن ملتونه لکه جرمن، انګلیس او فرانسه به چندان توپیر نه لري، مګر که عادات، اخلاق، شئون، دود دستور، طرز تفکر او روحیاتو ته یې ورننوزو، نو فاحش لري والی او جدایي به یې تر منځ ولیده شي.

بل دا چې ملت په عالم بشریت کې د یوه فامیل حکم لري، نو که چېرې څوک له خپل فامیل سره مینه کوي، دا معنی نه لري چې له همسایه سره دې رخه او حسد ولري او که څوک دخپلې کورنۍ اسایش او شرافتمندانه ژوند د سمون په لار کې هڅه کوي، دخپلې کورنۍ د غړو د حیاتي، اقتصادي، صحي او علمي سويې په لوړتیا کې زیار باسي، معنی یې دا نه ده چې هرو مرو د خپلو ګاونډیانو د حقوقو غصبول غواړي، بلکې یو مهذب فامیل د یوې ښې تربیې خاونده کورنۍ یو پوه او باحسه فامیل څومره چې د ملت لپاره خدمت کوي، یو د لوړو صفاتو خاوند ملت هم په جامعه بشري کې هماغومره عالم بشریت ته لوی خدمات کوي. برجسته ملت ضمناً د نورو مللو د رقابت حس راپاخوي چې د دې مسابقې نتیجه کې دمدنیت د کاروان سرعت ګړندی کېږي.

بین المللیت (انټر ناسیونالستی):

بین المللیت داسې یوه مفکوره ده چې د ملیت تر منځ واقع شوې ده، له یوې خوا ملت ته قایله او د ملت د وجود احترام کوي، له بلې خوا غواړي چې د مللو د تصادماتو جلوگیری وکړي.

په هغه وخت کې چې ملتونو وجود نه درلود یعنې بشري جوامعو قبیلوي او قومي ژوند کاوه یا یې د کوم جهان کشا په قلمرو کې شپې تېرولې په هغه وخت کې هم دا د بین المللیت اوصافو او خواصو وجود درلود.

مثلاً څو زره کاله پخوا د بودا او زردشت په زمانې کې ځینې داسې اوصاف او ممیزات، داسې دودونه او رواجونه، اخلاق او اداب د اریانا، فارس، هند او چین تر منځ موجود وو چې دوی یې لږ او ډېر یو بل ته سره نږدې کول.

په نوي عصر کې کوم وخت چې ملي حس تقویه او ملي حکومتونه جوړ شول، د بین المللیت مفکوره په عمومي ډول سره میدان ته راووته، ویې غوښتل چې د مللو د زیاده روی مخه ونیسي او دوی سره نږدې کړي، نو منازعاتو او دعوو د دفع لپاره یې بین المللي محکمې او بین المللي جوامع جوړې کړې او د دوی د نږدې والي لپاره یې موسسات او مجالس لکه د پوستې او تلگراف او د وسپنې د لارې او د امراضو د مجادلې بین المللي موسسات، د مللو د اجتماعي، علمي او اقتصادي سويې د لوړتیا مجالس پرانیستل.

د بین المللیت عناصر یا په بل عبارت د بین المللیت د بنا خپه ملت دی. بین المللیت یې د ملت له وجوده معنی نه لري.

حقيقي ملت بې د ملي حس له روزنې تشکيلېدای نه شي او ملي حس پرته د تعليم او تربیې، د نشریاتو او تبلیغاتو له لارې په بله لار پیدا کېدای نه شي، هغه څوک چې وایي فالانی قوم فطرتاً (بې له تعليم او تربیې) ملیت پرست دی، دوی یا د ملیت او قومیت تر منځ فرق نه شي کولی او یا د ځان یا د جهان غولول غواړي.)) (۲۴: ۶۳۷-۶۴۱)

د خادم صیب په پورته لیکنه کې د ملتپالنې ډېر درسونه، عبرتونه او پندونه پراته دي. هغه دلایل چې اوس هم د ملتپالنې پر وړاندې لویه ننگونه ده، ده یو په یو خپرلي دي او د مغرضو کړیو پوښتنو، انګېرنو او پلمو ته یې ځواب ویلای دی. د خادم صیب دا لیکنې مو ځکه په تفصیل سره راوړې چې ګڼ موضوعات یې په کې په تفصیل سره خپرلي دي، هغه پوښتنې او گروېږنې، ابهامات او شکونه چې له هر چا سره د ملت، ملتپالنې او افغانیت د پاللو په باب موجود وي، هغه ټول په دې لیکنو او بحثونو کې واضح شوي دي.

خادم په افغاني ټولنه او ملت جوړونه کې د ښځو نقش ډېر مهم ګڼي، هغه په دې باب یوه ځانګړې لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د ژوند په ټولو چارو کې د ښځو فعال ګډون غوښتونکی دی. (افغان ملیت او پښتني ښځې) د دې لیکنې نوم دی او په ټولنیز، سیاسي او مدني ژوندانه کې د ښځو د ګډون اړتیا تشریح کوي. خادم صیب د همدې لیکنې په پای کې وایي: ((نن افغاني شعور او د پښتونولۍ غریزه په ټوله جامعه کې په سرعت سره په انکشاف روان دي، ښځې او نر په یوه شان د ژوند نویو غوښتنو او د ملیت د نوو مبارزو لپاره په عصري ډول ځانونه اماده کول خپله وظیفه ګڼي. اوس ښځې ته عاجزه، صنف نازک، مستوره، مخجوبه او څه څه ویل عیب ګڼل کېږي، خو افغاني جامعه ښځه ملعبه، لوبونې او د

نارینه وو د خوشوقتی شی نه گڼي، ځکه د پښتنو په مصطلحاتو کې ښځه (مېرمن واکداره) او د پوره انساني حق حقداره ده.

استاد خادم ملت د حکومت او حکومت د ملت لپاره ضروري گڼي. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي کله کله ملتونه وي، چې حکومت جوړوي او کله کله حکومتونه وي چې د ملت دساتنې، هوساینې او پرمختګ سبب گرځي، که د یوه حکومت تر شا ملت ولاړ نه وي، حکومت خپله له منځه ځي او که یو ملت حکومت ونه لري، نو له انارشۍ او گډوډۍ سره مخامخېږي او د پرمختګ لاره یې ډب کېږي. خادم صیب د (ملت او حکومت) تر عنوان لاندې په یوه لیکنه کې دا موضوع خپرلې ده، هغه په دې باب وايي:

((حکومت هغه منظم صاحب اقتدار جماعت ته وايي چې د یو وطن د ادارې واګي د هغه په لاس کې وي او ملت هغه مجموعه افراد دي چې د دغسې یو ټولګي تر ادارې لاندې په یو وطن کې ژوند کوي.

که د حکومت افراد خپله د ملت څخه منتخب شوي او د حکومت ډله یې تشکیل کړې وي، نو په دې صورت کې حکومت او ملت بې له یو اعتباري فرق څخه کوم حقيقي فرق نه لري.

بلکې په دې صورت کې چې د قوم اداره د اجنبي افرادو په لاس کې نه وي او د قوم د خپلو اجزاوو په لاس کې وي، حکومت د ملت تنظیمه قوه بللې کېږي، په دې صورت کې چې د حکومت او ملت په مینځ کې کوم فرق دی، صرف اعتباري دي، مثلاً هماغه یوه ونه ده، لاندې حصې ته یې بېخ وايي او پاس ته یې ډډ یا ښاخونه یا مثلاً هماغه یو دریاب دی، هغه حصې ته یې چې له نور دریاب څخه پورته او په حرکت کې شي موج یا چپه وايي.

یا مثلاً یو فرد راواخله چې د مختلفو اندامو څخه جوړ شوی دی، هر اندام یې بېله بېله وظیفه اجرا کوي، دماغ، زړه، سرې، معده پښتورگي، ټول بېله بېله وظیفه لري او په عین زمان کې د همدغه فرد حیات په همدغه وخت کې د ځان لپاره خدمت کوي.

نو وگورئ ونه او بېخ، دریاب او چپه، شخص او اعضا یې کوم بېل شخصیت لري؟ نه: نه یې لري، بلکې کوم فرق چې لري فقط د کل او جز فرق دی او دا معلومه ده چې جز بې کله او کل بې جزه مستقل وجود او حیات نه شي لرلی. دغه رنگه حکومت هم چې د خپله ملت څخه وي، د ملت څخه حسابېږي، همدغه افراد دي چې لږ شاني برجستگي په کې پیدا شي او د ملت اداره په لاس کې واخلي، نو حکومت شي، حکومت د ملت اداره او تنظیم کوي او د اعتلا خوا ته یې سوق کوي.

په عین حال کې چې حکومت د ملت خدمت کوي او د ملت زنده گي ساتي، د ځان لپاره هم همدغه کار کوي، ځکه چې د حکومت او ملت زنده گي ځانته متمایز وجود نه لري چې ملت نه وي، حکومت به هم نه وي او چې حکومت یانې تنظیم نه وي، ممکنه ده چې ملت هم ملت پاتې نه شي. مدعا دا ده چې زموږ په ژوند کې حکومت او ملت کومه متمایزه معنی نه لري، زموږ حکومت د خپل ملت د افرادو له خوا دی او په داسې حکومت کې ملت او حکومت په اصل کې یو شی وي.

هو؛ یو بل ډول حکومت هم شته چې هغه دا دی چې د یو قوم اداره د بل یو اجنبي په لاس کې وي، دلته نو د حاکم او محکوم ملت او حکومت په مینځ کې ډېر لوی فرق وي، په دې صورت کې حکومت قهار او ملت مقهور گڼل کېږي او حکومت د ملت د فایده په غم کې نه وي، بلکې په دې فکر کې وي چې څنگه به د دې لاس لاندې خلکو څخه گټه

وکړي، گویا حاکم انسان وي او محکوم حیوان، تېښته دې وي، خدای ته دې وي، خدای ته مه یې وینې دغسې ساعت؟)) (۲۴: ۶۲۵)

استاد خادم خپلواکي او استقلال هم دیوه ملت د بقا او سوکالۍ لپاره یو ضروري عنصر گڼي چې له هغه پرته یو ملت له زوال سره مخامخېږي، استقلال په حقیقت کې د یوه ملت د شتوالي یوه اساسي نښه ده. استاد خادم ((زموږ استقلال)) په نامه یوه لیکنه کې دا موضوع خپرلې ده او استقلال یې داسې یو خیز گڼلی چې هېڅ شی ورسره په ټول کې برابر نه دی. هغه په دې باب وايي: ((استقلال یو لوی نعمت دی او د خدای یوه لویه عطیه ده، دا نعمت د نورو ټولو نعمتونو سرچشمه ده، په دې کې هر څه شته، ولې هېڅ شی په ټول کې دده سره برابر نه دی)) نو ځکه خو یې استقلال د یوه ملت لپاره ډېر ضروري گڼلی دی. خادم صیب خپله زمانه د ملتپالنې عصر گڼي، حکومتونه او ملتونه دوه بېلابېل مفاهیم او جوړښتونه دي، خو یو بل سره ارتباط لري، دی وايي: ((دا عصر د ملتونو دی)) په دې باب دی خپله تشریح لري:

((حکومتونه ډېر پخوا پیدا شوي دي، خو ملتونه دغومره زمانه عمر نه لري، ځینې کسان متشکل حکومت ته ملیت وايي، مگر خبره داسې نه ده، حکومت بېل شی دی او ملیت بېل شی دی، حکومتونه په زمامدار او اداره چې اړه لري، د زمامدارۍ او مملکت چلولو شکل زرگونو کاله مخکې منځته راغلي او ډېر تحولات یې کړي چې څو یې د ((ملي حکومت)) شکل غوره کړی دی.

ملي حکومت یعنې هغه حکومت چې په ملي قوه متکي وي او د ملت د ارزوگانو او غوښتنو ممثل او پوره کوونکی وي، موږ په دې عصر کې حکومت د ملت منظمه، اجتماعي قوه بللی شو او نور ټول تعریفونه

چې پخوا شوي دي باطل دي، حکومت د ملت اجتماعي قوه وي، نو طبعاً د ټولو تر مخه د ملت د بقا او ارتقا وظیفه باید پر مخ بوځي.

متأسفانه زموږ ځینې کسان لا اوس هم نه ملت پېژني او نه ملیت، دوی فکر کوي چې اوسنی عصر د بین المللي توب پر خوا روان دی، نو د ملیت شعار بېځایه دی او ځینې یې حکومت هر څه گڼي او د دې فکر نه غفلت کوي چې که د حکومت سره د ملت مفکوره نه وي، نو د منځنیو پېړیو حکومتونه د سړي فکر ته راولي.

د بین المللي توب د پاره د نن ورځې سوسیالستي او کاپیتالستي دواړه ډوله حکومتونه پروپاگند کوي، خو باید سړی وپوهېږي چې بین المللي توب هغه وخت منځته راځي چې ملتونه موجود وي، نو د دغسې اوازو څخه زموږ د ځینو کسانو فکر ته د ملیت نفې راځي؟

بله لا دا ده چې په دې عصر کې د بین المللیت نمایندګي د (یونو) پر غاړه ده چې تر اوسه هېڅ قوت نه لري، بعضې توصیې کوي او هغه یې هم څوک نه مني، بلکې پخپله (یونو) د قوي ملیتونو د لاس اله ده.

د (هیگل) د اضدادو د فلسفې پر اساس ((هر شی خپل ضد پیدا کوي، بیا ضدین سره مجادله کوي او د دواړو د ګډون نه نتیجه راوځي چې په هغې کې د دواړو ضدینو اثار او علایم موجود وي.))

نو کوم وخت چې سر ایله حکومتونه منځته راغلل، په خپل مقابل کې یې د مشروطه حکومتونو نظریه راپیدا کړه، خو کوم وخت چې مشروط ملي او قانوني حکومتونه چې که څه هم د خپل ملت د پاره ښه وو، د نورو په مقابل کې متجاوز ثابت شول، نو د انټرناسیونالېزم مفکوره پیدا شوه، خو په ټولو هغو حکومتونو کې چې د انټرناسیونالېزم نغاړه

ډنگوي، د ملت صبغه په وضاحت سره څرگنده ده او دنیا لا د انټرناسیونالېزم له مرحلې ډېره لرې ده.

نو د پښتنو دنیا کې چې څوک پردې لاندې یا بې پردې د ملت مخالفت کوي، نو یا غرض لري یا نه پوهېږي، زموږ منورین لا ځینې داسې هم دي چې په ملت خو ټینگ دي، دلایل هم وایي، مگر د ملت د ځینو یا ټولو مقاماتو پابندي او تحقیق نه مني، یعنې ملت مني، خو شرایط یې نه مني.

په دې عصر کې چې که د ملت د تحکیم او قوام فکر ونه شي، نو ملت ورو ورو خپل تاریخي او کولتوري هویت بايلي او په پای کې د عربو غوندې په بلا اخته کېږي.

که په استعماري دوره کې عربو خپل کولتور له لاسه نه وای ورکړی، نو اسراییلو دغلته حکومت نه شو جوړولای او له بلې خوا که یهودو د درېدري په وخت کې خپل یهودي ملت بایلودی وای او د ملت مقاومت روحیه یې مړه شوې وای، دوی د عربو په مقابل کې خپل وجود نه شو څرگندولای.

همدغه شان که هند هندیت له لاسه ورکړی وای، هېڅکله به یې خپل هندي حکومت نه و جوړ کړی او که هند په یوه برخه کې پاکستانی کولتور نه وای پیدا شوی، نو هېڅکله به هم پاکستان نه وای جوړ شوی.

همدارنگه که پښتنو له خپل کولتوره غفلت نه وای کړی او له ځانه سره یې هند ته خپله ژبه او خپل کولتور وړی وای، اوس به د پاکستان پر ځای هلته پښتني حکومت موجود و، سوونه ملیونه پښتانه به په هند، ایران او پاکستان کې نه وو هضم شوي.

همدغه پښتانه وو چې ژبه او کولتور یې و نه ساته، په خپل ملک کې ترې نور څه جوړ شول او که پام نه کوي، د پاتې هغو هم دغه حال وگنئ.

که ایران ایرانیزم او فارسي ژبه نه وای روزلې، نو په دغومره اوږد تاریخ کې به د دغو ټولو تهاجمونو او خطراتو په مقابل کې ژوندی نه و پاتې او وخته به تجزیه او د نورو ضمیمه شوی و.

نو دا خبره رښتیا ده چې ((ملیت یوه صبغه ده، نه د نسب سلسله)) او دا هم باید ومنو چې ((دا عصر د ملیتونو دی نه د حکومتونو)).

(۶۴۸-۶۴۷:۲۴)

استاد خادم بیا د خپل پورتنی بحث او تحلیل د نتیجې او توصیې په توگه وایي:

((اوس لازمه ده چې پښتانه خپل ملي جوړښت ته جدي توجه وکړي او د هر قسم استعمار نه ورته نجات ورکړي)).

ځینې خلک له نشنلیزم یا ملتپالنې څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په نژاد پالنې او قومپالنې تعبیروي چې د نورو حقوق تخریبوي، خو خادم صیب دې ډول اندېښنو او ناوړه تعبیرونو ته د (نشنلیزم او فاشیزم او په دې باب د اشتباهاتو رفع) په نامه یوه لیکنه کې څرگند ځواب ویلای دی. خادم صیب په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعاتو حدود ټاکلي او نشنلیزم یې نه یوازې یو روا عمل بللی، بلکې پر هغه یې زیات ټینګار هم کړی دی. په یوه بله لیکنه کې د وطنپالنې یادونه کوي او وایي چې ((وطن ولمانځو که خارج؟))، د خادم صیب هدف دا دی چې وطن نمانځنه کوم عیب نه دی، دی وایي چې (د وطن مینه غریزي ده) په طبیعي ډول په خلکو کې موجوده وي. خادم صیب د خپلو لیکنو په ترڅ

کې یوې بلې جالبې موضوع ته هم نغوته کوي، هغه اشخاص چې د ملي فکر په باب د خلکو په زړونو کې خلل اچوي. استاد خادم دا ډول اشخاص په یوه لیکنه کې تشریح کوي، دوی ته (ملي منافقان) وایي. خادم صیب په دې لیکنه کې د ټولنې داسې یو اساسي رنځ ته متوجه شوی، چې د ټولنې له داخل څخه د ټولنې او ملتپالنې د تباهی سبب ګرځي. خادم صیب په دې نظر دی لکه څنګه چې په اسلام کې منافقان غندل شوي او خطرناک ګڼل شوي، دغسې په ملي مسایلو کې هم دا کته‌ګورۍ خلک ځکه ډېر خطرناک دي چې تشخیص یې ګران او خطر یې زیات دی. د خادم صیب د دې لیکنې ارزښت هغو خلکو ته ډېر ښه معلومېږي چې عملاً همدا اوس د پردیپالو، ځان ساتو پښتنو افغانانو او ناوړه احتیاط کارو پر وړاندې پر مبارزه بوخت دي. منافقان او مضر احتیاط کاري په دې پلمه چې د مقابل لوري حساسیت راونه پارېږي، له غټو ملي داعیو څخه تېرېږي او هغه څوک چې د ملي هویت او ملتپالنې ملاتړ کوي، هغوی هم د توکم پالو او افراطیانو په نامه مشهوروي او په دې ډول یې په ټولنه کې د کار مخه نیسي. مقابل لوری چې د ملي هویت او جوړښت د کمزوري کولو لپاره شعوري هڅې کوي، نو بیا ورته دا ډول اشخاص د ښې وسیلې په توګه کارېږي او د ملتپالو افغانانو پر وړاندې یې په اسانۍ سره استعمالوي.

خادم صیب وایي: ((د هر مذهب، هر دین او هر مسلک په مقابل کې خلک په درې قسمه دي: مومنان، کافران او منافقان. مومنان خو منونکي، کافران نه منونکي او منافقان هغه دي چې هم منونکي دي او هم نه منونکي دي. یعنې منافقان د هر مذهب او مسلک سره خو ظاهراً د منلو وضع څرګندوي، مګر په باطن کې د نه منونکو رول لوبوي او ملک ړنګوي. د مذاهبو او مسالکو په نزد دغه ډول خلک (منافقان) له کافرانو

ډېر بد او مضر دي او دا ځکه چې کافر يعنې مخالف خو خپل مخالفت
 ښکاره کوي، خپل دليل او منطق وايي؛ نو که په مناظره يا مبارزه کې پر
 شو، ډېره هيله شته چې وگرځي او ايمان راوړي، بله دا چې مخالف
 پېژندل کېږي او سړی ورنه ځان ساتلی شي، مگر منافق د وينې دننه
 خوراک کوي او لويه بنا سر د لاندې راغورځوي.

ناسونيا ليزم د دې عصر عالم شموله مسلک او د استعمار او استعمار
 د مخنيوي ازمایل شوې وسله ده، استعمارچيان او امپريالستان هم تل د
 دغې خطرناکې الې څخه کار اخلي چې نفاق يې بولي، دغه اله د هغې
 ملي وسلې په مقابل کې استعمالوي. استعمار وايي: (اختلاف واچوه، نو
 حکومت کوه) استعمار چې په هر ځای کې وغواړي خپل مرام پر مخ
 بوځي، منافقان پيدا کوي، منافقان تقويه کوي.

وړ سترگي، بې غيږته، خپل چاري او ټيټ فطرت خک خو په هره
 جامعه کې وي، مگر که د دغو ټيټو اوصافو سره زرنگ، چالباز، دوه مخي
 او پل غلطي هم وي، نو د استعمار د لاس لپاره ښه اله کېدای شي.
 استعمار دغو اخلاقو ته کېسېټي، هوښياري، موقع شناسي او سياست داني
 وايي او دغسې کسان په خپل لاس کې نيسي او په خپل ملت يې
 استعمالوي.

ای ځوانانو او منورينو، ای وطن پالونکو افغانانو، د استعمار د لاس
 وسلې، د استعمار د کورنۍ بچي او د امپرياليزم غلامان وپېژنئ. که تاسې
 دوه مخي منافقان وپېژندل؛ نو بيا مو يو مخيزه کافران نه شي تېر ايستلی،
 دلته د افغان ملت ډيوه بله شوې ده، ای ملي پتنگانو پرې راغونډ شئ او د
 دې ډيوې په رڼا کې د ملي منافقانو منحوسې خبرې وپېژنئ، دا هغه
 کسان دي چې د افغان، افغانيزم، افغاني او افغانستان له کليمو څخه په

چل ول ډډه کوي او کله په ښکاره هم ورته سپکې سپورې وايي؛ نو راځئ چې په گټه دا ترانه ووايو: (واړه افغانان یو، ټول مسلمانان یو، گران هېواد زموږه، لکه گل افغانستان دی، جگ له کل جهان دی.) ((۲۴: ۶۶۴)

خادم صیب د پورته یادو موضوعگانو تر تحلیل او ارزونې وروسته په آینده نړۍ کې د افغان ملت رول ته پاملرنه کوي او له افغانانو څخه هیله کوي چې له راتلونکې نړۍ سره ځان اعیار کړي، هغه ((افغان ملت او آینده دنیا)) په لیکنه کې دا موضوع تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه کې، د نړۍ د راتلونکي وړاندوینه کوي چې تل د تغیر په حال کې ده او په دې برخه کې د قران کریم مبارک ایت د دلیل په توگه راوړي.

حکومتونه او ایډیالوژي هم د تغیر په حال کې گڼي، نو ځکه خو دی توصیه کوي چې د حکومت او ملت د بقا لپاره باید ملي اساسات ټینگ شي او حکومتونه د ملي مفکورو پر بنسټ جوړ شي، ددې لیکنې محتوا دا ده چې ملت دایمي ژوند لري، حکومتونه او ایډیالوژۍ د بدلون په حال کې دي. د ختیځ او لویدیځ بلاک د تغیر په باب چې په دې لیکنه کې د استاد خادم له خوا څه وړاندوینه شوې وه. نیمه پېړۍ وروسته هغه پر واقعیت بدله شوه. ختیځ او لویدیځ ایډیالوژیکو سیستمونو خپل رنگ او جوړښت بدل کړ، سوسیالستي بلاک خو لا بېخي له منځه لاړ، نړۍ د دوه زبرځواکیز بلاک پر ځای په یو قطبي ځواک بدله شوه، حکومتونه ړنگ شول، خو ملتونه لا ژوندي دي، نو ځکه خو خادم صیب پر ملتپالنې او ملي حکومت ټینگار کوي، هغه وايي:

((د سبا نړۍ د نن د دنیا په شان نه ده، نن دنیا د ایډیالوژیکي مفکورو او اختلافاتو په بنا روانه ده، په سرعت کومې خوا ته درومي، ځینې کسان داسې فکر کوي چې په دنیا کې به خلاف توقع حوادث پېښ

شي او د دنیا نقشه به بدله شي، مگر دغسې غیر مترقب خو احتمالات دي، همدغه رنگه اټومي جنگ هم د احتمال نه زیات شی نه دی، البته د دغو احتمالاتو په څنګ کې واقعات هم شته، واقعات دا دي چې دنیا د سوسیالیستي او کاپیټالیستي بلاکونو تر منځ تقریباً وېشل شوې ده، بې طرفان شته، خو د دوه خوا جاذبه قوتونو د توازن له کبله په منځ کې ولاړ دي، هر کله چې په دنیا کې ثابت شی هېڅ وجود نه لري، نو څنګه باور کېدای شي چې دغه قوتونه دې تل په یوه توازن پاتې شي، قران کریم رښتیا ویلي دي چې: ((إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَ كَافٍ)) ((وړه او غیر منکشف دولتونه هېڅکله باید په هغه توازن چې د دوی په خپل لاس کې نه وي اتکا ونه کړي، بلکې په خپل ځان دې اتکا وکړي)).

ځینې سیاست دانان داسې فکر کوي چې کوچني دولتونه د لویو په مقابل کې هېڅ کله متکي به خود سیاست نه شي غوره کولای، خو دوی باید سوېډن، ناروې، هالنډ، ډنمارک، البانیا، کیوبا، ایرلینډ او دغسې نورو دولتونو ته وګوري، ښه به دا وي چې افغانستان د شرق او غرب د سیاسیاتو د یو طرفه کېدو نه لومړی د یو ملي، ثابت او غیر متزل سیاست خطوط تعین کړي، یعنې د یو واحد، متمرکز، ارادي او په خپلو پښو ولاړ ملت اساسات ومني.

ملي پرابلمونه باید د خپل ملت د سرانو او طبقاتو د باهمي تفاهم، تساند، استدلال هلته چې د ډیموکراتیکو شرایطو لاندې وي پرېښودل شي.

په دې کار کې د افغانستان د دولت او ملت دواړو خیر دی، دستي د دولت د اوږو بار کمېږي، ملت په خپلو پښو د ودرېدلو چل زده کوي، بدګومانه کېږي، د فعالیت او مشغولیت زمینه برابروي او تخریبي افکار

تعمیر ته متوجې کېږي، کوم وخت چې ملت متمرکز شي؛ نو که په دنیا کې هر څه حوادث پېښ شي افغان ملت به د یو واحد افغان په حیث په کې رول ولوبوي، که نن افغان ملت ته خپل لاس او اراده د ځان د انکشاف چانس نه برابرېږي، نو د سبا په تیاره کې ډېر مشکلات د مخاوف او مهالک په مخ کې دي، رښتیا دا ده چې ملت سازول تر ټولو لومړی کار دی او تر ټولو وروسته پاتې دی، خو چې دا کار ونه شي، بل هېڅ پلان به ترسره نه شي او زموږ اصلي دردونه به دوا شي. ((۲۴: ۶۶۸)

استاد خادم د ملتپالنې په باب چا ته هېڅ ډول شک او شبه نه پرېږدي، یوه مسئله چې د اکثر په ذهن کې گرځي، لکه څنگه چې (د نیشنلېزم او فاشېزم) ترمنځ توپیر نه کوي، دغسې (د نیشنلېزم او انټرنیشنلېزم) ترمنځ هم توپیر نه شي کولای، خادم صیب دا موضوع هم په ښه ډول تشرېح کړې ده. ده په دې باب په درې ژبه یوه لیکنه کړې ده، دا لیکنه ((ملیت و بین الملیت)) نومېږي، استاد خادم په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعگانو بريدونه په څرگند ډول مشخص کړي دي.

استاد خادم (ملي یووالی) د یو ملت د بقا لپاره ضروري بولي، په دې برخه کې یې (ملت او ملي یووالی) په نامه یوه ځانګړې لیکنه لري، خادم صیب په دې لیکنه کې د ملت د یووالي ارکان تشرېح کړي، په دې برخه کې یې د نورو پوهانو نظریات هم راوړي دي، ملي یووالی یې تعریف کړی، د ژبې، دین او نژاد یووالي ته یې اشاره کړې چې ایا دا د ملي یووالي اساسي عناصر دي که نه؟ په پای کې یې بیا د نتیجې په توګه ملي یووالی تعریف کړی دی. هغه په دې باب وايي:

((د ملت او ملي یووالي په شاوخوا کې علماوو او پوهانو مختلفې نظریې ورکړي دي چې زه د مثال په ډول د (ارنست رومان) د فرانس د

یوه مشهور مورخ نظریه لاندې ډول سره بیانوم. ارنست رونان ملت یو قدیمي او پخوانی شکل بولي چې په اوسني عصر کې ټولې جوامع په دې نامه و میدان ته راوتلي دي.

که موږ ملت یوه درخته فرض کړو، رېښه به یې په تېر وخت او تنه به یې په آینده نصب العین کې پیدا کوو، نو په واضح ډول سره ملت عبارت له هغو افرادو څخه دی چې د گډ تاریخ، یوې مفکورې او د یوه مرام او مقصد خاوندان وي او د یوه قوي (حکومت) تر ادارې لاندې په یوه جامعه او مفیده خاوره (مملکت) کې ژوند کوي.

ملي یووالی عبارت د اتفاق او اتحاد څخه دی چې د یوه ملت د افرادو په منځ کې چې نفع او ضرر کې یو د بله شریکان، خیر او شر یې یو وي. ملي یووالی په یوه جامعه او خاوره کې هغه وخت مونده شي چې د هغې خاورې په ټولو افرادو کې ملیت او ملت پرستي پیدا او موجود شي.

ایا د ملت او ملي یووالي اساس څه شی دی؟

پر اساس او بنسټ باندې هم د علماوو په منځ کې اختلاف نظر موجود دی.

ځینې پخواني علما او پوهان د ژبې وحدت، دین، نژاد د ملي یووالي او ملیت اساس بولي.

لېکن د ننني عصر علماء یوازې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملت او ملي یووالي اساس نه، بلکې بعضې نور عناصر او عوامل په دې جمله کې داخل او شریک بولي او د هغو اثبات په لاندې ډول سره کوي:

۱- د ژبې یووالی، څرنگه چې معلومه ده چې د یوې ژبې خاوندان کولای شي چې خپل افکار او نظریات په صحیح ډول سره یو د بله اظهار

او بیان کړي او د ژبې د یووالي په توسط سره اختلافات د منځه ورک او خپل مقصد په انساني صورت سره حاصلولای شي چې دا د ژبې یووالی د ملي یووالي د پاره کومک او معاونت کوي.

خو بیا هم ژبه په مطلق صورت سره د ملي یووالي اساس نه بلل کېږي او ځنې ممالک لکه امریکا او انگلستان چې ژبه یې سره یوه ده او دغه رنگه جرمني او سویس چې په یوه ژبه خبرې کوي، مگر ملتونه یې جلا او بېل دي، نو دا معلومه شوه چې د ژبې وحدت د ملي یووالي او ملیت مطلق اساس نه دي.

۲- د دین یووالی هم د ملي یووالي د پاره ضرور او حتمي شمېرل شوی دی، مگر څرنگه چې ژبه د ملیت اساس نه ده، دغه رنگه د دین وحدت هم د ملیت اساس نه بلل کېږي، د مثال په ډول سره ټول عربي او اسلامي ممالک چې د یوه دین خاوندان دي، بیا هم د بېلو ملتو درلودونکي دي، لکه مصر، عربستان، افغانستان، ایران او نور... دغه رنگه د عیسوي دین پیروانو هم بېل ملتونه تاسیس کړي دي.

۳- د نژاد یووالی د ملي یووالي دپاره مفید گڼل کېږي، مگر د ملت او یووالي اساس کېدای نه شي او ډېر هم نژاده ممالک سته چې بېل او جلا ملتونه یې تشکیل کړي دي.

څرنگه چې معلومه شوه چې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملي یووالي اساس نه دی، نو ایا کوم شیان د ملیت اساس او بنسټ شمېرل کېږي؟

د ننیو علماوو په عقیده مشترک تاریخي مفاخر، گډ منفعت، یوه مفکوره او ایده آل یو مرام او مقصد ملیت او د ملي یووالي اساس بلل کېږي.

زموږ په مملکت کې چې مختلف اقوام ژوند کوي، ټوله پښتانه د یوه تاریخ او د یوه مرام خاوندان که څه هم د هغوی ژبه، عنعنه او نژاد بېل دی، خو بیا هم د ټولو ارزو یوه، مقصد او مرام یې یو دی او د دې خاورې د ساتلو او حفاظت دپاره هر قوم په خپل نوبت او وار قربانۍ ورکړي او دملیت مهم شواهد یې څرگند کړي دي، محض زموږ د ملیت دښمنانو د خپلې استفادې د پاره دا مترادف نومونه بېل کړي دي.

نو د افغانستان هر فرد یو پښتون او هر پښتون د هر قوم او نژاده څخه چې وي، د مساوي حقوقو لرونکی د افغان او پښتانه له مفهوم څخه کوم اساسي بېلتون نه لري.

موږ لره لازمه ده چې دا بېځایه قومي او نژادي تعصبات او تفریق زموږ د بربادۍ سبب و نه گرځي او ټوله په یوه لاس او اتفاق سره د دې وطن د استقلال د ساتلو د پاره په سر او مال اماده او تیار اوسو. د پردو او دښمنانو په اغراضو او پوځو افکارو ونه غولېږو. ((۲۴: ۱۱۲۶-۱۱۲۷))

استاد خادم کینه او تعصب د ملي یووالي دښمن گڼي او هغه له هر اړخه څېړي، تعصب تعریفوي، یانې پر وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې حق او حقیقت هم له یاده وباسي. استاد په دې لیکنه کې د تعصب عزم، ارادې او ثبات ترمنځ بریدونه هم مشخصوي. زموږ په ټولنه کې اوسمهال د دې ډول موضوعگانو خپرل خورا مهم ځکه دي، چې یو شمېر داسې متعصبین شته چې په خپله تعصب ته لمن هي او هغه څوک چې د دې تعصب پر وړاندې ودرېږي، پر هغوی د تعصب تور پورې کوي، یانې هم تعصب کوي، هم ځان سپینوي او هم پر نورو تور پورې کوي، په دې توګه ددې ډول متعصبینو پر وړاندې مبارزه ګرانېږي. خادم صیب د دې موضوع د تشریح ضرورت شپږ اوه لسیزې وړاندې احساس

کړې و او دا لیکنه یې کړې ده، خو اوس یې تشریح او تفسیر د وخت یو بل مهم ضرورت دی. خادم صیب وایي:

((هر څوک وایي تعصب بد دی، مگر دا چې تعصب څه شی دی او ولې بد وي؟ په دې باب هېڅوک څه نه وایي، دلیل یې دا دی چې یا خو اکثره خلک د خبرو په عمق نه پوهېږي، خو چې څه خبره چا په خوله کې ورکړه شخوند ورباندې وهي. یا دا چې ځینې خلک خو پوهېږي، مگر په رډو سترگو اوبه خړوي چې کبان په کې ونیسي.

پروپاگند په شرقي اصطلاح کې دېته وایي چې ثابت دلایل په کره لاره د خپلې مدعا د پاره په کار واچول شي. د ارسطو د منطق په اصطلاح دغسې دلایلو ته مغالطه وایي چې پښتانه یې خطا ایستل بولي. تعصب دعصب ځینې ماخذ دی، یعنې په وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې په حق او حقیقت هم سړی سترګې پټې کړي. د عربو په جاهلیت کې خلک په قبایلي او عشایري افتخاراتو ډېر ټینګ ولاړ وو، هرې قبیلې به ځان بر تر او پورته ګاڼه او داسې د یو واحد ملت او لویې جامعې دجوړولو بالغ و، نو ځکه داسلام په راتګ سره دغه حس ته تعصب وویل شو او دا کار وغندل شو. زموږ ستایلي استازي وویل: ((لیس منا من دعی الی عصیته: څوک چې د عصیت بلنه کوي زموږ نه دي)).

نو پورته څېړنې څخه دا خبره معلومه شوه چې کوم شی چې د واحد ملت، جامعې او ټولنې دتشکیل مانع وي، کوم شی چې ځانځانۍ پیداکوي، کوم شی چې تفرق او تشتت پیدا کوي، کوم شی چې د شخصي اوځاندانۍ تفوق لپاره دعوت ګڼل کېږي؛ دغه تعصب دی. وروسته بیا په دغه مفهوم کې لږه توسع پیدا شوېده او هر هغه کس چې په شخصي آر او افکارو اونظریاتو زیات ټینګار کوي، دومره ټینګار چې د

نورو خلکو دلایلو ته هېو غوړ نږدي، نو دغه هم متعصب گڼل کېږي. په اصل کې تعصب هغه حس دی چې سړی په یوه نکته او نقطه دومره مرکوز اومهمک کړي چې بس هماغه شی، هر څه گڼي او د موضوع نور اطراف اوحواشي نه سنجوي، نو په دې لحاظ چې هېڅ ځانله په یوازیني صورت نه شي مطالعه کېدای، نو ځکه دغسې حس د شعور یو قسم پړوندوالی گڼل کېږي او د نظر د وسعت منافي دي، نوځکه بد دی، خو په هېڅ صورت هغه جهد او ایمان، اذعان او عقیده چې د یوه نېک، اجتماعي او ملي کار لپاره یې څوک لري او ور باندې ټینګار کوي، دغسې ټینګار ته تعصب نه وايي، بلکې دغه ته عزم، ثبات او استقامت وايي. د پیغمبرانو لوی صفت چې په قران کې راغلې دا دی چې ځینو ته ((اولالعزم من الرسل)) ویل شوي دي اود ځینو نورو په حق کې راغلي دي: ((فلم نجدله عرفا)) یعنې ځینې پیغمبران چې په ځینې نورو فضیلت لري او دا فضیل د ((عزم)) پورې ډېر دخل لري، نو گویا عزم، اراده ثبات او استقامت چې په نېک او مهذب صورت وي او د خلکو ملت او جامعي گټه مضمرة وي، دا تعصب نه دی. بلکې دا د سرپټوب لوی معیار دی، ځکه چې د بوالهوس، بې ایمانه او ابن الوقت انسان د لاسه هېڅ وخت لوی کار او لویه نامه نه کېږي.

نو په دې منطق او تحقیق سره لیږدان، مشران او رهنمایان چې د یوې مدعا د اثبات لپاره ټینګار کوي، لکه؛ لینن، گاندي او واشنگتن یا لکه جمال خان او داسې نور دغو ته متعصبان ویل لوی ظلم دی. ځینې کسان د اوبو خړولو او د خپلو معایبو د پټولو لپاره لوی کسان په تعصب متهم کوي، خو دا د خلکو کار دی چې غور وکړي په خبرو ځان پوه کړي او د خپل چارو کسانو دپروپاګند لاندې لاړ نه شي.

په اسلامي روایاتو کې ((لیس منامن ادعی لی عصیته)) یې په ((عصیته لجاهلیته)) باندې مقید کړی دی. مدعا یې دا ده چې څوک د

جاهلیت د زمانې په شان تعصب لري، نو هغه بد دی. یعنې هغه تعصب چې د اسلام، ایمان او مسلمان ورور لپاره کېږي، بد نه دی، بلکې دغه شی تعصب نه حسابېږي. د پښتنو په روایاتو کې د ورور، تربور او قوم مرسته او طرفدار شته، خو هغه تعصب نه دی. ځکه پښتانه وایي: ((کوټک وهه د ورور لپاره خبره کوه د خدای لپاره)). ددې متل معنی دا ده چې په پښتونولۍ کې له ورور څخه دفاع لازمه ده، خو داسې دفاع نه ده چې ورور د گټې لپاره به سړی په حق پښې ږدي، نو هغه کسان چې په یوه لویه جامعه، تاریخ او ملت کې د خپلو گټو لپاره تښت پیدا کوي او زهر په کې شیندي یا دا چې د نورو ورونو په ثابتو اجتماعي حقوقو سترگې پټوي. یا دا چې موقع نه ورکوي، نو دا تعصب دی. د غندلو وړ دی، د دې عصر په تشخیص سره تعصبات په څلور ډوله دي: مذهبي تعصب، نژادي تعصب، لساني تعصب او ایالتي تعصب.

خو که څوک د خپل مذهب، نژاد، لسان او ایالت لپاره داسې خدمت کوي چې د نورو حقوقو ته په کې سپکاوی نه وي. اتلاف او تحقیر نه وي، دا تعصب نه دی او که څوک وایي چې ((میم زور ما ټوله زما)) نو بېشکه دا تعصب دی او مذموم دی. ځکه دا مفکوره د یو لوی ملت د تشکیل مانع ده او په دې صورت د انفرادیت او شخصیاتو پر خوا هڅه او ټینګار دی.)) (۲۴: ۱۲۴۴-۱۲۴۵)

استاد خادم پر یادو لیکنو سربېره (د استقلال او ملي ارتقا، د استقلال د استرداد یادگیرنه، ملي موسیقي، ملي ثقافت، افغان در معرض امتحان، مادر وطن، ولسي جامې) او گڼ شمېر نورې لیکنې هم لري چې پر ټولو تبصره یې دا لیکنه ډېره اوږدوي، خو د ده د نثري لیکنو د یوې نتیجه په توګه وایو چې استاد خادم تر ټولو لوی قوت د ملت قوه ګڼي او وایي چې په ټولنه کې تر دې بل زیات ځواکمن ځواک نه شته. خادم

لیدېرشپ د ملت د قوت لپاره مهم گڼي، خو دا مشرتوب باید تصني او جعلي نه وي، ملت ته دروغ ونه وايي، ځينې خلک داسې فکر کوي چې دلته افغان ملت ساده دی او پر څه نه پوهېږي، د خادم صیب په نظر دا د دوی خپله ساده گي ده، د ده په نظر ملت ته سپینه او ساده لاره ښودل په کار دي، دې کار سره ملت په خپلو پښو ودرېږي او کله چې ملت دې حالت ته ورسېد، نو یو غټ قوت ورڅخه جوړېږي، هغه په دې باب وايي:

((ددې وخت لوی قوت ملت دی. دا جمله کومه ابتکاري معنا نه لري، هر منور شخص پوهېږي چې د اجتماعي قوت منبع یوازې ملت دی او بس. مگر څنگه ملت؟ هغه ملت چې منظم او متمرکز شي او دا کار په شعوري صورت وي. یعنې په ملت کې د یووالي، گډو موافقو او واحد ایدېال روحیه تقویه او وروزل شي او دا کار بیا څنگه کېږي؟ دا کار داسې کېږي چې په یوه ملت کې د اختلاف او تشتت پیدا کېدو ټول پرابلمونه ولټول شي او یو یو د دنیا د مسلماتو او مقرراتو په رڼا کې سپین او حل شي. حل هم باید د عقل، منطق او برهاني اقلع په صورت وي، نه د چال، فرېب او رضا نمایه زور په ډول.

ښه نو که څوک غواړي چې د یوه ملت ټول اختلافي پرابلمونه په همدغه شان حل شي، نو طبیعي لاره یې څه ده؟ طبیعي لاره یې څنگه تر اوسه دنیا کشف کړې ده، د یو سم، روغ او حقيقي لیدرشپ د روزلو په سېوري کې موندل کېدی شي. هغه وخت چې یو ملت سیاسي او اجتماعي مشق او تمرین نه وي کړی، نو هره طبقه عجیبې او غریبې سوداگانې لري، نو دا سوداگانې چې کوم وخت د عمل په میدان کې وازمایل شي، نو دغسې واقعیت نه لري، لکه څنگه چې طبقاتو فکر او سنجش کړی وي. لکه چې وايي د کور حساب په بازار کې سم نه راوځي،

همدا رنگه تصوري او تخيلي خبرې د سیاست او اجتماع په عملي میدان کې اکثراً بل شان خپري. مثلاً خلکو گومان کاوه چې افغانان ساده او بېسواده او خیال پرست او احساساتي خلک دي، دوی د دنیا د حالاتو سره سم د ځان فیصله نه شي کولای، خو په عملي میدان کې د ډېرو هوښیارو خلکو دا گومان پوچ ثابت شو او افغانانو په تېرو دوه لویو جرگو کې پوره لیاقت او عاقبت ښیي و سیاسي رشد وښود. لوی اجتماعي تحولات او سیاسي موافقو ته د دنیا له رجحاناتو سره سم درک کړی شول او ویي منل.

د افغانستان همدا طبقات چې سم نیم تخمونه په کې شیندل کېږي، دا خلک گومان کوي چې د ځان په فایده به ورنه گټه وکړي، هېڅ لږې نه ده چې ملت د عاقبت ښیي او تاریخي رشد له کبله په اصل حقایقو پوه شي او بده استفاده ورنه ونشي کېدای، نو ځکه زما عقیده دا ده چې هېڅ هوښیار باید د ملت د غولولو د پاره اقدام ونه کړي، ځکه دا ملت دغومره ساده او نارسیده نه دی، لکه چې گومان کېږي، نو دوی ته له سمې او سپینې لارې رامخکې کېدل په کار دي او لازمه ده چې ملت خپلې خوشې ته پرېښودل شي چې خپل پرابلمونه په کوم شان حل کول غواړي، حل یې کړي. نو چې ملت پخپله خپل مشران پیدا کړي او هغوی په خپل منځ کې کېني او یو د بل خبرو او منطق ته غوږ کېږدي، نو انجړې به ټولې حل شي.

هو! لږ وخت به وغواړي، خیر دی که وخت تېر شي، خو چې د طبقاتو د زړونو عقدې سمې او وسپړل شي او حل شي. هغه وخت چې ملت په دغه شان خپل مسائل حل کړي او د لفظ او معنا له مخې یوه خوله شي، نو بیا فکر وکړئ چې کومه وړانه به سمه نه کړي؟ او تر څو چې دغه کار نه وي شوی او ملت خپل ځان په خپله نه وي سنبال کړی او خپله

لاره یې پخپله نه وي ایستلې، نو نور ټول کونښونه چې هغه د اپلاتون او ارسطو په لاس ولې نه وي، بېخایه شوي او هېڅ هم نه شي کېدای، باید مونږ ایمان ولرو چې په دې وخت کې لوی قوت ملت دی او باید چې ملت په خپلو پښو ودرېږي.)) (۲۴: ۱۱۹۱)

د خادم صیب پر منشور کلام سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ملت، ملتپالنه؛ افغانیت او پښتونولي په پراخه کچه منعکس شوي دي. که ووايو چې د ده د نظم (اویا سلنه) همدې موضوعگانو ته وقف شوې، نو مبالغه به مو نه وي کړې. په دې کې د ده لنډ او اوږده نظمونه، څلوریزې، قصیدې، چاربيتې او قطعي ټولې شاملې دي. د (ملي شهید حضورته) نظم یې هم ملي پیغام لري، (د استقلال جشن) نظم کې هم، هېوادپالنه، ملي ولوله او ملتپالنه ځلېږي:

بلبله د زړه پورته شه بهار راغلی دی
د سوزو د جذبې وخت د چغار راغلی دی
هغه باغ چې خړوب کړو ملي شهید په وینو
نن به په تازه گۍ او برگ و بار راغلی دی.

(قومي ژوندون) نظم کې هم قومي او ملي روحیه انځور شوې ده. (د وطن بهبود) نظم هم ملي او وطني روحیه رانغاړي. (قام ته خطاب) نظم یې هم د ملتپالنې جذبه لري. (د شاعر مسلک) خو د خادم صیب هغه مشهور شعر دی چې د ده د شاعرۍ مانیفیسټ (مرام) گڼل کېږي. (وطن غواړي خدمت) نظم یې هم د وطن د ابادولو روحیه لري. (حجره) نظم د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولنې د کلتور انځور کاري، (څه شوه یارانه) او (ځوانان راټولوم) دواړه نظمونه کلتوري او ملي

ارزښتونه پالي، (خوږ جهان او ملي ارشاد) نظمونو کې د پښتنو او افغانانو درد او غم انځور شوی دی. (سیاسي مشاعرې) هم ملي پیغام لري، (روښان به شم) نظم هم افغاني فکر رانغاړي، (ستا یمه، لوی استعمار، ته یې وینې که نه؟) او نور نظمونه ټول یې ملي، پښتني او هېوادنۍ فکر انځوروي.

د دې نظمونو ترڅنګ د استاد خادم په څلوریزو او قطعو کې هم د ملتپالنې افکار په ډېره څرګنده بڼه انځور شوي او بیان شوي دي:

دی په یوه څلوریزه کې د اولاد د روزنې لپاره قومي چاپېریال ډېر مهم ګڼي دده په نظر هر هغه ماشوم چې له خپل کلي، کور او ولسه لرې شي، د همغوی خوی بوی او رنگ اخلي، نو ځکه خو خادم په خپل قومي او ملي چاپېریال کې د اولاد پر روزنه ټینګار کوي.

که بېل قومونه دي، زوی ولور شي
د نورو خلکو سره محشور شي
دوی به هغه شي چې چېرې اوسي
په رنگ د نورو، به رنگ ضرور شي.

دی د افغانانو پر بد حالت ژاړي او خپل دا درد په یوه څلوریزه کې انځوروي:

افغان راتیت شو، دومره ذلیل شو
چې سپک یې خلکو ته هریو دلیل شو
نورې خبرې لــه منځــه لاړې
په شرافت کې یې قال و قیل شو.

لکه څنگه چې د استاد خادم په نثر کې مو یادونه وکړه، افغان او افغانیت د ده د افکارو او نظریاتو محور جوړوي او ده پرې لsgونو لیکنې کړي، دغسې یې نظم کې هم دا موضوع په لsgونو ځایه یاده کړې ده، د افغانیت پر اوسني حالت چې ده ته ښه نه ښکاري افسوس کوي او وایي چې موږ باید پرې ټول راټول وای او له لاسه مو نه وای ورکړی، دی وایي:

کاشکې غیرت مو مړ شوی نه وای
کاشکې همت مو مړی شوی نه وای
په پښتونواله واړه راغونډ وای
افغانیت مو، مړ شوی نه وای.

استاد خادم په خپله یوه بله څلوریزه کې مشر ته خطاب کوي چې ملت مه ټیټیوه، د هغه په ټیټاوي کې خپل لوړاوی مه گوره او هر چا چې دا کار کړی، په پای کې د ملت له ملي انتقام سره مخ شوی دی.

که ملت ټیټ کړې چې ته پرې برشي
خلک رانده کړې چې ته رهبرشي
بې غمه نه شي له انتقامه
ژر به له حاله ځنې خبر شي.

خادم صیب د ملت دښمنانو ته خطاب کوي، هغوی ته گوتځنډنه کوي چې د ملت له تجزیې لاس واخلي او افغانان د یو واحد ملت په توگه آرام پرېږدي:

ټول یو افغان دی، ټول یو پښتون دی
تا چې کوم فکر کړي زبون دی
ټول یو وحدت دی، تا تجزیه کړ
په لوی ملت دې کړي شېخون دی.

دې پسې بیا ملي حاسد او کینه گر ته چې د هېڅ ډول اصولو او
قوانینو تابع نه دی، گواښ کوي . خادم صیب حاسد ته دا خبره په ډاگه
کوي چې که دلته د قانون منگولو ته ونه سپارل شوې، نو د قیامت ورځ
خو شته له هغې څخه به څنگه خلاصی مومي:

په قوانینو را ایسار نه شوې
له لویه قامه، څخه ډار نه شوې
په ورځ د حشر، به څه ځواب کړي
فرض کړو چې دلته که سنگسار نه شوې.

خادم صیب بیا افغان ته خطاب کوي چې له خپل کاروان سره یو
ځای روان شه، د بل کاروان په تمه مه کېنه، د خپل کاروان لمنه ونیسه:

دنیا روانه، که ته روان یې
په فکر او تمه، د کوم کاروان یې
بې ملیته، بل کاروان نه شته
باوري یې وکړه که ته افغان یې.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

دې پسې خادم صیب خپل ملت ته (د وحدت فکر) ورکوي او دا
ملي یووالی د هېواد د نجات لاره گڼي، نو ځکه خو پرې ټینګار کوي:

راځئ چې فکر، د ملت کړو
په دې وطن کې د یو وحدت کړو
په نوم د قوم، که بیرغ غواړو
د چاپه لاس یې باید اوچت کړو.

خادم صیب قام او ولس له ځانځانۍ څخه یووالي ته رابولي او دا د
بدمرغۍ یوه علامه او اسماني ټکه گڼي چې هر یو دې ځانته ډنگوي او
وړوکی کلی دې هم ځان ته د ملت په سترګه گوري:

تل یې د قوم بیرغ اوچت کړو
دا یو افغان و چې یې همت کړ
نن داڅه ټکه، شوله رابښکته
چې هریو کلي، خپل ځان ملت کړ.

د ملت یووالی دده ستر ارمان دی، نو ځکه خو یې هر وخت ورته
(د توحید شعار) ورکړی او پر یووالي یې ټینګار کړی دی:

دا یو وطن دی، افغانستان دی
یو یې ملت دی، نوم یې افغان دی
د ملت ژبه خوره پښتو ده
د دین له مخې ټول مسلمان دی.

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د ولس او لارښود تر منځ اړیکې بیانوي، پر یووالي ټینګار کوي او دا کار مدعا ته د رسېدو لپاره ښه وسیله ګڼي:

عوام محتاج دي وراهنما ته
خواص تنویر او، علم ورنهاته
وطن د دواړو ترمنځ کړۍ ده
په دې شان رسي، دوی مدعا ته.

استاد خادم د استعمار هغې نسخې ته هم په یوه څلوریزه کې نغوته کوي چې وايي: ((بل یې کره ایل یې کره)). دا د استعمار یو فورمول و چې تر ننه هم له همدې فورمول څخه کار اخلي، استاد خادم د استعمار دې نسخې ته داسې اشاره کوي:

د استعمار دا، پخه نسـخه ده
ازمایـل شوې، او تجربه ده
اختلاف جوړ کړه، بیا حکومت کړه
که دې په زړه کې استفاده ده.

استاد خادم د ځینو اشخاصو پر هغو وړانکارو عملونو خواشینی څرګندوي چې د هېواد د وړانولو سبب ګرځي:

هریو لګیادۍ، په وړانولو
د لوی افغان، په را پرزولو

دود او دستور او، دین پاتې نه شو
کاری یې مشکل شو، د جوړولو.

استاد د ملت او حکومت بېلوالی د گډوډۍ ستر عامل گڼي او بیا
همدا کار په یوه ټولنه کې د ټول نظام د ړنگونې سبب گرځي:

که ملت بېل شي، حکومت بېل شي
له دې بېلتونه جوړ تېل ما تېل شي
نظام پخپله، نور خرابېږي
چې ملت خوار شي، حکومت فېل شي.

استاد، په یوه څلوریزه کې په پښتونخوا کې ملي مبارزو ته اشاره
کوي، هلته د روان ظلم یادونه کوي، خو په پای کې دې نتیجې ته رسي
چې دا توره شپه به تېرېږي او بری به د لوی افغان په نصیب کېږي:

په پښتونخوا کې، مجادل ه ده
د هر یو ظلم او تېري سره ده
فتح په خوا به، د لوی افغان وي
سباراتلونکي، دی تېره شپه ده.

خادم په خپله یوه بله څلوریزه کې د دې خبرې وضاحت کوي
چې که مبارزه شعوري وي، نو نتیجه ورکوي، دی د روښان، خوشال بابا او

رحمان بابا د مبارزو یادونه کوي چې مبارزو یې نتیجه ورکړې او دی هم همدغه شان افغان معمور کړی دی.

جهاد خای ونيو، د میاروښان
ملت یو کپړي، د خوشحال خان
عطرپاشي چې، پرې رحمان وکړه
خادم معمور کړ، هغه افغان.

بیا د هوښیارو افغانانو په توګه، د خان عبدالغفار خان او وزیر محمدگل خان مومند یادونه کوي او وایي چې ویده خلک یې راوین کړل:

خلک ویده وو، بابا بیدار کړل
روان پسه لاره، عبدالغفار کړل
تا ژبه ورکړه، محمد گل خانه!
خادم ته ګوره، خومره یې هوښیار کړل.

استاد خادم پر افغانیزم (افغانیت) ټینګار کوي او وایي چې همدا زموږ د خلاصون لاره ده، هغه مشر ته وایي چې ته همنه کار خپل کړه چې ملت یې غواړي:

د قام لیدره، ابتکار وکړه
چې خلک یې غواړي، هغه کار وکړه
افغان یو کپړي، پسه افغانیزم
له چور تقلیده څخه ډار وکړه.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

استاد خادم له افغانیت سره موازي د ملي هویت په ساتنه ټینګار
کوي او د ځان پېژندنې د فکر تبلیغ ضروري ګڼي:

ملي هویت مو، ساتل په کار دی
ځان پېژندنه، روزل په کار دي
څه به اخلو له نورو خلکو
دې کې لږ غور او خپرل په کار دي.

استاد خادم نه یوازې په خپلو نثري لیکنو کې د (ملیت) او (ملت)
علمي تشریح کړې، بلکې په نظم کې یې هم په ډېر موثر ډول دا مفهوم
څو څو ځله سپړلی دی، هغه د (ملیت) د پېژندنې لپاره اته شرطونه په
ګوته کړي دي:

د ملیت دي، اته شرطونه
قام، وطن، ژبه خپل عادتونه
دین، حکومت او تاریخ ثروت دی
جوړ دي په دغو، ټول ملتونه

استاد خادم د (ملیت) د اتو شرطونو ترڅنګ، د هغه د استحکام او
ملاټ لپاره نور اته شرایط هم په ګوته کوي، په دې کې اقتصاد، کلتور او
معنویات مهم ګڼي:

اته شرطونه، مقومات دي
همدا کولتور او معنویات دي

ملت چې ټینگ شي، اقتصاد سم شي
چې تشکیل سست وي، ډېر مشکلات دي.

بیا د ملي کلتور او اقتصاد تر منځ اړیکې څېړي او د ملت لپاره یې
گټه او همدا دوه څیزونه د ملت د ژوند د دوام سبب گڼي:

کولتوري سادې سادې، ثروت غزا ده
عصر منلې دانن سباده
ملت په دغه، دوه توکله ژوند کا
یوه ماده ده، بله معنی ده.

استاد خادم د افغان ملت د رغنده توکونو یادونه کوي، دی
(کوردان او بلوڅان) هم د دې ملت برخه گڼي، چې تر اوسه لا له خپلې
اصلي سرچینې سره یو ځای شوي نه دي.

ملت جوړ نه دی، ملت جوړ نه دی
که چېرې جوړ شي، دومره وړ نه دی
کورد او بلوڅ او پښتانه یو دي
دا مضمون نوی، دی لا زوړ نه دی.

بیا د افغان ملت د ترکیب یادونه کوي، کورد، بلوڅ او دارديان د
دې ملت برخه او پښتون یې مشر ورور گڼي:

پښت مشر ورور دی، له ابتدا نه
ان له باختره او بلهیکانه

کورد او بلوڅ او دارديان واپه
ټول یو ټبردی، له ډېر پخوانه.

استاد خادم د یو شمېر هغو تاریخ لیکونکو له نظرونو سره مخالف
دی چې افغان ملت یې په بېلابېلو نومونو سره وېشلی دی، دده له فکره دا
تاریخي وېش غلط اساس لري:

له ابدالي یې، یفتلي جوړ کړ
له یفتلي یې، بیا چیني جوړ کړ
ټولې پلمې وې، د مفسدانو
په دې پلمو یې، افغان را ووړ کړ.

همده اندېښنه بیا په یوه بله څلوریزه کې یو ځل بیا یادوي:

غلجی خلج شو، خلجیان ترکان شول
منگل مغول شول، خلک حیران شول
غوري پښتون یې، راته تاجک کړ
بیا له پښتونه، بېل افغانان شول.

استاد خادم په یوه بله څلوریزه کې د استعمار فساد، چل او نیرنگ
ته نغوته کوي او وایي چې استعمار د دې توان لري چې بدرنگه سړی هم
د علم په رنگ رنګ کړي او واک ته یې ورسوي. د خادم صیب دا
وړاندوینه په تېرو څلوېښتو کلونو کې په هېواد کې په واضح ډول او څو
څو ځله تجربه شوې ده:

د استعمار دې، هزارنیرنگه
خلاصۍ مشکل دی، دده له چنگه
چې مسلط شي، سحر او افسون یې
په علم رنگ کړي، خلک بد رنگه

خادم صیب پرافغانانو باندې د سختې ورځې ازموینې ته هم اشاره
کوي او وايي چې سختې ته هر څوک نه شي ټینګېدلی او نن د امتحان
ورځ ده، معلومه به شي چې څوک له دې امتحانه بریمن راوځي:

نوبت راغلی، د امتحان دی
نن په افغان او افغانستان دی
بې پښتو کله، ورته ټینګېږي
نن به معلوم شي، چې څوک افغان دی.

خادم صیب په خپله یوه څلوریزه کې د افغان تاریخ ته اشاره کوي
چې فارسیانو په خپل هنر او چل د ځان په نامه تمام کړ، دی دا حال د
افسوس وړ ګڼي:

تاریخ زمونږه، خلکو د ځان کړ
اریانانه، یې جوړ ایران کړ
دې تریجیدی ته په خندا ګوري
زمانې دغه، حال د افغان کړ.

خادم صیب د ژبې یووالی د یو ملت د ارمان د بریا لپاره ضروري
ګڼي او له ژبني وحدت پرته ملي ارمان ته رسېدل ناشوني ګڼي.

وران ملت، کله شي مړېدلای
بې ژبې نه شي، څوک یو کېدلای
چې څو یو نشي، ولور مرام ته
قامونه کله، شي رسېدلای.

استاد خادم ملي وحدت د یوه ملت او قام لپاره لوی نعمت گڼي او
نشتوالی یې د خدای لعنت بولي. ملي یووالی د ملت د لوړتیا اساسي
عامل گڼي:

وحدت په قام کې یو لوی نعمت دی
چې وحدت نه وي، د خدای (ج) لعنت دی
چې څه لوړتیا ده، په دې دنیا کې
لومړۍ سبب یې، ملي وحدت دی.

استاد خادم نفاق د یوه ملت د پرزېدلو او تباهی اساسي وسیله گڼي، خو
پر دې هم افسوس کوي چې پر دې خبره د ملت پوهول گران کار دی:

د ملتونو، د غورځېدلو
د پرزېدلو، دور کېدلو
بې له نفاقه، بل سبب نشته
خو کار مشکل دی، د پوهېدلو.

استاد خادم په خپل کلام کې څو ځایه له مشرانو غوښتي چې له
خپل قام سره په رښتیني ډول ملګرتیا وکړي، ملت یووالي ته راوبولي، خو

کله چې دی په خپله د ملت د بې اتفاقي سبب گرځي دا نو بیا یو بل لوی عذاب او لوی ازار دی:

مشر، لیدلوری او که سرکاردی
چې ملت یو کا، دغه یې کاردی
خو کله خپله دوی نفاق راوړي
دا لوی عذاب دی او لوی ازار دی.

یو ځل بیا پر بې سره ملت او بې سره مشر نیوکه کوي، دا د خدای (ج) لوی عذاب گڼي او کله چې پر یوه ملت داسې یو حالت واکمن شي، نو پر ملک باندې بې حساب او بې کتابه محشر جوړ شي:

ملت بې سره، مال د قصاب دی
مشر بې سره، د خدای (ج) عذاب دی
چې بې سري شي، په ملک راگډه
دغه محشر دی، خو بې حساب دی.

په یوه بله څلوریزه کې یو ځل بیا له بې سري څخه سر ټکوي، خو د ولسواکۍ یادونه هم کوي چې که هغه په منځ کې نه وي، نو واکوال یا زورواکی چې پر ملت هر څه غواړي، کولای یې شي:

ملت بې سره، ساتل کېدی شي
چې سر هېڅ نه وي، دا هم کېدی شي
دیموکراسي، چې په منځ کې نه وي
واکوال چې غواړي، هغه کوی شي.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

خادم صیب رسنۍ او گوندونه د یوه ملت د ویښتابه لپاره ډېر مهم
گڼي او له هغو پرته یو ملت مړ گڼل کېږي:

چې پریس او حزب، د ملت نه وي
دا ملت مړ دی، نور چې هرڅه وي
د مړ واک وي، د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي، بد او که ښه وي.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر دوو کتگوریو وېشي: یو چې ځان
د قام لپاره قربانوي او بل چې قام د ځان لپاره کاروي. دی لومړۍ ډله
افراد د سړیتوب په معیار برابر گڼي او دویمه ډله د دې معیار مخالفه گڼي:

ځینې قام وژني، د ځان د پاره
ځینې ځان وژني، د قام د پاره
څوک په مېړانه، سړیتوب ژوند کا
څوک کا سپیتانه، د ځان د پاره

استاد خادم د زړه له تله پر افغانانو غږ کوي چې ستاسو د سوکالۍ
او پرمختګ لاره قلم او کتاب دی، نور عیبونه نه لری، که همدغه یو مشکل
مو حل کړ، نو د سوکالۍ پورۍ ته به ورسېږئ، پر دې یوه څلوریزه باندې
هم خورا لوی بحث کېدی شي، ځکه د افغانانو اصلي مشکل همدا
فرهنگي فقر دی، کله چې دوی له قلم او کتاب سره روږدي شول، د دوی
د ژوند ډېر مشکلات پرې حلېدلای شي:

قسم په لوح او بیا په قلم خورم
افغانه ستا، د اعتلا غم خورم
قلم راپورته، کتاب کره مچې
بل عیب دې نشته، اوس بیا قسم خورم.

پر پورتنیو سربزو او قطعو سربېره د استاد خادم یو شمېر نور نظمونه
هم شته چې په هغو کې هم پښتونولي، پښتانه، افغانیت او ملتپالنه منعکس
شوې ده.

د (شاعر او قوم) په نامه نظم کې یو قوم ته د شاعر اړتیا انځور شوې ده:

هر ملت چې شاعر نه لري نادار دی
د شاعر چې قوم ونه لري نو خوار دی
په خپل سربېره څوک عالي مرام سر نه کا
چې روان د قام په سر کې شي سردار دی.

په (مات قلم) نظم کې هم د ملت او ملتپالنې بېلابېلې برخې راغلې دي.
په (افغاني وطن) نظم کې هم له هېواد سره مینه څرگنده شوې ده:

بنګلی دی او بردي افغاني وطن
هر ځای نه بهتر دی افغاني وطن
ډک دی له لعلونو جو اهر و نه
څه وشو که غر دی افغاني وطن.

(غوره لاره، له پښتنو نه گيله، پښتون ته خطاب، لارې قافلې، نوي نسل ته پیغام، واړه افغانان یو، دا یوه ارزو لرو، پښتania ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، نوی جهان، خوانانو ته بلنه، مستقل افغان ته، یو نظر کړه په ما) او ځینې نور نظمونه ټول د ملت، ملتپالنې او افغانیت پیغامونه لري. د ملت، ملتپالنې، ملي احساس او ملي روحيې په باب د استاد خادم نورې لیکنې او نظمونه هم شته، خو موږ د ده د لیکنو او نظمونو د مهمو بېلگو په توگه د پورته نثرونو او نظمونو یادونه وکړه. د وروستۍ جملې په توگه ویلای شو چې ملي فکر یا ملتپالنه د خادم د اثارو اساسي برخه ده او د ده د فکر محور جوړوي. کوم ملي اصطلاحات، مفاهیم او مسایل چې استاد خادم په خپلو لیکنو کې څېړلي او یا یې په نظمونو کې یاد کړي دي. د هغه تر مړینې نږدې څلور لسیزې وروسته موږ په خپل ټولنیز او سیاسي ژوند کې محسوس کړل اوعملاً ورسره مخامخ شو.

دینپالنه

دیني اعتقاد، دینپالنه، اسلامپالنه، د استاد خادم د افکارو او باورونو اساسي برخه ده. خادم اساساً یو دیني عالم او دینپال شخصیت و. ده خپلې لومړنۍ زده کړې له مسجد او مدرسې څخه پیل کړې وې، ان مخکې تر دې چې د مسجد او مدرسې په وره داخل شي، کور کلي کې یې پر دیني زده کړو پیل کړی و. د ده ټوله کورنۍ، له پلاره نیولې، بیا تر نیکه او غور نیکه پورې ټول دیني عالمان وو. دیني زده کړې د استاد د نورو ټولو زده کړو او په را وروسته کې د ټولو کارونو اساسات جوړوي. په کومه زمانه کې چې استاد خادم ژوند کاوه، زموږ په هېواد کې له دیني زده کړو پرته په واقعیت کې نورې زده کړې په اساسي مانا هېڅو وې نه او که وې هم نو په ډېره ابتدایي بڼه وې. نه یوازې د استاد خادم د علم او تجربې اساس پر دیني زده کړو ولاړ دی، بلکې د پښتو ادب نور پاتې څلور ستوري، لکه استاد علامه عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، استاد گل پاچا الفت او استاد عبدالروف بېنوا د ټولو د زده کړو اساسات همدا دیني زده کړې وې. پر یادو پنځو ادبي ستورو سربېره د دې عصر او ان تر دې دوه درې لسیزې وروسته هم د پښتنو لیکوالو زده کړې پر دیني علومو ولاړې دي. ورو ورو بیا په هېواد کې عصري زده کړې پیل شوې، د دې عصر شاعرانو او لیکوالو هم د خپلو دیني زده کړو تر څنګ نه یوازې دا چې د نویو علومو مخالفت یې ونه کړ، بلکې په خپله یې هم ځان ورسره اعیار کړ، د هغو یوه برخه یې هم راخپله کړه او د دې ترڅنګ یې د هغو په دودونه کې خپل کارنده نقش ولوباوه. د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري او ورسره نور هممهاله لیکوال په هېواد کې په عملي

ډول د دودیزو دیني علومو او عصري علومو تر منځ د وصل کړۍ هم گڼل کېدې شي. د دې کټه گورۍ د لیکوالو بل ستر خدمت دا و چې د خپل دیني منطق او علمي قوت په زور یې د یو شمېر هغو ارتجاعي عناصرو، چې د مذهب تر چټ لاندې په ټولنه کې د هرې نوې پدیدې مخالفت کوي، د تخریب مخه هم ونیوله. که چېرې دوی د دین عالمان نه وای، نو بیا یې د دین په نامه له دنیا څخه د ناخبرو په اصطلاح عالمانو مخه هېڅکله نه شوای نیولای شو او په دې ډول به تر ډېره وخته په ټولنه کې له دین او مذهب څخه د ترقۍ او تمدن پر وړاندې ناوړه گټه پورته کېدله. نو زموږ د ویښتیا یې پیر دې ډول لیکوالو ستر تاریخي مسولیت او رسالت تر سره کړی دی. د خادم صیب د دیني علومو د زده کړې کیسه مو د هغه له خپلې خولې او د نورو لیکوالو له نظره مخکې تېره کړه. نه غواړم، هغه خبرې بیا تکرار کړم.

خو دلته غواړم په پیل کې د دینپالنې په برخه کې د خادم صیب د ځینو ځانگړو اثارو او لیکنو یادونه وکړم: د ځانگړو اثارو له جملې څخه (مکارم الاخلاق) او (اصحاب کرام، یا لوی اصحابان) د استاد هغه اثار دي چې پر دیني مسایلو لیکل شوي دي او استاد خادم پښتو ته ژباړلي دي. موږ ورته د همدې څپرکي په پیل کې اشاره کړې ده. سربېره پر دې: (دیانت او روحانیت بزرگترین نعمت خداوندی، فتنه قادیانیزم، قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان، خیر او نیکی، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، زړه سوی او مهرباني، رحم او عاطفه، روز عاشورا، غنډینه او بده ستاینه، چغلي او خبرې وړل، انتقاد و نصیحت، مبینات شر منہات، فساد مه کوئ، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، د اسلام پیغمبر او قران) او ځینې نورې هغه لیکنې چې په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوې دي. دغه راز د نظم په برخه کې: (دعا، اسلامي ترانه، د

قران ساتونکی، د اسلام ارکان، اسلام او عبادت، توکل، سردار عالم وفاداري، د اسلام پیغام، ای د دې جهان خاونده، یوه مثنوي، یوه عریضه، د اسلام د علماوو په حضور، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه. د استاد خادم د دیني افکارو څرگندونه کوي. په دې مانا چې خادم صیب دا لیکنې، ژباړې او نظمونه د بېلابېلو دیني مسایلو په باب لیکلي دي. غواړو دلته د همدغو لیکنو او نظمونو له جملې څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو تر تبصرې وړاندې غواړو ووايو چې د خادم صیب په دیني اثارو کې دوه سترې محتواوې او ارزښتونه زیات ځلېږي:

الف- د دین اصلي ماهیت

ب- د دین اخلاقي ایډیالونه

دلته غواړو پر همدغو مسایلو لنډه رڼا واچوو:

الف- د دین اصلي ماهیت:

استاد خادم په یوه لیکنه کې چې (بزرگترین نعمت های خداوندی) نومېږي او پر (۱۳۳۲ل) کال په (اصلاح) کې هم نشر شوې، د انسان په وجود کې خدای ورکړي نعمتونو ته نغوته کوي. له هغې جملې څخه صحت یا روغتیا نه اشاره کوي او پر هغې ټینګار کوي.

استاد په دې لیکنه کې وايي چې انسان باید د خپل خدای (ج) له خوا د وضع کړیو قوانینو او اصولو له مخې خپل صحت ته پام وکړي، که هغه قوانین یې عملي کړل، نو صحت به یې هم خوندي شي او که تر هغو یې سر غړاوی وکړ، نو طبعاً چې خپل صحت ته یې زیان اړولی دی. دی وايي انسان باید د خپلې روغتیا ساتنې لپاره خپل دین ته ډېر ژمن وي، ډېر کار وکړي او له کار څخه ونه ډار شي، بېل بېل کارونه ترسره کړي، پر

خپل وخت غذا وخورې او ساده ژوند غوره کړې، جایزه تفریح او ساعتیري وکړې، په دنیا پورې ډېر زړه ونه تړې، په وړو خبرو او ناروغيو ډاکټر ته ډېره مراجعه ونه کړې، دلته د استاد هدف دا دی چې په وړو خبرو ډاکټر ته تگ د ناروغ اندېښنې لا پسې زیاتوي، په تېره بیا هغه ډاکټران چې په ډېر لنډ او تنگ وخت کې گڼ شمېر مریضان هسې سرسري گوري، نسخه ورکوي، خپل فیس اخلي او له طبابت څخه یې د تجارت یوه وسیله جوړه کړې ده. استاد په دې لیکنه کې نه یوازې د اسلام د مبارک دین د اصولو له مخې روغتیا یا (صحت) تشریح کوي، بلکې د خپل روزگار تجربې او توصیهې هم ورسره ملگرې کوي، هغه وایي:

((انسان در نعمای خداوندی از سر تا پا پوشیده شده و بخشش های بی پایان او بر وی احتوا نموده است، ولی بزرگترین نعمت های او بعد از نعمت حیات و زندگی که در ان انسان هیچ دخل ندارد و تنها مرهون به قدرت میباشد، نعمت صحت و تندرستی است که کم و بیش اراده انسان در ان دیدخل شمرده میشود، یعنی اگر انسان مطابق قوانین فطرت رفتار کند و کوشش نماید تا اندازه زیادی میتواند از لذایذ و حظوظ صحت بهرمند و مستفید شود، بالعکس اگر انسان از اصول، قوانین و نوامیس افرینش غفلت و یا سر تابی روا دارد، قدرت در مقابل ان سزا داده و نعمت تندرستی را از انسان میگیرد و با مراض دچار میشود، البته مرض تا مرض فرق دارد، که بعضی قابل تحمل و علاج بوده و برخی دیگر از توان و تحمل انسان ضعیف بیرون میباشد.

اکثراً نصایح و وصایای ادیان و مذاهب و مقررات حکما، و فلاسفه، راجع به صحت و تندرستی انسان باید هیچ وقت به این توصیه ها و مقررات طلایی پشت پا نزنند و به ان بی اعتنایی را قابل نشود، که لطمه ها و

صدمه های سختی در قبال دارد و اغلباً در آخر پشیمانی هم فایده نمی کند.

مخصوصاً احکام و فرمایشات اسلام سراسر به فایده صحتی انسان تمام می شود، اول دین اسلام به ایمان به خدا هدایت می کند، و با اثبات رسیده است انهاییکه طویل ترین اعمار داشته زهاد و اصحاب عقاید محکم می باشند و اصحاب اعمار قلیل کسانی هستند که عقاید راسخ و اتکای محکمی نداشته قلباً شکاک و وهمی میباشند. و همیشه از خوراک و جراثیم وغیره می ترسند.

دوم اسلام جداً توصیه عفت و ضبط نفس داشته است که مانع نشر امراض زهرویی است و امراض زهرویی مدهشترین و خطرناکترین مرض ها می باشد.

سوم اسلام هدایت می نماید که باید انسان با امراض نفسی چون حسد، رقابت بیجا، کینه، تکبر، غرور، ایذا رسانی وغیره مجادله نموده بر ان غلبه حاصل کند، و حقیقتاً وقتی انسان نفس خود را ازین بلاها پاک کند، از امراض عصبی نجات می یابد.

چهارم اسلام فرمایش به نظافت و پاکی فرموده و کار و فعالیت را برای انسان لازم دانسته و از عطالت منع نموده است و کار و فعالیت قوی ترین مؤید صحت و قوام دهنده بدن می باشد. ان هائیکه عقب غذا های خوب و دواهای مقوی می گردند و کار و فعالیت رافراموش می کنند و استراحت طلبی را خوش داشته چند قدمی هم بدون موثر نمی بردارند مرتکب مخالفت از قوانین فطرت شده و به امراض خون و عروق و مفاصل دچار می گردند و از نعمت عظیم خداوندی محروم می شوند.

من مختصراً چند یادداشت ارایه می کنم، هر چند که شاید راجع به صحت کتابهای ضخیمی خوانده باشید:

۱- به دین حنیف خویش پابند باشید.

۲- کار کنید و از زحمت کشی نترسید، ولی یکنواخت نه، نوع کار باید متنوع باشد.

۳- غذا بر وقت مقرر بخورید و بسادگی گزائید.

۴- تفریح های، و ساعت تیری های جایز را فراموش نکنید، و بدنیا انقدر دلبستگی نداشته باشید.

۵- در امراض عادی و خفیف که خود بخود و یا به پرهیز و یا تبدیل غذا خوب میشود، به داکتر مراجعه نکنید.

۶- و اگر مجبور مراجعه به داکتر شدید از کسانی که به صحت مردم علاقه ندارند و پیش از تشخیص، نسخه نوشته می کنند، و در نیم ساعت ۲۰ نفر را معاینه می نمایند خود داری فرمائید. انشاء الله تعالی صحت و خوشی نصیب تان میشود.)) (۲۴: ۷۸۲)

استاد خادم په اسلام کې د بېلابېلو مذهبي فرقې رامنځته کېدل د اسلام په ګټه نه بولي او ځينو دا ډول مذهبي فرقو ته چې د سياسي غرضونو پر بنسټ رامنځته شوي او غواړي د سني حنفي اسلام پر وړاندې ودرېږي، له هغې جملې څخه، (قاديانت) يادوي چې د هند او پاکستان تر وېش وروسته ورته دده په نظر د سياسي اهدافو له مخې د ودې زمينه برابره شوه. استاد خادم دا په اسلامي امت کې يوه فتنه ګڼي او په دې باب په يوه ليکنه کې چې (فتنه قاديانيزم در پاکستان) نومېږي، د دې مذهبي فرقې سياسي ماهيت څرګندوي. دا ليکنه د استاد دهغو ليکنو له

جملې څخه ده چې په یو نه یو ډول سیاسي اسلام تشریح کوي. دی په دې لیکنه کې دې ټکي ته اشاره کوي چې د اسلام اکثره علما ان د علامه اقبال په گډون او د پاکستان اکثریت علما په دې نظر وو چې (قادیانیزم) د اسلام برخه نه ده، خو د پاکستان د کراچۍ واکمنو دا ډله د اسلام د مشرانو او ممثلینو په توگه په واک کې وساتله او پر نورو مسلمانانو یې تحميل کړه. استاد خادم په دې لیکنه کې وایي:

((در نصف قرن گذشته تغییرات مهمی در جهان رخ داد، آسیای خوابیده نیز ازین تحولات بی نصیب نبوده، و مخصوصاً از قاره هند که در زیر سلطه استعمار بود نصت های عجیب و غریبی بروز نمود.

دیپلوماتهای دور اندیش استعمار وقتی از رقبا و اقوامیکه بطرف هند بچشم طمع میدیدند میدان را ربود و تسلط شان بر خاک هند محکمتر گردیده و تمام مقاومت ها را از بین بردند، و نه می خواستند در دنیائیکه سرعت پیش می رود، قاره هند عقب بماند.

بنا بر ان بر اساس دیموکراسی غرب دروازه های فعالیت اجتماعی را بر روی مردم باز نموده. و ملت هند را که بواسطه تعلیم بیدار نموده بود در ساحه مشق و تمرین سیاسی داخل ساخت. استعماریون می فهمیدند که هیچ چیز دنیا به یک حال و یک و تیر نمی ماند، و هندیکه فردا بدست دیگران بیدار میشود چرا بدست خود شان بیدار نشود؟ در صورتیکه معنی استعمار در اصل ادعای عمران و آبادی است. پس خواستند هند بیدار شود، ولی رجحانات و تمایلات او را در نظر داشته مطابق تقاضای عصر و زمان استفاده رانیز مدنظر بگیرند.

طوریکه مطالعه نموده احساس دین و مذهب را در هند بر تمام شعایر اجتماعی دیگر قویتر یافتند و این احساس را تحریک دادند، از

مذاهب و ادیان مختلفی که در هند وجود داشت قویترین آنها را که هندویزم و اسلام بود انتخاب نموده یکی را بدیگری برقابت انداختند، اکثریت هند که هندوها بودند اولتر به نهضت شروع نموده و در صدد چاره کار خویش برآمدند اما مسلمین که بحیث اقلیت در هند امرار حیات داشتند چندی بعد متوجه حال و احوال خود شان شدند، چنانچه در نهضت مسلمین هند مساعی سر سید احمد خان و رفقای او، و حضرت شا ولی الله صاحب و تلامیذ شان و حضرت مولانا شیخ الہند (رح) و حلقه شاگردان او تا حالی و شبلی و سید سلیمان ندوی و مولانا محمد علی و مولانا محمد قاسم بانی دارالعلوم دیوبند وغیره تا ابد قابل یادگار است، خالص اینکه اساس نهضت هند بر بنیاد مذهب گذاشته شد و هر دو طبقه هند که هندو و مسلمان باشد محور تمام فعالیت های ادبی، اجتماعی و سیاسی خود را مذهب قرار دادند. شکی نیست که دین از قویترین عناصر زندگی بوده و اگر انسان طبق قوانین خداوندی بر ان کار پابند شود، تمام وسایل مادی در مقابل ان مات و مبہوت میماند، اما طبقه حاکم که می خواستند، هند بزودی از دست شان نرود. در صدد پیدا کردن انشعابات دیگری در هر دو طبقه بودند و بر ان کامیاب شدند. چنانچه در نتیجه بزرگترین شخصیت هندوستان، مہاتما گاندی از دست یکنفر هندوی متعصب بقتل رسید، و در بین دین حنیف اسلام فتنه قادیانیزم را پیدا نموده تقویت بخشیدند. سیاسیون مغرب در هند توانستند که هند متحده را بدو حصہ تقسیم کنند، ولی هند و پاکستان بذات خود قوتی بود که اگر به پای خویش ایستاده می شدند احتمال می رفت که بزودی سر از اطاعت اقایون. بنا بر ان از یکطرف، بریاست هند اختیار داده شد که در هند متحد، شرکت ورزند و یا استقلال خود را اعلان کنند، و از طرف دیگر لیدران مسلم لیگ را وادار ساختند که فرقه قادیانی را در شمار مسلمین

محسوب نمایند، در مدت چند سال گذشته سر ان هندو بر تمام موانع غالب آمدند، و ریاسات هند را در اتحادیه هند، داخل ساخته جمهوریت آزاد هند را تاسیس نمودند.

ولی روسای مسلم لیگ که جز از جاه طلبی و استفاده سوء مرامی نداشتند نه تنها ملت پاکستان را از غلامی نجات ندادند، بلکه فتنه قادیانیزم را نیز بر دین و آئین شان، مسلط ساختند، بیچاره مسلمان پاکستان، که میخواست، در اغوش حریت اسلام حیات آزاد و مرفهی داشته باشد در جنگ دو بلا گیر آمد اکنون داد و فغان مسلمان پاکستان را هر شب تمام دنیا می شنود. از مطالعه حقایق فوق انسان درک کرده میتواند، که سیاسیون غرب از تاسیس حکومت اسلام، در پاکستان چه مرامی داشتند.

فتنه قادیانیزم که در مهد غلامی و استعمار پرورش یافته است، نه تنهای خطری برای پاکستان، بشمار می رود، بلکه از ان خطری بعالم اسلام نیز متصور است که تشتت و افتراق را، در ملیت اسلامیه خواهد انداخت. تمامی علمای متبحر پاکستان که مفکوره پاکستان زاده دماغ های شان است، و پاکستان بفدا کاری انها به حد دومینیون، رسیده است اتفاق دارند که قادیانیها، خارج از اسلام میباشدند، علامه اقبال قادیانیزم را خطر اسلام گفته بود مگر اولیای امور کراچی زمام اختیار تمام مسلمانان پاکستان را در دست اش می دهند، ایا فیصله سیاست کراچی بر فیصله علمای دین در پاکستان در امور دینی تفوق دارد.

اگر مبنای پاکستان بر چنین سخایی نمیبود، مسئله پښتونستان که از روی قضاوت دین اسلام و سیاست عادلانه بخوبی فیصله شده میتواند، به صورت برادری حل می گردید، و پاکستان یقیناً به پشتیبانی عالم اسلام که در پهلوی ان وقوع دارد دولت قوی پاکستان محسوب میگردد. قادیانیزم

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

معتقدات عجیبې دارد، که یکی از ان انکار مطلق از جهاد باسیف میباشد که به عقدهٔ ایشان به هیچگونه جایز نیست. سیاست غرب که از اسلام و قران به لحاظ مسئله جهاد همواره در هراس میباشد قادیانیزم را غنیمت شمرده تا حد توان از سر پاکستان دور نخواهد نمود.

زیرا اگر همچو غنیمت ها در بین میباشد پان اسلامیزم در انتظار غرب کمتر از خطر زرد و خطر کمونیزم نمی باشد!!!

ولی ما مسلمان در مقابل تمام این دسایس و قوای قاهره باین ایه کریمه ایمان داریم که (انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون) و برین وعده زندگی مینمایم که (ولا تنهوا و لا تحزنوا و انتم الاعلونه ان کنتم مومنین))

(۷۸۴:۲۴)

د خادم صیب له اندېښنې سره سم وروسته له دې فرقې څخه په خلکو یې اتفاقي رامنځته کېږي او خلک یې پر وړاندې ودرېږي، دا مسایل او پېښې هم د استاد خادم په اثارو کې خپرل شوې دي. استاد خادم په ((قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان)) کې دې پېښو ته اشاره کوي او پر (۱۳۳۲ل) کال یې په (اصلاح) کې په دې باب یوه لیکنه هم خپره کړې ده. په دې لیکنه کې په پاکستان کې د دې فرقې پر وړاندې د نورو ولسونو د خلکو احساسات هم څرگند شوي او د پښتنو هم.

ب- د دین اخلاقي ایډیالونه:

استاد خادم د خپلو دیني لیکنو او ژباړو په لړ کې یو شمېر اخلاقي مسایل ژباړلي او خپرلي، له هغې جملې څخه (خیر بنسپگنې، خلکو ته گټه رسول، ښه اخلاق او ښه سړیتوب) لیکنې دي. دده له خوا په یوه ژباړل

شوې لیکنه کې چې (خیر ښېگنې) نومېږي، د اسلام له نظره د خیر ښېگنې پیغام خپل شوی، د خیر او شر تعریف شوی، د خیر او ښېگنې پورې تشخیص شوي او د خیر گټې بیان شوې دي. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((د خیر اطلاق کله کله په عمل صالح او نیکۍ باندې کېږي، لیکن خپله خیر بله خاصه لغوي معنا هم لري، لکه حال صله عطیه، بیا یې په کې توسع کړې ده، نو یې په هر صالح عمل احسان، ښېگنې او ښو باندې اطلاق کړی دی چې یو انسان یې د خپل انسان ورور سره، بلکې د هر ژوندي حیوان سره کوي، تر دې چې حسن بصري ویلي: ((البر من لا یوذی الذر)) ښه سړی هغه دی چې مېړتون هم ازار نه کړي او د خیر ضد شر دی او د شر خاوند ته شریر او فاجر وایي، یعنې هغه څوک چې ظلمونه او فسادونه کوي او بل چا په ضرر او بدۍ نه ډیل کېږي او هر کله چې د خیر فعل او د نیکو عملو ممارست د انساني ټولنې د راحت اطمینان او د سلامتیا سبب ګرځي او هر کامل انسان چې د انسانیت معنا پېژني پوهېږي چې د خیر د فعل نه د خلاصون چاره نشته، نو له دې کبله یې خیر ته واجب ویلي دي، یعنې هغه خیر چې په انسان واجب دی او اخلاق فاضله په انسان کې د خیر له هغې عاطفې څخه صادېږي چې د ده په نفس کې راسخه شوې وي، نو ځکه مولفینو ویلي دي:

د علم اخلاق موضوع صرف ((د خیر فکر)) دی. دا هغه شی دی چې د تربیت علماوو ډېر اهمیت ورکړی دی او دا فکر باید په ورکوټوالي په زړونو کې پیدا او کلک کړی شي او له ورکوټوالي او صغارت څخه کوچنیو ته د خیر رسولو عادت ورکړی شي.

خلک د دې فکر په درلودلو او استحکام کې یو برابر نه دي، بلکې نسبت دې فکر ته په درجو او مراتبو وېشل شويدي چې حضرت نبي کریم (ص) ورته قانون او میزان ایښی دی او خدایو چې دا له هغو ادبي قوانینو څخه ډېر باریک او رېښتني قانون دی چې سړی ورباندې له ځان سره محاکمه کوي، دا دی د رسول الله (ص) قول ((کارونه ټول په نیت سره دي)) یعنې د هر کار او عمل د قبول او اعتبار مرتبه د دغه عمل د خاوند د نیت او قصد په لحاظ او د ده د ارادې د حسن او اعتدال په اندازه ده، مثلاً څوک چې د خپل پوروري حق د حاکم د حکم نه وروسته ادا کړي، ده هم گویا یو اندازه ښه وکړل، لیکن نه هغومره چې یو سړی بې له غوښتنې او حکم څخه د خپل پوروري حق ادا کړي، مثلاً هغه څوک چې په خپله ځان ښه ساتي، خوري، څښي، راغونډوي، خپل حاجتونه پوره کوي، دی ښه کوي، لیکن نه هغومره لکه څوک چې له اهل، عیال او خپلوانو سره ښېگنې کوي او دا سړی بیا د هغه سړي د فضل او ښه والي اندازې ته نه شي رسېدای چې له پردو او اجنبي خلکو سره چې هېڅ په ده حق نه لري، ښېگنې کوي، همدا رنگه هغه څوک چې شر پرېږدي او ښه کار کوي، لېکن د خلکو له کبله او د هغو له وېرې دی پدې فضیلت کې له هغه چا سره نه شي سمېدای چې دی د ثواب د گټلو او د خدای د وېرې له کبله ښه کارونه کوي او دا وروستنی سړی بیا په فضل او نېکۍ کې د هغه چا غوندې نه دی چې ښه کارونه کوي. تش د ښه والي د پاره او یوازې په دې سبب چې دی د ښو سره شوق او مینه لري، بې د یو د باندې موثر او محرک څخه نور دغه داخلي سایق چې سړی ښو ته راکاږي، د دې نه کله په ضمیر او وجدان سره او کله په شعور بالواجب سره تعبیر کاوه شي او د اخلاقو ځینې علماوو دې ته ((قانون ذاتي)) ویلی دی او دغه نفسي سایق په بشر کې هغه وخت کلکېږي او غالبېږي چې

دی په ((دیني)) او اجتماعي تربیت او پالنه کې کامل شي، لکه چې د دیندارانو خواص او د صدیقینو او ابرارو طبقه ښه کار تش په دې لحاظ کوي چې دا ښه دی، لکه چې د خپل رب سبحانه تعالیٰ عبادت خاص د ده د ذات د پاره او د دې د پاره کوي چې دی د عبادت مستحق دی، نه د جنت په طمع او نه د اور له وېرې، لکه چې ډېرو کاملینو په دې تصریح کړېده، یو له دوی نه ویلي دي: ((زه د خدای (ج) عبادت محض د تعظیم او تجلیل د پاره کوم او د ثواب طمع نه لرم)) او د دیني او نفسي تربیت همدغسې لویې درجې ته زموږ سردار حضرت عمر (رض) اشارت کړی دی او زموږ د سردار ((صهیب رض)) په حق کې یې فرمایلي دي، نعم العبد صهیب: ((لولم بخف الله لم يعصه)) یعنې صهیب خورا ښه سړی دی، که له خدای (ج) نه نه وېرېدای، هم گناه به یې نه کولی، مطلب دا دی چې د ده نفس او فطرت دومره ښو ته راجع دی چې که فرض کړو چې دی له خدای نه وېرېږي او له عذابه ونه ډارېږي هم گناه نه کوي او هغه چې په ده واجب دي، نه یې پرېږدي، نو خصوصاً په داسې حال کې چې دی (رض) له خدایه وېرېږي او له قهره او عذابه یې ځان ساتي، څومره به له عصیانه وړاندې گرځي، نو صهیب (رض) د حضرت عم (رض) په شاهدۍ سره د هغه نیکانو او ښو خلکو سردار دی چې ښه محض د ښه والي په نیت او د ضمیر او وجدان په غریزه او د واجب د پېژندگلۍ په لحاظ ادا کوي.

د خیر او شر پېژندگلوي او تمیز د بشر په فطرت کې پرته ده، بلکې فطرت سلیم او مزاج مستقیم وي، نو ده ته تقریباً بدیهي وي.

هر څه چې د ښو ممارست او مشق وي، نو دا په نفس مشکل او سخت تمامېږي او د ورکوټوالي نه تربیت روزنې، پالنې او عادت کولو ته احتیاج لري، په ټولو کې یو ښه شی چې نفس ورباندې د ښو کولو او د

بدو نه منع کېدلو ته تیارېږي، هغه دغه قاعده ده چې امتونو پر له پسې او د هر دین متدینینو منلې ده، هغه دا ده چې ((په بل هغه مه کوه چې په ځان دی نه وي خوښ)) او د همدې زرینې قاعدې په معنا ډېر نبوي احادیث راغلي دي چې هغه له دې نه ښه فصیح او خواږه دي له هغو څخه دا لاندې حدیثونه دي:

((ښه کوه او له بدو ځان ساته، هغه کارونه کوه چې ته یې ښه گڼې، کوم وخت چې ته پاڅېږې او خلق یې درېسې وایي، نو کوه یې او مه گوره هغو ته چې ته یې بد گڼې کوم وخت چې ته پاڅېږې او قوم یې درېسې وایي، نو له دېنه ځان ساته)) ((کوم وخت چې ته د بل چا د عیبو د یادولو اراده وکړې، نو خپل عیبونه په یاد کړه.)) ((په خلکو هغه پېرزو کوه چې په ځان دې پېرزو وي.)) ((هغه چې ته نه غواړې چې خلک یې درڅخه وویني، نو چې یوازې اوسې هم مه یې کوه.)) له دې قسمه په دې باب کې ډېر حدیثونه او ایتونه راغلي دي چې استقصا یې دلته نه ده ممکنه، نو په همدغو مو کفایت وکړ.)) (۲۴: ۸۳۴)

ټولنیز او فردي اخلاق بله موضوع ده چې په ټولنه کې د عدالت د تامین سبب گرځي او عامه نظم ټینګوي، استاد په خپلو ژباړل شویو دیني لیکنو کې د اخلاقو څېړنې ته ډېر پام کړی او په څو لیکنو کې یې دا موضوع څېړلې ده. په یوه ژباړل شوې لیکنه کې یې چې (د اخلاقو موقعیت) نومېږي، د اخلاقو موضوع څېړلې ده، په دې لیکنه کې، ښه اخلاق تعریف شوي او د دیني اساساتو پر بنسټ ښه خوی د دین نیمه برخه گڼل شوې ده. په دې لیکنه کې دښو اخلاقو د ترویج په خاطر په خپله د رسول الله مبارک دا مبارک حدیث د قوي دلیل په توګه راوړل شوی چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره راېږل شوی یم چې ښه

خوږیونه تمام او پورته کړم)) الله تعالی هم د خپل استازي ستاینه په (حسن خلق) سره کړې ده. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((مکارم الاخلاق (ښه خوږیونه) هغه ادبي روح او الفاظ دي چې لوی څښتن د بشر په نفسونو کې اېښي دي او د دوی سعادت او شقاوت یې پر دې پورې تړلي دي او د بشر د ډلو د پورته والي او کښته والي د مقایسې لپاره یې دغه اخلاق دغسې تله مقررې کړي دي چې خورا واړه باریک او نري فرقونه په دې سره سنجول کېږي. لکه ځینې علماوو چې ویلي دي: امتونه په ابتدایي حالت کې په بدني قوت سره یو بل زیاتېږي، نو چې څه پورته شي، بیا د علم پر اساس یو بل ته درناوی کوي، کله چې تر دې هم پورته شي، نو بیا د اخلاقو پر بنسټ یو بل ته درناوی کوي.

هو، لوی څښتن اسماني دینونه د دې لپاره چې انسان ته د سعادت لاره ښيي او د مدنیت او تهذیب مقام ته یې رسوي. ځکه چې لوی خاوند دا اراده کړې ده چې اخلاق او واجبات دې د دې شرایعو او دینونو د ظهور لپاره کلک رکن او لوی سبب وي، لکه حضرت انس (رض) روایت کړی دی:

((ان حسن الخلق نصف الدین))

ژباړه: ښه خوی نیم دین دی.

همدارنگه په صحیح حدیث کې د انس (رض) په روایت راغلي دي: ((ان الخلق وعاء الدین)). یعنې ښه خوی د دین لوبښی (ظرف) دی. معنا یې داسې ده چې ښه خوی نسبت دین ته داسې دی، لکه د لوبښي نسبت هغه شي ته چې په کې پروت وي. د مثال په ډول: لکه اوبه چې په خپله یې له یو داسې لوبښي نه چې راغونډې کړو او له ضایع کېدو نه یې وژغورو، نشي ټینګېدی، دا رنگه تعلیمونه هم په خپل حال نه پاته کېږي

او قوت یې نه ساتل کېږي، تر څو په مدینو کې داسې کلک او قابت اخلاق نه وي چې د دین د تعلیمونو څخه چاپېره شي او له ضایع څخه یې وساتي. لکه رسول کریم (ص) چې فرمایلي دي: (ان الله حف الاسم مکارم الاخلاق و محاسن اعمال) یعنې: ((لوی څښتن اسلام په نېکو خوینو او ښو عملونو سره ساتلی دی)).

خپله رسول کریم (ص) د بعثت غرض دا ښودلی دی چې ښه خوښه خپاره کړم، لکه چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی یم چې ښه خوښه تمام او پورته کړم)). کوم وخت چې خدای تعالی وغوښتل چې د خپل نبي ستاینه وکړي، نو د نوموړي ستایته یې په حسن خلق سره وکړه او ویې فرمایل:

(انک لعلی خلق عظیم)

دا ډېره رښتیا خبره ده چې ته په لویو خوښو باندې متخلق یې. همدارنگه حضرت علی کرام الله وجهه ویلي دي: ((لا فرین کحسن الخلق ولا تجارة کالعمل الصالح. د ښه خوی په شان ملگري او د ښه عمل غوندې سوداګري هچېرې نشته)). د یو حکیم وینا ده هېڅ قوم د علم زیاتوالي ته دومره اړتیا نه لري، لکه د ښو خوښو ډېروالي ته یې چې لري. ((۲۴: ۸۶۵))

استاد خادم د اخلاقو موضوع ډېره مهمه ګڼي او په دې باب د (اخلاق او ایمان) په نامه یوه لیکنه ژباړي، ددې ژباړې هدف همدا دی چې (اخلاق او ایمان) خلکو ته په ښه ډول معلوم شي. په دې لیکنه کې د (ایمان) تعریف کېږي، د ایمان ډولونه او ځانګې په ګوته کېږي، د ایمان او اخلاقو تر منځ رابطه معرفي کېږي. هر څوک چې دا لیکنه لولي د ایمان د پیاوړتیا سبب یې ګرځي. په دې لیکنه کې راځي:

((ایمان په لغت کې کلک یقین او د شرعې په ژبه د اسلام په تعلیمو او صحیحو عقایدو باندې ټینګ باور کولو ته وایي. مکارم الاخلاق د اسلام غټ غټ تعلیمونه په غېږ کې نیسي او په حدیث شریف کې راغلي دي: ایمان څه د پاسه اويا څانګې لري، خو خورا ښه یې کلمه طیبه ده او ادنا یې له لارې نه ضرري شی لري کول دي. وګورئ ضرري شی لکه کافي، اغزی او بل داسې شی چې لاروي ته ضرر رسوي، له لارې نه لري کول یې د اسلام له خصلتونو څخه وبلل او دا یې له دې نه چې د اجتماعي واجباتو څخه یو واجب دی، بل نو څه شی دی؟ نو ښه چې د ضرري شي لري کول د ایمان له شعبو څخه وبلل شو، نو د ایمان شعبې او خصال چې د شخصي او اجتماعي واجباتو سره تعلق لري، څومره ډېر شول او دا چې (څه د پاسه اويا) یې ویلي دي؛ دلته مراد حصر او تعین نه دی، بلکې مراد د مطلق ډېروالي او کثرت دی. په عربي او پښتو دواړو کې دا یو اسلوب دی چې له کثر څخه د اويا په لفظ تعبیر کوي.

لکه وایي چې اويا واري درغلم، مانا دا چې ډېر واري درغلم. دلته ډېر داسې حدیثونه شته دي چې د ایمان د شعبو، اخلاقو او ادبي خصایلو نمونې دي. لکه: اشرف د ایمانونو دا دی چې خلک دې امین وګڼي او اشرف اسلام دا دی چې خلک ستا له ژبې څخه سلامت اوسي. مومن هغه دی چې خلک ورباندې د خپلو مالونو او ځانونو له خوا ډاډه وي او مهاجر هغه دی چې له گناهونو او بدو کارونو څخه بېزار وي.

هجرت پر مسلمانانو هغه وخت واجب و او ښه کار ګڼل کېده چې کوم وخت چې مکه مکرمه د شرک او کفارو ځای و، خو هغه وخت چې مکه فتحه شوه او د اسلام او توحید ښار شو، نو د هجرت لپاره دغه ښه والی پاتې نه شو، نو په دغه وخت کې له گناهونو او بدو کارونو څخه بېزاري د هجرت پر ځای ودرېدل. په حدیث شریف کې راغلي دي:

((زبست ښه ایمان دا دی چې ته په خلقو هغه شی پېرزو کړې چې په ځان یې پېرزو کوې او په دوی پېرزو نه کړې کوم چې په ځان یې نه پېرزو کوې او ښې خبرې وکړې، یا غلې اوسې. (څوک چې پخپله ښکې خوشحاله او خپله بدې یې خفه کړي، نو دغه مومن دی) معنی یې دا ده چې داسې زړه او وجدان چې سړی په بد کار باندې خپه او په ښه یې خوشحاله کړي، نو دغه سړی مسلمان دی. حضرت علی کرم الله وجهه فرمایلي دي چې: ایمان دا دی چې په هغه ځای کې رښتیا غوره کړې چې ضرر در رسوي. په حدیث شریف کې هم راغلي دي: (هېڅوک تر هغه مسلمان نه بلل کېږي، تر هغه چې د خپل ورور لپاره هغه شی خوښ نه کړي کوم چې د ځان لپاره یې خوښوي، په تاسو کې ښه ایمانوال هغه دی چې اخلاق یې ښه وي)).

(ښه ایمان له کاملونکیو څخه دی، همدارنگه لوړ همتي د ایمان له ارکانو څخه ده. لوړ همتي د لویو کارونو د کولو سعيه او د زړه غټوالی دی. دین معامله ده، یعنې هغه څوک دیندار دی چې معامله یې ښه وي. په دې باب ډېر حدیثونه راغلي دي، خو مونږ به په همدې کفایت وکړو. دا ټول حدیثونه په دې دلالت کوي چې کوم شي ته چې مونږ مکارم الاخلاق وایو، هغه که شخصي وي او که اجتماعي، هغه د ایمان پوره کوونکي بلل کېږي، نو په چا کې چې دغه اخلاق زیات وي، نو د هغه ایمان ډېر بشپړ دی. له دې نه ښه معلومېږي چې اخلاق له ایمان سره څه اړیکه لري.

د حاتم طایي لور (سفانه) وایي: ((کوم وخت چې مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم ملگرو ونيولو، نو ما ورته وویل چې که تاسو دا مناسبه بولئ، نو ما پرېږدئ، د قبایلو دوستان راباندې خفه او دښمنان راباندې مه خوشالوئ. ځکه زه د هغه چا لور یم چې د خپل قوم مشر و، بندیان به یې

خلاصول، بدکاران به یې وژل، گاونډیان به یې ساتل، د خپل قوم حمایت به یې کاوه او له نورو سره به یې کمک کاوه. همدارنگه څوک یې نه نا امیده کول، د هغه نوم حاتم طایي دی.

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ورته وویل: ((ای نجلی! دا په رښتیا د اسلام صفتونه دي، نو حکم یې وکړ چې دا نجلی پرېږدئ، ځکه چې د دې پلار مکارم الاخلاق خوښول)) کله چې دوی خوشې شول، نو دا نجلی او ورور یې عدي بن حاتم مسلمانان شول. ((۲۴: ۸۷۹))

د یادونې وړ ده چې دا پورته درې لیکنې د (مکارم الاخلاق) د اثر یوه برخه ده چې په اصلاح ورځپاڼه کې د مستقلو لیکنو په بڼه هم خپرې شوې دي. (مکارم الاخلاق) که څه هم د استاد له خوا ژباړل شوی اثر دی، خو په دې ژباړه کې له محتوا سره سم د وضاحت په خاطر ده خپل فکر هم ورسره ملگری کړی او د موضوع د څرگندتیا په خاطر یې زموږ په ټولنه او ژبه کې ورته مثالونه ورکړي دي.

استاد خادم د خپلو دیني لیکنو او ژباړو په لړ کې د فساد موضوع هم خپلې ده. فساد چې هم د دین او هم د دنیا له نظره یو مردود عمل دی او د ډېرو زیاتو ټولنیزو ناروغیو سبب کېږي، استاد یادې موضوع ته نغوته کړې، هغه د (فساد مه کوئ!) تر عنوان لاندې په یوه امریه عنوان کې دا موضوع ارزولې ده، په دې لیکنه کې د فساد او فسادگر پر څرنگوالي په لنډو ټکو کې، خو په ډېر دقت سره بحث شوی، فساد داسې یوه مضره پدیده گڼل شوې چې د ټولې ټولنې د تباهی سبب ګرځي. دا ډول لیکنې زموږ د ټولنې د پرون ضرورت هم و، د نن هم دی او د سبا به هم وي. په لیکنه کې راغلي:

((۱۵) امر په قرانکریم کې په تکرار راغلی دی او په تکرار سره مسلمانان له فساد څخه منع شوي دي، قرانکریم د بشر د لارښوونې او هدایت لپاره نازل شوی دی او اکثره پکې ده ((یا ایها الناس)) ای خلکو په کلمه سره منع شوي دي، نو په دغه صورت سره انسانان د اسماني شرایعو پر اساس اصلاح ته رابلل شوي او له فساد څخه منع شوي دي. ((لا تبغ فی الارض الفساد))

ژباړه: په ځمکه کې فساد مه جوړوئ

همدارنگه الله سبحانه وتعالی فرمایي: ((ان الله لا يحب الفساد))

ژباړه: بې له شکه چې الله سبحانه و تعالی فساد نه خوښوي.

همدارنگه ډېر رنگونه، عبارات او کلمات د فساد د مخنيوي لپاره د قرانکریم په ایتونو کې راغلي دي. زنا او داسې نور کارونه الله سبحانه و تعالی فحشا بللي دي، غلا او رشوت یې ظلم او بد اخلاقي گڼلې ده. اوس نو پوښتنه دا ده چې فساد څه شی دی؟

فساد شر انگېزي، د دښمنۍ پیدا کول او د دوو کسانو په منځ کې تیرو ټکولو او جگړې کولو ته وایي. د قرانکریم وروستی سوره د ناس سوره چې په دغه سوره کې د دغو مفسدانو او حاسدانو له شر څخه د ژغورنې لپاره د لوی څښتن په مرسته حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ته امر شوی دی. فساد خلک د خولې او ژبې په اور باندې دومره تباہ کولای شي چې یو عسکر یې پخپله تخریبي قوه نه شي تباہ کولای. هغه کسان چې ځانونه مسلمانان گڼي دوی باید خپل ځانونه له فساد څخه وساتي. د فساد دغه ډولونه د دروغو او دسیسو له ډولونو څخه دي. د شر خبرې جوړول او د خلکو په منځ کې د هغوی خپرول چې د دوستانو په

منځ کې اختلاف پیدا شي، دا د هغو خلکو کار دی چې اخلاقي جرات نه لري، په دروغو نه شرمېږي او دسیسه عیب نه گڼي.

نو دوی ټوله ورځ خبرې جوړوي او په همدې ډول یې په خلکو کې خپروي چې هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا کار چا کړی. د دې کسانو پېژندل خورا گران کار دی، دوی ماسکونه لري او پر خپلو مخونو یې اچوي، په ښکاره یو ډول او په پټه بل ډول وي، مخامخ خوښي کوي او په پټه خلکو ته کوهي کني او خلک په کې ور غورځوي او په دې سره خپلې موخې ترلاسه کوي. دا چې د دغو کسانو له شر او دسیسو نه خلاصون خورا گران کار دی، نو قران کریم په ډېر اهمیت ورته قایل شوی دی او په سورة فلق او سورة ناس دواړو کې یې د دغو مفسدانو له شر څخه مونږ ته د پناه غوښتلو امر کړی دی.

هغه کسان چې په صراحت خبرې نه شي کولای او هغه کسان چې دروغ وايي او پر ثابت شي او هغه کسان چې دسیسه کول روا گڼي، بې له شکه چې دغه کسان مفسدان دي. دوی د اوبو غوندې په نرمۍ سره کورنۍ او ملتونه له منځه وړي او دوی د خپلې موخې د ترلاسه کولو لپاره په هېڅ رذالت نه شرمېږي او په نرمه لهجه د خلکو ورمېرونه ماتوي.

دوی د وینو غوندې یو قوم او یو ملت خوري، تر هغه وخت یې خوري چې له منځه یې نه وي وړی. هر کله چې په یو قوم او ملت کې دا ډول کسان ولیدل شي چې په بدیو نه شرمېږي او عیب یې نه گڼي، نو په دې ډول فساد، دروغ او دسیسې خپله رینه ټینګوي. که څوک مفسدان نه شي پېژندای، نو په عمومي صفاتو به وپېژندل شي، خو ځینې د زکاوت څښتن بیا دا ډول کسان په اسانۍ سره پېژندلای شي، گڼې دوی ډېر چالاک وي او د خپل بام واورې د بل پر بام وراچوي، هو رزایل پسندی

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د مفسدانو لویه علامه ده، مسلمانانو! له مفسدانو ځان وساتئ. په تا پورې پناه غواړو ای زموږ خدایه (!!!) ((۲۴: ۱۰۸۱))

د استاد د دا ډول دیني لیکنو او ژباړو شمېر زیات دی چې موږ یې پورته یوازې څو بېلګې راوړې او د لیکنو عنوانونه مو ورته یاد کړل. پر پورته لیکنو او ځانګړو اثارو (ژباړو) سربېره استاد خادم په خپلو منظمو تخلیقي اثارو کې هم ځینې دیني مسایل یاد کړي او یا یې هم خپل کلام هغو ته وقف کړی دی.

د نظم په برخه کې د (دعا او اسلامي ترانه) نظمونه دیني اسلامي رنگ لري، د (قران ساتونکي) په نامه په یوه څلوریزه کې وایي:

له مخ د ځمکې چې ایمان والوت
د احمد روح چې له جهان والوت
په غبرګې چا و اول نیولی
چا دی ساتلی چې قران والوت.

په یوه څلوریزه (توکل) کې بیا پر خدای (ج) توکل کوي په مسلمان کې قوت او قران کې توري پاتې بولي او وایي، نهيلي کېږئ مه:

قوت لاشته دی په مسلمان کې
توري لا پاتې دي، په پاک قران کې
مایوسه نه شی د خدای ج له رحمه
ای افغانانو په لوی جهان کې.

استاد خادم په خپل منظوم کلام کې یو حمد لري، د سر بیت یې دا دی:

د امت لپاره محمد مصطفی دی حبیب یې خدا دی حبیب یې خدا دی

په دې نظم کې چې ټول (۱۵) بیته دی، د حضرت محمد (ص)
اوصاف بیان شوي دي.

(د اسلام پیغام) په نامه یو نظم کې چې ټول (۵۹) بیته دی، پر
مسلمان باندې غږ کوي چې د اسلام اصلي پیغام ته غاړه کېږدئ او له ناوړه
کارونو لاس واخلي!

(ای د دې جهان خاونده) نظم کې د کایناتو له رب څخه هیله
کوي چې په دې دنیا کې هر څه ستا په واک کې دي، نو د استعمار له
ظلم او ستمه یې وژغوره او نړۍ له ظلم څخه پاکه کړه.

ددې ترڅنګ (یوه مثنوي، یوه عریضه، د اسلام د علماوو په
حضور، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه هم دیني پیغامونه لري. د
دې بحث په پای کې غواړو د (مکارم الاخلاق) له اثر څخه د استاد خادم
یوه ژباړه چې (چغلي او غیبت) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې د
(چغلي او خبرې وړل) په نامه هم خپره شوې ده. د دې بحث د وورستي
مطلب په توګه راوړم:

په دې لیکنه کې چغلي یا خبرې وړل او غیبت د اسلام له نظره
خېرل شوي دي.

((چغلي او غیبت ورور او خور دي او اکثره سره یو ځای ذکر
کېږي. چغلي چې په عربي ورته نعيمه وايي، دا ده چې سړی د چا داسې
خبرې، احوال او واقعات خلکو ته یوسي چې سړي ته ضرر لري یا پرې

شمرېري يا د ده يو اينده کار ور خرابوي، دا معلومه خبره ده چې د دغه بد خوی له خپرېدو څخه په خلکو کې څومره شر او فساد پيدا کېږي او د دوستانو په منځ کې دښمني اچوي او د ښو يارانو تر منځ پرېکړه کوي، نو چغلي د اسلام له منافي اخلاقو څخه شمېرل شوې ده. رسول الله ويلي دي:

((د چغلي او حسد خاوند زموږ څخه نه دی)). ((له تاسو څخه د خدای په نزد ډېر د قهر وړ هغه څوک دی چې چغلگري کوي، هغه چې د وروڼو په منځ کې بېلتون راولي)).

قران شريف په هغه چا عيب ويلي دي چې دغه خوی يې لرلو، لکه چې وايي:

((دی بد ستاينونکی او چغلگر دی)).

چغلگري نيمه د يو نه بل ته خبرې وړل دي، مگر جاسوسي دخلکو خبرې د واک او اختيار خاوندانو او هغه کسانو ته وړل دي چې د هغو قهر د ډېرو تاوانونو سبب گرځي. دا قسم چغلگري ډېره بده ده، قران شريف د دې نه منع کړې ده، لکه چې وايي:

((ولا تجسسوا؛ جاسوسي مه کوئ)).

جاسوس د خلکو په پټو اسرارو کې لاس وهي او د خلکو پټ رازونه او دسينې خبرې دواک خاوندانو ته وړي او هغوی مشتبه کوي او په خلکو يې په قهر وي او په دغه شان د پاس لاس او لاندې لاس خلکو په منځ کې بدگوماني، بدنيتي، حسد او کينه پيدا کوي. غټه خبره دا ده چې د خلکو د سينو او زړونو په کوايفو کې گوتې وهل شرعاً منع شوي دي، بلکې واکداران بايد ظاهر او عمل ته وگوري.

قران کریم مونږ ته امر کړی دی چې د دغو جاسوسانو په خوله باور ونه کړو، تر څو چې پټه پلټنه وکړی شي او معامله ثبوت ته ورسېږي، خدای تعالی وایي:

((که تاسې ته کوم فاسق څه خبر راوړي، نو ښه یې ځان ته معلوم کړئ)).

یعنې: استیضاح یې وکړئ.

وگورئ جاسوس ته یې فاسق ووايه او همدغه شرم یې بس دی. هو! لکه څه رنگه چې غیبت په ځینې مواردو کې جواز لري، نو دغسې جاسوسي هم ده. که سړی وويني چې زید د عمرو د پاره یو څه پسات جوړوي او غواړي چې ویې وژني، ویې شرموي یا یې حق تلف کاندې، په دې وخت کې نو دا عدل نه دی چې مونږ چپ کېنو او د واک خاوندان پرې خبر نه کړو. دا خو شخصي معاملات شو، راغلو اجتماعي مسایلو ته، د عام امنیت د ساتلو، د جنگونو، غزاګانو او فتنو په وخت کې د واک خاوندان مضطر دي، چې داسې کسان وساتي چې احوالات ورته راوړي، د خلفاوو په وخت کې یې داسې خلکو ته (اصحاب الاخبار) ویل: اوس ورته (پټ پولیس)، (رپوټ چیان) یا (مخبران) وایي.

اوس نو مدعا دلته دا ده چې کوم وخت دغسې غیبت او جاسوسي روا شوه، نو دا بیا هېڅکله روا نه ده چې دغه کار دې دغسې خلکو ته وسپارل شي چې په خلکو کې په بې وجداني، اغراضو، حسد، بول پرستي او خباثت سره مشهور وي. بلکې واجب ده چې خبرې رسوونکي دې حر، پاک زړي، مخلصان او د داسې وجدان خاوندان وي چې هېڅکله د حق

نه نه تېرېږي او د واک خاوندانو ته شخصي خبرې نه وړي او همېشه یې د ضرر رفع او د خبر رسول مراد وي.

خبره دا ده چې داستخباراتو په واسطه د خلکو اسرار او پټ رازونه معلومول په هغه خاص وختونو کې موجود وي چې که هوښیاري و نه شي، نو فساد به پېښ شي او مملکت به خراب شي، مگر په عادي او معمولي حالاتو او حوادثو کې د خلکو په پټو کارو او موهمو اسرارو کې لاسونه وهل د خلکو زړونه بدوي او په مخالفت یې ټینګوي. پیغمبر صلعم ویلي دي:

((کوم وخت چې د واک خاوند په خلکو کې شک لټوي، نو فاسد به یې کړي)).

د چغلي او خبر وړلو، لوی نقصان دا دی چې چغلگران او خبرې وړونکي اکثره په خبرو کې خپل اغراض، مقاصد او مطالب وړاندې بیايي، دوی گوري چې کومې خبرې ښې خرڅېږي او له چا سره د دوی کینه ده او چا ته باید ضرر ورسوي او په څه صورت باید خپل موږی ټینګ کاندې. اکثراً د عام نظام او ملي منفعت سره د دوی دل جمعي نه وي، نو ځکه د دوی د فایدې په ځای ضرر ډېر وي. دا ضرر د دوی له لاسه دواړو خواوو ته متوجه دی، هم حکومت او هم ملت ته، ای خدایه! مونږ په تا پورې له ټولو شیطانونو څخه پناه غواړو.)) (۲۴: ۹۹۱)

په پای کې یو ځل بیا یادونه کوم چې په اسلامپالنه یا دینپالنه کې د استاد خادم لیکنې، ژباړنې او نظمونه تر دې زیات دي چې موږ یې پورته

یادونه وکړه، خو موږ یې دلته دا څو لیکنې د بېلگې په توګه یادې کړې او د ځینو متن مو راننقل کړ.

په مجموعي ډول که په دیني برخه کې موږ د استاد خادم، کار، زیار، فکر او اثار ارزوو، نو اکثره یې پر ټولنیزو اخلاقو او ټولنیز سمون راڅرخي، ده که په دیني برخه کې ژباړې کړي او یا یې خپلې ځانګړې لیکنې دي، اکثره یې د ټولنیز سمون او د یوه ایډیال مسلمان د جوړولو لپاره هڅه ده. خادم د یوه دیني عالم په توګه په دې برخه کې خپل مسولیت ترسره کړی دی.

ټولنپالنه

استاد خادم د خپلې ټولنې د پرمختګ، سوکالۍ او سمون لپاره د خپلې وسې تر وروستي بریده هلې ځلې کړي، د ده د اثارو یوه درنه برخه پر همدې ټولنپالنې راڅرخي، دی که کله هم د پښتو، پښتون، پښتونولۍ، افغان او افغانیت بحث کوي، نو هدف یې همدا دی چې همدا د افغاني ټولنې رغنده بشري او معنوي توکونه دي. د ده په نظر، ده چې کوم څلور کتابه لیکلي، هغه یې د همدغې ټولنې سوکالۍ، د سمون او پرمخیون لپاره لیکلي دي:

سپینتمن راوړد ژوند کتاب
کلي رایج کر، د خوند کتاب
خیرالبیان شو، الهام روښان ته
خادم ته راغی د ژوند کتاب.

بیا څلورو اسماني کتابونو ته اشاره کوي او پر پښتون غږ کوي چې د حق لاره مونده کړه او د مرګ له خوبه راویښ شه!

څلور استاځي، څلور کتابه
درته راکوز شول، له لوړ جنابه
پښتونه لار دې، حق ته مونده کړه
که لا وېښ نه یې د مرګ له خوابه.

استاد خادم د ټولنې د پرمختګ لپاره سیاسي او خپرنیز حرکتونه پیل کړل، د وینې زلمیانو غورځنګ کې ده فعال حضور درلود او هلته یې پر ټولنپالنې او ملتپالنې زیات ټینګار کاوه، د افغان ملت ګوند په جوړښت کې یې هم فعال ګډون درلود، د هغوی تگلاره هم پر ټولنپالنې ولاړه وه، (افغان ولس، طلوع افغان) او نورو ګڼو خپرونو کې د ده زیات شمېر لیکنې د همدې ټولنپالنې پر محور راڅرخېدې. منظوم او منثور کلام دواړو کې یې په دې اړه ګڼې لیکنې شته چې دلته یې ځینو ته نغوته کوو: (زموږ په وطن کې تر ټولو لوی سوال د کلچر سوال دی، د اجتماع جراثیم، په ټولنه کې سوداګران، اجتماعي اخلاق، مشر او کشر، زموږ جامعه، ښځې په انتخاباتو کې) او ځینې نورې لیکنې یې پر همدې محور راڅرخي. په نظم کې: (عالم او ټولنه، اعتدال، نوې لاره، ګډوډي او استفاده، څلور کتابه، خپلواک پښتون او ټولنپالنه، ټولنیز اعلان) او داسې نور نظموونه یې د ټولنپالنې د فکر انځورونه کوي.

استاد خادم یو ټولنپال لیکوال او سیاسي فعال و، د ده ټولنپالنه په نظري او علمي ډګر کې څرګنده وه، په نظري ډګر کې خو د دې خبرې د سپیناوي لپاره د ده لیکنې پوره وضاحت ورکوي. دی په یوه لیکنه کې چې (د اجتماع جراثیم) نومېږي، له خپلې ټولنې سره خپله مینه په ډاګه کوي، دی په ټولنه کې ناروغي پر دوو ډولونو وېشي، یوه طبي یا شخصي او بله ټولنیزه ناروغي. دی په دې نظر دی چې د شخصي ناروغي درملنه اسانه ده، خو د ټولنیزې هغې ډېره سخته ده. دی رشوت، رشوت خواره، د ټولنیزې ناروغي جراثیم ګڼي، دی وایي که موږ غواړو خپله ټولنه ورغوو، نو په کار ده، چې د دې جراثیمو درملنه وکړو، دی وایي:

((څرنگه چې د طب د نوو تحقیقاتو څخه ثابته شوې ده، اکثره بدني مهلک امراض له جراثیمو څخه پیدا کېږي؛ دا رنگه د اجتماع د

پخوانو تدقیقاتو څخه دا راپاته ده چې انساني اجتماع هم مهلك امراض لري او دا مهلك امراض هم د یو نوع مخصوصو جراثیمو په واسطه پیدا کېږي او نشرېږي. دومره قدرې خبره ده چې د بدني امراضو جراثیم یې له ذره بینه څخه نه لیدل کېږي. مگر د اجتماع جراثیم غټ غټ د هر چا په مخکې گرځي او هر څوک یې ویني او گوري یې. د بدني امراضو د جراثیمو څخه ځان ساتل په لږ کوشن سره هر څوک کولای شي؛ لیکن د اجتماع د جراثیمو په غېږ کې هر څوک، په خپله ځان غورځوي او نه پوهېږي چې دا وضعیت دوی او د دوی ټولو هم صنفانو ته مهلك اثر لري!

ښه نو دا د جمعیت جراثیم څه شی دي؛ دا بډې خواره دي چې د مهلكو جراثیمو غوندې د اجتماع حیاتي منابع مسموم کوي او فنا ته یې سوق کوي. د دې خبرې دلیل دا دی چې په هر ملک کې چې بډې خواره پیدا شي، د هغوی په واسطه حق او باطل؛ رښتیا او درواغ سره گډوډ شي. بیا نو نه په حق او رښتیاوو خپله ثمره مرتبېږي او نه په باطل او دروغو باندې څوک ترتیل کېږي. بلکې کله دا هم وشي چې حق او رښتیا ویونکي د باطل او دروغ پالونکو له خوا داسې غوبل شي، لکه بوس د خرو د پښو لاندې. په دغه شان سره بډې خواره په هر اجتماعي مقصد کې خپلو شخصیاتو ته دخل ورکوي او له دغه پلوه څخه د ظلم په ترویج کې کومک او کوشن کوي.

او دا خو صحیح حدیث دی؛ ((الملك يبقی مع الكفرو لا يبقی مع الظلم)).

نو په اخره کې د یوې اجتماع دېوال له بېخه رالوېږي او یو ملت تباه شي. ((۲۳: ۵۵۸))

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم ډېره لنډه وه، خو د یوې اساسي ټولنیزې ناروغۍ د عاملانو د رشوت خوړو څېره او د هغه د ضررونو کچه یې په ښه ډول ټولنې ته وړاندې کړې ده.

استاد خادم د ټولنې د سوکالۍ او پرمختګ لپاره پر مینه او محبت، ټولنیز توازن ټینګار کوي، دی (مشر او کشر) د ټولنې ده انډولیزې برخې ګڼي، په همدې نامه په یوه نثر کې د دواړو مکلفیتونه څرګندوي. استاد خادم په دې نظر دی که چېرې دا دواړه قشره خپل مسولیتونه ترسره نه کړي، نو په ټولنه کې عدالت، ثبات او پرمختګ نه رامنځته کېږي. دی وایي مینه او محبت د ژوندانه د پیاوړتیا اساسي عناصر دي، کوم کارونه چې په مینه او محبت ترسره کېږي، په بل هېڅ نه شي ترسره کېدلای، خادم د (مشر او کشر) په لیکنه کې وایي:

((دا دوه درجې دي چې ټول انساني افراد د قدرت له خوا په دې وېش وېشل شوي دي.

که د یوې ټولنې ټول افراد د دې وېش په لحاظ، هر یو خپله خپله وظیفه وپېژني او اجرا یې کړي، نو ډېر ډېر مشکلات به حل شي او ډېر زړه بدوالی به په خوشحالی سره بدل شي.

مشري په درې قسمه ده: د رتبې، علم او د عمر په لحاظ نو کشروالی هم، دغسې په درې قسمه وېشل کېږي.

په جامعه او ټولنه کې لکه څرنگه چې مشر په کشر حق لري، دا رنگه کشر هم په مشر حق لري.

د مشر حق په کشر باندې دا دی چې باید د خپل مشر خبرو ته غوږ کېږدي، ویې مني او په در نه سترګه ورته وګوري.

او د کشر حق په مشر باندې دا دی چې مشر باید له ده سره زړی
سوی، خواخوږي او مهرباني څرگنده کا.

نو مشران باید د کشرانو د ښېگڼې لپاره سعيه وکړي: ويې روزي او
تربيه يې کاندې او کشران د خپلو مشرانو منښت وکړي او په عزت ورته
وگوري.

که په يوه جامعه کې پر دغه اساس عمل وشي، نو رښتيا خبره دا ده
چې تر ډېره حده پورې به جگړې او نښتې ورکې شي!

ځکه چې د دې قسم گذران څخه مينه او محبت پيدا کېږي، مينه او
محبت د گډون، بلکې د ژوندانه لپاره قوام بلل کېږي، هغه کارونه چې په
مينه او محبت باندې کېږي، په بل هېڅ شان نه شي کېدای!! (۲۳: ۵۹۷)

استاد خادم په ټولنه کې د عدالت د تامين، ثبات، نظم او امن لپاره
(اجتماعي اخلاق) ډېر ضروري گڼي او په دې نامه يوه ځانگړې ليکنه
لري. استاد په دې ليکنه کې د ټولنې د افراد ترمنځ د دندو بريدونه ټاکي
او پر اخلاقي اصولو ټينگار کوي.

((په يوه ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود وي. نور،
ښځې، واده، غټ، مشران، کشران، مور وپلار، اولاد، قوي، ضعيف، امر،
مامور، حاکم، محکوم او داسې نور.

اجتماعي حقونه چې اديانو، فلسفې او اخلاقو تعين کړي دي، له
دغو څخه مراد دا دی چې انسانان خپل خپل حدود وپېژني، پر خپلو
حدودو ودرېږي او هر فرد هره ډله خپله وظيفه د نورو په نسبت اجرا
کاندې. نو انسانان به خوشحاله، مسعود او نېکبخت شي او نزاع گانې،
جنگالونه او تصادمات به لرې شي.

په کلي صورت سره که سړی نظر وکاندي، اجتماعي حقوق هغه شیان دي چې د جامعې د افرادو په منځ کې د یو بل د قرضونو په صورت تثبیت شوي دي او د هرې ډلې د اړتیا او طبیعت سره سم د هغو حقوق منل شوي دي.

مثلاً ښځه او مینهزه چې په یو کور کې اوسي، دوی مجبور دي چې یو تر بله ښه گذران وکاندي. نارینه چې نسبتاً کلک پیدا شوي دي. باید د باندې کار او ګټه وکړي او ښځه حمل، رضاعت د اولاد پالنه، دکور سامانول چې د دې په غاړه ایښودل شوي دي، باید د کور رییس وګڼل شي، نو ځکه خاوند د کور نه د باندې رییس او مېرمن د کور دننه چارو رییس ده. کوم وخت چې سړی د کور په کارو کې مداخله کوي، نو د ښځې احترام به ساتي او که ښځه له کوره وځي، نو د څښتن په صلا او مشوره به وي. دواړه به یو تر بله مینه کوي او یو د بل زړه به ساتي. د همدغه متقابلو حقوقو په اساس په پښتو کې مېړه ته خاوند او ښځې ته مېرمن ویل شوې ده.

معنی یې دا ده چې یو د بل خاوند نه دی، بلکې دواړه د خپل حق خاوندان دي او مکلف په ښه گذران.

سړی چې له ښځې نه دا غواړي چې دا دې د مېړه پټ وساتي او خپل ځان دې د حیا په پورني کې ونغاړي. دغه رنگ ښځه هم دا حق لري چې د مېړه نه د خپلو حقوقو د مراعات انتظار وکړي.

مدعا دا ده چې اجتماعي حقوق هېڅکله یو طرفه نه دي. دا د خلکو ناقص تصور دی چې دوی د څښتن، مشر، معلم، امر، حاکم او مور و پلار په حق قایلېږي او د مېرمنې، کشر، شاګرد، مامور محکوم او اولاد حق ته اعتنا نه کوي. اجتماعي حقونه دوه جانبه دي. زموږ لوی استازی چې

وايي: ((چا چې زموږ پر کوچني رحم ونه کړ او چا چې زموږ د مشر عزت ونه کړ. هغه زموږ له ډلې نه دی.)) یعنې مسلمان نه دی، همدغه معنی لري، وگورئ، د کشر حق یې په مشر باندې رحم، مهرباني او مینه وښودله او کشر ته یې وویل چې د مشر عزت او احترام وساتي. دلته مراد له رحم څخه یوازې لسانی او د ژبې د سر رحم نه دی، بلکې مراد دا دی چې مشر دې د کشر د تربیت، وړاندې تگ او انکشاف لارې ورته سمې کړي. چې سریتوب او تکامل ته ورسېږي. ځکه چې د مشر تجربه او پوهه زیاته ده، نو له دغه لارې څخه دې دکشر سره کومک او مرسته وکړي او کشر دې مشر ته د احترام سر ټیټ کاندې. خبره دې یې ومني او غاړه دې ورته کېږدي چې څو نظام قایم شي او له مشر څخه پوره ګټه او فایده واخلي. دغه رنګ اولاد او مور و پلار هم دي. مور و پلار په اولاد او اولاد په مور و پلار حق لري. له نکاح څخه مراد یوازې د جنسي میل تقاضا نه ده. بلکې صالح اولاد پیدا کول هم دي او د صالح اولاد روزنه او لویونه د مور و پلار وظیفه ده. له دغه حدیث څخه مراد چې ویلي یې دي: ((مور و پلار له اولاد څخه یهودي، نصراني او مجوسي جوړوي)) دا دی چې د مور و پلار لاس د اولاد په تربیه کې ډېر زیات تاثیر لري، تر دې چې د اولاد بد اخلاقي او کفر هم مور و پلار ته راجع کېږي، نو که مور و پلار تش اولاد زېږوي او د سمې روزنې فکر یې نه کوي، نو لویه اجتماعي او دیني ګناه کوي.

دغه شان ټول اجتماعي حقوق دوه مخیزه دي. دا چې په حدیث کې راغلي دي: ((ستاسو هر یو د رعیت خاوند دی او د خپل رعیت په باب به ورڅخه پوښتنه کېږي.))

دا معنی لري چې هر یو فرد او هره طبقه ښايي چې خپله وظیفه په ښه شان اجرا کړي، که نه وي اجتماعي سعادت لاس ته نه راځي. ((۲۳: ۵۸۲))

استاد خادم د خپلو ټولنپالو لیکنو په لړ کې په ټولنه کې یو بل اساسي مضمون ته هم اشاره کوي، سره له دې چې دا خبره اوس د یوې کلیشې حد ته رسېدلې چې بنځه د ټولنې نیمه برخه ده او د هر یو په ژبه دا خبره خوره ده، خو کله چې عملي ډگر ته داخلېږو، هېڅکله هم بنځو په ټولنه کې د ټولنې د نیم بدن رول نه دی ترسره کړی او نه چا دې رول ته پرې ایښي دي. په ټولنیز ژوند کې د بنځو د فعال گډون یوه برخه هم انتخاباتي پروسه ده، چې اوس هم ډېری افغانان حاضر نه دي، خپلې خویندې او میندې یې په ازادانه توګه په ټاکنو کې گډون وکړي. استاد خادم له نن څخه شپږ اووه لسیزې وړاندې دې نقطې ته متوجه شوی و او دا نیمګړتیا لا نیمه پېړۍ وروسته هم هماغه شان محسوس ده.

استاد خادم په ټاکنو کې د بنځو پر گډون ټینګار کوي او په دې برخه کې دخپل وخت اساسي قانون ته اشاره کوي، هغه په دې باب وايي:

((نوي اساسي قانون بنځو ته پوره حقوق ورکړي دي، د اساسي قانون د پاس کېدلو په وخت کې په لویه جرګه کې هم د بنځو نمایندګانې موجودې وې او اوس هم بنځې د پارلمان د عضویت لپاره د کانديدېدلو او رایه ورکولو حق لري، خو دغومره ده چې بنځې تر اوسه د سرشماری په اساس د نفوسو تذکره نه لري، نو باید چې د خپل هویت د بنودلو او شخصیت د اثبات لپاره انتخاباتي حوزو ته ورشي او د هویت ورکه واخلي، د دې لپاره چې د انتخاباتو د مراقبت جرګه بنځه وپېژني، باید خپل کوم محرم شخص چې تذکره لري له ځانه سره بوځي. دا مسله څه ډېر مشکلات نه لري، خو په هر صورت اوس چې په بنځو کې د سواد او پوهې خاوندانې ډېرې دي، باید خپلو قانوني حقونو ته ملتفتې واوسي او د دې فرصت نه پوره استفاده وکړي.

په رایه ورکولو کې د ښځو دلچسپي اخیستل ضروري خبره ده، د ښځو حقونه مودې مودې خوړل شويدي، نو اوس چې قانون ښځو ته حق ورکړی دی، نو که ښځې د دې حق نه استفاده نه کوي، نو گویا معنا به یې دا وي چې ښځې خپل حق نه غواړي، یا دا چې ښځه په سیاسي او اجتماعي مسلو کې د حق او برخې اخیستلو استعداد نه لري، زموږ په عقیده خو ښځه هم لکه نر انسان دی، دې ته هم خدای (ج) عقل، فکر او دانش ورکړی دی. ښځه کولی شي چې علم او مطالعه وکړي. ښځه کولی شي چې د انسانیت لپاره خدمت وکړي. ښځه کولی شي چې لوی شهرت حاصل کاندې.

یوازې دا دنده چې ښځه گوندې د ښکلو هنرونو، اړت او صنعت استعداد لري او د علومو، فنونو، سیاسیاتو او اجتماعیاتو استعداد نه لري، بلکې ښځې ټول انساني استعدادونه لري، څه زمانې داسې تېرې شوې چې ښځې حیثیت نه لاره، بلکې د غلامۍ دوره په ښځه او نر دواړو تېره شوېده اوس باید ښځې په پوره حریت سره د قوم، وطن او مملکت په چارو کې داخلې وي، خو دا کار په قانوني ډول نه و. اوس زموږ قوانینو صراحت وکړ او دا مسله په ښه صورت حل شوه.

د افغاني ښځو شهامت او مېړانه د افغانستان په تېر تاریخ کې د نارینه وو نه کمه نه وه او اوس هم د افغانانو د ازادو قومونو په ټولو واقعاتو او حوادثو کې ښځې له نارینه وو سره اوږه په اوږه ولاړې وې. به جرگو کې شاملې وې، په جنگونو، سنگرونو او دفاعي چارو کې موثر رول لري، د کرکيلې، مالدارۍ او د کور د پخلي او مېلمه پالنې زیاته برخه د ښځو په ذمه ده. اوس موږ د افغانانو د ښارونو ښځو ته دا غږ کوو چې خپلو نورو خويندو ته دې وگوري، یوازې په فیشن او غربي تقلید پسې دې نه

گرځي. د علم، کمال کار کسب او په اجتماع کې د پوره برخې اخیستلو امتحان دې ورکړي.

دغه دی د امتحان ورکولو یو میدان په انتخاباتو کې برخه اخیستل دي، دا مخه د بنځو لپاره کامله ازادي ده.)) (۲۴: ۱۲۲۳)

په پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې په ټاکنو کې د بنځو پر گډون ټینګار شوی، بلکې هغه حقوق چې اساسي قانون بنځو ته ورکړي، له هغو څخه پر گټې اخیستنې هم ټینګار شوی، نن هم زموږ نوي اساسي قانون (د استاد خادم د زمانې له اساسي قانون څخه پوره شپږ لسیزې وروسته) په ټاکنو کې بنځو ته د گډون پوره حق ورکړی، خو نه بنځو له دې حق څخه پوره گټه پورته کړې او نه ورته حالاتو او نامناسب چاپیریال له دې حق څخه د کار اخیستلو پوره مجال ورکړی دی. د استاد خادم لیکنه موږ ته له نن څخه د شپږو لسیزو وړاندې تصویر راکوي، خو دا تصویر لا اوس هم په همغه شکل ژوندی دی او څه ډېر بدلون په کې نه دی راغلی.

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په نظم کې هم ټولنپالنې ته پاملرنه شوې او ډېر ځایه د ټولنې سمون، پرمختګ، تعادل او ثبات ته نفوته شوې ده. هغه په ټولنه کې د عالم رول ته اشاره کوي او وایي:

عمل هم کار دی، په حقیقت کې
عالم عامل دی، په جماعت کې
ځینې بنسټول کا، ځینې کول کا
دا تقسیم شوی، دی په فکر کې.

خادم په ټولنه او د ژوند په چارو کې پر (اعتدال) ټینګار کوي او وایي هر کله چې په ټولنه کې تعادل نه وي، سوکالي له منځه ځي:

دنیا ودانه، په اعتدال ده
داد ژوند لاره، او د کمال ده
ژوند که د فرد وي، که د ټولنې
بې توازنه، بنډادي محال ده.

خادم د ټولنپالنې او ټولنپوهنې په باب ځانگړي اثار لیکلي او (نوی ژوندون) د ژوند (نوی لاره) گڼي، په یوه څلوریزه کې پر هېوادوالو غږ کوي چې همدا لاره تعقیب کړي:

خادم ایستلې ده، نوی لاره
نوی ژوند ته، سمه هواره
ټولنپالنه، نوی رڼا ده
پاڅه روان شه، بې خوف وډاره

دی گډوډي د ټولنې او ځوان نسل تباهي بولي، ټوله کې یې د قام تباهي گڼي او وایي چې ډېرې بدمرغۍ له همدې گډوډۍ څخه زېږي:

محیط گډوډ کړه، ځوان به گډوډ شي
چې ځوان گډوډ شو، قام به گډوډ شي
په گډوډۍ کې هر څه کېدی شي
هر څه به کړی شي شان به گډوډ شي.

استاد د (خپلواک پښتون او ټولنپالنه) په نامه په یوه څلوریزه کې یو
ځل بیا خپلو هغو کتابونو ته نغوته کوي چې ده، د پښتون او په ټوله کې د
افغان ولس د ویښتابه لپاره لیکلي دي:

نوی ژوندون دی، نوی رنځ ده
په نوی لار کې، د ژوند بقا ده
خپلواک پښتون ته، چې پرې رسېږي
ټولنپالنه، مو مدعا ده.

او په پای کې د یوه (ټولنیز اعلان) په توګه پر خپلو هېوادوالو غږ
کوي چې د ټولنې، وطن او ملت د بقا په خاطر څو شیان ضروري دي
چې هغه باید خوندي وساتل شي:

چې وطن، ژبه، ملت درڅخه لاړ شي
نوبه څه شی، درته پاتې شي افغانه
خلک په ژبه راټولېږي، په وطن کې
بیا په دوی شي، د ملت خونه ودانه.

ددې بحث په پای کې غواړو یادونه وکړو چې د ټولنې د استحکام،
جوړښت، رغښت، پرمختګ او سوکالۍ په برخه کې د خادم صیب په اثارو
کې نورې لیکنې او نظرونه هم وو، خو موږ یې دا یو څو د بېلګې په توګه
راوړل.

سمونپالنه

لکه څنگه چې مو په تېرو برخو کې یادونه وکړه، استاد خادم یو ملتپال، دینپال او ټولنپال لیکوال و، دغسې یو سمونپال لیکوال او شاعر هم و. ده د ټولنې دسمون او پرمختګ لپاره چې څه کولای شول هغه یې تر سره کړل. د لیکوال په وس کې له قلم او لیکنې پرته نور څه نه شته، خادم هم د خپل وس تر وروستي بریده د ټولنې د اصلاح لپاره خپل قلم وکاراوه او په دې برخه کې یې په لسګونو لیکنې وکړې، خادم هم په نظم او هم په نثر کې د ټولنې د اصلاح لپاره ژور مفاهیم وړاندې کړل او ټولنې ته یې د خپلې اصلاح لارې په ګوته کړې. کومې لیکنې یا نظمونه چې خادم صیب یوازې په مشخص ډول د ټولنې او ولس دسمون لپاره لیکلي، هغه په دې ډول دي: ((د اصلاح لاره، د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف دارای یوه نمونه، ښځه د پښتنو په جامعه کې، نېکان او محسنان، تشدد او سختي، متقابل اخلاق، ګډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن و ترازو، د مېرمنې او خاوند ګډ گوزران، د چا غیبت مه کوئ، زړه سوی او مهرباني، د اجتماعي سمون لپاره، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا، متقابل احترام، په مملکت کې اصلاحي فعالیت، قوت او نېکي، سمه لار، د ځان تربیت، د سړیتوب لار، سپینتمن وایی، غم او زغم، اعتدال، ښځه انسان دی، د وطن اصلاح)) او ځینې نورې لیکنې او نظمونه چې دلته به یې ځینې د بېلګې په توګه راوړو او خپل لنډ لنډ تحلیل به هم ورسره ملګری کړو. د سمونپالنې په برخه کې د استاد خادم لیکنې پر درېو محورونو راڅرخي. الف- فردي سمون، ب- ټولنیز سمون،

ج- هېوادنې سمون. چې دلته یې همدې درېو برخو ته په لنډیز سره اشاره کوو:

الف- فردي سمون:

استاد خادم په یوله لیکنه کې چې (د اصلاح لاره) نومېږي، د یوې ټولنې اصلاح په یوه ساده مثال سره توضیح کوي. دی په دې لیکنه کې دا واضح کوي چې پر یوه نارامه شخص متواتر فشار، شکنجه او زور کارول د اصلاح لاره نه ده، تشویق، هڅونه او یو شخص ته د ښو کارونو د چانس ورکول هم کولای شي، یو منفي شخص پر یو مثبت شخص بدل کړي. دی په دې برخه کې د انگلستان د یوه چارواکي مثال راوړي چې څنگه یې یو منفي کرکتر په خپل تدبیر او هڅونه پر یوه مثبت شخص بدل کړ. زموږ په ټولنه کې هم د سمونپالنې داسې بېلګې وې. محمد گل خان مومند چې کله په کندهار کې تنظیم رییس و، نو له ډېرو هغه سرزورو اشخاصو یې په ډېر تدبیر او هڅونه د قانون د حاکمیت لپاره کار اخیسته چې پخوا یې قانون ته غاړه نه ایښوده. د استاد خادم د دې لیکنې هدف دا دی چې د زور او فشار د کارونو په انډول کله کله تشویق او هڅونه د زیاتې اصلاح سبب ګرځي. استاد خادم وايي:

((اورېدلي مو دي چې د انگلستان پادشاه پنځم جارج د تخت د کېناستلو مخکې یو وخت امیر البحر مقرر شو، د هغه ځای قاعده ده چې هر نوی امر کومې ادارې ته ورشي، نو رومي څو ورځې خاص د دغه ادارې دفترونه ګوري، علم راولي او وروسته په کار شروع کوي.

پنځم جارج په دې سلسله کې کوم وخت چې د مامورینو د سوانحو دفتر ګوري، د یو سړي د سوانحو پاڼې یې ولوستلې چې پخوا څومره

امران په هغه تېر شوي وو، ټولو په سرو قلمونو په دغه پاڼو کې د دغه شخص بېکاري او بد اخلاقي لیکلې وه.

امیر البحر (جارج) دغه سړی راوغوښت او د ده د سوانحو پاڼې یې وربنکاره کړې چې دغه دی ستا امرینو ستا په باب دا، دا یاداشتونه پرېښي دي، مگر زه نه غواړم چې ستا د سوانحو پاڼې په بدعملۍ ډکې وي، زه غواړم چې ته یو کاري او اخلاقي سړی شې! دغه دی زه ستا په مخکې ستا د سوانحو پخوانۍ لایحه شکوم، د ده د سوانحو لایحه یې وشکوله، دریاب ته یې واچوله، د دې ورځې نه وروسته سوانح بیا د سره څخه لیکل کېږي، اوس ته پوره اختیار لرې چې دخپلو سوانحو په لایحه کې د هر شي په لیکلو راضي اوسې، هغه به ولیکل شي!!

وايي چې د دې واقعي څخه د دغه سړي په حیات داسې عمیق اثر ولوبد چې تر دې وروسته هغه بېخي بل سړی شو او ښه ښه خدمتونه یې د لاسه وشوه.)) (۲۳: ۱۷)

دا له فشار او قوې کارولو پرته د فردي سمون یوه بېلگه وه.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر څلورو کته گوريو وېشي: (خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان)

استاد ددې هرې کته گورۍ ځانگړنې بیانوي، په دې ترڅ کې نیکي هم تعریفوي او صالح اشخاص هم په گوته کوي. دا ډول لیکنې د استاد په اثارو کې د فردي او ټولنیزې سمونپالنې څرگندې بېلگې دي. د موضوع د لا څرگندتیا په خاطر به ښه وي چې د (نېکان او محسان) په نامه د استاد خادم خپله لیکنه دلته راوړوو:

((وگړي په اجتماعي لحاظ موږ په څلورو گروپو ویشلي وو. خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان یعنې محسان. د درې اولو ډلو څخه په

درېو مخکې مقالو کې څېړنه وشوه او د دوی خواص ممیزات او نښې وښودل شوې. اوس غواړو چې نېکان او محسان وښیو: وگړي گومان کوي چې نېکان بس هغه خلک دي چې دوی پټه خوله، بېغرضه، بې ازاره او مظلومان وي.

مگر نه! بې ازاره خلک، خو هغه خلک دي چې موږ په ساده گانو کې گڼلي دي. نېکان او محسان هغه کسان دي چې په منفي صفتونو او عباراتو د دوی تعریف کېږي. نېکان او محسان د بابا ادم د اولاد پوره او مالگه ده. که دا ډله خلک په انساني جامعه کې نه وای او نه پیدا کېدای، نو ژوند به سراسر تريخ، ستخ او د زهرو گوټ و، بیا به نو ددغسې ژوند څخه مرگ ډېر خوندور او مستريح و.

زموږ خالق جهان پیدا کړو په دې جهان کې ډېر ښه او بد، سپين او تور، مضر او مفيد، خواږه او ترخه څيرونه پیدا شول او د ده قدرت وغوښتل چې د جهان ترکیب له متضادو شيانو څخه وکاندي. په دې عالم کې انسان هم پیدا شو، انسان یوه جامعه نسخه ده، هر هغه څه چې په ټول عالم کې وو، تقریباً هغه ټول د ده په ذات کې راغونډ شول، نو ځکه په خپله د انسان په خټه کې زميني او اسماني، ملکي او شیطاني، نفساني او روحاني گټې، منفعت او مادي خوند څخه یې نور هدف نشته، نو په عين زمان کې په همدې نوعه کې د داسې کسانو پیدا کېدل هم یوه طبيعي خبره ده چې هغوی د خير، افادې، د عالم د تعمیر او خوشحالی لپاره ځانونه وقف کړي وي، زه پوهېږم چې ډېر خلک دا خبره نه مني او هغوی وايي چې انسان هم د نورو حیواناتو غوندې پوه او زمانې دومره لوی علما او فلاسفه د دې خبرې قایل او معتقد دي چې سړی یې د نوم په اورېدو د تاثیر لاندې راځي او بیا نو خپل فکر نه کوي. مگر دغسې ډېر قرون او اعصار په دې انسان تېر شوي دي او دغسې ډېرې د علم په رنگ کې

عقیدې باطلې او مزخرفې ثابتې شوې دي چې یوه له هغو څخه د انسان د شلم قرن دغه سوچه مادي نظریه ده چې انسان یو خالص لذت پرست او منفعت خوښوونکی حیوان گڼي او دغه لذت او نفع هم هغه لذت او نفع گڼي چې خاص وده ته راجع وي. د دغه نظریې خاوندان د انسان د تاریخ ټول رجال، حوادث او مسلکونه په همدغه تله تلي او په همدغه شان یې تحلیل کوي، دوی نه مني چې انسان څنگه د نورو د پاره لاغرضه ایتار او فداکاری کولی شي؟! دا ډېر اوږد بحث دی، د دې موضوع ټول دلایل او اسناد دلته راغونډول گران او مشکل کار دی.

دا موضوع دومره مبسوطه او وسیعه ده چې لوی کتاب لیکل غواړي، خو سره د دې ټولو خبرو بیا هم دومره ویل په کار دي چې که د انسان طبیعت همدغسې مادي او خپل چاري وای او د دنیا د تاریخ ټولې انساني واقعي فریبونه، دروغ او مزخرفات وای، نو د انسان په فلسفه او ادبیاتو کې به د خیر، فضیلت، ایتار، فداکاری، عشق، محبت، مینې او فایده رسانی لغات او کلمات څنگه موجود شوي وای!

که څوک ووايي چې د انسان په ژبه او لغت کې خو د شیطان او شریک الباري لغت هم شته او ناممکن هم یو لغت دی، مگر دلته فکر په کار دی چې د شریک الباري او ناممکن لغات منفي تعبیرونه دي، نه مثبت حقایق. خیر، نیکي او خوبي خو د انسان په لغت کې د یو مثبت حقیقت په صورت راگپ شوي دي. بله خبره دا ده چې هر کله ومنو چې د انسان په نوعه کې شیطاني طبیعتونه او هغه چې سراسر ځان غواړي او د بل په هېڅ ضرر رسولو پر نه وي، موجودېدای شي، نو څه مانع موجود دي چې یو خالص منور، منافع او فیاض انسان دې هم پیدا شي؟ اگر چې له هرې خوا د نفې او اثبات د پاره دلایل پیدا کېدی شي، خو چې انسان خپل ضمیر ته رجوع وکړي هېڅکله د خیر، نېکۍ، عشق او ښکلا څخه ابا نه

کوي، بلکې دغه حقیقت ته په سجده پرېوځي، دغه حقیقت چې کوم وخت جسماني جامه واغوندي او د انسان په صورت رابښکاره شي، نو نېک او محسن سړی ورته ویل کېږي. نیکي او احسان هغه ښېگنې ته ویل کېږي چې د غرض په ناولتیا ککړه نه وي:

د نیک او محسن لپاره دا لازمه نه ده چې په سر به یې جوغه ولاړه وي. دا یو طبیعت دی او یو فطرت دی. دغسې یو شخص خوند او مزه اخلي چې خلک مسعود خوشحاله، مرفه او مطمئن وگوري او د همدغه عشق او خوند لپاره د ده حیات او ژوند وقف وي. په خپلو ناکامیو، الامو او مصایبو کې چې د نورو د سعادت لپاره وي، ډوب وي، خو دی غواړي چې لږ نور عذاب هم په خپل سر واخلي، خو چې په خلکو هوسايي راشي.

دغه کار مکر، فریب او ریا نه وي، بلکې دغه د ده طبیعت شوق او اراده او جبلي ذوق وي، دی کله د ځانه سره ډېر ژاړي، خو د نورو د پاره او کله هېڅ نه ژاړي. ځکه چې په عمل کې دومره منهک وي، چې ژړا د پاره وخت نه لري. دغه انسان د نورو غوندې ښکاره ظاهره خو څه د بزرگۍ ښکرونه نه لري، خو حقیقتاً د ده زړه د ورېښمو د یو نري وېښته نه هم ډېر نرم، ولې قوت او اراده یې د فولادو او الماسو څخه کلکه وي. یو مرگ کولی شي چې د ده د فعالیت مخه ونیسي، بل هېڅوک نه!

مگر دا نېک او ښاغلی انسان مرگ یوه طبیعي او پېښېدونکې واقعه گڼي، له مرگه دومره نه وېرېږي چې خپل وظایف او انساني ذوق او انسان پرستي د هغه له پاره پرېږدي، یا پکې اهمال وکړي، دښمني په دغه سرشت کې نه وي هغه هر څه د نېکۍ لپاره کوي.

دا یې هم نه ده چې دغه سړی گناه نه کوي. داسې هم نه ده چې په ده باندې خلک اعتراضونه او انتقادونه نه لري. داسې هم نه ده چې دی دښمنان نه لري. داسې هم نه ده چې دی قهر نه لري. داسې نه ده چې دی د انسان د طبیعي خواهشاتو څخه خلاص وي. دغه ښاغلی سړی خوري، څښي، اغوندي د نورو په شان کور کهول هم لري، قهر او محبت هم لري. خلک ورسره دښمني او دوستي هم کوي، خو د ده معیار د نور انسانانو له معیار څخه ډېر لوړ وي. د ده دښمنان دغومره سر سخت وي، لکه دوستان یې چې وي. قهر او مینه یې د نورو خلکو سره ډېر فرق لري، خو چې ورته په غور وکتل شي، د ده ښه او بد هم د خلکو د کلاسیکي معیارونو سره ډېر فرق لري. ډېر کرته دغسې یو انسان دې دنیا ته راشي او بېرته لاړ شي او څوک یې ونه پېژني او دی هم موفق نه شي چې په خلکو ځان وپېژني. داسې هم کېږي چې تمهیدونه کېږدي او نتیجه ور نه کړي.

داسې هم کېږي چې انسانانو ته داسې کامیابی او ارمغانونه راوړي چې تر ډېرو نسلونو یادېږي او د ده د کېنولو ونو لاندې خلک کېني او مېوې یې خوري.

دنیا کې تغیر راغلی دی او نور به هم په کې راشي، مگر په دنیا کې به دغه څلور طبقې خلک موجود وي، هو، د انسانانو په سویه کې به فرق راشي. داسې به وشي چې له انسانانو څخه به خود غرضي کمه شي، خو په عمرونو به خود غرضي ورکه نه شي او چې څو پورې خود غرضي موجوده وي، دغه خیر خواهان به هم پیدا کېږي، دنیا به د دغه فعل او انفعال په واسطه وړاندې ځي. دغه ښکېل په کومه طبقه، نژاد او مسلک پورې اړه نه لري. دغه یو انساني طبیعت دی، په انسان تعلق لري، دا هم وایم چې دنیا کاپیتالیزم ته لاړه شي او که دغسې خلک ډېر نادر او نایاب دي. منم چې د دوی نظریات په سلو کې سل نه عملي کېږي، ولې د دوی په رنگ کې

عالمونه رنگ کېدای شي. دغسې خلکو ته نوابخ هم وایي او لکه څنگه چې د دنیا هر څیز قسمونه او مدارج لري، همدغسې نبوغ هم قسمونه او درجې لري، چې دنیا ورته خالي نه شي پاتې کېدای.)) (۲۳: ۵۷۷)

ب- ټولنیز سمون:

استاد خادم تر فردي سمون وروسته ټولنیز سمون ته راځي، په دې باب خپل نظر څرگندوي او د اجتماعي سمون لاره ښيي. استاد په یوه لیکنه کې چې (د اجتماعي سمون لپاره) نومېږي، د سمون بېلابېلو لارو ته نغوته کوي، دی وایي دا د پوهانو دنده ده چې د خپلو ویناوو او لیکنو له لارې ناپوهانو ته د ژوند لاره وښيي، سم تبلیغات د سمون بله لاره ده. استاد د الهي ارشاد له مخې د سمون لاره ښيي؛ (د بدو رفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي). دی د اجتماعي سمون لاره په دې ډول بیانوي:

((ویل او لیکل د پوهانو له خوا، د ناپوهانو د اصلاح او سمون د پاره زرینه لپاره ده. په دغه اساس ښه فکرونه تصمیم کېږي، ښه نظریات منځ ته راځي او په ناسته ولاړه، نشست و برخاست، جلسو او کنفرانسونو بې تربیې خلک تربیه کېږي، په دغه لپاره ټوله دنیا تللې ده، پس له معارفه ښه او موثره چاره همدغه ده.

صحيح تبلیغات په لږه موده کې زیات تاثیرونه بخښي (ښو ته ښه ویل او بدو ته بد) چې اغراض په کې مداخله ونه کاندې، د اصلاح بهترینه ذریعه ده او که په کومه جامعه کې سړی دځینې موجباتو له کبله بدو ته بد نه شي ویلی، نو ښو ته خو دې ښه وایي. زه په دغه اسانه او سهله طریقه خورا زیاته عقیده لرم. هو! لومړی لازم دی چې د اصلاحاتو شوقمن خپل اغراض له پښو لاندې کړي.

ویل او لیکل چې د اصلاح د پاره وي، ځان ته اصول لري. قران کریم دغه اصول داسې بنودلي: ((وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ احسن)) او ((ادفع بالتي هي احسن السيئه)) د دې دا معنا ده چې د بدو دفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي. داسې نه چې د بدو ځواب دې په بدو ورکړي شي، ځکه چې د دغه صورت نه عداوت او دښمني زېږي او د هاغه بل څخه دوستي او محبت پیدا کېږي.

زموږ نوجوان لیکوال په ښه نظریه ښه شیونه لیکي، زما سره د دغو لیکنو قدر موجود دی، که دغسې ښې لیکنې ادامه شي، په دغو کې وطن، قندهار او طلوع افغان او خپله لیکونکو ته فایده ده. دا یو شی باید هر لیکونکی په خپل فکر کې ښه وتلي چې زما دا عبارات او کلمات به کوم رنجش او ازردگي پیدا کاندې، که پوهېده چې د چا د خپګان سبب ګرځي او د یو چا حیثیت خرابوي، لازمه ده چې نور هم کوشش وشي چې دغه جنبه یې اصلاح شي. د یو سړي ازرده کول او خپه کول د هغه د اصلاح سبب نه ګرځي، بلکې هغه سړی انتقام ته لا پسې آماده کوي. دغه سلسله دوام کوي او یو عالم شرونه پیدا کېږي. اگر چې ردې چا ته د هغه عیوب ویل، د ادب طریقه نه ده او دغسې مضامین موږ نشر کړي او اخستي هم نه دي، په کنایه او اشاره یو سړی خپه کول هم ښه کار نه دی، وګورئ سترګونه او تمسخر کول قران کریم منع کړي دي او شریعت ورباندې تعزیر ویلی دی.

د یو لیکونکي او مبلغ وظیفه ډېره درنه او باریکه ده. دا د ((کج دار و مریز))

پا درمیان قمر دریا تخته بندم کرده
باز میگویي که دامن تر مکن هشیار باش

مثال لري پیغمبران او مصلحین په دغسې باریکه لیار تللي دي. که موږ د ځان څخه څوک خفه کوو، گویا خپله پښه په تېر وهو، ځکه چې زموږ د همدغو خلکو سره گذران لرو، که څه هم د نن عصر ازادي د جامعې د حق په مقابل کې د شخص ولوکه هر څوک وي، پروا نه کوي، مگر اوس موږ په دغه لیار کې مبتدیان یو.

هوا! دومره شی بل هم شته چې د قلم حق باید هر څوک ومني. عام الفاظ او عام اصطلاحات باید په خاصه معنا محمول نکرې شي. که څوک داسې کوي عاملې کلمې ځان ته رااړوي او ځان خپه کوي دا به د قلم حق نه منل وي. دغسې تنقید ته چې د عامو کلمو په ذریعه شوي دي، غیر مستقیم تنقید وایي. په دې پسې څوک نه گرځي او نه دا دومره قابل د خپګان شی دی.) (۵۵۸-۵۷۷:۲۳)

استاد خادم متقابل احترام او درناوی د ټولنیز سمون یوه بله اساسي لار گڼي، دی وایي، متقابل احترام د متقابل چلند پر بنسټ ولاړ دی، ته باید یو چا سره ښه وکړې چې بل هم درسره ښه وکړي، داسې نه چې ته تر بله ځان په پوهه، مال او ټولنیز موقف کې لوړ وگڼې او له بله بیا هیله وکړې، څه چې ته غواړې بل یې باید هماغه شان درسره ومني. استاد خادم په دې برخه کې د اسلام دین پر لارښوونو هم ټینګار کوي، چې ټول خلک یې په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي.

هغه د (متقابل احترام) په نامه لیکنه کې وایي:

((د متقابل احترام معنا دا ده چې زه به تاته په درنه سترګه گورم او ته ماته. زه به زه به ونکړې؛ زه به تا سره په سلام او خوږو عباراتو مخامخ کېږم او ته هم باید له ما سره همدغسې وکړې؛ هېڅوک دا نه شي ویلای

چې زه عالم فاضل، منصبدار، سپین ږيري، مشر پلانکی او پلانکی یم او دا بل ناپوه، بېسواده، بې منصبه، کشر، دا او دا دی - نو ځکه زه ورنه زیات حق، وجدان او شرافت لرم او په دې لحاظ ما که هر قسم وضع او کار کاوه، دی به زما لحاظ کوي.

د اسلام دین ټول خلک په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي. بد عبارات، بد نومونه اخیستل، چا پورې خدا، پوسخند، کنایه او اشارت، تردې چې د سترگو کړول او داسې لفظ یا وضع کول چې په کې د بل تحقیر یا سپکاوی وي، حرام او ممنوع گڼلي دي.

په دې باب کې صریح ایتونه موجود دي او ډېر حدیثونه هم په دې معنا کې راغلي دي چې د لا ضرر و لا ضرر فی الاسلام، که د دنیا قوانینو ته مراجعه وکړو، نو د (یونو) انساني حقوق وايي چې هر شخص د ضمیر، وجدان او شرافت او حیثیت خاوند دی، معنا یې دا ده چې هېڅوک دا حق نه لري چې د وجدان او شرافت په لحاظ ځان ته په زیات او بل ته په لږ حق قایل شي. د شعراوو او حکیمانو اقوال وايي، ادمیت احترام ادمی است.

د افغانانو او پښتنو په دنیا کې که څه هم دهمځولتیا او ملگرتیا په عالم کې د خوشطبعۍ لپاره ډېرې ټوکې ټکالې شته، خو په عامو محاورو، مجلسونو او معاشرت کې د ورور، عزیز، ملگري مېرمن، خور، ادې، بابا، کاکا، ماما، لالا، رورکي، کوکۍ، لالی، گل، خان، د زړه سر، سردار، اغا او ښاغلي خطابونه موجود دي چې ډېر خواږه، درانده او مینه ناک دي، څوک چې د بل چا احترام نه کوي، په لفظ، وضع یا په زړه کې د خلکو کموالی کوي، داسې چې خلک غولوي، مستعملوي یې یا یې تېرباسي، نو پښتانه وايي چې ډېر سپک سړی دی.

نن چې د خدای په فضل زموږ په وطن کې سواد او علم خپرېږي،
 ښځې ازادۍ ته ورسېدې، پوهه او تهذيب عامېږي، حقوق او قوانین
 خپل ځای نیسي. د کار او فعالیت ساحه پراخېږي، افغانستان په بین المللي
 ژوند کې داخل شوی دی، خلک موږ ته راځي او موږ دنیا ته ځو، نو
 باید خپل د ژوند محترمانه او نجیبانه کرکټر ښکاره کړو. ښځې، ماشومان،
 سپین ږيري، مشران، عالمان او استاذان، د افغانانو په سوسایتي کې په
 درنه سترگه کتل کېږي.)) (۲۳: ۵۹)

ج- هېوادنی سمون:

استاد خادم، تر فردي او ټولنیز سمون وروسته پر هېوادني سمون
 بحث کوي او هغو ټکو ته اشاره کوي چې د ټول هېواد په کچه د سمون
 او اصلاح سبب ګرځي. دی هېوادني اصلاحات د وخت او چاپېریال تابع
 بولي. اول باید اصلاحاتو ته زمینه برابره شي او بیا د اصلاحاتو پلان
 وړاندې شي، کله چې ټولنې کې د اصلاحاتو د هضم ظرفیت نه وي او
 اصلاحات پرې عملي کېږي، د داسې طعام مانا نه لري چې یو
 ضعیف المعده انسان ته په زوره ورکول کېږي. استاد خادم په دې لیکنه
 کې د هېواد په کچه سمون په ښه ډول توضیح کړی دی، هغه د سمون
 لپاره، اعتدال، کورني او بهرني حالت ډېر ضروري ګڼي او پر فشاري او بې
 وخته اصلاحاتو ټینګار نه کوي، ځکه چې داسې یو ډول اصلاحات د غازي
 امان الله خان په وخت کې تجربه شوي وو.

استاد خادم (په مملکت کې اصلاحي فعالیت) تر عنوان لاندې
 لیکنه کې لیکي:

((خومره چې یو لوی لوښی د یو لوی ځایه څخه راولوېږي،
 هماغومره درې وړې کېږي، دا تمثیل زموږ په مملکت صادق دی چې له

ډېرې مودې څخه د څه اسبابو او عواملو له امله چې اکثره یې خارجي وو انحطاط وکړ.

مگر یو مملکت چې یو وار انحطاط وکاندي، د هغه پورته کول په یو مخ نه کېږي، که څوک دا فکر لري، هغوی کله کله داسې خسارې هم ویني چې د دوی نه، بلکې د مملکت په ضرر هم تمامېږي. لکه چې داسې مثالونه د دنیا په ټولو اقوامو او زموږ د وطن په تاریخ کې هم لیدل کېږي.

اجتماعي اصلاحات د قوم د فکر اصلاح پورې اړه لري، کوم وخت چې یو قوم د یو فکر او یو اصلاحي پلان د منلو د پاره تیار نه وي او په زوره ورباندې تطبیق کېږي، نو هغه د هغه طعام مثال لري چې یو ضعیف المعده انسان ته په زوره ورکړی شي او په پای کې په هغه قی او دستونه ولگوي.

د یوې جامعې د فکر اصلاح کولو که ډېر فعالیت هم په کې ونښي، وخت او زمان او د داخلي او خارجي اوضاعو په مساعدت پورې اړه لري.

سره د ټولو خبرو اوس باید دا ووايو چې د څو وروستيو کلو په ظرف کې زموږ په مملکت کې یو اصلاحي فعالیت جاري دی، ځینې کسان عادت لري دوی حال ته گوري او له ماضي سره یې نه تطبیقوي. که رښتیا ووايو د شل کالو راهیسې په مملکت کې خورا ډېر اصلاحات شوي دي. هغه کسان چې انتقاد مفید شی گڼي هغوی باید په دې هم پوه شي چې تحسین او تمجید او شکر هم د نعمتونو په زیاتوالي کې مهم عامل دی. دا نننۍ اوضاع که د مملکت د شل کالو مخکې اوضاعو سره مقابله کړو، نو هغه وخت به موږ ته یو متمایز فرق معلوم شي چې د مملکت په

اصلاحي لپاره کې شوی دی. موږ باید د دغه اصلاحاتو او د هغو د عاملینو تقدیر او تمجید وکړو.

د دې وخت او هغه وخت لوی فرق دا دی چې هغه وخت خلک کاملاً بېخبره وو، هغوی په دې فکر کې ډېر کم لوېدل چې زموږ حیات هم د دې نه بهتر کېدی شي او د دې د پاره باید څه وکړو؟

اوس خلک دومره هوښیار شوي دي چې تقریباً د دنیا د هوښیارو خلکو غوندې ښه او بد سنجولی او د اصلاحاتو لپارې ورته هم لټولی او پیدا کولی شي. البته د دغو افکارو عملي کول د زمان او مکان د تقاضو پورې ضرور اړه لري چې هوښیار خلک ورباندې پخپله پوهېږي.

اوس که ځینې شکوې او شکایتونه اورېدل کېږي، د دې لوی عامل دا دی چې خلک پوه شوي دي، د حیات معیار سنجوي او کوشش کوي چې هغه حاصل کاندې چې دا پخپله د ترقۍ او اصلاحاتو لوی سبب دی. هغه امنیت او آرامي چې نن روی کار ده، یقیناً شل کاله دمخه نه وه، د حیات کوم معیار چې نن ثابت شوی دی، په هغه د شل کاله مخکې وضعیت سره د سره مقایسه کېږي نه. دغسې مهم د مملکت په هره خوا او هره ډډه کې محسوس تحول او تظور راغلی او اوضاع د پخوا په نسبت په اصلاحي صورت امید افزا دی.

هغه ځوانان چې غواړي مملکت په سرعت ترقي وکاندي، هغوی ته لازم دي چې د خپل حکومت سره د موافقت په صورت د اصلاحاتو د پاره د افکارو د تنویر په لپار کې کومک وکاندي او زمینه تیاره کړي، ځکه موږ نه شو کولی چې کوم کارونه چې قوم د هغو منلو ته تیار نه دی، قوم باندې یې په اجبار اجرا کړو، سره د دې چې ځوانان باید د اجبار څخه مخالف اوسي.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

موږ باید د مملکت د اصلاحي اوضاعو څخه مطمئن اوسو او هغه بدبیني چې مملکت ته ضرر لري، له ځانه لېرې کړو.

په اخره کې وایم ژوندی دې وي اعليحضرت محمد شاهر شاه اصلاح غوښتونکی پادشاه او مترقي دې وي افغان او افغانستان.))

(۲۴: ۱۲۸۲-۱۲۸۳)

پر پورتنیو یادو لیکنو سربېره استاد خادم (د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟؛ د انصاف دارۍ یوه نمونه، ښځه د پښتنو په جامعه کې، تشدد او سختي، اجتماعي اخلاق، گډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن ترازو، د مېرمن او خاوند گډ گوزران، د چا غیبت مه کوی!، زړه سوی او مهرباني، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا) او ځینو نورو لیکنو کې هم په فردي، ټولنیزو او هېوادنیو سمونونو او د هغو پر لارو چارو ښه رڼا اچولې ده چې موږ د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله مجبور شو، پر هغو لیکنو له تبصرې څخه تېر شو، خو که په مجموعي ډول په سمونپالنه کې د استاد ټولې لیکنې سره راټولې کړو، نو یو ځانگړی اثر ترې جوړېدی شي. پر نثري لیکنو سربېره استاد خادم په نظم کې هم سمون او سمونپالنې ته ځای ځای اشاره کړې ده. په یوه څلوریزه کې چې (سمه لار) نومېږي د سم او ښه سړي ځانگړنې ته اشاره کوي او وایي چې د (هوما) خوی لري او ځان له ناولو کارونو څخه لرې ساتي.

سم سړی نه ځي، په کږو لارو
لمن را نغاړي، له بدو چارو
له چل فریب او، د غانه څنگ کا
ساتي هوماتل، ځان له مردارو.

بیا د (ځان تربیت) په باب وايي چې هر څوک غواړي د ښه خوی
تربیت او انسانیت خاوند شي، نو ځان ته باید یولارښود او مشر پیدا کړي:

د ښووعاداتو، نوم تربیت دی
ښه خوی هماغه، د ښووعادت دی
استاذ مرشد او، لیدل پيدا کړه
که خوښ دې ځان ته، انسانیت دی.

بیا (د سړیتوب لار) په گوته کوي او وايي چې د سړیتوب لار او
معیار همدا دی چې یو څوک ښه لارښوونکی ولري او د هغو خبرو ته غوږ
کېږدي:

د لارښوونکو، صحبت اختیار کړه
د دوی په نغوته، برابر کار کړه
دا سمه لار ده، و سړیتوب ته
که رسېدل غواړې، و کوم معیار ته.

تر هغه وروسته د شخصیت جوړونې لپاره د مشرانو (سپینتمن) نظر
راوړي او په هغه کې (نیت) (الفاظو) او (ښه عمل) ته اشاره کوي چې د
یوه شخصیت د لوړاوي او د نړۍ د فتحې سبب ګرځي:

سپینتمن وايي نیت دې سم کړه
وینا دې ښه کړه، الفاظ دې کم کړه
کار او کړه بویه، چې بې ازار وي
په دې درې توک، فتحه عالم کړه.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې (غم او زغم) ته نغوته کوي او وایي چې یو څوک د (زغم او غم) ظرفیت ونه لري، هغه به لویو پوړیو ته ونه رسېږي، دی دا څیزونه په ژوند کې حتمي گڼي او د دنیا ځانگړنې یې بولي، نو که څوک غواړي د ژوند لوړو مدارجو ته ورسېږي، نو د غم د زغملو روحیه باید ولري:

چې ته سم نه شي. کار به سم نه شي
پېټې د غم به، درنه کم نه شي
د دنیا گۍ دي ډېر کر او ونه
قوي روح بویه، بې له زغم نه شي.

استاد خادم په ژوند کې پر (اعتدال) ټینګار کوي او اعتدال په خپله د ژوند په مانا انگېري، دی د فرد او ټولنې او د ژوند په هر ډگر کې (اعتدال) لوی کمال گڼي:

ژوندون پخپله، یو اعتدال دی
چې نا انډول شي، ژوندون محال دی
د جامعې، وي که دا د فرد وي
انډول په هر خوا کې لوی کمال دی.

استاد خادم وایي ښځه انسان دی، باید قدر یې وشي، دی د ټولنیز سمون لپاره د ښځو پر حقوقو او د زوی او مور پر برابري او د هغوی پر تعلیم ټینګار کوي او همدا سمون او اصلاح یوه لاره گڼي.

بنځه انسان دی، انسان یې بوله
زوی دی که لورده، یو شان یې بوله
غیرت و دوی ته، زده کول ښایي
دوی پښتانه دي، افغان یې بوله.

استاد خادم بیا په ملي کچه د وطن د اصلاح لپاره وایي، کله چې یو
هېواد له ستونزو او دسیسو سره مخامخ شي، نو د اصلاح یوازینی لاره یې
دا ده چې علم او اخلاقو ته کار وشي او دا عناصر پیاوړي شي، نو بیا
کېدای شي، دسیسې، توطیې او اندېښنې کنترول کړی شي.

وطن چې وران شي، په دسایسو
خلک اخته شي په خباثتو
قوت د علم او، اخلاقو ښایي
چې بریالی شي، په وسوسو.

د استاد خادم په ځینو نورو منظومو اثارو کې هم دسمونپالنې په
برخه کې نورې یادونې هم شته، خو موږ یې دلته دا څو څلوریزې د بېلگو
په توګه یادې کړې. په ټولیز ډول استاد خادم د بل هر لیکوال په شان یو
سمونپال شخصیت دی، خو دی په ټولنه کې د سمون او اصلاحاتو د
راوستلو په برخه کې پر اعتدال ټینګار کوي او وایي چې افراطي
اصلاحات د ګټې پر ځای په تاوان تمامېږي، نو لومړی باید چاپېریال
مساعداو بیا اصلاحات پلي شي.

کره کتنه

د استاد خادم په منظومو او منثورو اثارو کې یوه پاموړ برخه کره کتنه ده. دی کره کتنه د ژوند په ټولو برخو کې د پرمختګ او سمون یوه اساسي وسیله ګڼي او له هغې پرته د فرد، ټولنې او نظام اصلاح ناشونې ګڼي. د خادم صیب د کره کتنې ژبه، مستقیمه، ساده او تېزه ده، په همدې خاطر خو یو شمېر اشخاص د ده د کره کتنې د صراحت او تېزوالي له میتود سره زیات موافق نه دي. د استاد په اثارو کې ګڼ شمېر داسې لیکنې او نظمونه شته چې په مستقیم ډول پر کره کتنې راڅرخي او ځینې یې بیا داسې دي چې په نا مستقیم ډول د کره کتنې نومنه او عناصر په کې موجود دي.

دلته غواړو لومړی د هغو لیکنو او نظمونو سرلیکونو ته اشاره وکړو چې په مستقیم او نا مستقیم ډول د کره کتنې جوهر او عناصر په کې پراته دي او بیا غواړو په بېلابېلو برخو کې د استاد خادم له خوا شویو کره کتنو ته نغوته وکړو، یانې ډلبندي یې کړو. دکره کتنې په برخه کې د خادم په اثارو کې څو ډوله کره کتنه لیدل کېږي: الف- ژبپوهنیزه کره کتنه، ب- ادبي کره کتنه، ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه. هغه لیکنې چې د کره کتنې په باب دي، ځینې یې په دې ډول دي:

(ادبي قاچاق، د پښتو شاعرۍ معیار، پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، کور-لره، د غلطو شویو کلمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي، بډې، ملي منافقان، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، ازادي څه مانا؟، د جلال اباد

ښار یې اصوله دی، د پښتو ادبي معیار، په انتخاباتو کې تهدید او تطمع او ځینې نور نثرونه.

په نظم کې: (د ځان علاج، بې تهدابه چې تعمیر کا، سیاست، فاسد حکومت، بد عملو ته، د استعمار وسیله، فحش او شراب، بدنیتي، چل جوړول، د قام تباهي، واولا مسلماني، د تربگنۍ لعنت، سپین سترگي، دنیا واړه ټگي ده، مغربي فیشن او ځینې نور نظمونه.

الف- ژبپوهنیزه کره کتنه:

د کره کتنیزو لیکنو په لړ کې، استاد خادم د ژبې او ژبپوهنې په برخه کې هم یو شمېر داسې لیکنې لري چې دکره کتنې مالګه اوعناصر په کې څرګند دی. (پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، د غلطو شویو کلیمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي) او ځینې نورې لیکنې د دې ډول لیکنو له جملې څخه دي. (پښتو سمونه) او پښتو لیکل اولولول) د استاد هغه دوه وړې لیکنې دي چې د لیکونو په بڼه لوستونکو ته د ځواب په توګه لیکل شوي دي. په دې دواړو لیکونو کې د پښتو دلیکني څرنگوالي په باب بحث شوی دی. لومړی راځم (پښتو سمونه)لیکنې ته!

((ګرانه! د پښتو د ګرامري اصولو لپاره قاعده داسې ده چې کوم وخت له اسم عام څخه اسم معنی جوړول مراد وي؛ نو د اسم معنی الحاقیه توری (سفکس) د اسم عام پورې یو ځای کوي؛ نو اسم معنی شي.

مثلاً: ورور، تربور او پښتون عام اسمونه دي، ګلوي، ولي او واله؛ الحاقیه یا د سفکس توري دي، ورور؛ یعنې برادر، تربور؛ یعنې عموزاده، پښتون؛ یعنې دارنده پښتو؛ یعنې د غیرت او همت خاوند؛ نو کوم وخت چې ورور، تربور او پښتون څخه د برادری، عمزادګۍ او افغانیت په معنی

اسم جوړوي؛ نو الحاقیه توری ورپورې کوي؛ نو ورورولي، تربرورلي، پښتون ولي؛ یا ورورگلوي، تربرورگلوي ترې جوړه شي.

پښتون گلوي صحیح نه ده؛ همدارنگه کله او د ځینې محاورو په لحاظ د پښتون (واو) لوېږي؛ نو پښتونولي یې وایي او د (واله) په الحاق سره له پښتون څخه پښتواله جوړېږي؛ مگر ورور واله ۱ تربرور واله نه ده صحیح او دلیل یې محاوره او استقراء ده؛ نو په دې اساس پښتونواله له پښتواله څخه ضعیف دی او ضعیف صحت لري.)) (۲۳: ۲۶۷)

(پښتو لیکل او لولول) هم د همدغو لیکنو له جملې څخه ده، په دې لیکنه کې استاد، د نړه پښتو کلمو او همدارنگه له نورو ژبو څخه د راغلو مروجو کلمو د کارونې پر څرنگوالی بحث کوي. دی د دې پلوی دی چې کومې کلمې ساده، اسانه او عام فهمه وي، هغه دې کارول شي، نظر دې ته چې پر سوچه پښتو کلمو ټینګار وشي، خو د ګرامر په برخه کې د پښتو ژبې د خپل ګرامري جوړښت پر کارونې ټینګار کوي.

((اوس هغه وخت راغلی دی چې هم پښتو ولیکو او هم یې ولولو، یعنې په تدریساتو کې یې ننباسو، مگر د پښتو د لیکلو او لولولو لپاره بېلې بېلې مرحلې او مقامونه موجود دي، د هرې مرحلې او مقام تقاضا بېله ده او باید دغه تقاضاګانې یو تر بله ګډې نه شي، ځکه که ګډې شي، نو اصلي هدف چې د پښتو تعمیم او عملي کول دي؛ هغه پاتې او موانع او مشکلات به پیدا شي.

په شعر او شاعرۍ او ادبي مضامینو کې د روزمره محاورې څخه لږ شانې سړی ووځي، دومره ډېر عیب نه حسابېږي، ځکه د شعر او ادب ژبه د عوامو او حجرو له ژبې څخه لږ ډېر فرق کوي، که څه هم خورا ښه شعر او ادب هغه دی چې د فصاحت او بلاغت په اصولو برابر وي او دلته هم

ثقیل، غریب او متهجن لغات او کلمات راوړل ادبي عیب گڼل کېږي، راغلو د تدریس او معارف ژبې ته، دلته اوس زمینه په ډېره ساده، بسیطه او اسانه محاوره قایل یم، هغه عربي، فارسي او هندي لغات او کلمات چې د پښتو په روزمره محاوره کې راگډ شوي او رایج شوي وي او په ژبه او محاوره کې روان خولې ته راځي، د دغو استعمال او اخیستل زه له هغو پښتو لغاتو او محاورو څخه چې تش په قاموسونو کې وجود لري؛ بهتر ګڼم، ځکه چې په دغه مرحله کې چې موږ غواړو چې پښتو عامه، رایجه او مانوسه کړو باید په سهل، اسان او خوزرنگ کې ونښودل شي. ولې که د یوې معما په شکل کې ونښودل شي، نو نفرت او مقاومت به د پښتو د تامین مخه ونیسي او مخصوصاً په دې حال کې چې بره او کوزه پښتونخوا کې فارسي او اردو ژبې له پښتو سره د رقابت کولو په میدان کې ولاړې دي، لیکن په هېڅ صورت سره زما د خبرې معنا دا نه ده چې د پښتو اصلي بڼه او لهجه او ګرامري حدود او مزایا دې پرېښودی شي، د دغو ساتل او تصفیه کول لازم او ضروري دي.

هو د پښتو خاص لغت او لوړې محاورې او ادبي اصطلاحات باید متدرجاً د معارف لوړو صنفو او عالي کورسونو ته د تخصیص او اقتدا په لومړي سر کې له ډېرې ساده ګۍ، بساطت او له مشترکو لغاتو او روزمره محاورې شروع وشي.

زه پوهېږم چې زما د دې نظریې سره به د پښتو ځینې هواخان موافق نه وي، ځکه دوی به وایي چې له ابتدا څخه د خلکو ژبې باید د پښتو په اصلي لغاتو او محاورو وڅوځول شي، دوی وایي: طفل ته چې هر څه وروښودل شي، هغه زده کوي، نو ولې لپاره اوږده کړو، مگر دلته یوه خبره موجوده ده، هغه دا ده چې دا کار د فطرت له اصولو څخه مخالف دی، وګورئ هر طفل چې اول په خبرو راځي، څومره ماته ګوډه، لنډه او

کوتاهه محاوره او ژبه استعمالوي. مور هم چې د ژبې اصلي معلمه ده، الفاظ او کلمات نرموي، پستوي او په خوله کې یې ورکوي، وگورئ د ډوډۍ نه ورته (دودۍ)، د مړۍ څخه ورته (پپه) او د سترگې نه ورته (تگه) جوړه کړي او علی هذاالقیاس...

زه دا خبره بیا کول غواړم چې زما مدعا ژبه کږول نه دي، بلکې په اول سر کې ژبه نرمول او پستول او اسانول، وروسته په تدریج سره خپل اصلي معیار ته رسول دي. یقین لرم چې دا د ژبې د تعلیم او ښودلو اساسي لار ده. د ژبې سوچه کول او په ژبه کې خپشاوره کول، دا هم یو گډ کار دی، مگر دا د تعمیم له مرحلې څخه وروسته دی، هر کله چې ژبه په مکتوبونو، مکتبونو، اخبار، تبلیغ، تدریس، تالیف، تصنیف، شعر او شاعرۍ کې په عام صورت داخله شوه، ورو ورو به خپله د شاعر او ادیب او منتقد په قلم او ژبه، خپل مراحل طی کوي او ساده کېږي، هر کله چې خلک او علما پوه شي چې د قلم اصل کلم دی، نو په خپله ورو ورو قلم پرېږدي او کلم به لیکي، مگر په اوله مرحله کې د قلم په ځای لیکانی څه ضرورت لري، زه نه وایم چې دا کار بد دی، دا یو کار دی، دا دې هم وي، مگر په تعلیمي او تدریسي کتابونو کې دې دستي نه وي، څه لازم دی چې د کاغذ کلیمه وي، موږ د دې پر ځای چغزی ولیکو، په دې مرحله کې چې د پوهنې وزارت د پښتو په تعلیمي پروگرام کې اوس له سره غوره کوي باید دا نظریه چې ما په اختصار سره ولیکله، له نظره ونه غورځوي. ((۲۳: ۲۵۹) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم له نن څخه نیمه پېړۍ وړاندې لیکل شوې، خو ژبپوهنیز او کره کتنیز ارزښت یې اوس هم پر خپل ځای دی، اوس هم موږ له همغې وېرې او ستونزې سره مخامخ یو، لکه نیمه پېړۍ وړاندې چې مخ وو، اوس هم د نړۍ پښتو کلمو په کارونه کې له افراطه او تفریط څخه کار اخلو، نو یوازې له ژبني

پلوه، بلکې له لیکنې پلوه یې هم په لیکلو کې ستونزې لرو، د خادم صیب نظر تر ډېره بریده منځلاری دریځ لري او د پښتو موقعیت یې هم له سیالو ژبو سره په پام کې نیولی دی.

ب- ادبي کره کتنه:

استاد خادم هغه ادبي اثر د ارزښت وړ گڼي چې د کره کتنې یا انتقاد له فلتړه تېر شوی وي، که په ټولنه کې پر یوه اثر نقد نه وي شوی، لیکوال یې خپل اثر ته په لوړ ارزښت قایل وي، یا هم له ناقدینو څخه غواړي چې د ده اثر د ده د خوښې مطابق وارزوي او د خپل اثر عیب په دې ډول له خلکو پټ کړي، نو دا یو ادبي قاچاق دی. دی وایي چې (قاچاق) یوه ترکي کلمه ده چې مانا یې په پټه د شیانو تېرول دي، لکه ځینې سوداگر چې د گمرک له محصولاتو پټ خپل مال تېروي، یانې قاچاق کوي یې، دغسې په دې برخه کې د یوه اثر عیب پټونه هم قاچاق گڼل کېږي، نو ځکه استاد خادم خپلې لیکنې ته (ادبي قاچاق) نوم ورکړی دی، په دې لیکنه کې وایي:

((قاچاق یو ترکي لفظ دی د گریزۍ او پټو تېرولو په معنی، یو تاجر چې وغواړي په خپل تجارتي مال باندې د گمرک قانوني محصول ورته کړي او خپل مال د گمرک له موظفو مامورینو نه پټ وارد کړي، یا یې صادر کاندې، دغې ته قاچاق وایي.

قاچاق یوه اقتصادي او گمرکي اصطلاح ده، خاص په اقتصادیاتو او گمرکي چارو کې مستعملېږي، مگر موږ په یو مناسبت سره غواړو چې په ادبیاتو کې هم دا کلمه مستعمله شي، دغه مناسبت دا دی:

لکه څنگه چې یو تاجر خپل مال په غیر قانوني صورت سره، خلاف د مقرراتو، په غلا تېروي او د خپل شخصي مفاد لپاره قانون او د جماعت نښکینه تر پښو لاندې کوي، ځینې لیکوال هم کټ مټ دغه شان دي.

مثلاً؛ هغه کسان چې غواړي چې خپل قلمي زحمت کښی باندې ځان ته شهرت او دولت حاصل کړي، نو دوی باید لږ شاني دا فداکاری هم وکړي چې په سره سینه سره ځان ته معلومه کړي چې د دوی دا لیکنې، جماعت او ټولنې ته څومره مفیدې دي؟ او د اجتماع متوسط ذوق تر څه حده د دوی د لیکنو طرفدار او تر څه حده ورنه بېزار دي.

دغه طرفداري او بېزاري څه معمولي خبره نه ده، د حسن او قبح، ظرافت او ښه والي، بابیزتوب او بدوالي معیار فقط همدغه شی دی، کوم شیونه او صنایع چې د اجتماع متوسط ذوق ورته ښه ووايي، هغه ښه دی او چې بد ورته ووايي، هغه بد دی او چې هېڅ په کې و نه وایي، هغه هېڅ نه دی.

د اجتماع د متوسط ذوق د معلومولو تله صحیح او اساسي انتقاد دی، هغه وخت چې د یو لیکونکي کوم اثر د انتقاد په تله وتلل شي، نو بیا د هغه د قیمت اندازه معلومېږي، ناقدین چې د صحیح ذوق او کاملو معلوماتو خاوندان وي او په صاف ضمیر سره د جماعت د فایدې لپاره ټول کوي، هغوی حق لري چې د جماعت له متوسط ذوق څخه نمایندګي وکړي.

اوس نو هغه کسان چې په خپل کوم اثر یې د صحیح انتقاد ټول ته په نورو ذرایعو ډبل قیمت غواړي او هېڅکله نه راضي کېږي چې د دوی متاع دې د انصاف په تله د انتقاد په میدان کې وتلل شي، فقط مقصد یې دا دی چې د څو کسو سترګې وتړي او خپل مال گران خرڅ کړي، ټولنې

ته په کې نقص وي اوکه فایده، ایا دا کسان یو قسم قاچاق نه تېروي؟ نو که داسې کارونه په ادبیاتو کې وي، نو بې له (ادبي قاچاق) یې نور څه بللی شو؟)) (۲۳: ۲۳۴)

د ادبي کره کتنیزو لیکنو په لړ کې استاد خادم د پښتو ادبي لیکنو معیار ته کتنه کړې، په دې برخه کې مخکې تر دې چې خبره یوه ادبي متن لیکلو ته ورسېږي، استاد د ژبې پر معیاري کولو او معیاري لیکلو ټینګار کوي. دی وایي که حکومتونه موږ ته هر څومره د ژبې د ودې ټولنې جوړې کړي، خو چې موږ خپله کار و نه کړو، نو ژبه نه معیاري کېږي. دی د ژبې پر سمې املا او انشاء هم ټینګار کوي او دا کار بیا په خپل وار سره د ادبي معیار د رامنځته کېدو سبب ګڼي، استاد خادم (د پښتو ادبي معیار) په نامه لیکنه کې وایي:

((پښتو یوه ژبه ده چې ډېر خلک پرې ګرېږي، لوی تاریخ او لویه سابقه لري، خواره ادبیات او رنگینه موسیقي لري، د ګریمر او فلاوجی د تحقیقاتو په واسطه سره یې ډېرې تاریخي او اجتماعي غوټې پرانیستل کېدې شي. د ډېر لږې لږې نه خلک راځي او دلته پښتو زده کوي او ځي. اوس په چین، جاپان، اتحاد شوروي، امریکا او اروپا کې د پښتو ژبې په واسطه زمونږ ډېر شاګردان دوستان او اشنایان شته.

د دنیا ډېر لوی علماء نن په اتحاد شوروي، امریکا، انگلستان، ناروې، جرمني، فرانس، چین، هندوستان او ډېرو نورو ممالکو کې د پښتو په زده کړه او تحقیقاتو بوخت دي او په شوق سره یې سپړي او لولي یې. ډېر کتابونه پرې لیکل شوي دي او لیکل کېږي ورباندې. د دنیا د ډېرو ممالکو راډیوګانې د پښتو ژبې منظم سرویسونه لري او په پښتو نشریات کوي. د دنیا ډېر ممالک له افغانستانه د پښتو استادان غواړي او په ډېرو

کې اوس هم د پښتو استادان شته، ما ته معلومه ده چې په دنیا کې پښتو ډېر قیمت او اهمیت لري.

زموږ په وطن کې د هرې دورې د حکومت په پروگرام کې د پښتو روزل، لوړول، معیاري کول او علمي او ادبي سټنډرډ ته رسول داخل وو. شهید اعلیحضرت غازي محمد نادر شاه رحمة الله عليه چې د هېواد هرې خوا ته یې پام و، تر ټولو دمخه یې پښتو ته توجه وکړه او انجمنونه او موسسې یې ورته جوړې کړې. اعلیحضرت محمد ظاهر شاه ورته مخصوصه پاملرنه مېنډوله کړه، کورسونه، اخبارونه، مکتبونه، دارالتالیفونه، اکاډیمي او د پښتو د تالیفاتو امتیاز یې منځ ته راوړ.

رښتیا خبره دا ده چې پښتو د نشت نه ډېر لوړ مقام ته ورسېده، خو یو ټکی لا پاتې دی. هغه دا چې د پښتو ادبي معیار سټنډرډ او میزان لا تر اوسه نه دی ټینګ شوی. که څوک ووايي چې معیار نشته، خو معیار شته، مګر دا چې د معیار پروا نه کېږي او د معیار د لوړولو کوښښ نه کېږي، دا یوه موضوع او مسئله ده چې د غور وړ ده.

جوړ شوی معیار ولې ګډ وې شو؟ د معیار ساتنه او حفاظت د چا کار دی؟

لوحې غلطې، عناوین غلط، د مختلفو نشریاتو مختلف ډول لیکنې، یوه کلمه په څو شکله کښل، د یو ترکیب د پاره څو ډوله ګریمر، خام او اوسه سبکونه، ناسره او ناکره املاګانې او انشاګانې، غلطه تالیفات، بدرنګ راګونه او اشعار دا ټول د پښتو دپاره عیب دی.

که پښتانه خپله پښتو نه شي سمولای، رغولای او معیاري کولای، نو دوی د څه کار دي؟ د دې نه لوی، غټ، مهم او ضروري کار څه شی دی؟ زه نه شم کولای چې د دې نه زیات څه ووايم، دا د ټول قام، وطن او

ملت وظیفه ده. علل اسباب او نقایص دې پیدا او رفع کړي. زموږ د ژوند، تاریخ او ثقافت د پاره پښتو مالګه ده. فکر په کار دی، جرګې په کار دي او ژبه سمول ضروري دي، که دا کار سم نه شو، ډېر کارونه به وران پاتې شي (۲۳: ۱۱۶۵)

پورته لیکنه کې که څه هم تر ادبي معیاره پر ژبني سمون او معیار ډېر ټینګار شوی، خو اصلي هدف دا دی، تر هغه چې ژبني معیار او کره والی رامنځته نه شي، نو ادبي معیار خو هېڅکله نه رامنځته کېږي. د دې کار علت دا دی چې ادبیات یو ژبني هنر دی؛ د یوې معیاري ادبي لیکنې رامنځته کېدل په معیاري ژبې پورې اړه لري.

ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه:

په سیاسي او ټولنیزه برخه کې استاد ډېرې داسې لیکنې لري چې د کره کتنې، نیوکې او ګوټنېونې تومنه لري، موږ یې په تېرو برخو کې د ځینو یادونه کړې ده. په دې برخه کې د استاد نورې لیکنې چې تحلیلي بڼه لري، په هغو کې هم د کره کتنې عنصر موجود دی. په سیاسي، ملي او ټولنیزه برخه کې استاد خادم زموږ په ټولنه کې له ډېرو واقعیتونو څخه پرده پورته کړې، له هغې جملې څخه دی د (منافقانو) یادونه هم کوي چې په څو څو ډوله ځان ښودلای شي، دی دې ډول اشخاصو ته ((ملي منافقان)) وایي چې موږ یې په به یوه بل بحث کې یادونه کړې، له تکرار څخه یې ډډه کوو.

خو د ملي منافقانو تر څنګ دی پر یوه بله ملي موضوع هم کره کتنه کوي، انتخابات او انتخاباتي موضوعګانې د هېواد په کچه یوه ملي، ټولنیزه او سیاسي پروسه ګڼل کېږي، خو دا پروسه د رڼاوي او عدالت د نشتوالي له امله هر وخت له سختو نیوکو سره مخ وي، تهدید او تطمیع یا

زور او رشوت په کې زیاتره وخت مطرح وي، استاد خادم چې عملاً هم په یوه انتخاباتي دوره کې له دې ستونزو سره مخ شوی و، نو دې موضوع ته سخت متوجه و او پر دې موضوع یې (په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع) په نامه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې استاد پر ټاکنو کره کتنه کړې، او ویلي یې دي چې په ټاکنو کې د تهدید مخه نیول کېدی شي، خو د تطمیع مخه نیول اسانه کار نه دی، په دې ډول ټاکنو کې هغه څوک بریالی کېږي چې پیسې لري او دا خو څرگنده خبره ده چې پیسې خو پوهو کسانو سره نه شته، نو په دې ډول په اصطلاح ډیموکراسۍ ته لاره اوارېږي. استاد په دې لیکنه کې وایي:

((د ټولو قوانینو او مقرراتو هدف او فایده دا ده چې د خلکو لپاره سپینه لاره جوړه کړي او د خلکو د فعالیت او اجتماعي حرکت لپاره چې د ارتقا پر خوا کېږي لار پرانیزي او مشکلات کم کړي. ځکه که قانون نه وي، سړی نه شي ویلای چې ښه څه دي او بد څه دي؟ دا خو قانون دی چې ښه او بد بېلوي. د بدو مخه نیسي او د ښو لپاره لار خلاصوي.

که قوانین دغه صېغه او نتیجه ونه لري، نو ارتقايي قوانین به نه وي امتناعي به وي. امتناعي قوانین هغه دي چې نواهي په کې ډېر وي او ترغیبي جنبه یې لږه وي.

زمونږ مدعا په انتخاباتو کې ده، د انتخاباتو قانون تازه له تصویب راولټلی دی، دې قانون ښځو او نرو ته په انتخاباتو کې د شمول حق ورکړی دی. موږ دا خبره خو ځله خپرلې ده چې د انتخاباتو مطلب او فلسفه څه ده؟ او ویلي مو دي چې له انتخاباتو څخه مقصد دا دی چې منور، فعال، پوه او وطن پرست خلک وچونل شي او د امورو زمام دغه شان خلکو ته په لاس ورشي، ضمناً په انتخاباتو کې خلک هم ژر تربیه

کېږي، نو په انتخاباتو کې دوه څیزه ډېر ضروري دي، یو دا چې تهدید دې په کې نه وي، بل دا چې تطمیع دې په کې نه وي. خلک دې کاندید کېدو او رایه ورکولو کې کاملاً ازاد وي. زه یقین لرم چې زموږ حکومت به د تهدید مخه ونیسي او څوک به پرې نږدې چې بل وډار کړي او په دې شان یې د کاندید کېدو او یا چا ته د رایې ورکولو مخه ونیسي، مگر د دې بل شي نه چې هغه ((تطمیع)) ده، زه پخپله په ډار کې یم. زموږ په بخوانو قوانینو کې په صراحت سره دا ټکي ذکر و چې په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع منع دي. یعنې دا چې که چا بل د انتخاباتو په وخت کې په ضرر وډاروه یعنې دا چې چا بل ته وویل که ته داسې کوې، یا داسې نه کوې، نو زه به تاسره وگورم، نو بس دا جرم دی او سزا به لري. اوس هم یقین دی چې تهدید به منع شي، خو د تطمیع په باب یعنې دا چې که ته داسې وکړې، دومره پیسې به درکړم، یا دا چې دومره پیسې واخله او رایه په دې ما ته او یا هغو کسانو په لاس ورشي، چې ډېرې پیسې لري، نو په دې حال کې دیموکراسي به وي، خو په نتیجه کې به ارسطو کراسي د دیموکراسي ځای ونیسي، بل لوی ضرر یې دا دی چې خلک به ټول پیسو ته مخه وکړي او په هر شان چې وي حلالې وي، که حرامې خو پیسې به گټي اخلاق او فضیلت به کډه وکړي او چې په کوم ملک کې اخلاق او فضیلت نه وي، نو که هلته هر څومره دولت زیات هم وي، مگر انسان بدحاله او پرېشان وي. د تطمیع او تهدید په صورت کې حق حقدار ته نه رسېږي. عالم، دیندار او اخلاقي کسان هېڅکله ډېرې پیسې نه لري، نو دوی به تل ناکام وي او کامیاب به هغه څوک وي چې د ډېرو کورونه یې وړان کړي وي او خپل یې ودان کړي وي. نه پوهېږم چې په دې مساله چا فکر کړی دی که نه؟)) (۲۴: ۱۲۴۲)

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې د (ازادۍ) له نامه څخه غلطه گټه پورته کوي، هغه د بېباکۍ او لاقیدۍ په مانا اخلي او هر څه یې چې زړه غواړي هغه ترسره کوي. د دوی په فکر ازادي داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي، خو د استاد خادم په نظر ازادي دا مانا نه لري، د هغه په نظر بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی دی، ازادي د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو رفع کولو ته وایي. خادم په دې لیکنه کې ازادي تشریح کوي:

نن ورځ د ازادۍ کلمې د انسانانو په نزد خورا زیات قیمت پیدا کړی دی. څوک په یو مسلک کې ازادي ډېره ویني او هغې خوا ته زغلي او څوک په بل مسلک کې د ازادۍ تکامل ویني او دغه خوا ته اوړي. نن انساني جوامع د ازادۍ د کلمې د تاثیر لاندې په غټو غټو بحرانو مبتلا دي او د ازادۍ د کلمې د اورېدو او د ازادۍ د معشوقې د میندلو او غېږې ته راوستلو په مقابل کې هر قسم فداکاری ته تیار دي.

((مگر دلته ډېر داسې کسان شته چې د ازادۍ په صحیح معنا لا تر اوسه نه دي خبر، ډېر کرته ما داسې خلک لیدلي او په داسې مجلسو کې محشور شوی یم چې له ازادۍ څخه یوه عجیب و غریبه معنا د دوی مغزو ته راځي، دوی چې دا لفظ اوري فوراً د دوی فکر د بېباکۍ او لاقیدۍ خوا ته درومي.

د دوی په فکر ازادي داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي. دا کسان چې ازادي په دغه معنا اخلي، هم ملامت نه دي، ځکه چې ځینې بېباکان ازادي په همدغه معنا خلکو ته ورمجسمه کوي او دا مقدسه کلمه په خپلو ناپاکو اعمالو ملوټه

کوي. تمرد، بد اخلاقي او بېباکي باید د ازادۍ په ذېل کې ونه ښوول شي.

بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی دی. ازادي د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو ارتفاع ته وايي. مثلاً هر انسان طبعاً حر او اصیل دی، کوم وخت چې یو انسان اجباراً په مریي توب ونيول شي او د ده حق سلب شي کوم وخت چې دغه موانع رفع شي، نو وایي چې فلانی ازاد شو.

دغه رنگه کوم وخت چې یو قوم او ملت د خپلواکۍ او استقلال حق لري او څوک دا حق اجباراً سلب کاندې، نو دغه وخت دغه توده غلامه وي، مگر کوم وخت چې خپلې واگې پخپله لاس کې واخلي، نو خلک وایي فلاني قوم ازادي حاصله کړه.

دغه رنگه که یو قام او ملت د ناوړو دودونو، تعصباتو او جهل په دام کې گیر وي، یا یو انسان د یو طبیعي اختیار په ځای کې له خپل اختیار او ازادۍ څخه کار نشي اخیستی او څه موانع موجود وي، نو دغلته سړی ویلی شي چې ازادي نشته. یو عالم یو نویسنده د یو غیر شرعي یا غیر اخلاقي کار په مقابل کې باید علیحده وینا وکولی شي، کوم وخت چې داسې شي کېدای، ازادي ناقصه وي. په قانوني او انتخابي مسایلو کې رایه د هر انسان حق دی، که دا نه اجرا کېږي، نو په دغه وخت کې سړی ویلی شي چې ازادي نشته. په ځینې شخصي کارونو کې سړی ازاد دی، مگر که څوک د چا په شخصي کارو کې مداخله کوي، نو دغه وخت ویل کېږي ((دغلته شخصي ازادي نشته)). انسان په تعلیم، کسب، خوراک او څښلو کې ازاد دی، د تحریر او تقریر ازادي د ازادۍ د مهمو اقسامو څخه حسابېږي چې دا د هر انسان حق دی، په ازادۍ پورې د انسان ټول

مادي او معنوي پېشرفتونه تړلي دي، چېرته چې ازادي نه وي انسان د حیواناتو له درجې نه هم ټیټېږي. علوم، فنون، اختراعات دا ټول د ازادۍ په برکت لاس ته راغلي دي، که ازادي نه وي د انسان څخه یو جامد شي جوړېږي.

هو، ازادي یو محترم شی دی انسانان باید یو د بل د ازادۍ احترام په زړه کې وساتي او د چا د ازادۍ د سلبولو کوشش ونه کاندې. دازادۍ فورمول دا دی چې ((انسان تر هغو پورې ازاد دی چې بل ته یې ضرر نه وي)).

مباش درپي ازار و هرچه خواهی کن
که در طریقت ماغیر ازین گناهی نیست.

هر وخت چې موږ د ازادۍ کلمه استعمالوو، نو هلته زموږ اخلاقي قانون او مذهبي حدود په نظر کې وي. ازادي د اخلاقي او قانوني حدودو سره مخالفت نه لري، بلکې د ازادۍ د پاره دا شیان ضروري دي. آزاد انسان هغه دی چې خپل جایز اعمال یې له ممانعته اجرا کاندې، جایز او ناجایز د قانون، شریعت او اخلاقو په اساس معلومېږي، نو گویا قانون او شریعت له ازادۍ سره کومک کوي او د قانون په ذریعه ازادي حاصلېږي.

اوس نو که څوک چې د قانون، شریعت او اخلاقو په دایره دننه د بل چا حق نه مني او موانع پیدا کوي، لکه موږ چې د بنځو د میراث، ازدواج، تعلیم او حکومت ته په حاضرېدو کې موانع پیدا کوو، یا دغسې نور نو دا ظلم دی او په قران شریف کې راغلي دي چې (الا لمنة الله علی الظالمین)) (ای خدایه موږ ستا له لعنته خلاص کړې). (۲۴: ۱۱۲۲)

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظموونه او شعرونه شته چې په هغو کې دکره کتنې څرک لیدل کېږي، هغه په یوه نظم کې چې (د ځان علاج) نومېږي، پر خپل ځان نیوکه کوي، هغه وایي چې ما کله خپل ځان او جهان سره پرتله کړل، نو تر بهرنۍ نړۍ پر خپل ځان انتقاد ډېر ضروري دی. زما داخلي نړۍ تر هغه ډېره ارته ده چې ما فکر کاوه، هدف یې دا دی چې د هر چا په وجود کې دومره نیمګړتیاوې وي چې دی د بل په وجود کې هغو ته ګوته نیسي، دی وایي، په حقیقت کې دا ټولې نیمګړتیاوې زما په خپل ځان کې دي. بیا د خپل ځان درملنې ته هم ګوته نیسي، له هغې جملې څخه په خپل وجود کې د حسد او کینې کمولو ته ګوته نیسي. د خادم صیب دا نظم، د ده د نورو نظمونو په انډول له هنري پلوه هم قوي دی او مهمه محتوا هم لېږدوي. دا پر خپل ځان باندې د کره کتنې ښه بېلګه ده:

د ځان علاج

((ما د ځان ایینه کې وکاته و ځان ته
 بیامې واوړلې سترګې کل جهان ته
 د خارج د انتقاد نه دا ضرور وه
 چې داخل شم طلسمي ښار پنهان ته
 سرمې کېښودو په دوه زنگنو باندې
 شوم داخله بلۍ ځمکۍ بل اسمان ته
 مجرده حقایق په ژبه راغله
 قوت هومره کله شته زما لسان ته

د ایښې د صفایې له برکته
 وواته سرونه پټ را له عیان ته
 چې په بل کې مې لیدو عکس د ځان و
 تعجب مې راغی نفس د انسان ته
 د ژوندون کنډو کپر چې لیده کېږي
 تخیل و چې مې وکاته ښه شان ته
 ما د ځان له پاره ځان کې علاج وموند
 محتاج نه وم د طیب دارو درمان ته
 د هر رنځ علاج په کې مسیحايي و
 مگر نه د حاسد غشی و کمان ته
 ای خادمه په خدمت نه راضي کېږي
 ورنه تېر شه ځان دې و سپاره سبحان ته))
 (۱۴۴:۱۲)

خادم صیب په یو بل نظم کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې بې
 بنسټه تعمیرونه جوړوي، مانا دا چې یو شی چې هېڅ اساس ونه لري، پر
 هغو باندې زړه تړل د خپل وخت ضایع کول دي. دی پر ټولو هغو خلکو
 کره کتنه او نیوکه کوي چې په خوشې خوشې خبرو او کارونو خپل وخت
 تېروي.

دی وایي چې د یوه مرض درملنه د هغه تر شته دمخه په کار ده،
 کله چې ناروغي د یو چا پر مرگ بدله شي، نو بیا پرې ماتمونه په کار نه
 دي او دا کار هسې د وخت ضایع کول دي، دا نظم ټول پر همدې نیوکو
 او نصیحتونو پایته رسېږي، دلته به ټول نظم ته مراجعه وکړو:

((بې ته د ا به چې تعمیر کا ، کړي کارونه خوشې خوشې
د وړانۍ د پاره کارې ، زحمتونه خوشې خوشې
په خو ورځې ژوندانه کې ، هوښیار زېرمه د محشر کا
غافل تېر په هغه دغه ، کړي عمرونه خوشې خوشې
بلبل جوړه کړله جاله ، ښه مامونه د گل خوا کې
تېر په سم او کوږ کړه چټي ، موسمونو خوشې خوشې
جوړ شي لعل له هغو اوښکو ، چې تویېږي و گوگل ته
چپ شه ای آبشاره مکره ، دا شورونه خوشې خوشې
چې ژوندون لري مې کېږي ، ښه هغه چې با شرف مري
که سپی زر کاله وپایي ، وي کالونه خوشې خوشې
لوړ همت په دام د طمعې ، کې څوک کله شي نیولی
د همدا د پاره مه ږده ، دا دامونه خوشې خوشې
د مرض علاج په کار دی ، څه لا مخکې له شدة ته
پس له مرگه څه په کار دي ، ماتمونه خوشې خوشې
زه د عشق په پیاله مست یم ، محتاج نه یم د شرابو
ساقی ، مه ډکوه مالـه ، دا جامونه خوشې خوشې
چې حاصله خپل مرام کړ ، په قوت د خپلو مټو
څوک دی ناست ، کوي په زړه کې ارمانونه خوشې خوشې
په شهباز سره د شعر به ، تازه د ژوند نغمه کړو
دا رباب د زړه غږېږي ، ډېر عمرونه خوشې خوشې
د فرهاد تېشه په لاس کړه ، که شېرینه معنی غواړي
پراته کله وي ایرو کې ، سره لعلونه خوشې خوشې

چې روان تر او بونه وي، او ژور هم له دریابه
نه پوهېږم ځله وایي دا شعرونه خوشې خوشې
دا نقصان د شعر نه دی، له خپل ذوقه سراغ وکړه
په (خادم) باندې مه وایه، ته متونه خوشې خوشې ((
(۱۵۳:۱۲)

استاد خادم زموږ په ټولنه کې د (سیاست) په عملي خبرې نیوکه
کوي او هغه داسې یو کار گڼي چې په رمز او اشارې ترسره کېږي، خبره
یې پټ په پټه وي:

چې په خوله نه شي، ویل کېدلای
کاری یې په رمزاو په اشارت وي
موری یې پټ ساتي له زوی او لوره
دا سیاست دی، دا سیاست دی.

خادم صیب پر (فاسد حکومت) هم نیوکه لري، دی وایي چې
حکومت د قوم زړه او مرکز دی، باید له فساد پاک وي، کله چې زړه
فاسد او ناروغ شي نو ټول وجود ورسره له منځه ځي یانې دا چې په فاسد
حکومت سره ټول قام له هلاکت سره مخامخېږي:

حکومت زړه دی، د قام مرکز دی
فساد د دې زړه، شخصي غرض دی
چې زړه فاسد شي، بدن مریض شي
هلاک قوم، له دې مرض شي.

استاد خادم پر (بدنیته خلکو) او (بدنیتۍ) هم نیوکه لري، دی وایي هر څوک چې بل ته بدنیت لري، په پای کې خپله په خپل دام کې گیر کېږي.

په څه سختیو، دې زنجیر جوړ کړ
چې مابه تل، ساتې اسیر په کې
د بد نېتۍ دا نتیجه وي کنه
اوس ته خپله شوې، راگیر په کې

استاد خادم (چل جوړول) او چا ته فریب ورکول هم غندي، که څه هم دا یو مشکل کار نه گڼي، خو نتیجه ډېره منفي ده. دی وایي:

چل جوړول، څه ډېر مشکل خونه دي
دا مو کول چې، دا مو حال شولو
افغان د شرم او پېغور شو
د عزت ژوند، ورته محال شولو.

استاد خادم (بدعملونه) لکه، د (چرسو، شرابو او اپینو) کارول، بدعملونه او د استعمار نښې گڼي. او دا په پای کې د یوه قوم د اسارت لامل گڼي، هغه وایي:

د بنمن چې غواړي، یو قام محصور کا
چې څه یې زړه وي، پرې یې مجبور کا
چرس او اپین او، شراب ورسر کا
استعمار دغه، کاني ضرور کا.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

استاد خادم وایي (د قام تباهي) هغه وخت رامنځته کېږي، چې د دولت مشران او د واک ځواک خاوندان یې بې لارې شي، د دوی د دغو فاسقو عملونو په نتیجه کې ټول قام د تباهي خوا ته لار شي:

هلاکت د کوم یو قوم چې خه وخت راشي
د دولت او قوت خلک یې گمراه شي
د گناه فسق و فجور شرم ترې ورک شي
نو د دوی په شامیت ټول قوم تباہ شي.

د استاد خادم انتقادي او کره کتنيزې لیکنې زیاتې دي، خو موږ یې دلته دا څو لیکنې او نظمونه د نورو لیکنو او نظمونو د بېلگو په توگه یاد کړل اولنډه لنډه تبصره مو پرې وکړه.

ښار پالنه

استاد خادم که څه هم په کلي او ولس کې زېږېدلی او رالوی شوی و، لومړنۍ زده کړې یې هم په خپل کلي او ولسي سیمو کې ترسره کړې وې، د کلیوالي ژوند ډېرې خوږې او ترخې تجربې یې درلودلې، خو بیا یې هم له ښاره، ښاري ژوند او عصري ژوند او سمون سره زیاته مینه درلودله. استاد چې کله هم په بېلابېلو کلیوالي سیمو کې زده کړې وکړې، سفرونه یې وکړل او د عمر یوه اوږده برخه یې هلته تېره کړه، نو د کلیوالي او وروسته پاتې سیمو د ژوند کړاوونه او ستونزې ورته ښې معلومې شوې، نو ځکه خو د یوه متمدن ژوندون په لټه کې شو، د خادم فکر او هنر هم دومره په جوش او فوران کې و چې کلیوالي چاپېریال یې د انتشار ظرفیت نه درلود. څومره چې د خادم صیب علم زیاتېده او لیکوالي یې پخېدله، نو له ښار، ښاري ژوند او هلته له کار او روزگار سره د ده اړتیا او لېوالتیا زیاتېدله، کله چې له خپل کلي او ولسوالۍ څخه (جلال اباد ښار) ته راغی او دلته یې د ښوونکي دنده واخیسته نو دلته د ښاري ژوند له لومړیو اړتیاوو او ځانګړتیاوو سره اشنا شو. پېښور او هندوستان ته په تعلیم پسې د سفر پر مهال هم له ښاري ژوند سره اشنا شوی و.

کله چې یې د کندهار په ادبي انجمن کې دنده واخیسته او بیا د (طلوع افغان) مسول مدیر شو، نور نو د وظیفوي مکلفیت له مخې مجبور شو چې په ښار کې ژوند اختیار کړي او کله چې له کندهاره کابل ته راغی، نو دلته یې دایمي دنده شوه، نو بیا له جلال اباد کابل ته په کډه شو او دلته یې دایمي ژوند اختیار کړ. خادم په کابل کې ځان ته کور اور جوړ کړ او هغه سیمه چې دی په کې اوسېده هغه یې په (خادم مېنه)

ونوموله. خادم صیب دا مهال د ښار وړتیاوې لاسپې تشخیص کړې او په ښار کې د ملکیت، کور او ځای ځایګي له دایمي اخیستلو سره یې لېوالتیا وښودله.

نه یوازې خپله یې د دې کار لپاره هڅه وکړه، بلکې نور یې هم وهڅول چې کابل کې کور، هتې او ځمکې واخلي. له دې کار څخه د خادم یو هدف دا و چې پښتانه به له کلیوالي ژوند څخه ښار ته راشي، دلته به متمدن شي او ددې ترڅنګ به د ملکیت خاوندان هم شي.

ښار کې ژوند کول د وخت په تېرېدو سره خادم ته پر یوې اړتیا بدل شول او نور یې هم دېته وهڅول چې کابل کې مېشته شي، سره له دې چې له ژبني پلوه د کابل چاپېریال یو شمېر پښتنو ته په زیان تمامېده؛ هغوی په کې خپله ژبه هېروله او خادم هم پر دې حالت اندېښنه ښودله، خو ددې ترڅنګ د ښار ګټې تر زیانونو زیاتې وې. خادم صیب چې کله هم په کندهار، کابل او ننگرهار کې دېلابېلو خپرونو مسول مدیر و، نو دا مهال یې د دې ښارونو په باب ګڼ شمېر لیکنې خپرې کړې دي. دا لیکنې اکثره خبري او ژورنالیستیکه بڼه لري چې د هغه وخت د ښارونو د رغونې، نوې جوړونې او بیا جوړونې، ستونزې او پرمختیاوې انځوروي. د دې ترڅنګ خادم صیب د ښاري ژوند په هکله نورې لیکنې هم کړې دي چې د ښاري ژوند اړتیا په ګوته کوي. دلته به لومړی ددې ډول لیکنو عنوانونه یاد کړو او بیا به یې د ځینو پر څرنگوالي هم لږه رڼا واچوو: ((ننگرهار، د ننگرهار منظره، لوګر، د گردېز جغرافیه، مدنیت او موږ، د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار، کلیو او دیهاتو ته د ډاک نظام، راه ها، معابر و سرک ها، هدايت تعمیر (نوی ښار) در لغمان، ریشخوړ یا غازي اباد، د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار، سرک گلېهار و سروبی، د تنګي غارو د سړک په باب نوی تصمیم، جلال

آباد و موضوع برق ان، د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳ل) کال پروگرام، د قندهار د ښاروالۍ انتخابات، د بلدیې انتخابات شروع کېږي، د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نایب الحکومه بیانیه، د ۵۰ ورځو د کار راپور، په ۲۹ ولایتونو کې د مملکت وېش، د جلال آباد ښار یې اصوله دی، د جلال آباد ښاروالۍ انتخابات، د زاره ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟، د ښار په احاطه کې خشت مالي، د جلال آباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې د ده تعهد، عصري ښارونه او ارزانه کورونه، کابل د څلورو بین المللي لارو په منځ کې، کابل د خوشبویۍ په دریاب کې لامبو وهي، له ښاریانو ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظیفه ده، د کابل د ښار ننتظیفات)) او ځینې نورې لیکنې.

په نظم کې (تهذیب، تمدن، ننگرهار) او ځینې نور نظمونه

دلته غواړو د خادم صیب پر دې ډول لیکنو چې ښار، ښار جوړونې او ښارپالنې ته ځانگړې شوي، یو څو یې د بېلگې په توگه راوړو او لنډه لنډه تبصره هم پرې ولرو:

خادم صیب د (مدنیت او موږ) په نامه یوه لیکنه لري، په دې لیکنه کې یې مدنیت، مدینه یا ښار له لغوي پلوه هم شنلې او له محتوایي پلوه هم دی په دې نظر دی چې هر څومره چې یو فرد له خپل فردي ژوند څخه ټولنیز او ښاري ژوند ته لاره پیدا کړي، تجربه او پوهه یې زیاتېږي. دی د ساري په توگه یو کلیوالي او ښاري شخص سره پرتله کوي چې طبعاً یې په علم او مهارت کې ډېر توپیر لیدل کېږي، خو که همداکلیوال شخص څه موده وروسته ښار ته لاړ شي او هلته وخت تېر کړي، نو علم یې بروز کوي او ډېره نوره پوهه زده کوي، دی وایي چې دا ټول د مدنیت او ښاروالۍ برکت دی، دی په دې نظر دی چې په ښار کې ځکه

علم زیات دی، چې دلته د کلونو په اوږدو کې د گڼو انسانانو تجربې راټولې شوي دي. نو خادم ځکه ښاري ژوند گټور بولي، خو د مدنیت او مدني له نامه څخه ناوړه گټه اخیستونکي هم ښه نه گڼي، خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((د مدنیت کلمې نن ورځ په دنیا کې له حده زیات اهمیت موندلی دی، د دنیا ټول افراد، جوامع او ملل همدا کوښښ کوي چې مدني وبلل شي، هېڅ فرد او هېڅ جامعه دې ته تیاره نه ده چې د غیر مدني (شار) نوم په ځان قبول کړي!

نن ورځ چا ته شار (غیر مدني) ویل دومره زور ورکوي، لکه لږه موده مخکې به چې کافر یا د بې دینه کرغېړن لقب خلکو بد منلو، که څه هم شکر دی، نن هم په دنیا کې د دین او خصوصاً د اسلام د دین پیروان او عقیدتمندان شته دي، لېکن زما وینا ډاکثریت او نورې دنیا په لحاظ ده!

هو؛ د مدنیت، کلمې د نن ورځې وگړو په زړه او دماغ داسې طلسم کړی دی چې دوی هر څه د لاسه ورکولی شي، مگر دغه ښکلی معشوقه له لاسه نه شي ورکولی!

لکه د تېرو ورځو انسان به چې د نورو قسم قسم اشیاءو او مفوماتو په مینه کې سر ورکولو او د زړه په شوق سره به یې د حیات قرباني کوله، دغه رنگ نښی انسان د دغه مفهوم په مینه او محبت کې داسې فاني دی چې اډو پته یې نه لگي او د دغه دلفریبه مفهوم په حمایت کې د ځان، مال او هر څه نه تېر دی!

دا خو د دې کلمې عام مقبولیت او محبوبیت دی چې که یو قوي جماعت یا ملت وغواړي چې ځان ته د اغا لقب حاصل کړي او خپل تسلط او اقتدار په بل چا ومني او په دغه شان سره د بل وطن د اقتصادي

ثروتی منابعو څخه استفاده وکړي او وړ یا غلامان ځان ته پیدا کړي، نو پرته له دې هېڅ چاره نه شته چې ووايي موږ مدني یو او دغه قام غیر مدني یا ښار دی او موږ غواړو چې دوی ته مدنیت وښیو!!!

نن ورځ د دنیا لویې لویې هنګامې او ډېر ډېر نهضتونه د دغه کلمې د نفسي اثر په واسطه سره تړلي دي چې د ټولو بیان زه دلته نه شم کولی، البته بې مبالغې به وي، که ووايم چې د انساني ټولنې د سمندر مد و جزر د دې بسیطې کلمې د جذب او راښکودنې په ذریعه دی!!!

نو راځئ چې دغه کلمه لږ شاني سره وښیندو او ویې سپړو وگورو چې په دې کې څه دي او ولې یې دومره ډېر اهمیت موندلی دی؟! یو شاعر وایي:

((د خلکو خولې د خدای نغاره ده))

هر شی چې دومره عمومیت او محبوبیت ومومي، هغې ته په معمولي سترګه کتل د انسان په خپل حماقت او ناپوهۍ محمولېږي، نو ښه مدنیت، یعنې څه؟

مدنیت: شهریت، ښاروالي دا درې واړه کلمې یوه معنی لري، یعنې ښار ته منسوبدل، مدینه او شهر وایي ښار ته. مدني، شهري، یعنې د ښار سړی.

دلته یوه بله کلمه هم شته چې اکثره د مدنیت سره یو ځای خولې ته راځي، څه؟

(تهذيب) د تهذيب معنی ده، شایستگی او (بنکلیتوب).

اکثره ویلی شي، مدني او مهذب سړی دی، یا هېڅ تهذيب او مدنیت نه لري، یا مثلاً: د اروپا تهذيب او مدنیت، اوسنی تهذيب او مدنیت دی.

دا دواړه کلمې سره په معنی کې بېخي نږدې دي، مگر څه لږ فرق چې لري، هغه دا دی چې مدنیت په عمراني، معاشرتي او اجتماعي امورو ډېر اطلاق کېږي او تهذيب په علمي اخلاقي او ادبي شئونو زیات اطلاق کېدی شي!

کله داسې هم کېږي چې یوه کلمه د بلې په ځای مستعمله شي! او یوه د دواړو معنی ورکړي، ځکه چې کوم فرق چې موږ بیان کړو، دا اعتباري فرق دی، په خارج او د ذهن نه د باندې دنیا کې مدنیت او تهذيب لازم او ملزوم لیدل کېږي، د ښار خلک مهذوب وي، یا مهذب خلک په ښار کې وي!

اوس نو خبره دا ده چې د تهذيب او مدنیت په کلماتو انسان څنگه شیدا دی؟

د حکماوو او پوهانو رایه ده چې ((د انساني فرد ټوله پوهه او کمالات د جماعت د احسان مرهون دی، که دی د جماعت او ماحول نه زده کړه ونه کړي، نو دی هم د نورو حیواناتو په شان یو حیوان دی.))

هوبسیارانو تحقیق ته رسولې ده چې انسان په اول سر کې د کور کهول، کلي او ښار نه نا اشنا و، نو ځکه دی د علم فن، اخلاقو او شایستګۍ نه عار و او ژوند یې کټ مټ د نورو حیواناتو په شان و، د قرنو او د عمرو په تېرېدو او د ډېرو پېړیو د اووښتو راووښتو په سبب یې د خپل همجنس سره وپېژندل او د یو تر بله فعل و انفعال او کسب د اکتساب په برکت د نن ورځې طلايي عصر ته راووت.

وايي چې د انسان د هغه حال نه دې حال ته انتقال په همدومره موده کې شوی دی، لکه په څومره کې چې د هماليه دا ایورسټ څوکه چې د ځمکې د سطحې سره برابره وه او معمولي باد و باران په ذریعه ترې نوره ځمکه وبهول او یوړلی شوه او دغه غر په دغه عظمت او لویۍ سره تشکیل شو.

وايي چې که انسان اوس هم د جماعت نه وایستل شي او د انسانانو نه لرې په کوم ځنګل کې لوی شي، نو بیا به هم د حیواناتو څخه یو حیوان وي.

دا خبره موږ ته ډېره بعیده معلومېږي، لېکن د دې تجربه زموږ په مخ کې پرته ده، راحۍ یو د ښار او یو د لېرو او ځانته کلو یو سړی به سره کېنو او وبه گورو چې د دوی په افکارو، احساساتو او تعلقاتو کې سره څومره فرق دی، د دېنه موږ هغه حالت قیاسولی شو چې انسان بېخي د انساني ټولنې نه وتلی لوی شوی وي!

هو؛ دا هم موږوینو چې د کلو او اطرافو سړی لږه موده په ښار او ټولنه کې واوسېږي، د هغه ټول استعدادونه بروز کوي او د کم استعداده ښاریانو نه وړاندې پل ږدي!

نو گویا د نن ورځې ټول هغه څه چې انسان ورباندې دا فخر کوي چې:

برخیز که ادم راهنگام نمود امد
این مشته غباری را انجم بسجود امد

د مدنیت، گډون او ښاروالي په برکت سره دی.

د نن ورځې ټول علوم، فنون، حکمت، فلسفه محیر العقول

ایجادونه او اختراعات، لوی جمعیتونه او تشکیلات، حسن او شایستگی، ادبیات او مستظرفه صنایع دا واړه د دغه چینې نه راوتلی دی چې (مدنیت) یې بولي، نو د مدنیت کلمه د انسانیت ټول محتویات په غېږ کې نیسي او دا معلومه ده چې سړی رومبی انسان کېږي او وروسته متمدن کېدی شي.

پخوا که هر څه وو هغه به وو، لېکن نن ورځ د مدنیت دا معنی نه ده چې سړی دې ضرور په تنگو، تېرو کوټو او متعفنو کوڅو کې اوسي، د فطرت د ټولو مظاهرو د تماشې نه دې بې نصیبه وي، اشیاو ته دې گوري، که څه هم یې ونه ویني، خبرې دې اوري، که څه هم فکر پرې ونه کړي، بلکې د مدنیت معنی دا ده، لکه څه رنگ چې په ښار کې د کتلو، لیدلو، اورېدلو او غوږ باسلو ذریعې ډېرې وي، سړی کولی شي چې په لږه موده کې ډېرې تجربې وکړي او ډېر څه زده کړي، عالم، صنعت کار، کتاب، اخبار او نور د زده کړې اسباب مهیا وي، هر رقم شی او هر رقم خلک موجود وي، دا نه کېږي چې یو معمولي شي ته د سړي لوی کار بند پاتې شي او په دې واسطه سره هر استعداد او فطرت چې سړی یې لري ښکاره کولی یې شي! دغه رنگ که یو سړی په کلو کې اوسېږي او هغه ته دغه ټول وسایل ورسېږي او په لاس ورشي، نو دا سړی مدني دی او دغه کلی، کلی نه دی، بلکې ښار دی.

نن ورځ د مدنیت د تعمیم او انتشار لپاره ښه ښه اسبابونه او ډېر ډېر ذرایع پیدا شوي:

سرکونه، موټرونه، گاډي، رېلونه، ټلېفونونه، تلگرافونه راډیو گاني، ډاگخاني، برق، اخبارونه، مجلې، کتابخانې، ښارونه، هوټلونه، مسجدونه،

شفاخانې، مکتبونه، دارالعلومونه، انجمنونه، بانکونه، شرکتونه، صنعت گاهونه، مېلې، سینماگانې، تفریح گاهونه او داسې نور...

دا ټول د مدنیت لوازم او د انسان د استعداد د بروز او عقلي انکشاف لپاره ممد او معاون شیان دي. د دغه ذرایعو په واسطه د خلکو په منځ کې د ناستې ولاړې او د افکارو د تبادلې موقعه پیدا کېږي، سوء تفاهم او تباعد په میل او اشنایي بدلېږي، خلکو ته د تجربو، زده کړې او معلوماتو حاصلولو زمینه تیارېږي او په اخره کې په ټولو اذهانو کې یوه نظریه او په ټولو طبایعو کې یو کولتور محکمېږي.

جگړې، جنګونه په اتفاق او مشوره تبدیلېږي او د توحید ملي نقطه لاس ته راځي.

د ټولو حکومتونو اوله وظیفه دا ده چې په مملکت کې مدنیت عام او ملت مدني کاندې، خکه چې تهذیب او مدنیت د ټولو خوبو سر دی او شاروالی او یاغیتوب د ټولو معایبو بېخ دی!!!

دلته نورې ډېر خبرې د مدنیت په اقسامو او وېش (لکه مادي او روحاني) او د ده په انتقالاتو او تحولاتو او ځینې معایبو کې شته چې د بحث د اوږدېدلو له وېرې یې نه شو لیکلی.

زموږ گران وطن هم پخوا ډېر مدنیتونه لیدلي دي: بلخ، بامیان، هېده، گندارا، بُست، هرات، غور، غزني په منځنیو پېړیو کې د ایشیا د منځ تجارتي، صنعتي او علمي مرکزونه وو، مدنیت زموږ د پلرونو پاتې میراث دی.)) (۲۳: ۴۴۹-۴۵۰)

په تېره لیکنه کې استاد خادم د ښار، مدنیت او تهذیب پر تعریف او څرنگوالي بحث کړی و، د هغه گټې یې مشخصې کړې وې، خو خادم صیب خپلو ښارونو ته هم فکر وړی دی، دکابل ښار پر وضعیت اندېښنه څرگندوي او وایي چې دا د ډېر افسوس ځای دی چې د کابل ښار په بېلابېلو برخو کې (خشت مالي) کېږي. دې کار د کابل ښار ښکلا ته ډېر زیان اړولی دی. دی په دې اړه یوه لیکنه لري، د لیکنې نوم دی (د ښار په احاطه کې خشت مالي). دی په دې لیکنه کې د کابل ښار عیني واقعیتونو ته اشاره کوي؛ هغه ځایونه په گوته کوي چې خښتې په کې وهل کېږي، ځمکې یې ژورې کړي او ښار یې سخت بدرنگه کړی دی. دی د مثال په توګه دکابل دهمزنگ سیمه او ځینې نورې سیمې یادوي، چې خشت مالانو سختې بدرنگه کړي دي. دی نه یوازې دکابل ښار پر حال افسوس ښکاره کوي او وایي چې د هېواد په ځینو نورو ښارونو کې هم دا حال دی، خادم صیب هغه مینه چې له ښار او ښار پالنې سره لري، دڅښتو دجوړولو، پخولو او د ښار د صفایۍ لپاره موثر وړاندیزونه لري چې په دې لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. ښه به وي چې دا لیکنه د ښار او ښار پالنې په باب د خادم د یوه نظر په توګه تر پایه ولولو:

((څښتې د هر ښار ضرورت دی. ښارونه څښتو ته اړتیا لري، خو دلته کومه خبره چې ډېره مهمه او د یاد وړ ده، هغه دا ده چې باید څښتې چېرته او څنګه واچول شي؟ ایا په هر ځای کې چې د هر چا خوښه شوه څښتې به اچوي، داش به دروي او خپل کار به کوي؟ او که نه ځینې ځایونه د څښتو اچولو د پاره مساعد نه وي او څښتې اچول د ښار په ضرر تمامېږي؟

په کوم ځای کې چې خښتې اچول کېږي، نو ایا دا هم اصول او اسلوب باید ولري او که نه، یوه ځمکه چې د خښت مالانو لاس ته ورغله، نو چې څومره یې گنده کولای او خرابولای شي، نو اختیار لري؟

زمونږ د پایتخت کابل په حال افسوس په کار دی، علاوه له نورو ډېرو خبرو څخه چې د سړي ورباندې افسوس راځي، د بېځایه او هر ځای خښتو اچولو څخه کابل ته سخت تاوان رسېدلی او متوجه دی، یوازې د کابل ښار نه دی څومره ښارونه چې ما لیدلي دي، لکه جلال اباد، کندهار، پروان، هرات او داسې نور دا ټول خشت مالانو بد وضعه کړي دي. د ښارونو په نږدې احاطه او هغسې ځایونو کې چې د ښار د نقشې لاندې وي، باید قطعاً خښتې وانه چول شي او که څوک خښتې اچوي چې خاوره یې زیاته وي او کمول غواړي او بیا هم چې خښتې اچول کېږي، باید د مهندس د اجازې او نگرانۍ لاندې وي چې ځمکه هغومره ژوره او کنده نشي چې د سبا له استفادې ووهي.

مثلاً په سیاه سنگ (توره تیږه) کې چې اوس د ښار نقشه روانه ده تطبیقېږي، خشت مالانو دومره لویې لویې کندی ایستلي دي چې که ښاروالي وغواړي چې ډکې یې کړي، نو څنگه به یې ډکوي؟ او که نه یې ډکوي نو د ښار په منځ کې به کندی جوړې وي چې مردارې اوبه، غلاظتونه او ناولتیاوې به په کې پرتې وي او بدبويي به یې پورته کېږي. که په اوله کې دا فکر شوی وای چې دلته خشت مالي نه وای پرېښودل شوې، یا چا دا مراقبت کړی وای چې جگه ځمکه دومره ټیټه کړی شوې وای چې د نورې سره برابره شوې وای او بېځایه کندی نه وای پرېښودل شوې، نو اوس به د ښار په نقشه کې گاټه او خرڅ نه پېښېدای.

همدغه شان بېخایه او بې ترتیبه خشت مالي د کابل د ښار په هره خوا کې روانه ده، اجرا کېږي، مگر هېڅوک د دې بد کار مخه نه نیسي. خشت مالي باید په داسې ځای کې وشي چې یا کومه غونډۍ وي، هوارول غواړي، لکه د بلخه تپه یا جگه ځمکه وي تیتول غواړي، لکه د پوستین د وزانو شا ته ځمکې، خو په هېڅ صورت باید د ښار په احاطه کې داسې کندی او چقوري ګان جوړ نه شي چې ډکول یې مشکل وي او د غلاظتونو مرکزونه شي.

پخوا چې هر څه شوي دي، هغه خو شوي دي، لېکن اوس که دې کار ته پام نه کېږي، زموږ ټول ښارونه به بد وضعه او بد قواره شي. بله خبره دا ده چې د خښتو مراقبت دې هم وشي، کومې خښتې چې پخې نه وي او نیم پخته وي، باید ښاروالي یې مخه ونیسي او په تعمیرونو کې دې یې لګول بند کړي شي، چې څو ښې او پخې خښتې رواج شي. پخې خښتې داسې وي لکه د پېښور د ښار، که څوک ورشي وګوري ور معلومه به شي چې پخې خښتې څنګه وي؟ په دې باب باید موظف اشخاص توجه وکړي.)) (۱۱۸۹:۲۴)

خادم صیب دا لیکنه له نن څخه نږدې شپږ لسيزې وړاندې کړې ده، خو د افسوس ځای دا دی چې نن هم د هېواد ښارونه له هغې جملې کابل هغه ایډیال حالت ته نه دی رسېدلی چې د خادم صیب او د دې وطن د نورو خادمانو هیله وه. کابل یو وخت تنظیمي جګړو پسې خراب کړ، هر ځای کې کنډو کېږي جوړې شوې او د ښار اکثره واټونه د خاورو ډبرو ونیو. د (۱۳۷۲ل) کال په بهیر کې چې د کابل میوند واټ له خاورو سره برابر شوی و، د همدې خاورو له ډبرو څخه خلکو د خښتو جوړولو لپاره کار اخیسته او د میوند واټ په عمومي سړک یې ایښودلې، تر (۱۳۸۱ل) کال وروسته د کابل ښار پر بیا جوړونې پیل وشو، ښار کې ډېره

ابادي وشوه، خو بې پلانه ابادي هم تر حده زیاته ترسره شوه. ښار بې نقشي وده وکړه. اوس کابل ښار د هوا د خرابوالي له خطر سره مخ دی، اوونۍ کې یوه ورځ رخصتي د هوا د ککړتیا له امله زیاته شوه، اوس کابل د نړۍ په هغو لسو ښارونو کې راځي چې ډېره چټله هوا لري.

استاد خادم صیب بیا په کابل ښار کې د خښتو وهلو تر اندېښنې پورته د عصري ښارونو او ارزانه کورونو ایډیال حالت فکر هم کوي، ښکلي او ایډیال ښارونه تعریفوي او د ارزانه او صحي کورونو ضرورت تشریح کوي. (عصري ښارونه او ارزانه کورونه) په نوم لیکنه کوي، په لومړۍ برخه کې خپل ایډیال ښارونه تشریح کوي او بیا هغې پروژې ته گوته نیسي چې د وخت حکومت په کابل ښار کې د عصري او صحي کورونو لپاره په نظر کې نیولې ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((ښار د کورونو داسې مجموعې ته وایي چې د خلکو اکثر حوايج په کې پوره کېږي، کلی هم د کورونو مجموعه وي، خو هلته زیات حوايج نه پوره کېږي او خلک د خپلو اړتیاوو د پوره کولو لپاره ښارونو ته ځي، خو د نن ورځې په ښارونو کې یو څو شرطونه نور هم زیات شوي دي، نو سړی باید د ښار تعریف داسې وکړي: ښار د کورونو هغې مجموعې ته وایي چې په مشترکو اجتماعي سیستمونو یو پر بل تړل شوی وي، مثلاً د دوی تر منځ د اوبو د رسولو سیستم، د تسخین او تبرید سیستم، د تنویر سیستم، د تنظیفاتو سیستم، د سپورت د میدانونو سیستم، د عمومي باغونو او تفریح گانو سیستم، د دوکانونو منډیې گانو او صنایعو انتظام، د خوراکي موادو، شفاخانو، مکتبونو، مساجدو او داسې نورو انتظامونه یې یو تر بله شریک وي، نو بس دا ښار دی.

او که کورونه په داسې ترتیب وي چې هر کور ځانته احاطه ولري. ځانته باغچه ولري ځانته کوهي یا نل ولري، د سړو او تودو اوبو په خپله ذمه وار وي. اوبه په صحي توګه برابرول د ده خپل کار وي. کوچنیان او ځوانان یې که په خپل کور او صحرا کې لوبې ونه کړي، بل ځای نه لري. یو کور وي او ښه بده یې په خپله ذمه وي. که په خپله غوا ونه ساتي د شودو درک نه وي. که وي هغه د صحت لپاره برابرې نه وي. که کور او کور شاوخوا په خپله پاکه او ستره نه کړي، کوم انتظام نه وي چې غم یې وخوري، نو بس داسې کورونه که څه هم زرګونه سره خوا په خوا پراته وي، دغه ښار نه دی او نه پرې د عصري ښار اطلاق کېدی شي، لکه زموږ د نوي ښار کورونه، کارټې او داسې نور دا دیهات دي. له یو څه مودې څخه دولت ته دا فکر پیدا شوی دی چې په منظم او عصري ډول ښاري یونټونه جوړ کړي. دغسې یونټونه لږ ځای نیسي. کورونه یې کمصرفه اقتصادي، مجتمع او د ټولو عصري ضروریاتو له لحاظه مکمل وي. لومړنۍ نقشه واپول شوه او دغه دی دوه درې ورځې مخکې په دغه احاطه کې یو سلو څلوېښت کسانو ته د کورونو ځمکې وسپارل شوې. وایي چې دولت پس له فکر او تدبیر څخه د کم مصرفه عصري کورونو یو زرو سل لمبرونه د سیاسنگ په سیمه کې وټاکل او څه برخه یې خلکو ته ورکړی شوه او نور هم مستحقینو ته ورکول کېږي. د کورونو نقشه داسې جوړه شوې ده چې ټولو کورونو ته د څښلو اوبه ورسول شي او هر کور باید پوره لمر او رڼا ولري.

دولت دا خبره فیصله کړې ده چې د خلکو سره د کورونو په جوړولو کې مرسته او کومک وکړي. په همدغه لحاظ په نظر کې دي چې په دغه ځای کې د نجاری یوه فابریکه ودرول شي چې د ودانیو سامانونه خلکو ته تهیه کړي. همدارنګه دغلته یوه تعمیراتي کومپټه هم موظفه

شوپده چې خلکو ته لارښوونه وکړي. وايي چې دغه سیمه سینما، د کوچنیانو پارکونه، غذایی مارکېټونه، ښوونځۍ، جوماتونه او داسې نور لري. د کور یوه لمبر قیمت چې (۱۳۴) مربع متره کېږي (۱۷۱۵۰ فغانۍ) ټاکل شوی دی. موږ داسې فکر کوو چې دغه سیستم د عصري کورونو او عصري ښارونو لپاره خورا ښه سیستم دی. باید تعمیم شي او په دغه شان د بې کورۍ او غیر صحي کورونو خاتمه وشي. (۲۴: ۱۲۲۲)

استاد خادم پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د تمدن، کلتور او ښاروالۍ گټې تشریح کړي او د (تهذیب) په نامه یوه څلوریزه کې خپل زوی ته نصیحت کوي: د تمدن لمن ونیسه چې همدا د سړیتوب لاره ده:

ته‌ه‌ذیب کولتور او تمدن بویه
سړۍ، سړۍ شي له خپله خویه
همدا ه‌څوب دی، په پښتو ژبه
چې پرې یې نږدې ښاغلیه زویه.

په یوه بله څلوریزه کې تمدن ته هم اشاره کوي، یوازې فزیکي ابادي تمدن نه گڼي تمدن لږ نور هم تشریح کوي سپېڅلی روح او پاک کارونه، د فزیکي تمدن ترڅنګ د معنوي تمدن ارکان گڼي، اوسنیو پوهانو هم تمدن او کلتور د انسان د مادي او معنوي پانگې مجموعه گڼلې، خادم صیب هم د (تمدن) په نامه څلوریزه کې دې موضوع ته نفوټه کړې ده:

تمدن کله د ښار کوڅې دي
ساز او سامان او مال او پیسې دي
ښاغلی روح او سپېڅلې چارې
په دې دوه توکده د ژوند نقشي دي.

پر پورتنیو لیکنو سربېره چې موږ پر لنډه لنډه تبصره وکړه، خادم صیب نورې دا ډول لیکنې هم لري چې د ځینو نومونه مو د دې لیکنې په پیل کې یاد کړل، خو د هغوی تر څنګ د تمدن، ښارپالنې او کلتور پالنې په باب د خادم صیب نورې لیکنې هم شته چې پر ټولو بحث ددې لیکنې له زغمه پورته کېږي. په وروستۍ جمله کې ویلای شو چې خادم په پښتنو لیکوالو کې داسې یو لیکوال و چې ښار، تمدن او ترقۍ سره یې زیاته مینه وه او په لیکنو کې یې د دې مینې ځلا له ورايه ښکاره کېږي.

د فلسفي افکارو روزنه

استاد خادم له کوچنیتوبه یو متجسس انسان و، ده د طبیعت په هره برخه کې پلټنه کوله، د انسان په لاس جوړ شویو شیانو، لکه موټر، اورگاړی، توپک او نورو ته به هم ډېر ځیر و، په کور، کلي کې به له لویانو او مدرسه کې به یې له استاد څخه ډول ډول پوښتنې کولې، ان له پوښتنو څخه به یې هم خلک په تنگ وو. د بېلابېلو مسایلو په باب پوښتنې او د طبیعت پر رازونو باندې د ځان پوهول د فلسفې یوه برخه ده. خادم صیب کې دا فلسفي ماده په طبیعي ډول پرته وه. څومره چې دی فکري بلوغ ته رسېده، دې مادې خپل ځان ښوده. کله چې استاد خادم د لیکوالۍ لومړي گامونه پورته کړل او د مطالعې ساحه یې پراخه شوه، نو د (رابندرانات ټاگور او علامه اقبال) اثار یې ولوستل له هغو څخه سخت متاثره شوه، د اقبال انساني او اسلامي فلسفې پرې سخت تاثیر وکړ. د وخت په تېرېدو سره استاد خادم گڼ شمېر فلسفي افکار راخپل کړل او خپله طبیعي فلسفي تومنه یې هم ورسره ملگرې کړه. په نتیجه کې یې گڼ شمېر لیکنې وکړې او همدارنگه د (نبوغ او عبقریت) په نامه یې یو مستقل فلسفي اثر هم ولیکه. پر دې اثر زموږ د هېواد نامتو لیکوالو خپل نظریات لیکلي او دا یې په پښتو کې په ټولیز ډول یو غوره فلسفي اثر بللی دی. د دې فلسفي اثر یوه ځانگړنه په دې کې ده چې تر ډېره حده په خپله د استاد خادم د افکارو زېږنده ده. ښاغلو (محمد قدیر تره کي، غلام جېلاني جلالی، دوکتور حفیظ الله ناصري او سید بهاو الدین مجروح) پر دې اثر سريزې او یادښتونه لیکلي دي. په دې اثر کې (ایا له نبوغه انکار کېدی شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، د اجتماع

عصر او نبوغ، یوه لویه اشتباه، فلسفه او ساینس، ایا چنگېز خان نابغه و، د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نبوغ نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستنه، یو نابغه هلک، ملاحظات، د شلمې پېړۍ نابغه او د نبوغ مخالفت) بېلابېلې لیکنې خوندي شوي دي. په (نوې ژوندون، خیالي دنیا او نوې رڼا) کې هم په ځینو برخو کې فلسفي ماده لیدل کېږي. پر (نبوغ او عبقریت) سربېره استاد خادم گڼ شمېر داسې لیکنې او ځینې ژباړې هم کړي چې هغه هم فلسفي افکار یا فلسفي رنگ لري. چې دلته یې د سرلیکونو یادونه کوو: (د ژوندانه درې لارې، د ستورو دنیا، طلسمي ښار، د ژوندانه مقصد، د ارتقا حس، حیات او مهات، د نویو انکشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت، د نبوغ اساسي لارې، اتفاق او اختلاف، دیانت او روحانیت، انسانیت او حیوانیت، انسان او فاضل ملکات، ژوند څه شی دی؟، سعادت په څه کې دی، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) او ځینې نورې لیکنې چې ځینې دا ډول لیکنې یې په ځانگړو اثارو او ځینې نورې یې په جلا جلا ډول خپرې کړې دي.

نظم کې یې (د عروج رمز، انسان او کاینات) او ځینې نور نظمونه فلسفي مفاهیم لري.

د نبوغ او فلسفې په برخه کې د خادم راټول او منسجم اثر هماغه د (نبوغ او عبقریت) اثر دی چې همدا فلسفي افکار په کې راټول شوي. په دې کتاب کې لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه، بېلابېل فلسفي موضوعات شل شوي او ارزول شوي دي، لوستونکو ته یوه نتیجه هم په لاس ورکوي. د دې اثر په یوه برخه کې استاد خادم (فلسفه او ساینس) یو بل سره پرتله کړي، ځانگړنې یې په گوته کړي او په دې برخه کې یې د بېلابېلو پوهانو نظریات وړاندې کړي دي. دی ساینس پر تجربې ولاړ یو

علم گڼي، وایي ساینس نظر له فلسفې نه یو شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري، یا په بل عبارت یو جسم دی چې روح نه لري او فلسفه بیا زیار باسي چې د پوهې حقیقت او د پېژندنې وړ شیانو قیمت تعین کړي. ساینس وایي، کوم شیان حقایق دي، لېکن فلسفه وایي، حقیقت څه شی دی؟ په دې لیکنه کې استاد د ساینس او فلسفې تر منځ رابطه او توپیرونه مطالعه کوي. هغه وایي:

((دلته باید د دې څېړنو مطالعه کوونکي په دقت او بې طرفۍ سره لاندې نظریات چې لویو پوهانو ته راجع دي، ولولي او په خپله یوه فیصله وکړي:

څرنگه چې د پستمولوجي پوهان وایي د علمي تحقیقاتو موضوع خپله طبیعت دی، علمي تحقیقات له هغو کتنو او تجربو څخه عبارت دي چې د طبیعت پر تحولاتو باندې وشي او دا تحولات د قوانینو په توګه تعبیر او په مختلفو علمي جدولونو ووېشل شي. بشر غواړي چې پرله پسې د نوو شیانو په اختراع خپله پوهه لا زیاته او ددې علمي معرفت د صحت درجه پورته کړي. دغه کتنې او تجربې د طبیعت جزئیات موږ ته په روښانه ډول ښيي او ورځ په ورځ د حوادثو تر منځ ابهام لږوي. ځکه چې که څه هم (دا علمي قوانین عیني حقایق نه دي) او د انسان فکري ساختمان په کې دخل لري. اما بیا هم د حقیقت یو نسبي دقیق تصویر ګڼل کېږي. په کلي ډول سره د علمي نظریاتو مطلب دا نه دی چې پر جزیي مجهولاتو باندې ودرېږي، بلکې غیر له دې چې جزیي مجهولات په نظر کې ونیسي، غواړي چې تر کلي عناوینو لاندې د طبیعت اهمیت روښانه کړي او دا نظریات باید له تجربې نتایجو سره تضاد ونه لري. که څه هم د فلسفې تاریخ د متضادو فلسفي نظریاتو مجموعه ده او یو واحد

تعریف موندل یې اسانه کار نه دی، خو دلته یو بل حقیقت ته هم ملتفت کېدل په کار دي چې په ساینس کې هم پخه او کلکه هماهنگي نه شته.

(مانکس بلانک د کوانتم د تیوري کاشف) وایي: ((په ننني عصر کې داسې یوه علمي تیوري چې څوک ورسره مخالفت ونه کړي، ډېره نادره ده. دقیقو قواعدو خپل پخوانی حتمیت او قیمت له لاسه ورکړی دی. ننني فزیک پوهانو د نوو علمي قواعدو د کشفولو له پاره تر ډېره حده پورې د فیلسوفانو شکل غوره کړی دی.

د ب، م د لسمې پېړۍ په سر کې نامتو انګلیس فیلسوف (بیکن) د فلسفې د تعریف او مقصد خوا ته د اشارې په باب کې وویل: ((موږ د خپلې پوهې په اندازه د عمل قدرت لرو، یعنې علم یې پر طبیعت باندې د قدرت په حیث وګڼلو او هدف یې د طبیعت تسخیر و. د بیکن د وینا خلاصه دا ده چې (علم قدرت دی).

مارکس وایي: ((دا چې د یو افایي واقعیت تصویر زموږ په مغزو کې انعکاس کوي د تیوري خبره نه ده، بلکې کاملاً عملي جنبه لري)). جان دیوي وایي: ((پوهنه باید د عمل له پاره یوه اله شي)). دا د علم او ساینس په باب نظریات وو. راغلو فلسفي ته: ساینس غیر له فلسفي نه یوه شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري. یا په بل عبارت: یو جسم دی چې روح نه لري. اما فلسفه غیر له ساینسه دغسې یو وحدت دی چې اجزا یې معلوم نه دي او داسې یو روح دی چې جسم نه لري. ځکه چې د ساینس هر شق د طبیعت جلا جلا برخو سره په ازاد ډول تعلق لري. د عمل د ساحې وېشل په ساینس کې یوه میتودولوژیکه اړتیا ده. نو بناء پر دې په کار دي چې د ساینس بېلې بېلې او ځانته ځانګې په یوه واحده (ایډیا) سره یو کړي. فلسفه زیار باسي چې د پوهې حقیقت او د پېژندنې

وړ شیانو قیمت تعین کړي، نو په دغه لحاظ د فلسفې ډگر یې له دې نه چې د ساینس مینځه وي، هم ډېر وسعت مومي. ټول طبیعي علوم چې په خپلو تحقیقاتو کې ډول ډول نتيجه لاس ته راوړي. مگر د ساینس کومه داسې څانګه نه شته چې خپله د حقیقت پر مفهوم وغږېږي، دا کار د فلسفې دی. ساینس وایي کوم شیان حقایق دي، لیکن فلسفه وایي حقیقت څه شی دی؟ ساینس کونښن کوي چې پر طبیعي قوانینو پوه شي، مگر فلسفه څېړنه کوي چې څه رنگه یو متفکر شخص د قواعدو کشفولو ته رسېږي.

نن د هر وخت نه زیات د ساینس اخري سوالونه فلسفې ته ځان اړ بولي. البرټ انشټاین لیکي: د ساینس پوهه عجیب شی دی، خو د لارښوونې قدرت یې ډېر لږ دی. دی وایي: ((فلسفه سربېره پر دې چې د ساینسي مفاهیمو تدقیق کوي. دا هم کولی شي چې د انساني ژوند مختلفې خواوې، لکه مستظرفه صنایع، ادبیات، اقتصادیات، اخلاقیات، قانون، مذهب، ټولنه، تصوف، ژبه او تاریخ وڅېړي.))

تر دې ما د یو علمي بحث څه برخه راواخیسته، له دې څخه معلومېږي، چې ساینس انسان له فکر او تدبیر څخه نه دی مستغني کړی. ساینس انسان ته ذرایع او وسایل په لاس ورکوي، مگر ذرایع په یواځېتوب سره سعادت نه شي تامینولای. د تفکر خاوندان پوهېږي چې نن سبا انسان تجسس او کومې سمې لارې پیدا کولو له پاره چې امن، ډاډ او آرامش ته ورغلی وي، له پخوا نه ډېر اړ او محتاج دی. که څوک د یو ملت له پاره په بې الایشي سره د نجات لاره لټوي، دا هم د انسان له پاره خدمت دی. علاوه فن او ادب ساینس نه دی، خو حیات او ژوند ته زیاته ګټه رسوي. وګورئ دنیا هنرمندانو ته څومره اړتیا حس کوي. څومره تقدیر یې کوي.

فن او ادب د زنده گۍ تصویر دی. شاعر او ادیب جمال او کمال لټوي او دا په خپله یو حقیقت دی او د حقیقت تصویر، مگر ښکلی ظریف او قشنگ. اوس پرې پوه شوئ چې نبوغ ته ترڅو پورې چې دنیا ودانه وي او انساني حیات وجود ولري اړتیا شته او خورا ډېرې ارتې زمينې ورته په مخ کې پرانیستې پرتې دي چې دی په کې ظهور، بروز او پېشرفت وکړي. بله دا چې د نبوغ له پاره ډگر د انسان زنده گي ده. د نابغه له خورا بارزو او غټو ښو څخه تېز ذکاوت، لوی عقل، توده مینه، ډاینامیک او فعال طبیعت، ځان هېروونکی او د خلکو د الامو او مصایبو له پاره لار لټوونکی مزاج او د فطرت د اسرارو او حقایقو د انکشاف عشق دی، نو په دې حساب چې هر چېرته او په هر وخت کې او له هرې خوا انسان په عذاب وي، خدای پاک څوک پیدا کوي چې هغه څه داسې لارې راوباسي چې د خلکو مشکلات اسان شي او کرغېړن حالات په نوو خوشگوارو اوضاعو بدل شي.

په موجوده دنیا کې عبدالغفار خان، گاندي، نهرو، ابو الکلام، اقبال، ټاگور، ماووتسي تونگ، چوین لای، خروشچف، سردار محمد داود، برناردشو، جمال ناصر، ډاکټر سوکارنو، هوچيمن، شکر القوتلی او داسې نورو کوښښ کاوه او وې یې چې محروم ملتونه د ازادۍ نعمت حاصل کاندې، ناکام قومونه کامیاب شي او بدبخت انسانان د ښې ورځې مخ وگوري. له استعمار سره مجادله او د محرومو انسانانو د صلاح او بهبود له پاره د زورورانو سره پنجه ورکول د لویو خلکو کار دی. که دغسې جرأت او کارنامو ته چې چا کړی دی او څوک یې په لاره کې روان ښکاري نبوغ او د نبوغ آثار ونه وایو، نو څه نوم ورته اخیستی شو؟ حال دا چې دا کارونه، نه فن حسابېږي او نه ساینس چې ځینو خلکو ورپورې نبوغ منحصر او تړلی بللی دی. البته یوه فلسفه خو ده، مگر هغه فلسفه هم نه ده

چې د ساینس په اطرافو او محصولاتو کې وي. اقبال، ټاګور، ګاندي، نهرو، جمال عبدالناصر، ډاکټر سوکارنو، د یوې نوې حیاتي لارې کشف کړی دی. د چا نظریات ډېر لوړ او عالي دي او د چا په یوه اندازه مهم دي، نو معلومه شوه چې نبوغ یواځې په فن، ساینس او اختراعاتو پورې اړه نه لري، بلکې د نبوغ د ظهور او تکامل له پاره ډېر فلسفي میدانونه او ډګرونه شته او وي به. ښه نو فلسفې څنګه افلاس وکړ؟ او د نبوغ دروازه څنګه علماً او عملاً وتړل شوه؟ ((۱۵: ۲۸-۳۳)

زمونږ په ټولنه او په ټوله کې ختیزه ټولنه کې دا یوه خبره عامه ده چې عوام کله کله یوه (نابغه) ته (لېونی) وایي او کله کله بیا پر یوه لېوني د نابغه گومان کوي، د دې لپاره چې دا موضوع عوامو او خواصو ته ښه څرګنده شي، نو استاد خادم د دې دواړو اصطلاحاتو په باب یو تحلیلي بحث کړی او د (مجنون او نبوغ تر منځ فرق) یې تشریح کړی دی. هغه وایي، که لږ دقت وشي، نو د نابغه او لېوني تر منځ توپیر اسانه کېږي، دی وایي د نابغه کارونه اعتدایي او ارتقایي وي او په فکر او کردار کې یې همغږي او انتظام موجود وي، مغرض نه وي او د خلکو د طبعي مطابق حرکت نه کوي، د عقل له جادې منحرف شوی نه وي او په ځان غوښتنه کې غرق نه وي، خو د مجانیو په اعمالو کې دا انتظام نه لیدل کېږي، ژوروالی او لرلید نه لري او که یې لري هم نو له خپلو رزیلو ارزوګانو سره یې لري، دده سره د خلکو توده مینه موجوده نه وي. هغه په دې اړه خپله لیکنه کې وایي:

((مجنون او لېونی یوازې هغه ته نه وایي چې خپل کالي خیرې کوي او خلک په لوټو او ګټو ولي. بلکې جنون د دماغ خرابي ده، د عقل عدم توازن دی. د سنجش او دوربینۍ فقدان دی. د انساني اخلاقو له مستوي نه چې هر څوک په هره خوا کې ولوېږي، د هغه عقل سلیم نه

گڼل کېږي، نو ځکه جنون په ډېرو قسمونو وېشل شوی دی. د مال او دولت لېونی، د عیش او استلذاذ لېونی، د اقتدار او جاه طلبۍ لېونی، د غرور او خودخواهۍ لېونی، د اغراضو لېونی او داسې نور. البته د عشق او مینې لېونی، د علم د فضیلت او حق لېونی هم خلک وایي، خو رښتیا دا ده چې دا جنون ذوفنون دی او کاشکې چې په هر ملت کې د اعلی مینې او عالي محبت لېونیان ډېر پیدا شي، نو هر کله چې انسان د ډېرو متضادو غرایزو او خواهشونو په منځ کې راگیر دی وسط پیدا کول یې خورا مشکل دی، نو په هره خوا چې ډېر میلان وکړي د هماغه شي لېونی بلل کېږي.

البته د علم، فضیلت، عدالت، د نوعې، قوم او انسانیت د محبت په خوا کې زیات میلان هم وشي، افراط نه بلل کېږي. بلکې حسن او خدمت یې بولي، نو هغه ټول فعالیتونه او بریالیتوبونه چې د انساني سطحې د سمې سویې له معیار نه د ټیټ کوم خواش په اثر کې حاصل شي، نبوغ نه شي ثابتهولای، ډاروین ویلي دي: ((انسان چې په خپل ارتقايي سیر کې د رحم او عاطفې کوم معیار ته رسېدلی دی، د ده مقام یې خورا جگ بیولی دی او په دغه څېز دی، د انسانیت د لقب گټلو مستحق ګرځېدلی دی)). نو هغه ټول لوی کارونه چې بې د خدمت او نوع پروری او د انسانیت له اعتلا او ارتقاء نه به غیر د بل کوم هدف او مرام له پاره اجراء شي، هغه د نبوغ نښې نه دي، یعنې ټول تخریبي او شخصي کارونه چې سم عقل یې تثبیت ونه کړي، هغه د نبوغ له دایرې وتلي دي. البته نابغه هم له عامې سویې او مفکورې څخه وتلي کارونه او فکرونه کوي، ځکه نو خلک ورته حیرانېږي او کله ورته په غصه کېږي هم. دغه شی دی چې د نابغه او لېوني په منځ کې عادي خلکو ته اشتباه پېښېږي او همدغه خبره ده چې په ډېرو لویو کسانو باندې ځینو خلکو د لېونو گومانونه کړي دي.

مگر په لږ دقت سره نابغه او عبقری له دغه تهمته خلاصېږي. ځکه چې د ده کارونه اعتلایي او ارتقایي وي او د ده په فکر او کردار کې هماهنگي او انتظام وي. دی هېڅکله خود غرض او دنی الطبع او د خلکو بدخواه نه وي. په مقابل کې د عقل له جادې منحرف شوي کسان په اغراضو او خودخواهۍ کې غرق وي.

دوی په دني خواهشاتو پسې پری شکوي، دوی وایي یو څه او کوي بل څه. د مجانیو په اعمالو کې انتظام نه لیدل کېږي. عمق او دوربیني په کې نه وي، مینه او محبت نه لري. که لري یې فقط د ځان او د خپلو رذیلو ارزوگانو سره یې لري. په دوی کې د وگړو او جامعي توده مینه نه حس کېږي. که څه هم د عقلي نقص او عدم تدبیر له کبله کله داسې اقدامات کوي چې هغه د هر چا د کولو نه وي او سړی گومان کوي چې دا لطونی سړی دی، خو په هر صورت په نبوغ کې د عقل او انسانیت تکامل لیدل کېږي. هو! دا خبرې موږ د عام او لوی اجتماعي نابغه په حق کې کوو. ممکنه ده چې فني نابغه غیر له خپل فن څخه په نورو خواوو کې ډېر نقصانونه ولري.)) (۱۵: ۳۸-۴۰)

استاد خادم د (حیات او ممات) په نامه په یوه لیکنه کې یو ژور فلسفي مفهوم رانغاړي او د ژوند او مرگ دا دوه متضاد مفهومونه په ښه ډول تشریح کوي. دی وایي زموږ د مابښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات اسرار امېز حقیقت نمونه ده. دی په دې لیکنه کې د ژوند فلسفه څېړي. فلسفه رښتیا هم د حقیقت پېژندنې په لټه کې ده، خو استاد وایي چې هر څومره پلټنه کوې، سړی پر دې حقیقت نه پوهېږي چې موږ له کومه راغلي یو او کومې خوا ته ځو. دی حیات او ممات دواړه یوه معما گڼي چې څوک یې پر حل نه پوهېږي. لیکوال د وروستۍ نتیجې په توگه وایي ژوند او مرگ دواړه داسې معماوې دي چې تر پایه زموږ سر

پړې نه خلاصېږي، خو څومره چې موږ ته ژوند مجال راکوي، باید له هغو څخه ډېره ګټه پورته کړو، د انسانیت دنده اجرا کړو! له ځانه کامل انسان جوړ کړو، هغه وایي:

((د بشر یو میلیارد او پینځه سوه میلیونه نفوس پر دې خاورینه کره ژوند کوي او هره ورځ یو بل ته ګوري او یو د بل په احوالو کې دقیق کېږي او لږ لږ یو د بل سره کومک کوي! څه موده لا تېره نه وي چې ټول د حیات د صحنې څخه د باندې وځي او خپل ځای راتلونکو خلکو ته پرېږدي!

د بشر د دې بې شماره افرادو او د دې میلیونونو انسانانو څخه چې سپین، تور او ژېړ نژادونه لري او نن د بشر جامعه تشکیلوي تر بلې پېړۍ پورې یو زر هم په دې خاورینه ځمکه نه پاتې کېږي.

په هره لحظه کې په زرګونو اشخاص زموږ د هم جنسانو له ډلې څخه له دې نړۍ ځنې سترګې پټوي او د هغوی پر ځای په زرګونو نور اشخاص د وجود په میدان کې پښه ږدي!

په همدې ګړۍ کې چې تاسو دا کرښې لولئ، څومره خلک د ژوند اخیښتۍ سلګۍ وهي او ساه یې له قالبه وځي او څومره کوچنيان زېږي او لومړۍ وار په دې نړۍ کې د هوا تنفس کوي. د نوو زېږېدونکو کوچنيانو فريادونه او د محتضرینو او غمجنو زګېروي پرله پسې اسمان خوا ته متصاعد کېږي.

پومبۍ ځل چې موږ له مرګه سره اشنا کېږو، په رنځ او اندوه اخته کېږو او په تحیر او ابهاماتو کې ډوبېږو هغه کوچنۍ چې د تور تابوت په اړخ کې درېږي او په تعجب ورته ګوري او د خپلو خپلوانو څخه سوالونه

کوي، نو که دی خپلو سوالونو ته جواب نه شي ویلای ډېر پوه او دانا سړي هم نه شي کولی چې هغه قانع کاندې او تسلي یې راولي!

موږ سره د دې علومو او پیشرفتونو او لوړ فرهنگ تر اوسه پورې یوه کوچنۍ اطلاع د مرگ او حیات له اسرارو څخه نه لرو.

موږ نه پوهېږو چې له کومه ځایه راغلي یو او کوم ځای ته ځو؟ او زموږ د راتلو اصل علت او زموږ د افرینش راز څه و.

مذهبي عقیده او دیانت کولی شي چې افکار او عقل د شک او تردید له کوڅې څخه خارج کاندې او د دغه بې ځوابه سوالونو په مقابل کې تر یو حده پورې ځواب ووايي. بشر تر اوسه پورې د خپل ټول قوت او علومو د نوو لپارو په واسطه د دې معما دحل کولو کوشش کړی دی او بری یې نه دی موندلی.

زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات د اسرار امیز حقیقت نمونه ده. شکسپیر د خپل رسا فکر او قوي روح له لپارې څخه د ژوند په اسرارو کې یو خوږ او ژور بحث کړی دی: هغه وخت چې (مارگینت) ته وویل شول چې ستا بڼه مړه شوه، دی د خپل ژوند نه مایوس شو او خپل ټول کوششونه او مساعې یې خوشې او بېهوده وبلل او په ډېره ناکامۍ یې وویل: ((په دې ورځې پسې بله ورځ! او د هنې پسې هم نورې ورځې دي؛ تر هغه ورځې پورې چې دا محدود ژوندون خاتمه ومومي او زموږ د مقدورو ورځو حساب پای ته ورسېږي.))

دا دی د ژوند تعبیر د هغو اشخاصو په نظر چې له خپله حیاته څخه مایوس او ناراض دی. زما یو دوست چې ژوندون ته په همدې سترګه گوري، په دې اواخرو کې یې یو مکتوب رالېږلی دی او د هغه په ضمن کې وایي:

((تاسې د ژوندانه او د هغه د روزانه وظیفې په باب ډېر څه لیکلي او پرله پسې خلکو ته نصیحت او هدایت کوي چې د ژوندانه رم او رواج او دود او دستور زده کړي، ولې تر اوسه پورې مو یوه کلمه هم نه ده لیکلې چې اصلاً ژوند څه شی دی؟ خلک پوه کړي چې د دوی وجودونه لکه هغه حشرات دي چې د مسافرو په شاوخوا څو ثانيې پرواز کوي او بیا ژر ورک کېږي. هغوی متوجه کړي چې فقط یوه لحظه ژوند لري او وروسته د نېستۍ په دریاب کې الی الابد معدوم کېږي ولې خلک خوشې او بهوده په رنځ او زحمت اخته کوي او د دوه ورځو ژوند لپاره دومره پند او نصیحت اورو. د ډېنه وروسته باید چې د خپل لیک طرز ته تغیر ورکړي او د نصیحت کولو پر ځای ځینې مقالې د ژوند د بې فایده والي او پوچ توب په خصوص کې ولیکي.))

دا زما دوست چې د ده د مفصل لیک څخه مو په پورتنیو کړنو کې څو مختصرې جملې ذکر کړې، ډېر فهیم او هوښیار سړی دی. ولې د ده د زلمیتوب دوره پای ته رسېدلې ده.

او بې له ډېنه چې په خپله متوجه شي د ده په عاقله او ادراکه قوه کې لږ اختلال راغلی دی، ځکه که د ده د وینا له قراره د فکر له تربیته څخه غفلت وکړو، موږ ته لکه د وړانو شوو شیدو حالت راپېښېږي او په نتیجه کې به خلک تنبل او مهمل تربیه شي او همدا سبب دی چې ټول هغه اشخاص چې ژوندون ته د بدبینۍ په سترګه گوري احوال یې په دغه شان دی.

موږ ټول اعتراف کوو چې د حیات او ممات د معما له تفسیره عاجز یو او هېڅ راز اطلاع نه لرو چې موږ دې دنیا ته څنګه راغلي یو او څنګه

خو؟ لېکن په عین حال کې نور اطلاعات او مطالب زموږ په فکر کې راځي او لاس په کې لرو.

موږ پوهېږو چې زموږ په وجود کې تمایلات او احساسات شته او په ودیعت کېښودل شوي دي چې دهنو په هدایت او رهنمایی مو ژوندون اداره کېږي.

پوهېږو چې ممکن دي چې په خپل وجود یو د بل استفادې او نورو موجوداتو ته د فایدې رسولو لپاره چې زموږ نه وروسته دې نړۍ ته راځي آماده کړو.

زموږ ژوند لنډ دی او حیات زموږ په نظر کې یوه معما او ممات بله معما ده. ډېر ښه موږ منو، ولې که ژوند یو مهم او نافع شی وي، نو لازمه ده چې انتفاع او فایده ورڅخه واخلو او که یوه لنډه او فراري شبحه وي، نو بیا هم د ده د څو دقیقې وجود څخه کامله استفاده وکړو. د حیات ظهور نه مخکې او وروسته هر څه چې وي، مگر دا مسلم او ناقابل انکار امر دی چې هر څه مو له لاسه پوره وي د هغه په باره کې استحضاریت حاصل کړو چې دهرې اشتباه او خطا څخه مصون پاته شو.

نور هم ځینې داسې مشکلات شته دي چې زموږ د هر یوه عقل د هغوی په ایضاح او حل کولو قادر نه دی. احمق سړی د لاینحلو او خوشې مسئلو په مقابل کې په ځمکه زنگنونه وهي او خپل عمر د هغو په شاوخوا کې صرف کوي او عاقبت هېڅ ځای ته نه رسېږي. لېکن پوه او هوښیار سړی هر کله چې په داسې مشکلاتو اخته شي او حل یې د خپل توانه څخه لرې وويني، د هغه څخه صرف نظر کوي او خپلو مفیدو کارونو پسې گرځي چې انجام یې کړي. مثلاً یو لوی منصبدار د دښمن په خاوره کې په جگړو مصروف دی او د ده په لپاره کې یوه ټینګه مستحکمه کلا پر

جگ ځای ولاړه ده چې نه یې دحملې او نه یې د محاصرې په اثر فتح کولای شي.

نو دغه سړی که تجربه کار او ازموډه منصبدار وي، نو د دغه کلا نه صرف نظر کوي او هېڅکله خپل وخت د داسې کلا په نیولو خوشې او بېهوده نه صرفوي، بلکې وړاندې ځي او ښايي چې یوه ضعیفه او بې دفاع کلا پیدا او هغه تسخیر کاندې او په داسې نظریو او اقداماتو کې ممکن دي چې د دښمن پر ټوله خاوره یې لاس بر شي او ټول ځایونه یې فتح کړي او هېڅکله هغې ټینګې کلا ته اهمیت ورنه کاندې.

پوه او خردمند سړی هم دژوند په عرصه کې لکه هغه تجربه کار منصبدار دی چې هر کله ورښکاره شي چې یوه موضوع د هغه د حوصلې او ادراک څخه خارج ده. د هغې د مقابلي څخه ډډه کوي او نورو مفیدو کارونو پسې گرځي. که ته نه پوهېږې چې ژوند څه دی او مرګ څه دی بیا هم د سغې په اثر کولای شي چې ددې لاینحلي موضوع له پاره یو ځواب پیدا کړې او یوې ښې نتیجې ته ورسېږې.

او خپل ژوند د ځان او د نورو له پاره مفید او نافع وگرځوي. نو ته کولی شي چې د خپل ژوند په اخرو دقیقو کې په ډېره نام نېکۍ او ابرومندی سترګې پټې کړې، په اخیږنه لحظه کې چې د رحلت خبرې کوې، نو هغه وخت ممکن دي د ځان سره ووايي:

((زه نه پوهېدم چې له کومه ځایه څخه راغلم او نه پوهېږم چې کوم ځای ته ځم، ولې د دې نړۍ اقامت په وخت کې چې هر څومره قوه ما درلوده کوښښ مې وکړ چې یو کامل انسان شم او د خپل انسانیت وظیفه انجام کړم.)) نو هغه وخت ځان ته سعادتمند سړی ویلی شي او

ممکنه ده چې د دوی دوو لویو او لاینحلو معماوو له فکره چې مرگ او ژوند دی هم بې نیاز شې!! (۲۴: ۶۹۵-۶۹۶)

(د ارتقا حس) کې هم د ژوندانه د طبیعي ودې او انساني غریزې راز تشریح کوي، دی ترقی د انساني نفس یوه اړتیا ګڼي او سعادت د ارتقا شعور، دا ارتقا که په هر څه کې وي، په مال، په صحت، په رتبه او بل هر څه کې او کله چې موږ پر ځای ودرېدو او نوره ارتقا نه کوو، نو دغه زموږ د شقاوت (بدمرغۍ) لومړۍ مرحله ده. استاد وایي، انسان فکر کوي، تر هغه دی مسعود دی چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي. استاد په دې لیکنه کې د انسان نفسي خواهشات او نورې ډول ډول غوښتنې تشریح کوي، خو د خبرو او محتوا اصلي محور د ارتقا پر حس راڅرخي. هغه وایي:

((د انسان د نفس له پاره مهم او خورا ضروري شی (ترقي) ده یعنې دا چې له یوه حاله بل ته د ښه نه خورا ښه ته او له جګ نه خوراجګ وڅېړي، دی دغه شی غواړي که څه هم په دې کې ځان بایلي.

نو انسان یو شریف مخلوق دی چې بالطبع ترقی غوښتونکی او د لوړتیا طالب دی، په دې خبره باندې د ده تېرو زمانو تطورات واضح دلالت کوي، بلکې د انسان د عقل او جنون، احلامو او خواطرو ټولو څخه دا معلومېږي چې دی دایماً اعتلایي او ترقی غواړي، نو د تطور نظریه په حقیقت کې ((د نشو او ارتقایي)) نظریه ده. د انسان تېر تاریخ رانښيي چې انسان په خپل تطور او حرکت کې ترقی کړې ده او له یوه حاله بل حال ته پورته شوی دی، نو دا چې د انسان پخوانی تاریخ ترې ډک دی، هېڅ امکان نه لري چې دا به د ده دنفس سره اخیستلی شوی شی نه وي او د غریزې په حیث به په ده باندې په اینده کې حکومت و نه کړي، لکه د ده

په پلرونو یې چې کړی دی. پخوانو خلکو ډېر ځله د سعادت او خوشبختۍ څخه بحث کړی دی.

لیکن نن موږ نږدې ده چې په دې خبره اتفاق وکړو چې سعادت فقط د ارتقا شعور دی دغه ارتقا په صحت وي که په مال او که په رتبې او علم، نو تر څو چې موږ پورته ځو او (ارتقا) کوو، نو موږ ((مسعود)) یو او دا له دې کبله چې ((د ارتقا حس)) زموږ په طبیعت او خټه کې ایښودل شوی دی، نو کوم وخت چې موږ د احس کړو چې موږ په ځای ودرېدو او ((ارتقا) نه کوو، نو دغه زموږ د (شقاوت) او (بدبختۍ) رومبۍ مرحله ده.

ممکنه ده چې دغه غریزه موږ له هغه حالت څخه په ښه صورت وپېژنو چې کوم وخت موږ له ځانه جدیت کم کړو او خوږو خواطرو ته ځان تسلیم کړو، لکه دا چې موږ اعتقاد وکړو چې موږ لوړو منزلو ته ختلي یو، امر و نهې زموږ په لاسونو کې ده او د حل او عقد خاوندان شوي یو، نو کوم وخت چې موږ دا تصورات کوو، نو هم موږ د سعادت احساس کوو او دا ځکه چې دغه خواطرات او تصورات د ارتقا هغه شهوت چې زموږ په نفوسونو کې پروت دی مړ کوي، په دغه شان سره هر سړی د ارتقا په طلب کې دی، څوک یې په قیمار کې لټوي، هغه گومان کوي چې ډېرې روپۍ به وگټم او د خلکو بادار به شم. مامور کوشش کوي چې لوړې رتبې ته به وخپرم او معزز به شم، طالب العلم وایي چې علم زده کړم، نو دولت او جاه دواړه به راپسې منډې وهي، بیا په همدغو خواطرو کې وسعت او ارتقا پیدا کېږي.

ځینې کسان داسې دي چې لېونیان شي، نو گومان کوي چې بادشاه او بادشاهي د ده حق دی، نو د بادشاهانو په لهجه امر او نهې

کوي، نو دی گویا په خپل جنون کې هم د ارتقا خوا ته ساعی دی او غواړي چې د خپل ذلیل حالت نه هغه حال ته تحول وکандي چې ده یې مخکې تخیل کاوه تر څو چې د ده د ذهن یو مرض شو.

راشئ! هغه سړی وگورئ چې انتحار کوي، چې دی څنگه د ځان په قتل راضي کېږي؟ ځکه چې دی گوري چې محیط د ده د ارتقا غوښتلو د رغبت سره توافق نه لري، نو که انسان طبعاً منحط او ټیت وای ارتقا او صعود یې نه غوښتای، نو هېڅکله به په مرگ نه وای راضي شوی. هو کله انتحار کوونکی او مجنون خطا کېږي او د ارتقا معنی نه پېژني، لېکن اعتبار دغه غریزه لري، هر څه چې معنی ده هغه خو سړی له محیط څخه اخلي.

د ژوندانه زړه دغه ارتقا ده او زموږ د نفسونو په اعماقو کې دغه ارمان پروت دی، تر دې چې که موږ ښکلی شی خوښوو او شوق لرو چې وایې خلو، نو گویا موږ په دغه ارتقايي حس سره کوښښ کوو چې دغه جمیل ذات پورې ځان وصل کړو، لېکن په دې کې هم کله کله سړی غلطېږي.

نو انسان طبعاً ((ارتقا)) غوښتونکی دی او صالتاً ترقي او خیر غواړي، تر هغه دی مسعود دی، تر څو چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي او همدغه مهم شی دی چې د ده هموم د جنون، بلکې کله دانتحار سبب کېږي، نو د علم النفس د تحقیقاتو له رويه ((هغه جامعه مسعوده گڼل کېږي، چې د ارتقا لاره یې بېرته وي)).

(۲۴: ۶۸۸-۶۸۹)

(ژوند څه شی دی؟) لیکنه هم د ژوند مانا او مفهوم تشریح کوي:

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه کړه چې د ژوند او مرګ څېړنه د فلسفې یوه اساسي موضوع ده، فلسفه په حقیقت کې د ژوند د مانا پېژندنه ده، په دې پېژندنه کې له فرد (ځان) څخه نیولې بیا تر لوی او اصلي خالق پورې ټول مسیر شامل دی. (ژوند څه شی دی) لیکنه کې خادم صیب وایي که موږ هر څومره ژوند ته متوجه شو او د ژوندانه بېلابېل پړاوونه وپېژنو، نو موږ ته به ژوند اسان شي، هدفمن ژوند به ترسره کړو او زموږ د ژوند ونه به مېوه ونیسي. دی وایي چې د ازل باغوان د ژوندانه زړې بې هدفه او بې مرامه نه دي کرلي. دی غواړي چې د حیات بڼې دې تازه، د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندګۍ هنګامه دې توده وي. جمال او کمال د حیات غایه ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((که موږ رومي له حیات او ژوندانه صحیح معلومات ولرو او د حیات په معنی پوه شو او هدف یې وپېژنو، نو موږ به مقصود خوا ته سم روان اوسو او هڅه کوږوالی او اعوجاج چې یا منزل اوږدوي او یا مطلوب ته د رسېدو مانع ګرځي کم به مخې ته راشي او په ژوندانه کې به زموږ د سیر او حرکت فعالیت کامیاب وي او زموږ د ژوندانه ونه به مېوه داره اوسي.

زموږ خلقت او افرینش عبث چټي او بې مقصده نه دی، د ازل باغوان د ژوندانه زړې او تخم یې ارادې نه دي کرلي او زموږ د حیات اراده یې بې له مرامه نه ده کړې، دی غواړي چې د حیات بڼې دې تازه او د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندګۍ هنګامه دې توده وي، جمال او کمال د حیات غایه ده، دنیا په همدغه طرف روانه ده او دغې خوا ته درومي.

د کایناتو د ډېرو حقایقو په شان د ژوندانه مسئله چې له خورا مهمو مسایلو څخه ده، تر اوسه غامضه او پټه پاته ده، د ژوندانه اسراسر چا نه دي کشف کړي، لېکن بیا هم نه ویل کېږي چې موږ د همدغه مسایلو په باب چې زموږ د تعمق لاندې دی، معلومات نه لرو، یا زموږ دغه معلومات بې نتیجې دي.

موږ ډېر شیونه پېژنو او د هغو له پېژندګلۍ او معرفت څخه مو فایده اخیستې ده، لېکن زموږ اکثره علم د اشیاءو او د هغو د خواصو او ممیزانو له مخه دی.

کوم وخت چې موږ د ژوندانه او ژوندو له موضوع څخه بحث کوو، ګورو چې ټول ژوندي اجسام له مړو اجسامو څخه په خپلو دغو خواصو متمایز دي چې ژوندي اجسام حرکت لري، نمو کوي او غذا خوري، د نبات او حیوان حیات د ارادې په لحاظ یو تر بله جدا کېږي.

حیوان اراده لري او نبات یې نه لري، مګر د ژوندانه مبحث چې کوم وخت انسان ته رسېږي، نورې معناګانې پیدا کوي او مخصوصاً هغه علاقه مندي چې ادب او اجتماعیات یې له حیات سره لري، پرته له هغو شیانو څخه ده چې ساینس او طبیعي علوم ورڅخه بحث کوي.

که څه هم د حیات ارتقاء د انسان په درجه درېږي، خو ترې پورته هم د هغه د کمال ډېرې درجې موجودې دي. ادب په دې چې ژوند تنفس، تغذیه، اراده او حرکت دی، قناعت نه کوي، دا وایي حیات قوت او اقتدار دی.

زنده ګي زور او اختیار دی، د حیات په تعریف کې د ادب نصب العین له ساینس او طبیعیاتو څخه جدا دی، ځکه د ادب موضوع چې حیات دی، په دې لحاظ دی چې حیات د احساس د خاصې او د

احتیاج د ممیزی له کبله چې لري یې، د خپل خواو شا سره په تماس کې دی او د کمال په طلب کې ادب ژوندون د تاثیر او اثر، فعل او انفعال او د خیر و شر، جمال او کمال د مدارجو له رویه مطالعه کوي، هغه جرثومه چې له یوې خلبې یا سیل څخه متشکله ده، هغه هم قوت او اقتدار لري، ځکه نو زموږ د ژوندانه معرفت له دغه ځایه شروع کېږي او له نبات او حیوان څخه تېرېږي، انسان ته رسي.

دلته د هغو مدارجو په لحاظ چې قطعه کړي یې وي، د حیات خاصه چې قوت او اقتدار، یا په بل عبارت زور او اختیار دی، خو پوړیو ته ختلی اوسي، تر دې پورته هم هر څومره چې قوه او اقتدار زور او اختیار زیاتېږي او کاملېږي، حیات او زندگي هم هماغومره د ارتقاء او اعتلاء مدارج طی کوي، تر څو چې حیات د خپل کمال اعلی درجې ته ورسېږي چې هلته پرې زوال او ضعف تسلط نه شي کولای.

انسان د ضعف او قوت، اقتدار او بې اختیاری، احتیاج او استغنا، انحطاط او کمال د مدارجو په مینځ کې ولاړ دی، حیات د دغه پل او مرصاد او د دغه معبر او ممر څخه عبور کوي، کوم وخت چې د ارتقا مدارج او د تنزل لارې لنډې وي، دا خبره ده چې انسان له سجینه تر اعلی علیینه مکان او قرارگاه لري، دی کولی شي او اختیار لري چې په یو ناپایاوه دریاب او لایتناهي فضا کې د خپلې ارتقاء او تکامل لپاره هرې خوا ته چې وغواړي لامبو ووهي او والوځي، یا ټیټوالی او د نایت په ځان قبول کړي او د حیواناتو نه لاندې درجه ځان ته ومني.

د حیات دغه معنی له معاصرو ادباوو څخه یوه په یوه وجیزه کې ځای کړې ده چې ذکر یې بې موده دی.

حیات قـوه ده او اقتـدار دی
زنده گي زور او واکې اختیار دی
چې دا دوه څیزه په کې کامل دي
هغه واجب دی پروردگار دی.

انسان یعنې دغه یو موتی خاورې چې له یوې خوا کمزوری او له بلې خوا قوي دی، یوه ډده یې ظلماني او بله یې نوراني ده، د سر د پاسه یې د عشق هما سیوری غورځولی او د پنبو لاندې یې د عقل ساحر زرین فرش غوړولی.

د علم په وزر په هوا کې الوځي او د فلسفې په تعمق د دریابونو تل ویني، دین دی تجرد او روحانیت یې مجرداتو ته راکاږي، ښي لاس یې (حسب خیر) او کین یې (حسب نفس) کلک نیولی دی.

هغه چې رحمان غواړي دی دې ښاغلی وي او شیطان غواړي چې مشغول یې کاندې، هر څومره چې قوي او مقتدر وي، په هماغه اندازه له حیات او ژوندانه څخه مستفید او فیضیابه دی.

د قوه مدارج او د اقتدار مراتب لا محدود دي، هغه زور او اقتدار چې انسان ته ورکړی شوی دی، په اندازه کې نه دی راغلی، هغه قوه او استعداد چې یوه فرد ته اعطا شوی دی، د هغې په ذریعه هم انسان له نورو مخلوقاتو لوړ دی، لېکن هغه وخت چې یو شخص خپل قوت له بل سره مجتمع کړي، هغه قوت یو په دوه کېږي او درې هغومره کېږي، کوم وخت چې درې کسه سره متحد شي او څلور هغومره کېږي، کوم وخت چې څلور کسه سره موافقت وکандي او همدغه شان تر اخره پورې.

ددې اجتماع اتحاد او موافقت معنی دا ده: لکه څرنگه چې فرد په جماعت کې موثر دی، دی باید اختیاراً تاثر او انفعال هم ومني، لکه څرنگه چې دی غواړي، د ده خبره دې واورېدل شي، دی دې هم د نورو خبرې واورې او څنگه چې دی استفاده کوي مفید دې هم واقع شي.

تر ټولو ږومۍ نن چې افراد مجتمع کوي او جمعیت ازادوي، فعالیت او قوت ورکوي قانون او انتظام دی، قانون که د (حب خیر) د غریزې د تاثیر لاندې وضع او اجرا شي، نو د عمران او خوشحالی نتایج ورکوي، د دغه دوه شیونو فقدان یا سوء استعمال غم او خرابي راولي.

هغه غم چې عام او عالمگیر وي، هغه ضمیر چې د خیر او ایثار تخم په کې شین کېږي، د سم معارف په ذریعه ایجاد کېږي، هغه معارف چې عام وي او د ملت درد پرې دوا شي، د ثروت او اقتصاد له ځمکې زرغونېږي.

لېکن د شجاعت او بېغرضۍ په اوبو خړوبه کېږي، هو؛ که زنده گي قوت او اقتدار وي او هغه چې ښه قوي او مقتدر وي، ښه ژوندی حسابېږي، نو د قوت او اقتدار اسباب باید وپلټو، شخصي قوت او اقتدار ددې وخت یو مفکر په څلورو شیونو منحصر گڼلی دی او په لاندې طور یې په یوه وجیزه کې ځای کړی دی:

زور او قوت دی په څلور څیزه
درته یې وایم زمما غریزه
صحت دولت او علم و شهرت دی
ښه یې په یاد کړه اهل تمیزه

یقیناً صحت، علم، دولت او شهرت شخص ته قوت او اقتدار ښي، لېکن شخصي قوه او اقتدار کوم وخت چې له بل سره ضم نه شي او د خیر لپاره نه وي ضعیف او ناخیزه ګڼل کېږي.

هغه صحت چې کار ترې نه اخیستل کېږي، هغه علم چې د ګمراهو رهنما نه شي، هغه دولت چې د خیر په کارو کې استعمال نه شي وجود او عدم یې مساوي وي او که ضرر رسوي، نو عدم یې اولی دی.

هغه عقل او معرفت چې خدای انسان ته ښلی دی، د هغه په برکت انسان کولی شي، خپل صحت، علم، دولت او شهرت ته ترقي ورکړي.

نوي عصر د دې هر یو لپاره سپینه لاره جوړه کړې ده، که انسان د فطرت د قوانینو په تقاضا تګ کوي، نه کمزوری کېږي او که کمزوری او ضعیف وي، قوه یې اعاده کېږي.

مکاتب، جراید او کتابخانې د علم لپاره عمده وسیلې دي، کار او د جمع و خرڅ توازن انسان مالدار کوي، ښه نیت او ښه عمل انسان ښه شهرت ته رسوي او که څوک دا شیونه د نارواوو لارو څخه طلبوي، نو پوه دې شي چې کور بار تر مزله نه رسېږي، لکه چې مخکې مو وویل، شخص باید خپل ځان د صحت، علم، دولت او شهرت په واسطه قوي کاندې او بیا دې دغه قوت د نورو افرادو له قوت سره ضم کاندې او اجتماعي قوه د فطرت په ذخیرو او محازونو لاس ومومي او ښه لوی قوه ترې تشکیل شي او دا چې دغه قوت د بشر په خیر او صلاح کې صرفوي، انسان ته وجداني حظ او باطني استراحت ښي، چې دا عین سعادت او نېکبختي ده، زندګي همدغه شی لټوي او بس.)) (۲۴: ۷۱۳)

پر پورتنیو څو لیکنو سربېره چې موږ یې په تفصیل سره متن راوړو، استاد په فلسفي برخه کې نورې لیکنې هم لري چې د دې بحث په پیل

کې مو له هغو څخه د ځينو عنوانونه یاد کړل، نه غواړم دلته یې بیا تکرار کړم، دا هره یوه لیکنه د ژوندانه د فلسفې یو اړخ تشریح کوي. په نظم کې هم ځینې فلسفي مفاهیم افاده شوي دي. (د عروج رمز) له دې ډول نظمونو څخه دی. دی په دې نظم کې د ارتقا یا عروج رمز ته اشاره کوي، دی وايي دا لاره له خطرې او ابهامه ډکه ده، څومره چې په کې وړاندې ځې، کارونه یې سختېږي او زیاتېږي، خو زما زړه غوښتل چې همدا لاره وڅېرم، دا راته د یو طلسمي ښار په بڼه ښکاره شوه، ما غوښتل چې له دې ښار او بازاره څه واخلم، دلته تورتم و، خو ما د رڼا لپاره تلاش کاوه، خو هلته لرې یوه کارخونه وه چې واک او اختیار یې د بل چا په لاس کې و او هلته ټیټ او پاس ځمکې او اسمانونه نه وو. (د عروج رمز) نظم په لومړۍ برخه کې همدا محتوا رانغاړي:

مېدلنه، له خطرو شوم
ورکښه شوه راځنۍ لاره
که هر څو مې مخکې لا پېروو
کار بې حده بې شماره
زړه مې ډېر پېه تلوسه وو
مگر نه کېدلنه چاره
ما قلم به کړه راپورته
شوم به ځیر پېه خوځو واره
لاړ به شوم طلسمي ښار ته
چې څه راوړم د بازاره
کوڅې بندې په هر خوا وې
په تورتم به شوم دوچاره

ما زاری قلم ته وکړې
 ده قسم کاوه لسه کاره
 ویل که څه لاره ده سپینه
 زه یې نه وینم باداره
 وې منفي هغه رناده
 چې راتله ماله، له بناره
 ما تلاش محزن د برق کړ
 د خپل ځان د کار د پاره
 د پوره لمرې کارخانه وه
 واک اختیار د بل پهلېس و
 نه دا ځمکه دا اسمان و
 نه دا کوزو و نه دا پاس و.

د نظم په دویمه برخه کې د ژوند له مبهمو او کړلیچنو لارو څخه
 راوځي او په حیرانتیا سره شاوخوا گوري، خپله اراده کاروي او شاوخوا د
 غرونو پر راختلي لمر یې سترگې لگي، د قدرت ننداره کوي، بل څه ته
 وخت نه پیدا کوي، د غوړېدلي سپرلي تازه هوا ته گوري، د قدرت
 پنځول شوې ښکلا ته گوري، پر دښتې یې نظر لگي، چې باغوان په کې
 څه کرلي دي. رنکارنگ گلونو ته یې پام کېږي، داسې ډول ډول گلونه
 چې ده ته یې لا نومونه هم نه ورځي. د گلونو منځ کې یې سیسیو او زرکو
 ته پام کېږي چې ځغلي راځغلي او پر شنېلیو باندې خپل ښایسته ښایسته
 پلونه ږدي. په همدې ننداره کې کله یوه او کله بل بوتې ته کېږي او د
 زرکو په شان په ملي نغمو پیل کوي، تر دې ځایه بحث ټول فلسفي رنگ

لري، خو د وروستي بیت په وروستی سره کې بیا خبره یو څه سیاسي
رنگ خپلوي:

په حیرت سره ولاړ شوم
غم مې و غورځاوه شاته
اراده په مخکې درومم
گورم وړاندې کله خواته
نمر جگ شوی دی د غرونو
د اسمان بڼکلي فضاتو
د قدرت په تماشه يم
وزگار نه يم بل چاته
غوږ بډلی پسرلی دی
تازه گي ده په پره زیاته
قدرت کېرې گلکاری ده
چې څو گورمه بیدیا ته
د فطرت باغوان کرلې
دې گلونه په څو ذاتو
سپین و زېر بانجانې سره دي
نوم یې نه راځي وماته
غوږ سکې غوږ سکې د گلانو
تیتو پاس کېرې سباته
سیسۍ زرکې په کې غغلي
کله پورته شي هواته

پل په فرش د شینیلو ږدم
 د گلونو خواوو شاته
 کله دې بوټې ته کېنم
 کله هغې ته روان شم
 په نشاط لکه د زرکو
 په ملي نغمه گویان شم

د نظم په درېیمه او وروستی برخه کې د غره له لمنې څخه د غره سر ته خپري او د نړۍ ننداره کوي، دی وايي هلته گوري چې په اسمان کې وریځې نه شته، بارانونه تازه اورېدلي، هوا صافه او پاکه ده، ټول ملکونه شنه ښکاري، له یوه لور ځایه د اوبو شرې دي، نو په همدې لور ځای کې دی کېناست، لاندې د ښارونو ننداره کوي. شورماشور او غالمغال نه و، یو خدایي او فطري حسن خپور و، نو ځکه له ده څخه غمونو کډه وکړه، پر دې وخت طبیعت ورته لاره ورکړه، خیالونو ته لار او هغه ټول مشکلات دلته حل شول چې په زور رامنځته شوي وو، نو دلته دی پوهېږي چې په زور کلي نه کېږي، خو یوازې په قلم هم کار نه کېږي او د خیر او برکت په لار کې پر مزاج او خیال باندې جبر هم نه کېږي، همدغه نکته که څه هم ډېره ساده ده، خو له ډېرو رازونو او د ارتقا له ډېرو رمزونو ډکه ده.

د لمن د غره نه خپرم
 چې پاس و کمه سیلونه
 په اسمان کې خپه نه شته
 تازه شوي بارانونه

هوا صافه ده هر خواته
راته بڼکاري شنه ملکونه
پورته جگ په یو مقام کې
شر شرې کره اوازونه
هلته کېناستم بې غمه
لاندې گورمه بڼارونه
د فطرت سره همرازوم
نه غوغا وه نه شورونه
د فطري حسن اثر ورو
رانسه لار لسه غمونسه
طبیعت لار راتسه راکړه
زړه ته راغلله خیالونه
هغه واړه دلته حل شوو
چې یې شوي وو زورونه
دلته پوه شوم چې په زوره
په قلم نه شي کارونه
نه د فیض په لار کې کېږي
په مزاج باندې جبرونه
دې ساده نکته کې شته دی
د عروج واړه رمزونسه
(۵۲۷:۱۲)

(انسان او کاینات) بیا بل نظم دی چې په هغه کې هم فلسفي مفاهیم او پیغامونه انځور شوي دي، دا هم یو اوږد نظم دی چې درې برخې لري. په لومړۍ برخه کې دځمکې او اسمان پیدایښت یادوي چې څنگه پیدا شول او بیا انسان په کې څنگه پیدا شو؟ په دې برخه کې په سلگونو زره خبرې وشوې، خو بیا هم د انسان د پیدایښت راز څرگند نه شو. که څه هم د ځمکې د جاذبې قوت ښکاره شو، خو د خلقت سر لا تر اوسه عیان شوی نه دی. دی وایي تر اټوم پورې خو برق کشف شو، خو پر دې کشف د انسان سر خلاص نه شو، خو زه چې کله مېگنېټ ته گورم او دهغه کشش مطالعه کوم، نو ورته حیرانېږم، دا منم چې زړی او دانه زرغونېږي، خو د دې زرغونېدا اصلي کیفیت لا هم له موږه پټ دی، پر دې هم پوهېږم چې له چرگې څخه هگۍ پیدا کېږي، نو له دې هگۍ څخه بیا ولې ژوندی ځان جوړ شي، نو دا سلسله څنگه شروع شوله. دې خبرې ته فکر وړی یم، که موږ څه ژوندي موجودات گورو، نو بیا خو به مړه نه وي، که مړه وي، نو بیا ژوندي څنگه؟ نو ما ته د ازلي او ابدې خطاب مه کوه، ځکه چې زه دې مسلې ته حیران یم. دی بیا وایي، څوک چې د یو شي په میکانیکي جوړښت باور لري، زما یې پر ایمان شک راځي، نو دا میکانیکي عمل څنگه راپیدا شو؟ میکانیکي عمل یوه فلسفي نظریه ده، ځینې فلسفيان وایي چې په طبیعت کې هر شی د تغیر په حال کې دی، خو دا تغیر د یو قوت په ذریعه ترسره کېږي، له کومې قوې او فشار پرته ممکن نه دی، دا چې ټول کاینات د تغیر او دوران په حالت کې دي، د دې تر شا د لایزال ذات (خدای ج) لاس دی، نو دلته هم دې ټکې ته اشاره ده چې میکانیکي عمل خو په خپل سر نه رامنځته کېږي، نو هغه څوک دی چې یو ساکن شي ته تغیر ورکوي او په هغه کې بدلون راولي.

دی وایي کله چې د طبیعت رازونو ته متوجه کېږي، نو د دې راز په انډول ورته لوی لوی عالمان او فلاسفه هم د ماشومانو په څېر ښکاري. دی وایي دا دنیا روانه ده، خو تر کله؟ ځواب یې گران دی، دا د طلسم داسې یوه کارخونه ده چې د انسان طلسم او عقل ورته کار نه کوي:

څنگه راپیدا ځمکه اسمان شو؟
بیا پکې پیدا څنگه انسان شو؟
سل زره خبرې هر چا وکړلې
دا راز چې وپتې په هغه شان شو؟
سرد جاذبې خوڅه ښکاره شولو
سرهم د خلقت گوندې عیان شو؟
برق خود اټومه پورې کشف شو
کشف یې سر کله په انسان شو؟
وینمه میګنیت ورته حیران یمه
دا کشش له کومه نمایان شو؟
زړی وي، دانه وي، بیا زرغونه شي
اصل کیف له موږ ولې پنهان شو؟
چرګې نه هګۍ، څنگه پیدا شوله؟
بیا پیدا هګۍ کې څنگه ځان شو؟
دا سلسله څنگه اوله کله ده؟
ډوب مې ورته عقل او گومان شو
هر څه که ژوندی وي، یو به مړ نه وي
او که وي، نو مړ، څنگه حیوان شو؟

ماته ازلی ابدی مه وایه
 ترهه مې په زړه راغله حیران شو
 خوک چې میکانیک باندې ایمان لري
 سست یې راښکاره دغه ایمان شو
 دا میکانیکي عمل له کومه شو؟
 څنگه ترې پیدا دغه دوران شو؟
 څومره عالمان فلاسفه چې دي
 هریو لکه طفل راعیان شو!

دا دنیا روانه ده، روانه ده
 څنگه؟ او تر کله؟ بېخي گران شو
 لویه د طلسم کارخانه ده دا
 گیر په دې طلسم کې انسان شو.

د دې نظم په دویمه برخه کې بیا وایي: دا دنیا یوه تیاره کوټه ده،
 لیدل کېږي نه، خو دې پوښتنې ته ځواب هم موږ ته په کار دی. په دې
 تیاري کې سفر زما په برخه دی، داسې تیاره ده چې عقل هم ورته
 تېرېږي، خو دې تیاري سره سره ما په کې یو څه ولیدل او هغه ژوند دی.
 دا چې اسان دی که سخت، خو ژوند په کې دی. ټوله لاره یې راته
 څرگنده نه ده، د یوه ناپایه بحر مثال لري. علم او عقل دواړه ورته حیران
 دي، خو له تېرو تجربو څخه دا نتیجه تر لاسه کولای شو چې پلټنه موږ ته
 یو څه راڅرگندوي:

دا تیاره کوټه خو د لیدو نه ده
 بیا هم را په سر دا امتحان شو

برخه په تیاره کې دی سفر زما
 عقل تېرېږي سرگردان شو
 خه خو مې په دې تیاره کې وموندل
 ژوند پرې شو مشکل او که اسان شو
 لاره په یقین راته ښکاره نه ده
 ژوند لکه یو بحربې پایان شو
 علم او عقل دواړه داړې وایستې
 یو طرف که سم شول مو وړان شو
 هو، له تېرو ټولو تجربو ځنې
 دومره ټکې موږ ته نمایان شو.

د نظم په درېیمه برخه کې بیا د فطرت غوتو پر سپړلو بحث کوي او
 وایي که ځینې رازونه یې نه شو حلولای، خو ځینې یې د حل وړ دي. بیا
 وایي چې انسان د مصایبو په منځ کې گیر دی، چاره یې نه شته یانې دا
 چې په غاړه کې یې د ژوند زنځیر پروت دی.

دی دا خبره ردوي چې انسان له بدیو جوړ دی، دا خبره سمه نه
 ده، دی ژوند د ښو او بدو کارونو یو بهیر گڼي، په دې ډول د نظم په دې
 درېیمه برخه کې بېلابېل فلسفي مفاهیم یو پر بل پسې سپړي. د همدې
 برخې په پای کې پر ځان ټینګار کوي او وایي چې: که موږ دا فطرت
 اړولای نه شو نو تغیر او تحول خو راوستلای شو. دا نظم تر دې برخې
 پورې ډېر زیات فلسفي رنگ لري، خو په څلورمه برخه کې فلسفي رنگ
 ورو ورو کمېږي او سیاسي رنگ غالبېږي.

غوټې د فطرت د سپړود لودې
 څه که نه دی څه د حل کېدلو دي
 خوار انسان د غنم په دام کې گیر دی
 پوه دی، که فقیر او که امیر دی
 هر خوا بلاګانې ورته وازې خولې
 د پریه غم لړلۍ یې تقدیر دی
 څومره مصایب ترینه چاپیره دي
 دا کمبخت په منځکې یې اسیر دی
 څه وکړي اخرد ژوند چاره څه ده؟
 ژوند دده په غاړه کې زنځیر دی
 غورزي، پرزي، درومي، تلوسه کوي
 تل لکه آبشار د ځان په ویر دی
 وګوره خندا به لږه ووينې
 چغې دي، سلګۍ دي او نفیر دی
 نه پوهېږم څله په رسمي خندا
 تېر له خپله ځانه او ضمیر دی
 هېڅ حق په ناحق حاصلېدی نه شي
 نه پوهېږم کوم پلوت ته ځیر دی
 څوک که څوک بدبخت کي نو خوشبخت به شي
 دا ټکي په زړه مې لکه تیر دی
 څوک وایي انسان جوړ له بدیو دی
 بد دده فطرت او هم خمیر دی

څنگه له نېکۍ ځنې انکار کوي
وینو ژوند د ښو بدو بهیر دی
ښه وینو چې ځنې خرابې کوي
مخ د چا د ځمکې په تعمیر دی
مونږ که د افطرت چور اړوی نشو
ګوندې تحول هم څه کوی نه شو؟

په څلورمه یا وروستۍ برخه کې که څه هم په پیل کې بحث پر
فلسفي موضوعاتو پیلېږي، خو وروسته وروسته سیاسي رنگ هم اخلي. په
پیل کې د انسان د خوشبختۍ راوزنه یادوي، د زور کارونه د انسان کار نه
بولي او د انسان د نېکمرغۍ او خوشالۍ اصلي عامل د هغه روحي
خوشالي ګڼي او همدارنګه ځینې نور فلسفي مسایل رااخلي، په پای کې
بیا د قام او حکومت پر یووالي ټینګار کوي او وایي یو ملت هغه وخت
خوشالېدلای شي چې خپل واک او خپل اختیار ولري:

څه سودا چې خامه د انسان ده
دغه ((خوشبختي تنهاد ځان)) ده
چاته خوشبختي چې څه ممکنه ده
دا یوازې نه ده د انسان ده
هر څه زور او کولی شي مګر
دا لار د انسان که د حیوان ده؟
څوک چې ژوند یوازې خورډو خواب ګڼي
دغه نقيصه یې د ګومان ده
ژوند د خوشالۍ سره معنی لري
ښه خوښي د روح او د وجدان ده
روح که معذب وي، خوښي نشته دی
دا معنی واضحه نمایان ده

هو، بډایي ښه ده ضروري ده
نه، مگر هغه، چې د کوم ځان ده
خوښ وي هر انسان خپله ټولنه کې
دا څه پته نه ده! ښه عیان ده
ښه جامعه څنگه جوړېدلې شي؟
دا کښاله مخکې د افغان ده
لوییه معضله ده د خپل لودو ده
هو، زموږ د فکر او د توان ده
ښه شي جامعه چې حکومت ښه شي
پرېکړه دا د عصر او زمان ده
شان د حکومت او قام که یو نه وي
ورانه مسئله بوله، بل شان ده
هله یو ملت خوشحالېدلې شي
واک که د خپل ځان خپله کولی شي.))
(۵۰۷-۵۰۶:۱۲)

(د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) کې بیا د علامه اقبال لاهوري پر
فلسفې هر اړخیزه رڼا اچوي. څرنگه چې خادم صیب په خپله د اقبال له
فلسفې افکار څخه ډېره متاثر و، نو ده د اقبال پر فلسفې ډېر کار کړی دی
او هغه یې له هره پلوه ارزولې ده. چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له
امله ورڅخه تېرېږو او همدارنگه یو شمېر نورې لیکنې چې موږ د دې
بحث په پیل کې ورته اشاره وکړه، په اکثر وکې یې فلسفې مسایل خپرل
شوي دي.

د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې

استاد خادم یو حساس او د ژور فکر خاوند لیکوال او شاعر و، هغه نه یوازې د خپلې سیمې او چاپېریال د حوادثو پر وړاندې حساس و؛ د هغو په باب یې پر خپل وخت غبرګون څرګند کړی او هر غبرګون یې په نثر او نظم کې انځور شوی، بلکې د سیمې او نړیوالو مسایلو، شخصیتونو او حوادثو په باب هم بې تفاوته نه دی پاتې شوی. د سیمې او نړۍ له ځینو شخصیتونو سره یې خو روحي او رواني پیوند دومره ټینګ و چې د هغو شخصیتونو او یا پېښو په باب یې د زړه د درد انځور د هغه په لیکنو او نظمونو کې په ښه توګه څرګند شوی دی. د مصطفی کمال اتاتورک، مهاتما ګاندي، علامه اقبال، ماکسیم ګورکي او ځینو نورو په باب مو په مخکیني څپرکي کې د استاد خادم د تاثر یادونه وکړه چې اکثره ته ده په خپلو ادبي پنځونو کې اشاره کړې وه، خو استاد د سیمې او نړۍ د حوادثو په باب هم داسې ګڼ شمېر ژورنالیستيکي، خبري او تحلیلي لیکنې لري چې هره یوه د سیمې او نړۍ د خپل وخت مهم حوادث بیانوي، دلته د دې ډول ځینو لیکنو نومونه اخلو او بیا به وروسته پرې لږه لنډه لنډه رڼا هم واچوو: د مهاتما ګاندي افکار، د ټاګور له افکارو، د هندوستان په شخصي شفاخانو کې د علاج عبرتناک داستان، د ماوڅي تونګ د ژوند یوه صحنه، خودی در نظر اقبال، د کمال اتاترک یو تقریر، د مهاتما ګاندي د لویې سببونه، د هندوستان د ملیت بنیاد، فتنه قادیانیزم، ملت پاکستان در اتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با

مسلمین پاکستان، ایا وضعیت مصر راجع به کانال سویز جدی تر شوه است؟، د کراچی ډومنیون کابینه ماته شوه، د کراچی پروپاگنډي لهجه، اختتام جنگ کوریا، مسله هندو چین، مصر و کانال سویز، د مصر وضعیت وخیم دی، مصر جهت تمامیت خواهی می کوشد، د کوریا جگړې درې کاله وروسته خاتمه وموندله، د کوریا متارکه لاسلیک شوه، دوستی صمیمانه دولتین ترک و افغانستان، پروپاگنډ ناحق پاکستان، په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک، علت کشیدگی اوضاع در مراکش، موانع جنگ سوم جهانی، بین المللي منشور دې باید ترمیم شي، مجلس نام نهاد موسسان پاکستان، د پاکستان د ډومینیون یو بل ظالمانه اقدام، د یهودو عسکري تعرض پر عربي کلیو تصدیق شو، د پاکستان د حکومت قادیانت پروري، د بریتانوي گیانا زعیم ډاکټر جگن، د هندوستان د جمهوریت جشن، فرانسه و هند و چین، د پاکستان واکداران وارخطا دي، د پاکستان د ازادۍ ورځ، د ښاغلي خروسچف د زېږېدنې د (۷۰)م کال او په دغه مناسبت مراسم، په کابل کې د اقبال د یادگیرنې وینا، د اقبال د شاعرۍ محرکات، د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا، د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري به نوره هم ټینګه شي، د فرانسي ناجي او مجدد صدر گوګول د اعلیحضرت کوربه، فرانسه به له افغانستان سره په بېلابېلو ساحو کې مرسته وکړي، معظم ټولواک د فرانسي کونښونه د مخ په انکشاف روانو هېوادونو ترقۍ کې وستایل، د ملګرو ملتونو موسسه، د امریکا د ازادۍ ورځ، د عراق او فرانسي ملي ورځ، د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو د پارلسم تلین، د فرانسي ناجي د ډیموکراسۍ بله مرحله، د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال، امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت، د واشنګټن

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

په سیمه کې د همایون اعلیحضرت د مسافرت خاتمه) او ځینې نورې لیکنې.

نظم کې: (ماکسیم گورکي، ماکیاولیزم، ماکیاولیست، د شیطان لار، د افغان گمراهي، د اقبال په مرگ، د مصطفی کمال مرثیه او ځینې نور نظمونه).

د نړیوالو حوادثو او شخصیتونو په باب د خادم صیب انګېرنې کولای شو، پر دوو برخو ووېشو: الف په سیمه یزه کچه انګېرنې، ب- په نړیواله کچه انګېرنې.

په پورته متن کې چې موږ د کومو لیکنو او نظمونو یادونه وکړه، په هغې کې دا دواړه کتګورۍ انګېرنې شاملې دي، هم د سیمې د هېوادونو او شخصیتونو په کچه او هم په نړیواله کچه دپام وړ شمېر هېوادونه او شخصیتونو په باب د خادم صیب فکر، نظر او انګېرنې مطرح دي: دلته غواړو پر همدې دوو کته گوریو او اړوندو لیکنو لنډه لنډه تبصره ولرو:

الف - په سیمه ییزه کچه انګېرنې:

استاد خادم د یو لیکوال، یوه ټولنیز او حساس موجود په توګه هر څه چې په خپل چاپېریال کې گوري، د هغو پر وړاندې غبرګون ښيي، هغه ثبتوي او خپل تاثر پرې څرګندوي. ده چې په کومه زمانه کې ژوند کاوه، نو پر هغه مهال چې زموږ شاوخوا او ځینو نورو ګاونډیو هېوادونو کې څه پېښېدل، نو ده هغه ثبت کړي دي. خپل فکر او انګېرنې یې ورسره یو ځای کړي او د یوې نتیجې په توګه یې بېرته ټولنې ته وړاندې کړي. په سیمه ییزه کچه استاد خادم د خپلو ګاونډیو هېوادونو د هغه وخت حالات څېړلي، د هغو پر ځینو مهمو شخصیتونو یې خپل نظر څرګند کړی او د نظم او نثر په بڼه یې خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي.

د هند، پاکستان، پخواني شوروي اتحاد، چین او ځینو نورو هېوادونو د هغه وخت ځینې حالات یې خپرلي او د هغو د شخصیتونو په باب یې خپله انگېرنه او یادونه لیکلې ده. د دې ډول لیکنو عنوانونه مو د همدې لیکنې په پیل کې یاد کړل، اوس د سیمه ییزو انگېرنو په توګه غواړو چې د استاد خادم یوې لیکنې ته نغوته وکړو چې ده د خپل ګاونډي (هندوستان) هېواد د ملت د بنسټونو په باب لیکلې ده. دا لیکنه (د هندوستان د ملت بنیاد) نومېږي. استاد په دې لیکنه کې په هند کې د متفرقو فرقو د یووالي راز او هغه روح ته اشاره کوي چې دا ملت یې سره ساتلی دی. دی د هند لرغوني کلتور ته ګوته نیسي چې د هندي ملت معنوي پانګه ګڼل کېږي، دی په دې باب وايي:

((بشکه د خدا ځای دی که چېرې څوک د هندوستان او یا د کوم بل مملکت موجودیت د یو انسان د موجودیت په شان متصور کړي، زه په خپله داسې فکر نه کوم. زه په هغه اختلاف او مغایرت چې د هندیانو په حیات کې وجود لري پوره پوه یم. په طبقاتو، فرقو، مذاهبو، انساني نژادونو او د هندي کولتور په تفاوت په عمومي ډول خبر یم. سره د دې هم فکر کوم چې دا مملکت په اوږدو کولتوري سوابقو او د زندګۍ په یوې عمومي نظریې سره هڅه کوي هغسې روحیې ته چې دغه مملکت پورې اختصاص لري، ترقي ورکړي او هغه روحیه په یو ښه ډول سره د هند په وړو کې پوه کړي!

ایا څوک کولی شي چې په چین کې د همدغسې قضیې د وقوع نه انکار وکړي، دا یو روح دی چې زه یې په هندوستان کې لټوم او دا لټونه ډېره تېزه ده او زه هم په خپل کار کې پوره کفایت خرڅوم. سبب دا دی چې زه تصور کوم چې دا کار به داسې کلی ما ته په لاس کې راکاندي چې ښايي په هغې سره به د خپل حکومت او ملت په منځ کې د مفاهمې

او همدارنگه د هند په وسیعه ساحه کې د فکر او علم د لارښودنې جذره پرانیزم!

پالیټکس او انتخابات د روزانه کارو څخه دي او موږ هره ورځ د جاري موضوعاتو له مخې متهیج کېږو. که چېرې زه وغواړم په آینده کې د هند د پاره داسې کور جوړ کړم چې محکم، مامون او قشنگ وي، باید چې له اوسه یې بنیاد داسې محکم کښېږدم چې د زمانې باد ورباندې کوم تاثیر ونه کړي. په لږه زمانه کې د هند لویې ترقۍ ته خلک حیران دي، مگر په کومه فلسفه باندې چې د هند د حکومت بنیاد د هند زعماءو ایښی دی، هغې ته نه ملتفت کېږي.

په پورته څو کرښو کې چې د ښاغلي نهرو د ((ډسکوري اف انډیا)) کتاب څخه اقتباس شوی دی، د دغه فلسفې د تهېداو تېرې نظر ته راځي. د هند د حکومت د اساس تېره د هند په ملیت او نښالیزم ایښودل شوې ده او دغه ملیت او نښالیزم د هند زرگونو کالو په تهذیب او ثقافت ولاړ دی. نو هغه بنا چې بېخ یې دومره پوخ وي، بېشکه چې ډېره ټینګه او مستحکمه وي!.

نو که د هر ملت زعماء دغومره عمیق او ژور فکر وکړي، په دغومره پوخ او متین کار باندې موفق کېدای شي. ((۲۴: ۷۱۰))

له دې لیکنې څخه د استاد خادم هدف دا دی چې د خپل ملت د یووالي لپاره هم له همداسې نظریې او موډل څخه ګټه پورته شي.

ب- په نړیواله کچه انګېرنې:

د خادم صیب په اثارو کې نه یوازې د خپلې ټولنې، هېواد او سیمې په باب زیاتې انګېرنې او افکار لیدل کېږي، بلکې په نړۍ کې په بل

کوم بل لري او نږدې هېواد کې چې څه پېښ شوي او پر ده يې تاثير کړی، هغه يې هم په خپلو لیکنو کې انځور کړي دي. يانې هغه لیکنې چې خادم صیب د کامې له (زرشوی) کلي څخه پیل کړې وې، په پای کې يې سر (کوریا او شمالي افریقا) ته ورسېد. موږ د دې بحث په پیل کې د هغو لیکنو عنوانونه یاد کړل چې خادم صیب د سیمې او نړۍ د بېلابېلو هېوادونو د حالاتو او شخصیتونو په باب لیکلي دي. د هغو بیا یادونه دلته ضروري نه برېښي، خو یوازې دا یو څو لیکنې چې د خپل وخت خبري، ژورنالیستيکي او تحلیلي محتوا لري، په نړیواله کچه د ده د انګېرنو په توګه یادوم:

لومړۍ لیکنه يې د کوریا د جګړې په باب ده، دې جګړې درې کاله دوام وکړ او په پای کې د اوربند په لاسلیک سره پایته ورسېده. په دې لیکنه کې استاد خادم د جګړې پر ناخوالو خواشیني څرګندوي او وايي چې انسانان ولې دخپلې تباهي پر اسبابو نه پوهېږي. دی وايي تر جګړې وروسته حالت سوله ده. په دې لیکنه کې راځي چې کاشکې ټولې شخړې د ولسواکۍ د نظریې پر بنسټ اوارې شي. ځکه ولسواکۍ کې پرېکړې د اکثریت له مخې ترسره کېږي. په دې لیکنه کې په کوریا کې د جګړې پر متارکې هم رڼا اچول شوې ده:

((پس له ډېرې مودې انتظار او لسګونو انسانانو د تباهي او وینو توپېدلو، اخر د کوریا جګړه بس او متارکه لاسلیک شوه. ډېره د افسوس خبره ده چې انسانان ولې پر دې نه پوهېږي چې د ټولو اختلافونو او جګړو پای صلحه ده. کاشکې چې دغه متارکه پخوا لاسلیک شوې وای او د دومره انسانانو د وژلو سبب نه وای ګرځېدلې. اوس دې هم د ځمکې د کرې امنیت غوښتونکي انسانان د هغو کسانو، ټولنو، دولتونو له زحمتونو څخه متشکر وسي چې په دې لاره کې يې ګاللي دي. که د نړۍ انسانان

په رښتیا سره د ډیموکراسۍ اصول ومني او انحرافات ورڅخه ونه کړي، نو شک نشته چې جنگ به اډو واقع نه شي.

د ډیموکراسۍ د اصولو پر اساس اکثریت نظریه او رایه سند ده، نو په هره ټولنه کې چې د انسانانو او انساني ټولنو اختلافونه پیدا کېږي، باید رایه گيري او عمومي ریفرنډم ته په کې مراجعه وشي. له رایې وروسته باید زور گويي بس کړي، هو، د داسې غټو مسایلو او لویو خبرو د پرېکړې او فیصلې لپاره د قوي کسانو، ټولنو او دولتونو منځگړي کېدل ضروري دي. واقعات داسې ښيي چې نن سبا دا ډول نېک خلک، د لوی همت خاوندان او داسې دولتونه نوي راپیدا شوي چې دغه روحیه به تقویه کړي.

لکه څنگه چې لویو لویو کسانو ویلي چې په شرق کې به هم د قومونو ټولنه تاسیس شي او هغه وخت به نو د لویو قضیو د ضمانت لپاره ښه لاره موجوده وي. په دې ډول د شرق او غرب شخړې له زورگویی او د قوت له کارولو نه پرته د خبرو له لارې حل کړي. په هر صورت د کوریا په متارکې باندې مونږ د خوشحالی اظهار کوو، چې د کوریا جگړه په درېیم جنگ منجره نشوه. اوس غواړو چې د متارکې د څرنگوالي په اړه لوستونکو او علاقمندانو ته معلومات وړاندې کړو.

مونږ خبر یو چې د جولای پر (۲۷)مه، د اسد پر څلورمه او د ذولقعدې پر ۱۵مه د کوریا پر وخت د سهار پر لسو بجو چې د کابل پر وخت د سهار پنځه بجې وې؛ په دار الصلح کې دکوریا د متارکې قرارداد لاسلیک شو او وروسته له هغه جنرال مارک کلارک په کوریا کې د ملگرو ملتونو عمومي قومندان او جنرال کمیل سونک، د شمالي کوریا د ټولو لښکرو قوماندان هم دغه تړون لاسلیک کړ. د دغه تړون د لاسلیک مراسمو

ته په (پانمونجام) کې د هغو (۱۶) گونو ملگرو دولتو لوی لوی منصبداران ورغلي وو چې د کوریا په جگړه کې د دوی نظامي قواو گډون کړی و. راغلي اطلاعات وايي چې پرون به د کابل په وخت هغه نظامي عملیات بس شوي وي چې د ۱۹۵۰ م کال د جون په ۲۵مه په جنوبي کوریا باندې د شمالي کوریا یو لک تنو عسکرو په تعرض شروع شوي وو.

د کوریا جگړه درې کاله او دوې ورځې جاري وه او په هغه کې دملگرو ملتونو د عسکرو تلفات دونیم لکه حساب شوي دي او د کمونیستانو د عسکرو مرگ ژوبله د هغوی پر څلورمه وه. د جنوبي کوریا د ملي دفاع وزارت وزیر تای پینگ وویل که چېرته د متارکې د تړون تر لاسلیک ۹۰ ورځې وروسته چې د کوریا د سیاسي قضایا د حل کولو لپاره کېږي، ونه کړای شي چې په درې میاشتو کې دغه قضایا حل کاندې، نو د کوریا نظامي عملیات به بیا شروع کړي. ټاکل شوې ده چې په مخکې پنځو ورځو کې به د متحدو دولتو قواوې او د شمالي کوریا او کمونیستي چین عسکر د کوریا هغه ټولې جزیرې خوشې کړي چې د یوه او بل د نیولیو علاکو په شاوخوا کې یې لاس ته راوستې وې.

د پاریس سیاسي ټولنو د کوریا د متارکې په لاسلیک کېدو باندې اندېښنه ښکاره کړې ده او وايي چې وروسته له دې به د کمونستي چین دولت د ویتمن له میلیونو سره ډېره مرسته وکړي او په دې سره به هندوچین کې د فرانسې مشکلات زیات کاندې. دوکتور (هانگ کي) د جنوبي کوریا د اطلاعاتو وزیر وویل چې د کوریا ولسمشر به د متارکې په لاسلیک کېدو باندې هېڅ تبصره ونه کړي او د هغې په باره کې به څه ونه وایي. جان فاستر دالس د اتازوني خارجه وزیر وویل تر څو چې اتازوني لازمه ونه گڼي، په کوریا کې به خپلې قواوې لږې نه کړي. د یونو له واکمن مقام اعلان شوی دی چې سړ کال د اگسټ د میاشتې په ۱۷مه به د

متحدو عمومي اسمبله جرگه وکړې او په هغې کې به د کوریا قضیو باندې خبرې وکړي.

دا هغه خبرونه دي چې تر اوسه په دغه موضوع کې لاس ته راغلي دي. هیله ده چې دا صلحه به د دایمي متارکې او صلحې صورت غوره کاندې او لکه د دنیا ځینې لویو کسانو چې عقیده ښکاره کړېده، د دنیا د دوو بلاکو د قواوو توازن او د دهشتناکو وسلو اختراع به د درېیمې عمومي جگړې مخه ونیسي او زیات گمان دا دی چې بل جنگ به نږدې نه وي.)) (۲۴: ۹۱۵-۹۱۶)

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې د دواړو کوریا وو، د جنگ څرنگوالی او اوربند تشریح شوی، بلکې د جگړې پر ناوړه عواقبو هم بحث شوی او خلکو ته له جگړې څخه نفرت تداعي کوي او سوله ییز پیغام وړاندې کوي.

خادم صیب د نړۍ گډوډو حالتو ته په کتو سره په نړۍ کې پر یو درېیم سوله ییز قوت او جوړښت ټینګار کوي. دی د دې کار لپاره (د ملګرو ملتونو موسسه) تر ټولو یو ښه ارګان ګڼي، په همدې نامه یوه لیکنه کوي، په دې لیکنه کې نه یوازې د هغې موسسې جوړښت تشریح کوي، بلکې رول یې هم ګټور ارزوي. په دې سازمان کې د افغانستان رول او غړیتوب ته هم نغوته کوي او په نړۍ کې پر سوله او امن ټینګار کوي، دی د اتومي جنگ د مخنیوي لپاره پر بشر غږ کوي او دا هم وايي چې که چېرې ذروي جنگ پیل شي، نو د بشر ژوند به ورسره ختم شي. استاد خادم وايي:

((د) موسسه چې شل کاله مخکې د دنیا د یوه اضطراري حالت په وخت کې تاسیس شوې وه، په دنیا کې یې کامیاب رول بازي کړی دی،

په ډېرو مغشوشو او گډو وډو وختونو کې د یوین موسسې د دنیا د امن او سلامتی لپاره ښه خدمتونه کړي دي، د امنیت له ساتلو نه علاوه چې د دنیا د ملتونو او جوامعو لپاره تر ټولو لومړی سوال دی، یوین په صحي، اقتصادي او اجتماعي ساحو کې د دنیا او مخصوصاً د نامنکشفو ممالکو لپاره خپل وجود محتاج الیه ثابت کړی دی.

افغانستان چې له ابتدا څخه د دې موسسې غړی دی او خپل تعهدات یې د دغسې موسسې په نسبت په وفاداری سره ادا کړي دي او تل دغسې موسسې ته ارزوگانې او ښه تمنيات لري. غواړي چې د ملگرو ملتونو موسسه ورځ په ورځ قوي او فعاله شي. اوس چې د عصري وسایلو او تخنیک په ذریعه دنیا یو تر بله ډېره نږدې شوې ده، نو ډېره ضروري ده چې د یونو غوندې یوه موسسه موجوده وي. د پنجشنبې په ورځ د دغسې موسسې د شلمې کلیزې په نسبت په کابل کې د درناوي لپاره د یادگیرنې یو محفل جوړ شوی و چې په هغه کې د پایتخت مشهورو خلکو او ځینې محترمو مېرمنو گډون کړی و، د ملگرو ملتو د موسسې د خدمتونو او تاریخ په مناسبت د ښاغلي صدراعظم، د صدارت د ښاغلي معاون او د ښاغلي صدقي له پلوه دلچسپ نظریات حاضرینو ته واورول شول او د افغانستان د حکومت او خلکو له خوا ښه علاقه مندي وښودل شوه. موږ داسې فکر کوو چې د نیشنلیزم په دې عصر کې چې نړۍ په ملتونو وېشل شوې ده او په دغو کې قوي او ضعیف، منکشف او نا منکشف، د ذروي قوت خاوند دولتونه او ذروي قوت نه فاقد دولتونه، په وسله، لور او تش لاسي ملتونه موجود دي، نو که دملگرو ملتونو په شان یوه بېطرفه بین المللي موسسه موجوده نه وي، قوي احتمال شته چې په نړۍ کې د جنگ اتش فشان افلاق وکړي، موږ عقیده لرو چې په جنگ کې به د دنیا موجوده شرایطو په نظر کې نیولو سره هېچا ته ګټه نه وي، د دنیا عقل

داسې فکر کوي چې ذروي جنگ به د دنیا خاتمه وکړي، نو لازمه ده چې انسانان او انساني ملتونه یو تر بله موافقه او گذشت وکړي او پرېږدي چې د تاریخ جریان دنیا کوم پلو وړي.)) (۲۴: ۱۲۱۹)

شاعر او لیکوال فطرتاً ازادي غوښتونکی شخصیت وي. د دنیا په هر گوټ کې چې د ازادۍ تحریک سر پورته کړي، نو شاعر یا لیکوال ورته دنړۍ په بل گوټ کې خوشاله وي. خادم صیب هم (په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک) په نامه یوه لیکنه کړې او د یاد تحریک د فعالیتونو څرنگوالی یې تشریح کړی، د هغو تنگ موقعیت ته یې اشاره کړې او د استعماري ځواکونو، چل، فریب، د زر او زور کارونه یې بیان کړي دي. په مصر، لیبیا، مراکش، تونس او د شمالي افریقا په ځینو نورو سیمو کې یې د امریکا، فرانسې، بریتانیې، ایټالېې او نورو غټو قومونو توطیې، پلانونه او رقابتونه تشریح کړي دي. استاد وايي:

((د شمالي افریقا ټول ممالک له مراکش څخه د مصر پورې د استعماري طاقتونو د اقتصادي او سیاسي تاثیراتو لاندې واقع دي. د فرانسې، هسپانیې او نورو غربي دولتو مستعمراتي او جنګي مفاد د دې متقاضی دي چې په دغه مملکتونو کې د حریت او استقلال تحریکونه ځان ونه نیسي.

په تیونس او الجزایر کې زرګونه وطن دوستان محض د دې ګناه په سزا کې د قید او بند سختۍ تېروي چې هغوی د زورورو قوتونو څخه د هغو حقوقو مطالبه کړې ده چې د متحده اقوامو په منشور کې د هغو ضمانت شوی دی.

د مراکش مسئله چې کوم وخت مصر او نورو عربي مملکتونو وغوښتله چې مجلس امنیه ته یې وړاندې کاندې، نو د مغرب ځینې لویو

دولتونو چې مفاد یې د فرانس سره شریک دي، کوشش وکړ چې فرانس له هغه رسوايي څخه وژغوري چې د دغه بحث په نتیجه کې فرانس ته په برخه کېده. د مراکش او تیونس مسئله اوس هم په هغه مرحله کې ده چې کوم وخت لا متحده اقوام منځ ته نه وو راغلي. دا پېش گوښي سړی نه شي کولی چې د دنیا زورور قومونه به د شمالي افریقا په کمزورو مسلمانو قومونو څه وخت رحم او مهرباني وکاندي.

د شمالي افریقا ملکونو لا د ازادۍ خوب لیدلو چې د دوی د غلامۍ د دورې د اوږدېدلو د پاره نوی سامان تیار شو. مراکش امریکې ته د فضايي قواوو د میدانونو جوړولو اجازه ورکړه او لیبیا دغه قسم مراعات برطانیې ته ومانه.

د شلمې پېړۍ د اوایلو پورې به چې مغربي قوتونه په کوم کمزور ملک قابض کېدل، نو په اقتصادي اخذ و جر باندې به یې قناعت کاوه، په دغه وخت د استعماریت لویه فایده دا گڼل کېده چې غالب قوم د ارزانه خامو موادو او کم مصرفه مزدورانو په ذریعه خپل صنعت او حرفت ته ترقي ورکړي او د تمول او تجمل په منډه کې د نورو اقوامو څخه مخکې شي.

لېکن د دویم لوی جنگ نه وروسته چې په دنیا کې کوم نور تغیرونه راغله، نو ورسره د استعمار په نصب العین کې هم فرق پیدا شو او په محکوم او مغلوب مملکتونو کې هوايي میدانونه جوړول د خپلې غلبې د دوام د پاره یو داسې ضروري او لازمي شی وگڼل شو، لکه مخکې د جنگ نه به چې د غلام مملکتونو په تجارتي بازارونو باندې قبضه کول، دوی ضروري بلل.

برطانیه په دغه رقابت کې له نورو مغربي قوتونو څخه وړاندې ولاړه او په جبل الطارق، مالټا، نهر سویز، عدن او سینګاپور کې یې خپل فوجي

مراکز جوړ او ځان یې په کې تقویه کړ. ورپسې امریکا هم د یورپ او ایشیا په مختلفو ملکونو کې فضايي و بحري مراکز تاسیس کړل. د دویم جنگ نه وروسته د دغه دوه قوتونو په منځ کې یو قسم رقابت شروع شوی و، برطانیې په سیاسي او اقتصادي میدان کې که څه هم د امریکا سره رقابت ونه شو کولی، لېکن په عسکري تیاریو کې د امریکا څخه پاته نه شوه. دغه وجهه وه چې کم وخت امریکا په مراکش کې پښې ټینګې کړې، نو برطانیې په لیبیا کې د ځان د پاره د هوايي میدانونو جوړولو اجازه حاصله کړه.

د برطانیې په واسطه لیبیا د ایټالیا له لاسه خلاصه شوه او برطانیې ورسره ډېر مالي او عسکري کومکونه وکړه او د لیبیا په ټولو پلانونو او پېشرفت کې یې ورسره مرسته وکړه. مګر په عوض کې یې ورته هغه مراعات حاصل کړ چې د مصر څخه یې حاصل کړی دی.

دغه رنگ کومک او پر دغه اساس امتیاز د پسمانده ملکونو د پاره مفید نه ثابتېږي. ((۲۴: ۹۶۲-۹۶۳))

استاد پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د ځینو نړیوالو لیکوالو او تیوریستانو نظریې او افکار یا تائید کړي او یا یې رد کړي دي. دی د (ګاندي، اتاتورک، اقبال، ټاګور) او نورو نظریات تائیدوي، خو د (ماکیاولي) له نظریاتو سره حساسیت ښيي، دی ماکیاولیستي نظر ردوي او هغه څوک چې دا نظریات تعقیبوي هغه غندي، په یوه څلوریزه کې وایي:

چې وایي یو څه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندې، هم تله نه کا
پرې خطا نه شي ماکیاولیست دی
په دروغو درېو، خطا ایسته کا.

دی د ماکیاولي لاره د شیطان لاره گڼي چې زور او فریب د دې
لارې مهم عناصر بولي، په یوه څلوریزه کې وایي:

ماکیااولیزم لارد شیطان ده
چې حاوی شوې، په ټول انسان ده
زور او فریب، چې سره یوځای شي
پناه و ذات ته دلوی سبب ده.

دی بیا په افغاني ټولنه کې هم د ماکیاولي له نظریاتو انډېشنه لري،
هغه ردوي او ابي چې افغانان همدې نظریاتو تباہ کړي او لاره یې ورڅخه
ورکه کړې ده. په یوه څلوریزه کې دې نظریې ته داسې نغوته کوي:

جهان تباہ کړ، ماکیااولیزم
عالم گمراه کړ، ماکیااولیزم
ادم یې وایستو لاه جنته
افغان بد راه کړ، ماکیااولیزم.

د سیمې او نړۍ په باب د استاد خادم د اثارو، افکارو او انګېرنو
لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي د
مخنیوي په خاطر پر همدې بسنه کوو.

ژبپالنه او نور افکار

تر ملتپالنې وروسته چې کومه موضوع د استاد خادم په اثارو کې تر ټولو زیاته مطرح شوې ده، هغه همدغه ژبپالنه یا پښتو پالنه ده. ملتپالنه او ژبپالنه د خادم صیب د ټولې لیکوالۍ اصلي محور دی. دا موضوعگانې تر دې حده زیاتې مطرح شوي چې ان په یو شمېر دیني نظمونو او لیکنو کې هم په یو نه یو ډول دا موضوعگانې تائید شوي دي. دلته به لومړی د استاد منثور او منظومو اثارو کې د ژبپالنې یا پښتو پالنې په باب سرلیکنې راوړم او بیا به یې وروسته پر ځینو رڼا هم واچوم. هغه لیکنې او نظمونه چې دې موضوع ته وقف شوي دي په دې ډول دي: (پښتو کوم ډول ژبه ده؟، د پښتو ادبیاتو لومړي اثار، د پښتو شاعرۍ معیار، د پښتو پخواني نومونه، د پښتو ترقی، پښتو تصفیه غواړي، په جنوبي ولایاتو کې د پښتو لغت، پښتو باید تقویه شي، د پښتو دویمه منشاء، ملي ژبه او مشرق، د پښتو لرغوني تاریخ یو فصل، د پښتو په تاریخ کې یوه رڼا، د پښتو ادبي معیار، د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې، د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي).

په نظم کې: (زور د استعمار، پښتو دلته او هلته، پښتون او پښتو، د پښتو دښمني، د انگرېز چل، د پښتون مقام، له قامه وتلي پښتانه، ملت په ژبه جوړېږي، نور به خیر غواړو، په پښتو شهیدان، استعماري معنویت، د وطن محبت، پښتو ته لغتې ورکول، له پښتو انحراف، قیامت، امتحان، ژبنی استعمار، د قام ژبه، د قام رسول، پښتني انقلاب، کابل او پښتو، پښتو او دربار، پښتو او اکثریت، په پښتو ژبه لوبې، دوه ژبې، بې دستوره افغان، د ژبې وحدت، د ملي ژبې قانون، د پښتون توهین، یونو او پښتو، په پښتو

لوېې ، پښتانه او د پښتو مخالفت، د پښتو نتیجه، د بار گلی پښتو سیمینار) او ځینې نور نظمونه.

دلته غواړو له همدغو لیکنو څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو مخکې تر دې چې خپلو تبصرو ته لار شو، یو ټکی په وضاحت سره یادوو او هغه دا چې خپله ژبه ویل او پالل نه کوم تعصب دی او نه کومه گناه، بلکې نه ویل یې گناه او تعصب کې حسابېږي، خو زموږ په ټولنه کې خبره سرچپه ده، څوک چې پښتانه له پښتو منع کوي، هغو سره دتعصب ټاپه هم شته، پر هر هغه چا دا د تعصب ټاپه وهي چې د خپلې ژبې له خدایي حق څخه گټه اخلي، خو دوی چې خپله ژبه پالي او د بل مخه هم نیسي، ځان ته متعصب نه وایي، د خادم صیب په گډون هېڅ پښتانه لیکوال د چا د ژبې مخالفت نه دی کړی، په خپله ژبه گړېدل یې هم خپل حق گڼلي، خو دې سره سره په عملي ډگر کې په هر پښتانه لیکوال باندې د تعصب تور پورې شوی او هېڅوک له دې توره سپن پاتې شوی نه دی. دا زموږ دټولنې منفي واقعیتونه دي، خادم صیب هم په دغسې یو اغزن چاپېریال کې له منفي تورو سره مقابله کړې او د پښتو ژبې د ترقۍ لپاره یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړی دی. (د پښتو ترقی) په نامه یوه لیکنه لري، هغه په دې لیکنه کې وایي: هر قوم په خپله ژبه کې ترقی کوي، ادب هم په ژبې پرې اړه لري او د یوه قوم د ترقۍ درجه دهغه قوم د ادب دترقی په درجې پورې تړلې ده. استاد خادم دا هم وایي چې افغان بې پښتو او پښتو بې افغانه ترقی نه شي کولای. استاد په دې لیکنه کې په هېواد کې دپښتو او پارسي ژبې دواړو واقعیتونو ته اشاره کړې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتنو د پرمختگ لپاره پښتو لیکنې سمون ته هم اشاره کوي، هغه وایي:

((پښتو د هغې ژبې نوم دی چې پښتون قام او د افغانستان مملکت او هېواد په هغې سره دنیا پېژندلی دی. د افغان، افغانستان او پښتون نوم چې د دنیا په هر ځای کې یاد شي؛ نو د هغه ځای خلک فوراً دا فکر کي چې دا د هغه قوم او وطن نوم دی چې خلک یې پښتو یعنې افغاني ژبه لري. دنیا ته په دغه خیال او مفکوره حاصلولو کې هېڅ پروپاګند او انساني ارادې کار نه دی کړی. بلکې په قدرتي صورت چې د دې قوم او وطن ژبه پښتو ده، په همدغه ډول افغانستان او پښتو لازم او ملزوم شیونه پېژندل شوي دي؛ نو دا خبره لاس ته راغله چې پښتو هر څنګه چې ده زموږ ژبه ده او هر کله چې هېڅ قوم په پردۍ ژبه ترقي نه ده کړې او له بلې خوا د یو قوم د ترقي اندازه د همدغه قوم د خپلې ژبې د ادب په ایینه کې لیدل کېږي.

نو د یو قوم د ترقي درجه همېشه د دغه قوم د ادب د درجې په اندازه وي؛ نو که د چا ژبې یا ادب پوره ترقي کړې نه وي، نو دا د قوم ګناه ګڼل کېږي، نه د ژبې، په هر صورت نه افغان بې پښتو او نه پښتو بې افغانه ترقي کولی شي.

دا خبره باید په خوله کې ونه ژویل شي چې په افغانستان کې ډېر خلک په پارسي هم ګرېږي، لکه په پښتو چې خبرې کوي. وطنوالو او قومونو په وچو او تشو تعصباتو ګټه نه ده کړې، په قدرتي صورت سره دواړه ژبې په دې وطن کې شته او پاته شوې دي. دابه ډېر حیف او افسوس وي او هېڅکله به له همدې فروګذاشته خالي نه وي چې سپی د افغان او افغانستان له پخوانو اوضاعو څخه بحث وکړي او د پښتو له اهمیت سترګې پټې کړي، یا له پارسي منکر شي، موږ باید په هغه شي فخر وکړو چې موږ پخپله د ځان د پاره کړی وي.

که څه هم د بل چا کارونه چې زموږ په فایده وي. د انکار او بې قدرۍ وړ نه دي، خو په دې باید پوه شو چې زموږ فایده یقیناً په هغه شي کې ده چې زموږ اجتماعي روابط ټینګ او د علم او رڼا خوا ته مو سوق کاندې!

زه په دې ځای کې نورې خبرې پرېږدم، راځم د (نسیمي) صاحب هغه مقالې ته چې لیکلي یې وو (زموږ د ملي ژبې رسم الخط د توجه وړ دی) نسیمي صاحب د یو افغان او د اصلاح روزنامې د مدیر په حیث مکلف دی چې د پښتو له اوضاعو غلې پاته نه شي. ده په خپله مقاله کې د ژبې په باب د استفادې وړ خبرې کړي دي. دوی دا هم اعتراف کړی دی چې په دغو تېرو کلونو کې د پښتو د ادب او ګریمري قواعدو په باب ډېر پرمختګ او انکشاف شوی دی، مګر د رسم الخط په باب وايي: چې تر اوسه پورې یې دغه خوا نیمګړې ده او یوه کلمه د لیکوالو لخوا په راز راز اشکالو لیکل کېږي. تر دې وروسته بیا نهه مثال راوړي او په اخر کې له پښتو ټولنې او پښتو لیکوالو څخه خواهش کوي چې د دغه نقایصو په لرې کولو کې کوشش وکандي.

زه د یو افغان لیکونکي په حیث ځان مکلف بولم چې په دغه موضوع کې وغږېږم: (پښتو لیکوالو په تېرو کلونو کې له کوم وخت څخه چې داعلیحضرت نادر شاه په توجه په هېواد کې د پښتو ادبي انجمن او پښتو ټولنه تاسیس شوي دي د پښتو د نورو ادبي خواوو د خپرلو سره د پښتو د رسم الخط مسئله هم له نظره نه ده غورزولې او کافي بحثونه په دې موضوع کې شوي او نتایجو ته رسېدلي هم دي، پښتو ژبه د یو لوی ژوندي قوم د ژبې په حیث په منځ کې اچول شوې او د ادبي مسلماتو په رڼا کې د کلماتو صورت منل شوی دی، لکه دا چې: (۱) کلمه دې مکمله وي. (۲) دا چې مطرده دې وي. (۳) د ګریمر د مسلم قانون څخه مخالف

صورت دې ونه لري. (۴) تر ممکن حده پورې دې د قدماوو د اسلوب مراعات په کې مد نظر وي. (۵) حروفی اعجامو ته دې له حرکتی څخه زیات اهمیت ورکړی شي. (۶) غیر ملتبس صورت دې په ملتبس صورت مرجح وگڼل شي، د دغسې مقرراتو په ملحوظ (کښې) په کې او کښ، زه، زما او زموږ په ځه، ځما، او ځموږ، چې په ځه، کوچنی په کچني، پښه په پځه، خپه، زوی په ځوی، زلمی په ځلمی، پاته په پاتې مرجح گڼلی شوی دی. پاته شوه دا چې ځینې یې ولې په بل صورت لیکي، دا خبر هغه وخت فیصله کېدای شي چې ادبي فیصلې د جزایي فیصلو په شان قطعیت ولري. یا دا چې په لیکونکو کې هېڅ مبتدي نه اوسي. یا دا چې قلمي او طباعتي سهوې بېخي له منځه ووهي. په هر صورت د پښتو درسم الخط چاپ شوی او فیصله شوی صورت لري. جزیی فرقونه د هرې ژبې د نویسنده گانو په منځ کې موجود وي، لکه د پارسي، اردو، عربي او حتی مغربي ژبو د لیکونکو په منځ کې چې شته چې ذکر یې طوالت پیدا کوي.

په هر صورت که د پښتو د مستندو مؤلفینو تالیفات په زیات تعداد نشر شي، نو دغه نقیصه که وي هم له منځه ځي اودلته د پښتو ډېر مهم کتابونه موجود دي چې طبع یې د پښتو د پاره خورا قیمت لري.))

(۳۰۹: ۲۳ - ۳۱۰)

استاد خادم په یوه بله لیکنه (پښتو دې تقویه شي) کې د پښتو د پیاوړتیا او پرمختګ لارې چارې په گوته کوي، دی وایي چې پښتو ټولنه دې پر رښتیني مانا د یو علمي اکاډمۍ حد ته پورته شي، د لغتونو د راټولو لپاره دې بېلابېلو سیمو ته هیئتونه ولېږل شي. ټول اثار دې د یوه واحد علمي مرکز له نظره تېر شي، متفرقه مرکرونه دې پر یوه واحد خو

لوی مرکز بدل شي. دناوړه تبلیغاتو د مخنیوي لپاره دې هڅه وشي. پښتو دې د تعلیم، تعلیم او مکاتبې ژبه شي، د پښتو د تالیفاتو څانګه دې رامنځته شي، د ادبي معیار لپاره دې کوښښ وشي.

((په دې خبره به اوس زموږ د وطن واړه او زاړه پوه شوي وي چې پښتو د افغانستان مهمه ژبه ده، د افغانستان د بهبود او د دې وطن تنویر او معارف د پرمخ بیولو د پاره لازمه هم ده چې د وطن د نورو شتوناتو د انکشاف او مترقي کولو سره پښتو ته هم بشپړه توجه وشي.

ادبي انکشاف او ژبه تقویه کول د نورو بیدارو شوو اقوامو او مللو د نهضت په سرنامه کې ځای لري. موږ د حیات په ټولو خواوو کې تجدید او پېش قدمی ته اړ یو او تر یو څه حده په هره لپاره کې ان زموږ په وطن کې حرکت هم پیدا شوی او د تقدم اثار لیدل کېږي. مگر اجتماعي کارونه همېشه په یوه سوبه پر مخ نه درومي کله اجتماعي حرکت تېزېږي او کله سخته پیدا کوي. مد و جزر د زندگی د جریان خاصه ده او په همدغه مد و جزر کې حیات یا صعود کوي یا نزول.

پښتو څه زمانه ښه پېشرفت وکړ، بیا دا هنګامه یو ناڅاپه سره او غلې شوه. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د عصر نه مخکې په نږدې اعصارو کې پښتو یوازې د کلیو ژبه وه چې یوازې قدیم دېوانونه او ځینې دیني مسایل په کې د نظم په صورت خوندي شوي وو.

به دې دوره کې د اخبار، مکتب، تالیف او ترجمې د راډیو او خط او کتابت ژبه وګرزېده، د پښتو اکاډیمۍ ورته د پښتو ټولنې په نامه سازه شوه او هر څوک پوه شول چې افغانستان د خپلې ژبې (پښتو) خوا ته پوره توجو لري.

دغه وجهه ده چې د دنیا تبلیغاتي او نشراتي سرویسونه هم چې کوم وخت غواړی خپل اواز دې خاورې ته ورسوي، نو په پښتو خبرې کوي.

په مورنۍ ژبه کې خط او کتابت او په مورنۍ ژبه کې تعلیم او تعلیم او په مورنۍ ژبه افهام او تفهیم چې د دې عصر د احتیاجاتو او مسلماتو څخه حسابېږي، یو بل شی هم دی چې موږ د پښتو تقویه کولو ته مجبوروي، چې هغه د پښتونستان اواز دی.

ټول پښتانه په یو اواز پښتونستان غواړي او د پښتونستان ژبه پښتو ده، اگر چې اعلیحضرت شهید محمد نادر شاه رحمه الله د خپل جلوس سره سم په کابل کې انجمن ادبي کابل او په قندهار کې د پښتو ادبي انجمن تاسیس کړ. مگر څومره چې د وطن په نورو شئونو کې قدم لیدل کېږي، نسبتاً زموږ ادبي خوا هغومره وړاندې تګ نه دی کړی. موږ پخپله په ادبي خوا کې نه په پارسی او نه په پښتو څومره چې ضرورت او د وخت تقاضا ده ادبي بروز نه دی کړی. مگر دومره چې پارسي بل څوک هم لري او پښتو بل هېڅ د امید ځای نه لري، بې افغانستانه دا خبره باید زه بیا تکرار کړم چې دا عصر د پښتو د پاره خورا غنیمت عصر دی او د پښتو د تقویه کولو زیات امید او هیله ورڅخه کېدلی شي.

په دې ځای کې چې کومه خبره زه کول غواړم، هغه دا ده چې پښتو باید تقویه شي. یعنې ښه ترا - د تقویه کولو لپارې یې د پښتو ټولنې تقویه کول دي.

پښتو ټولنه باید د حقيقي اکاډیمي حد ته ورسولی شي، زه عقیده لرم چې حکومت په دې باب کې د هر پېشنهاد منلو ته تیار دی اوس باید پښتو ټولنه د پښتو د پاللو مرکز وبلل شي. دغه متفرق کوششونه چې د پښتو په نامه په وزارت حریبه یا معارف کې کېږي. دا باید د توحید مساعي رنگ

قبول کاندې. د ټولو کورسونو انتظام باید له یوه ځایه وشي. د پښتو په باب هر قسم تالیف او تصنیف باید د یو قوي مرکز د نظر نه تېر شي د پښتو د لغاتو د راغونډولو له پاره باید سیار هڅتونه چې په عین زمان کې جغرافیایي او تاریخي تحقیقات هم وکولی شي باید جریان ومومي.

د نورو اصطلاحاتو او عصري لغاتو د پاره یو کمېسیون لازم دی چې د ژبې د فلالوژۍ د اصولو سره سم مجوزه لغات ترتیب او نشر یې کاندې او بیا د دغه ترتیباتو پر اساس د پښتو د دایرة المعارف اساس کېښودل شي د پښتو دایرة المعارف پس له دې محض د ترجمې په صورت وړاندې بیول گران کار دی.

د پښتو تالیفات چې تر اوسه منځ ته راغلي دي. اگر چې زیات اهمیت لري ولې د ادب په ناقدانه تله نه دي تللی شوي، ډېره ضروري ده چې د پښتو معیاري ادب خلک وپېژني.

زموږ په وطن کې هر شي یو مرکز لري. مگر بدبختانه د پښتو په باب دغه مرکزیت تر اوسه عملاً لاس ته ندی راغلی زه نه وایم چې دغه مرکز دې څوک او چېرته وي مگر دا وایم چې د پښتو د تقویه کولو د پاره دغه تمرکز ضروري شي دی. دا خبرې چې دلته ما ولیکلې د یوې نظریې په صورت مې اظهار کړې، هیله ده که د قبولولو او د تائید وړ وي، متفکرین او عاملین به یې له نظره ونه غورځوي.!!! (۲۳: ۳۴۰ - ۳۴۱)

استاد خادم د یوې ژبې، له هغې جملې څخه د پښتو د لغوي زېرمې د بډاینې یوه لاره دا گڼي چې پخواني لغتونه، متروکې کلمې او یا هم تغیر شوې کلمې بېرته راژوندۍ او ورغول شي او د ژبې ورځنۍ محاورې ته داخلې شي. اوسني ژبپوهان هم د استاد خادم له دې نظر سره موافق دي، هغوی هم وایي چې د یوې ژبې د بډاینې او خونديتابه لپاره څلور

نړیوال معیارونه ټاکل شوي دي، یو دا چې د یوې ژبې پخواني متروک لغتونه باید بیا له سره راژوندي او د ورځنۍ محاورې برخه شي. دویم ګرډوونو ته باید مراجعه وشي او له هغو څخه لغوي زېرمه راټوله شي، درېیم نوي لغتونه باید جوړ شي او څلورم له نورو ژبو څخه باید ضروري لغتونه پور شي. دوی د دې هر یوه لپاره (۲۵) سلنه ونډه ټاکلې. که څه هم دا د ریاضي د فورمول په شان د تطبیق وړ نه ده، ځینې برخې به یې زیاتېږي او کمېږي، خو په دې برخه کې یو معیار ګڼل کېږي، خادم صیب هم د لومړي معیار یادونه کوي. هغه د ژبې د پخوانیو لغتونو د بیا ژوندي کولو په ترڅ کې د ځینو هغو پښتو لغتونو رېښې ته متوجه شوی چې دی ورسره په جنوبي ولایاتو کې د سفر پر مهال مخامخ شوی و، د دې لغتونو بڼه اوس اووښتې، خو ده یې د خپل تحلیل له مخې رېښه پیدا کړې چې له اړه پښتو لغتونه دي. خادم صیب په (پښتو پخواني نومونه) لیکنه کې وایي:

((چې سړی د افغانستان کاني بوتې، غر او درو ته ګوري، نو لږ شاني فکر او تعمق وکاندي، د دې ملک هره تېره او لوټه پښتو پښتو نارې وهي، د دې ملک تقدیر د پښتو او پښتونولۍ سره اخیل شوی دی، مګر متاسفانه پښتانه غافل دي او دپښتو او پښتونولۍ په ښکلي مخ خاورې او ایرې اچول شوي دي او اچول کېږي، دپښتو سپېڅلي نومونه عمداً یا سهواً او غفلتاً بدل شوي او بدلېږي، په دې باب کې باید پښتانه ادباء محتاط اوسي، زه دلته یو څو مثالونه راوړم چې د جنوبي ولایت د سفر په څو ورځې فراغت کې مې ورته پام شو او په دې باب کې صداقت د خوست قاضي هم ما سره برخه لري.

۱- لوګر: ښکاره نارې وهي چې (لوی غر) دی، غورځېدلې ده او (غ) په (ګ) بدل شوی دی او دا تغیر دومره متعارف دی چې هېڅ ثبوت

ته حاجت نه لري او مشاهدات هم دلالت کي چې دغه ځمکه د لویو غرونو منځ کې راگیر ده.

۲- تېره: د (ر) په زورواکي او زور د (تېز) په معنا اول مذكر او دویم مونث صفت دی، د (تېرې کنډو) په معنا د (تېرې څوکې کنډو) دی او دا یو غاښی دی چې غر یې ډېر نېغ دی، یا (تېره کنډو) دی، غیر اهل لسانو (تېرې کنډو) کړی دی، دا د هغه غره کنډو دی چې لوگر له گردېزه بېلوي.

۳- گردېز: په یقیني صورت سره (غردیس) دی، یعنې (غرني) دیس د ملک په معنا پخوانۍ پښتو کلیمه ده، لکه پردیس یعنې (پردیس دیس) پردی ملک او دغلته چې سړی ورشي، نو معلومه شي چې شاوخوا د لوړو غرونو او ځنگلونو سلسلې موجودې دي، معلومېږي چې زموږ پخواني پوونده پلرونه د زرگونو کالو څخه د خپلو مالونو سره دلته راتله او اوسېدل، د هغو اثار اوس هم دلته شته.

۴- خوست: په پښتو کې اوس د خوښت لغت د لوند په معنا موجود دی او (خیشت) د لوند په معنا ژوندی دی. (خېست) یوه لهجه ده، په خوشت او خیشت کې او دا ځمکه چې د غرونو په لمن او منځ کې پرته ده ډېرو بارانو او برساتو او د لوړو غرونو د زیم په واسطه همېشه لمده وي او اوس هم په خپل زیم اباد ده، که نه نو کوم سیند او جاري اوبه نه لري.

۵- هېرمند: غلط تلفظ دی، سهي یې هلمند دی، چې د ایلېند څخه جوړ شوی دی، ایلېند په پښتو کې د مال د پرېښودو ځمکې ته وايي، چې پرته له پیوونکي پکې مال خري، یقیناً دغه لوړې ځمکې چې د هلمند ناوه ترې راغلې ده، د ډېرو پخوانو زمانو څخه د مسلسلو او دایمي بارانو او واورو او ډېرو وښو په واسطه زموږ د مالدارانو نیکونو، د هستوګنې

ځای و چې ژمی به په تودو ځمکو او اوږی به دغو ځمکو ته لکه نن چې هم لیدل کېږي راتله.

۶- کونډ: په اصل کې (کنډ) دی، چې اوس هم دا نوم او دا لهجه د ننگرهار په پښتو کې موجوده ده، کنډ دغه غره ته وايي چې ننگرهار له شمالي ولایاتو بېلوي، چې لږ سر ته یې پنجشیر او کوز سر ته یې نورستان او چترال پراته دي، پامیر د دغه غره لوړه څوکه ده او خلک دا غره هندوکش بولي پښتانه ورته کنډ وايي، ځکه کنډ سر پرې کړي شي ته وايي، کونډه بنځه هم سر پرېکړې غوندې ده او دا غره هم د ډېرو او مسلسل واورو په واسطه په پورته حساب باندې ونې او بوټي نه لري، لکه سر پرې کړی دغسې دی، نو ځکه یې کونډ بولي.

۷- زرلمه: زر خو معلوم (هزار) ته وايي او (مله) د مېله یوه لهجه ده، مېله او مېنه یو شی دی او (زرلمه) د (زر مېنو) او (زر کورو) په معنا ده، نو منسوب اسم یې (زرمټی) غلط دی. (زرملی) صحیح دی.

۸- گرشک: په اصل کې (غر او رسک) دی او دا معلومه خبره ده چې دغه ځای د غرونو په لمن کې او پوزه کې واقع کې دی، په دغه مناسبت سره دا نوم بېلکل صحیح دی.

۹- تگاو: په اصل کې له (تگ او) نه جوړ دی، (تگ) او (او) اوبو ته وايي، دلته هم ډېرې درې او شېلې راوتلي دي، نو څوک یې چې تگاب لیکي ظلم دی.

۱۰- ارغنداو: په (ارغنداب) لیکل غلط دی، په اصل کې (ارغنداو) دی، د (اصيلي اوبه) په معنا دی.

په لږ وخت کې چې زه اوزگار وم، د دغو کلیمو په اصالت پوه شوم، هیله ده چې ملي نویسنده گان دا کلیمې غلطې نه کړي او رسمي

مقامات یې په رسمیت وپېژني. په دغه شان د دې ملک غر او سمه پښتو
پښتو نارې وهی)) (۲۴: ۲۷۹-۲۸۰)

د ژبې، ژبپالنې او پښتو ژبې د پرمختګ او ترقۍ په برخه کې خادم
صیب ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي چې موږ یې د څو لیکنو متن د بېلګې
په توګه راوړ او د ځینو نورو مو یوازې عنوان ته نغوته وکړه، خو ددې
ډول لیکنو شمېر ډېر زیات دی. د خادم صیب په منصور کلام کې د
ژبپالنې پر ګڼو لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ګڼ شمېر داسې
نظمونه شته چې ټول او یا یې یوه زیاته برخه همدې پښتوپالنې او ژبپالنې
ته ځانګړې شوې ده. د (زور د استعمار) په نامه یوه نظم کې په پښتو ژبه د
استعمار ظلم او انحصار ته اشاره کوي او هغه له پښتو ژبې سره سخت
مخالف ګڼي:

زور د استعمار په پښتو ژبه دی
ځکه چې ټول کار په پښتو ژبه دی
هر څه شو ازاد او پښتو بنده شوه
دو مړه انحصار په پښتو ژبه دی
دا کاروان به ځي یا به ولاړ وي تل
ولې؟ چې یې بار په پښتو ژبه دی
نه شته ازادي بې له پښتو ځنې
دغه مو شعار په پښتو ژبه دی
وګوره خادمه دا دې شعردی
او که سور انګار په پښتو ژبه دی))
(۱۲: ۱۹۳)

استاد په یو بل نظم کې په بره او لره پښتونخوا کې د پښتو حالت ته اشاره کوي، هغه د اندېښنې وړ بولي، دی دې نظم ته د (پښتو دلته او هلته) نوم ورکوي او په دواړو ځایونو کې د پښتو پر حال ځورېږي. دی په دې نظم کې وايي:

((روغه پښتو ماته شوه، دلته هم او هلته هم
خونه مو میراته شوه، دلته هم او هلته هم
چېرته چې پښتو نه وي، څه به ترې امید کوو
دا آرزو مو پاته شوه، دلته هم او هلته هم
دلته مو پارسي وهي، هلته مو هنکو وهي
ژبه مو وفاته شوه، دلته هم او هلته هم
گرځو په حکومت پسې، درو مو په دولت پسې
نن چار مو سباته شوه، دلته هم او هلته هم
زور په ثقافت کې دی، نه چې په حکومت کې دی
لاره مو بل خواته شوه، دلته هم او هلته هم
وايي پښتو شاپه ده، دا ژبه ويجاړه ده
دا ملنډه زیاته شوه، دلته هم او هلته هم
ځوان کول مو غویمې کوي، زور را کې پلمې کوي
هیله مو مولاته شوه، دلته هم او هلته هم
شرم رانه لارو، مړ شولو غیرت زموږ
مخه ناروا ته شوه، دلته هم او هلته هم
مړ محمد گل خان شولو، زور فخر افغان شولو
مخکې پښتو شاته شوه، دلته هم او هلته هم))
(۱۹۷:۱۲)

په یوه څلوریزه کې چې (پښتون او پښتو) نومېږي، پښتو ژبه د پښتون قام ساه گڼي چې له هغې پرته ورته ژوند ناشونی دی او همدارنگه په هر ډگر کې بیا د سیاست لپاره د ساه حیثیت لري:

پښتون او پښتو

پښتو ژبه د پښتون د تېر ساه ده
په میدان د سیاست کې یې امساده
اوس گیر شوی هم د ژبې په گناه دی
(خپله ژبه هم کلا ده هم بلا ده).

په یوه بله څلوریزه کې (د انگرېز چل) ته اشاره کوي چې تر هغه پورې دلته ناکام و چې پښتو یې زده نه وه، کله چې یې پښتو زده کړه او د پښتنو په کلتور پوه شو، نو بیا یې پښتنو ته چل جوړ کړ.

د انگرېز چل

پرنگي چې په پښتون باندې یرغل کړ
خپل عکسریې د پښتون په سیمه دل کړ
دی هغه وخت په پښتو ژبه نادان و
خو چې پوه شو، نو پښتو ته یې ساز چل کړ.

استاد خادم د پښتون مقام په پښتو کې گڼي او چې پښتو له چا څخه تللې، هغوی په مړو کې حساب شوي دي.

پښتو مو ژبه، پښتو مو ساه ده
افغانه پوه شه، دا مدعا ده

چې چانه لاره، هغوی خو مړه شول
اوس مودې پاتې، قام ته سودا ده.

استاد خادم هغو پښتنو ته هم نغوته کړې چې پښتو یې هېره شوې
او د هېواد په بېلابېلو سیمو کې اوسي. دی دا ډول پښتانه له (قامه وتلي
پښتانه) بللي دي:

کابل هرات دی، که کوه د امان دی
بلخ او تخار او که کهستان دی
زیات پښتانه دي، ان تر بادغیسه
خو کار د ژبې، تر پنه لږ وړان دی.

استاد خادم د یو ملت په جوړښت کې د ژبې ارزښت ته اشاره
کوي، دی وايي له ژبې پرته ملت نه جوړېږي، خو پښتون لا پر دې
حقیقت تر اوسه هم خبر نه دی:

ملت په ژبه باندې جوړېږي
دا کار بهې ژبې بېخي نه کېږي
ټوله دنیا ده، په دې خبره
پښتون لا اوس هم، پرې نه پوهېږي.

استاد خادم د پښتنو پر غفلت ځورېږي او وايي چې (نور به خیر
غواړو)، یانې کېدی شي، حالات تر دې هم خراب شي:

که دا غفلت وي، پښتو ورکېږي
چې پښتون لاړه، پښتون ډوبېږي
تللی خو تللي دي، خیر به غواړو
په پاتې قام مې اوس زړه رپېږي.

خادم صیب د پښتو ژبې د خدمت په لار کې د هغو اتلانو یادونه
هم کوي چې د پښتو لپاره یې بې شانه قرباني ورکړې ده. دی د (محمد
گل خان مومند، صمد خان اخکزي، صادق کاسي او قاضي عطاء الله)
نومونه یادوي او وايي:

چې زړه یې وچاود محمد گل خان دی
چې بم پرې پرېوت، دا صمد خان دی
صادق کاسي هم، په پښتو مړ شو
د قاضي مرگ مو په زړه ارمان دی.

استاد وايي کومو پښتنو چې پښتو پرې ایښې، نو هغو ته یو ډول
(استعماري مصونیت) حاصل دی. دی وايي چې فارسي ته تمایل پیدا
کړه او یا هم اردو ته قایل شه، نو بیا دې هر څه خوندي دي. که څه هم
دا ډول مسایل بیانول به ځینو ته د زغم وړ نه وي او اتومات به پر استاد او
نورو ورته اشخاصو باندې د تعصب ټاپه لگوي، خو له دې واقعیت څخه
هم سترگې پټېدلای نه شي:

یادې فارسي ته، زړه کې مایل وي
یادې اردو ته په خوله قایل وي
پښتو دې پرېږدي، نور چې هر څه کا
مصونیت به، ورته حاصل وي.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

خادم صیب له یو بل حقیقت څخه هم پرده پورته کوي، هغه پښتانه چې پښتو خرڅوي او د ده په اصطلاح (پښتو ته لغتې ورکوي) نو هغه ډېر ژر لوړتیا او منصب ته رسېږي:

اوس هر چا زده کړه د لوړتیا چاره
ولور مقام ته د خټولاره
یو څو لغتې پښتو ته ورکړه
چار به دې ښه شي بې له څه زیاره.

دی په دې لړ کې یو بل حقیقت ته هم متوجه کېږي، تر هغه چې پښتانه (له پښتو انحراف) و نه کړي، که څومره لوړه پوهه ولري، نو بیا به هم لوړ مقام ته ونه رسېږي:

نه به پوهاند شي، نه به وزیر شي
نه به لیدلر شي، نه به امیر شي
څو چې له خپلې، پښتو وانوړي
پښتون که هر څو په علم میر شي.

استاد خادم دا ډول حالت پر پښتنو یو قیامت بولي او عوامل یې په گوته کوي:

نن په پښتون او پښتو قیامت دی
وخت د ذلت او د حقارت دی
له استعمار، د حکم شوی
پښتون جاهل دی، پښتو بدعت دی.

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د الله تعالی قانون ته اشاره کوي چې خپل رسول یو قام ته د هماغه قام په ژبه لېږي او دا کار خدای ته مقبول هم دی، نو افغانه ته بیا د بل په ژبه ولې فخر کوي او دا ناوړه کار ترسره کوي؟

د قام په ژبه، هر یو رسول دی
خدای (ج) ته په دې کار، هر یو مقبول دی
د بل په ژبه، فخر به څه کړي
افغانه دا کار، دې ډېر فضول دی.

بیا (د قام رسول) په نامه په یوه بله څلوریزه کې د اسلام له نظره، موږ ته د ژبې اهمیت واضح کوي او وایي:

لسان قوم، مونږ ته ارشاد دی
رسول د قام دی، دایې مراد دی
چې په اسلام کې له قام منکروي
پوه شوی نه دی، غریب برباد دی.

خادم صیب په کابل کې د پښتو ژبې له حالت ډېر ځورېږي او بیا یې ورته (کابل او پښتو) په نامه یو نظم لیکلی دی، په دې نظم کې یې هغه ناخوالې یادې کړي چې په کابل کې پښتو او پښتانه ورسره مخ وو. دلته یې څو بندونه رااڅلو:

چې پښتو نه لري افغان به څه وي؟
لا بې غیرته مسلمان به څه وي؟
ځکه مین زه په پښتو شولمه
چې خودي نه لري انسان به څه وي؟

کابلـه زړه د کوم هېواد یې ته
د چالـه فیضـه نه اباد یې ته
لږ خودې ځان او بیا پښتون وگوره
دا چا ازاد کړې، که ازاد یې ته؟

پښتو ددې هېواد ملي ژبه ده
لا ورسره هم بیا رسمي ژبه ده
مخالفت د پښتون نه دی روا
چې دا ددې خاورې بومي ژبه ده

کله دې و خورو په زور کابلـه
اوس را نه شو که کړې په شور کابلـه
د تعصب او د فاشست په چغو
ځان دې کړو سپین او مونږ دې تور کابلـه
(۳۱:۱۲)

استاد خادم د پښتو پر هغه حالت اندېښنه څرگندوي چې وخت پر
وخت پرې تجارت کېږي، که څه هم پښتو د اکثریت ژبه ده، خو هېڅکله
هم خپل حق نه ده رسېدلي:

پښتو لسان د اکثریت دی
تینگ په دې ټکي، افغان ملت دی
خو په عمل کې چې ورته گورو
په پښتو شوی تل تجارت دی.

په بله څلوریزه کې بیا پر پښتو ژبه لوبې غندي او پر دې خواشینی
څرگندوي چې پښتون پوه نه شو چې څنگه یې پر ژبه لوبې کېږي:

اکثريت چې تل تکرارېږي
افغان ملت چې، مونږ ته یادېږي
مراد یې څه دی، پښتون پوه نه شو
په پښتو ژبه چې لوبې کېږي.

استاد (د ملي ژبې قانون) ته هم اشاره کوي، خو په خواشینی سره
باید ووايو چې که څه هم قانون کې همېش پښتو ته د ملي او لومړۍ ژبې
مقام ورکړل شوی، خو په واقعیت کې پښتو خپل دې حق او مقام ته نه ده
رسېدلی:

د ډېرو خلکو ژبه ملي وي
معنا یې داده، چې دولتي وي
دنیا منلی، دغه قانون دی
په دې پوهېږي، چې څوک سړي وي.

خادم صیب د یوې ژبې توهین د هغې د قام توهین گڼي او
نمانځل یې د هغه قوم نمانځه گڼي:

توهین د ژبې توهین د قام دی
نمانځل د ژبې یو لوی مرام دی
پښتو ملي وه، ولې شوه ټیټه
دا سوال په مینه او احترام دی.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

استاد خادم یو ځل بیا پر پښتو ژبه کېدونکې متواترې لوبې یادوي
او د علت پوښتنه یې کوي:

پښتو جگېرې بېرته ټیټېرې
دا کوم کسات دی چې نه خلاصېرې
له میرویس خان، تر نن زمانه
په پښتو ژبې دا لوبې کېرې.

خادم صیب پښتو ژبې سره د کېدونکي ظلم په برخه کې تر هر چا
زیات د پښتو خپل پښتانه مخالفین د ملامتۍ وړ بولي، په دې برخه کې
وايي:

څوک ناپوه شو، څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاته و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو د غسې تعین شو.

نو د یو شمېر پښتنو د همدغې بې تفاوتۍ او بې کفایتۍ له امله د
پښتو او پښتون نتیجه ښه نه گڼي او په پای کې وايي:

نه پوهاند نه به رییس نه په وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا
هو! دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې څرگنده د پښتو نه بېزاري کا.

د پښتو ژبې د پرمختګ او پیاوړتیا لپاره د خادم صیب یو ارمان دا و چې علمي مرکزونه دې جوړ شي، سیمینارونه دې جوړ شي، ژبه دې معیاري شي او لیکدود دې اصلاح شي. خادم صیب که څه هم د پښتو د پرمختګ په برخه کې له پښتنو څخه ناراضه و او دې نارضايتۍ ته موږ دمخه اشارې وکړې، خو د (بارګلی سیمینار) چې د پښتو ژبې د لیکدود د سمون لپاره جوړ شوی و او دا یې لومړی سیمینار و، د خادم صیب ګډون په کې ده ته د خوښۍ سبب ځکه و چې د ده د ارمان لپاره یې کار کاوه. په دې سیمینار کې ګڼ شمېر پښتو پوهانو ګډون کړی و او خادم صیب هم د دې سیمینار برخوال و. د بار ګلی بنایسته سیمې او د سیمینار چاپېریال د خادم صیب پر ذهن مثبت تاثیر کړی و، نو ځکه یې دا یو نظم ورته لیکلی دی. نظم پر محتوایي بډاینې سربېره لفظي او هنري ښکلا هم لري. دلته به دې نظم ته تم شو:

راتول د پښتو ژبې شول پوهان باره ګلۍ کې
 هوالګي سپېڅلې د پغمان باره ګلۍ کې
 شنه غرونه جګ سرونه لوړې ځوړې ځنگلونه
 شین پوښه دي درې، لکه اسمان باره ګلۍ کې
 ناوونه، ګرڼګونه، سختې ترې هلې دلې
 ځای ځای بنایسته کورونه نمایان باره ګلۍ کې
 نه ښار شته او نه کلی نه باغونه نه مېوه شته
 نه گل شته، نه بلبل او نه ځبان باره ګلۍ کې
 چې شته نو څو کوټې دي، یو سرک ورته راغلی
 یو څو دي ترهېدلي اشنایان باره ګلۍ کې
 دلبر چې چېرته نه وي، نور قیېب به هلته څه کا

نو ځکه دلته نشته غمازان بډار ه ګلۍ کې
 بلبله، نه کوتره، نه مې زرکه په نظر شوه
 شاديانې په کې ګرځي او کارغان بډار ه ګلۍ کې
 مري لره وردرومه که د سترگو اوبه غواړي
 تش لري دي، څه ورپځي او باران بډار ه ګلۍ کې
 د ځمکې مخ لا وچ نه وي چې بيا پرې څاڅکې اوري
 سړي وي په ارزو د شنه اسمان بډار ه ګلۍ کې
 چې (بره ګلۍ) ګورم او بيا (کوزه ګلۍ) هم شته
 نو (ګلۍ) د پښتو شي راعيان بډار ه ګلۍ کې
 رقيب به زهره چاودۍ شي له ګرومه که خبر شي
 چې څنګه سيمينارو عاليشان بډار ه ګلۍ کې
 پښتو زمونږه پت دی بي له دې به ژوندون څه وي
 لګيا ورباندې ځکه دي ځوانان بډار ه ګلۍ کې
 قربان د پښتونخوا د ښکلي قام له ژبې شمه
 چې لوړه پرې شمله شوه د افغان بډار ه ګلۍ کې
 رسا! طرحه دې کېښوده، ته لاړلې کابل ته
 نو کېږي به په تا پسې ارمان بډار ه ګلۍ کې
 ښې ورځې، ښه ساعت و، پښتانه لکه ګلونه
 يو ګل د دې باغچې و (پرېشان) بډار ه ګلۍ کې
 هر څه که رانه هېر شي (مولانا) به مې هېر نه شي
 خوښۍ پسې زمونږ به وروان بډار ه ګلۍ کې
 خادم په توده مينه د پښتو او پښتونوالي
 شل ورځې کړلې تېرې په ښه شان بډار ه ګلۍ کې.

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه پر یادو نظمونو او نثرونو سربېره د خادم صیب په منثور او منظوم کلام دواړو کې گڼې نورې داسې بېلگې هم شته چې پښتو، پښتو پالنې او ژبپالنې ته ځانگړې شوي، خو پر ټولو بحث د یوه بل ځانگړې اثر یا کتابگوټي ایجاب کوي، دا څو بېلگې مو دده د گڼو اثارو له څرنگوالي سره د اشنایۍ او بېلگو په توگه راوړې.

د دې درېیمې برخې یا خپرکي په پای کې چې ټول د استاد خادم افکار یا نړۍ لید ته ځانگړی شوی او تر (۹) بېلابېلو سرلیکونو لاندې موږ د خادم صیب افکار او نړۍ لید وڅېړه، دا په دې مانا نه ده چې د خادم د فکر وړانگې د ژوندانه نورو برخو ته نه دي وررسېدلې، خادم صیب پر نورو برخو، لکه: کلتوري، ادبي، سیاسي او نورو برخو هم گڼ شمېر لیکنې کړې دي چې ځینو ته یې په ضمني ډول په همدې بحثونو کې اشاره وشوه، خو په ځانگړي ډول د هغو د هرې یوې څېړنه همدغسې جلا جلا بحثونو ته اړتیا لري، خو ما له خپلو مفرداتو سره سم هغو موضوعگانو ته زیاته پاملرنه وکړه او څه نا څه رڼا مو پرې واچوله چې مخکې تر مخکې مشخص شوي وو.

ددې خبرې یادول هم په کار دي، ما چې د دې اثر د لیکنې په نیت د خادم صیب بېلابېل اثار وپلټل، نو دا خبره راته لا ښه څرگنده شوه چې د خادم صیب د ټولو اثارو شننه د دوکتورا دورې په یوه اثر کې شونې نه ده، نو زه هم مجبور شوم په ټولو برخو کې له لنډیز څخه کار واخلم. هيله ده د درنو لوستونکو دې ټکي ته پام وي. اوس راځم د دې درېیمې برخې نچوړ ته:

په دې برخه کې موږ د خادم د نړۍ لید (۹) بېلابېلو برخو ته نغوته وکړه، په دې کې د خادم د فکر تر ټولو زیاته او درنه برخه همغه ده چې

په لومړي گام کې ملت او ملتپالنې او په دویم گام کې ژبې او ژبپالنې ته وقف شوې ده.

نورې برخې هم په کې مطرح دي، خو په هغه کچه نه دي چې له دې یادو دوو برخو سره پرتله شي. که څه هم د ریاضي د ارقامو له مخې د افکارو سلنه معلومول اسانه کار نه دی او نه هم په دقیق ډول محاسبه کېدلای شي، خو بیا هم که له ریاضي څخه د یوې اټکلي محاسبې په توګه کار واخلو او د استاد خادم د افکارو د موضوعي وېش له مخې د هغه د افکارو سلنه معلومه کړو، نو داسې یوه بڼه به غوره کړي:

ملتپالنه: ۴۰٪

دینپالنه: ۴٪

ټولنپالنه: ۷٪

سمونپالنه: ۶٪

کره کتنه: ۸٪

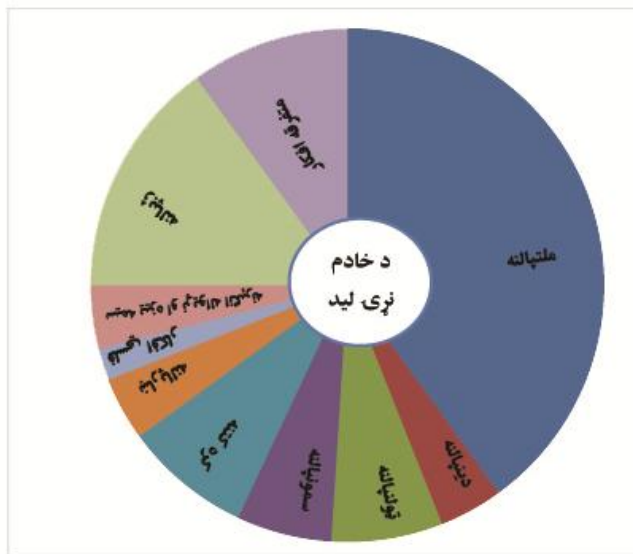
ښارپالنه: ۲٪

د فلسفي افکارو روزنه: ۳٪

سیمه ییزه او نړیواله انګېرنه: ۴٪

ژبپالنه: ۱۵٪

متفرقه افکار: ۱۱٪

که څه هم دا وېش سل په سلو کې دقیق نه دی، خو موږ ته د موضوعي وېش له پلوه د خادم دافکارو یو ټولیز تصویر څرگندولای شي.

څلورمه برخه

خادم د نورو لیکوالو له نظره

لکه څنگه چې څو ځله مو دمخه یادونه وکړه استاد قیام الدین خادم په شلمه پېړۍ کې د پښتو ادب یو ځلاند ستوری او پخه سټه گڼل کېږي او د فکر وړانگو یې د ژوند بېلابېلې خواوې روښانه کړي دي. دغسې د خادم د زمانې ډېرو لویو لیکوالو د خادم خدماتو ته په درنه سترگه کتلې، هغه یې ستایلې او منلي دي. د هغه د ژوند او په تېره بیا پر فکري نړۍ لید یې پر خپل وخت څرگندونې کړي دي. د خادم تر ژوند وروسته هم گڼو لیکوالو د هغه د فکر پر لیدلوریو او اثارو څرگندونې کړې دي. یو شمېر بهرنیو ادیبپوهانو او د افغاني ادب متخصصینو هم خادم د خپلې زمانې یو لوی او ریالستیک لیکوال بللی دی. دلته غواړم د خادم د شخصیت او فکري نړۍ لید په باب ددې پوهانو او لیکوالو نظریات څرگند کړم او ددې ترڅنګ یو شمېر نور لیکوال چې اوس لا هم ژوندي دي او د خادم مینه وال او لېوال دي او د هغه له فکره یې الهام او تاثر اخیستی، د هغو نظریات هم دلته راوړم، دا نظریات د خادم صیب د ځانگړو لیکنو او مستقلو اثارو په باب د مشخصو لیکنو، تبصرو، سریزو او ټولیز جاج په بڼه مطرح شوي دي، دلته غواړم د لیکوالو همدا ډول نظریات په ترتیب سره راوړم، خو مخکې تر دې چې د لیکوالو نظریات راوړم، لازمه گڼم د دې ټکي یادونه وکړم چې د دې لیکوالو له ځینو نظرونو څخه ددې کتاب په درېو تېرو برخو او همدارنګه دوو نورو برخو کې هم د ضرورت له مخې

گټه اخیستل شوې ده. په دې نظریاتو کې به کوښښ وکړو چې د تکرار د مخنیوي لپاره هغه برخې بیا غبرگې نه شي، د دې ترڅنګ د لیکوالو په دې لیکنو کې چې د استاد خادم کوم نظمونه او یا نثرونه د بېلګو په توګه راوړل شوي، هغه بېلګې به هم د تکرار د مخنیوي لپاره نه راوړل کېږي او ددې تر څنګ ځینې لیکنې چې ډېره تفصیلي بڼه لري، کوښښ به وکړو چې د هغو هغه غوښنه برخه دلته راانتقال کړو، نو که دلته د لیکوالو لیکنې یا نظریات په کټ مټ او پوره ډول نه راوړل کېږي، نو علتونه به یې همدا وي چې ما ورته نغوته وکړه، دلته لومړۍ غواړم د کورنیو لیکوالو او پوهانو نظرونه راوړم:

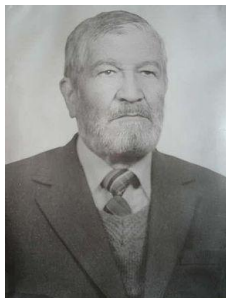
الف- کورني لیکوال:

په کورنیو لیکوالو او پوهانو کې تر ټولو لومړی، د پښتو ادب له پنځو ستورو څخه څلور ستوري راځي چې دوی د خادم د زمانې خلک وو، د پښتو ادب ستر پوهان وو، پنځم ستوری خپله خادم و. دا ستوري له لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی، استاد گل پاچا الفت، استاد عبدالروف بېنوا او استاد پوهاند صدیق الله رښتین څخه عبارت دي. پر دې ستورو سربېره د خادم نورو هممهاله لیکوالو او د هغه تر نسل څخه یو پښت یا دوه پښته وروسته لیکوالو هم د استاد خادم د افکارو په باب خپل نظریات څرګند کړي دي. دلته غواړم ددې لیکوالو د نظریاتو یوه زیاته برخه او یا هم یې د نظریاتو غورچاڼ وړاندې کړم:

۱- استاد پوهاند عبدالحی حبیبی: ارواښاد پوهاند عبدالحی

حبیبی د پښتو او دري ژبو پوخ لیکوال دی، په دواړو ژبو کې مهم او پاخه اثار لري، په تېره بیا دده ادبي، تاریخي او علمي څېړنې ډېرې ګټورې او د قدر وړ دي، ارواښاد علامه حبیبی د استاد قیام الدین خادم

او دده د دوران دنورو شاعرانو او لیکوالو د فکر او فورم د نوي والي په اړه

خپل نظر داسې څرگندوي: ((په هغه دوره کې موږ، لکه امین الله زمريالی، غلام جېلاني جلالي، قیام الدین خادم... شاعران لرو چې په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي اما د فورم له پلوه هم د دوی په ځینو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.

د پښتو ادب په تاریخ کې دغه درنه ډله د پخواني کلاسیک مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځگړو حیثیت لري، دوی د گذشته گانو د ادبي روایاتو حامل دي او هغه زوړ ادبي میراث یې نوی نسل ته رانقل کړی دی او د پښتو ادب تاریخ هېڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي، دوی له خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کې نوي افکار داخل کړل.

دوی نوی نسل له وطني او ملي حقایقو سره اشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله، په ادبي روایاتو کې چې کومه وظیفه د دوی پر غاړه وه، هغه یې په لکه غاړه اجراء کړه او د پیش قدمۍ عالي مقام یې وگاټه.)) (۵: ۲۵-۲۶)

پوهاند عبدالحی حبیبی د خپل پورتنی نظر له مخې استاد خادم د هغو شاعرانو په ډله کې دروي، چې پښتو شعر یې د موضوع په لحاظ داسې یوې مرحلې ته ورساوه، چې د مینې پر موضوعاتو سربېره یې ټولنیز، سیاسي، اصلاحي او انتقادي مضامین په کې راوغځول، په رښتیا هم چې دا درنه ډله د مخکښۍ د عالي مقام خاوندان وو.

استاد عبدالحی حبیبی د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب په نورو کتابونو کې هم یادونه کړې، چې موږ ورته پر خپل ځای اشاره کړې، نه غواړو همغه خبرې یو ځل بیا دلته تکرار شي.

۲- استاد عبدالرؤف بېنوا: استاد عبدالرؤف بېنوا، د پښتو ژبې

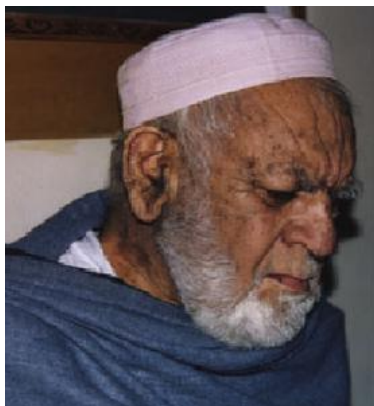
لوی لیکوال دی او د دې ژبې په پرمختیا کې یې د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي. د خپلې یوې لیکنې په ترڅ کې د استاد خادم د فلسفي افکارو په اړه لیکي: ((ښاغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی، دده د ژوندانه زیاته برخه په لوستلو او

لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لیکلو او لوستلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قام راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ویستلی دی او اوس هم لگیا دی زیار باسي، دده فلسفي افکار کله د علامه اقبال د افکارو رنګ اخیستی او کله درابندرنات ټاګور معنوي فلسفي ته ورته دی، خو په دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

(۲: ۲۹۱)

د یادونې وړ ده چې استاد عبدالرؤف بېنوا د (اوسني لیکوال) په لومړي ټوک کې د استاد خادم پر خپل قلم د هغه پېژندنه خپره کړې ده. د دې اثر په گډون اکثره لیکوالو د استاد خادم د پېژندنې لپاره یاد اثر د یو مهم اخځ په توګه کارولی دی.

۳- پوهاند صدیق الله ربښتین: د پښتو ژبې له پنځو ادبي

ستورو څخه دی، دی د پښتو ژبې په گرامر او لغتپوهنه کې لوی لاس لري او د استادۍ مرتبې ته رسېدلی دی.

پوهاند ربښتین د استاد خادم پر نورو افکارو سربېره د هغه د یوه کتاب (پښتونولۍ) په هکله هم نظر ورکړی دی، هغه په دې باب وايي:

((ددې کتاب اهمیت په خپله د کتاب په نامه کې په داسې ډول ښکاره دی، لکه بوی، رنگ او ښایست چې دگلونو په غونچه کې یو ځای هم چاته ځان ښيي او پښتون د پښتنو تاریخي قوم نوم دی، پښتو د دوی خوږه او درنه ژبه ده، پښتونخوا د دوی د اوسېدو او زېږېدنې ټاټوبی دی... له بلې خوا چې دا مهمه موضوع د پښتو د یو قوي او پوخ لیکوال، ښاغلي خادم په قلم لیکل شوې ده، نو زموږ په نظر د کتاب اهمیت لا زیاتوي او موږ ته جرئت راکوي، چې دا کتاب هم د کابل په مجله کې او هم ځانله نشر کړو.)) (۱۰: سريزه) پر پورته نظر سربېره استاد ربښتین د استاد خادم په باب په نورو برخو کې هم نظرونه څرگند کړي چې هغو ته موږ په خپل ځای کې اشاره کړې ده.

۴- کانديد اکاډميسن محمد صدیق روهي: استاد روهي د

پښتو ادبياتو یو مسلکي څېړونکی او لوی ادبپوه دی، له استاد خادم سره یې له نږدې پېژندل، د هغه اثار او افکار یې ښه تحلیل کړي دي. ارواښاد کانديد اکاډميسن سر محقق محمد صدیق روهي دده او د ده د نورو

همعصره لیکوالو په اړه په خپل کتاب (د پښتو د ادبیاتو تاریخ معاصره

دوره) کې لیکي. ((کله چې د وینښ زلمیانو پر ادبیاتو باندې بحث کېږي، د نو لومړي ځل لپاره د حبیبی، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې د پښتو د معیاري ژبې، لیکدود (املا) او ادبي سبک په پالنه کې یې ډېر ستر خدمتونه تر سره کړي او زیات شاگردان یې روزلي دي.

لوی استاد (حبیبی) او فاضل استاد (رشاد) دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله برخه کې د تبحر په لحاظ یې ساري دي، محترم استاد پوهاند رښتین هم په گرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي، خو هغوی زیاتره د وینښتیا د دورې د نامتو شاعرانو په توگه شهرت لري.)) روحي صاحب دا هم زیاتوي چې ((خادم صاحب د پښتو او پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، هغه د ښو احساساتو خاوند او د لهجې صراحت یې درلود.))

استاد روحي د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) کې د استاد خادم په باب بحث کړی چې هغه ته مو پله پله برخه کې ځای ورکړی، نو ځکه نه غواړو، هغه خبرې یو ځل بیا دلته تکراري بڼه خپله کړي.

۵- استاد سعد الدین شپون: استاد شپون چې تر استاد خادم وروسته پښت کې د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او نقاد دی، د استاد خادم اثار یې پر خپل وخت هم تحلیل کړي او هم ارزولي دي، د استاد خادم

کلام یې د پرمختګ له پلوه پر درې تکاملي پړاوونو وېشلی، هغه وایي: ((لومړۍ برخه یې دده د شاعرۍ ابتداء ده، چې د مذهبي تبلیغاتو او اسلامي وحدت وخت دی او نمونه یې اسلامي ترانه ده.

په دغه مرحله کې یعنې له (۱۳۱۲)

څخه تر (۱۸-۱۹) پورې ډېر مذهبي اشعار لري. دوهمه برخه له (۱۳۲۰) نه راپدېخوا پیل کېږي، چې د وېشو زلمیانو نهضت په کې لیدل کېږي، لکه د (شاعر مسلک) او (د شلم قرن پښتون زلمیان) یې ددې وخت لمنه رانغاړي او ورسره د خادم د بدبینۍ حس شروع کېږي او هغه دنیاګۍ چې ده په خوب کې لیدلې و، له بنسټه خرابېږي، (ځوان) او (ترقي) یې د بدبینۍ اخري مرحله ښيي او (بدبخت قوم) یې سرباری دی، د (کابل سیند) چې په (۱۳۳۰ل) کال کې یې لیکلی دی دغه بدبینۍ نه استثنا دی او په دې شانې نشي تفسیرېدای تر څو سړی وانه وایي، چې ددې شعر په لیکلو کې د خادم په روحیه کې یو انقلابي توپیر راغلی دی او د یوې شېبې لپاره خوشبین شوی دی.)) (۳۵:۳۸)

۶- عبدالرحمن پژواک:

عبدالرحمن پژواک په هېواد کې د پښتو او دري ژبې مطرح لیکوال او یو وتلی سیاستوال د استاد خادم په باب د ده نظر د هغه پر یو اثر (نوي ژوندون) باندې د تقریظ په توګه څرګندېږي، استاد پژواک د دې کتاب په باب وایي: ((لوی خدای

لره شکرونه دي چې د هېواد د رفاه او آرامۍ تر سیوري لاندې پښتو ټولنه موافقه شوه چې د نوي ژوندون کتاب طبع او خپور کړي. دا کتاب د هغو هیلو پر اساس طبع شوی دی چې پښتو ټولنه یې د منثور ادب د خدمت په لاره کې لري، څرنگه چې واضحه ده، زموږ په اثارو کې منظوم اثار ډېر زیات دي او مخصوصاً د پښتو د نهضت په دوره کې منثور اثارو ته ډېر زیات احتیاج لرو، ځکه چې هغه کسان چې په کورسو کې یا په مکاتبو کې یې پښتو ویلې او درسي کتابونه یې لوستي دي او په پښتو کې یې د مطالعې استعداد پیدا کړی دی، داسې اثارو ته خورا ډېر محتاج دی. نو ځکه پښتو ټولنې د بلې ډیوې د کتاب پر اساس چې مخکې طبع او خپور شو، د نوي ژوندون کتاب ترتیب او سره د ډېرو مشکلاتو یې چاپ کړ.

په دې کتاب کې برسېره په هغه ملاحظاتو چې د ادب له خوا نظر لاندې نیول شوی دی، دا هم سنجول شوې ده چې مضامین ډېر عصري او حیاتي افکار د جدیدې تربیې له اساس سره سم وي.

څرنگه چې له لوستلو نه وروسته معلومېږي، د قیام الدین خان (خادم) د دې کتاب مولف زیار او زحمت ډېر زیات دی، زه د دې لپاره یو دلیل لرم چې هغه د مولف لوی موفقیت دی او څرگنده ده چې دغومره موفقیت یې له ډېر زیار او زحمت څخه لاس ته نه راځي، نو پښتو ټولنه دې اثر ته د قدر په سترګه گوري او مولف ته تبریک وايي.

موږ له ښاغلو لوستونکو هیله کوو چې له دې اثر نه استفاده وکړي او د پښتو ټولنې زیار او زحمت تقدیر د کتاب په لوستو او استفاده کولو وکړي، ځکه چې زموږ بې له مفید خدمته څخه بله هیله نه شته.

په پای کې دومره زیاتوو چې د دې کتاب انشاء او اسلوب او سبک ډېر جدید او تازه او د دې د نامه او مضامینو سره سم دی، نو لوستونکو ته

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

به برسېره په دې چې په پښتو ادب کې یو لوی سرمشق گڼل کېږي، د فکري او دماغي استفادې په لاره کې هم مفید لارښوونکی او مفید اثر شمېرل کېږي.)) (۱۸: یادښت)

۷- سید قاسم رښتیا: د هېواد پېژندل شوی لیکوال او مؤرخ

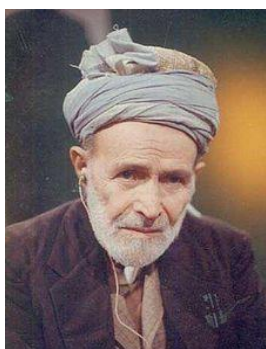

ښاغلی سید قاسم رښتیا د استاد خادم په باب وایي: ((مولوي قیام الدین خان ذاتاً یو حساس او متفکر سړی دی چې د هر شي پر ماهیت باندې فکر کوي او سره له دې یو دقت نظر هم لري چې د هغه په ذریعه ډېرو نازکو شیانو ته ملتفت کېږي او د یوې لویې او پېچیده موضوع له منځه د دقت قابل قسمتونه استخراج کولی شي.

هو! دا خصوصیت د یو ادیب لپاره چې په اجتماعي مسایلو کې بوخت وي، خورا اهمیت لري، له بلې خوا مولینا د ابتکاري افکارو خاوند دی او ښه ښه نوي نوي مضمونونه پیدا کوي، اقای خادم په ادبیاتو کې ښه پوره دسترسي لري او هر کله چې پخپله یو ازاد سړی دی، اشعار یې هم اکثراً مؤثر او د ازادۍ د روح او د شور او فعالیت له جذباتو څخه ډک دي، خادم صاحب د پښتو په نهضت کې ښه برخه اخیستې ده، او قیمتي نظریات یې وړاندې کړي دي...)) (۳۰: ۳۳۹)

۸- حمزه شینواری: د پښتو ژبې نامتو لیکوال او د پښتو غزل

پلار امیر حمزه شینواری د خادم له افکارو او اثارو سره اشنا و، ده له استاد خادم سره په یوه ګډه مشاعره کې چې نورو لیکوالو هم په کې ګډون

کړی و، برخه درلوده او هر یوه د یوه مقیدبیت په اقتضا شعرونه لیکلي وو. استاد حمزه هلته هم یو لنډ شعر لیکلی و چې موږ پر خپل ځای ورته اشاره کړې ده. سربېره پر هغه حمزه بابا په خپل یو منظوم یونلیک کې، چې د کابل د سفر په اړه یې کښلی دی، د نورو لیکوالو ترڅنګ د خادم د علم ستاینه کوي او د هغه په اړه داسې وايي:

بحث چې په (ی) و لر او برته یې ما خیال وکړ
یو محد نور او بل رښتین په کې کمال وکړ
کله به خادم په دعوه خپله استدلال وکړ
کله پکتیاني به په بل اړخ کې جنجال وکړ
کله به الفت په اختلاف کې منځګړی شو
ولونه به یې دواړه سره یو کړه جوړه پېرې شو
ما چې د خادم او د رښتین علم ته پام وکړ
زړه مې د پښتون و پاکی خاورې ته سلام وکړ.

۹- محمد قدیر تره کی: ښاغلی

محمد قدیر تره کی د هېواد له نامتو لیکوالو او پوهانو څخه ګڼل کېږي، د ژوند زمانه یې هم له خادم صیب سره هممهاله ده. د خادم په باب دده د نظریاتو یوه برخه په هغه لیکنه کې څرګندېږي چې د (نبوغ او عبقریت) په نامه پر کتاب یې د تقریظ په بڼه کړې ده.

محمد قدیر تره کي خپله دا لیکنه په کابل کې د (۱۳۳۷ل) کال د عقرب پر اوولسمه نېټه کړې ده او استاد خادم یې یو ژور او مفکر لیکوال گڼلی دی. د هغه اثر یې د خپل وخت یو مهمه اړتیا گڼلې. ده، خادم داسې یو لیکوال گڼلی چې د خط او خال له دودیزو بندیزو راوتلی، ژور تفکر او فلسفې نړۍ ته یې مخه کړې او داسې څه یې لیکلي چې د خپل وخت او خپل نسل یوه مهمه اړتیا ده. دده په نظر استاد خادم په خپل فکر د شرق او غرب علوم سره نږدې کړي دي.

ښاغلی تره کې د نبوغ او عبقریت په باب وايي: ((رساله مختصر و پرمعنی و عمیق معنون به ((نبوغ و عبقریت)) نویسنده محقق و متعمق جناب ښاغلی ((خادم)) را خواندم و بدون مبالغه باید عرض کرد که زیادتر حظ بردم و به آینده محیط علمی و ادبی خود امیدوار شدم و فهمیدم که هنوز هستند مردمیکه در محیط ما هم در مباحث مهم که از مشغله عقول متفکره جهان متمدن امروزه است، قلم و قدم می زنند و اثری بیرون می دهند.

درین کتاب یا رساله از شعر و شاعری چیزی نیست، از زلف و کاکل بحثی به میان نیامده و از سیمای زیبای معشوقه های فتان حکایتی نیست، ولی آنچه هست از موضوعات و مباحثی است که هنوز در محیط ما نیامده، ولی دنیای امروزه در آن بارها مدرسه و مسالک علمی و فلسفی داشته و دارند و از آن حظی می برند که مردم از زلف و کاکل و یا معاشقه های جوانان شیک و شنگ حاصل می کنند.

سوالها است در همین موضوعات فکر و مطالعه می کردم و آرزو داشتم دران باره اثری بنویسم، ولی هنوز عطالت ها و تنبلی های که مولود بیکاری دائمی من است، به من مجال تحریر چنین اثری نه داده

بود که دیدم خوشبختانه آن آرزوی دیرینم از دماغ و قلم ورزیده تر از من، بیرون آمد.

من این اثر را قابل هرگونه تقدیر می دانم و علم آن هم این است که این اثر و امثال آن اثری است که ما را هم با دنیای تفکر غرب آشنا می کنند و نیز هوس و ذوق می بخشد قدری جدی تر و عمیق تر بحث کنیم. بنا بر آن این اثر باید در درجه اول قدر شود و به سرعت ممکنه طبع گردد و مورد استفاده واقع شود. امید ما به تکثیر امثال این گونه آثار همیشه بدرقه همت و ذوق ارباب فضل خواهد بود.)) (۱۶: ج-۵)

۱۰- غلام جیلانی جالالی: ښاغلی غلام جیلانی د هېواد یو

نامتو لیکوال او د استاد خادم همعصره سړی
تېر شوی، ده مخکې تر دې چې د استاد
قیام الدین خادم فلسفي اثر (نبوغ او
عبقريت) چاپ شي، پر هغه يې د دويم
تقریظ په توگه یوه لیکنه کړې ده، په دې
لیکنه کې د استاد خادم پریاد اثر او د هغه
پر فکر رڼا اچوي، غلام جیلانی جالالی
لیکي:

((نبوغ او عبقریت د یو ښکلي کتاب نوم دی. دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي، اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو. لکه له عنوان څخه یې چې څرگندېږي، ددې کتاب محتویات پر یوه بغرنجه بشري فلسفه راڅرخېدلي او له شروع تر اخره پورې د نبوغ او عبقریت په شاوخوا کې علمي خپنه کوي.

د نوموړي اثر لیکوال، مشهور لیکونکی ښاغلی قیام الدین خادم دی. ما په خپل نیمگړي ژوند کې دې موضوع ته راجع، ډېر مختلف مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي. سربېره پر دې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې نظریې او مقالې ترجمه کړي دي، مگر تراوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی چې یواځې په دې موضوع مشتمل وي. رښتیا خبره داده چې ښاغلی مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کړاړې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې گاللی دی. زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی چې تر اوسه د پښتو ټولنې له خوا لیکل شوی او د لوست ډگر ته راوتلی دی. ځکه دا کتاب د علمي اسلوب پر بنسټ سم لیکل شوی او د مخصوصې او ټاکلې بڼې او سبک خاوند دی. پوهان پوهېږي چې د پښتو د نوي ادبي رجحاناتو د تلې پله یې له کوم قید او شرط نه په ډېرو پاڼو او حجم لرونکو اثارو نه درنېږي، بلکې یو متین او د موضوع په لحاظ پوخ اثر که وړوکی هم وي، د ژبې هغه حقیقي پانگه گڼل کېدی شي چې د ولس اړه وړپورې تړلې شوې وي.

که موږ غواړو چې د خپلې مورنۍ ژبې (پښتو) اهمیت په نا اشنا وگړو باندې ومنو، نو لومړۍ پلا دا لازمه پې چې دا مهمه او باقاعده ژبه په دغسې علمي او ادبي اثارو مجهزه کړو چې د هغو په لوستلو د هر چا ادبي تنده ماته او اړتیاوې یې بشپړې شي. د نبوغ او عبقریت کتاب یې له مبالغې د هغو اثارو له جملې څخه یو اثر دی چې لوست یې هر چا ته گټور ثابتېږي. سربېره پر دې هر کله چې په دې ډول اثارو کې د متکامل انسان، عادي او تر عادي ټیټ انسان په فطري استعدادونو علمي څېړنه کېږي، نو د ادب په نړۍ کې هم ښه گرانبست لري.

ښاغلي مولانا خادم په دې کتاب کې دا لاندې مهم عناوین تر څېړنې لاندې نیولي دي: ایا له نبوغه انکار کېدای شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، ایا چنگېزخان هم نابغه و؟ د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نوابغو ښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، نوابغ عصر پیداکوي او که عصر نوابغ؟ د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستل.

د خادم صاحب دا لیکنه له دې کبله د قدر وړ ده چې دی هر ځای خپله مدعا او موضوع په منطقي، تمثیلي او حسي مثالونو څرگندول او ثابتول غواړي او له نظر سره یې عمل یوځای ملگری دی.

شک نه شته چې فلسفه او بیا تطبیقي فلسفه خورا گران کار دی، خو خادم صاحب موفق شوی دی چې په دې تنگ ډگر کې اړت گامونه اوچت کړي. که څه هم دده د بحث موضوع (نبوغ او عبقریت) دی خو دی د خپلې څېړنې د اسانه کولو لپاره د ځینو نورو پوهنو مقدمات او ځینې مظاهر هم یادوي او له بلې خوا یې په تضمیني ډول ځینې پېښې، علمي شخصیتونه او د نورو مثبتو حقایقو مجمله څېړنه هم تر کتنې لاندې نیولې ده چې د نبوغ پر موضوع له هرې خوا نه رڼا واچول شي او مطلب غامض پاتې نه شي.

خادم صاحب که څه هم د گربزي (روباه فطرت) په بلا اخته انسانان د ځان لپاره فوق العاده گڼي چې شهرت پیداکولی شي، نوابغ نه دي بللي او د ارستو په شان یې هغه بنیادمان انانیت پسند، نفع دوست او د فردي گټې مریان گڼلي دي. له دې خبرې څخه د خادم صاحب اوږده څېړنه او وسیع معلومات څرگندېږي.

دومره اجازه غواړم او ویلی شم چې خادم صاحب د (جنون او نبوغ) له موضوع څخه لنډ تېر شوی دی. یعنې ډېر بحث یې نه دی باندې کړی. خادم صاحب نوابخ پر دوه ډلو وېشي چې یو ته یې علمي او فني او بل ته یې اجتماعي او اصلاحي نوابخ وایي او ددې ادعا د اثبات لپاره یوناني او منطقي دلایل او څه نور عقلي مثالونه بیانوي. ده د سترو متصوفینو نظریات هم یاد کړي دي او د (لا ادري) طایفې له افکارو سره یې هم تماس کړی دی. دی شهرت د نبوغ پرچم بولي او داسې نوابخ هم مني چې شهرت یې د ځینو عواملو په وجه پټ پاتې شي دا خبره رښتیا ده. په مجموعي ډول د خادم صاحب دا کتاب دده د ستر استعداد نماینده دی زه ده ته تبریک وایم او اوږد عمر ورته غواړم.)) (۱۵: هـ - ز)

۱۱- دوکتور حفیظ الله ناصري: دوکتور حفیظ الله هم د دري ژبې له پیاوړو لیکوالو څخه دی. ده د استاد قیام الدین خادم (نبوغ او عبقریت) اثر لوستی او د (۱۳۳۷ل) کال د حمل میاشتې پر (۱۰مه) نېټه یې د هغه له مخې د استاد خادم فکر ارزولی دی.

استاد خادم ته په خطاب کې وایي: ((جناب محترم مولانا خادم صاحب!

کتاب شما را تحت عنوان ((نبوغ و عبقریت)) مطالعه کردم. با آنکه لسان پشتوی بنده چندان قوی نیست، لیکن انسجام معانی و جملات، مشکل را مرفوع می ساخت. گذشته از همه معانی بزرگ و تحلیلات علمی که در این کتاب به عمل آمده، هر محصل و طالب علم و معرفت اجتماعی را به خود می کشاند. مطالب پخته و قوی در این کتاب با اندک نقائص که شاید در تجدید نظر ثاني مرفوع شود مرموز گشته که از نقطه نظر

کاوشهای علمی در بعضی گوشه های علوم اجتماعی و روحیاتی خیلی با ارزش است.

این کتاب از نقطه نظر عموم برای جمیع ذوقمندان دانش و از نقطه نظر خصوص برای محصلین فاکولته های حقوق و ادبیات و غیره خیلی مفید و چیز خواندنی و دانستنی می باشد. اگر که هم مطالب این کتاب از کدام مآخذ قوی اخذ شده باشد باز هم امثله آن محیطی و ادراک خواننده را به اصل مطلب روز رهبری کرده تعقیدات ذهنی را از بین می بردارد و هضم آن چندان ثقیل نیست و فعلاً برای مردمان ما مفید می باشد.))

د ښاغلي ناصري د ((اندک نقائص)) په باب بيا استاد قيام الدين خادم خپله يوه توضيح ورکړې ده. هغه په دې باب وايي: ((ما له ښاغلي دوکتور ناصري څخه پوښتنه وکړه چې مراد په ((اندک نقائص)) سره مثلاً څه شی دی؟ ده راته وویل چې ((لکه په لومړۍ برخه کې الکترون ذکر شوی دی. دلته باید پوزيټرونونه چې د ایتیم اجزاء دي، هم ذکر شوي وای)) ما ورته په خندا وویل: دا خبره خو په اندک نقائص کې نه راځي، ځکه چې د الکترون ذکر دغلته ضمني او تمثيلي دی او د ایتیم د نورو اجزاوو ذکر نه لازمي او په اصل مفهوم او مضمون کې فرق نه راولي.)) (۱۵:ح)

۱۲- سيد بهاولدين مجروح:

استاد دوکتور سيد بهاولدين مجروح چې په خپله د نبوغ او فلسفي ذهن خاوند ليکوال تېر شوی او په دې باب يې د (ځانځاني ښامار) په شان مهم اثر هم ليکلی دی، د استاد خادم د (نبوغ او

عبقريت) په باب يې د (۱۳۳۹ل) كال د جوزا مياشتې پر (۲۸) مه نېټه يو تقريظ ليكلي، ښاغلی مجروح دا مهال د ادبياتو پوهنځي رييس و، هغه په دې تقريظ كې ددې اثر په اړه وايي: ((ما د خادم صاحب (نبوغ او عبقریت) كتاب ولوست. دا موضوع يوه ډېره مهمه موضوع ده او ښاغلي خادم چې كوم زيار او زحمت ددې موضوع په شرح او تحليل كې ايستلی دی، د ډېر قدر وړ دی.

زه د نبوغ او عبقریت له لوستلو څخه وروسته د خادم صاحب په خپل نبوغ قايل شوم. ځكه چې ده يوازې له خپل شخصي فكر څخه كار اخيستی او د نبوغ په باره كې يې د خپلو شخصي افكارو او د خپل ژوند د تجربو نتيجې په دې كتاب كې ځای كړي دي. ښاغلي خادم صاحب په دې كتاب كې ډېرو مهمو موضوعاتو ته اشاره كوي. شك نه شته چې په دې موضوعاتو بل شان خبرې هم كېدی شي او د خادم صاحب په نظرياتو بعضې انتقادات وارېدېدی شي. مگر دا هم د (نبوغ او عبقریت) يو بل صفت دی چې د علمي بحثونو او فلسفي نقادۍ لپاره لار پرانيزي. هر څوك دې بايد دا كتاب ولولي. ددې لپاره ښايي چې پښتو ټولنه ددې پښتو اثر چاپولو ته توجه وكړي.)) (۱۵: ی)

ددې تقريظ تر لوستنې وروسته استاد خادم له استاد مجروح څخه په دې باب يوه پوښتنه مطرح كوي او هغه ته ليكي:

((ښاغلی محترم سيدبهاوالدين مجروح د ادبياتو د فاكولتې رئيس!

ستاسو په تبصره كې چې زما په كتاب ((نبوغ او عبقریت)) باندې مو ليكلي ده د ((يواځې د خپل شخصي فكر (او) د خپلو شخصي افكارو، د خپل ژوند د تجربو نتيجې)) عبارات راغلي دي. لطفاً ددې پوښتنې اجازه او ځواب راکړئ چې د ((يواځې)) او ((شخصي)) كلماتو خو به

ګوندې دا معنی نه وي چې ددې کتاب مندرجات عندي دي او څه علمي او فلسفي قیمت نه لري؟ ستا کلمې قيمتي دي، نو ځکه مو صراحت وغوښت. په احترام. قیام الدین خادم))

د استاد خادم د دې غوښتنې په تعقیب بیا ښاغلی مجروح څلور ورځې وروسته ورته بېرته (ځواب) ورکوي او وایي:

((ښاغلی خادم! تاسې ته او ټولو خلکو ته به معلومه وي چې د فلسفې او علم الاجتماع په ساحه کې هر څه لکه په طبیعي علومو (ساینس) کې مثبت او بدیهي نه وي. په انساني علومو مثبتیت او په طبیعي علومو کې مثبتیت یو ډېر عمیق فرق لري. پر دې اساس په طبیعي علومو کې باید هېڅکله عندي او نفسي ملاحظات داخل نه شي. مگر برعکس په انساني علومو کې له خپلو شخصي ملاحظاتو څخه کار اخیستل او د خپل شخصي فکر په وسیله تحقیقات کول ضروري او لازمي شی دی او په ذات خود علمي او فلسفي ارزش لري، نو گومان کوم چې اوس به زما د کلماتو مفهوم ښکاره شوی وي. ستاسې کتاب له هر نقطه نظر څخه ارزش لري. ښه مطالب په کې پراته دي. پر مختلفو موضوعاتو ښه ښه بحثونه شوي دي او په لوستلو کې یې د هر چا فایده وینم. سید بهاوالدین مجروح))

(۱۵: ی-ط)

۱۳- عبدالهادي هدايت: عبدالهادي هدايت، ليکوال، ټولنيز، قومي شخصيت او د ولسي جرگې غړی و. له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، د خادم له افکارو او اثارو ډېر ښه خبر و. هدايت صيب د خادم پر (څاروان) نومي اثر ليکنه کړې او ددې اثر له زاويې څخه يې د خادم افکار ارزولي دي. هدايت صيب خپله دا ليکنه د (۱۹۶۹م) کال د نومبر پر (۹)مه نېټه کړې ده، هغه وایي: ((ما د استاد خادم ټول تاليفات

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

کتلي دي. د پښتني نړۍ لپاره د اب حیات په شان دي، خو ((څاروان)) چې شعر دی، دلته د لفظ او معنا دوه ډوله خوږوالی یوځای شوی دی او قند مکرر ترې جوړ شوی دی.)) هغه زیاتوي:

((زه د بختاني صاحب له دې جملې سره پوره موافقه لرم چې: ((خادم صاحب په خوشې خبرو خوشې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د وینولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ويلي دي.))

د خادم صاحب فضل په دې کې دی، چې د معاصرې دورې په علمي ډله کې دمخه د پښتو د خدمت لپاره میدان ته راګرځې شوی دی او تر اخره په کې لګيا دی او د اجتماع له پرمختګ سره سم پښتو ادب پرمخ بیایي.

خادم صاحب پښتو ملي ژبه د تعلیم او ښوونې له دورې څخه د ادب او د ادب له دورې څخه د علم او د علم له دورې څخه د فلسفې، تحقیقاتو او سیاست دورې ته راوړسوله.

په هر حالت او هر وخت کې دده په قلم یې نوې ارتقايي بڼه غوره کړه. د امان الله خان له زمانې نه پس د پښتو د خدمت دروازه اعلیحضرت شهید محمد نادرشاه افغان د محمدگل خان مومند په لاس بېرته کړه. محمدگل خان مومند په پښتو مین و. دده پر خوا پورې ډېر ځوانان او زاړه راغونډ شول. خو څلوېښت کاله په یوه لاره ښځ او سم تګ یوازې د ښاغلي استاد قیام الدین خادم په برخه لیکلی و او بس.

په دې لاره کې داسې نه چې مشکلات نه وو. لوی لوی غرونه او ګرڼګونه په کې وو. خو په ټولو تېر شو. ډېر شاگردان یې وروزل. له ډېرو مخالفونو سره مخامخ شو. زجرونه او ناخوالې یې وزغملې، خو اخر یې خپله دا خبره ترسره کړه چې:

ټولې سوبې د چا نه دي روزي شوې
ځان به خاورې کرمه دا کور به اباد کړم.

استاد اوس د ډېرو تالیقاتو، تصنیفاتو چې په نظم او نثر مشتمل دي،
خاوند دی. ډېر جرايد يې چلولي، ډلې يې جوړې کړي او بنيادونه يې
ايښي دي.

خو په ټولو کې يو ټکی مشترک دی. خپل وطن او خپل ولس، بېنوا
صاحب په ((اوسني ليکوال)) کې ويلي دي: ښاغلی قيام الدين خادم په
اوسنيو ليکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري.)) رښتيا
داده چې په ډېرو د استادۍ حق لري.

ښاغلي قابل صادقوف ليکلي دي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او
تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پيدا کوي او په ټولو ژبو
ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ويل کېږي، چې (خادم) په
افغانستان کې هغه لار نيولې ده چې ((پوشکين)) په لويه روسيه کې
ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنيا کې هم لوی
شهرت پيدا کړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او
کردار مېسوط بحث وکړو، خو دومره به ووايو چې خادم صاحب په ډېر
مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټينګې
منګولې لګولي دي چې څلوېښت کاله يې هېڅ مانع مخه ونه شوه نيولای.
دده کار ته بايد کار او ده ته بايد د لوی عزم خاوند ووايو.

استاد خادم د خپل شعر او ادب هدف ته د (څاروان) په مقدمه کې
داسې اشاره کړې ده، وايي: ((د پښتو شاعري له زرګونو کالو څخه په
روان ډول سره په قومي او اجتماعي بڼه راغلې ده.)) بيا وايي: ((پښتون
شاعر نه شي کولای چې خپل اس بې له ملي لارې په بله لاره وځلوي.

دی وایي: ما شعر د باطني شعور او تجسس له مخې ویلی دی او چې په بله ژبه مې څه ویلی شول، نو د شعر شپېلۍ مې نه غږولې.

یعنې شعر یې د ډېرو نازکو اداگانو ژبه گرځولې او نور مفاهیم یې په نشر ادا کړي دي. دستي ورپسې وایي: ((لکه څنگه چې شعر ته په لوی ضرورت قایل یم، له شعري ضرورته چور منکر یم، نو ځکه هیله لرم چې د پښتو د ادب حقيقي نقادان به په دې مجموعه کې د ژبې سم استعمال د سلاست، فصاحت او بلاغت په قالب کې ومومي)).

ښاغلي ډاکتر دوریانکوف دده د شعر په باب ویلي دي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې گڼلی شو.))

دغه پورته مطلب ښاغلي بختاني هم نقل کړی او زیاته کړې یې ده: ((شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، ځکه یې د شعر معنوي خوا بډایه ده.))

خو څه چې ما په ((څاروان)) کې موندلي او د خادم صاحب د کلاسیکو اشعارو درېیمه مجموعه چې (بلکا) نومېږي او لا نشر شوې نه ده. ددغې مجموعې له کتلو چې څه لاس ته راغلي دلته یې لیکم.

۱- د خادم صاحب شعر یو اجتماعي او ولسي شعر دی، دلته د شعري نزاکتونو له مهارتونو سره یو بل شی چې دی له نورو معاصرو شاعرانو ممتازوي هغه دادی چې دده د شعر افاقیت ډېر پراخه دی. دده په شعر کې دده ماحول، دده معاصرین، د افغاني دنیا نهضتونه او د دنیا معاصر

سیاست ښه اوترا او چې څومره په کې تعمق کېږي، نور نکات ترې راوځي.

۲- خادم صاحب شعر د ژوند او حیات لپاره ویلی دی. که څوک په کې ځیر شي لکه د شرق او غرب ددغسې شاعرانو په شان به دده په شعر کې د ژوند د دریاب ډېرې ملغلرې پیدا کړي.

۳- د خادم شخصیت، دوستان او مخالفین، دده د عصر روحیه د افغان او افغانستان غوښتنې او د افغان حقيقي پېژندنه دده په شعر کې منعکسه شوې ده.

۴- دده د شعر له لوستلو څخه څرگندېږي، چې د عصر په پېژندلو کې د خادم صاحب مطالعه څومره ژوره او نظر یې څومره صائب دی.

۵- خادم صاحب د (بلکا) په مقدمه کې لیکلي دي؛ د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، له ښکارندوی، میرزاخان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی، مگر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راګډ شوی دی. د پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنګ، گنډلی او محدود دی.

دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي دا شکل د حضرت بایزید روښان د خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل وروگرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. ددې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د (ملغلرو امېل) څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسیعي پیداکولو لاره پیدا شوې ده. په (څاروان) کې دغه رنگ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله بڼه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر لپاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوي مجموعه کې د (نوي پوهېتانه) په نامه راټولېږي.

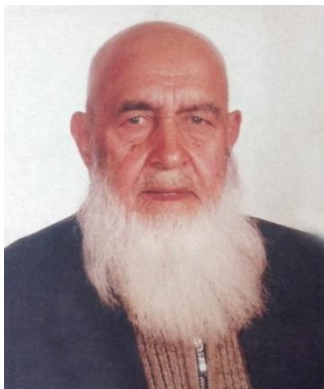
تر دې وروسته بیا هدایت صیب د استاد د اړوند کلام څو بېلګې راوړي چې هغو ته موږ په ځینو برخو کې هم اشاره کړې ده، نو ځکه یې د تکرار د مخنیوي لپاره له راوړلو څخه تېرېږم.

او تر بېلګو وروسته بیا دیوه یادښت په توګه وایي: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب ګڼل کېږي.))

(۱۲: ۵۶-۶۶)

۱۴- سر محقق عبدالله بختانی خدمتګار: سرمحقق عبدالله بختانی خدمتګار د هېواد یو پیاوړی څېړونکی او لوی لیکوال دی. په لسګونو عنوانه مستقل اثار یې لیکلي دي، له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، ((د ملي ادب او ژورنالېزم خادم)) په نامه یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو مستقل اثر هم لیکلی دی. هغه وخت چې سرمحقق استاد بختانی لا د (څېړنمل) علمي رتبه درلودله او استاد خادم د شپېتو کلونو عمر ته رسېدلی و، نو د استاد خادم پر (څاروان) یې یو تقریظ هم

لیکلی دی، دغه راز یې د استاد پر نورو اثارو هم تفصیلي لیکنې کړې

دي، زه نه غواړم هغه ټولې لیکنې دلته راوړم، خو غواړم یوازې هغه لیکنه دلته د بېلگې په توګه راوړم چې استاد خدمتګار د خادم پر (خاروان) اثر لیکلې ده. خدمتګار د استاد خادم د علمي شخصیت او (خاروان) شعري ټولګې په باب وايي: ((د ښاغلي مولانا قیام الدین خادم د اشعارو مجموعه

ماته وسپارل شوه چې څه پرې ولیکم. ښاغلی خادم د پښتو ژبې او ادب د معاصرو لیکوالو د لومړي صف یو لوی سړی دی. چې پښتو ژبې او ادب ته یې ښایسته د قدر وړ خدمتونه کړي دي. زموږ ددې پاڅه لیکوال او شاعر عمر له شپېتو کلونو اوبښتی دی. د پنځه دېرش کلونو راهیسې قلم چلوي، مطبوعاتې او ثقافتي خدمت کوي. دده لومړنی رسمي کار د کامې لومړني ښوونځي معلمي وه. د هغه وخت نه تر اوسه څلوېښت کاله تېر دي او اوس د مشرانو په جرګه کې انتصابي سناتور دی. د پښتو ټولنې غړیتوب او د اتحاد مشرقي (ننګرهار)، طلوع افغان، زېږی، اصلاح او هېواد اخبارونو مدیرتونه یې کړي دي. دده ادبي اجتماعي او سیاسي مقالې د هېواد په اخبارونو کې سلهاوو ځله چاپ شوي دي او یو شمېر ځانله کتابونه یې هم چاپ شوي دي. هند، پاکستان او شوروي اتحاد یې لیدلي دي.

په دې مجموعه (خاروان) کې د ښاغلي خادم (۱۳۱۳ - ۱۳۴۶ هـ ش) یعنې د درې دېرش کلونو د اشعارو نمونې شته. کېدای شي چې دا به د خادم صاحب ټول اشعار نه وي. مګر د هغه ډېره او غوره برخه به وي. که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د

هغه د تحول او ترقۍ شرایط او عوامل د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هېنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او اوبستونو په اشعارو کې دا خبره څرگندېږي، چې هره پارچه یې د خپل خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صاحب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوشن یې کړی دی چې د خپل هېواد خلک د خپل زړه په خبره پوه کړي. همدغه سبب دی چې کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه په یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو تر متضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی.

که موږ دغه انتقاد ونه منو او یا د محیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وېولو او ترې تېر شو، نو بیا دده په شعر کې د افغان ولس د یووالي او پرمختګ او بیدارۍ یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده، چې کله په یو رنگ او کله په بل رنگ ځان ښيي.

سربېره پر ملي اشعارو دده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو سوز او درد موجود دی. چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت ادا کوي. تر دې حده چې کله یې کنایې لا د صراحت نه ډېر بلاغت پیدا کوي. د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي. خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې د پښتو د لرغونو تحریري عنعنوي او هم د شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره

زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروی یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو. شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه د شعر معنوي خوا یې بډایه ده. دی وایي:

چې روان تر اوبو نه وي او ژور هم له دریابه

نه پوهېږم څله وایي دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خبرو خوشې خبرې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د وینولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلي دي. موږ په خپل وار هم ښاغلي خادم ته او هم د کتاب چاپولو موسسې ته ددغه خوندور اثر په خپرولو تبریک وایو. دا اثر د ملي احساس په پاللو او روزلو کې ډېر اغېزناک اثر او د پښتو معاصر شعر ډېره غوره نمونه ده.

تاسې به یې ولولئ او استفاده به ترې وکړئ. نور قضاوت ستاسې په لاس!!)) (۱۲: ۴۸-۵۰)

۱۵- قتل خوریانی: قتل خوریانی

د افغانستان د مطرح لیکوالو او شاعرانو له جملې څخه دی. نه یوازې خپله یې پښتو ادب ته د یادونې وړ خدمتونه کړي؛ په لسگونو، علمي، څېړنیز او ادبي اثار یې پنځولي او لیکلي دي، بلکې ټولې کورنۍ یې هم د پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکي خدمتونه

کړي دي. قتيل صيب پر (۱۳۸۰ل) کال په پېښور کې د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز کې کار کاوه، نو د استاد خادم پر شعري ټولگې (بلکا) يې يوه ليکنه کړې ده چې دادی دلته يې لوستونکو ته وړاندې کوو، قتيل صيب دا ليکنه د (۱۳۸۰ل) کال د وږي پر (۱۹)مه نېټه په پېښور کې ليکلې ده.

((له ما نه د استاد خادم زوی گران بشیرجان خادم هيله څرگنده کړه چې د علامه خادم صاحب په (بلکا) نومي شعري ټولگه څه وليکم. استاد چې د پښتو ادب په ځلانده اسمان کې د يوه ځلانده ستوري په شان، چې وړانگې او پلوشې يې يوازې په خپل هېواد کې منحصرې نه دي پاتې شوي، بلکې پر گاونډيو هېوادونو سربېره په اروپايي هېوادونو کې يې هم علمي او ادبي غونډې روښانه کړي. په پښتو ادب کې ځانته مقام لري. دده شعر او نثر دواړه زيات اوچت ځکه دي، چې دده له هغه فکر او دماغ څخه سرچينه اخلي، چې له لوی خدای (ج) پرته يې د هېچا سجدې نه دي کړي. دی د ملحوظاتو په دایره کې دومره محصور شوی نه دی، چې د پښتو او پښتونولۍ په باره کې د چا د بې حیايۍ په مقابل کې غلی پاتې شي او يا يې د کومې ډالۍ په انتظار کې په خبره سترگې پټې کړي.

علامه خادم حتی د درباري نازولو د بې ځايه شوخيو پر وړاندې خپله زړورتيا په مېړانه ښودلې او بې ادبان يې تاديپ کړي دي. دده خبرې، دده ليکنې، دده شعر او نثر دومره جذابيت درلود چې زړونه ورماتېدل او ځای يې ورکاوه.

((کاروان او څاروان)) د ارواښاد استاد د کلاسيکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي چې دده په ژوند چاپ شوي او دا ده (بلکا) دده د همدغه راز

اشعارو درېیمه مجموعه ده چې دده د نېکو فرزندانو له خوا چې د (صدقه جاريه) حکم لري چاپېږي. د (بلکا) د سريزې په پيل کې په خپله استاد خادم ليکي:

چې د نړۍ رڼا په څه ده
بنکلا هم له همدې ده
او بلکاهم په ده ده

خادم صاحب لکه څومره چې په شاعرۍ کې د استادۍ هسک مقام ته رسېدلی دی، دغه راز په نثر کې هم دده مقام ډېر هسک دی. دی که تکړه شاعر او لیکوال دی، نو ورسره جوخت تکړه ژورنالیست او نامه نگار هم دی. دی چې کوم وخت د هېواد ورځپاڼې مسوول چلوونکی و، نو دده سرمقالې، مقالې او سیاسي تبصرې به نورو ورځپاڼو یعنې انیس او اصلاح کې د اقتراح په توګه تعقیبولې او دده په نقش قدم به یې ګام پورته کاوه. (د وخت سرکار) دده لیکنو ته د شک او تردید په نظر کتل، نو ځکه دده د ځور او کړاو سبب کېدل او لوړ مقام یې نه ورکاوه. حتی چې د پښتو ټولنې د ریاست مقام ته د رسېدو په لار کې یې هم خنډونه ورته پیدا کول، ځکه چې دی له دغو اوصافو سره سره سیاسي شخصیت هم و، داسې سیاسي شخصیت چې په خپله لاره په ټینګ عزم روان و او یو قدم ترې په شا کېدل یې یې ایماني ګڼله.

خادم صاحب سره له دې چې یو فلسفي شاعر و، انتقادي شاعر هم و او په خپل انتقاد کې یې نه د ملاحظانو خیال ساتلی او نه یې قلم ټکنی شوی دی، نو ځکه یو شمېر تطمیع شویو زلمیانو ته داسې ګوته نیسي:

ټول شوي په بښانک وو د حلوا په تمه باندي
ګوله چې په لاس ورغله خپاره غوندي بڼکارېږي

دا چې تمدن اول له بلخه شروع شوی، خادم صاحب دغه ټکي ته
په (افغاني ترانه) نومي شعر کې داسې اشاره کوي:

دنيا شوه منوره زماله کوهسانه
نړۍ شوه بهروره له دې باغ و بوستانه
او چت له ټولې ځمکې په بام ددې جهان یم
افغان یمه افغان یم - افغان یمه افغان یم

ارواښاد استاد خادم (د قام سره مینه) تر سرلیک لاندې شعر کې وایي:

بې تاثیرې چې ترې څوک خلاصېدی نه شي
یوه ژبه، بل مکتب، بل سینما ده
که پردي وي، په پردي رنگ کې راغلي
خپل لباس او خپل اساس درته په کار دی
که دې مینه له خپل قام سره رښتیا ده

قتیل صیب د خپلې لیکنې په ترڅ کې د استاد خادم د ځینو نورو
نظمونه یادونه هم کوي او په پای کې د استاد خادم په باب وایي:

دی په شعر کې د استادۍ مقام لري او زه یې د شاگردۍ ویاړ لرم او
خپله لیکنه ځوانانو ته د استاد خادم په دغې بلنې پای ته رسوم.

یا څاروان د قافلې شه
یا روان شه په کاروان کې
اخر ته هم یو انسان یې
کار په مثل د انسان کره
په دې لوی جهان کې اوسې

لږ څه غم د خپل جهان کړه
په شخصي سودا کې گیره
تگ په لاره د کاروان کړه
همېش لافې د ځوانۍ کړې
لږ خو کار هم لکه ځوان کړه
یاد بل پسې روان شه
یا نور ځان پسې روان کړه
ښه پوهېږمه هوبنیاری یې
سریتوب غواړې جهان کې
یا څاروان د قافلي شه
یا روان شه په کاروان کې))
(۵۵-۵۲:۱۲)

۱۶- حبیب الله رفیع: استاد

حبیب الله رفیع د هېواد د پیاوړو لیکوالو
او څېړونکو له جملې څخه دی، ده تر
اوسه پورې په لسگونو علمي، څېړنیز او
ادبي اثار چاپ کړي دي. نور هغه اثار
چې استاد حبیب الله رفیع یې د ترتیب،
اوډون او سمون چارې پر مخ وړې دي،
تر (سلو عنوانو) هم اوړي، استاد رفیع له
استاد خادم سره نږدې پېژندل، د هغه له

فکر او ادبي فعالیتونو سره زیات اشنا و، هغه یې یو (پښتون مفکر) باله او د
(پښتون مفکر) په نامه یې د استاد خادم د فکر په باب یوه هر اړخیزه لیکنه

کړې، د استاد رفیع دا لیکنه د استاد خادم پر یو منظوم اثر (نصوص الحکم) راڅرخي او هغه وخت یې کړې وه چې یاد اثر لا چاپ شوی نه و، دادی دلته یې وړاندې کوو:

تانه قربان شم زما قلمه
زما ملگریه زما همدمه
ملگری واره په بله ولاړه
ته مې همراه یې لا تردې دممه

استاد رفیع وايي: ((ارواښاد استاد قیام الدین خادم (۱۹۰۷-۱۹۷۹)

د یوې علمي کورنۍ غړی و او د خپل وخت له شرایطو سره سم یې په هېواد کې دننه او بهر دیني زده کړې وکړې او د دیني زده کړو ترڅنګ یې د ادب ژوره مطالعه او زده کړه وکړه او ددې ترڅنګ یې د فلسفې، سیاست او ټولنپوهنې په برخه کې پرله پسې اوږدو مطالعاتو ته دوام ورکړ او ورسره یې د خپلې افغاني ټولنې، چې دی یې پښتني ټولنه بولي د غرونو او رغونو له خاطرو او پندونو ډکې پانې ولوستې او د خپلې ټولنې د ویده کتاب ژورو ته وردننه شو او همدا و چې خپلې نظریې او علمي مطالعې نه یې د افغاني ټولنې په کچ مېچ برابر خاص او ځانګړي نظریات رامنځته کړل او د خپلې ټولنې د اقتصادي، کولتوري، سیاسي او اجتماعي جوړښت لپاره یې نظریې او تېزسونه وړاندې کړل او په دې هره ساحه کې یې د خپل نظر پر بنسټ تیرې کېښودې او لارې یې ورته جوړې کړې.

استاد خادم د خپل پیاوړي قلم له لارې وکړای شو، چې د نظم او نثر په ژبه خپل نظریات پاڅه کړي او خپلې ټولنې ته یې ورسوي.

د استاد خادم د خپلو ټولو اثارو له جملې نه (نصوص الحکم) د ده یو داسې اثر دی چې د قطعو او څلوریزو په بڼه یې لیکلی دا اثر تر ډېره حده کروڼولوژیکي بڼه لري او سره له دې یې چې دده ځانګړي افکار څرګندوي دده د فکري تکامل او وده هم رانښيي او ګام پر ګام دده له افکارو نه دوې او گردونه پورته کوي او په پای کې یې د غوښتنو او تیوري واضح بڼه راڅرګندوي.)

استاد رفیع په خپله لیکنه کې د همدې قلمي کتاب په رڼا کې دده د فکر ځینې اړخونه په لنډیز سره څېړلي او دې څېړنې ته یې د محتوا له پلوه کروڼولوژیکه بڼه ورکړې ده. دی وايي:

استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور څیزونه ضروري ګڼي:

زور او قوت دی په څلور څیزه
درته یې وایم زما عزیزه
صحت، دولت او علم و شهرت دی
بڼه یې په یاد کړه اهل تمیزه.

دی دا څلور څیزه په نورو قطعو کې یو بل پسې تشریح کوي، ترتیب یې لازم بولي او خپل دلایل ورسره راوړي، ورپسې واک او ازادي مهم بولي، د علماوو عمل، روزنه یې، اخلاقو، دنارینه و بنحو مساوي والی تر بحث وروسته قوم او ټولنې ته رارسېږي او د قوم تاثیر او اغېز ډېر ژور بولي.

او همدا ځای دی چې (ټولنپالنه) په نامه کتاب کې لیکي: پښتون د ژوند نوې لارې ته سیده کوي.

ورپسې له غربي تعلیم او غربي فلسفې سره له دې کبله، چې زموږ
خودې وژنې مخالفت ښيي او پښتانه په پښتونواله باندې راټولېدو ته
رابولي.

خادم صیب په دې پسې د شخصي فکر پرځای د ملي فکر تلقین
کوي او دا ارتقا او بره تګ لارو ته ځوانان رابولي، وحدت ته بلنه ورکوي
او تشتت غندي.

او ځوانان د ښکېلاک هغې دسیسې ته چې پر (بېل یې کړه، اېل یې
کړه) ولاړه ده ملتفت کوي.

استاد د ملي وحدت د ټینګښت لپاره پر واحد ملي، کولتوري او
واحد ملي ژبه ټینګار کوي او دا د یوه ملت په وحدت کې د بنسټ ډبره
ګڼي او وړانګاري غندي.

ورپسې فاسد حکومتونه د ملت د هلاکولو مرض ګڼي، دی پر
کولتور او اقتصاد زور راوړي او د ملي سیاست بریالیتوب په همدې کې
ګڼي.

دی د ملیت په فلسفه کې عمل کول او دا لاره پالل د وخت د واک
بریالۍ بڼه بولي.

دا هم باید یاده کړم چې (ملیت) په هغه مانا نه دی چې کمونستانو
رایج کړی و او د افغانستان قومونه یې ((ملیتونه)) بلل او د یو واحد ملیت
د سره بېلولو هڅه یې کوله، چې اوس ځینې نور غرضیان هم همدا کار
کوي او په افغانستان کې د ملیتونو په نامه نفاق ته لمن وهي، بلکې ملیت
د یو ملت د جوهر په معنا دی او ملت او ملیت داسې تړون سره لري، لکه
انسان او انسانیت، شخص او شخصیت او داسې نور.

ارواښاد خادم همدا د افغاني ټولنې د اډانې د جوړولو په فکرونو کې ډوب و چې په هېواد کې د داود خان له د خوا جمهوریت اعلان وشو او خادم صیب یې داسې هرکلی وکړ:

جمهورییت و، ارزو د خلکو
د لوی نعمت و ارزو د خلکو
افغان به اوس شي، سیال د قومونو
ملی نهضت و، ارزو د خلکو.

خو ده ته په دې خطرناکو نړیوالو حالاتو کې د جمهوریت یوه لاره هم ډېره باریکه ښکاري:

د بلاکونو ترمنځ تلل بویه
لاس په رسی ده پرې ختل بویه
منځ ددې ټولو خپل ملیت دی
په دې مرام ښه پوهېدل بویه.

همدا وخت دی چې خادم صاحب په خپلو تیوریو کې اجتهادي پوړیو ته رسېږي او د ملیت لپاره بنیادي شرطونه ټاکي.

او بیا د هغو پښتنو نمونې ورکوي چې په نورو لرې او نږدې قومونو کې ورک شوي، ژبه ترې هېره شوې او تش په نامه ځان ته پښتانه وایي.

ارواښاد خادم د قوم او ژبې د اهمیت لپاره د پاک قران محکمې رسی ته لاس غځوي او ددې مبارک آیات په رڼا کې ((و جعلنا کم شعوبا و قبایل لتعارفوا)) داسې وایي:

هر یو انسان چې کوم ځای کې زېږي
په قام قبیل خپل پېژندل کېږي
ددې خدايي کار چې دا حکمت دی
نفسې او نهې یې نه بنایېږي.

او د ژبې په برخه کې د قران کریم د ارشاد ((و ما ارسلنا من رسول
الا بلسان قومه) یو علمي سبق بولي، وايي:

لسان قومه، مور ته ارشاد دی
رسول د قام دی دايې مراد دی
چې په اسلام کې له قام منکروي
پوه شوی نه دی غریب برباد دی.

او د همدې تیورۍ په رڼا کې پښتون قام ته پښتانه استازي داسې شمېري:

سپین تمن راوړه د ژوند کتاب
ملی رایج کړه د خوند کتاب
خیرالبیان شو الهام روښان ته
خادم ته راغی د ژوند کتاب.

او بیا د ځان په برخه کې نور وضاحت هم ورکوي:

خادم راوړي څلور کتابه
په پښتو ژبه له لوړ جنابه
څلور اندامه دیو وجودي
خپلواک پښتون شو جوړ په خو بابه

نوی ژوندون دی، نوی رڼا ده
په نوی لار کې د ژوند بقا ده
خپل واک پښتون ته چې پرې رسېږو
ټولنپالننه مو مدعا ده.

دده له نظره د ژبې قوت ډېر زیات دی او استعمار هڅه کوي چې
لومړی له ملتونو نه ژبې واخلي:

استعمار غواړي چې پښتون مړ شي
له ځمکې ورک شي په خاورو خړ شي
دا کار د ژبې په مرګ کېدای شي
چې پښتو مړه شوه د بښمن به وړ شي.

دی مشر او لیدر هغه بولي چې د ملي وحدت سمبول وي:
مشر لیدر دی او که سرکار دی
چې ملت یو کا دغه یې کار دی
خو کله خپله دوی نفاق راوړي
دالوی عذاب دی او لوی ازار دی.

استاد خادم ټول هغه رژیمونه چې ملي واک په کې نه وي که په هر
نامه وي بد گڼي:

شاهي عذاب دی دیکتاتوري هم
انارشي غم دی بوروکراسي هم
د ملک مرګ ته بڼه وسیله ده
د غیر له لاسه سوسیالستي هم.

په هر عنوان کې واکوالي وي
مدعا داده چې واک ملي وي
چې بې ملته واکوال هر څوک وي
د خدای لعنت دی خپل که پردي وي.

دی په یو ملي حکومت کې د مطبوعاتو ازادي او د احزابو ازادي
یو ضروري شرط بولي:

چې پر نسیپ او حزب د ملت نه وي
دا ملت مړدی نو چې هر څه وي
د مړیو واک وي د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي بد او که ښه وي.

استاد خادم چې د جمهوریت هر کلی کړی و، ویې لیدل چې د ده
وضع کړي شرایط یې نه درلودل او واک ملي نشو، نو ویې ویل:

جمهوریت او قانون مو ولید
حال د بدبخته پښتون مو ولید
د مړي حال او عذاب د قبر
د سر پر سترگو مضمون مو ولید.

دی خپل زوزاد ته د پښتو او پښتون ساتلو او په دې لاره کې د
جهاد د کولو وصیت کوي.

که پښتو پښتون مو پرېښوده زوزاده
په قیامت به زما لاس ستاسې ګرېوان وي

مور ته پاتې له نیکونو نه جهاد دی
تل قومونه په جهاد باندې ودانوي.

په دې ترتیب استاد خادم د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې
پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره
سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و، خو لیدل یې چې له هرې
خوا دده ملت ته دسیسې جوړې دي، خو ددې دسیسو د افشا کولو په
خاطر یې په نړیوالو غږ وکړ:

چاپه یو نوم و خورم مات کړم
چاپه بل اسم تباه میرات کړم
ای نړیوالو د خدای لپاره
له کومې لارې پیدا نجات کړم))
(۷۷:۲۷-۲۷)

د استاد رفیع په دې لیکنه کې د استاد خادم د منظوم کلام پر پورته
راوړل شویو بېلگو، ځینې نورې څلوریزې هم راوړل شوې وې، خو
څرنگه چې هماغه څلوریزې په ورته مفهوم او شرح نورو ځایونو کې هم
راوړل شوې وې، نو د تکرار د مخنیوي لپاره له دې متن څخه حذف
شوې.

۱۷- **زرین انځور:** زرین انځور د هېواد پیاوړی لیکوال،
ژورنالېست، کره کتونکی او په تېره بیا یو ښه کیسه لیکوال دی. تر اوسه
پورې د زرین انځور نږدې شل عنوانه بېلابېل اثار چاپ شوي دي. ده د
(۱۳۹۳ل) کال د دلوې پر (۱۲) مه نېټه د استاد خادم پر منظومو کلیاتو
(خادم باد سبايم) یوه سریزه لیکلې ده. په دې سریزه کې یې دخادم

صیب پر فکر او کارونو هم لنډه رڼا اچولې ده، چې دادی دلته یې وړاندې کوو:

((ارواښاد استاد قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو هغه نومیالی ستوری دی چې په خپلو شعرونو او نثرونو یې خپل نوم تلپاتې کړی دی. استاد د گڼ شمېر منظمو او منثورو اثارو خاوند دی او په څېړنیزه برخه کې یې هم مهم اثار لیکلي دي.

د هغه منظوم اثار د معاصر پښتو ادب د

مهمې دورې له اثارو څخه دي. په دغه دوره کې په تېره بیا د موضوع او محتوا له پلوه ډېر نوي مفاهیم، فکري مسایل، اجتماعي، اخلاقي او حتی فلسفي موضوعگانې زموږ شاعرۍ ته راداخلېږي. که د فورم او یا هنري ارزښتونو له پلوه په دغه ډول ځینو شعرونو کې ډېر نوي څه ونه مومو، د موضوع او محتوا له اړخه دغه منظومه شاعري د پوره پاموړ ده. په حقیقت کې ددغې دورې د نظمونو په مطالعه کې موږ ددغه دوران د فکري بدلونونو، سیاسي اندونو، اجتماعي نظرونو او پر وړاندې یې د دریځونو پوره جاج اخیستلای شو. له همدې کبله ددغې دورې نظمونه ددغې دورې د سیاسي او اجتماعي دریځونو او اندونو غوره بېلگې شمېرلای شو.

استاد قیام الدین خادم هم د شلمې پېړۍ د پیل له غوره لیکوالو او شاعرانو څخه و او شعرونه او نظمونه یې د اجتماعي نظریاتو له پلوه پوره غني دي او له مطالعې او څېړنې سره یې دغه ډول شاعرۍ د منځپانګې او محتوا په باب موږ ته غوره ټکي برجسته کېږي.

په دغو نظمونو او شعرونو کې به زموږ ځوان ادیب او ادیبال نسل او دغه راز د فکري ودې د پرمختګ څېړونکي ډېر نوي څه پیدا کړای شي او وبه توانېږي چې په افغاني ټولنه کې په ځانګړې مرحله کې په شعرونو او نظمونو کې د فکري، سیاسي او اجتماعي دریځونو بڼه مطالعه وکړي.))
(۱۲: ۴۶-۴۷)

۱۸- پوهاند ډاکتر زبور الدین زبور: ډاکتر زبورالدین زبور

د پښتو ادبپوهانو له جملې څخه دی، چې ډېر کلونه یې په کابل، ننگرهار او نورو پوهنتونونو کې (د پښتو ادبیاتو تاریخ) مضمون تدریس کړی دی. ده (د پښتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره) تدریسي اثر هم لیکلی دی چې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې ترې د تدریسي اثر په توګه ګټه اخیستل کېږي. پوهاند زبور په دغه او ځینو نورو اثارو کې د استاد خادم د ژوند او هنري کلام په برخه کې خپل نظر څرګند کړی دی، چې دا دی دلته یې لنډیز وړاندې کوو، دی د استاد خادم په باب وايي:

((د بري پښتونخوا د پښتو په اوسنۍ ادبي نړۍ کې پنځه ادبي ستوري (خادم، الفت، حبیبی، رښتین، بېنوا) دي چې ډېر شهرت لري او د استادۍ درجې ته رسيدلي دي. دوی نه یوازې ادبي، تاریخي، اجتماعي، اقتصادي، ژبني، فولکلوري او نور علمي مسائل څېړلي، لیکلي او چاپ کړي دي، بلکې بېخي ډېر پښتانه ځوانان یې په دې لار کې هڅولي او روزلي دي. له دغو پخو استادانو څخه یو هم استاد (خادم) د پښتو ژبې ریښتیني خدمتګار، یو پوخ لیکوال، ښه شاعر، نومیالی ادیب او

د فلسفي افکارو خاوند دی.))

ډاکتر زبور د استاد خادم د ژوند او اثارو د پېژندنې په لړ کې د هغه نثري اثارو ته اشاره کوي او وايي:

((د استاد خادم په دغو کتابونو کې لومړني اثرونه تدریسي دي (پښتونولي) او (بایزید روښان) د پښتني روح د خوځولو لپاره ډېر ښه شیان لري.

(د مرغلرو امېل) یې هم له مرغلرو ډک دی او دغه نور کتابونه یې هم د موضوع او مقصد له مخې ډېر ګټور اثرونه ګڼل کېږي، په تېره بیا (د پښتنو د تاریخ سټه) چې یوه برخه یې په وږمې مجلې کې خپره شوې ده. په نثر کې د مرحوم خادم تر ټولو سپېڅلي، خواږه او خوندور اثرونه یو (نوی ژوندون) او بل (خیالي دنیا) ده. دا دواړه د ده ادبي شاهکارونه دي.

د استاد خادم په لیکنو کې د پښتو او پښتونولۍ مینه په پوره ډول څلېږي او په دې برخه کې د یوې پخې عقیدې خاوند او د (مومند) د سبک کلک پیرو دی.)) (۳۴: ۱۸۱-۱۸۲)

پوهاند ډاکتر زبور د استاد خادم د نثر او نظم بېلګې هم یادې کړي چې موږ د لیکنې د اوږدوالي او د نورو لیکوالو له لیکنو او یادونو سره د تکرار له امله د هغو له راوړلو ډډه کوو.

۱۹- پوهنوال لال پاچا ازموڼ: پوهنوال لال پاچا ازموڼ

تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې نږدې دوه لسیزې کېږي د کابل پوهنتون په پښتو څانګه کې تدریس کوي، په لسګونو اثار یې لیکلي، تدوین کړي او چاپ کړي دي، په پښتو څانګه کې، ادبي کره کتنه، د

پښتو ادبیاتو معاصره دوره او ځینې نور مضامین تدریسوي. د خادم په باب

یې ډېره مطالعه، څېړنه او پلټنه کړې ده. د خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) او منشور کلیات (رڼه چینه)، دواړه ده راټول کړي دي. رڼه چینه په دوو ټوکونو او (۱۲۸۸) مخونو کې په ښکلې کچه او صحافت د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا پر (۱۳۹۴ل) کال چاپ شوې ده. به دې ډول د

خادم صیب د نظم او نثر د څرنگوالي او څومره والي په باب زیات معلومات لري. دلته دده هغه تفصیلي لیکنه راوړو چې د خادم پر نثر یې لیکلې او په (رڼه چینه) اثر لومړي ټوک کې یې چاپ کړې ده.

((استاد خادم په افغانستان کې د پښتو منشور شعر د لومړۍ لیکې یو بنسټگر او مخکښ لیکوال دی. دده لومړنۍ شاعرانه نثر له (۱۳۱۲ل) کال راهیسې د طلوع افغان په لمن کې خپرېږي، دا نو داسې زمانه ده چې دغه ډول نثر لا دود شوی څه چې لیکل شوی هم نه و، استاد په لومړیو کې، هغه مهال چې دی د دودیزو او عربي علومو زده کړې و، له عربي ژبې اغېزمن نثر یې لیکه، په نثر کې یې د عربي ژبې د وینو او ترکیبونو اغېز وینو. بیا یې د سلېمان ماکو نه په اغېز یو څه ساده نثر ولیکه، خپل شپل کلي او شپلې ژبې ته شو، دلته دده د نثر سبک بدل شو، خو علمي منطق یې لا پوخ شو، پر علمي منطق یې پښتني احساس هم سیوری وکړ، خادم د یو پښتون مفکر په توګه راڅرګند شو.

په پښتو او پښتونوالي دومره سټي شو چې پښتون یې ملت وبله او په همدې تفکر یې په وروستیو کې بیا د پیر روښان لاره ونیوه، په مسج

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

نثر یې لاس پورې کړ، خو هغه نثر چې هنري ارزښت لري، هغه یې بیا په روانه او خوږه ژبه لیکلی دی. هغه یې د پښتانه کلیوال او لوستي په ژبه لیکلی دی.

استاد د داسې زمانې منشور شاعر دی چې د پښتو نثر یې له کړلېږونو او پېچونو وژغوره، د نثر ژبه یې روانه، ساده، رڼه او پخه کړه. د کلمو، ترکیبونو او جملو به اوډلو کې یې د نورو ژبو له اغېزه ځان وژغوره.

د پښتو په محاورو او اصطلاحاتو یې خپله وینا رنگینه کړه. دی د نثر په روح پوهېده. شاعرانه ذهن یې د کلمو په اوډلو کې د یو شاعر او مفکر انسان په توګه ځان راڅرګند کړ. هغه کومې ځانګړنې چې د منشور شعر لپاره وړاندې شوې، د استاد لیکنې پر دغه تله تلل کېږي.

استاد د هغو اوسنیو نثر لیکونکو په څېر نه و چې د پردۍ تیورۍ تر اغېز لاندې راغلی وای. دده او دده د زمانې د وتلو ستو هنري نثر یو ځانګړی پښتني جوړښت لاره. که موږ د استاد ځینې نثرونه راواخلو، په جملو او فقرو یې ووبشو، نو د سپین شعر بهرینې بېلګې دي.

بېلګه یې:

((ګله تر څو به دې دا نگهت، دا خوشبويي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له گلشنه غېږ راچاپېره کړي!...))

اوس همدا نثر کولای شو، د سپین نظم یا سپین شعر په بڼه ولیکو:

ګله!!!

تر څو به دې

دا نگهت،

دا خوشبويي

او دا خوږه وږمه

په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې

رابنده کړې وي.

پرېږده !

چې له گلشنه غېږ

راچاپېره کړي!...

استاد دغه نثرونه په داسې زمانه کې لیکلي دي چې د شعر سفید څرک نه و، خو استاد په خپله خپل نثر ته منثور شعر ویلی دی. د دغې ادعا ثبوت یې همدغه شاعرانه نثرونه دي چې ددې ټولګې په لومړۍ برخه کې ځای شوي دي.

د استاد خادم د منثور شعر کمال دادی چې دی د نثر داخلي او معنوي موسیقي سره ښه غاړه کوي، ځکه خو یې د نثر ژبه هم تصویري، مجازي او نا مستقیم بیان کوي. د استاد په نثر کې ذهنیت او عینیت شاعرانه چاپېریال برابروي چې همدغې ځانګړنې یې پر لوستونکو اغېز ښندلی دی. د کلمو په غوراوي او شاعرانه ترکیبونو جوړولو کې حساس دی. ژبه یې د حسي کلمو د عواطفو په رنگ کې یو عیني انځور وړاندې کوي. دلته یې همدا ځانګړنې راسپړو:

پخې خبرې په شاعرانه نثر کې: خادم استاد شاعر دی، مفکر دی، فکر یې د شعر په وږمو د نظم او نثر پر ځمکه کرلی دی، له رنگونو سره خبرې کوي، گلونه تخنوي، وږمې پېي، په لفظونو کې مانا

رانغاړي، د ژوند ښکلا او ښایست په لفظونو کې ویني، هیله او غوښتنه د ژور فکر او لوړ خیال په مزي د انسانیت کور ته رسوي.

له واړه کلي راوځي، هېوادنۍ کېږي او بیا پر نړیواله دایره ورننوځي، خادم د سبا د باد په څېر به مړاوو غوښتو تېرېږي، د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینوي، د شعر له ملکې سره خبرې کوي، تصویر جوړوي، تصویر یې ژبه لري، د هر چا سره غږېږي، غږېدا یې مینه، خپلواکي او ښایست وېشي.

تفکر یې شاعرانه دی، مفکوره یوازې د علم په دایره کې نه پرېږدي، د خیال پر څڼو یې زنگوي.

د خادم وینا له نازکیو، ښایستونو، پاخه منطق او فلسفي افکارو نه ډکه ده، خوږلني یې لکه د گل رنگ چې خوشبویي وېشي.

د خادم ذهن خپل فکر او خیال یوازې او یوازې د لنډ مهال او د لنډې زمانې په مزو کې نه تړي، خادم ژوند یو سفر بولي، خپل خیال او فکر د دغه سفر ملگری کوي.

د خادم لفظونه د هرې زمانې اوبه څښي، هرې زمانې ته رنگ او خوند ورکوي، په هره زمانه کې تازه کېږي، د هرې زمانې لپاره یو نوی پیغام لري او په زړه جامه کې نوی رنگ او خوند ځلوي، په زړه پیمانه کې د ژوند شراب وېشي او د هرې زمانې په زړه کې ځای نیسي.

ژوند انتها نه لري، ژوند یو بې انتها سفر دی، هنر د ژوند له سفر سره موازي روان دی، هنرمند لفظونه او د خادم په څېر عالي ذوق او عالي افکار هم په دې سفر کې گډ دي، څو چې دا دنیا وي، څو چې د ژوند سفر وي، همدا تصویري نقاشونه به یې د ښایست او خوږلنۍ بېلگې وي.

تاسې دغو ویناوو ته په عادي سترګه مه ګورئ، دا ویناوې د هغه ذهن او زړه هغه ګډ مترنم او خوږ امتزاج دی چې د ښکلا په سفر روان دی.

په دې تورو کې هغه تصویرونه ځلېږي چې رڼايي او ښکلا وېشي، د دغو تورو تر شا د دنیا او ژوند تر منځ یو تړون نغښتی دی، ژوند یې له دې تورو نه کېږي، ژوند یې د خوند او رنگ له تصویره نیمګړی دی، تصویر د ژوند تفسیر او رنگین تعبیر دی، خادم په دې مانا پوهېدلی دی، د خادم ذهن، د خادم ژبه، د خادم فکر، د خادم خیال او بالاخره د خادم قلم د ژوند د ښکلا په انځور پسې راوتی دی.

دا زمانه ورته رباب ښکاري، دی یې د ناز په ګوتو ترنگوي، د رباب له تارونو د ژوند د نغمو وزرونه پرانیزي، د خپل ذهن له طلايي قفسه زړین انځورونه ازادوي، د زړه له رګونو سندريزې ولولې راوباسي او بالاخره د ژوند رنگین تعریف کاږي. ژوند حرکت بولي او ښکلا یې رنگ او سوکالي.

ژوند نه راستنېږي، ژوند پر مخ ځي، ژوند هدف لري، ژوند د ښکلا او ذوق په مزاج پوهېږي، ژوند شېبه ده، ژوند لمحہ ده، ژوند ورځ ده، ژوند شپه ده، ژوند کال دی، پېړۍ ده اوږي، له ځانه سره همداسې شاعرانه افکار په تصویري ژبه زمزمه کوي او د لوړو غرو مزل کوي. په سر یې واورې او په لمنو یې ګلونه بويوي. د زلفو تار اخلي او د حرکت ملا تږي، سبا د تورو غرو مزل دی.

د خادم وینا له بیاني او وچې معنوي ژبې نه خپله ازادي اخیستې، له ځان سره غږېږي، له ځان سره بوږنېږي، څه وایي، څه زمزمه کوي، اخر له دې وینا تصویر راوباسي.

د خادم لفظونه له تنگ چوکاټه ځان راوباسي، په یوه لویه دنیا او یوه لوی ارمان ورگډېږي، انساني افکار پالي، د انساني عواطفو رنگ اخلي او د بشریت احساس پالي.

د هر چا له نظره ژوند یو تعریف لري، ژوند سفر بلل کېږي، ژوند د زهرو پیاله گڼل کېږي، ژوند د یوې چینې خوږې اوبه دي، ژوند لوبه ده، ژوند زیان دی او ستړیا ده، سکون یې په ستړیا کې دی.

خادم د ژوند ستنې علم، شعر او سیاست گڼي، دده شاعرانه مزاج، دده فکر له همدې درېو ستونو جوړ دی.

په علم ذهن بوخت ساتي، څه کشفوي، په شعر احساس پالي او په سیاست کې عملي ډگر ته راوځي، ځان نبوغ او عبقریت ته رسوي، په شاعرانه تفکر خیالي دنیا جوړوي او سیاست د ملت د سرلوړۍ او پرمختګ یو اساس گڼي.

د ژوند له تجربو گټه اخلي، په دې قافله ورگډېږي، خادم په شاعرانه لفظونو کې سکون کټ مټ مرګ گڼي، د ژوند برکت او سکون یې په حرکت کې موندلی، خادم په زړه او ذهن کې له دنیا څه پټ نه پرېږدي، ازادي د ژوند گانه بولي.

خادم له ولسه رنگ اخیستی، د خپلې سیمې هوا پرې چلېدلې، له خپلو خلکو او خپلو تجربو نه راولاړ شوی، نو داسې وینا چې د یوه حساس ذهن، پاک زړه، د ولس په رنگ ښکېدلې او پښتني ماحول نه راپورته شوې، په خپلو تجربو ښکېدلې وي، هغه به څنګه شاعرانه نه وي، داسې وینا چې د سپین غره باد پرې لگېدلای وي، د شمشاد د هسکې څوکې تر سیوري لاندې دمه شوی وي، د څېړیو، نمځو شور پرې

لگېدلای وي، د تنزرو غږ او د هوسيو مندو او تړېکو تخنولای وي، نو ځنگه به د خيال پر ځمکه نه ورگډېږي.

دده وينا لکه د متل په څېر د ژوند له تجربو راوتې، لنډه، گنډه، رڼه او په شمېر شمارلو لفظونو کې حساسه وينا ده، چې خوند، کيف او مانا وېشي.

دغه وينا د ژوند بڼايت او ملت ته له پنده ډک پيغام لري، دده دغه ويناوې زما له انده ژوند ته ساه ورکوي او ملت ته لوری وربښي، چې نور يې هېڅ نه وای ليکلی همدا لنډې ويناوې به دده نوم ژوندی ساتي او دی به د ژوند په ورگډ وي.

(کوم ملت چې اتفاق نه لري، گویا هغوی سړی نه لري)

دا داسې يوه وينا ده چې زموږ د ملت بنسټونه راژوندي کوي او ځوان نسل ته د ژوند مفهوم وربښي، اوس مهال موږ له دغې ستونزې سره مخامخ يو چې هغه د سړيو نشتوالی دی، بېټ نيکه دعا وکړه، وگړي ډېر شول؛ خو سړي ورک شول، ځکه چې خبره يوه نه شوه، خولې ډېرې شوې، خو له خولو يوه خبره راونه وته، ځکه خو د پښتانه بخت کوټه دی.

د استاد د نثر يو لړ ځانگړنې: استاد پر عربي او اردو ژبو پوهېده او له انگرېزۍ سره هم بلد و، دده مطالعې او علمي استعداد دده پر نثر اغېز کړی دی، کله نا کله داسې زېږ پښتون شي چې په ليکنه کې کره پښتو محاورې، اصطلاحات، پښتني ترکيبونه او د غرو رغو شپله او زېږه ژبه کاروي، خو کله بيا د مطالعې، زده کړې او پوهې اس زین کړي او د غرور په نيولي داسې مست ټوپونه وهي چې د عربي او دري ژبې کرلېچونو ته مخه کړي او هغه سخت ترکيبونه او ميرزايي لغات راوړي چې تحليل او مانا يې غور غواړي. دلته يې بيا يوه بله خبره رابښکاره شي.

د خادم کلتوري، سیاسي، ژورنالېستیک او ټولنیز نثرونه دده د ځانگړي استعداد، پوهې، منطق او استدلال داسې رنگیني لري چې دی په ټولنه کې د یو سترگور، خوله ور او نقاد لیکوال په توگه راڅرگندوي. کمه نه وایي، د کمې نه ویلو لاملونه یې ځانگړې پوهه، استدلال، ځانگړی لیدلوری، منطق او پښتون جرات دی، نو باید دې چې په تفکر او نثر کې د پېغمبرۍ دعوه هم وکړي. باید چې خپل صفت خپله وکړي، ځکه نورو یې صفت ته الفاظ هم نه لرل.

د یوه ښه نثر د پېژندنې لپاره د هر چا لیدلوری جلا دی، زما له انده د استاد خادم د نثر د سپړنې لپاره د لوستونکي ذهن ته یو څو ټکي ورځي، همدغه لاملونه او خوږلني به وي چې د استاد د نثر لوستونکي او مینه وال یې زیات کړي دي.

د یوه ښه نثر د پېژندنې په برخه کې لومړی لغوي زېرمه، معنوي او ښکلایز اړخونه دي. معنا او ښکلا د جملو، ترکیبونو او فقرو په اوډون کې نغښتي. ددې ترڅنگ د کلام موسیقي هم د جملو، فقرو، ترکیبونو، پاراگرافونو او په ځانگړې توگه د غږونو په تکرار او اوډون کې نغښتي.

اهنگ د کلمې، جملې او پاراگراف د معنوي او لفظي ښکلا او بدلون یو بنسټي توکی دی. د غږونو تکرار او همغږي د کلام موسیقیت برابروي، همدارنگه په یوه نثر کې د کلمو او ترکیبونو معنوي تسلسل هم د کلام د ښکلا او اهنگین تړښت لامل کېږي.

په نثر کې د مترادفاتو، اضافت، تشبیهې او استعاري ترکیبونو کارول د انځورونو د رامنځته کېدو لامل کېږي، مستقیمه او نامستقیمه وینا هم د نثر یوه ځانگړنه ده. د نثر معنوي او لفظي ښکلا د مخامخ لوري اورېدونکي یا لوستونکي د حواسو په پارولو کې هم ځانگړې ونډه لري.

هنري نثر هم دې ته وایه شي چې د جادوگرو لفظونو په اهنګین تپرون خیال اوفکر وړاندې کړي او پر خپل اغېز د مخامخ لوري حواس او تخیل راپاروي او له ځانه سره یې ملگری کوي.

د ښه نثر یوه ځانګړنه داده چې لیکوال خپله موخه او هیله په داسې شمېرلو او رڼو لفظونو کې وړاندې کړي، چې لفظي او معنوي ښکلا ولري او کلمې یې زیاتره حسي وي، ځکه حسي کلمې زموږ حواس فعالوي، ذهني او عيني انځورونه په حرکت راولي، متضادې کلمې او جملي او همدارنګه په نثر کې ایجاز او اطناب یې ښکلا لا زیاتوي او یو معجز نثر رامنځته کېږي.

د استاد خادم نثر په پورته څرګندونو برابر دی، استاد خادم د ناز په ګوتو ورو ورو غونچې تخنوي، له غونچو سره دده د ګوتو تړاو او بیا تخنول هغه څه دي چې زموږ شاعرانه حواس فعالوي، ترڅنګ یې وړمو ته ژبه ورکوي او هغه بیا په خبرو راولي، وړمو ته جسم ورکوي او بیا په خبرو راوستل دا د یوه شاعرانه ذهن تخلیق دی. خادم هڅه کوي چې دی د یوه شاعر نثر لیکونکي په توګه د مخامخ لوري یا لوستونکي ذهن او زړه په حرکت راولي او هغه له ځانه سره بوخت او ملگری وساتي، بوختیا یې په لفظونو، ترکیبونو، جملو او عباراتو کې ده. دی خپل لوستونکی له ځانه لېرې نه پرېږدي، د شاعرانه ذهن له ټکو سره یې غاړه کوي.

د خادم د نثر سترګه خبرې کوي، خبرې کول د ژبې کار دی، خو خادم حس امېزي کوي، بې ساه او بې ژبې څیزونو ته ژبه ورکوي او له هغوی سره غږېږي، گل او لمر مخاطبوي، په هغوی خپل پیغام رسوي.

انځوریزې نندارې: استاد د خپل نثر په لمن او مرغلین هار کې په خوږو او رڼو لفظونو انځوریزې نندارې وړاندې کوي، د لوستونکو

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

ذهن یوه حالت، یوه ځانگړي شاعرانه چاپېریال، بېلابېلو اشخاصو او
ښکلاوو ته بیایي، دا د یوې ادبي لیکنې ستره ځانگړنه هم ده، استاد په
دې برخه کې د پیاوړي شاعرانه استعداد او حساس ذهن څښتن دی، هم
ورسره علمي ځواک شته او هم تخیلي. د ده زیاتره هنري نثرونه له دغو
خوږو مالامال دي، غوراوی په کې گران دی، ځکه د رحمان تمام غزل
دی انتخاب، د ده زیاتره انځوریز نثرونه د غوراوي دي، په دې برخه کې
یې دا څو بېلگې ولولئ چې په یوه شاعرانه جام کې د ژوند خواږه وېشي:

((گله تر څو به دې دا نگهت، دا خوشبويي او دا خوږه وږمه په
خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له گلشنه غېږ
راچاپېره کړي!

ای د رباب نرو تارونو، دا خوږ اواز، دا ملکوتی سرود چې له جنته
راوتلې حوره ده، پرېږدئ چې نوره ونه ژاړي او خپل اصلي وطن ته لاړه
شي.

(۵)

کوم وخت چې امېدونه په یاس بدل شي!

هغه وخت چې شرافت د ننگ جامه واغوندي!

هغه مهال چې افتخار ذلت ته سر ټیټ کړي!

هغه ورځ چې عشق او محب خپل د بودۍ ټال د حیات له اسمانه
وشلوي!

او په هغه نوبت کې چې حیات د زهر هلاهل گوټ شي!

(۶)

هو، دا مرگ دی!

نو ولې له ده دومره وېرېږئ؟

مور چې اولاد له یو تي جلا کوي، نو ژاړي؛ مگر دستي یې بل تي ته اچوي او کراروي یې!

ناوې چې د پلار له کوره بیایي، نو جیگر خونه او خواشینې وي؛ مگر دا ټولې خواشینۍ هغه وخت هېرې شي چې د خاوند د مینې په غېږ کې سر کېږدي او ویده شي.)

استاد د گل په پاڼو کې وږمې تخنوي، د گل له پاڼو د عطار په توگه عطر نه جوړوي؛ بلکې دی په لفظونو کې د گل خوشبویی د لوستونکي تر حواسو رسوي. دی د عطرو خوږ بویی په خبرو راولي او له گل سره د زړه خواله کوي.

په خوشبو کې درمل وېشي او رنځور ژوند په خپلو پښو دروي. استاد خادم په خپل نثر کې د ژوند لپاره خوند ظرف یا پیکر گرځوي، ژوند د خوند په پیمانه کې وړاندې کوي. د یوه امریکایي پوه له قوله د ژوند بنایست او د عمر اوږدوالی د کار په درې حرفي کلمه کې دی، استاد د نثر ښکلا او پابښت د شعر په درېو توریو کې ویني.

شاعرانه مفکوره: د استاد د نثر بله ځانگړنه داده چې دی د خپل پاخه سیاسي فکر او بصیرت له مخې ژوندنۍ چارې ترسره کوي، یوازې ځان په علم پورې نه تړي، علم د ټولنې د پرمختگ او ادب د بنایست لپاره کاروي، وایي: د دنیا ماشین په تش علم نه چلېږي. د (یو ځنگلي بنیادم) په نثر کې دی د مدني ټولنو د وگړو تر منځ اړیکه ښیي، دغه اړیکه او مدنیت د انسان ژوند، ذوق، خوند او رنگ وړاندې کوي.

یو متل دی چې یو یې ګټي او سل یې څټي، همدا متل راسپړي، په دې متل کې د ټولنې د وګړیو تر منځ کاري اړیکه، مسوولیت او صلاحیت وړاندې کوي، نو کیسه کوي، لنډیز دا راباسي چې هغه چې د مسوولیت احساس کوي او مشري ورپه غاړه کېږي، هغه تر ټولو لولنګر وي، هغه باید ګټه وټه وکړي، د رهبرۍ مسوولیت باید وپېژني.

دده د مبارزې یو بل شاعرانه رنگ دادی چې (... د احسان په زور په زړونو حکومت کاوه شی او دا قوت په توره کې نشته) دلته استاد د یوه مفکر لیکوال په توګه د حساس ذهن له مخې غږېږي. د حکومت او ملت تر منځ اړیکه په لنډه وینا کې څرګندوي. پر ذهن حاکمیت عمر نه لري، خو پر زړونو حکومت تلپاتې وي.

استاد دلته د ټولنې د رهبرۍ لپاره خپله پخه مفکوره وړاندې کوي، دی دلته د یو مفکر ناثر په توګه خپل لفظونه څرګندوي.

د استاد نثر یوه بله ځانګړنه داده چې دی د بشکلا په پیمانه کې د نثر معنوي قوت ته پاملرنه کوي، معنوي اړخ یې په حکیمانه فلسفي فکر ولاړ دی. دی همدغه حکیمانه او فلسفي خبرې شاعرانه کوي، دی غواړي چې خپل خبرې په زړونو کېنوي او زړونو ته لاره پیدا کړي، دا کار دیوه شاعر دی، خو کوم شاعر؟ هغه شاعر چې د خپلې ټولنې په نبض پوه وي او د خپلو خلکو په خبرو مین وي، دی د خپلې ټولنې له زړه څخه غږېږي.

د استاد د نثر بل معنوي قوت دا دی چې د یوې ټولنې د وګړو تر منځ ټولنیز تړنست، یو بل ته درناوی، له ظلم او تېري څخه لاس اخیستل او بالاخره یو بشري او انساني ژوند ته خلک رابولي. (د چا کچرې مه ترهوی) په دغه نثر کې یې همدا فلسفه نغښتې ده.

استاد په خپل نثر کې دا هڅه کړې ده چې په خوږو لفظونو او ترکیبونو کې شاعرانه خبرې وکړي او په دغو خبرو کې د ټولنې د پرمختګ او هوساینې لپاره یوه نسخه وړاندې کړي.

بله هڅه دا کوي چې په ټولنه کې د هرې طبقې ارزښت او فعالیت څرګند کړي، وایي: (عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي) پایله دا راوباسي: (زندګي یوه سرسبزه او ښېرازه ونه ده، علم یې بېخ، شعر یې تنه او سیاست یې مېوه ده). داسې خبرې د ژوند فلسفه وړاندې کوي. د هر چا مخ ته هېنداره نیسي، هر سړی په دې هېنداره کې خپله خبره ویني او ځانته ځای پیدا کوي.

د استاد نثر یوازې او یوازې لفاظي نه ده او نه د لفظونو په ځل و بل لوستونکي تېرباسي؛ بلکې دی په لفظونو کې یوه مفکوره وړاندې کوي، د سبک په ځانګړنه کې یوه مهمه خبره دا ده چې سبک مفکوره او د لیکوال احساس او عواطف رابښي. د استاد په لیکنه کې مفکوره او دده احساسات او عواطف څرګند دي، مفکوره یوازې په وچو لفظونو کې هم نه وړاندې کوي؛ بلکې ددې چارې لپاره له خپلو احساساتو، عواطفو او تخيله هم کار اخلي، لکه په پورته جملو کې مو چې دده مفکوره د یوه شاعر له لید لوري ولوستله.

د استاد لیکنې ژبه، محاورې، اصطلاحات او ترکیبونه خپل دي. دی له ولس سره پاتې شوی دی. د ولس په ژبه پوهېږي. د ولس اخلاق او پوهه ورته معلومه ده. د طبیعت مطالعه یې کړې ده، خو پر دغه لوست مطالعې او اورېدو سربېره یې خپل ذهن او فکر هم په کار اچولی دی، پایله یې یوه رنگینه مفکوره ده. دده په لیکنه کې شخصي عقیده، علمي-ادبي قوت، استدلال او منطق خپې وهي. په خپل نثر کې دژوند معنا،

ښکلا، مفهوم او روح څرگندوي، په تخيلي او تصويري ځواک خپله خبره وړاندې کوي.

حسي کلمې: د استاد هڅه دا ده چې لوستونکي په يو څه بوخت او ذهن يې فعال او متحرک وساتي، نو د همدې موخې په پار په خپلې وينا کې حسي کلمې ډېرې کاروي، په تصويري ژبه غږېږي.

د حسي کلمو يو ارزښت دا دی چې موږ ته مانا د ښکلا او هنر په جامه کې وړاندې کوي.

د استاد د نثر يو کمال دا هم دی چې دی هڅه کوي، خپله خبره او وينا په لنډو او غوڅو غوڅو جملو کې وړاندې کړي، په لوی لاس جملې نه اوږدوي او نه د زړه خبره په مصنوعي خبرو او جملو کې کوي، ځکه خو وايي چې: ((کېدای شي چې نور کارونه په زور وچلېږي، مگر قلم نازکه شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي.))

دلته دی د قلم ارزښت د شمېرلو او رڼو لفظونو په يوه پاراگراف کې وړاندې کوي، د تورې او قلم خبره د هغه شخصيت خبره راڅرگندوي چې هغه هم ليکوال وي او هم تورزن، دا خبره د خوشال لپاره کليشه شوې ده، گرانه ده چې قلم او توره سره ملګري شي، د قلم او تورې پخلاينه استاد په خپل تفکر په څومره خوږ انداز کې وړاندې کوي.

قلم زور نه مني، قلم زنځيرونه شلوي، قلم د ټوپک ملا ماتوي، قلم د خبرو شی دی، خبرې انځوروي او ذهن تخنوي. د نورو د سترگو کسي پرې ګډوي، سترگو ته اوبه ورکوي، تورو ته ساه ورکوي، نو له قلم او قلموال سره چلن هره زمانه بايد تعبير او تفسير کړي.

((توره به خپل ځای کې دیکتاتوري ده او قلم په خپل ځای کې وړاندې والی، هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي.))

دا د نننۍ زمانې نسل ته یو پیغام دی، توره په نره گټې، خو د تورې د ساتلو هنر نه زده کوي، خادم د خپل ملت په مزاج پوه و، ځکه خو یې دا وینا له خولې راوويسته.

د شعر تعریف د خپل مفکر او شاعرانه ذهن له مخې داسې کوي چې شعر د خوند او کیف مجموعه گڼي، خوشال په ټولو معناوو سره شاعر گڼي، خو رحمان بابا ته د شاعر نه پورته مقام په سترگه گوري، دغه او دې ته ورته خبرې د استاد ذهن پراخوالی، تفکر او د خبرو روح څرگندوي.

خادم یو سترگور نقاد دی، له چا یې سترگه نه سوځي، خو د لفظونو جادوگر دی، دی په ادبي او تصویري ژبه پوهېږي، یو شی وچ په وچه نه وړاندې کوي، خبره ښکاره او برېښه نه کوي، خبره په پرده کې نغاړي، خو خپل جرات ساتي، دلته دده تصویري ژبه هم څرگندېږي، وایي:

((خوشال په ټوله معنایو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري.))

خوشال ته قایل دی او لکه زموږ ادیبان او شعر پېژندونکي چې وایي خوشال خان شاعر دی، خو د رحمان بابا نوم ته بیا د شعر له سترگیو ډېر قایل نه دي، دا خبره اوس څوک په ولس کې نه شي کولای چې رحمان بابا کمزوری دی، ان تر دې چې د ادب نقادان هم د رحمان بابا د منظوم کلام په باب دا خبره په جرات نه کوي چې د خوشال په پرتله یې په منظومه وینا کې شعري ارزښتونه او ښېگڼې تټې دي.

خادم دا خبره لوڅه او برېښه نه کوي چې رحمان شاعر نه دی او خوشال بابا شاعر دی، همدا مفهوم او مانا د ادب په ژبه کوي. رحمان بابا

ته په یوه بل څه قایلېږي، دا چې له شاعر نه پورته مقام څه دی، د رحمان بابا په څېر شاعر یو روحانیت لري، عاطفي رنگ یې پر نورو رنگونو غالب وي، له همدې امله په ټولنه کې یو اعزاز او درنښت لري.

به یوه نثر کې دی تېره او ښېښه په خبرو راولي او یو له بله سره خبرې اترې کوي، د دوی دواړو تر منځ خبرې یوه شاعرانه فضا رامنځته کوي.

د استاد د نثر یوه بله ښېگڼه داده چې دی د هر علت لپاره معلول او د هر دال لپاره یو مدلول کاروي.

په شاعرانه کلام کې یوه ښکلا دا ده چې شاعر د خپلې ادعا لپاره یو دلیل او ثبوت راوړي، استاد هم د خپلې خبرې لپاره یو هنري منطق کاروي، هڅه کوي چې د کلام د خوړلنې په برخه کې متناسبې کلمې ډېرې وکاروي، (د گودر پېژندل، نیکی او سړیتوب) هغه لنډې ویناوې دي چې په رڼو ملغلرو کې د یوې پراخې دنیا تصویر جوړوي، د ژوند لپاره د علم، شعر او سیاست تعریف کوي، وایي:

((علم اکتشاف! شعر احساس! او سیاست کول دي، عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي.

عالم گوري، شاعر خاندې او ژاري او سیاستدان لويي کوي، علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د گېډې او غړو پورې تعلق لري...))

د استدلال ځواک: د استاد د نثر یوه بله ځانگړنه دا ده چې دی د خپل تحلیل او نظر د پخلي لپاره بېلابېل روایات راوړي، د خپلې ټولنې او ولس خبرې را اخلي، په دې نظر دی چې له سوچه پرته باید پر یوه چا د ښو او بدو اطلاق ونه شي، د ښه سړیتوب لپاره هم دا معیار ټاکي:

هغه څوک چې په خپل مسلک کې ماهر او ژمن وي ټولنې ته ګټه رسوي،
دا لوړ ځای لري.

دده نثر د ژوند د فلسفې یو رنگین تعبیر او تفسیر دی، په دې نثرونو کې د ولس ځوان نسل روزنه، وطن پالنه، ملت پالنه، دین پالنه او بشر پالنه په ترتیب نغښتي، د فکر او نظر د دایرې د پراخولو توصیه کوي، د یوه مفکر له لیده غږېږي، په (زه) کې ځان نه قیدوي، خلکو ته غوږ نیسي، خپلې خبرې ته د منطق اوبه ورکوي.

په دې برخه کې یوه ځانګړنه دا ده چې دی یوه واحده مانا په خپل شاعرانه استعداد په بېلابېلو بڼو او لارو داسې رسوي، چې تر منځ یې اړیکه تخیلي او تعقلي وي، یعنې هم د بیان او هم د معاني علم پالي.

په دې ټولګه کې دی د یوه افغان له لیده غږېږي.

موسیقۍ: د استاد خادم په منثور شعر کې د لفظي موسیقیت او د معنا د بشپړولو لپاره د منظوم شعر په څېر کله نا کله یوه نیمه جمله یا فقره تکرارېږي، لکه واخلي، په (طلسمي ښار) کې (بېرته شه د خدای په فضل) همدا موزونه وینا د نثري وینا معنوي لفظي ښکلا ساتي.

که دا جمله لرې شي، نو بیا به په دغه منثوره شاعرانه ټوټه کې هغه خوند او کیف نه وي.

شاعرانه نثر د منطق له مخې هغه نثر ته وایه شي چې شعري ځانګړنې او ارزښتونه په کې وي، شعر د خبرو هنر دی، مخیل کلام دی او د فکر و خیال عاطفي تړون دی، دې ته یې ورته نور تعریفونه هم شوي دي، په شعر کې بنسټي توکي خیال، عاطفه، فکر او اهنگ دی. په هره وینا کې چې دغه توکي موجود وي، هغه شعر نومېږي، یوه ادبي یا

شاعرانه لیکنه له نورو لیکنو سره دا توپیر لري چې شاعرانه یا ادبي لیکنه تخیل پاروونکې وي، پر لوستونکي یا اورېدونکي اغېز کوي او د هغه احساسات، عواطف او تخیل راپاروي، د استاد خادم په دغو نثرونو کې همدغه ځانگړنې موجودې دي، همدغه ښېگڼې په کې تر سترگو او غوږ کېږي، نو ویلای شو چې د استاد نثر یو شاعرانه نثر دی.

د استاد د ادبي نثر په باب ډېرې خبرې کېدای شي، دده هر نثر ځانته سپړنه غواړي، خو ښه خبره دا ده چې له دغه شاعرانه نثر نه خوند او پند واخلو، د استاد خادم په دغه ټولگه (رڼه چینه) کې زیاتره ادبي نثرونه ځای شوي دي، ادبي نثر (تشبیه، استعاده، کنایه، مجاز، پاراداکس، سمبول، اسطوره او ... رغېدلی دی).

ادبي یا هنري نثر یو ځانگړی موسیقیت او اهنگ هم لري، د لفظونو ترمنځ اوډون، تکرار او هماهنگي یې موسیقیت جوړوي.

استاد په شمېرلو لفظونو، پرېوللو جملو او لنډو لنډو پاراگرافونو کې خپله خبره کوي، دی غواړي چې خپله خبره د داسې غږونو په اهنگین مزي کې وپيې چې مخامخ لوری تر خپل اغېزې لاندې راولي او د هغه حواس او تخیل راوپاروي، ددې موخې لپاره د لفظونو په تړښت کې استادانه چلند کوي.

هر لفظ ځانته اهنگ لري، د توریو د زیر و بم جگوالی او ټیټوالی، د غږونو تکرار، لفظي او معنوي تسلسل او اهنگین تړاو د نثر موسیقي جوړوي، د استاد په نثر کې دغه خوږلني زیاته وینو، د لفظونو او غږونو تکرار غوڅې غوڅې جملې او د کلام زیروېم دده د نثر موسیقي ده.

د ده د نثر په لفظي او معنوي کلمو او جملو کې داسې یو اغېز نغښتی چې لوستونکی ځان ته رابولي، دی نه وایي چې پانې رپېږي،

ځکه د پانې د رپېدو خبره عامه او عادي ده؛ بلکې دی له پانې سره د خاندې فعل یو ځای کوي. پانې خاندې، په دې شاعرانه ترکیب کې د پانې (پا) او د خاندې (خا) د غږونو یو اهنګي تړښت دی او هم د خاندې فعل د پاڼو لفظ حسي کړی دی او خندا ته یې جسم ورکړی دی، ژبه یې له عادي حالته اړولې چې دغه حالت یې هم تصویر او هم موسیقي برابره کړې ده.

د استاد د نثر یوه خوړلنې دا هم ده چې دی د ترکیبونو، فغرو، جملو او پاراګرافونو تړښت د غږونو په منسجم تکرار سندريز کوي، استاد لیکي:

(ای خدایه زه یوازې یم!)

زه پرېشانه او بې مرستې یم.

وړې وړې مرغۍ چې جوړه او سیلونه سیلونه ګرځي ماته ژړا راحي).

په دې نثر کې د (یم، ې، آ، ه) غږونو تکرار (وړې وړې او سیلونه سیلونه) لفظونو تکرار وینا سندريزه کړې ده چې دغه ښکلا یې د لوستونکي د زړه تارونه ترنگوي. دلته د استاد معنوي ځواک په تشبیهي جامه کې وړاندې شوی دی. دعا یې سندريزه او تشبیهي ده، (په زړه کې د وینې لارې کېدل) د ترحم خبره ده چې د دوو غوایانو په جنگ سره زړه ته راحي، نو په دې نثر کې مفکوره، ترحم، یووالی او محبت دی، ټولنې ته دا درس ورکوي چې انساني ژوند په مینه او محبت پايي.

د موسیقیت بله خوړلنې یې په دې کې ده چې دی په انځوریزه ژبه غږېږي، دا ژبه یې له فصاحت او بلاغت نه ډکه ده، په دې (زما زړه پاچ ټیکړی و، چې د گل په بوتې غوړېدلې و، کوم وخت مې چې راغونډاوه،

په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی) شاعرانه پاراگراف کې زړه او پاچ یوه تصویري ژبه او حالت رامنځته کړی دی. زړه یو چا ته ورکول او بېرته ترې اخیستل هماغه د پاچ او د اغزي تر منځ رابطه جوړول دي، دی دلته د خپلې خبرې لپاره حسي کلمې راوړي.

په بل ځای کې لیکي چې (مصنوعي خوشالي د پوکنۍ غوندې چوي) لیکوال یا د قلم خاوند ته خبره رالندوي او په لنډیز ورته وايي: ((د تروړمۍ د نیمې شپې په سکوت کې د غټو غټو ستورو نه ورهاغه پلو، د هغه وړو وړو سپرغیو په خفیفو اشارو کې ماته دا راز څرگندېږي، هلته وگورئ.))

د غږونو تکرار یې د کلمو تر منځ معنوي تړنست په تصویري ژبه وړاندې کړی دی.

((... شپه په ټوکو او مسخرو او ساز و سرود اخر ته ورسېده، شمعی ددې مجلس د انحلال او خوړېدو له غمه ټوله شپه په سرو سترگو وژړل، ستوري د لویې شپې په بیدارۍ او کتلو کتلو سترې شول او وار په وار لاړل، د افق په لمن کې یې ځانونه وغورځول، نازنینې د خوب په شراب مخمورې شوې، ځینې یوه یوه ځانگې وانگې پرېتې او ځینې لاړې کورو ته، ببوجانه یوازې په میدان پاتې شوه، سید کمال چې ببو جانې ته مخامخ ناست و او تمامه شپه یې د شمعی د ژړا هم اهنګي کړې او دننه دننه سوی و، اوس چې د سبا سترګې د مشرق له خوا سر راپورته کړې و او په یوه یوه جلوه یې د نورو ستورو سره خبره کولې، په ورو ورو د ببوجانې خوا ته ور وړاندې شو او په زنانه لهجه یې ورته وویل: (خوړې، څه چې موږ هم کور ته ځو)، دواړه راروان شول، سید کمال له سره پوړنی وغورځاوه او خپل چنگ چنگ برېتونه یې ښکاره کړل...))

په دې نثري ټوټه کې د (س، ش او ... غړونو تکرار او همدارنگه د یو شمېر نومونو او فعلونو بیا بیا تکرار د جملو تر منځ یو اهنګین تړون رامنځته کړی او تصویر یې لا ښکلی کړی دی.

((... په خبرو خبرو... له مجلسه لارل، د سیند غاړې ته ورسېدل، د سیند پر غاړه په یوه لویه تیږه سید کمال او بیوجانه دواړه مخامخ سره دوه په دوه کېناستل.

د اسمان ستوري د سیند په اوبو کې ځلېدل، په دې ځای کې یې ددې دوه سترګو څخه چې غړېدې، نورې غړېدلې سترګې نه وې، د سبا سترګه وار په وار رانږدې کېده او په غټو غټو یې دې مینو ته کتل.

سید کمال بیوجانې ته وویل، ببو جانې، ته خبر کوه او زه به درته گورم، دا راز او نیاز د هغې پورې و، چې څو ملا الله اکبر وکړ او سپینوالی په افق کې خپور شو، اوس دا دواړه مین نیمړیې او نیمه خوا بېل شول.

کوم وخت چې دوی دواړه راوتل، یوې زړې ښځې چې هغه وخت وېښه وه، دوی یې لیدلي او څارلي وو، سبا یې دا زړه چغول گره په منډه لاړه او د ببو مشر ورور ته یې واقعه وویل، مشر ورور کشرانو څلور وروڼو ته واقعه بیان کړه او هر کله چې دوی ددې دوه مینو په مینه څه د بدو اشتباه نه لرله، نو تجویز یې دا وکړ، چې ببو جانه دې په مېړه شي...))

په دویمه ټوټه کې د خبرو خبرو؛ نري نري؛ د (س، ش او یو شمېر نورو تورو) تکرار او همدارنگه د سید کمال او بیوجانې مخامېدو او یو د بل حالت څرګندول ددې نثري ټوټې موسیقي او تصویر لا رنگین کړی دی.

لفظي ښېگڼې: استاد په نثر کې یو پښتون ملا دی، کله پرې عربي دومره زور وره شي چې د یوه ويي بېلابېلو ښې وړاندې کوي، هغه ښه زیاته کاروي چې لوستي پښتانه یې هم ډېر نه کاروي او زما په خبر خو ترې ځینې ناخبره دي، خو کله داسې هم شي چې د کلیو او بانډو شپله ژبه کاروي، دا نو هغه خادم دی چې کلي ته یې تگ راتگ زیات دی او له کلیوالو اوري، خپله هم یوه نیمه کلمه جوړوي.

د استاد په نثر کې لفظي یا بدیعي اړخونه ډېر بارز دي، دی د یوه شاعرانه ذهن په وړمو تصویر جوړوي، حرکت او هڅونه کوي، په تصویري جملو کې د زړه خبره او پیغام وړاندې کوي، لوستونکي له ځانه سره بیايي، د ژوند روح ورښيي، دی په وچه علمي او ګرامري ژبه مصنوعي خبرې نه کوي، بلکې د یوه شاعر په ژبه غږېږي او په هنري نثر کې ورته دا ارزښت لري چې څنگه پر لفظونو د ژوند ماهیت او حرکت وړاندې کړي: (پاڅی سبا دی، وګورئ سترګه جګه راغلې ده) دلته دی غږ کوي، د غږ کولو فعل سر ته راوړي، (سبا دی) دومره په زړه پورې جمله نه ده، (سبا دی) (جملې ته حرکت (پاڅی) فعل ورکړی دی، د (پاڅی) له غږ سره زموږ ذهن هغه چا ته ورګرځي چې د ژوند حرکت او خوږلنې ته باید راوبلل شي، (سبا دی) د یوه حرکت سبب کېږي، ورپسې بیا (وګورئ) له (پاڅی) سره همغږې کلمه ده چې د کلام موسیقي یې برابره کړې او هم یې (سترګه جګه راغلې ده) حالت ته د یوه چا پام ور اړولی، (سبا او سترګه جګه راغلې) له (پاڅی او وګورئ) سره د ژوند د حرکت لپاره دي. دلته (سترګه) د لمر لپاره استعاره ده. همداسې خپله خبره په تصویري ژبه را اخلې: (اوه، دا څومره تیاره ده، څومره توره ورېځ ده، په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره، ته به وایې چې د تروړمۍ ماښام دی!!!) دلته (څومره) استفهام (تیاره، توره) نومونه او همدارنګه (ټکنده غرمه، تروړمۍ او ماښام)

د ژوند بېلابېل هنرونه تفسیروي او په معنوي تسلسل سره هم د کلام موسیقي او هم یې لفظي او معنوي ښایست برابروي.

((اوه، دا څومره تیاره ده! څومره توره وریځ ده په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره! ته به وایې چې د تروړمۍ ماښام دی!!!

د لمر خاته او لمر پرېوانه له خوا تورې تورې غونډۍ غونډۍ ورېځې! اوه څومره په سرعت حرکت کوي، رڼا هېڅ نشته!!!

اوهو، غره‌ار، ډزه‌ار سړی به وایې گوندې کوم لوی ښار بمبار کېږي! اوه، برېښناگانې، داسې ښکاري، لکه د اور متروکې! یا لکه اتشي ښیښې چې په کوم ځای وړول کېږي!

سخت حال دی، بده ورځ ده او اوضاع ډېره خرابه ده، ددې ورېځې د شان سره باران، ږلۍ، تندر او سېلاب لازم برېښي!

آه د سېلاب مخه او دغه کلۍ! دا څوک دي؟ دا ولې داسې بېخبره دي؟ دلته هېڅوک خوځېدونکی نه ښکاري، اوازونه نه اورېدل کېږي؛ دا ولې؟ د خدای لپاره دوی ویده دي او که مړه؟!!!

دغه دی سېلاب راځي، دغه یې مخه ده، ټوب به یوسي، آه په دوی کې به ماشومان وي، ښځې به وي، ښکلې ښکلې نازنینان به وي، د ارمانونو او ارزوگانو ډک زړونه به وي، ټول به یوسي، آه، برباد به شي!!!

هلې وینې یې کړئ، ورغړ کړئ چې څه چاره وکړي، دومره غفلت! دا غرمه او او دا دروند خوب!! آه، دا ټول ویده دي، دا ټول ویده دي؟!!!

فرض کړو چې څومره غږېږي، هغومره نه ورېږي، توره وېرول کوي او سپینه وړول کوي، څومره چې وایې هغومره نه خېژي، مگر بیا هم په

لوړو غرونو خو باران کېږي! او ددې نتیجه سېلاب وي، هر کله چې وي،
دا سېلاب به راشي او ټول به یوسي!!!

دا چې ((د سېلاب مخه چا نیولې ده، سیندونه چا بند کړي، بل
ځای هم نشته او نه د تېښتې لار چې څه به وي)) بې همتي ده!

سېلاب خو د کلکو گټانو او تړو سره لگېږي، مگر ډډه ترې کوي!

د انسان عزم، همت او اراده د زمانې د سېلاب مخه لا هم گرځوي،
پاتې لا د باران سېلاب! او اسمان تل د همتناکو د ارادې په موافق حرکت
کوي!!!)

په دې نثري ټوټه کې په تصویري یا انځوریزه ژبه د یوه متحرک
ژوند بېلابېل اړخونه څرگند شوي دي، د نثر په رنگینه پایله کې د سېلاب
یوه کیسه کوي.

((... بېړۍ، په تلو کې ده، زوړ خوار خفه! او غمجن دی لیکن
بېړۍ، والا خوشال او په خدا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زوړ ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د
جلا کېدو په خیال غړند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي زر تر
زره دده د سترگو نه پټ شي او د دوی یاد هم دده د پاتې ژوندانه څخه د
غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي
چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت دده زړه نه چاپېره وو؛ دده
په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا گومان کاوه چې زما سترگې د حقیقت
تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنگونو کې
خپل زړه رنگ کړو او له دغه رنگ ورکولو څخه یې د ژوند په ښایست سره
تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د ښایست سبا
خپل جعلي نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وربځ په فضا کې خپله

چترۍ وغوړوله، وربخ ورکه شوه، بیا نو د مستۍ، رنگ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو چې وې لیده ماښام نږدې دی، نو ورڅرگنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شپونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستنې وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنگ و رونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت، خودي، ازادي، ترقی، بنایست، مینهو علم او باور ددې ټولو پټ ښکاره شول!...))

په دې نثري ټوټو کې استاد شاعري کړې ده، دغه نثري ټوټې د منشور شعر لوړې بېلگې دي، ځکه له ژوند سره دده د خبرو انداز، هغه مخاطب کول، ژوند ته ژبه او جسم ورکول، د ژوند یو شاعرانه تعریف دی. (ای ژونده ته همدا وې؟ ده بیا سر و خوځاوه، ویې ویل: ته ټوکه یې او که نه! لیکن ځوانی خو هرو مرو ټوکه ده.)

د استاد د نثر یوه بله ځانگړنه دا ده چې دی په کیسه یې بڼه خپل نظر وړاندې کوي، د ټولنې د یوې برخې وجود کې خپل تفکر وړاندې کوي: (زور باغوان)

((... دا ځل یې تسکوره ډېره پورته کړه او چې په پوره طاقت یې د یوه زوز په سټه وار کړه، نو تسکوره یې په خاورو کې ډوبه پرېښوده او کړوبه ملا یې لږه سمه کړه.

ښۍ خپره یې د تسکورې په لاستي راچاپېره کړه، کیڼه منگوله یې پرې د پاسه کېښوده، سر یې لږ گسې خوا ته واړاوه.

د لمر پلو ته یې وکاته چې په جړو وربخو کې پټ و او زېږ بخنو وړانگو یې د ورځیو د نړیو نړیو درزونو څخه اوږده تنابونه په ځمکه راخپرول او لکه چې په ده یې خندل.

ده چې خپلو سپینو وېستو ته وکتل، نو دده هم وېسکي څه لږ غوندې سره وتښتېدل.

او چې په کین لاس یې د تندي خوله پاکه کړه، نو په ورو ورو یې وویل:

آخر مازیگر شو، زما ټوله ورځ د زوزانو په وهلو تېره شوه.

گلان به څه وخت کرم؟

ځمکه لا بنجره پاتې ده

دا یې وویل او بېرته لگیا شو، د زوزانو په وهلو، دده په زړه کې تېره شوه، زوزان ایستل خو هم کار دی، زه به خپله وظیفه سر ته ورسوم...

دی په دې نثر کې د زاړه باغوان کړه وړه، کردار یا کرکټر په داسې تصویري ژبه وړاندې کوي، چې د ټولنې نبض او حالت ترې څرگندېږي، په ټولنه کې د یوه مسول شخص ارزښت ښیي، سکون او خوشالي د خدمت په جذبه کې وړاندې کوي.

د استاد په یوې بلې تصویري نثري ټوټه کې چې خوندور خوب نومېږي، د مور او ماشوم تر منځ خبرې اترې دي، ماشوم په ژبه غږېدل، د دوی تر منځ د مینې او عاطفې تړاو یو تصویري شعر دی، په دې شاعرانه نثر انسان خودي او ازادي داسې تمثیل شوې، لکه د ماشوم ژوند او خوب.

استاد په یوې بلې نثري ټوټه (وروستۍ ورځې) کې وايي: ((... زه پوهېږم هغه ورځ به راشي چې ددې دنیا نظاره ما لپاره تماشه شي او ژوند به زما په سترگو وروستنۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

لیکن ستوری به هماغسې د شپې څلېږي، سبا به هغه شان لمر راڅېزي او ساعتونه به د دریاب د چپو غونډې د غم او ښادۍ حساب کوي او موجونه به وي!...))

په دې پاراگراف کې ژوند په خپله مرگ ته سپاري، دی په شاعرانه لهجه د مرگ خبره نه کوي، بلکې ژوند قاتل بولي، پرده اچول او غلی تگ د مرگ حالت دی.

د استاد په نثر کې موږ لکه وړاندې چې وویل حسې کلمې یو شاعرانه منظر کارې، دی وايي: (هوا ساړه اسويلي کوي) دا جمله یو ځانگړی حالت ښيي، هوا مشخص شکل نه لري او د حواسو په واسطه یې بڼه وړاندې کېږي، دا حواس هم د یوه شاعر حواس دي. ((... غوتۍ نه دي غوړېدلې، یوازې هوا ساړه اوسېلي کوي، نه ما د هغه صورت وکوت او نه مې د هغه اواز؛ واورېدل! ما، تش د هغه دورو قدمونو اواز له هغه سرک څخه اورېدلی دی چې زما د کاله په مخکې دي! یوه لویه ورځ د فرض په غوړولو تېره شوه او ډیوه تر دغه وخته ونه لگېده؛ زه دې کور ته نه شم غوښتلی، زه د ده د وصال په ارزو ژوند کوم؛ لیکن دا ساعت تر اوسه نه دی راغلی!...))

تصویري ژبه: استاد خادم په دې برخه کې بیا د یوه استاد نثار په توگه خپل فکر او خیال کارولی دی. دده دغه نثرونه په بیاني ژبه نه؛ بلکې په بدیعي او تصویری ژبه وړاندې شوي دي، تر څنګ یې د ادبي نثر ټولې ښېگنې او ښکلاوې هم ساتلې دي، یوازې یې فکر نه دی وړاندې کړی او نه یې یوازې د خیال پروا ساتلې ده. خیال او فکر دواړه یې په یوه اهنګین مزي پېیلی دي.

خپلو لیکنو ته یې خیال خوند او فکر ژوند گڼلی دی. له غره سره خبرې کوي، غره ته ژبه ورکوي، غر مخاطبوي، غر په خبرو راوړي، په همدغو خبرو او تصویرلو سره دی خپل فکر پالي.

دی وایي: ((ای د خيبر غرونو! بس کړئ دا د بېلتانه وظیفه پرېږدئ، پرېږدئ چې د یوې مور او پلار زامن سره په دیدار ماړه شي، په یوه کور په یوه انگر کې دننه تاسو د کوه قاف مثال څه له جوړ کړی دی؟ راتپت شئ! او په خپله سینه ليار ورکړئ، هغه میندو ته چې زامن یې تاسو یو تر بله فنا کړي او هغو خویندو ته چې وروڼه یې د هغه په بې ابۍ په خپلو سرونو اورونه بلوي.

بس کړئ! د مینانو او عاشقانو په منځ کې رقیبانه سیاست تر کومه...))

اوس په همدغه نثر کې کړئ، پرېږدئ، شئ او ورکړئ هماهنگي کلمې او د دغو کلمو تکرار او همدارنگه لنډې او غوڅې غوڅې جملې او شاعرانه ترکیبونه د نثر موسیقي برابروي.

په همدې اهنگ په نثر کې نور زیات فعلونه هم تکرار شوي دي، بله ښکېله په کې دا ده چې دی دخيبر غرونه ځانته مخاطبوي، د بېلتانه پرې پرې وراچوي، له دغې پرې نه دده موخه یو سیاسي غرض دی، ده هغه غرض په بیاني ژبه نه؛ بلکې په تصویري یا ادبي ژبه وړاندې کړی دی.

دې ته ورته نورې نثري بېلگې هم لولو، په دې ټولګه کې چې د منشور شعر او یا ادبي نثر نوم پرې ایښودل کېږي، زیاتره همداسې نثرونه راټول شوي دي، معیار هم ورته همدا په پام کې نیول شوی چې دا نثرونه به د خادم له هغو نثرونو چې یوازې او یوازې په معني رنگ رنګېدلي یا یې مانا پر رنگینۍ زوروره وي، توپیر ولري.

هسې خو خادم په خپل ژوند کې ډېرې زیاتې لیکنې کړي، خو دلته موږ له هغو نورو خبري او ژورنالیستیکو، سیاسي او... لیکنو تېر شو، یوازې مو دده همدغه شاعرانه خبرې او د ژور فکر تحلیلي لیکنې چې ادبي مالګه هم لري، راواخیستې.

د خادم صیب په دغو نثرونو کې یو کمال دا دی چې کیسه یې طرحې وړاندې کوي او لوستونکي ته تلوسه په کې رانغاړي، همدارنګه خپله خبره د کیسې یا نکل په بڼه راسپړي او یوه لنډه، ګنډه او شاعرانه پایله یې راوباسي.

دغه ښېګڼې موږ په (نوی اکتشاف، نوې لیاره او...) کې لولو.

د نشر بله ښېګڼه یې دا ده چې تصویري جملې را اخلي، دغه تصویري جملې دده د خیال زېږنده دي، بېلګه یې (زما زړه داسې دی، لکه د سبا باد چې په لاله زار ګډ وي)

د استاد کمال په دې کې دی چې تصویري ژبه په لوی لاس مصنوعی کوي نه، طبیعي هنر یې به مصنوعي وزرونو نه الوځي، بلکې طبیعي مناظر په طبیعي او تصویري ژبه وړاندې کوي، په لوی لاس د خیال په وزرونو نه الوځي. دلته یې یو څو بېلګې راوړو چې یوه طبیعي منظره یې په ډېرو طبیعي لفظونو او تصویري ژبه کې وړاندې کړې چې هم خوند او هم رنگ وېشي.

((مازیګر لمر په غږ غږه دی، د انګړ په منځ کې د ګلانو د کیاریو په غاړه وړوکی ماشوم په لوبو بوخت دی، په لمن کې خاورې اخلي له یوه ځایه یې بل ته وړي او هلته غونډوي!))

موږ د کاله په کار اخته ده، په ډېره بېړه لګیا ده کالي کوندي سنبالوي، ځکه چې ماښام دی او وخت ناوخته دی، د کار په منځ کې یې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

چې پام شي، نو غږ کړي چې (زړگيه) څه کوي؟ ماشوم په خپله نيمکله او خوږه ژبه وايي (دودی پکه کم!).

مور: څه کوي؟

ماشوم: دودی پکه کم، يانې دودی پخوم

مور د کاله په کار بوخته او ماشوم په خپلو لوبو بوخت دی، وړې وړې مرغۍ چې په کياريو کې يې ټوپونه وهل خوشحاله خوشحاله او جلتې جلتې گرځېدې، يوه يوه والوته او ټولې خپلو بچيو او څالو ته لارې.

وخت تېرېږي، لمر ولوېد، له ښکته تياره راپورته او د ځمکې په مخ راخوږه شوه، د اسمان په شنه او نامحدوده فضا کې ځای په ځای ستوري رانېکاره شول.

مور چې د کاله د بېرې نه خلاصه شوه، نو ځان سره يې وويل: آه! ماښام دی ژرغونې شوه، بچۍ مې هلته لوبې کړي، آه زما هېر شوی دی!!!

ورغله، څه گوري، ماشوم د خاورو نه وړې وړې او پلنې پلنې ډوپکۍ جوړې کړي دي، جر پر پروت دی، چې سترې شوی دی، په خاورو کې يې سر ايښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته يې ځان سپارلی دی.

د ماښام په خرپه تياره کې مور د خپل ماشوم سر ته ولاړه ده، زړه يې د يو عالم ترحم او رقت نه ډک دی او چرت وړې ده.

هو د ژوندانه مثال همدا دی.

موږ په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغه لوبو
اخته اوسو چې د مرګ دروند خوب په موږ خپله چپه راوړي او بل عالم
ته مو بوځي.

مګر آه، څومره خوږې دي دا لوبې!

او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره
وي!!!))

ددې ترڅنګ یو بشپړ انځور هم وړاندې کوي، مکالمې او ډیالوګونه
یې ډېر خواږه دي، دی نه وايي چې یو ماشوم خبرې کوي د ماشوم په
ژبه د ماشوم له ذهنه غږېږي، دموږ او ماشوم تر منځ عاطفه ښيي، د بشپړ
انځور په برخه کې هغه بهترینه منثوره شاعرانه ټوټه ده چې موږ ته د شعر په
ژبه فکر راکوي.

دلته تاسې وګورئ (مازیګر نمر به غږېږه دی) دی نه وايي چې لمر
په لوېدو دی، ځکه لوېده کلمه د هر چا په خوله کې وي، خو غږېږه یو
داسې انځور جوړوي، چې هم غږ لري، هم یو حالت وړاندې کوي او د
لوېدو مانا ښندي.

په دغه نثر کې دی د یوه ماشوم ټول حرکات، هیلې او غوښتنې را
اخلي، د موږ مینه له ماشوم سره ښيي، د ماشوم په ژبه غږېږي، دا د نثر
یوه ښېګڼه ده چې ته په هغه کې شخصیتونه او سبکونه څرګند کړي، د
ماشوم نیمګړۍ ژبه داسې راښيي (دودۍ پکه کم) که دی هېڅ ماشوم ونه
وايي او همدا لفظونه وکاروي، نو د دغو لفظونو تر شا د ماشوم څېره
انځورېږي.

ښه ماشوم په لوبو سترې کېږي، بالاخره ((په خاورو کې یې سر
ایښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته یې ځان سپارلی دی))

دلته اوس دی نه وایي چې ماشوم ویده دی، ځکه هغه یوازې یوه بیاني او خبري جمله گرځي، د خوب دقاصدانو لاس ته ځان سپارل تصویر او هنري جمله ده، دی د همدغې نثري ټوټې پایله راباسي او وایي ((هو د ژوندانه مثال همدا دی، موږ په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغو لوبو اخته اوسو چې د مرګ دروند خوب په موږ خپل چپاو راوړي او بل عالم ته مو بوځي، مګر آه څومره خوږې دي دا لوبې او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي)).

ددې نثر ډېر لفظ د پای په ټکو کې دا دی چې په وېشه کار افعالیت او بیا خوب هلته خوندور بولي چې له ازادۍ سره وي.

دا یوه بېلګه وه چې موږ دلته وړاندې کړه، په دې ټولګه کې همداسې نورې ډېرې بېلګې هم موږ لوستلای شو، زه نه غواړم چې نور د استاد خادم په شاعرانه وینا وغږېږم، دده د منثور شعر راسپړنه وخت او پوهه غواړي، همدومره ده چې لږ تر لږه ددې ټولګې (رڼه چینه) په تخنیکي اړخ یو څو جملې لیکم.

همدې نثر ته ورته خواږه موږ دده په یو شمېر نورو نثرونو، لکه د کوترو کور او ... کې هم موندلای شو، دا هغه نثرونه دي چې د فورم یاچوګاټ له مخې یې نثر بولو، خو د کیفیت له مخې د شعر خواږه او جوهر لري، نو دمنثور شعر ښې بېلګې یې ګڼلای شو.

د استاد مسجع نثر یا منثور نظم: استاد عادي نثر ترڅنګ د مسجع نثر په لیکلو کې هم خپل قلم ازمويلي دی، هڅه یې کړې ده چې خپلې تصویري ژبې ته یو موسیقیت وروبښي، دده له انده د لفظونو په

موسیقیت او اهنګ کې پیغام او د ژوند تفسیر ډېر ښه وړاندې کېدای شي.

د مخامخ لوري د حواسو د پارونې لپاره اهنګینه تصویري ژبه تر عادي ژبې او وچو لفظونو غوره ګڼي. ((...لوی افغانستان که کوچنی شوی وي، دا به ملي قصور نه وي، خو که جوړ نه شي او قهر به مو هم ورته سوړ نه شي.

وروري او دوستي په حساب ده، دا مسئله د پښتو د مقدس کتاب ده، غریبي به ومنو او مرګ، خو نه د تېسورۍ ساز و برگ، دا زه نه وایم، دا وایي افغان، هغه چې بولي یې پښتون مسلمان، هغه چې نا دار دی، خو دارا دی د ایمان.

استعمار او استثمار دواړه لعنت دی، مفت خوري له ټولو بد عادت دی، چل ول کول د شیطانانو خصلت دی، موږ ټګان نه یو او خوښ مو نه دي ټګان، لعنت شه په هر شیطان.

دلته په دې ملک کې سپرغۍ دي او لمبې، پټې په ایرو کې پرې دي او ویدې، په دې غرونو کې اورتونونه دي.

سلام ای پامیر او سپین غره!

درناوی ای امو او خیبره!

درخار شم ای د تاتري او تیرا سره!

ای مارګلی او هراته!

ای گوادر او سواته!

ای د لوړو څوکو گوربته سلام!

ای لرغونیه غور او باختړه احترام!!

استاد هڅه کوي چې په سمبولیکه ژبه هم وغږېږي، د یوه وفادار ملگري او سپي کیسه کوي. په دې نثر کې دی د خپلې ټولنې ټولنیز او سیاسي حالت وړاندې کوي.

د استاد دعلمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه: په دې ټولګه کې داستاد یو شمېر تحلیلي لیکنې هم ځای شوې دي. په دغو تحلیلي لیکنو کې ټولنیز، سیاسي او کولتوري مسایل نغښتي دي.

په دې لیکنو کې داستاد لوی کمال او هنر دا دی چې ده ټولنه، خلک او بېلابېلو خواووې مطالعه کړي، اورېدلي او لیدلي یې دي، وروسته یې پر خپلو مشاهدو ذهني فعالیت ترسره کړی دی، تر ذهني فعالیت وروسته یې دغه مشاهدې د خپلې مفکورې او نظر په لوبښي کې د لفظونو په اهنګین اوډون وړاندې کړې دي، په دې لیکنو کې د استاد ذکاوت، نظر او پخه علمي مطالعه او ادبي ځواک له ورايه ښکاري، د ده د دغو لیکنو پله هم درنه ده.

د استاد کیسه یې نثر: استاد یو شمېر تخیلي، رومانتيکي او فولکلوري کیسې هم لیکلې دي، په دغو کیسو کې یې طبعي منظرې او رومانتيک اړخونه څرګند دي. خپله مفکوره یا تحلیل په لومړیو او یا په اخر کې راوړي، د خپلې خبرې دپخلي دزبات اوخوړنۍ لپاره یوه کیسه یا نکل کوي، عجیبه دا ده چې دده د کیسو کرکټرونه په تېره هغه چې په ټولنه کې منفي تصویر لري، هغه مثبت انځور شوي دي، لکه درواخلې د سید کمال او بېوجاني په رومانتيکه کیسه کې.

ددې ټولگې په هنري نثري برخه کې دده یو شمېر داسې کیسه یي نثرونه هم ځای شوي دي چې د لنډو کیسو غوښتنې بشپړوي)). (۲۳: و-ظ)

۲۰- اسدالله غضنفر: اسدالله غضنفر د هېواد له نامتو

لیکوالو، کیسه لیکونکو او کره کتونکو څخه دی، ده د نثر پر جوړښت او هنري خواوو ډېرې لیکنې کړې دي، غضنفر د استاد قیام الدین خادم (نوي رڼا) اثر کتلی او په یوه ځانگړې لیکنه کې یې د دغه اثر خصوصیات

ارزولي دي. دا لیکنه (له نوي رڼا څه راواخلو او څه راوانه خلو؟) تر نامه لاندې لیکل شوې ده. ښه به وي چې د استاد خادم له نثر سره د زیاتې اشنایي په خاطر یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړو:

((د افغانستان د شلمې پېړۍ

په ادبیاتو کې د مقالو یوه مهمه

ټولگه د استاد قیام الدین خادم (نوي رڼا) ده. نوي رڼا په درېیم ځل په (۱۳۸۴ل) کال کې په لویه کچه په پنځه سوه شپږ دېرش مخونو کې چاپ شوې ده.

اووه څلوېښت کاله پخوا په (۱۳۴۰ل) کې د (نوي رڼا) په لومړي چاپ باندې په خپله مقدمه کې استاد خادم لیکلي دي چې: ما د خپلو تېرو څلوېښتو کالو له مقالو، کانفرانسونو، ادبي ټوټو، ځینې تحقیقي مضامینو او قصو څخه په کتابي صورت یوه داسې مجموعه تیاره کړه چې ادبي او افادي اهمیت ولري او د پښتو نثر نمونه وي.

ددې کتاب لویه برخه د مقالو ده. مقاله نثري ژانر دی. معمولاً لنډه وي، لکه لنډه کیسه. لنډه کیسه د یو چا په ټول ژوند رڼا نه اچوي، بلکې خاصو پېښو او د یو چا خاصو خوښوونو ته اشاره کوي. مقاله هم غالباً د موضوع له ځینو اړخونو راجوړلي. په مقاله کې لیکوال معمولاً د یوې پېښې، موضوع یا مفکورې په اړه خپل نظر څرگندوي. ځینې مقالې د خاصو علمي او فني ساحو د کسانو لپاره لیکل کېږي، خو اکثره یې د عام لوستونکي لپاره وي او د لیکوال هڅه په کې دا وي چې صریحې، واضحې او جذابې خبرې وکړي چې په لوستونکي باندې خپله لیکنه ولولي.

له (کنفرانسونو) د استاد منظور هغه لیکنې ښکاري چې خلکو ته یې اورولې دي. دغسې ویناوې چې ولیکل شي، مقالې یې بللې شو او هغه څه ته چې استاد (تحقیقي مضامین) وایي هغه هم د مقالې د ژانر برخه ده.

مقاله د استدلال او معلوماتو په مټ لیکل کېږي، تخیلي ژانر نه دی، خو ادبي یې د شعر په څېر ډېر ځله مجازي معناوې لري، د شعر غوندې یې لوی مقصد د احساس پارول دي او بیا هم د شعر غوندې د ژوند واقعي مسایلو ته واقعي حل لارې لټول خپل کار نه ګڼي. په ذکر شوې مقدمه کې د استاد خادم دا خبرې د هغه په ذهن کې د مقالې او ادبي ټوټې د توپیر څرنگوالی رانښيي: زما د منشورو ادبي اثارو دوې مجموعې پخوا تر دې د نوي ادبیات پر خوا میلان ښودل شوی دی. مګر په نوې رڼا کې دا کوشش شوی دی چې د پښتو په نثر کې یو داسې اسلوب ایجاد کړی شي چې د ټولو علمي، فني او افایي معلوماتو د افادې لپاره مساعد وي.

(قصه) هم چې په نوې رڼا کې یې څو مثال شته، د تخیل یا تخییل او واقعیت مشترک پیداوار دی او د ادبي ټوټې په څېر یې له مقالې په اسانه بېلولای شو، خو که یوه لیکنه د قصې غوندې پلاټ ولري، مگر پېښه او موضع یې ټوله واقعي وي، هغه بیا کیسه نه بولو. په نوې رڼا کې ځینې لیکنې د قصو غوندې پلاټ لري، خو واقعي حوادث دي، لکه د وزیر محمد گل خان موند مرحوم په لاس د جنایت کارو د نیولو یوه حادثه چې د یو پولیسي ابتکار، تر عنوان لاندې لیکل شوې ده. دغسې لیکنې ادبي او هنري رپورټ بللی شو، خو ایا په خپله استاد به په نوې رڼا کې خپلو داسې لیکنو ته چې د کیسو غوندې مضبوط پلاټ لري، یا یې نه لري مگر واقع شوی حالت بیانوي، مثلاً:

د یوې خاطرې یا د سفر د مشاهدو (لکه د بحر اباد سمخې) بیان یې په کې کړی دی، کوم نوم ورکاوه؟ زه بهتره بولم چې د (بحر اباد سمخې) د یوه سفر راپورتاژ وبولم او په هغو ژانرونو کې یې شامل نه کړم چې استاد یې نومونه اخیستي دي.

په نوې رڼا کې دسوال و ځواب په ښه یوه نیمه لیکنه هم شته چې واقعي هنې ته یې (لکه ایا د وطن مینه غریزي ده؟) رپورټ ویلی شو او خیالي هنې ته یې تر دې چې مقاله یې وبولو ممکن دمکالمې یا داسې بل نوم ورکول مناسب وي.

په دې کې شک نه شته چې مقاله ډېر مهم ژانر دی، مگر په دې کې هم شته نه شته چې دې ته که هر شکل اوتعریف وټاکي، دا په کې نه ایسارېږي. همدا وجه ده چې د ژانر په توګه په مقالې باندې ډېرې لږې خبرې کوو، خو په دې کې موږ تاوان کړی دی، مقاله د فکر د لېږدولو ډېر مهم او ممکن تر ټولو مهم ژانر وي.

د استاد خادم لیکنې هم ددې پخواني میراث له اثراتو پوره پاکې نه دي، د مثال لپاره د نوې رڼا د ادب او حیات په نوم مقالې داچملې ولولئ:

((په ایتیم کې له هستې نه چاپېره الکترونونه او په افلاکو کې اقمار له شمسو او بیا شمس له خپلو ټولو اقمارو سره دیو بل شمس نه گرد چاپېره گرځي او مرکز د جاذبې په قوت سره خپله سلسله ساتي. هلته هېڅ زورور کمزوری نه خوري او نه یې هلاکت ته ورکوي، بلکې که احياناً داسلسله خطا شي، نو هلاکت او تباهي طاري کېږي، نو ایا انسان له دې نظامه کوم وتلی شی دی چې دلته به اجتماعي مرکز چې شاه وي، که حکومت، بې له تنظیم او ادارې نه بله خوا ته چې تخریب ته منجر کېږي، نیسي؟ او که دا ليار ونيول شي، نو د کایناتو د دغه حاوي قانون نه به پرته بله نتیجه ورکاندي؟ بلکې د کایناتو نظام د ارتقا او تکامل خوا ته هدایت او رهبري کوي، نه د تخریب اوتباهي لور ته.))

استاد خادم په خپلو ځینو جدي مقالو کې هم له تشبیهي استدلاله استفاده کړې ده.

۱- په تشبیه باندې د واقعیت گومان کول: په خیال باندې د واقعیت گومان کول دي. په خیال باندې د واقعیت گومان ضرور نه دي چې خامخا د تشبیه په اساس وي. نور ډولونه هم لرلای شي. استاد خادم (د شهاب الدین غوري سیرت) په نوم مقاله کې لیکي: ((د دېنه پس په دویم کال ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجیک لښکر ورسره وو، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو. هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي. اخر یو زوړ سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی، ویې ویل: اعلحضرتا، ستاسو

اراده څه ده؟ او ددې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل...)) دلته مونږ وینو چې واقعیت او تخیل سره ګډ شوي دي. په تاریخي ناولونو کې تاریخ هم وي، خو څرنگه چې لیکوال تاریخ نه، بلکې ناول لیکي، نو د خپلې لیکنې د اغېز د زیاتولو لپاره بلا خیالي جزئیات ورسره یو ځای کوي. خو یوه مقاله چې دتاریخ او واقعیت په نوم ثبتوو، هلته بیا تخیل که ښکلا هم پیدا کوي، د لیکنې اهمیت کموي. د استاد په لیکنو کې یو نیم بل ځای هم دخیال او واقعیت دغسې ګډول وینو.

۲- **بې طرفه سبک:** د (شېر شاه سوري اخلاق) په نوم مقاله کې لولو: ((... له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې لاړ او مغول بابر پادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې وروښودې او ترغیب یې ورکړ چې څو د دغه کورني نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمرسی او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه دمغلو سره په جنگ کې په شهادت ورسېد.))

ایا که بابر په دې جگړه کې وژل شوی وای، بیا به هم لیکوال ورته لیکلي و چې په مېړانه شهید شو؟ په دې کې شک نه شته چې تاریخ ډېر ځله د زورورو ملاتړ کړی او بلکې د زورورو په خوښه لیکل شوی دی، نو کله چې د مغلوب لوري لیکوال ته قلم په ګوتو ورغلی، د تاریخ د بې انصافی د ازالې لپاره یې د مغلوب ننگه کړې ده، مګر له بې انصافی سره ورته مقابله پخوانۍ بې انصافي نه ختموي، بلکې صرف یوه نوې بې انصافي زېږوي او بله دا چې که غواړو تاریخ زموږ خلکو ته خیر ورسوي، نو دلیکلو په وخت یې باید خپلې ملي، نظریاتي، منطقي، یا نورې

خواخوړۍ هېرې کړو. یوازې په علم او تاریخ کې نه بلکې ان په بلکل تبلیغاتي لیکنو کې هم د سبک بې طرفي په ګټه ده.

۳- د تېرو زمانو له خلکو د خپلې زمانې دخلکو د ارزښتونو توقع لرل: په همدې پاسني مثال کې یوسف خېل په ملي خیانت تورن شوی دی، خو ایا په هغه زمانه کې د ملي خیانت هغه مفهوم وو، لکه اوس چې شته؟ د استاد په لیکنه کې د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو په څېر کله کله د تېرو زمانو د خلکو کړنې د اوسنیو ارزښتونو په تله تلل کېږي او یا پخوانیو خلکو ته اوسني ارزښتونه منسوبېږي.

۴- په نوې رڼا کې (د غزني ساحه) په نوم مقاله داسې پیل شوې ده: ((دغه ځمکه چې د امو او اباسین او پامیر او بحیره عرب په منځ کې پرته ده، د طبیعت او جغرافیایي وضعیت په لحاظ یو هویت او ځانته تشخص لري. دغه هېواد چې نن د افغانستان او پښتونخوا په نومو بېل یادېږي، په پخوانو اعصارو کې کله په اریانا او کله په پښتونخوا یاد شوی او نن ورته مونږ پښتیا نا ویلی شو.

۵- ځمکه یوه جگه سطحه ده چې داسې لوړو غرونو، اوچتو څوکو احاطه کړې ده چې تېرېدل ورته په اسانۍ سره ممکن نه دي...))

لیکوال اصلي موضوع ته چې دغزني ساحه ده، ډېر وروسته راځي.

۵- د غزني د ساحې په مقاله کې یو ځای لولو: ((د غزني د ښار نه مخامخ د کندهار په لور د سړک دواړو غاړو ته یو څو کلي دي. دلته عنایت الله خان او د مهجور ډله زموږ اشنایان دي. حاکم عبدالوهاب د دغو کلیو سپین ږیری دی. دلته ځینې خلک په دې خبره سخت ټینګ دي چې مونږ خلیج یوو...))

د مقالې یو لیکوال ممکن دغسې خصوصي موارد د مطلب د وضوح، د تصویري کولو او یا لوستونکي ته د زړه ورگډولو اود صمیمي حالت د پیدا کولو په خاطر ذکر کړي، خو که دغه کار د لیکنې د انسجام د ړنگېدو په بیه وي، بیا نو تاوان پېښوي. مقالې له لویه سره په جدي او غیر جدي ډولونو وېشل کېږي. لوستونکی د یوې مقالې د لومړیو جملو په لوستلو سره پریکړه کوي چې له څومره جدي یا غیر جدي متن سره مخامخ دی. د غزني په اړه د مقالې پیل د پوره جدي او بلکل غیر شخصي طرز احساس راکوي، خو پاسنی خبرې بیا زموږ له لومړي احساس سره اړخ نه لگوي. دنوې رڼا په ځینو مقالو کې دغه ناهماهنگي شته.

۶- شاعرانه تاکید: د شعر ژبه د مبالغې ژبه ده، خو مقاله که ان د تشو تبلیغاتو لپاره هم لیکل کېږي، د مبالغې په وجه تاوان کوي، استاد په یوه نیمه مقاله کې له شاعرانه تاکیده کار اخلي چې د لیکنې د معنا قوت ته تاوان رسوي. په (ادب او حیات) نومې مقاله کې لولو: ((زما په فکر په وروستیو قرونو کې د پښتنو ناکامي د حیات په ساحه کې فقط او فقط دې ته راجع ده چې زموږ د مشرانو عمل له ادبه خالي وو...)) استاد دلته د ادب په اهمیت شاعرانه تاکید کړی دی.

۷- د موضوعاتو تداخل: د استاد په ځینو مقالو کې د موضوع وحدت ته پام نه دی شوی، کله کله خو ان په یوه جمله کې هم وحدت نه وي. مثلاً: (د گردېز جغرافیه) په نوم مقاله کې لولو: (خلاصه دا چې گردېز مهم مرکز اوله کابل ډېر پورته او یخ دی.) دا جمله د مقالې د تېرو کرښو خلاصه نه، بلکې د تیت و پرک خبرو مجموعه ده.

۸- د کلمو د اصلي شکل او معنا تصور: د نوې رڼا لیکوال د شلمې پېړۍ د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو غوندې د کلمو د اصلي

شکل او معنا په اړه خپل تصورات لري او کله کله خو د همدې شخصي اتمولوژي او فقه الغت په مټ تاریخ او واقعیتونه تفسیروي. د غزني د ساحې په نوم ذکر شوې مقاله کې یو ځای لولو: ((ډېر کرته به زما خاطرې ته راتله چې مقور څه معنا؟ مگر کوم وخت چې زه مقور ته لاړم او د دغه ځای وضعیت مې په یو عام نظر مطالعه کړ، نو پوه شوم چې دا ځمکه یوه چراگاه ده، په دې ځای باندې د کوچیانو او مالدارو د کډو د تگ لاره ده. دا خلک به په اوږي د غور ایلبندو ته تلل او ژمی به د اباسین غاړو ته کوزېدل.

کوچیان په خپل حرکت کې معلوم ځایونه لري چې هلته اړوي، دغه ځای ته مېنه او کور وايي، نو مقور د مکور، موږ کور او زموږ کور په لاره مقور شوی دی، د مکور په لاره سپری جاغوري ته ځي چې په اصل کې جای غوري یعنې د غوریانو ځای دی او د دې نه معلومېږي چې په دې ځای کې د غوریانو حکومت او دارالسلطنه تېره شوې ده.))

د کلمو د اصلی شک د تصورولو په مټ د تاریخ بیان د افغانستان د شلمې پېړۍ په څېړنه او لیکوالۍ کې نور گڼ مثالونه هم لري.

د استاد خادم په ادبي میراث کې غور مونږ ته ډېر څه رازده کولی شي. د استاد نوې رڼا یوازې د خپل وخت لپاره نوې نه وه، د اوسنو لپاره هم د لارې د یو مثال حیثیت لري، په دې ټولګه کې د عالي فکرونو خزانې او د بڼې لیکوالۍ گڼې باریکۍ پیدا کولای شو. زما په خیال ځینې هغه مهم ټکي چې مونږ یې باید په نوې رڼا کې له استاد زده کړو او په هغو کې د استاد پیروي وکړو، دا دي:

۱- په افعالو کې تنوع: اسم او فعل د جملې اصلي اجزا دي.

جمله بې ستاینومه او بې قیده راتلای شي، مگر بې اسمه او بې فعله نه

جوړېږي. کله چې وایم: راغی! که څه هم په دې جمله کې د چا نوم نه دی اخیستل شوی، خو د نوم مفهوم په کې شته. دلته یو چاته اشاره شوې ده، که چا ته په کې اشاره نه وای، بیا نو خبره نامفهومه وه.

په ژبه کې اسمونه بې شمېره وي، خو فعلونه خورا محدود وي او په دې محدودو کې هم ځینې افعال ډېر تکرارېږي او یا خو که د ډېر تکرار د مخنیوي امکان موجود هم وي، لیکونکي د لټون له زحمته د ځان د بچولو په خاطر یوازې هغه افعال استعمالوي چې سمدستي وریادېږي. همدا وجه ده چې د معنا د دقت او د بدرنگ تکرار د مخنیوي لپاره په افعالو کې تنوع له لیکواله پوره زیار غواړي. موږ په دې برخه کې له استاده ډېر څه زده کولای شو.

استاد لیکي: ((ځینو خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځینو نورو ته مالیاري کول او گلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشالۍ باعث وي.)) د نوې رڼا د درېیم چاپ ۱۹۷مخ.

دا متن که بې تجربې لیکونکي لیکلای، نو شاید په درې واړو جملو کې یې یو فعل تکرار کړی وای.

یو بل مثال: ((د فرد او اجتماع حوايج او ضروریات یو تر بله سره فرق کوي، که نه؟ د فرد او جماعت روح سره تفاوت لري او که نه؟ د فرد او ډلې د پاره اصول او قوانین یو دي او که بېل بېل؟)) ۱۹۴ مخ

د استاد خادم په نثرونو کې دا رنگه ډېرې بېلگې وینو چې افعال د نثر د روانۍ، د موسیقي د قوت او د معنا د دقت درې واړه مقصدونه ترسره کوي. دلته که مثلاً د لومړۍ جملې فعل تکرار کړو، په معنا کې فرق نه

راځي خو نثر به يې خونده شي او که د دغو مترادفو فعلونو ځايونه هم سره بدل کړو، د کلام رواني، موسيقي او د معنا رسايي به ورسره کمه شي.

استاد په خپله يوه مقاله کې چې دملگرو ملتونو د تاسيس د لسم کال په مناسبت يې کښلې، ليکلي دي: ((د ملگرو ملتو ټولنې وکولای شول چې د اروپا د جنگ د پېښېدو مخه ونيسي. په کوريا کې جگړه محدوده او په متارکه يې بدله کاندې. د هند-چين جگړه بس او ترک کړي. د يونان، ايټاليا او شرقي اروپا په اوروڼو اوبه واچوي، دجرمني خبره د حل خواته نږدې کړي. د چين او فارموسا معضله کې د وساطت او صلحې لاسونه کار کوي. د کشمير مسله غلې ده. ايران کې نن سبا ارامي ده. مصر، سوډان لږ و ډېر په ارام شول. دا خبرې د دنيا غټې غټې واقعي وې چې د ملگرو ملتو انجمن په کې موفق دی.)) ۱۶۲ او ۱۶۳ مخونه.

دلته وينو چې استاد د متنوع فعلونو په برکت د هغه وخت د نړۍ د بېلو بېلو ملکونو د امن و ثبات د وضعيت تر منځ ظريف توپيرونه راښودلي دي.

۲- نثر کې موسيقي: څېړونکو پخواني نثرونه له لويه سره د مسجع او مرسل په دوو ډلو وېشلي دي. په تېره زمانه کې اکثرو ليکونکو د معنا رسولو ته دومره اهميت نه ورکاوه، لکه د نثر هغه موسيقي ته چې د تسجيح په مټ پيدا کېدله، خو ځينو نورو ليکوالو د جملو تر داخلي قافيو او د کلمو تر مشترکې موسيقي د کلام معنا مهمه بلله. هغه لومړۍ تمايل د مسجع نثرونو او دا دويم تمايل د مرسل نثرونو له غورځېدو سره مرسته وکړه. زموږ په زمانه کې د مسجع نثرونو دود بې موده شو او ورسره ځينو ته د سجعې او د کلام د موسيقي نور صنعتونه بې ارزشه وایسېدل. حال دا چې د سجعې صنعتونه او د کلام د موسيقي نور صنعتونه که په طبيعي ډول

راشي او د معنا په رسولو کې خنډ ونه گرځي، د کلام له ښکلا سره مرسته کوي. استاد خادم چې ديني علم لوستی او د بلاغت له پخواني علمه خبر و، د نثر و نظم په ښکلا کې د لفظي بدیع په اهمیت پوه و. دی د شلمې پېړۍ په هغو لیکوالو کې شامل دی چې له لفظي بدیع یې خورا کامیابه استفاده کړې ده. مثال:

((ومي کاته، چې د اسمان دروازې او د ځمکې خزاني ماته ټولې بېرته دي، له هرې خوا دولتونه او نعمتونه راروان دي، یوه مې دوه کېږي او دوه مې لس کېږي او لس مې په سلو بدلېږي، بخت مې وینن دی او چې په چپه یې اچوم راسته لوبېږي.)) ۱۷۸ او ۱۷۹ مخونه.

دلته خزاني او دروازې، دولتونه او نعمتونه او یا مثلاً چپه و راسته له یو بل سره د موسیقي ارتباط لري چې دغسې موارد د تسجیع په صنعتونو کې مطالعه کېږي. یو بل مثال:

((په ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود دي.)) ۲۵۶ مخ

په دې جمله کې د (افراد، اشخاص او موجود) تر منځ متوازي سجعي او په افراد او اشخاص کې د (ا) د اوږد واول شتون، د (متفاوت او متعدد) د لومړیو څپو یوشانوالی او دغه راز په یوه مشترک توري (میم) باندې د څو کلمو پیل، یو بل ته لاسونه ورکړي، په جمله کې یې استحکام او لفظي ښکلا پیدا کړې ده.

۳- کامیابه تصویري ژبه: مونږ دمخه د استدلال په کمزوری کې د تخیل خطر ته اشاره وکړه، خو تصویري ژبه د مطلب د واضح کولو، د محسوسولو او ښکلي کولو لویه وسیله ده. د استاد خادم په نثر کې د تصویري ژبې کامیاب مثالونه مومو. استاد د ننگرهار د اب و هوا په اړه لیکي: ((د کونډ او سپین غره دامني داسې یخي دي چې اوږی هم په

کې پرستن اغوستل کېږي، مگر د کابل د سیند غاړې دومره تودې دي چې ژمی هم څوک لمر ته نه شي ټینګېدای.)) ۹۹مخ

دلته یوازې د یخنی او تودوخې مفهوم نه لولو، بلکې یخې او تودې سیمې وینو، متل دی چې: شنیده کی بود مانند دیده.

استاد په یوه بله مقاله کې د سوري شېرشاه د نیکه ابراهیم خان سوري د وختونو د هندوستان د سیاسي وضعیت بیان د تصویري ژبې په مرسته په دومره رسا انداز کړی دی:

((۱۵) هغه وخت وو چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاؤ الدین، جونپور کې سلطان ابراهیم، د سطرنج لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و.)) ۲۰۱مخ

دغه جملې د سطرنج د خانو غوندې وېشل شوي، هندوستان او په هغه کې د سیاسيونو کشمکش او د دغه کشمکش شاته شخصي از و هوس په یوه وار او په وضوح سره رابښي.

۴- سلاست و رواني: د استاد نثر په سلاست او رواني کې هم اوچت مقام لري. سلیس نثر هغه دی چې د ویلو په وخت مو ژبه تکلیف احساس نه کړي او روان یې ولولو. استاد لیکي: ((... په جهان کې داسې وحشي انسانان هم شته چې د بل غوښه خوري، غلام یې نیسي او د خپل مفاد د پاره یې داسې قربانوي، لکه باز چې مرغۍ نیسي او په مزه مزه یې خوري او د هغې په چغو او فریاد یې زړه نه سوزي. تاسې خپلو زړونو ته متوجه شئ، دغه کسان چې یوازې د جاه او جلال، عظمت او استبکار پسې گرځي او د دغه شي په حصول کې په روا او ناروا باندې اړ نه وي، خوشامندي کوي، دروغ وايي، دسیسه او چل جوړوي، خلک غولوي،

پیسې جمع کوي او ایمان او شرافت ورباندې خرڅوي، نور ازاروي او خپله خېټه یا د اولاد بدن غټوي یا خپلې مانۍ اوچتوي او د بل انسان، اهل وطن، همنوعه او ورور په حال یې زړه نه سوزي، هېڅکله د یتیم، یسیر، مظلوم او کونډې، غریب او مسافر په حال یې سترگې نه لمدېږي. خدا د غرض لپاره، خبرې د غرض لپاره، ورکړه راکړه د غرض لپاره، د پښتنو په اصطلاح بې مزده کار مې نه زده، چې مزد راکړې کار مې ښه زده، دا کسان چې پیر، استاد، پلار و مور، مشر و حقدار ورته د خپل غرض او مفاد په مقابل کې په کسیره نه ارزي او د ګونګټ غوندې خپل مردار غوندې ټولوي او تل یې په همدغه جیفه نظر وي، که ډېر دولتمن شي او د ډېرو شتو او رتبو خاوندان شي او ناز او نعمت یې له کوره بهرون وڅوټېږي، تاسو ورته انسان ویلی شئ؟) ۲۷۰ او ۲۷۱ مخونه

په دې جملو کې داسې مترادفې یا غیر مترادفې کلمې اوعبارتونه شته چې که یې وروسته وړاندې کړئ د جملو معنا ورسره نه بدلېږي. تاسې دا کار وکړئ او بیا وګورئ چې ایا بیا هم متن روان ویل کېږي؟ مثلاً: که د (جاه و جلال) یا (عظمت او استبکار) د کلمو ځایونه سره بدل کړو، نو وینو چې کلام د اصلي حالت غوندې روان نه پاتېږي. استاد په خپلو اکثر و لیکنو کې د کلام سلاست او موسیقي ته پام کړی او ډېر ځله یې د کلمو مترادفات د دې لپاره راوړي چې د متن اهنګ، موسیقي او رواني ورباندې وساتي.

۵- خطابي کیفیت: د نوې رڼا لیکوال په داسې طرز نثر لیکي

لکه چاته چې خبرې کوي، دې ځانګړنې د استاد په نثر کې د صمیمیت و صراحت خصوصیت زیات کړی دی او د ده لیکنو ته یې د یو ژوندي

انسان د خبرو کیفیت وربښلی دی. لکه څوک چې مخامخ درته ناست وي، بحث درسره کوي او د ساه گرمي یې احساسوي. استاد لیکي:

((تاسو پخپله فکر وکړئ که سړی ضرور یو فرضي او لږومي کار چې درجه یې له نورو نه مخکې وي، پرېږدي او په وروستي، متاخر او غیر مهم باندې مشغول شي، نو دا کار سره ددې چې یې ثمره به وي، مضر به ګوندې نه وي؟ مثال وایم: اودس یې پرېښود او په لمانځه لگيا شو، ښه نو لمونځ یې وشو؟ او که وروسته اودس کوي، نو ځله یې کوي؟ او دغه وخت چې په یې اودسه لمانځنه تېر شو، دا ګوندې کوم ضرر نه و؟

د ژوندانه ټولې چارې همدغسې دي. که سړی د علم د تحصیل دپاره ماغزه بایلي یا گټلی دولت د شهرت د پاره په یو او بل، خبرو او ساعتېریو، هغه او دغه د ښې شپې د خوب په شان له لاسه وباسي، نو چې ویني شي، زړه به یې په ډاگ ونه لگېږي؟)) ۷ مخ.

د استاد په نثر کې د مناظرې او مباحثې روحیه د هغوی د لیکنو د خطابي طرز یوه نتیجه بللی شو، تاسې په لاندې جملو کې هغه ژوندي حالت ته پام وکړئ چې د مباحثې د انداز په برکت پیدا شوی دی:

((اروپا، امریکا، روسیه، چین، هندوستان ټولو کې د ښځو حق منل شوی دی. اوس نو ممکنه ده چې زموږ خلک ووايي دا خلک خو ټول کافر دي او مونږ مسلمانان یو، نو زه ویلی شم چې عرب، ترک، ایران او پاکستان خو هم مسلمانان دي، وبه گورو چې د هغه ځای د ښځو او ځینو پسماندو ممالکو په حقونو کې فرق شته او که نه؟ په دې وخت کې زموږ ځینې خلک دا ویلی شي چې مونږ د نورو خلکو په تقلید او پیروی څه مجبور یوو.

زمونږ دین او مذهب چې څه وایي په هغې مکلف یوو. دلته خبره حقیقت ته نږدې کېږي. که دا خلک مونږ سره په قران او شریعت فیصله کوي، مونږ خوشاله یوو، اسلام ښځو ته د تعلیم، تملک، کار و کسب، میراث، نکاح، تجارت، حج، غزا، محکمې ته د حاضرېدو، دعوي، شهادت، جمعې ته د حاضرېدو، خطبه اورېدو حقوق ورکړي دي او مونږ هم له دېنه څه زیات څه نه وایو او نه نوره دنیا له دېنه زیات څه حقوق ښځو ته ورکولی شي. د ستر په باب لمانځه کې لا هم مخ، قدمونه، لاسونه ښکار کېدل ممنوع نه دي او د نورو ځایونو لوڅول بېباکي ده. گومان کوم چې زموږ په جامعه کې به کوم معقول څوک د بېباکۍ طرفدار نه وي.)) ۵۵ مخ

د تخاطب کیفیت د استاد په نثر کې د سوالیه جملو مقدار زیات کړی دی او ژوندۍ گړنۍ ژبې ته یې د نږدې کېدو په برکت د ده د نثر ژبه د لیکنۍ ژبې له کلیشو خوندي کړې ده. د ده د جملو طرز لکه کب چې په اوبو کې وي، همېشه تازه احساسوو او دا ځکه چې د استاد د جمله بندۍ طرز ژوندۍ او بې تکلفه ژبې ته بېخي ورنږدې دی. د ده د مقالو په نثر کې د گړنۍ ژبې اصطلاحات، مثالونه او متکلم ته تر یوې خبرې پورې وربادې شوې خاطرې لولو. ځینو نورو لیکوالو هم کوشش کړی چې خپل نثر ژوندۍ گړنۍ ژبې ته نږدې کړي، خو دهنو د ځینو هڅه ناکامه ده، ځکه متل، اصطلاح یا د شفاهي ژبې بل توکی یې داسې را اخیستی وي، لکه څوک چې په لوی لاس په خپله لیکنه کې دغه توکي داخلوي، ما د استاد په نثر کې د شفاهي ژبې د مصنوعي استعمال هېڅ نښه ونه لیده.

۶- صراحت: مقاله چې معمولاً د لیکوال نظر څرگندوي، صریح نثر غواړي. که یو څوک په خپله خبره باور نه لري، یا د سپینې خبرې د کولو جرأت نه کوي، د هغه مجلس د چا نه خوښېږي، د مقالې لیکوال هم

چې صریح خبره نه کوي، لوستونکي ورنه ممکن خواتوري شي. مقاله لیکونکی خو په دې خاطر هم صریح نثر او واضح طرز ته اړتیا لري چې له تخصصي لیکنو پرته نورې مقالې د هر لوستونکي لپاره لیکل کېږي او د هرې سويې لوستونکي شاید په هغو خبرو پوه نه شي چې پوره واضح نه وي او هغه خبرې یې ستړی کړي چې صراحت ورکې نه وي. د استاد خادم په څېر صریح اللهجه لیکوال شاید په افغانستان کې بل ډېر کم وي. د مثال لپاره به د استاد یوه څلوریزه راوړم چې د نوې رڼا په کتاب کې یې دوه ځله په دوو بېلو مقالو کې راوړې ده. استاد فرمایي:

اول صحت دی بیا ثروت دی
ورپسې علم و معرفت دی
تر دې نه وروسته چې خطا نه وځي
لازم انسان ته صحیح شهرت دی.

دغه څلوریزه که بل چا ویلی، نو دا امکان ډېر و چې د انسان په اول درجه ضروریاتو کې یې ثروت نه وای یاد کړی او که یې یادولی، نو دا بعیده وه چې تر علم یې وړاندې راوستی وای، شهرت یې هم شاید له لېسته ایستلی وای، ده به دا کار یا د اجتماعي تبلیغاتو تر اغېز لاندې کاوه، یا به یې خپل عزت په دې کې لیده چې ځان ډېر معنوي وښيي. خو خادم صاحب د خپل زړه د خبرې په کولو کې تر نورو اکثر و لیکوالو زړه ور دی او دې ځانگړنې د ده د نثر په محبوبیت کې لویه برخه لرلې ده.

که زه راولاړ شم، د سمندرونو د اوبو د جریان په اړه څېړنه وکړم او د دې څېړنې لپاره ډېر کتابونه وگورم دا به مې په افغانستان کې نادر تحقیق کړی وي. زما لوستونکي شاید ووايي چې لیکوال ډېر زحمت

ایستلی، ډېر کتابونه یې پسې کتلي او د تحقیق حق یې ادا کړی دی. مگر دا هغه نتیجه وه چې گټه یې ما ته ورسېده. ځینې لیکوال یوازې په خپل ځان او په خپل شهرت مین وي، دوی غالباً داسې څه نه شي لیکلی چې د لوستونکي د ژوند، فکر یا مهارت په بهتری کې په کار راشي، خو هغه لیکوال چې له خپلو لوستونکو سره مینه لري، هغه غالباً داسې څه لیکي چې لوستونکي ته یې گټه رسېږي. استاد خادم د هغو لیکوالو په ډله کې دی چې د ټولنې غم ورسره دی او اکثره وخت ددې لپاره لیکنه کوي چې فرد یا ټولنې ته خیر ورسوي.

د نوې رڼا د مقالو یوه لویه برخه د موضوع په لحاظ له اخلاقي فلسفې سره تعلق لري. استاد خادم د اخلاقي فلسفې په موضوعاتو کې هغه څه د بحث لپاره غوره کړي چې زموږ د ټولنې له اخلاقیاتو سره یې ارتباط دی. زموږ په دودیزه او پخوانۍ اخلاقي نظریه کې چې په کلاسیکو دېوانونو کې یې پوره ذکر راغلی دی، د فرد په ژغورنه خبرې کېږي، د ټولنې ژغورنې ته پام نه کېږي. استاد همدې کمزوري پاینټ ته پام شوی او په څو مقالو کې یې له بېلو بېلو اړخونو بحث ورباندې کړی دی. په یوه مقاله کې یې د اجتماعي اخلاقو په اهمیت باندې د تاکید لپاره د اسلام د دویم خلیفه دا کیسه راوړې ده: ((وایي د حضرت عمر (رض) په حضور یو صحابي دیو سړي تذکيه او سفارش وکړ او ویې ویل، دابنه سړی دی. حضرت فاروق ورڅخه پوښتنه وکړه چې تا د دغه سړي سره چې توصیف یې کوې، کله معامله یعني راکړه ورکړه کړېده؟ صحابي وویل: نه. حضرت فاروق وویل، سفر دې ورسره کړی دی؟ صحابي وویل، نه. ویل یې نو د څه له مخې وایې چې ښه سړی دی؟ صحابي وویل، لمونځونه اودسونه او د قران تلاوت او نور عبادات مې یې لیدلي دي. حضرت فاروق وویل چې

خو یو سړی د دغه اجتماعي امتحان لاندې رانه شي، تر هغه موږ ورته ښه سړی نه شو ویلای.

نو زهد و عبادت یقیناً دښه سړیتوب لویې علامې دي، خو دا شیونه د خدای او بنده تر منځ شیونه دي، موږ څه پوهېږو چې د یوه سړي دغه عبادات خدای پاک ته منظور دي او د نیت په صفایي او خلوص بنا دي او که نه؟ نو ځکه مونږ یو سړي ته د ښه سړیتوب د شهادتنامې ورکولو د پاره چې څو د عمل په میدان کې امتحان ورنه کړي، په تش ذهن نه شو متسلي کېدی، ځکه په حدیث شریف کې راغلي دي چې (الدین المعامله، یعنی دین معامله ده او قدسي حدیث کې راغلي دي چې خلک زما عیال دی چې څوک زما د عیال سره ښه سلوک او ښېگڼه کوي، هغه پر ما گران دی)) (۳۳ او ۳۴ مخ).

استاد خادم د دین عالم دی، ده په خپلو گڼو مقالو کې له خپلې دیني پوهې استفاده کړې ده، خو د استفادې منظور یې دا نه وي چې د خپل علم زور راوبښي، بلکې دغه معلومات د ټولنې د بهتری او ترقي لپاره راوړي. استاد خادم په خپلو کابو گردو مقالو کې د لوستونکي د حال بهتره کولو او په لوستونکي کې تحول راوستلو ته توجه کړې ده.

۸- مشاهدې: د بشر یو ډېر پخوانی تصور دا دی چې قدیم خلک تر مونږ ډېر پوهېدل او چې هر څومره لرغوني وخت ته ورشي هغومره به د لوی حقیقت په خزانه واوړي. د دغه ناسم تصور یوه نتیجه دا راوتې ده چې گڼو پوهانو د خپل وخت، خپلو تجربو، خپلو مشاهدو او خپل چاپېریال په اړه څه نه دي ویلي، دا یې ښه گڼلې ده چې راتلونکو خلکو ته د پخوانو کتابونو په مرسته د هغې زمانې په اړه معلومات ورکړي چې دی هم د راتلونکو خلکو غوندې ورنه لرې و. دغه تصور تر اوسه

پورې ډېر اغېزمن دی. زموږ گڼو اوسنو لیکوالو دا غوره بللې ده چې دخپلو تجربو او مشاهدو په اړه څه ونه وايي، خو استاد خادم له هغو لیکوالو څخه دی چې په خپلو مقالو کې خپلو خاطرو او مشاهدو ته بیا بیا مراجعه کوي او د خپل وخت په باره کې غږېدل ورته ضروري ښکاري.

استاد اووه پنځوس کاله پخوا (په ۱۳۳۰ ل) کې د (ملي کالي) په نوم یوه مقاله لیکلې او هلته یې کښلي دي:

((د کابل خلک که قره قلې ترې لرې لرې کړې، کوم علیحده طرز نه لري، خو که په عمومي او پراخ نظر وکتل شي، دلويې پښتونخوا ملي لباس وطني خولۍ، کمیس پرتوگ، ځادر یا کورتۍ خپلۍ یابوټ د نرو او پوړنۍ، کمیس چې تر زنگنو لنډ نه وي، پرتوگ، بوټونه د ښځو جامه تشکیلوي.

د کمیس لستونې پوره وي او گروان یې تنۍ لري او په عمومي صورت سره کمیسونه کمرچین وي. پښتنې ښځې وېسته نه لندوي او اکثراً یې اوبې. د اوبدلو طریقي د هر ځای بېلې دي، نارینه په اس او وسله افتخار کوي او ښځې په گانه. دې کې هم اختلاف شته. په مناطقو اړه لري. مگر چارگل، غوږوالی، غاړکۍ، پاوړۍ، چکن دوزي، په لاسونو کې ښکاري یا وښي او گوتې عمومیت لري. د دې نه چې زیات شي، نو افراط یې بولي. پښتانه نارینه ورېښمینه او رنگینه جامه نه اغوندي.)) ۳۵۹ مخ

د دغسې معلوماتو امتیاز په اصیل والي او اول لاس والي کې دی. د استاد اکثره لیکنې دهغه د زمانې په باره کې یو احساس او تصور راکوي چې دا د کامیابې لیکوالۍ لویه ښه ده. د یوه لیکوال لیکنه که د راتلونکو زمانو لوستونکي لولي، نو لویه وجه به یې دا وي چې هغه لیکوال به د خپلې زمانې په اړه خبرې ورته کړې وي. بنیاد د بل هر ژوندي ساري په

خېر یوازې په یوه زمانه کې ژوند کولای شي، خو زړه یې غواړي چې مختلفې زمانې احساس کړي. دی په دغه لټون کې طبعاً د اول لاس معلوماتو ته ترجیح ورکوي.

۹- د نورو ژبو د لغتونو استعمال: استاد خادم د نورو ژبو د

کلمو په رااخیستلو کې د پراخ نظر څښتن دی، دی چې له دري، اردو او عربي سره بلد دی، د دغو ژبو هغه لغتونه چې پښتو یې خپلولای شي او د ده په لیکنه کې له رواني، د معنا له دقت یا د نثر د موسیقي له پیاوړتیا سره مرسته کوي، په خلاص مټ را اخیستي دي. په نوې رڼا کې چې اکثره یې د شاوخوا پنځوس کاله پخوا مقالې دي، د نورو ژبو داسې لغتونه هم موندلای شو چې اوس یې مونږ نه استعمالوو او نا اشنا رانېکاري. ددې شي وجه دا نه ده چې استاد علم نمایی کوله او د نا اشنا لغتونو د راوړلو پلوی وو، وجه یې دا ده چې ژبه بدلېږي. استاد د کتاب د دویم چاپ په سریزه کې په نوې رڼا کې د خپلو تېرو لسیزو په نثر کې راوړل شویو کلمو باندې داسې تبصره کوي: ((که څه هم د هغه وخت رایج لغات او ترکیبونه چې اوس ورته ضرورت نه شته په کې راغلي دي، خو هغه وخت ناچاري وه، زموږ مدعا افاده وه.))

استاد په همدې سریزه کې چې په (۱۳۵۶ل) کال کې لیکل شوې ده، د ژبې د خپلو کلمو په استعمال کې افراط په تاوان بولي، لیکي: ((... د ژبې تصفیه په ناڅاپي ډول ژبه له ترویجه غورځوي. ضرر یې له فایده زیات دی.))

د استاد له دغو خبرو دا نتیجه اخلو چې دی د ژبې په تحول باوري وو، خو په دې کار کې یې د افراط ملګرتیا نه کوله.

که د نوې رڼا مقالې د موضوعاتو په لحاظ وگورو اکثره یې هغه خبرې دي چې اوس هم زموږ لپاره ضروري بحثونه دي. مثلاً وطنپالنه، دموکراسي، له رشوت او نورو اجتماعي مفاسدو سره مبارزه، د ښځو حقونو ته توجه، د ملت په ماهیت او جوړولو باندې غور، د شعر و ادب د ماهیت او اهمیت په باره کې خبرې، د مطبوعاتو د ارزښت په اړه یادونې، د شخصي ژوند د کامیابۍ لپاره لارښوونې، هڅې او زیار ته د وگړیو وړبل، د ژبې اهمیت ته توجه او ځینې نور مسایل. که د نوې رڼا موضوعات د هغه وخت د مقالو د موضوعاتو یوه بېلگه ومنو، نو ویلی شو تر اوسنو مقاله لیکونکو له هغو تېرو لیکوالو سره د وطن او خلکو غم ډېر وو. پخواني په خپل تېر تاریخ او هویت تر اوسنو ډېر ډاډه ښکارېدل چې دا کار که گټې لري تاوان یې هم شته، ځکه ډېر ځله د مصنوعي ډاډ د پیدا کېدو سبب کېږي.

دغسې ډاډ مو ممکن تېرباسي او د ډېرې هڅې ضرورت ته مو متوجه نه کړي، خو اکثره اوسني مقاله لیکونکي سره له دې چې ډاډ نه لري داسې خبرې ډېرې نه کوي چې د لوستونکي اوسني مقاله لیکونکي له بیدارۍ او پرمختګ سره مرسته وکړي. دوی اکثره یا د اوبو وړیو غوندې وارخطا دي او یا گومان کوي چې د دوی د وطن او ټولنې د سمون کار باید بل څوک وکړي. که په خپل تېر تاریخ او هویت باندې بېځایه تکیه د تېر نسل د لیکوالو عیب وبولو، نو اوسني چې په پردو ملکونو خیالي تکیه کوي، دا شاید لا لوی عیب وي.

زموږ په ټولنه کې له تېرو درېو لسیزو د تشدد اوربل دی. مونږ کابو هره ورځ د ظلمونو او قتلونو خبرونه اورو، خو ما په اوسنیو مطبوعاتو کې د خشونت په خلاف دومره پیاوړی مطلب نه دی لوستی، لکه استاد خادم چې اته پنځوس کاله پخوا (د ۱۳۲۹ ل د دلوې په ۲۷مه نېټه) لیکلی و. دا

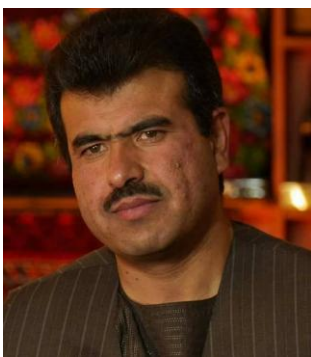
لیکنه (تشدد او سختي) نومېږي، کاشکې د معارف د نصاب په کتابونو کې شامله شي.

د افغانستان د وروستیو درېو لسیزو تحقیقي مقالو ته چې سړي گوري په ځینو کې یې د بې ضرورته مآخذ ورکولو تمایل ویني. لکه د مقالې د اعتبار چې د مآخذونو په اوږده لېست پورې غوټه شوی وي. که زه لیکم چې کابل د افغانستان مرکز دی، دا خو ښکاره خبره ده، دلته ماخذ ته اړتیا نه شته. مگر په ځینو مقالو کې یې صرفه نه ده کړې، خو استاد خادم بیا په نوې رڼا کې په ځینو خورا ضروري ځایونو کې هم د منابعو یادونه هېره کړې ده. په دې کتاب کې ځینې داسې ژباړې شته چې لیکوال او منبع یې نه دي ذکر شوي. مثلاً: (د انسان معرفت) په نوم مقاله ماته د خپل سکینت او جوړښت له مخې داسې ښکاري چې ژباړه به وي. استاد په نوې رڼا کې د خپلو معاصرینو یوه نیمه لیکنه هم را اخیستې ده. استاد خادم له وفاته کال دوه دمخه د نوې رڼا د دویم چاپ لپاره په سریزه کې کښلي دي چې: په (۱۳۵۶) کال کې ما د نوې رڼا کتاب تصحیح کړ. نوټونه مې پرې ولیکل او چاپ ته مې تیار کړ. استاد دا ځل تر وږه وږه لیکلي چې پلانی لیکنه ژباړه ده، خو گومان کوم تېر عمر او ناروغۍ ورته دا اجازه نه ده ورکړې چې دغه نوټونه تکمیل کړي. بهتره ده چې د استاد بختاني په څېر خادم شناسه عالم په لارښوونه څوک زلمی څېړونکی په نوې رڼا کې د استاد خپلې لیکنې د نورو له لیکنو بېلې کړي. د نوې رڼا درېیم چاپ چې د دې مقالې د لیکلو پر وخت له ما سره و، د اول چاپ په څېر چې پخوا مې لوستی و او نوي زلمیتوب د وخت د شیرین ژوند خاطرې مې ورسره غوټه وې، له چاپي تېروتنو مالامال دی. بهتره ده دې خوا ته هم توجه وشي. د درېیم چاپ په دوټنې باندې د سل مقالې عبارت راغلی دی، خو په فهرست کې عناوین تر دې زیات دي

چې دا ولې؟ دغسې نورې وړې وړې خبرې هم شته چې د نوې رڼا په راتلونکو چاپونو کې پام ورته په کار دی.

په تلو تلو کې مې زړه غواړي د (نوې رڼا) داستاني اړخ ته هم اشاره وکړم. په دې کتاب کې د (شنه غوا) او (د پلار مرگ) په نوم داستاني لیکنې د نثر د قوت، د انساني عواطفو د اثرناک بیان او روښانه انځورونو له جهته، لوستونکي ته د اروپا د نولسمې پېړۍ د داستاني ادب کلاسیک استادان وریادولی شي. زما وړاندیز دی چې که څوک په پښتو کې د معاصر داستاني ادب په پیل او انکشاف څېړنه کوي، دا دوې لیکنې دې خامخا ولولي. په نوې رڼا کې استاد خادم (سید کمال او بیو جانې) د ولسي داستان یو روایت هم خوندي کړی دی. دغه روایت د پښتو د اکثرو ولسي نکلونو په خلاف، چې قتل او خشونت په کې ډېر وي، له تشدده خالي انساني داستان دی. کاشکې په دې نکل کې د زغم، لوربینې، عدم تشدد او پاکې مینې عالي ارزښتونه په فلم کې خلک وويني. دغسې فلم به د ولس د ذوق او فکر په تلطیف کې برخه واخلي.)

۲۱- عبدالغفور لېوال: څېړندوی عبدالغفور لېوال د

هېوادد اوسمهالو پیاوړو، لیکوالو، شاعرانو او کره کتونکو له جملې څخه دی، تر اوسه یې ګڼ شمېر ادبي، علمي او څېړنیز اثار چاپ شوي دي. ښاغلي لېوال په یوه ځانګړې لیکنه کې د استاد خادم ملي فکر یا ملتپالنه (نشنلیزم) څېړلی دی. ده په دې لیکنه کې استاد خادم د ملتپالنې عملي او

نظري مبارز ګڼلی او په دې لاره کې یې د مخکښ شخص په توګه یاد

کړی دی. د خپړندوی لېوال لیکنه (مولانا خادم او نشنلیم) نومېږي، متن یې په دې ډول دی:

((نشنلیم Nationalism یا ملت پالنه د یوې سیاسي مفکورې په توګه د یوه ملت د تشخیص، پرمختګ او پر ځان متکي کېدو لپاره د یوه سیاسي تمایل ترڅنګ یو فردي او رواني تمایل هم دی، یعنې دا یوازې سیاسي مفکوره نه، بلکې یوه رواني غریزه هم ده. دغه رواني غریزه هغه مهال د یوې سیاسي مفکورې په بڼه را څرګندېږي چې د سیاست پوهنې، ټولنپوهنې او ولسپوهنې له معیارونو سره سم په ځانګړو چوکاټونو، کړنلارو او منظمو خوځښتونو کې ځای شي. فرد له ځانه سره مینه لري له کورنۍ سره د تړلو مزي ټینګوي ځکه د ځان تر ټولو نږدې اړیکي یې له دوی سره وي، د روحي تړون دغه اړیکه په مخروطي بڼه له ځانه پیل بیا کورنۍ، قوم او بالاخره ملت ته پراخېږي، زه غواړم ووايم چې له خپل ملت او ولس سره مینه سیاسي نه، بلکې رواني تنده ده. د تېرو دېرشو کلونو په اوږدو کې سرو- شنو انقلابونو د ډېرو افغاني او ملي ارزښتونو ترڅنګ د افغانانو دغه روحي تنده او غریزه هم وځپله او زموږ د افغاني نشنلیم هغه محرکه قوه چې د هېواد د ودانۍ او د ملت د سوکالۍ د حل لاره کېدای شوه په دې او هغه نامه تر برید لاندې راغله. انقلابونو ډېر ښه او محبوب نومونه او اصطلاحات وسولول او بدنامه یې کړل، انقلاب، ګوند، آزادي، سوله، پوهاند، پروفیسور، رهبر، دیموکراسي، تنظیم او بېلا بېل ایزمونه ځینې هغه اصطلاحات وو چې تر سیورو لاندې یې جنایتونه وشول او اوس یې حتی یادول زموږ د بېچاره خلکو خوا راګرځوي. یو له همداسې بدقسمته اصطلاحاتو څخه نشنلیم یا ملتپالنه هم وه، چې کله ارتجاعی او کپیټالیستي تمایل او کله کله د کفر او غیر اسلامي تمایل په نامه وځپل شوه حال دا چې له خپل ملت او خلکو سره مینه او د ملت د

سوکالۍ او هوساینې لپاره هلې ځلې نه ارتجاعی عمل و او نه هم کفري او غیر اسلامي کار. د خپل هېواد، ملت او خلکو قدر هغه وخت زیات شو چې افغان سرگردانه مهاجر په هر اسلامي او غیر اسلامي هېواد کې روحاً وځپل شول، وشرل شول، خوار او فقیر د پردیو په دروازو کې ودرېدل او ايله په دې وپوهېدل چې خپل هویت څومره ارزښت لري، ددې وطن هر اوسېدونکی له ملکه بهر اول افغان دی بیا احمد یا محمود او د کلبې یا مقصود زوی. ښه نو چې داسې ده، د ملت پالنې غریزه هغه څه ده چې د ملت جوړونې او هېواد جوړونې لومړۍ څښتنه یې گڼلې شو او دا هغه څه ده چې ترسرو او شنو انقلابونو ډېر پخوا زموږ یو سترگور، وینې او متبحر دیني عالم ارواښاد مولانا قیام الدین خادم ورته متوجه شوی و. عجیبه دا ده، چې پر ملتپالنې معتقد ډېر افغان مشران له آره دیني عالمان وو، له پینځو ستورو یې راوښه تر استاد عبدالله خدمتگار بختاني پورې چې لوی خدای «ج» دې تر ډېره راته ژوندی لري. زموږ په مشرانو کې استاد خادم هغه څوک دی چې نه یوازې پخپله یو عملي ملت پال شخصیت و، بلکې د ملتپالنې یا نیشنلېزم پر تیوري او علمي اړخونو، پېژندنه او څېړنه یې کار هم کړی او دغه تمایل یې افغانانو ته ور معرفي کړی هم و. ارواښاد استاد خادم په خپله یوه لیکنه «د ملیت علمي تشریح» کې پر ملیت او بین الملیت باندې بحث کوي او د هغه مهال په فکري چاپېریال کې ددغو اصطلاحاتو تعریف لټوي، استاد یو ځای لیکي: ((د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستۍ پلوشې وطن ته راولوېدې. د ملت پرستې رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول . . . د قوم پرستۍ بنا د ملت پرستۍ خواته توسعه ومیندله تر څو چې لومړی ځل د ملت پرورۍ عالي او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ)). په پورته کړنو

کې هغه باور له ورايه ليدای شو چې استاد خادم يې پر افغاني نښليزم او د هغه پر نتايجو لري. استاد د نښليزم يا ملتپالنې پر اغېز غږېږي او نتيجه اخلي چې که د افغان ولس د افغانيت مينه او حب نه وای دغه ملت به څنگه تر نورو ولسونو وړاندې خپل استقلال گټلای وای. بل ځای د يوه نښليست انسان ځانگړنې داسې شماري : ((ملت پرور د ملي سعادت او لوړتيا په مخه کې د وطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې يوې بلې گټې نه ترجيح ورکوي. دا حس چا کې نه شي پيدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې يې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي.)) او دا کټ مټ هماغه حس دی چې نن ورته د آب حيات په څېر اړتيا شته، د سرو او شنو انقلابونو په بهير کې شخصي، گوندي او ډله ييزې گټې دومره مهمې وې چې افغانستان خو پرېږده حتی د انسانيت او اسلاميت آرونه هم هېر شول د وطن چور او وړانول ځکه مباح گڼل کېدل چې په سياستپازانو کې د ملت او وطن د مينې حس نه و. هر چا خپله گټه لټوله او ددې لپاره يې د افغان وينه داسې اسانه بهوله لکه د خوږ اوبه. ددې ليکنې هدف دادی چې د نښليزم په اړه د مولانا خادم نسخه همدا نن هم او سبا ته هم ددې ملت رنځ دوا کولای شي. اول دا چې که خدای مکره نښليزم د کفر معادل وای نو ولې د مولانا خادم په څېر گڼ ديني عالمان او روحانيون پرې معتقد وو؟ دوهم دا چې د استاد خادم په څېر افغانستان دوسته او افغان دوسته شخصيتونو کې د نښليزم د حس قوت ډېر طبيعي و، نه سياسي. هغه مهال د ايډيولوژيو ديکته او تحميل لا رواج نه و، د استاد خادم د سياسي مفکورې او تمايل روزنه هغه پخپله کړې وه، هغه ډېر فکر کړی و چې د وطن او ملت د ژغورنې لاره کومه ده؟ او بالاخره دې باور ته رسېدلی و چې اول دې له وطن او ملت سره مينه تعريف کړي او بيا دې

په ټولو افغانانو کې وروزي. ښايي استاد خادم او د هغه همزولي روڼ انده نسل د لومړي ځل لپاره متوجه شول چې يوازې په ادبياتو او سندرو کې د وطن دوستۍ او وطن پرستۍ چينې سورې کفايت نه کوي، بلکې افغانان بايد عملاً خپله وطن پالنه او ملتپالنه زبات کړي. په اوسنۍ نړۍ کې په دې اړه د قضاوت معيار بدل شوی دی، تاسو نړيوالو ته يوازې په شعارونو او ترانو کې ځان ملتپال او وطن دوست نه شئ ثابتولی، بلکې اوس د هر ملت لپاره د وطن دوستۍ معيار د هغه ملت د آبادۍ، پرمختګ، رفاه او نړيوال اعتبار سطح ده که يو هېواد ډېر آباد او پرمختللی وي، نو ملت يې وطن دوسته دی او که يو هېواد وران، ويجاړ وروسته پاتې او فقير وي، نو ملت يې وطن دوست نه شي گڼل کېدای، ولاو که هر څومره يې په شعرونو او سندرو کې د وطن دوستۍ ډبرې پر سينه وهلې وي. لوی کار د همدغې مفکورې تعميم دی. پنځه واړه ستوري په تېره بيا استاد خادم، استاد الفت او استاد بېنوا هغه مشران دي چې پخپلو خوږو نثرونو او ليکنو کې يې دې اصل ته پام کړی دی. د شلمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې که څه هم د افغانستان سياسي وضعيت ثبات درلوده خو عامه شعور او اجتماعي پوهه خوار ټيټ وو، د بې سوادۍ کچه لوړه وه، اقتصاد کمزوری و او خلک له سياسي - ټولنيز فرهنگ سره ډېر نه وو اشنا. له همدې امله د نشنليزم په څېر اصطلاحات خلکو ته ناآشنا وو. د استاد خادم په څېر منلو پوهانو او ليکوالو ته ډېر کار په کار و چې دغه اجتماعي ارزښتونه معرفي کړي، استاد خادم او د هغو همزولو ليکوالو يو امکان درلوده او هغه دا چې د خپل اجتماعي موقف، ديني پوهې او ولسي شخصيتونو له برکته په عامو خلکو کې منلي وو او د هېڅ ډول بهرني سياسي ايزم ټاپه نه وه پرې لگېدلې او خلکو پرې باور کاوه. استاد خادم څنگه نشنليزم خلکو ته ورپېژانده؟ عجيبه ده، د

اجتماعي اصطلاحاتو پېژندنه ځانگړي میتودونه لري او استاد خادم هغه مهال پردې میتودونو پوهېده. په نړۍ کې د نورو موډلونو معرفي او بېلگه یې شننه ددغه کار یوه برخه ده. استاد خادم پخپله یوه لیکنه کې چې (د ملیت حس) نومېږي د نیشنلیزم موډلونه معرفي کوي. استاد د امریکا، هندوستان، پښتونستان او نورو ملتونو مثالونه معرفي کوي او د خپلې لیکنې په پای کې داسې نتیجه اخلي: «دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه گڼي او هغه وخت ځان مسعود او نیک بخت ویني چې خپل قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.» په نوې ارواپوهنه کې له فردي ارواپوهنې ورها خوا یوه اصطلاح شته چې قومي ارواپوهنه یې بولي، قومي ارواپوهنه د هغو گډو اړیکتیبونو مجموعه ده چې له ارثي پلوه له یوه نسل څخه بل ته لېږدي او آن په فردي تحت الشعور کې یوه لویه برخه جوړوي، فردي شخصیت د ودې په بهیر کې په کلکه د لاشعور له دغو رسوبي خاطراتو څخه اغېز مني. له کورنۍ، مورنۍ ژبې، قومي جوړښت، نژاد، ملت او هېواد سره مینه مخامخ په همدغو ارثي اخیستنو پورې اړه لري. تاسو د (کارل گوستاو یونگ) په بحثونو کې د کلتوري او قومي ارزښتونو د انتقال او د قومي تمایل د رواني اړخونو گڼ شمېر مثالونه کتلاي شئ، ځکه خو موږ ددې کړنې په پیل کې یاده کړه چې نیشنلیستي تمایل غریزي او رواني بنسټ لري. زموږ استاد خادم کلونه کلونه پخوا دې ته متوجه شوی و، د استاد دغه کړنې ولولئ. «که څه هم ځینې مورخان او فلاسفه د ملیت او نیشنلیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي خو سره ددې دوی نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه

چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنګه چې خلک د خپل موروثي هېواد «مسطط الرأس» سره بې دلیلې محبت او علاقه لري. همدارنګه یې د خپل ملت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې ددې مفکورې په ضد هر رنگ مقابله کول تاثیر نه شي کولای». هېره دې نه وي چې له خپل ملت سره مینه او خپل ولس او هېواد ته کار هېڅکله د بل ملت او هېواد یا قوم پر ضد ګام اخیستل نه دي. د نړیوال کېدو یا (Globalization) په عصر کې هم ملتونو خپل جوړښت ساتلی، د اروپا په لویه وچه کې چې اوس د یوه هېواد په څېر سره یو ځای شوې ده، فرانسوی پر خپل فرانسوي توب نازېږي او جرمن پر خپل جرمنوالي ویاړي، ملت ملت دی، له ملت سره همدا لېونی مینه وه چې له نړیوالې جګړې څخه را وتلې ټوټه ټوټه او ویجاړه جرمني یې ډېر ژر د اروپا په لومړي اقتصادي ځواک بدله کړه. افغانستان هم له جګړې څخه راوتلی، د نړیوالې ټولنې د مرستو د میلیونونو ډالرو بهیر هم ورته را روان دی، خو لا هم نه جوړېږي، ځکه موږ له خپل ملت سره مینه نه لرو او د نیشنلېزم حس مو کمزوری دی. که څوک دا بهانه کوي چې موږ خو بهرنيان نه پرېږدي چې جوړ شو، دا ((عذر بدتر از گناه)) ده ځکه ولې بهرنيانو ته اجازه ورکوو چې موږ له ابادۍ څخه منع کړي او یو بل را باندې ووژني، موږ که پر هېواد او ملت مین وای او د هر سیاسي حرکت هدف مو د افغانستان او افغان هوساینه او آبادي وای بیا خو بهرنيو دا لوبې نه شوې را باندې کولای. نیشنلېزم له بل سره دښمني نه، بلکې د ځان آبادي ده. د نیشنلېزم بل منطق دادی چې تر هغو ټول قوم نېکمرغه نه شي فردي نېکمرغي ناممکنه ده. تاسو به ښکلی کور ولری، په ښکلي موټر کې به ګرځئ، په بانک کې به ډېرې پیسې ولری، خو همدا چې ښار ته راووځئ او د سوالګرو کتار وګورئ، نو وجدان به مو وځورېږي چې د ښار سړک ویجاړ

وي، نو ستاسو ښکلي موټر ته به تاوان ورسوي او ستاسو ښکلې جامې به په خټو شي، خاورې به تنفس کړي او په یوه ویجاړ روغتون کې به مو علاج ونه شي. دا په دې مانا چې فردي ښکمرغي هم په ملي ښکمرغي کې نغښتې ده او د ملي ښکمرغي د رامنځته کېدو لپاره هاند او هڅې د نشنلېزم او ملت پالنې د روحیې پر اساس رامنځته کېږي. هغوی چې په سرو شتو انقلابونو کې ځانونه وپرسول او نړیوال بانکونه یې له خپلو پیسو ډک کړل دغه اصل ته نه دي متوجه شوي، چې تر څو یې خلک نه وي ښکمرغه شوي دوی او کورنۍ یې نه شي ښکمرغه کېدای او دادی د افغاني نشنلېزم حکم. له پورتني بحث څخه داسې پایله اخلو: استاد خادم د یوه متبحر دیني عالم په توګه نشنلېزم را پېژنده او د ملتونو د ښکمرغي او رفاه لپاره یې د هڅو معنوي سرچینه ګڼله، استاد باور درلوده چې هېوادونه یوازې د دوستۍ په شعارونو نه، بلکې له ملت او هېواد سره د کلک محبت او مینې پر اساس د عملي هلو ځلو په پایله کې ودانېږي. ملتپالنه کومه را تپل شوې سیاسي ایډیولوژي نه، بلکې په افرادو کې یو ذاتي تمایل او رواني ځواک دی. ځکه خو انسان فطري ملتپال او هېواد دوست وي. اوس چې افغانستان له ملي پلوه ډېرې ستونزې لري او خدای مکړه بېړۍ یې ډوبه ده، یو ځل بیا ډېرو ملي مرشدانو ته اړتیا لرو چې د استاد خادم په څېر را پاڅېږي، په قلم، قدم او درهم ملت راوینس کړي، رالوییدونکی نسل په دې وپوهوي، چې دوی هم یو هېواد لري چې افغانستان نومېږي، دوی هم یو ملت لري چې افغان ورته وايي او دوی باید د افغاني نشنلېزم پر ګاڼه سینګار د ودانۍ معرکې ته ور ګډ شي. افغان نسل ته په تېر تاریخ تش ویارونه روزي نه ورکوي او په ادبیاتو او سندرو کې د ملتپالنې او هېواد دوستۍ شعارونه کافي نه دي، بلکې د افغاني ملتپالنې پر روحیه سمبال نسل باید یو شمېر داسې عملي میکانیزمونه

رامنځ ته کړي چې د هغو پر اساس وران افغانستان ودان او ځوريدلی ملت هوسا شي .

۲۲- احمد جاوېد نوري: د گڼو نورو پښتنو لیکوالو تر

څنگ ښاغلي احمد جاوېد نوري هم د استاد قیام الدین خادم د لیکوالۍ، په تېره بیا د نثري برخې په باب یوه لیکنه کړې ده. جاوېد نوري په دې لیکنه کې د استاد د نثر پر ښکلايييزې برخې بحث کړی، خو تر اصلي موضوع دمخه یې د هغه ډېرې لنډې پېژندنې ته هم اشاره کړې ده.

په دې لیکنه کې جاوېد نوري د استاد د نثر بېلابېل اړخونه څېړلي دي. نوري خپلې لیکنې ته (د استاد قیام الدین خادم په نثر کې ښکلا) نوم ورکړی دی، د ده لیکنه په دې ډول ده:

((استاد قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی پر (۱۲۸۶ل) کال د ننگرهار ولایت په کامې ولسوالۍ کې زېږېدلی دی.

استاد خادم افغان سیاستپوه، د مشرانو جرگې سناتور، د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي استاد، پیاوړی لیکوال، وینې شاعر، ادیب او د فلسفي اندونو یو پوه عالم و؛ نوموړی د پښتو ادب له ځلانده ستورو څخه یو ستوری گڼل کېږي .

خادم پښتو ژبې او ادب ته کابو (۵۰) په زړه پورې منظوم او منثور اثار لیکلي دي، چې ډېری برخه یې چاپ او لږ برخه یې لا ناچاپه پاتې ده، هیله مو دا ده چې هغه هم په لنډو وختو کې د چاپ په گاڼه سمبال شي .

استاد قیام الدین خادم په نثر کې د ځانگړي سبک خاوند تېر شوی؛ چې په دې برخه کې د استادۍ تر درجې رسېدلی دی.

د یوه نثر بنکلا د هغه په هنریت پورې اړه لري، هر څومره چې یو نثر هنري وي په هماغه کچه یې بنکلا هم زیاته وي؛ خو ځینې نثرونه په عین ساده گۍ کې هم یو هنري نثر گڼل کېدای شي، هغه داسې چې لیکوال په کې بنکلي الفاظ په پوره استادۍ اوډلي وي، لکه د رحمان بابا شاعري، چې شعر یې ډېر ساده خو په عین ساده گۍ کې هنري هم دی، استاد خادم هم په خپلو نثرونو کې دغه هنریت ته پام کړی.

قیام الدین خادم د سیاسي او اقتصادي نثرونو ترڅنګ خورا زیات هنري نثرونه هم لیکلي دي، د هغه هنري نثرونه ډېر بنکلي، لطیف او په گټورو کلیمو او مفاهیمو سمبال دي؛ کومې لفظي او بنکلي معناوې چې ده په خپلو نثرونو کې ځای کړي دي، هغه شعرونو ته ورته دي. دده لومړۍ مقاله چې له اردو ژبې څخه ژباړه وه په (اتحاد مشرقي) کې چاپ شوې ده.

په پیل کې غواړم د ارواښاد خادم د نثر یوه ټوټه د خپلې خپرنې لپاره را واخلم، چې دا ټوټه د ده د لیکوالۍ له لومړنیو لیکنو څخه ده او د کندهار د پښتو مجلې د دویم کال په نهمه گڼه کې خپره شوې ده.

((اورېدلي مې دي چې یو پادشاه د خپل زوی د تعلیم لپاره یو متدین او تجربه کاره عالم پیدا کړو او دده د آرام او راحت ټول اسباب یې راغونډ کړل او په مال او دولت یې ښه خوشاله کړ، نو د خپلو سترگو تور گران ځوی یې د هغه د څېړنې لاندې کېښود او ورته یې وویل: جناب دا زما ځوی دی، اوس یې ستا په شاگردۍ کې درکوم چې دې د سلطنت د ارزو نیالگي ته د علم او ادب په باغ کې داسې پرورش ورکړې چې وروسته د عالم د راحت او اسودگۍ لپاره د مېوې ډکه سایه داره ونه شي)).

دا بېلگه په نثر کې د دې لیکوال د استادۍ ښکارندويي کوي، نو ځکه روحي صاحب د خادم د نثر په هکله لیکي: ((د ده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي)). خادم صاحب د خپلې لیکوالۍ په لومړیو پوړیو کې د پښتو لرغوني او خپل وخت نثر ژوره او انتقادي مطالعه وکړه، پر (۱۳۱۹ ل) کال یې د پښتو د نثر پر تطوراتو او بدلونونو څېړنه وکړه او تر دې وخته یې د پښتو نثارانو تذکره او پېژندگلوي وکښله، چې د (۱۳۱۹ ل) کال په کابل کلنۍ مجله کې یې خپره کړه، تر دې وروسته د پښتو نور زاړه متنونه لکه (خیرالبیان او پټه خزانه) هم رابرسېره شول، چې ده ولوستل او په خپلو لیکنو کې یې یاد او زیات کړل؛ دې لیکنو په خپل وار سره دده پر لیکوالۍ اثر وکړ او څرنگه چې ټول یې په غور لوستي او د کره کتنې په مرسته یې سنجولي وو، نو په پایله کې ده د یوه روان، خواږه او سلیس نثر د لیکلو لپاره خپله لار وټاکله او د بېلابېلو موخو لپاره یې درې ډوله نثرونه ولیکل:

۱- عادي نثرونه

۲- عالي یا هنري نثرونه

۳- لارښودي، ارشادي یا استاذيانه نثرونه

۱- عادي نثرونه: خادم صاحب تر ډېر زیار او ریاضت وروسته

په نثر لیکلو کې د یوه ځانگړي سبک څښتن شو.

د لیکوالۍ په هره برخه کې لکه: کلتوري، علمي، ټولنیز او ان اقتصادي برخو کې یې سلیسې لیکنې وکړې او په دغو ټولو برخو کې یې فصیح، بلیغ او روانه ژبه کارولې ده؛ لوی مطالب یې په لنډو جملو کې

ځای کړي، له بې ځایه اوږدوالي، گونگتیا او اطناب څخه یې ځان ژغورلی، چې همدا دده د نثر یوه مهمه ځانگړنه گڼل کېږي.

۲- عالي یا هنري نثرونه: په لره او بره پښتونخوا کې د ادبي ټوټو یا منثورو اشعارو له دودېدو سره استاد هم په دې لاره کې په بريالیتوب گامونه پورته کړل او گڼې ادبي ټوټې یې ولیکلې؛ چې د دې ډول ټوټو لومړۍ ټولگه یې پر (۱۳۲۰ل) کال د (نوي ژوندون) په نامه خپره شوه، بیا یې د (خیالې دنیا) په نامه بل اثر پر (۱۳۳۹ل) کال خپور کړ، نورې پارچې یې خورې وړې په اخبارونو کې خپرې شوې دي، یو شمېر هغه ټوټې چې په (نوې رڼا) کې هم راغلي په یوه نثر کې وایي: ((کېدای شي چې نور خیزونه په زور وچلېږي مگر قلم نازک شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي)).

همدارنگه د خوشال او رحمان بابا په هکله یې داسې نظر درلود: ((خوشال په ټولو معناو سره شاعر دی خو رحمان بابا له شاعر نه پورته مقام لري)).

د استاد خادم په ادبي ژبه او ټوټو کې د فلسفې او منطق قوت، خوږوالی او د الفاظو او کلمو عذوبت داسې سره اغېز شوی، لکه د گل رنگ او بوی.

۳- لارښودی یا استاذیانه نثر: استاد خادم ته په لارښودی پښتو نثر لیکنه کې یو بل خیال پیدا شو او د بايزيد روښان په څېر یې الهامي مسجع نثر پیل کړ.

ده په خپل دغه ډول نثر کې پندونه او نصیحتونه راوړل چې نمونې یې په (افغان ولس) اخبار او دده په ځینو وروستیو کتابونو لکه: (د پښتو پټۍ) او (لرغونې پښتانه قومونه) کې راغلي دي .

دده د درېیم ډول نثر یوه نمونه دا ده:

((ایمان لوی نعمت دی، اخلاق ستر قدرت دی، پوهنه برکت دی، یووالی دی، زور او قدرت، ازادي ده ژوند، بې پروايي ده خوند.))

د استاد خادم د عادي نثر، هنري نثر او لارښودي نثر لیکلارې سره بېلې دي؛ خو سلاست، صلابت، متانت، فصاحت، بلاغت، صراحت او ژبني قوت یې سره یو دی؛ په همدې توګه د خادم بابا نثر د پښتو یو خوږ، پوخ، معیاري او داسې نثر دی چې د روانې او سلیسې پښتو لیکنې لارښوونې کوي او زموږ په پښتو لیکنه کې یو ځانګړی او د ستاینې وړ ځای لري .د خادم په اثارو کې (خیالي دنیا) او (نوی ژوندون) چې مخکې مو یې هم یادونه وکړه، د ده د نثر په دویمه ډله (هنري نثرونو) کې ګڼل کېږي، نوموړي اثار د استاد خادم د اوچت فکر، پراخ نړۍ لید، له خپل ولس، هېواد او قوم سره د لانتها مینې درلودلو ښکارندويي کوي.

ښاغلی عبدالوکیل اټک د خیالي دنیا په سريزه کې لیکي:

((خیالي دنیا په رښتیا هم چې خیالي دنیا ده، ډېرې د خوند او مینې خبرې په کې دي. لارښوونې لري، د پند او عبرت درسونه لري، د رنگ او رباب دنیا لري...)) او زیاتوي چې د دې کتاب نثرونه دومره خواږه دي چې هر یو یې لولې، نو خوند او عبرت به ترې اخلي.

خو ډاکټره ثریا خادم بیا دغه نثري ټوټې شعر بولي او وايي:

((د استاد دغه اثر هنري ارزښت لري او د خیالي دنیا په هره نثري پارچه کې د ژبې فصاحت، بلاغت، خوږوالی، ښکلا، ژوروالی او خوند له وریاه ځلېږي؛ که لوستونکي یې په دقت ولولي وبه گوري چې دا ژورې نثري ټوټې یې تر ډېرو منظومو اشعارو زیات شعريت او خوږوالی لري، نو که د خیالي دنیا دا نثري ټوټې اشعار وبولو پرځای خبره به وي)).

استاد خادم په خپل (خیالي دنیا) اثر کې د ژوند درې خواوې (علم، شعر، سیاست) داسې بیانوي:

((علم اکتشاف، شعر احساس او سیاست کول دي.

عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاستدان عملاً کار کوي.

عالم گوري، شاعر خاندې او ژاړي او سیاستدان لوبې کوي.

علم په مغزو، شعر په زړه او سیاست په گېډه او غړو پورې اړه لري.

عالم قوانین، شاعر ملل او سیاستدان ډلې جوړوي)).

هېواد پالنه او ملتپالنه دده په ټولو منشورو او منظومو لیکنو کې ښکاره رول لري، دی تل خپل خلک یووالي او اتفاق ته رابولي او د یوه ملت ښېرازي، خپلواکي، کامیابي د هغه ملت په یووالي کې بولي.

دی وایی: ((ټولې قومي او ملي کامیابی د اتفاق مرهونې دي مگر اتفاق د پسرلي باران نه دی چې په خپله ورېږي، بلکې د هر ملت د اتفاق تهدابونه خواخوږي حکیمان او فلاسفه ږدي)).

تورې او قلم ته زیات ارزښت ورکوي او د یوه ملت د بقا لپاره د دې دواړو څیزونو شتون حتمي گڼي او وایی: ((توره په خپل ځای

د بکتاتوره ده او قلم په خپل ځای، وړاندېوالی هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي!!

د ده له نظره ملیت د ملت د جوهر په معنا دی او ملت له ملیت سره داسې تړون لري لکه انسان او انسانیت او شخص او شخصیت ... او داسې نور

دی د ژوند سعادت او خوشبختي، د مادیاتو په زیاتوالي نه، بلکې په خپلواکۍ پورې تړلې بولي او وايي: ((د ژوند سعادت او خوښي د مادیاتو په زیاتوالي او ډېروالي پورې دومره اړه نه لري، لکه د ضمیر په ازادۍ او د روح په خوشالۍ پورې)).

۲۳- سرمحقق عبدالواجد واجد: سر محقق عبدالواحد

واجد د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی دی. د ژبو او ادبیاتو په برخه کې یې یو شمېر لیکنې او څېړنې کړې دي. د استاد خادم په باب چې مېرمن هوسا یوسفزۍ د ماسټرۍ کوم ځانگړی اثر لیکلی دی. په هغه کې د استاد خادم په باب د سرمحقق واجد یو لنډ نظر هم راغلی دی. هغه د خادم صیب په باب وايي: ((استاد خادم د ملي مفکورې خاوند و. ملي مشران او ملي شخصیتونه یې ښه گڼل او ورباندې ډېر گران وو، خو د ادبي انتقاد ژبه یې ډېره تېره وه او کله کله یې پر خپلو دوستانو هم چلولې ده.

په همدې ترتیب د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و.))

۲۴- استاد محمد اصف صمیم: استاد محمد اصف صمیم د

هېواد یو نومیالی، لیکوال، خپرونکی
او ژبپوه دی، تر اوسه یې په لسگونو
عنوانه بېلابېل اثار لیکلي او یو زیات
شمېر یې چاپ کړي دي. دی د استاد
خادم سیمه وال او د فکر لېوال یې
هم دی. ما ورڅخه داستاد خادم په
باب خپل نظر غوښتی و، ده راته خپل
نظر په لنډو ټکو کې داسې څرگند کړ:

د کامې د یونان یو اپلاتون

څه پوښتنه د خادم کوي چې څه دی!
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی
د پښتو په کبیره گناه کې گیر شو
څوک خبر نه شو چې څنگه دی او څه دی!

دا سرلیک د ځان او خپل علمي مقام په باب د هېواد د یوه وتلي
عالم، ادیب، شاعر، فلسفي، ستر ملتپال (نېشنلسټ) او د پښتو ادب د
اسمان د ځلاند ستوري استاد مولینا قیام الدین خادم دعوا ده، چې کامه
یې ځان ته د خپل انتساب له امله یونان بللې او ځان یې له اپلاتون سره د
خپل فکري او فلسفي تړاو له امله اپلاتون گڼلی دی.

د استاد خادم دې علمي تعلي ته له ناکامه دعوا وویل شوه، ځکه بل
تعبیر راسره نه و، گنې د استاد فکري نبوغ او د خپلې ټولنې د ملي،

سیاسي او کولتوري ښکلا او ځلا لپاره عبقریت ښه بېلگه ده او د نورو ثبوتونو او د لایلو اړتیا ورته نه شته.

استاد خادم د خپل ولس او ټولنې د ځوانانو په فکري روزنه کې د یوه ناستومان مبلغ او مبارز په توګه خپله استادانه ژمنه ښه په نره ترسره کړه. هغه په پومي ځل په خپله افغاني ټولنه کې چې دوه نیمې پېړۍ په کې پر افغاني نیشنلزم د سیاسي چارواکیو د ټولنیزو بې عدالتیو دورې پرتې وې. د یوې رغنده او منصفانه ملتپالنې نظام متعارف کړ. پښتو او پښتونواله د استاد افغاني پېژند و، په خپلو څېړنو یې د پښتنو ساکیواله جوته کړه. بایزید روښان یې د ملي مشرتابه ایډیال او ارمانیال و.

استاد خادم د خپل فکر د مصداق او انځورنې لپاره خپل سباني کهول ته د خپل اغېزمن قلم په ژبه دومره څه پرېښودل چې که ځوان کهول یې د زړه په سترګو ولولي، هېڅکله به هم د بېنومۍ او نومورکۍ په دورو کې ډوب نه شي.

ددې تنګ کاغذ په تنګه سینه کې د استاد خادم غونډې د سمندر فکر خاوند افکار او د ارمان و سعتونه ځایول به ډېره لویه دعوا وي او زه ځان هېڅکله ددې دعوي جوګه نه ګڼم.

زموږ ګران منلی استاد پوهاند محمد اسمعیل یون په بختوره ورځ پیدا دی چې د خپلې دوکتورا د پایلیک لپاره یې د یوې داسې علمي او ملي ستې د ځلوني ژمنه وکړه. مبارک دې وي

محمد آصف صمیم

۱۰/۱۱/۱۳۹۶

۲۵- حفيظ الله غښتلی: ښاغلی حفيظ الله غښتلی د پښتو

ژبې او ادبیاتو یو ښه ځوان
خپرونکی او شنونکی دی، ده د نورو
لیکوالو گڼ شمېر اثار کره کړي او
چاپ ته یې تیار کړي دي، خپله هم
د ښه قلم خاوند دی، د خادم په باب
د ده یوه لنډه لیکنه په (هیله) مجله
کې چاپ شوې ده. حفيظ الله
غښتلي په خپله لیکنه کې استاد

خادم (د پرون، نن او سبا خادم) گڼلی دی، د هغه پر ژوند یې هم لنډه
رڼا اچولې ده. چې دلته یې د لیکنې متن وړاندې کوو:

((ارواښاد استاد قیام الدین خادم د هېواد او ولس هغه خادم و چې
خپل ولس او هېواد ته یې له (روهي گلونو) څخه د (مرغلرو امېل) وپېښه
او ور ترغاړې یې کړ، د هېوادوالو لپاره یې (مکارم الاخلاق) سره (نوی
ژوندون) غوښت او په مینه یې د خپل ولس خدمت کاوه. داسې خدمت
چې د تېر، اوس او راتلونکي خادم پاتې شو او په خپله یې وویل:

خدمت د خپل ژبې قام وطن زما مسلک دی

په دې مینه به پاييم، که وم وم، که نه وم نه وم

ارواښاد استاد قیام الدین خادم پر (۱۲۸۶ل) کال د ننگرهار ولایت
د کامې په یوه پوهه پالونکې کورنۍ کې دنیا ته سترگې پرانیستې، پلار یې
ملا حسام الدین او نیکه یې ملا علي گل اخوندزاده، د خپل وخت نامتو
پوهان وو، چې په سیمه کې یې د پوهې رڼا خوره کړې وه.

ارواښاد خادم لومړنۍ او منځنۍ زده کړې په کور و کلي کې ترسره کړې او بیا وروسته پېښور، ډیلي او لودیاني ته لاړ او هلته یې هم څه مهال په زده کړو تېر کړ او د وخت دودو علومو زده کړه یې ترسره کړه.

خادم د فلسفې اند او علمي شخصیت خاوند و، د خپل اند او شخصیت په رڼا کې یې هېواد، ولس مخ روڼی او سور مخی غوښت او په رښتینې بڼه یې د خپل ولس خدمت کاوه او دا خدمت یې لومړی په خپل کلي کې د ښوونکي په توګه پیل کړ.

ارواښاد استاد قیام الدین خادم د افغانستان د معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستوریو څخه و چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولي دي او په یوه داسې وینې زلمي احساس یې د پښتو ادب چوپړ کړی چې د نن زلمیان به یې درناوی کوي.

ارواښاد خادم د وینې زلمیانو یو پیاوړی غړی و، چې له خپلو نورو ملګریو سره یې اوږه پر اوږه د ولس د بیدارولو او وینولو ګړندی هڅې پر مخ بیولې.

ارواښاد استاد خادم، پر (۱۳۵۸ ل) کال له دې فاني دنیا څخه سترګې پټې کړې. ((۴۷:۲)

۲۶- سرمحقق سید محی الدین هاشمي: ښاغلی سرمحقق سید محی الدین هاشمي د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی او د هېواد یو وتلی نومیالی لیکوال او څېړونکی دی. هاشمي تر اوسه پورې په لسګونو عنوانه بېلابېل علمي اثار چاپ او خپاره کړي دي. د استاد خادم له ژوند او اثارو سره له نږدې اشنایي لري. کله چې د استاد خادم د نثرونو ټولګه (رڼه چین) د علومو اکاډمۍ له خوا چاپېدله، نو سرمحقق هاشمي پر دې ټولګې د نظر د څرګندولو ترڅنګ د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب

هم خپل نظر څرگند کړی دی. ده دا لیکنه د (۱۳۹۶ل) کال د وږي پر لومړۍ نېټه لیکلې ده چې دا دی دلته یې همدا برخه دلته وړاندې کوو.

((استاد قیام الدین خادم زموږ د

هېواد د معاصرې دورې نومیالی علمي، فرهنگي او سیاسي مفکر شخصیت دی، چې څه د پاسه پنځه لسيزې یې د

پوهې، فرهنگ او ټولنیزو خدمتونو په ډگر کې د ستاینې وړ خدمتونه، علمي او عملي هلې ځلې کړي دي.

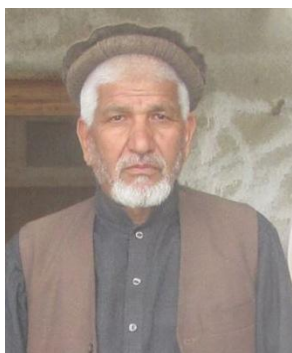
پیاوړی عالم او معلم و، په مدرسه، ښوونځي او د کابل پوهنتون د ادبیاتو په پوهنځي کې یې د مدرس، ښوونکي او استاد په توګه دنده ترسره کړې وه، تکړه ژورنالېست و، د زېري، اتحاد مشرقي، کابل مجلې، طلوع افغان، هېواد، اصلاح او افغان ولس خپرونو د مسوول مدیر او چلوونکي چارې یې سمبال کړې وې. ښه شاعر، لیکوال او خپرونکی و، په لسګونو د نظم او نثر ځانګړي چاپ او ناچاپ اثار او په چاپي خپرونو کې په سلګونو خپرې شوې علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنیزې او تحلیلي لیکنې یې ددې لامل شوې چې زموږ د معاصر ادب په پنځو ځلنده ادبي ستورو کې شمېر او د پښتو ادب په اسمان کې وځلېږي.

په عامه توګه د استاد خادم د نثري لیکنو زیاته برخه دیني، علمي، ادبي، تاریخي او ژبنۍ څېړنې او د عامو ټولنیزو، ملي، سیاسي مسایلو په اړه ژور تحلیلونه او کره کتنې دي، چې هره یوه یې پر خپل ځای زموږ د

علمي-فرهنگي شتمنۍ او زېرمې په بډاينه کې ځانگړې اهميت او ارزښت لري، خو تر څنګ يې د منشور تخليقي ادب ډېره ستره پانگه هم پنځولې ده، چې په هغو کې د هنري نثر ډېرې مهمې ځانگړنې، لوړ تخيل، د خبرې زړه راښکون، ساده گي او رواني، د لفظ او معنا برابري او نورې ښې جوتې دي.

د منځپانگې له مخې که څه هم ددې هنري او ادبي ليکنو ځينې برخې ظاهراً په خپله لمنه کې د مينې د راز او ناز خبرې، د گل او بلبل، شمېې او پتنگ د زړه خوالې، د طبيعت د ښکلو نندارو او کيفيتونو منظرونه او داسې نور په عاطفي بڼه په الفاظو کې رانغاړي، خو تر څنګ يې د ټولنيز ژوند ډېر واقعيتونه، علمي، فلسفي، ملي، سياسي او نور عام ټولنيز مسايل په ډېره خوږه، ساده، روانه، خو رنگينه ادبي، هنري ژبه په داسې په زړه پورې بڼه بيانوي چې هره برخه يې د ليکوال د علمي او ادبي پياوړتيا، بشريالني او هېوادپالنې د وينې جذبې د لوړتيا استازيتوب کوي.)) (۲۳: يادښت)

۲۷- څېړنوال ذکر يا ملاتړ: څېړنوال ذکر يا ملاتړ، د هېواد

يو نامتو ليکوال او څېړونکی دی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی، ده گڼ شمېر اثار ليکلي، چاپ کړي او ايډېټ کړي دي. ملاتړ استاد خادم له نږدې ليدلی و، د هغه په باب خپل نظر داسې څرگندوي:

((ارواښاد قيام الدين خادم نامتو

پښتون مفکر، ملا، ليکوال او شاعر دی. هغه تر مرحوم علامه حبيبي

وروسته د پښتون ژبې او ادب په اسمان کې راوخوت، د خدای بخښلي خیالات ډېر اوچت وو، ځان یې تر بل چا ټیټ نه باله، زما ورسره په لومړي ځل پر (۱۳۵۳ل) کال په ابن سینا کتاب پلورنځي کې، چې پل باغ عمومي ته مخامخ د مندوي کوڅې په خوله کې یې موقعیت درلود، ملاقات وشو.

همغه وخت د سرحدونو چارو وزارت هم په همدې کوڅه کې و، په دې کتاب پلورنځي کې پښتو کتابونه خرڅېدل.

خادم صاحب به وخت ناوخت دغه کتابپلورنځي ته تگ راتگ کاوه، یوه ورځ زه په دې کتاب پلورنځي کې وم، استاد خادم له یو بل کس سره چې د ده په عمر و داسې کیسه کوله، چې زه یو ورځ سردار محمد داود خان وروغوښتم، ډېر ښه روغېر یې راسره وکړ او داسې یې راته وویل: خادم صیب څه کول په کار دي؟ تاسو له ما نه کومه غوښتنه لرئ؟ خادم صیب وایي چې ما ورته په ځواب کې وویل، هو! غوښتنه مې دا ده، چې که لوگر، میدان او پروان ولایتونه له کابل ولایت سره یو ځای شي، ښه به وي. زه ډېر وروسته په دې پوه شوم چې د خادم صیب په دې خبره کې لوی حکمت و.

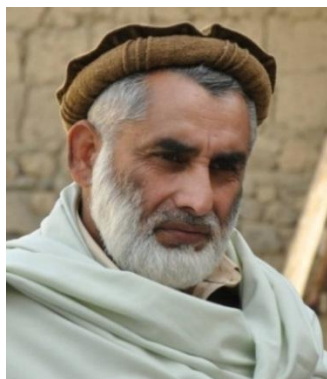
ذکریا ملاتړ په خپله لیکنه کې یادونه کوي چې: ((کله چې سردار محمد داود خان پر (۱۳۳۲ل) کال د صدارت واگې په لاس کې واخیستې، نو دا وخت ځینو اشخاصو سره چې یو نیم په کې دولتي چارواکي هم و، یو نظر و، غوښتل یې چې د افغانستان تاریخي نوم پر (اریانا) بدل کړي، دې چارواکو د دې کار د عملي کولو لپاره د غلام حسن خان ساپي په خوله د وخت مشهور او پوه کسان، لکه (سراج الدین سعید، سید شمس الدین مجروح، محمد امین خوریانی، استاد قیام الدین

خادم، جاللي، عبدالروف بېنوا، مولانا ارشاد، محمد موسی شفیق، ارسلان سلیمي، پکتیانی، عبدالقدوس پرهیز، محمد ظاهر ساپی، صدیق دالله ربنتین) او ځینې نور، چې شمېر یې (۶۰) تنو ته رسېده د یوې مېلمستیا په پلمه کور ته راوبلل، خو د غلام حسن خان ساپی په گډون یو هم د مېلمستیا په علت پوه نه وو. په دې وخت کې یو چارواکي مېلمنو ته وویل څه کېږي، چې د افغانستان نوم بدل کړو او پر ځای یې د اریانا خوږه کلمه غوره کړو، ټول رابلل شوي کسان چې له اصلي موضوع څخه خبر نه وو، چوپه خوله ناست وو، یوازې خادم او ربنتین اوچت شول او ویې ویل دا به سمه وي، خو که دا د غرو پښتانه چې د افغانستان نوم ورته ډېر خوږ او د اسلام مترادف ایسي، خدای خبر که هغوی په دې نزاکت پوه شي. ډېره وېره ده چې له دې کار به څومره غم او فساد جوړ شي. داود خان چې دې حساسیت ته متوجه شو، چې خبره رسوایي او بحث ته وځي، ژر یې د دې خبرې د مطرح کوونکي پر خوله لاس کېښود او ویې ویل چې دا د لوی احمد شاه بابا ستر میراث دی، پر دې بحث نه کوو.

لنډه دا چې پر پښتنو او پښتو ژبه باندې د استاد خادم مرحوم ډېر احسان دی، پښتانه یې باید قدر وکړي.

خادم صیب او د هغه ملگرو پښتو ویله، پښتو یې لیکله او پښتو یې کوله. الله پاک دې هغوی ټول وبخښي.))

۲۸- څېړنوال وجیه الله شپون: څېړنوال وجیه الله شپون د علومو اکاډمۍ غړی او دا مهال د پښتو څېړنپو د نړیوال مرکز رییس دی، په دې وروستیو کې یې د استاد خادم یو شمېر اثار ایډټ کړي او د هغوی د کورنۍ په مرسته یې چاپ کړي دي. دی په یو یادښت کې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو په باب وایي:

((مرحوم استاد خادم د هېواد
نوميالی ليکوال، شاعر، مؤرخ، ژورناليست
او عالم شخصيت دی چې نوم به يې تل
د علم او فرهنگ په تاريخ کې ژوندی
وي. دا طبيعي خبره ده چې شاعر او
ليکوال په خپله ټولنه کې سر راپورته
کوي، په ټولنه کې اوسېږي او ليکنې يې
د ټولنې لپاره وي. په هره برخه کې د

فکر او قلم هره زېږنده يې په يو ډول نه يو ډول له ټولنې او اجتماع سره
تړاو او سر و کار لري. پر دې بنسټ مرحوم استاد خادم هم خپلې ټولنې
ته ډېر علمي او فرهنگي آثار پريښي چې تر اوسه ورڅخه د علم، پوهې او
فرهنگ مېنه وال د خپل فکر، ذهن او قلم په پياوړتيا کې گټه اخلي. پر
ليکنې او قلم سربېره نور ټولنيز کارونه يې هم د خپل ژوند په موده کې
سره رسولي چې په مستقيم يا نا مستقيم ډول يې خیر او ښېگڼه ټولنې ته
رسېدلې او د ټولنې په تنوير، سپېڅلتيا او پياوړتيا کې يې نقش درلودلی
دی. مثلاً هغه د ويښو زلميانو د غورځنگ مؤسس غړی و، دې غورځنگ
ته يې ډېر زلميان جذب او دعوت کړي او په دغه غورځنگ کې يې تنظيم
کړي وو چې د وخت د موجود جبر، اختناق او مطلق العنانيت په مقابل
کې مبارزه وکړي او ټولنه له ستونزو خلاصه کړي. خلک خپلې غوښتنې،
پوښتنې، ستونزې او نظريات په واز کومي پرته له ډاره له حکومت او
مسولينو سره شريکي کړي.

همدارنگه مرحوم استاد خادم د خپلې ټولنې په داسې شرايطو کې
چې ښځينه قشر ته د زده کړې زمينه نه وه برابره او پر خپلې خور او لور
باندي درس او ښوونځی لوستل خلکو ته عار او ننگ ښکارېده، په خپلو

اولادونو باندې زده کړې وکړلې او ټولنې ته یې د خدمت جوگه کړل. حتمي ده چې د دوی دغه کار به په ټولنه کې ډېرو خلکو ته د الهام سبب شوی وي. په خپله هم ډېر کلونه ښوونکي و او د ډېرو خلکو اولادونه یې روزلي دي چې دا هم د مرحوم د ټولنیزو خدمتونو یوه بله بېلگه کېدی شي.

مرحوم استاد خادم پر (۱۳۴۴ل) کال په مشرانو جرگه کې د انتصابي سناتور په توگه دنده تر سره کړې چې له دې لارې یې له خپل ولس سره د هغوی د استازي په توگه نږدې اړیکې درلودلې او د هغوی ستونزې یې د حکومت غورځونو ته رسولې، د هغوی له حقوقو څخه یې دفاع کړې او د هغوی خادم پاتې شوی دی. دا ټول هغه څه دي چې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو بېلابېلې بېلگې وړاندې کوي او د هغه پر ټولنیز شخصیت باندې د تائید مهر لگوي.))

پر یادو لیکوالو او څېړونکو سربېره ځینو نورو لیکوالو هم د استاد خادم د فکر او نړۍ لید په باب خپل خپل نظرونه څرگند کړي وو، خو د دې برخې د زیات اوږدوالي له امله مو د هغوی له راوړلو ډډه وکړه.

ب- بهرني لیکوال:

د استاد خادم د ژوند، کار او افکارو په باب د کورنیو ادیبپوهانو او لیکوالو تر څنګ یو شمېر بهرنیو لیکوالو او ادیبپوهانو هم خپل نظرونه څرګند کړي دي او په دې برخه کې یې ځینې لیکنې کړې دي. د دې خبرې یادول ضروري دي چې کومه زمانه کې خادم ژوند کاوه، هغه وخت نړۍ تر ډېره حده دوه قطبي وه، پر ختیځ او لویدیځ بلاک وېشل شو وه، د افغانستان نړیوال اړیکي هم ډېر نه و، نړۍ لکه د اوس په شان ازاده نه وه او نه هم تخنیکي، سیاسي او ټولنیز اړیکي دومره پراخ وو، لکه اوس چې دي. ادبي اثار هم دومره نه چاپېدل چې د نړۍ بېلابېلو برخو ته په ښه ډول ورسېږي، له شوروي پوهانو پرته د نورې نۍ ډېر کم ختیځپوهان افغانستان ته راتلل، خو دا مهال شوروي پوهانو د افغاني ادب مطالعې او شننې ته دوام ورکاوه. دوی د افغانستان د ادبیاتو په باب بېلابېل اثار ولیکل. (د افغانستان ملي ژبه او ادب) په نامه یو کتاب هم د شوروي پوهانو له خوا ولیکل شو. شوروي ادیبپوهانو او ځینو نورو بهرنیو لیکوالو دنورو افغان لیکوالو په ګډون د استاد خادم په باب هم خپل نظر څرګند کړی دی، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- ګراسیموا: مېرمن ګراسیموا د پخواني شوروي اتحاد پیاوړې

لیکواله ده، چې د مسکو د ختیځ پېژندنې په انستیتیوت کې یې کار کاوه او د افغاني ادب په باب یې یو زیات شمېر مقالې لیکلي دي. مېرمن ګراسیموا د استاد خادم د ادبي شخصیت او مقام باب وایي: ((په اوسني پښتو ادب کې قیام الدین خادم هم څرګند مقام

لري، دی هم لکه بېنوا او الفت یوازې شاعر نه دی، بلکې لیکوال، ادب پېژندونکی او بشر پېژندونکی هم دی، ده د خپل سفر مشاهدات (خو ورځې په شمال کې) پر (۱۹۴۱م) کال په اصلاح کې په مسلسل ډول خپاره کړل، په دغو مشاهداتو کې په رښتیني ډول سره افغاني ژوند تمثیل شوی دی. پر هماغه کال دده یوه مجموعه (نوی ژوندون) چاپ شوه، په دې مجموعه کې مضامین او منثور اشعار ځای شوي دي، دده د اثارو وروستی مجموعه (خیالي دنیا) پر (۱۹۶۰م) کال چاپ شوې ده. د خادم په اثارو کې وطن دوستۍ او پر فرهنګي موضوعاتو سربېره اجتماعي موضوعات هم لیدل کېږي.))

۲- گ.ف. گيرس: د پخواني شوروي اتحاد د ختيځ

پېژندنې د انستیتیوت یو پېژندل شوی غړی دی، چې د پښتو ژبې او پښتو لیکوالو په باب زیاته مطالعه لري. ده ((د پښتو هنري نثر)) په نامه یو ځانګړی کتاب لیکلی دی. دا اثر چې د سرمحقق معتمد شینواري له خوا پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې اثر کې لیکوال د استاد خادم په باب ډېر څه لیکلي دي.

په دې اثر کې راغلي دي: ((پر (۱۹۴۱م) کال د دوه مجموعو (نوی ژوندون د قیام الدین خادم تصنیف او بله ډیوه د گل پاچا الفت تصنیف) چاپېدل د هغه وخت په ادبي ژوند کې یوه مهمه پېښه وګڼل شوه.

قیام الدین خادم د نویو معاصرو پښتنو لیکوالو څخه دی، دی پر (۱۹۱۲م) کال د ننگرهار د کامې په سیمه کې زېږېدلی دی او په قوم زاخېل دی، ده ډېر کلونه په هند کې تېر کړي دي او هلته یې خپل مذهبي تحصیلات او علوم تکمیل کړل. کوم وخت چې ده خپل هېواد ته مراجعه وکړه، نو د معلم په حیث په کامه او جلال اباد کې مقرر شو، په

عين حال کې ده د ننگرهار په ورځپاڼه کې هم کار کاوه او هلته يې شرکت درلود.

پر (۱۹۳۴م) کال خادم د کندهار په ادبي ټولنه کې داخل شو، په دې ځای کې دده فعاليت په ادبي کارونو کې بنسټه شو او وسعت او انکشاف يې پيدا کړ، ده يو گرامري کتاب (د پښتو معلم) تصنيف کړ او پر (۱۹۳۵م) کال يې د سپينسر سر کتاب (د اطفالو اخلاقي تربيه) ترجمه کړ، په هماغو کلونو کې د خادم ډېر اشعار د کندهار په اخبار (طلوع افغان) کې چاپېدل او دا سلسله ورکې جاري وه.

خادم يو له هغو مبتکرينو څخه دی چې غوښتل يې پښتو تصفيه کړي او پردي لغات ورڅخه وباسي.

پر (۱۹۳۷م) کال چې د پښتو اکاډمۍ تشکيل شوه، نو خادم کابل ته راوغوښتل شو او په اکاډمۍ کې د يوې څانگې د مدير په حيث مقرر شو او هم يې د (زېري) چارې په غاړه واخيستې.

د څلورو کلونو په موده کې چې خادم په مرکز کې تېر کړل دغه لاندې کارونه ورڅخه صادر شول:

د معاصرو پښتنو ليکوالو سوانح يې وليکلې او چاپ يې کړې، يو ډرام يې (يو مسلمان او ټوله اروپا) په پښتو ترجمه کړ، يو کتاب يې (په پښتو نثر کې تاريخي تطورات او د نثر ليکونکي په باره کې معلومات) د چاپ لپاره تيار کړ. د (پښتانه شعرا) نومي کتاب په جوړولو او ترتيبولو کې يې برخه واخيسته، د امين الله زمريالي په گډون د حکومتي مامورينو د تدريس لپاره يې دوه ټوکه پښتو کلی وليکلې، ملي قصو او مضامينو ته يې ادبي رنگ ورکړ د اشعارو يوه مجموعه يې (د مرغلو امېل) د چاپ لپاره تياره کړه او هم يې د (نوی ژوندون) کتاب چاپ کړ، په دې کتاب کې

سربېره پر دې قصو او مضامینو لوستونکي له وړو وړو اشعارو سره هم مخامخ کېږي. په دې کتاب کې د خادم ډېر اثار او مضامین ځای شوي دي، هغه مضامین چې پخوا په طلوع افغان، زېږي، په کابل مجلې او نورو نشراتي څانگو کې چاپ شوي او نشر شوي وو.

د خادم په دې مجموعه (نوی ژوندون) کې چې کوم نثري اثار ځای شوي دي، هغه په درې گروپو وېشل کېږي:

الف- مذاقي، عبرتي او اجتماعي قصې چې دا د شرقي ادبیاتو یو مشهور سبک دی.

ب- د مولف خپل اصلي او ابتکاري نثري اثار.

ج- اجتماعي مضامین.

له دغو قصو څخه په زړه پورې قصې (پردی خط لوستل او د تېرې خال) دی ((د ثروت چل)) قصه د ټوکو او ټکالو په روح لیکل شوې ده، ددې قصې مضمون داسې دی:

یو وخت یو سړي په اخبارونو کې اعلان وکړ چې زما د دولت د گټنې چل زده دی، زه دا چل وړیا د هېواد او وطن د استفادې لپاره نښم، هر څوک چې غواړي دې موقع څخه گټه واخلي، په کار دی چې د خپلې سمې پټې سره د ځواب لپاره دوه (آنی) او یا د دوه انو د ډاگ ټکسو نه راولېږي، نو ده ته به داسې چل ور وښودل شي چې په کاله کې ناست وي او معقوله گټه وکړای شي.

په داسې وخت کې چې ډېر عالم د بې کارۍ او بې روزگاری نه سر ټکولو، دا اعلان زرگونو کسانو په ډېر شوق سره ولوست او د هر یوه په زړه کې دا راغله چې څه بابا دوه (انې) څه شی دي گوندې خدای مهربان

شي او په دوه انو راته پوره دولت لاس ته راشي، نو د هرې خوا څخه د سړي په نامه کاغذونه راروسېدل، څو ورځې وروسته سړي په اخبارونو کې دا بیان خپور کړ.

((د جنورۍ په پنځمه نېټه چې ما د دولت گټلو د چل د بنودلو په باب اخبارونو کې اعلان کړی و د هغې په اثر ماته شپاړس زره خطونه راغلل هر کله چې زه دې ټولو ته په انفرادي ډول ځواب نه شم ورکولای، نو حسب الوعده خپل ځواب د اخبارونو په خولو خپلو منتظرینو ته ورکوم، دا شپاړس زره خطونه چې ماته راغلي دي د هر یوه سره دوه دوه انې هم دي چې ټولې دوه زره کلدارې شوي، زه خو د تمام عمر لپاره د مفلسۍ له بار څخه خلاص شوم، د دولت د گټنې لپاره ددې نه بهتر چل بل چېرې دی. دغه دی تاسې ته مې وړیا وښود.))

د خادم ځینې عجب نثرونه چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي په سوچه پښتو لیکل شوي دي. ددې جملې نه یو مضمون د (توتکۍ ځاله) او بل (د کوټرو کور) دی لکه چې مخکې مو وویل خادم یو له هغو لومړنیو اشخاصو څخه دی چې د پښتو د سوچه والي د جریان طرفدار دی، نو ځکه کوښښ کوي چې خپل اثار د سوچه پښتو په سبک ولیکي او همدا سبک دده په اثارو کې لیدل کېږي.

د خادم دغه قصه (د کوټرو کور) د (۱۹۳۹م) کال د کانکور لپاره وړاندې شوې وه او لوړ مفهوم لري.

په دې مجموعې (نوی ژوندون) کې ځینې اثار د طبیعت د ستاینې لپاره وقف شوي دي او د حیواناتو د ژوند او د دوی له څرنگوالي څخه بحث په کې شوی دی او د خادم بدیعي او هنر اثار چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي، لوستونکو ته ډېر په زړه پورې شيان

وړاندې کوي او د دلچسپۍ وړ دي، دا اثار د محاورې په ژبه لیکل شوي دي، له متلونو نه ډک دي او اصطلاحات لري.

ددې مجموعې ټول مضامین د یوازې پښتو په سبک او ستایل لیکل شوي دي او په دې موضوع کې یو تر بله سره کوم فرق او توپیر نه لري.

د خادم کوم اجتماعي مضامین چې دننه چاپ شوي دي هغه ډېر په زړه پورې دي او دلچسپي لري، دا مضامین په خپله د لیکوال ایډیال او مفکوره ښيي او هم دده د اثارو متضاد خاصیت ورته څرگندېږي.

خادم د نوموړې مجموعې په یوه مضمون کې (استعداد) پر هغو خلکو چې وایي د ټولې نړۍ علوم او تخنیک د لقمان له معلوماتو څخه اخیستل شوي دي او دده په برکت خلکو کمال حاصل کړیدی، سخت انتقاد کړی دی او دا انتقاد یې په ډېره رښتیا لېکه لیکلی دی، په یو بل مضمون (تنگ نظري) کې دی د پان افغانیت پر نظریې ټینگ دی.

په هغه مضمون کې (د غمجنو سره) دی له بېوزلو او مظلومو سره خپله خواله کوي او دوی ته توصیه کوي چې عفو کوئ، صبر او تحمل کوئ، خبره تېروئ، وروسته بیا دی هغو اشخاصو ته چې سخت سړي دي، سر زښ ورکوي او رتي یې او هم هغه وگړي دده د تنقید او فشار لاندې دي چې نه غواړي له خپل خواش او ارزو څخه په لږه اندازه هم تېر شي، د خادم دا مضمون یوه دیني محتاطه نظریه ده او د پښتنو د مذهبي ټولنو افکار په کې منعکس شوي دي، دومره خبره باید وویل شي چې خادم داسې نه دی چې گوندې یوازې ددغو محتاطو او محافظه کارو ټولنو په زړه پورې او د علاقې وړ شیان ښکاره کوي، بلکې دده په اثارو کې متضاد تمایل لیدل کېږي او دده د جهان بینۍ مهم تحولات ښيي.

پر (۱۹۴۱م) کال اصلاح ورځپاڼې د خادم د سفر سلسله (خو ورځې په شمالي کې) خپروله، دغه د سفر او سیاحت د کتنو لیکل او دغه ډول مضامین له ډېرې مودې راهیسې په پښتو نثر کې نه وو، خادم یو له هغه مبتکرینو نه دی چې دا سلسله یې شروع کړه او خپلې سفرنامې لیکي.

باید ښکاره او مستقیماً ووايو چې دده مضامینو هم د موضوع له حیثه او هم د خپل بدیعي مزیت له حیثه د معاصرو لیکوالو لپاره تراوسه پورې د سر مشق او نمونې په رنگ خدمت کړی دی.

د خادم د مضامینو ژبه بېخي د ننگرهار محاورې ته نږدې ده او د دغو خلکو په محاوره لیکل شوې ده.

په هغه دوره کې چې خادم په کابل کې کار کاوه دده دلچسپي دايري وسعت او انکشاف پیدا کاوه، ده د اوسنیو عصري علومو په باره کې مقالې ترجمه کولې، د اتومي انرجۍ او فضايي وړانګو په خصوص کې یې ژباړې کولې او د ټاګور اثار یې په پښتو ژبه چاپول.

پر (۱۹۴۵م) کال خادم یوه کیسه د (تقدیر لاس) په کابل مجله کې چاپ کړه، ددې کیسې مضمون داسې دی:

((په یوه وخت کې دوه د وړکتوب دوستان سره مخامخ شول، پخوا دوی یوځای سره سبق ویلو، یوځای به یې لوبې کولې، بیا د مکتب نه فارغ شول او سره جلا شول، وروسته له ډېرو کلونو دا دی دوی بیا سره دوباره ولیدل. دغه یوه دوست بل دوست ته بلنه ورکړه چې بېگانه زما مېلمه یې، دا کوربه ډېر د ثروت څښتن و، ډېر ښه کور یې درلود، ډېر اعلیٰ باغ یې درلود، مگر دغو شیانو نه خوشالاه او غمگین معلومېدلو، بالاخره دغه کوربه خپل حال ورسره شریک کړ او د خپل ژوند سرگذشت یې ورته داسې بیان کړ:

د تحصیل نه وروسته ډېر کارونه چې لازم وو، ما وکړل، ډېرې چوکۍ مې اشغال کړې او حتی د گور تر رتبې ته دادی راورسېدم، پیسې ډېرې دي، عزت ډېر دی، لویه دارايي لرم، ډېر کورونه مې وران کړل او خپل مې اباد کړل، یوه پېغله مې ځانته انتخاب کړه، مگر د واده په اوله ورځ زما په لاس او پښو گوزن ولگېد او چې هر څومره ډاکترانو باندې وگرځېدم تراوسه پورې لا هماغسې دی او نه ښه کېږي او د زړه داغ مې ورځ په ورځ تازه کېږي)).

په دې کیسه کې خادم د مامورینو پر حرص انتقاد کوي، هغه مامورین چې د خپلې هوسایۍ لپاره یې ډېر کورونه وران کړي دي او ډېر یې غریبان کړي دي. د مولف په عقیده نوموړي مامور خپله سزا ولیدله او حتی خپله گناه یې په خپله حس کړه او خپل وجدان ته خجالت وباسي.

د خادم ډېرې مقالې د کورني ژوند لپاره وقف شوي دي، د ازدواج او د ښځو اوضاعو په باره کې ده لیکنې کړي دي، ده په یوه کیسه کې (په ماشومانو پام کوئ) هغه عوارض چې د ماشومانو د هلاکت سبب ګرځي بیان کړي دي، هغه خبرې چې دده نه بې اختیاره او د نورو موضوعاتو په ضمن کې وځي هغه ډېرې په زړه پورې وي، دی ضمناً لیکي: ((د پښتنو په یوه غریبه کورنۍ کې د یوه هلک د تلین مراسم نیول کېږي، ډېره مړۍ یې پخه کړه، سېرلکۍ یې حلال کړ او یوه ښه مېلمستیا یې ترتیب کړه، ددې مړۍ اکثره برخه یې ملا ته وروړه)) مولف دا واقعه په دې جمله ختموي:

((اخ! په پښتنو کې داسې دستورونه دي.))

پر (۱۹۴۶م) کال قیام الدین خادم د استقلال جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته له دې کبله ورکړی شوه چې ده د هند د یو معاصر لیکوال (نیاز فتح پوري) اثر (د شریف سرگذشت) له اردو نه ترجمه کړ. د خادم دغه ترجمه لومړۍ په (۴۸-۱۹۴۷) کلونو کې د کندهار په ورځپاڼه (طلوع افغان) کې چاپ شوه، وروسته بیا په اصلاح کې نشر شوه او بالاخره بیا پر (۱۹۵۳م) کال د یوه مستقل اثر په حیث مینځته راووته.

(موضوعاتو د وسعت له کبله د خادم ترجمه په پښتو کې یو لوی اثر گڼل کېږي. پښتانه دا ترجمه په خپلې ملي ژبې کې د لومړي رومان په حیث شمېري. په هغو تقریظونو کې چې پر دې ترجمه باندې لیکل شوی دی په اتفاق سره دا لیکي:

((چې د مطلب د وضاحت نه، د کلام د روانۍ نه. محاورې ته د نږدېوالي نه، د جملو د ساخت او تاثیر نه او د عنعنوي اصطلاحاتو نه دا معلومېږي چې (د شریف سرگذشت) ترجمه نه، بلکې د خادم خپل اثر دی.)) پر (۱۹۴۷م) کال خادم یوه مقاله (پښتانه او پښتونستان) نشر کړې ده، په دې مقاله کې ده په ښکاره سره ویلي دي او ټینګار یې کړی دی چې نور اریایي خلک چې اوس په ایران، هند او اروپا کې اوسېږي له پښتنو نه تللي او جدا شوي دي او اصلي ټاټوبی یې دلته و.

قیام الدین خادم یوه مسلکي مخصوصه مقاله د ښځو د احوال لپاره وقف کړه، دا مقاله پر (۱۹۴۸م) کال هغه وخت چې په کابل مجلې کې دا اقتراح (ښځه د پښتنو په نظر کې) شروع شوې وه نشر کړه، په دې مقاله کې خادم وايي چې په افغانستان کې ښځې هم په ټولنه او هم په کورنۍ کې له ټولو حقوقو نه بې برخې دی حتی خرڅولی یې شي او بې له کومې سزا چې قائل ته یې راجع شي وژلی یې شي. خادم د خپلې دې مدعا

لپاره چې ښځې د حقوقو نه محرومې دي، ښکاره حقایق او روښانه دلایل راوړي دي. خادم په هغه عادت (چې کونډه د لېوره ده) سخت انتقاد کړی دی او دا خوی او دا عادت یې ناموزون ښودلی دی.

په ډېرو مواردو کې مور او پلار له خپلې لور سره موافقه نه کوي چې په خپله خوښه مېړه وکړي، بلکې تر ټولو لومړی دوی دا فکر کوي چې په څه شان او په کومو امکاناتو به وکړی شي چې ډېر (ولور) لاس ته راوړي، خادم پښتنو ته بلنه ورکړې ده چې دا درانه او بد عادتونه له منځه یوسي او ښځې ته د یوې کورنۍ او د یوې جامعې د غړې په حیث حقوق ورکړي او دې کار ته متوجه شي.

خادم د مېرمنو د خیریه ټولنې موسسې ته ډېرې هیلې لري او هم ده په ځلمیانو پورې هیلې تړلې دي.

د خادم په عقیده دا لومړی ځل دی چې زموږ په هېواد او زموږ په ټولنو کې د ښځو پر حقوقو باندې بحث او غور کېږي، تر اوسه پورې نه اخبارونو او نه مجلو په دې باره کې خپرونې کړي دي او که چا په دې باره کې څه لیکلي وي، نو هغوی به له ډار نه د تبجن غوندې لږزېدلي وي.

خادم د بدبختیو رینې په دې کې ویني چې پښتنو د پیغمبر (ص) له اوامرو نه سرغړولی دی او د شریعت هغه احکام یې پرېښي دي چې د ښځو حقوق په کې ذکر شوي دي.

لکه چې وینو د خادم مذهبي او محیطي محدودیت دده د تنقید لهجه په دې په زړه پورې موضوع کې ډېره راتپه کړې ده او مضمون یې پوره نه دی رسولی.

خادم له ابتدا څخه د وینې ځلمیانو په ډله کې شریک و، ده په یوې مقالې کې چې د ځلمیانو لپاره یې لیکلې ده داسې ویلي دي: موږ

له متمدنې نړۍ څخه وروسته پاتې یو، هم د سواد له حیثه وروسته یو او هم د صنعت له حیثه تجارتي چارې مو نورو سره نه دي برابرې او هم مو د ژوند شرایط ټیټ دي. هغه مواد چې د خادم له خوا د افغانستان اوسنیو ځلمیانو ته وړاندې شوي دي، د توجه وړ دي، ځکه له هغو نه د خادم د نظریاتو بې ترتیبي او عدم موازنه ثابتېږي، دی نوموړي مواد داسې وړاندې کوي:

۱- باید هر یو خپل ځان په خپله ورسوي او هم دې نورو سره کومک کوي.

۲- دروغ او هغه خبرې چې حقیقت نه لري، نه دې وايي.

۳- له هغو پېښو نه چې په نړۍ کې واقع کېږي، ځان دې ورنه بې خبره نه اچوي.

۴- د شخصي غرض له خاطرې له چا سره کینه نه کوي او هم دې د جامعي مفاد د شخصي مفادو نه وړاندې ګڼي.

۵- تملق او چاپلوسي به نه کوي او نه به چاپسې د طمعې له کبله ګرځي.

۶- خلکو ته به ضرر نه رسوي.

۷- خپل مذهب، هېواد، خپل ملیت او حکومت سره به مینه او عشق لري.

۸- د حقایقو نه به نه وېرېږي.

۹- رشوت به نه اخلي او پر هېچا به ظلم او تېری نه کوي.

لکه څنګه چې وینو په پورتنۍ پروګرام کې قیام الدین خادم په څو مراحلو سره د ښځو له اوضاعو نه لرې شوی دی، په هغه مقاله کې چې دښځو په باره کې یې لېکلي ده، څومره یې د ښځو موضوع ته پاملرنه

کړې ده او څومره یې خلک دښځو حقوقو ته وربللي دي، مگر دلته بیا چې ځلمیانو ته کوم مواد وړاندې کوي هغه یوازې په نرانو پورې اړه لري او د ښځو کوم ذکر په کې نشته.

په (۱۹۵۰ع) کال د یو کال د پاره خادم له کابل نه کندهار ته ولاړ، دی هلته د هغه ځای محلي اخبار (طلوع افغان) د مدیر په حیث تللی و، په راتلونکي کال کې دی بېرته کابل ته راغی او دلته د پښتو اکاډیمۍ د معاون په حیث وټاکل شو. پر (۱۹۵۱ع) کال د ده یوه مقاله (ملي کالي) چاپ شوه، په دې مقاله کې ده د خپل هېواد د لاسي صنعت طرفداري کړې ده او خلک یې له هغو زړو مالونو نه چې د سېلاب غوندې له خارج نه راځي د خپل هېواد لاسي محصول ته ورترغیب کړي دي او هم یې په عین حال کې هغه بډایان چې د دوی فوق العاده خرڅونو او بې اندازې مصرفونو د مملکت اقتصاد متاثره کړی دی، تر تنقید لاندې نیولي دي.

پر (۱۹۵۲ع) کال خادم یو کتاب (پښتونولي) چاپ کړ، په دې کتاب کې د پښتنو عادات او نوامیس بیان شوي دي، د خادم دې کتاب نه ممکنه ده چې ښه په زړه پورې شیان چې پښتون ملت په کلچر پورې اړه لري راوايستل شي، یو کال وروسته پښتو ټولنې د خادم یو تاریخي کتاب (بایزید روښان) چاپ کړ، دا کتاب د روښانیانو د نهضت مشر بایزیدانصاري ته چې یې فعال ديني لار ښوونکی دی وقف شوی دی.

د خادم د وینا له مخې تر (۱۹۵۰ع) کال پورې د ده اثار (تالیف او ترجمې) تر پنځه ویشو پورې رسېږي. مگر له دغه وخته راهیسې د ده ادبي فعالیت لږ شو او د دې علت دا دی چې د ده نور کارونه ډېر شول، یعنې د اصلاح مدیر شو او د تالیف وخت یې له مینځه لاړ، بیا د پوهنې په وزارت کې د کورسونو مدیر شو او په عین حال کې د زېري مدیر هم و.

د قیام الدین خادم د لیکنې سبک او لار رنگا رنگ او پېچلې ده او له مختلفو موضوعاتو نه بحث کوي.

هو! د پښتنو د لویو معاصرو و لیکوالو په اثارو کې تضاد واقع کېدل کومه تصادفي خبره نه ده. ((۴۱:۳۸-۵۰))

۳- قابل صادقوف: د پورتنیو بهرنیو لیکوالو تر څنګ نورو شوروي لیکوالو هم د استاد خادم په باب نظرونه څرګند کړي دي. ښاغلی قابل صادقوف وایي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پیدا کوي او په ټولو ژبو ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ویل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نیولې ده چې ((پوشکین)) په لویه روسیه کې ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنیا کې هم لوی شهرت پیدا کړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مبسوط بحث وکړو، خو دومره به ووايو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو قوماتو داسې ټینګې منګولې لګولي دي چې څلوېښت کاله یې هېڅ مانع مخه ونه شوه نیولای. دده کار ته باید کار او ده ته باید د لوی عزم خاوند ووايو)).

۴- دوریانکوف: ددې ترڅنګ شوروي ختیځپوه دوریانکوف د استاد خادم په باب وایي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې ګڼلی شو)).

د یادو بهرنیو لیکوالو تر څنګ یو شمېر نورو پوهانو هم د خادم په باب نظرونه څرګند کړي چې موږ د بېلګې په توګه د دې څو تنو یادونه وکړه. د نورو زیاتو معلوماتو لپاره (استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د ښاغلي سرمحقق متعدد شینواري څېړنه هم لوستلای شئ!

پنځمه برخه

د خادم د خدمتونو ارزونه

د یوه لیکوال یا شاعر د خدمتونو ارزونه هغه وخت شونې شي چې د هغه د ژوند ټول بهیر له نظره تېر شي، اثار یې مطالعه شي، سیاسي، ټولنیز فردي او فرهنګي ژوند او ډله ییز فعالیتونه یې یو یو له نظره تېر شي، کوم شخص، اشخاصو یا چاپېریال سره چې ده اړیکې درلودل، له هغو څخه دده په باب وپوښتل شي او د هغوی نظرونه وشل شي. دوه اړخیز اړیکې او تاثیرات مطالعه شي او ان د تېر نسل د اثارو او افکارو اغېزې پر ده او دده پر بل نسل وڅېړل شي. تر دغه پړاو وروسته سړی کولای شي، د یوه لیکوال یا خدمتګار د خدمتونو ارزونه وکړای شي. موږ د دې اثر په تېرو څلورو برخو کې دا بهیر تقریباً بشپړ کړ، په لومړي برخه کې مو د استاد خادم ژوند ته کتنه وکړه. له زوکړې بیا تر مړینې پورې (۷۲) کلن بهیر مو له نظره تېر کړ. په دې کې مو د خادم لومړني ټاټوبي یا استوګنځي ته نغوته وکړه، د هغه د زده کړو بهیر مو وڅېړه، دولتي او رسنیزې دندې مو وڅېړلې، د استاد سیاسي فعالیتونو، وکالت، وینې زلمیانو غورځنګ او نورو ته مو نغوته وکړه او د ده ټولنیز او سیاسي ژوند مو له نظره تېر کړ، ورپسې مو د ده منظوم او منثور اثار له نظره تېر کړل، یو یو مو په لنډیز سره معرفي کړ، د هغو نوښتونو او پر هغوی د نورو د لیکوالو د اثارو تاثیراتو ته مو هم اشاره وکړه، سربېره پر دې مو هغو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو شخصیتونو ته مو هم نغوته وکړه چې د استاد خادم پر افکارو او اثارو یې خپل اغېز بندلی او دی یې دې ته اړ

کړی یا هڅولی چې د نظم او نثر په مروجو فورمونو کې د هغوی پر وړاندې خپل غبرگون څرگند کړي، دا ډول تاثیرات موږ ته د خادم د ټول علمي او ادبي شخصیت په باب یو مجموعي تصویر راپه گوته کوي. د دې ترڅنګ موږ د خادم د نړۍ لید پر بېلابېلو خواوو بحث وکړ، لکه: ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه، د فلسفي افکارو ارزونه، د سیمې او نړۍ په باب د هغه انګېرنه او همدارنګه ژبپالنه مو وڅېړل. ورپسې موږ د نږدې (۴۳) تنو بېلابېلو کورنیو او یو شمېر بهرنیو لیکوالو نظرونه هم راوړل او پر هغو مو هم لنډ بحث وکړ چې د استاد خادم پر فکر، ژوند او اثارو یې بحث کړی و. د دغو بحثونو مجموعې ته په پام سره اوس موږ ته دا خبره اسانه کېږي چې په ټولیز ډول د خادم د خدمتونو ارزونه وکړو، کېدی شي څوک ووايي چې خادم د ژوند بېلابېلو برخو کې افغاني ټولنې ته خدمتونه کړي دي، د هغو ډلبندي به څنګه کېږي؟ په دې برخه کې باید ووايو چې موږ دا ډول ډول خدمتونه راټول کړي او تر دوو غټو عنوانو لاندې مو سره ډلبندي کړي: ۱- فرهنګي برخه، ۲- ټولنیزه برخه.

دلته غواړو دا هره برخه او هنې سره نورې تړلې برخې په لږ تفصیل

سره وڅېړو:

فرهنگي برخه کې د استاد خادم خدمتونه

ټولنې او هېواد ته د استاد قیام الدین خادم د اساسي خدمتونو له جملې څخه تر ټولو اساسي خدمت همدا فرهنگي ډگر و، ده په دې برخه کې نږدې پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ متواتره مبارزه وکړه او د دې مبارزې ټوله نتیجه یې نږدې (اویا) عنوانه بېلابېل اثار شول چې اکثره یې چاپ شوي او ځینې یې لا تر دې دمه ناچاپه پاتې دي. که د استاد خادم فرهنگي کارونه له هرې بلې برخې سره پرتله کړو، نو دا برخه یې ډېره درنه ده. په حقیقت کې استاد خادم اساساً یو فرهنگي شخصیت و، د وخت اړتیاوو ټولنیزو، سیاسي او نورو خدماتي کارونو ته هم مجبور کړی او هڅولی دی. هغه کارونه یې په واقعیت کې فرعي یا څنگزني کارونه دي، اساسي او بنسټیز کار یې په همدې درېو فرهنگي برخو کې چې دی پرې ژوندی دی او تر ډېره به لا ژوندی وي. که ځینې سیاسي او ټولنیز کارونه که یې هم ترسره کړي، نو د همدې فرهنگي کار په زور او واسطه یې ترسره کړي دي. د ده فرهنگي کارونه کولای شو په دې ډول وڅېړو:

الف- لیکنیز خدمتونه ب- رسنیز خدمتونه، ج- دیني خدمتونه، دلته غواړو پر هرې برخې باندې یې لږه لږه رڼا واچوو:

الف - لیکنیز خدمتونه:

لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه، استاد خادم (۷۲) کاله په دې نړۍ کې مزل وکړ ددې مزل تر (۵۰) زیات کلونه یې پر لیکوالۍ او شاعرۍ تېر کړل، کله چې یې لیک لوست زده کړ، نو پر شاعرۍ او لیکوالۍ یې لاس پورې کړ، د خپل وخت په مطرحو جریدو؛ طلوع افغان، اتحاد مشرقي، اصلاح، زېري او نورو کې یې شعرونه چاپ شول، په (۵۰) کلونو کې یې په لسگونو بېلابېل اثار ولیکل، په تېره بیا ادبي اثار، زموږ ځینې ادیبوهان له هغې جملې څخه استاد (عبدالله بختانی خدمتگار) په دې نظر دی چې: ((استاد خادم پښتو ژبې او ادبیاتو ته ډېر کار کړی دی او د دې ژبې دادبیاتو په ذخیره کې یې قدر وړ اثرونه زیات کړي دي، قیام الدین خادم پښتو ادبي ژبې ته د یو ښه معیار ورکولو په کار کې ډېر زیار ایستلی دی، له هغو لیکوالو څخه دی چې د گوتو په شمېر دي، د پښتو د اوسني ساده، عام فهم او خوندور ستایل د هغه هلو ځلو او فعالیتونو پورې اړه او زموږ پر نسل د پښتو ادب او لیکوالۍ د استاذۍ حق لري)). استاد بختانی زیاتوي:

((استاد قیام الدین خادم پر عربي او اردو ژبو ښه پوهېده، په پښتو او دري ژبې یې نظم او نثر لیکل او ترجمه کول، هغه به په نظم او نثر کې هڅه کوله چې یو څه ووايي او خلک بیدار کړي، خپل خیر او شر ته یې متوجه کړي، علم او کمال ته یې راوبولي او د ترقۍ او پرمختګ یووالي او یو راز والي خوا ته یې وهڅوي، نور نو هغه به په غزل کې هم کوښښ کاوه چې د خپل عصر پیغام خپلو خلکو ته وړاندې کړي، د هغه د افادې لهجه به کله تونده، کله نرمه، کله به علمي او مستدلله او کله به شاعرانه او احساساتي وه، مګر تل یې نقادانه نظر درلود)). (۲: ۱۱۷۳)

د استاد بختاني د دې ليکنې محتوا او پيغام دا دی چې خادم د خپلې ليکوالۍ او بېلابېلو اثارو له لارې خپلې ژبې، قوم او ولس ته د زياتو فرهنگي خدمتونو جوگه شوی دی.

دا خو په ادبي برخه کې دده د اثارو يوه ځانگړنه وه، استاد خادم د پښتو ادبياتو دتاريخ په باب هم ليکنې کړي او اثار يې پنځولي دي. د يوې ژبې ادبيات هغه وخت ښه وده کولای شي چې ليکوال يې د خپلو تېرو ادبياتو له تاريخ سره ښه اشنا شي، ځوان ليکوال د همدغې مطالعې او تجربې پر بنسټ کولای شي، په حال او راتلونکي کې د خپلو ادبياتو دودې لپاره گټه پورته کړي، لکه څنگه چې په يوه ټولنه يا هېواد کې سياسي تاريخ د ځوان نسل لپاره ډېر ضروري دی او د ولس د حال حافظه د هغه له ماضي سره وصلوي، دغسې ادبي تاريخ هم له خپل ارزښت څخه برخمن دی. د ادب تاريخ تسلسل او ټينگښت ان تر سياسي تاريخه هم زيات استحکام لري. سياسي تاريخ کله کله لوستل کېږي او کله کله تکرارېږي، خو ادبي تاريخ له حال سره خپل تسلسل نه شلوي او هر مهال ورڅخه په تکراري ډول هم گټه پورته کېږي.

د ساري په توگه د پښتو ادب کلاسيکه دوره کې چې خوشحال بابا، رحمان بابا او حميد بابا له کومو نظمي فورمونو څخه گټه پورته کړې او شعر ته يې کومه ښکلا ورکړې، اوسني شاعران هم همدغه فورمونه کاروي او يو زيات شمېر د همدغو لويو شاعرانو له تجربو څخه په تکراري ډول هم گټه پورته کوي. استاد خادم دغه مهم ضرورت ته پام کړی، په پښتو ادب کې يې هم ادبي تذکرې ليکلي، هم يې ولسي شاعري راټوله کړې، هم يې پر پښتو لرغونې شاعرۍ څېړنه کړې او هم يې د هغو غورچاڼ راټول کړې دي. لکه پښتانه شعرا، د پير روښان په باب ځانگړی اثر، روحي گلونه او نور. په دې خاطر چې د خپلې زمانې د ليکوالو حال بلې زمانې ته انتقال

کړي، نو (ننني لیکوال) اثر یې هم لیکلی، یانې د تېرې زمانې د ادیبانو حال یې خپلې زمانې او د خپلې زمانې یې راتلونکې زمانې ته انتقال کړی دی. د دې ترڅنګ یې په دې خاطر چې زموږ فرهنګي حوزه او دایره لاپسې روښانه شي، نو استاد خادم په ټولیز ډول د ادب او په ځانګړي ډول د پښتو ادب په باب ځانګړي تحلیلي اثار هم لیکلي او متفرقه لیکنې یې هم کړې دي. د ساري په توګه د رحمان بابا او خوشال بابا په باب که هر څومره څېړنې وشي، بیا هم کمې دي، بیا به هم د دې سترو شاعرانو د فکر او کلام ډېرې خواوې ناسپړلې او نا ویلې پاتې شي، نو خادم دا اړتیا حس کړې ده او هڅه یې کړې چې (د خوشال او رحمان موازنه) کې دې اړتیا ته تر خپله وسه ځواب ووايي.

د خوشال (دستار نامه) چې د هېواد او سیمې په کچه یو ښه روزنیز، ښوونیز، ټولنیز او سیاسي اثر دی، ټولنې ته یې شننه او ارزونه خورا ضروري ده، استاد خادم دې اثر ته یوه کتنه کړې او هغه یې ارزولې ده.

(پټه خزانه) چې د پښتو ادبیاتو یوه مهمه تذکره ده، پښتو لرغوني او کلاسیک ادبیات یې خوندي کړي، پر دې مهم اثر یې هم لیکنه کړې، د هغې ځانګړنې یې تحلیل او توضیح کړي. د دې لپاره چې د (شعر ادب) په باب زموږ ځوانو لیکوالو او شاعرانو ته هدفمن مواد په لاس ورشي، نو د (شعر او ادب) په نامه یې یو ځانګړی کتابګوتی برابر کړی او په دې کې یې هغه لیکنې خوندي کړې چې د شعر له غایې سره اړیکې لري.

د هرې ژبې د تاریخي لرغونیت په باب نه یوازې د هغې ژبې له ویونکو سره لېوالتیا موجوده وي، بلکې د هغې ژبې د سیالانو او مخالفینو د پوښتنو ځوابولو لپاره هم کار په کار دي. د یوې ژبې ویونکي باید د

خپلې ژبې له تېر حال، تاریخ او د تغیراتو له بېلابېلو پړاوونو څخه خبر شي. په تېره بیا په هغه حالت کې چې ژبه نه یوازې د یوې ژبې، بلکې د یوې سیاسي وسیلې په توګه وکارول شي او سیاسي مخالفین یې هم هر ډول پوښتنې، شک او تردید یوازې او یوازې د سیاسي غرضونو او مرغونو له مخې مطرح کړي. له هغې ورځې چې پښتو ژبې، په حکومت، قانون په تېره بیا اساسي قوانینو کې د لومړۍ، ملي او رسمي ژبې په توګه خپل مقام تثبیت کړی، نو د یو شمېر ډلو او ډلګیو له خوا د پښتو او پښتنو د تاریخ په باب هم ډول ډول پوښتنې مطرح شوي. دا ډول پوښتنې او ګروېږنې کله کله د سیاسي او قومي کینې وروستي برید ته هم رسېدلي دي. په پښتو ژبه د تاریخي اثارو کمی او په دې برخه کې د زیاتو معلوماتو نشتوالی، د پښتنو کمسوادې او وروسته پاتې والي، کلیوالي ژوند او نورو نیمګړتیاوو هم د مخالفینو تېر ته لاستې برابر کړي دي. په دغسې یو حالت کې مطرح پښتانه لیکوال مجبور وو چې د خپل ادب، تاریخ او ژبې د تاریخي شالید په باب لیکنې وکړي، دا ډول لیکنې که څه هم سل په سلو کې د ژبپوهنې، تاریخپوهنې او لرغونپوهنې له عصري میتودولوژۍ، اصولو او پرنسپونو سره برابري او همغاړې نه وې، تر یوه حده یې د احساسې او عکس العملې لیکنو بڼه درلوده، خو بیا یې هم د خپل وخت اړتیاوې تر یوه حده پوره کولې. دا لیکنې په دې مانا هم نه وې چې هېڅ تاریخي حقایق یې نه دي بیان کړي، واقعیتونه یې بیان کړي، خو د احساس مالګه هم ورسره ملګرې ده. په پښتنو کې یو شمېر شاعرانو او هنري نثر پنځوونکو لیکوالو هم په جبري یا ضروري ډول تاریخي لیکنو، تاریخي متن څېړنې او تاریخي ژبپوهنې ته خپل قلم او فکر وقف کړی دی. د پښتو ماصرو ادبیاتو پنځه ځلانده ستوري ټول په دې تاریخي جبر او غبرګونونو کې راټاله شوي، خو په دوی کې بیا لوی استاد

علامه عبدالحی حبیبی خپل زیات پام تاریخ لیکنې اوتاریخ خپرنې ته ځانگړی کړی، د علمي او تاریخي برخې په انډول یې احساساتي برخه کمه ده او که کله عکس العملی ځواب ویلو ته هم اړ شوی دی، نو بیا یې هم خپل علمي استقامت ساتلی او د هر شکاک پوښتنو ته یې د تاریخي اسنادو له مخې ځواب ویلای دی. لکه د پټې خزانې په باب د ځینو شکاکانو پر وړاندې د لوی استاد حبیبی، تاریخي، علمي او مستند دلایل چې د تاریخي لاسوندونو پر بنسټ وړاندې شوي دي، خو د استاد خادم په گډون زموږ د یو شمېر لیکوالو په تاریخي ژبپوهنیزو اثارو کې د تاریخي حقایقو او واقعیتونو د بیان ترڅنګ د ملتپالنې انګېزه او احساسی مالګه هم څه نا څه څرګنده ده.

استاد خادم د وخت ناخوالو په غبرگون کې او د خپل ځوان پښت د وینتابه لپاره د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي لرغونوالي په باب لیکنې کړې دي، د ساري په توګه (د پښتو د تاریخ په باب)، (پښتو کوم ډول ژبه ده؟) (پښتون او پښتونولي) او ځینې نور اثار. استاد لرغونی متون هم خپرلي او د پښتني کلتور او فولکلور په باب یې هم لیکنې کړي، (لرغوني پښتانه قومونه) یې هم تشریح کړي، دا ډول اکثره لیکنې او اثار د ملي احساس تر چتر لاندې لیکل شوي. خو دې لیکنو پر خپل وخت د حقایقو په رڼاوي او د ځوان نسل په وینتابه کې خپل رول ولوباوه، پښتانه یې دې ته وهڅول چې په دې برخه کې نورې خپرنې او پلټنې وکړي او د خپل تاریخ تیاره گوټونه لا پسې روښانه کړي. که استاد خادم او د ده په شان نور لیکوال نه وای، نو هغه فرهنګي او تاریخي تشیال چې په دې برخه کې محسوس و، هغه به تر ډېره وخته هم پر خپل ځای پاتې وای، خو د استاد خادم او د ده په شان د وخت د نورو لیکوالو د فرهنګي کار او زیار برکت و چې هغه زماني خلا یې تر ډېره حده ډکه کړه او نوي نسل ته یې د

لا دقیقو تاریخي پلټنو بنسټونه کېښودل. په مجموعي ډول د استاد خادم د لیکوالۍ برخه د هغه د فرهنګي کارونو او خدمتونو اساسي برخه جوړوي، ده نور فرهنګي کارونه هم تر سره کړي، چې هغه هم د همدغې لیکوالۍ پر محور راڅرخي.

ب- رسنیز خدمتونه:

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه، په فرهنګي ډګر کې د خادم صیب د خدمتونو ډېره درنه برخه د هغه پر خپلې لیکوالۍ راڅرخي. په دې برخه کې هغه په زغرده خپل کارونه ترسره کړي دي، خو د خپلې لیکوالۍ تر څنګ نورې داسې برخې یا ډګرونه هم شته چې استاد په کې هلته نه یوازې د خپلو فرهنګي هڅو د پرمخبېولو جوګه شوی، بلکې له دې لارې یې نورو ګڼو لیکوالو ته هم د فرهنګي کار د سر ته رسولو زمینه برابره کړې ده. دا ډګرونه د خپل وخت مطرح رسنۍ دي. دې رسنیو کې چې کله هم استاد خادم د مسول مدیر چارې ترسره کړي، نو هلته یې نه یوازې د خپلو اثارو او افکارو خپرولو ته لاره اواره کړې، بلکې د نورو لیکوالو اثار یې هم د خپلې لېوالتیا او هم د وظیفوي مکلفیت له امله خپاره کړي دي. دا کار بیا په پایله کې د هېواد د علمي او فرهنګي شتمنۍ د بډاینې سبب شوی دی. استاد په دې رسنیو کې د ژبې او فرهنګ د بډاینې لپاره کله کله یوه نیمه علمي اقتراح هم خپروله، نورو لیکوالو به بیا دا اقتراح پسې څارېله، شنله او خپل نظریات، معلومات او وړاندیزونه به یې ورسره یو ځای کول او په نتیجه کې به ټاکلې موضوع په ښه ډول توضیح کېدله. دې ډول اقتراحګانو ته موږ په ځینو برخو کې نغوته کړې ده، خو اوس راځو، هغو رسنیو ته چې استاد خادم په کې د

مسؤل چارواکي په توګه کار کړی او د هېواد په فرهنګي بډاینه کې یې رول لوبولی دی:

۱- اتحاد مشرقي: ((اتحاد مشرقي، زمونږ د هېواد یوه پخوانۍ جریده ده چې د هېواد د استقلال پر لومړي (۱۲۹۸ل) کال په (هېده) کې د ننگرهار او هغه پورې د نښتو سیمو د خلکو، قومونو او قبایلو د مشرانو استازو د یوې لویې جرګې په موقع، تاسیس شوې او په همدې نوم په (اتحاد مشرقي) نومول شوې ده، ډېر وروسته بیا دا نوم په (ننگرهار) واوښت.

استاد قیام الدین خادم پر (۱۲۲۱ل) کال د دغې جریدې مسؤل مدیر وټاکل شو او تر (۱۳۲۴ ل) کال پورې یې دې وظیفې ته دوام ورکړ. دا جریده دمخه په پښتو او دري ژبو په ډبریز ماشین خپرېدله. د استاد د مدیریت پر وخت یوازې په پښتو ژبه په حروفې ماشین خپره شوه، په جریده کې د شعر او ادب خپرونه زیاته شوه او په ساده ژبه پخو مضامینو ته په کې ځای ورکړی شو. په ډېر ظریفانه ډول په کې کله نا کله انتقادي لیکنې هم خپرېدلې او دا لیکنې زیاتره د طنز په توګه پخپله د استاد خادم په قلم دي. لکه د (بډې) تر عنوان لاندې لیکنه او ځینې نورې...

د استاد خادم د (اتحاد مشرقي) د مدیریت وخت د دویمې نړیوالې جګړې دوران و. زمونږ په هېواد کې راډیوګانې بېخي کمې وې او د کابل راډیو د خپرونو وخت هم په شپه ورځ کې دوه درې ساعته و، جریدو او ورځپاڼو ته د لوستونکو کسانو ډېره تلوسه وه. د مرکز ورځپاڼې (اصلاح او انیس) په وړه قطع چاپېدلې او ولایتونو ته وروسته رسېدلې، نو د ولایتونو

د جریدو بازار نسبتاً تود و او د نړیوالې جگړې د پېښو د اجمال او په جریده کې د ادبي طنزي لیکنو د خپرېدو په برکت د (اتحاد مشرقي) جریدې ښه مقبولیت درلود.)) (۳۶:۲۹-۳۸)

(اتحاد مشرقي) جریدې پر خپل وخت نه یوازې د پخو لیکوالو لیکوالي لاسپې وغوړوله، بلکې د ځوانو لیکوالو د استعدادونو غوړېدو ته یې هم لاره اواره کړه.

د هغه وخت ځوانو لیکوالو له جملې څخه یو هم (عبدالله بختانی) و چې وروسته د پښتو ادب په یو کارنده خدمتگار بدل شو. هغه په دې باب وایي: ((زه پخپله په دغه وخت کې یو نوی ځوان طالب علم وم چې د خپرونو لوستو ته مې مخه شوې وه. زه د استاد قیام الدین خادم له نامه، د هغه له شعرونو او لیکنو سره د (اتحاد مشرقي) د لوستو په واسطه د لومړي ځل لپاره اشنا شوم.)) (۳۸:۲۹)

د استاد بختاني په شان نورو گڼو ځوانو لیکوالو هم دا جریده لوستله، د خپل کلام بېلگې یې ورلېږلې او د هغوی د استعدادونو د غوړونې سبب ګرځېدله.

۲- د طلوع افغان: (استاد خادم ((پر (۱۳۲۹ل) کال کې له هرات څخه کندهار ته تبدیل او د (طلوع افغان) ورځپاڼې مسؤل مدیر شو. (طلوع افغان) هم د (اتحاد مشرقي) په شان د پښتنو د یو بل ستر او مهم ولایت د مرکز دولتي ورځپاڼه وه. استاد خادم دغې ورځپاڼې ته، هم د چاپ او صحافت، هم د اطلاعاتو د نوي والي او جدت او هم د ادبي او انتقادي مضامینو د خپرولو له لارې ښه ښه ورکړه. استاد خادم په دغه ورځپاڼه کې هم د ویښ زلمیانو د مرام تبلیغ کاوه.)) (۲۹:۴۵-۶۴)

استاد خادم د طلوع افغان د کیفیت د لوړوالي له لارې په دې بریالی شو چې یو زیات شمېر لیکوال دې جريدې سره همکارۍ ته مایل کړي او له دې لارې د هغو د لیکنو خپراوي ته لاره اواره کړي. استاد خادم د قام د ویستابه لپاره په جریده کې ځینې اقتراحګانې هم خپرې کړې چې خلکو، په تېره بیا لیکوالو ورسره لېوالتیا وښوده.

۳- کابل مجله: استاد خادم ((پر (۱۳۳۰ل) کال د کابل مجلې چلوونکی و، د مجلې د مسؤل مدیر چارې یې ترسره کولې، خو د پښتو ټولنې د لوی مدیریت او د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستې د نشتوالي له امله یې نوم د مجلې په سر کې د مسؤل مدیر په حیث نه چاپېده. سره له دې یې هم خپله وظیفه په ډېر دقت، شوق او علاقه مندی ترسره کوله.

کابل خو د سیاست او مطبوعاتو او پښتو ټولنه د سیاست او ثقافت مرکز و، خو د ثقافت خادم پکې نه ځایېده او ځورول کېده، له همدې کبله مجبور شو مطبوعات پرېږدې او پر ادراي چارو بوخت شي. هماغه و چې استاد خادم پر (۱۳۳۱ل) کال د سروبي د بېشنا فابریکې دکوپراتیف د لوی مدیر په حیث وګومارل شي.)) (۴۷-۴۶:۲۹)

له پورته ستونزو سره سره، هغه مهال چې استاد خادم د کابل مجلې مسؤل مدیر و او کومې ګڼې چې د ده تر لارښوونې لاندې خپرې شوي، په هغو کې د مجلې کیفیت پورته شوی او ګڼو لیکوالو ته د دې زمینه برابره شوې چې په یاده مجله کې خپلې علمي او ادبي لیکنې خپرې کړي.

۴- اصلاح ورځپاڼه: د استاد بختاني د څېړنو له مخې ((پر (۱۳۳۲ل) کال، د مطبوعاتو د مستقل ریاست په مشرتابه کادر کې تغيرات راغلل. استاد خلیل الله خلیلي د مطبوعاتو مستقل رییس شو. د هغه په وړاندیز استاد خادم د (اصلاح) ورځپاڼې د مسول مدیر په حیث مقرر شو. (اصلاح) دولتي اورگان او د ټول هېواد سراسري ورځپاڼه وه. د دولت مامورین تر پنځمې رتبې (مدیر) پورې مکلف و چې په هغې کې اشتراک وکړي. د اهمیت له مخې یې نور مشترکین هم زیات وو. دا ورځپاڼه په پښتو او دري ژبو چاپېدله. کله د دواړو ژبو تناسب او تعادل پکې ساتل کېده او کله نه.

خو د استاد خادم په وړاندیز (اصلاح) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اويا) پښتو او (پنځه ویش) دري او مقابل کې (انیس) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اويا) دري او (پنځه ویش) پښتو شوه.

د ورځپاڼې د ژبې سبک او ستایل ښه شو. پښتو او دري برخې یې په خوږه، روانه، ساده، عام فهمه، ژورنالیستیکه ژبه خپرېدلې. دې کار ته د استاد خادم خاصه توجه وه.

استاد خادم به په (اصلاح) کې د ورځې مهم مسائل طرح کول. د (ملیت او بین المللیت) په باره کې د دې ورځپاڼې یوه په زړه پورې اقتراح وه، چې استاد خادم طرح کړې وه. پخپله یې په کې هم ښه مقاله لیکلې وه)) استاد بختاني وایي: ((ما هم یو څه لیکلي وو. د هغه وخت مشرانو، پوهانو او ځوانو لیکوالو په کې برخه اخیستې وه. زما په فکر دا مقاله او دا ډول څېړنې اوس هم زموږ د ځوانانو په درد خوري.))

(۲۹: ۴۷-۴۸)

اصلاح ورځپاڼه کې د خادم صیب گڼې لیکنې خپرې شوي دي، نه یوازې دده لیکنې په کې راغلي، بلکې دنورو گڼو لیکوالو لیکنې او شعرونه هم په کې خپاره شوي، (اصلاح) په واقعي مانا (اصلاحي کارونه) ترسره کړي دي.

۵- زېږی: استاد بختانی وایي: ((کله چې استاد خادم په سروبي کې و او بیا د اصلاح د ورځپاڼې مسول مدیر شو، خپلې مقالې او شعرونه به یې د مهربانۍ له مخې زېږي ته استول او هلته به خپرېدل. د زېږي د اقتراحگانو: ((نېکي هدف دی که واسطه؟)) لپاره یې خپلې درنې مقالې استولې وې. په دغه وخت کې د شعر او ادب په باره کې یو کتاب چاپ شو او د استاد خادم دا مقالې هم پکې ځای لري: (۱- د شعر غرض او غاښه. ۲- ادب او حیات ۳- د شعر او شاعرۍ په باب). دا کتاب (شعر او ادب) نومېږي او پر (۱۳۳۳ل) کال د پښتو ټولنې له خوا د امریکې د سافرانسکو د اوسېدونکو پښتنو؛ (محمد خالد خان، ملا حیات خان، پیر محمد خان او امیر محمد خان) د اعانې په پیسو چاپ شو او تر چاپ وروسته د شوروي اتحاد د علومو اکاډمۍ د افغان پېژندونکو د توجه او استفادې وړ هم وگرځېد.)) (۲۹: ۵۶-۵۷) استاد بختانی وایي: ((په دغه وخت کې زه (خدمتگار) د زېږي د جریدې مسؤل مدیر وم او د شعر او ادب کتاب هم زما ټولونه ده چې زما په اهتمام د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.)) (۲۹: ۵۷)

استاد خادم بیا یو وخت د (زېږي) د چلوونکي په توګه هم وګومارل شو. د ده په مسوول مدیریت کې د زېږي جریدې کیفیت پورته شو. د

گڼو لیکوالو لیکنې په کې خپرې شوې، ځینې افتراحگانې هم په کې نشر شوې، د ځوانو لیکوالو د لیکنو خپراوي ته هم په کې لاره اواره شوه.

۶- هېواد: د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار په وینا: ((د ۱۳۴۱ل) کال په وروستیو کې د افغانستان د حکومت په چوکاټ کې تغیر پېښ شو، ډاکټر محمد یوسف د سردار محمد داود پر ځای صدراعظم شو. په نوې کابینه کې استاد گل پاچا الفت د قبایلو مستقل رییس وټاکلی شو. د پښتو ټولنې د ریاست په مقام د ده د دغه مقام سلف پوهاند صدیق الله رښتین د ده خلف شو. استاد خادم ته په پښتو ټولنه کې د پاته کېدو ځای پاته نه شو. کار یې پرېښود. تر څه لنډې مودې اوزگارتیا نه وروسته د ۱۳۴۲ل) کال په لومړنیو میاشتو کې د هېواد ورځپاڼې د مسؤل مدیر په حیث وټاکل شو.

هېواد جریده پر (۱۳۲۸ل) کال په پښتو ژبه د نشر ډگر ته راووتله. وروسته بیا ورځپاڼه شوه، سربېره پر (اصلاح) د بلې دولتي ورځپاڼې په توګه په پښتو خپرېدله. استاد خادم تر (۱۳۴۴ل) کال پورې د دې ورځپاڼې مسؤل مدیر و. هغه یې په ډېره ښه سويه چلوله او له خپل عادت سره سم د نورو موضوعاتو په خوا کې ادبیاتو او د ورځپاڼې د ژبې سمولو ته یې هم ډېره زیاته توجه کوله. وخت په وخت یې مشاعرې هم په کې خپرولې.)) گڼو شاعرانو به په مشاعرو کې برخه اخیستله او همدارنګه په نورو برخو کې یې لیکنې خپرولې استاد بختانی وايي: ((زما په یاد دي چې ما ان له مسکو نه د (هېواد) له یوې مشاعرې سره ملګرتیا کړې وه.))

(۲۹: ۶۶-۶۷)

هېواد ورځپاڼې کې د پخو لیکوالو تر څنګ ځوانو لیکوالو ته هم زمینه برابره شوه چې خپل استعدادونه وغورځوي او خپلې لیکنې تجربې په کې پخې کړي.

۷- افغان ولس: ((کله چې افغان ملت گوند یا ډله کې انشعاب

راغی او استاد خادم خواشینی شو، نو د خپلو افکارو، نظریاتو او اثارو د خپرولو لپاره یې پر (۱۳۴۸ل) کال کې د (افغان ولس) په نامه خپله جریده وېستله، د دې جریدې د امتیاز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و، هغه غوښتل چې د دې جریدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شوه. استاد ډېره درنه او عمیقه سیاسي جریده خپروله چې فرهنګي رنگ ورباندې غالب و. د پېژندل شوو سیاسي مکتبونو او فلسفو پیروي یا شدید مخالفت په کې نه و، له ورځنیو چارو سره یې ډېر تماس نه نیوه او د توندې لهجې انتقادونه په کې دومره نه خپرېدل.

استاد سره د جریدې د خپرولو او چاپ څارنې په چارو کې ښاغلو مسافر خان صادق (پخوانی وینس زلمی) او ځوان (اباسین کونړي) مرسته کوله.)) استاد بختانی وايي: ((استاد په همدې بنسټ ما ته د ډلې د جوړولو وویل، مګر ما استاد ته احترام درلود، خو د ډلې د انکشاف امکانات راته ستونزمن ښکارېده، نو زه غلی شوم.

ډله نه وه او استاد یوازې و، د جریدې د چاپ او خرڅلاو مرستیالان نه وو، یا کم وو. د استاد مالي طاقت هم کم و، د حکومت فشار هم راغی او جریده تر یوولسو گڼو خپرېدو وروسته بنده شوه. دا تبه هم وشلېده.)) (۲۹: ۷۹-۸۱)

له دې سره سره چې (افغان ولس) جریده د خپل وخت له سیاسي فشارونو او همدارنګه اقتصادي مشکلاتو سره مخ وه، خو خومره ګڼې چې یې خپرې شوي، په هغوی کې لیکنې او ژبنی معیار ساتل شوی او د وخت د یو شمېر مطرحو لیکوالو او شاعرانو کلام په کې خوندي شوی دی.

پورته چې موږ د کومو رسنیو یادونه وکړه، دا په حقیقت او واقعیت کې فرهنګي خدماتي وسیلې وې، خادم صیب د دې وسیلو چلوونکی و، نه یوازې له لیکوالو څخه یې د دې رسنیو د چلولو لپاره لیکنې را اخیستلې، بلکې هغوی یې دې ته هم هڅول چې ښې لیکنې وکړي او ډېرې لیکنې وکړي، د یوې رسنۍ تکره چلوونکی همغه دی چې هم خپله رسنۍ پر خپل وخت خپره کړي، هم ښه پیغام ولري، هم نوی مطالب ولري، هم دایمي ملګري او همکاران ولري او هم خپل نوي لیکوال او مینوال زیات کړي. خادم د دې وړتیا لرله چې په خپلو چاپي رسنیو کې داسې نوې علمي اقتراحګانې وړاندې کړي چې هم لوستونکي جذب کړي او هم لیکوال وهڅوي چې هغه موضوع ښه تحلیل او تجزیه کړي. د خادم له خوا به په مطرح شویو اقتراحګانو کې ګڼ شمېر لیکوالو برخه اخیسته او تر هغه پورې به موضوع تعقیبېدله چې روښانتیا ته یې اړتیا لیدل کېدله، چې د دې ډول اقتراحګانو ځینې بېلګې مو په بېلابېلو برخو کې یادې کړې.

پر اقتراحګانو سربېره استاد خادم د لیکونو له لارې هم یو زیات شمېر مطرح لیکوال دې ته هڅولي چې یوه ادبي، یا ژبنۍ موضوع لا پسې ښه وسپړي، ده به د لیکوالو ځینې هغه شخصي لیکونه او سوالونه هم ځوابول چې دیوې ژبنۍ موضوع په باب یې له ده څخه پوښتلی وو. استاد بختانی چې له استاد خادم سره ډېر کلونه له نږدې پاتې شوی، د

پښتو د یوې (يې) په باب چې دوی ورته د همدې ثقیلې (ی) نوم ورکړی، په یوه لیکنه کې د ثقیلې (يې) د شکل په باب له استاد خادم څخه پوښتلي:

((ښاغلی پوه مولانا خادم!

نور لیکوال ثقیله يې که د مؤنث اسم په اخره کې وي، داسې لیکي:

(ی) لکه کړکۍ، خپلۍ، نجلی او که د جمع مخاطب فعل په اخره کې وي، نو داسې يې لیکي: (ئ) لکه: لیکۍ، وایۍ، لولۍ.

تاسو په دواړو مواردو کې یو شکل غوره کړی دی او: (ډوډۍ، خورۍ) لیکۍ، نو که د دواړو صورتونو په شکل کې فرق موجود وي، دا به ښه نه وي؟ (بختانی)

ځواب: نه! دا به ښه نه وي، ځکه چې دغه (يې) ته تاسو پخپله ثقیله (يې) ویلې ده، نو د دې نه پخپله معلومه شوه چې ثقیله (يې) که په اسم کې وي او که په فعل کې هماغه یوه ثقیله (يې) ده. یعنې تلفظ، صوت او اواز يې یو شی دی، نو څه ضرورت دی چې مونږ بلا ضرورت د ابجد خوان کوچنۍ دپاره د (پټۍ) د تورو اشکال نومونه او صورتونه ډېر کړو؟

زما مدعا دا ده چې ثقیله (يې) د پښتو د پټۍ (الف يې) په جمله کې یو حرف دی، چې ځانله اواز لري. د دې د پاره چې زمونږ رسم خط اسان او خوانا شي، نو موږ ورله یو ځانته صورت او شکل غوره کړ چې له معروفې، مجهولې او ملینه (يې) څخه وپېژندل شي او صوت يې په خپل اهنگ اداء او ملتبه نه شي. دا خبره یوازې په ثقیلې (يې) پورې منحصر نه ده، بلکې د ابجد خوانۍ د ټولو حروفو اشکال د دې د پاره وضع شوي دي چې وپېژندل شي او هم هغسې په خپل اواز ادا کړی شي.

دا خبره چې ځینې خلک یې کوي چې دا صورت: (ی) د تانیث د ثقیلې (یې) او دا صورت (ی) د فعل د ثقیلې (یې) د پاره ټاکل شوي دي، یوه خبره ده چې په خپله باطله ده. ځکه چې د ابجد خوانۍ د تورو اشکال خالصه په صوتي بنیاد ولاړ دي، نه په گرامري فلسفه. ځکه که گرامري فلسفه مد نظر ونیسو، نو یوازې ثقیله (یې) گنهاره نه ده، بلکې معروفة، مجهوله او ملینه (یې) خو هم په اسم، فعل، مفرد او جمعې، مذکر او مؤنث کې راځي، نو هلته ولې متعدد صورتونه نه غوره کېږي؟ او که څوک وغواړي چې هلته هم متعدد اشکال د گرامر په اساس وټراشي، هغه به هم دغسې غلط وي، لکه د ثقیلې (یې) په مسئله کې چې پېښه شوې (۵۰: ۲۹: ۱۴۱-۱۴۳)

خادم صیب دا ډول لیکونه نه یوازې له بختاني صیب سره تبادله کړي، بلکې له نورو ګڼو لیکوالو، لکه صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا او ځینو نورو سره یې هم دا ډول لیکونه تبادله کړي دي.

دا لیکونه په ټوله کې د لیکوالو تر منځ د یوې فرهنګي بوختیا سبب هم کېدل، لیکوال هم تشویقېدل، موضوع هم لا پسې روښانېدل او په ټوله کې د فرهنګي غنا سبب ګرځېدل.

ج- دیني خدمتونه:

د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې مو د خادم دیني زده کړو او د هغو بهیر ته اشاره وکړه، ده خپلې لومړنۍ دیني زده کړې له خپل پلاره راپیل کړې، بیا ورپسې له کوره بهر شو، بودیالۍ ته لاړ، پېښور، هندوستان او نورو ځایونو ته یې په علم پسې سفرونه وکړل، تر دې چې د خپل وخت دیني زده کړې یې ترسره کړې او د (مولوي) علمي پورۍ ته

ورسېد. په همدې خاطر خو د استاد په ځینو لیکنو کې هغه د مولانا، مولینا او مولوي په دیني علمي پوړیو هم یاد شوی چې د ده تر اصلي نامه دمخه ورسره لیکل کېږي. دده په منظومو او منثورو کلیاتو کې هم ددې اصطلاح له کارونې څخه کار اخیستل شوی دی. کله چې استاد خادم دیني زده کړې بشپړې کړې، نو بیا یې پر دیني خدماتو هم لاس پورې کړ، دلته به دې ډول خدماتو ته په لنډیز سره نغوته کړو:

۱- تدریسي برخه: کله چې استاد خادم خپلې دیني زده کړې بشپړې کړې، نو عملاً یې پر دیني تدریس لاس پورې کړ، په لواړگي، ننگرهار او ځینو نورو سیمو کې یې پر تدریس پیل وکړ او ګڼ شمېر زده کوونکي یې ورزول. خادم زده کوونکو یا طالبانو ته پر دیني تدریس سربېره، د لیکوالۍ، املا او انشاء زده کړه هم وربښودله، ده خپله څو ځایه د دې یادونه کړې چې په څو میاشتو کې یې زده کوونکي لیک و لوست ته چمتو کړل او په شپږو میاشتو کې یې لیکوالۍ ته تیار کړل. د استاد خادم د دیني تدریس بڼې له دودیز تدریس سره توپیر درلود، ده له دیني زده کړو څخه د دودیزې تنګنظرۍ جال پورته کړ، پر دودیز سستم سربېره د عصري زده کړو د تدریس له میتود څخه یې هم کار واخیست. یانې یو طالب العلم داسې فکر نه کاوه چې یوازې د مدرسې په چاپیریال کې درس لولي، بلکې فکر یې کاوه چې یو عصري ښوونځی هم ورسره لولي. د تدریسي میتود له مخې ده هڅه وکړه چې ښوونځی او مدرسه او همدارنګه طالب او زده کوونکي سره نږدې کړي، دا هغه واټن وو چې له

سوونو کلونو راهیسې زموږ په ټولنه او تعلیمي نصاب کې موجود و. ان دا واکین تر اوسه هم په څرگند ډول محسوس دی. په تېره نیمه لسیزه کې گڼو سیاستوالو د خپلو ټاکنیزو کمپاینونو په بهیر کې د دې واکین د راکمولو او له منځه وړلو ژمنې وکړې. خادم او زموږ ځینو نورو لیکوالو که څه هم دا واکین ختم نه کړای شو او نه یې هم په کې کمی راوستلای شو، خو لږ تر لږه یې په دې برخه کې خپله شخصي هڅه وکړه. البته دا یو داسې تشیال او واکین دی چې د کوم لیکوال او گڼو لیکوالو د وس خبره هم نه ده، خو تر هغه پورې چې حکومتونه او لوی سستمونه په دې برخه کې اساسي کارونه ونه کړي، ددې خلا، واکین او تضاد له منځه وړل اسانه کار نه دی، خو که په دې برخه کې د استاد خادم په شان یو شخص شخصي او فکري هڅه هم کړې وي، هغه د ستاینې وړ ده. خادم صیب چې په هر ځای کې دیني تدریس کړی، نو عصري علم ته یې د زده کوونکو د هڅونې لپاره هم کونښن کړی دی. د دین اصلي جوهر او ماهیت همدا دی چې خادم ورته عملاً کار کاوه.

۲- دیني اثار :د استاد خادم د دیني اثارو او خدمتونو په باب مو مخکې هم یادونه کړې ده، اثار مو ورته معرفي کړي دي. (مکارم الاخلاق او لوی اصحابان) او ځینې نورې لویې وړې لیکنې د استاد د دیني اثارو له جملې څخه دي.

(مکارم الاخلاق) یې ځانگړی ژباړل شوی اثر دی. په (لوی اصحابان) ژباړل شوي اثر کې ستر صحابه معرفي شوي او د هغوی سربښندنې بیان شوي دي. پر (مکارم الاخلاق) مو دمخه هم رڼا اچولې، چې اکثره برخې یې پر اخلاقي محور راڅرخي، دغه راز د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره (د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نوم یو بل ځانگړی اثر یې هم ژباړلی دی، دې ژباړې سره یې خپلې خبرې او لارښوونې هم یو ځای کړې دي.

پر دې اثارو سربېره استاد خادم د یو دیني مبلغ، ملا او معلم په توگه هم خپل دیني مسولیت ادا کړی، محراب، ممبر، مسجد، دېره، ښوونځی او مدرسه یې ټول سره نږدې کړي وو او د دین متعده نظریه یې خلکو ته وړاندې کړې وه. به ټولیز ډول که د خادم فرهنگي خدمتونه یادوو، نو دیني برخه یې هم د پاموړ برخې په توگه د یادونې او ستاینې وړ ده.

ټولنیزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه

انسان یو ټولنیز موجود دی، د ژوند په هر ډگر کې چې کوم کار او فعالیت کوي، که یوه برخه یې شخصاً په ده پورې اړه لري، نو بله برخه یې ضرور په ټولنې پورې تړلې ده. د هر انسان مخاطب، بل فرد، افراد او په مجموع کې خپله ټولنه ده. له ټولنې جلا د انسان ژوند ستونزمن او ناممکن دی، نو ځکه چې موږ کله انسان مطالعه کوو، نو ټولنه یې ورسره حتمي تر څېړنې لاندې نیول کېږي. لیکوال او شاعر چې په انسانانو کې تر ټولو حساس قشر دی، د ټولنې د هرې پېښې پر وړاندې غبرگون ښيي، نو شاعر یا لیکوال چې هره پنځونه کوي، په هغې کې یو ټولنیز ارمان او درد پروت وي. خادم د یو لیکوال په توګه خپل ټولنیز مسوولیتونه په ښه ډول ترسره کړي، د ده په لیکنو کې ټولنپوهنه، سیاستپوهنه، ټولنپالنه، پر ټولنې ځورېدنه او کړېدنه، د هغې لپاره د خلاصون لارې چارې او دا ډول ډېر مسائل لیدل کېږي، چې موږ د ده افکارو د څېړنې په برخه کې دې ډول مسایلو ته اشاره کړې، نه غواړو هغه مسائل یو ځل بیا دلته تکرار شي، خو دلته غواړو دیوه ښوونکي او ټولنیز خدمتګار په توګه د استاد خادم د خدمتونو یو لنډ جاج واخلو او د هغو ارزونه وکړو. زموږ په نظر په دوو برخو کې: الف- کورني او سیمه ییز چاپېریال او ب- عامه ټولنه کې د خادم د ټولنیزو خدمتونو یادونه ضروري برېښي، موږ غواړو دلته پر همدغو دوو برخو لنډه لنډه رڼا واچوو:

الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپېریال:

لکه څنګه چې مو د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې وویل؛ دی په یوه عالمه دیني کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی، نو طبیعي خبره ده چې دین د ټولنې د اساسي ستنې په توګه تر بل هر فکر او جریان څخه دخلکو په ټولنیز ژوند کې زیات اغېز لري. د دین عالم چې د دین د مبلغ، لارښود، ساتندوی او پالندوی په توګه کار کوي، زموږ په شان په یوه ټولنه کې تر هر چا زیات مطرح او اغېزناک شخص وي. استاد خادم د خپلې کورنۍ د مشرانو غړو په تعقیب او تسلسل دیني علوم زده کړل او دې زده کړې دی د یوه دیني عالم په توګه د ټولنې د خدمت لپاره په یوه پیاوړي دریځ کې ودرواوه. که خادم صیب دیني علوم نه وای لوستي، نو نه د ده د ټولنیزې سمونپالنې مفکورې د تبلیغ لپاره داسې زمینه برابره او نه هم ده په ټولنه کې د ارتجاعي ذهنیت د حاکمیت له امله داسې په زغرده اصلاحي انتقادونه کولای شول. دیني زده کړه د خادم د ټولنیزو خدمتونو لپاره د ملاتړ ښه وسیله شوه.

خادم د همدغه دیني علم او منطق په زور، ټولنیز ریفورمونه پیل کړل. دا سمون لومړی د یوه فکري جریان په توګه د ده په منظوم او منشور کلام کې څرګند شو. وروسته یې کورني چاپېریال ته غځونې وکړې.

خادم پر خپلو اولادونو عصري علوم زده کړل، پر لوڼو یې زده کړې وکړې. هغه وخت پر نجونو زده کړې دعامه ټولنیز ذهنیت له مزاج سره برابر کار نه و، خو خادم صیب دا ټولنیز او اخلاقي جرئت ترسره کړ، تر هغه وروسته بیا د ده په چاپېریال کې نورو خلکو هم دا جرئت پیدا کړ چې پر خپلو لوڼو زده کړې وکړي، نو په دې ډول سړی ویلای شي چې

استاد ټولنیز خدمت په خپل کورني چاپېریال کې له ریفورم څخه پیل کړی دی.

ب- عامه ټولنه:

د استاد قیام الدین خادم ټولنیز خدمتونه هغه وخت زیات محسوس شول چې دی له خپل کورني چاپېریال څخه لرې شو، په لوارګي او د ننگرهار په بېلابېلو سیمو کې یې د ښوونکي دنده واخیسته، سره له دې چې ښوونه او روزنه یوه فرهنګي پروسه ده، خو د فرهنګي کار تر څنګ یو ټولنیز کار هم ګڼل کېږي. استاد خادم دا بهیر له ډېرو سختیو او کړاوونو سره سره، په ښه ډول ترسره کړ، یوه غټه ټولنیزه تجربه یې هم تر لاسه کړه او د راتلونکو لویو ټولنیزو کارونو د سر ته رسولې لپاره یې د پخو بنسټونو په توګه کار وکړ.

استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال په پای کې په کندهار کې (د پښتو ادبي انجمن) غړی شو. دا مهال دی هلته له بېلابېلو لیکوالو سره اشنا شو. په دې ادبي انجمن کې به د شاعرانو ترمنځ له لیکدود څخه نیولې تر نورو علمي او ادبي مسایلو پورې پر ټولو باندې بحث کېده، بحثونه که څه هم علمي او ادبي وو، خو د شاعرانو او لیکوالو راټولېدنه په خپله یو ټولنیز حرکت و، خادم صیب په دې ټولنیز فرهنګي حرکت کې خپله خاصه اغېزه درلودله، دی خپله په دې هکله لیکي: ((زه د دلوې په ۲۴-۱۳۱۱هـ (۱۹۳۲م) د (کوټې) او (چمن) له لارې (کندهار) ته ورسېدم، د کندهار پښتنو ما ته په ډېر ښه نظر کتل، په ډېرو محفلو او مجلسو کې به شاملېدم او ښه موقع به راکول کېده)) (۲۹: ۲۸)

استاد خادم پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې مدیر په توګه مقررېږي او بیا د (۱۳۲۰ل) کال د اسد په پیل کې د پښتو

ټولنې د مرستیال په توګه او دا کار تر (۱۳۲۱ل) کال پورې دوام کوي. خادم په دې دوره کې پر خپلو کلتوري کارونو سربېره یو شمېر ټولنیز کارونه هم ترسره کړل، له لیکوالو سره یې راشه درشه زیاته شوه، هغوی یې علمي کارونو ته وهڅول او له هغوی سره یې د اثارو په چاپ او خپراوي کې تر خپلې وسې مرسته وکړه.

د (۱۳۲۵ل) کال د دلوې پر (۲۵) نېټه د جلال اباد ښار په پېښورۍ دروازې؛ د استاد خادم په کور کې د وېښ زلمیانو بنسټ کېښودل شو، استاد خادم او استاد الفت یې له موسسانو څخه وو، د یوه کال په بهیر کې دغه غورځنګ د هېواد په کچه مطرح شو. د هند او پاکستان تر وېش وروسته د وېښ زلمیانو غورځنګ د پښتونخوا د ولسونو د خپلواکۍ غوښتنه کوله، په لومړي سر کې دغه سیمه د هند په خپرونو کې د (پټانستان) په نامه یادېده، د افغانستان په خپرونو کې هم دې نوم ځای ونیو. مګر د ننگرهار وېښ زلمیانو تر یوې جلسې وروسته د خوګیاڼو د کړې له دروازې سره استاد قیام الدین خادم وینا وکړه او ویې ویل: ((دا سیمه دې نور (پټانستان) نه، بلکې (پښتونستان) وبلل شي.

تر دې وروسته د افغانستان په جرایدو او خپرونو کې د پښتونستان دا نوم رواج شو او بیا په پښتونخوا او نړۍ کې هم عام شو.)) (۲۹: ۴۳-۴۵)

استاد خادم د ټولنې د سمون او ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي حرکتونو جوړول او دنشراتي اورګانو رامنځته کول ډېر ضروري ګڼل. د استاد بختاني په وینا: ((۱۳۴۱ نه تر ۱۳۵۲ هـ ش کال پورې زموږ د هېواد روښانفکران په ډلو او ګروپونو کې تنظیم شوي وو. یوه هم د افغان ملت ډله وه چې دملیت پر اساس جوړه شوې وه.

په دغه وخت کې د ملت روښانفکرانو په هر ځای، په هر کور، په هره دېره او حجره کې، څومره چې کېدای شوی یو تر بله د نږدې کېدو او ګډو سیاسي فعالیتونو د تنظیمولو، د حزبونو د جوړولو لپاره مشورې، مشاورې او مفاهمې کولې.

یوه ورځ زه د میوند واټ په کوزه برخه (خادم مېنه) کې له استاد سره ناست وم او خبرې مو کولې، خبرې دې ځای ته ورسېدې چې څنګه حزب او څه لپاره جوړ شي؟ نو خبره دې ته ورسېده: (کمونسټ حزب خو نشي جوړېدای، ځکه چې زموږ دینداره ټولنه یې هم نه مني او د خارجیانو د مداخلې امکان هم په کې شته، اسلامي حزب خو عام خلک به یې ومني، مګر د خارج د مداخلې لپاره ورته لار بېرته ده او هم د ریاکارو مغرضانو د لاس د اله کېدو امکانات په کې زیات دي، ځکه چې د عامو طبقانو دیني جذبات خو د قدر وړ دي، مګر د دوی د بې علمۍ په وجه د مغرضانو له خوا د دوی د بې ځایه استعمالېدو امکانات زیات دي، نو څه وشي؟

زما وړاندیز دا و چې باید داسې حزب جوړ شي چې ملي، اولسي او دیموکرات وي، نوم به یې څه وي؟ (افغان سوسیال دیموکرات)، استاد په ډېره مینه دا نوم تائید کړ، ویې ویل: مبارک، ډېر مبارک نوم دی.

ما وویل: استاده د دې نوم د کلماتو د سر توریو نه د هغه مخفف شکل (اسد) کېږي.

استاد وویل: دا خو لا ښه شو، اسد زمري ته وايي او افغانان خو په شجاعت کې زمريان دي.

ډېره موده وروسته په همدغه نامه او مفکوره د افغان ملت د حزب لومړنۍ کنگره یا د موسسانو جرګه په کابل کې د استاد خادم په کور کې دایره شوه.

د خادم صاحب فکر، منطق او دلایل په کې د جرگې د ليارې مثال وو، زه دې جرگې ته چا نه وم خبر کړی. استاد خادم د دې ډلې په موسسانو کې شامل و، د هغه ډېرې زیاتې مقالې د دې ډلې په نشراتي اورگان (افغان ملت) جریده کې خپرې شوي. د دې جريدې د چاپولو په چارو کې یې هم پوره مرسته کوله او د جريدې چلوونکو د استاد خادم له سیاسي افکارو، ټولنیزو نظریاتو او ژورنالیستي تجربو نه زیاته ګټه اخیستله.)) (۲۹: ۷۷-۷۹)

نو په دې ډول استاد تر خپله وسه پورې د ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي بهیرونو او حرکتونو په جوړونه کې برخه اخیستې او فعال رول یې لوبولی دی.

ده د ټولنیزو خدمتونو د سر ته رسونې لپاره د سیاست او وکالت میدان ته ودانګل، د سیاست عملي ډګر یې هماغه د وینې زلمیانو حرکت وچې موږ څو څو ځله د هغه یادونه وکړه.

دی یو ځل له کامې ولسوالۍ څخه ولسي جرگې ته نوماند شو، خو د وخت ناخوالو بریالیتوب ته پرې نښود، نو بیا په مشرانو جرګه کې د انتصابي وکیل په توګه د دې جوګه شو چې هېوادوالو ته یو شمېر سیاسي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي.

که څه هم د استاد خادم ټولنیز خدمتونه د اوسمهال په شان د ټولنې پر فزیکي جوړونې او رغونې زیات راتپول نه دي او نه هغه وخت د داسې کارونو د سر ته رسونې امکانات وو، خو ده په دې برخه کې تر ډېره بریده په ټولنه کې فکري خدمتونو ته کار کړی دی. فکري تولید یې په دې برخه کې زیات محسوس دی.

شپږمه برخه

وروستۍ یادونې

لکه څنگه چې مې د دې اثر په پیل کې یادونه کړې وه چې د استاد خادم د افکارو او اثارو په باب ځینو لیکوالو متفرقه لیکنې کړې دي او یوازې یو مستقل اثر پرې چاپ شوی، د ماسترۍ دورې یو تېزس پرې لیکل شوی او هغه لا هم تر اوسه چاپ شوی نه دی. نور نو د استاد خادم په اثارو او افکارو کوم منظم او منسجم اثر نه دی لیکل شوی. ما چې د دوکتورا پروګرام د (ډېزرتیشن) د لیکلو کار پیل کړ، نو فکر مې کاوه چې د خادم د اثارو او افکارو شنل او سپړل به ځکه اسانه وي چې دی یو ریالیستیک شاعر او لیکوال دی، ددې ډول شاعرانو او لیکوالو کلام کې ډېره پېچلتیا موجوده نه وي، پیغام ساده او په مستقیم ډول لېږدول کېږي او د هنر التزام ته هم لکه د سمبولیزم او نورو ښوونځیو په شان ډېر پام نه کېږي. د استاد خادم ذهني نړۍ لید هم راته دومره پراخ نه ښکارېده او په تېره بیا دا چې له وروستیو لیکنو څخه یې نیمه پېړۍ تېرېږي. ما ویل ځینې مطالب، مفاهیم او پیغامونه به یې زاړه وي او ځینې به یې د خپل وخت یو ضرورت و او هغه اړتیا به اوس ډېره نه احساسېږي، خو کله چې مې د استاد خادم اکثره اثار یو یو له نظره تېر کړل، د خادم نړۍ لید راته د یوې لویې فکري او ارمانې نړۍ په توګه راڅرګند شو. څومره چې دې په دې سفر کې د نظر سفر کاوه، مزل لا پسې اوږدېده او د سفر په هر پړاو

کې نوې څېرې راپیدا کېدلې. پر ټولو اثارو او افکارو بحث او تبصره هم د هغه چوکاټ تر بریده وتله چې ددې ډیزرتیشن یا پابلیک لپاره ټاکل شوی و. د ده د نړۍ لید وېش هم تر هغو مباحثو یا برخو زیات او پراخ و چې مخکې تر مخکې د څېړنې لپاره ټاکل شوي وو. د اثارو تنوع بله موضوع وه چې موږ یې لا نورې څېړنې او پلټنې ته هڅولو. په انصاف سره د یوه لیکوال د پنځوس کلن متواتر کار څېړنه او ارزونه هم اسانه کار نه و، نو په دې خاطر دې وروستی یادونې ته اړ شوم چې زما د (PhD) ډیزرتیشن د استاد خادم پنځوس کلن کار او د هغه د نړۍ لید د ځینو مهمو برخو یادونه او شننه ده، خو دا شننه په ټوله مانا کره او پوره نه ده او نه هم داسې ده چې د خادم د ټولو کارونو د رنګارنګ افکارو د هرې برخې سل په سلو کې تلنه، ارزونه او شننه. البته په دې برخه کې یو مهم ګام ګڼل کېدی شي. د خادم د کار او فکر د څېړنې او همدارنګه د هغه د لیکنې او ژبنۍ برخې په ثبت او رالېږد کې هم د ځینو خبرو یادول ضروري دي چې زه یې د وروستی بشپړونې د ځانګړي عنوان په توګه دلته یادونه کوم:

وروستی بشپړونې

د هر سخت کار په جریان کې سپړی له یو لړ ستونزو سره مخامخېږي. د دې اثر د لیکلو په بهیر کې هم په طبیعي ډول ستونزې وې، ما غوښتل چې د استاد خادم ټول چاپ شوي اثار، یو په یو له نظره تېر کړم او هم یې ناچاپه اثار تر شوني بریده ترلاسه کړم، د چاپي اثارو په برخه کې تقریباً هدف ته ورسېدم، د خادم صاحب اکثره اثار مې ترلاسه او وکتل، خو نه ټول اثار، خو د خادم د چاپي او متفرقه اثارو ترلاسه کول راته هغه وخت اسانه شول چې د استاد خادم منظوم او منثور کلیات مې ترلاسه کړل. که څه هم د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) مې پر (۱۳۹۱ل) کال (تر چاپ وروسته) ترلاسه کړي او څو ځله مې له نظره تېر کړي وو، د خپل هدف اړوند مواد مې په کې په نښه کړي وو. د دې کلیاتو نښگڼه په دې کې وه چې د استاد خادم پر پخوانیو چاپي شعري ټولگو سربېره یو شمېر متفرقه شعرونه هم په کې خوندي شوي وو. دې ټولگې (کلیاتو) کې د استاد خادم منظوم کلام د فورم له مخې ډلبندي شوی او چاپ شوی دی. که څه هم په دې برخه کې یو څو ځایه تېروتنې هم لري او یو څو نظمونه په کې په تکراري ډول هم چاپ شوي، خو په مجموعي ډول، د هغه چا لپاره چې د فورم او محتوا له پلوه د خادم منظوم کلام خپري، د دې اثر کتنه ډېره دمه وړولي. د دې اثر د کتنې تر څنګ ما ته ډېره مهمه برخه د استاد خادم منثور اثار وو. د ده دا اثار ځکه ما ته ډېر مهم وو چې د کمیت له پلوه د خادم د اثارو دا برخه د خادم منظومو اثارو په پرتله نږدې (۱۷) ځله زیات وو، د خادم د افکارو یوه ډېره درنه برخه هم په همدې منثوره برخه کې خوندي ده. د هنري ښکلا له

پلوه هم په منثوره برخه کې ډېره تودوخه، خوند او لذت پروت دی. په تېره بیا د استاد خادم دوه هنري اثار (نوی ژوندون او خیالي دنیا) یې ان له هنري پلوه د ده تر منظوم کلامه هم زیات شعريت لري. په نورو منثورو اثارو په تېره بیا په ځینو ژباړو کې هم هنري قوت او جوهر لیدل کېږي.

مال له (۱۳۹۳ل) کال راهیسې هڅه کوله چې د استاد خادم ټول چاپي او تر ممکنه حده ناچاپه اثار له نظره تېر کړم، چاپي اثار یې اکثره پیدا شول، هغه مې یو په بل پسې له نظره تېر کړل، د ناچاپه اثارو په باب مې د استاد خادم له اولادونو سره چې اکثره یې په بهر کې مېشت دي، څو څو ځله په تماس کې شوم، هغوی د مرستې او همکارۍ ژمنه وکړه، خو عملاً مې څه ترلاسه نه کړای شول. له نېکه مرغه چې د (۱۳۹۶ل) کال په بهیر کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په دوو ټوکونو کې د استاد خادم (منثور کلیات) هم چاپ شول. پر دې کتاب لیکل شوي دي: ((د مولینا قیام الدین خادم د نثري لیکنو ټولګه، رڼه چینه)). (خادم باد سبا یم) او (رڼه چینه) دواړه د پوهنوال لال پاچا ازموڼ په زیار راټول شوي دي. په (رڼه چینه) کې د استاد خادم ټول پخواني چاپي مستقل اثار او په بېلابېلو اخبارونو کې د هغه متفرقه لیکنې راټولې شوي او له محتوایي پلوه ډلبندي شوي دي. د دې کلیاتو په ترلاسه کولو سره ما ته ډېره دمه راغله، د دې اثر (رڼه چینه) ښه والی په دې کې دی چې تر دې دمه د خادم د کومو منثورو اثارو پیدا کېدل شوني وو، هغه په کې خوندي شوي دي.

د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو په پخوانیو چاپي بڼو کې چې کومې تېروتنې وې، هغه تر یوه حده په دې دواړو منظومو او منثورو کلیاتو کې اصلاح شوې وې، خو په دې دواړو کلیاتو کې هم ځینې چاپي تېروتنې شوې دي او هم په شکلي او محتوایي ډلبندي کې یو څه

تېروتنې لري، خو دا ډلبندي داسې نه ده چې د خادم د اثارو پر شکل او محتوا کوم تاثیر ولري.

د مننې ترڅنگ مې د دې پورته اثارو یادونه ځکه ضروري وگڼله چې زما کار، قلم او طرحه یې په یوه قوي دریځ کې راوستل. یانې دا مهال ما له کمې پلوه د خادم د اثارو د نشتوالي کومه ستونزه نه احساسوله. نو ځکه مې په زغرده خپل کار چټک کړ. د پخواني کار په تعقیب مې د نږدې شپږو میاشتو په بهیر کې شپه او ورځ کار وکړ، نور ټول، ټولنیز، فرهنګي او سیاسي کارونه مې ځنډې ته کړل او د عوامو په اصطلاح همدې یوه کار ته اړم شوم. په شپه ورځ کې مې اتلس ساعته پر همدې موضوع کار وکړ، کاري مواد دومره زیات وو چې هر څومره مې د لنډون هڅه کوله بیا هم موضوع غځېدله، خو پر دې وخت راسره د انتخاب، غورچاڼ او تخلیص مفکوره پیدا شوه. د یوې اړوندې موضوع په برخه کې مې هڅه وکړه چې د خادم تر ټولو غوره (نظم) او (نثر) انتخاب او بیا یې وشنم. لومړی مې د ټولو هغو اړوندو لیکنو نومونه راوړي او بیا مې ځینې ترې غوره کړي دي. د منظوم او منثور متن په انتخاب کې هم یو لړ ستونزې وې، ستونزې په دې ډول وې چې د خادم له زمانې څخه بیا تر دې دمه پښتو لیکنې متن کې یو لړ بدلونونه او سمونونه پېښ شوي دي، دلته ستونزه دا وه که چېرې لیکنې متن دې له اوسني کارېدونکي لیکنې متن سره همغاړې کاوه، د متن اصالت ته زیان رسېده، په تېره بیا د متن هغه برخه چې یو لړ گرامري تېروتنې هم په کې ښکارېدې، د ساري په توګه، د (له) پر ځای د (د) کارونه، د (پر) پر ځای د (په) کارونه او ځینې نور سربلونه او اوستربلونه چې پر خپل ځای نه دي کارېدلي.

د دې ډول گرامري تېروتنو سمون ته مو ځکه لاس ورنه وړ چې د متن پخواني اصالت ته زیان رسېده. ځینو برخو کې په سربلونو کې هم

بدلون راوړل شوی و، خو په هغو ځایونو کې چې متن کې یې سمون ته زیاته اړتیا وه.

زما په نظر دا ډول سمونونه یوې درنې ژبپوهنیزې کمېټې ته اړتیا لري چې لیکنې سمون یې مسلک وي او د استاد خادم په گډون زموږ د نورو غټو لیکوالو لیکنې متن په داسې ډول کره کړي چې هم له اوسنیو لیکنو معیارونو سره برابر شي او هم د متن محتوایي اصالت ته زیان ونه رسېږي. په دې اثر کې چې د استاد خادم د منظوم او منثور کلام بېلگې راوړل شوي، که څه هم تر ډېره حده په اوسني پښتو لیکنې معیار برابري دي، خو په ځینو ځایونو کې لیکنې سمون ته اړتیا لیدل کېږي، دا په دې مانا نه ده چې د پښتو پنځو ادبي ستورو او د دوی د مهال نورو لیکوالو په لیکنې متن کې ځینې گرامري تېروتنې دي، بلکې هغه وخت دوی سره په لیکنې بڼه کې همدا معیارونه وو. څرنگه چې ژبه یوه متحوله پدیده ده او لیک کې هم د وخت په تېرېدو سره اړتیا وړ بدلون او سمون راځي، نو ځکه موږ باید د هغوی د اصلي محتوا د سمې افادې په خاطر په لیکنې بڼه کې سمون راولو چې د هغوی د پیغام د افادې جوگه شي، خپله استاد خادم او نور لیکوال هغه وخت هم د لیکنې او ژبپوهنې ډېرو حساسو مسایلو ته متوجه وو. د ساري په توگه خادم د پښتو زورکي واله (ی) او حمزه واله (ئ) دواړو لپاره یوازې یو شکل (ی) غوره باله او پر دې یې ټینگار هم کاوه. د استاد خادم په نظر څرنگه چې دا دواړه یو غږ دی، نو د یوه اواز د افادې لپاره ولې دوه بېلابېل شکلونه ولرو؟ استاد خادم، استاد بختاني ته د هغو خلکو د شکونو، گومانونو او پوښتنو د ځواب لپاره چې (ی) گنې په نومونو او (ئ) په فعلونو کې راځي، نو ځکه یې باید په دوو بېلابېلو بڼو ولیکو، خو خادم دې ډول ناسمو انګېرنو ته غوڅ ځواب ورکړی دی. هغه وایي که خبره د (فعل) او (نوم) وي، نو بیا خو دا درې

نورې یاگانې (ې، ى، ي) هم په فعل او نوم دواړو کې راځي، نو ولې هغه پر دوو بېلابېلو بڼو نه لیکو او که یوازې همدا یوه زورکي (ى) گناهکاره ده. که پښتو لیکوالو او علمي مرکزونو هغه وخت د زورکي واله (ى) د واحد شکل په باب د استاد خادم علمي او ژبپوهنیزه منطق منلای وای، نو نن به د حمزه والې (ئ) له ناضرورته کارونې څخه بې غمه شوي وو. له پورته خبرو څخه مې هدف دا دی چې په لیکدود کې باید وخت پر وخت سمون راشي. څو کاله وړاندې جرمني د خپلې الفبې په دوو تورو کې بدلون راوست او همدا یو لیکنی بدلون هغو ته په ملیاردونو یورو لگښت ځکه تمام شو، چې دوی په تعلیمي او تحصیلي کتابونو کې د دې نویو تورو له امله بدلون راوست. په لیکدود کې که پر وخت تغیر راشي، نو د دغسې احتمالي لگښتونو مخه نیول کېدی شي.

زما له ډېرې هڅې سره سره بیا هم زه په دې اثر کې ټولو هغو هیلو ته ونه رسېدلې چې ما یې هیله درلوده، په تېره بیا د خادم د ناچاپه اثارو تر لاسه کول. دا یو مهم ضرورت و، خو تر اوسه پورې لا داسې مهم ادرس پیدا نه شو چې د استاد خادم د ناچاپه اثارو ډاډ ورکړي چې له دوی سره خوندي دي. د ده کورنۍ د دې اثارو لپاره تر اوسه هم یو ښه احتمالي ادرس کېدی شي، خو څرنگه چې د هغه اولادونه اوس له هېواده بهر په بېلابېلو هېوادونو کې اوسي، د هغوی له ځینو سره زما له پرله پسې تماسونو سره سره بیا هم د ناچاپه اثارو پر ترلاسه کولو بریالی نه شوم. البته د استاد خادم یوې قدرمنې لور (ډاکټر ثریا خادم) یوه هڅه پیل کړې چې د استاد خادم ناچاپه اثار او هم ځینې هغه پخواني اثار چې اوس یې پیدا کول اسانه کار نه دی، د بیا چاپ لړۍ پیل کړي. خدای (ج) دې وکړي چې دا لړۍ چټکه شي او په دې ډول په لومړي گام کې د استاد خادم

پاتې ناچاپ اثار چاپ او په دویمه پوړۍ کې د هغه پخواني کم پیدا اثار له سره چاپ شي .

څرنگه چې هېواد کې د چاپي اثارو تیراژ ډېر کم دی، یانې (تر زر ټوکو نه پورته کېږي) نو ټولو هېواد مېشتو او بهر مېشتو افغانانو ته یې رسونه ممکنه نه ده. نو د دې یوه حل لاره دا ده چې د استاد خادم اثار د انټرنېټ له لارې د برېښنایي کتابتونونو په واسطه خوندي او هېوادوالو ته ورسول شي .

د دې لپاره له ټولو هغو اشخاصو، علمي او نشراتي بښتونو څخه هیله کوو چې د استاد خادم اثار تر چاپ وروسته د انټرنېټ په څپو هم د دنیا گوټ گوټ ته ورسوي . په تېره بیا د افغانستان له علومو اکاډمۍ او دانش کتابتون څخه چې د استاد خادم منثور او منظوم کلیات یې چاپ کړي دي. زه خپله کونښن کوم چې دا اثر تر قانوني پړاوونو او چاپ وروسته د انټرنېټ په ذریعه او هم په (سي ډي) بڼه هېوادوالو ته د مطالعې لپاره ورسوم .

د پورته یادونو ترڅنګ په دې اثر کې کېدی شي یو شمېر نورې نیمګړتیاوې هم موجودې وي، خو دا نیمګړتیاوې هغه وخت په ښه ډول محسوسېدې شي چې کتاب چاپ او د لوستونکو لاس ته ورشي. د هغو تر کتنې وروسته کېدی شي هغه تېروتنې په گوته او د سمون لپاره یې بیا کار وشي. خو اوس چې څومره زما وس و، د وخت او حالاتو د کاري ساحې څومره ظرفیت و، له هغو ټولو امکاناتو مې کار واخیست او دغه اثر مې تر دې ځایه راوړسوه .

لنډیز او پایله

دا اثر (د خادم نړۍ لید) زما د دوکتورا دورې پایلیک دی. کله چې د کابل پوهنتون پښتو څانګه کې د دوکتورا کورس پیلېده، نو تر هغه لږه موده وروسته په کورس کې شامل هر غړي د (پایلیک) یا (ډیزرتیشن) لپاره یوه موضوع ټاکله. موضوع د لارښود استاد په مشوره او موافقه غوره کېدله او تائیدېدله، زما په ذهن کې هم څو موضوعګانې ګرځېدلې، ما ویل داسې یوه موضوع باید غوره کړم چې تر څېړنې او چاپ وروسته زموږ عام ولس او ځوانانو ته ګټوره وي؛ ژر زړه نه شي او ډېر وخت ترې خلک ګټه پورته کړي، ملي او فرهنګي مسایلو سره زما له پخوا څخه ډېره زیاته مینه ده. نو داسې یوه موضوع راته په کار وه چې دا دواړه عناصر په کې خوندي او راټول وي. په دې فکر کې وم چې ذهن ته مې د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري راغلل. زما زړه و چې د دې دورې پنځه تنه ملګري به یو یو ستوری انتخاب کړو، د هغو اثار او افکار به وڅېړو، هم به د دې حقوالو او خدمتګارو لیکوالو حق ادا شي او هم به د دوی د کار او زیار د شمېر نچوړ ولس ته وړاندې کړو. په دې کې مې هدف دا و چې دوی پښتو ادبیاتو لپاره اساسي کارونه ترسره کړي او ترڅنګ یې د ملي فکر د تبلیغ او ترویج لپاره یې شانه مبارزې کړي دي. هغه هدف چې زما په ذهن کې و، هغه په دې پنځه واړو ستورو کې محسوس وو. استاد بریالي باجوړي تر ما دمخه استاد الفت په نښه کړی و، استاد محمد رفیق رفیق پوهاند رښتین انتخاب کړی و، ځینو نورو انډیوالانو نورې موضوعګانې په نښه کړې وې.

نو ما خادم صیب خوښ کړ او خپل ډیزرتیشن ته مې (د خادم نړۍ لید) نوم غوره کړ. (د خادم نړۍ لید) نوم مې ځکه انتخاب کړ چې د خادم له افکارو او ذهني دایرې یا نړۍ لید سره زما ډېره لېوالتیا وه. لارښود استاد هم دا موضوع خوښه او د موضوعاتو اوټ لاین مو ورته جوړ کړ. په شپږو برخو کې مو د یادې موضوع د څېړنې لپاره مفردات غوره کړل او د همدغو ټاکلو مفرداتو له مخې مې پر خپل وخت د اثر د لیکلو تکل وکړ. کله چې د پایلیک د لیکلو لپاره ټاکل شوی وخت راوړسېد، نو کارونه مې سره پیل کړل، څه موده د اثارو پر راټولولو، انتظام او له فکري پلوه د هغو پر ډلبندۍ ولگېد. خو اساسي کار مې په وروستي یو کال او په تېره بیا په وروستیو شپږو میاشتو کې تر سره کړ. به وروستیو شپږو میاشتو کې بیا وروستی درې میاشتې داسې وې چې نور ټول کارونه مې یوې خوا ته کړل، شپه او ورځ دې کار ته اړم شوم، په نتیجه کې دغه اثر له سريزې پرته په شپږو برخو کې منظم، راټول او ترتیب شو. د سريزې په پیل کې د دغه اثر د لیکلو اړتیا په گوته شوې او تر هغه وروسته د استاد خادم په باب د څېړنو شالید ته اشاره شوې او هغه چاپ او ناچاپ ځانگړي اثار او همدارنگه ځینې نورې مهمې لیکنې په گوته شوي چې د دغه اثر تر لیکلو دمخه لیکل شوي وو.

وروسته بیا د دې اثر گټورتیا او ترجیحات په گوته شوي او همدارنگه د دغه اثر لیکنې میتودولوژۍ ته گوته نیول شوې ده چې په دې کې ساحوي، کتابتوني او مشاهداتي میتود ته اشاره شوې چې په دې اثر کې ورڅخه گټه پورته شوې ده.

د اثر په لومړۍ برخه کې (خادم څوک و؟) پوښتنې ته د خادم پېژندنې له لارې ځواب ویل شوی دی، د خادم زوکړه او زده کړه څېړل شوي، بیا یې لیکوالۍ ته گوته نیول شوې او د لیکلو اثارو نومونه یې

اخیستل شوي دي. تر هغه وروسته ټولو هغو دندو ته اشاره شوې چې خادم له پيله بيا د ژوند تر وروستيو شپو پورې تر سره کړي دي. بيا يې اثار په لنډيز سره معرفي شوي، يوازې نومونه يې اخیستل شوي دي. بيا يې سياسي فکر تشریح شوی، سياسي ژوند يې بيان شوی او سياسي فعاليتونه يې تشریح شوي دي. د دې ترڅنگ يې پر کورني او ټولنيز ژوند بحث شوی او بيا يې د ژوند پر وروستيو کلونو، بند او مړيني خبرې شوې دي.

استاد خادم چې کله وفات شو تر هغه وروسته بيا د ده په باب چې کومې غونډې، يادونې او نمانځنې شوي، د هغو يادونه هم راغلې ده. دويمه برخه خادم څه کړي؟ موضوع ته وقف شوې، يانې د خادم اثار په کې خپرل شوي دي. د خادم اثار په کې پر دوو برخو وېشل شوي، منظوم اثار او منثور اثار. په منظومو اثارو کې ((د مرغلرو امېل، څاروان، بلکا، نصوص الحکم، د بابا نصيحت، د شعرونو درېيمه مجموعه، اينده پښتنو ته، نوي پوهيتابه، خادم باد سبا يم)) ته نغوته شوې او په منثورو اثارو کې ((پښتونولي، نبوغ او عبقریت، لرغوني پښتانه قومونه، بايزيد روښان، نوې رڼا، افغاني موسيقي، شلمه پېړۍ او پښتانه، پښتني پور، د پښتنو قامولي، غوره سندري، د پښتو مشاعرې، د تنقيد حق، د پښتو ولسي ادب، افغاني حکومت، مليت او بين المليت، کوشانيان څوک وو؟، پارتیان څوک وو؟، د خوشال او رحمان موازنه، د پښتو د تاريخ يوه زړه پايه، نوې لار، نوی ادب، علمي پښتونولي، غريزه حب خير، اسماني غږ، د پښتون د سټې څانگې، لرغوني افغانان، د پښتونولۍ ادب، لوی سهاک، ټولنپال افغان مونوفيسټ، کنفرانسونه، د پښتو ننني ليکوال، د پښتو نثر تاريخي تطورات او د نثر ليکونکو تذکره، پښتانه شعراً، مجلسي شاعران، روحي گلونه، په تذکره الاوليا تبصره، د کوچنيانو اخلاقي پالنه، اصحاب کرام، د شريف

سرگذشت، د افغانستان پخوانی تاریخ، اریانا دایرة المعارف، مکارم الاخلاق، یو مسلمان او ټوله اروپا، د مور مینه، د ریگویدا سرودونه، نوی ژوندون، خیالي دنیا، سورگل، ادبي قصې، سید کمال او بابو جانه، د داستانونو مجموعه، د پښتونخوا کیسې، علمي سفرونه او یونلیک، پښتو پټۍ، پښتو په عربي لیکدود، پښتو نحوه، معلم پښتو، پښتو کلي اول جز، پښتو کلي دویم جز، پښتو کلي دریم جز، پښتو کلي څلورم جز، کره پښتو، پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره، پښتو زده کړه، معیاري پښتو، مکالمات، سیاستپوهنه او ټولنپوهنه، علمي خپرنه او شننه، ژورنالېستیکي لیکنې، دري لیکنې)) اثار معرفي شوي دي.

د اثارو تر معرفۍ وروسته په ټولیز ډول د دې اثارو ارزښتونو، ماهیت او نوښتونو ته اشاره شوې او هغه بیا د ډلبندي له مخې پر منظوم او منثور کلام وېشل شوي او د هر یوه پر ځانګړنو بحث شوی دی. تر هغه وروسته بیا د پښتو ادبیاتو په ویبښتیايي پړاو کې د خادم د اثارو مقام خپرل شوی، هم پر دې پړاو بحث شوی او د ده د اثارو رول ته ګوته نیول شوې ده او بیا وروسته له نورو کورنیو او بهرنیو لیکوالو څخه د خادم تاثر خپرل شوی او په دې کې لومړی د خپلې ټولنې اغېز، شاوخوا (۴۳) داسې کورني او یو شمېر بهرني لیکوال خپرل شوي چې په یو نه یو ډول یې د خادم پر فکر او ذهن اغېز کړی دی، دا لیکوال او موثر شخصیتونه په دې ډول دي: ((سلطان شهاب الدین غوري، بېټ نیکه، شېرشاه سوري، شېخ ملي، خوشال خان خټک، رحمان بابا، احمد شاه بابا، سید جمال الدین افغان، توکل، باچا خان (فخر افغان)، کامل مومند، جهان زېب، اجمل خټک، خان عبدالولي خان، ماسټر عبدالکریم، وزیر محمد گل خان مومند، غازي محمد نادرخان، سردار محمد داود خان، نور محمد

تره کی، موسی شفیق، غلام رحمن جرار، نصیر خان بلوخ، سید حسن خان، استاد عبدالروف بېنوا، حمزه شینواری، استاد گل پاچا الفت، پوهاند عبدالحی حبیبی، سلېمان لایق، سید رسول رسا، همېش خلیل، محمد عمر سیماب، مراد شینواری، سېلاب ساپی، قاضي عطاء الله، نصر الله حافظ، ولي محمد مخلص، سرمحقق عبدالله بختانی خدمتگار، ماکسیم گورکي، مصطفی کمال اتاتورک، رابندرناث ټاگور، مهاتما گاندي، علامه اقبال)) او ځینې نور...

د اثر په درېیمه برخه کې د دې اثر مرکزي او اساسي موضوع پیلېږي، په دې کې د خادم نړۍ څېړل شوې، په دې کې نهه برخې څېړل شوي دي: ۱- ملتپالنه ده چې د خادم د فکر محور جوړوي. دا برخه تر درېو جلال جلا عنوانو لاندې څېړل شوې ده. الف- پښتانه او پښتونولي. ب- پښتانه او پښتونستان، ج- افغان او افغانیت. بیا د خادم د نړۍ لید دویمه برخه پیلېږي. په دې برخه کې د خادم دینپالنه یا اسلامپالنه څېړل شوې، دا هم پر دوو جلا برخو کې څېړل شوې ده. (الف) برخه کې یې د دین اصلي ماهیت او په (ب) برخه کې یې د دین اخلاقي ایډیالونه څېړل شوي دي، دا دواړه د خادم په اثارو کې ډېر جوت دي. د خادم د نړۍ لید درېیمه برخه (ټولنپالنه) تشکیلوي، سمونپالنه د خادم له نظره څېړل شوې او په دې کې بیا هم په درې برخو کې پرې بحث شوی دی: (فردی سمون، ټولنیز سمون او هېوادنی سمون)، د خادم د فکر یا نړۍ لید بله برخه کره کتنه ده. په دې برخه کې چې د ده انتقادي او اصلاحی فکر پر کومه برخه زیات تمرکز لري پر هغو برخو بحث شوی دی، لکه ژبپوهنیزه کره کتنه، ادبي کره کتنه، سیاسي کره کتنه او ټولنیزه کره کتنه. د خادم د نړۍ شپږمه برخه (ښارپالنه) ده. دی د ښاري ژوند او تمدن سخت پلوی و او په دې برخه کې یې ګڼ شمېر لیکنې کړي دي. په دې برخه کې

د خادم لیکل شوي لیکنو ته کتنه شوې ده. فلسفه او فلسفي افکار هم د خادم د فکر یوه مهمه موضوع جوړوي، په دې برخه کې د خادم لیکل شویو اثارو او متفرقه لیکنو ته نغوته شوې ده. خادم نه یوازې د خپلې ټولنې او هېواد په باب لیکنې کړي، بلکې د فکر دایره یې د سیمې او نړۍ په کچه هم پراخه وه، نو د سیمې او نړۍ په کچه او یا هم د سیمه ییزو او نړیوالو پېښو او شخصیتونو په باب چې ده کومې لیکنې کړي هغه هم خپرل شوې دي. ژبه، ژبپالنه او پښتو پالنه هم د استاد خادم د افکارو یوه مهمه برخه جوړوي، د خادم نړۍ لید په نهمه برخه کې دا موضع په تفصیل سره خپرل شوې او استاد خادم چې د خپل عمر په اوږدو کې، ژبې، ژبپالنې، پښتو او پښتوپالنې ته څه کړي، هغه په تفصیل سره دلته خپرل شوي دي. د دې اثر په څلورمه برخه کې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره د خادم ژوند، فکر او آثار خپرل شوي دي. په دې کې د دغو لاندې کورنیو او بهرنیو لیکوالو نظریات راغلي دي: ((استاد پوهاند عبدالحی حبیبی، استاد عبدالرووف بېنوا، پوهاند صدیق الله ربښتن، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي، استاد سعد الدین شپون، عبدالرحمن پژواک، سید قاسم ربښتیا، حمزه شینواری، محمد قدیر تره کی، غلام جیلاني جلالی، دوکتور حفیظ الله ناصري، سید بهاوالدین مجروح، عبدالهادي هدایت، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، قتیل خوږیانی، حبیب الله رفیع، زرین انځور، پوهاند ډاکتر زبور الدین زبور، پوهنوال لال پاچا ازمن، اسدالله غضنفر، عبدالغفور لېوال، احمد جاوېد نوري، سرمحقق عبدالواجد واجد، حفیظ الله غښتلی، سرمحقق سید محی الدین هاشمي، محمد اصف صمیم، خپرنوال ذکر یا ملاتړ، خپرنوال وجیه الله شپون، گراسیموا، دوریانکوف او ف. گ. گیرس)) او ځینې نور..

د اثر په پنځمه برخه کې د خادم فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ارزول

شوي دي. په فرهنگي برخه کې د ده خدمتونه، په لیکنیزه، رسنیزه او دیني برخه کې تلل شوي او ارزول شوي دي او ټولنیز خدمتونه یې بیا پر کورني او سیمه ییز چاپېریال او همدارنگه د عامې ټولنې په کچه ارزول شوي دي.

شپږمه برخه د کتاب وروستی یادونې او بشپړونې دي چې د دې اثر پر لیکنې بهیر او ستونزو باندې بحث کوي او بله برخه یې لنډیز یا پایله ده چې همدا اوس مو له نظره تېره کړه. دا د دې اثر څرنگوالی او څومره والی و چې موږ یې لنډیز دلته وړاندې کړ.

په پای کې یو ځل بیا غواړم له قدرمنو استادانو؛ سرمحقق زلمي هېوادمل، پوهنوال دوکتور محمدا جان حقپال، پوهاند دوکتور عبدالخالق رشید، سرمحقق دوکتور سید محی الدین هاشمي او نورو دوستانو څخه ډېره مننه وکړم چې ددې اثر د بشپړاوي لپاره یې راته خپلې گټورې مشورې راکړې او د دې اثر په سمون او تکمیل کې یې راسره مرسته وکړه.

له گرانو ورونو؛ فیاض حمید او ضیاء الرحمن ضیاء څخه هم ډېره مننه کوم چې د دې اثر په کمپوز، سمون او تخنیکي چارو په بشپړاوي کې یې خپله خپله مرسته وکړه، د ټولو دې کور ودان وي.

په هېواد کې د علمي څېړنو د پرمختیا په هیله

په درنښت

محمد اسمعیل یون

اخځونه

۱. اريانا دايرة المعارف، ٧ټوک، سريزه ، د اريانا دايرة المعارف ټولنه ، ۱۳۵۵ ل کال.
۲. بېنوا، عبدالروف ، اوسني ليکوال (بشپړ متن) د مطيع الله روھيال ترتيب او راټولونه، علامه رشاد خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۱ ل کال.
۳. بېنوا، عبدالروف بېنوا، اوسني ليکوال، لومړۍ ټوک، د مطبوعاتو مستقل رياست، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۴۰ ل کال.
۴. جبارخېل، قاضي حفيظ الله ښاد، حکومت پوهنه، د افغانستان ملي تحريک، ۱۳۹۳ ل کال .
۵. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، په اوسني پښتو شعر کې د ژوندڅپې، د افغانستان علومو اکاډمي، دولتي چاپخونه، ۱۳۶۰ ل کال.
۶. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، په پښتو ادب تاريخ کې قصيده، کابل، ۱۳۵۷ ل کال.
۷. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، د پښتو ادب لنډ تاريخ، علامه رشاد خپرندويه ټولنه، کندهار، ۱۳۸۷ ل کال.
۸. خادم قيام الدين، د افغانستان تاريخ، لومړي ټوک د يوې برخې ترجمه، انجمن تاريخ، ۱۳۳۴ ل کال.
۹. خادم قيام الدين، وږمه، لومړۍ گڼه، د سيد کمال او بيو جانې نکل، ۱۳۳۹ ل کال .

۱۰. خادم، قیام الدین، پښتونولي، پښتو ټولنه، دولتي چاپخونه، ۱۳۳۱ل کال.
۱۱. خادم، قیام الدین، څاروان، د کتاب چاپولو موسسه، کابل، ۱۳۴۶ ل کال.
۱۲. خادم، قیام الدین، خادم باد سبا یم (د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات)، د لال پاچا ازموڼ په زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ل کال.
۱۳. خادم، قیام الدین، د مرغلرو امېل، د اصلاح د نشراتو مرکز، کابل، ۱۳۳۲ل کال.
۱۴. خادم، قیام الدین، لرغوني پښتانه قومونه، پېښور، ۱۳۵۶ل کال.
۱۵. خادم، قیام الدین، نبوغ او عبقریت، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، دویم چاپ، ۱۳۹۴ل کال.
۱۶. خادم، قیام الدین، نبوغ او عبقریت، دویم چاپ، محمد قدیر تره کي تقریظ، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، د ۱۳۹۴ل کال.
۱۷. خادم، قیام الدین، نصوص الحکم، خادم ډاینستي، ۱۳۷۹ل کال.
۱۸. خادم، قیام الدین، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال.
۱۹. خادم، قیام الدین، بایزید روښان، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۳۲ل کال.
۲۰. خادم، قیام الدین، بلکا، خادم ډاینستي، ۱۳۸۰ل کال.
۲۱. خادم، قیام الدین، پښتو چاپي اثار، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، ۱۳۵۷ل کال.

۲۲. خادم، قیام الدین، پښتو څېړنې، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۵۶ل کال.
۲۳. خادم، قیام الدین، رڼه چینه، لومړۍ ټوک، د لال پاچا ازموڼ راتولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹۶ ل کال.
۲۴. خادم قیام الدین، رڼه چینه، دویم ټوک، د لال پاچا ازموڼ راتولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹۶ ل کال.
۲۵. خادم، قیام الدین، کابل کالنی، ۱۳۱۶ کال گڼه.
۲۶. خادم، قیام الدین، خیالي دنیا، د خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، القدس چاپخونه، کابل، ۱۳۹۴ل کال.
۲۷. خاورې، غوثۍ د پښتو شفاهي ادبیاتو شکل او مضمون، د افغانستان علومو اکاډمي، ۱۳۶۱ل کال.
۲۸. خدمتگار، عبدالله بختاني، ژوندون مجله، ۶ گڼه، د لیکوالو انجمن، کابل، ۱۳۶۸ل کال.
۲۹. خدمتگار، عبدالله بختانی سرمحقق، د ملي ادب او ژورنالیزم خادم، (دویم چاپ)، د افغانستان د قلم ټولنه او گوینه انسټیټیوټ، افغان مسلکي چاپخونه، کابل، ۱۳۸۹ل کال.
۳۰. رښتیا، سید قاسم، سالنامه کابل، ادبي انجمن، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۱۷ل کال.
۳۱. رفیع، حبیب الله، پښتو پانگه، ۲ ټوک، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ل کال.

۳۲. روهي، محمد صديق کاندید اکاډمېسن سرمحقق، د پښتو ادبیاتو تاریخ، معاصره دوره، د محمد صديق روهي فرهنگي ټولنه، ۱۳۷۸ل کال.

۳۳. زغم، احمد شاه، پښتو چاربیته، د پوهنملۍ تېزس، ناچاپ

۳۴. زبور، پوهاند ډاکټر زبور الدین، د پښتو ادبیاتو تاریخ اوسنۍ دوره، مومند کتاب خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۴ کال.

۳۵. شپون، سعد الدین، کابل مجله، ۷مه گڼه، ۱۳۴۱ ل کال.

۳۶. طرزی محمود، د افغانستان کالنۍ، ۴۵-۴۶ گڼه، ۱۳۵۸-۱۳۵۹ کال.

۳۷. غبار، میر غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ، څلورم چاپ، ۱۳۶۸ل کال.

۳۸. گ، ف، گیرس، پښتو هنري نثر، د محمد اکبر معتمد ژباړه، د چاپ او نشر دولتي کمېټه، ۱۳۶۵ ل کال.

۳۹. ماکو، سلېمان، تذکرة الولیا، د پوهاند عبدلاحي حبيبي سريزه او تعليقات، د علامه حبيبي د خپرونو مرکز، ۱۳۷۹ل کال،

۴۰. هاشمي، پروفیسور ډاکټر سید محی الدین، د پوهاند صديق الله رښتین د ادبي، فرهنگي خدمتونو څېړنه او کره کتنه، میهن خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۵ل کال.

۴۱. هاللي، عبدالحکیم، کابل مجله، ۴ گڼه، ۱۳۴۱ل کال.

۴۲. هېوادم، زلمی سرمحقق، دالفت یاد، کابل، ۱۳۶۱ کال.

۴۳. هېوادم، زلمی سرمحقق، د افغان یاد، د مقالو ټولگه، کابل، ۱۳۶۰ل کال.

۴۴. هېوادم، زلمی سرمحقق، امیر علیشېر نوایي، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰ ل کال.
۴۵. هېوادم، سرمحقق زلمی، د پښتو نثر اته سوه کاله، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۰ ل کال.
۴۶. سرمحقق زلمی هېوادم، ولسي سندرې، ۲ ټوک، ۱۳۶۶ ل کال.
۴۷. هیله مجله، پېښور، پنځمه گڼه، ۱۳۷۸ ل کال.
۴۸. یوسفزی، هوسا، د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه، (د ماسترۍ دورې تېزس)، ناچاپ، ۱۳۸۷ ل کال.
۴۹. یون، محمد اسمعیل، ادب تاریخ، لرغونې دوره، د افغانستان ملي تحریک، ۱۳۹۴ ل کال.
۵۰. یون، محمد اسمعیل، پښتو شعر هندسي جوړښت، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ ل کال.

Certificate

This Thesis entitled “ QAYAMODIN KHADAM’ IEADA AND WORLD VIEW ” submitted by “ MOHAMMED ISMAIL YOON ” Department of Pashto faculty of language and literature of Kabul university Kabul , for the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY is an original work and has not submitted so far in part or full for any other degree in any university.

This may be placed before the examiners for evaluation and the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY.

Prof. Abdul Khaliq Rashid

Department of Pashto,

Centre for Persian and central Asian Studies

School languages and culture

JAWAHARLAL NEHRU UNIVERSITY NU

New Delhi India

وروستۍ نېلونی

(دفاع)

الف- لومړنۍ یا مقدماتي دفاع: کله چې مې د دوکتورا علمي پورۍ لپاره ډیزرتیشن بشپړ کړ، نو د دوکتورا بورډ، پښتو څانگې، ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د پوهنتون د علمي چارو معاونیت له خوا د مقدماتي دفاع ورځ وټاکل شوه. د دفاع لپاره د (۱۳۹۶ل) کال د سلواغې میاشتې (۲۵)مه نېټه غوره شوه. د ژبو او ادبیاتو پوهنځي (ترکي څانگې) نوی جوړی شوی تالار د لومړنۍ دفاع لپاره مناسب ځای وبلل شو.

د یادې نېټې لپاره مو ټول اړوند ضروري مواد، پرېزېنتیشن، بایزونه، د موضوع لنډیز او نور ټول برابر کړل. د کابل پوهنتون استادان، د لوړو زده کړو وزارت یو شمېر کارکوونکي او د یو شمېر نورو علمي موسسو علمي شخصیتونه مو خبر کړل، نږدې یو نیم سل تنو علمي شخصیتونو او یو شمېر محصلینو د مقدماتي دفاع په غونډه کې گډون کړی و، چې

ځینو یې په دې ځانګړي لېست کې خپل لاسلیکونه هم وکړل، له اصولو سره سم د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) تر مشرۍ لاندې غونډه پیل شوه، ژوري هیئت وټاکل شو او ما خپله دفاع پیل کړه. له

موضوع سره زما لېوالتیا ما ته د دې امکان برابر کړ چې زه پر موضوع پوره حاکم شم، زما توضیحات د حاضرینو او ژوري هیئت د پاملرنې وړ وګرځېدل، څو تنو استادانو چې ځینې پوښتنې مطرح کړې، هغه هم په ښه بڼه ځواب او مفهوم هم په ښه ډول افاده او انتقال شو. زما تر

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

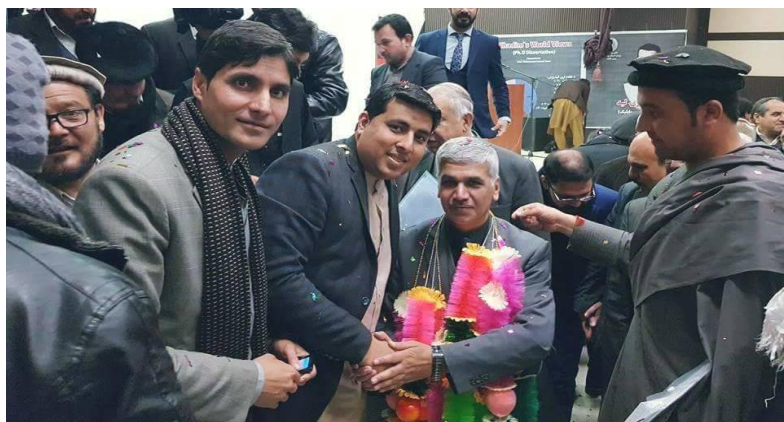
پرېزنتیشن یا توضیحاتو وروسته ژوري هیئت خپله پرېکړه واوروله چې
متن یې په دې ډول دی:

نور اړوندې
صورتونه

محرم پوهاند محمد اسماعیل یون از موضوع رښانه دکوراجي خوش
حمت عنوان « دفاع نهولې » د محفې هيات نور و
لنډه مقدار از درښندن و درښتون موضوع دفاع نهولې
پرېش دې مضمون درښندن ، طرزان هيات درښتن
دې هيات بخش اړيد اړه
هيات درښتن دفاع مديتي اړه راجع از نگاه طرزان
طرز ابعاد دفاع دکوراجي آراء ماسه گڼه د موضوع اړه
از مابړه حذرند لود د خورښت سره

پوهاند دکوراجي اړه
د اړه مابړه
د اړه مابړه
د اړه مابړه

تر هغه وروسته ټولو گډونوالو ما ته د بڼې او بريالۍ مقدماتي دفاع له امله مبارکي راکړه.

تر مبارکۍ وروسته مو اړوند اسناد سره راټول او د وروستۍ دفاع لپاره مو د تياري پلان جوړ کړ. هغو علمي شخصیتونو او دوستانو چې په دې

مقدماتي دفاع کې گډون درلود، د ځينو څرنگوالي او لاسليکونه يې په لاندې ډول دي:

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا

د پایلیک مقدماتي دفاع گډونوال

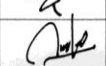
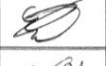
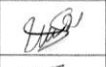
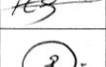
د پښتو خانگي د دوکتورا پروگرام د مقدماتي دفاع گډونوال

۲۵ / ۱۱ / ۱۳۹۶

۱ - ۴ مخونه

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا د پایلیک مقدماتي دفاع

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لایلیک	کتنې
۱	استاد اتم وید	پوهنځی	وید		
۲	حسب اسم	کارمند	انگړی		
۳	سید اکرم الدین	پوهاند دوکتور	حصار		
۴	گل محمد	پوهنځی	باسل		
۵	محمد اجاز حقیا	پوهنځی	حقیا		
۶	سید محی الدین حکا	سرتن - داکتر	حقیا		
۷	زلمی همدارمل	سرتن	همدارمل		
۸	عطا محمد لویا	پوهنځی	لویا		
۹	دکتور خواجہ محمد عقیل	پوهنځی	عقایی		
۱۰	غلام حسن پلوی	پوهنځی	پلوی		
۱۱	احمد شاه رضی	پوهاند	رضی		
۱۲	فہیم	پوهنځی	فہیم		
۱۳	صفا الحق رستمزاده	پوهنځی	رستمزاده		
۱۴	اطلا الحق رودمل	دولتی مامور	رودمل		
۱۵	منصور	محل	رفیقي		
۱۶	الوزار الله	دکتر	صومند		
۱۷	ماهور	دکتور ترش	ماهور		
۱۸	محمد امان	محل	بھا		
۱۹	ضیامن	نور نامیست	ضیامن		
۲۰	کلب جان	فہمال	نامر		

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۲۱	قدرت الله بدلون	د مېرمنې کورنۍ	بدلون		
۲۲	عبدالحی صافی	پوهنه	صافی		
۲۳	دکتر صدام علوی		علوی		
۲۴	فیروز صافی	سکون پوهنځی	"صافی"		
۲۵	دکتر نیا الدین کمال	د وګړو د قوې کورنۍ	کمال		
۲۶	استاد عبدالهادي	د سرداران وروڼو	کمال		
۲۷	انښه حمید	د بیاضکنت لار	حمید		
۲۸	خمس صابر واحدی	پوهنځی	واحدی		
۲۹	مېرمن هماغه	پوهنځی	همغه		
۳۰	وفا المومنین	پوهنځی	وفا		
۳۱	بیستلرحمل	پوهنځی	اوردی		
۳۲	رضیع الله	چېرندوی	ښانه		
۳۳	یار محمد	پوهنه	بزال		
۳۴	تدک شاه	محل	ضیخان		
۳۵	حمید الله	محل	سیرزاد		
۳۶	نصرت الله	محل	بھیر		
۳۷	عبدالرشید	لېس	ایښی		
۳۸	بنی امین	محل	مومند		
۳۹	الحق الرحمان	محل	مومند		
۴۰	کمال الدین	پوهنځی	کمال		

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۴۱	عبد الله سعید	مدیر تعلیمات فدایه کابل	سعید		
۴۲	دکتور محمد اکرم خان	مشاوره د وزارت	خان		
۴۳	سعید	لوحه اند	امین	A—	
۴۴	نور الله	لوحه اند	سنان		
۴۵	محمد امیر	پوهنډر	کامه وال		
۴۶	دکتور عبدالستیم	پوهنډر	کیم		
۴۷	خپه یوال د کریم خان	خبروون	ملار		
۴۸	لفظ	پوهاند	خان		
۴۹	حبیب خان	پوهاند	حبیب		
۵۰	محمد سلیم	پوهاند	سليم		
۵۱	محمد زکریا	مقامي	سنان		
۵۲	خبرون	دسپوټر	خدايي		
۵۳	محمد شمس	پوهاند	شمس		
۵۴	محمد میر	پوهنډر	وزیر		
۵۵	وزیر	معلم	حليم		
۵۶	ولول	معلم	لغمانه		
۵۷	بصیر	معلم	لغمانه		
۵۸	دسپوټر	معلم	نبار		
۵۹	مدیر	پوهاند	نور		
۶۰	محمد اکرم	پوهاند	نور		

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	گټنې
۶۱	آرمنا	پوهنپال	حقیل	آرمنا	
۶۲	خپلمنځ	پوهنپال	محمد	محمد	
۶۳	محمد هارون		محمد	محمد	
۶۴	محمد الطاهر	چاپر وال	شاکت	شاکت	
۶۵	محمد عاتق		عاتق	عاتق	
۶۶	سریانی	پوهنپال	بابوری	بابوری	
۶۷	سارم	نامر	دانش	دانش	
۶۸	حسین دانش	محصل	دانش	دانش	
۶۹	غزل الله کون	دویم کالوون	کون	کون	
۷۰	امیر	دویم کالوون	حیران	حیران	
۷۱	سرویس	دویم کالوون	صمدی	صمدی	
۷۲	حکیم الله	محصل	ارغیل	ارغیل	
۷۳	روح الله	محصل	اسریض	اسریض	
۷۴	حبیب الرحمن محافظ	دویم کالوون	محافظ	محافظ	
۷۵	ضیاء الرحمن ضیاء	محصل ماسټري	ضیاء	ضیاء	
۷۶	فتنا احمد	ماهر دوله	کریم زوی	کریم زوی	
۷۷	عیتق الله	میدون پوهنپال	غزنی	غزنی	
۷۸	وحید الله بریال	پوهنپال	بریال	بریال	
۷۹	سکه کور لودال	پوهنپال	لودال	لودال	

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د مقدمتي دفع بشپړ جین د ژوندون ټلويزيون پر خپو خپور شو او پر همنه مهال د یوتیوب خپو ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی:

(<https://www.youtube.com/watch?v=LH٦jHYvcG١Q&t=١١s>)

تر مقدماتي دفاع وروسته مې د نهايي دفاع لپاره پلان جوړ کړ او د کارونو د انسجام په لټه کې شوم.

ب- وروستی یا نهايي دفاع: د وروستی دفاع لپاره خو ورځې وخت په کار و چې نور اړوند کارونه تر سره شي او د وروستی دفاع لپاره باید د بهرني استاد په توګه یو داسې استاد هم ګډون وکړي چې د کوم بل هېواد په یو معتبر پوهنتون کې استادي ولري او د ناظر استاد شرایط یې پوره کړي وي. ما چې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال د رسمي مکتوب پر اساس لا وار د مخه (استاد پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید)

د ناظر استاد په توګه ټاکلی و او د دوکتورا تېزس مې وار دمخه ورلېږلی و، نو د مقدماتي دفاع له جزیاتو مې هم خبر کړ او په نهايي دفاع کې مې د هغه د حتمي ګډون خبره هم ورسره شریکه کړه، هغه په ورین تندې ومنله، د (۱۳۹۶ل) کال د کب (۶)مه نېټه د نهايي دفاع لپاره وټاکل شوه، استاد خالق رشید هم تشریف راوړو او د (چینايي خانګې) نوی تالار د

وروستی دفاع لپاره غوره شو. په دې دفاع کې تر (دوه سوه پنځوس) تنو زیاتو استادانو، څېړونکو، محصلینو او د نورو علمي مرکزونو استازو گډون کړی و. چې د ځینو لاسلیکونه او څرنگوالی په دې ډول دي:

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

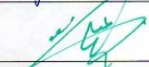
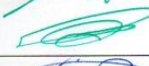
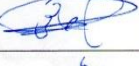
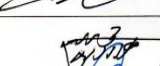
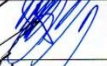
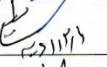
٦/١٢/١٣٩٦

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱	سید اکرم الدین	حصاربان	پوهاند لومړی	
۲	ابول یحییٰ	ستولی	پوهنځی	
۳	محمد صابر	مروسته		
۴	یار محمد لکڑی	لکڑی	پوهنځی	
۵	احمد شمس	زغم	پوهاند	
۶	عبدالرزاق	احمدی	پوهنځی	
۷	سید صبیح	پوهنځی	پوهنځی	
۸	احمد طایفه	پوهنځی	پوهنځی	
۹	جمال	دروغی	د طب محل	
۱۰	نبی احمد دایال	صافی	مولوی ایمنی	
۱۱	شیراز	نور	پوهنځی	
۱۲	محمد نقی	روحانی	پوهنځی	
۱۳	زرغون	عکاسی	پوهنځی	
۱۴	جواد پسر	غزنو	پوهنځی	
۱۵	یحییٰ	هاله	پوهنځی	
۱۶	محمد احمد	تکړی	پوهنځی	
۱۷	عبدالله	کلیسی	پوهنځی	

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پالیلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۸	احمد مجیب	صیبی	کارمند تحقیقاتی	
۱۹	داکتره گل رستم	رستم	تحقیقاتی کارمندی	
۲۰	عبدالله	سعدی	تخصصی کارمندی	
۲۱	پوهنده داکتره نجیلا	ارغین	پوهنیزه کارمندی	
۲۲	صالح محمد	اسحق زمر خالقي	د پوهنیزو کړاوونو د پلوي	
۲۳	داکتره محمد نادر	حکایت	پوهنیزه کارمندی	
۲۴	رافندون محمد امیر	کامرودن	وزارت تحقیقاتی	
۲۵	جباري داکتره رستم	اسحق	تخصصی کارمندی	
۲۶	ملان	سنگری	د پوهنیزو کړاوونو د پلوي	
۲۷	سر محقق سید رشید روستایه		عضو اکادمي علوم	
۲۸	سر محقق شریف الله	شریف	عضو اکادمي علوم	
۲۹	پوهنده داکتره عبدالحمید	عظیم	د پوهنیزو کړاوونو د پلوي	
۳۰	پوهنیزه کارمندی عبدالحمید	عظیم	پوهنیزه کارمندی	
۳۱	د پوهنیزو کړاوونو د پلوي	عظیم	پوهنیزه کارمندی	
۳۲	د پوهنیزو کړاوونو د پلوي	عظیم	پوهنیزه کارمندی	
۳۳	د پوهنیزو کړاوونو د پلوي	عظیم	پوهنیزه کارمندی	
۳۴	د پوهنیزو کړاوونو د پلوي	عظیم	پوهنیزه کارمندی	

د پوهاند محمد اسماعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

کټه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۳۵	مسید عبدالرحمن	سید	لوی چارواکي	
۳۶	عبدالرحمن	علم	۸	
۳۷	داکتر مراد ساد	رفيع زاده		
۳۸	خالد فروغ	فروغ	لوی چارواکي، دکتور	
۳۹	سلوى نورى قرشى		لوی چارواکي	
۴۰	عظیمه	چند	پوهنوال	
۴۱	هدى	آرزوي	معلم	
۴۲	هدیه	آرزوي	معلم	
۴۳	مروغه	حاجي	معلم	
۴۴	مديون	نادر	معلم	
۴۵	سوکو	يوحنا	معلم	
۴۶	نجيم سمور	محمدی	معلم	
۴۷	خالد	عمري	پوهنوالی	
۴۸	عنيت	محمدی	پوهنوالی	
۴۹	عيسق دود	عمر زيار	پوهنوالی، ماستر دوکتور	
۵۰	لوی دود	عمری	کارمند	
۵۱	نفتیال دود	فرهنگی	پوهنوال	

نیمه پیری یون / د خادم نړۍ لید

د پوهاند محمد اسماعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۵۲	محمد	مفسر زاده	پوهنځی	
۵۳	دکتور محمد فضل نودال	نودال	پوهنځی	
۵۴	عبد العیوم	قیوم	پوهاند دکتور	
۵۵	گل محمد	باشل	پوهنځی دکتور	
۵۶	لویس	حسینی	ماستر	
۵۷	رسد الله	اصل	ماستر	
۵۸	سندر الکوزی	الکوزی	Ph.D	
۵۹	عبداللہ ۱	ابولہار	B.Sc	
۶۰	عبداللہ ۲	صافی	پوهنځی	
۶۱	شمس الوال حاجی عبدالرشید	مدی	شمس الوال	
۶۲	موسى	موسى زاده	پوهنځی	
۶۳	موسى	موسى زاده	پوهنځی	
۶۴	عبدالله رباني	رباني	پوهنځی	
۶۵	زبير احمد	(مجتدي)	پوهنځی	
۶۶	سيد جمال معنوي		پوهنځی	
۶۷	مصلح بنوع	نظامی	B.Sc	
۶۸	دالبرجی اسماعیل	حنيف امير	D.V.T	

د پوهاند محمد اسماعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

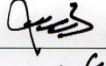
نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

کټه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۶۹	سید غفر الله	عارف	د پوهنځي لارښوونکی	
۷۰	نکینه	شاه	استاد امتحان د پوهنځي لارښوونکی	
۷۱	یار محمد	یزال	پوهاند	
۷۲	نشار احمد	مکریم محمد	امیر نظامت	
۷۳	عطا محمد	لویا	د پوهنځي لارښوونکی	
۷۴	عابد الله	احمد	لیکوال	
۷۵	حقیق الله	مومند	څیړنوال	
۷۶	لطف الله	صابر	څیړنوال	
۷۷	زمر کا	فا	پوهنځي لارښوونکی	
۷۸	محمد طه	سمون	محل	
۷۹	حبیب الله	لویا	لیکوال	
۸۰	حیدر نور عبدالستور	ښوونکی	مکرم	
۸۱	بخت میر	غزیري	پوهنځي لارښوونکی	
۸۲	عبدالله	پوهنځي لارښوونکی	پوهنځي لارښوونکی	
۸۳	محمود رحمن	مرحوم	پوهنځي لارښوونکی	
۸۴	حسب الله	انگړی	مستر	
۸۵	زېاد	پښتو ژبی	پوهنځي لارښوونکی	

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

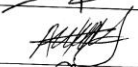
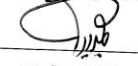
د پوهاند محمد اسماعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

گڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۸۶	محمد اسلم	نسیس	پوهن	
۸۷	محمد یونس	دکتور	پوهن	
۸۸	غلام نازک	غلام	پوهن	
۸۹	سعید احمد	عشاق	پوهن	
۹۰	خوشال روهي	روهي	-	
۹۱	سید ولی سید	سید	-	
۹۲	عسیر	نور	آرکستر	
۹۳	نکر	باز	شغل ترور	
۹۴	خان مهر	باز	تجارت	
۹۵	سید لطف	لطف لوی	تجارت	
۹۶	محبی ابدی	مدت زده	تجارت	
۹۷	استاد محمد حسن اخلاص	اخلاص	استاد	
۹۸	یحیٰ	همه	رست	
۹۹	حاجی محمد زان	مها فانی	تجارت	
۱۰۰	قدرت الله بدلون	بدلون	روانکار	
۱۰۱	برکت الله	مخلان	محصل	
۱۰۲	محمد خان	وردک	محصل	

د پوهاند محمد اسماعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۰۳	محمد وطن	رطب	پهاند	
۱۰۴	امیر	الکوزی	زده کړنوال	
۱۰۵	ضیاء السلام	شیراز	ماستر	
۱۰۶	کبریا الف "نادر"	نادر	لېسانس	
۱۰۷	رامین	آریه ننی	دانشجو	
۱۰۸	سید	آنگور	محل	
۱۰۹	مسعود الحام	الحام	لېسانس	
۱۱۰	حسن الرحمن		لېسانس	
۱۱۱	رفیق خان	حیدران	لېسانس	
۱۱۲	سید یحیٰ سیدی	.	څېړنوال	
۱۱۳	عبدالاحد	مست	ماستر	
۱۱۴	مصطفیٰ	ساحل	لېسانس	
۱۱۵	حضرت آغا	هردرد	نه	
۱۱۶	حمید الله	شیراز	۱۱	
۱۱۷	عادلہ	میاپه	ماستر	
۱۱۸	الاحمد بنزال	بنزال	لېسانس	
۱۱۹	عشق الله	عنبرین	لېسانس	

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

د پوهاند محمد اسماعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۱۳۹۶/۱۲/۶

ګډه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۴۱	نیل	اسن	پوهندګر	
۱۴۱	تیا	حاشی	پوهنوال	
۱۴۲	دکتور عبدالصوم	عروښ	پوهنګر	
۱۴۳	سرکتون زلمیو ارزښ	هیدر دین	سرکتون	
۱۴۴	د پوهنګر دکتور شاکر ادیب	ولګام ادیب	پوهندوی	
۱۴۵	عبدالغفر زلمیو خیل	بابکو خیل	پوهنګر	
۱۴۶	عبدالاکرمی حسینی شیدې	حسینی شیدې	د سولې عالي لخوا غړی	
۱۴۷	پوهاند حیدر اسن	اسن	پوهاند	
۱۴۸	پوهاند دکتور محمد شعیب	شعیب	پوهاند	
۱۴۹	بریارې	باجوری	پوهنوال	
۱۵۰	شاکر	غیاثی	پوهنګر	
۱۵۱	میا رفعت	رفعت	پوهندوی	
۱۵۲	عبدالاحی	سلانزوی	مصلح	
۱۵۳	مترجم	خوشحسین لوی	پوهنګر	
۱۵۴	سجیه	سجیه	ماسټر	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۳۵	عبداللہ	فروتن	ماور ۴	
۱۳۶	محمد احسان	سلفاني	۲	
۱۳۷	سيد اکبر	نادر	استاد	
۱۳۸	محمد حارون	عمر	ماستر	
۱۳۹	نصير محمد	هوټ	مستر	
۱۴۰	امير محمد	کره	معلم	
۱۴۱	رحيم الله	رحيمي	معلم	
۱۴۲	محمد سليم	کاروان	زده کړيال	
۱۴۳	خبيب الله	کاکړ	معلم	
۱۴۴	زين الله	مسير	"	
۱۴۵	گل الرحمن	منسل	"	
۱۴۶	احسان الله	احسان	"	
۱۴۷	محمد يوسف	احمدی	"	
۱۴۸	د افغانستان لوی پښتانه	پښتانه	استاد لوی پښتانه	

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

گڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۴۵	آرمایا	صعید	لړمیسار	
۱۵۰	پښتیا	هقیال	لیسانس	
۱۵۱	عماد	حنی	لیسانس	
۱۵۲	لینا	علیزی	لیسانس	
۱۵۳	مده کلف هومرک	هومرک	۱۴ ماسټر	
۱۵۴	راکشا	مدد	قبیله نوال	
۱۵۵	تریب راکش مستجاب	سکاب	د لکون	
۱۵۶	محمد اسماعیل	عذریب	ماسټر	
۱۵۷	عزیز الله	نس	ماسټر	
۱۵۸	منجنغ نیا زوی		فانچ تحصیل	
۱۵۹	هدایت کښه	هده کښه	لیسانس	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګډه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۶۰	شاه علی	شاه	پوهنځی	
۱۶۱	فضل احمد افغنی	امین	پوهنځی	
۱۶۲	سید محمد عارف	عارف	د ښوونکي (پوهنځی)	
۱۶۳	محمد زکی طلیحان	زکای	پوهنځی	
۱۶۴	سید علی محمد	ارزقي	پوهنځی	
۱۶۵	سیرا	امای	پوهنځی	
۱۶۶	فریبا	فرصه	پوهنځی	
۱۶۷	لوی ورد خوشبختی			
۱۶۸	الحاج رحمت الله	عفو تر	په تاریخ ۱۴ د ۱۳۹۶ ز کال د خزانې اوچتو	
۱۶۹	الحاج محمد الموم	عفو تر	په تاریخ ۱۴ د ۱۳۹۶ ز کال د خزانې اوچتو	
۱۷۰	محمد	عفو تر	استاد	
۱۷۱	صنور	صنور	استاد	
۱۷۲	مطیع الله	خاکسار	برقي	
۱۷۳	عابد الله	احمد	کيسيسر	
۱۷۴	عصفي	سبحان	سياس	
۱۷۵	محمد يوسف	حسنی	سياس	
۱۷۵	سید اکبر	سادت	پوهنځی	

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

غونډه له اجنډا سره سم د قران کریم د څو مبارکو ایتونو تلاوت وشو، بیا ملي سرود وغږول شو او ورپسې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) په وینا سره پیل شوه، بیا د دري څانګې امر (پوهاند دوکتور سید اکرام الدین حصاریان) لنډې خبرې وکړې او د

دوکتورا پروګرام یې تشریح کړ، وروسته د ماسترۍ بورډ امر (وفاء الرحمن وفا) له خوا زما لنډ ژوند لیک ولوستل شو او بیا مې خپل پرزنتیشن پیل کړ، پر ټاکلي وخت مې خپل پرزنتیشن په سم ډول افاده کړ او د ټولو ګډونوالو د هرکلي وړ وګرځېد، وروسته د پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) له خوا له ما څخه غوښتنه وشوه چې تالار ترک کړم چې ژوري هیئت زما په نه شتوالي کې په ارامو اعصابو خپله عادلانه او ناپېیلې پرېکړه وکړي، تر څو دقیقو وروسته ما ته بېرته تالار ته د داخلېدو بلنه راکړل شوه او ژوري هیئت په دې ډول خپله پرېکړه واوروله:

د پوهاند محمد اسمعيل يون

د دوکتورا دورې د پايلىک د وروستۍ

دفاع په باب د ژوري هيئت نظر

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

استاد پوهاند محمد اسمعيل يون د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶) مه نېټه د ژبو او ادبياتو پوهنځي د چينايي څانگې په تالار کې د لوړو زده کړو وزارت، کابل پوهنتون د ځينو چارواکو، د بېلابېلو پوهنتونونو د گڼ شمېر استادانو، د علومو اکاډمۍ او نورو علمي بنسټونو غړو او ځينو محصلينو په حضور کې (د خادم نړۍ لید) تر نامه لاندې خپل ډيزرتيشن وړاندې کړ. استاد يون خپل ډيزرتيشن په ډېره ښه او عالي بڼه افاده او تفهيم کړ چې د ټولو د پاملرنې وړ وگرځېد. ژوري هيئت د استاد يون ډيزرتيشن په هر اړخيز ډول وارزوه او هغه يې يو بريالي او عالي ډيزرتيشن وگاڼه او دا يې د دوکتورا دورې يوه ښه او بريالۍ دفاع وگڼله. ژوري هيئت استاد يون ته د دوکتورا دورې د پايلىک د دې بريالۍ دفاع له امله مبارکي وايي، د لوی خدای (ج) له درباره ورته د لا زياتو برياوو هيله کوي او د دې ترڅنگ له اړوندو لوړو مقاماتو څخه غواړي چې ده ته د دوکتورا تحصيلي سند منظور کړي.

په درناوي

ژوري هيئت

د دوکتورا دورې د پايلىک د دفاع په باب د ژوري هيئت نظر
 ۱۳۹۶/۱۲/۶
 د پوهاند محمد اسمعيل يون لخوا

دکتور
 ۱- محمد باقر حقيقت
 ۲- دوکتور سید محمد علی حسینی
 ۳- دوکتور عبدالکالی...

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

تر دې پرېکړې وروسته ټولو دوستانو، استادانو او اړوندو مسولینو ما ته مبارکي راکړه او په دې ډول هغه بهیر چې د (۱۳۹۲ل) کال د (ثور) میاشتې پر (۲۱)مه نېټه پیل شوی و، د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶)مه نېټه په بریالیتوب سره پایته ورسېد. د دې پروگرام بشپړ جریان هم ژوندون ټلوېزیون پر خپو خپور شو او تر هغه وروسته یوتیوب ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی:

(https://www.youtube.com/watch?v=Y۰d۹۹qm۰W_Y)

د وروستۍ جملې په توګه یو ځل بیا ټولو هغو قدرمنو استادانو، مسولینو او دوستانو ته کور ودانۍ وایم او د زړه له تله مننه ورڅخه کوم چې په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې یې د دوکتورا پروګرام په دې ډول د بریالیتوب پورېو ته ورسوه او په مستقیم او نا مستقیم ډول یې له ما سره مرسته وکړه چې دا تحصیلي او علمي پوړۍ ترلاسه کړم.

د ټولو دې کور ودان وي، لاره یې روښانه او ژوند یې سوکاله غواړم.

په درنښت

محمد اسماعیل یون

۱۳۹۶ل کال د کب (۶)مه نېټه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library